जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलालजी-महाराज-

विरचितया समयार्थबोधिन्याख्यया व्याख्यया समलङ्कृतं

हिन्दी-गुर्जर-भाषाऽनुवादसहितम्

॥ श्री-सूत्रकृताङ्गसूत्रम् ॥

(चतुर्थो भागः)

नियोजकः

संस्कृत-प्राकृतज्ञ-जैनागमनिष्णात-प्रियव्याख्यानि

पण्डितमुनि-श्रीकन्हैयालालजी-महाराजः

प्रकाशकः

मांगरोलनिवासी-स्व: श्रेष्ठिश्री माणेकचंद नेमचंदभाई

तत्प्रदत्त-द्रव्यसाहाय्येन

अ० भा० श्वे० स्था० जैनशास्त्रोद्धारसमितिप्रमुखः

श्रेष्ठि-श्रीशान्तिलाल-मङ्गलदासभाई-महोदयः

मु० राजकोट

प्रथमा-आवृत्ति	वीर-संवत्	विक्रम-संवत	ईसवीसन्
प्रति १२००	२४९७	२०२७	१९७१

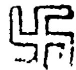
मूल्यम्-रू० २५-०-०

મળવાનું ઠેકાણું :
શ્રી અ. ભા. શ્વે. સ્થાનકવાસી
જૈનશાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિ,
ઠે. ગરેડિયા કુવા રોડ,
રાજકોટ, (સૌરાષ્ટ્ર).

Published by
Shri Akhil Bharat S. S
Jain Shastroddhara Samiti,
Garedia Kuva Road, RAJKOT,
(Saurashtra), W Ry, India.

ये नाम केचिदिह नः प्रथयन्त्यवज्ञा,
जानन्ति ते किमपि तान् प्रति नैष यत्नः ।
उत्पत्स्यतेऽस्ति मम कोऽपि समानधर्मा,
कालो ह्ययं निरवधिर्विपुला च पृथ्वी ॥ १ ॥

हरिगीतच्छन्दः

करते अवज्ञा जो हमारी यत्न ना उनके लिये ।
जो जानते हैं तत्त्व कुछ फिर यत्न ना उनके लिये ॥
जनमेगा मुझसा व्यक्ति कोई तत्त्व इससे पायगा ।
है काल निरवधि विपुलपृथ्वी ध्यान में यह लायगा ॥ १ ॥

મૂલ્યઃ રૂ. ૨૫=૦૦

પ્રથમ આવૃત્તિ પ્રત ૧૨૦૦
વીર સંવત્ ૨૪૯૭
વિક્રમ સંવત્ ૨૦૨૭
ઇસવીસન ૧૯૭૧

: મુદ્રક :
મણિલાલ છગનલાલ શાહ
નવપ્રભાત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ,
ઘીકાંટા રોડ, અમદાવાદ.

श्री सूत्रकृताङ्गसूत्र भाग ४ चौथे की विषयानुक्रमणिका

॥ समाप्त ॥

ગુપ્તદાનના શોખીન માંગરોળનિવાસી

સ્વ. શેઠ માણેકચંદ નેમચંદભાઈ

જન્મ સંવત્ ૧૮૮૪ મૃત્યુ તારીખ ૮-૧-૧૯૬૫

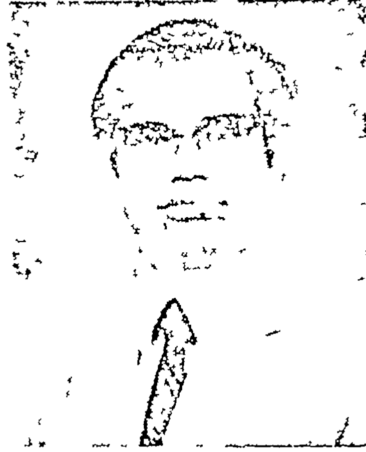
આદ્યમુરબ્બીશ્રીઓ

શેઠ શ્રી શાંતિલાલ મંગળદાસભાઈ
અમદાવાદ.

(સ્વ) શેઠશ્રી શામજીભાઈ વેલજીભા
વીરાણી-રાજકોટ

સ્વ. સુધીરભાઈ જયંતીલાલ ઝવેરી
મુંબઈ.

(સ્વ) શેઠશ્રી છગનલાલ શામળદાસ
ભાવસાર અમદાવાદ.

શેઠશ્રી રામજીભાઈ શામજીભાઈ
વીરાણી-રાજકોટ.

વચ્ચે બેઠેલા
લાલાજી કિશનચંદજી સા જોહરી
ઉભેલા સુપુત્ર ચિ મહેતાબચન્દજી સા.
નાના - અનિલકુમાર જૈન (દોયત્તા)

આત્મમુરબ્બીશ્રીઓ

(સ્વ.) શેઠશ્રી હરખચંદ કાલીદાસ વારિઆ
ભાણવડ

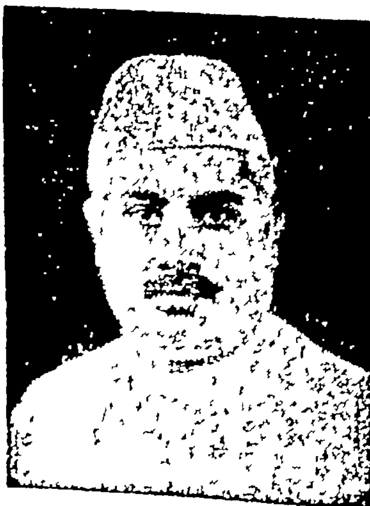
(સ્વ) શેઠ રંગજીભાઈ મોહનલાલ શાહ
અમદાવાદ.

(સ્વ) શેઠશ્રી દિનેશભાઇ કાંતિલાલ શાહ
અમદાવાદ.

શ્રી વિનોદકુમાર વીરાણી

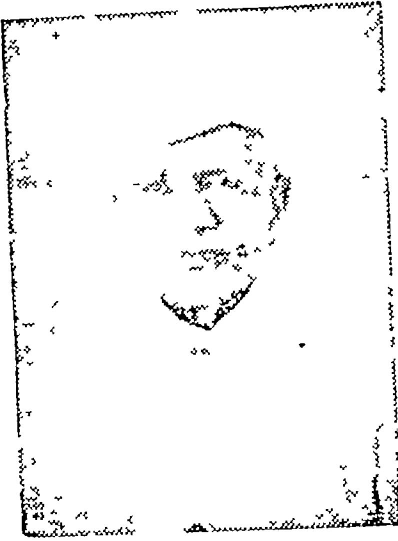

શેઠશ્રી જેસિંગભાઈ પોચાલાલભાઈ
અમદાવાદ

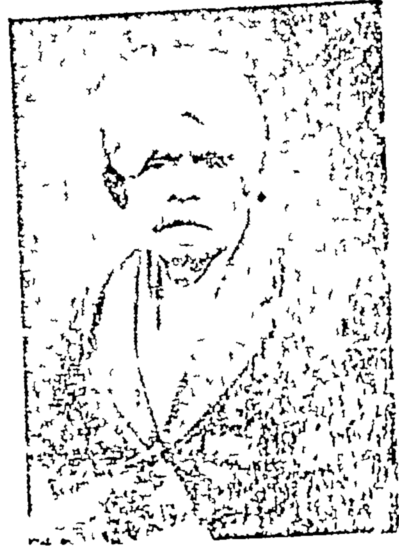

સ્વ. શેઠશ્રી આત્મારામ માણેકલાલ
અમદાવાદ

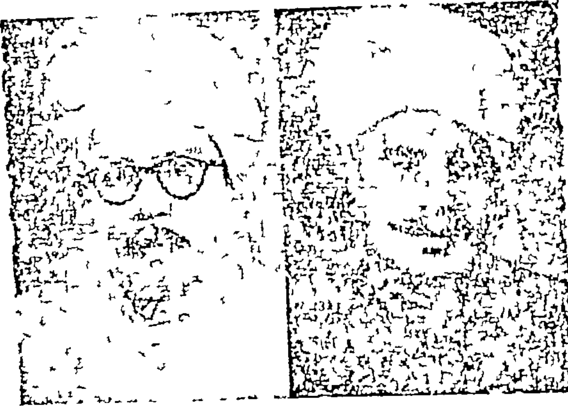
આદ્યમુરબ્બીશ્રીઓ

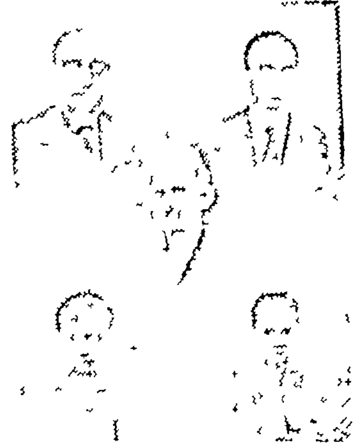
શ્રી વૃજલાલ દુર્લભજી પારેખ
રાજકોટ.

કોઠારી હરગોવિંદ જેચંદભાઈ
રાજકોટ.

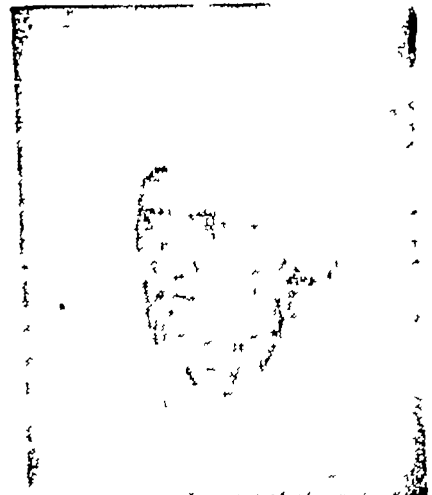
શેઠશ્રી મિશ્રીલાલજી લાલચંદજી સા. લુણિયા
તથા શેઠશ્રી જેવંતરાજજી લાલચંદજી સા

શેઠ પ્રભુદાસભાઈ મુલજીભાઈ દોશી
રાજકોટ

(સ્વ.) શેઠશ્રી ધારશીભાઇ જીવણલાલ
બારસી

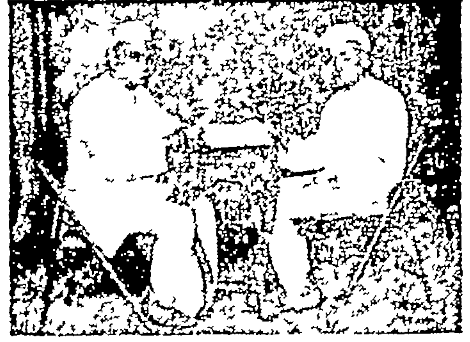

સ્વ શ્રીમાન્ શેઠશ્રી મુકનચંદજી સા.
બાલિયા પાલી મારવાડ

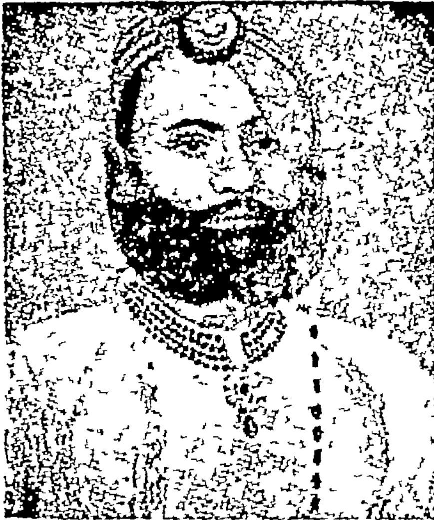
આદ્યમુરબ્બીશ્રીઓ

પટેલ ડોસાભાઈ ગોપાલદાસ
મુ સાણંદ (જી અમદાવાદ)

૧ અમીચંદભાઈ તથા
૨ ગીરધરભાઈ બાંટવિયા

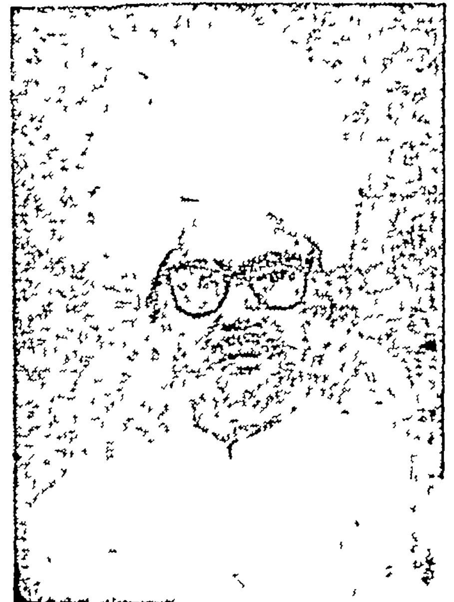
शहाजी श्री मोडीलालजी गलुन्डिया

સ્વર્ગસ્થ ન્યાયમૂર્તિ
રતીલાલભાઈ ભાયચંદભાઈ મહેતા

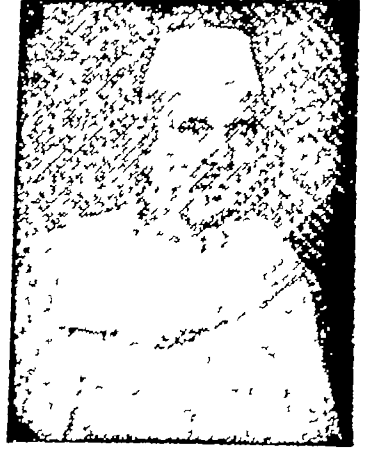
સ્વ. શેઠશ્રી જીવરાજભાઈ મૂળચંદભાઈ
ધ્રાંગધ્રા.

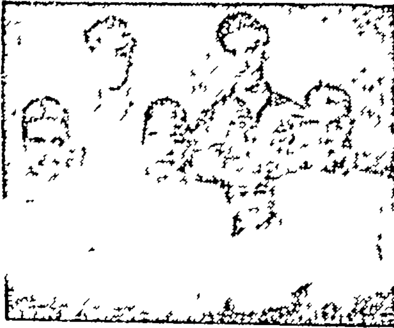
श्रीमान शेठ सा.
श्री कानुगा धिगडमलजी साव

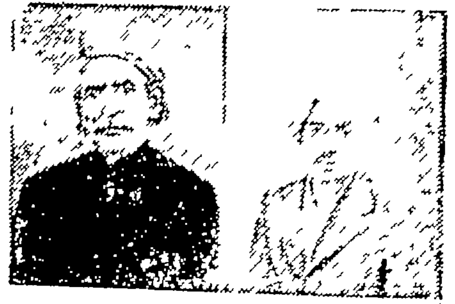
સ્વ. શેઠશ્રી હરિલાલ અનોપચંદ શાહ
ખંભાત.

स्व. शेठ ताराचंदजी साहेब गेलडा
मद्रास.

श्रीमान् शेठ सा. चीमनलालजी सा.
ऋषभचंदजी सा. अजीतवाले (सपरिवार)

શેઠ કીશનલાલજી ફુલચંદ સા૦
બેંગલોરવાળા

વચ્ચે બેઠેલા મોટાભાઇ શ્રીમાન્ મૂલચંદજી
જવાહીરલાલજી બરડિયા
૨ બાજુમા બેઠેલા ભાઈ મિશ્રીલાલજી બરડિયા
૩ ઉભેલા સૌથી નનાભાઈ પૂનમચંદ બરડિયા

श्रीमान् सेठश्री
खीमराजजी सा. चोरडिया

॥ श्री वीतरागाय नमः ॥

श्री जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचितया समयार्थबोधिन्याख्यया व्याख्यया समलङ्कृतम्

॥ श्री-सूत्रकृताङ्गसूत्रम् ॥

(चतुर्थो भागः)

अथ द्वितीयश्रुतस्कन्धः प्रारभ्यते-

प्रथमश्रुतस्कन्धसमाप्त्यनन्तरं द्वितीयश्रुतस्कन्धः प्रारभ्यते।

प्रथमश्रुतस्कन्धे य एवाऽर्थाः संक्षेपतो निरूपितास्त एवाऽस्मिन् द्वितीयश्रुतस्कन्धे युक्तिपुरस्सरं विस्तरेण निरूपिता भविष्यन्ति। संक्षेपविस्ताराभ्यां निरूपिताः पदार्थाः सरलतया बुद्धिपथमधिरोहन्ति। अतः प्रथमश्रुतस्कन्धे ये पदार्थाः प्रतिपादिता स्त एव विस्तरतो द्वितीयश्रुतस्कन्धे प्रतिपाद्यन्ते। अथवा-प्रथमश्रुतस्कन्धे ये विषयाः प्ररूपिता स्त एव दृष्टान्तप्रदर्शनेन सरलतया बोधयितुं द्वितीय-

---

द्वितीय श्रुतस्कन्ध का प्रारंभ-

प्रथम अध्ययन

प्रथम श्रुतस्कंध की समाप्ति के पश्चात् दूसरा श्रुतस्कंध प्रारंभ किया जाता है। प्रथम श्रुतस्कंध में संक्षेप से जिन अर्थों का निरूपण किया गया है, वे ही अर्थ दूसरे श्रुतस्कंध में युक्तिपूर्वक और विस्तार से कहे जाएंगे। संक्षेप और विस्तार से कहे गए पदार्थ सरलता पूर्वक समझ में आ जाते हैं।

अथवा प्रथम श्रुतस्कंध में जिन विषयों की प्ररूपणा की गई है, वही दृष्टान्त के द्वारा सरलता से समझाने के लिए द्वितीय श्रुतस्कंध

બીજા શ્રુત સ્કંધનો પ્રારંભ—

અધ્યયન પહેલું.

પહેલા શ્રુતસ્કંધની સમાપ્તિ પછી આ બીજા શ્રુતસ્કંધનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. પહેલા શ્રુતસ્કંધમાં સંક્ષેપથી જે અર્થોનું નિરૂપણ કરવામાં આવેલ છે, એજ અર્થ આ બીજા શ્રુતસ્કંધમાં યુક્તિપૂર્વક અને વિસ્તારથી કહેવામાં આવશે. સંક્ષેપ અને વિસ્તારથી કહેવામાં આવેલ પદાર્થ સરળતા પૂર્વક સમજવામાં આવી જાય છે.

અથવા પહેલા શ્રુતસ્કંધમાં જે વિષયોની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે, એજ દૃષ્ટાન્ત દ્વારા સરલ પણાથી સમજાવવા માટે બીજો શ્રુતસ્કંધ પ્રારંભ

श्रुतस्कन्धः प्रारभ्यते। अत उभावपि स्कन्धौ समानविषयावेव। केवलं प्रथमे संक्षेपतो येषां प्रतिपादनं तेषामेवाऽत्र विस्तरेण कथनं भविष्यति। अस्मिन् श्रुतस्कन्धे-पुण्डरीक १ क्रियास्थाना २ ऽऽहारपरिज्ञा ३ प्रत्याख्याना ४ नगारश्रुता५ ऽऽर्द्रक ६ नालन्दा ७ ख्यानि सप्ताऽध्ययनानि सन्ति। तत्र प्रथमश्रुतस्कन्धाऽध्ययनाऽपेक्षयाऽर्थतो महत्वं विद्यते, अतोऽस्य महाध्ययनमिति नामापि भवति। तत्र प्रथमाध्ययनं पुण्डरीकमिति नाम। तत्र पुण्डरीकं-कमलं तदुपमानेन धर्मे रुचिमुत्पादयितुं विलक्षणं महतामाख्यानं प्रदर्श्य विषयोपभोगेभ्यो जन्तून् व्यावर्त्य (निवर्त्य) मोक्षमार्गाय समर्थीकृतास्ते साधुभिस्तेषामेव संसारमोचकानां निदर्शनं कृतमिहस्कन्धे। तदनेन सम्बन्धेनाऽऽगतस्य द्वितीयश्रुतस्कन्धसम्बन्धिप्रथमाध्ययनस्य प्रथमं सूत्रमाह-'सुयं मे' इत्यादि।

प्रारंभ किया जाता है। अत एव दोनों स्कंधो का विषय समान ही है। अन्तर यही है कि प्रथम स्कंध में जिन विषयों का संक्षेप में प्रतिपादन है, उन्हीं का यहां विस्तार से निरूपण है।

इस श्रुतस्कंध में सात अध्ययन हैं-पुण्डरीक (१) क्रियास्थान (२) आहारपरिज्ञा (३) प्रत्याख्यान (४) अनगारश्रुत (५) आर्द्रक (६) और (७) नालन्दा।

प्रथम श्रुतस्कंध-अध्ययन की अपेक्षा बड़ा होने से इस का नाम महाध्ययन भी है। इसका प्रथम अध्ययन पुण्डरीक नामक है। पुण्डरीक का अर्थ है कमल। कमल की उपमा देकर धर्म में रुचि उत्पन्न करने के लिए महान् पुरुषों का आख्यान दिखलाकर, जीवों को विषय भोगों से निवृत्त करके साधुओं ने उन्हें मोक्षमार्ग के लिए समर्थ बनाया। इ-

---

કરવામાં આવે છે. તેથી જ બન્ને શ્રુતસ્કંધોનો વિષય સરખોજ છે. અંતર એજ છે કે-પહેલા શ્રુતસ્કંધમાં જે વિષયોનું સંક્ષેપથી પ્રતિપાદન કરેલ છે, તેનું જ અહિયાં વિસ્તાર પૂર્વક નિરૂપણ કરેલ છે

આ શ્રુતસ્કંધમાં સાત અધ્યયન છે તે આ પ્રમાણે સમજવા. પુંડરીક (૧) ક્રિયાસ્થાન (૨) આહાર પરિજ્ઞા (૩) પ્રત્યાખ્યાન (૪) અનગારશ્રુત (૫) આર્દ્રક (૬) અને નાલન્દા (૭)

પહેલા શ્રુતસ્કંધ—અધ્યયનની અપેક્ષાથી મોટું હોવાથી આનું નામ મહાધ્યયન પણ છે આનું પહેલું અધ્યયન પુંડરીક નામનું છે, પુંડરીકનો અર્થ કમળ એ પ્રમાણે થાય છે કમળની ઉપમા આપીને ધર્મમાં રૂચિ ઉત્પન્ન કરવા માટે મહાન પુરૂષોનું આખ્યાન બતાવીને જીવોને વિષય ભોગોથી નિવૃત્ત કરીને સાધુઓએ તેમને મોક્ષ માર્ગ માટે સમર્થ બનાવ્યા.

मूलम्—सुयं मे आउसं तेणं भगवया एवमक्खायं। इह खलु पोंडरीए णामज्झयणे, तस्स णं अयमट्ठे पण्णत्ते—से जहा णामए पुक्खरिणी सिया बहुउदगा बहुसेया बहुपुक्खला लद्धट्ठा पुंडरिकिणी पासाईया दरिसणिज्जा अभिरूवा पडिरूवा, तीसे णं पुक्खरिणीए तत्थ तत्थ देसे देसे तहिं तहिं बहवे पउमवरपोंडरीया बुइया, अणुपुव्वुट्ठिया ऊसिया रुइला वण्णमंता गंधमंता रसमंता फासमंता पासादीया दरिसणिज्जा अभिरूवा पडिरूवा, तीसे णं पुक्खरिणीए बहुमज्झदेसभाए एगे महं पउमवरपोंडरीए बुइए, अणुपुव्वुट्ठिए उस्सिए रुइले वन्नमंते गंधमंते रसमंते फासमंते पासादीए जाव पडिरूवे। सव्वावंति च णं तीसे पुक्खरिणीए तत्थ तत्थ देसे देसे तहिं तहिं बहवे पउमवरपोंडरीया बुइया अणुपुव्वुट्ठिया ऊसिया रुइला जाव पडिरूवा, सव्वावंति च णं तीसे पुक्खरिणीए बहुमज्झदेसभाए एगं महं पउमवरपोंडरीयं बुइयं अणुपुव्वुट्ठिए जाव पडिरूवे ॥सू० १॥

छाया—श्रुतं मया आयुष्मन्! तेन भगवता एवमाख्यातम्। इह खलु पुण्डरीकनामाध्ययनम्, तस्य खल्वयमर्थः प्रज्ञप्तः। तद्यथा नाम पुष्करिणी स्यात् बहूदका, बहुसेया, बहुपुष्कला, लब्धार्थी, पुण्डरीकिणी, प्रासादिका, दर्शनीया, अभिरूपा प्रतिरूपा। तस्याः खलु पुष्करिण्या स्तत्र तत्र देशे देशे तस्मिन् तस्मिन् बहूनि पद्मवरपुण्डरीकाणि उक्तानि, आनुपूर्व्या उत्थितानि उच्छ्रितानि रुचिराणि वर्णवन्ति गन्धवन्ति रसवन्ति स्पर्शवन्ति प्रासादिकानि दर्शनीयानि अभिरूपाणि प्रतिरूपाणि। तस्याः पुष्करिण्या बहुमध्यदेशभागे एकं महत् पद्मवरपुण्डरीकमुक्तम्

स्कंध में उन्हीं संसार से छुड़ाने वालों का उदाहरण है। इस संबंध से प्राप्त द्वितीय श्रुतस्कंध के प्रथम अध्ययन का यह प्रथम सूत्र है–'सुयं मे आउसं तेणं' इत्यादि।

આસ્કંધમાં સંસારથી છોડાવવા વાળા એજ વિષયોનું વિવેચન કરવામાં આવેલ છે. એ સંબંધથી પ્રાપ્ત થયેલ બીજા શ્રુતસ્કંધના પહેલા અધ્યયનનું આ પહેલું સૂત્ર છે. 'सुयं मे आउसं तेणं' ઇત્યાદિ

आनुपूर्व्या उत्थितम् उच्छ्रितं रुचिरं वर्णवद् गन्धवद् रसवत् स्पर्शवत् प्रासादिकं यावत्प्रतिरूपम्। सर्वस्या अपि तस्याः च खलु पुष्करिण्या तत्रतत्र देशे देशे तस्मिन् तस्मिन् बहूनि पद्मवरपुण्डरीकाणि उक्तानि आनुपूर्व्या उत्थितानि उच्छ्रितानि रुचिराणि यावत् प्रतिरूपाणि। सर्वस्या अपि च खलु तस्याः पुष्करिण्या बहुमध्यदेशभागे एकं महत् पद्मवरपुण्डरीकमुक्तम् आनुपूर्व्या उत्थितं यावत् प्रतिरूपम्॥सू० १॥

टीका—सुधर्मस्वामी जम्बूस्वामिनं प्रत्याह–'आउसं' हे आयुष्मन् जम्बू! 'मे' मया 'सुय' श्रुतम्–भगवत्समीपे श्रवणगोचरीकृतम् 'तेणं भगवया' तेन–केवलज्ञानवता भगवता–तीर्थङ्करेण 'एवमक्खायं' एवमाख्यातम् एवम्–वक्ष्यमाणरीत्या आख्यातम्–प्रतिपादितम्। 'इह खलु पोंडरीए णामज्झयणे तस्स णं अयमट्ठे पण्णत्ते' इह–जिनशासने खलु–निश्चयेन पुण्डरीकनाम अध्ययनम्, प्रथमं पुण्डरीकनामाध्ययनम् 'तस्स' तस्य 'णं' णमिति वाक्यालङ्कारे। 'अयमट्ठे' अयमर्थः 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तः–कथितः। 'से जहाणामए पुक्खरिणी सिया' तद्यथानाम पुष्करिणी स्यात् तद्यथानाम पुष्करिणी–पुष्करं कमलं तद्विद्यते यस्यां सा पुष्करिणी 'सिया' स्यात्, कीदृशी सा तत्राह–'बहुउदगा' बहूदका, बहूनि–प्रभूतानि उदकानि–पयांसि विद्यन्ते यस्यां सा तथा प्रचुरजलसम्पन्ना 'बहुसेया' बहुसेया कर्दमबहुला

टीकार्थ—सुधर्मा स्वामी जम्बू स्वामी से कहते हैं–हे आयुष्मन् जम्बू! मैंने भगवान् के समीप सुना है। केवलज्ञानी तीर्थंकर भगवान् ने इस प्रकार कहा है। यहां जिनशासन में पुण्डरीक नामक अध्ययन है। उसका यह अर्थ कहा गया है—

जैसे कोई पुष्करिणी (कमलों वाली वापी) हो। वह प्रचुर जल से परिपूर्ण हो, बहुत कीचड़ वाली हो, अगाध जल होने से अत्यन्त गहरी हो, जल के पुष्पों से युक्त हो, देखने मात्र से चित्त को मुग्ध करने वाली हो, दर्शनीय हो, मनोज्ञ रूप वाली हो एवं असाधारण

ટીકાર્થ—સુધર્માસ્વામી જમ્બૂસ્વામીને કહે છે કે—હે આયુષ્મન્ જમ્બૂ! મેં ભગવાનની સમીપથી સાંભળેલ છે કેવળજ્ઞાનવાળા તીર્થંકર ભગવાને આ પ્રમાણે કહ્યું છે. અહિયાં જીનશાસનમાં પુંડરીક નામનું અધ્યયન છે તેનો અર્થ આ પ્રમાણે કહેવામાં આવેલ છે.–

જેમ કોઈ પુષ્કરિણી (કમળોવાળી વાવ) હોય, તે ઘણા જળથી પૂર્ણ રીતે ભરેલી હોય, ઘણા કાદવ વાળી હોય, અગાધ પાણી હોવાથી અત્યંત ઉંડી હોય પાણીમાં થવાવાળા પુષ્પોથી યુક્ત હોય, જોવા માત્રથી ચિત્તને મોહ પમાડનારી હોય, દર્શનીય હોય, મનોજ્ઞરૂપવાળી હોય, અને અસાધા-

'वहुपुक्खला' बहुपुष्कला अगाधजलवत्त्वात् गम्भीरा, 'लद्धट्ठा' लब्धार्था जल पुष्पसंयुक्ता, पुष्कराणि-कमलानि विद्यन्ते यस्यां सा पुष्करिणी, 'पासाईया' प्रसादिका, दर्शनादेव चित्तमोहिनी 'दरिसणिज्जा' दर्शनीया द्रष्टुं योग्या 'अभिरूवा' अभिरूपा-प्रशस्तरूपवती 'पडिरूवा' प्रतिरूपा नास्ति प्रतिरूपं सदृशरूपवत् अन्यद् यस्याः सा प्रतिरूपा, अनन्यसाधारणी। 'तीसे णं' तस्याः खलु 'पुक्खरिणीए' पुष्करिण्याः 'तत्थ तत्थ देसे देसे' तत्र तत्र देशे तच्छब्दे देशेच वीप्सा तद्बलाच्चतुर्दिक्षु इत्यर्थो लभ्यते। 'तहिं तहिं' तस्मिन् तस्मिन् देशे सर्वस्मिन्प्रदेशेच पुष्करिण्यां व्याप्तानि। 'बहवे पउमवरपोंडरिया वुइया' बहूनि पद्मवरपुण्डरीकाणि उक्तानि, तस्मिन् सरसि अनेकजातीयानि कमलानि विद्यन्ते। 'अणुपुव्वुट्ठिया' आनुपूर्व्या-उत्थितानि उत्तमोत्तमक्रमेण शतपत्रसहस्रपत्रभेदभावेन तत्राऽनेकविधानि कमलानि सन्ति 'उस्सिया' उच्छ्रितानि ऊर्ध्वं गतानि 'रुइला' रुचिराणि-मनोज्ञानि 'वण्णमंता' वर्णवन्ति-नील-पीत-रक्त-श्वेतानि। 'गंध

(अनुपम) हो। उस पुष्करिणी के देश देश में (जगह जगह) सभी दिशाओं में विविध जातियों के कमल मौजूद हो। वे कमल अनुक्रम से ऊंचे उठे हों। उत्तमोत्तम क्रम से शतपत्र सहस्रपत्र के भेद से अनेक विध हो। वे ऊंचे, मनोज्ञ, सुन्दर नील, पीत, रक्त और श्वेत वर्ण वाले हो, सुन्दर विलक्षण गंध से सम्पन्न हों, विलक्षण मधुपराग से युक्त हो, कोमल स्पर्श वाले हों आह्लादकारी, दर्शनीय, अभिरूप सुन्दर रूपवान् और प्रतिरूप अर्थात् असाधारण हों।

उस पुष्करिणी के बिलकुल मध्य भाग में एक पद्मवर पुण्डरीक नामका श्वेत कमल कहा गया है। वह श्वेत कमल विलक्षण रचना से युक्त, पंक से ऊपर निकला हुआ, बहुत ऊंचा, सुन्दर, प्रशस्त वर्णवाला,

રણ (અનુપમ) હોય, તે વાવના દેશ-દેશમાં એટલે કે સ્થળે સ્થળે સઘળી દિશાઓમાં જૂદી જૂદી જાતના કમળો વિદ્યમાન હોય, તે કમળો અનુક્રમથી ઉંચા થયા હોય, એટલે કે ઉત્તમોત્તમના ક્રમથી શતપત્ર કમલ સહસ્રપત્ર, વિગેરેના ભેદથી અનેક પ્રકારના કમળો હોય તે ઉંચા, મનોજ્ઞ, સુંદર નીલ, પીળા, રાતા, અને ધોળા વર્ણવાળા હોય, સુંદર વિલક્ષણ ગંધથી યુક્ત હોય આલ્હાદકારી, દર્શનીય અભિરૂપ, સુંદર રૂપવાન્ અને પ્રતિરૂપ અર્થાત્ અસાધારણ હોય,

તે પુષ્કરિણી-વાવના બિલ્કુલ મધ્ય ભાગમાં એક પદ્મવર પુંડરીક-નામનું ધોળું કમળ કહેલ છે. તે શ્વેત કમળ વિલક્ષણ રચનાથી યુક્ત, કાદવથી ઉપર નીકળેલ ઘણું ઉંચુ, સુંદર વખાણવા લાયક વર્ણ-રંગવાળું, મનને

मंता' गन्धवन्ति-विलक्षणगन्धसमवेतानि। 'रसमंता' रसवन्ति-विलक्षण मधुररा गयुक्तानि 'फासमंता' स्पर्शवन्ति-मृदुस्पर्शवन्ति 'पासाईया' प्रासादिकानि-आह्लादकारीणि 'दरिसणिज्जा' दर्शनीयानि-द्रष्टुं योग्यानि 'अभिरूवाणि-सुजातरूपवन्ति, पडिरूवा' प्रतिरूपाणि-अनन्यसाधारणानि, 'तीसे णं पुक्खरिणीए' तस्याः खलु पुष्करिण्याः 'बहुमज्झदेसभाए' बहुमध्यदेशभागे-मध्यप्रदेशे, 'एगे महं पउमवरपोंडरिए वुइए' एकं महत् पद्मवरपुण्डरीकं कमलमुक्तम्, एकं विलक्षणं सर्वसुजातकमलेभ्यः श्रेष्ठकमलं तस्या मध्यभागे विद्यते। 'अणुपुव्वुट्ठिए' आनुपूर्व्या उत्थितं तत् श्वेतं कमलं विलक्षणरचनया युक्तम्, पङ्कादूर्ध्वगतम्, 'उस्सिए' उच्छ्रितम्-अत्यूर्ध्वंस्थितम् 'रुइले' रुचिरम्-सुन्दरम् 'वण्णवंते' वर्णवत् 'गंधमंते' गन्धवत्-सुरभिगन्धयुक्तम् 'रसमंते' रसवत्-सुस्वादुरसयुक्तम् 'फासमंते' विलक्षणस्पर्शवत्। 'पासाईए' प्रासादिकम्-प्रसादगुणोपेतम्, 'जाव पडिरूवे' यावत् प्रतिरूपम्-दर्शनीयमभिरूपं प्रतिरूपम् 'सव्वावंति च णं तीसे' सर्वस्या अपि खलु तस्याः 'पुक्खरिणीए' पुष्करिण्याः 'तत्थ तत्थ देसे देसे' तत्र तत्र देशे देशे-प्रत्येकप्रदेशे, 'तहिं तहिं' तस्मिन तस्मिन् 'बहवे' बहूनि 'पउमवरपोंडरिया वुइया' पद्मवरपुण्डरीकाणि उक्तानि-बहूनि कमलानि सन्ति, 'अणुपुव्वुट्ठिया' आनुपूर्व्या उत्थितानि 'उसिया' उच्छ्रितानि पङ्कादूर्ध्वं गतानि 'रुइला' रुचिराणि 'जाव पडिरूवा' यावत्प्रतिरूपाणि-पूर्वोक्त सर्वगुणसम्पन्नानि 'सव्वावंति च णं तीसे पुक्खरिणीए' सर्वस्या अपि खलु तस्याः पुष्करिण्याः 'बहुमज्झदेसभाए' बहुमध्यदेशभागे 'एग महं पउमवरपोंडरीयं वुइयं' एकं महत् पद्म-

---

मनोज्ञ गंध वाला, सुस्वादु रसवाला और मनोहर स्पर्श वाला है। वह दर्शक के चित्त को प्रसन्नता प्रदान करनेवाला यावत् प्रतिरूप है अर्थात् दर्शनीय, अभिरूप और प्रतिरूप है। उस सम्पूर्ण पुष्करिणीमें बहुत से पद्मवर पुण्डरीक कहे गये हैं। वे अनुक्रम से ऊँचे उठे हुए, कीचड़ से ऊपर निकले हुए रुचिर यावत् प्रतिरूप हैं। अर्थात् पूर्वोक्त सब गुणों

આનંદ આપનાર ગંધવાળું, સારા સ્વાદ યુક્ત રસવાળુ, અને મનોહર સ્પર્શ વાળું હોય છે. તે જોનારના ચિત્તને પ્રસન્નતા આપનાર યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. અર્થાત્ દર્શનીય, અભિરૂપ અને પ્રતિરૂપ છે. તે સપૂર્ણ પુષ્કરિણીમાં ઘણા કમળો-પદ્મવરપુંડરીકો આવેલા છે તે અનુક્રમથી ઉંચા ઉઠેલા કાદવથી ઉપર નીકળેલા મનને ગમનાર રૂચિર યાવત્ પ્રતિરૂપ છે, અર્થાત્ પૂર્વોક્ત સઘળા ગુણોથી યુક્ત હોય છે, તે પુષ્કરિણી-વાવની વચ્ચોવચ્ચ એક

वरपुण्डरीकमुक्तम् 'अणुपुव्वुट्ठिए' आनुपूर्व्या उत्थितम्, तत् 'जाव पडिरूवे' यावत्प्रतिरूपम्, पूर्वोक्तप्रसादरूप गन्धरसस्पर्शादिगुणयुक्तं कमलं तत्र विद्यते ॥सू० १॥

मूलम्—अह पुरिसे पुरत्थिमाओ दिसाओ आगम्म तं पुक्खरिणिं तीसे पुक्खरिणीए तीरे ठिच्चा पासइ तं महं एगं पउमवर पोंडरीयं अणुपुव्वुट्ठियं ऊसियं जाव पडिरूवं। तए णं से पुरिसे एवं वयासी—अहमंसि पुरिसे खेयन्ने कुसले पंडिए वियत्ते मेहावी अबाले मग्गत्थे मग्गविउ मग्गस्स गइपरक्कमण्णू अहमेयं पउमवरपोंडरीयं उन्निक्खिस्सामि त्तिकट्टु इइ वुया से पुरिसे अभिक्कमेइ तं पुक्खरिणिं जावं जावं च णं अभिक्कमेइ तावं तावं च णं महंते उदए, महंते सेए पहीणे तीरं अपत्ते पउमवरपोंडरीयं णो हव्वाए णो पाराए, अंतरा पोक्खरिणीए सेयंसि निसण्णे पढमे पुरिसजाए ॥सू० २॥

छाया—अथ पुरुषः पुरस्ताद् दिशः आगत्य तां पुस्करिणीं, तस्याः पुष्करिण्यास्तीरे स्थित्वा पश्यति तन्महदेकं पद्मवरपुण्डरीकम् आनुपूर्व्या उत्थितम् उच्छ्रितं यावत्प्रतिरूपम्। ततः खलु स पुरुष एवमवादीत्—अहमस्मि पुरुषः खेदज्ञः कुशलः पण्डितो व्यक्तो मेधावी अबालो मार्गस्थो मार्गवित् मार्गस्य गतिपराक्रमज्ञः, अहमेतत् पद्मवरपुण्डरीकमुन्निक्षेप्स्यामीति कृत्वा इत्युक्त्वा स पुरुषोऽभिक्रामति तां पुष्करिणीं, यावद् यावच्च खलु अभिक्रामति तावत् तावच्च खलु महदुदकम्, महान् सेयः, प्रहीणस्तीराद् अप्राप्तः पद्मवरपुण्डरीकम्, नो अर्वाचे नो पाराय अन्तरा पुष्करिण्याः सेये निषण्णः प्रथमः पुरुषजातः। सू०२।

से सम्पन्न हैं। उस पुष्करिणी के बीचोंबीच एक बड़ा पद्मवर पुण्डरीक कहा है। वह भी अनुक्रम से ऊंचा उठा हुआ यावत् प्रतिरूप है अर्थात् पूर्वोक्त सब विशेषणाओं से युक्त है। ॥१॥

વિશાળ પદ્મવર પુંડરીક કહેલ છે, તે પણ અનુક્રમથી ઉંચે ઉઠેલ યાવત્ પ્રતિરૂપ છે, અર્થાત્ પૂર્વોક્ત તમામ વિશેષણોથી યુક્ત છે. ॥૧॥

टीका—'अह' अथ 'पुरिसे' पुरुषः कश्चिदज्ञातनामधेयः 'पुरत्थिमाओ' पुरस्तात् पूर्वस्याः 'दिसाओ' दिशः सकाशात् 'आगम्म' आगत्य 'तं पुक्खरिणिं' तां पुष्करिणीं जलकर्दमपङ्कजपूर्णाम्। 'तीसे पुक्खरिणीए तीरे' तस्याः पुष्करिण्यास्तीरे, यथोक्तविशेषणवत्या नद्यास्तटे तत्प्रान्तभागे 'ठिच्चा' स्थित्वा-स्थितः सन् 'पासइ' पश्यति, किं पश्यति तत्राह 'तं महं एगं' तन्महदेकम् 'पउमवरपुंडरीयं' पद्मवरपुण्डरीकम्, सर्वकमलशोभातिशायिपुण्डरीकं विलक्षणं पश्यति। कीदृशम् ? तत्राह 'अणुपुव्वुट्ठियं' आनुपूर्व्या उत्थितम्, यद् यद् स्थाने यथा यथाऽवयवसन्निवेशः समुचित स्तत्र तत्र स्थले तथैव सन्निवेशपूर्वकं सुन्दररचनयोपेतम्। 'ऊसियं जाव पडिरूवं' उच्छितम्-पङ्कादूर्ध्वमवस्थितम्, यावत् प्रतिरूपम्, अनन्यसाधारणम् प्रशस्तवर्णगन्धस्पर्शवत्त्वाद्युपेतत्वाकृतिमनोहरम्। 'तए

'अह पुरिसे' इत्यादि।

टीकार्थ—कोई अज्ञात नाम और अज्ञात देशवाला पुरुष पूर्व दिशा से उस जल, कीचड़ एवं कमलोंवाली पुष्करिणी के पास आया। उस पुष्करिणी के किनारे खड़ा होकर वह उस उत्तम पुण्डरीक कमल को देखता है-यह कमल सब कमलों से अधिक सुन्दर एवं विलक्षण है। यह अनुक्रम से उत्थित है अर्थात् जिस जिस स्थान पर जैसे जैसे अवयवों का सन्निवेश होना उचित है, वहां वैसा ही सन्निवेश होने के कारण बडी ही सुन्दर रचना से युक्त है। यह पंक से ऊपर उठा है यावत् प्रतिरूप है। प्रशस्त वर्ण, गंध, रस और स्पर्श आदि से सम्पन्न होने के कारण मनोहर है।

'अह पुरिसे' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—કોઈ અજ્ઞાત નામવાળો અને અજ્ઞાત દેશવાળો પુરૂપ પૂર્વ દિશાથી તે જળ, કીચડ, અને કમળો વાળી, પુષ્કરિણી-વાવની નજીક આવ્યો. તે પુષ્કરિણીના કિનારે ઉભો રહીને તે એ ઉત્તમ શ્રેષ્ઠ એવા પુંડરીક-કમળોને જુવે છે.-આ કમળ સઘળા કમળોથી અત્યંત સુંદર અને વિલક્ષણ છે. આ અનુક્રમથી ઉઠેલ છે. અર્થાત્ જે જે સ્થાન પર જેવા જેવા અવયવોનો સન્નિવેશ થવાને યોગ્ય હોય, ત્યાં એજ પ્રમાણે સન્નિવેશ-રચના થવાને કારણે અત્યંત સુંદર રચનાથી યુક્ત છે. આ કાદવથી ઉપર આવેલ છે. યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. પ્રશસ્ત વર્ણ, ગંધ, રસ, અને સ્પર્શ વિગેરેથી યુક્ત હોવાને કારણે મનોહર છે.

णं से पुरिसे' ततः खलु स पुरुषः, यः पुष्करिण्यास्तीरे पूर्वदेशादागत्य समुप-स्थितः सः, 'एवं वयासी' एवं वक्ष्यमाणवचनम् अवादीत् 'अहमंसि' अहमस्मि 'पुरिसे' पुरुषः 'खेयन्ने' खेदज्ञः-खेदं-मार्गश्रमं जानातीति खेदज्ञः 'कुसले' कुशलः हिताऽहितप्राप्तिपरिहारे निपुणः 'पंडिए' पण्डितः-विवेकबुद्धियुक्तः 'वियत्ते' व्यक्तः 'मेहावी' मेधावी-हिताहितबुद्धिमान 'अबाले' अबालो बालभावान्निवृत्तः 'मग्गत्थे' मार्गस्थः-सद्भिराचरितसन्मार्गे सदाचरणे वा आस्थितोऽस्मि। 'मग्ग-विउ' मार्गवित्-मार्गमहं जानामि 'मग्गस्स' मार्गस्य 'गइपरक्कमण्णू' गतिपराक्रमज्ञः, येन यथा चलन् जीवः स्वाभीष्टतमं देशमपाप्नोति, तमहं जानामि, अथवा-येन प्रकारेण जलमुत्तीर्य जलमध्यगतं वस्तु प्राप्यते तादृशमुपायमहं वेद्मि। 'अहमेयं' अहमेतत् एतादृशोऽहम् एतत् 'पउमवरपुंडरीयं' पद्मवरपुण्डरीकं-प्रधानकमलम् 'उन्निक्खिस्सामि' उन्निक्षेप्स्यामि जलादेतत् कमलमुत्क्षिप्याऽऽनेष्यामि-स्वा-यत्ती करिष्यामि। 'त्तिकट्टु' इति कृत्वा 'इइ वुया' इत्युक्त्वा 'से पुरिसे'

इस प्रकार देखने के पश्चात् पूर्व दिशा से आया हुआ वह पुरुष यों कहता है मैं मार्ग में होने वाले श्रम को जानता हूँ, हित की प्राप्ति और अहित का परिहार करने में निपुण हू, विवेक बुद्धि से सम्पन्न हूं, प्रौढ परिपक्व हूं, मेधा का धनी हूं। सत्पुरुषों द्वारा आचरित मार्ग में या सदाचरण में स्थित हूँ। मार्ग का वेत्ता हूं जिस पथ पर चलता हुआ जीव अपने अभीष्ट लक्ष्य को प्राप्त करता है, मैं उस पथ को जानता हूँ अथवा जिस प्रकार जल में तैर कर जल के मध्य में स्थित वस्तु प्राप्त की जाती है, उसे मैं समझता हूं। मैं पुरुष हूं-मर्द हू। मैं इस प्रधान कमल को उखाड कर ले आऊंगा और अपना बना लूंगा।

આ પ્રમાણે જોયા પછી પૂર્વ દિશાથી આવેલ તે પુરૂષ એવું કહે છે કે -હું માર્ગમાં થયેલા પરિશ્રમને જાણુ છું. હિતની પ્રાપ્તિ અને અહિતનો પરિહાર-ત્યાગ કરવામાં કુશળ છુ વિવેક બુદ્ધિવાળો છું પ્રૌઢ અને પરિપ-કવ છું. બુદ્ધિશાળી છુ. સત્પુરૂષો દ્વારા આચરવામાં આવેલ માર્ગને જાણુ-વાવાળો છું. જે માર્ગ પર ચાલતો થકો જીવ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણેના લક્ષ્યને પ્રાપ્ત કરે છે. તે માર્ગને હું જાણુનારો છુ. અથવા જે પ્રમાણે જળમાં તરીને જળની મધ્યમા રહેલ વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવામાં આવે છે, તેને હું સમજું છું હું પુરૂષ છું. મર્દ છુ હૂ આ શ્રેષ્ઠ કમળને ઉખાડીને લઈ આવીશ અને મારૂ બનાવીશ

सू० २

स पुरुषः 'अभिक्कमेइ तं पुक्खरिणिं' अभिक्रामति तां पुष्करिणीम्, इत्युक्त्वा तां पुष्करिणीं प्रविशति कमलमानेतुम्। किन्तु 'जावं जावं च णं' यावद् यावच्च खलु 'अभिक्कमेइ' अभिक्रामति यावदग्रे अग्रे याति 'तावं तावं च णं' तावत् तावच्च खलु 'महंते उदए' महद् उदकम् 'महते सेए' महान् सेयः-पङ्क आगच्छति, ततश्च 'पहीणे तीरं' प्रक्षीणस्तीरात्, तीराद्भ्रष्टः 'अपत्ते पउमवर पोंडरीयं' अप्राप्तः पद्मवरपुण्डरीकम्, तीराच्च्युतः पद्मवरपुण्डरीकं चापि न प्राप्तः, ततः सः 'णो हव्वाए णो पाराए' नो अर्वाचे नो पाराय-नो पूर्वतटे न परतटे पद्मवरपुण्डरीकात्तु परिभ्रष्ट एव संस्पृष्टतीरादपि भ्रष्टः, 'अंतरा पोक्खरिणीए' अन्तरा पुष्करिण्याः वापी मध्ये 'सेयंसि' सेये-पङ्के 'निसण्णे' निषण्णः निमग्नः-पुष्करिण्याः कर्दमे निमग्नः क्लेशमनुभवन्नास्ते। एषः 'पढमे' प्रथमः 'पुरिसजाए' पुरुषजातः कथितः ॥सू० २॥

मूलम्-अहावरे दोच्चे पुरिसजाए, अह पुरिसे दक्खिणाओ दिसाओ आगम्म तं पुक्खरिणिं। तीसे पुक्खरिणीए तीरे ठिच्चा पासइ तं महं एगं पउमवरपोंडरीयं अणुपुव्वुट्ठियं पासाईयं जाव

इस प्रकार अपनी हैकडी जता कर-निश्चय कर वह कमल को लाने के लिए पुष्करिणी में प्रवेश करता है। किन्तु जैसे जैसे वह आगे बढता है, वैसे वैसे अधिक पानी और अधिक कीचड का उसको सामना करना पडता है। वह किनारे से भ्रष्ट हो चुकता है और कमलपुष्प तक पहुंच नहीं पाता है। न इधर का रहता है न उधर का। तीरसे भी गया और कमल से भी गया। बावडी के मध्य में ही प्रचुर पंक (गहरे कीचड) में फंस जाता है और क्लेश का अनुभव करता है।

यह प्रथम पुरुष की कहानी हुई ॥२॥

આ પ્રમાણે પોતે પોતાનો નિશ્ચય કરીને તે કમળને લાવવા માટે પુષ્કરિણી વાવમાં પ્રવેશ કરે છે પરંતુ જેમ જેમ તે આગળ વધે છે, તેમ તેમ વધારે પાણી અને વધારે કાદવનો સામનો કરવો પડે છે, તે કિનારાથી પતિત થઈ જાય છે, અને કમળના પુષ્પ સુધી પહોંચી શકતો નથી. ન અહિંનો રહ્યો અને ન ત્યાંનો કીનારાથી પણ ગયો અને કમળથી પણ ગયો. વાવની મધ્યમાં જ અત્યંત કાદવ (ઉંડા કાદવ) માં ફસાઈ જાય છે. અને દુઃખનો અનુભવ કરે છે ॥૧॥

॥ આ પહેલા પુરૂષની કહેવત થઈ॥

पडिरूवं तं च एत्थ एगं पुरिसजायं पासइ पहीणतीरं अपत्त पउमवरपोंडरीयं णो हव्वाए णो पाराए अंतरा पोक्खरिणीए सेयंसि णिसन्नं, तए णं से पुरिसे तं पुरिसे एवं वयासी—अहो णं इमे पुरिसे अखेयन्ने अकुसले अपंडिए अवियत्ते अमेहावी बाले णो मग्गत्थे णो मग्गविऊ णो मग्गस्स गइपरक्कमण्णू जन्नं एस पुरिसे एवं मन्ने अहं खेयन्ने कुसले जाव पउमवर-पोंडरीयं उन्निक्खिस्सामि णो य खलु एयं पउमवरपोंडरीयं एवं उन्निक्खेयव्वं जहा णं एस पुरिसे मन्ने अहमंसि पुरिसे खेयन्ने कुसले पंडिए वियत्ते मेहावी अबाले मग्गत्थे मग्गविउ मग्गस्स गइपरक्कमण्णू अहमेयं पउमवरपोंडरीयं उन्निक्खि-स्सामि त्तिकट्टु इइ वच्चा से पुरिसे अभिक्कमे तं पुक्खरिणिं, जावं जावं च णं अभिक्कमेइ तावं तावं च णं महंते उदए महंते सेए पहीणे तीरं अपत्ते पउमवरपोंडरीयं णो हव्वाए णो पाराए अंतरा पोक्खरिणीए सेयंसि णिसन्ने दोच्चे पुरिसजाए॥सू० ३॥

छाया—अथापरो द्वितीयः पुरुषजातः, अथ पुरुषो दक्षिणस्या दिश आगत्य तां पुष्करिणीं, तस्याः पुष्करिण्यास्तीरे स्थित्वा पश्यति तन्महदेकं पद्मवरपुण्डरी-कम् आनुपूर्व्योत्थित प्रासादिकं यावत् प्रतिरूपम् । तं चात्रैकं पुरुषजातं पश्यति प्रहीणतीरम् अप्राप्तपद्मवरपुण्डरीकं नो अर्वाचे नो पाराय, अन्तरा पुष्करिण्याः सेये निषण्णम् । ततः खलु स पुरुषस्तं पुरुषमेवमवादीत्—अहो खलु अयं पुरुषोऽखेदज्ञोऽ-कुशलोऽपण्डितोऽव्यक्तोऽमेधावी बालः नो मार्गस्थो नो मार्गवित् नो मार्गस्य गतिपराक्रमज्ञो यस्मादेष पुरुष एवं मन्यते, अहं खेदज्ञः कुशलो यावत् पद्मवरपुण्ड-रीकम् उन्निक्षेप्स्यामि न च खलु एतत् पद्मवरपुण्डरीकम् एवम् उन्निक्षेप्तव्यं यथैष पुरुषो मन्यते । अहमस्मि पुरुषः खेदज्ञः कुशलः पण्डितो व्यक्तो मेधावी अबालो मार्गस्थो मार्गविद् मार्गस्य गतिपराक्रमज्ञोऽहमेतत् पद्मवरपुण्डरीकम् उन्निक्षेप्स्या-मीति कृत्वा इत्युक्त्वा स पुरुषोऽभिक्रामति मृतां पुष्करिणी। यावद् यावद् च खलु

अभिक्रामति तावत् तावत् च खलु महदुदकं महान् सेयः प्रहीणस्तीरात् अप्राप्तः पद्मवरपुण्डरीकं, नो अर्वाचे नो पाराय अन्तरा पुष्करिण्याः सेये निषण्णः द्वितीयः पुरुषजातः ॥सू० ३॥

टीका—'अहावरे दोच्चे पुरिसजाए' अथापरो द्वितीयः पुरुषजातः। अत्राऽथशब्दो द्वितीयपुरुषवृत्तान्तप्रदर्शनपरः। 'अवरे' अपरोऽन्यः प्रथमाऽपेक्षया 'दोच्चे' द्वितीयः 'पुरिसजाए' पुरुषजातः 'अह पुरिसे' अथ पुरुषः 'दक्खिणाओ दिसाओ' दक्षिणस्या दिशः, पुष्करिण्या दक्षिणदिग्विभागात् 'आगम्म' आगत्य 'तं पुक्खरिणिं' तां पुष्करिणीम् 'तीसे पुक्खरिणीए' तस्याः खलु पुष्करिण्याः 'तीरे' दक्षिणे तीरे 'ठिच्चा' स्थित्वा 'पासइ' पश्यति 'तं महमेगं पउमवरपुंडरीयं' तन्महदेकं पद्मवरपुण्डरीकम्—कथलं, तन्महत् पद्मश्रेष्ठमेकं कमलं पश्यन् स्थितः कीदृशं तद् इत्याह—'अणुपुव्वुट्ठियं' आनुपूर्व्या उत्थितम्—विलक्षणरचनया व्यवस्थितम्। 'पासाईयं' प्रासादिकम्—मनोरमम् 'जाव पडिरूवं' यावत्प्रतिरूपम्, 'तं च एगं

'अहावरे दोच्चे पुरिसजाए' इत्यादि।

टीकार्थ—यहां 'अथ' शब्द दूसरे पुरुष के वृत्तान्त का सूचक है। प्रथम पुरुष के कीचड में फँस जाने के पश्चात् दूसरा पुरुष दक्षिण दिशा से उस पुष्करिणी के समीप आता है। वह उस पुष्करिणी के दक्षिण किनारे पर स्थित होकर उसी प्रधान पुण्डरीक कमल को देखता है। वह कमल अपनी विलक्षण रचना से व्यवस्थित है। दर्शक के चित्त को प्रसन्न करने वाला यावत् प्रतिरूप है। यहां 'यावत्' शब्द से दर्शनीय और अभिरूप विशेषण समझ लेना चाहिए।

બીજા પુરૂષનું વૃત્તાંત

'अहावरे दोच्चे पुरिसजाए' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—અહિયા 'અથ' શબ્દ બીજા પુરૂષના વૃત્તાન્તનો સૂચક છે. પહેલો પુરૂષ કાદવમાં ફસાયા પછી બીજો પુરૂષ દક્ષિણ દિશામાંથી એ વાવની નજીક આવે છે. તે પુરૂષ એ વાવના દક્ષિણ દિશાના કિનારા પર ઉભો રહીને પહેલા વર્ણન કરેલ એ પ્રધાન પુંડરીક-કમળને જુવે છે. તે કમળ પોતાની વિલક્ષણ રચનાથી વ્યવસ્થિત છે. જોનારના ચિત્તને પ્રસન્ન કરવાવાળું યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. અહિયાં 'યાવત્' શબ્દથી દર્શનીય, અને અભિરૂપ એ બે વિશેષણો સમજી લેવા.

पुरिसजायं पासइ' तत्र च तमेकं पुरुषजातं पश्यति, 'पहीणतीरं अपत्तपउमवरपोंडरीयं' प्रहीणतीरम् अप्राप्तपद्मवरपुण्डरीकम् 'णो हव्वाए णो पाराए' नो अर्वाचे नो पाराय, नैवास्मिंस्तटे विद्यते, न वा परतटं प्राप्तः किन्तु-'अंतरा-पोक्खरिणीए सेयंसि णिसण्णं' अन्तरा पुष्करिण्याः सेये पङ्के निषण्णम्-निमग्नम् 'तए णं से पुरिसे' ततः खलु स पुरुषः यो हि दक्षिणदिग्विभागात् आगतः स पुरुषजातः 'तं पुरिसं एवं वयासी' पूर्वदिक्समागतपङ्कजमुन्नेतुं यः पुष्करिण्यां प्रवेष्टुकामस्तं पुरुषमाश्रित्य एवं-वक्ष्यमाणं वचः 'वयासी' अवादीत्-उक्तवान् 'अहो णं इमे पुरिसे अखेयन्ने' अहोऽयं पुरुषोऽखेदज्ञः, खेदं नाम परिश्रमं न सम्यग् जानाति, 'अकुसले' अकुशलः-विवेकबुद्धि विकलः 'अपंडिए' अपण्डितः-तत्त्वातत्त्वविज्ञानविकलः 'अवियत्ते' अव्यक्तः-कार्यकरणाकुशलः 'अमेहावी' अमेधावी-अपरिपक्वबुद्धिः 'बाले' बालः-अज्ञानी, अतएव 'णो मग्गत्थे' नो मार्गस्थः सत्पुरुषैरभ्यस्तमार्गेऽव्यवस्थितः। 'णो मग्गविऊ' नो मार्गवित्-सत्पुरुषैः सेव्य-

---

यह दूसरा पुरुष वहां एक पुरुष को देखता है, जो तीर से भ्रष्ट हो चुका है और उस प्रधान कमल तक पहुंच नहीं पाया है, न इधर का रहा न उधर का रहा है। किन्तु पुष्करिणी के मध्य में कीचड में फंस गया है। तब दक्षिण दिशा से आया हुआ पुरुष, उस पुरुष से जो कमल को लाने के लिए बावडी में घुसा था, इस प्रकार कहता है-अहो, यह पुरुष खेद अर्थात् परिश्रम को नहीं जानता, विवेक बुद्धि से शून्य है, तत्त्व-अतत्त्व के ज्ञान से हीन है, कार्य करने में अकुशल है, इसकी बुद्धि परिपक्व नहीं हुई है, अज्ञान है, इस कारण मार्गस्थ नहीं है अर्थात् सत्पुरुषों द्वारा आचीर्ण मार्ग में स्थित नहीं है, सत्पुरुषों

તે બીજો પુરૂષ ત્યા એક પુરૂષને જુવે છે, કે જે કિનારેથી નીકળી ચૂકેલ છે, અર્થાત્ કિનારાથી પતિત થઇ ચૂકયો છે, અને તે પ્રધાન કમળ સુધી પહોંચી શકયો નથી. અર્થાત્ નથી અહિંનો રહ્યો કે નથી તહીનો રહ્યો. પરંતુ વાવની વચમાં કાદવમાં ફસાઈ ગયો છે. ત્યારે દક્ષિણ દિશાએથી આવેલો પુરૂષ કમળને લાવવા માટે વાવમાં પ્રવેશેલા તે પુરૂષને આ પ્રમાણે કહે છે.—

અહો! આ પુરૂષ ખેદ કે પરિશ્રમ-થાકને સમજતો નથી, વિવેક બુદ્ધિ વગરનો છે. તત્વ કે અતત્વના જ્ઞાન વગરનો છે. કાર્ય કરવામાં કુશળ નથી. આની બુદ્ધિ પરિપકવ થયેલ નથી, અજ્ઞાની છે, તેથી તે માર્ગસ્થ-અર્થાત્ માર્ગ પ્રમાણે ચાલનારો નથી, એટલે કે સત્પુરૂષોએ આચરેલ માર્ગનુ તેમે

मानं मार्गं न विजानाति। 'णो मग्गस्स गइपरक्कमण्णू' नो मार्गस्य गतिपराक्रमज्ञः, मार्गस्य यौ गतिपराक्रमौ तयोरपि ज्ञाता नास्ति। 'जन्नं एस पुरिसे एवं मन्ने' यस्मादेष पुरुष एवं मन्यते-ये पुनरन्ये कोविदास्तेषु 'अहं खेयन्ने कुसले' अहं तु खेदज्ञः कुशलः 'जाव पउमवरपोंडरीयं' यावत् पद्मवरपुण्डरीकम् 'उन्निक्खिस्सामि' उन्निक्षेप्स्यामि-उद्धृत्याऽऽनेष्यामि, 'णो य खलु एयं पउमवरपोंडरीयं' न खलु एतत् पद्मवरपुण्डरीकम् 'एवं उन्निक्खेयव्वं जहा णं एस पुरिसे मन्ने' एवम् उन्निक्षेप्तव्यं यथैष पुरुषो मन्यते। नैतस्य कमलस्योद्धरणं सुलभं-यथाऽयं सरलं बुद्धिमान्द्याज्जानाति किन्तु एतस्योद्धरणं सातिशयं कठिनम्। 'अहमंसि पुरिसे' अहमस्मि पुरुषः 'खेयन्ने कुसले पंडिए वियत्ते मेहावी अबाले मग्गत्थे मग्गविऊ' खेदज्ञः कुशलः पण्डितोऽव्यक्तो मेधावी अबालो मार्गस्थो मार्गवित्, 'मग्गस्स गइपरक्कमण्णू' मार्गस्य गतिपराक्रमज्ञः 'अहमेयं पउमवरपोंड-

---

द्वारा सेवित मार्ग को जानता भी नहीं है, मार्ग संबंधी गति और पराक्रम का ज्ञाता नहीं है। इसने बहुत अनुचित कर्म किया। किन्तु मैं इसके समान नहीं हूं। मैं मार्ग के परिश्रम का ज्ञाता हूं, कुशल हूं, यावत् उस उत्तम पुण्डरीक को उखाड कर ले आऊंगा। जैसा यह पुरुष समझता है, वैसे वह उत्तम कमल उखाड कर नहीं लाया जा सकता। उस कमल को उखाड कर लाना वैसा सरल नहीं है जैसा कि मूर्खता के कारण यह पुरुष समझता है। उसका उखाडना बहुत ही कठिन है। मैं मर्द हूं, खेदज्ञ, कुशल, पण्डित, परिपक्व, मेधावी, ज्ञानवान्, मार्ग में स्थित और मार्ग का ज्ञाता हूं।

અવલમ્બન કરેલ નથી સત્પુરૂષોએ સેવિત માર્ગને તે જાણતો પણ નથી. માર્ગ સબંધી ગતિ અને પરાક્રમને તે જાણતો નથી આણે ઘણુ જ અયોગ્ય કર્મ કર્યું છે.

પરંતુ હું એના જેવો મૂર્ખ નથી, હું માર્ગમાં થનારા પરિશ્રમને જાણવાવાળો છુ, કુશળ છું યાવત્ તે ઉત્તમ પુંડરીકને ઉખેડીને લઈ આવીશ. જે રીતે આ કાદવમાં ફસાયેલ પુરૂષ સમજે છે, તે રીતે આ ઉત્તમ કમળ ઉખાડીને લાવી શકાતું નથી તે કમળને ઉખડીને લાવવું તે એટલુ સહેલું નથી, કે જેમ આ પુરૂષ પોતાના મૂર્ખપણાથી સમજે છે. તેને ઉખાડવું ઘણું જ કઠણ છે, હું મર્દ છુ. ખેદજ્ઞ-પરિશ્રમને જાણનારો છું. કુશળ છું, પંડિત છુ. પરિપકવ છું. મેધાવી-બુદ્ધિશાળી છુ જ્ઞાનવાન્ છું, માર્ગમાં સ્થિત અને માર્ગને જાણનારો છુ.

रीयं' अहमेतत् पद्मवरपुण्डरीकम् 'उन्निक्खिस्सामि' उन्निक्षेप्स्यामि, इति प्रतिज्ञयाऽहमिहाऽऽगतोऽस्मि। 'त्ति कट्टु' इति कृत्वा इत्थं प्रतिज्ञां कृत्वाऽहमत्राऽऽगतोऽस्मि। कथमेतत् पद्मं सपङ्कजलाज्जलाशयादुद्धरणीयं तत्सर्वं विधिविधानमहं जानामि, अतो मयैतत्कार्यं कार्यम् 'इइ वच्चा से पुरिसे अभिक्कमे तं पुक्खरिणिं' इत्युक्त्वा स पुरुषोऽभिक्रामति तां पुष्करिणीम्, 'जावं जावं च णं अभिक्कमेइ' यावद् यावच्च सोऽभिक्रामति 'तावं तावं च णं महंते उदए महंते सेए' तावत् तावच्च सः महदुदकं महान् सेयः आगच्छति द्वितीयः पुरुष आत्मश्लाघां कुर्वन् प्रतिक्षिपंश्च पुरुषान्तरं यावत् पुष्करिण्यां प्रविष्ट एवोत्तमं कमलमानेतुम्, तावन्महज्जलं महान्तं सेयं समवाप्य 'पहीणे तीरं अपत्ते पउमवरपोंडरीयं' प्रहीणस्तीरात् अप्राप्तः पद्मवरपुण्डरीकम्, दक्षिणतीराद् भ्रष्टो न च प्राप पद्मवरपुण्डरीकम्।

इस प्रकार वह अपने आपमें बुद्धि के अतिशय को और कमल को लाने की योग्यता को प्रकट करता हुआ मुस्करा कर आडम्बर के साथ पराक्रम करता है। वह प्रतिज्ञा करता है कि मैं इस कमल को उखाड कर ले आऊंगा। मैं ऐसी प्रतिज्ञा करके ही यहां आया हूं। इस जल एवं कीचड से व्याप्त जलाशय से कमल को किस प्रकार निकाल लाना चाहिए, यह सब विधि विधान मैं जानता हूं। अतएव यह कार्य मुझे करना चाहिए। ऐसा कह कर वह पुरुष उस पुष्करिणी में प्रवेश करता है। और ज्यों-ज्यों वह उसमें आगे बढता है त्यों त्यों अधिकाधिक जल और कीचड़ के सामने आता है। वह भी तीर को त्याग देता है और उस उत्तम कमल तक पहूंच नहीं पाता है। न इधर का रहता है, न उधर का रहता है। अर्थात् न तो दक्षिणी किनारे पर स्थित रहता है

આ પ્રમાણે તે પોત પોતાનામાં બુદ્ધિના વિશેષપણાને તથા કમળને લાવવાની યોગ્યતાને પ્રગટ કરતો થકો હસીને આડમ્બર પૂર્વક પરાક્રમ કરાવાને તૈયાર થયો તે પ્રતિજ્ઞા કરે છે કે-હું આ કમળને ઉખેડીને લઇ આવીશ. હું એવી પ્રતિજ્ઞા કરીને જ અહિયા આવેલ છુ આ પાણી અને કાદવથી વ્યાપ્ત જલાશય-વાવમાથી કમળને કઇ રીતે બહાર કહાડવું જોઇએ તે સઘળી વિધિ-વિધાન હુ જાણું છું તેથી જ આ કાર્ય મારે કરવુ જોઇએ. આ પ્રમાણે કહીને તે પુરૂષ તે વાવમાં પ્રવેશે છે અને જેમ જેમ તે તેમાં આગળ વધે છે, તેમ તેમ વધારેમાં વધારે પાણી અને કાદવ સામે આવે છે. એ પણ કિનારાને છોડી દે છે, અને તે ઉત્તમ કમળ સુધી પહોંચી શકતો નથી, ન અહિનો રહ્યો કે ન ત્યાંનો અર્થાત્ તે નતો દક્ષિણના કિનારે

'णो हव्वाए णो पाराए' नो अर्वाचे नो पाराय जातः–न दक्षिणतीरे स्थितः न वा कमलं प्राप्य परतीरं प्राप्तवान् किन्तु–'अंतरा पोक्खरिणीए सेयंसि णिसन्ने दोच्चे पुरिसजाए' अन्तरा पुष्करिण्याः सेये निषण्णो द्वितीयः पुरुषजातः ॥सू.२॥

मूलम्--अहावरे तच्चे पुरिसजाए, अह पुरिसे पच्चत्थिमाओ दिसाओ आगम्म तं पुक्खरिणिं तीसे पुक्खरिणीए तीरे ठिच्चा पासइ तं एगं महं पउमवरपोंडरीयं अणुपुव्वुट्ठियं जाव पडिरूवं, ते तत्थ दोन्नि पुरिसजाए पासइ पहीणे तीरं अपत्ते पउमवरपोंडरीयं णो हव्वाए णो पाराए जाव सेयंसि णिसन्ने, तए णं से पुरिसे एवं वयासी–अहो णं इमे पुरिसा अखेयन्ना अकुसला अपंडिया अविअत्ता अमेहावि बाला णो मग्गत्था णो मग्गविऊ णो मग्गस्स गइपरक्कमण्णू, जं णं एए पुरिसा एवं मन्ने अम्हे एयं पउमवरपोंडरीयं उण्णिक्खिस्सामो, नो य खलु एयं पउमवरपोंडरीयं एवं उन्निक्खेयव्वं जहा णं एए पुरिसा मन्ने, अहमंसि पुरिसे खेयन्ने कुसले पंडिए वियत्ते मेहावी अबाले मग्गत्थे मग्गविऊ मग्गस्स गइपरक्कमण्णू अहमेयं पउमवरपोंडरीयं उन्निक्खिस्सामि त्तिकट्टु इति वुच्चा से पुरिसे अभिक्कमे तं पुक्खरिणिं जावं जावं च णं अभिक्कमे

और न कमल के समीप तक पहुंच पाता है। वह पुष्करिणी के बीच में ही कीचड़ में फंस जाता है और महान् दुःख का अनुभव करता है।

यह दूसरे पुरुष का वृत्तान्त है ॥३॥

રહી શકયો કે ન કમળની નજીક સુધી પહોંચી શકયો. તે વાવની વચમાં જ કાદવમાં ફસાઈ જાય છે. અને મહાન્ દુઃખનો અનુભવ કરે છે. ॥૩॥

આ બીજા પુરૂષનુ વત્તાન્ત છે. ॥૨॥

तावं तावं च णं महंते उदए महंते सेए जाव अंतरा पोक्खरिणीए सेयंसि णिसन्ने, तच्चे पुरिस जाए ॥सू० ४॥

छाया—अथापरस्तृतीयः पुरुषजातः अथ पुरुषः पश्चिमायाः दिशः आगत्य तां पुष्करिणीं, तस्याः पुष्करिण्या स्तीरे स्थित्वा पश्यति तद्महदेकं पद्मवरपुण्डरीकम् आनुपूर्व्या उत्थितं यावत् प्रतिरूपम्। तौ तत्र द्वौ पुरुषजातौ पश्यति प्रहीणौ तीरात्, अप्राप्तौ पद्मवरपुण्डरीकं नो अर्वाचे नो पाराय यावत् सेये निषण्णौ। ततः स पुरुष एवमवादीत् अहो इमौ पुरुषौ अखेदज्ञौ अकुशलौ अपण्डितौ अव्यक्तौ अमेधाविनौ वालौ नो मार्गस्थौ न मार्गविदौ नो मार्गस्य गतिपराक्रमज्ञौ, यत इमौ पुरुषौ मन्येते आवाम् एतत् पद्मवरपुण्डरीकम् उन्निक्षेप्स्यावः न च खलु एतत् पद्मवरपुण्डरीकम् एवम् उन्निक्षेप्तव्यं यथा एतौ पुरुषौ मन्येते। अहमस्मि पुरुषः खेदज्ञः कुशलः पण्डितो व्यक्तो मेधावी अबालो मार्गस्थो मार्गविद् मार्गस्य गतिपराक्रमज्ञः, अहमेतत् पद्मवरपुण्डरीकम् उन्निक्षेप्स्यामीति कृत्वा इत्युक्त्वा स पुरुषोऽभिक्रामति तां पुष्करिणीं, यावद् यावद् च खलु अभिक्रामति तावत् तावच्च खलु महदुदकं महान् सेयः यावदन्तरा पुष्करिण्याः सेये निषण्णः तृतीयः पुरुषजातः।४।

टीका—'अहावरे तच्चे पुरिसजाए' अथापरस्तृतीयः पुरुषजातः। प्रथमद्वितीययोर्वृत्तान्तमुपवर्ण्य तृतीयपुरुषवृत्तान्तं वर्णयति। 'अह पुरिसे' अथ पुरुषः 'पच्चत्थिमाओ दिसाओ' पश्चिमाया दिशः 'आगम्म' आगत्य 'तं पुक्खरिणिं' तां पुष्करिणीम्, तृतीयः कश्चिद् अज्ञातनामगोत्रादिः पश्चिमदिग्विभागात् तां पुष्करिणीमागतो यत्र पङ्कनिमग्नौ द्वौ आस्ताम्। 'तीसे पुक्खरिणीए तीरे ठिच्चा'

'अहावरे तच्चे पुरिसजाए' इत्यादि।

अब प्रथम और द्वितीय पुरुष का वर्णन करके तीसरे पुरुष का वर्णन करते हैं—'अहावरे तच्चे पुरिसजाए' इत्यादि

टीकार्थ—कोई एक अज्ञात नाम गोत्र पुरुष पश्चिम दिशा से उस पुष्करिणी के समीप आया जिसमें दो पुरुष कीचड़ में फस चुके थे। वह उसके किनारे स्थित होकर एक उत्तम पुण्डरीक कमल को देखता है जो

પહેલા અને બીજા પુરૂષનું વર્ણન કરીને હવે ત્રીજા પુરૂષનુ વર્ણન કરવામાં આવે છે—'अहावरे तच्चे पुरिसजाए' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—કોઇ એક અજ્ઞાત નામ ગોત્રવાળો પુરૂષ પશ્ચિમ દિશાએથી તે વાવની નજીક આવ્યો કે જેમાં બે પુરૂષો કાદવમાં ફસાઇ ચુકયા હતા તે પુરૂષ તે વાવના પશ્ચિમ કિનારે ઉભો રહીને તે એક ઉત્તમ પુંડરીક-કમળને

तस्याः पुष्करिण्या स्तीरे स्थित्वा 'पासइ' पश्यति, पश्चिमत आगत्य तस्याः पश्चिमतटे स्थितः पश्यति तत्राह—'तं एगं पउमवरपोंडरीयं' तमेकं महत् पद्मवर-पुण्डरीकम् 'अणुपुव्वुट्ठियं' आनुपूर्व्या—उत्थितम् विशिष्टरचनया युक्तम्, 'जाव पडिरूवं' याव प्रतिरूपम्—अतिमनोहरम् वर्णगन्धरसस्पर्शयुक्तम् प्रासादीयं दर्शनीयमभिरूपं प्रतिरूपमिति। 'ते तत्थ दोन्नि पुरिसजाए पासइ' तौ तत्र द्वौ पुरुषजातौ पश्यति। कीदृशौ तौ द्वौ पुरुषजातौ तत्राह—'पहीणा तीरं अपत्ता पउमवर-पोंडरीयं' प्रहीणौ तीरात् अप्राप्तौ पद्मवरपुण्डरीकम्, स्थानाच्च्युतौ, अनासादित-लक्ष्यकौ। 'णो हव्वाए नो पाराए' नो अर्वाचे नो पाराय, किन्तु 'जाव सेयंसि णिसन्ना' यावत् सेये निषण्णौ—तौ पुरुषौ कमलानयनेऽसमर्थौ पङ्कनिमग्नौ आस्ताम् इति दृष्ट्वा, 'तए णं से पुरिसे एवं वयासी' ततः खलु स पुरुष एवमवादीत्। तथाविधौ तौ दृष्ट्वा—तृतीय आगन्तुकः पुनर्वक्ष्यमाणं वच उवाच 'अहो णं इमे पुरिसा' अहो इमौ पुरुषौ, यौ हि पद्मलोमार्थिनौ पङ्के दुःखमनुभवन्तौ 'अखेयन्ना' अखेदज्ञौ परिश्रमविषयकपरिज्ञानरहितौ 'अकुसला' अकुशलौ, तत्कर्मणि यथावत् तत्कृतिविरहितौ 'अपंडिया' अपण्डितौ—सदसद्विवेकशून्यौ 'अवियत्ता' अव्यक्तौ—कार्यकरणानभिज्ञौ

अनुक्रम से उत्थित अर्थात् विशिष्ट रचना से युक्त यावत् प्रतिरूप है। अर्थात् प्रशस्त वर्ण गंध रस और स्पर्श से युक्त, प्रासादिय, दर्शनीय, अभिरूप और प्रतिरूप है।

वह तीसरा पुरुष वहां दो पुरुषों को देखता है, जो तीर से अलग हो चुके है, पद्मवर पुण्डरीक तक पहुंच नहीं सके हैं, न इधर के रहे हैं, न उधर के रहे हैं यावत् कीचड़ में फंस गए हैं। उन दोनों को देख कर वह तीसरा पुरुप इस प्रकार कहता है—अहो, यह दोनों पुरुष परिश्रम संबंधी ज्ञान से रहित हैं, अकुशल हैं, विवेकशून्य हैं, अव्यक्त—

જુવે છે. કે જે કમળ અનુક્રમથી—ઉત્થિત—અર્થાત્ વિશેષ પ્રકારની રચનાથી યુક્ત યાવત્ પ્રતિરૂપ છે અર્થાત્ પ્રશસ્ત વખાણવા લાયક વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શથી યુક્ત પ્રાસાદીય દર્શનીય અભિરૂપ અને પ્રતિરૂપ છે

તે ત્રીજો પુરૂષ તે વાવમાં બે પુરૂષને જુવે છે. કે જેઓ કિનારાથી અલગ થઈ ગયેલા છે, અને પદ્મવર પુંડરીક-કમળ સુધી પહોચી શક્યા નથી તેઓ નથી અહિંના રહ્યા કે નથી ત્યાંના રહ્યા, યાવત્ તેઓ કાદવમાં ફસાઈ ગયા છે તે બન્ને પુરૂષોને જોઈને તે ત્રીજો પુરૂષ આ પ્રમાણે વિચારે છે. અહો! આ બન્ને પુરૂષો પરિશ્રમ સબંધી જ્ઞાનથી રહિત છે, અકુશળ છે, વિવેક વિનાના છે, અવ્યક્ત-સમજણ વિનાના છે, મેધાવી—બુદ્ધિશાળી નથી,

'अमेहावी' अमेधाविनौ विवेचनविकलौ, 'बाला' बालौ बालवत् क्षिप्रकारितया वस्तु-स्थितिं ज्ञातुमयोग्यौ, 'णो मग्गत्था' नो मार्गस्थौ सतां मार्गेऽवर्त्तमानौ 'णो मग्ग-विऊ' नो मार्गविदौ 'णो मग्गस्स गइपरक्कमण्णू' नो मार्गस्य गतिपराक्रमज्ञौ, 'जे णं एए पुरिसा एवं मन्ने' यत इमौ पुरुषौ एवं मन्येते 'अम्हे एयं पउमवरपोंडरीयं' आवामेतत् पद्मवरपुण्डरीकम् 'उण्णिक्खिस्सामो' उन्निक्षेप्स्यावः 'नो य खलु एयं पउमवरपोंडरीयं' न च खलु एतत् पद्मवरपुण्डरीकम् 'एवं उन्निक्खेयव्वं' एवमुन्नि क्षेप्तव्यम् 'जहा णं पुरिसा मन्ने' यथा एतौ पुरुषौ मन्येते यथा–इमौ अस्य कमलस्य उत्क्षेपणं सरलमितिमत्वा प्रवृत्तौ समुद्धर्त्तुं नेदं कर्म तथा सरलम् किन्तु–एतस्योद्धरणं महत्कष्टसाध्यम्। अहंतु–एतस्योद्धरणप्रकारं जानामि किन्तु –'अहमंसि पुरिसे खेयन्ने' अहमस्मि पुरुषः खेदज्ञः 'कुसले पंडिए वियत्ते मेहावी' कुशलः पण्डितो व्यक्तो मेधावी 'अबाले मग्गत्थे' अबालो मार्गस्थः 'मग्गविऊ'

नासमझ हैं, मेधावी नहीं हैं, बालक के समान जल्दबाजी करने के कारण वस्तु स्थिति को समझने में अयोग्य हैं, सत्पुरुषों के मार्ग में स्थित नहीं हैं, मार्ग को जानते भी नहीं हैं, मार्ग की गति और पराक्रम को भी नहीं जानते हैं। इसी कारण ये ऐसा मानते हैं कि हम इस उत्तम कमल को उखाड कर ले आएंगे। किन्तु यह उत्तम कमल इस प्रकार उखाड़ कर लाया नहीं जाता, जैसा ये दोनों पुरुष समझते हैं। ये इसका उखाड़ना सरल समझ कर प्रवृत्त हुए हैं। किन्तु यह सरल नहीं, अत्यन्त कष्ट साध्य है। मैं इसके उखाड़ लाने का तरीका

બાળકની જેમ ઉતાવળ કરવાથી વસ્તુ-સ્થિતિની સમજણ વિનાના છે, સત્પુરૂષોના માર્ગમાં સ્થિર નથી માર્ગની સમજણ વિનાના છે. અર્થાત્ માર્ગને જાણતા નથી, તે કારણથી તેઓ એવું માને છે કે અમો આ ઉત્તમ કમળને ઉપાડીને લઈ જઈશું. પરંતુ આ ઉત્તમ કમળ એ રીતે સહેલાઈથી ઉખાડીને લાવી શકાતું નથી. જેમ આ બન્ને પુરૂષો માને છે, કે આ કમળને ઉખાડવું સહેલું છે, તેથી તેઓ એવું માને છે કે–અમો આ કમળને ઉખાડીને લઈ આવીશું. પરંતુ આ કમળ એ રીતે ઉખાડીને લાવી શકાય તેમ નથી, કે જેમ આ બન્ને માને છે. આ પુરૂષો આ કમળને ઉખાડવાનું સહેલું સમજીને પ્રવૃત્ત થયા છે. પરતુ તે સહેલું નથી અત્યંત કષ્ટ સાધ્ય દુઃખથી પ્રાપ્ત કરાય તેવું છે. હું આ કમળને ઉખાડીને લાવવાનો ક્રિમિયો

मार्गवित् सतां मार्गं जानामि, सतां मार्गे विद्यमानोऽहम् अतो मया निर्वर्त्तयितुं शक्यते एतत्कार्यम्। 'मग्गस्स गइ परक्कमण्णू' मार्गस्य गतिपराक्रमज्ञः, मार्गस्य गतिपराक्रमयोर्यात्रद्विधानवेत्ता, 'अहमेयं पउमवरपोंडरीयं' अहमेतत् पद्मवर-पुण्डरीकम् 'उन्निक्खिस्सामि' उन्निक्षेप्स्यामि 'त्तिकट्टु' इति कृत्वा, अहमेतत्क-मलमुद्धरिष्यामि-इति प्रतिज्ञाय झटिति समागतोऽहं जानामि चोद्धरणप्रकारम्, सतां मार्गस्याऽपि वेत्ताऽहम्। तस्मान्मनोऽभिलषितं कर्तुं शक्नोमि,। 'इह वुच्चा से पुरिसे' इत्युक्त्वा स पुरुषः 'अभिक्कमे तं पुक्खरिणिं' अभिक्रामति तां पुष्क-रिणीम्, इत्यभिधाय तत्र प्रविष्टः। 'जावं जावं च णं अभिक्कमे' यावद् यावच्च खलु अभिक्रामति, यावद् यावच्च पुष्करिण्यां प्रविष्टो भवति 'तावं तावं च णं महंते उदए' तावत् तावच्च खलु महदुदकम् 'महंते सेये' महान् सेय आगच्छति, 'जाव अंतरा पोक्खरिणीए' यावदन्तरा पुष्करिण्याः 'सेयंसि' सेये-पङ्के 'णिसन्ने'

जानता हूं। मैं खेदज्ञ उस परिश्रम का ज्ञाता, कुशल, पण्डित, व्यक्त, मेधावी, विज्ञ, मार्ग में स्थित, मार्ग का ज्ञाता, मार्ग में वर्त्तमान पुरुष हूं। मैं ही इस कार्य को सम्पादित कर सकता हूं। मैं मार्ग की गति और पराक्रम का ज्ञाता हूं। मैं इसे उखाड़ कर ले आऊंगा। इस प्रकार कह कर वह पुरुष पुष्करिणी में प्रवेश करता है। किन्तु जैसे जैसे वह पुष्करिणी में प्रवेश करता है, वैसे वैसे अधिकाधिक जल और कीचड़ का सामना करना पड़ता है। यावत् वह उस पुष्करिणी के कीचड़ में फंस जाता है। इस प्रकार के अभिमान के साथ उसने पुष्करिणी में प्रवेश किया था किन्तु कीचड़ की बहुलता होने से तथा तैरने का ज्ञान न होने

જાણું છું. હું ખેદજ્ઞ-ખેદ-પરિશ્રમને જાણવાવાળો કુશળ, પંડિત, વ્યક્ત, મેધાવી, વિજ્ઞ, માર્ગમા સ્થિત માર્ગનો જાણુનાર અને માર્ગમાં રહેવાવાળો પુરૂષ છુ. હૂં જ આ કાર્યને પાર પાડી શકું તેમ છું. હું માર્ગની ગતિ અને પરાક્રમને જાણનારો છું. માટે હૂં આ કમળને ઉખાડીને લઇ આવીશ. આ પ્રમાણે વિચારીને એ ત્રીજો પુરૂષ એ વાવમાં પ્રવેશ કરે છે. પરંતુ જેમ જેમ તે પુરૂષ એ વાવમાં પ્રવેશતો જાય છે, તેમ તેમ વધારેને વધારે પાણી અને કાદવનો સામનો તેને કરવો પડે છે, યાવત્ તે પુરૂષ પણ એ વાવના કાદવમાં ફસાઈ જાય છે.

આ રીતે અભિમાન પૂર્વક તેણે વાવમાં પ્રવેશ કર્યો હતો પણ કાદ-વનું અધિકપણું હોવાથી તથા તરવાનું જ્ઞાન ન હોવાથી તે પુરૂષ પણ એ

निषण्णः-निमग्नः। 'तच्चे पुरिसजाए' एषः तृतीयः पुरुषजातः, यथा तौ पुरुषौ निषण्णौ-निमग्नौ आस्ताम्, तथैवाऽपि तृतीयपुरुषो दर्पाध्मातः पङ्के निमग्नः। सू. ४

मूलम्-अहावरे चउत्थे पुरिसजाए, अह पुरिसे उत्तराओ दिसाओ आगम्म तं पुक्खरिणिं, तीसे पुक्खरिणीए तीरे ठिच्चा पासइ तं महं एगं पउमवरपोंडरीयं अणुपुव्वुट्ठियं जाव पडिरूवं, ते तत्थ तिन्नि पुरिसजाए पासइ पहीणे तीरं अपत्ते जाव सेयंसि णिसन्ने। तए णं से पुरिसे एवं वयासी-अहो णं इमे पुरिसा अखेयन्ना जाव णो मग्गस्स गइपरक्कमण्णू जण्णं एए पुरिसा एवं मन्ने अम्हे एयं पउमवरपोंडरीयं उन्निक्खिस्सामो। णो य खलु एयं पउमवरपोंडरीयं एवं उन्निक्खेयव्वं जहा णं एए पुरिसा मन्ने, अहमंसि पुरिसे खेयन्ने जाव मग्गस्स गइपरक्कमण्णू, अहमेयं पउमवरपोंडरीयं उन्निक्खिस्सामि त्तिकट्टु इइ वुच्चा से पुरिसे तं पुक्खरिणिं जावं जावं च णं अभिक्कमे तावं तावं च णं महंते उदए महंते सेए जाव णिसन्ने चउत्थे पुरिसजाए ॥५॥

छाया—अथापर श्चतुर्थः पुरुष जातः अथ पुरुष उत्तरस्याः दिश आगत्य तां पुष्करिणीं तस्याः पुष्करिण्यास्तीरे स्थित्वा पश्यति तन्महदेकं पद्मवरपुण्डरीकम्

से वह कीचड़ में फंस गया और शोक सागर में डूब गया। यह तीसरे पुरुष की कहानी है। जैसे पहले वाले दो पुरुष कीचड़ में फंस कर दुःखी हुए उसी प्रकार यह तीसरा भी दुःखी हो गया ।४॥

વાવના કાદવમાં ફસાઇ ગયો, અને શોક સાગરમાં ડૂબી ગયો. આ ત્રીજા પુરૂષની વાત છે. જેમ પહેલા બે પુરૂષો કાદવમાં ફસાઈને દુઃખી થયા એજ પ્રમાણે આ ત્રીજો પુરૂષ પણ દુ:ખી થઇ ગયો. ॥૪॥

आनुपूर्व्या उत्थितं यावत् प्रतिरूपम्। तान् तत्र त्रीन् पुरुषजातान् पश्यति प्रहीणान् तीराद् अप्राप्तान् यावत् मध्ये निषण्णान्। ततः खलु स पुरुष एवमवादीत् अहो खलु इमे पुरुषा अखेदज्ञाः यावन्नो मार्गस्य गतिपराक्रमज्ञाः यस्मादेते पुरुषा एवं मन्यन्ते वयमेतत् पद्मवरपुण्डरीकमुन्निक्षेप्स्यामः। न च खलु पद्मवरपुण्डरीकमेवमुन्निक्षेप्तव्यं यथा खलु-एते पुरुषा मन्यन्ते। अहमस्मि पुरुषः खेदज्ञो यावन्मार्गस्य गतिपराक्रमज्ञः, अहमेतत् पद्मवरपुण्डरीकमुन्निक्षेप्स्यामीति कृत्वा, इत्युक्त्वा स पुरुषः तां पुष्करिणीं यावद् यावच्च खलु अभिक्रामति तावत् तावच्च खलु महदुदकं महान् सेयो यावन्निपण्णश्चतुर्थः पुरुषजातः ॥ सू०५॥

टीका—'अहावरे चउत्थे पुरिसजाए' अथाऽपर श्चतुर्थः पुरुषजातः तृतीयान्तस्य वृत्तान्तकथनतः पश्चा च्चतुर्थः पुरुषस्य अविदितवृत्तान्तमुपवर्णयति। 'अह-पुरिसे' अथ पुरुष 'उत्तराओ दिसाओ' उत्तरस्या दिशः 'तं पुक्खरिणिं' तां पुष्करिणीम् 'आगम्म' आगत्य 'तीसे पुक्खरिणीए' तस्याः पुष्करिण्याः 'तीरे-ठिच्चा' तीरे स्थित्वा 'पासइ' पश्यति, एकः कश्चिदज्ञात नामक उत्तरदिशातः आगतः, आगत्य च तादृश पुष्करिण्या उत्तरतीरे स्थितः पश्यति। किं पश्यति तत्राह-'तं महमेकं पउमवरपोंडरीयं' तन्महदेकं पद्मवरपुण्डरीकम् 'अणुपुव्वुट्ठियं' आनुपूर्व्या उत्थितम्-विलक्षणरचनोपपेतम् 'जाव पडिरूवं' यावत्प्रतिरूपम्, विशिष्टरचनया युक्तम् अतिमनोहरं वर्णगन्धादिभिः, प्रासादिकं दर्शनीयमभि-

---

तीन पुरुषों का वृत्तान्त कह कर अब चौथे का वृत्तान्त कहते हैं।
'अहावरे चउत्थे पुरिसजाए' इत्यादि।

टीकार्थ—यह चौथा पुरुष उत्तर दिशा से पुष्करिणी के समीप आया और किनारे पर खड़ा होकर देखता है-यह प्रधान उत्तम पुण्ड रीक है। वह विलक्षण प्रकार की रचना से युक्त है यावत् प्रतिरूप है अर्थात् अत्यन्त मनोहर है, उत्तम वर्ण गंध आदि वाला, प्रासादिय, दर्शनीय, अभिरूप और प्रतिरूप है। इस प्रकार उसने उस उत्तम

ત્રણ પુરૂષની વાત કહીને હવે ચોથા પુરૂષનું વૃત્તાંત કહેવામાં આવે છે. 'अहावरे चउत्थे' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—ચોથો પુરૂષ ઉત્તર દિશાએથી છે વાવની નજીક આવ્યો અને તેના ઉત્તર કિનારે ઉભો રહીને તે કમળને જૂવે છે. અને વિચારે છે કે-આ પ્રધાન ઉત્તમ પુંડરીક-કમળ છે. તે વિલક્ષણ પ્રકારની રચનાથી યુક્ત છે. યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. અર્થાત્ અત્યંત મનોહર છે. ઉત્તમ વર્ણ ગંધ વિગેરેવાળું પ્રાસાદીય, દર્શનીય, અભિરૂપ અને પ્રતિરૂપ છે. આ પ્રકારના તે ઉત્તમ અને

रूपं प्रतिरूपं मनोहारिकमलमपश्यत्। तथा-स पुरुषः-'ते तत्थ तिन्नि पुरिसजाए पासइ' तान् तत्र त्रीन् पुरुषजातान् पश्यति। 'पहीणे तीरे' प्रहीणांस्तीरात् 'अपत्ते' अप्राप्तान्-पद्मवरपुण्डरीकमनधिगतान् चतुर्थोहि पुरुषः-स्त्र स्त्र पारिश्रमिकफलाद्विभ्रष्टान् अप्राप्तकमलान् तीरादपि भ्रष्टान् तान् त्रीन् तथ भूतान् पश्यति। 'जाव सेयंसि' यावत्सेये पङ्के 'णिसन्ने' निषण्णान्-पङ्के निमग्नान् पश्यतीति। 'तए णं से पुरिसे' ततः खलु स पुरुषः 'एवं वयासी' एवं वक्ष्यमाणं वचोऽवादीत्-'अहोणं इमे पुरिसा अखेयन्ना' अहो खलु इमे-पङ्के मग्नाः त्रयोऽपि पुरुषा अखेदज्ञाः-खेदं सर्वथैवाऽजानन्तः, 'जाव णो मग्गस्स गइपरक्कमण्णू' यावन्नो मार्गस्य गतिपराक्रमज्ञाः, यं मार्गवैलक्षण्यमासाद्य लोकाः स्वाभिलषितं साध्यं साधयन्ति तादृशमार्गस्य इमे न ज्ञातारः, अत एवाऽमार्गविरतात्-

और मनोहर कमल को देखा। तीन पुरुषों को भी देखा, जो तीर से च्युत हो चुके हैं और कमल तक पहुंच नहीं सके हैं, परन्तु कीचड़ में फंस गए हैं। यह सब देख कर यह चौथा पुरुष इस प्रकार बोला-अहा यह तीनों पुरुष मार्ग संबंधी खेद को नहीं जानते हैं यावत् मार्ग की गति और पराक्रम को भी नहीं जानते हैं। जिस विशिष्ट मार्ग को प्राप्त करके लोग अपने अभीष्ट साध्य को सिद्ध करते हैं, उस मार्ग के ज्ञाता ये नहीं हैं। अतएव मार्ग को न जानने के कारण अपने अभीष्ट को प्राप्त न करते हुए ये कीचड़ में फस गए दुःख और भुगत रहे हैं। ये पुरुष समझते हैं। कि हम इस पुण्डरीक कमल को उखाड़ कर ले आएंगे, परन्तु यह कमल यों उखाड़ कर नहीं लाया जाता कि जिस प्रकार ये पुरुष मानते हैं, किन्तु मैं मर्द हूं, मार्ग के खेद का ज्ञाता हूं

મનોહર કમળને તેણે જોયું અને વાવમાં પ્રવેશેલા તે ત્રણે પુરૂષોને પણ જોયા. કે જેઓ કિનારાથી છુટી ગયેલા છે, અને કમળ સુધી પહોંચી શક્યા નથી પરંતુ કાદવમાં જ ફસાઈ ગયા છે આ બધુ જોઈને ચોથો પુરૂષ આ પ્રમાણે વિચારવા લાગ્યો અહો! આ ત્રણે પુરૂષો માર્ગ સંબંધી ખેદને સમજતા નથી યાવત્ માર્ગની ગતિ અને પરાક્રમને પણ જાણતા નથી જે વિશેષ પ્રકારના માર્ગને પ્રાપ્ત કરીને લોકો પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણેના સાધ્યને સિદ્ધ કરે છે, તે માર્ગને જાણનારા આ પુરૂષો નથી, તેથી જ એટલે કે માર્ગને ન જાણવાથી પોતાના ઇચ્છિતને પ્રાપ્ત કર્યા વિનાજ કાદવમાં ફસાઇ ગયા છે અને દુઃખ ભોગવે છે આ પુરૂષો સમજે છે કે-અમે આ વાવમા રહેલા ઉત્તમ પુંડરીક-કમળને ઉખેડીને લઈ આવીશું પરંતુ આ કમળ એમ ઉખાડીને લાવી શકાતુ નથી. પરંતુ હું મર્દ છું માર્ગના ખેદને

अभिलषितमलभमानाः सन्त एव पङ्के पतनाद् दुःखं प्राप्ताः। 'जण्णं एए पुरिसा' यस्मादेते पुरुषाः 'एवं मन्ने' एवं मन्यन्ते, 'अम्हे एयं पउमवरपोंडरीयं' वयमेतत् पद्मवरपुण्डरीकम् 'उन्निक्खिस्सामो' उन्निक्षेप्स्यामः-उत्कृष्य आनयिष्यामः 'णो य खलु एयं पउमवरपोंडरीयं उन्निक्खेयव्वं' न च खलु एतत् पद्मवरपुण्डरीकमुन्निक्षेप्तव्यं स्यात्-स्वायत्तीकर्त्तव्यं स्यात् 'जहा णं एए पुरिसा मन्ने' यथा खलु एते पुरुषाः मन्यन्ते, किन्तु 'अहमंसि पुरिसे खेयन्ने' अहमस्मि पुरुषः खेदज्ञः। 'जाव मग्गस्स गइपरक्कमण्णू' यावन्मार्गस्य गतिपराक्रमज्ञः, सत्यमहं मार्गश्रमज्ञोऽस्मि, तथा-यादृशमार्गमवलम्ब्य जीवः स्वाभिलषितं प्राप्नोति, तादृशमार्गस्य समस्तमपि स्वरूपं यथावदहं जानामि। 'अहमेयं पउमवरपोंडरीयं' अहमेतत् पद्मवरपुण्डरीकम् 'उन्निक्खिस्सामि' उन्निक्षेप्स्यामि। 'त्तिकट्टु' इति कृत्वा, अत्र समागतोऽस्मि, अहं सर्वथा कुशलः सर्वं मार्गं जानामि, अतो मयाऽवश्यमेतत् कमलमुद्धरणीयम्। 'इइवुच्चा' इत्युक्त्वा 'से पुरिसे' स चतुर्थः पुरुष आत्मानं समर्थं मन्यमानः 'तं पुक्खरिणिं' तां पुष्करिणीम् अगाधजलां पङ्कसहितां पद्मवरयुताम् 'जावं जावं च णं' यावद् यावच्च खलु 'अभिक्कमे' अभिक्रामति-यावदेव कमल

यावत् मार्ग की गति और पराक्रम का ज्ञाता हूं-जिस मार्ग के अवलम्बन से जीव अपना अभीष्ट प्राप्त करते हैं, उस मार्ग का सम्पूर्ण स्वरूप मैं यथार्थ रूप से जानता हूं। मैं इस कमल को उखाड़ कर लाऊंगा ऐसा सोच कर यहां आया हूं। मैं सर्वथा कुशल हूं, सारे मार्ग को जानता हूं। अत एव मैं अवश्य इस कमल का उद्धार करूंगा।

इस प्रकार कह कर वह चौथा पुरुष अपने को समर्थ समझता हुआ अगाध जल और पंक से व्याप्त तथा प्रधान कमल वाली उस

જાણનારો છું યાવત્ માર્ગની ગતિ અને પરાક્રમને જાણનારો છું. જે માર્ગના અવલમ્બનથી જીવ પોતાનું અભીષ્ટ પ્રાપ્ત કરે છે, તે માર્ગનુ સંપૂર્ણ સ્વરૂપ હું યથાર્થ પણે જાણું છું. હું આ કમળને ઉખેડીને લઈ આવીશ. એમ વિચારીને જ હું અહિયાં આવ્યો છું. હું સર્વ પ્રકારથી કુશળ છું. સંપૂર્ણ માર્ગને જાણું છું એટલે જ હું અવશ્ય આ કમળને ઉખાડી લઈ શકીશ.

આ પ્રમાણે કહીને તે ચોથો પુરૂષ પોતાને સમર્થ માનીને તે અગાધ જળ અને કાદવથી યુક્ત એ પ્રધાન કમળવાળી વાવમાં પ્રવેશ્યો, અને પ્રવેશ્યા

वरमुन्नेतुं जलं प्रविशति 'तावं तावं च णं' तावत् तावच्च खलु 'महंते उदए' महदुदकम् महंते 'सेए' महान् सेय अगच्छति यावत्प्रविशति तावत्–अधिकाधिकं जलं पङ्कं च मिलति । क्रमेण गच्छन् 'जाव णिसन्ने' यावन्निषण्णः–निमग्नः । 'चउत्थे पुरिसजाए' एष चतुर्थः पुरुषजात इति ॥सू०५॥

अथ अनन्तरं यदा चत्वारः पुरुषाः कमलवरमुद्धर्तुं समागताः किन्तु कमलोद्धरणे असमर्था जाताः, अनन्तरं कश्चिदपरो निरवद्यभिक्षामात्रोपजीवी तत्र समागच्छति, यश्च कमलवरमपकर्षतीति दर्शयति—

मूलम्—अह भिक्खू लूहे तीरट्ठी खेयन्ने जाव गइपरक्कमण्णू अन्नतराओ दिसाओ वा अणुदिसाओ वा आगम्म तं पुक्खरिणिं तीसे पुक्खरिणीए तीरे ठिच्चा पासइ तं महं एगं पउमवरपोंडरीयं जाव पडिरूवं, ते तत्थ चत्तारि पुरिसजाए पासइ पहीणे तीरं अपत्ते पउमवरपोंडरीयं णो हव्वाए णो पाराए अंतरा पुक्खरिणीए सेयंसि णिसन्ने। तए णं से भिक्खू एवं वयासी–अहो णं इमे पुरिसा अखेयन्ना जाव णो मग्गस्स गइपरक्कमण्णू, जं एए पुरिसा एवं मन्ने अम्हे एयं पउमवरपोंडरीयं उन्निक्खिसामो, णो य खलु एयं पउमवरपोंडरीयं एवं उन्निक्खेतव्वं जहा णं एए पुरिसा मन्ने, अहमंसि भिक्खू लूहे तीरट्ठी खेयन्ने जाव मग्गस्स गइपरक्कमण्णू, अहमेयं पउमवर-

---

पुष्करिणी में प्रविष्ट हुवा, प्रविष्ट होकर जैसे जैसे कमल को लाने के लिए आगे बढ़ना है, त्यों यों उसे अधिकाधिक जल और कीचड़ का सामना करना पड़ता है। यावत् वह भी जल एवं कीचड़ में फंस जाता है। यह चौथे पुरुष का वृत्तान्त हुआ ॥५॥

કરીને જેમ જેમ વાવમાંથી કમળને લાવવા માટે જેમ જેમ આગળ વધે છે, તેમ તેમ તેને વધારે વધારે કાદવનો સામનો કરવો પડે છે, યાવત્ તે પણ પાણી અને કાદવમાં ફસાઈ ... ચોથા પુરૂષનું વૃત્તાંત થયું. ॥૪॥ સૂ૦ ૪

पोंडरीयं उण्णिक्खिस्सामि त्तिकट्टु इइ वुच्चा से भिक्खू णो अभिक्कमे तं पुक्खरिणिं तीसे पुक्खरिणीए तीरे ठिच्चा सद्दं कुज्जा-उप्पयाहि खलु भो पउमवरपोंडरीया! उप्पयाहि, अह से उप्पइए पउमवरपोंडरीए ॥सू० ६॥

छाया—अथ भिक्षू रूक्ष स्तीरार्थी खेदज्ञो यावद् गतिपराक्रमज्ञः अन्यतरस्या दिशोऽनुदिशो वा आगत्य तां पुष्करिणीं, तस्याः पुष्करिण्यास्तीरे स्थित्वा पश्यति तन्महदेकं पद्मवरपुण्डरीकं यावत् प्रतिरूपम्। तान् तत्र चतुरः पुरुषजातान् पश्यति प्रहीणान् तीराद् अप्राप्तान् पद्मवरपुण्डरीकम् नो अर्वाचे नो पाराय अन्तरा पुष्करिण्याः सेये निषण्णान्। ततः खलु स भिक्षुरेवमवादीत्—अहो! खलु इमे पुरुषा अखेदज्ञा यावत् नो मार्गस्य गतिपराक्रमज्ञाः यतः एते पुरुषा एवं मन्यन्ते—वयमेतत् पद्मवरपुण्डरीकमुन्निक्षेप्स्यामः न च खल्वेतत् पद्मवरपुण्डरीकमेवमुन्निक्षेप्तव्यं यथा खल्वेते पुरुषा मन्यन्ते। अहमस्मि भिक्षू रूक्षस्तीरार्थी खेदज्ञो यावद् मार्गस्य गतिपराक्रमज्ञः अहमेतत् पद्मवरपुण्डरीकम् उन्निक्षेप्स्यामीति कृत्वा इत्युक्त्वा स भिक्षु र्नो अभिक्रामति तां पुष्करिणीं तस्याः पुष्करिण्यास्तीरे स्थित्वा शब्दं कुर्यात्—उत्पत खलु भोः पद्मवरपुण्डरीक! उत्पत, अथ उत्पतितं तत् पद्मवरपुण्डरीकम् ॥सू० ६॥

टीका—'अह' अथ—अनन्तरम् 'लूहे' रूक्षः—रागद्वेषाभ्यां रहितत्वात् रूक्ष इव रूक्षः 'तीरट्ठी' तीरार्थी—संसारसागरस्य पारगमेच्छुः 'खेयन्ने' खेदज्ञः—वस्तुतः षड्जीवनिकायखेदविषयकज्ञानवान्, न तु पूर्वपुरुषवत् वस्तुतोऽखेदज्ञः। 'जाव गइपरक्कमण्णू' यावद् गतिपराक्रमज्ञः, गतिपराक्रमयोर्ज्ञाता—मोक्षमार्गाराधनरीतिमर्मज्ञः, अत्र यावत्पदेन—कुशलः पण्डितो व्यक्तो मेधावी अबालो मार्गस्थो

'अह भिक्खू लूहे तीरट्ठी' इत्यादि।

टीकार्थ—तदनन्तर रागद्वेष से रहित होने के कारण रूक्ष, संसार सागर का पार पाने का अभिलाषी, षट् जीवनिकायों के खेद को जानने वाला-पहले वाले पुरुषों के समान अनजान नहीं, यावत् गति और पराक्रम को जानने वाला 'यावत्' शब्द से कुशल, पण्डित, व्यक्त,

---

'अह भिक्खू लूहे तीरट्ठी' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—ત્યાર પછી રાગદ્વેષ વિનાના હોવાના કારણે રૂક્ષ, સંસાર સાગરની પાર પામવાની ઈચ્છાવાળો, ષટ્ જીવનિકાયોના ખેદને જાણવાવાળો—અજાણ નહીં યાવત્ ગતિ અને પરાક્રમને જાણનાર યાવત્ શબ્દથી કુશળ,

मार्गवित्-एतेषां ग्रहणम्, तत्र-पापकर्मच्छेदने कुशलः-निपुणः, पण्डितः पापभीरुः, व्यक्तः-बालभावनिवृत्तः अज्ञानरहित इत्यर्थः मेधावी-सदसद्विवेकवान्, अबालः-विमृश्यकार्यकारी, मार्गस्थः-सम्यग् दर्शनज्ञानचारित्रलक्षणमोक्षमार्गे स्थितः, मार्गवित्-मोक्षमार्गज्ञ इति संग्राह्यम्, एतादृशः 'भिक्खू' भिक्षुः-निरवद्यभिक्षया संयमयात्रानिर्वाहकः, 'अन्नतराओ' अन्यतरस्याः 'दिसाओ वा अणुदिसाओ वा' दिशो वा अनुदिशो वा, यतः कुतश्चिद् दिग्देशात् 'आगम्म' आगत्य 'तं पुक्खरिणिं' तां पुष्करिणीं, यस्यामिमे चत्वारो मग्ना अभवन्-तस्यास्तटे स्थित्वा 'पासइ' पश्यति। किं पश्यति तत्र स्थितः सन्? तत्राह-'तं महं एगं पउमवरपोंडरीयं जाव पडिरूवं' तन्महदेकं पद्मवरपुण्डरीकं यावत्प्रतिरूपम्, सर्वावयवसुन्दरं रूपगन्धा-

---

मेधावी, विज्ञ, मार्गस्थ, मार्गवेत्ता इन विशेषणों को ग्रहण करना चाहिए। इनका अर्थ यह है-पापकर्मों को नष्ट करने में कुशल, पण्डित अर्थात् पाप से भीरु, बाल अर्थात् बचपन से रहित निवृत्त विज्ञ, मेधावी अर्थात् सत् असत् के विवेक से सम्पन्न, अबाल अर्थात् विचार करके कार्य करने वाला, मार्गस्थ अर्थात् सम्यग्दर्शन ज्ञान चारित्र और तप रूप मोक्षमार्ग में स्थित, मार्गवेत्ता अर्थात् मोक्ष के मार्ग को जानने वाला। इन सब विशेषणों से युक्त भिक्षु (निरवद्य भिक्षा से जीवन निर्वाह करने वाला) किसी दिशा या अनुदिशा से उस पुष्करिणी के समीप आया। उस पुष्करिणी के तीर पर, जिसमें पूर्वोक्त चारों फंस गये थे, स्थित होकर देखता है-एक महान् प्रधान पुण्डरीक है। वह विलक्षण रचना से युक्त है सर्वांगसुन्दर है, उत्तम रूप आदि से युक्त

પંડિત, વ્યક્ત, મેધાવી વિજ્ઞ, માર્ગસ્થ, માર્ગવેત્તા આ તમામ વિશેષણો ગ્રહણ થયા છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે, પાપ કર્મોનો નાશ કરવામાં કુશળ, પંડિત અર્થાત્ પાપથી ડરવાવાળો, બાલ અર્થાત્ નાનપણુથી રહિત, નિવૃત્ત, વિજ્ઞ મેધાવી અર્થાત્ સત્ અસત્‌ના વિવેકથી યુક્ત અબાલ-એટલે કે વિચારીને કાર્ય કરવાવાળા, માર્ગસ્થ, અર્થાત્ સમ્યક્‌જ્ઞાન સમ્યક્‌દર્શન, સમ્યક્‌ચારિત્ર અને સમ્યક્ તપ રૂપ મોક્ષ માર્ગમાં સ્થિત, માર્ગવેત્તા-અર્થાત્ મોક્ષના માર્ગને જાણુનાર, આ બધા વિશેષણોથી યુક્ત ભિક્ષુ (નિરવદ્ય ભિક્ષાથી જીવન નિર્વાહ કરવાવાળો) કોઈ દિશા અથવા અનુદિશાએથી તે પુષ્કરિણી-વાવના કિનારે કે જેમાં પૂર્વોક્ત ચારે પુરૂષો ફસાયા હતા. ત્યાં સ્થિર ઉભા રહીને જુવે છે, તો તે વાવમાં એક મહાન્ સુંદર પ્રધાન પુંડરીક-કમળ છે, તે કમળ વિલક્ષણુ પ્રકારની રચનાથી યુક્ત છે, સર્વાંગ સુંદર છે ઉત્તમ પ્રકારના રૂપથી યુક્ત છે.

दियुतं विलक्षणलक्षणोपलक्षितं दर्शकजनानां मनोहरं सुजातजलजातम्। 'ते तत्थ चत्तारि पुरिसजाए' तांस्तत्र चतुरः पुरुषजातान् ये कमलवरमुद्धर्तुकामास्तान् 'पासइ' पश्यति, तेषामेव विशेषणम्–'पहीणे तीरं' प्रहीणांस्तीरात्–त्याजितत-त्रटप्रान्तान् 'अपत्ते पउमवरपोंडरीयं' अप्राप्तान् पद्मवरपुण्डरीकम्, स्व स्व कार्ये-ऽकृतार्थान् 'णो हव्वाए णो पराए' नो अर्वाचे नो पराय, नहि तटे न वा जल राशिमुत्तीर्य परतटे स्थिराः स्थिता वा जाताः। एतादृशान् पुरुषान् चतुर्विधान् अपश्यत्–कीदृशान् तत्राह–'अंतरा पुक्खरिणीए सेयंसि णिसन्ने' अन्तरा मध्ये पुष्करिण्याः 'सेयंसि' सेये पङ्के 'णिसन्ने' निषण्णान् मग्नान् अकृतकार्यान् दुःखान्यनुभवतः 'तए णं से भिक्खू एवं वयासी' ततोऽनन्तरं खलु स भिक्षुरेवं वक्ष्यमाणवचनजातम् अवादीत्–उक्तवान 'अहो णं इमे पुरिसा अखेयन्ना' अहो खलु इमे चत्वारोऽपि पुरुषाः अखेदज्ञाः, अकुशला अपण्डिता अव्यक्ताः अमेधाविनो वाला

हैं, विलक्षण लक्षणों वाला है, दर्शकों के मन को हरने वाला है, बड़ा ही सुन्दर है। वह उन चारों पुरुषों को भी देखता है जो उस कमल को लाने के लिए क्या मानों मरने के लिए पुष्करिणी में प्रविष्ट हुए हुए जो तीर को त्याग चुके हैं, पुण्डरीक (कमल) तक पहुंच नहीं सके हैं, अपने कार्य में सफल नहीं हुए हैं जो न इधर के रहे हैं और न उधर के रहे हैं और पुष्करिणी के कीचड़ में फंस गए हैं, दुःख का अनुभव कर रहे हैं।

यह सब देखकर भिक्षुने इस प्रकार कहा–अहा, ये चारों ही पुरुष अखेदज्ञ हैं, अकुशल हैं, अपण्डित हैं, नासमझ हैं, मेधावी नहीं हैं,

---

વિલક્ષણ પ્રકારના લક્ષણો વાળું છે, જોનારના મનને આનંદ આપનારૂં છે. અત્યંત સુંદર છે. આવા સુંદર કમળને તે વાવમા તે પાંચમા પુરૂષે જોયું, તે સાથે તેણે તે પૂર્વોક્ત ચારે પુરૂષોને પણ જોયા. કે જેઓ તે કમળને લાવવા માટે જાણે કે–મરવાને માટે તે વાવના કિનારાનો ત્યાગ કરીને વાવમાં પ્રવેશ્યા છે. તેઓ કિનારાનો ત્યાગ કરીને વાવમાં પ્રવેશ્યા છતાં તે કમળ સુધી પહોંચી શકયા નથી. પોતે ધારેલા કાર્યમાં સફળ થયા નથી. તેઓ નથી અહિના રહ્યા કે નથી ત્યાંના રહ્યા. અને પુષ્કરિણીના કાદવમાં ફસાઈ ગયા છે, તથા દુઃખનો અનુભવ કરી રહ્યા છે.

આ તમામને જોઇને તે ભિક્ષુએ આ પ્રમાણે વિચાર્યું અહો ! આ ચારે પુરૂષો ખેદને જાણનારા નથી. અકુશળ છે. અપંડિત છે. અણસમજું છે.

अमार्गस्था अमार्गविदः, 'णो मग्गस्स गइपरक्कमण्णू' नो मार्गस्य गतिपराक्रमज्ञा इमे चत्वारोऽपि पुरुषाः 'जं एए' यत एते 'पुरिसा' पुरुषा 'एवं मन्ने' एवं मन्यन्ते–'अम्हे एयं' वयमेतत् 'पउमवरपोंडरीयं' पद्मवरपुण्डरीकम् 'उन्निक्खिस्सामो' उन्निक्षेप्स्यामः, एते इत्थं स्वीकुर्वन्ति यद् वयं कमलमस्मात्सरसो निष्कासयिष्यामः किन्तु मुधैवैतेषां श्रमः 'णो य खलु एयं पउमवरपोंडरीयं एवं उन्निक्खेतव्वं' न च खलु एतत् पद्मवरपुण्डरीकम् एवमुन्निक्षेप्तव्यं स्यात् 'जहा णं एए पुरिसा मन्ने' यथा–एते पुरुषा मन्यन्ते, किन्तु–'अहमंसि भिक्खू लूहे' अहमस्मि भिक्षुः–रूक्षः 'तीरट्ठी' तीरार्थी संसारसागरतीरस्य परं पारं गन्तुकामो भिक्षणशीलः, रागद्वेषरहितत्वात्–अतिशयेन रूक्ष इव रूक्षः 'जाव मग्गस्स गइपरक्कमण्णू' यावन्मार्गस्य गतिपराक्रमज्ञः 'अहमेयं' अहमेतत् 'पउमवरपोंडरीयं पद्मवरपुण्डरीकम् 'उण्णिक्खिस्सामि' उन्निक्षेप्स्यामि–ग्रहीष्यामि 'त्तिकट्टु' इति कृत्वा एवं मनसि निश्चित्याऽत्रागतोऽस्मि, 'इइ वुच्चा' इत्युक्त्वा 'से भिक्खू' स भिक्षु,

---

अज्ञान हैं, मार्गस्थ नहीं हैं, मार्गवेत्ता नहीं हैं, मार्ग की गति और पराक्रम को भी नहीं जानते हैं। क्योंकि सत्पुरुषों द्वारा आचरित मार्ग को विना जाने ही ये इस पुष्करिणी में प्रवेश किये हैं। ये समझते हैं कि हम इस प्रधान कमल को इस पुष्करिणी से निकाल लेंगे, मगर इनका श्रम व्यर्थ है। यह कमल यों नहीं निकाला जाता जैसे ये लोग समझते हैं। मै संसार सागर से पार पाने का अभिलाषी, रागद्वेष से रहित होने के कारण रूक्ष, यावत् मार्ग की गति और पराक्रम को जानने वाला भिक्षु हूं। मैं इस उत्तम कमल को ग्रहण करूंगा, ऐसा निश्चय करके यहां आया हूं।

इस प्रकार कह कर किसी दिशा और किसी देश से आया हुआ

બુદ્ધિશાળી નથી. અજ્ઞાની છે. માર્ગસ્થ નથી. માર્ગવેત્તા નથી. માર્ગની ગતિ અને પરાક્રમ જાણુતા નથી, કેમકે સત્પુરૂષો દ્વારા આચરેલ માર્ગને જાણ્યા વિના જ તેઓ આ પુષ્કરિણીમાં પ્રવેશ્યેલા છે તેઓ સમજે છે કે–અમે પ્રધાન કમળને વાવમ.થી કહાડી લઈશું. પરતુ તેઓનો પરિશ્રમ વ્યર્થ થયો છે. આ કમળ એમ બહાર કહાડી શકાતુ નથી. કે જેમ એ લોકો માને છે. હુ સંસાર સાગરથી પાર પામવાની ઈચ્છા વાળો, રાગદ્વેષ વિનાનો હોવાથી રૂક્ષ યાવત્ માર્ગની ગતિ અને પરાક્રમને જાણનારો ભિક્ષુ છું. હું આ ઉત્તમ કમલને ગ્રહણ કરીશ. એમ નિશ્ચય કરીને અહિયાં આવ્યો છુ.

આ પ્રમાણે કહીને કોઈ દિશા અને કોઇ દેશથી આવેલ અને વાવના

यतः कुतोऽपि दिग्देशादागतः सरसस्तटमान्ते विद्यमानः 'तं पुक्खरिणिं' तां पुष्करिणीम् 'णो अभिक्कमे' नैवाऽभिक्रामति, नैव मविशति तस्यां पुष्करिण्यां कमलमुन्नेतुम् किन्तु–'तीसे पुक्खरिणीए' तस्याः पुष्करिण्याः 'तीरे ठिच्चा' तीरे स्थित्वा 'सद्दं कुज्जा' शब्दं करोति, जलमप्रविशन्नेव तीरवर्ती सन् आह्वयति पाण्डित्यवीर्यसमन्वितो वरभिक्षुः, 'उपयाहि खलु भो! पउमवर पोंडरीया! उप्पयाहि' उत्पत खलु भोः हे पद्मवरपुण्डरीक! खलु निश्चयेन उत्पत। विज्ञ स भिक्षुः आयाहि–भो पुष्पराज! ऊर्ध्वमागच्छ, एव कथनानन्तरमेव 'अह से उप्पइए पउमवरपोंडरीए' अथ तदुत्पतितं पद्मवरपुण्डरीकम्, श्रमणं भगवन्तं समानयत्, कमलं तत्क्षणमेव विहाय पुष्करिणीं तटमुपगतं साधुपादमूलम्। अत्र सूत्रे दृष्टान्तमेव प्रदर्शितम्, दार्ष्टान्तिकेनाऽग्रे योजयिष्यति ॥सू०६॥

मूलम्–किट्टिए नाए समणाउसो! अट्ठे पुण से जाणियव्वे भवइ, भंते! त्ति समणं भगवं महावीरं निग्गंथा य निग्गंथीओ य वंदंति नमंसंति वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी–किट्टिए नाए समणाउसो! अट्ठं पुण से ण जाणामो समणाउसो त्ति, समणे भगवं महावीरे ते य बहवे निग्गंथे य निग्गंथीओ य आमंतेत्ता

और पुष्करिणी में प्रवेश नहीं करता। किन्तु किनारे पर खडा रह कर पण्डितवीर्य से सम्पन्न उत्तम भिक्षु इस प्रकार शब्द करता है–हे पद्मवर पुण्डरीक! ऊपर आ जाओ।'

भिक्षु के इन शब्दों से कमल तत्क्षण ही पुष्करिणी को छोड़कर उसके चरणों में तीर पर आ गया।

यह दृष्टान्त कहा गया है। दार्ष्टान्तिक की योजना आगे की जायगी।६।

કિનારે ઉભો રહેલ તે ભિક્ષુ તે પુષ્કરિણી-વાવમાં પ્રવેશ્યા વિના કિનારા પર ઉભા રહીને તે પડિત વીર્યથી યુક્ત, ઉત્તમ ભિક્ષુ આ પ્રમાણે શબ્દ કરે છે. –હે પદ્મવર પુંડરીક ઉપર આવીજા.

ભિક્ષુના આ શબ્દોથી તે કમળ તત્કાળ તે પુષ્કરિણી–વાવનો ત્યાગ કરીને તેના ચરણોમાં કિનારા પર આવી ગયું.

આ દૃષ્ટાન્ત કહેવામાં આવેલ છે. તેના દાર્ષ્ટાન્તિકની યોજના હવે પછી કહેવામાં આવશે. ॥૬॥

एवं वयासी-हत समणाउसो ! आइक्खामि विभावेमि किट्टेमि पवेदेमि सअट्ठं सहेउं सनिमित्तं भुज्जो भुज्जो उवदंसेमि से बेमि ॥सू० ७॥

छाया—कीर्तितं ज्ञातं श्रमणा आयुष्मन्तः ! अर्थः पुनरस्य ज्ञातव्यो भवति । भदन्त ! इति श्रमणं भगवन्तं महावीरं निर्ग्रन्थाश्च निर्ग्रन्थ्यश्च वन्दन्ते नमस्यन्ति वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादिषुः-कीर्तितं ज्ञातं श्रमण ! आयुष्मन् ! अर्थं पुनरस्य न जानीमः श्रमण ! आयुष्मन् ! इति । श्रमणो भगवान् महावीरस्तान् बहून् निर्ग्रन्थान् निर्ग्रन्थींश्च आमन्त्र्य एवमवादीत्- हन्त श्रमणा आयुष्मन्तः ! आख्यामि विभावयामि कीर्तयामि प्रवेदयामि सार्थं सहेतुं सनिमित्तं भूयो भूयः उपदर्शयामि तद् ब्रवीमि ॥सू० ७॥

टीका—'किट्टिए' कीर्तितम् 'णाए' ज्ञातम् 'समणाउसो' श्रमणा आयुष्मन्तः ! भगवान् महावीरस्वामी कथयति-हे साधवः ! भवतामग्रे उदाहरणं प्रदर्शितम् । 'अट्ठे पुण से जाणियव्वे भवइ' अर्थः पुनरस्य ज्ञातव्यो भवति । उदाहरणं तु मया प्रदर्शितम्, एतस्योदाहरणस्य कोऽर्थो भवतीति भवद्भिः स्वयमेव विचारणीयः, विचार्याऽवधारणीयश्च । तीर्थंकरस्येदं वचनमुपश्रुत्य 'भंते ! त्ति' हे भदन्त ! इति कथयित्वा 'समणं भगवं महावीरं' श्रमणं भगवन्तं महावीरम् 'निग्गंथा य निग्गंथीओ य' निर्ग्रन्थाश्च साधवो निर्ग्रन्थ्यः साध्व्यश्च 'वंदंति' वन्दन्ते 'नमंसंति' नमस्यन्ति-नमस्कारं कुर्वन्ति 'वंदित्ता नमंसित्ता' वन्दित्वा नमस्यित्वा च 'एवं वयासी'

'किट्टिए नाए समणाउसो' इत्यादि ।

टीकार्थ—भगवान् महावीर स्वामी कहते हैं-हे आयुष्मन् श्रमणो ! तुम्हारे समक्ष मैं ने दृष्टान्त प्रदर्शित किया है। इस का अर्थ तुम को स्वयं समझ लेना चाहिए।

तब हे 'भदन्त !' इस प्रकार संबोधन करके श्रमण और श्रमणियां, श्रमण भगवान् महावीर को वन्दना नमस्कार करते हैं। वन्दना नमस्कार

'किट्टिए नाए समणाउसो' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—ભગવાન્ મહાવીરસ્વામી કહે છે કે—હે આયુષ્મન શ્રમણો! તમારી સામે મેં દૃષ્ટાન્ત બતાવેલ છે, તેનો અર્થ તમારે પોતે સાંભળવો જોઇએ.

ત્યારે હે 'ભદન્ત' આ પ્રમાણે સંબોધન કરીને શ્રમણ અને શ્રમણિયો શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીને વંદના નમસ્કાર કરે છે. વંદના નમસ્કાર

एवमवादिषुः–किमवादिषुरित्याह–'किट्टिए नाए' कीर्तितं–कथितं ज्ञातम् उदाहरणम् 'समणाउसो' हे श्रमण! हे आयुष्मन् भगवन्! किन्तु–'अट्ठं पुण से ण जाणामो' अर्थं पुनरस्य वयं न जानीमः, 'समण आउसो त्ति' हे श्रमण! आयुष्मन्! इति सर्वे साधवः साध्व्यश्च अकथयन्–वयं तु भवत्कीर्तितमुदाहरणं श्रुतवन्तः, किन्तु–उदाहरणस्यार्थं तु न विद्मः, अतो देवानुप्रियैरेव दयापरैरर्थोऽपि व्याख्येयः–इति साधूनां वचांसि श्रुत्वा 'समणे भगवं महावीरे' श्रमणो भगवान् महावीरः 'ते य बहवे निग्गंथे य निग्गंथीओ य आमंतेत्ता एवं वयासी' तांश्च बहून् निर्ग्रन्थान् निर्ग्रन्थीश्च आमन्त्र्य-संबोध्य 'एवं वयासी' एवमवादीत्–'हंत समणाउसो' हन्त हे श्रमणा आयुष्मन्तः! 'आइक्खामि विभावेमि किट्टेमि पवेदेमि' आख्यामि विभावयामि कीर्त्तयामि प्रवेदयामि तमर्थम्–योऽर्थो भवद्भिः पृष्टः। विभावयामि–पर्यायादिशब्दद्वारेण तमर्थं प्रकटीकरोमि। कीर्त्तयामि–प्रवेदयामि इति क्रियापदद्वयात्–हेतु–दृष्टान्ताभ्यां तमर्थं भवते अवबोधयामि। 'सअट्ठं सहेउं सनिमित्तं' सार्थं सहेतुं सनिमित्तम्, अर्थः प्रयोजनम्–कार्यफलमिति यावत् तेन सहितमिति सार्थम्। 'सहेउं' सहेतुम्, हेतुः कारणं तेन युक्तम्, सनिमित्तम्–निमित्तेन

करके इस प्रकार कहते हैं आपके कहे उदाहरण को हम सबने सुना, किन्तु उसका अर्थ (रहस्य) हम नहीं जानते। अतः हे आयुष्मन्! भगवन्! अनुग्रह करके आप ही उसका अर्थ कहिए।

श्रमणों के इन वचनों को सुनकर श्रमण भगवान् महावीर ने उन बहु संख्यक निर्ग्रन्थो और निर्ग्रथियों को संबोधन करके इस प्रकार कहा–हे आयुष्मन् श्रमणो! तुम्हारे पूछे रहस्य को मैं कहता हूं पर्यायवाचक शब्दों आदि द्वारा प्रकट करता हूं, हेतु और दृष्टान्त द्वारा उसे तुम्हें समझाता हूं। अर्थ (प्रयोजन) हेतु–कारण और निमित्त के साथ उदाहरण के अर्थ को पुनः पुनः प्रदर्शित करता हूं। तात्पर्य

કરીને આ પ્રમાણે કહે છે આપે કહેલ ઉદાહરણને અમે બધાએ સાભળ્યું. પરંતુ તેનો અર્થ (રહસ્ય) અમો જાણતા નથી, તેથી હે આયુષ્મન્! ભગવાન્ અનુગ્રહ કરીને આપ જ તેનો અર્થ સમજાવો.

શ્રમણોના આ અર્થને સાંભળીને શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ તે ઘણી સંખ્યાવાળા નિર્ગ્રંથો અને નિર્ગ્રન્થીયોને સંબોધન કરીને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા. હે આયુષ્મન્ શ્રમણો! તમોએ પૂછેલા રહસ્યને હવે હું કહું છું પર્યાય વાચક શબ્દો દ્વારા પ્રગટ કરૂ છુ હેતુ અને દૃષ્ટાન્ત દ્વારા તેને હું તમોને સમજાવું છું અર્થ (પ્રયોજન) હેતુ-કારણ અને નિમિત્તની સાથે ઉદાહરણના અર્થને વારંવાર બતાવું છું.

सहितं तादृशम् उदाहरणार्थम् 'भुज्जो भुज्जो' भूयो भूयः-पुनः पुनरपि 'उवदंसेमि' उपदर्शयामि-निमित्तप्रयोजनाद्युपदर्शनमुखेन तादृशमर्थं भवद्भ्यः प्रतिपादयामि 'से बेमि' तद् ब्रवीमि ॥सू०७॥

मूलम्-लोयं च खलु मए अप्पाहट्टु समणाओ! पुक्खरिणी बुइया। कम्मं च खलु मए अप्पाहट्टु समणाउसो से उदए बुइए। कामभोगे य खलु मए अप्पाहट्टु समणाउसो! से सेए बुइए। जण जाणवयं च खलु मए अप्पाहट्टु समणाउसो! ते बहवे पउमवरपोंडरीए बुइए। रायाणं च खलु मए अप्पाहट्टु समणाउसो! से एगे महं पउमवरपोंडरीए बुइए। अन्नउत्थिया य खलु मए अप्पाहट्टु समणाउसो! ते चत्तारि पुरिसजाया बुइया। धम्मं च खलु मए अप्पाहट्टु समणाउसो! से भिक्खू बुइए। धम्मतित्थं च खलु मए अप्पाहट्टु समणाउसो। से तीरे बुइए। धम्मकहं च खलु मए अप्पाहट्टु समणाउसो! से सद्दे बुइए। निव्वाणं च खलु मए अप्पाहट्टु समणाउसो! से उप्पाए बुइए। एवमेयं च खलु मए अप्पाहट्टु समणाउसो! से एवमेयं बुइयं ॥सू० ८॥

छाया—लोकं च खलु मया अपाहृत्य श्रमणा आयुष्मन्तः! पुष्करिणी उक्ता। कर्म च खलु मया अपाहृत्य श्रमणा आयुष्मन्तः! तस्या उदकमुक्तम्। कामभोगं

यह है कि निमित्त और प्रयोजन आदि प्रकट करते हुए उस रहस्य को प्रतिपादन करता हूं।

ऐसा मैं कहता हूं ॥७॥

તાત્પર્ય એ છે કે,—નિમિત્ત અને પ્રયોજન વિગેરે પ્રગટ કરતા થકા તે રહસ્યને પ્રગટ કરૂં છું. એ પ્રમાણે હું કહું છું ॥૭॥

च खलु मया अपाहृत्य श्रमणा आयुष्मन्तः तस्याः सेय उक्तः। जनान् जनपदांश्च खलु मया अपाहृत्य श्रमणा आयुष्मन्तः! तानि बहूनि पद्मवरपुण्डरीकाणि उक्तानि। राजानं च खलु मया अपाहृत्य श्रमणा आयुष्मन्तः! तस्या एकं महत् पद्मवर-पुण्डरीकमुक्तम्। अन्ययूथिकांश्च खलु मया अपाहृत्य श्रमणा आयुष्मन्तः! ते चत्वारः पुरुषजाता उक्ताः। धर्मं च खलु मया अपाहृत्य श्रमणा आयुष्मन्तः! स भिक्षुरुक्तः। धर्मतीर्थं च खलु मया अपाहृत्य श्रमणा आयुष्मन्तः! तत्तीरमुक्तम्। धर्मकथां च खलु मया अपाहृत्य श्रमणा आयुष्मन्तः! स शब्द उक्तः। निर्वाणं च खलु मया अपाहृत्य श्रमणा आयुष्मन्तः! स उत्पात उक्तः। एवमेतच्च खलु मया अपाहृत्य श्रमणा आयुष्मन्तः! तदेतदुक्तम् ॥ सू. ८ ॥

टीका—सर्वानेवोपस्थितान् समभिलक्ष्य श्रमणा आयुष्मन्तः। इति सम्बोध्यच प्रतिज्ञातमर्थं प्रतिपादयति तीर्थकरः—'समणाउसो' हे श्रमणाः! आयुष्मन्तः! 'लोयं च खलु मए अप्पाहट्टु' लोकं च खलु मया अपाहृत्य श्रमणा आयुष्मन्तः! पुष्करिणी उक्ता, हे साधवः! लोकं चतुर्दशरज्ज्वात्मकमधिकृत्य एषा पुष्करिणी मया उक्ता, अयमेव लोकः यत्रानेकविधा जीवाः स्वकृतदुष्कृतसुकृतकर्मानुसारेण जायन्ते म्रियन्ते च, मृत्वा पुनः पुनराविर्भवन्ति। आविर्भवन्तोऽनेकविध दुःखा-

---

'लोयं च खलु मए' इत्यादि।

टीकार्थ—सभी उपस्थित श्रमणों को लक्ष्य करके भगवान् प्रतिज्ञात अर्थ का प्रतिपादन करते हैं—अर्थ की दुर्गमता का प्रतिपादन करने के लिए लोक को मैं ने पुष्करिणी की जगह रक्खा है। तात्पर्य यह है-हे श्रमणो! इस चौदह रज्जु परिमाण वाले लोक को मैं ने पुष्करिणी कहा है। यही लोक, जिस में अनेक प्रकार के जीव अपने पुण्य पापकर्म के अनुसार जन्मते और मरते हैं, मर कर पुनः प्रकट होते हैं

'लोयं च खलु मए' ईत्यादि

ટીકાર્થ—બધા ઉપસ્થિત શ્રમણોને ઉદ્દેશીને ભગવાન્ ઉપર કહેલ વિષ-યના અર્થનું પ્રતિપાદન કરે છે. અર્થના દુર્ગમપણાનું પ્રતિપાદન કરવા માટે લોકને મેં પુષ્કરિણીના સ્થાને રાખેલ છે કહેલ છે.

તાત્પર્ય એ છે કે—હે શ્રમણો! આ ચૌદ રાજુ પ્રમાણવાળા લોકને મેં પુષ્કરિણી-વાવ કહી છે. એજ લોક કે જેમાં અનેક પ્રકારના જીવો પોતાના પુણ્ય અને પાપકર્મ પ્રમાણે જન્મે અને મરે છે. મરીને ફરીથી પ્રગટ થાય છે. અને અનેક પ્રકારના દુઃખોનો અનુભવ કરતા જોવામાં આવે

न्यनुभवन्तः समुपलक्ष्यन्ते, तादृशोऽयं लोकः पुष्करिणी स्थाने प्रोक्तः। यथा पुष्करिण्याम् अनेकप्रकारकाणि पुष्पाणि भवन्ति तथा संसारोऽपि विविधप्रकारक-जीवसमुदायेन उक्तः। अत एतादृशीं तुल्यतामादाय पुष्करिणी-उपमानेन लोक-उपमितः। 'कम्मं च खलु मए अप्पाहट्टु' कर्म च खलु मया अपाहृत्य 'समणाउसो' हे श्रमणा आयुष्मन्तः 'से उदए' तस्याः-पुष्करिण्या उदकं जलम् 'मया बुइए' मया उक्तं प्रतिपादितम्, यथा पुष्करिण्यां जलसद्भावेन कमलस्योत्पत्ति-र्भवति-तथेह संसारे अष्टविधकर्मणा जनितं लोकानां जलोपमितं कर्म, पुष्करिण्यां कमलोद्भवकारणं जलम्, संसारे च जीवोत्पत्तिकारणं जीवसंपादितमष्टविधं कर्म, अतः कमलेनोपमितम्। एतावांस्तु द्वयोर्भेदः-यदेकत्र कमलोद्भवकारणं जलम्, न

और अनेक प्रकार के दुःखों को अनुभव करते देखे जाते हैं, इसी को पुष्करिणी के स्थान पर कल्पित किया है। पुष्करिणी में अनेक प्रकार के पुष्प होते हैं, संसार अनेक प्रकार के जीव समुदाय से युक्त है। इस प्रकार की समानता के आधार पर लोक की पुष्करिणी से उपमा दी है। हे आयुष्मन् श्रमणो! कर्म को मैं ने उसका जल कहा है। जैसे जल का सद्भाव होने से कमल की उत्पत्ति होती है, उसी प्रकार इस संसार में आठ प्रकार के कर्मों से जीवों का जन्म होता है। अर्थात् जैसे कमलों की उत्पत्ति का कारण जल है, उसी प्रकार संसार में जीवों की उत्पत्ति का कारण जीव द्वारा उपार्जित अष्टविध कर्म हैं। अतएव उन्हें कमल की उपमा दी गई है। इन दोनों में विसदृशता इतनी ही है कि एक जगह कमल की उत्पत्ति का कारण जल है किन्तु जल की

છે. તેને જ પુષ્કરિણીના સ્થાન રૂપ કલ્પના કરેલ છે. પુષ્કરિણીમાં અનેક પ્રકારના કમળો હોય છે સંસાર અનેક પ્રકારના જીવ સમુદાયથી યુક્ત છે. આવા પ્રકારના સરખા પણાના આધાર પર લોકને પુષ્કરિણીની ઉપમા આપી છે. હે આયુષ્મન્ શ્રમણો! કર્મને એ પુષ્કરિણીના જલ રૂપે કહેલ છે. જેમ પાણીનો સદ્ભાવ હોવાથી કમળની ઉત્પત્તિ થાય છે, એજ પ્રમાણે આ સંસારમાં આઠ પ્રકારના કર્મોથી જીવોનો જન્મ થાય છે. અર્થાત્ જેમ કમળોની ઉત્પત્તિનું કારણ જળ છે, એજ પ્રમાણે સંસારમાં જીવોની ઉત્પત્તિનું કારણ જીવે ઉપાર્જન કરેલ આઠ પ્રકારના કર્મો છે. તેથી જ તેને કમલની ઉપમા આપવામાં આવી છે. આ બન્નેમાં વિસદૃશપણું એટલુ જ કે-એક જગ્યાએ કમળની ઉત્પત્તિનું કારણ જળ છે, પરંતુ જળની ઉત્પત્તિનું કારણ કમળ

कमलजन्यं जलम्। इह तु जीवजन्मकारणं कर्म, तच्च जीवजनितमिति। 'कामभोगे य खलु मए अप्पाहट्टु' कामभोगं च खलु मया—अपाहृत्य—कामभोगमाश्रित्य 'समणाउसो' हे श्रमणा आयुष्मन्तः! 'से सेये वुइए' 'से' तस्याः पुष्करिण्याः 'सेये' सेयः—पङ्कम् 'वुइए' उक्तः, पङ्कदृष्टान्तेन कामभोगौ कथितौ, यथा पुष्करिण्याः पङ्के निमग्नो जनः स्वोद्धाराय समर्थो न भवति, तथा—कामोपभोगापहृतचेतसामपि जीवानां संसारादुद्धरणमशक्यमिति कृत्वा—हे साधवः! मया पङ्कं कामभोगेन उपमितम्। केवलमियानेव विशेषः—एकं बाह्यम् इतराऽऽध्यात्मिकौ। 'जणजाणवयं च खलु मए अपाहट्टु समणाउसो' हे श्रमणाः! आयुष्मन्तः! जनान् जनपदांश्च खलु मया अपाहृत्य—अधिकृत्य 'ते बहवे पउमवरपोंडरीए' तानि बहूनि पद्मवरपुण्डरीकाणि 'वुइए' उक्तानि—कथितानि। यथा पुष्करिण्या-

---

उत्पत्ति का कारण कमल नहीं है, परन्तु यहां जीवों के जन्म का कारण कर्म है और वह कर्म जीव जनित होता है।

हे आयुष्मन् श्रमणो! काम भोगों को मैने कीचड़ कहा है। जैसे पुष्करिणी के पंक में फंसे हुए जन अपने उद्धार में समर्थ नहीं होते, उसी प्रकार कामभोगों से अपहृत चित्तवाले जीवों का संसार से उद्धार होना शक्य नहीं होता। अतएव हे श्रमणो! मैंने कामभोगों की उपमा कीचड़ से दी है। यह दोनों ही समान रूप से बन्धन के कारण हैं। अन्तर है तो केवल यही कि पंक बाह्य बन्धन है जब कि काम और भोग आध्यात्मिक बन्धन हैं।

हे आयुष्मन् श्रमणो! जनों को और जनपदों को मैंने बहुसंख्यक पद्मवर पुण्डरीक कहा है। जैसे पुष्करिणी में विविध प्रकार के कमल होते

નથી. પરંતુ અહિયાં જીવોના જન્મનું કારણ કર્મ છે. અને એ કર્મ જીવે કરેલ હોય છે.

હે આયુષ્મન્ શ્રમણો! કામભોગોને મેં કાદવ કહેલ છે, જેમ વાવના કાદવમાં ફસાયેલા મનુષ્યો પોતાના ઉદ્ધારમાં સમર્થ થતા નથી. એજ પ્રમાણે કામભોગથી હરાયેલા ચિત્તવાળા જીવોનો સંસારથી ઉદ્ધાર થવો શક્ય હોતો નથી, તેથી જ હે શ્રમણો! મેં કામભોગોની ઉપમા કાદવથી આપી છે આ બન્ને સરખી રીતે બન્ધના કારણ રૂપ છે. ફેરફાર હોય તો કેવળ એટલો જ છે કે-પંક-કાદવ બાહ્ય-બહારનું બંધન છે, જ્યારે આ કામ અને ભોગ આધ્યાત્મિક બંધન છે.

હે આયુષ્યમાન્ શ્રમણો! જનોને અને જનપદોને મેં અનેક સંખ્યાવાળા પદ્મવર પુંડરીક કહેલ છે. જેમ વાવમાં અનેક પ્રકારના કમળો હોય

मनेकविधानि कमलानि जायन्ते, तथा जीवलोके निवसन्तोऽनेके जीवाः संसार-पुष्करिण्याः कमलस्वरूपाः। अतः कमलदृष्टान्तेन लोका उपमिताः। यथा वा पुण्डरीकैः पुष्करिणी भूष्यते, तथा-मनुजैः संसारः। कमलेऽमलसौगन्ध्यम्, मनुजे च मोक्ष-योग्यता, स्वस्वाऽसाधारणगुणवत्त्वात्-उभयोः समानत्वम् इति। 'रायाणं च खलु मए अपाहट्टु समणाउसो' हे श्रमणाः ! आयुष्मन्तः ! राजानं च खलु मया अपाहृत्य-अधिकृत्य 'से' तस्याः पुष्करिण्याः 'एगे' एकम् 'महं' महत् 'पउमवरपोंडरीए' पद्मवरपुण्डरीकम्, प्रधानं पुष्करिण्याः शोभातिशयाऽऽधायकम् 'बुइए' उक्तम्-कथितम् यथा पुष्करिण्याः सर्वकमलाऽपेक्षया महदेकं पद्मवरपुण्डरीकं तथा मनुष्यलोके सर्वमनुजापेक्षया राजा श्रेष्ठः सर्वेषां शासकश्च अतः संसार-समुद्रे पद्मवरपुण्डरीकतुल्यो राजा मया कथितः। 'अन्न उत्थिया य' अन्य यूथि-

---

हैं, उसी प्रकार लोक में अनेक जीव निवास करते हैं। वे संसार पुष्करिणी के कमल के समान है। इस प्रकार संसारी जीवों की उपमा कमल से दी गई है। अथवा जैसे कमल से सरोवर विभूषित होता है, उसी प्रकार मनुष्य से संसार शोभायमान होता है। कमल में निर्मल सुगंध होती है। इस प्रकार अपने अपने गुणों के कारण दोनों में समानता है।

हे आयुष्मन् श्रमणो ! राजा को मैंने पुष्करिणी का पद्मवर पुण्डरीक अर्थात् प्रधान कमल कहा है। जैसे पुष्करिणी में सब कमलों की अपेक्षा एक महान् श्वेत कमल कहा है, उसी प्रकार मनुष्यलोक में सभी मनुष्यों की अपेक्षा राजा श्रेष्ठ और सब का शासक होता है। अत-एव लोक रूपी पुष्करिणी में राजा रूपी महान् श्वेत कमल कहा गया है।

છે, એજ પ્રમાણે લોકમાં અનેક જીવો નિવાસ કરે છે. તે સંસાર વાવના કમળો જેવા છે, આ રીતે સંસારી જીવોને કમળની ઉપમા આપી છે. અથવા જેમ કમળોથી સરોવર શોભાયમાન છે, એજ પ્રમાણે મનુષ્યોથી સંસાર શોભાયમાન હોય છે. કમળમાં નિર્મળ સુગંધ હોય છે, મનુષ્યમાં મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાની યોગ્યતા હોય છે. આ રીતે પોત પોતાના ગુણોના કારણે બન્નેમાં સમાન પણું રહેલ છે. તેમ સમજવું.

હે આયુષ્મન્ શ્રમણો ! રાજાને મેં વાવના પદ્મવર પુંડરીક અર્થાત્ પ્રધાન કમળ કહેલ છે. જેમ પુષ્કરિણીમાં બધાં કમળો કરતાં એક મહાન્ શ્વેત કમળ કહ્યુ છે. તેજ પ્રમાણે મનુષ્ય લોકની અપેક્ષાથી રાજા ઉત્તમ અને બધાના પર શાસન કરવા વાળો હોય છે. તેથી જ લોક રૂપી વાવમાં રાજા રૂપી મહાન્ શ્વેત કમળ કહેલ છે.

कांश्च-आर्हतमतेतरशासनाऽनुरागवतः पुरुषान्-आत्मानं पण्डितं मन्यमानान् 'खलु मए' खलु मया 'अपाहट्टु' अपाहृत्य-अधिकृत्य 'समणाउसो' हे श्रमणाः! आयुष्मन्तः! 'ते-चत्तारि' ते चत्वारः 'पुरिसजाया' पुरुषजाताः, ये च चतसृभ्यो दिशाभ्यः समागत्य पङ्के निषण्णा आसन् ते पुरुषाः अन्यदर्शनानुयायिनः सन्तीति मया 'वुइया' उक्ताः-कथिताः, यथा-ते चत्वारोऽपि पुरुषाः पुष्करिणी मध्यात् कमलाकर्षणे प्रभवो न जाताः अपितु तत्पङ्के निमग्ना स्वात्मानमपि समुद्धर्तुं नाऽशक्नुवन्, तथैव परतीर्थिका मोक्षमनवाप्य संसारे एव निषण्णाः दुःखशतानि तानि तान्यनुभवन्तीति। 'समणाउसो' हे श्रमणाः! आयुष्मन्तः! 'धम्मं च खलु मए' धर्मं च खलु मया 'अपाहट्टु' अपाहृत्य-अभिलक्षीकृत्य 'से' सः 'भिक्खू' भिक्षुः-साधुः, 'वुइए' उक्तः-प्रतिपादितः। यथा खलु कश्चिच्चतुरः पुरुषः पुष्करिणीमप्रविश्यैव ततः कमलमपकर्षति, तथा-रागद्वेषाभ्यां सर्वथा रहितो धार्मिकः परित्यज्य विषयोपभोगं धर्मोपदेशद्वारेण राजादिकं संसारान्निष्कासयति

हे आयुष्मन् श्रमणो! अन्ययूथिकों को मैंने वे चार पुरुष कहे हैं। जो चार पुरुष चारों दिशाओं से आकर कीचड़ में फंस गए, वे अन्यदर्शनों के अनुयायी कहे गए हैं। जैसे वे चारों पुरुष पुष्करिणी में से कमल को लाने में समर्थ नहीं हुए, बल्कि कीचड़ में फंस गए और अपना निज का भी उद्धार न कर सके, उसी प्रकार परतीर्थिक भी मोक्ष न प्राप्त करके संसार में ही रह कर दुःख भोगते हैं।

हे आयुष्मन् श्रमणो! धर्म को मैंने साधु (भिक्षु) कहा है। जैसे चतुर पुरुष पुष्करिणी में प्रवेश किये विना ही उसमें से कमल को आकर्षित कर लेता है, उसी प्रकार रागद्वेष से सर्वथा रहित धार्मिक पुरुष कामभोग को त्याग कर धर्मोपदेश के द्वारा राजा आदि को

હે આયુષ્મન્ શ્રમણો! અન્ય યૂથિકોમા મેં તે ચાર પુરૂષ કહેલ છે. ચારે દિશાએથી આવીને કાદવમાં ફસાઈ ગયા તે અન્ય દર્શનવાળાઓના અનુયાયીઓ કહ્યા છે તેમ સમજવું. જેમ તે ચારે પુરૂષ વાવમાંથી કમળો લાદવા સમર્થ થયા નથી, ઉલ્ટા તેઓ કાદવમાં ફસાઈ ગયા. અને પોતાનો પણ ઉદ્ધાર કરી શકયા નથી. એજ પ્રમાણે અન્ય તીર્થિકો પણ મોક્ષ પ્રાપ્ત ન કરતાં સંસારમાં જ રહીને દુઃખો ભોગવે છે.

હે આયુષ્મન્ શ્રમણો! ધર્મને મેં સાધુ (ભિક્ષુ) કહેલ છે. જેમ ચતુર પુરૂષે વાવમા પ્રવેશ કર્યા વિના જ તેમાંના કમળોને પોતાના તરફ આકર્ષિત કર્યા અર્થાત્ ખેંચી લીધા એજ પ્રમાણે રાગદ્વેષથી સર્વથા રહિત ધાર્મિક

अतो मया धर्मस्य दृष्टान्तेन साधुरुपमितः। 'समणाउसो' हे श्रमणाः! आयुष्मन्तः! 'मए' मया खलु 'अपाहट्टु' अपाहृत्य-अधिकृत्य 'धम्मतित्थं' धर्म तीर्थम् 'से' तत् 'तीरे' तीरम्-तटम् 'बुइए' उक्तम्-कथितम्, यथा पुष्करिण्यास्तटमेव अन्तभागः सीमा भवति तदुपरि पुष्करिणी व्यवहारः, तथा-संसारस्य चरमसीमा धर्मतीर्थ एव, धर्मतीर्थस्य संसारान्तकत्वात्। 'समणाउसो' हे श्रमणा आयुष्मन्तः! 'धम्मकहं च' धर्मकथां च 'खलु मए' खलु मया 'अपाहट्टु' अपाहृत्य-अधिकृत्य 'से' सः 'सद्दे' शब्दः 'बुइए' उक्तः-कथितः, धर्मकथया उत्तार्य्यन्ते संसारात्-बहवः अतः शब्देन धर्मकथोपमिता। 'समणाउसो' हे श्रमणा आयुष्मन्तः! 'निव्वाणं च खलु मए अपाहट्टु' निर्वाणं मोक्षम् अपाहृत्य-अधिकृत्य 'मए' मया 'से' सः 'उप्पाए' उत्पातः 'बुइए' उक्तः-कथितः, मोक्ष

संसार से बाहर निकाल लेता है। इस कारण मैंने धर्म की उपमा साधु से दी है।

हे आयुष्मन् श्रमणों! मैने धर्मतीर्थ को पुष्करिणी का तीर कहा है। जैसे पुष्करिणी का अन्त तट कहलाता है और उसके आगे के भाग को पुष्करिणी कहते हैं, उसी प्रकार संसार की चरिमसीमा धर्मतीर्थ है, धर्मतीर्थ संसार का अन्त करने वाला है-'किन्तु लौकिक तीर्थ नहीं।

हे आयुष्मन् श्रमणो! धर्मकथा को मैंने भिक्षु का शब्द कहा है। धर्म कथा के द्वारा बहुत जीव संसार से पार किये जाते हैं, अतएव धर्म कथा की उपमा शब्द से दी गई है।

हे आयुष्मन् श्रमणो! निर्वाण को मैंने (श्वेत कमलका) उत्पतन कहा है। जैसे जल के अन्दर कमल कीचड़ को भेदकर ऊपर आजाता

પુરૂષ કામભોગોનો ત્યાગ કરીને ધર્મોપદેશ દ્વારા રાજા વિગેરેને સંસારથી બહાર કહાડી લે છે, તે કારણે મેં સાધુને ધર્મની ઉપમા આપી છે.

હે આયુષ્મન્ શ્રમણો મેં ધર્મતીર્થને વાવનો કિનારો કહેલ છે. જેમ પુષ્કરિણી-વાવનો અન્ત ભાગ તટ-કિનારો કહેવાય છે, અને તેના આગળના ભાગને (અન્તના ભાગ) પુષ્કરિણી કહે છે, એજ પ્રમાણે સંસારની ચરિમ સીમાને ધર્મતીર્થ કહેલ છે. ધર્મતીર્થ સંસારનો અન્ત કરવાવાળું છે. પણ લૌકિકતીર્થ સંસારનો અંતકર્તા હોતું નથી.

હે આયુષ્મન્ શ્રમણો ધર્મકથાને મેં ભિક્ષુ રૂપ કહેલ છે. ધર્મકથા દ્વારા

एव उत्पातस्थाने उक्तः। यथा–कमलं जले पङ्कं चाहत्य उपरि आगच्छति, तथा–साधकः साधुः स्वकीयमष्टविधं कर्म विनाश्य संसारान्निर्गतो भवति, अतो मया मोक्षस्य उत्पातेन सहोपमानम् 'समणाउसो' हे श्रमणा आयुष्मन्तः! 'एवमेयं च खलु मए' एवमेतत् खलु मया 'अपाहट्टु' अपाहृत्य– अधिकृत्य 'से' तत् 'एवमेयं' एवमेतत् 'वुइए' उक्तम्, मया पुष्करिण्यादयः सर्वेऽपि पूर्वोक्ताः पदार्थाः तत्तत् सारूप्येण प्रदर्शिता इति।सू०८।

मूलम्–इह खलु पाईणं वा उदीणं वा दाहिणं वा संतेगइया मणुस्सा भवंति अणुपुव्वेणं लोगं उववन्ना, तं जहा–आरियावेगे अणारियावेगे उच्चागोत्तावेगे णीयागोत्तावेगे कायमंतावेगे रहस्समंतावेगे सुवन्नावेगे दुवन्नावेगे सुरूवावेगे दुरूवावेगे तेसिं च णं मणुयाणं एगे राया भवइ, महया हिमवंतमलयमंदरमहिंदसारे अच्चंतविसुद्धरायकुलवंसप्पसूए निरंतररायलक्खणविराइयंगमंगे बहुजणबहुमाणपूइए सव्वगुणसमिद्धे खत्तिए मुदिए मुद्धाभिसित्ते माउपिउसुजाए दयप्पिए

है, उसी प्रकार साधक साधु अपने आठ प्रकार के कर्म को विनष्ट करके संसार से निकल जाता है। इसकारण मैंने मोक्ष की उपमा उत्पतन से दी है।

हे आयुष्मन् श्रमणो! मैंने अपनी बुद्धि से कल्पना करके ऐसा कहा है। अर्थात् अपनी बुद्धि से सोचकर पुष्करिणी आदि का रूपक कहा है॥८॥

ઘણા જીવોને સંસારથી પાર કરવામાં આવે છે. તેથી જ ધર્મ કથાની ઉપમા શબ્દની સાથે આપવામાં આવી છે.

હે આયુષ્મન્ શ્રમણો નિર્વાણને મેં શ્વેત કમળનું ઉત્પતન કહેલ છે. જેમ પાણીમાંથી કમળ કાદવને દૂર કરીને ઉપર આવી જાય છે. એજ પ્રમાણે સાધક સાધુ પોતાના આઠ પ્રકારના કર્મનો નાશ કરીને સંસારથી બહાર નીકળી જાય છે. તે કારણે મેં મોક્ષની ઉપમા ઉત્પતન–ઉપર જવા રૂપ કહેલ છે. હે આયુષ્યમન્ શ્રમણો મેં મારી બુદ્ધિથી કલ્પના કરીને આ પ્રમાણે કહેલ છે. અર્થાત્ પોતાની સ્વ બુદ્ધિથી વિચારીને પુષ્કરિણી વિગેરેનું રૂપક કહેલ છે. ॥૮॥

सीमंकरे सीमंधरे खेमंकरे खेमंधरे मणुस्सिंदे जणवयपिया जणवयपुरोहिए सेउकरे केउकरे नरपवरे पुरिसपवरे पुरिससीहे पुरिस आसीविसे पुरिसवरपोंडरीए पुरिसवरगंधहत्थी अड्ढे दित्ते वित्ते विच्छिन्नविउलभवणसयणासणजाणवाहणाइण्णे बहुधण बहुजायरूवरयए आओगपओगसंपउत्ते विच्छड्डियपउरभत्तपाणे बहुदासीदासगोमहिसगवेलप्पभूए पडिपुण्णकोसकोट्ठागारा उहागारे बलवं दुब्बलपच्चामित्त ओहयकंटयं निहयकंटयं मलियकंटयं उद्धियकंटयं अकंटयं ओहयसत्तु निहयसत्तु मलियसत्तु उद्धियसत्तु निज्जियसत्तु पराइयसत्तु ववगयदुभिक्खं मारिभय विप्पमुक्कं रायवन्नओ जहा उववाइए जाव वसंतडिंबडमरं रज्जं पसाहेमाणे विहरइ। तस्स णं रन्नो परिसा भवइ उग्गा उग्गपुत्ता भोगा भोगपुत्ता इक्खागा इक्खागपुत्ता नाया नायापुत्ता कोरव्वा कोरव्वपुत्ता भट्टा भट्टपुत्ता माहणा माहणपुत्ता लेच्छई लेच्छइपुत्ता पसत्थारो पसत्थपुत्ता सेणावई सेणावइपुत्ता। तेसिं च णं एगइए सड्ढी भवइ कामं तं समणा वा माहणा वा संपहारिसु गमणाए, तत्थ अन्नयरेणं धम्मेणं पन्नत्तारो वयं इमेणं धम्मेणं पन्नवइस्सामो ते एवमायाणह भयंतारो जहा मए एस धम्मे सुयक्खाए सुपन्नत्ते भवइ, तं जहा—उड्ढं पायतला अहे केसग्गमत्थया तिरियंतयपरियंते जीवे एस आयापज्जवे कसिणे एस जीवे जीवइ एस मए णो जीवइ, सरीरे धरमाणे धरइ विणट्ठंमि य णो धरइ, एयंतं जीवियं भवइ, आदहणाए

सू० ६

मूलम्-णत्थि सिद्धी नियं ठाणे णेवं सन्नं णिवेसए ।
अत्थि सिद्धी नियं ठाणं एवं सन्नं णिवेसए ॥२६॥

छाया--नास्ति सिद्धि निजं स्थानं नैवं संज्ञां निवेशयेत् ।
अस्ति सिद्धि निजं स्थान मेवं संज्ञां निवेशयेत् ॥२६॥

अनुभव किया है और कर रहे हैं। अतएव सिद्धि और असिद्धि नहीं है, इस प्रकार की विचारणा रमणीय नहीं है। यदि किसी को रमणीय प्रतीत होती भी है, तो तब तक ही रमणीय है जब तक उन पर ठीक प्रकार से विचार नहीं किया है। दोनों का अस्तित्व है, ऐसा ज्ञान ही सम्यग्ज्ञान है। इससे विपरीत अज्ञान है ॥२५॥

'णत्थि सिद्धी नियं ठाणे' इत्यादि ।

शब्दार्थ-'णत्थि सिद्धि णियं ठाणं-नास्ति सिद्धिर्निजं स्थानं' सिद्धि -जीवका कोई अपना निजीस्थान नहीं है, अर्थात् ईषत्प्राग्भारा नामक पृथ्वी नहीं है, 'णेवं सन्नं निवेसए-नैवं संज्ञां निवेशयेत्' इस प्रकार की बुद्धि रखनी नहीं चाहिए। किन्तु 'अत्थि सिद्धी नियं ठाणं-अस्ति सिद्धि निजं स्थानं' सिद्धि, जीवका निजी स्थान है, 'एवं सन्नं निवेसए-एवं संज्ञां निवेशयेत्' इसी प्रकार की बुद्धि धारण करनी चाहिए ।२६॥

અનુભવ કરેલ છે. અને કરીએ છીએ તેથી જ સિદ્ધિ અને અસિદ્ધિ નથી. આવા પ્રકારનો વિચાર કરવો યોગ્ય નથી જો કોઈને તે યોગ્ય લાગે પણ ખરી તો તે ત્યાં સુધી જ રમણીય અને યોગ્ય લાગે કે જ્યાં સુધી તેના પર સારી રીતે વિચાર કરવામાં ન આવે-બન્નેનું અસ્તિત્વ છે, એવું જ્ઞાન જ સમ્યક્જ્ઞાન છે તેનાથી જુદુ હોય તે અજ્ઞાન છે. ॥૨૫॥

'णत्थि सिद्धी नियं ठाणे' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'णत्थि सिद्धी णिय ठाणे-नास्ति सिद्धिर्निजं स्थानं' જીવનું કોઈ પણ પોતાનુ સ્થાન નથી, અર્થાત્ ઈષત્પ્રાગ્ભારા નામની પૃથ્વી નથી, 'णेवं सन्नं निवेसए-नैवं सज्ञां निवेशयेत' આ પ્રમાણેની બુદ્ધી રાખવી ન જોઈએ. પરંતુ 'अत्थि सिद्धी नियं ठाणं-अस्ति सिद्धि निजं स्थान' જીવનું નિજસ્થાન છે 'एवं सन्नं निवेसए-एवं संज्ञां निवेशयेतू' આ પ્રમાણેની બુદ્ધી ધારણ કરવી જોઈએ. ॥૨૬॥

अन्वयार्थः—(णत्थि सिद्धी णियं ठाणं) सिद्धिः-सकलकर्मक्षयरूपा जीवस्य निजं स्वकीयं स्थानम्-ईषत्प्राग्भाराख्यं नास्ति-न विद्यते (णेवं सन्नं णिवेसए) पूर्वोक्तं स्थानं नास्तीत्येवं रूपां संज्ञां-बुद्धिं न निवेशयेत्-न कुर्यात् किन्तु-'अत्थि सिद्धी नियं ठाणं' अस्ति- विद्यते एव सिद्धिं जीवस्य निजं स्थानम्-ईषत्प्राग् भारारूपम् (एवं सन्नं णिवेसए) एवम् ईदृशीं संज्ञां निवेशयेत्-कुर्यादिति ॥२६॥

टीका—'सिद्धी णियं ठाणं णत्थि' सिद्धि जीवस्य निजम्-स्वीयं स्थानं नास्ति। 'एवं सन्नं ण णिवेसए' एवं संज्ञां-बुद्धिं न निवेशयेत्-न कुर्यात्। अपि तु-'सिद्धी णियं ठाणं अत्थि' सिद्धिरेव जीवस्य नैजं-स्वाभाविकं स्थानमस्ति। 'एवं सन्नं णिवेसए' एवम्-ईदृशीं संज्ञां-बुद्धिं निश्चयं निवेशयेत्। यथा-बद्धस्य जीवस्य किञ्चित्स्थानं भवति, तथा मुक्तस्यापि जीवसङ्घस्य केनचित्स्थानेन भाव्यम्, तत्तु स्थानं लोकोर्ध्वभाग एव। तदुक्तम्-'कर्मविप्रमुक्तस्योर्ध्वगतिः' इति। कर्मतन्त्रपरतन्त्रोऽस्वतन्त्रो जीवस्तत्स्थानमनुभवति, कर्मरहितो जीवः स्वीयं लोकाग्रं स्थानमेति ॥२६॥

अन्वयार्थ--सिद्धि-जीव का अपना कोई स्थान नहीं है अर्थात् ईषत्प्राग्भारा नामक पृथ्वी नहीं है, इस प्रकार का विचार नहीं करना चाहिए। किन्तु सिद्धि-जीव का अपना स्थान है, इसी प्रकार का विचार करना चाहिए ॥२६॥

टीकार्थ--सिद्धि-जीव का निजी स्थान नहीं है, इस प्रकार की संज्ञा (समझ) धारण करना ठीक नहीं है, किन्तु सिद्धि ही जीव का अपना स्थान है, इस प्रकार की संज्ञा धारण करना चाहिए। जैसे बद्ध जीव का कोई स्थान होता है, उसी प्रकार मुक्त जीवराशि का भी कोई स्थान अवश्य होना चाहिए। वह स्थान लोक का अग्रभाग ही है। जो 'जीव कर्मों से पूर्णरूप से मुक्त हो जाता है, उसे ऊर्ध्वगति की प्राप्ति होती है।'

અન્વયાર્થ—સિદ્ધિ, જીવનુ પોતાનું કોઇ સ્થાન નથી અર્થાત્ ઈષત્પ્રાગ્ભારા નામની પૃથ્વી નથી આ પ્રકારનો વિચાર કરવો ન જોઇએ. પરંતુ સિદ્ધિ એ જીવનું પોતાનું સ્થાન છે. એ પ્રકારનો વિચાર કરવો જોઇએ ॥૨૬॥

ટીકાર્થ--સિદ્ધિ જીવનું નિજસ્થાન નથી, આ પ્રમાણેની સમજણ ધારણ કરવી ઠીક નથી પરંતુ સિદ્ધી જ જીવનું નિજસ્થાન છે, આ પ્રમાણેની બુદ્ધી ધારણ કરવી જોઇએ જેમ બદ્ધ જીવનુ કોઈ સ્થાન હોય છે, એજ પ્રમાણે મુક્ત જીવરાશીનુ પણ કોઈ સ્થાન અવશ્ય હોવું જ જોઇએ. તે સ્થાન લોકનો અગ્રભાગ જ છે. 'જે જીવ કર્મોથી પૂર્ણ રીતે મુક્ત થઇ જાય છે, તેને

मूलम्—णत्थि साहू असाहू वा, णेवं सन्नं णिवेसए।
अत्थि साहू असाहू वा, एवं सन्नं णिवेसए ॥२७॥

छाया—नास्ति साधुरसाधुर्वा नैवं संज्ञां निवेशयेत्।
अस्ति साधुरसाधुर्वा एवं संज्ञां निवेशयेत् ॥२७॥

अन्वयार्थः—(नत्थि) नास्ति—न विद्यते (साहू) साधुः (असाहू वा) असाधुर्वा नास्ति (णेवं सन्नं णिवेसए) एवम्—ईदृशीं संज्ञा—बुद्धिं न निवेशयेत्—न

किया गया है। जो जीव कर्मों के अधीन हैं वे अनेक स्थानों का अपने कर्मोदय के अनुसार अनुभव करते हैं, किन्तु निष्कर्म जीव का स्थान तो लोक का अग्रभाग ही है ॥२६॥

'णत्थि साहू असाहू वा' इत्यादि।

शब्दार्थ—'णत्थि साहू—नास्ति साधुः' न कोई साधु है, 'वा असाहू—वा असाधुः' अथवा न कोई असाधु है 'णेवं सन्नं निवेसए—नैवं संज्ञां निवेशयेत्' इस प्रकार की बुद्धि धारण करनी उचित नहीं है, अर्थात् संपूर्ण चारित्र गुण का अभाव होने से कोई साधु नहीं है और जब कोई साधु ही नहीं है, तो उसके प्रतिपक्ष असाधु की भी सत्ता नहीं है ऐसा समझना भ्रम पूर्ण है किन्तु 'अत्थि साहू असाहू वा—अस्ति साधुरसाधुर्वा' साधु है और असाधु भी है 'एवं सन्नं निवेसए—एवं संज्ञां निवेशयेत्' ऐसी ही समझ धारण करनी चाहिए ॥२७॥

अन्वयार्थ—न कोई साधु है, न असाधु है, इस प्रकार की बुद्धि

ऊर्ध्व गति प्राप्त थाय छे. तेम कहेवामां आव्युं छे. जे जीव कर्माने आधीन छे, तेओ अनेक स्थानोना पोताना कर्मोदय प्रमाणे अनुभव करे छे परंतु निष्कर्म जीवनुं स्थान तो लोकनो अग्रभाग ज छे ॥२६॥

'णत्थि साहू असाहू वा' इत्यादि

शब्दार्थ—'णत्थि साहू—नास्ति साधुः' कोई साधु नथी, 'वा असाहू—वा असाधुः' अथवा कोई असाधु नथी 'णेवं सन्नं निवेसए नैवं संज्ञां निवेश[illegible]' आ प्रकारनी बुद्धि धारण करवी योग्य नथी. अर्थात् संपूर्ण चारित्र गुणोना अभावने कारणे कोई साधु नथी, अने ज्यारे कोई साधु ज नथी [illegible] प्रतिपक्ष असाधुनी सत्ता पण नथी एम समजवुं भ्रमपूर्ण [illegible] 'अत्थि साहू असाहू वा—अस्ति साधुरसाधुर्वा' साधु छे, अने असाधु [illegible] 'एवं सन्नं निवेसए एवं संज्ञां निवेशयेत्' आ प्रमाणेनी ज समज [illegible] ॥२७॥

अन्वयार्थ—कोई साधु नथी तेम कोई असाधु नथी. आवा प्रकारनी

कुर्यात्-सम्पूर्णचारित्रगुणाऽभावात् न साधु र्विद्यते इत्यर्थः, किन्तु (अत्थि साहू-असाहू वा) अस्ति साधुरसाधुर्वा (एवं सन्नं णिवेसए) एवम्-ईदृशीं संज्ञाम्-बुद्धिं निवेशयेत्-कुर्यादिति ॥२७॥

टीका—'साहू' साधुः-स्वीयं मोक्षात्मकं परार्थं वा यः सध्नोति प्राणातिपातादिभ्यो विरक्तो ज्ञानदर्शनचारित्रात्मकरत्नत्रयाऽऽराधको वा भवति स साधुरिति विवेकः। 'असाहू वा' असाधुर्वा-साधुत्वरहितोऽसाधुः। पूर्वं प्रतिपादितः साधुरसाधुश्च नास्तीति 'णत्थि' पदेनाह-'एवं' एव मित्येवम् 'सन्नं' संज्ञाम्-विचारणाम्-'ण णिवेसए' न निवेशयेत्-न निर्णीयात्। अपितु-'साहू' साधुः 'असाहू वा' असाधुर्वा 'अत्थि' अस्ति 'एवं सन्नं' एवं संज्ञां-विचारधाराम् 'णिवेसए' निवेशयेत्-अभावं व्यावर्त्य भावं परिशेषयेत्। अस्ति केषाञ्चिदयं

धारण करना उचित नहीं है। सम्पूर्ण चारित्र गुण का अभाव होने से कोई साधु नहीं है और जब साधु ही नहीं है तो उसके प्रतिपक्ष असाधु की भी सत्ता नहीं है, ऐसा ही समझना चाहिए ॥२७॥

टीकार्थ--जो अपने मोक्ष रूप अर्थ (हित) को तथा परहित को सिद्ध करता है, वही साधु कहलाता है। या प्राणातिपात आदि अठारे पापों से विरक्त एवं सम्यक् ज्ञान दर्शन, चारित्र और तप का जो साधक है, वही साधु है। जिसमें यह साधुता न पाई जाय वह असाधु है। यह साधु और असाधु नहीं है, ऐसी विचारणा नहीं करनी चाहिए, किन्तु साधु है और असाधु है, ऐसा विचार करना चाहिए।

બુદ્ધિ રાખવી તે યોગ્ય નથી. અર્થાત્ સંપૂર્ણ ચારિત્ર ગુણનો અભાવ હોવાથી કોઈ સાધુ નથી. અને જ્યારે સાધુ જ નથી તો તેના પ્રતિપક્ષ રૂપ અસાધુની સત્તા પણ નથી જ એમ સમજવું તે ભ્રમપૂર્ણ છે. પરંતુ સાધુ છે. અને અસાધુ પણ છે, એમ જ સમજવું જોઈએ ॥૨૭॥

ટીકાર્થ--જેઓ પોતાના મોક્ષરૂપ અર્થ-હિતને તથા પરહિતને સિદ્ધ કરે છે, તેજ સાધુ કહેવાય છે, અથવા પ્રાણાતિપાત વિગેરે અઢાર પાપોથી વિરક્ત અને સમ્યક્ જ્ઞાન, સમ્યક્ દર્શન, સમ્યક્ ચારિત્ર અને સમ્યક્ તપના જેઓ સાધક છે, તેજ સાધુ છે. આવું સાધુપણું જેઓમાં ન હોય, તેઓ અસાધુ છે, આ સાધુ અને અસાધુ નથી, એ પ્રમાણેનો વિચાર કરવો ન જોઈએ. પરંતુ સાધુ છે, અને અસાધુ પણ છે, એવો વિચાર રાખવો જોઈએ

सिद्धान्तः-तथाहि-ज्ञानदर्शनचारित्रात्मकरत्नत्रयाणां पूर्णतया प्रतिपालनं न भवति यस्य कस्यापि। अतोऽनाराधितरत्नत्रयात्मकत्वात्साधुरेव नास्तीति। यदा -साधुरेव नास्ति, तदा तत्प्रतिपक्षीभूतोऽसाधुरपि नास्ति उभयोः परस्परं सापेक्ष-त्वात्। परन्तु-विवेकिभिरेतन्त्रितं न मन्तव्यम्। यश्च पुरुषधौरेयः सदोपयोगवान् -रागद्वेषरहितो हितः सर्वेषां सत्संयमः शास्त्रोक्तपद्धत्या शुद्धाहारगवेषकः सम्यग्-दृष्टिमान् स एव साधुः सिद्धः। यद्ययं कदाचिदजानतः प्रमादाद्वा अशुद्धमप्याहारं शुद्धमिति मत्वा सोपयोगं भुङ्क्ते तदाऽपि-भावशुद्धत्वात्सम्पूर्णरूपेण रत्नत्रयाराधक

किन्हीं किन्हीं लोगों का ऐसा अभिप्राय है कि ज्ञान, दर्शन चारित्र और तप रूप रत्न चतुष्टय का चाहे कोई पूर्ण रूप से पालन नहीं कर सकता। अतएव रत्न चतुष्टय की सम्पूर्ण रूपसे आराधना न करने के कारण कोई साधु ही नहीं है। जब कोई साधु ही नहीं है तो उसका प्रतिपक्ष असाधु भी नहीं हो सकता, क्योंकि साधु और असाधु परस्पर सापेक्ष हैं। किन्तु विवेकशील जनों को ऐसा नहीं मानना चाहिए। जो उत्तम पुरुष सदा यतनावान् रहता है, रागद्वेष से रहित होता है, सब का हितकर सुसंयमवान्, शास्त्रोक्त पद्धति से निर्दोष आहार की गवेषणा करने वाला तथा सम्यग्दृष्टि होता है, वही साधु है। कदाचित् अनजान में या प्रमाद के वशीभूत होकर अशुद्ध आहार को भी शुद्ध समझ कर उपयोग के साथ खाता है, तब भी भाव से शुद्ध होने के कारण वह सम्पूर्ण रूप से रत्नचतुष्टय का आराधक ही है।

કોઈ કોઈ લોકોનો એવો અભિપ્રાય છે કે--જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપ રૂપ રત્ન ચતુષ્ટયનું-ચારે રત્નોનું કોઈ પૂર્ણપણાથી પાલન કરી શકતા નથી. તેથીજ રત્ન ચતુષ્ટયનું પૂરી રીતે આરાધન ન કરી શકવાથી કોઈ સાધુજ નથી. જ્યારે કોઈ સાધુ જ નથી, તો તેના પ્રતિપક્ષરૂપ અસાધુ પણ નથીજ કેમકે સાધુ અને અસાધુ બન્ને પરસ્પર સાપેક્ષ-એક બીજાની અપેક્ષાવાળા છે. પરંતુ વિવેકવાળા પુરૂષોએ તેમ માનવું ન જોઈએ. જે ઉત્તમ પુરૂષ સદા યતનાવાન્ રહે છે, રાગદ્વેષ વિનાના હોય છે. બધાનું હિત કરવાવાળા સુસં-યમવાન્ શાસ્ત્રોક્ત પદ્ધતિથી નિર્દોષ આહારની ગવેષણા કરવાવાળા તથા સમ્યક્ દૃષ્ટિ હોય છે, એજ સાધુ કહેવાય છે કદાચ અજાણતા અથવા પ્રમા-દને વશ થઈને અશુદ્ધ આહારને પણ શુદ્ધ સમજીને ઉપયોગ સાથે આહાર કરે છે, તો પણ ભાવથી શુદ્ધ હોવાના કારણે તે સંપૂર્ણ પણાથી રત્નચતુષ્ટ-યના આરાધકજ કહેવાય છે. આ રીતે સાધુની સિદ્ધિ થઈ જવાથી તેના

एव । इत्थं यदा साधुः सिध्यति-सेत्स्यति वाऽसाधुरपि तत्प्रतिपक्षभूतः । अतो विवेकिभि साधुरसाधु र्वा नास्तीति न मन्तव्यम् । अपितु-साधुरसाधुश्च, इत्युभावपि स्तः, इति मन्तव्यम् ॥२७॥

मूलम्—णत्थि कल्लाणपावे वा णेवं सन्नं णिवेसए ।
अत्थि कल्लाणपावे वा एवं सन्नं णिवेसए ॥२८॥

छाया—नास्ति कल्याणं पापं वा, नैवं संज्ञां निवेशयेत् ।
अस्ति कल्याणं पापं वा एवं सज्ञां निवेशयेत् ॥२८॥

अन्वयार्थः—(कल्लाण) कल्याणं-कल्याणात्मकं वस्तु तथा (पावे वा) पापं वा-दुःखकारणम् (णत्थि) नास्ति-न विद्यते (एवं) एवमीदृशीम् (सन्नं)

इस प्रकार साधु की सिद्धि हो जाने पर उसके प्रतिपक्ष असाधु की भी सिद्धि हो जाती है । अतएव विवेकी जनों को ऐसा नहीं मानना चाहिए कि साधु और असाधु नहीं है ॥२७॥

'णत्थि कल्लाणपावे वा' इत्यादि ।

शब्दार्थ—'कल्लाण-कल्याणम्' कल्याण अथवा कल्याणकारी वस्तु तथा 'पावे वा-पापं वा' पाप दुःखका कारण 'णत्थि-नास्ति' नहीं है 'एवं-एवम्' ऐसी 'सन्नं-संज्ञां' बुद्धि 'ण निवेसए-न निवेशयेत्' 'न धारयेत्' धारण न करे, किन्तु 'कल्लाणे पावे वा अत्थि-कल्याणं पापं वा अस्ति' कल्याण है और पाप भी है, 'एवं सन्नं निवेसए-एवं संज्ञां निवेशयेत्' इसी प्रकार की बुद्धि धारण करनी चाहिए ॥२८॥

अन्वयार्थ—कल्याण या कल्याणकारी वस्तु तथा पाप दुःख का कारण नहीं है, विवेकी आत्मा को इस प्रकार की बुद्धि नहीं धारण

પ્રતિપક્ષ અસાધુની પણ સિદ્ધિ થઈ જાય છે. તેથી જ વિવેકીજનોએ સાધુ અને અસાધુ નથી તેમ માનવું કે વિચારવું ન જોઈએ ॥૨૭॥

'णत्थि कल्लाणपावे वा' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'कल्लाण-कल्याणम्' કલ્યાણ અથવા કલ્યાણ કરવાવાળી વસ્તુ તથા 'पावे वा-पापं वा' પાપ-દુઃખનું કારણ 'णत्थि-नास्ति' નથી, 'एवं-एवम्' આ પ્રમાણેની 'सन्नं-संज्ञां' બુદ્ધિ 'ण निवेसए-न निवेशयेत्' ધારણ કરવી ન જોઈએ. પરંતુ 'कल्लाण पावे वा अत्थि-कल्याणं पापं वा अस्ति' કલ્યાણ અને પાપ છે, 'एवं सन्नं निवेसए-एवं संज्ञां निवेशयेत्' આ પ્રમાણેની બુદ્ધિ ધારણ કરવી જોઈએ ॥૨૮॥

અન્વયાર્થ—કલ્યાણ અથવા કલ્યાણકારી વસ્તુ તથા પાપ અર્થાત્ દુઃખના

संज्ञां बुद्धिम् (ण णिवेसए)-न निवेशयेत्-'न कुर्यात् किन्तु-कल्लाणपावे वा अत्थि) कल्याणं पापं वाऽस्ति-विद्यते (एवं सन्नं णिवेसए) एवम्-ईदृशीं संज्ञां-बुद्धिं निवेशयेत्-कुर्यादिति ॥२८।

टीका—आत्मव्यतिरिक्तस्य सर्वस्याभावात् 'कल्लाण' कल्याणम् 'पावे वा' पापं वा 'णत्थि' नास्ति 'एवं सन्नं' एवम्-ईदृशीं संज्ञाम्-बुद्धिम्-'ण णिवेसए' न निवेशयेत्, किन्तु-'कल्लाण पावे वा अत्थि' कल्याणं पाप वाऽस्ति, तत्र-कल्याणं वाञ्छितार्थप्राप्तिः। पापं वा-प्राणातिपातादिलक्षणम्। 'एवं' एवमेव 'सन्नं' संज्ञाम् -बुद्धिम् 'ण निवेसए' न निवेशयेत् न कुर्यात् कल्याणकल्याणवतोः पापपापवतोश्च सत्त्वमवश्यमभ्युपेयम्, अद्वैतमते जगद्विचित्रता स्यादिति। बौद्धो हि सर्वस्यापि अशुचित्वम्-आत्मरहितत्वञ्च मन्यते। अतः कल्याणं तद्वान वा नास्तीति कथयति

करनी चाहिए। किन्तु कल्याण है और पाप भी है, इसी प्रकार की बुद्धि धारण करनी चाहिए ॥२८॥

टीकार्थ--आत्मा से भिन्न सभी पदार्थों का अभाव होने के कारण कल्याण और पाप नहीं है, इस प्रकार की संज्ञा नहीं रखनी चाहिए, किन्तु कल्याण और पाप है, ऐसी संज्ञा ही धारण करनी चाहिए। अभीष्ट अर्थ की प्राप्ति को कल्याण कहते हैं, और हिंसा आदि को पाप कहते हैं। कल्याण का और कल्याणवान् का तथा पाप और पापवान् का अस्तित्व अवश्य स्वीकार करना चाहिए। अगर अद्वैत को स्वीकार किया जाय तो अबाधित अनुभव से सिद्ध यह जगत् की विचित्रता संगत नहीं हो सकती। बौद्धों की मान्यता है कि सब अशुचि और अनात्मक है, अतएव कल्याण और कल्याणवान् कोई नहीं है, उनका

કારણ રૂપ પાપકર્મ નથી આ રીતની બુદ્ધિ ધારણ કરવી ન જોઈએ. પરંતુ કલ્યાણ છે અને પાપ પણ છે એ રીતની બુદ્ધિ ધારણ કરવી જોઈએ, ॥૨૮॥

ટીકાર્થ--આત્મા શિવાયના સઘળા પદાર્થોનો અભાવ હોવાના કારણે કલ્યાણ અને પાપ નથી. આ પ્રમાણેની સંજ્ઞા-બુદ્ધિ ધારણ કરવી ન જોઈએ. ઇષ્ટ વસ્તુની પ્રાપ્તિને કલ્યાણ કહે છે, અને હિંસા વિગેરેને પાપ કહે છે. કલ્યાણનું અને કલ્યાણવાનનું તથા પાપ અને પાપવાનનું અસ્તિત્વ (વિદ્યમાનપણું) અવશ્ય સ્વીકારવું જ જોઈએ. જો અદ્વૈતને સ્વીકારવામાં આવે, તો અબાધિત અનુભવથી સિદ્ધ આ જગતનું વિચિત્રપણું સંગત થઈ શકત નહીં બૌદ્ધોની માન્યતા છે કે-બધું જ અશુચિ-અશુદ્ધ અને અનાત્મક જ-આત્મા વિનાનું છે. તેથી જ કલ્યાણ કે કલ્યાણવાન્ કોઈ પણ નથી. તેઓનું આ કથન સત્ય

तन्न सम्यक् प्रतिभाति । सर्वस्याऽशुचित्वे तदुपास्यदेवानपि अशुचिरतिन्नर्तेत-इति गता दर्शनकथाः । अतः सर्वे पदार्था अशुचिरूपा इति न श्रद्दध्महे । स्वद्रव्य-क्षेत्रकालादिरूपेण सन्तोऽपि असन्तः परद्रव्यादिना स्युः । अतः सामान्यतः कल्याणस्य निराकरणं न सम्यक् । अतः सदेव कल्याणं पापं चेति।२८।

मूलम्—कल्लाणे पावए वा, वि ववहारो ण विज्जइ ।
जं वेरं तं न जाणंति, समणा बालपंडिया ॥२९॥

छाया—कल्याणः पापको वापि व्यवहारो न विद्यते ।
यद्वैरं तन्न जानन्ति श्रमणा बालपण्डिताः ॥२९॥

यह कथन सत्य नहीं है । सब को अशुचि मानने पर उनके उपास्य देव को भी अशुचि मानना पडेगा। ऐसी स्थिति में उनका दर्शन (मत) ही लुप्त हो जाता है । अतः दृश्यमान सब पदार्थों को अशुचि नहीं मानना चाहिए। सब स्वकीय द्रव्य क्षेत्र काल और भाव से सत् हैं और परद्रव्य क्षेत्र काल और भाव की अपेक्षा असत् हैं । इस प्रकार साधारणतया कल्याण का निराकरण करना ठीक नहीं है । कल्याण और पाप दोनों का अस्तित्व है ॥२८॥

'कल्लाणे पावए वावि' इत्यादि ।

शब्दार्थ—'कल्लाणे पावए वावि–कल्याणः पापको वापि' कोई पुरुष एकान्ततः कल्याणवान् है, अथवा पापवान् है ऐसा 'ववहारो–व्यवहारः' व्यवहार 'ण–विज्जइ–न विद्यते' नहीं होता है तो भी 'बालपंडिया समणा–बालपण्डिताः श्रमणाः' जो शाक्य आदि श्रमण बालपंडित

નથી. બધાને જ અશુચિ–અપવિત્ર માનવાથી તેમના આરાધ્ય દેવને પણ અશુચિ જ માનવા પડશે આ સ્થિતિમાં તેઓના દર્શન–મતનો લોપ થઈ જાય છે. તેથી જ બધા જ પદાર્થોને અશુચિ–અપવિત્ર માનવા ન જોઈએ. બધા જ પોતાના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની અપેક્ષાથી સત્ છે, અને પરના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની અપેક્ષાથી અસત્ છે. આ પ્રમાણે સાધારણ પણાથી કલ્યાણનું નિરાકરણ કરવું તે બરોબર નથી, કલ્યાણ અને પાપ બન્નેનું અસ્તિત્વ છે તેમ માનવું જોઈએ. ॥૨૮॥

'कल्लाणे पावए वा वि' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'कल्लाणे पावए वावि-कल्याण' पापको वापि' કોઈ પુરૂષ એકાન્તતઃ-નિશ્ચિત રૂપથી કલ્યાણવાન્ છે અથવા પાપવાન્ છે. એ પ્રમાણેનો 'ववहारो–व्यवहार.' વ્યવહાર 'ण विज्जइ–न विद्यते' થતો નથી. તો પણ 'बाल पंडिया समणा–बालपण्डिताः श्रमणाः' જે શાક્ય વિગેરે શ્રમણ બાલપંડિત છે,

अन्वयार्थः—(कल्लाणे पावए वावि) कल्याणः-कल्याणवान् तत्र कल्याणं वाञ्छितार्थमाप्तिस्तद्वान् अथवा पापवान् न हि कश्चिदेकान्ततः कल्याणवान् एकान्ततः पापवान् वा इत्याकारकः (ववहारो) व्यवहारः (ण विज्जइ) न-नैव विद्यते -भवति, यद्यपि एका स्थितिः तथापि (वालपंडिया समणा) बालपण्डिताः श्रमणाः बालाः सदसद्विवेकविकलाः सन्तः स्वात्मानं पण्डितं मन्यमानाः शाक्यादयः (जं वेरं तं ण जाणंति) यद् वैरमेकान्तपक्षाश्रयात् समुत्पद्यमानं वैरं कर्मबन्धरूपं तद्वैरं कर्मबन्धलक्षणं न जानन्ति, इति ॥२९॥

टीका—'कल्लाणे' कल्याणम्-वाञ्छितार्थप्राप्तिरूपम् तद्वान् 'पावए वावि' पापको वापि पापवान्-इत्येतादृशः 'ववहारो ण विज्जइ' व्यवहारो लोके न विद्यते।

है अर्थात् सत् असत् के विवेक से रहित होते हुए भी अपने आप को पण्डित मानते हैं वे एकान्त पक्षका अवलम्बन से उत्पन्न होने वाले 'जं वेरं तं ण जाणंति-यद्वैरं तन्न जानाति' जो वैर होता है उनको अर्थात् कर्म बन्धको नहीं जानते है ॥२९॥

अन्वयार्थ—कोई पुरुष एकान्ततः कल्याणवान् है या पापवान् है, ऐसा व्यवहार नहीं होता है, फिर भी जो शाक्य आदि श्रमण बाल पंडित हैं अर्थात् सत् असत् के विवेक से रहित होते हुए भी अपने आपको पण्डित मानते हैं, वे एकान्त पक्ष का अवलंबन से उत्पन्न होने वाले वैर को अर्थात् कर्मबन्धन को नहीं जानते हैं ॥२९॥

टीकार्थ—अभीष्ट अर्थ की प्राप्ति कल्याण और उससे विपरीत पाप कहलाता है। यह पुरुष सर्वथा कल्याण का भाजन है, एकान्त पुण्यवान्

અર્થાત્ સત્ અસત્‌ના વિવેક વિનાના હોવા છતાં પણ પોતાને પંડિત માને છે, તેઓ એકાન્ત પક્ષના સ્વીકારથી થવાવાળું 'जं वेरं तं ण जाणंति-यद्वैरं तन्न जानाति' જે વેર છે, તેને અર્થાત્ કર્મબંધને જાણતા નથી. ॥૨૯॥

અન્વયાર્થ—કોઈ પુરૂષ એકાન્તતઃ કલ્યાણવાન્ છે અથવા પાપવાન્ છે એવો વ્યવહાર થતો નથી છતાં પણ જે શાકય વિગેરે શ્રમણ બાલપંડિત છે અર્થાત્ સત્ અસત્‌ના વિવેકથી રહિત હોવા છતાં પણ પોતે પોતાને પંડિત માને છે. તે એકાન્ત પક્ષના અવલમ્બનથી ઉત્પન્ન થવાવાળા વેરને અર્થાત્ કર્મબંધને જાણતા નથી ॥૨૯॥

ટીકાર્થ—ઈષ્ટ વસ્તુની પ્રાપ્તિ કલ્યાણ કહેવાય છે અને તેનાથી ભિન્ન પાપ કહેવાય છે. આ પુરૂષ સર્વથા કલ્યાણનું પાત્ર છે. એકાન્ત પુણ્યશાળી

परेहिं निज्जइ, अगणिझामिए सरीरे कवोयवन्नाणि अट्ठीणि भवंति, आसंदी पंचमा पुरिसा गामं पच्चागच्छंति, एवं असंते असंविज्जमाणे जेसिं तं असंते असंविज्जमाणे तेसिं तं सुयक्खायं भवइ अन्नो भवइ जीवो अन्नं सरीरं, तम्हा, तं एवं नो विपडिवेदेंति—अयमाउसो! आया दीहेइ वा हस्सेइ वा परिमंडलेइ वा वट्टेइ वा तंसेइ वा चउरंसेइ वा आयएइ वा छलंसिएइ वा अट्ठंसेइ वा किण्हेइ वा णीलेइ वा लोहिएइ वा हालिदेइ वा सुक्किलेइ वा सुब्भिगंधेइ वा दुब्भिगंधेइ वा तित्तेइ वा कडुएइ वा कसाइए वा अंबिलेइ वा महुरेइ वा कक्खडेइ वा मउएइ वा गुरुएइ वा लहुएइ वा सिएइ वा उसिणेइ वा निद्धेइ वा लुक्खेइ वा एवं असंते असंविज्जमाणे जेसिं तं सुयक्खायं भवइ—अन्नो जीवो अन्नं सरीरं, तम्हा ते णो एवं उवलब्भंति, से जहा णामए केइ पुरिसे कोसीओ असिं अभिनिव्वट्टित्ताणं उवदंसेज्जा अयमाउसो! असी अयं कोसी, एवमेव नत्थि केइपुरिसे अभिनिव्वट्टित्ता णं उवदंसेत्तारो अयमाउसो! आयाइयं सरीरं। से जहा णामए केइपुरिसे मुंजाओ इसियं अभिनिव्वट्टित्ता णं उवदंसेज्जा अयमाउसो! मुंजे इयं इसियं एवमेव नत्थि केइपुरिसे उवदंसेतारो अयमाउसो! आया इयं सरीरं। से जहा णामए केइपुरिसे मंसाओ अट्ठिं अभिनिव्वट्टित्ता णं उवदंसेज्जा अयमाउसो! मंसे अयं अट्ठी, एवमेव नत्थि केइपुरिसे उवदंसेत्तारो अयमा-

अयं सर्वथा कल्याणवान् अयं सर्वथा पापवान् इत्येतावान् व्यवहारो लोके नाऽऽलोक्यते। तथापि 'बालपंडिया' बालपण्डिता आत्मानं पण्डितं मन्यमाना इमे बौद्धादयो विवेकरहिताः 'समणा' श्रमणाः 'जं वेरं' यद्वैरम्-एकान्तपक्षाऽवलम्बनजनितं बन्धनं यत् 'तं ण जाणंति' तन्नैव जानन्ति शाक्यादयः पण्डितमानिनः। कश्चिदेवं मन्यते-कश्चिदेकान्तरूपेण कल्याणवानेव, कश्चिदेकान्तरूपेण पापवानेव। किन्तु-नाऽयं पक्षो युक्तियुक्तः। अपितु-न कोऽपि पदार्थ एकान्तेन विद्यते, सार्वत्रिको हि हितोऽनेकान्तः पक्ष एव। कथञ्चित्कल्याणवान्, कथञ्चिच्च पापवान् इत्येव पक्षः सत्यः श्रेयांश्च। एवंविधेऽपि-एकान्तपक्षजनितं कर्मबन्धनं न जानन्ति परदर्शनदृशः। अतस्तेऽहिंसाधर्मस्य, तथाऽनेकान्तपक्षस्याश्रयणं नैव कुर्वन्तीति भावः ॥२९॥

है और यह एकान्ततः पापी है, ऐसा व्यवहार लोक में नहीं देखा जाता। फिर भी अपने आपको पण्डित मानने वाले अज्ञानी शाक्य आदि श्रमण एकान्त पक्ष का आश्रयण करते हैं। एकान्त पक्षों को ग्रहण करने से जो कर्मबन्ध होता है, उसे वे नहीं जानते। कोई कोई ऐसा समझता है-यह पुरुष एकान्त पुण्यवान् है और अमुक एकान्त पापी ही है, किन्तु ऐसा समझना सत्य नहीं है। कोई भी पदार्थ एकान्तात्मक नहीं है। सर्वत्र अनेकान्तपक्ष ही हितकर है। अतएव कथंचित् कल्याणवान् और कथंचित् पापवान् ऐसा पक्ष ही श्रेयस्कर है। ऐसी स्थिति होने पर भी अन्यमतावलम्बी, एकान्त पक्ष का स्वीकार करने से जो कर्मबंध होता है, उससे अनभिज्ञ (अनजान) हैं। यही कारण है कि वे अनेकान्तवाद का-अहिंसा का आश्रय नहीं लेते ॥२९॥

છે. અને આ એકાન્તતઃ પાપી છે, આ પ્રમાણેનો વ્યવહાર લોકમાં-જગતમાં દેખવામાં આવતો નથી. તો પણ પોતાને પંડિત માનવાવાળા અજ્ઞાની શાક્ય વિગેરે શ્રમણ એકાન્ત પક્ષનો આશ્રય કરે છે. એકાન્ત પક્ષનો સ્વીકાર કરવાથી જે કર્મબંધ થાય છે, તેને તેઓ જાણતા નથી. કોઈ કોઈ એવું સમજે છે કે-આ પુરૂષ એકાન્ત પુણ્યવાન્ છે અને અમુક વ્યક્તિ એકાન્ત પાપી જ છે, પરંતુ તેમ માનવું બરોબર નથી, કોઈ પણ પદાર્થ એકાંતાત્મક નથી. બધે જ અનેકાન્ત પક્ષ જ હિતકર છે. તેથી જ કથંચિત્ કલ્યાણવાન્ અને કથંચિત્ પાપવાન્ એ પ્રમાણેનો પક્ષ જ શ્રેયસ્કર છે આ પ્રમાણેની સ્થિતિ હોવા છતાં અન્ય મતવાળાઓ, એકાન્ત પક્ષનો સ્વીકાર કરવાથી જે કર્મનો બંધ થાય છે, તેનાથી અજાણ છે, એજ કારણ છે કે-તેઓ અનેકાન્તવાદનો એટલે કે અહિંસાનો આશરો લેતા નથી. ॥૨૯॥

मूलम्—असेसमक्खयं वावि सव्वदुक्खेइ वा पुणो।
वज्झा पाणा ण वज्झत्ति, इति वायं ण नीसरे॥३०॥

छाया—अशेषमक्षयं वापि सर्वदुःखमिति वा पुनः।
वध्याः प्राणा न वध्या इति, इति वाचं न निःसृजेत् ॥३०॥

अन्वयार्थः—(असेसं) अशेषं-सम्पूर्णं वा (अक्खयं) अक्षयं-शाश्वतं नित्यम् (वा वि) वापि (वा) वा-अथवा (पुणो) पुनः (सव्वदुक्खेइ वा) सर्वं जगद् दुःखरूपमिति वा न स्वीकुर्यात् एकान्तनित्यस्य एकान्तदुःखरूपस्याऽभावात् (पाणा वज्झा न वज्झत्ति) प्राणाः-अपराधिनो जीवाः वध्या-व्यापादयितुं योग्याः अथवा न वध्याः-अवध्या भवन्ति (इइ) इत्याकारकम् (वायं) वाचं-वचनम् (न नीसरे) न-नैव साधुः निःसृजेद्-वदेत्, इति ॥३०॥

'असेसमक्खयं वावि' इत्यादि।

शब्दार्थ-'असेसं-अशेषम्' समस्त पदार्थ 'अक्खयं-अक्षयं' शाश्वत नित्य है 'वा-वा' अथवा एकान्ततः अनित्य ही है 'पुणो-पुनः' फिर 'सव्व दुक्खेइ-सर्वं दुःखम्' संपूर्ण जगत् दुःखमय है ऐसा मानना नहीं चाहिए 'पाणा वज्झा न वज्झत्ति-प्राणाः वध्याः न वध्याः' यह अपराधी प्राणी वध करने योग्य है, अथवा वध करने योग्य नहीं है 'इइ-इति' इस प्रकार का 'वायं-वाचं' वचन भी 'न नीसरेइ-न निःसृजेत्' साधु को बोलना नहीं चाहिए ॥३०॥

अन्वयार्थ—समस्त पदार्थ शाश्वत नित्य हैं, अथवा एकान्ततः अनित्य ही हैं, सम्पूर्ण जगत् दुःखमय है, ऐसा नहीं मानना चाहिए।

'असेसमक्खयं वावि' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'असेसं-अशेषम्' સઘળા પદાર્થો 'अक्खयं-अक्षयं' શાશ્વત અર્થાત્ નિત્ય છે. 'वा-वा' અથવા એકાન્તતઃ અનિત્ય છે 'पुणो-पुनः' વળી 'सव्वदुक्खेइ-सर्वं दुःखम्' સંપૂર્ણ જગત્ દુઃખમય છે, એમ માનવું ન જોઈએ. 'पाणा वज्झा न वज्झत्ति-प्राणाः वध्याः न वध्याः' આ અપરાધી પ્રાણી મારવાને યોગ્ય છે? કે મારવા યોગ્ય નથી? 'इइ-इति' આ પ્રમાણેની 'वायं-वाचं' વાણી પણ 'न नीसरेइ-न निःसृजेत्' સાધુએ બોલવી ન જોઈએ. ॥૩૦॥

અન્વયાર્થ—સઘળા પદાર્થો શાશ્વત-નિત્ય છે. અથવા એકાન્તતઃ અનિત્ય છે. સંપૂર્ણ જગત દુઃખમય છે. તેમ માનવું ન જોઈએ, આ અપ-

टीका—'असेसमक्खयं वावि' अशेषं-सम्पूर्णम् अक्षयं-शाश्वतं यथा तथा जगति विद्यमानः सर्वोऽपि पदार्थ एकान्तरूपेण नित्यः 'वावि' वापि-अथवा एकान्तरूपेणाऽनित्य एव इत्येवं न मन्तव्यम्। अपितु सर्वं नित्याऽनित्यात्मक मित्येव विवेकिभिराद्रष्टव्यम्। तथा-'पुणो सव्वदुक्खेइ वा' पुनः सर्वं दुःखमेवेत्यपि न मन्तव्यम्। चारित्रपरिणतेः सुखस्यापि दर्शनात् किन्तु-कथञ्चिद्दुःखात्मकम्, कथञ्चित्सुखात्मकञ्च 'पाणा वज्झा न वज्झत्ति, इइ वायं न नीसरे' प्राणा वध्या न वध्या इति, एतादृशीम् 'वायं' वाचम्-वचो न निःसृजेत्। अपराधिन अपि प्राणिन इमे वध्याः-घातयितुं योग्या इति। अथवा-न वध्या इति, नैवं कथमपि साधुर्वदेत्, केवलं दयार्थं यतेत। न हि कोऽपि-एकान्तरूपेण वध्योऽवध्यो वा, सर्वत्रैकान्तपक्षविरही अनेकान्त एव पक्षो मनोरमः ॥३०॥

यह अपराधी प्राणी वध करने योग्य है या वध करने योग्य नहीं है, इस प्रकार का वचन भी साधु को उच्चारण नहीं करना चाहिए ॥३०॥

टीकार्थ—जगत् में विद्यमान सभी पदार्थ सर्वथा नित्य हैं अथवा सर्वथा अनित्य हैं, ऐसा मानना युक्तिसंगत नहीं है। विवेकी जनों को सभी पदार्थ नित्यानित्य ही समझना चाहिए। इसके अतिरिक्त ऐसा भी नहीं कहना चाहिए कि यह सारा जगत् दुःखमय ही है। यहां चारित्रवानों की सुख परिणति रूप सुख भी देखा जाता है। अतएव जगत् दुःखमय भी है और सुखमय भी है।

अमुक अपराधी प्राणी वध करने योग्य हैं या वह वध करने योग्य नहीं है, साधु को ऐसे वचन का प्रयोग भी नहीं करना चाहिए। साधु तो केवल दया के लिए उद्यम करे। अपराधी को वध

राधी प्राणी वध करवा योग्य छे, अथवा वध करवा योग्य नथी, आ प्रमाणेनुं वचन पण साधुओ बोलवुं न जोईओ ॥३०॥

टीकार्थ—जगतमां विद्यमान सघळा पदार्थो सर्वथा नित्य छे, अथवा सर्वथा अनित्य छे, तेम मानवुं युक्ति युक्त नथी. विवेकी पुरुषोओ सघळा पदार्थो नित्य अने अनित्य ज समजवा जोईओ. आना शिवाय ओम पण न कहेवुं जोईओ के आ समग्र जगत् दुःखमय ज छे, अहींयां चारित्रवाळाओनी सुख परिणति, सुखरूप पण देखतामां आवे छे. तेथी ज जगत् दुःखरूप पण छे अने सुखरूप पण छे.

अमुक अपराधी प्राणी वध करवाने योग्य छे, अथवा ते वध करवाने योग्य नथी, साधुओ ओवा वचनने प्रयोग पण करवो न जोईओ, साधुओ

मूलम्-'दीसंति समियायारा भिक्खुणो साहुजीविणो ।
एए मिच्छोवजीवंति इइ दिट्ठिं न धारए ॥३१॥

छाया--दृश्यन्ते समिताचारा भिक्षवः साधुजीविनः ।
एते मिथ्योपजीवन्ति, इति दृष्टिं न धारयेत्

अन्वयार्थः-(साहुजीविणो) साधुजीविनः (समियायारा) समिताचाराः-संयमादिमन्तः (भिक्खुणो) भिक्षवः-निरवद्यभिक्षणशीलाः (दीसंति) दृश्यन्ते (एए-

---

करने योग्य कहने से हिंसा का अनुमोदन होता है और अवध्य कहने से अपराध का अनुमोदन तथा राजकीय कानून का विरोध होता है। अतएव ऐसे प्रसंग पर साधु को मौन ही रहना चाहिए ॥३०॥

'दीसंति समियायारा' इत्यादि

शब्दार्थ—'साहुजीविणो-साधुजीविनः' निष्पाप जीवन व्यतीत करने वाले तथा 'समियायारा-समिताचाराः' यतना पूर्वक आचरण करनेवाले 'भिक्खुणो-भिक्षवः' निरवद्य भिक्षा ग्रहण करने वाले पुरुष 'दीसंति-दृश्यन्ते' देखे जाते हैं 'एए मिच्छोवजीवंति-एते मिथ्योपजीवन्ति' वास्तव में ये मिथ्याचारी हैं अर्थात् कपट पूर्वक आजीविका करते हैं 'इइ दिट्ठिं न धारए-इति दृष्टिं न धारयेत्' इस प्रकार की दृष्टि धारण करनी नहीं चाहिए ॥३१॥

अन्वयार्थ—निष्पाप जीवन व्यतीत करने वाले तथा यतनापूर्वक

तो केवळ दयाने माटे ज प्रयत्न करता रहेवुं. अपराधीने वध करवाने योग्य कहेवाथी हिंसानुं अनुमोदन थाय छे, अने अवध्य कहेवाथी अपराधनुं अनुमोदन अने राजकीय कायदानो विरोध थाय छे तेथी ज आवा प्रसंगे साधुए मौन ज धारण करवुं जोईए एज उत्तममार्ग छे. ॥३०॥

'दीसंति समियायारा' ईत्यादि

शब्दार्थ—'साहुजीविणो-साधुजीविनः' निर्दोष पाप वगरनुं जीवन वीतावनार वाळा तथा ''समियायारा-समिताचाराः' यतनापूर्वक आचरण करवा वाळा. 'भिक्खुणो-भिक्षवः' निरवद्य भिक्षा लेवावाळा पुरुषो 'दीसंति-दृश्यन्ते' जोवामां आवे छे. 'एए मिच्छोवजीवंति-एते मिथ्योपजीवन्ति' वास्तविक रीते तेओ मिथ्याचारी छे, अर्थात् कपट पूर्वक आजीविका करे छे, 'इइ दिट्ठिं न धारए-इति दृष्टिं न धारयेत्' आ प्रमाणेनी दृष्टि धारण करवी न जोईए. ॥३१॥

अन्वयार्थ—निष्पाप जीवन वीतावववाळा तथा यतना पूर्वक आचरण

मिच्छोवजीवंति) एते साधवो मिथ्योपजीवन्ति-सकपटजीविकां कुर्वन्ति (इइ दिट्ठि न धारए) इति-एतादृशीं दृष्टिम्-दर्शनं ज्ञानम्, न-नैव धारयेत्-कुर्यादिति ॥३१॥

टीका-'साहुजीविणो' साधुजीविन -साधुना विधिना जीवन्ति 'समियायारा', समिताचाराः-शास्त्रोक्तरीत्या आत्मसंयमवन्तः तथा शास्त्रप्रतिपादिताऽऽचारवन्तः। 'भिक्खुणो' भिक्षवः-निरवद्यभिक्षणशीलाः-उत्तमरीत्या जीवनयात्राया-यापयितारः 'दीसंति' दृश्यन्ते-नैते किमपि दुःखयन्ति शान्ता दान्ता जितेन्द्रिया जितकषायाः स्तिमिता इत्थंभूता भुवि विचरन्तः साधवो दृश्यन्ते, 'एए' एते साधवः स्वदर्शनाऽनुयायिनः 'मिच्छोवजीवंति' मिथ्योपजीवन्ति-मिथ्योपजीविनः एते साधुलिङ्गधारिणो न साधवो वीतरागाः' अपितु सरागा कपटरीत्या परवञ्चनादिना वा जीवन्ति। 'इइ दिट्ठि न धारए-इति दृष्टिं न धारयेत्-नैवमभिप्राय

आचरण करने वाले, निरवद्य भिक्षा ग्रहण करने वाले पुरुष देखे जाते हैं, वास्तव में ये सर्व मिथ्याचारी हैं, कपटपूर्वक आजीविका करते हैं, इस प्रकार की दृष्टि धारण नहीं करनी चाहिए ॥३१॥

टीकार्थ—प्रशस्त विधि से जीवन यापन करने वाले, शास्त्रोक्त रीति से संयम का पालन करने वाले, शास्त्रप्रतिपादित आचार से सम्पन्न, निर्दोष भिक्षा ग्रहण करने वाले महात्यागी साधु देखे जाते हैं। वे किसी को पीड़ा नहीं पहुंचाते। शान्त, दान्त, जितेन्द्रिय और कषायविजेता होकर इस भूतल पर विचरते हैं। ऐसे परहितकारी साधुओं के विषय में ऐसा नहीं समझना चाहिए कि ये मिथ्याचारी हैं-कपटी हैं, साधु का वेष धारण करके भी साधु नहीं हैं, वीतराग नहीं हैं। किन्तु ये सराग हैं, मायाचार करके दूसरों को ठगते हैं।

કરવાવાળા નિરવદ્ય ભિક્ષા ગ્રહણ કરવાવાળા જે પુરૂષ દેખવામાં આવે છે તેઓ, વાસ્તવિક રીતે મિથ્યાચારી છે. કપટ પૂર્વક આજીવિકા કરે છે. આ રીતની દૃષ્ટિ ધારણ કરવી ન જોઈએ. ॥૩૧॥

ટીકાર્થ—પ્રશસ્ત વિધીથી જીવન વીતાવવા વાળા તથા શાસ્ત્રોક્ત રીતે સંયમનુ પાલન કરવાવાળા, શાસ્ત્રમાં પ્રતિપાદન કરેલ આચારથી યુક્ત નિર્દોષ ભિક્ષા ગ્રહણ કરવાવાળા મહાત્યાગી વૈરાગ્યમૂર્તિ સાધુઓ જોવામાં આવે છે. તેઓ કોઈને પણ દુઃખ ઉપજાવતા નથી શાન્ત, દાન્ત, જીતેન્દ્રિય અને કષાયને જીતવાવાળા બનીને આ પૃથ્વી પર વિચરે છે એવા પરોપકારી સાધુઓના સંબંધમાં એવું ન માનવું જોઈએ કે આ મિથ્યાચારી છે, કપટી છે, સાધુનો વેષ ધારણ કરવા છતા પણ તે સાધુ નથી. વીતરાગ નથી, પરંતુ આતો સરાગ છે. માયાચાર કરીને બીજાઓને ઠગે છે.

कुर्यात्। इमे न साधवः किन्तु वञ्चका इत्येतादृशीं मतिं कथमपि न कुर्यात्। परेषां चेतसोवृत्तेरर्वाग्दृशा ज्ञातुमशक्यत्वादिति ॥३१॥

मूलम्—दक्खिणाए पडिलंभो, अत्थि वा णत्थि वा पुणो।
ण वियागरेज्ज मेहावी, संतिमग्गं च वूहए ॥३२॥

छाया—दक्षिणायाः प्रतिलम्भः, अस्ति वा नास्ति वा पुनः।
न व्यागृणीयाच्च मेधावी शान्तिमार्गञ्च वर्धयेत् ॥३२॥

अन्वयार्थः--(मेहावी) मेधावी-प्रज्ञावान् पण्डितः (दक्खिणाए) दक्षिणायाः

तात्पर्य यह है कि ये साधु नहीं हैं, ठग हैं, इस प्रकार की बुद्धि साधुओं के विषय में नहीं धारण करनी चाहिए, क्यों कि अल्पज्ञ जीव दूसरों की चित्तवृत्ति को जान नहीं सकता है ॥३१॥

'दक्खिणाए पडिलंभो' इत्यादि।

शब्दार्थ—'मेहावी-मेधावी' प्रज्ञावान् पुरुष 'दक्खिणाए-दक्षिणायाः' अन्नादि दान की 'पडिलंभो-प्रतिलम्भः' प्राप्ति अमुक व्यक्ति के घर में होती है अथवा 'पुणो णत्थि वा-पुनः नास्ति वा' अमुक के घर में नहीं होती है 'ण वियागरेज्जा-न व्यागृणीयात्' ऐसा कथन न करे किन्तु 'संतिमग्गं च वूहए-शान्तिमार्गं च वर्धयेत्' शान्ति मार्ग को बढावे अर्थात् जिस वचन से मोक्षमार्ग की सम्यक् आराधना हो उसी वचन का प्रयोग करे ॥३२॥

अन्वयार्थ—प्रज्ञावान् पुरुष अन्नदान आदि की प्राप्ति अमुक के

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—આ સાધુ નથી. ઠગ છે, આવા પ્રકારનો વિચાર સાધુઓના સંબંધમાં રાખવો ન જોઈએ. કેમકે—અલ્પજ્ઞ જીવ બીજાના ચિત્તના ભાવને સમજી શકતા નથી ॥૩૧॥

'दक्खिणाए पडिलंभो' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'मेहावी-मेधावी' બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ 'दक्खिणाए-दक्षिणायाः' અન્ન વિગેરે દાનની 'पडिलंभो-प्रतिलम्भः' પ્રાપ્તિ અમુક વ્યક્તિના ઘરમાં થાય છે, અથવા 'पुणो णत्थि वा-पुनः नास्ति वा' અમુકના ઘરમાં થતી નથી, 'ण वियागरेज्जा-न व्यागृणीयात्' એ પ્રમાણે કહેવું નહીં પરંતુ 'संतिमग्गं च वूहए-शान्तिमार्गं च वर्धयेत्' શાંતિ માર્ગને વધારે અર્થાત્ જે વાણીથી મોક્ષ માર્ગની સારી રીતે આરાધના થાય, એવા જ વચનોનો પ્રયોગ કરવો ॥૩૨॥

અન્વયાર્થ—પ્રજ્ઞાવાન્ પુરૂષે અન્નદાન વિગેરેની પ્રાપ્તિ અમુકને ઘેર

-अन्नादिदानस्य (पडिलंभो) प्रतिलम्भः-प्राप्तिः (अत्थि वा) अमुकस्य गृहे समागत्य प्राप्तिर्भवतीति वा (पुणो णत्थि वा) पुनः नास्ति वा-पुनरथवा अमुकस्य गृहे अन्नादिप्राप्तिर्न भवतीति वा (ण वियागरेज्जा) न-नैव व्यागृणीयात्-वदेत् किन्तु-(संतिमग्गं च बूहए) शान्तिमार्गञ्च वर्धयेत्-किन्तु येन वचनेन मोक्षमार्गः सम्यगाराधितो भवेत् तादृशमेव वचनं वदेदिति ॥३२॥

टीका--'मेहावी' मेधावी-सदसद्विवेचनशीलः पुरुषः, 'दक्खिणाए' दक्षिणायाः-दानस्य 'पडिलंभो' प्रतिलम्भः प्राप्तिः 'अत्थि वा पुणो णत्थि वा' अस्ति वा पुनः नास्ति वा-अमुकगृहे सम्यग् दानं लभ्यते पुनः अमुकगृहे अन्नादिदानं सम्यक् न लभ्यते-इति वचः 'ण वियागरेज्जा' न व्यागृणीयात्-एतादृशं वचः कथमपि साधुभिर्न दत्तव्यं कस्यापि पुरतः। च-किन्तु 'संतिमग्गं च बूहए' शान्तिमार्गं च वर्धयेत्। 'ज्ञान-दर्शन-चारित्ररूपो मोक्षमार्गो यथायथं वर्धते तादृशं शास्त्रनिर्णीत वचनं वाच्यम् ॥३२॥

घर में होती हैं अथवा अमुक के घर में नहीं होती है, ऐसा न कहे। किन्तु शान्तिमार्ग को बढावे अर्थात् जिसवचन से मोक्षमार्ग की सम्यक् अराधना हो, उसी वचन का प्रयोग करे ॥३२॥

टीकार्थ—सत् असत् की विवेचना करने में निष्णात पुरुष ऐसे वचन न कहे कि अमुक के घर आहार दान आदि की सम्यक् प्राप्ति होती है और अमुक के घर प्राप्ति नहीं होती। साधु को किसी के सामने ऐसी बात नहीं कहनी चाहिए परंतु शांति मार्ग को बढावे कि जिनसे ज्ञान दर्शन चारित्र और तप रूप मोक्षमार्ग की वृद्धि हो ॥३२॥

થાય છે, અથવા અમુકને ઘેર થતી નથી તેમ ન કહેવું પરંતુ શાંતિમાર્ગને વધારે અર્થાત્ જે વચનથી મોક્ષ માર્ગની સમ્યક્ આરાધના થાય એવા વચનનો પ્રયોગ કરે ॥૩૨॥

ટીકાર્થ—સત્ અને અસત્નું વિવેચન કરવામાં કુશળ પુરૂષ એવા વચન ન કહે કે-અમુકના ઘરમાં આહાર દાન આદિની સારી પ્રાપ્તિ થાય છે, અને અમુકના ઘરમાં પ્રાપ્તિ થતી નથી. સાધુએ કોઈને પણ તેમ કહેવું ન જોઈએ. તેમણે એવા જ વચનોનો પ્રયોગ કરવો જોઈએ કે જેનાથી જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપ રૂપ મોક્ષમાર્ગનો વધારો થાય, ॥૩૨॥

मूलम्--इच्चेएहिं ठाणेहिं जिणदिट्ठेहिं संजए।
धारयंते उ अप्पाणं आमोक्खाय परिव्वएज्जासि
त्तिबेमि ॥३३॥

छाया--इत्येतैः स्थानै जिनदृष्टैः संयतः।
धारयंस्त्वात्मानम् आमोक्षाय परिव्रजेदिति ब्रवीमि ॥३३॥

अन्वयार्थः--(इच्चेएहिं) इत्येतैः-पूर्वोक्तपदर्शितैः (जिणदिट्ठेहिं) जिनदृष्टैः-तीर्थङ्करप्रदर्शितैः (ठाणेहिं) स्थानैः (संजए) संयतः- युक्तः साधुः (अप्पाणं धारयंते उ) आत्मानं धारयन् तु (आमोक्खाय परिव्वएज्जासि) अमोक्षाय-मोक्षप्राप्तिपर्यन्तं परिव्रजेत्-संयमपालनं कुर्यादिति सुधर्मस्वामी जम्बूस्वामिनं कथयति इत्येवमहं ब्रवीमि-कथयामीति ॥३३॥

'इच्चेएहिं ठाणेहिं' इत्यादि।

शब्दार्थ-'इच्चेएहिं-इत्येतैः' इस अध्ययन में पूर्वोक्त 'जिणदिट्ठेहिं-जिनदृष्टैः' जिन भगवान् द्वारा प्रदर्शित 'ठाणेहिं-स्थानैः' स्थानों के द्वारा 'संजए-संयतः' साधु 'अप्पाणं धारयंते उ-आत्मानं धारयन् तु' अपनी आत्मा को संयम में धारण करता हुआ 'आमोक्खाय परिव्वएज्जासि-आमोक्षाय परिव्रजेत्' तब तक संयम का पालन करता रहे कि जबतक मोक्ष प्राप्त न हो जाय 'त्तिबेमि-इति ब्रवीमि' ऐसा मैं कहता हूं ॥३३॥

अन्वयार्थ—'इस अध्ययन में प्रतिपादित पूर्वोक्त जिन भगवान् के द्वारा दृष्ट स्थानों के द्वारा साधु अपनी आत्मा को संयम में धारण करता हुआ तब तक संयम का पालन करता रहे जब तक मोक्ष न प्राप्त हो जाय। ऐसा मैं कहता हूं ॥३३॥

'इच्चेएहिं ठाणेहिं' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'इच्चेएहिं-इत्येतैः' આ અધ્યયનમાં પૂર્વોક્ત જીન ભગવાને બતાવેલા 'ठाणेहिं-स्थानैः' સ્થાનોથી 'संजए-संयतः' સાધુ 'अप्पाण धारए उ-आत्मानं धारयन् तु' આત્માને સયમમા ધારણુ કરતા થકા, 'आमोक्खाय परिवएज्जासि-आमोक्षाय परिव्रजेत्' જ્યા સુધી મોક્ષ પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી સંયમનું પાલન કરતા રહેવું. એ પ્રમાણે હું કહું છું. ॥૩૩॥

અન્વયાર્થ—આ અધ્યયનમાં પ્રતિપાદન કરેલ પૂર્વોક્ત જીન ભગવાન્ દ્વારા બતાવેલ સ્થાને દ્વારા સાધુ પોતાના આત્માને સંયમમાં ધારણુ કરતા થકા ત્યાં સુધી સંયમનું પાલન કરતા રહે કે જ્યાં સુધી મોક્ષ પ્રાપ્ત ન થાય, એ પ્રમાણે હું કહું છું. ॥૩૩॥

टीका—'इच्चेएहिं' इत्येतैः 'जिणदिट्ठेहिं:-तीर्थंकरोक्तैः-'ठाणेहिं' स्थानैः 'संजए' संयतः-युक्तः साधुः 'अप्पाणं' आत्मानम् 'धारयंते उ' धारयंस्तु 'आमोक्खाय' आमोक्षाय 'परिव्वएज्जासि' परिव्रजेत् मोक्षपर्याप्तिपर्यन्तं संयमं पालयेदित्यर्थः। एतदध्ययनोक्तं जिनवचनं श्रुत्वा तदनुष्ठानेन स्वात्मानं धारयन्-स्थिरीकुर्वन् मोक्षार्थं प्रयत्नो विधेय इति। 'त्तिबेमि' इति ब्रवीमि, इति-सुधर्मस्वामी-कथयति जम्बूस्वामिनं प्रति, इति भावः ॥३३॥

इति श्री-विश्वविख्यातजगद्वल्लभादिपदभूषितबालब्रह्मचारि - 'जैनाचार्य' पूज्यश्री-घासीलालव्रतिविरचितायां श्री सूत्रकृताङ्गसूत्रस्य "समयार्थबोधिन्याख्यया" व्याख्यया समलङ्कृतम् द्वितीयश्रुतस्कन्धे आचारश्रुतनामकम् पञ्चममऽध्ययनं समाप्तम् ॥२-५॥

टीकार्थ—तीर्थंकर भगवान् के द्वारा दृष्ट एवं उपदिष्ट स्थानों में अपनी आत्मा को धारण करता हुआ साधु मोक्षप्राप्ति पर्यन्त संयम का पालन करे। अर्थात् इस अध्ययन में प्ररूपित जिनवचनों को सुन कर, उनके अनुसार आचरण करता हुआ, उनमें अपने को स्थिर करता हुआ, साधु मोक्ष के लिए प्रयत्नशील रहे। अर्थात् जब तक मोक्ष प्राप्ति नहीं हो तब तक संयम का पालन करे।

सुधर्मास्वामी जम्बू स्वामी से कहते हैं—हे जम्बू! जैसा मैंने भगवान् से सुना है वैसा ही तुम्हें कहता हूं ॥३३॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत "सूत्रकृताङ्गसूत्र" की समयार्थबोधिनी व्याख्या के द्वितीय श्रुतस्कन्ध का पंचम अध्ययन समाप्त ॥२-५॥

ટીકાર્થ—તીર્થંકર ભગવાન્ દ્વારા બતાવેલ અને ઉપદેશેલ સ્થાનોમાં પોતાના આત્માને ધારણ કરતા થકા સાધુ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતા સુધી સંયમનું પાલન કરે. અર્થાત્ આ અધ્યયનમાં પ્રરૂપણા કરેલ જીનવચનોને સાંભળીને તે પ્રમાણે આચરણ કરતા થકા તેમાં પોતાને સ્થિર કરતા થકા સાધુ મોક્ષ માટે પ્રયત્નવાન્ રહે અર્થાત્ જ્યાં સુધી મોક્ષની પ્રાપ્તિ ન થાય ત્યાં સુધી સંયમનું પાલન કરે

સુધર્મા સ્વામી જંબૂ સ્વામીને કહે છે કે—હે જમ્બૂ! મેં ભગવાન્ પાસેથી જે પ્રમાણે સાંભળ્યું છે, એજ પ્રમાણે તમોને કહું છું ।૩૩।।

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત 'સૂત્રકૃતાંગસૂત્ર' ની સમયાર્થબોધિની વ્યાખ્યાનું બીજા શ્રુતસ્કંધનું પાંચમુ અધ્યયન સમાપ્ત ।।૨-૫।।

॥ अथ षष्ठमध्ययनमारभ्यते ॥

अथ श्री. आर्द्रककुमारकथा—

धनधान्यसमृद्धे मगधजनपदे आसीद्वसन्तपुरनामनगरम् । तत्र सदा सामायिकपालनतत्परः सामायिको नाम कुटुम्बी प्रतिवसति । तस्य सदोरकमुखवस्त्रिका प्रमार्जिकाऽऽसनादिकसामायिकोपकरणानि अतीव प्रियाणि आसन् । स प्रतिदिन मुभयकालं सामायिकं कुर्वन् आस्ते । तस्य सकलोऽपि कुटुम्बः सामायिकप्रिय एव । स च संसारासारतां ज्ञात्वा संसाराद्विरक्तः सपत्नीकः समन्तभद्राचार्यसमीपे प्रव्रजितः, स संयममाराधयन् साधुभिः सार्धं विहरति । सोऽन्यदा स्वपत्नीं साध्वीं भिक्षामटन्तीं दृष्ट्वा तथाविधमोहोदयात् पूर्वरतानुस्मरणेन तस्या

छट्ठे अध्ययन का प्रारंभ–

आर्द्रक कुमार की कथा

धन और धान्य से समृद्ध मगध प्रदेश में वसन्तपुर नामक नगर था। वहां सदा सामायिक व्रत का आचरण करने वाला सामायिक नामक गृहस्थ निवास करता था। उसे डोरा युक्त मुखवस्त्रिका, पूंजनी, आसन आदि सामायिक के उपकरण अत्यन्त प्रिय थे। वह प्रतिदिन दोनों समय सामायिक क्रिया करता था। उसका सारा परिवार सामायिक का प्रेमी था। वह संसार की असारता को जान कर संसार से विरक्त होकर पत्नी सहित समन्तभद्राचार्य के समीप दीक्षित हो गया। संयम की साधना करता हुआ वह साधुओं के साथ विचरने लगा। उसकी पत्नी साध्वियों के साथ विचरने लगी। वह एक बार अपनी

છટ્ઠા અધ્યયનનો પ્રારંભ—

આર્દ્રક કુમારની કથા—

ધન અને ધાન્યથી ભરેલા મગધ દેશમાં વસન્તપુર નામનું નગર હતું ત્યાં હંમેશાં સામાયિક વ્રતનું આચરણ કરવાવાળા, સામાયિક નામના ગૃહસ્થ રહેતા હતા, તેમને દોરા યુક્ત મુખવસ્ત્રિકા-મુહપત્તી-પૂંજની, આસન, વિગેરે સામાયિકના ઉપકરણો ઘણા પ્રિય હતા, તેઓ દરરોજ બન્ને સમયે સામાયિક કરતા હતા, તેમનો બધો પરિવાર સામાયિકમાં પ્રેમવાળો હતો. તે સંસારની અસારતાને સમજીને સંસારથી વિરક્ત થઈને પોતાની પત્નીની સાથે 'સમન્ત ભદ્રાચાર્ય' નામના આચાર્યની પાંસે દીક્ષિત થયા. સયમની આરાધના કરતા થકા તે સાધુઓની સાથે વિહાર કરવા લાગ્યા, તેમની પત્ની સાધ્વીયોની સાથે વિહાર કરવા લાગી. તે એકવાર પોતાની સાધ્વી

उसो! आया इयं सरीरं। से जहा णामए केइपुरिसे करयलाओ आमलगं अभिनिव्वट्टित्ता णं उवदंसेज्जा अयमाउसो! करतले अयं आमलए, एवमेव णत्थि केइपुरिसे उवदंसेत्तारो अयमाउसो! आया इयं सरीरं। से जहा णामए केइपुरिसे दहिओ नवनीयं अभिनिव्वट्टित्ता णं उवदंसेज्जा अयमाउसो! नवनीयं अयं तु दही, एवमेव णत्थि केइपुरिसे जाव सरीरं। से जहा णामए केइपुरिसे तिलेहिंतो तिल्लं अभिनिव्वट्टित्ता णं उवदंसेज्जा अयमाउसो! तेल्लं अयं पिन्नाए, एवमेव जाव सरीरं। से जहा णामए केइपुरिसे इक्खूतो खोयरसं अभिनिव्वट्टित्ता णं उवदंसेज्जा अयमाउसो! खोयरसे अयं छोए, एवमेव जाव सरीरं। से जहा णामए केइपुरिसे अरणीओ अग्गिं अभिनिव्वट्टित्ता णं उवदंसेज्जा अयमाउसो! अरणी अयं अग्गी, एवमेव जाव सरीरं। एवं असंते असंविज्जमाणे जेसिं तं सुयक्खायं भवइ, तं जहा—अन्नो जीवो अन्नं सरीरं। तम्हा ते मिच्छा। से हंता तं हणह खणह छणह डहह पयह आलुंपह विलुंपह सहसाक्कारेह विपरामुसह, एयावया जीवे णत्थि परलोए, ते णो एवं विप्पडिवेदेंति, तं जहा—किरियाइ वा अकिरियाइ वा सुक्कडेइ वा दुक्कडेइ वा कल्लाणेइ वा पावएइ वा साहुइ वा असाहुइ वा सिद्धीइ वा असिद्धीइ वा निरएइ वा अनिरएइ वा, एवं ते विरूवरूवेहिं कम्मसमारंभेहिं विरूवरूवाइं कामभोगाइं समारभंति भोयणाए। एवं एगे पागब्भिया णिक्खम्म मामगं

मासक्तो जातः, ततस्तस्याऽभिप्रायः केनाऽपि साधुना प्रवर्त्तिन्यै निवेदितः, सा च प्रवर्त्तिनी तां समाहूय कथितवती, ततः सा स्वपतिमनुरक्तं ज्ञात्वा भक्तप्रत्याख्यानं कृत्वा परित्यज्य स्वदेहं दशमे देवलोके गता। ततो विदितवृत्तः स साधुरपि गुरुमापृच्छ्य भक्त प्रत्याख्याय दशमे देवलोके देवत्वेन समुत्पन्नः। ततश्च्युत्वा आर्द्रकपुरे नगरे रिपुमर्दनभूपस्य आर्द्रकवतीनाम्न्यां देव्याम् आर्द्रककुमारनाम्ना पुत्रो जातः, तत्पत्नी अपि स्वर्गच्युता धनपतिश्रेष्ठिनः पुत्रीरूपेण काममञ्जरी-नाम्ना समुत्पन्ना। अपूर्वरूपलावण्यसम्पन्ना तारुण्यमवाप्तवती। अथाऽन्यदा

साध्वी पत्नी को भिक्षार्थ भ्रमण करती देख कर मोहकर्म के उदय से तथा पहले भोगे हुवे भोगों का स्मरण हो आने से उस पर आसक्त हो गया। किसी साधुने उसके अभिप्राय को जान कर प्रवर्त्तिनी से कह दिया। प्रवर्त्तिनी ने उस साध्वी को बुला कर समग्र वृत्तान्त कहा। साध्वी ने अपने पति को अपने प्रति अत्यंत अनुरक्त जान कर भक्तप्रत्याख्यान करके देह का त्याग कर दिया, वह दशम देवलोक में गई। तत्पश्चात् जब उस साधु को यह वृत्तान्त विदित हुआ तो उसने भी अपने गुरु से आज्ञा प्राप्त करके भक्तप्रत्याख्यान किया। वह भी दशम देवलोक में देव हुआ।

देवलोक की स्थिति पूर्ण करके वह देव आर्द्रकपुर नगर में रिपुमर्दन नामक राजा की आर्द्रकवती नामक रानी की कूंख से पुत्र रूप में जन्मा, उसका आर्द्रक कुमार नाम हुआ। उसकी पत्नी भी स्वर्ग से

પત્નીને ભિક્ષાને માટે ભ્રમણ કરતી દેખીને મોહકર્મના ઉદયથી, તથા પહેલાં ભોગવેલા ભોગોનું સ્મરણ થઈ આવવાથી તેના પર આસક્ત થઇ ગયા કોઈ સાધુએ તેનો હેતુ સમજીને પ્રવર્તિનીને કહી દીધું. પ્રવર્તિનીએ તે સાધ્વીને બોલાવીને બધો વૃત્તાંત કહ્યો. સાધ્વીએ પોતાના પતિને પોતા પ્રત્યે અનુરાગવાળો જાણીને ભક્તપ્રત્યાખ્યાન કરીને શરીરનો ત્યાગ કર્યો તે દશમા દેવલોકમાં ગઈ તે પછી જ્યારે તે સાધુને આ વૃત્તાન્તની ખબર થઇ તો તેણે પણ પોતાના ગુરૂની આજ્ઞા લઇને ભકતપ્રત્યાખ્યાન કર્યું. અર્થાત્ આહાર પાણિનો ત્યાગ કરીને શરીરનો ત્યાગ કર્યો અને તે પણ દશમાં દેવલોકમાં દેવ થયો.

દેવલોકની સ્થિતિ પૂર્ણ કરીને તે દેવ આર્દ્રક નગરમાં રિપુમર્દન નામના રાજાની આર્દ્રકવતી નામની રાણીની કૂખથી પુત્ર રૂપે જન્મ ધારણ કર્યો અને તેનું નામ આર્દ્રકકુમાર એ પ્રમાણે રાખવામાં આવ્યું.

તેની પત્ની પણ સ્વર્ગથી ચવીને ધનપતી નામના શેઠિયાને ઘેર પુત્રી-પણાથી જન્મી. અને તેનું નામ કામમંજરી એ પ્રમાણે રાખવામાં આવ્યું તે કાળે કરીને અદ્‌ભૂત રૂપ અને લાવણ્યથી યુક્ત થઇને તરૂણાવસ્થાને પ્રાપ્ત થઈ.

आर्द्रकपिता रिपुमर्दनभूपः राजगृहे श्रेणिकस्य राज्ञः स्नेहवर्द्धनार्थं प्राभृतं प्रेषितवान् तदवसरे आर्द्रकेण पृष्टं तस्य श्रेणिकस्य राज्ञः पुत्रोऽपि विद्यते न वेति, तत स्तत्पित्रा रिपुमर्दनेन कथितं सकलकलानिपुणो विलक्षणलक्षणपूर्णो विविधविद्या-निपुणो विनीतो विद्यतेऽभयकुमारनामा श्रेणिकस्य पुत्र इति, तदनन्तरम् आर्द्रको-ऽपि अभयकुमाराय प्राभृतं प्रेषितवान्। भूपभृत्यो राजगृहे गत्वा श्रेणिकभूपाय-प्राभृतं निवेदितवान् श्रेणिकेण राज्ञा संमानितश्च, आर्द्रकसहितं प्राभृतम् अभय-कुमाराय दत्तवान् कथितस्नेहवचनम्, ततोऽभयकुमारेण चिन्तितं नूनमसौ भव्यः आसन्नसिद्धियोग्यो यो मया सह प्रीतिमिच्छति। ततोऽभयकुमारेण सविधि-

---

चव कर धनपति श्रेष्ठी के घर पुत्री के रूप में जन्मी। उसका नाम काममंजरी रक्खा गया। वह अद्भुत रूप लावण्य से युक्त होकर तरुणावस्था को प्राप्त हुई।

एकबार आर्द्रक के पिता रिपुमर्दन राजाने राजगृह नगर में श्रेणिक राजा की प्रीतिवृद्धि के लिए कोई उपहार भेजा। उस समय आर्द्रकने पूछा–श्रेणिक राजा का कोई पुत्र है या नहीं? किसीने कहा कि समस्त कलाओं में कुशल अद्भुत लक्षणों से सपन्न, अनेक विद्याओं का वेत्ता और विनयवान् अभयकुमार नामक श्रेणिक का पुत्र है। तब आर्द्रक ने भी अभयकुमार को उपहार भेजा।

रिपुमर्दन के सेवक ने राजगृह जाकर श्रेणिक राजा को उपहार (भेट) समर्पित किए। श्रेणिक ने उसका सन्मान किया। आर्द्रक के द्वारा प्रेषित उपहार अभयकुमार को दिया, स्नेहपूर्ण वचन भी कहे। अभय-कुमार ने विचार किया। वह (आर्द्रक) भव्य और शीघ्र मोक्षगामी होना

એકવાર આર્દ્રકકુમારના પિતા રિપુમર્દન રાજાએ રાજગૃહનગરમાં શ્રેણિકરાજાની પ્રીતિ વધારવા માટે કેટલિક ભેટ મોકલી તે વખતે આર્દ્રકે પૂછ્યું કે–શ્રેણિકરાજાને કોઈ પુત્ર છે કે નહી? કોઈએ કહ્યુ કે–સઘળી કળા-ઓમાં કુશળ, અદ્ભૂત લક્ષણોથી યુક્ત, અનેક વિદ્યાઓને જાણનાર અને વિનય યુક્ત અભયકુમાર નામનો શ્રેણિક રાજાનો પુત્ર છે. ત્યારે આર્દ્રકે પણ અભયકુમાર માટે ભેટ મોકલી.

રિપુમર્દનના સેવકે રાજગૃહ નગરમાં જઈને શ્રેણિક રાજાને ભેટ અર્પણ કરી શ્રેણિક રાજાએ તેનું સન્માન કર્યું. આર્દ્રકે મોકલેલ ભેટ અભયકુમા-રને આપી અને સ્નેહયુક્ત વચનો પણ કહ્યા. અભયકુમારે વિચાર કર્યો કે –તે આર્દ્રક ભવ્ય અને શીઘ્ર મોક્ષગામી હોવો જોઈએ. કે જે મારી સાથે

सामायिकपुस्तकं सदोरकमुखवस्त्रिका प्रमार्जिकारजोहरणं सामायिकयोग्यमासनादिकं च प्रेषितं कथितं च इदंप्राभृतिकम् एकान्ते द्रष्टव्यम्। स च भृत्य आर्द्रकपुरं गत्वा यथोक्तं कथयित्वा अभयकुमारेण प्रेषितप्राभृतमर्पयदार्द्रककुमाराय, आर्द्रककुमारश्च तादृशप्राभृतकम् एकान्ते दृष्ट्वा सञ्जातजातिस्मरणः सन् धर्मे प्रतिबुद्धो जातः, ततः संयमजिज्ञासावन्तं पुत्रं ज्ञात्वा तत्पिता चिन्तयति, ततः कचिदन्यत्रापि मत्पुत्रो गमिष्यतीति मनसि कृत्वा अन्यत्र मा गच्छतु इति भयात् पञ्चशतसुभटैः नित्यं रक्षितः ततः आर्द्रकोऽश्वशालायां गत्वा प्रधानाऽश्वेन पलायित-

---

चाहिए जो मेरे साथ प्रीति करने की अभिलाषा रखता है। यह सोच कर उसने आर्द्रक के लिए सविधि सामायिक की पुस्तक, डोरा सहित मुखवस्त्रिका, पूंजनी, रजोहरण तथा सामायिक के योग्य आसन आदि भेजे और उन्हें एकान्त में देखने के लिए कह दिया। सेवक आर्द्रकपुर पहुंचा। अभयकुमार का संदेश कह कर उसने आर्द्रक कुमार को वह उपहार दिये। आर्द्रककुमार ने वह उपहार एकान्त में देखे तो उसे जातिस्मरण उत्पन्न हो गया। वह धर्म में प्रतिबुद्ध हुआ।

आर्द्रक को अब संयम ग्रहण करने की इच्छा हो गई। यह देख कर पिता विचार करने लगा-यह कहीं भाग जाएगा। कहीं भाग न जाय, इस भय से राजा ने उसकी देखभाल के लिए पांच सौ योद्धा नियुक्त कर दिए। फिर भी आर्द्रककुमार अश्वशाला में जाकर और वहां से एक बढिया घोड़ा लेकर भाग गया।

સ્નેહ રાખવાની ઇચ્છા રાખે છે. આમ વિચારીને તેણે આર્દ્રકકુમાર માટે સવિધિ સામયિકનું પુસ્તક, દોરા સહિત મુખવસ્ત્રિકા—મુહપત્તી, પૂંજની અને રજોહરણ તથા સામાયિકને યોગ્ય આસન વિગેરે મોકલ્યા. અને તેને એકાન્તમાં જોવાનું કહી મોકલાવ્યું સેવકે આર્દ્રકપુર પહોચીને અભયકુમારનો સંદેશો કહીને તેણે આર્દ્રક કુમારને તે ભેટ આપી. આર્દ્રકકુમારે તે ભેટ એકાન્તમાં જોઈ તો તેને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. અને તેથી ધર્મમાં પ્રતિબુદ્ધ થયો.

આર્દ્રક કુમારને હવે સંયમ ધારણ કરવાની પ્રબળ ઇચ્છા થઈ ગઈ તે જોઈને તેના પિતા વિચાર કરવા લાગ્યા કે—આ કયાંક ભાગી જશે, તે કયાંઇ ભાગી ન જાય એટલા માટે રાજાએ તેની દેખરેખ માટે પાંચસો યોદ્ધાઓની નીમણુક કરી. અર્થાત્ તેના રક્ષણ માટે પાંચસો યોદ્ધાઓ રાખ્યા તો પણ આર્દ્રકકુમાર અશ્વ શાળામાં જઈને અને ત્યાંથી એક ઉત્તમ ઘોડો લઈને નાશી ગયા.

वान् ततः प्रव्रज्यां गृह्णन् देवेन निषिद्धः, भो भो मित्र ! सम्प्रति-भोगावलीकर्म तवावशिष्टं विद्यतेऽतो दीक्षां मा गृहाण, तथापि-परमवैराग्यसम्पन्नः प्रव्रजितो वसन्तपुरे रम्यके द्याने भिक्षुप्रतिमां प्रतिपन्नः सन कायोत्सर्गे स्थितः। प्रतिमास्थित मार्द्रकमुनिं दृष्ट्वा ततः सवयस्काभिः सहचरीभिः क्रीडन्त्या श्रेष्ठिदारिकया काममञ्जर्या अयं मम भर्त्ता इत्युक्ते सति सन्निहितदेवेन सार्द्धद्वादशकोटिमिता सुवर्ण वृष्टिः कृता। राजा तत्सुवर्णं गृह्णन् देवेन निषिद्धः, इद सुवर्णमस्या एव बालिकायाः, तत स्तत्पित्रा गृहीतं सुवर्णम् अनुकूलोपसर्गं ज्ञात्वा आर्द्रकमुनिरन्यत्र गतः। इतः पुत्रीवरणार्थं राज्ञा समाहूता कुमाराः स्वयम्बरे समायान्ति' पुत्र्या कथितं

जब वह दीक्षा ग्रहण करने लगा तो देवताने उसे रोका और कहा-हे मित्र ! तुम्हारा भोगावती कर्म अभी तक शेष है, इस कारण दीक्षा मत अंगीकार करो। परन्तु वैराग्य की उत्कृष्टता के कारण उसने दीक्षा ले ली।

एक वार आर्द्रक मुनि वसन्तपुर नगर के रम्यक उद्यान में भिक्षु की प्रतिमा अगीकार करके कायोत्सर्ग में स्थित था। प्रतिमा स्थित मुनि को देख कर अपनी समवयस्क सहेलियों के साथ क्रीड़ा करती हुई सेठ की लड़की काममंजरी ने कहा-'यह मेरा पति है।' इस प्रकार कहते ही देवने साढे वारह करोड़ सोनैया की वर्षा की। उस स्वर्ण को राजा ग्रहण करने लगा। देवने उसे रोक कर कहा-यह स्वर्ण इस बालिका का ही है। तब बालिका के पिता ने वह स्वर्ण ले लिया। अनुकूल उपसर्ग समझ कर आर्द्रक मुनि वहां से अन्यत्र चले गए।

જ્યારે તે દીક્ષા ધારણ કરવા લાગ્યા ત્યારે દેવોએ તેને દીક્ષા ન લેવા સૂચન કર્યું અર્થાત્ રોકવા પ્રયત્ન કર્યો અને કહ્યું કે-હે મિત્ર! તમારે ભોગવવાનું કર્મ હજી બાકી છે, તેથી તમે દીક્ષા ન લો, પરંતુ વૈરાગ્યના ઉત્કૃષ્ટપણાને લીધે તેણે દીક્ષા લઈ લીધી

એકવાર આર્દ્રકમુનિ વસન્તપુર નગરના રમ્યક ઉદ્યાનમાં ભિક્ષુની પ્રતિમાનો સ્વીકાર કરીને કાયોત્સર્ગમાં સ્થિત હતા. પ્રતિમામાં સ્થિત રહેલા મુનિને જોઈને પોતાની સરખી ઉમ્મરવાળી સાહેલીયોની સાથે ક્રીડા કરી રહેલી શેઠની પુત્રી કામમંજરીએ કહ્યું કે-આ તો મારો પતિ છે, આ પ્રમાણે કહેતાં જ દેવે સાડાબાર કરોડ સોના મહોરોનો વર્ષાદ વરસાવ્યો. તે સોનાને રાજા લેવા લાગ્યા, તેથી દેવે રાજાને રોકીને કહ્યું કે-આ સોનું આ બાલિકાનું જ છે. ત્યારે તે બાલિકાના પિતાએ તે સોનું લઇ લીધું. અનુકૂળ ઉપસર્ગ સમજીને આર્દ્રકમુનિ ત્યાથી બીજે ચાલ્યા ગયા.

हे तात ! एते कुमाराः स्वस्वस्थानं यान्तु अहं तु आर्द्रकाय दत्ता यत्सम्बन्धिधनं त्वया गृहीतम्, पित्रोक्तं तत्त्वं कथं जानासि, तयोक्तं ज्ञानदर्शनाज्जानामि । ततो राजपुत्र्या दानशाला प्रारब्धा, दानशालायां स्थिता सती भिक्षार्थिभ्योऽन्नदानं ददाति। ततो द्वादशवर्षेषु व्यतीतेषु सत्सु कदाचिद्भवितव्यवशादसौ आर्द्रकमुनि स्तत्रैव विहरन् गतः पादचिह्नदर्शनादुपलक्षितश्च तया, ततः सा बाला सपरिवारा तत्पृष्ठे गता, आर्द्रककुमारोऽपि देवतावचनं स्मरन् तादृशकर्मोदयात् प्रतिभग्नव्रतः सन् तया सार्धं भोगं भुञ्जानो विहरति एकः पुत्रोऽपि जातः, आर्द्रकेण कथितं तत्र पुत्रोऽभूच्चि

इधर उस लड़की को वरण (स्वीकार) करने के लिए अनेक कुमार आने लगे। लड़की ने कहा–पिताजी। यह वर अपने अपने स्थान पर चले जाएं। मैं तो आर्द्रक को दी जा चुकी हूं, जिसका धन आपने ग्रहण किया है।

पिता—तुझे यह कैसे पता चला ?

लड़की—ज्ञान दर्शन के बल से।

तत्पश्चात् सेठ की लड़की ने दानशाला प्रारंभ की। वह दानशाला में रह कर भिक्षुकों को दान दिया करती थी। बारह वर्ष व्यतीत हो जाने के बाद होनहार के अनुसार आर्द्रक मुनि विचरते-विचरते वहीं आ पहुंचे। उनके चरणों के चिह्न देख कर लड़की ने उन्हें पहचान लिया। वह अपने परिवार के साथ उनके पीछे पीछे गई। आर्द्रककुमार भी देवता के वचन का स्मरण करता हुआ कर्मोदय के वशीभूत होकर तथा व्रतों को भंग करके उसके साथ भोग भोगने लगा। समय बीतने पर एक

આ તરફ તે કન્યાને વરવા માટે અનેક કુમારો આવવા લાગ્યા. કન્યાએ કહ્યું કે-પિતાજી ! આ બધા પોત પોતાને સ્થાને ચાલ્યા જાય. હું તો આર્દ્રક કુમારને વરી ચૂકી છું. કે જેનુ ધન આપે સ્વીકારેલ છે. અર્થાત્ ગ્રહણ કર્યું છે,

શેઠે કહ્યું—તને તે કેવી રીતે માલુમ પડ્યું ?

કન્યા—જ્ઞાન દર્શનના બળથી.

તે પછી શેઠની તે કન્યાએ દાનશાળા ખોલી, તે દાનશાળામાં રહીને ભિક્ષુકોને દાન આપ્યા કરતી હતી. બાર વર્ષ વીત્યા પછી હોનહાર (થવા કાળના બળથી) પ્રમાણે આર્દ્રક મુનિ વિચરતા વિચરતા ત્યાંજ આવી પહોંચ્યા. તેના ચરણોના ચિન્હને જોઈને તે કન્યાએ તેને ઓળખી લીધા, તે પોતાંના કુટુંબની સાથે તેઓની પાછળ પાછળ ગઈ, આર્દ્રકકુમાર પણ દેવેના વચનોને સ્મરણ કરતા કરતા કર્મોદયને વશ થઈને તથા વ્રતોનો ભંગ કરીને તેની સાથે ભોગ ભોગવવા લાગ્યા. અને તેનાથી તેમને એક

र्वाहकः, अहं स्वकार्यं संयमरूपमाचरामि, तया सुतज्ञापनार्थं सूत्रकर्तनमारब्धं पृष्टं च पुत्रेण हे मातः! किमिदमारब्धं त्वया, तयोक्तं हे पुत्र! तव पिता प्रव्रज्यां ग्रहीष्यति त्वं च शिशुः द्रव्याऽर्जनेऽसमर्थः कोऽस्माकं रक्षकः स्यात्। ततोऽहमनया वृत्त्या जीवनमिच्छामीति, हे मातः! अहं तातं बध्नामि क्व यास्यतीति। ततस्तेन बालेन तत्कालोत्पन्नबुद्ध्या तत्कर्त्तितसूत्रेण मञ्चोपरि सुप्तः पिता वेष्टितः, पित्रा चिन्तितं यावन्तोऽमी वेष्टनसूत्रतन्तवः स्तावद्वर्षाणि मयाऽत्र गृहस्थावस्थायां स्थातव्यं भवेत्। तन्तवश्च द्वादश, ततोऽसौ द्वादशवर्षाणि गृहे स्थितः ततः प्रव्रजितः सूत्रार्थनिपुण एकाकी विहरन् राजगृहं प्रति प्रस्थितः। तदन्तराले तद्रक्षणार्थं

पुत्र भी उत्पन्न हो गया। तब आर्द्रक ने कहा तुम्हारा निर्वाह करने वाला यह पुत्र हो गया है, अब मैं अपना कार्य संयमपालन करूंगा। तब काममंजरी ने अपने लड़के को जताने के लिए सूत कातना आरंभ किया। यह देखकर लड़के ने कहा—माता, तूने यह क्या शुरु कर दिया है?

माता—तुम्हारे पिता दीक्षा अंगीकार करेंगे और तुम अभी बच्चे हो, द्रव्य उपार्जन नहीं कर सकते। मेरा रक्षक कौन है? सूत कांत कर ही मैं अपनी आजीविका चलाऊंगी।

लड़का—माता, मैं पिताजी को बांध कर रक्खूंगा। आखिर जाएंगे कहां? तपश्चात् उस बालक को उसी समय एक युक्ति (सूझ) पैदा हुई। उसने माता का कांता सूत लेकर मांचे पर सोये पिता को लपेट दिया। पिता ने विचार किया—जितने लपेटे यह लगाएगा उतने वर्षों तक मैं घर में रहूंगा।

પુત્ર પણ થયો. તે પછી આર્દ્રકે કહ્યુ કે—તમારો નિર્વાહ કરવાવાળો આ પુત્ર થઈ ગયો છે, હવે હું મારૂં સંયમ પાલનનું કાર્ય કરૂં. ત્યારે કામમંજરીએ પોતાના પુત્રને સમજાવવા માટે સૂતર કાંતવાનો આરંભ કર્યો. તે દેખીને તેના પુત્રે કહ્યું કે—હે મા! તેં આ શું શરૂ કરેલ છે?

માતા—તમારા પિતા દીક્ષાનો અંગીકાર કરશે, અને તું હજી નાનો છું, તેથી ધન કમાઈ શકીશ નહી તો મારૂ પોષણ અને રક્ષણ કોણ કરશે? તેથી સૂતર કાંતીને જ મારી આજીવિકા ચલાવીશ.

છોકરો—હે મા. હું મારા પિતાને બાંધીને અત્રે જ રાખીશ.

તે પછી વિચાર કરતાં તે બાલકને તે સમયે જ એક યુક્તિ (સમજ) સુજી આવી તેણે માતાએ કાંતેલ સૂતર લઈને ખાટલા પર સૂનેલા પિતાને વીંટાળી દીધું. તેના પિતાએ વિચાર કર્યો કે—આ છોકરો જેટલા આંટા વીંટાળશે. એટલા વર્ષો સુધી હું ઘેર રહીશ.

यानि पूर्वं तत्पित्रा पञ्चसुभटशतानि नियुक्तानि तानि कुमारे पलायिते सति राजभयात् ततो निर्गत्य तत्राटव्यां चौरवृत्त्या जीवन्ति, तैरार्द्रकमुनि दृष्टः उपलक्षितश्च, तेन मुनिना पृष्टास्ते किमिदम् अनार्यं कर्म आरब्धं युष्माभिः, तैश्च राजभयादिकं कथितम् आर्द्रकमुनिवचनात् प्रबुद्धा स्ते प्रव्रजिताः। तथा राजगृहनगरप्रवेशे हस्तितापसब्राह्मणश्च वादे पराजिताः, आर्द्रकमुनेर्मार्गे कश्चिद् राजा कृतसैन्यनिवेशो विद्यते तस्य राज्ञो हस्ती आलानबद्धोऽस्ति, मुनिदर्शनेन

लड़के ने बारह लपेटे लगाए, अतएव वह बारह वर्षों तक फिर घर में रहा। फिर दीक्षित हो गया। सूत्र और अर्थ में निपुण होकर वह एकाकी विचरण करता हुआ राजगृह नगर की ओर चला।

आर्द्रक के पिताने पहले जिन पांच सौ पुरुषों को उसकी रखवाली के लिए नियुक्त किया था, आर्द्रक के भाग जाने पर राजा के भय के कारण वे भी भाग गए थे और जंगल में चौर्यवृत्ति करके अपना निर्वाह कर रहे थे। उन लोगों की आर्द्रक पर नजर पड़ गई। उन्होंने उसे पहचान लिया। वे जब उसे पकड़ने लगे तो मुनि ने पूछा अरे, यह क्या अनार्य कर्म कर रहे हो? तब उन्होंने राजभय आदि का सब वृत्तान्त कह सुनाया। परन्तु आर्द्रक के वचनों से उनको भी वैराग्य उत्पन्न हुआ और वे दीक्षित हो गए। राजगृह नगर में प्रवेश करते समय हस्तितापसों तथा ब्राह्मणों को वाद में पराजित किया।

છોકરાએ બાર આંટા વીંટ્યા થી તેઓ ત્યાર પછી બાર વર્ષ સુધી ઘેર રહ્યા. તે પછી દીક્ષા ધારણ કરી લીધી. સૂત્ર અને તેના અર્થમાં કુશળ થઇને તેઓ એકલા જ વિહાર કરતા કરતાં રાજગૃહ નગર તરફ ગયા.

આર્દ્રકકુમારના પિતાએ પહેલાં જે પાંચસો પુરૂષોને તેમની રક્ષા કરવા માટે નીમેલા હતા તેઓ આર્દ્રકકુમારના નાશી જવાના કારણે રાજાના ડરથી ભાગી છૂટયા હતા અને જંગલમાં રહી ચાર્યવૃત્તિ કરીને પોતાનો નિર્વાહ કરતા હતા તે લોકોની આર્દ્રક મુનિ પર નજર પડી. તેઓએ તેમને ઓળખી લીધા. તેઓ જ્યારે તેમને પકડવા લાગ્યા તો આર્દ્રક મુનિએ પૂછ્યું કે અરે! આ અનાર્ય કર્મ શા માટે કરો છો? ત્યારે તેઓએ રાજભય વિગેરે સઘળું વૃત્તાંત તેમને કહી સંભળાવ્યું. તે પછી આર્દ્રકના વચનોથી તેઓને પણ વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થઇ આવ્યો. અને તેઓ બધા જ દીક્ષિત થઈ ગયા રાજગૃહ નગરમા પ્રવેશ કરતી વખતે હસ્તિતાપસો અને બ્રાહ્મણોને વાદ વિવાદમા હરાવ્યા.

સૂ૦ ૭૧

स बन्धनविमुक्तो जातः, नृपेणोक्तं हे आर्द्रकमुने! कथं तव दर्शनेन हस्ती बन्धनमुक्तो जातः, मुनिराह—

'ण दुक्खणं वारणपाससमोयणं गयस्स मत्तस्य वणंमि रायं।
जहा हु तत्थावलिएण कम्मुणा सुदुक्खणं मे परिहाइ मोयणं' ॥१॥

छाया—न दुष्करं वारणपाशमोचनं गजस्य मत्तस्य वने च राजन्।
यथा तु तत्रावलिकेन तन्तुना सुदुष्करं मे प्रतिभाति मोचनम् ॥

हे राजन्! द्रव्यबन्धनबद्धस्य गजस्य बन्धनमोचनं न दुष्करम् किन्तु कर्मावलितन्तुबद्धस्य मम बन्धनमोचनं सुदुष्करं मे प्रतिभाति तत्र यदा कर्मबन्धनं मम त्रुटितं तदा हस्तिनो बन्धन त्रुटितं तत्र किमाश्चर्यमिति भावः।

॥ इति आर्द्रककुमार कथा ॥

रास्ते में एक राजा ने सेना सहित पड़ाव डाल रक्खा था। उस राजा का हाथी खंभे से बंधा हुआ था। मुनि को देख कर वह बन्धन से मुक्त हो गया। तब राजा ने पूछा—हे आर्द्रक मुनि! तुम्हें देखते ही यह हाथी बन्धन से कैसे छूट गया? मुनिने उत्तर दिया—'न दुक्खरं वारणपासमोयणं०' इत्यादि।

भौतिक बन्धन से बद्ध हाथी का बन्धन टूट जाना क्या बड़ी बात है? कर्मावली के तन्तुओं से बंधे हुए मेरे बन्धनों का टूटना ही मुझे तो कठिन प्रतीत होता है। किन्तु जब मेरे बन्धन छिन्न भिन्न हो गए तो हाथी का बन्धन छिन्नभिन्न हो जाय, यह कौन से आश्चर्य की बात है?

आर्द्रककुमार की कथा समाप्त

રસ્તામાં એક રાજાએ સેના સહિત પડાવ નાખેલ હતો. તે રાજાનો હાથી થાંભલા સાથે બાંધેલ હતો. મુનીને જોઈને તે બંધનથી છૂટિ ગયો. ત્યારે તે રાજાએ તેમને પૂછયું કે—હે આર્દ્રક મુનિ! તમને દેખતાં જ આ હાથી બંધનથી કેવી રીતે છૂટિ ગયો? મુનીએ તેઓને ઉત્તર આપતાં કહ્યું કે—'न दुक्खणं वारणपासमोयणं०' ઇત્યાદિ

ભૌતિક બંધનથી બંધાયેલા હાથીનું બંધન તૂટી જવુ તેમાં શું મોટી વાત છે? કર્માવલીના તાંતણાઓથી બાંધેલા આ મારા બંધનો તૂટવા એજ મને તો કઠણ જણાય છે. પરંતુ જ્યારે મારા બંધનો છિન્ન ભિન્ન થઈ ગયા. તો પછી આ હાથીના બંધનો છિન્નભિન્ન થઈ જાય તેમાં આશ્ચર્ય જેવું શું છે!

આર્દ્રકકુમારની કથા સમાપ્ત

पञ्चशतपरिवारपरिवृत आर्द्रकमुनि र्महावीरवन्दनार्थं प्रस्थितः तत्र मार्गे द्वादश शनिरिव मार्गे मिलितो गोशालकः, तेन गोशालकेन सार्द्धं तस्य यथा विवादो जात स्तथा षष्ठाध्ययने दर्शयति-तत्राह—

गतं पञ्चमध्ययनं सम्प्रति-षष्ठमध्ययनमारभते तदनेन सह अयमभिसम्बन्धः-पञ्चमाऽध्ययने यदुक्तं पुरुषोत्तमेनाऽनाचारत्यागो विधेयस्तथा-आचार-परिपालनं कर्त्तुरार्द्रकमुनेः प्रश्नोत्तरं प्रतिपादयिष्यते। अनेन सम्बन्धेनायातस्य षष्ठाध्ययनस्येदं प्रथमगाथासूत्रमाह—

मूलम्—पुराकडं अद्द ! इमं सुणेह, मेगंतयारी समणे पुराऽऽसी।
से भिक्खुणो उवणेत्ता अणेगे,
आइक्खइ ण्हिं पुढो वित्थरेणं ॥१॥

पांच सौ शिष्यों से परिवृत्त आर्द्रक मुनि भगवान् महावीर को वन्दना करने के लिए रवाना हुए। मार्ग में बारहवें शनि के समान गोशालक मिल गया। उसके साथ उनका जो विवाद हुआ, उसका वर्णन छठे अध्ययन में किया गया है।

पांचवा अध्ययन समाप्त हुआ। अब छठा आरंभ करते हैं। पांचवे के साथ इसका संबंध इस प्रकार है-पांचवें अध्ययन में कहा गया है कि उत्तम पुरुष को अनाचार का त्याग करना चाहिए और आचार का पालन करना चाहिए। इस अध्ययन में अनाचार के त्यागी और आचार के पालक आर्द्रक मुनि के प्रश्नोत्तर कहे जाएंगे। इस सम्बन्ध से प्राप्त छठे अध्ययन का यह प्रथम सूत्र है-'पुरा कडं अद! इमं सुणेह०' इत्यादि।

તે પછી પાંચસો શિષ્યોથી ઘેરાઈને તે આર્દ્રક મુનિ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીને વંદના કરવા માટે રવાના થયા. માર્ગમાં બારમા શનિની માફક ગોશાલક મળી ગયા. તેમની સાથે તેઓનો જે વિવાદ થયો. તેનું વર્ણન આ છઠ્ઠા અધ્યયનમાં કરવામાં આવેલ છે.

પાંચમું અધ્યયન સમાપ્ત કરીને હવે આ છઠ્ઠા અધ્યયનનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. પાંચમાં અધ્યયનની સાથે આ અધ્યયનનો સંબંધ આ પ્રમાણે છે.-પાંચમાં અધ્યયનમાં કહેલ છે કે-ઉત્તમ પુરૂષે અનાચારનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. અને આચારનું પાલન કરવું જોઈએ. આ અધ્યયનમાં અનાચારનો ત્યાગ કરવાવાળા, અને આચારનું પાલન કરનારા એવા આર્દ્રકમુનિના અને ગોશાલકના પ્રશ્નોત્તરો કહેવામાં આવશે. આ સંબંધથી પ્રાપ્ત થયેલ આ છઠ્ઠા અધ્યયનનું પહેલું સૂત્ર 'पुराकडं अद्द इमं सुणेह०' ઈત્યાદિ છે.

छाया—पुराकृतम् आर्द्र ! इदं शृणुत, एकान्तचारी श्रमणः पुराऽऽसीत् ।
स भिक्षूनुपनीयाऽनेकान् आख्यातीदानीं पृथग्विस्तरेण ॥१॥

अन्वयार्थः—भगवन्महावीरसमीपे गच्छन्तमार्द्रककुमारं प्रति गोशालकः आह-(अद्द) हे आर्द्रक ! (पुराकडं) महावीरेण यत् पुरा—पूर्वकाले कृतम् (इमं सुणेह) इदं शृणुत यूयम् (समणे) श्रमणो महावीरः (पुरा) पुरा पूर्वकाले (एगंतयारी आसी) एकान्तचारी-एकाकीविहरणशील आसीत् किन्तु-'इण्हिं से' इदानीं स महावीरः (अणेगे भिक्खुणो उवणेत्ता) अनेकान् भिक्षून् शिष्यान् उपनीय (पुढो) पृथक् पृथक् (वित्थरेणं) विस्तरेण-सविस्तरं यथा स्यात् तथा (आइक्खइ) आख्याति देशनां ददातीति ॥१॥

शब्दार्थ—भगवान् के समीप जाते हुए आर्द्रक कुमार को गोशालकने कहा-'अद्द !-आर्द्रक' हे आर्द्र ! 'पुराकडं-पुराकृतम्' महावीरने पहले जो आचरण किया 'इमं सुणेह-इदं शृणुत' 'उसे तुम सुनो 'समणे-श्रमणः' श्रमण भगवान् महावीर स्वामी 'पुरा-पुरा' पूर्वकाल में 'एगंतयारी आसी-एकान्तचारी आसीत्' एकाकी-अकेले ही विचरण किया करते थे, किन्तु 'इण्हिं से-इदानीं सः' अब वह महावीर 'अणेगे भिक्खुणो उवणेत्ता-अनेकान् भिक्षुन् उपनीय' अनेक भिक्षु शिष्यों को इकट्ठा करके 'पुढो-पृथक्' पृथक् पृथक् 'वित्थरेणं-विस्तरेण' विस्तार पूर्वक 'आइक्खइ-आख्याति' 'उपदेश दिया करते हैं ॥गा० १॥

अन्वयार्थ—भगवान् के समीप जाते हुए आर्द्रक कुमार को गोशालक ने कहा-हे आर्द्रक ! महावीर ने पहले जो आचरण किया, उसे सुनो। श्रमण महावीर पूर्वकाल में एकाकी विचरण किया करते थे

શબ્દાર્થ—ભગવાનની પાસે જતા એવા આર્દ્રક મુનિને ગોશાલકે કહ્યું-'अद्द !-आर्द्र !' હે આર્દ્રક 'पुराकडं-पुराकृतम्' મહાવીર સ્વામીએ પહેલાં જે આચરણ કરેલ છે, 'इमं सुणेह-इमं शृणुत' તે તમે સાંભળો, 'समणे-श्रमणः' શ્રમણ મહાવીર 'पुरा-पुरा' પૂર્વકાળમાં 'एगंतयारी आसी-एतान्तचारी आसीत्' એકાકી વિહાર કરતા હતા. પરંતુ 'इण्हि से-इदानीं सः' હવે તે મહાવીર-સ્વામી 'अणेगे भिक्खुणो उवणेत्ता-अनेकान् भिक्षून् उपनीय' અનેક ભિક્ષુ શિષ્યોને એકઠા કરીને 'पुढो-पृथक्' જૂદા જૂદા 'वित्थरेणं-विस्तरेण' વિસ્તાર પૂર્વક 'आइक्खइ-आख्याति' ઉપદેશ આપે છે. ॥ગા૦૧॥

અન્વયાર્થ—ભગવાન્ સમીપે જતા એવા આર્દ્રક કુમારને ગોશાલકે કહ્યું-હે આર્દ્રક ! મહાવીર સ્વામીએ પહેલાં જે આચરણ કર્યું તે તમે સાંભળો. શ્રમણ મહાવીર પહેલાં એકાકી-એકલા વિચરણ કરતા હતા પરંતુ

धम्मं पन्नवेंति, तं सद्दहमाणा तं पत्तियमाणा तं रोएमाणा साहु सुयक्खाए समणेइ वा माहणेइ वा कामं खलु आउसो! तुमं पूययामि, तं जहा—असणेण वा पाणेण वा खाइमेण वा साइमेण वा वत्थेण वा पडिग्गहेण वा कंबलेण वा पायपुंछणेण वा तत्थेगे पूयणाए समाउट्टिंसु तत्थेगे पूयणाए निकाइंसु। पुव्वमेव तेसिं णायं भवइ—समणा भविस्सामो अणगारा अकिंचणा अपुत्ता अपसू परदत्तभोइणो भिक्खुणो पावं कम्मं णो करिस्सामो समुट्ठाए तं अप्पणा अप्पडिविरया भवंति, सयमाइयंति अन्ने वि आदियावेंति अन्ने पि आययंतं समणुजाणंति, एवमेव ते इत्थिकामभोगेहिं मुच्छिया गिद्धा गढिया अज्झोववन्ना लुद्धा रागदोसवसट्टा, ते णो अप्पाणं समुच्छेदेंति ते णो परं समुच्छेदेंति ते णो अण्णाइं पाणाइं भूयाइं जीवाइं सत्ताइं समुच्छेदेंति, पहीणा पुव्वसंजोगं आयरियं मग्गं असंपत्ता इइ ते णो हव्वाए णो पाराए अंतरा कामभोगेसु विसन्ना इइ पढमे पुरिसजाए तज्जीवतच्छरीरएत्ति आहिए ॥सू० १॥

छाया—इह खलु प्राच्यां वा प्रतीच्यां वा उदीच्यां वा दक्षिणस्यां वा सन्त्येके मनुष्या भवन्ति, आनुपूर्व्या लोकमुपपन्नाः, तद्यथा आर्या एके, अनार्या एके, उच्चगोत्रा एके, नीचगोत्रा एके, कायवन्त एके, ह्रस्ववन्त एके, सुवर्णा एके, दुर्वर्णा एके, सुरूपा वा एके, दूरूपा वा एके। तेषां च मनुजानामेको राजा भवति महाहिमवन्मलयमन्दरमहेन्द्रसारः, अत्यन्तविशुद्धराजकुलवंशप्रसूतः, निरन्तरराजलक्षण विराजिताङ्गोपाङ्गः, बहुजन बहुमानपूजितः, सर्वगुणसमृद्धः क्षत्रियः, मुदितः, मूर्धाभिषिक्तः, मातापितृसुजातः, दयाप्रियः सीमाकरः, सीमाधरः, क्षेमङ्करः क्षेमन्धरः, मनुष्येन्द्रः, जनपदपिता, जनपदपुरोहितः, सेतुकरः, केतुकरः, नरप्रवरः, पुरुषप्रवरः, पुरुषसिंहः, पुरुषाशीविषः, पुरुषवरपुण्डरीकः पुरुषवरगन्धहस्ती, आढ्यः, दीप्तः,

टीका—अस्ति स्म मगधदेशे वसन्तपुरे राजकुमार आर्द्रकः। स च भगवतो महावीरतीर्थंकरस्य देशनां श्रोतुकामो गतवान्। गच्छंश्च तस्य मार्गे गोशालको-मिलितः पृष्टवांश्च कुत्र गच्छसि? आर्द्रक आह-देशनां श्रोतुं तीर्थंकरस्य। गोशालकेन विहस्योक्तम्—न तस्य देशना श्रोतुं योग्या। यतो हि—स महावीरः पुरैकान्तचारी, इदानीन्तु बहून् उपनीय शिष्यान् अतिसङ्कुले सदसि देशनां ददाति। अतस्तस्य विपरीता मतिर्जाता, नेदानीमेकान्तचारी—न वाऽन्तप्रान्तभोजनाशीरित्यादिविषय-प्रतिपादनार्थं प्रुत्तरप्रत्युत्तररूपेण अर्थप्रतिपादनाय सूत्रकारः सूत्रं प्रस्तौति। (अह) हे

किन्तु अब वह अनेक भिक्षु शिष्यों को इकट्ठा करके पृथक् पृथक् विस्तार पूर्वक उपदेश दिया करते हैं ॥१॥

टीकार्थ—मगध देश में वसन्तपुर नगर में आर्द्रक राजकुमार था। वह तीर्थंकर भगवान् महावीर की धर्मदेशना श्रवण करने को चला। मार्ग में उसे गोशालक मिला। उसने पूछा-कहां जा रहे हो? आर्द्रक ने उत्तर दिया तीर्थंकर की देशना सुनने के लिए जा रहा हूं। तब गोशालक ने मुस्करा कर कहा-उनकी देशना सुनने योग्य नहीं है। क्योंकि महावीर पहले एकाकी विचरण करते थे, किन्तु अब बहुसंख्यक शिष्यों को एकत्र करके खचाखच भरी हुई सभा में उपदेश करते हैं। उनकी तो मति उलटी हो गई है। वह अब न एकान्तविहारी हैं और न अन्तप्रान्त आहारी हैं, इत्यादि विषय का प्रतिपादन करने के लिए उत्तर प्रत्युत्तर रूप में आगे के सूत्र हैं। प्रकृत सूत्र का अर्थ इस

હવે તેઓ અનેક ભિક્ષુ શિષ્યોને એકઠા કરીને અલગ અલગ વિસ્તારપૂર્વક ઉપદેશ આપે છે. ॥૧॥

ટીકાર્થ—મગધ દેશમાં વસંતપુર નગરમાં આર્દ્રક રાજકુમાર હતો તે તીર્થંકર ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીની પાંસે ધર્મદેશના સાંભળવા માટે ચાલ્યો. માર્ગમાં તેને ગોશાલક મળ્યો. તેણે તેઓને પૂછ્યું છે કે—તમો ક્યાં જાઓ છો? આર્દ્રકે ઉત્તર આપ્યો કે—તીર્થંકર ભગવાનની દેશના સાંભળવા માટે હું જાઉં છું. ત્યારે ગોશાલકે હસીને કહ્યુ કે—તેઓની દેશના સાંભળવા લાયક નથી કેમકે મહાવીર સ્વામી પહેલાં એકાકી વિચરણ કરતા હતા પરંતુ હવે અનેક સંખ્યામાં શિષ્યોને એકઠા કરીને ખીચોખીચ ભરેલી સભામાં ઉપદેશ આપે છે તેઓની બુદ્ધિ વિપરીત થયેલી છે. તેઓ હવે એકાન્ત વિહારી રહ્યા નથી. તથા અન્ત પ્રાન્ત આહાર કરવા વાળા પણ રહ્યા નથી વિગેરે વિષયનું સમર્થન કરવા માટે ઉત્તર અને પ્રત્યુત્તરના રૂપે આગળના સૂત્રો કહ્યા છે. આ ચાલુ સૂત્રનો અર્થ આ પ્રમાણે છે.—હે આર્દ્રક! મહાવીરે પહેલાં જે કરેલ છે, તે

आर्द्रक! 'पुराकडं इमं सुणेह' महावीरेण पूर्वं यत्कृतं तदिह शृणु। श्रुत्वा च विचारय, तदनन्तरं ते ईहाचेत् तदन्तिकं गन्तव्यम्। 'समणे' श्रमणो भगवान् महावीरः 'पुरा एगंतचारी आसी' पुरा-पूर्वम् एकान्तचारी आसीत्-एकाकी विहरणशीलोऽभवत् तथा तपस्वी च। 'इणिंह से' इदानीं सः 'अणेगे' अनेकान् 'भिक्खुणो उवणेत्ता' भिक्षून् उपनीय अनेकान शिष्यान् समीपे स्थापयित्वा 'पुढो' पृथक् पृथक् 'वित्थरेणं आइक्खइ' विस्तरेण आख्याति-यः एकान्तवासमकरोत् स इदानीं जनाकुले वसन् देशनां ददाति। इति पूर्वोक्तविरुद्धमाचरतीति कथं स उपगन्तव्य इति ॥१॥

मूलम्--सा आजीविया पट्ठवियाऽथिरेणं,
समागओ गणओ भिक्खुमज्झे।
आइक्खमाणो बहुजन्नमत्थं, न संधयाई अवरेण पुव्वं ॥२॥

छाया—साऽऽजीविका प्रस्थापिताऽस्थिरेण सभागतो गणशो भिक्षुमध्ये।
आचक्षाणो बहुजन्यमर्थं न सन्दधात्यपरेण पूर्वम् ॥२॥

प्रकार है-हे आर्द्रक! महावीर ने पहले जो किया, उसे सुनो, समझो और फिर भी इच्छा हो तो उनके समीप जाओ। श्रमण भगवान् महावीर पहले अकेले ही विचरण किया करते थे और तपस्वी थे। किन्तु आज कल वह अनेक शिष्यों को अपने पास रखते हैं और उन्हें पृथक् पृथक् विस्तार से उपदेश देते हैं। उनका यह आचार पूर्वोत्तर विरुद्ध परस्पर विरोधी है। ऐसी स्थिति में उनके पास जाने से क्या लाभ?॥१॥

'सा आजीविया पट्ठविया' इत्यादि।

शब्दार्थ-'अथिरेणं-अस्थिरेण' अस्थिरचित्त महावीरने 'सा आजीविया-सा आजीविका' यह आजीविका 'पट्ठविय'-प्रस्थापिता' जीवन-

તમો સાંભળો, સમજો અને તે પછી પણ તમારી ઇચ્છા હોય તો તેઓની પાસે જજો શ્રમણ મહાવીર પહેલાં એકલા જ વિહાર કરતા હતા. અને તપસ્વી હતા. પરંતુ હાલમાં તેઓ અનેક શિષ્યોને પોતાની પાસે રાખે છે. અને તેઓને અલગ અલગ વિસ્તાર પૂર્વક ઉપદેશ આપે છે, તેઓનો આ આચાર પૂર્વોત્તર વિરૂદ્ધ-પરસ્પર વિરોધી છે. આવી સ્થિતિમાં તેઓની પાસે જવાથી શું લાભ થવાનો છે? ।।ગા૦૧।।

'सा आजिविया पट्ठविया' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'अथिरेण-अस्थिरेण' અસ્થિર ચિત્તવાળા મહાવીરે 'सा आजीविया-सा आजीविका' આ રીતની આજીવિકા 'पट्ठविया-प्रस्थापिता' બનાવી

अन्वयार्थः—(अथिरेणं) अस्थिरेण-चञ्चलचित्तेन महावीरेण (सा आजीविया) सा आजीविका-जीवननिर्वाहः (पट्ठविया) प्रस्थापिता कल्पिता-जीवननिर्वाहाय सर्वं दम्भमात्रं तेन कृतमित्यर्थः, (सभागओ गणओ भिक्खुमज्झे) समागतः-सभामध्ये उपविष्टो गणशो भिक्षुमध्ये (बहुजन्नमत्थं) बहुजन्यमर्थम्-अनेकलोकहितम् उपदेशम् (आइक्खमाणो) आचक्षाणः-ददत् (अवरेण पुव्वं न संधयाई) अपरेण-एतत्कालिकेन व्यवहारेण पूर्वं-पूर्वकालिको व्यवहारो न सन्दधाति-सर्वथा न मिलति-पूर्वापरविरुद्धमेव भवतीति ॥२॥

टीका—'अथिरेण' अस्थिरेण-चञ्चलेन तेन महावीरेण 'सा आजीविया

निर्वाह के लिए दंभ अंगीकार करलिया है 'सभागओ गणओ भिक्खु मज्झे-समागतः गणशः भिक्षुमध्ये' वह सभामें जाकर साधुओं के बीच 'बहुजन्न मत्थं-बहुजन्यमर्थम्' बहुत लोगों के हितके लिए 'आइक्खमाणो -आचक्षाणः' उपदेश देते हैं। 'अवरेणं पुव्वं न संधयाई-अपरेण पूर्वं न सन्दधाति' उनका यह वर्त्तमान व्यवहार पूर्वकालिक व्यवहार से मेल नहीं खाता, यह परस्पर विरुद्ध आचरण है ॥गा०२॥

अन्वयार्थ—अस्थिरचित्त महावीर ने यह आजीविका बना ली है जीवननिर्वाह के लिए दंभ अंगीकार कर लिया है। वह सभा में जाकर साधुओं के बीच बहुत लोगों के हित के लिए उपदेश देते हैं। उनका यह वर्त्तमानकालिक व्यवहार पूर्वकालिक व्यवहार से मेल नहीं खाता। यह परस्पर विरुद्ध आचरण है ॥२॥

टीकार्थ—चंचल महावीर ने अपनी आजीविका चलाने के लिए यह

લીધી છે. અર્થાત્ જીવન નિર્વાહ માટે દંભનો સ્વીકાર કરી લીધો છે. 'समागओ गणओ भिक्खुमज्झे-समागतः गणशः भिक्षुमध्ये' તે સભામા જઈને સાધુઓની વચમાં बहुजन्नमत्थं-बहुजन्यमर्थम्' બહુજનોના હિત માટે 'आइक्खमाणो-आचक्षाणः' ઉપદેશ આપે છે 'अवरेण पुव्व न संधयाई-अपरेण पूर्वं न सन्दधाति' તેમના આ વર્તમાન ચાલુ વ્યવહારનો ભૂતકાળમાં આચરેલ વ્યવહારની સાથે મેળ ખાતો નથી. આ એક બીજાથી વિરૂદ્ધ પ્રકારનું આચરણ છે. ।।ગા૦૨।।

અન્વયાર્થ—અસ્થિર ચિત્તવાળા મહાવીર સ્વામીએ દંભનો સ્વીકાર કરી લીધો છે તેઓ સભામાં જઈને સાધુઓની વચમાં ઘણા લોકોના હિત માટે ઉપદેશ આપે છે. તેમના આ વર્ત્તમાન કાળનો વ્યવહાર પહેલાના વ્યવહાર સાથે મળતો આવતો નથી આ આચરણ એકબીજાથી જૂદા પડે છે. ।।૨।।

ટીકાર્થ—ચંચલ સ્વભાવના મહાવીરે પોતાની આજીવિકા ચલાવવા માટે

पट्ठविया' सा आजीविका प्रस्थापिता-स्वजीवनयात्रानिर्वाहाय उपायः कृतः 'समागओ' समागतः-सभामध्ये विद्यमानः। 'गणओ' गणशः-अनेकशः 'भिक्खु मज्झे' भिक्षुमध्ये-अनेकेषां भिक्षूणां मध्ये विद्यमानः 'बहुजन्नमत्थं' बहुजन्यमर्थम्-अनेकेषामुपकारदर्शनाय देशनावाचं ददाति। 'अवरेण पुव्वं न संधयाई' अपरेण पूर्वं न सन्दधाति-पूर्वाचाराऽपराचारयोः समन्वयो न भवति। किन्तु-विरोध उपस्थापितः ॥२॥

मूलम्-एगंतमेवं अदुवा वि इण्हिं,
दो उ वण्णमन्नं न समेंति जम्हा।
पुव्विं च इण्हिं च अणागयं वा एगंतमेवं पडिसंदधाइ ॥३॥

छाया—एकान्तमेवमथवाऽपीदानीं द्वावन्योऽन्यं न समितो यस्मात्।
पूर्वश्चेदानीश्चानागतं वा एकान्तमेवं प्रतिसन्दधाति ॥३॥

उपाय किया है। वह अनेक भिक्षुओं के मध्य में बैठकर बहुत जनों के उपकार के लिए देशना देते हैं। परन्तु उनका यह आचार पहले के आचार से संगत नहीं है ॥२॥

'एगंतमेवं अदुवा वि' इत्यादि।

शब्दार्थ—'एवं-एवम्' इस प्रकारसे 'एगंतं एकान्तम्' 'महावीर का एकान्त विचरण ही सम्यक् आचार हो सकता है 'अदुवा-अथवा' अथवा 'इण्हिं-इदानीं' इस समयका बहुतों के बीच देशना देने का आचार ही सम्यक् हो सकता है 'दो उ वण्ण मण्णं-द्वावप्यन्योऽन्यं' परस्पर विरुद्ध दोनों आचार 'जम्हा न समेंति-यस्मात् न समितः' समीचीन नहीं हो सकते।

आर्द्रक उत्तर देते हैं—'पुव्विं-पूर्वं' पूर्व कालमें 'इण्हिं-इदानीं'

આ ઉપાય કરેલ છે. તે અનેક ભિક્ષુકોની વચમાં બેસીને ઘણા મનુષ્યોના ઉપકાર માટે દેશના-ધર્મોપદેશ આપે છે પરંતુ તેમનો આ આચાર-આચરણ પહેલાના આચારની સાથે સંગત થતો નથી. અર્થાત્ બંધ બેસતો નથી. ॥૨॥

'एगंतमेवं अदुवा वि' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'एव-एवम्' આ રીતે 'एगंत-एकान्तम्' મહાવીર સ્વામીનું એકાન્ત વિચરણ જ આચાર થઈ શકે 'अदुवा-अथवा' અથવા 'इण्हिं-इदानीं' આ વર્તમાન સમયના અનેક જનોની વચમાં રહીને દેશના દેવારૂપ આચાર જ યોગ્ય થઈ શકે 'दो उ वण्णमण्ण-द्वावप्यन्योऽन्य' પરસ્પર વિરૂદ્ધ એવા આ બન્ને આચાર 'जम्हा न समेइ-यस्मात न समितः' સમીચીન યોગ્ય કહી શકાય નહીં.

ગોશાલકના આ કથનનો આર્દ્રક ઉત્તર આપતાં કહે છે કે-'पुव्विं-पूर्वं'

अन्वयार्थः—(एवं) एवम्-अनेन प्रकारेण (एगंतं) एकान्तमेव-एकान्तचारित्वादिकं सम्यक् (अदुवा वि) अथवाऽपि (इण्हिं) इदानीमेतत्कालिकं बहुजनसमक्ष भाषणादिकमेव सम्यक् (दो उ णगमन्नं) द्वावपि अन्योऽन्यम्-परस्परम् (जम्हा न समेंति) यस्मात्कारणात् न समितः-समीचीनतां न गच्छतः, आर्द्रकः कथयति-(पुव्विं) पूर्वम् (इण्हिं) इदानीं-वर्त्तमानकाले (अणागयं वा) अनागतं वा-भविष्यत्कालेऽपि (एगंतमेव) एकान्तमेव-एकविधत्वमेव (पडिसंदधाइ) प्रतिसंदधाति-न तु पूर्वापरयोर्विरोधः कथमपि संभवतीति ॥३॥

टीका—'एवं' एवम्-अनेन प्रकारेण 'एगंतं' एकान्तचारित्वम्-तपः संयमशीलत्वं किं युक्तं धर्मों वा 'अदुवा वि' अथवाऽपि 'इण्हिं' इदानीम् अस्मिन्समये

इस वर्तमान कालमें और 'अणागयं वा-अनागतं वा' भविष्य काल में 'एगंतमेव-एकान्तमेव' भगवान् तो एकान्त का ही अनुभव करते हैं। अत एव 'पडिसंदधाइ-प्रतिसंदधाति' उनका पहलेके और वर्त्तमान के आचरण में किसी भी प्रकार का विरोध आता नहीं हैं ॥गा०३॥

अन्वयार्थ—या तो महावीर का एकान्त विचारण ही सम्यक् आचार हो सकता है या इस समय का बहुतों के बीच देशना देने का आचार ही सम्यक् हो सकता है। दोनों परस्पर विरुद्ध आचार समीचीन नहीं हो सकते।

आर्द्रक उत्तर देता है-पूर्वकाल में, वर्तमान काल में और भविष्यत्काल में भगवान् तो एकान्त का ही अनुभव करते हैं। अतएव उनके पहले के और अब के आचरण में किसी भी प्रकार का विरोध नहीं है ॥३॥

ભૂતકાળમાં 'इण्हि-इदानीं' આ વર્તમાન કાળમાં અને 'अणागयं-वा अनागतं वा' ભવિષ્યકાળમાં 'एगंतमेव-एकान्तमेव' ભગવાન્ તો એકાન્તનો જ અનુભવ કરે છે. તેથી જ 'पडिसदधाइ-प्रतिसंदधाति' તેમના પહેલાના અને વર્તમાનના આચારમાં કોઇ પણ પ્રકારનો વિરોધ આવતો નથી. તેમ સમજવું ॥૩॥

અન્વયાર્થ—મહાવીર સ્વામીનું ભૂતકાળનું એકાન્ત વિચરણ જ સમ્યક્ હોઇ શકે છે. અથવા આ વર્તમાન કાલીન ઘણાઓની સાથે રહીને દેશના આપવા રૂપ આચારણ જ સમ્યક્ થઈ શકે છે. પરસ્પર વિરૂદ્ધ એવા બન્ને આચાર યોગ્ય હોઈ શકે નહીં ગોશાલકના આ કથનનો ઉત્તર આપતાં આર્દ્રક મુનિ કહે છે કે-પૂર્વકાળમાં અને ભવિષ્યકાળમાં ભગવાન્ તો એકાન્તનો જ અનુભવ કરે છે. તેથી જ તેઓના પહેલાના અને હાલના આચરણમાં કોઇ પણ પ્રકારનો વિરોધ આવતો નથી. ॥૩॥

'दो उ वणमन्नं' द्वौ अपि अन्योऽन्यम् 'जम्हा' यस्मात्कारणात् 'न समेंति' न समितः, अनेन प्रकारेण प्राथमिकैकान्तचारित्वव्यवहारः सम्यक्। अथवा-एतत्कालिकबहुजनाकुलवास एव सम्यक् स्यात्। न तु एतद् द्वयमपि समीचीनं सम्भवति। यतो द्वयोरपि परस्परविरोधात्, अन्योऽन्ययोः पारस्परिकं सम्मेलनं न संभवति। इदानीं जीविकां संपादयति,

तदुक्तम्—'छत्रं छात्रं-पात्रं वस्त्रं यष्टिं च चर्चयति भिक्षुः।
वेषेण परिकरेण च कियताऽपि विना न भिक्षाऽपि ॥इति॥

अयं भावः-यद्येकान्तचारित्वं श्रेयः पूर्वमाश्रितत्वात् ततः सर्वदा अन्यनिरपेक्षं तदेव कर्त्तव्यम्, अथ चेदं साम्प्रतं बहुपरिवारावृत्त स्वात्मान साधुं मन्यसे ततः

टीकार्थ—इस प्रकार या तो पहले वाला उनका एकान्तचारित्व धर्म उचित हो सकता है अथवा इस समय का आचार सभा में धर्मदेशना देनेरूप आचार उचित हो सकता है। ये दोनों आपस में विरोधी व्यवहार उचित नहीं हो सकते। सत्य तो यह है कि आजकल महावीर आजीविका साधन कर रहे हैं। कहा है-'छत्रं छात्रं पात्रं वस्त्रं' इत्यादि।

'साधु अपने पास जो छत्र, छात्र (शिष्य) पात्र, वस्त्र और दंड रखता है, सो आजीविका के लिए ही रखता है। क्योंकि वेष और आडम्बर के विना भिक्षा भी नहीं मिलती।'

तात्पर्य यह है-यदि महावीर का पूर्वकालिक एकान्तचारित्र ही श्रेयस्कर था तो दूसरों की परवाह न करते हुए सदैव उसी का पालन करना चाहिए था। और यदि बहुसंख्यक परिवार से युक्त होना ही

ટીકાર્થ—આ રીતે અગર તો પહેલાં ભૂતકાળમાં તેમણે આચરેલ એકાન્ત ચારિત્રરૂપ ધર્મ યોગ્ય કહી શકાય, અથવા તો વર્તમાન સમયમાં સભામાં ધર્મદેશના આપવા રૂપ આચાર યોગ્ય કહી શકાય. પરસ્પરમાં વિરૂદ્ધ એવા આ બન્ને આચાર યોગ્ય કહી શકાય નહીં. સાચું તો એ છે કે-હાલમાં મહાવીર આજીવિકાનું ઉપાર્જન કરી રહ્યા છે. કહ્યું છે કે-'છત્રં, છાત્રં, પાત્રં, વસ્ત્રં' ઇત્યાદિ

'સાધુ પોતાની પાંસે જે છત્ર, છાત્ર (શિષ્યો) પાત્ર, વસ્ત્ર અને દંડ રાખે છે, તે આજીવિકા મેળવવા માટે જ રાખે છે. કેમકે વેષ અને આડંબર વિના ભિક્ષા પણ મળતી નથી.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—જો મહાવીર સ્વામીએ ભૂતકાળમાં આચરેલ એકાન્ત ચારિત્ર જ કલ્યાણ કારક હતું. તો પછી બીજાઓની પરવાહ કર્યા વિના હંમેશાં તેનું જ પાલન કરવું યોગ્ય હતું. અને જો બહુ સંખ્યા

तदेवाऽऽदावपि आचरणीयमासीत्, अपि च द्वे अप्येते छायाऽऽतपवदत्यन्तविरोधिनी वृत्तेनैकत्र समवायं गच्छतः तथा यदि मौनेन धर्मस्ततः किमियं महता प्रबन्धेन धर्मदेशना, अथाऽनयैव धर्मदेशनया धर्मस्ततः किमिति पूर्वं मौनव्रतं दधौ, यस्मादेवं तस्मात् पूर्वोत्तरव्याघात इति भावः। इति गोशालकस्योक्तिः।

आर्द्रकः कथयति-'पुर्वि' पूर्वं-प्राक्काले 'इण्हिं' इदानीञ्च 'अणागयं वा' अनागतं वा-भविष्यत्कालेऽपि, सर्वदाऽपि स भगवान् महावीरस्वामी 'एगंतमेव' एकान्तचारित्वमेव 'पडिसंधाइ' प्रतिसन्दधाति-एकान्तवासमेवाऽनुभवति। अयमाशयः-यथा भगवान् पूर्वमेकान्तवासमनुभवन्नासीत्, तथेदानीमपि एकान्तवासमेवाऽनुभवति, भविष्यत्कालेऽपि-अनुभविष्यति, अतस्तस्य तीर्थकरस्य चञ्चल-

---

साधु का लक्षण है तो पहले से ही इसीका आचरण करना उचित था। ये दोनों आचार धूप और छाया की भांति परस्पर विरुद्ध हैं। दोनों सत्य नहीं हो सकते। परन्तु मौन रहना धर्म है तो विस्तार से धर्मदेशना देने की क्या आवश्यकता है? यदि यह धर्मदेशना ही धर्म है तो पहले क्यों मौन धारण किया था?

गोशालक के इस प्रकार कहने पर आर्द्रकने कहा भगवान महावीर स्वामी भूतकाल में, वर्त्तमान काल में तथा भविष्यत्काल में भी अर्थात् सर्वदा ही एकान्तचारी हैं। वे सदैव एकान्तवास का ही अनुभव करते हैं।

तात्पर्य यह है कि-भगवान् जैसे पूर्वकाल में एकान्तवास का अनुभव करते थे उसी प्रकार इस समय भी करते हैं। भविष्यत् काल में भी

વાળા પરિવારથી યુક્ત રહેવું સાધુને યોગ્ય હાય તો પહેલેથી જ તે પ્રમાણે આચરણ કરવું યોગ્ય કહી શકાત, તડકા અને છાયાની જેમ આ બન્ને વ્યવહાર પરસ્પરમાં વિરોધી છે, તેથી એ બન્ને વ્યવહાર સત્ય હોઈ શકે નહીં. જો મૌન રહેવું તે ધર્મને યોગ્ય હાય તો વિસ્તાર પૂર્વક ધર્મદેશના આપવાની શી જરૂર છે? અને જો આ ધર્મદેશના આપવી તેજ યોગ્ય હાય તો પહેલાં મૌન ધારણ શા માટે કર્યું હતું?

ગોશાલકના આ પ્રમાણે કહેવાથી આર્દ્રકે તેમને ઉત્તર આપતાં કહ્યું કે-ભગવાન્ મહાવીરસ્વામી ભૂતકાળમાં, વર્તમાન કાળમાં અને ભવિષ્ય કાળમાં પણ અર્થાત્ ત્રણે કાળમાં સદા એકાન્તચારી જ છે. તેઓ કાયમ એકાન્ત વાસનો જ અનુભવ કરે છે

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—ભગવાન્ જેમ પૂર્વકાળમાં એકાન્ત વાસનો અનુભવ કરતા હતા. એજ પ્રમાણે આ સમયે પણ એકાન્તવાસનો જ અનુભવ

स्वभावत्वकथनं पूर्वापरव्यवहारयोः पार्थक्यकथनं चाऽज्ञानविजृम्भितमेव। यद्यपि -इदानीं जनसमूहे धर्ममुपदिशति, तथापि न तस्य विप्रियः प्रियो वा, राग-द्वेषरहितत्वात् पूर्वं चतुर्विधघातिकर्मक्षयार्थं वाक्संयत आसीत् इदानीन्तु-अघाति-कर्मणां क्षयार्थं धर्ममुपदिशति जनसमूहे, न तु जीविकार्थं न वा रागद्वेषादिति ॥३॥

मूलम्-समिच्च लोगं तसथावराणं खेमंकरे समणे माहणे वा।
आइक्खमाणो वि सहस्समज्झे एगंतयं साहयइ तहच्चे ॥४॥

छाया—समेत्य लोकं त्रसस्थावराणां क्षेमङ्करः श्रमणो माहनो वा।
आचक्षाणोऽपि सहस्रमध्ये एकान्तकं साधयति तथार्चः ॥४॥

एकान्तवास का ही अनुभव करेंगे। अतएव भगवान् महावीर प्रभु को चंचलचित्त कहना अथवा उनके पूर्वकालीन एवं वर्तमानकालीन व्यवहार में असंगति बतलाना नितान्त अज्ञान का फल है। भगवान् यद्यपि इस समय जनसमूह में धर्मदेशना करते हुए विचरते हैं, तथापि उन्हें न कोई प्रिय है, एवं न कोई अप्रिय है। वे सर्वथा वीतराग हैं पहिले घातिकर्मों का क्षय करने के लिए वचनसंयम (मौन) रखते थे। इस समय अघातिकर्मों का क्षय करने के लिए धर्म का उपदेश करते हैं। वे न जीविका निर्वाह के लिए धर्मोपदेश करते हैं और न रागद्वेष से प्रेरित होकर ही ॥३॥

'समिच्च लोगं' इत्यादि।

शब्दार्थ--'समणे-श्रमणः' श्रमण और 'माहणे-माहनः' माहन (मा-मत हन-मारो जीवों को ऐसा उपदेश देनेवाले) महावीर केवल-

---

કરે છે. અને ભવિષ્ય કાળમા પણ એકાન્તવાસનો જ અનુભવ કરશે. તેથીજ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીને ચંચલ ચિત્તવાળા કહેવું અથવા તેઓના પૂર્વકાળના વ્યવહારમાં અને વર્તમાન વ્યવહારમાં અસંગતપણું બતાવવું તે કેવળ અજ્ઞાનનું જ ફળ છે. ભગવાન્ જો કે વર્તમાન કાળમાં જનસમુદાયને ધર્મદેશના આપતા થકા વિચરે છે. તો પણ તેઓને કોઈ પ્રિય નથી તેમ કોઈ અપ્રિય પણ નથી. તેઓ સર્વથા વીતરાગ છે. પહેલાં ઘાતિકર્મોનો ક્ષય કરવા સાટે વચન સંયમ (મૌન) રાખતા હતા, અને વર્તમાનમાં અઘાતિ કર્મોનો ક્ષય કરવા માટે ધર્મનો ઉપદેશ આપે છે. તેઓ આજીવિકા મેળવવા માટે ધર્મનો ઉપદેશ આપતા નથી, તેમ રાગદ્વેષને વશ થઈને પણ ધર્મદેશના આપતા નથી. ।।ગા. ૩।।

'સમિચ્ચ લોગં' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'समणे-श्रमणः' શ્રમણ અને 'माहणे-माहनः' માહન (મા-ન -હન મારો જીવોને ન મારો એ પ્રમાણે ઉપદેશ આપવા વાળા) મહાવીર-

अन्वयार्थः—(समणे) श्रमण स्तपस्वी (माहणे वा) माहनो वा-माहन जीवानित्येवं प्रवृत्तिर्यस्य तादृशो महावीरः (लोगं) लोकम्-चतुर्दशरज्ज्वात्मकम् (समिच्च) समेत्य-केवलज्ञानेन ज्ञात्वा (तसथावराणं) त्रसस्थावरजीवनाम् (खेमं-करे) क्षेमङ्करः-कल्याणकारकः (सहस्समज्झे) सहस्रमध्ये-अनेन देवाऽसुरादिमध्ये (आइक्खमाणे वि) आचक्षाणोऽपि-धर्ममुपदिशन्नपि (एगंतयं साहयइ) एकान्तकं साधयति-एकान्तवासमेवाऽनुभवति रागद्वेषरहितत्वात् 'तहच्चे' तथार्चः-तथैव-पूर्ववदेव अर्चा-लेश्या यस्य तादृशः सर्वदा चित्तवृत्तेरेकरूपेणैव स्थितत्वादिति ॥४॥

ज्ञान के द्वारा 'लोगं-लोकं' चौदह रज्जुप्रमाण लोकको 'समिच्च-समेत्य' जानकर 'तसथावराणं-त्रसस्थावराणां' त्रस एवं स्थावर जीवों के 'खेमं-करे-क्षेमं करः' कल्याणकरने वाले हैं 'सहस्समज्झे-सहस्रमध्ये' वे सुरों एवं असुरों के मध्यमें 'आइक्खमाणोवि-आचक्षाणोऽपि' धर्मोपदेश करते हुवे भी 'एगंतयं साहयइ-एकान्तकं साधयति' एकान्तवासका ही अनुभव करते हैं 'तहच्चे-तथार्चः' उनकी अर्चा लेश्या सदैव एकरूप रहती है ॥४॥

अन्वयार्थ—श्रमण और माहन (मा-मत, हन मारो, जीवों को, ऐसा उपदेश देने वाले) महावीर केवलज्ञान के द्वारा चतुर्दशरज्जुपरि-माण लोक को जान कर त्रस और स्थावर जीवों के कल्याणकार हैं। वे सुरों और असुरों के मध्य में धर्मोपदेश करते भी एकान्त की ही साधना करते हैं अर्थात् रागद्वेषरहित होने से एकान्तवास का ही अनुभव करते हैं। उनकी अर्चा लेश्या सदैव एकरूप रहती है ॥४॥

સ્વામી કેવળજ્ઞાન દ્વારા 'लोगं-लोकम्' ચૌદ રજ્જુ પ્રમાણવાળા લોકને 'समिच्च-समेत्य' જાણીને 'तसथावराण-त्रसथावराणाम्' ત્રસ અને સ્થાવર જીવોનું 'खेमं करे-क्षेमंकरः' કલ્યાણ કરવાવાળા છે. 'सहस्समज्झे-सहस्रमध्ये' તેઓ દેવો અને અસુરકુમારોની વચમાં 'आइक्खमाणो वि-आचक्षाणोऽवि' ધર્મદેશના આપવા છતાં પણ 'एगंतयं साहयइ-एकान्तक साधयति' એકાન્ત-વાસનો જ અનુભવ કરે છે. 'तहच्चे-तथार्चः' તેઓની અર્ચા-લેશ્યા હંમેશાં એક રૂપ જ રહે છે ।।ગા૦૪।।

અન્વયાર્થ—શ્રમણ અને માહન (મા-ન હન-મારો જીવોને ન મારો એવો ઉપદેશ આપવાવાળા) મહાવીરસ્વામી કેવળજ્ઞાન દ્વારા ચૌદ રાજુ પ્રમાણ વાળા લોકને જાણીને ત્રસ અને સ્થાવર જીવોના કલ્યાણ કરવાવાળા છે. તેઓ સુરો અને અસુરોની મધ્યમાં ઉપદેશ કરતા હોવા છતાં પણ એકાન્તની જ સાધના કરે છે. અર્થાત્ રાગદ્વેષ રહિત હોવાથી એકાન્તવાસનો જ અનુભવ કરે છે. તેઓની અર્ચા લેશ્યા સદા એકરૂપ જ રહે છે. ।।૪।।

टीका—'समणे माहणे वा लोगं समिच्च' श्रमणः—कर्मनिर्जराहेतोः तपस्वी माहनो वा तीर्थकरो लोकं समेत्य—द्वादशप्रकारकतपःप्रवृत्तो जीवान्मा हन, इति—प्रवृत्तिर्यस्य तादृशो भगवान् महावीरः केवलज्ञानेन चतुर्दशरज्ज्वात्मकं लोकं जगत् ज्ञात्वा 'तसथावराणं खेमंकरे' त्रसस्थावराणां जीवानां क्षेमङ्करः—कल्याणकारकः 'सहस्समज्झे' सहस्रमध्ये—द्वादशविधसुराऽसुरादिपरिषन्मध्ये स्थितः सन् 'आइक्खमाणो वि' आचक्षाणोऽपि—विस्तरेण धर्मकथामुपदिशन्नपि 'एगंतयं साहयइ' एकान्तकं, साधयति, एकान्तवासमेवाऽनुभवति रागद्वेषरहितत्वात् 'तहच्चे' तथार्चः—तथैव—प्राग्वदेव अर्चा—लेश्या यस्य स तथार्चः, अथवा—अर्चा—शरीरं तत् प्राग्वद् यस्य स तथार्चः, तथाहि—अशोकाद्यष्टप्रातिहार्योपेतोऽपि नोत्सेकं याति नाऽपि शरीरसंस्काराय यत्नं विदधाति, स हि भगवान् आत्यन्तिकरागद्वेषप्रहाणादेकाकी अपि जनपरिवृतोऽप्येकाकी न तस्य तयोरवस्थयोः कश्चिद्विशेषोऽस्ति।

टीकार्थ—कर्मनिर्जरा के हेतु से अत्युग्र तप करने से तपस्वी तथा माहन अर्थात् द्वादश प्रकार के तप में प्रवृत्त तथा जीवों का घात न करने का उपदेश देने वाले भगवान् श्री महावीर केवलज्ञान के द्वारा सम्पूर्ण लोक को जान कर त्रस एवं स्थावर प्राणियों के क्षेमंकर हैं। बारह प्रकार की समवसरणसभा में विराजमान होकर विस्तारपूर्वक धर्मदेशना करते हुए भी वे एकान्त का ही अनुभव किया करते हैं, क्यों कि उनके रागद्वेष का पूर्ण रूप से क्षय हो चुका है। उनकी लेश्या अर्चा या शरीर पूर्ववत् ही है। अशोकवृक्ष आदि आठ महाप्रातिहार्यों से सम्पन्न होने पर भी उन्हें अहंकार नहीं है। शरीरसंस्कार के लिए वे यत्न नहीं करते हैं। भगवान् वीतराग एवं आत्म-

ટીકાર્થ—કર્મનિર્જરા માટે અત્યુગ્ર તપ કરવાવાળા હોવાથી તપસ્વી તથા માહન અર્થાત્ બાર પ્રકારના તપમાં પ્રવૃત્ત તથા જીવોનો ઘાત (હિંસા) ન કરવાનો ઉપદેશ આપવા વાળા ભગવાન્ મહાવીર સ્વામી કેવળજ્ઞાન દ્વારા સમ્પૂર્ણ લોકને જાણીને ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણિયોના ક્ષેમંકર છે. બાર પ્રકારની સમવસરણ સભામાં બિરાજમાન થઇને વિસ્તાર પૂર્વક ધર્મદેશના આપવા છતાં પણ તેઓ એકાન્તનો જ અનુભવ કરે છે. કેમકે તેઓના રાગદ્વેષનો પૂર્ણ રીતે ક્ષય-નાશ થઇ ચૂકેલ છે. તેઓની લેશ્યા, અર્ચા, અથવા શરીર પહેલા પ્રમાણે જ છે અશોક વૃક્ષ વિગેરે આઠ પ્રકારના મહાપ્રાતિહાર્યોથી યુક્ત હોવા છતાં પણ તેઓને અહંકાર નથી. શરીરના સંસ્કાર માટે તેઓ પ્રયત્ન કરતા નથી. ભગવાન્ વીતરાગ અને આત્મનિષ્ઠ

वित्तः, विस्तीर्णविपुलभवनशयनासनयानवाहनाकीर्णः, बहुधनबहुजातरूपरजतः, आयोगप्रयोगसम्प्रयुक्तः, विच्छर्दितप्रचुरभक्तपानः, बहुदासीदासगोमहिषगवेलकप्रभूतः, प्रतिपूर्णकोशकोष्ठागारायुधागारः, बलवान्, दुर्बलप्रत्यमित्रः, अवहतकण्टकं, निहतकण्टकं, मर्दितकण्टकम् उद्धृतकण्टकम् अकण्टकम् अवहतशत्रु, निहतशत्रु, मर्दितशत्रु, उद्धृतशत्रु, निर्जितशत्रु, पराजितशत्रु, व्यपगतदुर्भिक्षं मारीभयविप्रमुक्तं राजवर्णकः यथा औपपातिके यावत् प्रशान्तडिम्बडम्बरं राज्यं प्रसाधयन् विहरति। तस्य खलु राज्ञः परिषद्भवति, उग्राः, उग्रपुत्राः, भोगाः भोगपुत्राः, इक्ष्वाकवः, इक्ष्वाकुपुत्राः, ज्ञाताः ज्ञातपुत्राः कौरव्याः, कौरव्यपुत्राः, भट्टाः, भट्टपुत्राः, ब्राह्मणाः, ब्राह्मणपुत्राः, लेच्छिकिणः, लेच्छिकिपुत्राः, प्रशास्तारः प्रशास्तृपुत्राः, सेनापतयः, सेनापतिपुत्राः। तेषां च एकतमः श्रद्धावान् भवति, कामं तं श्रमणो वा ब्राह्मणो वा सम्प्रधार्षुः, गमनाय, तत्र अन्यतरेण धर्मेण प्रज्ञापयितारः वयम् अनेन धर्मेण प्रज्ञापयिष्यामः, तत् एवं जानीहि भयत्रातः, यथा मया एष धर्मः स्वाख्यातः सुप्रज्ञप्तो भवति तद्यथा–ऊर्ध्वं पादतलाद् अधः केशाग्रमस्तकात् तिर्यक् त्वक्पर्यन्तो जीवः एष आत्मपर्यवः कृत्स्नः। अस्मिन् जीवति जीवति, एष मृतः, नो जीवति, शरीरे धरति धरति विनष्टे च नो धरति। एतदन्तं जीवितं भवति। आदहनाय परैर्नीयते, अग्निध्मापिते शरीरे कपोतवर्णान्यस्थीनि भवन्ति। आसन्दीपञ्चमाः पुरुषाः ग्रामं प्रत्यागच्छन्ति। एवम् असन् असंवेद्यमानः येषां सोऽसन् असंवेद्यमानः तेषां तत् स्वाख्यातं भवति। अन्यो भवति जीवः, अन्यच्छरीरम्, तस्मात् ते एवं नो विप्रतिवेदयन्ति अयमायुष्मन्! आत्मा दीर्घ इति वा, ह्रस्व इति वा, परिमण्डल इति वा, वर्तुल इति वा, त्र्यस्र इति वा, चतुरस्र इति वा, आयत इति वा, षडंश इति वा, अष्टांश इति वा, कृष्ण इति वा, नील इति वा, लोहित इति वा, हारिद्र इति वा, शुक्ल इति वा, सुरभिगन्ध इति वा, दुरभिगन्ध इति वा, तिक्त इति वा, कटुक इति वा, कषाय इति वा, अम्ल इति वा, मधुर इति वा, कर्कश इति वा, मृदुरिति वा, गुरुक इति वा, लघुक इति वा, शीत इति वा, उष्ण इति वा, स्निग्ध इति वा, रूक्ष इति वा, एवम् असन् असंवेद्यमानः येषां तत् स्वाख्यातं भवति, अन्यो जीवः अन्यच्छरीर तस्मात् ते नो एवम् उपलभन्ते, तद्यथा नामकः कश्चित् पुरुषः कोशाद् असिम् अभिनिर्वर्त्य उपदर्शयेद्, अयम् आयुष्मन्! असिः अयं कोशः एवमेव नास्ति कोऽपि पुरुषः अभिनिर्वर्त्य खलु उपदर्शयिता अयमायुष्मन्! आत्मा इदं शरीरम्, तद्यथा नामकः कोऽपि पुरुषे मुञ्जाद् इषिकाम् अभिनिर्वर्त्य खलु उपदर्शयेद् अयमायुष्मन्! मुञ्जः इयमिषिका, एवमेव नास्ति कोऽपि पुरुषः उपदर्शिता अयमायुष्मन्! आत्मा इदं शरीरम्, तद्यथा नामकः कोऽपि पुरुषो मांसाद् अस्थि

तदुक्तम्—रागद्वेषौ विनिर्जित्य किमरण्ये करिष्यसि ।
अथ नो निर्जितावेतौ किमरण्ये करिष्यसीति ॥गा० ४॥

मूलम्—धम्मं कहंतस्स उ णत्थि दोसो,
खंतस्स दंतस्स जिइंदियस्स ।
भासा य दोसे य विवज्जगस्स,
गुणे य भासा य णिसेवगस्स ॥५॥

छाया—धर्मं कथयतस्तु नास्ति दोषः क्षान्तस्य दान्तस्य जितेन्द्रियस्य ।
भाषायाः दोषस्य विवर्जकस्य गुणश्च भाषाया निषेवकस्य ।५॥

निष्ठ होने के कारण जनसमूह से घिरे होने पर भी एकाकी हैं। उनके लिए दोनों अवस्थाएँ समान हैं। कहा भी है–'रागद्वेषौ विनिर्जित्य' इत्यादि।

'यदि राग और द्वेष पर विजय प्राप्त करलिया है तो अरण्य में जाकर क्या करेगा? और यदि रागद्वेष नहीं जीते हैं तो भी जंगल में चले जाने से क्या लाभ? ॥४॥

'धम्मं कहंतस्स' इत्यादि।

शब्दार्थ—'धम्मं-धर्मं' श्रुत चारित्र धर्मका 'कहंतस्स-कथयतः' उपदेश देनेवाले को 'दोसो णत्थि-दोषो नास्ति' कोई दोष नहीं होता। क्यों कि–'खंतस्य-क्षान्तस्य' क्षान्त क्षमायुक्त 'दंतस्स-दान्तस्य' दान्त 'जिइंदियस्स-जितेन्द्रियस्य' जितेन्द्रिय 'य-च' और 'भासाय दोसे विवज्जगस्स-भाषायाः दोषविवर्जकस्य' भाषा के दोषों को छोडकर 'भासा-

---

હોવાથી જનસમૂહથી ઘેરાયેલા હોવા છતાં પણ એકલા જ છે. તેઓને બન્ને અવસ્થાઓ સરખી જ છે. કહ્યું પણ છે કે– 'रागद्वेषौ विनिर्जित्य', ઇત્યાદિ

જો રાગ અને દ્વેષ પર વિજય પ્રાપ્ત કરી લીધો હોય તો જંગલમાં જઇને શું કરવાનું બાકી રહે છે? અને જો રાગદ્વેષ જીતેલ નથી તો પછી જંગલમાં જઇને શુ લાભ થવાનો છે? ॥ગા૦૪॥

'धम्मं कहंतस्स' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'धम्मं-धर्मं' શ્રુત ચારિત્રરૂપ ધર્મનો 'कहतस्स-कथयतः' ઉપદેશ આપવાવાળાને 'दोसो णत्थि-दोषो नास्ति' કોઇ પણ દોષ નથી. કેમકે– 'खंतस्स-क्षान्तस्य' ક્ષાન્ત-ક્ષમાશીલ અને 'दंतस्स-दान्तस्य' દાન્ત તથા 'जिइं दियस्स-जितेन्द्रियस्य' જીતેન્દ્રિય 'य च' અને 'भासा य दोसे विवज्जगस्स-भाषायाः

अन्वयार्थः—(धम्मं) धर्मं-श्रुतचारित्रलक्षणम् (कहंतस्स) कथयतः-उपदिशतः (दोसो णत्थि) दोषो नास्ति कस्मात् (खंतस्स) क्षान्तियुक्तस्य (दंतस्स) दान्तस्य-दमनेन विजितमनसः (जिइंदियस्स) जितेन्द्रियस्य (य) च-पुन (भासा य दोसे य विवज्जगस्स) भाषायाः दोषस्य विवर्जकस्य-भाषादोषरहितस्य (भासाय निसेवगस्स) भाषाया निषेवकस्य-भाषासेवनम् (गुणे य) गुणश्च-गुणरूपं भवति न तु दोषायेति भावः ॥५॥

टीका—'धम्मं' धर्मम्-श्रुतचारित्रलक्षणम् 'कहंतस्स उ' कथयतस्तु धर्मकथां कथयतस्तस्य 'दोसो' दोषः 'णत्थि' नास्ति, धर्ममुपदिशतोऽपि कथं न दोषस्त आह-'खंतस्स' क्षान्तस्य-क्षमया समस्तपरीषहसहनशीलस्य 'दंतस्स' दान्तस्य-विवेकाङ्कुशदमनेन विजितमनसः 'जिइंदियस्स' जितेन्द्रियस्य-जितानि-स्वविषयप्रवृत्तिनिषेधेन इन्द्रियाणि यस्य तादृशस्य 'भासाय दोसे य विवज्जगस्स' भाषाया दोषस्य विवर्जकस्य-भाषादोषाः-असत्य सत्यामृषा रूक्षासभ्यशब्दो-

य णिसेवगस्सा' भाषाया निषेवकस्य-भाषाका प्रयोग करने वाले को तो वह 'गुणे य-गुण श्च' गुण ही होता है ॥५॥

अन्वयार्थ—श्रुतचारित्र धर्म का उपदेश करने वाले को कोई दोष नहीं होता, क्योंकि क्षान्त-क्षमायुक्त, दान्त, जितेन्द्रिय और भाषा संबंधी दोषों को त्याग कर भाषा का प्रयोग करने वाले को तो गुण ही होता है ॥५॥

टीकार्थ—श्रुत और चारित्र रूप धर्म का कथन करने वाले भगवान् महावीर को कोई दोष नहीं होता है। इसका कारण यह है कि भगवान् घोर परीषह और उपसर्ग को सहन करने में समर्थ हैं, मनोविजयी हैं, जितेन्द्रिय हैं अर्थात् इन्द्रियों के विषयों में रागद्वेष से रहित हैं तथा भाषा के समस्त दोषों से रहित हैं। असत्य होना, सत्यासत्य होना,

दोषविवर्जकस्य' ભાષાના દોષનો ત્યાગ કરીને 'भासा य णिसेवगस्स-भाषाया निषेवकस्य' ભાષાનો પ્રયોગ કરવાવાળાને તો તે 'गुणे य-गुणश्च' ગુણજ હોય છે ।ગા૦૫।

અન્વયાર્થ—શ્રુતચારિત્ર ધર્મનો ઉપદેશ કરવા વાળાને કંઈજ દોષ હોતો નથી. ક્ષાન્ત-ક્ષમાયુક્ત દાન્ત, જીતેન્દ્રિય અને ભાષાના દોષોનો ત્યાગ કરીને ભાષાનો પ્રયોગ કરવાવાળાને તો ગુણ જ હોય છે. ॥૫॥

ટીકાર્થ—શ્રુત અને ચારિત્ર રૂપ ધર્મનો ઉપદેશ આપવા વાળા ભગવાન્ મહાવીરને કંઈ પણ દોષ લાગતો નથી. તેનું કારણ એ છે કે-ભગવાન્ ઘોર પરીષહ અને ઉપસર્ગ સહન કરવામા સમર્થ છે મનોવિજયી છે. જીતેન્દ્રિય છે અર્થાત્ ઇંદ્રિયોના વિષયોમાં રાગદ્વેષ વિનાના છે તથા ભાષાના સઘળા દોષોથી રહિત છે. અસત્ય હોવું, સત્યાસત્ય હોવું, કર્કશપણાવાળું હોવું. કઠોરપણું હોવું અને

च्चारणादयस्तद्विवर्जकस्य 'भासाय णिसेवगस्स गुणे य' भाषाया निषेवकस्य गुणश्च, तथा भाषाया ये गुणाः-हितमितदेशकालानुरूपाऽसंदिग्धभाषणादय स्तन्निषेवकस्य-ब्रुवतो नास्ति दोषः, छद्मस्थस्य बाहुल्येन मौनव्रतमेव श्रेयः, समुत्पन्न केवलज्ञानस्य भाषणमपि गुणायैवेति भावः ॥५॥

मूलम्-महव्वए पंच अणुव्वए य तहेव पंचासवसंवरे य।
विरतिं इह सामणियंमि पुन्ने लवावसक्की समणे
त्तिबेमि ॥६॥

छाया—महाव्रतान् पञ्चाणुव्रतांश्च तथैव पञ्चास्रवसंवरांश्च।
विरतिमिह श्रामण्ये पूर्णे लवावष्वष्की श्रमण इति ब्रवीमि ॥६॥

कर्कशता (कठोरपना) होना, असभ्य (अशीष्ट) शब्दों का उच्चारण करना इत्यादि, भाषा के दोष हैं। भगवान् इन सब दोषो से रहित हैं। वे भाषा के गुणों का सेवन करते हैं अर्थात् हित, मित, देशकाल के अनुरूप, असंदिग्ध वाणी बोलते हैं। इस कारण उन्हें दोष कैसे हो सकता है? छद्मस्थ अवस्था में मौन श्रेयस्कर है किन्तु केवलज्ञान उत्पन्न होने पर भाषण करना ही गुणकारी है ॥५॥

'महव्वए पंच अणुव्वए य' इत्यादि।

शब्दार्थ—'आर्द्रकमुनि गोशालकसे कहते हैं-हे गोशालक! भगवान् महावीर 'लवावसक्की-लवावष्वष्की' घातिक कर्म से दूर हो चुके हैं। 'समणे-श्रमण.' तपश्चरणशील संयम में वर्तमान साधुओं के लिए 'पंच महव्वए-पञ्चमहाव्रतान' प्राणातिपात विरमण आदि पांच महा-

---

અસભ્ય (અશીષ્ટ) શબ્દોનું ઉચ્ચારણ કરવું, વિગેરે ભાષાના દોષો છે. ભગવાન્ આ બધા દોષો વિનાના છે. તેઓ ભાષાના ગુણોનું સેવન કરે છે. અર્થાત્ હિત, મિત, અને દેશકાળને અનુરૂપ, અસંદિગ્ધ વાણી બોલે છે. આ કારણે તેઓને દોષ કેવી રીતે હોઈ શકે છે? છદ્મસ્થ અવસ્થામાં મૌન ધારણ કરવું એજ શ્રેયસ્કર છે. પરંતુ કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય ત્યારે ભાષણ કરવું એજ ગુણ કારક છે. ાગા૦૫ા

'महव्वयं पंच अणुव्वए य' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—હે ગોશાલક! ભગવાન્ મહાવીર 'लवावसक्की-लवावष्वष्की' ઘાતિયાકર્મોથી છૂટી ગયેલા છે. 'समणे-श्रमणः' તપશ્ચરણશીલ સાધુઓને માટે 'पंचमहव्वए-पञ्चमहाव्रतान्' પ્રાણાતિપાત વિરમણ વિગેરે પાંચ મહાવ્રતોનું

अन्वयार्थः--आर्द्रकमुनिः कथयति-हे गोशालक! (लवावसकी) लवावष्व-ष्की-घातिकर्मणो दूरवर्त्ती (समणे) श्रमण स्तपश्चरणशीलः भगवान् महावीरः साधूनुद्दिश्य (पंचमहव्वए) पञ्चमहाव्रतान माणातिपातविरमणादीन् (पंच अणुव्वए) पञ्चानुव्रतान-लघुमाणातिपातविरमणादीन श्रावकोद्देशेन (तहेव) तथैव (पंचा-सवसंवरे य) पञ्चास्रवसंवरांश्च' पंञ्चास्रवान् माणातिपातादीन् कर्मणः प्रवेशद्वार-भूतान संवरांश्च-सप्तदशमकारकसंयमांश्च (पुन्ने सामणियंमि) पूर्णे श्रामण्ये-संयमे सः (विरइं) विरतिं-सावद्यकर्मणो निवृत्तिम्, च शब्दात् जीवाजीवपुण्यपापबन्ध-निर्जरामोक्षाणं चोपदिशतीति (त्तिबेमि) इत्यहं ब्रवीमि-कथयामीति ॥६॥

टीका—आर्द्रकमुनिः कथयति-'लवावसकी समणे' लवावष्वष्की श्रमणः-लवः-कर्म तस्मादवष्वष्की-अ-दूरम् सर्पणशील इति लवावष्वष्की, श्राम्यतीति-

---

व्रतों का तथा 'पंच अणुव्वए-पञ्च अणुव्रतान्' पांच अणुव्रत 'तहेव-तथैव' तथा 'पंचासवे-पञ्चास्रवः' पांच आस्रवों का 'संवरे य-संवरां श्च' सतरह प्रकारके संवरों का 'पुन्ने सामणियंमि-पूर्णे श्रामण्ये' पूर्ण संयम में वर्त्तते हुए सावद्य कर्म की निवृत्ति का और पुण्य पाप बन्ध निर्जरा एवं मोक्ष का उपदेश करते हैं। 'त्तिबेमि-इति ब्रवीमि' ऐसा मैं कहता हूँ ॥६॥

अन्वयार्थ—आर्द्रक मुनि गोशालक से कह रहे हैं-हे गोशालक! भगवान् महावीर घातिक कर्मों से दूर हो चुके हैं-हे तपश्चरण-शील हैं वे पूर्ण श्रामण्य संयम में वर्त्तते हुए साधुओं के लिए प्राणा-तिपातविरमण आदि पांच महाव्रतों का, श्रावकों के लिए पांच अणुव्रतों का तथा पांच आस्रवों का, सत्तरह प्रकार के संयम का, विरति का अर्थात् सावद्य कर्मों की निवृत्ति का और पुण्य, पाप, बन्ध, निर्जरा एवं मोक्ष का उपदेश करते हैं। ऐसा मैं कहता हूँ ॥६॥

તથા 'પંચઅણુવ્વએ-પઞ્ચઅણુવ્રતાન' પાંચ અણુવ્રત 'તહેવ-તથૈવ' તથા 'પંચાસવે પઞ્ચાસ્રવઃ' પાંચ આસ્રવોનું 'સંવરેય-સંવરાશ્ચ' સત્તર પ્રકારના સંવરોનું 'પુન્ને-સામણિયંમિ-પૂર્ણે શ્રામણ્યે' પૂર્ણ શ્રામણ્યમાં રહીને 'વિરઈ-વિરતિ' અર્થાત્ સાવદ્ય કર્મની નિવૃત્તિનો અને પુણ્ય, પાપ, બન્ધ, નિર્જરા અને મોક્ષનો ઉપદેશ આપે છે એ પ્રમાણે હું કહું છું ॥ગા૦૬॥

અન્વયાર્થ—આર્દ્રકમુનિ ગોશાલકને કહે છે કે—હે ગોશાલક! ભગવાન મહાવીર ઘાતિયા કર્મોથી દૂર થઈ ચૂક્યા છે. તપશ્ચરણ શીલ છે. તેઓ પૂર્ણ શ્રામણ્ય સંયમમાં વર્તતા થકા સાધુઓ માટે પ્રાણાતિપાત વિરમણ વિગેરે પાંચ મહાવ્રતોનો અને શ્રાવકો માટે પાંચ અણુવ્રતોનો તથા પાંચ આસ્રવોનો સત્તર પ્રકારના સંયમનો વિરતિ અર્થાત્ સાવદ્ય કર્મોની નિવૃત્તિનો અને પુણ્ય, પાપ બંધ નિર્જરા અને મોક્ષનો ઉપદેશ કરે છે. એમ હું કહું છું. ॥૬॥

श्रमणः–द्वादशविधतपश्चरणशीलः, कर्मणो दूरवर्त्ती भगवान् महावीरः, 'महव्वए पंच अणुव्वए य' महाव्रतान् पश्चाऽणुव्रतांश्च उपदिशति पात्रसाधुमुद्दिश्य पञ्चमहाव्रतान्–प्राणातिपातादिविरमणलक्षणान् तथा–श्रावकाय पञ्चाऽनुव्रतान्–स्थूलप्राणातिपातादिविरमणलक्षणान् 'तहेव' तथैव 'पंचासवसंवरे य' पञ्चाश्रवसंवरांश्च –पञ्च आश्रवान् प्राणातिपातादीन् मिथ्यात्वाविरत्यादीन् संवरांश्च सप्तदशप्रकारकसंयमान् 'पुन्ने सामणियम्मि' पूर्णे श्रामण्ये संयमे 'विरतिं इह' विरतिम् उपदिशतीति–सावद्यकर्मणो निवृत्तिम्, च शब्दात् जीवाजीवपुण्यपापनिर्जरामोक्षांश्च एतानुपदिशतीत्यर्थः, आर्द्रकः गोशालकंप्रति कथयति–'त्तिबेमि' इति–हे गोशालक! इत्यहमार्द्रकः कथयामीति। भगवान् तीर्थकरो महावीरः स्वयमाचरति एतान्

टीकार्थ—लव का अर्थ है घातिक कर्म। उससे जो दूर हट जाता है वह 'लवावसक्की' कहलाता है। बारह प्रकार के तपश्चरण में जो सदा निरत रहता है वह 'श्रमण' कहा जाता है। भगवान् महावीर इन गुणों से विभूषित हैं। वे पात्र का विचार करके साधुओं के लिए पांच महाव्रतों का, श्रावकों के लिए पांच अणुव्रतों का प्राणातिपात आदि अथवा मिथ्यात्व आदि पांच आस्रवों का, सत्तरह प्रकार के संयम का, पूर्ण श्रामण्य में विरति अर्थात् पापमय कृत्यों से निवृत्ति का उपदेश देते हैं। 'च' शब्द से जीव, अजीव, पुण्य, निर्जरा और मोक्ष का भी उपदेश देते हैं।

आर्द्रक गोशालक से कहते हैं–ऐसा मैं आर्द्रक कहता हूं।

आशय यह है की तीर्थंकर भगवान् श्री महावीर स्वयं चारित्र का पालन करते हैं और जनसमूह में साधुओं के लिए पांच महाव्रतों का

ટીકાર્થ—લવનો અર્થ ઘાતિયા કર્મ છે. તેનાથી જે દૂર ખસી જાય તે 'लवावसक्की' કહેવાય છે. બાર પ્રકારના તપશ્ચરણમાં જે સદા રત રહે છે. તે શ્રમણ કહેવાય છે ભગવાન્ શ્રી મહાવીર આ ગુણોથી શોભાયમાન છે. તેઓ પાત્રનો વિચાર કરીને સાધુઓને પાંચ મહાવ્રતોનો તથા શ્રાવકો માટે પાંચ અણુવ્રતોનો અને પ્રાણાતિપાત વિગેરે અથવા મિથ્યાત્વ વિગેરે પાંચ આસ્રવોનો સત્તર પ્રકારના સંયમનો પૂર્ણશ્રામણ્યમાં વિરતિ અર્થાત્ પાપમય કૃત્યોથી નિવૃત્તિનો ઉપદેશ આપે છે 'च' શબ્દથી જીવ, અજીવ, પુણ્ય નિર્જરા, અને મોક્ષનો પણ ઉપદેશ આપે છે.

આર્દ્રકમુનિ વિશેષમાં ગોશાલકને કહે છે કે–આ પ્રમાણે હું આર્દ્રક કહું છું.

કહેવાનો આશય એ છે કે–તીર્થંકર ભગવાન્ શ્રી મહાવીર સ્વયં ચારિત્રનું પાલન કરે છે અને જનસમૂહમા સાધુઓ માટે પાંચ મહાવ્રતોનો તથા

तथा जिनसमूहे साधुमुद्दिश्य पञ्चमहाव्रतानां श्रावकोद्देशेन पञ्चाऽणुव्रतानामास्रवाणां संवराणां पूर्णे श्रामण्ये विरतेश्च निर्जरामोक्षाणां चोपदेशं ददातीति भावः ॥६॥

मूलम्–सीओदगं सेवउ बीयकायं आहाय कम्मं तह इत्थियाओ।
एगंतचारिस्सिह अम्हधम्मे,
तवस्सिणो णाभिसमेइ पावं ॥७॥

छाया––शीतोदकं सेवतां बीजकायम् आधाकर्म तथा स्त्रियः।
एकान्तचारिण इहाऽस्मद्धर्मे तपस्विनो नाभिसमेति पापम् ॥७॥

अन्वयार्थः––भो आर्द्रक ! (एगंत चारिस्सिह) एकान्तचारिण इह (तवस्सिणो) तपस्विनः–तपश्चरणशीलस्य (अम्ह धम्मे) अस्मद्धर्मे 'सीओदगं' शीतो·

तथा श्रावकों के लिए पांच अणुव्रतों का और आस्रव, संवर विरति, निर्जरा एवं मोक्ष का उपदेश करते हैं ।६॥

'सीओदगं सेवउ बीयकायं' इत्यादि ।

शब्दार्थ––गोशालक कहते हैं–हे आर्द्रक ! 'एगंतचारिस्सिह–एकान्तचारिण इह' जो पुरुष एकान्त चारी और 'तवस्सिणो–तपस्विनः' तपस्वी है 'अम्हधम्मे–अस्मद्धर्मे' वह हमारे धर्म के अनुसार 'सीओदगं–शीतोदकं' शीतल जलका 'बीयकायं–बीजकायम्' बीजकायका 'आहाय कम्मं–आधाकर्मिकम्' आधाकर्मी आहार का और 'इत्थियाओ–स्त्रियः' स्त्रियों को 'सेवउ–सेवतां' सेवन करते तो भी 'पावं–पापम्' पाप 'नाभिसमेइ–नाभिसमेति' नहीं लगता है ॥गा०७॥

अन्वयार्थ––गोशालक कहता है–हे आर्द्रक ! जो पुरुष एकान्त चारी और तपस्वी है, वह हमारे धर्म के अनुसार शीतजल का, बीज·

શ્રાવકો માટે પાંચ અણુવ્રતોનો અને આસ્રવ, સંવર, વિરતિ, નિર્જરા અને મોક્ષનો ઉપદેશ આપે છે. ॥ગા૦૬॥

'सीओदगं सेवउ बीयकायं' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ––ગોશાલક કહે છે.––હે આર્દ્રક ! 'एगंतचरिस्सिह–एकान्तचारिण इह' જે પુરૂષ એકાન્તચારી અને 'तवस्सिणो–तपस्विनः' તપસ્વી છે. 'अम्ह धम्मे–अस्मद्धर्मे' તે અમારા ધર્મ પ્રમાણે 'सीओदगं–शीतोदकम्' ઠંડા પાણીનું 'बीयकायं–बीजकायम्' બીજ કાયનું 'अहाय कम्म–आधाकर्मिकम्' આધાકર્મી આહારનું અને 'इत्थियाओ–स्त्रियः' સ્ત્રિયોનું 'सेवउ–सेवतां' સેવન કરે છે, તે પણ 'पावं– पापम्' પાપ 'नाभिसमेइ–नाभिसमेति' લાગતું નથી ॥૭॥

અન્વયાર્થ––ગોશાલક આર્દ્રકમુનિને કહે છે કે––હે આર્દ્રક ! જે પુરૂષ એકાન્તચારી અને તપસ્વી છે. તેઓ આપણા ધર્મ પ્રમાણે ઠંડા પાણીનું

दकम् (सेवउ) सेवताम् (वीयकायं) बीजकायम् (आहायकम्मं) आधाकर्मिकं तथा-(इत्थियाओ) स्त्रियः-स्त्रीः सेवमानस्यापि (पावं) पापम् (नाभिसमेइ) नाभिसमेति-पापं न भवतीति ॥७॥

टीका—गोशालकः कथयति-त्वयेदमुक्तं यत्परार्थं प्रवृत्तस्याशोकादिप्रातिहार्यपरिग्रहः शिष्यादिपरिकरः धर्मदेशना न दोषाय यथा तथा-मम मतेऽपि एतच्छीतोदकादिभोजनं न दोषायेति, 'सीओदगं' शीतोदकम् 'वीयकायं' बीजकायमपि 'आहायकम्मं' आधाकर्मिकं भोजनम्, तथा-'इत्थियाओ' स्त्रियः-स्त्रीः 'सेवउ' सेवताम्-एतेषां निषेवणं कुर्वन्नपि 'एगंतचारिस्सिह' एकान्तचारिणः-एकाकिविहारिणः, 'तवस्सिणो' तपस्विनः-परिव्राजकस्य 'अम्हधम्मे' अस्मद्धर्मे 'पावं' पापम् 'णाभिसमेइ' नाऽभिसमेति-न लगति। इत्थं गोशालकः स्वधर्मसिद्धान्तं

काय का, आधाकर्मी 'आहार का और स्त्रियों का सेवन करे तो भी उसे पाप नहीं लगता ॥७॥

टीकार्थ—गोशालक बोला तुम्हारा कथन है कि जो वीतराग है एवं परहित के लिए प्रवृत्त है, उसके लिए अशोक वृक्ष आदि परिग्रह, शिष्यादि परिवार तथा धर्मोपदेश करना दोष का कारण नहीं है, इसी प्रकार हमारे मत में सचित्त जल का सेवन, बीजकाय का भक्षण, आधाकर्मिक आहार तथा स्त्रियों का सेवन करने वाला भी एकान्तचारी और तपस्वी पाप का भागी नहीं होता है।

गोशालक आर्द्रक को अपना मत बतलाता हुआ कहता है—अहो आर्द्रक! हमारा यह सिद्धान्त है कि जो तपस्वी है और एकान्तचारी

બીજકાયનું આધાકર્મી આહારનું અને સ્ત્રિયોનું સેવન કરે તો પણ તેને પાપ લાગતું નથી. ॥૭॥

ટીકાર્થ—ગોશાલકે કહ્યું—તમારૂં કહેવું છે કે-જેઓ વીતરાગ છે, અને પરહિત માટે સદા પ્રવૃત્ત છે; તેઓને માટે અશોકવૃક્ષ વિગેરે પરિગ્રહ શિષ્ય વિગેરે પરિવાર તથા ધર્મનો ઉપદેશ કરવો તે દોષનું કારણ નથી. એજ પ્રમાણે અમારા મત પ્રમાણે સચિત્ત પાણીનું સેવન, બીજકાયનું ભક્ષણ, આધાકર્મિક આહાર તથા સ્ત્રિયોનું સેવન કરવાવાળા, પણ એકાન્તચારી અને તપસ્વી પાપના ભાગી થતા નથી.

ગોશાલક આર્દ્રકને પોતાનો મત બતાવતાં કહે છે કે—અહો આર્દ્રક! અમારો આ સિદ્ધાંત છે કે-જે તપસ્વી હોય છે, અને એકાન્તચારી હોય છે,

प्रदर्शयति-आर्द्रकं प्रति, भोः ! मदीय एष सिद्धान्तः, यो हि तपस्वी एकान्तचारी स यदि शीतजलस्य बीजकन्दादीनां स्त्रीणामपि उपभोगं करोति, तदाऽपि तस्य पापकर्मबन्धो न जायते इति ॥७॥

मूलम्-सीओदगं वा तह बीयकायं आहायकम्मं तह इत्थियाओ।
एयाइं जाणं पडिसेवमाणा अगारिणो अस्समणा भवंति॥८॥

छाया--शीतोदकं वा तथा बीजकायम् आधाकर्म तथा स्त्रियः।
एतानि जानीहि प्रतिसेवमाना अगारिणो अश्रमणा भवन्ति ॥८॥

अन्वयार्थः--(सीओदगं) शीतोदकम् (तह) तथा (बीयकायं) बीजकायम्-सचित्तबीजयुक्तं वनस्पतिकायम् (तह) तथा (आहायकम्मं) आधाकर्म (तह) तथा

हैं वह यदि शीतल जल का बीज कन्द आदि का यहां तक कि स्त्रियों का भी भोग करे तो भी उसे पापकर्म नहीं बंधता ॥७॥

'सीयोदगं वा तह बीयकायं' इत्यादि ।

शब्दार्थ—'सीओदगं-शीतोदकम्' जो शीतल जलका 'तहा-तथा' तथा 'बीयकायं-बीजकायम्' बीजकायका अर्थात् सचित्त बीजों वाली वनस्पतिकाय का 'तह-तथा' तथा 'इत्थियाओ-स्त्रियः' स्त्रियों का 'एयाइं-एतानि' इन सबका 'पडिसेवमाणा-प्रतिसेवमानाः' सेवन करते हैं वे चाहे तप करते हो अथवा न करते हो किन्तु ये 'अगारिणो-अगारिणः' गृहस्थही है। 'अस्समणा-अश्रमणाः' वे श्रमण नहीं हो सकते। 'जाणं-जानीहि' इस बातको समझलो यह गोशालकके प्रति आर्द्रक का कथन है ॥८॥

अन्वयार्थ—जो शीतल जल का, बीजकाय का अर्थात् सचित्त

તે. જો ઠંડા પાણીનું બીજકાય આદિનું એટલા સુધી કે સ્ત્રિયોનું પણ સેવન કરે તો પણ તેને પાપકર્મનો બંધ થતો નથી. ાાગા૦૭ા

'सीओदगं वा तह बीयकायं' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'सीओदगं-शीतोदकम्' શીતલ જલ 'तहा-तथा' તથા 'बीयकायं-बीजकायम्' બીજકાય અર્થાત્ સચિત્ત બી વાળી વનસ્પતિ 'तह-तथा' 'इत्थियाओ-स्त्रियः' સ્ત્રિયો 'एयाइं-एतानि' આ બધાનું ''पडिसेवमाणा-प्रतिसेवमाना.' સેવન કરે છે તેઓ ચાહે તો તપ કરતા હોય અથવા ન કરતા હોય, પરંતુ તેઓ 'अगारिणो-अगारिण' ગૃહસ્થ જ છે. 'अस्समणा-अश्रमणाः' તેઓ શ્રમણ થઈ શકતા નથી 'जाण-जानीहि' આ વાત સમજી લો. આ ગોશાલક પ્રત્યે આર્દ્રકનું કથન છે. ાાગા૦૮ાા

અન્વયાર્થ—જેઓ શીતલ જલનું બીજકાયનું અર્થાત્ સચિત્ત બીવાળી

(इत्थियाओ) स्त्रियः-स्त्रीः (एयाइं) एतानि (पडिसेवमाणा) प्रतिसेवमानाः-एतेषां सेवनकर्तारः स्वपःकारिणोऽकारिणो वा भवन्तु किन्तु एते (अगारिणो) अगारिणो गृहस्था एव। (अस्समणा) अश्रमणाः-न श्रमणाः नैते साधवो भवन्तीति (जाणं) जानीहि-हे गोशालक! इत्यार्द्रकः कथयति ॥८॥ टीका-सुगमा ॥८॥

मूलम्-सिया य बीयोदगइत्थियाओ,
पडिसेवमाणा समणा भवंतु।
अगारिणो वि समणा भवंतु,
सेवंति उ ते वि तहप्पगारं ॥९॥

छाया--स्याच्च बीजोदकस्त्रियः प्रतिसेवमानाः श्रमणा भवन्तु।
अगारिणोऽपि श्रमणा भवन्तु सेवन्ते तु तेऽपि तथाप्रकारम् ।९॥

बीजों वाली वनस्पति का, आधाकर्मिक आहार का और स्त्रियों का सेवन करते हैं, वे चाहे तप करते हों या न करते हों, किन्तु गृहस्थ ही हैं। वे श्रमण नहीं हो सकते। इस बात को समझ लो यह गोशालक के प्रति आर्द्रक का कथन है ॥८॥ टीका सरल है ॥८॥

'सिया य बीयोदगइत्थियाओ' इत्यादि।

शब्दार्थ-फिरसे आर्द्रक मुनि कहते हैं-बीज आदिका सेवन करने वालों की साधुता का निषेध करके अब उस मतमें बाधक युक्ति दिखलाते हैं-'सियाय-स्याच्च कदाचित् 'बीयोदगइत्थियाओ-बीजोदकस्त्रियः' सचित्त बीज सचित्त जल और स्त्रियों का 'पडिसेवमाणा-प्रतिसेवमानाः'

વનસ્પતિનું આધાકર્મિ આહારનું અને સ્ત્રિયોનું સેવન કરે છે તેઓ તપ કરતા હોય અથવા ન કરતા હોય પરંતુ તેઓ ગૃહસ્થ જ છે. તેઓ શ્રમણ થઈ શકતા નથી. એ વાત સમજી લો આ પ્રમાણે ગોશાલકને આર્દ્રકમુનિએ કહ્યું. ॥૮॥

આ ગાથાનો ટીકાર્થ સરળ છે.

'सीया य बीओदगइत्थियाओ' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—ફરીથી આર્દ્રક મુનિ બીજ વિગેરેનું સેવન કરવાવાળાઓના સાધુપણાનો નિષેધ કરીને હવે તે મતની બાધક યુક્તિ બતાવે છે 'सियाय-स्याच्च' કદાચ 'बीयोदगइत्थियाओ-बीजोदकस्त्रिय.' સચિત્ત બી સચિત્તપાણી, અને સ્ત્રિયોનું 'पडिसेवमाणा-प्रतिसेवमानाः' સેવન કરવાવાળા પણ 'समणा-

अन्वयार्थः--पुनरार्द्रको मुनिः माह-बीजाद्युपभोगकारिणां साधुत्वं प्रतिषिध्याऽत्र साधकाऽभावान् दर्शयन् बाधकमपि ब्रूते । (सियाय) स्याच्च (बीयोदगइत्थियाओ) बीजोदकस्त्रियः बीजं शीतोदकं तथा-स्त्रियः (पडिसेवमाणा) प्रतिसेवमानाः, एतेषां सेवनकर्त्तारोऽपि (समणा) श्रमणाः-साधवो भवन्तु तैः किमपराद्धम् । (ते वि) ते-गृहस्था अपि (तहप्पगारं) तथाप्रकारं-शीतोदकादिकम् (सेवंति उ) सेवन्ते एव, यदि शीतोदकादिसेवनकर्त्तारः साधवो भवेयु स्तदा गृहस्था अपि साधवः स्युः । यत उभयोरपि असेव्यसेवनस्य समानत्वात् । अतो भवत्सिद्धान्तसिद्धसाधुत्वपरिभाषा न समीचीना, गृहस्थेऽपि तस्याः सत्त्वात् ।९।

॥ टीका-सुगमा ॥९॥

सेवन करने वाला भी 'समणा-श्रमणाः' यदि साधु हो सकता है, तो गृहस्थों ने क्या अपराध किया है ? अर्थात् उन्हें भी साधु क्यों न मान लिया जाय ? 'ते वि-ते अपि' वे भी 'तहप्पगारं-तथाप्रकारम्' सचित्त जल आदि का 'सेवंति उ-सेवन्ते एव' सेवन करते हैं । जब सचित्त जल और स्त्रीका दोनों ही सेवन करते हैं, तो साधु आर गृहस्थ में अंतर ही क्या रहा ऐसा मानने पर तो सब गृहस्थ भी साधु ही कहलाएंगे क्योंकि यह युक्ति, गृहस्थ में भी घटित होती है ।९।

अन्वयार्थ—आर्द्रक मुनि बीज आदि का सेवन करने वालों की साधुता का निषेध करके अब उस मत में बाधकयुक्ति दिखलाते हैं-सचित्त बीज, सचित्त जल और स्त्रियों का सेवन करने वाले भी यदि साधु हो सकते हो तो गृहस्थों ने क्या अपराध किया है ? उन्हें भी साधु क्यों न मान लिया जाय ? वे भी सचित्त जल आदि का सेवन

श्रमणा.' જો સાધુ બની શકતા હોય, તો ગૃહસ્થોએ શો અપરાધ કર્યો છે ? અર્થાત્ તેઓને પણ સાધુ કેમ ન માનવા ? 'तेवि-तेऽपि' તેઓ પણ 'तहप्पगारं-तथाप्रकारम्' સચિત્ત પાણી વિગેરેનું 'सेवंति उ-सेवन्ते एव' સેવન કરે જ છે. જ્યારે સચિત્તપાણી અને સ્ત્રિયોનું સેવન આ બન્ને કરે છે, તો પછી સાધુ અને ગૃહસ્થમાં શો ફરક છે? આમ માનવાથી તો બધા ગૃહસ્થો પણ સાધુ જ કહેવાશે. તેથી જ આપે સાધુની જે વ્યાખ્યા કરી છે, તે બરોબર નથી. કેમકે તે ગૃહસ્થોમાં પણ ઘટે છે. ।।ગા૦૯।।

અન્વયાર્થ—આર્દ્રક મુનિ બીજ વિગેરેનું સેવન કરવાવાળાના સાધુપણાનો નિષેધ કરીને હવે તે મતના ખંડનની યુક્તિ બતાવે છે.-સચિત્ત બીજ સચિત્તજલ અને સ્ત્રિયોનું સેવન કરવાવાળા પણ જો સાધુ થઈ શકતા હોય તો ગૃહસ્થોએ શું અપરાધ કર્યો છે? તેઓને પણ સાધુ કેમ

अभिनिर्वर्त्य खलु उपदर्शयेद् अयमायुष्मन्! मांसः इदम् अस्थि एवमेव नास्ति कोऽपि पुरुषः उपदर्शयिता अयमायुष्मन्! आत्मा इदं शरीरम्! तद्यथा नामकः कोऽपि पुरुषः करतलादामलकम् अभिनिर्वर्त्य खलु उपदर्शयेद् इदम् आयुष्मन्! करतलम् इदमामलकम् एवमेव नास्ति कोऽपि पुरुषः उपदर्शयिता अयमायुष्मन्! आत्मा इदं शरीरम्। तद्यथा नामकः कश्चित् पुरुषो दध्नो नवनीतम् अभिनिर्वर्त्य खलु उपदर्शयेद् इदमायुष्मन्! नवनीतम् इदं तु दधि, एवमेव नास्ति कोऽपि पुरुषः उपदर्शयिता अयमायुष्मन्! आत्मा इदं शरीरम्। तद्यथा नामकः कोऽपि पुरुषः तिलेभ्यस्तैलम् अभिनिर्वर्त्य खलु उपदर्शयेद् इदमायुष्मन्! तैलम् अयं पिण्याकः एवमेव नास्ति कोऽपि पुरुषः उपदर्शयिता आयुष्मन्! आत्मा इदं शरीरम्। तद्यथा नामकः कोऽपि पुरुषः इक्षुतः क्षोदरसम् अभिनिर्वर्त्य खलु उपदर्शयेद् अयम् आयुष्मन्! क्षोदरसः अयं क्षोदः एवमेव यावद् शरीरम्। तद्यथा नामकः कोऽपि पुरुषः अरणितः अग्निम् अभिनिर्वर्त्य खलु उपदर्शयेत्, इयम् आयुष्मन्! अरणिः अयमग्निः एवमेव यावत् शरीरम्। एवम् असन् असंवेद्यमानः येषां तत् स्वाख्यातं भवति, तद्यथा—अन्यो जीवः अन्यच्छरीरं तस्मात् ते मिथ्या। स हन्ता तं घातयत, खनत, क्षणत, दहत, पचत, आलुम्पत, विलुम्पत, सहसा कारयतः विपरामृशत, एतावान् जीवः नास्ति परलोकः। ते नो एवम् विप्रतिवेदयन्ति तद्यथा—क्रियां वा, अक्रियां वा, सुकृतं वा, दुष्कृतं वा, कल्याणं वा, पापकं वा, साधु वा, असाधु वा, सिद्धिं वा, असिद्धिं वा, निरयं वा, अनिरयं वा, एवं ते विरूपरूपैः कर्मसमारम्भैः विरूपरूपान् कामभोगान् समारभन्ते भोगाय। एवम् एके प्रागल्भिकाः निष्क्रम्य मामकं धर्मं प्रज्ञापयन्ति, तं श्रद्दधानाः तं प्रतियन्तः तं रोचमानाः, साधु स्वाख्यातं श्रमण इति वा माहन इति वा कामं खलु आयुष्मन्! त्वां पूजयामि, तद्यथा—अशनेन वा पानेन वा खाद्येन वा स्वाद्येन वा, वस्त्रेण वा, प्रतिग्रहेण वा, कम्बलेन वा, पादप्रोञ्छनेन वा, तत्रैके पूजायै समुत्थितवन्तः, तत्रैके पूजायै निकाचितवन्तः। पूर्वमेव तेषां ज्ञातं भवति श्रमणाः भविष्यामः अनगाराः अकिञ्चनाः अपुत्राः अपशवः परदत्तभोजिनः भिक्षवः पापं कर्म न करिष्यामः, समुत्थाय ते आत्मना अप्रतिविरताः भवन्ति। स्वयम् आददते अन्यानपि आदापयन्ति अन्यमपि आददन्तं समनुजानन्ति। एवमेव ते स्त्रीकामभोगेषु मूर्च्छिताः गृद्धाः ग्रथिताः अध्युपपन्नाः लुब्धाः रागद्वेषवशार्त्ताः ते नो आत्मानं समुच्छेदयन्ति ते नो परं समुच्छेदयन्ति, ते नो अन्यान् प्राणान् भूतानि जीवान् सत्त्वान् समुच्छेदयन्ति, प्रहीणाः पूर्वसंयोगाद् आर्यं मार्गम् अप्राप्ता इति ते नो अर्वाचे नो पाराय अन्तरा कामभोगेषु निषण्णाः इति प्रथमः पुरुषजातः तज्जीवतच्छरीरक इति आख्यातः ॥सू०९॥

मूलम्-जे यावि बीयोदगभोइभिक्खू,

भिक्खं विहिं जायंति जीवियट्ठी।

ते णाइसंजोगमवि प्पहाय कायोवगा णंतकरा भवंति ।१०।

छाया-- ये चापि बीजोदकभोजिभिक्षवो, भिक्षाविधिं यान्ति जीवितार्थिनः।

ते ज्ञातिसंयोगमपि प्रहाय, कायोपगा नान्तकरा भवन्ति ॥१०

तो करते हैं। जब सचित्त जल और स्त्री का सेवन दोनों ही करते हैं तो साधु और गृहस्थ में अन्तर ही क्या रहा ? ऐसा मानने पर तो सब गृहस्थ भी साधु ही कहलाएँगे। अतएव आपने साधु की जो परिभाषा कही है, वह ठीक नहीं है, क्योंकि वह गृहस्थ में भी घटित होती है ॥९॥टीका सरल ही है ॥९॥

'जे यावि बीयोदगभोइभिक्खू' इत्यादि ।

शब्दार्थ--आर्द्रक मुनि पुनः कहते हैं-जे यावि-ये चापि' जो 'भिक्खू-भिक्षुः' भिक्षु होकर भी 'बीयोदगभोइ-बीजोदकभोजिनः' सचित्त बीज एवं सचित्त जलका सेवन करते हैं, और 'जीवियट्ठी-जीवितार्थिनः' जीवननिर्वाहके लिए 'भिक्खं विहिं जायंति-भिक्षाविधिं यान्ति' भिक्षावृत्ति करते हैं 'ते णाइसंजोगमवि प्पहाय-ते ज्ञाति संयोगमपि प्रहाय' वे अपने ज्ञाति जनों बन्धु, बान्धवों के संपर्क को त्यागकरके भी 'कायोवगा-कायोपगाः' अपनी कायाका ही पोषण करने

માની લેવામાં ન આવે ? તેઓ પણ સચિત્ત જલ સ્ત્રી વિગેરેનું સેવન કરે છે. જો સાધુ અને ગૃહસ્થ બન્ને સચિત્ત જલ અને સ્ત્રિયોનું સેવન કરતા હોય તો સાધુ અને ગૃહસ્થમાં શો ફેર છે? જો એમ જ માનવામાં આવે તો સઘળા ગૃહસ્થો પણ સાધુ જ કહેવાશે. તેથી જ આપે સાધુની જે પરિભાષા કહી છે તે બરોબર નથી. કેમકે તે ગૃહસ્થોમાં પણ ઘટિત થાય છે. ॥૯॥

ટીકાર્થ સરલ જ છે. તેથી અલગ બતાવેલ નથી.

'जे यावि बीयोदगभोइभिक्खू' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—ફરીથી આર્દ્રક મુનિ કહે છે કે—'जे यावि-ये चापि' જે 'भिक्खू भिक्षु' ભિક્ષુ થઈને પણ 'बीयोदगभोई-बीजोदकभोजिनः' સચિત્ત બી અને સચિત્ત પાણીનુ સેવન કરે છે, અને 'जीवियट्ठी-जीवितार्थिन' જીવન નિર્વાહ કરવા માટે 'भिक्खं विहं जायंति-भिक्षाविधिं' ભિક્ષાવૃત્તિ કરે છે, 'ते णाइ संजोगमवि प्पहाय-ते ज्ञातिसंयोगमपि प्रहाय' તેઓ પોતાના જ્ઞાતિજનો, બંધુ બાંધવોના સંપર્કનો ત્યાગ કરીને પણ 'कायोवगा-कायोपगाः' પોતાના શરીરનું

अन्वयार्थः—पुनरार्द्रको मुनिः प्राह-(जे यावि) ये चापि, च शब्दस्त्वर्थे, तथा च ये तु (भिक्खू) भिक्षवः, ये साधुवेषं परिगृह्याऽपि (बीयोदगभोइ) बीजोदकभोजिनो भवन्ति, तथा-(जीवियट्ठी) जीवितार्थिनः-उदरम्भरयः (भिक्खं विहिं जायंति) भिक्षाविधिं यान्ति, ये भूत्वाऽपि साधवः बीजकायान् शीतोदकादिकं सेवन्ते तथोदरपोषणाय भिक्षावृत्तिं कुर्वन्ति। ते (णाइसंजोगमविप्पहाय) ते पूर्वोक्तकर्मनिरताः स्वकीयज्ञातिबन्धुबान्धवानां कर्मकराः संयोगं प्रहायाऽपि-परित्यज्याऽपीति। (कायोवगा) कायोपगाः-स्वदेहपोषणेषु व्यग्रमानसाः (णंतकरा भवंति) नान्तकारा भवन्ति-उदरम्भरयो लोके कर्मणां न विनाशका, भवन्ति अन्तकरा न भवन्तीति ॥१०॥टीका-सुगमा ॥१०॥

सूत्रम्—इमं वयं तु तुम पाउकुव्वं पावाइणो गरिहसि सव्व एव।
पावाइणो पुढो किट्टयंता सयं सयं दिट्ठिं करेति पाउं॥११॥

वाले हैं ऐसे भिक्षाजीवी-पेटू अपने कर्मों का 'णंतकरा भवंति-नान्तकरा भवन्ति' अन्त नहीं कर सकते हैं और न उनके जन्म मरणका ही अन्त आसकता है ॥१०॥

अन्वयार्थ—आर्द्रक मुनि पुनः कहते हैं-जो भिक्षु होकर भी सचित्त बीज और सचित्त जल का सेवन करते हैं और जीवननिर्वाह के लिए भिक्षावृत्ति करते हैं, वे अपने ज्ञातिजनों, एवं आत्मीय बन्धु-बान्धवों के संपर्क को त्याग करके भी अपने काय का ही पोषण करने वाले हैं ऐसे भिक्षाजीवी-पेटू अपने कर्मों का अन्त नहीं कर सकते और न उनके जन्म-मरण का ही अन्त आ सकता है ॥१०॥टीका सरल है ॥१०॥

જ પોષણ કરવાવાળા છે. આવા ભિક્ષાજીવી-પેટભરા પોતાના કર્મોના 'णंतकरा भवंति-नान्तकरा भवन्ति' અંત કરી શકતા નથી. તથા તેમના જન્મ મરણનો અંત કરી શકતા નથી. ॥ગા૦૧૦॥

અન્વયાર્થ—આર્દ્રક મુનિ ફરીથી કહે છે કે—જે ભિક્ષુક થઈને સચિત્ત બીજ અને સચિત્ત જલનું સેવન કરે છે. અને જીવન નિર્વાહ માટે ભિક્ષા વૃત્તિ કરે છે. તેઓ પોતાના જ્ઞાતિજનો અને આત્મીય બંધુ બાંધવોના સંપર્કને છોડીને પણ પોતાના શરીરનું જ પોષણ કરવા વાળા છે. એવા ભિક્ષાજીવી પેટભરો પોતાના કર્મોનો અંત કરી શકતા નથી. તેમજ પોતાના જન્મમરણનો પણ અંત કરી શકતા નથી. ॥૧૦॥

આ ગાથાનો ટીકાર્થ અન્વયાર્થ પ્રમાણે છે. જેથી અલગ આપેલ નથી.

छाया--इमां वाचं तु त्वं प्रादुष्कुर्वन् प्रवादिनो गर्हसे सर्वानेव।
प्रवादिनः पृथक् कीर्त्तयन्तः स्वकां स्वकां दृष्टिं कुर्वन्ति प्रादुः ॥११॥

अन्वयार्थः—गोशालकः-आक्षिपन् कथयति-भोः आर्द्रकमुने! बीजोदकादि सेवमाना न मुच्यन्ते अपितु बन्धनभाजः, इति विकत्थमानः सर्वानेव शास्त्रकृतो निन्दसि। (इमं वयंतु) इमां वाचं तु (पाउकुव्वं) प्रादुष्कुर्वन्-बहिष्प्राकाश्यं नयन् (तुम) त्वम् (सव्व एव) सर्वानेव (पावाइणो) प्रवादिनः-प्रावादुकान्-शास्त्रकारान्

'इमं वयं तु तुम पाउकुव्वं' इत्यादि।

शब्दार्थ—गोशालक आक्षेप करता हुआ कहता है-हे आर्द्रक मुनि! सचित्त जल और बीज आदिका सेवन करनेवाले मुक्ति प्राप्त नहीं करते, किन्तु कर्मबन्धके भागी होते हैं, 'इमं वयंतु-इमां वाचं तु' इस प्रकार कावचन 'पाउकुव्वं-प्रादुष्कुर्वन' कहकर 'तुम-त्वम्' तुम 'सव्वएव-सर्वानेव' सभी 'पावाइणो-प्रावादिनः' प्रवादुक अर्थात् विभिन्न शास्त्रों का वर्णन करनेवाले और ज्ञान के आकार जैसे की 'गरिहसि-गर्हसे' निन्दा करते हो, ये शास्त्रकार 'पुढो-पृथक्' वे भिन्न भिन्न प्रकार का 'कित्तयंता-कीर्तयन्तः कथन करते हुए 'सयं सयं-स्वकीयां स्वकीयां' अपनी अपनी 'दिट्ठिं-दृष्टिम्' दृष्टि को 'पाउकरेंति-प्रादुष्कुर्वन्ति' प्रकट करते हैं। किन्तु तुमारे इस कथनसे उन सभी पर आक्षेप होता है। इस प्रकार तुमने उच्छृंखल होकर अनुचित आक्षेप किया है।११।

अन्वयार्थ—गोशालक आक्षेप करता हुआ कहता है-हे आर्द्रक मुनि! बीज आदि का सेवन करने वाले मुक्ति प्राप्त नहीं करते, किन्तु

'इमं वयं तु तुम पाउकुव्वं' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—ગોશાલક આક્ષેપ કરતાં કહે છે કે-હે આર્દ્રક મુનિ! સચિત્ત અને જલ બીજ વિગેરેનું સેવન કરવાવાળા મુક્તિ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. પરંતુ કર્મબંધના ભાગી થાયછે 'इमं वयंतु-इमं वाचं तु' આ પ્રમાણેનું વચન 'पाउकुव्वं-प्रादुष्कुर्वन्' કહીને 'तुम-त्वम्' તમે 'सव्व एव-सर्वानेव' બધાજ 'पावाइणो' બધા પ્રાદુક અર્થાત્ જૂદા જૂદા શાસ્ત્રોનું વર્ણન કરવાવાળા, અને જ્ઞાનની ખાણરૂપ છે, તેઓની 'गरिहसि-गर्हसे' નિંદા કરો છો. આ શાસ્ત્રકારો 'पुढो-पृथक्' તેઓ જૂદા જૂદા 'कित्तयंता-कीर्तयन्त.' કથન કરતા થકા 'सयं सयं-स्वकीया स्वकीयां' પોત પોતાની 'दिट्ठि-दृष्टिम्' દૃષ્ટિને 'पाउकरेंति-प्रादुष्कुर्वन्ति' પ્રગટ કરે છે, પરંતુ તમારા આ કથનથી તે બધા પર આક્ષેપ આવે છે. આ રીતે તમે ઉચ્છૃંખલ પણાથી અયોગ્ય આક્ષેપ કર્યો છે ।।ગા૦૧૧।।

અન્વયાર્થ—ગોશાલક આક્ષેપ પૂર્વક કહે છે—હે આર્દ્રક મુનિ બી વિગેરેનું સેવન કરવાવાળા મુક્તિ મેળવી શકતા નથી. પરંતુ કર્મબંધના ભાગી

(गरिहसि) गर्हसे-निन्दसि-सर्वेषां निन्दावचनं वदसि, (पावाउणो) प्रवादिनः-प्रावादुकास्तत्तत् तीर्थकरास्तत्तच्छास्त्रवर्णनमहिम्ना तत्तज्ज्ञानाकाराः (पुढो) पृथक्-पृथक् (किट्टयंता) कीर्तयन्तः-कथयन्तः (सयं सयं) स्वकीयां स्वकीयाम् (दिट्ठि) दृष्टिम् (पाउकरेंति) प्रादुष्कुर्वन्ति-स्वस्वसिद्धान्तान् दर्शयन्तः तेषां श्रेष्ठत्वं वर्णयित्वाऽपि त्वदीय कथनेन ते सर्वे आक्षिप्ता भवन्ति। इति-उच्छृङ्खलेन त्वयाऽसद्वृत्तं कृतमिति प्रष्टुराक्षेपः ॥११॥

मूलम्-ते अन्नमन्नस्स उ गरहमाणा,
अक्खंति भो समणा माहणा य।
सतो य अत्थी असतो य णत्थी,
गरहामो दिट्ठिं णं गरहामो किंचि ॥१२॥

छाया—तेऽन्योऽन्यस्य तु गर्हमाणा आख्यान्ति भोः श्रमणा माहनाश्च।
स्वतश्चाऽस्ति अस्वतश्च नास्ति, गर्हामहे दृष्टिं न गर्हामहे किञ्चित् ।१२।

कर्मबन्ध के भागी होते हैं, इस प्रकार कहकर तुम सभी शास्त्रकारों की निन्दा कर रहे हो। सभी प्रावादुक अर्थात् जो विभिन्न शास्त्रों का वर्णन करने वाले और ज्ञान के आकर हैं वे भिन्न भिन्न प्रकार का कथन करते हुए अपनी दृष्टि प्रकट करते हैं। किन्तु तुम्हारे इस कथन से उन सभी पर आक्षेप होता है! इस प्रकार तुमने उच्छृंखल हो कर अनुचित आक्षेप किया है ॥११॥टीकार्थ अन्वयानुरूप है ॥११॥

'ते अन्नमन्नस्स' इत्यादि।

शब्दार्थ—'ते समणा माहणा य-ते श्रमणा ब्राह्मणाश्च' वे श्रमण और माहन 'अन्नमन्नस्स-अन्योऽन्यस्य' एक दूसरे की निन्दा और

બને છે, આ પ્રમાણે કહીને તમો બધાજ શાસ્ત્રકારોની નિંદા કરી રહ્યા છો બધાજ પ્રાવાદુક અર્થાત્ જેઓ જૂદા જૂદા શાસ્ત્રોનુ વર્ણન કરવાવાળા અને જ્ઞાનની ખાણુ રૂપ છે. તેઓ જુદા જૂદા પ્રકારનું કથન કરતા થકા પોતપોતાનું દૃષ્ટિબિંદુ પ્રગટ કરે છે પરંતુ તમારા આ કથનથી તેઓ બધા પર આક્ષેપ થાય છે. આ રીતે તમોએ ઉચ્છૃંખલ બની અયોગ્ય આક્ષેપ કરેલ છે. ॥૧૧॥

આ ગાથાનો ટીકાર્થ સરળ છે. તેથી અલગ આપેલ નથી.

'ते अन्नमन्नस्स' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'ते समणा माहणा य-ते श्रमणा ब्राह्मणाश्च' તે શ્રમણો અને માહનો 'अन्नमन्नस्स-अन्योऽन्यस्य' એક બીજાની નિંદા અને મશ્કરી કરે છે.

अन्वयार्थः—आर्द्रको गोशालकायोत्तरयति-हंहो गोशालक ! नाऽहं कमपि निन्दामि, अपि तु माध्यस्थ्य मास्थाय निर्मलदृष्ट्या वस्तुस्थितिं निरूपयामि । ते दार्शनिकाः स्वमतं पुष्णन्त स्तुष्यन्तो निन्दन्ति परान्, तदायशास्त्रान्तःपाति तत्कथनमेव दर्शयामि । तदुक्तम्-

---

हँसी करते हैं 'उ-तु' किन्तु 'गरहमाणा-गर्हमाणाः' निन्दा करते हुए 'अक्खंति-आख्यान्ति' वे कहते हैं कि 'सतो य अत्थि-स्वतश्चास्ति' मेरे दर्शन में प्रतिपादित अनुष्ठान से ही धर्म और मोक्ष होता है 'असतो य नत्थि-अस्वत श्च नास्ति' दूसरों के दर्शनों में कथित अनुष्ठानसे धर्म अथवा मोक्ष नहीं होता है। 'गरहामो दिट्ठिं-गर्हामहे दृष्टिम्' हम उनकी उस एकान्तदृष्टि की गर्हा करते हैं पदार्थ सत् ही है या नित्य ही है, इत्यादि एकान्तवादकी निन्दा करते हैं । इसके सिवाय और क्या कहते है ? जो भी कोई एकान्त दृष्टि का अवलम्बन करके वस्तुस्वरूप का प्रतिपादन करता है, उसका प्रतिपादन यथार्थ नहीं हैं। ऐसा हम कहते हैं । 'ण गरहामो किंचि-न गर्हामहे किञ्चित्' इसमें किसी की निन्दा नही है ॥१२॥

अन्वयार्थ—वे श्रमण और माहन एक दूसरे की निन्दा और हंसी करते हैं। वे कहते हैं कि मेरे दर्शन में प्रतिपादित अनुष्ठान से ही धर्म और मोक्ष होता है, दूसरों के दर्शनों में कथित अनुष्ठान से धर्म-

---

'उ-तु' પરંતુ 'गरहमाणा-गर्हमाणाः' નિંદા કરતા થકા 'अक्खंति-आख्यान्ति' તેઓ કહે છે કે-'सतो यं अत्थि-स्वतश्चास्ति' મારા દર્શનમાં પ્રતિપાદન કરેલ અનુષ્ઠાનથી જ ધર્મ અને મોક્ષ થાય છે. 'असतो य णत्थि-अस्वतश्च नास्ति' બીજાઓના દર્શનોમાં કહેલા અનુષ્ઠાનથી ધર્મ અથવા મોક્ષ મળતો નથી. 'गरहामो दिट्ठी-गर्हामो दृष्टिम्' અમે તેઓની આ એકાન્ત દૃષ્ટિની નિંદા કરીએ છીએ. પદાર્થ સતજ છે, અથવા નિત્ય જ છે, વિગેરે એકાન્તવાદની નિંદા કરીએ છીએ આ શિવાય બીજુ શું કહીએ છીએ ? જે કોઇ એકાન્ત દૃષ્ટિનું અવલમ્બન કરીને વસ્તુ સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરે છે, તેઓનું પ્રતિપાદન યથાર્થ નથી. એ પ્રમાણે હું કહું છું. 'ण गरहामो किं चि'-न गर्हामहे किञ्चित्' આમા કોઇની પણ નિંદાનો ભાવ નથી. ॥ગા૦ ૧૨॥

અન્વયાર્થ—તે શ્રમણ અને બ્રાહ્મણ પરસ્પર એક બીજાની નિંદા અને મશ્કરી કરે છે તેઓ કહે છે કે-મારા શાસ્ત્રમાં પ્રતિપાદિત કરેલ અનુષ્ઠાનથી જ ધર્મ અને મોક્ષ થાય છે. બીજાઓના શાસ્ત્રોમાં કહેલા અનુષ્ઠાનોથી ધર્મ

'नेत्रैर्निरीक्ष्य बिलकण्टककीटकूटान्, सम्यक्पथा व्रजति तान् परिहृत्य दूरात् ।
कुज्ञानकुत्सितकुमार्गकुदृष्टदोषांस्तांस्तान् विचारणपरस्य परापवादः ॥१॥

या मोक्ष नहीं होता। हम उनकी इस एकान्त दृष्टि की गर्हा करते हैं। पदार्थ सत ही है ? अथवा नित्य ही है इत्यादि एकान्तवाद की निन्दा करते हैं, इसके सिवाय और हम क्या कहते हैं ? जो भी कोई एकान्त दृष्टि का अवलम्बन करके वस्तुस्वरूप का प्रतिपादन करता है, उसका प्रतिपादन यथार्थ नहीं है, ऐसा हम कहते हैं इसमें किसीकी निन्दा नहीं हैं ॥१२॥सुगम होने से टीकार्थ नहीं दिया हैं ॥

भावार्थ--आर्द्रक मुनि गोशालक को उत्तर देते हैं-हे गोशालक ! मैं किसी की निन्दा नहीं करता, किन्तु मध्यस्थभाव धारण करके, निर्दोष दृष्टि से सही वस्तुस्थिति को कहता हूं। वे प्रवादी ही अपने मत का पोषण करते हुए और उसी में संतोष मानते हुए दूसरों की निन्दा करते हैं। उनके शास्त्र का कथन दिखलाते हैं-

'नेत्रों वाला पुरुष अपने नेत्रों से खड्डा कांटा कीड़ा और कूट को देख कर और उनसे बच कर अच्छे मार्ग से चलता है। इसी प्रकार यदि कोई पुरुष मिथ्याज्ञान, मिथ्याशास्त्र, मिथ्यामार्ग और मिथ्यादृष्टि के दोषों को जान कर सन्मार्ग का आश्रय लेता है तो ऐसा करना किसी की निन्दा करना नहीं कहलाता।'

કે મોક્ષ થતો નથી, હું તેઓની આ એક તરફી દૃષ્ટિની નિંદા કરૂં છું પદાર્થ સતજ છે. અથવા નિય જ છે વિગેરે પ્રકારના એકાન્તવાદની નીંદા કરૂં છું. આ શિવાય બીજું શું કહું છું? જે કોઈ એકાન્ત દૃષ્ટિનું અવલમ્બન કરીને વસ્તુ સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરે છે. તેનુ તે પ્રતિપાદન યથાર્થ નથી જ તેમ હું કહું છું. આ કથનમાં કોઈની પણ નિંદા નથી જ ॥૧૨॥

ભાવાર્થ—હવે આર્દ્રક મુનિ ગોશાલકને ઉત્તર આપતાં કહે છે કે-હે ગોશાલક ! હું કોઈની પણ નિંદા કરતો નથી. પરંતુ મધ્યસ્થ ભાવ ધારણ કરીને નિર્દોષ દૃષ્ટિથી ખરી વસ્તુ સ્થિતિ જ કહું છું. તે પ્રવાદીયો જ પોતાના મતનું પોષણ કરતા થકા અને તેમાં જ સંતોષ માનતા થકા બીજાઓની નિંદા કરે છે. તેઓના શાસ્ત્રનું કથન બતાવે છે.-

આંખો વાળો પુરૂષ પોતાની આંખોથી ખાડા, ટેકરા, કીડા અને કાંકરા વિગેરે જોઈને અને તેનાથી બચીને સારામાર્ગથી ચાલે છે. એજ પ્રમાણે જો પુરૂષ મિથ્યાજ્ઞાન, મિથ્યા શાસ્ત્ર, મિથ્યામાર્ગ, અને મિથ્યા દૃષ્ટિના દોષોને જાણીને સન્માર્ગનો આશ્રય લે છે. તો તેમ કરવું તે કોઈની પણ નિંદા કરવી કહી શકાય નહીં.

न हि वस्तुस्वरूपप्रतिपादनं निन्दा कस्याऽपि महापुरुषस्य। सति हि तथा-'शीतं जलमुष्णोऽग्निः' इति तत्त्वकथनमपि निन्दास्पृग्वचनं जायेत, एतत्सर्वमपि सूत्रेण ग्रथ्नाति सूत्रकृत्। 'ते समणा माहणा य' ते साधवः श्रमणा माहनाश्च ब्राह्मणाश्च 'अन्नमन्नस्स' अन्योऽन्यस्य-परस्परस्य परस्परमन्यस्याऽन्यो निन्दां हास्यं च कुर्वन्ति। 'उ' तु 'गरहमाणा' गर्हमाणाः-निन्दन्तः 'अक्खंति' आख्यान्ति-कथयन्ति। 'सतो य अत्थी' स्वतश्चास्ति-मदीयदर्शनोक्ताऽनुष्ठानेन धर्मो मोक्षो वा भवति। 'असतो य णत्थी' अस्वतश्च नास्ति, परकीयदर्शनरीत्या कर्माऽनुष्ठानेन धर्मादयो न भवन्ति, इति ते कथयन्ति। 'गरहामो दिट्ठिं' गर्हामहे दृष्टिम्, वयन्तेषामेकान्तदृष्टिम्। 'सन्नेव पदार्थः-नित्य एव वा' इत्याद्येकान्ता दृष्टि र्या तामेव केवलं निन्दामः। 'ण गरहामो किंचि' न गर्हामहे किञ्चित्। एकान्तदृष्टे निन्दां कुर्मः, नत्वन्यत् किमपि ब्रूमः। वस्तुतस्तु-यस्य कस्याऽपि निरूपणम् एकान्तदृष्टिमुपगृह्यैव सम्भवति। एकान्तदृष्टिमते पदार्थस्वरूपनिरूपणं न सम्भवति इति कथयामो नैतावता कस्यापि निन्दा भवति-इति आर्द्रकोक्तिः ॥१२॥

टीका-सुगमा ॥१२॥

मूलम्-ण किंचि रूवेणऽभिधारयामो सदिट्ठिमग्गं तु करेमु पाउं।
मग्गे इमे किट्टिए आरिएहिं अणुत्तरे सप्पुरिसेहिं अंजू ।१३।

छाया-न कञ्चन रूपेणाभिधारयामः स्वदृष्टिमार्गञ्च कुर्मः प्रादुः।
मार्गोऽयं कीर्तित आर्यैरनुत्तरः सत्पुरुषैरञ्जुः ॥१३॥

वस्तु के स्वरूप का प्रतिपादन करना किसी की निन्दा करना नहीं कहा जाता है। ऐसा न माना जाय तो 'जल शीतल है, अग्नि उष्ण है' इस प्रकार की वास्तविकता को प्रकट करना भी निन्दा करना कहलाएगा। यह सब सूत्रकारने सूत्र के द्वारा ही दिखलाया है ॥१२॥

'ण किंचि रूवेणऽभिधारयामो' इत्यादि।

शब्दार्थ--आर्द्रक मुनि कहते हैं-'किंचि-कमपि' हम किसी श्रमण

વસ્તુ સ્વરૂપનુ પ્રતિપાદન કરવું કોઈની પણ નિંદા કરવી કહેવાય નહીં. એમ માની ન લેવાય કે-'પાણી ઠંડુ છે, અગ્નિ ગરમ છે,' આ પ્રમાણેના વાસ્તવિક પણાને બતાવવું તે પણ નિન્દા કરવી તેમ કહેવાશે આ બધું કથન સૂત્રકારે સૂત્રદ્વારા જ બતાવ્યું છે. ॥૧૨॥

'ણકિંચિ રૂવેણઽભિધારયામો' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ--આર્દ્રક મુનિ કહે છે--'કિંચિ-કમપિ' હું કોઈ પણ શ્રમણ

अन्वयार्थः—(किंचि) कञ्चन-कमपि श्रमणं माहनं वा (रूवेण) रूपेण स्वरूपेण –जुगुप्सिताऽवयवाङ्गाऽवयवोद्घाटनेन (ण अभिधारयामो) न-नैव अभिधारयामः-गर्हणाबुद्ध्या नोद्घाटयामः किन्तु-(सदिट्ठिमग्गं तु) स्वदृष्टिमार्गं तु-तदभ्युपगतं दर्शनं सिद्धान्तम् (पाउकरेमु) प्रादुष्कुर्मः-प्रकाशयामः। मोक्षमार्गस्तु-(आरिएहिं) आर्यैः (सप्पुरिसेहिं) सत्पुरुषैः-सन्तश्च ते पुरुषास्तैः सर्वज्ञैः-अधर्मदूरवर्त्तिभिः (इमे मग्गे) अयं मार्गः-सम्यग्दर्शनादिरूपः (अणुत्तरे) अनुत्तरः-न विद्यते उत्तरः

अथवा माहन के 'रूवेण-रूपेण' रूप अथवा वेषकी 'ण अभिधारयामो –नाभिधारयामः' निंदा नहीं करते हैं उसके अंग अथवा उपांग की बुराई नहीं करते' किन्तु 'सदिट्ठिमग्गं तु-स्वदृष्टिमार्गं तु' केवल अपने दर्शनका मार्ग ही 'पाउंकरेमु-प्रादुष्कुर्मः' प्रकाशित कर रहे हैं 'इमे मग्गे-अयं मार्गः' यह सम्यक् दर्शन आदिरूप मार्ग 'अणुत्तरे-अनुत्तरः' सर्वोत्तम है अर्थात् पूर्वापर विरुद्ध न होने के कारण तथा जीवाजीवादि पदार्थ-तत्वों की यथार्थ प्ररूपणा करने के कारण अनुत्तर है, क्योंकि –यह 'आरिएहिं-आर्यैः' आर्य 'सप्पुरिसेहिं-सत्पुरुषैः' सत्पुरुषों-सर्वज्ञों के द्वारा 'अंजू किट्टिया-अञ्जुः कीर्तितः' सरल कहा गया है॥१३॥

अन्वयार्थ--आर्द्रक पुनः कहते हैं-हम किसी श्रमण या माहन के रूप या वेष की निन्दा नहीं करते। उसके अंग या उपांग की बुराई नहीं करते। केवल अपने दर्शन का मार्ग ही प्रकाशित कर रहे हैं। यह सम्यग्दर्शन आदि रूप मार्ग सर्वोत्तम है अर्थात् पूर्वापरविरुद्ध न

અથવા માહનના 'रूवेण-रूपेण' રૂપ અથવા વેષની 'ण अभिधारयामो-नाभिधारयामः' નિંદા કરતો નથી. તેમના અંગ અથવા ઉપાંગોની બુરાઈ બતાવતો નથી. પરંતુ 'सदिट्ठिमग्गंतु-स्वदृष्टिमार्गन्तु' કેવળ પોતાના દર્શનનો માર્ગ જ 'पाउंकरेमु-प्रादुष्कुर्मः' પ્રગટ કરૂં છું. 'इमे मग्गे-अयं मार्गः' આ સમ્યગ્-દર્શન વિગેરે રૂપ માર્ગ 'अणुत्तरे-अनुत्तरः' સર્વોત્તમ છે, અર્થાત્ પૂર્વાપર વિરૂદ્ધ ન હોવાથી તથા જીવ અજીવ વિગેરે તત્વોની યથાર્થ પ્રરૂપણા કરવાથી અનુત્તર -સર્વશ્રેષ્ઠ છે, કેમકે આ 'आरिएहिं-आर्यैः' આર્ય 'सप्पुरिसेहिं-सत्पुरुषैः' સત્પુરૂષો -સર્વજ્ઞો દ્વારા 'अंजू किट्टिया-अञ्जुः कीर्तितः' સરલ કહેવામાં આવેલ છે. ।૧૩।

અન્વયાર્થ--ફરીથી આર્દ્રક મુનિ કહે છે.-હું કોઈ પણ શ્રમણ અથવા માહનના રૂપ અથવા વેષની નિંદા કરતો નથી. હું કેવળ અમારા શાસ્ત્રનો માર્ગજ પ્રગટ કરૂં છું. આ સમ્યગ્ દર્શન રૂપ માર્ગ જ સર્વોત્તમ છે, અર્થાત્ તે પૂર્વાપર વિરૂદ્ધ ન હોવાના કારણે તથા જીવાદિ તત્વોનું પ્રરૂપણ

-प्रधानो यस्मात् तथाविधोऽनुत्तरः पूर्वापराव्याहतत्वात् यथावस्थितजीवादिस्व-रूपनिरूपणाच्चायं धर्मोऽनुत्तरः (अंजू किट्टिए) अञ्जुः कीर्तितः मोक्ष इति ॥१३॥

॥ टीका-सुगमा ॥१३॥

मूलम्-उड्ढं अहेयं तिरियं दिसासु,
तसा य जे थावरा जे य पाणा।
भूयाहि संकाभि दुगुंछमाणो,
णो गरहई वुसिमं किंचि लोए ॥१४॥

छाया—ऊर्ध्वमधस्तिर्यग् दिशासु, त्रसाश्च ये स्थावरा ये च प्राणाः।
भूताभिशङ्काभिर्जुगुप्समानो नो गर्हते संयमवान् किञ्चिल्लोके ।१४।

होने के कारण तथा जीवादि तत्त्वों को यथार्थ प्ररूपणा करने के कारण अनुत्तर है, क्योंकि यह आर्य सत्पुरुषों सर्वज्ञों के द्वारा कहा गया है।१३।

टीका सुगम है ।।१३॥

'उड्ढं अहेयं तिरियं दिसासु' इत्यादि।

शब्दार्थ—'उड्ढं-ऊर्ध्वम्' ऊर्ध्व दिशामें 'अहेयं-अधश्च' अधो दिशामें 'तिरियं दिसासु-तिर्यग् दिशासु' तिर्छी दिशामें 'जे य तसा जे य थावरा पाणा-येच त्रसाः ये च स्थावराः प्राणाः' जो त्रस और स्थावर प्राणी हैं 'भूयाहिसंकाभि-भूताभिशङ्काभिः' उन भूतोंकी हिंसा की शंका से 'दुगुंछमाणो-जुगुप्समानः' घृणा करने वाला अर्थात् उनकी विराधना से पाप समझ कर बचने वाला 'वुसिमं-संयमवान्' संयमवान् पुरुष 'लोए-लोके' इस लोक में 'किंचि-कंचन' किसी की

કરવાના કારણે અનુત્તર-સર્વશ્રેષ્ઠ છે. કેમકે આ માર્ગ આર્ય સત્પુરૂષ એવા સર્વજ્ઞો દ્વારા નિર્દિષ્ટ છે. ॥૧૩॥

આ ગાથાનો ટીકાર્થ સરળ હોવાથી જૂદો બતાવેલ નથી.

'उड्ढं अहेयं तिरियं दिसासु' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ--'उड्ढं-ऊर्ध्वं' ઉર્ધ્વ દિશામાં 'अहेयं-अधः' અધો દિશામાં 'तिरियं दिसासु-तिर्यग्दिशासु' તિર્છી દિશાઓમાં 'जे य तसा जे य थावरा पाणा-ये च त्रसाः ये च स्थावराः प्राणाः' જે ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણિયો છે, 'भूयाहि-संकाभि-भूताभिशङ्काभिः' હિંસાની શંકાથી 'दुगुंछमाणो-जुगुप्समानः' ઘૃણા કરવાવાળા અર્થાત્ તેમની વિરાધનાથી પાપ માનીને બચવાવાળા 'वुसिमं-संयमवान्' સંયમવાન્ પુરૂષ 'लोए-लोके' આ લોકમાં 'किंचि-कंचन' કોઈની પણ

अन्वयार्थः—(उड्ढं) ऊर्ध्वदिशि (अहेयं) अधोदिशि (तिरियं दिसासु) तिर्यग्दिशासु (जे य तसा पाणा) ये च त्रसाः प्राणाः-प्राणिनः-द्वीन्द्रियादयो जीवाः तथा-(जे य थावरा पाणा) ये च स्थावराः प्राणाः-पृथिव्यप्तेजो वायुवनस्पतिलक्षणा जीवाः सन्ति (भूयाहिसंकाभि) भूताभिशङ्काभिः-प्राणातिपातशङ्कया (दुगंछमाणो) जुगुप्समानः-घृणां कुर्वन् (वुसिमं) संयमवान् पुरुषः (लोए) लोके-स्थावरजङ्गमात्मके (णो) नो (किंचि) कञ्चन (गरिहई) गर्हते-निन्दतीति ॥१४॥

'णो गरहई-नो गर्हते' निंदा नहीं करता। अर्थात् हे गोशालक! प्राणियों के वधसे घृणा करने वाला साधु किसी की निंदा नहीं करता है यह हमारा धर्म है,। इस कारण मुझ निरपराधी पर निंदा करने के अपराधका आरोप करना तुम्हारे लिए उचित नहीं है। मैं किसीकी निंदा न करके वस्तु स्वरूप का ही प्रतिपादन कर रहा हूं ॥गा०१४॥

अन्वयार्थ—ऊर्ध्व दिशा में, अधोदिशा में और तिर्छी दिशाओं में जो त्रस और स्थावर प्राणी हैं, उनकी हिंसा से घृणा करने वाला अर्थात् उनकी विराधना से पाप समझ कर बचने वाला संयमवान् पुरुष इस लोक में किसी की भी गर्हा नहीं करता। अर्थात् हे गोशालक! प्राणियों के वध से घृणा करने वाला साधु किसी की निन्दा नहीं करता है, यह हमारा धर्म है। इस कारण मुझ निरपराधी पर निन्दा करने के अपराध का आरोप करना तुम्हारे लिए उचित नहीं है। मैं किसी की निन्दा न करके वस्तुस्वरूप का ही प्रतिपादन कर रहा हूं ॥१४॥

'णो गरहइ-नो गर्हते' નિંદા કરતા નથી. અર્થાત્ હે ગોશાલક! પ્રાણિયોના વધથી ઘૃણા કરવા વાળા સાધુ કોઈની પણ નિંદા કરતા નથી. આ અમારો ધર્મ છે. આ કારણે નિરપરાધી એવા મારા પર નિંદા કરવાનો આરોપ કરવો તે તમારા જેવાને યોગ્ય નથી. હું કોઈની નિંદા કર્યા વિના વસ્તુ સ્વરૂપનું જ પ્રતિપાદન કરી રહેલ છું. ॥ગા૦૧૪॥

અન્વયાર્થ—ઉર્ધ્વદિશામાં અધોદિશામાં અને તિર્છીદિશામાં જે ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણી છે, તેની હિંસાથી ઘૃણા કરવાવાળા અર્થાત્ તેની વિરાધનાથી પાપ સમઝીને બચવાવાળા સંયમવાન્ પુરૂષ આ લોકમાં કોઈની પણ નિંદા કરતા નથી. અર્થાત્ હે ગોશાલક પ્રાણિયોના વધથી ઘૃણા કરવાવાળા સાધુ કોઈની પણ નિંદા કરતા નથી. આ અમારો ધર્મ છે. તો નિરપરાધી એવા મારા પર નિંદા કરવાનો આરોપ મૂકવો તે આપના જેવાને યોગ્ય નથી. હું તો કોઈની પણ નિંદા કર્યા વિના વસ્તુ સ્વરૂપનું જ પ્રતિપાદન કરૂં છું. ॥૧૪॥

टीका—श्री वर्धमानस्वामि तीर्थंकरः सदसि समवेतान् नराऽमराऽग्रगण्य समूहान् अभिलक्षीकृत्य कथयति-'इह खलु' इह-मनुष्यलोके 'पाईणं वा' प्राच्यां वा-पूर्वस्मिन्दिग्विभागे 'पडीणं वा' प्रतीच्यां वा-पश्चिमदिग्विभागे 'उदीणं वा' उदीच्यां वा-उत्तरस्याम्-उत्तरदिग्विभागे 'दाहिणं वा' दक्षिणस्यां वा-दक्षिण-दिग्विभागे वा 'संतेगइया' सन्त्येकेऽनेकप्रकारकाः 'माणुया भवंति' मनुष्या भवन्ति। 'अणुपुव्वेणं' आनुपूर्व्या 'लोगे उववन्ना' लोके उपपन्नाः, इहलोके नानादिशासु पूर्वादिक्रमेण नाना प्रकारका मनुष्या निवसन्ति ते सर्वे न एकरूपाः, किन्तु-अनेक जातीयाः सन्ति अनेक प्रकारकत्वमेव दर्शयति-'तं जहा' इत्यादि। 'तं जहा' तद्यथा-'आरियावेगे' एके आर्याः, लब्धधर्ममतयः, एके भवन्ति। 'अणारिया वेगे' भवन्ति च एके अनार्या वा-आर्यविरोधिनोऽधर्माणः। अथवा-आर्यदेशोद्भवा अनार्यदेशोद्भवाश्च। 'उच्चागोत्ता वेगे' उच्चगोत्रा एके 'णीयागोया वेगे' नीचगोत्रा वा एके, 'कायमंता वेगे' कायवन्त एके, शरीरेण केचिल्लम्बा-यमाना दीर्घशरीरा इत्यर्थः। केचन पुनः-'हस्समंता वेगे' ह्रस्ववन्त एके, वामनाः

'इह खलु' इत्यादि।

टीकार्थ—श्री वर्धमान स्वामी समवसरण में एकत्र हुए अग्रगण्य मनुष्यों तथा देवों के समूह को लक्ष्य करके कहते हैं-इस मनुष्यलोक में पूर्वदिशा में, पश्चिमदिशा में, उत्तर दिशामें या दक्षिण दिशा में, अनेक प्रकार के मनुष्य होते हैं, सभी एक प्रकार के नहीं होते हैं। जैसे-कोई आर्य अर्थात् धर्म बुद्धि वाले होते हैं। कोई अनार्य अर्थात् आर्यविरोधी-अधर्मी होते हैं। अथवा कोई आर्य देश में उत्पन्न और कोई अनार्य देश में उत्पन्न होते हैं। कोई उच्चगोत्रीय तो कोई नीच गोत्रीय होते हैं। कोई शरीर से लम्बे होते हैं, कोई छोटे कद वाले,

---

'इह खलु' ईत्यादि

ટીકાર્થ—શ્રી વર્ધમાન સ્વામી સમવસરણમાં એકઠા થયેલા અગ્રગણ્ય, મુખ્ય એવા મનુષ્યો તથા દેવોના સમૂહને ઉદ્દેશીને કહે છે-આ મનુષ્ય લોકમાં, પૂર્વ દિશામાં, પશ્ચિમ દિશામાં, ઉત્તર દિશામાં, દક્ષિણ દિશામાં અનેક પ્રકારના મનુષ્યો હોય છે. બધા મનુષ્યો એક પ્રકારના હોતા નથી. જેમ-કોઇ આર્ય અર્થાત્ ધર્મ બુદ્ધિવાળા હોય છે, કોઈ અનાર્ય અર્થાત્ આર્ય વિરોધી-અધર્મી હોય છે અથવા કોઇ આર્યદેશમાં ઉત્પન્ન થયેલા અને કોઈ અનાર્ય દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલા હોય છે. કોઈ ઉચ્ચ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા હોય છે. અને કોઈ નીચ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા હોય છે. કોઈ શરીરથી લાંબા હોય છે, કોઈ ઠીંગણા કદવાળા વામન

टीका—पुनः स्व सद्धर्मनिरूपणायाऽऽह-(उड्ढं) इत्यादि, (उड्ढं) ऊर्ध्वम्-ऊर्ध्वदिशि (अहेयं) अधोदिशि (तिरियं दिसासु) तिर्यग्दिशासु- ऊर्ध्वाऽधस्तिर्यग्-दिशासु (जे य तसा जे य थावरा पाणा) ये च त्रसाः द्वीन्द्रियादयः प्राणाः ये च स्थावराः पृथ्वीकायादयः प्राणाः-प्राणिनो विद्यन्ते, (भूयाहिसंकाभि) भूताभिशङ्काभिः-तेषां भूतानां विनाशशङ्काभिः 'दुगुंछमाणो' जुगुप्समानः-घृणां कुर्वन् एतेषां विराधनेन सावद्यक्रिया भवति तथा 'वुसिमं' संयमवान् पुरुषः 'लोए' लोके 'णो' नो 'किंचि' कञ्चन 'गरहई' गर्हते, भूतानां वधशङ्कया घृणां कुर्वन् साधुः कमपि न निन्दतीति हे गोशालक ! एष मदीयो धर्मः। एवंविधे मयि-अनपराद्धेऽपराध्यति निन्दकत्ववाचो निष्फला युक्तिरत्र। नाऽहं निन्दामि-निन्दयामि वा किन्तु वस्तुस्वरूपं प्रतिपादयामि, इति ॥१४॥

मूलम्—आगंतगारे आरामगारे समणे उ भीते ण उवेति वासं।
दक्खा हु संती बहवे मणुस्सा
ऊणातिरित्ता य लवा लवा य ॥१५॥

छाया—आगन्तगारे आरामगारे श्रमणस्तु भीतो नोपैति वासम्।
दक्षा हि सन्ति बहवो मनुष्या ऊनातिरिक्ताश्च लपालपाश्च ॥१५॥

टीकार्थ—आर्द्रक मुनि अपने धर्म की प्ररूपणा करने के लिए फिर कह रहे हैं-ऊँची, नीची और तिर्छी दिशाओं में जो त्रस और स्थावर प्राणी हैं, उन प्राणियों की हिंसा से घृणा करते हुए अर्थात् जीवों की हिंसा से सावद्य क्रिया होती है, ऐसा समझते हुए संयमी पुरुष लोक में किसी की भी गर्हा नहीं करते हैं। हे गोशालक! यह मेरा धर्म है। इस कारण मैं निरपराधी हूं, फिर भी तुम मुझे निन्दा करने का अपराधी कह रहे हो, तुम्हारा यह कहना अयुक्त है। मैं निन्दा नहीं करता कराता, केवल वस्तुस्वरूप का ही प्रतिपादन कर रहा हूं ॥१४॥

ટીકાર્થ—આર્દ્રક મુનિ પોતાના ધર્મની પ્રરૂપણા કરવા માટે ફરીથી કહે છે કે—ઉંચી, નીચી, અને તિર્છી દિશાઓમાં ત્રસ અને સ્થાવર જે પ્રાણિયો છે, તે પ્રાણિયોની હિંસાથી ઘૃણા કરતા થકા અર્થાત્ જીવોની હિંસાથી સાવદ્ય ક્રિયા થાય છે, તેમ સમજતા થકા સંયમી પુરૂષ જગતમાં કોઈની પણ નિંદા કરતા નથી. હે ગોશાલક ! આ મારો ધર્મ છે. તેથી હું નિરપરાધી છું તો પણ તમો મને નિંદા કરવારૂપ અપરાધી કહી રહ્યા છો, તમારૂ આ કથન અયોગ્ય છે. હું નિંદા કરતો નથી. તેમ નિંદા કરાવતો પણ નથી. પણ કેવળ વસ્તુ સ્વરૂપનુ જ પ્રતિપાદન કરૂં છું. ॥ગા૦૧૪॥

अन्वयार्थः—गोशालक आर्द्रकमुनिं प्रत्याह-(समणे उ भीते) भीतस्तु श्रमणो महावीरस्वामी, सो ! तव तीर्थकरो भयभीतः सन् (आगंतगारे) आगन्तगारे आगन्तूणामागारे-आगन्तुकावासे-धर्मशालायाम् (आरामगारे) आरामगारे आरामः स्यादुपवनं तन्मध्यगेहेऽपि, (वासं ण उवेइ) वासं स्थितिं नोपैति भीतः सन् किन्नामशर्मविन्दति जनाकुले न वसति । कथं नो पैति तत्राह-हेतुम् । (बहवे मणुस्सा ऊणातिरित्ता य लवालवा य दक्खा हु संती) बहवो मनुष्या ऊनातिरिक्ताश्च

'आगंतगारे आरामगारे' इत्यादि ।

शब्दार्थ—'समणे उ भीते-श्रमणस्तु भीतः' श्रमण महावीर भिरु डरपोक है, क्योंकि 'आगंतगारे-आगन्तगारे' वे आगन्तुकावास-धर्मशाला में 'आरामगारे-आरामगारे' तथा उद्यानों में बने मकानों में वासं ण उवेइ-वासं न उपैति' ठहरते नहीं है, उनके वहां नहीं ठहरने का कारण यही है कि 'बहवे मणुस्सा ऊणातिरित्ता लवालवा य दक्खा हु संति-बहवे मनुष्याः ऊनातिरिक्ताः लपालपाश्च सन्ति' वहां बहुत से न्यून, अधिक, वक्ता मौनी अथवा दक्ष पुरुष निवास करते हैं, ॥१५॥

अन्वयार्थ—गोशालक आर्द्रक मुनि से कहता है-श्रमण महावीर भीरु डरपोक हैं, क्यों कि वे आगन्तुकावास धर्मशाला या सराय में तथा उद्यानों में बने मकान में नहीं ठहरते हैं। उनके वहां नहीं ठहरने का कारण यही है कि वहां बहुत से न्यून, अधिक, वक्ता, मानी या

'आगतगारे आराम गारे' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—ગોશાલક આર્દ્રક મુનીને કહે છે—'समणे उ भीते-श्रमणस्तु भीतः' શ્રમણ મહાવીર ભિરુ કહેતાં ડરપોક છે. કેમકે—'आगंतगारे-आगन्तगारे' તેઓ આગન્તુકાવાસ અર્થાત્ ધર્મશાળામાં તથા 'आरामगारे-आरामगारे' ઉદ્યાનોમાં બનાવવામાં આવેલ મકાનોમાં 'वासं ण उवेइ-वासं न उपैति' નિવાસ કરતા નથી. ત્યાં તેઓનું ન રહેવાનું કારણ એજ છે કે-'बहवे मणुस्सा ऊणातिरित्ता-लवालवा य दक्खा हु संति-बहवे मनुष्याः ऊनातिरिक्ता लपालपाश्च सन्ति' ત્યાં ઘણા ખરા ન્યૂન અધિક, વક્તા, મૌની, અથવા દક્ષ પુરૂષો નિવાસ કરે છે. ॥૧૫॥

અન્વયાર્થ—ગોશાલક આર્દ્રક મુનીને કહે છે કે—શ્રમણ મહાવીર ભીરૂ અર્થાત્ ડરપોક છે. કેમકે તેઓ આગન્તુકાવાસ-ધર્મશાલા વિગેરેમાં તથા ઉદ્યાનોમાં બનાવેલ મકાનોમાં રહેતા નથી. તેઓ ત્યાં ન રહેવાનું કારણ એજ છે-કે-ત્યાં ઘણા એવા ન્યૂન અથવા અધિક વક્તા વિગેરે પુરૂષો નિવાસ કરે છે. પોતાનાથી જે ઉતરતા હોય-કે ન્યૂન કહેવાય છે. પોતાનાથી જે ઉત્તમ

कपालपाश्च दक्षा हि सन्ति, तत्र-ऊनाः स्वापेक्षया हीनाः-अतिरिक्ता जात्यादिना अधिकाः लपा वा-वक्तारः, अलवाः-मौनव्रतिकाः विद्यादियुक्ताः, दक्षाः-प्रखर-पण्डिताः सन्तीति, अस्मिन् प्रदेशेऽनेके दार्शनिका बुद्धिमन्तः शास्त्रे कृतपरिश्रमाः दत्ताऽवधाना वर्णनादिभि श्रेष्ठा उन्मज्जन्ति, यदि प्रश्नं कुर्युस्ते तदा किमुत्तरं देयमिति विविच्य जनाकुलावासं दूरात्परिहरन् भीत इवैकान्ते वसति-गच्छति च तत्रैव, यत्रैषां सम्भावना न सम्भवेत् ॥१५॥

मूलम्-मेहाविणो सिक्खियबुद्धिमंता,

सुत्तेहि अत्थेहि य णिच्छयन्ना ।

पुच्छिंसु मा णो अणगारा अन्ने,

इति संकमाणो ण उवेति तत्थ ॥१६॥

दक्ष पुरुष निवास करते हैं। अपनी अपेक्षा जो हीन हों वे न्यून कहे जाते हैं और जात्यादि से अतिरिक्त को अधिक कहे गए हैं, अधिक या सुन्दर भाषण करने वाले वक्ता (लप) कहलाते हैं, मौन साधना करने वाले मौनी कहलाते हैं तथा विद्यासिद्ध आदि या प्रखर पण्डित दक्ष, कहलाते हैं। पूर्वोक्त सार्वजनिक स्थानों में अनेक दार्शनिक बुद्धिशाली शास्त्राध्ययन में परिश्रम करने वाले, सावधान तथा वर्णन करने आदि में श्रेष्ठ पुरुष आते जाते रहते हैं। महावीर सोचते हैं कि अगर वे प्रश्न कर बैठेंगे तो मैं क्या उत्तर दूंगा! इस प्रकार भयभीत होकर वे मनुष्यों से व्याप्त स्थानों से बचते हैं और ऐसे स्थानों में ही ठहरते हैं जहाँ उनके आने की कोइ संभावना न हो ॥१५॥

टीका सरल है ॥१५॥

કોટિના હોય તે અધિક કહેવાય છે સુંદર પ્રવચન કરવાવાળા વક્તા (લપ) કહેવાય છે. મૌન ધારણ કરવાવાળા મૌનિ કહેવાય છે તથા વિદ્યા સિદ્ધ વિગેરે પ્રખર પંડિત દક્ષ કહેવાય છે પૂર્વોક્ત સાર્વજનિક સ્થાનોમાં અનેક દાર્શનિક, બુદ્ધિશાળી શાસ્ત્રાધ્યયનમાં શ્રમ કરવાવાળા સાવધાન તથા વર્ણન કરવામાં શ્રેષ્ઠ પુરૂષો આવતા જતા રહે છે, તેથી મહાવીરસ્વામી વિચારે છે કે-જો તેઓ કોઇ વિષયમાં પ્રશ્ન કરી બેસશે તો હું શું ઉત્તર આપીશ? આ રીતે ડરપોક થઇને તેઓ મનુષ્યોથી વ્યાપ્ત સ્થાનોથી બચતા રહે છે. અને એવા સ્થાનોમાં વસે છે કે જ્યાં તેવાઓનો આવવાનો સંભવ જ ન હોય. ॥ગા૦૧૫॥

આ ગાથાનો ટીકાર્થ સરળ જ છે. જેથી આપેલ નથી.

छाया—मेधाविनः शिक्षितबुद्धिमन्तः सूत्रेष्वर्थेषु च निश्चयज्ञाः ।
मा प्राक्षुरनगारा अन्ये इति शङ्कमानो नो पैति तत्र ॥१६॥

अन्वयार्थः—(मेहाविणो) मेधाविनः-व्रतग्रहणधारणासम्पन्नाः (सिक्खिय) शिक्षिताः-यद्वा वयप्रमाणनिपुणाः (बुद्धिमंता) बुद्धिमन्तः-औत्पत्तिक्यादिबुद्धियुक्ताः (सुत्तेहिं) सूत्रेषु-व्याकरणादिसूत्रविषये (अत्थेहिं) अर्थेषु-तत्तच्छास्त्रप्रतिपाद्येषु

'मेहाविणो सिक्खियबुद्धिमंता' इत्यादि ।

शब्दार्थ—'मेहाविणो-मेधाविनः' मेधावी अर्थात् व्रतों के ग्रहण और धारण करने की मतिवाले 'सिक्खियबुद्धिमंता-शिक्षितबुद्धिमन्तः' प्रमाणों में निपुण, एवं बुद्धिमान् औत्पत्ति की आदि बुद्धियों से युक्त 'सुत्तेहिं-सूत्रेषु' सूत्रों में अर्थात् शास्त्रके मूलपाठ में तथा 'अत्थेहिं-अर्थेषु' उनके अर्थ में 'य-च' और 'णिच्छयन्ना-निश्चयज्ञाः' निश्चय को जानने वाले 'अन्ने-अन्ये' अन्य-परदर्शन वाले 'अणगारा-अनगाराः' अनगार 'मा णो पुच्छिसु-मा अस्माकं प्राक्षुः' मुझसे कोई प्रश्न न कर बैठे 'इति संकमाणो-इति शंकमानः' इस प्रकार की आशंका करते हुए महावीर 'तत्थ-तत्र' उन जनाकुल स्थानों में 'ण उवेति-नोपैति' नहीं जाते हैं ॥गा० १६॥

अन्वयार्थ—मेधावी अर्थात् व्रतों के ग्रहण और धारण करने की मतिवाले, शिक्षित-प्रमाणों में निपुण, बुद्धिमान् औत्पत्तिकी आदि बुद्धियों से युक्त, सूत्रों में अर्थात् शास्त्र के मूलपाठ में तथा उनके

'मेहाविणो सिक्खियबुद्धिमंता' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—मेहाविणो-मेधाविनः' મેધાવી અર્થાત્ વ્રતોને ગ્રહણ અને ધારણ કરવાની મતીવાળા 'सिक्खियबुद्धिमंता-शिक्षितबुद्धिमन्तः' શિક્ષિત અર્થાત્ પ્રમાણોમાં પ્રવીણ અને બુદ્ધિમાન્ એટલે કે ઔત્પત્તિકી વિગેરે બુદ્ધિયોથી યુક્ત 'सुत्तेहिं-सूत्रेषु' સૂત્રોમાં અર્થાત્ શાસ્ત્રના મૂલપાઠમાં તથા 'अत्थेहिं-अर्थेषु' તેના અર્થમાં 'य-च' અને 'णिच्छयन्ना-निश्चयज्ञाः' નિશ્ચયને જાણનારા 'अन्ने-अन्ये' અન્ય-પરદર્શનવાળા 'अणगारा-अनागाराः' સાધુ 'मा णो पुच्छिसु-मा अस्माकं प्राक्षुः' મને કોઈ પ્રશ્ન ન પૂછિ બેસે 'इति संकमाणे-इति शङ्कमानः' આ પ્રમાણેની શંકા કરતા થકા મહાવીર 'तत्थ-तत्र' એ જન વ્યાપ્ત સ્થાનોમાં 'ण उवेति-नोपैति' જતા નથી. ॥૧૬॥

અન્વયાર્થ—મેધાવી અર્થાત્ વ્રતોને ગ્રહણ અને ધારણ કરવાની મતિ-બુદ્ધિવાળા શિક્ષિત પ્રમાણોમાં નિપુણ, બુદ્ધિમાન્ ઔત્પત્તિકી વિગેરે બુદ્ધિયોથી યુક્ત શાસ્ત્રના મૂળ પાઠમાં તથા તેના અર્થમાં નિપુણ એવા પરદર્શન

(य) च (णिच्छयन्ना) निश्चयज्ञाः (अन्ने) अन्ये (अणगारा) अनगाराः-साधवः-परदर्शनिकाः (मा णो पुच्छिसु) मा अस्माकं प्राक्षुः (इति संकमाणो) इति शङ्कमानः-शङ्कां मनसि कुर्वन्नित्यर्थः। (तत्थ) तत्र-जनाकुले स्थाने (ण उवेति) नो पैति-न गच्छति महावीरस्वामी, यद्यहं जनाऽऽकुले स्थाने गमिष्यामि तदा तत्र वसन्तः परेसाधवो मां किमपि प्रक्ष्यन्ति तदोत्तरं दातुमहमसक्तः किं करिष्यामि कथं वा तत्र स्थास्यामि महती मेऽप्रतिष्ठा स्यादिति तव तीर्थंकरो नोपैति ॥१६॥

टीका-सुगमा ॥१६॥

मूलम्-णो कामकिच्चा ण य बालकिच्चा,
रायाभिओगेण कुओ भएणं।
वियागरेज्जा पसिणं न वा वि,
सकामकिच्चे णिह आरियाणं ॥१७॥

छाया—न कामकृत्यो न च बालकृत्यो राजाभियोगेन कुतो भयेन।
व्यागृणीयात्प्रश्नं न वापि स्वकामकृत्येनेहार्याणाम् ॥१७॥

अर्थ में निपुण परदर्शनी साधु मुझसे कोई प्रश्न न कर बैठे, इस प्रकार की आशंका करते हुए महावीर उन जनसंकुल स्थानों में नहीं जाते हैं। वे सोचते हैं कि कदाचित् किसी ने कोई प्रश्न किया तो मैं उसका उत्तर नहीं दे सकूंगा! उस समय मैं क्या करूंगा! कैसे वहां रहूंगा! मेरी बड़ी अप्रतिष्ठा होगी। यह कारण है कि तुम्हारे तीर्थंकर ऐसे स्थानों में जाते ही नहीं हैं ॥१६॥ टीका सुगम है ॥१६॥

'णो कामकिच्चा ण य बालकिच्चा' इत्यादि।

शब्दार्थ—'मुनि आर्द्रक उत्तर देते हैं-भगवान् महावीरस्वामी 'णो कामकिच्चा-न कामकृत्यः' निष्प्रयोजन कोई कार्य नहीं करते हैं और

વાળા સાધુ મને કોઈ પ્રશ્ન ન પૂછે આવા પ્રકારની શંકા કરીને મહાવીર-સ્વામી તેવા પ્રકારના જન સંકુલલ-ઘણા જનોથી યુક્ત એવા સ્થાનોમાં જતા નથી. તેઓ વિચારે છે કે કદાચ કોઈ કંઈ પ્રશ્ન પૂછી લેશે તો હું સમ્યક્ રીતે તેનો ઉત્તર આપી શકીશ નહીં, તેવે વખતે હું શું કરીશ કેવી રીતે ત્યાં રહીશ? તેવે વખતે મારી મોટી અપ્રતિષ્ઠા થશે, એજ કારણથી તમારા તીર્થંકર એવાં સ્થાનોમાં જતા નથી. ॥૧૬॥ ટીકા સુગમ છે.

શબ્દાર્થ—આર્દ્રક મુનિ ઉત્તર આપે છે—ભગવાન્ મહાવીરસ્વામી 'णो कामकिच्चा-न कामकृत्य.' પ્રયોજન વિનાનું કોઈ પણ કાર્ય કરતા નથી અને 'ण य बालकिच्चा-न च बालकृत्यः' બાલકની જેમ વગર વિચાર્યું કાર્ય પણ

अन्वयार्थः--आर्द्रको गोशालकं प्रत्याह-महावीरस्वामी (णो कामकिच्चा) नो कामकृत्यः-नो कामकृत्यं-निष्प्रयोजनं कार्यं न करोति (ण य बालकिच्चा) न च बालकृत्यः-न वा बालकवदविचारितं कर्म करोति, न वा-(रायाभिओगेण) राजाभियोगेन-राज्ञ आज्ञयाऽपि न करोति (कुओ भएणं) कुतो भयेन-भयेन कथं वदेत् अर्थात् कस्मादपि भयान्न वदतीत्यर्थः किन्तु-(सकामकिच्चेणिह आयरियाणं) स्वकामकृत्येनेहाऽऽचार्याणाम्-स्वेच्छाचारितया स भगवान् इह-जगति आर्याय तथा उपार्जिततीर्थकरनामकर्मणः क्षपणाय च धर्मोपदेशं करोति, (पसिणं

'ण य बालकिच्चा-न च बालकृत्यः' न बालक के समान विना विचारे ही कोई कार्य करते हैं। 'न वा रायाभिओगेण-न वा राजाभियोगेन' वे राजा के भयसे भी धर्मका उपदेश नहीं करते हैं 'कुओ भएणं-भयेन कुतः' तो दूसरे के भयसे तो उपदेश करेंगे ही कैसे? 'सकामकिच्चेणिह आरियाणं-स्वकाम कृत्येनेहाऽर्याणां' भगवान् उपार्जित किये हुए तीर्थंकर नाम कर्मका क्षय करने के लिये आर्य जनों को उपदेश देते हैं, अथवा 'पसिणं वियागरेज्जा-प्रश्नं व्यागृणीयात्'-अथवा निरवद्य प्रश्नका उपदेश देते हैं, सावद्य प्रश्न का उत्तर नहीं देते हैं ॥गा०१७॥

अन्वयार्थ--मुनि आर्द्रक उत्तर देते हैं-भगवान् महावीर न निष्प्रयोजन कोई कार्य करते हैं और न बालक के समान विना विचारे कोई कार्य करते हैं। वे राजा के भय से भी धर्म का उपदेश नहीं करते हैं तो दूसरे के भय से तो उपदेश करेंगे ही कैसे? भगवान् उपार्जित

કરતા નથી. 'ण वा रायाभिओगेण-न वा राजाभियोगेन' તેઓ રાજાના ડરથી પણ ધર્મનો ઉપદેશ કરતા નથી. 'कुओ भएणं-भयेन कुत.' તો પછી બીજાઓના ડરથી તો ઉપદેશ કરવાની વાત જ ક્યાં રહી? 'सकाम किच्चे णिह आरियाणं-स्वकामकृत्येनेहाऽर्याणाम्' ભગવાન્ ઉપાર્જીત કરવામાં આવેલા તીર્થંકર નામકર્મનો ક્ષય કરવા માટે આર્ય પુરૂષોને ઉપદેશ આપે છે. અથવા 'पसिणं वियागरेज्जा-प्रश्नं व्यागृणीयात्' નિરવદ્ય પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપે છે, સાવદ્ય પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપતા નથી. ॥ગા૦૧૭॥

અન્વયાર્થ—આર્દ્રકમુનિ ઉત્તર આપતા કહે છે. કે—ભગવન્ મહાવીર સ્વામી પ્રયોજન વિના કોઇ કાર્ય કરતા નથી. તેમજ બાલકની માફક વગર વિચાર્યું કંઇજ કાર્ય કરતા નથી. તેઓ રાજાના ભયથી ધર્મનો ઉપદેશ કરતા નથી તો પછી બીજા કોઈના ભયથી તો ઉપદેશ કેમ કરે? ભગવાન્ ઉપા-

वियागरेज्जा) प्रश्नं निरवद्यप्रश्नोत्तरं व्यागृणीयात् न वाऽपि व्यागृणीयात्-सावद्यस्योत्तरं न ददातीति ॥१७।

टीका--आर्द्रकमुनि गौशालकं प्रति कथयति-भो गोशालक! भगवान् महावीरस्वामी 'णो कामकिच्चा' नो कामकृत्यः-प्रयोजनमन्तरेण किमपि कार्यं न करोति। 'ण य बालकिच्चा' न च बालकृत्यः-बालकवदविचार्य न किमपि कुरुते कार्यम्। न वा 'रायाभिओगेण' राज्ञाऽभियोगेन-राज्ञा आज्ञया राजभयेन च धर्मोपदेशं न करोति। 'भएण कुओ' भयेन कुतः-भयेन तु सर्वथा नैव करोति धर्मोपदेशं स देवाधिदेवः। 'पसिणं वियागरेज्ज न वावि' प्रश्नं व्यागृणीयान्नवाऽपि-कदाचिन्निरवद्यप्रश्नोत्तरं ददाति-न वाऽपि ददाति सावद्यप्रश्नोत्तरम्, 'स कामकिच्चेणिह आरियाणं' स्वकामकृत्येनेहाऽऽर्याणाम्-स्वेच्छाकारितया-स भगवान् इह-जगति-आर्याय धर्ममुपदिशति, तथा-स्वकीयतीर्थंकरनामकर्मणः क्षयाय धर्मोपदेशं करोतीति भावः ॥१७॥

किये हुए तीर्थंकरनामकर्म का क्षय करने के लिए आर्यजनो को उपदेश देते हैं। किसी के प्रश्न का उत्तर देते है या नहीं भी देते है। अर्थात् निरवद्य प्रश्न का उत्तर देते है, सावद्य प्रश्न का उत्तर नहीं देते है।१७।

टीकार्थ-आर्द्रक मुनि ने गोशालक से कहा—हे गोशालक! भगवान् महावीर स्वामी प्रयोजन के विना कोई कार्य नहीं करते। बालक के समान विना विचारे भी कोई कार्य नहीं करते। वे देवाधिदेव राजा के भय से धर्मोपदेश नहीं देते, किसी के भी भय से उपदेश नहीं देते। कदाचित् निरवद्य प्रश्न का उत्तर देते हैं और सावद्य प्रश्न का उत्तर नहीं भी देते! वे तीर्थंकर नामकर्म के क्षय के लिए आर्यजनों को धर्मदेशना देते हैं ॥१७॥

જીત કરેલ તીર્થંકર નામ કર્મનો ક્ષય કરવા માટે આર્યજનોને ઉપદેશ આપે છે કોઇના પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપે પણ છે અને નથી પણ આપતા અર્થાત્ નિરવદ્ય પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપે છે સાવદ્ય પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપતા નથી. ૧૭।

ટીકાર્થ—આર્દ્રક મુનિ ગોશાલકને કહે છે—હે ગોશાલક! ભગવાન્ મહાવીરસ્વામી પ્રયોજન વિના કોઈ પણ કાર્ય કરતા નથી- તેમજ બાલકની જેમ વગર વિચાર્યું પણ કોઈ કાર્ય કરતા નથી. તેઓ દેવાધિદેવ એવા રાજાના ડરથી ધર્મોપદેશ આપતા નથી. તો પછી બીજાના ભયની તો વાત જ શી કરવી? અર્થાત્ કોઇના પણ ડરથી તેઓ ઉપદેશ આપતા નથી કદાચ નિરવદ્ય પ્રશ્નનો ઉત્તર આપે છે, અને સાવદ્ય પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા નથી. તેઓ તીર્થંકર નામકર્મના ક્ષય માટે આર્ય જનોને ધર્મદેશના આપે છે. ॥૧૭॥

मूलम्—गंता च तत्थ अदुवा अगंता,
वियागरेज्जा समियासु पन्ने ।
अणारिया दंसणओ परित्ता,
इति संकमाणो ण उवेति तत्थ ॥१८॥

छाया—गत्वा च तत्राऽथवाऽगत्वा, व्यागृणीयात्समतयाऽऽशुप्रज्ञः ।
अनार्या दर्शनतः परीता इति शङ्कमानो नोपैति तत्र ॥१८॥

अन्वयार्थः—(आसुपन्ने) आशुप्रज्ञः (गंता) गत्वा (तत्थ) तत्र-प्रश्नकर्तुः समीपम् (अदुवा) अथवा (अगंता) अगत्वैव प्रश्नकर्तुः समीपम् (वियागरेज्जा)

'गंता च तत्थ अदुवा अगंता' इत्यादि ।

शब्दार्थ—'आसुपन्ने-आशुप्रज्ञः' सर्वज्ञ महावीर 'तत्थ-तत्र' प्रश्न करनेवाले के समीप 'गंता-गत्वा' जाकरके 'अदुवा-अथवा' अथवा 'अगंता-अगत्वा' न जाकर भी 'समिया-समतया' समभावसे 'वियागरेज्जा-व्यागृणीयात्' धर्मका उपदेश अथवा प्रश्नों के उत्तर देते हैं। रागद्वेष से युक्त होकर कभी भी भाषण नहीं करते, 'अणारिया-अनार्याः' अनार्य जन 'दंसणओ-दर्शनात्' सम्यक्त्वसे 'परित्ता-परीता' भ्रष्ट-रहित होते हैं 'इति संकमाणो-इति शङ्कमानः' ऐसी आशंका से 'तत्थ-तत्र' उनके पास अनार्य देशमें 'न उवेति-नोपैति' नहीं जाते हैं। भय के कारण न जाते हों ऐसा कहना उचित नहीं है ॥गा०१८॥

अन्वयार्थ—सर्वज्ञ महावीर स्वामी श्रोताओं के समीप जाकर

'गंताव तत्थ अदुवा अगंता' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'आसुपन्ने-आशुप्रज्ञ.' સર્વજ્ઞ મહાવીરસ્વામી 'तत्थ-तत्र' પ્રશ્ન કરવાવાળાની પાંસે 'गंता-गत्वा' જઈને 'अदुवा-अथवा' અથવા 'अगंता आगत्वा' ગયા વિના પણ 'समिया-समतया' સમભાવથી 'वीयागरेज्जा-व्यागृणीयात्' ધર્મનો ઉપદેશ અથવા પ્રશ્નોના ઉત્તરો આપે છે રાગદ્વેષથી યુક્ત થઈને તેઓ ભાષણ કરતા નથી. 'अणारिया-अनार्याः' અનાર્ય લોકો 'दंसणओ-दर्शनात्' સમ્યક્ત્વથી 'परित्ता-परीता' ભ્રષ્ટ એટલે કે સમ્યક્ત્વ વિનાના હોય છે. 'तत्थ-तत्र' ત્યાં તેઓની પાંસે અનાર્ય દેશમાં 'न उवेंति-नोपैति' જતા નથી, ભયના કારણે તેઓની સમીપે જતા નથી તેમ નથી. ॥૧૮॥

અન્વયાર્થ—સર્વજ્ઞ મહાવીર સ્વામી શ્રોતાઓની પાંસે જઈને અથવા

व्यागृणीयात्—प्रश्नोत्तरं वदति (समिया) समतया—समभावेन न तु रागद्वेषाकुलो वदति (अणारिया) अनार्याः (दंसणओ) दर्शनात्—सम्यक्त्वात् (परित्ता) परीताः भ्रष्टाः (इति संकमाणो) इति शङ्कमानः—इति जानानः 'तत्थ' तत्र—अनार्यदेशे (न उवेति) नोपैति—न गच्छति न तु—भयान्न गच्छतीति ॥१८॥

टीका--'आसुपन्ने' आशुप्रज्ञोऽतीव बुद्धिमान् सर्वज्ञो भगवान् 'तत्थ' तत्र–प्रश्नकर्तुः समीपे 'गंता च' गत्वा च 'अदुवा' अथवा 'अगंता' अगत्वा वा 'समिया' समतया—समभावेन न तु रागद्वेषाभ्यामाकृष्यमाणः 'वियागरेज्जा' व्यागृणीयात्—यदि प्रश्नकर्त्तु रुपकारं पश्यति—तदा तत्समीपे धर्ममुपदिशति। यदि कदाचित्—अभव्यत्वादिदोषदुष्टः प्रश्नकर्त्ता भवेत्तदा तत्र नोपदिशति। उपदेशमपि समभावतयैव ददाति न तु विषमां दृष्टिमाश्रित्य। विषमदृष्टिकारणयोः राग-

---

अथवा न जाकर भी समभाव से धर्म का उपदेश या प्रश्नों का उत्तर देते हैं। रागद्वेष से युक्त होकर भाषण नहीं करते। अनार्य जन सम्यक्त्व से भ्रष्ट–रहित होते हैं, ऐसी आशंका से उनके पास अनार्य देश में नहीं जाते हैं। भय के कारण न जाते हों, ऐसा नहीं है ॥१८॥

टीकार्थ—आशुप्रज्ञ अर्थात् सर्वज्ञ सर्वदर्शी भगवान् श्रोताओं के समीप जाकरके अथवा विना गये समभाव से उपदेश करते हैं, राग द्वेष से युक्त होकर नहीं। अगर प्रश्नकर्त्ता का उपकार होना देखते हैं तो उपदेश देते हैं। अगर कोई अभव्यत्व आदि दोष से दूषित प्रश्नकर्त्ता हो तो उपदेश नहीं देते। उपदेश देते हैं तो समभाव से ही देते हैं विषम भाव से नहीं, क्योंकि विषम भाव के कारण रूप राग और द्वेष

ગયા વિના પણ સમભાવથી ધર્મનો ઉપદેશ અગર પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપે છે. રાગદ્વેષથી યુક્ત થઈને ભાષણ કરતા નથી. અનાર્યજનો સમ્યક્ત્વથી રહિત હોય છે. તેવી શંકાથી તેમની પાંસે અર્થાત્ અનાર્ય દેશમાં જતા નથી. ભયને કારણે ન જતા હોય તેમ નથી ॥૧૮॥

ટીકાર્થ—આશુપ્રજ્ઞ અર્થાત્ સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી ભગવાન્ શ્રોતાઓની પાંસે જઈને અથવા ગયા વિના જ સમભાવથી ઉપદેશ આપે છે. રાગદ્વેષવાળા બનીને ઉપદેશ કરતા નથી, જો પ્રશ્ન કર્તાનો ઉપકાર થાય તેમ જુએ છે તો તેને ઉપદેશ આપે છે અથવા કોઈ અભવ્ય વિગેરે દોષથી દૂષિત વ્યક્તિ પ્રશ્ન કરે છે, તો તેને ઉપદેશ આપતા નથી. જેને ઉપદેશ આપે છે, તે સમભાવથી જ ઉપદેશ આપે છે. વિષમપણાથી ઉપદેશ કરતા નથી. કેમકે–વિષમપણાથી ઉપદેશ આપતા નથી. કેમકે વિષમભાવના

द्वेषयोरभावात्। 'अणारिया' अनार्याः 'दंसणओ' दर्शनतः 'परित्ता' परीताः-विभ्रष्टाः 'इति संकमाणे' इति शङ्कमानः 'तत्थ' तत्र-तत्समीपे 'ण उवेति' नोपैति, इमे दर्शनतो विभ्रष्टा अनार्याः, इति शङ्कमानः तत्समीपं नोपगच्छति, अशुभभूमौ शुभबीजवपनस्याऽयुक्तत्वात् भयान्न गच्छतीति न, अपि तु-अनार्यत्वात् फलाऽभावशङ्कया नोपैतीति जानीहि ॥१८॥

मूलम्-पन्नं जहा वणिए उदयट्ठी आयस्स हेउं पगरेइ संगं।
तंऊवमे समणे णायपुत्ते इच्चेव मे होई मई वियक्का ॥१९॥

छाया--पण्यं यथा वणिगुदयार्थी, आयस्य हेतोः प्रकरोति सङ्गम्।
तदुपमः श्रमणो ज्ञातपुत्रः, इत्येव मे भवति मति र्वितर्का ॥१९॥

उनमें नहीं है। जो अनार्य हैं एवं सम्यग्दर्शन से भ्रष्ट हैं, उनके समीप वे नहीं जाते। ऊषर भूमि में बीज बोना उचित नहीं है, इसी प्रकार अनार्यों और दर्शन भ्रष्टों को उपदेश देना व्यर्थ है। किन्तु यह कहना मिथ्या है कि वे भय के कारण उनके समीप नहीं जाते। जाना निष्फल समझ कर ही वहां नहीं जाते ॥१८॥

'पन्नं जहा वणिए उदयट्ठी' इत्यादि।

शब्दार्थ—'जहा-यथा' जैसे 'उदयट्ठी-उदयार्थी' लाभ का अभिलाषी 'वणिए-वणिक्' वणिक् जन 'आयहेउं-आयस्य हेतोः' लाभ की इच्छा से 'पन्नं-पण्यं' क्रय विक्रय योग्य वस्तु का 'संगं पकरेइ-संगं प्रकरोति' संग्रहकरता है अर्थात् महाजन के पास संबंध रखने का

કારણ રૂપ રાગ અને દ્વેષ તેઓમાં હોતા નથી. જેઓ અનાર્ય હોય છે, અને સમ્યક્ દર્શનથી ભ્રષ્ટ થયેલા હોય છે, તેઓની સમીપે તેઓ જતા નથી. ઉપર જમીનમાં બી વાવવા તે યોગ્ય નથી. એજ પ્રમાણે અનાર્યો અને ભ્રષ્ટ થયેલાઓને ઉપદેશ આપવો તે નકામું છે. પરંતુ એવું કહેવું કે-તેઓ ડરના કારણે તેમની પાંસે જતા નથી તે યોગ્ય નથી. કિંતુ તે કથન મિથ્યા જ છે. ત્યાં જવું નિષ્ફળ માનીને જ તેઓ ત્યાં જતા નથી. ॥૧૮॥

'पन्नं जहा वणिए उदयट्ठी' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'जहा-यथा' જેમ 'उदयट्ठी-उदयार्थी' લાભને ઇચ્છવાવાળા 'वाणिए-वणिक्' વણિક 'आयहेउं-आयस्य हेतोः' લાભની ઇચ્છાથી ''पन्न-पण्यं' ક્રય વિક્રય કરવાલાયક વસ્તુનો 'संगं पकरेइ-सङ्गं प्रकरोति' સંગ્રહ કરે છે. અર્થાત્ મહાજનની સાથે સંબંધ રાખવાનો વિચાર કરે છે. 'समणे नायपुत्ते

कुब्जा भवन्ति। 'सुवन्ना वेगे-दुवन्ना वेगे' सुवर्णा एके-दुर्वर्णा एके, केचित् क्षत्रियाः, 'सुरूवा वेगे-दुरूवा वेगे' सुरूपा वा एके-दूरूपा वा एके-केषांचिद्रूपं कमनीयम्, केषांचिदकमनीयम्। गोत्रवर्णादिना विभिन्नजातीया मनुष्या इहलोके भवन्ति। 'तेसिं च णं मणुयाणं एगे राया भवइ' तेषां पूर्वोक्तानाम्-अनेकभेद-भिन्नानां मनुष्याणाम्, मध्ये 'एगे' एकः 'राया' राजा शासकः 'भवइ' भवति, 'महयाहिमवंतमलयमंदरमहिंदसारे' महाहिमवन्मलयमन्दरमहेन्द्रसारो राजेति शेषः। स राजा हिमवान्, हिमप्रधानको गिरिः, मलयस्तन्नामा गिरिः, मन्दराचलः-महेन्द्रो गिरिः एतद्वत् समानः-विविधधातुविस्ताराभ्याम्। अथवा-हिमवदादि पर्वत-वत्-दृढो महेन्द्रो देवराट् तद्वत् बलविभवाभ्याम्-ऊर्जितो राजा भवति। अच्चंत विसुद्धरायकुलवंसप्पसूए' अत्यन्तविशुद्धराजकुलवंशप्रसूतः। अत्यन्तं विशुद्धानि यानि राजकुलानि, तेषां वंशेऽन्वये प्रसूतिरुत्पत्तिर्यस्य स तथा। अत्यन्तनिर्मल-राजान्वयसमुत्पन्नः। 'निरंतररायलक्खणविराइयंगमंगे' निरन्तरराजलक्षणविरा

बौने या कुबड़े भी होते हैं। कोई सुन्दर रूप वाले और कोई कुरूप होते हैं, अर्थात् किसी का वर्ण कमनीय और किसी का अकमनीय होता है। इस प्रकार गोत्र एवं वर्ण आदि के द्वारा भिन्न भिन्न प्रकार के मनुष्य इस लोक में निवास करते हैं।

उन मनुष्यों में कोई एक राजा होता है। वह राजा धातु और विस्तार की दृष्टि से हिमवान् पर्वत, मलय पर्वत, मन्दर पर्वत और महेन्द्र नामक पर्वत के समान होता है। अथवा हिमवान् पर्वत आदि के समान दृढ तथा महेन्द्र अर्थात् बल और वैभव में इन्द्र के समान प्रतापवान् होता है। अत्यन्त विशुद्ध राजकुलों की परम्परा में जन्मा होता है। उसके अंग प्रत्यंग राजा के चिह्नों से निरन्तर सुशोभित

અથવા કુબડા પણ હોય છે. કોઈ રૂપથી સુંદર હોય છે, તો કોઈ કુરૂપ હોય છે. અર્થાત્ કોઈનો વર્ણ સુંદર વખાણવા યોગ્ય અને કોઈનું રૂપ અક-મનીય અર્થાત્ મનને ન ગમે તેવું હોય છે. આ રીતે ગોત્ર અને વર્ણ વિગેરેથી જૂદા જૂદા પ્રકારના મનુષ્યો આ લોકમાં નિવાસ કરે છે

તે મનુષ્યોમાં કોઈ રાજા હોય છે. તે રાજા ધાતુ અને વિસ્તારની દૃષ્ટિથી, હિમાલય પર્વત, મલયાચલ પર્વત, મન્દર (મેરૂ) પર્વત અને મહેન્દ્ર નામના પર્વતની સરખા હોય છે. અથવા હિમાલય પર્વત વિગેરેની સરખા દૃઢ (મજબૂત) તથા મહેન્દ્ર અર્થાત્ બળ અને વૈભવમાં ઈન્દ્રની સરખા પ્રતાપવાન્ હોય છે. અત્યંત વિશુદ્ધ રાજકુળોની પરંપરામાં જન્મેલા હોય છે. તેના અંગ પ્રત્યંગ

अन्वयार्थः-(जहा) यथा (उदयट्ठी) उदयार्थी-लाभार्थी (वणिए) वणिक् (आयस्स हेउ) आयस्य-लाभस्य हेतोः-कारणात् (पन्नं) पण्यम्-क्रयविक्रययोग्यं वस्तु गृहीत्वा (संगं) सङ्गम्-सम्बन्धं महाजनस्योपैति-करोति (समणे नायपुत्ते) श्रमणो ज्ञातपुत्रः (तऊवमे) तदुपमः-तत्सदृशः (इति मे होइ मई वियक्का) इति-इत्येवं मे-मम मतिः-ज्ञानम्, वितर्को भवतीति ॥१९॥

टीका--'जहा' यथा-येन प्रकारेण 'उदयट्ठी' उदयार्थी-लाभार्थी 'वणिए' वणिक् 'पन्नं' पण्यम्-क्रयविक्रययोग्यं वस्तु गृहीत्वा 'आयस्स हेउ' आयस्य हेतोः 'संगं पगरेइ' सङ्गं प्रकरोति-यथा कश्चिद् वणिग् लाभाय महाजनैरतिधनैर्व्यवहारिभिः सह सङ्गं विधत्ते। 'तऊवमे-तदुपमः-तस्य-लाभकारिणो वणिजः उपमा विद्यते यस्मिन् सः तादृश एवाऽयं साजात्यात्। 'नायपुत्ते समणे' ज्ञातपुत्रः श्रमणो महावीरः तदुपमः-तत्सदृशः 'इच्चेव मे मई वियक्का होइ' इत्येवं मे-मम मतिर्वितर्को-भवति।

व्यवहार करता है 'समणे नायपुत्ते-श्रमणो ज्ञातपुत्रः' ज्ञातपुत्र श्रमण भी 'तऊवमे-तदुपमः' उसी के समान है 'इति मे मई होइ वियक्का-इति मे मतिः भवति वितर्का' ऐसी मेरी मति वितर्क वाली होती है ॥१९॥

अन्वयार्थ--जैसे लाभ का अभिलाषी वणिक् लाभ की इच्छा से क्रय विक्रय योग्य वस्तु का संग्रह करता है अर्थात् महाजन के पास जाता है, ज्ञातपुत्र श्रमण भी उसी के समान हैं। ऐसी मेरी मति और वितर्क है ॥१९॥

टीकार्थ-जिस प्रकार लाभ का अर्थी वणिक् पण्य-क्रयविक्रय करने योग्य वस्तु को लेकर आय के लिए व्यापारियों का सम्पर्क साधता है, ऐसे ही ज्ञातपुत्र श्रमण हैं। अर्थात् वे जहां जाने से लाभ देखते हैं वहां जाते हैं। ऐसी मेरी मति है, और ऐसा ही मेरा वितर्क है।

-श्रमणो ज्ञातपुत्रः' ज्ञातपुत्र श्रमणु पणु 'तऊवमे-तदुपमः' એજ પ્રમાણે છે. 'इति मे मई होइ वियक्का-इति मे मतिः भवति वितर्का' એ પ્રમાણે મારી બુદ્ધિ વિતર્ક યુક્ત થાય છે. ॥૧૯॥

અન્વયાર્થ—લાભની ઇચ્છાવાળો વાણિયો જેમ લાભની ઇચ્છાના કારણે ક્રય વિક્રય યોગ્ય વસ્તુનો સંગ્રહ કરે છે. અર્થાત્ મહાજન પાંસે જાય છે. જ્ઞાતપુત્ર શ્રમણ ભગવાન્ પણ તેની સમાન જ છે. તેમ મારી મતિ છે અને વિતર્ક છે. ૧૯।

ટીકાર્થ-જે પ્રમાણે લાભની ઇચ્છા રાખવાવાળો વેપારી ક્રય વિક્રય-ખરીદ વેચાણ કરવા યોગ્ય વસ્તુ ખરીદીને આવક માટે બીજા વ્યાપારીયોનો સંબંધ રાખે છે. જ્ઞાતપુત્ર શ્રમણ મહાવીર પણ એ પ્રમાણે જ છે. અર્થાત્ તેઓ જ્યાં જવાથી લાભ દેખે છે, ત્યાંજ જાય છે. આ પ્રમાણે મારી મતિ અને વિતર્ક છે.

गोशालक आर्द्रकमाक्षिपति भोः! आर्द्रक! त्वदीयो महावीरो यत्र लाभं पश्यति, तत्रैव धर्ममुपदिशति नाऽन्यत्र, यथाहि-वणिक् स्वद्रव्यक्रीतैः स्वपैरस्तुभिरेको सम्पूर्णां नावं देशान्तरे नेतुमसमर्थः सन् महाजनैः सङ्गं विधाय आदाय तदीय-द्रव्यजातं ततो व्रजति तद्वन्महावीरोऽपीति मे तर्कः ॥१९॥

मूलम्—नवं न कुज्जा विहुणे पुराणं चिच्चाऽमइं ताइय साह एवं।
एतो वया बंभवतित्ति वुत्तं तस्सो दयट्ठी समणे त्ति बेमि ॥२०॥

छाया—नवं न कुर्याद्विधूनयति पुराणं त्यक्त्वाऽमतिं त्रायी स आह एवम्।
एतावता ब्रह्मव्रतमित्युक्तं तस्योदयार्थी श्रमण इति ब्रवीमि ॥२०॥

आशय यह है--गोशालक आर्द्रक से कहता है कि तुम्हारे महावीर जहां लाभ देखते हैं, वहीं धर्मका उपदेश देते हैं। अतएव वह मुनाफाखोर व्यापारी लाभ कमाने के लिए दूसरों के पास अपना माल ले जाता है, उसी प्रकार वह भी दूसरों के पास जाते हैं ॥१९॥

'नवं न कुज्जा विहुणे पुराणं' इत्यादि।

शब्दार्थ—'नवं न कुज्जा-नवं न कुर्यात्' भगवान् महावीर नवीन कर्मबन्ध नहीं करते हैं किन्तु 'पुराणं-पुराणं' पूर्व बद्ध कर्मों का 'विहूणे -विधूनयति' क्षय करते हैं 'ताइ-त्रायी' षट् जीवनिकायों के रक्षक 'स-सः' वे भगवान् 'एवं आह-एवमाह' ऐसा कहते हैं कि-'अमइं-अमनिम्' कुमति को चिच्चा-त्यक्त्वा' त्यागकर 'एयोवया-एतावता' त्याग करना मात्र से 'बंभवतित्ति-ब्रह्मव्रतमिति' मोक्ष प्राप्त करता है, कुमति

કહેવાનો આશય એ છે કે—ગોશાલક આર્દ્રકને કહે છે કે-તમારા મહાવીરસ્વામી જ્યાં લાભ દેખે છે, ત્યાંજ ધર્મનો ઉપદેશ આપે છે. બીજે નહીં તેથી જ હું કહું છું કે તે નફાખોર વ્યાપારી જેવા છે. જેમ વ્યાપારી લાભની ઇચ્છાથી બીજાઓની પાંસે પોતાનો માલ લઈ જાય છે. એજ પ્રમાણે તેઓ પણ બીજાઓની પાસે જાય છે. તે લાભ હોયતો જ જાય છે. ॥૧૯॥

'नवं न कुज्जा विहुणे पुराणं' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'नव न कुज्जा-नवं न कुर्यात्' ભગવાન્ મહાવીર નવીન કર્મબંધ કરતા નથી. પરંતુ 'पुराण-पुराणम्' પૂર્વ બદ્ધ કર્મોને 'विहूणे-विधूनयति' ક્ષય કરે છે. 'ताइ-त्रायी' ષટ્ જીવનિકાયનું રક્ષણ કરવાવાળા 'स-सः' તે ભગવાન્ 'एव आह-एवमाह' સ્વયં એ પ્રમાણે કહે છે કે-'अमइं-अमतिम्' કુમતિનું 'चिच्चा-त्यक्त्वा' ત્યાગ કરીને 'एयोवया-एतावता' ત્યાગ કરવા માત્રથી 'बंभवत्तित्ति-ब्रह्मव्रतमिति' મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે. કુમતિના ત્યાગને જ બ્રહ્મવ્રત

अन्वयार्थः—(नवं न कुज्जा) नवं-नवीनं कर्म न कुर्यात्-न करोति (पुराणे) पुराणं पूर्वकालिकं बद्धकर्म (विहूणे) विधूनयति-अपनयति (अमई) अमतिं-कुमतिम् (चिच्चा) त्यक्त्वा-परित्यज्य (ताइ य) त्रायी-षड्जीवनिकायरक्षकः स भगवान् (एव) एवम् (आह) आह-कथयति (एयोवया) एतावता (बंभवत्ति त्ति) ब्रह्म-मोक्षो भवतीति (वुत्तं) उक्तम्-कथितम् (तस्स) तस्य-मोक्षस्य (उदयट्ठी) उदयार्थी-लाभार्थी (समणे त्तिबेमि) श्रमणो महावीर इति ब्रवीमि-कथयामीति ॥२०॥

टीका—भगवान् महावीरः, 'नवं न कुज्जा'' नवं न कुर्यात्-नूतनं कर्म न करोति, 'पुराणं विहूणे' प्राक्तनं-संसाराऽऽपादकं कर्म विधूनयति-क्षपयति।

के त्याग को ही ब्रह्मव्रत 'वुत्तं-उक्तम्' कहागया है 'तस्स-तस्य' उन मोक्ष का 'उदयट्ठी-उदयार्थी' लाभ की इच्छावाले 'समणेत्ति वेमि-श्रमण इति ब्रवीमि' श्रमण भगवान् महावीर है, ऐसा मैं कहता हूं ॥२०॥

अन्वयार्थ—भगवान् महावीर नवीन कर्मबन्ध नहीं करते हैं, किन्तु पूर्वबद्ध कर्मोंका क्षय करते हैं। षट् जीवनिकायों के रक्षक भगवान् ऐसा कहते हैं कि कुमति को त्याग कर ही कोई मोक्ष प्राप्त करता है। कुमति का त्याग करने से ही ब्रह्मव्रत कहा गया है। श्रमण भगवान् उसी मोक्षव्रत (ब्रह्मव्रत) के अभिलाषी हैं ॥२०॥

टीकार्थ—आर्द्रक मुनि गोशालक से कहते हैं—भगवान् के लिए तुमने व्यापारी का जो दृष्टान्त दिया है सो वह एकदेश से या सर्वदेश से? एक देश से हो तो वह हमें भी इष्ट है, क्योंकि भगवान् जहां उपदेश की सफलता देखते है, वहीं धर्मोपदेश देते हैं। दूसरा पक्ष

'वुत्त-उक्तम्' કહેલ છે. 'तस्स-तस्य' તે મોક્ષના 'उदयट्ठी-उदयार्थी' લાભની ઇચ્છાવાળા 'समणेत्ति वेमि-श्रमण इति ब्रवीमि' શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર છે. એ પ્રમાણે હું કહું છું. ॥૨૦॥

અન્વયાર્થ—ભગવાન શ્રી મહાવીર નવીન કર્મબંધ કરતા નથી પરંતુ પૂર્વ બદ્ધ કર્મોના ક્ષય કરે છે. ષટ્ જીવનિકાયોના રક્ષક ભગવાન્ સ્વયં એવું કહે છે કે-કુમતિનો ત્યાગ કરવો તેને જ બ્રહ્મવ્રત કહ્યું છે. શ્રમણ ભગવાન્ એજ મોક્ષ વ્રત (બ્રહ્મવ્રત) ના અભિલાષી છે. ॥૨૦॥

ટીકાર્થ—આર્દ્રક મુનિ ગોશાલકને કહે છે કે—ભગવાન્ મહાવીર માટે તમોએ વ્યાપારીનું દૃષ્ટાંત આપ્યું તે તમોએ એકદેશથી આપેલ છે? કે સર્વ દેશથી આપેલ છે? જો એક દેશથી એ દૃષ્ટાન્ત આપેલ હોય તો તે અમને પણ માન્ય છે, કેમકે-ભગવાન્ જ્યાં ઉપદેશની સફળતા જુવે છે, ત્યાંજ ધર્મો-

'स ताई एवं आह' स महावीर स्त्रायो षड्जीवनिकायरक्षकः स्वयमेव-'स आह एवं' स एवमाह-कथयति। 'अमई चिच्चा' अमतिं त्यक्त्वा परित्यज्य मोक्ष माप्नोति पुरुषः। 'एयोवया' एतावता कुमतित्यागेनैव 'वंभवत्तित्ति' ब्रह्मव्रतमिति वुत्तं' उक्तम् 'तस्सोदयट्ठी' तस्य मोक्षाख्यव्रतस्योदयार्थी-अभिलाषुकः 'समणे त्तिवेमि' श्रमण इति ब्रवीम्यहम्। आर्द्रकः कथयति-भो भो गोशालक! भगवतो महावीरस्य त्वया वणिग् दृष्टान्तः प्रदर्शितः स दृष्टान्त एकदेशेन सर्वात्मना वा? नाद्यः तस्ये-ष्टत्वात्। यत्रोपदेशफलं पश्यति तत्रैवोपदिशति धर्मं भगवान्। द्वितीयस्तु नैव सम्भवति;-यतो हि भगवान् सर्वेषां रक्षकः। नवीनं कर्म न बध्नाति पुराणं चाऽपन-यति कुबुद्धिमपहाय विहरति-सदुपदेशं च ददाति। स्वयमेव स ब्रवीति 'कुमति-त्यागी मोक्षमाप्नोति' स स्वयं कुमतित्यागी। अतः स मोक्षोदयार्थी इत्यहं ब्रवीमि। आर्द्रकस्योत्तरं गोशालकं प्रतीति भावः ॥२०॥

मूलम्-समारभंते वणिया भूयगामं परिग्गहं चेवं ममायमाणा।
ते णाइसंजोगमविप्पहाय आयस्स हेउं पगरंति संगं ॥२१॥

छाया—समारभन्ते वणिजो भूतग्रामं परिग्रहं चैव ममीकुर्वन्ति।
ते ज्ञातिसंयोगमपि प्रहाय आयस्य हेतोः प्रकुर्वन्ति सङ्गम् ॥२१॥

ठीक नहीं है, क्योंकि भगवान् सभी प्राणियों के रक्षक हैं। वे नवीन कर्मों का बंध नहीं करते हैं और पुरातन (पूर्वके) कर्मों का क्षय करते हैं। कुमति का त्याग करके भ्रमण करते हैं और सदुपदेश देते हैं। वे स्वयं यही कहते हैं कि कुमति का त्यागी ही मुक्ति पाता है। इस कारण वे मोक्षोदय के अर्थी हैं, ऐसा मैं कहता हूं।

यह गोशालक के प्रति आर्द्रक मुनि का उत्तर है ॥२०॥

'समारभंते' इत्यादि।

शब्दार्थ—आर्द्रक पुनः गोशालक से कहते हैं-हे गोशालक!

પદેશ આપે છે બીજો પક્ષ બરોબર નથી. કેમકે ભગવાન્ સઘળા પ્રાણિયોનું રક્ષણ કરવા વાળા છે. તેઓ નવીન કર્મોનો બંધ કરતા નથી. અને પૂર્વના કરેલા કર્મોનો ક્ષય કરે છે. તેઓ કુમતિનો ત્યાગ કરીને વિચરે છે. અને સદુપ-દેશ આપે છે. તેઓ સ્વયં એજ કહે છે કે-કુમતિનો ત્યાગ કરનાર જ મુક્તિ પામે છે. તેથી તેઓ મોક્ષના ઉદયને ઇચ્છનારા છે એ પ્રમાણે હું કહું છું.

આ પ્રમાણે ગોશાલકે આર્દ્રકને ઉત્તર આપ્યો છે. ॥ગા૦૨૦॥

'સમારભંતે' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ--આર્દ્રકમુનિ ફરીથી ગોશાલકને કહે છે.—હે ગોશાલક!

अन्वयार्थः—आर्द्रको गोशालकं प्रति कथयति-भोः! (वणिया) वणिजः-व्यापारकर्त्तारः (भूयगामं) भूतग्रामं-प्राणिसमुदायम् (समारभंते) समारभन्ते-आरम्भसमारम्भं कुर्वन्ति, तथा-(परिग्गहं) परिग्रहम् (चेव) चैव (ममायमाणा) ममीकुर्वन्ति-अर्थात्-परिग्रहेऽपत्यदारधनादौ ममेत्यहंकारं व्रजन्ति-ममत्वबुद्धिं दधतीत्यर्थः, (ते) ते वणिजः (णाइसंजोगमविप्पहाय) ज्ञातीनां परिवाराणां संयोगं यथायथं स्वस्वामिभावादिसम्बन्धम् अविप्रहाय-अत्यक्त्वा (आयस्स हेउं) आयस्य-मूलद्रव्यतो लब्धस्याः वृद्धेर्हेतौ (संगं) सङ्गम्-अयोग्यैरपि सह सम्बन्धम् (पगरंति) प्रकुर्वन्ति, वणिजस्तु यथायथं व्यापारं कुर्वन्तः घातयन्ति जीवान्

'वणिया-वणिजः' व्यापारी लोग 'भूयगामं-भूतग्रामं' प्राणी समूहको 'समारभंते-समारभन्ते' आरंभ समारंभ करते हैं तथा 'परिग्गहं चेव-परिग्रहं चैव' परिग्रह के ऊपर 'ममायमाणा-ममीकुर्वन्ति' ममता रखते हैं अर्थात् पुत्र, कलत्र, धन, आदि पर ममत्वभाव धारण करते हैं 'ते-ते' वे वणिक् जन 'णाइसंजोगमविप्पहाय-ज्ञातिसंयोगमविप्रहाय' पारिवारिक जनों के संयोगको अर्थात् स्वस्वामी संबन्धको त्याग न करते हुए 'आयस्स हेउं-आयस्स हेतोः' लाभ के लिए 'संगं-सङ्गम्' संबंध न करने योग्य लोगों के साथ भी संबंध 'पगरंति-प्रकुर्वन्ति' करते हैं ॥२१॥

अन्वयार्थ—आर्द्रक पुनः गोशालक से कहते हैं—हे गोशालक! व्यापारी लोग प्राणिसमूह का आरंभ समारंभ करते हैं तथा परिग्रह पर ममता रखते हैं अर्थात् पुत्र, कलत्र धन आदि पर ममत्व भाव धारण करते हैं। वे पारिवारिक जनों के संयोग को अर्थात् स्वस्वामी

'वणिया-वणिजः' વેપારીયો 'भूयगामं-भूतग्राम' પ્રાણી સમૂહને 'समारभते-समारभन्ते' આરંભ અને સમારંભ કરે છે. તથા 'परिग्गहं चेव-परिग्रहं चैव' પરિગ્રહની ઉપર 'ममायमाणा-ममीकुर्वन्ति' મમતા રાખે છે અર્થાત્ પુત્ર, કલત્ર ધન, વિગેરે ઉપર મમત્વભાવ ધારણ કરે છે 'ते-ते' તે વેપારીયો 'णाइसंजोगम विप्पहाय-ज्ञातिसंयोगमविप्रहाय' પરિવારના માણુસોના સંયોગને અર્થાત્ સ્વસ્વામી સંબંધને ત્યાગ ન કરતાં 'आयस्स हेउं-आयस्य हेतो.' લાભ માટે 'संग-सङ्गम्' સબધ ન કરવાને યોગ્ય લોકોની સાથે પણ સંબધ 'पगरति-प्रकुर्वन्ति' કરે છે. ॥૨૧॥

અન્વયાર્થ—આર્દ્રક ફરીથી ગોશાલકને કહે છે હે ગોશાલક વ્યાપારી લોકો પ્રાણિ સમૂહને આરંભ સમારંભ કરે છે. તથા પરિગ્રહ પર મમતા રાખે છે. અર્થાત્ પુત્ર કલત્ર ધન વિગેરેમાં મમત્વ બુદ્ધિ રાખે છે. તે પરિવા-

तथाऽपरित्यज्यैव परिवारं परिग्रहे ममत्ववन्तो दिग्विदिक्षु धावन्ति। गत्वा चाऽन्यैः सहाऽसंबद्धबद्धसौजन्या आयमभिच्छन्ति। भगवांस्तु–निरीहोऽपरिग्रहो जीवरक्षकः केवलं परोपकारमामाद्यैव धर्मोपदेशेन परानुगृह्णाति। इत्युभयोर्महदन्तरमाकाशपातालयोरिवेति ॥२१॥ टीका–सुगमा ॥२१॥

मूलम्—वित्तेसिणो मेहुणसंपगाढा ते भोयणट्ठा वणिया वयंति।
वयं तु कामेसु अज्झोववन्ना अणारिया पेमरसेसु गिद्धा ॥२२॥

छाया—वित्तैषिणो मैथुनसंप्रगाढा स्ते भोजनार्थं वणिजो व्रजन्ति।
वयन्तु कामेष्वध्युपपन्ना अनार्याः प्रेमरसेषु गृद्धाः ॥२२॥

संबंधी को न त्यागते हुए लाभ के लिए संबध न करने योग्य लोगों के साथ भी सम्बन्ध करते हैं ॥२१॥

तात्पर्य यह है कि व्यापारी यथायोग्य व्यापार करते हुए वे जीवों का घात करते हैं। वे परिवार संबंधी स्नेह के त्यागी नहीं होते हैं। परिग्रह संबंधी ममता के कारण दिशाओं और विदिशाओं में दौड़धूप करते रहते हैं। दूसरों के साथ सौजन्य दिखला कर लाभ की इच्छा करते हैं। किन्तु भगवान् निष्काम हैं, अपरिग्रही हैं, जीवों के रक्षक हैं, केवल परोपकार भाव से ही धर्मोपदेश देकर दूसरों का अनुग्रह उपकार करते हैं। इस प्रकार दोनों में महान् अन्तर है ॥२१॥

टीका सुगम है ॥२१॥

રના જનોના સંપર્કને સ્વ સ્વામિ સંબંધનો ત્યાગ કર્યા વિના લાભ માટે ન કરવા યોગ્ય લોકોની સાથે પણ સંબંધ કરે છે. ॥૨૧॥

ટીકાર્થ—વ્યાપારિયો યથાયોગ્ય વેપાર કરતા થકા જીવોનો ઘાત કરે છે. તેઓ પોતાના પારિવારિક સંબંધના સ્નેહનો ત્યાગ કરવાવાળા હોતા નથી પરિગ્રહ સંબંધી મમતા દ્વારા દિશાઓ અને વિદિશ ઓમાં દોડાદોડ કરતા રહે છે. બીજાઓની સાથે સજ્જન પણું બતાવીને પોતાના લાભની જ ઇચ્છા રાખે છે પરંતુ ભગવાન્ નિષ્કામ છે. અપરિગ્રહ વાળા છે, જીવોનું રક્ષણ કરવા વાળા છે. કેવળ પરોપકાર બુદ્ધિથી જ ધર્મોપદેશ આપીને બીજાઓ પર અનુગ્રહ અર્થાત્ ઉપકાર કરે છે. આ રીતે બન્નેમાં મહાન્ અંતર છે. ॥૨૧॥

આ ગાથાની ટીકા સરળ હોવાથી જુદી આપી નથી,

अन्वयार्थः—आर्द्रकः पुनरपि गोशालकं कथयति-(वणिया) वणिजः (वित्तेसिणो) वित्तैषिणो धनाभिलाषिणो भवन्ति, तथा-(मेहुणसंपगाढा) मैथुनसंप्रगाढाः-मैथुनेऽत्यन्तासक्तमानसा भवन्ति। (ते भोयणट्ठा वयंति) ते भोजनार्थं व्रजन्ति-वणिजो भोजनोपलब्ध्यै इतस्ततो भ्रमन्ति, तु-अतोऽस्मादेव कारणात् (कामेसु) कामेषु (अज्झोववन्ना) अध्युपपन्नाः-कामाऽऽसक्ताः (प्रेमरसेसु) प्रेमरसेषु (गिद्धा) गृद्धाः (अणारिया) अनार्यास्ते इति (वयं) वयम्-कथयामः। तान् वणिग्वृत्तीनिति ध्वनिः। तस्मिन्ननेकवारं क्रयविक्रयपचनपाचनादिके तथा परिग्रहे धनधान्यद्विपदचतुष्पदादिके नि-निश्चयेन श्रिताः बद्धाः निःश्रिता वणिजो भवन्तीति ॥२२॥ टीका-सुगमा ॥२२॥

'वित्तेसिणो मेहुणसंपगाढा' इत्यादि।

शब्दार्थ—फिर से आर्द्रक मुनि गोशालक से कहते हैं-'वणिया-वणिजः' व्यापारी जन 'वित्तेसिणो-वित्तैषिणः' धन के अभिलाषी होते हैं। तथा 'मेहुणसंपगाढा-मैथुनसंप्रगाढाः' मैथुन में आसक्त होते हैं 'ते भोयणट्ठा वयंति-ते भोजनार्थं व्रजन्ति' वे भोजन के लिए इतस्ततः भ्रमण करते हैं 'कामेसु-कामेषु' जो कामभोगों में 'अज्झोववन्ना-अध्युपपन्नाः' आसक्त होते हैं, तथा 'पेमरसेसु-प्रेमरसेषु' स्नेहरस में 'गिद्धा-गृद्धाः' आसक्त होते हैं, उनको 'अणारिया-अनार्याः' अनार्य है ऐसा 'वयंतु-वयन्तु' हम कहते हैं ॥२२॥

अन्वयार्थ—आर्द्रक गोशालक से फिर करते हैं-व्यापारी जन धन के अभिलाषी होते हैं, एवं मैथुन में भी आसक्त होते हैं, वे भोजन

'वित्तेसिणो मेहुणसंपगाढा' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—ફરીથી આર્દ્રક મુનિ કહે છે.-'वणिया-वणिज.' વ્યાપારિયો 'वित्तेसिणो-वित्तैषिण' ધન મેળવવાની ઇચ્છા વાળા હોય છે. તથા 'मेहुण-संपगाढा-मैथुनसप्रगाढाः' મૈથુનમાં આસક્તિ વાળા હોય છે 'ते भोयणट्ठा वयति-ते भोजनार्थं व्रजन्ति' તેઓ ભોજન માટે જ આમ તેમ ભટકે છે. 'कामेसु कामेषु' જેઓ કામભોગોમાં 'अज्झोववन्ना-अध्युपपन्नाः' આસક્ત હોય છે, તથા 'पेमरसेसु-प्रेमरसेपु' સ્નેહ રસમાં 'गिद्धा-गृद्धाः' આસક્તિવાળા હોય છે તેઓને 'अणारिया-अनार्या.' અનાર્ય તેમ 'वयं तु-वयन्तु' અમે તો કહીએ છીએ. ॥૨૨॥

અન્વયાર્થ—આર્દ્રક ગોશાલકને ફરીથી કહે છે કે-વ્યાપારી લોક ધનની ઇચ્છા વાળા હોય છે તથા મૈથુનમાં આસક્ત હોય છે. અને ભોજન માટે

मूलम्—आरंभगं चेव परिग्गहं च,
अविउस्सिया णिस्सियं आयदंडा।
तेसिं च से उदए जं वयासी,
चउरंतणंता य दुहाय णेहं ॥२३॥

छाया—आरम्भकं चैव परिग्रहञ्चाऽव्युत्सृज्य निःश्रिता आत्मदण्डाः।
तेषां च स उदयो यमवादीश्चतुरन्तानन्ताय दुःखाय नेह ॥२३॥

के लिए इधर उधर भ्रमण करते हैं। किन्तु जो कामभोगों में आसक्त हैं तथा स्नेह रस में गृद्ध हैं, उनको हम अनार्य कहते हैं।२२।

तात्पर्य इस कथन का यह है कि भगवान् महावीर को व्यापारी की उपमा देना योग्य नहीं है। व्यापारी गृहस्थ होते हैं, अतः वे क्रय-विक्रय, पचन पाचन आदि सावद्य क्रियाएँ करते हैं तथा धन धान्य द्विपद चतुष्पद आदि परिग्रह में मूर्छित रहते हैं। मैथुन के त्यागी नहीं होते। किन्तु भगवान् ऐसे नहीं हैं। वे समस्त आरंभ समारंभ परिग्रह से अतीत हैं और पूर्ण ब्रह्मचर्य के धारक हैं॥२२॥ टीका सुगम है॥२२॥

'आरंभगं चेव परिग्गहं च' इत्यादि।

शब्दार्थ—'आरंभगं-आरम्भकं' प्राणातिपातआदि आरंभ तथा 'परिग्गहं-परिग्रहं' धन धान्य आदिपरिग्रहको 'अविउस्सिय-अव्युत्सृज्य' न त्याग करके व्यापारी 'णिस्सिय-निश्रिताः' उसमें आसक्त

આમ તેમ ભ્રમણ કરે છે. પરંતુ જેઓ કામભોગોમાં આસક્ત હોય છે અને સ્નેહ રસમાં ગૃદ્ધ હોય છે તેઓને અમે અનાર્ય કહીએ છીએ. ॥૨૨॥

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—ભગવાન્ મહાવીરને વ્યાપારીની ઉપમા આપવી તે બરાબર નથી. વ્યાપારિયો ગૃહસ્થ હોય છે. તેથી તેઓ ક્રય-વિક્રય ખરીદ વેચાણ, પચન, પાચન વિગેરે સાવદ્ય ક્રિયાઓ કરે છે. તથા ધન ધાન્ય દ્વિપદ, ચતુષ્પદ વિગેરે પરિગ્રહમાં મૂર્છિત હોય છે. મૈથુનનો ત્યાગ કરનારા હોતા નથી. પરંતુ ભગવાન્ એવા નથી. તેઓ બધા જ આરંભ અને પરિગ્રહથી પર છે. અને પૂર્ણ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવાવાળા છે. ॥૨૨॥

આ ગાથાનો ટીકાર્થ સરળ છે. જેથી જૂદો આપેલ નથી.

'आरंभगं चेव परिग्गहं च' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'आरंभगं-आरम्भकं' પ્રાણાતિપાત વિગેરે આરંભ તથા 'परिग्गहं-परिग्रहं' ધન, ધાન્ય, વિગેરે પરિગ્રહનો 'अविउस्सिय-अव्युत्सृज्य' ત્યાગ ન કરીને વ્યાપારી 'णिस्सिय-निश्रिताः' તેમાં આસક્ત થાય છે. 'आयदंडा-

अन्वयार्थः—(आरंभगं चेव) आरम्भकम्-प्राणातिपातादिलक्षणम् (परिग्गहं च) धनधान्यादिलक्षणम् (अविउस्सिय) अव्युत्सृज्यापरित्यज्य (णिस्सिय) निःश्रिताः-बद्धाः (आयदंडा) आत्मदण्डा ये वणिजः (तेसिं च) तेषां च (से उदए) स उदयः-धनलाभादिरूपः (जं वयासी) यमवादीः (य चउरंतणंताय दुहाय) स चतुरन्तानन्ताय दुःखाय (णेह) नेह वणिजां लाभः संसारदुःखाय न तु सुखाय, तीर्थकरस्योदयश्च केवलज्ञानप्राप्तिलक्षणो न तथा किन्तु सुखायेति ॥२३॥

होते हैं 'आयदंडा-आतमदंडाः' वे अपनी आत्माको दण्डित करने वाले हैं, तुमने 'तेसिं-तेषां' उनका 'जं वयासी-यमवादीः' जो उदय कहा है, 'से उदए-स उदय.' यह उदय 'चाउरंतणंताय दुहाय-चतुरन्तानन्ताय दुःखाय' चतुर्गतिरूप और अनंत दुःखका कारण होता है, 'णेह -नेह' वह उदय कभी नहीं भी होता है, अर्थात् ऐकान्तिक नहीं है, तीर्थंकर भगवान् का उदय केवलज्ञान प्राप्तिरूप है, वह व्यापारी के उदयके तुल्य न होकर केवल सुखका ही कारण होता है ॥२३॥

अन्वयार्थ—प्राणातिपात आदि आरंभ तथा धन धान्य आदि परिग्रह को न त्याग कर के व्यापारी उस में आसक्त होते हैं। वे अपनी आत्मा को दण्डित करने वाले हैं। तुमने उनका जो उदय कहा है, वह चतुर्गतिक एवं अनन्त दुःख का कारण होता है। वह उदय कभी नहीं भी होता है अर्थात् एकान्तिक नहीं है। तीर्थंकर भगवान् का उदय केवलज्ञानप्राप्ति रूप है। वह व्यापारी के उदय के समान न होकर सुख का कारण ही होता है ॥२३॥

आत्मदण्डा' तेओ पोताना आत्माने दंड देवावाळा छे. तमे 'तेसिं-तेषां' 'जं वयासी-यमवादीत्' जे उदय कहेल छे. 'से उदए-स उदयः' ते उदय 'चाउरंतणंताय दुहाय-चतुरन्तानन्ताय दुःखाय' चतुर्गति रूप अने अनंत दुःखना कारण रूप होय छे. 'णेह-नेह' ते उदय क्यारेक न पण थतो होय अर्थात् एकान्तिक होतो नथी. तीर्थंकर भगवानना उदय केवळज्ञान प्राप्ति रूप छे ते व्यापारीना उदय प्रमाणे न थतां केवळ सुखना ज कारण रूप होय छे ॥२३॥

अन्वयार्थ—प्राणातिपात विगेरे आरंभ तथा धन धान्य विगेरे परिग्रह त्याग न करवाथी व्यापारी लोक तेमां आसक्त रहे छे तेओ पोताना आत्माने दंडित करवा वाळा होय छे. तमोए तेमनो जे उदय कह्यो छे. ते चातुर्गतिक अने अनंत दुःखना कारण रूप होय छे. ते उदय क्यारेक न पण होय अर्थात् कायम थाय ज तेम एकान्तिक नथी तीर्थंकर भगवानने उदय केवळज्ञान प्राप्ति रूप छे. ते व्यापारीना उदय जेवो होतो नथी पण सुखना कारण रूप ज होय छे. ॥२३॥

टीका—आर्द्रको गोशालकं माह—'आरंभगं चेव' आरम्भश्चैव एवशब्दोऽप्यर्थक स्तस्य च परिग्रहेण सहाऽन्वयः, तत्रारम्भं प्राणातिपातादिलक्षणम् 'परिग्गहं च' परिग्रहम्—परिग्रहः—धनधान्यादिस्वीकारलक्षणस्तम् 'अविउस्सिया' अव्युत्सृज्य—अपरित्यज्य 'णिस्सिय' निःश्रिताः बद्धाः 'आयदंडा' आत्मदण्डाः—आत्मानमेव दण्डयन्ति—विनाशयन्ति प्राणातिपातादिकरणेनेति आत्मदण्डाः 'तेसिं' तेषाम् —आरम्भपरिग्रहवताम् 'से उदए' स उदयः—धनादीनां लाभस्वरूपः। 'जं वयासी' यमुदयम्—त्वमपि उदयमवादीः, स उदयः 'चउरंतणंताय दुहाय' चतुरन्ताऽनन्ताय दुःखाय भवति भविष्यति चेति ज्ञेयः, चतुरन्तश्चतुर्गतिकः संसारः अनन्तः पर्यवसान-रहितस्तदर्थम् उदयोभवतीत्यर्थः, वस्तुतो धनादीनामायात्मक उदयो नाऽऽत्यन्तिकसुखाय। अपि तु—चातुर्गतिक संसारस्य प्रापको दुःखजनकश्च भवति (णेह) नेह धनधान्यादीनां लाभोदयोऽपि एकान्तेन न भवति किन्तु यावत्पुण्योदय स्तावदेव भवति। अयं भावः—हे गोशालक! वणिजां यो लाभः स संसारदुःखायैव

टीकार्थ--आर्द्रक गोशालक से कहते हैं—हिंसादि रूप आरंभ को तथा धन धान्य आदि रूप परिग्रह को त्याग न करके जो उसमें आसक्त होते हैं, वे अपनी आत्मा को दुःखी बनाते हैं। उनका वह धनलाभ आदि रूप उदय, जिसको तुमने भी उदय कहा है, चतुर्गतिक तथा अनन्त संसार का कारण होता है। वह वास्तव में न तो आत्यन्तिक सुख के लिए होता है और न ऐकान्तिक सुख के लिए ही होता है। जब तक पुण्य का उदय है तब तक ही रहता है।

आशय यह है—हे गोशालक! व्यापारियों का लाभ संसार के

ટીકાર્થ—આર્દ્રક મુનિ ગોશાલકને કહે છે કે—હિંસા વિગેરે આરંભનો તથા ધન, ધાન્ય વિગેરે રૂપ પરિગ્રહનો ત્યાગ ન કરીને તેમાં જે આસક્ત હોય છે, તેઓ પોતાના આત્માને દુઃખી બનાવે છે. તેઓનો તે ધન લાભ વિગેરે પ્રકારનો ઉદય, કે જેને તમોએ પણ ઉદય કહેલ છે, તે ચતુર્ગતિક તથા અનંત સંસારનું કારણ હોય છે. તે વાસ્તવિક રીતે ન તો આત્યન્તિક સુખ માટે હોય છે, અને એકાન્તિક સુખ માટે પણ હોતો નથી. જ્યાં સુધી પુણ્યનો ઉદય હોય છે, ત્યાં સુધી જ તે સુખ રહે છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે—હે ગોશાલક! વ્યાપારિયોનો લાભ સંસારના

जिताङ्गोपाङ्गः, निरन्तरं नित्यं राजलक्षणैः विराजितं-लक्षितं भासमानम् अङ्ग-प्रत्यङ्गं यस्य सः, 'बहुजणबहुमाणपूइए' बहुजनबहुमानपूजितः-सत्कृतः, अनेकपुरुषैः सर्वदा बहुमानपूर्वकं पूजा-सत्कारादिभिः सत्कृतः। 'सव्वगुण-समिद्धे' सर्वगुणसमृद्धः, सर्वदा बहुविधगुणैरभिवृद्धः। 'खत्तिए' क्षत्रियः-क्षतात् -भयात् त्राणकरणशीलः, क्षत्रियत्वजातिमान वा 'मुदिए' मुदितः माता पित्रा-दिना शुद्धवंशीयः, 'मुद्धाभिसित्ते' मूर्द्धाऽभिषिक्तः वंशपरम्परया राज्येऽभिषिक्तः 'माउपिउसुजाए' मातापितृ सुजातः मातापित्रोः सदाऽऽनन्द पोषणादि करणा-दिना सुपुत्रः कुलस्य भूषणस्वरूपः 'दयप्पिए' दयाप्रियः, दया प्रिया यस्य सः सर्वभूतेषु दयावान्। सीमंकरे' सीमाकरः 'सीमंधरे' सीमा धरः-मर्यादा धारकः प्रजानां व्यवस्थायै आत्मनश्च। 'खेमंकरे खेमंधरे' क्षेमङ्कर क्षेमंधरः, प्रजायाः

होते हैं, अर्थात् उसके अंग प्रत्यंग में राजा के योग्य शुभ लक्षण होते हैं। अनेक पुरुष सर्वदा अत्यन्त आदरपूर्वक उसका आदर सत्कार करते हैं। वह सर्व गुणों से सम्पन होता है। वह क्षत्रिय अर्थात् क्षत भय से त्राण करने वाला या क्षत्रिय जाति का होता है। सदैव प्रसन्न-चित्त, विधिवत् राज्याभिषेक किया हुआ, तथा माता पिताको आनन्द देने और उनका पोषण आदि करने के कारण सपूत होता है-कुल का भूषण होता है। सब पर दयाकरने वाला प्रजा की और अपनी व्यवस्था के लिए मर्यादा करने वाला मर्यादा का धारक होता है। सीमा करनेवाला अर्थात् मर्यादा करनेवाला होता है एवं मर्यादा को धारण करनेवाला होता है। क्षेमंकर और क्षेमंधर होता है अर्थात् प्रजा को कुशल करता है और अपना

રાજાના ચિન્હોથી નિરંતર (આંતરા વિના) સુશોભિત હોય છે. અર્થાત્ તેના અંગ પ્રત્યંગોમાં રાજાને યોગ્ય શુભલક્ષણ હોય છે. અનેક પુરૂષો હમેશાં આદર પૂર્વક તેનો આદર સત્કાર કરે છે. તે સર્વગુણોથી યુક્ત હોય છે. તે ક્ષત્રિય અર્થાત્ ક્ષતના ભયથી ત્રાણ-રક્ષણ કરનાર અથવા ક્ષત્રિય જાતિના હોય છે. સર્વદા પ્રસન્ન ચિત્ત, વિધિ યુક્ત રાજ્યાભિષેક કરેલા તથા માતા પિતાને આનંદ આપનાર અને તેઓનું પોષણ વિગેરે કરવાથી સપૂત હોય છે.-કુળના ભૂષણ રૂપ હોય છે. બધાના પર દયા કરનાર પ્રજાની અને પોતાની વ્યવસ્થા માટે મર્યાદા બાંધનાર અને મર્યાદાને ધારણ કરનાર હોય છે. સીમા કરવાવાળા અર્થાત્ મર્યાદા કરવાવાળા અને મર્યાદાને ધારણ કરવાવાળા હોય છે. ક્ષેમંકર અને ક્ષેમંધર હોય છે. અર્થાત્ પ્રજાનું ક્ષેમ-કુશલ કરે છે. અને

भवति सोऽपि च लाभो न स्वेच्छामात्रेण यथेष्टं भवति किन्तु यावत्पुण्योदय स्तावदेव भवतीति ॥२३॥

मूलम्—णेगंत णच्चंतिय उदए एवं वयंति ते दो विगुणोदयंमि।
से उदए साइमणंतपत्ते तमुदयं साहयइ ताई णाई ।२४।

छाया—नैकान्तिको नात्यन्तिक उदय एवं, वदन्ति तौ द्वौ विगुणोदयौ ।
स उदयः साद्यनन्तप्राप्त स्तमुदयं साधयति त्रायी ज्ञायी ॥२४॥

दुःखों का ही कारण होता है। वह लाभ जब तक पुण्योदय है तभी तक रहता है और स्वेच्छा मात्र से यथेष्ट नहीं होता ॥२३॥

'णेगंतणच्चंतिय' इत्यादि ।

शब्दार्थ—'एवं उदए-एवं उदयः' धनलाभ आदि रूप पूर्वोक्त उदय 'णेगंतणच्चंति य-नैकान्तिको नात्यंतिकश्च' न ऐकान्तिक है और न आत्यन्तिक है ऐसा ज्ञानी जन कहते हैं। 'ते दो विगुणोदयंमि-तौ द्वौ विगुणोदयौ' उदय में वह दोनों गुण रहित है, वह वास्तव में उदय नहीं है वह उदय गुणरहित है, किन्तु 'से उदए-स उदय.' तीर्थंकर भगवान् का वह उदय 'साइमणंतपत्ते-साद्यनन्तप्राप्तः' सादि और अनंत है 'ताई णाई-त्रायी ज्ञायी' जीवों के त्राता और सर्वज्ञ भगवान् 'तमुदयं-तमुदयं' वह केवलज्ञान लक्षण उदय का 'साहयइ-साधयति' दूसरों को भी उपदेश करते हैं ॥गा. २४॥

દુઃખોનું જ કારણ હોય છે. તે લાભ, જ્યાં સુધી પુણ્યનો ઉદય હોય છે, ત્યાં સુધી જ રહે છે. અને સ્વેચ્છા માત્રથી યથેચ્છ પ્રકારનો તે લાભ હોતો નથી. ।૨૩।

'णेगंत णच्चंतिय' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'एव उदए-एवम् उदय.' ધન લાભ વિગેરે પ્રકારનો પહેલાં કહેલ ઉદય 'णेगंत णच्चंतिय-नैकान्तिको नात्यत्तिकश्च' એકાન્તિક નથી તેમ આત્યંતિક પણ નથી. આ પ્રમાણે જ્ઞાનીજનો કહે છે 'ते दो विगुणोदयमि-तौ द्वौ विगुणोदयौ' જે ઉદયમાં આ બન્ને ગુણો હોતા નથી. વાસ્તવિક રીતે તે ઉદય કહેવાતો નથી. તે ઉદય ગુણ વગરનો છે. પરંતુ 'से उदए-स उदयः' તીર્થંકર ભગવાનનો તે ઉદય 'साइमणंतपत्ते-साद्यनन्तप्राप्त.' સાદિ અને અનંત છે 'तमुदय-तमुदय' તે કેવળ જ્ઞાન રૂપ ઉદયનો 'ताई णाई-त्राया ज्ञायी' જીવોનું ત્રાણ-રક્ષણ કરવાવાળા અને સર્વજ્ઞ ભગવાન્ 'साहयइ-साधयति' બીજાઓને પણ ઉપદેશ આપે છે. ।।૨૪।।

अन्वयार्थः—(एवं उदए) एवम्-पूर्वोक्त-उदयः-धनलाभादिरूपः (णेगंतण-च्चंतिय) नैकान्तिको नात्यन्तिकश्च, (ते दो विगुणोदयंमि) तौ द्वौ विगुणोदयौ-गुणवर्जितौ (से) सः (उदए) तीर्थकरस्योदयः लाभः (साइमणंतपत्ते) साधनन्त-प्राप्तः-सादिमनन्तं च प्राप्तः 'तमुदयं' तं-केवलज्ञानलक्षणमुदयम् 'ताई णाई' त्रायी-जीवरक्षकः, ज्ञायी-सर्वज्ञः 'साहयइ' अन्यानपि साधयति उपदेशद्वारा प्रापयतीति 'वयंति' वदन्ति विद्वांसः ॥२४॥

टीका—पुनरपि आर्द्रक आह-हे गोशालक ! वणिजां धनादिः कदाचिद्भ-वति-न वा भवति, कर्हिचिल्लाभमपेक्षमाणस्य महती हानिरेव, अतो विदि-तरत्वैः विद्वद्भिः वणिजां लाभे नास्ति स्थायीगुण इति कथ्यते। भगवता तीर्थ-करेण कर्मनिर्जराद्वारेण लब्धो लाभो लाभः कथ्यते। येन च भवति दिव्य

अन्वयार्थ--धन लाभादि रूप पूर्वोक्त उदय न ऐकान्तिक है और न आत्यन्तिक है, ऐसा ज्ञानी जन कहते हैं। जिस उदय में यह दोनों गुण नहीं है, वह वास्तव में उदय नहीं है-वह उदय गुणरहित है। किन्तु तीर्थंकर भगवान् का उदय सादि और अनन्त है। जीवों के त्राता और सर्वज्ञ भगवान् उस उदय का दूसरों को भी उपदेश करते हैं ॥२४॥

टीकार्थ--आर्द्रक फिर कहते हैं-हे गोशालक ! व्यापारियों को धन आदि की प्राप्ति कभी होती है, कभी नहीं भी होती। कभी लाभ की अपेक्षा रखते हुए बहुत बड़ी हानि हो जाती है। अतएव तत्त्व-ज्ञानियों का कथन है कि वणिकों के लाभ में स्थायी गुण नहीं है।

અન્વયાર્થ--ધન લાભ વિગેરે પ્રકારનો પહેલાં કહેલ ઉદય એકાન્તિક નથી. તેમ આત્યન્તિક પણ નથી. તેમ જ્ઞાનીજનો કહે છે. જે ઉદયમાં આ બન્ને ગુણ નથી તે વાસ્તવિક રીતે ઉદય જ નથી. અર્થાત્ તે ઉદય ગુણહીન છે. પરંતુ તીર્થંકર ભગવાનનો ઉદય સાદિ અને અનંત છે જીવોનું ત્રાણ કરવાવાળા સર્વજ્ઞ ભગવાન્ એ ઉદયનો બીજાઓને પણ ઉપદેશ આપે છે ॥૨૪॥

ટીકાર્થ--ફરીથી આર્દ્રક મુની કહે છે કે-હે ગોશાલક! વ્યાપારીયોને ધન વિગેરેની પ્રાપ્તિ કયારેક થાય છે, અને કયારેક નથી પણ થતિ, કયારેક લાભની આશા રાખવા છતાં પણ બહુ મોટી નુકશાની પણ આવી જાય છે તેથી જ તત્વ જ્ઞાનીયોનું કથન છે કે-વ્યાપારીયોના લાભમાં સ્થાયી-ગુણ હોતો નથી,

ज्ञानप्राप्तिः । स लाभोऽनन्तकेवलज्ञानप्राप्तिलक्षणः परमो लाभः स च सादिरनन्तः । एतादृशं दिव्यज्ञानप्राप्तिलक्षणमपूर्वलाभं लब्ध्वाऽन्यानपि-उपदेशद्वारा तं लाभं दिव्यज्ञानलक्षणं प्रापयति । तीर्थंकरो महावीरो ज्ञातपुत्रः स्वयं सर्वपदार्थज्ञाता भव्यान् संसारादुत्तारयति । अतो न स वणिग्वद्विदग्ध इति सूत्रेण प्रकाशयति । 'एवं' एवं-पूर्वोक्तः उदयः-वणिजां सावद्यकर्माऽनुष्ठानजनितधनादिलाभरूपः । 'णेगंत णच्चंति य' नैकान्तिको नात्यन्तिकश्च, लाभार्थं प्रवृत्तस्य लाभो भविष्यत्येवेति न नियमः कदाचिद् हानिरपि संभवति स न सर्वकालभावी तत्क्षयदर्शनात् तथा न आत्यन्तिक इति 'वयंति' वदन्ति विद्वांसः 'ते दो' तौ द्वौ

तीर्थंकर भगवान् कर्मों का क्षय करके जो लाभ प्राप्त करते हैं वही वास्तविक लाभ है । वह लाभ है केवलज्ञान की प्राप्ति । वह परम लाभ है और सादि अनन्त है । भगवान् दिव्यज्ञान के अपूर्वलाभ को प्राप्त करके उपदेश के द्वारा दूसरों को भी वह लाभ प्राप्त कराते हैं । तीर्थंकर भगवान् महावीर स्वयं सब पदार्थों को जानकर भव्य जीवों को संसार से तारते हैं । अतएव वह वणिक् के समान नहीं है, यह बात सूत्र के द्वारा प्रकाशित करते हैं । सावद्य क्रियाओं के अनुष्ठान से होने वाला धनादि का लाभ रूप उदय न ऐकान्तिक है और न आत्यन्तिक है । लाभ के लिए प्रवृत्ति करने वाले को लाभ होगा ही, ऐसी बात नहीं है, कभी कभी हानि भी हो जाती है । तथा यदि लाभ हो भी जाता है तो वह सदा के लिए नहीं होता, क्योंकि उसका क्षय होना देखा जाता है । अतएव जो उदय ऐकान्तिक और आत्यन्तिक नहीं है,

---

તીર્થંકર ભગવાન્ કર્મોનો ક્ષય કરીને જે લાભ મેળવે છે, તેજ ખરેખર વાસ્તવિક લાભ છે તે લાભ કેવળ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિનો છે. તે પરમ શ્રેષ્ઠ લાભ છે. અને સાદિ અનંત લાભ છે. ભગવાન્ શ્રી મહાવીરસ્વામી દિવ્ય જ્ઞાનનો અપૂર્વ લાભ મેળવીને ઉપદેશ દ્વારા બીજાઓને પણ એ લાભ પ્રાપ્ત કરાવે છે. તીર્થંકર ભગવાન્ મહાવીર સ્વયં સઘળા પદાર્થોને જાણીને ભવ્ય જીવોને સંસારથી તારે છે તેથી જ તેઓ વ્યાપારી જેવા નથી. આ વાત સૂત્ર દ્વારા બતાવતા કહે છે-સાવદ્ય ક્રિયાઓના અનુષ્ઠાનથી થવાવાળો ધન વિગેરેના લાભ રૂપ ઉદય એકાન્તિક નથી, તેમ આત્યન્તિક પણ નથી, લાભને માટે પ્રવૃત્તિ કરવાવાળા સર્વ વ્યાપારિયોને લાભ થશે જ એમ હોતું નથી, ક્યારેક ક્યારેક નુકશાન પણ થઈ જાય છે. તથા જો લાભ થઈ પણ જાય તો તે કાયમ માટે હોતો નથી. કેમકે તેનો નાશ થતો જોવામા આવે છે. તેથી જ જે ઉદય એકાન્તિક અને

'विगुणोदयंमि' विगुणोदयो यो उदयो नैकान्तिको नात्यन्तिको तौ द्वावपि उदयौ गुणवर्जितौ, किं तेन लाभरूपेण यो न आत्यन्तिको नैकान्तिकश्च, 'से उदए' स उदयः समुदय भगवानाप्तवान्। 'सादिमणंतपत्ते' साद्यनन्तमाप्तः, भगवता यस्य उदयः सादिरनन्तश्च। तमुदयं तादृशं सादिमनन्तात्मकं केवलाऽपरनामान-मुदयं भगवानन्यान् 'साहयइ' साधयति उपदेशद्वारेण प्रापयति। भगवान् 'ताई-णाई' त्रायी-षड्जीवनिकायरक्षकः, ज्ञायी-सर्वज्ञश्चेति तदेवं भगवता सह तेषां वणिजां निर्विवेकिनां कथं सर्वसाधर्म्यमिति ॥२४॥

साम्प्रतं कृत देवसमवसरणसिंहासनाद्युपभोगं कुर्वन्नपि आधाकर्म कृत वसतिनिषेवकसाधुवत् कथं तदर्थकृतेन कर्मणा भगवान् न लिप्यते इत्येतद् गोशालकमतमाशङ्क्य प्राह-'अहिंसयं' इत्यादि,

---

यह गुणरहित है। उस लाभ से क्या लाभ की जो ऐकान्तिक और स्थायी न हो। किन्तु भगवान् ने तो ऐसा उदय प्राप्त किया है जो सादि और अनन्त है अर्थात् जो एकवार प्राप्त होकर सदा के लिए स्थायी है। भगवान् उसी उदय की दूसरों के लिए प्ररूपणा करते हैं। वे जीवमात्र के त्राता (रक्षक) और सर्वज्ञ हैं। इस प्रकार भगवान् को व्यापारियों के साथ तुलना करना उचित नहीं है। उनमें कोई समानता नहीं है ॥२४॥

देवों द्वारा निर्मित समवसरण सिंहासन आदि का उपभोग करते हुए भी भगवान आधाकर्मिक उपाश्रय का सेवन करने वाले साधु के समान कर्म से लिप्त क्यों नहीं होते? गोशालक के इस मत की आशंका करते हुए सूत्रकार कहते हैं-'अहिंसयं सव्वपयाणुकंपिं' इत्यादि।

આત્યંતિક નથી, ને ગુણ રહિત છે તેવા લાભથી શું લાભ કે જે એકાન્તિક અને સ્થાયી ન હોય। પરંતુ ભગવાને તો એવો ઉદય પ્રાપ્ત કરેલ છે કે-જે સાદિ અને અનંત છે અર્થાત્ જે એક વાર પ્રાપ્ત થઈને સદાને માટે સ્થાયી હોય છે ભગવાન એજ ઉદયની પ્રરૂપણા બીજાને માટે કરે છે. ભગવાન જીવ માત્રના ત્રાતા=રક્ષણ કરવાવાળા અને સર્વજ્ઞ છે. આવા ભગવાનની તુલના વ્યાપારિયોની સાથે કરવી તે યોગ્ય નથી. તેમાં કંઇ જ સરખાપણું હોતું નથી. ॥૨૪॥

દેવોએ રચેલ સમવસરણ સિંહાસન વિગેરેનો ઉપભોગ-સેવન કરવા છતાં પણ ભગવાન આધાકર્મિક ઉપાશ્રયનું સેવન કરવાવાળા સાધુની જેમ કર્મોથી કેમ લિપ્ત થતા નથી? ગોશાલકના આ અભિપ્રાયનો આશ્રય કરીને સૂત્રકાર કહે છે-'અહિંસયં સવ્વપયાણુકંપિં' ઇત્યાદિ

मूलम्–अहिंसयं सव्वपयाणुकंपिं, धम्मेठियं कम्मविवेगहेउं।
तमायदंडेहिं समायरंता अबोहिये ते पडिरूवमेयं ॥२५॥

छाया—अहिंसकं सर्वप्रजानुकम्पिनं, धर्मे स्थितं कर्मविवेकहेतुम्।
तमात्मदण्डैः समाचरन्तः, अबोधेस्ते प्रतिरूपमेतत् ॥२५॥

अन्वयार्थः--(अहिंसयं) अहिंसकम् (सव्वपयाणुकंपिं) सर्वप्रजानुकम्पिनम् –सर्वजीवेषु दयाशीलम् (धम्मेट्ठियं) धर्मे स्थितम् (कम्मविवेगहेउं) कर्मविवेकहेतुम् –कर्मनिर्जराकारणम्, इत्थ भूतं तीर्थंकरं देवम् (तमायदंडेहिं समायरंता) तमात्मदण्डैः समाचरन्तः–आत्मदण्डा भवन्तः ये पुरुषाः भवत्सदृशाः सन्ति ते भगवति वणिक्तुल्यतां समाचरन्ति नाऽन्ये विद्वांसः, (ते) ते–तव (अबोहिए) अबोधेरज्ञानस्य (पडिरूवमेयं) प्रतिरूपमेतत् तुल्यमेवेति ॥२५।

शब्दार्थ—'अहिंसयं–अहिंसकं' अहिंसक 'सव्वपयाणुकंपिं–सर्वप्रजानुकम्पिनं' प्राणी मात्र की अनुकंपा करनेवाले 'धम्मेठियं–धर्मे स्थितम्' धर्म में स्थित 'कम्मविवेगहेउं–कर्मविवेकहेतुम्' निर्जरा के हेतु देवाधिदेव को 'आयदंडेहिं समायरंता–आत्मदण्डैः समाचरन्तः' आप अपनी आत्मा को दण्डित करनेवाले व्यापारियों के समान कहते हैं यह 'ते–ते' आप का 'अबोहिए–अबोधेः' अज्ञान के 'पडिरूवमेव–प्रतिरूपमेव' अनुरूप ही है ॥गा २५॥

अन्वयार्थ—अहिंसक, प्राणी मात्र पर अनुकम्पा करने वाले, धर्म में स्थित, निर्जरा के हेतु देवाधिदेव को आप अपनी आत्मा को दण्डित करने वाले व्यापारियों के समान कहते हैं, यह आपके अज्ञान के अनुरूप ही है ॥२५॥

શબ્દાર્થ—'अहिंसय–अहिंसकं' અહિંસક 'सव्वपयाणुकंपि–सर्वप्रजानुकम्पिनं' પ્રાણી માત્રની અનુકંપા કરવાવાળા 'धम्मे ठियं–धर्मे स्थितं' ધર્મમાં સ્થિત, 'कम्मविवेगहेउ–कर्मविवेकहेतुम्' નિર્જરાના હેતુ દેવાધિદેવને 'आयदंडेहिं समायरता–आत्मदण्डैः समाचरन्तः' પોતાના આત્માને દંડવાવાળા વેપારિયોની બરોબર કહો છો. આ કથન 'ते-ते' તમારા 'अबोहिए–अबोधेः' અજ્ઞાનના 'पडीरूवमेव–प्रतिरूपमेव' અનુરૂપ જ છે. ॥૨૫॥

અન્વયાર્થ–અહિંસક–પ્રાણી માત્ર પર અનુકંપા કરવાવાળા, ધર્મમાં સ્થિત નિર્જરાના હેતુ એવા દેવાધિદેવને આપ પોતાના આત્માને દંડિત કરવાવાળા વ્યાપારિયોની સાથે સરખાવો છો તે આપના અજ્ઞાન પણાને યોગ્ય જ છે. ॥૨૫॥

टीका--भो गोशालक ! 'अहिंसयं' अहिंसकम्-नास्ति हिंसा-प्राणातिपातादिरूपा यस्य तम् 'सव्वपयाणुकंपिं' सर्वप्रजाऽनुकम्पिनम्-सर्वप्रजासु-सकलप्राणिषु अनुकम्पाशालिनम् 'धम्मे ठ्ठियं धर्मे-अहिंसादौ स्थितम्-सदा विद्यमानम् 'कम्मविवेगहेउं' कर्मविवेकहेतुम्-कर्मनिर्जराकारणम् एतादृशमपि तीर्थकरं भगवन्तं महावीरम् 'तमायदंडेहिं समायरंता' तमात्मदण्डैः समाचरन्तः-आत्मानं दण्डयन्ति ये पुरुषाः-भवत्सदृशास्ते एवं वणिक्तुल्यं जल्पन्ति । नाऽपरे विद्वांसः, 'एयं' एतद् भगवतो निन्दारूपं वणिक्तुल्यकथनम् 'ते' ते-तव 'अबोहिए' अबोधेरज्ञानस्य 'पडिरूवं' प्रतिरूपमेव, अज्ञानफलम् । अशोकवृक्षादि प्रातिहार्यादिकं भगवतोऽतिशयेन स्वयमेव भवति देवकृता पुष्पवृष्टिरपि अचित्तैव जायते, देवाद्यर्थमेव अचित्तपुष्पवृष्टिर्भवति न तु भगवदर्थम्, तत्र भगवतोऽनुमोदनाभावाद् रागद्वेषरहितत्वाच्च एतदेव सूत्रकारेण दर्शितमिति भावः ॥२५।

टीकार्थ—हे गोशालक ! जो भगवान् हिंसा से सर्वथा रहित हैं, जो प्राणीमात्र पर अनुकम्पा रखते हैं, जो सदैव अहिंसा आदि धर्म में स्थित रहते हैं और जो कर्मनिर्जरा के कारण हैं, ऐसे तीर्थंकर भगवान् महावीर को अपनी आत्मा को दंडित करने वाले आप जैसे लोग ही व्यापारी के समान कहते हैं । ज्ञानवान् पुरुष ऐसा नहीं कह सकते । भगवान् की निन्दा करने के लिए उन के समान कहना तुम्हारे अज्ञान के अनुरूप ही है ! यह तुम्हारे अज्ञान का ही परिणाम है !

आशय यह है कि अशोकवृक्ष आदि भगवान् के प्रातिहार्य स्वयमेव होते हैं, देवों के द्वारा अचित्त पुष्पों की ही वर्षा की जाती है । देवों के लिए अचित्त पुष्पवृष्टि होती हैं भगवान् के लिए नहीं, क्योंकि

ટીકાર્થ—હે ગોશાલક ! જે ભગવાન્ હિંસાથી સર્વથા રહિત છે. જે પ્રાણી માત્ર પર અનુકંપા-દયા રાખે છે. જે કાયમ અહિંસા વિગેરે ધર્મમાં સ્થિત રહે છે. અને જે કર્મ નિર્જરાના કારણ રૂપ હોય છે. એવા તીર્થંકર ભગવાન્ મહાવીરને પોતાના આત્માને છેતરવાવાળા તમારા જેવા પુરૂષો વ્યાપારીયો જેવા કહે છે. જ્ઞાની પુરૂષો તેમ કહી શકતા નથી. ભગવાનની નિંદા કરવા માટે વ્યાપારીયો જેવા કહેવા તમારા અજ્ઞાનને અનુરૂપ-યોગ્ય જ છે. આ તમારા અજ્ઞાનનું જ કારણ છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે—અશોક વૃક્ષ વિગેરે ભગવાનના પ્રાતિહાર્ય સ્વયમેવ થાય છે. દેવો દ્વારા અચિત્ત પુષ્પોની જ વર્ષા કરવામાં આવે છે. દેવો માટે અચિત્ત પુષ્પ વૃષ્ટી જ થાય છે. ભગવાનને માટે નહીં કેમ કે—

मूलम्—पिन्नागपिंडीमवि विद्धसूले केइ पएज्जा पुरिसे इमे त्ति।
अलाउयं वावि कुमारएत्ति स लिप्पई पाणिवहेण अम्हं ।२६।

छाया——पिण्याकपिण्डीमपि विद्ध्वा शूले कोऽपि पचेत्पुरुषोऽयमिति ।
अलाबुकं वाऽपि कुमार इति स लिप्यते प्राणिवधेनाऽस्माकम् ॥२६॥

अन्वयार्थः—(केइपुरिसे) कश्चित्पुरुषः (पिन्नागपिंडीमवि) पिण्याकपिण्डमपि—खलपिण्डमपि (सूले) शूले (विद्ध) विद्ध्वा—आरोप्य (पुरिसे इमेत्ति) पुरुषोऽयमिति कृत्वा (पएज्जा) पचेत् पाचयेद्वाऽग्नौ, (वावि) वाऽपि—अथवाऽपि

भगवान् उनका अनुमोदन नहीं करते और रागद्वेष से रहित होते हैं। यही बात सूत्रकार ने यहां दिखलाई है ॥२५॥

'पिन्नागपिंडीमवि विद्ध सूले' इत्यादि ।

शब्दार्थ—'केइ पुरिसे—कश्चित्पुरुषः' कोई पुरुष 'पिन्नागपिंडीमवि—पिण्याकपिंडमपि' खल के पिंड को 'सूले—शूले' शूली से 'विद्ध—विद्ध्वा' वेधकर (छेदकर) 'पुरिसे इमेत्ति—पुरुषोयमिति' यह पुरुष है, ऐसा सोच कर 'पएज्जा—पचेत्' पकावे 'वावि—अथवापि' अथवा 'अलावुगं—अलावुकं' तुंबे को 'कुमारएत्ति—कुमारोऽयमिति' कुमार (बालक) समझ कर पकावे तो हमारे मत के अनुसार 'स पाणिवहेण—सः प्राणिवधेन' वह पुरुष जीव वध से 'लिप्पइ—लिप्यते' लिप्त होता है 'अम्हं—अस्माकम्' ऐसा हमारा शाक्यों का मत है ॥गा० २६॥

अन्वयार्थ—कोई पुरुष खल के पिण्ड को शूली से वेध कर 'यह

ભગવાન્ તેનું સમર્થન કરતા નથી. અને ભગવાન્ રાગદ્વેષ રહિત હોય છે. એજ વાત સૂત્રકારે અહિં બતાવેલ છે. ॥૨૫॥

'पिन्नागपिंडीमवि विद्धसूले' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'केइ पुरिसे—कश्चित्पुरुषः' કોઈ પુરૂષ 'पिन्नागपिंडीमवि—पिण्याक पिंडमपि' ખલના પિંડને सूले—शूले' શૂળી પર 'विद्ध—विद्ध्वा' વીંધીને 'पुरिसे इमेत्ति'—पुरुषोऽयमिति' આ પુરૂષ છે, તેમ માનીને 'पएज्जा—पचेत्' રાંધે 'वावि अथवापि' અથવા તો 'अलावुगं—अलावुकं' તુંબડાને 'कुमारएत्ति—कुमारोऽयमिति' આ કુમાર એટલે કે બાળક છે, તેમ સમજીને રાંધે તો અમારા મત પ્રમાણે 'स पाणिवहेण—सः प्राणिवधेन' તે પુરૂષ જીવ વધથી 'लिप्पइ—लिप्येत' લિપ્ત થાય છે. ॥૨૬॥

અન્વયાર્થ—કોઇ પુરૂષ ખલપિંડને શૂળીથી વીંધીને આ પુરૂષ છે એમ

(अलाउगं) अलाबुकम् (कुमारगत्ति) कुमारोऽयमिति मत्वा पचेत् (स पाणिवहेण) स पुरुषः प्राणिवधेन (लिप्पइ) लिप्यते इति (अम्हं) अस्माकं मतमिति ॥२६॥

टीका—गोशालकं निराकृत्य भगवन्तं वन्दितुं गच्छतस्तस्य आर्द्रकस्य मार्गे शाक्येन सार्कं वार्त्तालापो जातः, शाक्य एवमवादीत्-भोः! सत्यं भवता गोशालकमतं खण्डितम् तत्सर्वं श्रुतम् न भवति किमपि बाह्याऽनुष्ठानेन, किन्तु अन्तरङ्ग अनुष्ठानमेव कर्मबन्धकारणमिति स्वसिद्धान्तं श्रावयति, शाक्य आर्द्रकं तदेव दर्शयति-'केइ' कश्चित् 'पुरिसे' पुरुषः पिन्नागपिंडीमवि' पिण्याकपिण्डमपि -पिण्याकः-खल स्तस्य सकलमचेतनमपि कदाचित् कश्चिद् म्लेच्छदेशं गतः स तत्र म्लेच्छभयात् संभ्रमेण पलायमानः स्वसमीपस्थखलपिण्डं वस्त्रेण वेष्टयित्वा तत्र परित्यक्तवान् पश्चात्तत्र समागतेन म्लेच्छेन वस्त्रवेष्टितखलपिण्डकं दृष्ट्वा गृही-

---

पुरुष है' ऐसा सोच कर पकावे अथवा तूंबे को कुमार (बालक) समझकर पकावे तो हमारे मत के अनुसार वह जीववध से लिप्त होता है।२६।

टीकार्थ—गोशालक को परास्त करके आर्द्रक मुनि भगवान् को वन्दना करने के लिए आगे चले तो शाक्य के साथ उनका वार्त्तालाप (संवाद) हुआ। शाक्य इस प्रकार कहने लगा-आपने गोशालक के मत का निराकरण किया है, वह सब मैंने सुना है। आपने यह अच्छा ही किया। वास्तव में बाह्य अनुष्ठान (क्रियाकाण्ड) से कुछ भी नहीं होता, आन्तरिक क्रिया ही कर्मबन्ध का कारण है। शाक्य अपने इस सिद्धान्त का आर्द्रक के सामने प्रतिपादन करता है-कोई आदमी म्लेच्छदेश में गया। वहां म्लेच्छों के भय से जल्दी जल्दी दौडता हुआ अपने पास में स्थित अचेतन खलपिण्ड को वस्त्र से आच्छादित करके

વિચારીને રાંધે અથવા તુંબડાને (બાલક) સમજીને રાંધે તો અમારા મત પ્રમાણે તે જીવ વધથી લિપ્ત થાય છે ॥૨૬॥

ટીકાર્થ—ગોશાલકને પરાજીત કરીને આર્દ્રક મુનિ ભગવાનને વંદના કરવા માટે આગળ ચાલ્યા તો શાકયોની સાથે તેઓનો વાર્તાલાપ (સંવાદ) થયો. શાકયો આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા. આપે ગોશાલકના મતનું ખંડન કરેલ છે, તે સઘળું કથન અમે સાંભળેલ છે. આપે આ સારૂં જ કરેલ છે. વાસ્તવમાં બાહ્ય અનુષ્ઠાન (ક્રિયાકાંડ) થી કંઈ પણ લાભ થતો નથી. આંતરિક ક્રિયા જ કર્મબંધનું કારણ છે. શાકય પોતાના સિદ્ધાંતનું પ્રતિપાદન આર્દ્રક મુનિની સામે કરતાં કહે છે કે-કોઇ પુરૂષ મ્લેચ્છ દેશમાં ગયેલ હોય, ત્યાં મ્લેચ્છોના ડરથી જલ્દી જલ્દી દોડતા દોડતા પોતાની પાસે રહેલ અચેતન ખલપિંડને વસ્ત્રથી ઢાંકીને ત્યાં મૂકી ગયા, તે પછી મ્લેચ્છ ત્યાં પહોંચ્યા તેણે

तम् 'इमे पुरिसेत्ति' अयं पुरुषइति मत्वा 'सूले विद्ध' शूले विद्ध्वाऽग्नौ 'पएज्जा' पचेत्, तथा-'अलाउयं' अलाबुकम् 'वावि' वाऽपि-अथवा 'कुमारएत्ति' कुमार इति मत्वा शूले-आरोप्य पचेत्। सः-पुरुषः अन्यमपि-अन्यबुद्ध्या पचन् पाचयन् वा 'पाणिवहेण' प्राणिवधेन-प्राणिप्राणातिपातजनितदोषेण कर्मणा 'लिप्पई' लिप्यते इति 'अम्हं' अस्माकं-शाक्यानां मतम्। द्रव्यरूपेण पापाऽसमुपार्जनेऽपि भावतः पापोदयात्, तत्र तत्र कलुषितायां मनोवृत्तौ तत्कालुष्यमेव पापकारणं जायते।

'मन एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः' ॥२६॥

मूलम्-अहवा वि विद्धूण मिलक्खू सूले,
पिन्नागबुद्धीइ नरं पएज्जा।
कुमारं वावि अलावुयं, न लिप्पइ पाणिवहेण अम्हं।२७।

छाया-अथवापि विद्ध्वा म्लेच्छः शूले पिण्याकबुद्ध्या नरं पचेत्।
कुमारं वापि अलाबुकमिति न लिप्यते प्राणिवधेनाऽस्माकम् ॥२७॥

छोड़ गया। बाद में म्लेच्छ वहाँ पहुंचा। उसने वस्त्र से आच्छादित खलपिण्ड को देखा और 'यही वह पुरुष है' ऐसा समझ कर शूल में वेध दिया और अग्नि में पकाया। अथवा कोई पुरुष तूंबे को 'यह कुमार है' ऐसा मान कर शूल में वेध कर पकावे, तो वह पुरुष अन्य को अन्य समझ कर पचन पाचन करता हुआ प्राणातिपात के पाप से लिप्त होता है। यह हमारा मत है, क्योंकि वहां द्रव्यप्राणातिपात न होने पर भी भाव प्राणातिपात होता है। हिंसा करने वाले की कलुषित मनोवृत्ति ही इस पाप का कारण है। कहा भी है-'मन एव मनुष्याणाम्' इत्यादि।

'मन ही मनुष्यों के बन्ध और मोक्ष का प्रधान कारण है' ॥२६॥

વસ્ત્રથી ઢાંકેલ ખલપિંડને જોયું તે જોઈને આજ પુરૂષ છે, તેમ માનીને શૂળીમાં તેને વીંધી દીધો અને તેને અગ્નિમા રાંધ્યો. અથવા કોઈ પુરૂષ તુંબાને આ કુમાર છે, તેમ માનીને શૂળમાં વીંધીને પકાવે તો તે પુરૂષ અન્યને અન્ય સમજીને પચન પાચન કરતા થકા પ્રાણાતિપાતના પાપથી લિપ્ત થાય છે, આ અમારો મત છે કેમકે અહિયા દ્રવ્ય પ્રાણાતિપાત ન હોવા છતાં પણ ભાવ પ્રાણાતિપાત થાય છે હિંસા કરવાવાળાની મલીન મનોવૃત્તિ જ આ પાપનુ કારણ છે કહ્યુ પણ છે 'મન એવ મનુષ્યાણામ્' ઈત્યાદિ મન એજ મનુષ્યોના બંધ અને મોક્ષનું મુખ્ય કારણ છે. ॥૨૬॥

अन्वयार्थः—(अहवा वि) अथवाऽपि (मिलक्खू) म्लेच्छः (नरं) नरम्-पुरुषम् (पिण्णागबुद्धीए) अयं पिण्याक इति बुद्धया (सूले विद्धूण) शूले विद्ध्वा-आरोप्य अग्नौ पचेत् (वावि) वापि-अथवापि (कुमारगं) कुमारम् (अलाबुयंति) अलाबुक-मिति मत्वा शूले आरोप्य पचेत् (पाणिवहेण न लिप्पइ) प्राणिवधेन न लिप्यते इति (अम्ह) अस्माकं मतम् ॥२७॥

टीका—'अहवा वि' अथवाऽपि 'मिलक्खू' म्लेच्छः 'पिण्णागबुद्धीए' पिण्याक-बुद्धया 'नरं' नरम्-पुरुषम् 'सूले' शूले 'विद्धूण' विद्ध्वा 'पएज्जा' पचेत् 'वावि'

'अहवा वि विद्धूण' इत्यादि।

शब्दार्थ—शाक्य फिर कहते हैं-'अहवावि-अथवापि' पूर्वोक्त से विपरीत 'मिलक्खू-म्लेच्छः' यदि कोई म्लेच्छ 'नरं-नरं' किसी मनुष्य को 'पिण्णागबुद्धीए-पिण्याकबुद्धया' खलपिंड समझ कर 'सूले-विद्धूण-शूले विद्ध्वा' शूल में वेध कर 'पएज्जा-पचेत्' अग्नि में पकाता है 'वावि-वापि' अथवा 'कुमारगं-कुमारं' किसी कुमार को 'अलाबुयंति-अलाबुकम् इति' तुंबा समझकर शूल में वेध कर पकाता है वह 'पाणिवहेण न लिप्पइ-प्राणिवधेन न लिप्यते' हिंसा के पाप से लिप्त नहीं होता यह हमारा मत है। गा० २७॥

अन्वयार्थ—शाक्य फिर कहता है-पूर्वोक्त से विपरीत यदि कोई म्लेच्छ किसी मनुष्य को खलपिण्ड समझ कर, शूल में वेध कर आग में पकाता है अथवा किसी कुमार को तूंबा समझ कर शूल में वेध कर पकाता है तो वह हिंसा के पाप से लिप्त नहीं होता। यह हमारा मत है ॥२७॥

अहवा वि विद्धूण' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—તે શાક્ય ફરીથી આર્દ્રક મુનિને કહે છે કે-'अहवावि-अथवावि' પહેલા કથન કર્યાથી ઉલ્ટા 'मिलक्खू-म्लेच्छ.' જો કોઈ મ્લેચ્છ 'नरं-नरम्' કોઈ માણસને 'पिण्णागबुद्धीए-पिन्नाकबुध्या' ખલપિંડ સમજીને 'सूले विद्धूण-शूले विध्वा' શૂળમાં વીંધીને 'पएज्जा-पचेत' અગ્નિમાં રાંધે 'वावि-वापि' અથવા તો 'कुमारगं-कुमारकम्' કોઈ કુમારને 'अलाबुयंति-अलाबुकम् इति' તુંબડું માનીને શુળથી વીંધીને પકાવે તો તે 'पाणिवहेण न लिप्पइ-प्राणिवधेन न लिप्यते' હિંસાથી થવાવાળા પાપથી લીંપાતો નથી. આ અમારો મત છે. ॥૨૭॥

અન્વયાર્થ—ફરીથી શાક્ય મતવાદી કહે છે કે—પહેલાં કહ્યાથી જુદી રીતે જો કોઈ મ્લેચ્છ કોઈ મનુષ્યને ખલપિંડ સમજીને શૂળથી વીંધીને અગ્નિમાં રાંધે અથવા કોઈ કુમારને તુંબડું સમજીને શૂળથી વીંધીને પકાવે તો તે હિંસા જન્ય પાપથી લીપાતા નથી. એવો અમારો મત છે. ॥૨૭॥

क्षेमं कुशलं करोति, स्वयमपि स्वात्मनः कल्याणं धरते। 'मणुस्सिंदे' मनुष्येन्द्रः, मनुष्याणां मनुष्येषु वा इन्द्रः-इन्द्रसमः, 'जणवयपिया' जनपदपिता, जनपदानां रक्षणपालनाभ्यां पितेव पिता, 'जणवयपुरोहिए' जनपदानां पुरोहितः, यथाहि-पुरोहितो ब्राह्मणो यजमानस्य शान्तिप्रयोजकप्रतिनिधितया तत्तत्कर्म करोति। तथा-राजाऽपि सर्वेषां हितकरणात् विघ्नेभ्यो रक्षणाच्च पुरोहित इव पुरोहितः। 'सेउकरे' सेतुकरः-स राजा स्वराष्ट्रस्य सुव्यवस्थार्थं नदीनदप्रणालिका सेतु-केतूनां कर्त्ता। 'नरपवरे' नरप्रवरः-सर्वनरेषु श्रेष्ठतया नरप्रवरतामुपेतः 'पुरिस-पवरे' पुरुषप्रवरः-पुरुषप्रधानः, 'पुरिससीहे' पुरुषेषु सिंह इव बलशाली, न तु सिंहगतपशुत्वयुक्तः। 'पुरिस आसीविसे' पुरुषाशीविषः, विप्रियकारिपुरुषेषु दण्ड दापनादाशीर्विषः, आशीः-राजदण्डो विषो यस्य स आशीर्विषः। 'पुरिसवरपोंड-रीए' पुरुषवरपुण्डरीकः, पुरुषेषु वरः-अत एव पुण्डरीक इव प्रियदर्शनः, 'पुरिस

भी कल्याण करता है। वह मनुष्यों में इन्द्र के समान, जनपद (देश) का पालन और रक्षण करने के कारण पिता के समान तथा जनपद का पुरोहित होता है। अर्थात् जैसे राज पुरोहित अपने यजमान का शान्ति प्रयोजक प्रतिनिधि बन कर अनेक क्रियाएं करता है, उसी प्रकार राजा भी अपनी प्रजा का हित करने के कारण तथा विघ्नों से रक्षा करने के कारण पुरोहित के समान होता है। वह अपने राष्ट्र की सुखशान्ति के लिए नदी, नद, नहर, पुल, तथा केतु आदि का कर्त्ता होता है। वह नरों में प्रवर, पुरुषप्रवर, पुरुषों में सिंह के समान बलशाली (सिंह के समान पशुता से युक्त नहीं) पुरुषों में आशीर्विष सर्प के समान अर्थात् अनिष्ट करने वालों को दंड दिलाने के कारण राजदण्ड रूपी विष वाला, पुरुषो में श्रेष्ठ होने से पुण्डरीक के समान प्रियदर्शन पुरुषों

પોતાનું પણ કલ્યાણ કરે છે. તે મનુષ્યોમાં ઈન્દ્રની સરખો જનપદ-દેશનુ પાલન અને રક્ષણ કરવાથી પિતા સરખા તથા જનપદના પુરોહિત હોય છે. અર્થાત્ જેમ રાજપુરોહિત પોતાના યજમાનનું શાંતિ પ્રયોજક પ્રતિનિધિ બનીને અનેક ક્રિયાઓ કરે છે. એજ પ્રમાણે રાજા પણ પોતાની પ્રજાનું હિત કરનાર હોવાથી તથા વિઘ્નોથી પ્રજાનું રક્ષણ કરવાવાળો હોવાથી પુરો-હિત સરખો હોય છે. તે પોતાના રાષ્ટ્રની સુખશાંતિ માટે નદી, નદ, નહેર, પુલ અને કેતુ વિગેરેને કરવાવાળો હોય છે. તે નરોમાં શ્રેષ્ઠ-પુરૂષ પ્રવર, પુરૂષોમાં સિંહ સમાન બળ શાળી (સિંહની સરખા પશુપણાથી યુક્ત નહીં) પુરૂષોમાં આશીર્વિષ સર્પ સરખા અર્થાત્ અનિષ્ટ કરવાવાળાને દંડ આપવાના કારણે રાજદંડ રૂપી વિષવાળા, પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ હોવાથી પુંડરીકની સરખા

वापि 'आलावुयंति' आलाबुकोऽयमिति मत्वा 'कुमारगं वा' कुमारं वा शूले विद्ध्वा यदि पचेत्। तदा स म्लेच्छः 'पाणिवहेण' प्राणिवधेन-जीवघातकर्मणा 'न लिप्पइ' न लिप्यते। इति 'अम्हं' इत्यस्माकं सिद्धान्तः। यतो हि पाच्यमानेऽपि पुरुषे तत्र पुरुषबुद्धेरभावात्-अलाबुकमिति बुद्धेरेव सन्निधानात् पाचयितुः प्राणिवधं कुर्वतोऽपि तज्जनितो दोषो न जायते, इति मदीयः सिद्धान्त इति ॥२७॥

मूलम्-पुरिसं च विद्धूण कुमारगं वा सूलंमि केइ पए जायतेए।
पिन्नायपिंडमतिमारुहेत्ता बुद्धाण तं कप्पइ पारणाए॥२८॥

छाया—पुरुषं विद्ध्वा कुमारकं वा शूले कोऽपि पचेज्जाततेजसि।
पिण्याकपिण्डमतिमारुह्य बुद्धानां तत्कल्पते पारणायै॥२८॥

टीकार्थ--अथवा कोई म्लेच्छ खलपिण्ड समझ कर पुरुष को शूल से वेध कर पकाता है या 'यह तूंबा है' ऐसा समझ कर किसी कुमार को शूल में वेध कर पकाता है, तो ऐसा करने वाला म्लेच्छ जीवहिंसा के पाप से लिप्त नहीं होता है। ऐसा हमारा सिद्धान्त है। तात्पर्य यह है कि यद्यपि वह म्लेच्छ पुरुष को पकाता है, फिर भी उसे पुरुष समझ कर नहीं पकाता। इसी प्रकार कुमार को कुमार मान कर नहीं पकाता। इस कारण उसे जीववध करने पर भी वधजनित पाप नहीं होता है, यह हमारा मत है॥२७॥

'पुरिसं च विद्धूण कुमारगं वा' इत्यादि।

शब्दार्थ—'केइ-कश्चित्' कोई पुरुष 'पुरिसं कुमारगं वा-पुरुषं कुमार-

---

ટીકાર્થ--અથવા કોઈ મ્લેચ્છ ખલપિંડ સમજીને પુરૂષને શૂળથી વીંધીને અગ્નિમાં પકાવે અથવા તો આ તુંબડું છે, તેમ માનીને કોઈ કુમાર અર્થાત્ બાળકને શૂળમાં વીંધીને અગ્નિમાં પકાવે તો આમ કરવાવાળો મ્લેચ્છ જીવહિંસાના પાપથી લીપાતો નથી. આ પ્રમાણેનો અમારો સિદ્ધાંત છે

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે--જો કે તે મ્લેચ્છ પુરૂષને પકાવે છે, તો પણ તેને પુરૂષ માનીને પકાવતા નથી. એજ પ્રમાણે કુમારને કુમાર માનીને પકાવતા નથી. આથી તેઓને જીવહિંસા કરવા છતાં પણ વધથી થવાવાળું પાપ લાગતું નથી. આ અમારો મત છે. ॥૨૭॥

પુરિસં ચ વિદ્ધૂણ કુમારગ વા' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'केइ-कश्चित' કોઈ પુરૂષ 'पुरिसं कुमारग' वा-पुरुष कुमारकं वा' કોઈ પુરૂષ અથવા કુમારને 'पिन्नायपिंडमतिमारुहेत्ता-पिण्याकपिण्डमतिमारुह्य'

अन्वयार्थः—(केइ) कश्चित्पुरुषः (पुरिसं कुमारगं वा) पुरुषं कुमारकं वा (सूलंमि विद्धूण) शूले विद्ध्वा (जायतेए) जाततेजसि-वह्नौ (पए) पचेत्, किं कृत्वा (पिन्नायपिंडमतिमारुहेत्ता) पिण्याकपिण्डमतिमारुह्य-पिण्याकपिण्ड-मिति मत्वा पचेत्, तदा (तं) तदन्नम् (बुद्धाण) बुद्धानाम् (पारणाए) पारणायै-भोजनाय (कप्पइ) कल्पते-योग्यं भवतीति । २८॥

टीका—'केइ' कोऽपि पुरुषः (पुरिसं कुमारगं वा) पुरुषं कुमारं वा पिण्याकमलाबुकं वा मत्वा 'सूले विद्धूण' शूले विद्ध्वा, यदि 'जायतेए' जाततेजसि-जातवेदसि-अग्नौ 'पए' पचेत 'पिन्नायपिंडमतिमारुहेत्ता' पिण्याकपिण्ड-मतिमारुह्य पचेदिति शेषः । तदा तस्य पाचयितुः प्राणिवधजनितं पापं न जायते । यतोहि 'तं बुद्धाण पारणाए कप्पइ' तत् अन्नं निर्दुष्टमिति कृत्वा बुद्धानाम् बुद्ध-भगवतामपि पारणायै-भोजनाय कल्पते निर्दोषाद् योग्यं भवति । तदा का

कं वा' किसी पुरुष अथवा कुमारको 'पिन्नायपिंडमतिमारुहेत्ता-पिण्या-कपिण्डमतिमारुह्य' खल का पिंड समझ कर 'सूलंमि-शूले' शूल में वेध कर 'जायतेए-जाततेजसि' अग्नि में 'पए-पचेत्' पकावे तो वह अन्न 'बुद्धाणं-बुद्धानां' बुद्ध भगवान् के 'पारणाए-पारणाय' भोजन के लिए 'कप्पइ-कल्पते' योग्य होता है ॥गा० २८॥

अन्वयार्थ—कोई पुरुष किसी पुरुष को अथवा कुमार को खल का पिण्ड समझ कर शूल में वेध कर अग्नि में पकावे तो वह पवित्र है और बुद्ध के भोजन के योग्य होता है ॥२८॥

टीकार्थ--कोई मनुष्य किसी दूसरे मनुष्य को अथवा कुमार को खलपिण्ड या तुंबा समझ कर शूल से वेध कर आग में पकाता है तो पकाने वाले को जीववधजनित पाप नहीं होता है । वह भोजन निर्दोष होने के कारण बुद्ध भगवान के पारणे के लिए भी योग्य है, औरों के

ખલપિંડ સમજીને 'सूलंमि-शूले' શૂળમાં વીંધીને 'जायतेए-जाततेजसि' અગ્નિમાં 'पए-पचेत्' પકાવે તો તે અન્ન 'बुद्धाणं-बुद्धानां' બુદ્ધ ભગવાનના 'पारणाए-पारणाय' ભોજન માટે 'कप्पइ-कल्पते' યોગ્ય થાય છે ॥૨૮॥

અન્વયાર્થ--કોઈ પુરૂષ કોઈ અન્ય પુરૂષને અથવા બાળકને ખલપિંડ સમજીને શૂળીમાં વીંધીને અગ્નિમાં રાંધે તો તે પવિત્ર છે. અને બુદ્ધના ભોજ-નને યોગ્ય થાય છે ॥૨૮॥

ટીકાર્થ—કોઈ મનુષ્ય કોઈ બીજા માણસને અથવા કુમારને ખલપિંડ સમજીને અથવા તુંબડું સમજીને શૂળથી વીંધીને પકાવે તો પકાવવાવાળાને જીવ હિંસાથી થતુ પાપ લાગતુ નથી તે ભોજન નિર્દોષ હોવાથી બુદ્ધ ભગવાનના પારણાને માટે પણ યોગ્ય છે. તો પછી બીજાઓને માટે યોગ્ય ગણાય તેમાં તો

कथा अन्येषाम्, एवं सर्वासु अवस्थासु अचिन्तितं–मनसाऽसंकल्पितं कर्मचयं नागच्छतीति–अस्मत् सिद्धान्तः ॥२८॥

मूलम्–सिणायगाणं तु दुवे सहस्से,
जे भोयए णियए भिक्खुयाणं।
ते पुन्नखंधं सुमहं जिणित्ता
भवंति आरोप्पे महंतसत्ता ॥२९॥

छाया—स्नातकानां तु द्वे सहस्रे, ये भोजयेयुर्नित्यं भिक्षुकाणाम्।
ते पुण्यस्कन्धं सुमहज्जनयित्वा भवन्त्यारोप्या महासत्त्वाः ॥२९॥

अन्वयार्थः––(सिणायगाणं तु भिक्खुयाणं) स्नातकानाम्–गृहीतदीक्षाणाम्, भिक्षुकाणाम्–शाक्यमुनीनाम् (दुवे सहस्से) द्वे सहस्रे (जे) ये पुरुषाः (णियए)

लिए तो कहना ही क्या है। इस प्रकार सभी अवस्थाओं में विना समझे मन के संकल्प के बिना किया हुआ कर्मबन्ध का कारण नहीं होता है ॥२८॥

'सिणायगाणं तु दुवे' इत्यादि

शब्दार्थ—'जे सिणायगाणं भिक्खुयाणं–ये स्नातकानां भिक्षुकानाम्' जो पुरुष स्नातक शाक्य भिक्षुओं के 'दुवे सहस्से–द्वे सहस्रे' दो हज्जार अर्थात् दो हजार शाक्य मत के साधुओं को 'भोजए–भोजयेयुः' नित्य भोजन कराते हैं 'ते–ते' वे पुरुष 'सुमहं पुण्णखंधं–सुमहत् पुण्यस्कन्धम्' अत्यन्त विपुल पुण्य स्कन्ध 'जणित्ता–जनयित्वा' उपार्जन करके 'आरोप्प महंतसत्ता भवंति–आरोप्याः महासत्वाः भवन्ति' आरोप्य नामक देव होते हैं–अर्थात् स्वर्ग पाता है। गा. २९।

સંદેહજ શું છે? આ પ્રમાણે બધી જ અવસ્થાઓમા વગર સમજે મનના સંકલ્પ વિના કરવામાં આવેલ કર્મબંધના કારણ રૂપ હોતું નથી ॥૨૮॥

'सियाणगाणं तु दुवे' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ––'जे सिणायगाणं भिक्खुयाणं–ये स्नातकानां भिक्षुकानां' જે પુરૂષ સ્નાતક શાક્ય ભિક્ષુઓના 'दुवे सहस्से–द्वे सहस्रे' બે હજાર અર્થાત્ શાક્ય મતના સાધુઓને 'भोजए–भोजयेयुः' નિત્ય ભોજન કરાવે છે. 'ते–ते' તે પુરૂષ 'सुमहं पुण्णखंधं–सुमहत्पुण्यस्कन्धम्' અત્યંત વિપુલ પુણ્યસ્કંધ 'जिणित्ता–जनयित्वा' ઉપાર્જન કરીને 'आरोप्पमहंतसत्ता भवंति–आरोप्याः महासत्वाः भवन्ति' આરોપ્ય નામના દેવ થાય છે. અર્થાત્ સ્વર્ગ મેળવે છે. ॥૨૯॥

नित्यम्-प्रतिदिनम् (भोजए) भोजयेयुः (ते) ते पुरुषाः (सुमहं पुन्नखंधं) सुमहत् अतिविपुलं पुण्यस्कन्धम्-पुण्योपचयम् (जिणित्ता) जनयित्वा (आरोप्पमहंतसत्ता भवंति) आरोप्यनामका महासत्त्वा देवविशेषाः स्वर्गे भवन्तीति ॥२९॥

टीका—'जे दुवे सहस्से' ये-पुरुषविशेषाः द्वे सहस्रे 'सिणायगाणं भिक्खुयाणं' स्नातकानाम्-दीक्षितानां भिक्षूणां शाक्यमुनीनाम्, 'णियए' नित्यम्-अन्वहम् 'भोयए' भोजयेयुः-अन्नादिना तर्पयेयुः । 'ते' ते पुरुषाः 'सुमहं पुन्नखंधं' सुमहत्पुण्यस्कन्धम्-पुण्योपचयम् 'जिणित्ता' जनयित्वा-समुपार्ज्य 'आरोप्प' आरोप्यनामकाः 'महंतसत्ता' महासत्त्वाः-देवविशेषाः स्वर्गे भवन्तीति ॥२९॥

मूलम्—अजोगरूवं इह संजयाणं पावं तु पाणाण पसज्झकाउं।
अबोहिए दोण्ह वि तं असाहू
वयंति जे यावि पडिस्सुणंति ॥३०॥

छाया—अयोग्यरूपमिह संयतानां पापं तु प्राणानां प्रसह्य कृत्वा ।
अबोध्यै द्वयोरपि तदसाधु वदन्ति ये चापि प्रतिशृण्वन्ति ॥३०॥

अन्वयार्थ—जो पुरुष दो हजार स्नातक भिक्षुओं को अर्थात् शाक्यमत के साधुओं को प्रतिदिन भोजन कराता है वह अत्यन्त विपुल पुण्यस्कंध उपार्जन करके स्वर्ग में महान् सत्त्वशाली आरोप्य नामक देव होता है ॥२९॥

टीकार्थ—जो पुरुष दो हजार दीक्षाधारी स्नातक शाक्य भिक्षुओं को प्रतिदिन भोजन कराता है, वह महान् पुण्यस्कंध (पुण्यप्रचय) उपार्जित करके अत्यन्त पराक्रमी आरोप्य नामक देव होता है-अर्थात् स्वर्ग पाता है ॥२९॥

'अजोगरूवं' इत्यादि ।

शब्दार्थ—आर्द्रक मुनि उत्तर देते हैं-'इह-इह' इस समय आपका

અન્વયાર્થ—જે પુરૂષ બે હજાર દીક્ષા ધારી સ્નાતક-શાકય ભિક્ષુઓને દરરોજ ભોજન કરાવે છે તે પુરૂષ મહાન્ પુણ્યસ્કંધ પ્રાપ્ત કરીને તે અત્યંત પરાક્રમી આરોપ્ય નામના દેવ બને છે. અર્થાત્ સ્વર્ગ પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૨૯॥

ટીકાર્થ—જે પુરૂષ બે હજાર દીક્ષા ધારી-સ્નાતક શાકય ભિક્ષુઓને દરરોજ ભોજન કરાવે છે. તે મહાન્ પુણ્યસ્કંધ-(પુણ્ય પ્રચય) પ્રાપ્ત કરીને અત્યંત પરાક્રમી આરોપ્ય નામના દેવ થાય છે. ॥૨૯॥

'अजोगरूवं' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—શાકયનું કથન સાંભળીને આર્દ્રક મુનિ તેને ઉત્તર આપતાં

अन्वयार्थः--(इह) इह-अस्मिन् काले-भवदीयसिद्धान्तरूपमभिमतम् (संज-याणं अजोगरूवं) संयतानां साधूनामयोग्यरूपम् (पाणाण) प्राणानां च (पसज्झ काउ) प्रसह्य-बलात् कृत्वा मारणमिति शेषः (पाव) पापं-पापजनकमेव (दोण्ह वि) द्वयोरपि-एतादृशसिद्धान्तोपदेष्टृकतकर्णगोचरयोरपि (अबोहिए) अबोध्यै-अबोधि-लाभाय भवति (जे य) ये च (वयंति) वदन्ति एतादृशं सिद्धान्तं तथा-(पडि सुणंति) प्रतिशृण्वन्ति, इति ॥३०॥

टीका--'सम्प्रति-आर्द्रकः शाक्यभिक्षुकमुत्तरयति-हे बौद्धभिक्षो! 'इह-संजयाण' इह-संयतानां पुरुषाणां कृते भवदभिमत-सिद्धान्तरूपम् अयोग्यरूपमिव

सिद्धांत 'संजयाणं अजोगरूवं-संयतानाम् अयोग्यरूपम्' संयमी पुरुष के लिए अयोग्य है 'पाणाण-प्राणानां' प्राणियों का 'पसज्झकाउं-प्रसह्य कृत्वा' जबर्दस्ती हिंसा करना 'पावं-पापं' पाप जनक ही है, आपका सिद्धांत 'जे य-ये च' जो कोई 'वयंति-वदन्ति' कहते है तथा 'पडि-सुणंति-प्रतिशृण्वन्ति' यह सिद्धांत सुनते है 'दोण्हवि-द्वयोरपि' कहने और सुनने दोनों के लिए ही 'अबोही-अबोध्यै' अबोधिजनक है।३०।

अन्वयार्थ—आर्द्रक मुनि उत्तर देते हैं-आप का सिद्धान्त संयमी पुरुषों के लिए अयोग्य है, प्राणियों को जबर्दस्ती हिंसा करना पाप-जनक ही है, आप का सिद्धान्त कहने और सुनने वाले दोनों के लिए ही अबोधिजनक है ॥३०॥

टीकार्थ—अब आर्द्रक शाक्य भिक्षु को उत्तर देते हैं-आपका

કહે છે-'इह-इह' આ સમયે આપનો સિદ્ધાંત 'संजयाणं अजोगरूवं-संयतानाम् अयोग्यरूपम्' સંયમી પુરૂષોને માટે અયોગ્ય છે. 'पाणाण-प्राणाना' પ્રાણિયોની 'पसज्झकाउं-प्रसह्य कृत्वा' બલાત્કારથી હિંસા કરવી તે 'पावं-पापम्' પાપ જનક જ છે. આપના સિદ્ધાંતમાં 'जे य-ये च' જે 'वयंति-वदन्ति' સિદ્ધાંતનું કથન કરે છે, તથા 'पडिसुणति-प्रतिशृण्वन्ति' સિદ્ધાન્તનું શ્રવણ કરાવે છે. 'दोण्ह वि-द्वयोरपि' કહેવાવાળા અને સાંભળવાવાળા બન્ને માટે 'अबोही-अबोध्यै' અબોધિ કારક જ છે. ॥૩૦॥

અન્વયાર્થ—આર્દ્રક મુનિ ઉત્તર આપતાં કહે છે—તમારો સિદ્ધાંત સંયમી પુરૂષો માટે અયોગ્ય છે પ્રાણિયોની બલાત્કારથી હિંસા કરવી પાપ-જનક જ છે. આપનો સિદ્ધાંત કહેવાવાળા અને સાંભળવાવાળા બન્નેને માટે અબોધિ જનક છે. ॥૩૦॥

ટીકાર્થ—હવે આર્દ્રક મુનિ શાકય ભિક્ષુને ઉત્તર આપતાં કહે છે કે-

प्रतिभाति। यतः 'पाणाणं' प्राणानाम्-एकेन्द्रियपड्जीवनिकायानाम् 'पसज्झ' प्रसह्य-बलात्कारम् 'काउं' कृत्वा मारणम् 'पावंतु' पापमेव-येन केनापि प्रकारेण कृतः कारितो वा प्राणातिपातः पापायैव न धर्म्यो भवति। 'दोण्ह वि' द्वयो रपि-उक्तसिद्धान्तोपदेष्टृश्रोत्रोरपि 'अवोहिए' अवोध्यै 'तं असाहु' तदसाधुः द्वयोरपि अज्ञानवर्द्धनाय दुःखाय च प्राणातिपातः। कयोर्द्वयोस्तत्राह-एतादृशं सिद्धान्तं ये उपदिशन्ति ये च शृण्वन्ति तौ उभावपि निन्दितौ इत्याह-'जे वयंति' ये वदन्ति-एतादृशस्य कर्मणो धर्मोत्पादकत्वम् 'जे या वि' ये चापि 'पडिसुणंति' प्रतिशृण्वन्ति, वदतां शृण्वतां चोभयोरपि दोषायैव भवति ॥३०॥

मूलम्-उड्ढं अहेयं तिरियं दिसासु,
विन्नाय लिंगं तसथावराणं।
भूयाभिसंकाइ दुगुंछमाणे,
वदे करेज्जा व कुओ वि हंत्थी ॥३१॥

छाया—ऊर्ध्वमधस्तिर्यग्दिशासु विज्ञाय लिङ्गं त्रसस्थावराणाम्।
भूताभिशङ्कया जुगुप्समानो वदेत्कुर्याद्वा कुतोऽप्यस्ति ॥३१॥

अभिमत सिद्धान्त संयमवान् पुरुषों को अयोग्य प्रतीत होता है। क्योंकि बलात्कार करके प्राणियों को हिंसा करना पाप ही है। चाहे वह हिंसा स्वयं की गई हो, अथवा दूसरेके द्वारा कराई गई हो या उसकी अनुमोदना की गई हो, वह धर्मयुक्त नहीं हो सकती। आपके इस अयुक्त मत को जो कहते हैं और जो सुनते हैं, उन दोनों के लिए ही वह अज्ञानवर्द्धक और दुःख का कारण है ॥३०॥

'उड्ढं अहेयं' इत्यादि।

शब्दार्थ--'उड्ढं-ऊर्ध्वम्' ऊर्ध्व दिशामें 'अहेयं-अधः' अधो दिशामें

આપનો મત-સિદ્ધાંત સંયમવાન્ પુરૂષોને અયોગ્ય કારક જણાય છે. કેમકે બલાત્કાર કરીને પ્રાણિયોની હિંસા કરવી તે પાપ જ છે. ચાહે તે હિંસા પોતે કરી હોય અગર બીજા પાસે કરાવી હોય અથવા તેનું અનુમોદન કર્યું હોય. તે ધર્મ યુક્ત થઈ શકતી નથી આપના આ અયોગ્ય મતનું જે કોઇ કથન કરે છે, અથવા જે તેને સાંભળે છે, તે બન્ને માટે તે અજ્ઞાનને વધારનારૂં અને દુઃખનું કારણ છે. ॥૩૦॥

'उड्ढं अहेयं' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ–'उड्ढं-ऊर्ध्वम्' ઉર્ધ્વ દિશામાં 'अहेयं-अधः' અધોદિશામાં 'तिरियं

अन्वयार्थः—(उड्ढं) ऊर्ध्वदिशि (अहेय) अधोदिशि (तिरियं दिसासु) तिर्यग्दिशासु (तसथावराणं) त्रसस्थावराणां जीवानाम् (लिंगं) लिङ्गम्-जीवत्वचिह्नम्-चलनस्पन्दनाङ्कुरोद्भवादिकम् (विन्नाय) विज्ञाय-ज्ञात्वा (भूयाभिसंकाइ दुगुंछमाणा) भूताभिशङ्कया जुगुप्समानः-घृणां कुर्वन् (वदे) वदेत् निरवद्यभाषामुच्चारयेत् (करेज्जा व) कुर्याद्वा, एतादृशस्य (कुओ विहऽत्थी) कुतोऽप्यस्ति जीवनभयम्-कथमपि जीवनभयं नास्तीति ॥३१॥

'तिरियं दिसासु-तिर्यग् दिशासु' तिर्छी दिशाओं में 'तसथावराणं-त्रसस्थावराणां त्रस' और स्थावर जीवों के 'लिंगं-लिङ्गं' लिंगको अर्थात् जीवत्व के चिह्न चलन स्पन्दन आदिको 'विन्नाय-विज्ञाय' जानकर 'भूयाभिसंकाइ दुगुंछमाणा-भूताभिशङ्कया जुगुप्समानः' जीव हिंसा की आशंका से ज्ञानी पुरुष हिंसा से घृणा करता हुआ 'वदे-वदेत्' यदि निर्दोष भाषा का उच्चारण 'करेज्जा व-कुर्यात् वा' करे और निरवद्य प्रवृत्ति करे तो 'कुओ विहत्थी-कुतोप्यस्ति' जीव हिंसाका भय कैसे हो सकता है ? कदापि नहीं हो सकता ॥३१॥

अन्वयार्थ—ऊर्ध्वदिशा में अधोदिशा में और तिर्छी दिशाओं में त्रस और स्थावर जीवों के लिंग को अर्थात् जीवत्व के चिह्न चलन स्पन्दन आदि को जान कर भूतों के हिंसा की आशंका से ज्ञानी पुरुष हिंसा से घृणा करता हुआ यदि निर्दोष भाषा का उच्चारण करे और निरवद्य प्रवृत्ति करे तो जीवहिंसा का भय कैसे हो सकता है ? कदापि नहीं हो सकता ॥३१॥

दिसासु-तिर्यग् दिशासु' तिर्छी दिशाओमां 'तसथावराणं-त्रसथावराणां' त्रस अने स्थावर જીવોના 'लिंगं-लिङ्ग' લિંગને અથવા જીવત્વના ચિહ્ન ચલન સ્પન્દન વિગેરેને 'विन्नाय-विज्ञाय' જાણીને 'भूयाभिसंकाइ दुगुंछमाणा-भूताभिशङ्कया जुगुप्समानः' ભૂતોની હિંસાની આશંકાથી જ્ઞાની પુરૂષ હિંસાથી ઘૃણા કરતા થકા 'वदे-वदेत' જો નિર્દોષ ભાષાનું ઉચ્ચારણ 'करेज्जा व-कुर्यात् वा' કરે અને નિરવદ્ય પ્રવૃત્તિ કરે તો 'कुओ विहत्थी-कुतोप्यस्ति' હિંસાનો ભય કેવી રીતે થઈ શકે છે? અર્થાત્ કદાપિ થઈ શકતો નથી. ॥૩૧॥

અન્વયાર્થ—ઉર્ધ્વદિશામાં, અધોદિશામાં અને તીર્છી દિશાઓમાં ત્રસ અને સ્થાવર જીવોના ચિહ્નને અર્થાત્ જીવપણાના ચિહ્ન. ચલન સ્પન્દન વિગેરેને સમજીને પ્રાણિયોની હિંસાની શંકાથી જ્ઞાની પુરૂષો હિંસાની ઘૃણા કરતા થકા જો નિર્દોષ ભાષાનો ઉચ્ચાર કરે અને નિરવદ્ય પ્રવૃત્તિ કરે તો જીવહિંસાનો ભય કેવી રીતે થાય છે? કદાપિ તેમ થતું નથી. ॥૩૧॥

टीका—आर्द्रको मुनिः बौद्धपक्षं निराकृत्य स्वमतं कथयति—'उड्ढं' ऊर्ध्वम् 'अहेय' अधः 'तिरियं दिसासु' तिर्यग्दिशासु 'तसथावराणं' त्रसस्थावराणां प्राणिनाम् 'लिंगं' लिङ्गं जीवत्वचिह्नम्—चलनस्पन्दनाङ्कुरोद्भवादिकम् 'विन्नाय' विज्ञाय—प्रत्यक्षानुमानाऽर्थापत्त्यागमप्रमाणे ज्ञात्वा 'भूयाभिसंकाइ' भूताभिशङ्कया जीवानां विनाशभयेन 'दुगुंछमाणा' जुगुप्समानः—प्राणातिपातादिना अशुभकर्मबन्धो भवतीति मत्वा हिंसायां घृणां कुर्वन् 'वदे' वदेत्—निरवद्यां भाषां भाषेत। तादृशी भाषा प्रयोज्या यावत्या जीवानां विराधनं न भवेत्। 'करेज्जा' कुर्यात्—विचार्येति शेषः, विचार्य निरवद्यं कार्यं कुर्यादित्यर्थः। एतादृशोत्तमविचारशीलानां पुरुषाणाम् 'कुओ विऽहत्थी' कुतोऽपि इहास्ति—नास्ति जीवनभयमिति ध्वनिः। कुतोऽस्तीहास्मिन् एवं भूतेऽनुष्ठाने क्रियमाणे प्रोच्यमाने वा जीवनभयमस्माकम्, युष्मदापादितो दोष एव समुल्लसतीति ॥३१॥

मूलम्—पुरिसे त्ति विन्नत्ति न एवमत्थि,
अणारिए से पुरिसे तहा हु।

टीकार्थ—आर्द्रक मुनि बौद्धमत का निराकरण करके अपने मत का प्रतिपादन करते हैं-ऊंची नीची और तिर्छी दिशाओं में त्रस और स्थावर प्राणियों के चलना हिलना, अंकुर फूटना आदि जीवत्व के चिह्नों को प्रत्यक्ष अनुमान आदि प्रमाणों से जान कर जीवों की हिंसा के भय से प्राणातिपात आदि से कर्मबन्ध होता है, ऐसा मान कर हिंसा से घृणा करता हुआ ऐसी निरवद्य भाषा का प्रयोग करे जिससे जीवों की विराधना न हो। तथा भलीभांति विचार कर निरवद्य कार्य करे। ऐसे उत्तम विचारशील पुरुषों को कोई दोष पाप कैसे हो सकता है? अर्थात् जो हिंसाकारी वचन और कार्य से दूर रहते हैं उन्हें कोई दोष नहीं लगता ॥३१॥

ટીકાર્થ—આર્દ્રક મુનિ બૌદ્ધ મતનું ખંડન કરીને પોતાના મતનું પ્રતિપાદન કરે છે—ઉંચી નીચી, અને તિર્છી દિશાઓમાં ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણિયોના ચાલવા, હરવા, ફરવા અંકુર ફૂટવા વિગેરે જીવપણાના ચિહ્નોને અનુમાન વિગેરે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણોથી જાણીને જીવોની હિંસાના ભયથી, પ્રાણાતિપાત વિગેરેથી કર્મબંધ થાય છે. તેમ માનીને હિંસાથી ઘૃણા કરતા થકા એવી નિરવદ્ય ભાષાનો પ્રયોગ કરે કે જેનાથી જીવોની વિરાધના (હિંસા) ન થાય તથા સારી રીતે વિચાર કરીને નિરવદ્ય કાર્ય કરે એવા ઉત્તમ અને વિચારશીલ પુરૂષોને કોઇ પણ દોષ અર્થાત્ પાપ કેવી રીતે લાગી શકે? અર્થાત્ જે હિંસા કારક વચન અને કાર્યથી દૂર રહે છે. તેમને કોઇ પણ દોષ લાગતો નથી. ॥૩૧॥

को संभवो पिन्नागपिंडियाए,
वाया वि एसा बुइया असच्चा ॥३२॥

छाया—पुरुष इति विज्ञप्तिर्नैव मस्ति, अनार्यः स पुरुषस्तथाहि ।
कः संभवः पिण्याकपिण्ड्यां, वागप्येषोक्ताऽसत्या ॥३२॥

अन्वयार्थः—(पुरिसेत्ति) पुरुष इति (विन्नत्ति) विज्ञप्तिः–पिण्याकपिण्डे पुरुष इत्याकारिका बुद्धिः (न एवमत्थि) नैवं कथमपि पामराणामपि अस्ति (तहा से पुरिसे अणारिए) तथाहि स पुरुषोऽनार्यः, यः पिण्याकपिण्डे पुरुषबुद्धिं करोति, (पिन्नागपिंडियाए) पिण्याकपिण्ड्याम् (को संभवो) पुरुषबुद्धेः कः सम्भवः-नास्ति सम्भावनेत्यर्थः (एसा वाया वि बुइया असच्चा) एषा वागपि उक्ता असत्यैवेति ।

'पुरुसे त्ति विन्नत्ति' इत्यादि ।

शब्दार्थ—'पुरिसे त्ति–पुरुष इति' खलके पिंडमें पुरुष की 'विन्नत्ति –विज्ञप्तिः' बुद्धि 'न एवमत्थि–नैवमस्ति' मूर्खों को भी नहीं हो सकती 'तहा से पुरिसे अणारिए–तथा स पुरुषः अनार्यः' अगर कोई पुरुष खलके पिण्डको पुरुष समझता है तो वह अनार्य है 'पिन्नाय पिण्डियाए–पिण्याकपिण्डे' खलके पिण्डमें पुरुषकी बुद्धि की संभावना ही 'को संभवो–कः संभवः' कैसे की जा सकती है, 'एसा वाया वि–बुइया असच्चा–एषा वागपि उक्ताऽसत्या' तुमारी कही हुई यह वाणी भी असत्य ही है ॥३२॥

अन्वयार्थ—खल के पिण्ड में पुरुष की बुद्धि तो मूर्खों को भी नहीं हो सकती है। अगर कोई पुरुष खल के पिण्ड को पुरुष समझता है या पुरुष को खलपिण्ड समझता है तो वह अनार्य है। भला खल

'पुरिसे त्ति विन्नत्ति' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'पुरिसे त्ति–पुरुष इति' ખોળના પિંડમાં પુરૂષપણાની 'विन्नत्ति विज्ञप्ति' બુદ્ધિ તો 'न एवमत्थि–नैवमस्ति' મૂર્ખાઓને પણ થઇ શકતી નથી. 'तहा से पुरिसे अणारिए–तथा सः पुरुष अनार्यः' અથવા કોઈ માણસ ખોળના પિંડને પુરૂષ સમજે તો તે અનાર્ય જ છે. 'पिंनागपिंडियाए–पिण्याकपिण्डे' ખોળના પિંડમાં પુરૂષપણાની બુદ્ધિની સંભાવના જ 'को संभवो–कः संभवः' કેવી રીતે કરી શકાય 'एसा वायावि बुइया असच्चा–एषा वागपि उक्ताऽसत्या' તમોએ કહેલ આ વાણી પણ અસત્ય જ છે. ॥૩૨॥

અન્વયાર્થ—ખોળના પિંડમાં પુરૂષપણાની બુદ્ધિ તો મૂર્ખોને પણ થઈ શકતી નથી. અથવા કોઇ પુરૂષ ખોળના પિંડને પુરૂષ સમજે અથવા પુરૂષને ખોળનો પિંડ

टीका--तद्दर्शनाऽसारतां द्योतयन्नार्द्रकः पुनराह शाक्यभिक्षुम्-'पुरिसेत्ति' पुरुष इति 'विन्नत्ति' विज्ञप्तिर्ज्ञानम् 'न एवमत्थि' नैवमस्ति-पिण्याकपिण्डे पुरुषोऽयमित्याकारिका बुद्धि र्न भवति पामराणामपि। 'तहा हि से पुरिसे अणारिए' तथाहि स पुरुषोऽनार्यः, अतो यस्य पिण्याकपिण्डे पुरुषबुद्धिर्भवति पुरुषे वा पिण्याकबुद्धि रुदेति, एतादृशोऽनार्यः। 'पन्नागपिंडियाए' पिण्याकपिण्ड्याम् 'को संभवो' को नाम सम्भवः-तादृशपिण्डे पुरुष बुद्धिः कथमपि न सम्भवति। अतः 'एसा वाया वि वुइया असच्चा' एषोक्ता वागपि असत्या कथिता तस्मात्-पिण्याककाष्ठादावपि प्रवर्त्तमानेन जीवोपमर्दभीरुणा सा शङ्कैव नैव प्रवर्त्तनीयेति।३२।

मूलम्-वायाभिजोगेण जमावहेज्जा,
णो तारिसं वाया उदाहरिज्जा।
अट्ठाणमेयं वयणं गुणाणं,
णो दिक्खिए बूय मुरालमेयं ॥३३॥

के पिण्ड में पुरुष की बुद्धि की संभावना ही कैसे की जा सकती है? तुम्हारी कही हुई यह वाणी असत्य ही है ॥३२॥

टीकार्थ—शाक्यदर्शन की निस्सारता को प्रकट करते हुए आर्द्रक पुनः कहते हैं-खल के पिण्ड में 'यह पुरुष है' ऐसी बुद्धि पामर पुरुषों को भी नहीं हो सकती' जिस पुरुष को खलपिण्ड में पुरुष की और पुरुष में खलपिण्ड की बुद्धि उत्पन्न होती है, वह पुरुष अनार्य है अर्थात् अज्ञानी है। आखिर खल के पिण्ड में पुरुष की बुद्धि कैसे संभवित हो सकती है? अतएव तुम्हारा कहा हुआ वचन असत्य है। जो जीवहिंसा से भयभीत हो उसे खलपिण्ड या काष्ठ आदि में प्रवृत्ति करते समय भी सावधान रहकरके ही प्रवृत्ति करना चाहिए ॥३२॥

સમજે તો તે અનાર્ય છે. અરે ખોળના પિંડમાં પુરૂષપણાની બુદ્ધિની સંભાવના જ કેવી રીતે કરી શકાય? તમોએ કહેલ આ વાણી અસત્ય જ છે. ॥૩૨॥

ટીકાર્થ--શાકય દર્શનના નિસ્સાર પણાને બતાવતાં આર્દ્રક મુનિ ફરીથી કહે છે કે-ખોળના પિંડમાં આ પુરૂષ છે, એવી બુદ્ધિ પામર પુરૂષને પણ થઈ શકતી નથી. જે વ્યક્તિને ખોળના પિંડમાં પુરૂષની અને પુરૂષમાં ખોળના પિંડની બુદ્ધિ થાય છે, તે પુરૂષ અનાર્ય જ છે અર્થાત્ અજ્ઞાની છેકેમકે ખોળનાપિંડમાં પુરૂષપણાની બુદ્ધિ જ કેવી રીતે સંભવી શકે? તેથી જ તમોએ કહેલ વચન અસત્ય જ છે. જે જીવહિંસાથી ભયભીત હોય તેને ખોળના પિંડ અથવા કાષ્ઠ વિગેરેમાં પ્રવૃત્તિ કરતી વખતે પણ સાવધાન રહીને જ પ્રવૃત્તિ કરવી જોઇએ. ॥૩૨॥

वरगंधहत्थी' पुरुषेषु वरो गन्धहस्तीव, यस्य गन्धमाघ्राय अन्ये गजाः पलायन्ते एतादृशो हस्ती गन्धहस्तीत्युच्यते तथैव नरेषु अनुल्लङ्घितशासनो राजा भवति। 'अड्डे दित्ते वित्ते' आढ्यो दीप्तो वित्तः, आढ्यः-प्रचुरधनवान्, दीप्तः-तेजस्वी, वित्तः-अहरहः-अलब्धलाभयुक्तः। 'विच्छिन्नविउलभवणसयणासणजाणवाहणाइण्णे' विस्तर्णविपुलभवनशयनाऽऽसनयानवाहनाकीर्णः, विस्तीर्णैर्यत्र तत्र विस्तारितैः विपुलैः-बहुभिः, भवनं-प्रसादः शयन-शय्या पर्यङ्कादिः आसनम्-आसन्दी 'कुरसी' प्रभृति, यानं-शिबिका वाहनमश्वः एभिराकीर्णः-युक्तः, सञ्चित सर्वविधसाधनसङ्घातसंयुत इति। 'बहुधणबहुजायरूवरयए' बहुधनबहुजातरूपरजतः, बहूनि-धनानि व्यवहारकारीणि बहूनि जातरूपाणि सुवर्णानि रजतानि च यस्य सः। 'आओगपओगसंपउत्ते' आयोगप्रयोगसंप्रयुक्तः, आयोगो धनस्य -आयोजनप्रकारः-यथा व्यवहारेण धनागमो जायेत, प्रयोगः-कथं क्व कियानर्थः प्रयोक्तव्यः-व्ययस्य समुचितव्यवस्था, आभ्यामायव्ययाभ्यां व्यवस्थिताभ्यां

में श्रेष्ठ गंधहस्ती के समान-जैसे हाथियों में मद वाला हाथी विशिष्ट होता है उसी प्रकार मनुष्यों में राजा, जिसका शासन अनुल्लंघनीय होता है, विशिष्ट माना जाता है। वह प्रचुर धनवान् तेजस्वी और प्रतिदिन नूतन (नवीन) लाभ से युक्त होता है। जहां तहां फैले हुए अनेक भवनों, पर्यकों, आसनों, कुर्सियों, पालखियों तथा वाहनों अश्व आदि से युक्त होता है। अर्थात् सब प्रकार की साधन सामग्री से सम्पन्न होता है। उसके पास बहुत धन, बहुत स्वर्ण और बहुत चांदी होती है। वह धनके आयोग और प्रयोग में निपुण होता है। अर्थात् जिस व्यवहार से धन का लाभ हो उसमें तथा कहां कितना किस प्रकार धन

પ્રિયદર્શન, પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ ગંધ હાથી સરખા-અર્થાત્ જેમ હાથિયોમાં મદવાળા હાથી વિશેષ પ્રકારનો હોય છે, એજ પ્રમાણે મનુષ્યોમાં રાજા કે જેનું શાસન-આજ્ઞા અનુલ્લંઘનીય-ઉલ્લંઘી ન શકાય તેવું હોય છે. એટલે કે વિશેષ પ્રકારથી માનવામાં આવે છે. તે અત્યંત ધનવાન્ તેજસ્વી અને દર-રોજ નૂતન (નવા) નૂતન (નવા) લાભવાળા હોય છે. જ્યાં ત્યાં ફેલાયેલા અનેક ભવનો, પલંગો આસનો' ખુરશિયો, પાલખિયો, તથા વાહનો અશ્વ વિગેરેથી યુક્ત હોય છે. અર્થાત્ દરેક પ્રકારની સાધન સામગ્રીથી યુક્ત હોય છે. તેની પાંસે ઘણુ ધન, ઘણુ સોનું અને ઘણી ચાંદી હોય છે. તે ધનના આયોગ પ્રયોગમાં કુશળ હોય છે. અર્થાત્ જે વ્યવહારથી ધનનો લાભ થાય તેમાં તથા ક્યાં કેટલું અને કેવા પ્રકારના ધનનો વ્યય-ખર્ચ કરવો જોઈએ

छाया—वागभियोगेन यदावहेन्नो तादृशीं वाचमुदाहरेत् ।
अस्थानमेतद्वचनं गुणानां, नो दीक्षितो ब्रूयादुदारमेतत् ॥३३॥

अन्वयार्थः--(वायाभिजोगेण) वागभियोगेन (जमावहेज्जा) यदावहेत् । (तारिसं वायं नो उदाहरिज्जा) तादृशीं वाचं नोदाहरेत्-यया वाचा प्राणातिपातो भवेत् सा वाक् न वक्तव्या, (एयं वयणं गुणाणं अट्ठाणं) एतद् वचनम्-भवदुक्तं वचनं गुणानामस्थानम् (एयं उरालं) एतदुदारम् (दिक्खिए नो बूया) दीक्षितो नो वदेदिति ॥३३॥

'वायाभिजोगेण' इत्यादि ।

शब्दार्थ—'वायाभिजोगेण-वागभियोगेन' जिस प्रकार के वचन का प्रयोग करने से 'जमावहेज्जा-यदावहेत्' पाप की उत्पत्ति हो 'तारिसं वायं नो उदाहरिज्जा-तादृशं वाचं नोदाहरेत्' ऐसा वचन मेधावी पुरुषको संकटके समय भी नहीं बोलना चाहिए 'एयं वयणं गुणाणं अट्ठाणं-एतद्वचनं गुणानामस्थानम्' क्योंकी सावद्य भाषा भी कर्मबन्धका कारण होती है 'एयं उरालं-एतत् उदारम्' इस प्रकार का वचन गुणों का स्थान नहीं है, अतएव 'दिक्खिए नो बूया-दीक्षितो नो वदेत्' दीक्षित पुरुष ऐसा सारहीन वचन न बोले ॥३३॥

अन्वयार्थ--जिस प्रकार के वचन का प्रयोग करने से पाप की उत्पत्ति हो ऐसा वचन मेधावी पुरुष को संकट के समय भी नहीं बोलना चाहिए । क्योंकि सवद्य भाषा भी कर्मबन्ध का कारण होती है । खल-

---

'वायाभिजोगेण' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'वायाभिजोगेण-वागभियोगेन' જેવા વચનોનો પ્રયોગ કરવાથી 'जमावहेज्जा-यदावहेत्' પાપની ઉત્પત્તી થાય 'तारिसं वाय न उदाहरिज्जा-तादृशं वाचं नोदाहरेत' આવા વચનો બુદ્ધિશાળી પુરૂષોએ સંકટના સમયે પણ બોલવા ન જોઇએ 'एय वयणं गुणाणं अट्ठाणं-एतद्वचनं गुणानामस्थानम्' કેમકે સાવદ્ય ભાષા પણ કર્મબંધના કારણ રૂપ હોય છે. 'एयं उरालं-एतत् उदारं' આવા પ્રકારના વચનો ગુણોનું સ્થાન નથી તેથી જ 'दिक्खिए नो बूया दीक्षितो नो वदेत्' દીક્ષિત પુરૂષે આવા સાર વિનાના વચનો ન બોલવા ॥૩૩॥

અન્વયાર્થ—જે પ્રકારના વચનોનો પ્રયોગ કરવાથી પાપની ઉત્પત્તી થાય બુદ્ધિમાન્ પુરૂષે તેવા વચનો મુશ્કેલીના સમયમાં પણ બોલવા ન જોઇએ. કેમકે સાવદ્ય ભાષા પણ કર્મબંધના કારણ રૂપ હોય છે. ખલપિંડ પુરૂષ છે,

टीका—'वायाभिजोगेण' वागभियोगेन 'जमावहेज्जा' यदावहेत् 'णो तारिसं' नो तादृशम् 'वायं' वाचम्-वचनं व्याख्यानम् 'उदाहरिज्जा' उदाहरेत, यथाविधाया वाचः प्रयोगेग पापोत्पत्तिर्भवेत् तथाविधा वाक् विदुषा सङ्कटकालेऽपि न वाच्या, सावद्या भाषाऽपि कर्मानुवन्धिनी कर्मकारणं भवति। 'एवं वयणं गुणाणं अट्ठाणं' एवम्-ईदृशं वचनम्-पिण्याकं पुरुषः पुरुषः पिण्याकमित्याकारकम् गुगानास्थानम्। अतः-'दिक्खए' दीक्षितः पुरुषः 'एयमुरालं' एतद् उदारं वचनम् 'णो बूया' नो ब्रूयात्। यतो हि-सावद्यवचनप्रयोगेणाऽपि पापोत्पत्तिर्भवत्येव, तस्मात्-पिण्याकं पुरुषतया पुरुषं पिण्याकतया विवेकी पुमान्न वदेत्। एतादृशस्य भ्रममुद्वहतो वाग्जालस्य सावद्यमूलकत्वादिति ॥३३॥

मूलम्—लद्धे अट्ठे अहो एव तुब्भे,

जीवाणुभागे सुविचिंतिति एव।

पिण्ड पुरुष है या पुरुष खलपिण्ड है, इस प्रकार का वचन गुणों का स्थान नहीं है। अतएव दीक्षित पुरुष ऐसा सारहीन वचन न बोले ॥३३॥

टीकार्थ--जिस वचन के प्रयोग से पाप उत्पन्न होता है, ऐसा वचन संकट के अवसर पर भी ज्ञानी पुरुष को नहीं बोलना चाहिए। सावद्य भाषा भी कर्मानुवन्धिनी होती है। पुरुष खल का पिण्ड है या खल का पिण्ड पुरुष है, इस प्रकार की भाषा गुणों का अस्थान है, गुणकारी नहीं है। अतएव जिसने दीक्षा अंगीकार की है, ऐसे पुरुष को इस प्रकार की सारशून्य भाषा का प्रयोग नहीं करना चाहिए, क्यों कि सावद्य भाषा से भी पाप उत्पन्न होता है, अतएव विवेकवान् पुरुष खलपिण्ड को पुरुष और पुरुष को खलपिण्ड न कहे। इस प्रकार का भ्रमजनक वाग्जाल पापमूलक है ॥३३॥

અથવા પુરૂષ ખલપિંડ છે, આવા વચનો ગુણોના સ્થાન રૂપ નથી જ તેથીજ દીક્ષિત પુરૂષે તેવા નિઃસાર વચન બોલવા ન જોઈએ. ॥૩૩॥

ટીકાર્થ—જે વચનના પ્રયોગથી પાપ ઉત્પન્ન થાય છે, એવા વચન સંકટના સમયે પણ જ્ઞાની પુરૂષે બોલવા ન જોઈએ. સાવદ્ય ભાષા પણ કર્માનુબંધિની હોય છે. આવા પ્રકારની ભાષા ગુણોના સ્થાન રૂપ નથી. ગુણકારક નથી. તેથી જ જેણે દીક્ષા ધારણ કરેલ છે, એવા પુરૂષે આવા પ્રકારની સાર વિનાની ભાષાનો પ્રયોગ કરવો ન જોઈએ. કેમકે—સાવદ્ય ભાષાથી પણ પાપ થાય છે. તેથી જ વિવેકી પુરૂષે ખલપિંડને પુરૂષ અને પુરૂષને ખલપિંડ કહેવા નહીં આવા પ્રકારની ભ્રમ જનક વાગ્જાળ પાપોત્પાદક જ છે. તેમ સમજવુ. ॥૩૩॥

पुव्वं समुद्दं अवरं च पुट्ठे,
उलोइए पाणितले ठिए वा ॥३४॥

छाया—लब्धोऽर्थः अहो एव युष्माभिर्जीवानुभागः सुविचिन्तितश्च।
पूर्वश्च समुद्रमपरश्च स्पृष्ट मवलोकितः पाणितले स्थितो वा ॥३४॥

अन्वयार्थः—सोपहासमार्द्रकः शाक्यभिक्षुकं प्रति कथयति-(अहो तुब्भे एव अट्ठे लद्धे) अहो-इति निपात आश्चर्यबोधकः। युष्माभिरेवाऽर्थो लब्धः (त्वयैव

'लद्धे अट्ठे' इत्यादि।

शब्दार्थ--आर्द्रक मुनि शाक्य भिक्षुक का उपहास करते हुए कहते हैं, 'अहो तुब्भे एव अट्ठे लद्धे-अहो युष्माभिरेवार्थो लब्धः' आश्चर्य है कि आपने यह अर्थलाभ किया है, अर्थात् आपने अद्भूत ज्ञान प्राप्त किया है। 'जीवाणुभागे सुविचिंतिए व-जीवानुभागः सुचिंतित एव' आपने जीवों के कर्मफलका बडा सुंदर विचार किया है। आपका यह यश 'पुव्वं समुद्दं अपरंच पुट्ठे-पूर्व समुद्रम् अपरञ्च स्पृष्टम्' पूर्व और पश्चिमका समुद्रपर्यन्त व्याप्तरहा है। 'पाणितले ठिए वा-पाणितले स्थितो वा' अथवा जान पडता है कि जगत् के सब पदार्थ आपकी ही हथेलीपर मौजूद है-आप सर्वज्ञ से कम नहीं जान पडते इस काकुवाक्य का तात्पर्य यह है कि-आपने जानने योग्य वस्तुको जाना नहीं है, आप अज्ञानी है, अन्यथा स्थित वस्तुको अन्यथा कहरहे हैं, और पुण्य एवं पापकी व्यवस्था उलटी करते है ॥३४॥

'लद्धे अट्ठे' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—આર્દ્રક મુનિ શાકય ભિક્ષુકની મશ્કરી કરતાં કહે છે કે—"अहो तुब्भे एव अट्ठे लद्धे-अहो युष्माभिरेवार्थो लब्धः" આશ્ચર્ય છે કે-આપે આ અર્થનો લાભ મેળવેલ છે અર્થાત્ આપે અદ્ભૂત જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરેલ છે. "जीवाणुभागे सुविचिंति एव-जीवानुभागः सुचिन्तित एव' આપે જીવોના કર્મ-ફળનો અત્યંત સુંદર વિચાર કરેલ છે. આપનો આ યશ 'पुव्वं समुद्दं अपरंच पुट्ठे-पूर्वं समुद्रम् अपरञ्च 'स्पृष्टम्'' પૂર્વ અને પશ્ચિમના સમુદ્ર પર્યન્ત પ્રસરી રહેલ છે અથવા 'पाणितले ठिए वा-पाणितले स्थितो वा' એવુ જણાય છે કે-જગતના સઘળા પદાર્થો આપની હથેલીમાં જ રહેલા છે. આપ સર્વજ્ઞથી કમ જણાતા નથી. આ વક્રોક્તિનું તાત્પર્ય એ છે કે-આપે જાણવા યોગ્ય વસ્તુને જાણેલ નથી. આપ અજ્ઞાની છો અન્યથા રહેલ વસ્તુને અન્યથા કહી રહ્યા છો તથા પુણ્ય અને પાપની વ્યવસ્થા ઉલ્ટી કરો છો. ॥૩૪॥

विलक्षणं ज्ञानं प्राप्तमेतादृशम्) इति काकुः। (जीवाणुभागे सुविचिंतिए व) जीवाऽनुभागः सुविचिन्तितश्च। तथा-त्वयैव जीवानां कर्मफलस्यापि विचारः कृतः। (पुव्वं समुद्दं अवरं च पुट्ठे) पूर्वं समुद्रमपरञ्च स्पृष्टम्-भवदीययशः पूर्वाऽपरसमुद्रान्तव्यापि। (पाणितले ठिए वा उलोइए) पाणितले स्थितो वा-सर्वोऽपि पदार्थः पाणितले प्रत्यक्षेण स्थित इव अवलोकितः। त्वयैव सकलपदार्थसाक्षात्कारिज्ञानं प्राप्तम्, जीवानां कर्मफलमपि लब्धम्, इह सर्वत्र तवैव यशो विस्तृतम्। आश्चर्यमेव भवतः कार्यजातम्, एतावता ज्ञातव्यं पदार्थं न ज्ञातवानसि मूर्खोऽसि। येनाऽन्यथास्थितं स्थिरमपि पदार्थं मन्यथा प्रतिपादयितुमीहमानः पुण्यपापयोर्व्यवस्थां करोषि। इति काक्वा व्यज्यते ॥३४॥ टीका-सुगमा ॥३४॥

मूलम्-जीवाणुभागं सुविचिंतयंता,

आहारिया अन्नविही य सोहिं।

अन्वयार्थः—आर्द्रक मुनि शाक्य भिक्षु का उपहास करते हुए कहते हैं-विस्मय है कि आपने यह अर्थलाभ किया है। अर्थात् आपने अद्भुत ज्ञान प्राप्त किया है। आपने जीवों के कर्मफल का बड़ा सुन्दर विचार किया है। आपका यश पूर्वापर समुद्र तक व्याप्त रहा है। जान पड़ता है जगत् के सब पदार्थ अपकी ही हथेली पर मौजूद हैं-आप सर्वज्ञ से कम नहीं जान पड़ते। काकुध्वनि से तात्पर्य यह निकला कि आपने जानने योग्य वस्तु को जाना नहीं है, आप अज्ञानी हैं। अन्यथास्थित वस्तु को अन्यथा कह रहे हैं। पुण्य पाप की उल्टी व्यवस्था करते हैं ॥३४॥टीका सुगम है ॥३४।

અન્વયાર્થ—આર્દ્રક મુનિ શાકય ભિક્ષુની મશ્કરી કરતાં કહે છે કે-- આશ્ચર્ય થાય છે કે-આપે આ દિવ્ય અર્થ લાભ મેળવેલ છે. અર્થાત્ આપે અદ્ભૂત જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરેલ છે, આપે જીવોના કર્મફળનો ઘણો જ સુંદર વિચાર કર્યો છે. આપનો યશ પૂર્વાપર સમુદ્ર પર્યન્ત વ્યાપ્ત થયેલ છે. સમજાય છે કે જગતના સઘળા પદાર્થો આપની હથેલીમાં જ મોજૂદ છે. આપ સર્વજ્ઞથી ઓછા જણાતા નથી. આ કાકુ વચનથી ભાવ એ સમજાય છે કે-આપ સમજવા લાયક વસ્તુ સમજ્યા નથી. એટલે કે આપ અજ્ઞાની છો. અન્યથા રહેલ વસ્તુને આપ બીજી રીતે સમજાવી રહ્યા છો આપ પુણ્ય પાપની ઉંધી વ્યવસ્થા કરતા હો તેમ મને જણાય છે. ॥૩૪॥

આ ગાથાનો ટીકાર્થ સરળ હોવાથી આપેલ નથી.

न वियागरे छन्नपओपजीवी,
एसोऽणुधम्मो इहँ संजयाणं ॥३५॥

छाया--जीवाऽनुभागं सुविचिन्त्य, आहार्यान्नविधेश्च शुद्धिम् ।
न व्यागृणीयाच्छन्नपदोपजीवी, एषोनुधर्म इह संयतानाम् ॥३५॥

अन्वयार्थः—(जीवाणुभागं सुविचिंतयंता) जीवानुभागं सुविचिन्त्य अर्हद्मताऽनुरागी सन् जीवपीडां सम्यगनुविचिन्त्य (अन्नविही य सोहिं आहारिया) अन्नविधेश्च शुद्धिमाहार्य्य-शुद्धमन्नं द्वाचत्वारिंशद्दोषरहितमाहारं स्वीकृत्य (छन्नपओपजीवी न वियागरे) छन्नपदोपजीवी न व्यागृणीयात्-कपटजीविको भूत्वा

'जीवानुभागं' इत्यादि ।

शब्दार्थ--'जीवाणुभागं सुविचिंतयंता-जीवानुभागं सुविचिन्त्य' आर्हत मत के अनुयायी जीवों के होने वाली पीडा को भली भांति विचार करके 'अन्नविहीय सोहिं आहारिया-अन्नविधेश्च शुद्धिम् आहार्य्य' शुद्ध बयालीस प्रकार के दोषों से रहित आहार का ग्रहण करते हैं वे 'छन्नपओपजीवी न वियागरे-छन्नपदोपजीवी न व्यागृणीयात्' मायाचार से आजीविका नहीं करते और न कपटमय वचनों का उच्चारण करते हैं। 'इह संजयाणं एसोऽणुधम्मो-इह संयतानाम् एषोऽनुधर्मः' जिनशासन में संयमी पुरुषोंका यही धर्म है ॥३५॥

अन्वयार्थ--आर्हतमत के अनुयायी जीवों को होने वाली पीड़ा का भली भांति विचार करके शुद्ध-बयालीस प्रकार के दोषों से रहित आहार

'जीवानुभाग' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'जीवाणुभाग सुविचिंतयंता-जीवानुभागं सुविचिन्त्य' આર્હત મતના અનુયાયિઓ જીવોને થનારી પીડાનો સારી રીતે વિચાર કરીને 'अन्न विहीय सोहिं आहारिया-अन्नविधेश्च शुद्धिम् आहार्य्य' શુદ્ધ ૪૨ બેતાળીસ પ્રકારના દોષો વિનાના આહારને ગ્રહણ કરે છે. તેઓ 'छन्नपओपजीवी न वियागरे-छन्नपदोपजीवी न व्यागृणीयात्' માયાચારથી આજીવિકા મેળવતા નથી અને કપટયુક્ત વચનોનું ઉચ્ચારણ કરતા નથી. 'इह संजयाणं एसोणुधम्मो-इह संयतानाम् एषोऽनुधर्म' જીનશાસનમાં સંયમી પુરૂષોનો આજ ધર્મ છે ॥૩૫॥

અન્વયાર્થ—આર્હત મતના અનુયાયી જીવોને થવાવાળી પીડાનો સારી રીતે વિચાર કરીને શુદ્ધ-૪૨ બેતાલીસ પ્રકારના દોષો વિનાના આહારને

मायावचनं न प्रयोक्तव्यम्, न वा-कपटेन जीविका कार्या विशुद्धमेवाऽन्नादिकमाहारत्वेन आहार्यम् । न तु-बौद्धवत् पात्रे पातितं पतितं वा सर्वविधमपि अन्नं शुद्धमेवेति मत्वाऽभक्ष्यमपि भैक्षं भक्ष्यं स्वीकर्त्तव्यमिति । यद्यपि जीवनिकायाचित्तविकारत्वादभक्ष्यप्रायमेव सर्वं तथापि लौकिकरीत्या व्यवस्थापयितव्या व्यवस्था ॥३५॥टीका-सुगमा ॥३५॥

मूलम्-सियाणगाणं तु दुवे सहस्से,

जे भोयए नियए भिक्खुयाणं।

पानी को ग्रहण करते हैं। वे मायाचार से आजीविका नहीं करते और न कपट मय वचनों का उच्चारण ही करते हैं जिनशासन में संयमी पुरुषों का यही धर्म है ॥३५॥

तात्पर्य यह है कि कपटपूर्ण वचनों का प्रयोग नहीं करना चाहिए, कपट से आजीविका नहीं करनी चाहिए तथा निर्दोष अन्न आदि का आहार करना चाहिए। बौद्धों के जैसा ऐसा नहीं कि पात्र में जो डाल दिया या गिर गया वह सब प्रकार से शुद्ध ही है, ऐसा समझ कर अभक्ष्य और अशुद्ध भिक्षा का भी भक्षण कर लिया जाय। यद्यपि अन्न आदि भी जीव का शरीर हैं तथापि लोक प्रचलित भक्ष्य या अभक्ष्य व्यवस्था का भी विचार करना चाहिए। अन्न और मांस को एक ही श्रेणी में गिन कर भक्ष्य अभक्ष्यव्यवस्था का विलोप नहीं करना चाहिए।३५।

टीका सुगम है ॥३५॥

ગ્રહણ કરે છે. તેઓ માયાચારથી આજીવિકા કરતા નથી તેમજ કપટ મય-વચનો બોલતા નથી. જીન શાસનમાં સંયમી પુરૂષોનો આજ ધર્મ છે. ॥૩૫॥

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે--કપટ યુક્ત વચમેનો પ્રયોગ કરવો ન જોઈએ. કપટથી આજીવિકા ચલાવવી ન જોઈએ તથા નિર્દોષ અન્ન વિગેરેનો જ આહાર કરવો જોઈએ. બૌદ્ધોની જેમ એવું ન માનવું કે પાત્રમાં જે નાખવામાં આવ્યું અથવા પડ્યું તે બધી રીતે શુદ્ધ જ છે. તેમ સમજીને અભક્ષ્ય અને અશુદ્ધ ભિક્ષાનું પણ ભક્ષણ કરી લેવામાં આવે.

જો કે અન્ન વિગેરે પણ જીવનું શરીર જ છે તો પણ લોક પ્રચલિત ભક્ષ્ય અને અભક્ષ્યની વ્યવસ્થાનો પણ વિચાર કરવો જોઈએ. અન્ન અને માંસને એક જ શ્રેણીમાં માનીને ભક્ષ્ય અને અભક્ષ્યની વ્યવસ્થાનો લોપ કરવો તે કોઈ રીતે યોગ્ય કહી શકાય નહીં. ॥ગા૦ ૩૫॥ આ ગાથાનો ટીકાર્થ સુગમ છે.

असंजए लोहियपाणि से उ,

णियच्छइ गरिहमिहेव लोए ॥३६॥

छाया—स्नातकानां तु द्वे सहस्रे, यो भोजयेन्नित्यं भिक्षुकाणाम्।
असंयतो लोहितपाणिः स तु, निगच्छति गर्हामिहैव लोके ॥३६॥

अन्वयार्थः—प्रतिदिनं सहस्रद्वयभिक्षुभोजकः आरोप्य नामकदेवो भवति इति यदुक्तं तन्मतं निराकरोति-इदानीं साधुभोजने ये गुणाः पूर्वमुक्तास्तान्

'सियाणगाणं' इत्यादि।

शब्दार्थ-'जे सियाणगाणं भिक्खुयाणं-ये स्नातकानां भिक्षुकाणाम्' जो पुरुष स्नातक भिक्षुओंका 'दुवे सहस्से-द्वे सहस्रे' दो हजार भिक्षुओंको 'णियए-नित्यम्' प्रतिदिन 'भोयए-भोजयेत्' भोजन कराता है 'से उ-स तु' वह पुरुष 'असंजए-असंयतः' नियमसे असंयमी है 'लोहिय पाणी-लोहितपाणिः' उसके हाथ रक्त से रंगे हुए हैं, क्योंकि वह षट्कायके जीवों का विराधक है 'इहेव लोए-इहैव लोके' वह इसी लोक में 'गरिहं णियच्छति-गर्हाम् निगच्छति' निंदाका पात्र बनता है। यह हिंसक है षट्काय की विराधना करके साधुओं को भोजन कराने वाले की साधुजन प्रशंसा नहीं करते किन्तु वारंवार उसकी निन्दा ही करते हैं ॥३६॥

अन्वयार्थ—प्रतिदिन दो हजार भिक्षुओं को भोजन करानेवाला आरोप्य नामक देव होता है, इस पूर्वोक्त मत का निराकरण करते

'सियाणगाणं' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'जे सियाणगाणं भिक्खुयाणं-ये स्नातकानां भिक्षुकाणाम्' જે પુરૂષ સ્નાતક ભિક્ષુઓના 'दुवे सहस्से-द्वे सहस्रे' બે હજાર ભિક્ષુકોને 'णियए-नित्यम्' દરરોજ 'भोयए-भोजयेत्' ભોજન કરાવે છે 'से उ-स तु' તે પુરૂષ 'असंजए-असंयतः' નિયમથી અસંયમી છે. 'लोहियपाणी-लोहितपाणि:' તેમના હાથ લોહીથી ખરડાયેલા છે. કેમકે-તે ષટ્કાયના જીવોના વિરાધક છે. 'इहेव लोए-इहैव लोके' તે આ લોકમાં જ 'गरिहं णियच्छइ-गर्हाम् निगच्छति' નિંદાને પાત્ર બને છે. તે હિંસક છે. ષટ્કાયની હિંસા કરીને સાધુઓને ભોજન કરાવે છે. આવા પ્રકારની લોકનિંદા તેને પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રાણાતિપાત કરીને સાધુઓને અથવા બીજા કોઇને ભોજન કરાવવાવાળાની સાધુજનો પ્રશંસા કરતા નથી, પરંતુ વારંવાર તેની નિંદા જ કરે છે ॥૩૬॥

અન્વયાર્થ—દરરોજ બે હજાર ભિક્ષુકોને ભોજન કરાવવાવાળો પુરૂષ આરોપ્ય નામનો દેવ થાય છે, આ પ્રમાણેના શાક્યના મતનું ખંડન કરતાં

खण्डयितुमार्द्रकः कथयति भिक्षुकमुद्दिश्य। (जे सियाणगाणं भिक्खुयाणं) यः स्नातकानां भिक्षुकाणाम्, (दुवे सहस्से) द्वे सहस्रे (णियए) नित्यम् (भोयए) भोजयेत्, अनेन (से उ) स तु-पुरुषविशेषः (असंजए) असंयतः-संयमरहितः, (लोहियपाणि) लोहितपाणिः-रुधिरार्द्रहस्तः षड्जीवनिकायविराधकत्वात्, (इहेव-लोए) इहैव-अस्मिन्नेव लोके-जगति (गरिहं णियच्छइ) गर्हाम्-हिंसकोऽयं जीवान् व्यापाद्य साधून् भोजयतीत्येवं रूपां लोकनिन्दां निगच्छति-प्राप्नोति। न हि प्राणातिपातं कृत्वा साधून् अन्यान् यान् कान् तर्पयन्तमसंयमिनं प्रशंसन्ति सन्तः, अपितु भूयो भूयोहि निन्दन्त्येव। पूर्वमुक्तं ये द्विसहस्रमितान् साधून् नित्यं तर्पयन्ति भोजनेन ते सद्गतिं लभन्ते इति मतम् आर्द्रकः खण्डयति। भोज्यान्ने संस्क्रियमाणे ज्ञायमानाऽज्ञायमानाऽनेकजीवहिंसा समुत्पद्यते। तद्धिंसासंवलित-तदन्नदातुः कथमपि सद्गति न सम्भाव्यते, अपि तु-तादृशदातुर्विपरीताऽधोनेत्री

है। अर्थात् साधुओं को भोजन कराने में जो गुण पहले कहे हैं उनका अब खंडन करने के लिए आर्द्रक मुनि बौद्ध भिक्षु से कहते हैं—

जो पुरुष प्रतिदिन दो हजार स्नातक भिक्षुओं को भोजन कराता है, वह नियम से असंयमी है। उसके हाथ रक्त से रंगे हुएहैं, क्योंकि वह षट्काय के जीवों का विराधक है। वह इसी लोक में निन्दा का पात्र बनता है यह हिंसक है, षट्कायकी विराधना करके साधुओं को भोजन कराता है इस प्रकार की लोक निन्दा उसे प्राप्त होती है। प्राणातिपात करके साधुओं को अथवा अन्य किसी को भोजन करानेवाले की साधु-जन प्रशंसा नहीं करते। किन्तु वारंवार उसकी निन्दा ही करते हैं ॥३६॥

કહે છે. અર્થાત્ હવે સાધુઓને ભોજન કરાવવામાં જે ગુણ પહેલાં કહ્યા છે, તેનું ખંડન કરાવવા માટે આર્દ્રક મુનિ બૌદ્ધ ભિક્ષુકને કહે છે—જે પુરૂષ દરરોજ મહાન્ આરંભ કરીને બે હજાર સ્નાતક ભિક્ષુકોને ભોજન કરાવે છે, તે નિશ્ચય અસંયમી જ છે. તેના હાથ લોહીથી રંગાયલા જ હોય છે. કેમકે તે ષટ્કાયના જીવોના વિરાધક છે તે આ લોકમાં જ નિંદાપાત્ર બને છે; તે હિંસક છે ષટ્કાયની વિરાધના કરીને સાધુઓને ભોજન કરાવે છે. આવા પ્રકારની લોકનિંદા તેને પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રાણાતિપાત કરીને સાધુઓને અથવા અન્ય કોઈને ભોજન કરાવવાવાળાની સાધુ જન પ્રશંસા કરતા નથી, પરંતુ વારંવાર તેની નિંદા જ કરે છે. ॥૩૬॥

संभाव्या गतिर्भवति हिंसाऽनार्याणाम् परलोके नरकपातः, इह हि अशेषा लोकनिन्दा, अतो दुष्टभोजनदानेन सद्गतिरिति मतम् अपहसितमिति गूढो विवेकः ॥३६॥

टीका-सुगमा ॥३६॥

मूलम्-थूलं उरब्भं इह मारियाणं उद्दिट्ठभत्तं च पगप्पएत्ता।
तं लोणतेल्लेण उवक्खडेत्ता सपिप्पलीयं पगरंति मंसं।३७।

छाया—स्थूलमुरभ्रमिह मारयित्वोद्दिष्टभक्तं च प्रकल्प्य।
तं लवणतैलाभ्यामुपस्कृत्य सपिप्पलीकं प्रकुर्वन्ति मांसम् ॥३७॥

तात्पर्य यह है-शाक्य भिक्षु ने जो दो हजार भिक्षुओं को जिमाने से स्वर्ग की प्राप्ति कही थी, आर्द्रककुमार मुनि उसका खण्डन करते हैं-भोज्य पदार्थ तैयार करने में अनेक ज्ञात और अज्ञात त्रस स्थावर जीवों की हिंसा होती है। उस हिंसा से युक्त भोजन से दाता को सद्गति की प्राप्ति हो, ऐसी संभावना नहीं की जा सकती। इससे विपरीत ऐसे दाता की विपरीत अधोगति में ले जाने वाली गति ही हो सकती है। वह परलोक में नरक में गिरता है और इस लोक में पूरी निन्दा का पात्र होता है। इसका गूढ रहस्य यह है कि हिंसा करके भोजन-दान देने से सद्गति होती है, यह मत खंडित हो गया ॥३६॥

टीका सुगम है ॥३६॥

'थूलं उरब्भं' इत्यादि।

शब्दार्थ—'आर्द्रक मुनि बौद्ध भिक्षुसे कहते हैं-'इह थूलं उरब्भं-इह स्थूलमुरभ्रम्' इस जगत् में स्थूलकाय मेष (मेंढे) को 'मारियाणं

આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે, શાક્ય ભિક્ષુકે, જે બે હજાર ભિક્ષુકોને જમાડવાથી સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ કહેલ છે તેનું ખંડન કરતાં આર્દ્રક મુનિએ કહ્યું છે કે-ભોજન કરવા માટેના પદાર્થો તૈયાર કરવામાં જાણતાં કે અજાણતાં અનેક ત્રસ અને સ્થાવર જીવોની હિંસા થાય છે તે હિંસાથી યુક્ત ભોજનથી દાતાને સદ્ગતિની પ્રાપ્તિ થાય, તેમ માની શકાય તેમ નથી. તેનાથી ઉલ્ટા, દાતાની અધોગતિમાં લઈ જવાવાળી જ ગતિ થાય છે. તે પરલોકમાં નરકમાં પડે છે. અને આલોકમાં પૂરેપૂરી નિંદાને પાત્ર બને છે. આ કથનનું ગૂઢ રહસ્ય એ છે કે-હિંસા કરીને ભોજનનું દાન કરવાથી સદ્ગતિ મળે છે આ મતનું ખંડન થયું છે. ।ગા૦ ૩૬।। આ ગાથાનો ટીકાર્થ સરળ છે.

'थूलं उरब्भं' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—આર્દ્રક મુનિ બૌદ્ધ ભિક્ષુકને કહે છે કે-'इह स्थूलं उरब्भं-इह स्थूलमुरभ्रम्' આ જગતમાં સ્થૂલકાય મેષ-ઘેટાને 'मारियाणं-मारयित्वा' મારીને

अन्वयार्थः—आर्द्रकमुनि बौद्धभिक्षुकं प्रत्याह-(इह थूलं उरब्भं) इह स्थूलं बृहत्कायम् उरभ्रं मेषम् (मारियाणं) मारयित्वा-हत्वा (उद्दिट्ठभत्तं च पगप्पएत्ता) उद्दिष्टभक्तं च प्रकल्प्य, बुद्धमताऽनुयायिनो गृहस्थाः भिक्षूणामर्थं मेषं मारयित्वा तदुद्देशेन भक्तादिकं सम्पाद्य (तं लोणतेल्लेण उवक्खडेत्ता) तं मांसं लवणतैल-घृतादिभिरूपस्कृत्य पाचयित्वा (सपिप्पलीयं मंसं पगरंति) सपिप्पलीकं मांसं प्रकुर्वन्ति पिप्पलीनामौषधिविशेषेण प्रकर्षेण भक्षणयोग्यं कुर्वन्ति। आर्द्रको मुनि बौद्धमताऽनुधावतां व्यवस्थां ब्रूते—अहह ! बौद्धाऽनुयायिनो बौद्धभिक्षवे घृततैल कटुलवणमरिचादि मादकद्रव्यसंपृक्तसद्योमांसं निर्माय भक्तादि तदनुगुणाऽन्नं परिकल्प्य साधुभोज्ययोग्यं कुर्वन्ति ॥३७॥ टीका-सुगमा ॥

-मारयित्वा' मारकर 'उद्दिट्ठभत्तं च पगप्पएत्ता-उद्दिष्टभक्तं च प्रकल्प्य' बौद्धमतके अनुयायी गृहस्थ अपने भिक्षुओं के लिए भोजन बनाता है 'तं लोणतेल्लेण उवक्खडेत्ता-तं लवणतैलाभ्यामुपस्कृत्य' उसे मांस नमक, तेल, घी आदि के साथ पकाकर 'सपिप्पलीकं मंसं पगरंति-सपिप्पलीकं मांसं प्रकुर्वन्ति' पिप्पली आदि द्रव्यों से छोंक लगाते हैं, अर्थात् स्वादिष्ट बनाते हैं ॥३७॥

अन्वयार्थ--आर्द्रकमुनि बौद्धभिक्षु से कहते हैं-स्थूलकाय मेष (मेढे) को मार कर बौद्धमत के अनुयायी गृहस्थ अपने भिक्षुओं के लिए भोजन बनाते हैं। उसे मांस, नमक तेल, घी आदि के साथ पका कर पिप्पली आदि द्रव्यों से छोंक लगाते हैं, एवं स्वादिष्ट बनाते हैं ॥३७॥

तात्पर्य यह है की आर्द्रकमुनि बौद्धमत के पीछे दौड़ने वालों की व्यवस्था दिखलाते हुए कहते हैं-अहह ! बौद्धमत के अनुयायी गृहस्थ

'उद्दिट्ठभत्तं च पगप्पएत्ता-उद्दिष्टभक्तं च प्रकल्प्य' બૌદ્ધમતના અનુયાયી ગૃહસ્થ પોતાના ભિક્ષુઓને માટે ભોજન બનાવે છે 'तं लोणतेल्लेण उवक्खडेत्ता-तं लवणतैलाभ्यामुपस्कृत्य' તેને માંસ, મીઠું, તેલ, ઘી વિગેરેની સાથે રાંધીને 'सपिप्पलियं मंसं पगरंति-सपिप्पलीकं मांसं प्रकुर्वन्ति' પિપલી વિગેરે મસાલાથી વધારીને સ્વાદિષ્ટ બનાવે છે. ॥૩૭॥

અન્વયાર્થ—આર્દ્રક મુનિ બૌદ્ધ ભિક્ષુકને કહે છે-સ્થૂલકાય મેષ-(ઘેટા)ને મારીને બૌદ્ધમતના અનુયાયી ગૃહસ્થો પોતાના ભિક્ષુકોના ભોજન માટે તૈયાર કરે છે. તે માંસને, મીઠું, તેલ, ઘી વિગેરેની સાથે રાંધીને પિપ્પલી વિગેરે દ્રવ્યોથી વધારીને તેને સ્વાદિષ્ટ બનાવે છે. ॥૩૭॥

આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે-આર્દ્રક મુનિ બૌદ્ધ મતની પાછળ દોડવાવાળાઓની વ્યવસ્થા બતાવતાં કહે છે કે-અહહ બૌદ્ધ મતના અનુયાયીઓ

संप्रयुक्तः-सम्यक् प्रयोगवान्। 'विच्छड्डिय पउरभत्तपाणे' विच्छर्दित प्रचुरभक्त-पानः, विच्छर्दितम्-भोजनादनन्तरमवशिष्टं प्रचुरं भक्तमोदनं पानं वहुमूल्यकमपि पेयपदार्थजातं च यस्य सः, 'बहुदासीदासगोमहिसगवेलगप्पभूए' बहु-दासीदासगोमहिषगवेलकप्रभूतः-अनेकाऽनेकसाध्य साधकदासीदासगवादिसाधनैः सदा संयुक्तः। 'पडिपुण्णकोसकोट्ठागाराउदागारे' प्रतिपूर्णकोषकोष्ठागारायुधागारः सर्वदैव तस्य कोषो द्रव्यगृहं कोष्ठागारो-धान्यसञ्चयगृहम्, आयुधागारः-आयुधानां गृहं च, एते परिपूर्णाः सन्ति यस्य सः। 'बलवं' बलवान् स्वयं तु बलेन-सैन्येन शारीरिकेण च युक्तः, 'दुब्बलपच्चामित्ते' दुर्बलप्रत्यमित्रः, दुर्बलानि प्रत्यमित्राणि रिपवो यस्य सः दुर्बलीकृतशत्रुः, 'ओहयकंडयं' अपहत-कण्टकम्, अपहतः कण्टकसमूहः चौरादिर्यस्मिंस्तत्-अपहतकण्टकम् राज्ये स्वगोत्र बान्धवेषु मित्रमण्डलेषु मन्त्रिमण्डलेषु च ये ये शत्रुपक्षीयाः छिद्रान्वेषिणः समयं प्रतीक्षमाणा अधः पातयितुं विद्यन्ते ते ते गुप्तगूढमत्या दूरीकृताः। तथा-'निहय-

का व्यय करना चाहिए। उसमें कुशल होता है-समुचित आय व्यय करता है। अनेक अनाथों का पेट भर जाय इतना प्रचूर मात्रा में भोजन दिया जाता है। उसके पास बहुत से अनेक कार्य करने वाले दासी दास गो (गायें) महिष भेड़ आदि होते हैं। उसका कोष, कोठार और शस्त्रागार सदा भरा पूरा रहता है। वह सेना एवं शरीर के बल से सम्पन्न तथा शत्रुओं को शक्ति हीन बना देने वाला होता है। वह ऐसे राज्य का शासन करता है जिसमें से कण्टक अर्थात् शत्रु आदि अथवा अपने गोत्र वालों में, मित्रमण्डल में या मंत्रि मंडल में से शत्रुपक्ष से मिले हुए और छिद्रान्वेषी राज्यभ्रष्ट करने के लिए समय की प्रतीक्षा करने वाले अमात्य आदि विरोधी मिटा दिये गये हैं। राज्य से बाहर

તેમાં કુશળ હોય છે. અર્થાત્ યોગ્ય આય અને વ્યય કરે છે. અનેક અનાથોનું પેટ ભરાઇ જાય એટલા વધારે પ્રમાણમાં ભોજન આપવામાં આવે છે. તેની પાંસે ઘણા અનેક કાર્ય કરવાવાળા દાસી, દાસ, ગો (ગાય) ભેંષ બકરાં ઘેટા વિગેરે હોય છે. તેમનો કોષ-ખજાનો, કોઠાર, અને શસ્ત્રાગાર સર્વદા ભરેલ રહે છે. તે સેના અને શરીરના બળથી યુક્ત તથા શત્રુઓને શક્તિ રહિત બનાવી દેનારા છે. તે એવા રાજ્યનું શાસન કરે છે કે-જેમાંથી કંટક અર્થાત્ શત્રુ વિગેરે અથવા પોતાના ગોત્રવાળામાં; મિત્રમંડલમાં, મંત્રિમંડલમાં, અથવા મિત્રમંડળમાંથી શત્રુપક્ષ સાથે મળેલા અને છિદ્રાન્વેષી-એટલે કે-છિદ્રને શોધનારા-અર્થાત્ રાજ્ય ભ્રષ્ટ કરવા માટે સમયની રાહ જોવાવાળા અમાત્ય વિગેરે વિરોધિયોને દૂર કરી નાખ્યા છે, રાજ્યની બહાર રહેવાવાળા

एतादृशं मासं निर्माय किं कुर्वन्ति तत्राह–

मूलम्–तं भुंजमाणा पिसितं पभूयं,
णो उवलिप्पामो वयं रएणं।
इच्चेव माहंसु अणज्जधम्मा,
अणारिया बाला रसेसु गिद्धा ॥३८॥

छाया––तं भुञ्जानाः पिशितं प्रभूत नोपलिप्यामो वयं रजसा।
इत्येवमाहुरनार्यधर्माण अनार्या बाला रसेपु गृद्धाः। ३८॥

लोग बौद्ध भिक्षु के निमित्त घी, तेल कटु लवण मिर्च आदि से संयुक्त ताजा मांस तैयार करके उसे भिक्षुओं के खाने योग्य बनाते हैं ॥३७॥
टीका सुगम है ॥३७॥

'तं भुंजमाणा' इत्यादि।

शब्दार्थ—इस प्रकार के मांसको तैयारकरके क्या करते हैं? सो कहते हैं–'अणारिया–अनार्याः' अनार्य 'बाला–बालाः' सत् असत् के विवेकसे रहित 'अणज्जधम्मा–अनार्यधर्माणः' अनार्यधर्मी 'रसेसु-गिद्धा–रसेषु गृद्धाः' रसों में आसक्त बौद्ध भिक्षु 'तं पभूयं पिसितं तं प्रभूतं पिशितं' उस शुक्र शोणितसे उत्पन्न प्रभूत मांसको 'भुंजमाणा–भुञ्जानाः' खाते हुवे भी कहते हैं 'रएणं–रजसा' पापसे 'वयं ण उव-लिप्पामो–वयं नोपलिप्यामो' हमलोग लिप्त नहीं होते ॥३८॥

ગૃહસ્થ લોકો બૌદ્ધ ભિક્ષુકો માટે ઘી, તેલ, મીઠું, મરચું, વિગેરેથી યુક્ત તાજુ માંસ તૈયાર કરીને તેને ભિક્ષુકોને ખાવાલાયક બનાવે છે. ાગા૦ ૩૭ા
આ ગાથાનો ટીકાર્થ સરળ છે.

'तं भुंजमाणा' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—આ પ્રમાણે માંસને તૈયાર કરીને શું કરે છે? તે બતાવવામાં આવે છે. 'अणारिया–अनार्याः' અનાર્ય 'बाला–बाला.' બાલ-અજ્ઞાની સત્ અસત્‌ના વિવેક વિનાના 'अणज्जधम्मा–अनार्यधर्माण' અનાર્યધર્મી 'रसेसु गिद्धा–रसेषु गृद्धाः' રસોમાં આસક્ત બૌદ્ધ ભિક્ષુકો 'तं पभूयं पिसितं–तं प्रभूतं पिशितं' તે શુક્ર શોણિતથી ઉત્પન્ન થયેલ અધિક એવા માંસને 'भुंजमाणा–भुञ्जाना' ખાવા છતાં પણ કહે છે કે–'रयणं–रजसा' પાપથી 'वयं ण उवलिप्पामो–वयं नोपलिप्यामो' અમે લિપ્ત થતા નથી. ાગા૦ ૩૮ા

अन्वयार्थः--(अणारिया) अनार्याः (बाला) बालाः-सदसद्विवेकविकलाः (अणज्जधम्मा) अनार्यधर्माणः, (रसेसु गिद्धा) रसेषु गृद्धाः-अभ्युपपन्नाः (तं) तम् (पभूयं पिसितं) प्रभूतम्-अत्यधिकं पिशितं शुक्रशोणितसम्भवं मांसम् (भुंजमाणा) भुञ्जानाः (रएणं) रजसा-पापेन (वयं ण उवलिप्पामो) वयं नोपलिप्यामः (इच्चेव माहंसु) इत्येवमाहुः-कथयन्ति ॥३८॥

टीका--'तं पभूयं पिसितं' तं प्रभूतमत्यधिकं मांसं-शुक्रशोणितसंभूतं मांसम् 'भुंजमाणा' भुञ्जानाः-भोजनं कुर्वन्तः 'वयं रएणं ण उवलिप्पामो' वयं मांसभोजनजनितपापेन नोपलिप्यामः- कर्मबन्धो न भवतीति मन्यामहे, एवम् 'अणज्जधम्मा' अनार्यधर्माणः-आराज्जातसर्वहेयधर्मेभ्यः प्राणातिपातादिभ्यो हिंसाधर्मेभ्यो निवृत्तास्ते आर्याः-दयाधर्मपालकाः-षड्जीवनिकायरक्षकास्तेषां धर्मः-आर्यधर्मः न आर्यधर्मोऽनार्यधर्मः तादृशधर्मः अस्ति येषां ते अनार्यधर्माणः

अन्वयार्थ--इस प्रकार के मांस को तैयार करके क्या करते हैं? सो कहते हैं-अनार्य, सत्-असत् के विवेक से रहित अनार्यधर्मी और रसों में आसक्त बौद्धभिक्षु उस शुक्रशोणित से उत्पन्न प्रभूत मांस को खाते हुए भी कहते हैं हम पाप से लिप्त नहीं होते ॥३८॥

टीकार्थ--उस शुक्र शोणित से उत्पन्न ढेर सारे मांस का भोजन करते हुए भी 'हम रज से अर्थात् मांस के भोजन से उत्पन्न होने वाले पाप से लिप्त नहीं होते-हमें कर्मबन्ध नहीं होता' ऐसा मानते हैं। वे अनार्य धर्मी हैं अर्थात् हिंसा आदि हेय कार्यों से दूर रहने वाले, धर्म का पालन करने वाले षट्काय के जीवों के रक्षक आर्य पुरुषों से

અન્વયાર્થ—આ રીતથી માંસને તૈયાર કરીને તેઓ શું કરે છે? તે બતાવતાં સૂત્રકાર કહે છે કે-અનાર્ય-સત્ અસત્‌ના વિવેક વિનાના અનાર્ય ધર્મી અને રસોમાં આસક્ત એવા બૌદ્ધ ભિક્ષુઓ એ શુક્ર શોણિતથી મિશ્રિત પુષ્કળ માંસને ખાતાં ખાતા કહે છે કે અમો પાપથી લિપ્ત થતા નથી. ॥૩૮॥

ટીકાર્થ—તે શુક્ર શોણિતથી ઉત્પન્ન થયેલ સઘળા જ માંસનું ભોજન કરવા છતાં પણ અમે રજથી અર્થાત્ માંસના ભોજનથી ઉત્પન્ન થવાવાળા પાપથી લિપ્ત થતા નથી. અમને કર્મબંધ થતો નથી. તેમ માને છે, તેઓ અનાર્ય ધર્મિ છે. અર્થાત્ માંસના ભોજનથી ઉત્પન્ન થનારા પાપથી અમો લેપાતા નથી. અમને કર્મનો બંધ થતો નથી. તેમ માને છે, તેઓ અનાર્ય ધર્મી છે. અર્થાત્ હિંસા વિગેરે ત્યાગ કરવા યોગ્ય કાર્યોથી દૂર રહેવાવાળા, ધર્મનું પાલન કરવાવાળા, ષટ્કાયના જીવોનું રક્ષણ કરવાવાળા આર્યપુરૂષોથી વિપરીત

-प्राणातिपातादिकारकाः दुष्टस्वभावाः 'अणारिया' (अनार्याः-असदनुष्ठायिनः-धर्मसंज्ञारहिताः 'बाला' बालाः-सदसद्विवेकविकलाः 'रसेसु' रसेषु-मांसादिषु 'गिद्धा' गृद्धाः-आसक्ताः-अध्युपपन्नाः। हे भिक्षो! तव मतानुयायिनोऽनार्या इति भावः ॥३८॥

पुनरपि आर्द्रकमुनि बौद्धभिक्षुकं प्रत्याह-

मूलम्-जे यावि भुंजंति तहप्पगारं,
सेवंति ते पावमजाणमाणा।
मणं न एयं कुसला करेंति,
वाया वि एसा बुइया उ मिच्छा ॥३९॥

छाया—ये चापि भुञ्जते तथाप्रकारं सेवन्ते ते पापमजानानाः।
मनो नैतत्कुशलाः कुर्वन्ति वागप्येषोक्ता तु मिथ्या ॥३९॥

विपरीत अनार्य पुरुषों के धर्म का आचरण करते हैं अर्थात् प्राणातिपात आदि कुकृत्य करने वाले एवं स्वभाव से दुष्ट हैं। वे स्वयं भी अनार्य हैं और सत् असत् के विवेक से शून्य हैं। मांसादि रसों में आसक्त हैं। तात्पर्य यह है कि मांस भोजन करने वाले तुम्हारे मत के अनुयायी आनार्य हैं ॥३८।

आर्द्रक मुनि पुनः बौद्धभिक्षु से कहते हैं-'जे यावि भुंजंति तहप्पगारं' इत्यादि।

शब्दार्थ—'जे यावि-ये चापि' जो लोग 'तहप्पगारं भुंजंति-तथा प्रकारं भुञ्जते' पूर्वोक्त मांसका भक्षण करते हैं 'ते-ते' वे 'अजाणमाणा-अजानानाः' अज्ञानी 'पावं सेवंति-पापं सेवन्ते' पापका ही सेवन करते

અનાર્ય પુરૂષોના ધર્મનું આચરણ કરે છે. અર્થાત્ જેઓ પ્રાણાતિપાત વિગેરે કુકૃત્ય કરવાવાળા અને સ્વભાવથી દુષ્ટ છે તેઓ પોતે પણ અનાર્ય જ છે. અને સત્ અસત્‌ના વિવેકથી રહિત છે માંસ વિગેરે રસોમાં આસક્ત છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-માંસનું ભોજન કરવાવાળા તમારા મતના અનુયાયીઓ અનાર્ય છે ॥ગા૦ ૩૮॥

આર્દ્રક મુનિ ફરીથી બૌદ્ધ સાધુને કહે છે કે-'जे यावि भुजंति तहप्पगार' ઇ૦

શબ્દાર્થ—'जे यावि-ये चापि' જે લોકો 'तहप्पगार भुंजंति-तथाप्रकारं भुञ्जते' પૂર્વોક્ત માંસનું ભક્ષણ કરે છે, 'ते-ते' તેઓ 'अजाणमाणा-अजानाना.' અજ્ઞાની 'पाव सेवंति-पाप सेवन्ते' પાપનું જ સેવન કરે છે, 'कुसला-कुशलाः'

अन्वयार्थः—(जे यावि) ये चापि (तहप्पगारं भुंजंति) तथाप्रकारं मांसं भुञ्जते (ते) ते (अजाणमाणा) अजानानाः (पावं सेवंति) पापमेव सेवन्ते (कुसला) कुशलास्तु (एयं मणं न करेंति) एतद् ईदृशं मनोऽपि न कुर्वन्ति (एसा वाया वि) एषा वागपि–मांसभक्षणं कर्तव्यमित्येव रूपा (वुइया) उक्ता (मिच्छा) मिथ्या–मिथ्यैवेति।३९।

टीका—'जे यावि' ये चापि 'तहप्पगारं' तथाप्रकारं–पूर्वगाथोक्तं मांसम्। 'भुंजंति' भुञ्जते–भक्षणं कुर्वन्तीत्यर्थः 'ते अजाणमाणा पावं सेवंति' तेऽजानानाः –अज्ञानिनः पापमेव सेवन्ते, पापाचरणमेव हठेन कुर्वन्ति। 'कुसला एयं मणं न करेंति' कुशलाः–विवेकिनो नैतन्मनः कुर्वन्ति। ये तु–कुशलास्ते मांसभक्षण-

---

हैं 'कुसला–कुशलाः' जो पुरुष कुशल हैं 'एयं मणं न करेंति–एतन्मनः न कुर्वन्ति' वे तो मांसभक्षण करने की इच्छा भी करते नहीं। 'एसा वायावि–एषा वागपि' मांस भक्षण करना चाहिए अथवा मांस भक्षण में दोष नहीं हैं, इस प्रकार 'वुइया–उक्ता' कहा हुआ–वचन भी 'मिच्छा–मिथ्या' मिथ्या है ॥३९॥

अन्वयार्थ—जो लोग पूर्वोक्त मांस का भक्षण करते हैं, वे अज्ञानी पाप का ही सेवन करते हैं। जो पुरुष कुशल हैं, वे तो मांसभक्षण करने की इच्छा तक नहीं करते। मांस भक्षण करना चाहिए या मांस भक्षण करने में दोष नहीं है, इस प्रकार का वचन भी मिथ्या है ॥३९॥

टीकार्थ—पूर्वगाथा में कथित मांस का जो भक्षण करते हैं, वे अज्ञानी जन पाप का ही सेवन करते हैं–हठपूर्वक पाप का आचरण करते हैं। विवेकवान् पुरुष हैं वे तो मांसभक्षण की इच्छा भी नहीं

જે પુરૂષ કુશળ છે, 'एयं मणं न करेंति–एतत् मनः न कुर्वन्ति' તેઓ તો માંસ ભક્ષણ કરવાની ઈચ્છા પણ કરતા નથી, 'एसा वाया वि–एषा वागपि' માંસનું ભક્ષણ કરવું જોઈએ એ પ્રમાણેની 'वुइया–उक्ता' કહેલ વાણી પણ 'मिच्छा–मिथ्या' મિથ્યા છે ॥ગા૦ ૩૯॥

અન્વયાર્થ—અજ્ઞાની એવા જે લોકો આ પહેલાં કહેવામાં આવેલ માંસનું ભક્ષણ કરે છે. તેઓ પાપનું જ સેવન કરે છે. જે પુરૂષ કુશળ છે, તેઓ તો માંસ ભક્ષણ કરવાની ઇચ્છા પણ કરતાં નથી. માંસ ભક્ષણ કરવું જોઈએ અથવા માંસ ભક્ષણ કરવામાં દોષ નથી. આવી રીતે કહેવામાં આવેલ વચન પણ પાપકારક જ છે. ॥૩૯॥

ટીકાર્થ—પહેલી ગાથામાં કહેવામાં આવેલ માંસનું જેઓ ભક્ષણ કરે છે, તેઓ અજ્ઞાન અર્થાત્ પાપનું જ સેવન કરે છે, વિવેકી પુરૂષો તો માંસ

विषयिणीमिच्छामपि न कुर्वन्ति, किमु ? पुनर्भक्षणम् 'आमासु चापकासु विपच्यमानासु मांसपेशीषु' सततमुत्पद्यन्तेऽनन्तजीवाः इत्यादिशास्त्र-प्रत्यक्षाभ्यां निषेधस्य दर्शनात्-न शिष्टा मांसभक्षणेच्छामपि कुर्वन्ति। अन्यदर्शने-वर्षे वर्षेऽश्वमेधेन यो यजेत शतं समाः। मांसान्यपि न खादेद् यस्तयोः पुण्यं सम स्मृतमिति। तन्निषेधेन फलाऽऽधिक्यस्य प्रतिपादनात्। 'एसा वायावि मिच्छा वुइया' एषा वागपि मिथ्योक्ता 'मांसभक्षणे नास्ति दोषः' इति प्रलापप्रवादवचनमपि मिथ्यैवेति भावः ॥३९॥

सूत्रम्-सव्वेसिं जीवाणं दयट्ठयाए, सावज्जदोसं परिवज्जयंता।
तस्संकिणो इसिणो नायपुत्ता उद्दिट्ठभत्तं परिवंज्जयंति।४०।

छाया—सर्वेषां भूतानां दयार्थाय, सावद्यदोषं परिवर्जयन्तः।
तच्छङ्किन ऋषयो ज्ञातपुत्रा, उद्दिष्टभक्तं परिवर्जयन्ति ॥४०॥

करते हैं, भक्षण करने की तो बात ही दूर रही। उनके यहां तो ऐसा कहा गया है कि मांसपेशी चाहे कच्ची हो, चाहे पक्की हो, चाहे पक रही हो, उसमें प्रतिक्षण असंख्यात जीवों की उत्पत्ति होती रहती है। इस कारण शिष्ट पुरुष मांस खाने की इच्छा तक नहीं करते हैं। अन्य दर्शनों में भी मांसभक्षण के त्याग का महत्त्व बतलाया गया है, यथा—'कोई मनुष्य वर्षों तक प्रतिवर्ष अश्वमेध यज्ञ करता है और दूसरा यज्ञ तो नहीं करता किन्तु मांसभक्षण का त्याग कर देता है। उन दोनों को समान फल की प्राप्ति होती है।' अतएव मांसभक्षण करने में कोई दोष नहीं है, इस प्रकार का वचन भी मिथ्या है ॥३९॥

ભક્ષણની ઈચ્છા જ કરતા નથી, માંસ ખાવાની તો વાત જ દૂર રહી પણ તેઓના મતથી તો એવું કહેવામાં આવેલ છે કે-માંસની પેશી ચાહે કાચી હોય કે પાકી હોય ચાહે પાક માટે તૈયાર થઈ રહી હોય તેમાં પ્રત્યેક સમયે અસંખ્યાત જીવોની ઉત્પત્તિ થતી રહે છે. તે કારણે શિષ્ટ પુરૂષો માંસ ખાવાની ઈચ્છા પણ કરતા નથી. અન્ય દર્શનોમાં પણ માંસ ખાવાના ત્યાગને જ મહત્વ આપેલ છે, જેમકે-કોઇ એક મનુષ્ય વર્ષો સુધી દર વર્ષે અશ્વમેધ યજ્ઞ કરે અને બીજો માણુસ યજ્ઞ કરતો નથી પરંતુ માંસ ભક્ષણનો ત્યાગ કરે છે, તે બન્નેને સરખા ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેથી જ માંસ ભક્ષણ કરવામાં કોઈપણ દોષ નથી, આવા પ્રકારના વચનો પણ મિથ્યા છે. ॥ગા૦ ૩૯॥

अन्वयार्थः—(सव्वेसिं) सर्वेषाम् (जीवाणं) जीवानां त्रसस्थावराणाम् (दयट्ठयाए) दयार्थाय-दयां कर्त्तुम् (सावज्जदोसं) सावद्यदोषम् सावद्यारम्भम् (परिवज्जयंता) परिवर्जयन्तः-त्यजन्तः (तस्संकिणो) तच्छङ्किनः (इसिणो) ऋषयः (नायपुत्ता) ज्ञातपुत्राः (उद्दिट्ठभत्तं) उद्दिष्टभक्तम्-औदेशिकाहारम् (परिवज्जयंति) परिवर्जयन्ति-परित्यजन्तीति ॥४०॥

टीका—आर्द्रको मुनिः पुनरप्याह-हे भिक्षो ! आर्हतमतसर्वस्वं श्रूयताम्-मोक्षार्थिना मांसभक्षणं तु कदापि न कर्तव्यम्। किं बहुना उद्देशकाहारोऽपि हातव्य

'सव्वेसिं जीवाणं' इत्यादि !

शब्दार्थ—'सव्वेसिं-सर्वेषां' समस्त 'जीवाणं-जीवानां' त्रस और स्थावर जीवों के ऊपर 'दयट्ठयाए-दयार्थाय' दया करने के लिए 'सावज्जदोसं-सावद्यदोषं' सावद्य दोष का 'परिवज्जयंता-परिवर्जयन्तः' त्याग करने वाले 'तस्संकिणो-तत् शङ्किनः' तथा सावद्य दोष की आशंका करनेवाले 'इसिणो-ऋषयः' 'नायपुत्ता-ज्ञातपुत्राः' ज्ञातपुत्रके अनुयायी 'उद्दिट्ठभत्तं-उद्दिष्ट भक्तम्' औद्देशिक आहार का 'परिवज्जयंति-परिवर्जयन्ति' परित्याग करते हैं ॥४०॥

अन्वयार्थ—जगत् में निवास करने वाले समस्त त्रस और स्थावर जीवों की दया के लिए सावद्य दोष का परित्याग करने वाले तथा सावद्य की अशंका करने वाले ज्ञातपुत्र के अनुयायी संयमी मुनि औद्देशिक आहार का परित्याग करते हैं ॥४०॥

टीकार्थ—आर्द्रक मुनि फिर कहते हैं-आर्हतमत के सर्वस्व को सुनो-मोक्षार्थी को मांस का भक्षण कदापि नहीं करना चाहिए। अधिक

'सव्वेसिं जीवाणं' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'सव्वेसिं-सर्वेषां' સઘળા 'जीवाणं-जीवानां' ત્રસ અને સ્થાવર જીવો પર 'दयट्ठयाए-दयार्थाय' દયા કરવા માટે 'सावज्जदोसं-सावद्यदोष' સાવદ્ય દોષનો 'परिवज्जयंता-परिवर्जयन्तः' ત્યાગ કરવાવાળા 'तस्संकिणा-तत् शंकिनः' તથા સાવદ્ય દોષની શંકા કરવાવાળા 'उसिणो-ऋषयः' ઋષિ એવા 'नायपुत्ता ज्ञातपुत्राः' જ્ઞાતપુત્રના અનુયાયી 'उद्दिट्ठभत्तं-उद्दिष्टभक्तम्' ઔદેશિક આહારનો 'परिवज्जयंति-परिवर्जयन्ति' ત્યાગ કરે છે. ॥ગા૦૪૦॥

અન્વયાર્થ—જગત્‌માં વસતા સઘળા ત્રસ અને સ્થાવર જીવોની-દયા માટે સાવદ્ય દોષનો ત્યાગ કરવાવાળા તથા સાવદ્યની શંકા કરવાવાળા જ્ઞાતપુત્રના અનુયાયી સંયમી મુનિ ઔદેશિક આહારનો પરિત્યાગ કરે છે. ॥૪૦॥

ટીકાર્થ—આર્દ્રક મુનિ ફરીથી કહે છે કે—આર્હત મતના સિદ્ધાંતને સાંભળો-મોક્ષની ઇચ્છાવાળા આત્માઓએ કદાપિ માંસનું ભક્ષણ કરવું ન જોઈએ,

एव–इत्येतद्दर्शयितुं सूत्रमुपक्रमते–'सव्वेसिं' सर्वेषाम्–समीपदूर–दूरतरवर्त्तिनां त्रस-स्थावरपर्याप्तापर्याप्तनिगोदस्थानां सकलानामपि 'जीवाणं' जीवानाम्–प्राणिनाम् 'दयट्टयाए' दयार्थाय–दयां कर्तुम्–रक्षणार्थमित्यर्थः, 'सावज्जदोसं परिवज्जयंता' सावद्यदोषं परिवर्जयन्तः-षड्जीवनिकायारम्भं त्यजन्तः 'तस्संकिणो इसिणो नायपुत्ता' तच्छङ्किनः–सावद्यकर्मसु शङ्कमानाः–तत्र घृणां कुर्वन्तः ज्ञातपुत्राः भगवतो महावीरस्याऽऽज्ञावशवर्त्तिनः ऋषयः–मुनयो गृहीतदीक्षाः परित्यक्तारम्भसमारम्भाः। 'उद्दिट्ठभत्तं परिवज्जयंति' उद्दिष्टभक्तं साध्वर्थं पाचितमन्नमपि कर्मबन्धशङ्कया परिवर्जयन्ति–त्यजन्तीति। मांसभक्षणं तु मनसाऽपि न प्रार्थयन्ते इति।४०।

मूलम्–भूयाभिसंकाए दुगुंछमाणा सव्वेसिं पाणाण निहाय दंडं।
तम्हा ण भुंजंति तहप्पगारं एसोऽणुधम्मो इह संजयाणं।४१।

छाया—भूताऽभिशङ्कया जुगुप्समानाः सर्वेषां प्राणानां निहाय दण्डम्।
तस्मान्न भुञ्जते तथाप्रकारम् एषोऽनुधर्म इह संयतानाम् ॥४१॥

कथा, उद्दिष्ट आहार भी त्यागना चाहिए। इस बात को दिखलाने के लिए सूत्र का उपक्रम (प्रारम्भ) करते हैं–समीपवर्त्ती, दूरवर्त्ती, दूरतरवर्त्ती, पर्याप्त तथा अपर्याप्त त्रस और स्थावर सभी जीवों की रक्षा करने के लिए षट्जीवनिकाय के आरंभ समारंभ का त्याग करने वाले तथा सावद्य कर्म में शंका रखने वाले अर्थात् सावद्यक्रिया से घृणा करते हुए ज्ञातपुत्र भगवान् महावीर के आज्ञानुवर्त्ती संयमी मुनि कर्मबन्ध की आशंका से औद्देशिक आहार का भी त्याग करते हैं–अमुक साधु के उद्देश्य से बनाया हुआ आहार ग्रहण नहीं करते हैं। मांसभक्षण की तो इच्छा भी नहीं करते ॥४०॥

વિશેષ શું કહેવાય? ઉદ્દિષ્ટ આહારનો પણ ત્યાગ કરવો જોઈએ. આ વાત બતાવવા માટે સૂત્રકાર કહે છે–સમીપમાં રહેનારા દૂર રહેવાવાળા, અત્યંત દૂર રહેવાવાળા, પર્યાપ્ત, તથા અપર્યાપ્ત ત્રસ અને સ્થાવર બધા જ જીવોની રક્ષા કરવા માટે ષટ્જીવનિકાયના આરંભ સમારંભનો ત્યાગ કરવાવાળા, તથા સાવદ્ય કર્મોમાં શંકા કરવાવાળા, અર્થાત્ સાવદ્ય ક્રિયાથી ઘૃણા કરવાવાળા જ્ઞાતપુત્ર ભગવાન્ મહાવીરની આજ્ઞામાં રહેનારા, સંયમી મુનિ કર્મબંધની આશંકાથી ઔદ્દેશિક આહારનો ત્યાગ કરે છે. અર્થાત્ અમુક સાધુને નિમિત્તે બનાવવામાં આવેલ આહાર ગ્રહણ કરતા નથી. તો પછી માંસ ભક્ષણની તો વાત જ શી કરવી? અર્થાત્ માંસ ભક્ષણની તો ઈચ્છા પણ કરતા નથી. ॥૪૦॥

अन्वयार्थ—(भूयाभिसंकाए) भूताभिशङ्कया-प्राणातिपातभयेन (दुगुंछमाणा) जुगुप्समानाः-घृणां कुर्वन्तः (सव्वेसिं पाणाण दंड निहाय) सर्वेषां प्राणानां जीवानां दण्डम्-वधं निहाय-परित्यज्य (तम्हा) तस्मात् कारणात् (तहप्पगारं) तथाप्रकारं तादृशमाहारम् (ण भुंजंति) न भुञ्जते (इह) इह-अत्र जैनशासने (संजयाणं) संयतानां साधूनाम् (एसोऽणुधम्मो) एषोऽनुधर्मः तीर्थकरपरम्परया प्राप्तः श्रुतचारित्रलक्षण इति ॥४१॥

'भूयाभिसंकाए दुगुंछमाणा' इत्यादि ।

शब्दार्थ—'भूयाभिसंकाए-भूताभिशङ्कया' प्राणियों की हिंसा के भय से 'दुगुंछमाणा-जुगुप्समानाः' सावद्यक्रिया से घृणा करनेवाले उत्तम पुरुष 'सव्वेसिं पाणाण दंडं निहाय-सर्वेषां प्राणानां दण्डं निहाय' समस्त जीवों को दंड देने का त्याग करके 'तम्हा तहप्पगारं-तस्मात् तथाप्रकारं' दूषित आहार 'ण भुंजंति-न भुञ्जते' ग्रहण नहीं करते है। 'इह-इह' इस जैन शासन में 'संजयाणं-संयतानां' साधुओं का 'एसो-एषः' इस प्रकार का 'अणुधम्मो-अनुधर्मः' परम्परा से प्राप्त श्रुतचारित्ररूप धर्म हैं ॥४१॥

अन्वयार्थ-प्राणियों की हिंसा के भय से सावद्य क्रिया से घृणा करने वाले उत्तम पुरुष समस्त जीवों को दंड (मारनेका) देने का त्याग करके दूषित आहार ग्रहण नहीं करते हैं। जैनशासन में साधुओं का यह परम्परागत-तीर्थंकरों की परम्परा से प्राप्त श्रुतचारित्ररूप धर्म है ॥४१॥

'भूयाभिसंकाए दुगुंछमाणा' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—भूयाभिसंकाए-भूताभिशङ्कया' પ્રાણિયોની હિંસાના ભયથી 'दुगुंछमाणा-जुगुप्समानाः' સાવદ્ય ક્રિયાથી ઘૃણા કરવાવાળા ઉત્તમ પુરૂષ 'सव्वेसिं पाणाण दंडं निहाय-सर्वेषां प्राणानां दंडं निहाय' બધા જીવોને દંડ (મારવાના) દેવાના વિચારનો ત્યાગ કરીને 'तम्हा तहप्पगारं-तस्मात् तथाप्रकारं' તેવા પ્રકારનો દૂષિત આહાર 'ण भुंजंति-न भुञ्जते' ગ્રહણ કરતા નથી. 'इह-इह' આ જૈન શાસનમાં 'संजयाणं-संयतानां' સાધુઓનો 'एसो-एषः' આ પ્રકારનો 'अणुधम्मो-अणुधर्मः' પરમ્પરાથી પ્રાપ્ત શ્રુત ચારિત્રરૂપ ધર્મ છે. ॥૪૧॥

અન્વયાર્થ—પ્રાણિયોની હિંસાના ભયથી સાવદ્ય ક્રિયાની ઘૃણા કરવાવાળા ઉત્તમ પુરૂષો સઘળા જીવોને દંડિત કરવાનો (મારવાનો) ત્યાગ કરીને દૂષિત આહાર ગ્રહણ કરતા નથી. જૈન શાસનમાં સાધુઓનો આ પરમ્પરાગત-તીર્થંકરોની પરંપરાથી પ્રાપ્ત શ્રુત ચારિત્ર રૂપ ધર્મ છે. ॥૪૧॥

टीका—आर्द्रकः पुनरप्याह—भो भिक्षो ! 'भूयाभिसंकाए' भूताभिशङ्कया—भूतानां जीवानां विराधनभयेन 'दुगुंछमाणा' जुगुप्समानाः—सावद्याऽनुष्ठानेन कर्मवन्धो भवतीति तत्र घृणां कुर्वन्तः साधवः 'सव्वेसिं पाणाणं दंडं निहाय' सर्वेषामेकेन्द्रियादि प्राणानां दण्डं निहाय—सर्वप्राणिनां वधं परित्यज्य 'तहप्पगारं' तथाप्रकारम्—आधाकर्मादिदोषदुष्टमाहारम्। 'तम्हा' तस्मात् कारणात् 'ण भुंजंति' न भुञ्जते। इह—आर्हतशासने 'संजयाणं' संयतानाम्—साधूनाम् 'एसोऽणुधम्मो' एषोऽनुधर्मः—अयमेवाऽनुधर्मः—सत्पुरुषाणां धर्मो मोक्षप्रापकश्च, सर्वज्ञमतमनुवर्त्तमानाः जीववधं परित्यज्याऽशुद्धमाहारमपि न गृह्णन्ति मांसं तु सर्वदैव न सेवन्ते। अयं धर्मः पूर्वं तीर्थङ्करेण प्रवर्तितः स्वयमनुष्ठितश्च, तदनन्तरं तदनुयायिभिर्गणधरादिभिरनुष्ठितः। अतोऽस्य अनुधर्म इति नाम संवृत्तम्। अयमेव धर्मो मोक्षप्रदो मार्ग इति ॥४१॥

टीकार्थ—आर्द्रककुमार पुनः कहते हैं—हे शाक्यभिक्षो ! भगवान् श्री महावीर स्वामी के साधु प्राणियों की विराधना न हो जाय इस आशंका से, सावद्य कर्म से घृणा करते हैं, क्योंकि सावद्य कर्म, कर्मबन्ध का कारण है। वे एकेन्द्रिय आदि सभी प्राणियों की हिंसा का त्याग करते हैं। इसी कारण आधाकर्म तथा उद्देशिक आदि दोषों से दूषित आहार का उपभोग नहीं करते हैं। आर्हत शासन में साधुओं का यही अनुधर्म है और यही मोक्ष प्राप्त कराने वाला है।

तात्पर्य यह है कि ज्ञातपुत्र भगवान् श्री महावीर स्वामी के मत का अनुसरण करने वाले साधुजन जीवहिंसा का त्याग करके अशुद्ध आहार भी ग्रहण नहीं करते। मांस का तो कभी सेवन ही नहीं करते। इस धर्म की पहले तीर्थंकर ने प्रवृत्ति की, स्वयं इसका आचरण किया। अतएव यह 'अनुधर्म' कहा गया है। यही धर्म मोक्ष का मार्ग है ॥४१॥

ટીકાર્થ—આર્દ્રકકુમાર ફરીથી કહે છે કે-હે શાકય ભિક્ષુક ભગવાન્ શ્રી મહાવીર પ્રભુના સાધુ પ્રાણિયોની વિરાધના ન થઈ જાય આ શંકાથી સાવદ્ય કર્મની ઘૃણા કરે છે. તેઓ એકેન્દ્રિય વિગેરે બધાજ પ્રાણિયોની હિંસાનો ત્યાગ કરે છે. તેથી જ આધાકર્મ તથા ઔદ્દેશિક વિગેરે દોષોથી દોષવાળા આહારનો ઉપભોગ કરતા નથી. આ જૈનશાસનમાં સાધુઓનો આજ અનુધર્મ છે. અને આજ ધર્મ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવવાવાળો છે.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—જ્ઞાતપુત્ર ભગવાન શ્રી મહાવીર સ્વામીના મતને અનુસરવાવાળા સાધુઓ જીવહિંસાનો ત્યાગ કરીને અશુદ્ધ આહાર પણ ગ્રહણ કરતા નથી. માંસનું સેવન તો કયારેય કરતા નથી આ ધર્મની પ્રવૃત્તિ

मूलम्—निग्गंथधम्मंमि इमं समाहिं,
अस्सिं सुठिच्चा अणीहे चरेज्जा।
बुद्धे मुणी सीलगुणोववेए,
अच्चत्थं तं पाउणई सिलोगं ॥४२॥

छाया—निर्ग्रन्थधर्मे इमं समाधि मस्मिन् सुस्थायाऽनीहश्चरेत्।
बुद्धो मुनिः शीलगुणोपपेतोऽत्यर्थतया प्राप्नोति श्लोकम् ॥४२।

अन्वयार्थः—(अस्सिं निग्गंथधम्मंमि) अस्मिन् निर्ग्रन्थधर्मे–मौनीन्द्रप्रवचने (इमं समाहिं) इमं समाधिम्–आहारपरिशुद्धिरूपं समाधिम् (सुठिच्चा) सुस्थाय–सुविधाय स्थितः सन् (अणीहे चरेज्जा) अनीहः–मायारहितः सन् चरेत् (बुद्धे-

---

निग्गंथ धम्मंमि' इत्यादि।

शब्दार्थ—'निग्गंथधम्मंमि–निर्ग्रन्थधर्मे' इस निर्ग्रन्थ धर्म में 'इमं समाहिं–इमं समाधिं' आहार विशुद्धिरूप इस समाधि में 'सुठिच्चा–सुस्थाय' स्थित होकर 'अणिहे चरेज्जा–अनीहश्चरेत् माया से रहित होकर विचरण करे। 'बुद्धे मुणी–बुद्धो मुनिः' ज्ञानवान् मुनि 'सीलगुणोववेए–शीलगुणोपपेतः' शीलगुण से युक्त होता है और 'अच्चत्थं–अत्यर्थतया' अधिक रूप से 'सिलोगं पाउणइ–श्लोकं प्राप्नोति' सर्वदा कीर्ति–प्रशंसा प्राप्त करता है ॥४२॥

अन्वयार्थ--निर्ग्रन्थधर्म में आहारविशुद्धि रूप इस समाधि में भली भांति स्थित होकर मायारहित विचरण करे। ऐसा मुनि शील गुण से

પહેલાં તીર્થંકરે કરીહતી, પોતે તેનું આચરણ કર્યું તેથી જ આ 'અનુધર્મ' કહેલ છે. આ ધર્મ જ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવવાવાળો છે. ॥૪૧॥

'निग्गंथधम्मंमि' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'निग्गंथधम्मंमि–निर्ग्रन्थधर्मे' આ નિર્ગ્રન્થ ધર્મમાં 'इमं समाहिं–इदं समाधिं' આહાર વિશુદ્ધિ રૂપ આ સમાધિમાં 'सुठिच्चा–सुस्थाय' સ્થિત થઈને 'अणिहे चरेज्जा–अनीहश्चरेत्' માયાથી રહિત થઈને વિચરણ કરે. 'बुद्धे मुणी–बुद्धो मुनिः' જ્ઞાનવાન્ મુનિ 'सीलगुणोववेए–शीलगुणोपपेतः' એવા મુનિ શીલ ગુણથી યુક્ત થાય છે. અને 'अच्चत्थं–अत्यर्थतया' અધિકરૂપથી 'सिलोगं पाउणइ–श्लोकं प्राप्नोति' સર્વદા કીર્તિ–પ્રશંસા પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૪૨॥

અન્વયાર્થ—નિર્ગ્રન્થ ધર્મમા આહાર વિશુદ્ધિરૂપ આ સમાધિમાં સારી રીતે સ્થિત રહીને માયા રહિત વિચરણ કરવાવાળા મુનિ શીલ ગુણથી યુક્ત

कंटयं' निहतकण्टकम्, राज्यादन्यत्र निवासिनोऽपि शत्रवो युक्त्या मन्त्रौपधि-प्रणिधि प्रयोगान्नाशिता इति। 'मलियकंटयं' मर्दितकण्टकम्, मर्दिताः रेणुशः कृताः कण्टकरूपिणो यस्मिन् तत्–मर्दितकण्टकम्। 'उद्धियकंटयं' उद्धृतकण्टकम्, उद्धृतानि–दूरीकृतानि पूर्वमन्तः शरीरे पश्चद्राज्ये वा कण्टका रोगरूपाः शत्रुरूपा वा यस्मिन् तद् उद्धृतकण्टकम्। अतएव–'अकंटय' अकण्टकम्, नास्ति कण्टकं यस्मिन् तत्–अकण्टकम्। 'ओहयसत्तु' अवहतशत्रु, अवहता अधीनीकृताः शत्रवो यस्मिन् तत्। 'निहयसत्तु' निहतशत्रु–विनाशितशत्रु–'मलियसत्तु' मर्दितशत्रु, मर्दितो दीर्घकालेन प्राप्तोऽसमीक्ष्यकारी 'डाकू' चतुष्पथे जन-समक्षं यस्मिंस्तत् मर्दितशत्रु।। 'उद्धियसत्तु' उद्धृतशत्रु, उद्धृतः शत्रु र्यस्मिं-स्तत् उद्धृत शत्रु। 'निज्जियसत्तु' निर्जित शत्रु–शत्रुवर्जितम्, 'पराइयसत्तु' पराजितशत्रु–शत्रुबलवर्जितम्, 'ववगयदुभिक्खं' व्यपगतदुर्भिक्षम्–विना-शितदुर्भिक्षम्, 'मारिभयविप्पमुक्कं' मारीभयविप्रमुक्तम् 'रायवन्नओ' राजवर्णकः-यथोक्तेन प्रकारेण तस्य राज्ञो राज्यवर्णनं कर्त्तव्यम्। 'उववाइए' औपपातिकसूत्रे

रहने वाले शत्रुओं को युक्ति से, मंत्र, ओषधि या प्रणिधि के प्रयोग से नष्ट कर दिया गया हो, जिसमें कण्टकों का मार्ग में स्थित पाषाण-खंड के समान मर्दन कर दिया गया हो, कंटकों को उखाड़ कर फैंक दिया गया हो, इस कारण जो राज्य सर्वथा कण्टक हीन हो। इसी प्रकार जिस राज्य में शत्रुओं को अपने अधीन कर लिया हो, शत्रुओं को नष्ट कर दिया गया हो कुचल दिया गया हो, उखाड़ कर फेंक दिया गया हो, पूरी तरह जीत लिया गया हो, पराजित कर दिया गया हो, (शत्रुबल से रहित हो) दुर्भिक्ष से रहित हो और जो महामारी आदि के भय से रहित हो। वह राजा ऐसे राज्य पर शासन करता हुआ विचरता है।

શત્રુઓને યુક્તિથી, મંત્ર, ઔષધિ અથવા વિશ્વાસના પ્રયોગથી નાશ કર્યા હોય, જેમા કંટકોને માર્ગમાં રહેલા પાષાણ–પત્થરના ટુકડાની જેમ ફેંકી દીધા હોય, તેથી જે રાજ્ય સર્વથા કંટક રહીત હોય, અને એજ પ્રમાણે જે રાજ્યમાં શત્રુઓને પોતાને વશ કરી લીધા હોય, શત્રુ શત્રુઓનો નાશ કરી નાખ્યો હોય. કચડી નાખ્યા હોય ઉખેડીને ફેંકી દીધા હોય, પૂરી રીતે જીતી લીધેલા હોય, તેને પરાજીત કરી દીધા હોય (શત્રુને નિર્બલ કરી નાખ્યા હોય) એથી જ શત્રુ બલ વગરનો હોય, દુકાળથી રહિત હોય, તેમજ જે મહામારી વિગેરેના ભયથી રહિત હોય, એવો રાજા આવા રાજ્ય પર શાસન કરીને વિચરે છે.

मुणी) बुद्धो मुनिः (सीलगुणोववेए) शीलगुणोपपेतः (अच्चत्थं) अत्यर्थतया-अतिशयेन (तं सिलोगं) तत् श्लोकम्-सर्वदा प्रशंसाम् (पाउणइ) प्राप्नोति ॥४२॥

टीका--'अस्सि निग्गंथधम्मंमि' अस्मिन् निर्ग्रन्थधर्मे-श्रीमहावीरप्रतिपादितधर्मे स्थितः पुरुषः-तन्मतमनुवर्त्तमान इत्यर्थः। 'इमं समाहिं' इमं-पूर्वोक्तं समाधिम्-आहारपरिशुद्धिरूपाम् 'सुठिच्चा' सुस्थाय सम्यग् रूपेण स्थित्वा-सम्यक् स्थितः सन् 'अणीहे चरेज्जा' अनीहश्चरेत्-मायारहितो भवन् संयमाऽनुष्ठानं कुर्यात् 'बुद्धे मुणी' बुद्धो मुनिः-सर्वज्ञप्रतिपादितधर्माचरणात् सम्प्राप्तसकलविषयकज्ञानवान् 'सीलगुणोववेए' शीलेन-गुणादिना चोपेतः-युक्तः 'अच्चत्थं' अत्यर्थतया-अतिशयेन 'तं सिलोगं पाउणई' तत् श्लोकं प्राप्नोति-सर्वदा प्रशंसां लभते ॥४२॥

बौद्धभिक्षुं निराकृत्य अग्रे चलितः ततो मार्गे वेदवादिनो ब्राह्मणा मिलितास्तैः कथितम्, भोः सम्यक् त्वया कृतं यदिमे बौद्धाः निराकृताः, मम मतं शृणु-तत्राह-'सिणायगाणं' इत्यादि।

मूलम्-सिणायगाणं तु दुवे सहस्से,
जे भोजए णियए माहणाणं।
ते पुन्नखंधं सुमहं जणित्ता,
भवंति देवा इति वेयवाओ ॥४३॥

युक्त होता है और अत्यन्त कीर्त्ति-प्रशंसा प्राप्त करता है ॥४२॥

टीकार्थ--निर्ग्रन्थधर्म अर्थात् भगवान् महावीर द्वारा प्रतिपादित धर्म में स्थित पुरुष इस पूर्वोक्त समाधि को प्राप्त करके इस धर्म में सम्यक् प्रकार से स्थित होकर माया रहित विचरण करे, संयम का अनुष्ठान करे। सर्वज्ञ प्रतिपादित धर्म का आचरण करके सब विषयों का ज्ञान प्राप्त करने वाला मुनि शील और गुणों से युक्त होकर प्रशंसा प्राप्त करता है ॥४२॥

થાય છે. અને અત્યંત કીર્તિ અને પ્રશંસા પ્રાપ્ત કરે છે ॥૪૨॥

ટીકાર્થ—નિર્ગ્રન્થ ધર્મ અર્થાત્ ભગવાન્ મહાવીરે પ્રતિપાદન કરેલ ધર્મમાં સ્થિત રહેલ પુરૂષ આ પૂર્વોક્ત સમાધિને પ્રાપ્ત કરીને આ ધર્મમાં સારી રીતે સ્થિત થઈને માયા રહિત વિચરણ કરે, સંયમનું અનુષ્ઠાન કરે. સર્વજ્ઞે પ્રતિપાદન કરેલ ધર્મનું આચરણ કરીને બધા વિષયોનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાવાળા મુનિ શીલ અને ગુણોથી યુક્ત થઈને પ્રશંસા પ્રાપ્ત કરે છે. ॥૪૨॥

छाया—स्नातकानां तु द्वे सहस्रे ये भोजयेयु र्नित्यं ब्राह्मणानाम् ।
ते पुण्यस्कन्धं सुमहज्जनित्वा भवन्ति देवा इति वेदवादः ॥४३॥

अन्वयार्थः—(जे दुवे सहस्से) ये पुरुषाः द्वे सहस्रे (सिणायगाणं) स्नातकानाम्-वेदाऽध्ययनशौचाचारस्नानब्रह्मचर्यादिपरायणानाम् (माहणाणं) ब्राह्मणानाम् (णियए भोयए) नित्यं-प्रतिदिनं भोजयेयुः-भोजनं कारयेयुः (ते) ते (सुमहं) सुमहान्तम् (पुन्नखंधं) पुण्यस्कन्धम्-पुण्यानां राशिम् (जणित्ता) जनित्वा समुत्पाद्य (देवा भवंति) देवा भवन्ति (इति वेयवाओ) इति-वेदवादः, वेदे इत्थं

इस प्रकार बौद्ध भिक्षु का निराकरण करके मुनि आर्द्रककुमार आगे चले तो मार्ग में वेदवादी ब्राह्मण मिल गए। वे बोले आपने बौद्धों के मत का निराकरण किया सो ठीक किया। हमारा मत सुनिए। यही कहते हैं-'सिणायगाणं' इत्यादि।

शब्दार्थ—ब्राह्मण कहते हैं-'जे सिणायगाणं-ये स्नानकानां' जो वेद के अध्ययन शौचाचार, स्नान, एवं ब्रह्मचर्य में परायण 'दुवे सहस्से-द्वे सहस्रे' दो हजार 'माहणाणं-ब्राह्मणानां' ब्राह्मणों को 'णियए भोयए-नित्यं भोजयेत्' प्रतिदिन भोजन कराता है 'ते-ते' वे 'सुमहं-सुमहत्' महान् 'पुन्नखंधं-पुण्यस्कन्धं' पुण्यस्कंध 'जणित्ता-जनित्वा' उपार्जन करके देव होते हैं 'इति वेयवाओ-इतिवेदवादः' ऐसा वेद में कथन है ॥४३॥

अन्वयार्थ—ब्राह्मण कहते हैं-जो पुरुष प्रतिदिन वेद के अध्ययन, शौचाचार स्नान एव ब्रह्मचर्य में परायण दो हजार ब्राह्मणों को भोजन

આ પ્રમાણે બૌદ્ધ ભિક્ષુનુ નિરાકરણ કરીને મુનિ આર્દ્રક કુમાર આગળ ચાલ્યા તો માર્ગમાં તેમને વેદ ધર્મનું આચરણ કરનાર બ્રાહ્મણ મળ્યા તેમણે કહ્યું કે-આપે બૌદ્ધોના મતનું ખંડન કર્યું તે યોગ્ય જ કરેલ છે અમારો મત સાંભળો એજ કહે છે-'सिणायगाणं' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—બ્રાહ્મણો કહે છે કે—'जे सिणायगाणं-ये स्नातकानां' વેદના અધ્યયન, શૌચાચાર, સ્નાન, અને બ્રહ્મચર્યમાં પરાયણ 'दुवे सहस्से-द्वे सहस्रे' બે હજાર 'माहणाणं-ब्राह्मणानां' બ્રાહ્મણોને 'णियए भोयए-नित्य भोजयेत' દર-રોજ ભોજન કરાવે છે 'ते-ते' તેઓ 'सुमहं-सुमहत्' મહાન્ 'पुण्णखंधं-पुण्यस्कन्ध' પુણ્યસ્કંધ 'जणित्ता-जनित्वा' પ્રાપ્ત કરીને દેવ થાય છે 'इति वेयवाओ-इति वेदवादः' આ પ્રમાણે વેદમાં કથન કરેલ છે. ॥૪૩॥

અન્વયાર્થ—બ્રાહ્મણો કહે છે-જે પુરૂષ દરરોજ વેદાધ્યયન કરવામાં, શૌચાચારમાં, સ્નાન અને બ્રહ્મચર્યમાં તત્પર રહેવાવાળા બે હજાર બ્રાહ્મણોને

प्रतिपादितः, बौद्धमतखण्डनाऽनन्तरं ब्राह्मणाः समेत्याऽऽर्द्रकमवोचन्-सम्यक्कृतं भवता, यदिमौ वेदबाह्यौ गोशालकबौद्धौ पराकृतौ। किन्तु सुहृद्भूत्वा वयं भवन्तं कथयामः-वेदबाह्यं जैनमतं भवता न सेव्यम्। त्वं क्षत्रियोऽसि-ब्राह्मणान् पूजय, यागाऽनुष्ठानं कुरु, षडङ्गवेदविदुषां शौचाचारब्रह्मचर्यस्नानपरायणानां द्वे सहस्रे यो भोजयति नित्यं सः महत्पुण्यं समुपार्ज्य स्वर्गं गच्छतीति वैदिकी प्रक्रिया-तदाज्ञा चेति ॥४३॥ टीका-सुगमा ॥४३॥

मूलम्-सिणायगाणं तु दुवे सहस्से जे भोयए णियए कुलालयाणं।
से गच्छइ लोलुवसंपगाढे तिव्वाभितापी णरगाभिसेवी ॥४४॥

छाया—स्नातकानां तु द्वे सहस्रे यो भोजयेन्नित्यं कुलालयानाम्।
स गच्छति लोलुपसंप्रगाढे तीव्राभितापी नरकाभिसेवी ॥४४॥

कराते हैं, वे महान् पुण्यस्कंध उपार्जन करके देव होते हैं। ऐसा वेद में कथन किया गया है।

आशय यह है की-बौद्धमत के खंडन के अनन्तर ब्राह्मण आकर आर्द्रक से कहने लगे आपने अच्छा किया जो वेदबाह्य अर्थात् वेद को प्रमाण न मानने वाले गोशालक और बौद्ध को पराजित किया। लेकिन हम सब आपको कहते हैं कि आप वेदबाह्य जैनमत का सेवन न करें। आप क्षत्रिय हैं अतः ब्राह्मणों की पूजा कीजिए, यज्ञानुष्ठान कीजिए। जो षडंगवेद के विद्वान् हैं, शौचाचार आदि में तत्पर रहते हैं ऐसे दो हजार ब्राह्मणों को जो प्रतिदिन भोजन कराता है, वह महान् पुण्यराशि उपार्जन करके स्वर्ग प्राप्त करता है। यह वेद की आज्ञा है।४३।

टीका सुगम है ॥४३॥

ભોજન કરાવે છે, તેઓ મહાન્ પુણ્યસ્કંધ પ્રાપ્ત કરીને દેવ થાય છે. એમ વેદમાં કથન કરેલ છે. ॥૪૩॥ ટીકાર્થ સુગમ છે, તેથી અલગ આપેલ નથી.

ભાવાર્થ—બૌદ્ધમતનું ખંડન કર્યા પછી જતા એવા આર્દ્રક મુનિને બ્રાહ્મણ આવીને કહે છે. તમોએ ઘણું જ ઉત્તમ કર્યું કે વેદ બાહ્ય અર્થાત્ વેદને પ્રમાણ ન માનવાવાળા ગોશાલક અને બૌદ્ધોને પરાજીત કર્યા, પરંતુ અમો બધા તમોને કહીએ છીએ કે-આપ વેદબાહ્ય એવા જૈન મતનું અવલમ્બન ન કરો. આપ ક્ષત્રીય છો. અતઃ બ્રાહ્મણોની સેવા કરો. યજ્ઞાનુષ્ઠાન કરો. જેઓ ષડંગ વેદના વિદ્વાનો હોય. અને શૌચાચાર વિગેરેમાં તત્પર રહેવાળા એવા બે હજાર બ્રાહ્મણોને દરરોજ ભોજન કરાવે છે, તેઓ મહાન્ પુણ્યરાશિ પ્રાપ્ત કરીને સ્વર્ગ મેળવે છે. આ વેદ વચન છે. ॥૪૩॥

अन्वयार्थः--(जे) यः-पुरुषः (सिणायगाणं) स्नातकानाम्-वेदविदुषाम् (दुवे सहस्से) द्वे सहस्रे-सहस्रद्वयम् (णियए) नित्यम् (भोयए) भोजयेत् कथंभूतानां स्नातकानां तत्राह-(कुलालयाणं) कुलालयानाम्-कुलं-क्षत्रियादि कुलं तत्राऽटन्ति यस्मात् तस्मात् तदेवाऽऽलयो येषां तथाविधानाम् (से) स पुरुषः (लोलुवसंपगाढे) लोलुपसंप्रगाढे-लोलुपैरामिषगृद्धैः-पक्षिभिः संप्रगाढे-व्याप्ते नरके गच्छति तथा (तिव्वाभितावी) तीव्राभितापी-तीव्रः अभितापः-दुःखं यस्य स तथा भूतः (णरगाभिसेवी) नरकाभिसेवी एवं भूतः सन् नरकं प्राप्नोतीति ॥४४॥

टीका—आर्द्रकः-ब्राह्मणवचः श्रुत्वा वैदिकमतं निराकरोति-'कुलालयाणं' कुलालयानाम् कुलं-क्षत्रियादिकुलं तत्राटनात् तदेव आलयो-निवासभूमिर्येषां ते

'सिणायगाणं' इत्यादि ।

शब्दार्थ--'जे-यः' जो 'कुलालयाणं-कुलालयानाम्' क्षत्रिय आदि के कुलो-घरों में भटकने वाले 'सिणायगाणं-स्नातकानां' वेदपाठी 'दुवे सहस्से-द्वे सहस्रे' दो हजार को 'णियए-नित्यं' नित्य 'भोजए-भोजयेत्' भोजन कराता है, 'से-सः' वह पुरुष 'लोलुवसंपगाढे-लोलुपसंप्रगाढे' मांसगृद्ध पक्षियों से व्याप्त तथा 'तिव्वाभितावी-तीव्राभितापी' भयानक संतापके जनक 'णरगाभिसेवी-नरकाभिसेवी' नरक में उत्पन्न होता है।४४।

अन्वयार्थ--क्षत्रियों आदि के कुलों में भिक्षा के लिए भटकने वाले दो हजार वेदपाठी ब्राह्मणों को जो प्रतिदिन भोजन करवाता है, वह पुरुष मांस गृद्ध पक्षियों से व्याप्त तथा भयानक संताप के जनक नरक में उत्पन्न होता है ॥४४॥

टीकार्थ—ब्राह्मणों के वचन सुनकर आर्द्रकुमार मुनि उनका

सिणायगाणं' ईत्याहि

શબ્દાર્થ—'जे-यः' જે 'कुलालयाण-कुलालयानां' ક્ષત્રિય વિગેરેના કુલો-ઘરોમાં ભટકવાવાળા 'सिणायगाण-स्नातकानाम्' વેદપાઠી-વેદભણુનારા 'दुवेसहस्से-द्वे सहस्रे' બે હજારને 'णियए-नित्यं' દરરોજ 'भोयए-भोजयेत्' ભોજન કરાવે છે. 'से-सः' તે પુરૂષ 'लोलुयसंपगाढे-लोलुपसंप्रगाढे' માંસ લોભી પક્ષિયોથી વ્યાપ્ત તથા 'तिव्वाभितावी-तीव्र भितापी' ભયંકર સંતાપજનક 'णरगाभिसेवी-नरकाभिसेवी' નરકમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ॥૪૪॥

અન્વયાર્થ—ક્ષત્રિયો વિગેરેના ઘરોમાં ભિક્ષા માટે અટન કરવાવાળા બે હજાર વેદપાઠી બ્રાહ્મણોને દરરોજ જે ભોજન કરાવે છે, તે પુરૂષ માંસ લોભી પક્ષિયોથી વ્યાપ્ત તથા ભયંકર સંતાપ કારક એવા નરકમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ॥૪૪॥

ટીકાર્થ—બ્રાહ્મણોના વચનો સાંભળીને આર્દ્રક કુમારમુની તેઓને કહે છે

तथा, ते केवलं भोजनार्थं तत्रैव तिष्ठतः अत एव कुलालयाः राजान्नभक्षकाः राजसद्मनिकेतनाः ब्राह्मणास्तेषाम् 'सिणायगाणं' स्नातकानां ब्राह्मणानाम् 'जे दुवे सहस्से' यो द्वे सहस्रे 'णियए भोयए' नित्यं भोजयेत् 'से लोलुवसंपगाढे' स पुरुषो लोलुपसंप्रगाढे-मांसभक्षिपरार्कीर्णे नरके गच्छति। 'तिव्वाभितावी' तीव्राभितापी 'णरगाभिसेवी' नरकाभिसेवी, तत्र-नरके भयङ्करं दुःखं सहमानो वसति। आरम्भ समारम्भजनितदानदोषाद्दाता नरकपात इति वक्तुराशयः ॥४४॥

मूलम्-दयावरं धम्मं दुगुंछमाणो, वहावहं धम्मं पसंसमाणो।
एगंपि जे भोययई असीलं, णिवो णिसं जाइ कुओ सुरेहिं।४५।

छाया—दयापरं धर्मं जुगुप्समानो, वधावहं धर्मं प्रशंसन्।
एकमप्यशीलं यो भोजयति, नृपो निशां याति कुतः सुरेषु ॥४५॥

निराकरण करते हैं—कुल का अर्थ है, क्षत्रियों आदि का घर, जो भोजन के लिए उनके घरों में निवास करते हैं उन्हें 'कुलालय' कहते हैं। अर्थात् भोजन के निमित्त जो दूसरों के घर में रहते हैं ऐसे दो हजार स्नातक ब्राह्मणों को जो प्रतिदिन भोजन कराता है, वह पुरुष मांस भक्षी वज्रचंचु पक्षियों से युक्त नरक में उत्पन्न होता है। वह वहां भयानक दुःख सहन करता रहता है। आशय यह है कि आरम्भसमारंभ जनित दान के दोष के कारण दाता को नरक मे जाना पड़ता है ॥४४॥

'दयावरं धम्मं दुगुछमाणा' इत्यादि।

शब्दार्थ—'जे-यः' जो राजा 'दयावरं धम्मं दुगुंछमाणा-दयापरं धर्मं जुगुप्समानः' दयामय धर्म की निन्दा करता है, और 'वहावहं धम्मं-वधावहं धर्मं' हिंसा प्रधान धर्म की 'पसंसमाणो-प्रशंसन्' प्रशंसा करता है, ऐसे 'असीलं-अशीलं' शीलरहित अर्थात् व्रत रहित

કે—કુલ એટલે ક્ષત્રિય વિગેરેના ઘર, જેઓ ભોજન માટે તેમના ઘરોમાં નિવાસ કરે છે. તેને 'કુલાલય' કહેવાય છે. અર્થાત્ ભોજન માટે જે બીજાઓના ઘરમાં અવરજવર કરનારા એવા બે હજાર સ્નાતક બ્રાહ્મણોને દરરોજ ભોજન કરાવે છે, તે પુરૂષ માંસ ખાનારા વજ્ર ચાંચવાળા પક્ષિયોવાળા નરકમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તે ત્યા ભયંકર દુ:ખ ભોગવે છે. કહેવાનો આશય એ છે કે-આરંભ-સમારંભથી થવાવાળા દાનના દોષથી દાતાને નરકમાં જવું પડે છે. ॥૪૪॥

'दयावरं धम्म दुगुछमाणा' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'जे-यः' જે રાજા 'दयावरं धम्मं दुगुंछमाणा-दयापरं धर्मं जुगुप्समानः' દયા યુક્ત ધર્મની નિંદા કરે છે. અને 'वहावहं धम्म-वहावहं धर्मं'

अन्वयार्थः--(जे) यः पुरुषो राजा वा (दयावरं धम्मं दुगुंछमाणो) दयापरं धर्मं जुगुप्समानो दयाप्रधानं धर्मं-श्रुतचारित्ररूपं निन्दन् (वहावहं धम्मं) वधावहं-हिंसाकारकं धर्मम् (पसंसमाणो) प्रशंसन्-अनुमोदयन् एतादृशम् (असीलं) अशीलं निर्व्रतम् (एगमवि भोयए) एकमपि ब्राह्मणं भोजयेत् सः (णिवो) नृपो राजा (निसं जाइ) निशां नित्यान्धकारत्वात् निशेव निशा-नरकभूमिः तां याति-प्राप्नोति, (कुओ सुरेहिं) कुतः सुरेषु-देवलोकेषु, कथमपि देवलोकं न गच्छतीत्यर्थः ॥४५॥

टीका--'जे' यो राजा-तदन्यो वा पुरुषः 'दयावरं धम्मं दुगुंछमाणो' दयापरं -दयाप्रधानं श्रेष्ठं-जैनधर्मम् अथवा दयाप्रधानमिति दयापरम्, 'वहावहं' वहावहं हिंसावादसम्वलितम् 'धम्मं' धर्मम् 'पसंसमाणो प्रशंसन्, राजा वा-तदितरो वा

'एगमवि भोजए-एकमपि भोजयेत्' एक ब्राह्मण को भी भोजन कराता है, वह 'णिवो-नृपः' राजा 'निसं जाति-निशां याति' अन्धकारमय नरकभूमिको प्राप्त करता है 'कुओ सुरेहिं-कुतः सुरेषु' वह देवगति में कैसे जा सकता है? ॥४५॥

अन्वयार्थ--जो राजा दयामय धर्म की निन्दा करता है और हिंसा प्रधान धर्म की प्रशंसा करता है, ऐसे शील रहित [अर्थात् व्रतविहीन एक भी ब्राह्मण को भोजन कराता है, वह घोर अन्धकारमय नरक भूमि को प्राप्त होता है। वह देवगति में कैसे जा सकता है? ॥४५॥

टीकार्थ--जो राजा या कोई भी अन्य पुरुष दयाप्रधानश्रेष्ठ धर्म की या दयामय धर्म की निन्दा करता हुआ हिंसाप्रधान धर्म की प्रशंसा

હિંસા પ્રધાન ધર્મની 'पसंसमाणा-प्रशंसन्' પ્રશંસા કરે છે એવા 'असीलं-अशीलं' શીલ વિનાના અર્થાત્ વ્રતવિનાના 'एगमवि भोजए-एकमपि भोजयेत्' એક બ્રાહ્મણને પણ ભોજન કરાવે તે 'णिवो-नृपः' રાજા 'निसं जाइ-निशां याति' અંધકાર યુક્ત નરક ભૂમિને પ્રાપ્ત કરે છે. 'कुओ सुरेहिं-कुतः सुरेषु' તે દેવગતિને કેવી રીતે પામી શકે? ॥૪૫॥

અન્વયાર્થ--જે રાજા દયામય ધર્મની નિંદા કરે છે, અને હિંસા પ્રધાન ધર્મની પ્રશંસા કરે છે, એવા શીલ રહિત અર્થાત્ વ્રત હીન એક પણ બ્રાહ્મણને ભોજન કરાવે છે, તે ઘોર અન્ધકારમય નરકભૂમિને પ્રાપ્ત કરે છે. તે દેવ ગતિમાં કેવી રીતે જઈ શકે? ॥૪૫॥

ટીકાર્થ--જે રાજા અથવા અન્ય પુરૂષ દયાપ્રધાન શ્રેષ્ઠ ધર્મની અથવા દયા યુક્ત ધર્મની નિંદા કરતા થકા હિંસા યુક્ત ધર્મની પ્રશંસા કરે છે, તે રાજા અથવા અન્ય પુરૂષ શીલ-ગુણ વિનાના એક પણ બ્રાહ્મણને જો પરૂકા-

कश्चित्पुरुषः 'एगंपि' एकमपि 'असीलं' अशीलं शीलहीनं ब्राह्मणम् 'भोययई' भोजयति षट्कायजीवानुपमर्दयन् भोजयति सः 'णिवो' नृपो राजा 'णिसं' निशामन्धकारावृतां नरकभूमिम् 'जाई' याति-गच्छति। 'सुरेहिं कुओ' सुरेषु कुतो-देवलोकेषु कथमपि न गच्छति, 'एतेन शीलरहितमन्यमेकमपि ब्राह्मणं यो भोजयति स तज्जनितपापेनाऽवश्यमन्धतमनरकगन्ता भवति किम्पुनः सहस्रद्वय ब्राह्मणभोजनात्। ततश्च तत्पुण्यबलात्स्वर्गगमनाशावेदविषयिणी सुतरामधःपातिनीति भावः ॥४५॥

मूलम्—दुहओ वि धम्मंमि समुट्ठिया,

अस्सिं सुठिच्चा तह एसकाले।

आयारसीले बुइएह नाणी,

ण संपरायंमि विसेसमत्थि ॥४६॥

छाया—द्विधाऽपि धर्मे समुत्थितौ अस्मिन् सुस्थितौ तथैष्यत्काले।

आचारशीलइहोक्तो ज्ञानी न संपराये विशेषोऽस्ति। ४६॥

करता है, वह राजा या अन्य पुरुष एक भी शीलरहित ब्राह्मण को यदि षट्काय की विराधना करता हुआ भोजन कराता है तो नरक में जाता है। उसकी देवगति में उत्पत्ति तो हो ही कैसे सकती है?

जब एक भी शीलरहिर ब्राह्मण को भोजन कराने से नरक की प्राप्ति होती है तो दो हजार ब्राह्मणों को भोजन कराने से नरकप्राप्ति होना तो स्वतः सिद्ध है। उसे कहने की आवश्यकता ही नहीं रहती। अत एव इस प्रकार से स्वर्ग पाने की अभिलाषा स्वतः नीचे गिराने वाली है।४५।

'दुहवो वि धम्मंमि' इत्यादि।

शब्दार्थ--'दुहओ वि-द्विधा अपि' दोनों सांख्य और जैन 'धम्मंमि-धर्मे' धर्म में 'समुट्ठिया-समुत्थितौ' 'सम्यक् प्रकारसे स्थित है 'तह

यनी विराधना करता थका भोजन करावे तो ते नरकमां जाय छे. तेनी देव गतिमां उत्पत्ति तो केवी रीते थई शके?

जो એક પણ શિલ વિનાના બ્રાહ્મણને ભોજન કરાવવાથી નરકની પ્રાપ્તિ થાય છે; તો બે હજાર બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવવાથી નરક પ્રાપ્તિ થાય તે તો સ્વતઃ સિદ્ધ છે. તે કહેવાની જરૂર જ નથી. તેથી જ આવા પ્રકારથી સ્વર્ગ પામવાની ઇચ્છા આપોઆપ નીચે પાડવા વાળી જ છે. ॥૪૫॥

'दुहवो वि धम्मंमि' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'दुहवो वि-द्विधा अवि' સાંખ્ય અને જૈન બન્ને 'धम्मंमि-धर्मे' 'समुट्ठिया-समुत्थितौ' સારી રીતે પ્રવૃત્ત છે. 'तह-तथा'. તથા 'एस काले-एष्यत्काले'

अन्वयार्थः—(दुहओ वि) द्विधा अपि-द्वावपि आवां सांख्यजैनौ (धम्मंमि) धर्मे (समुट्ठिया समुत्थितौ (तह) तथा (अस्सि) अस्मिन् धर्मे (सुट्ठिया) सुस्थितौ (तह एसकाले) तथा एष्यत्काले वर्त्तमानभूतभविष्यदात्मककालत्रयेऽपि (आयारसीले) आचारशीलः-आचारयुक्त एव पुरुषः आवयोर्दर्शने (नाणी वुइए) ज्ञानी उक्तः-कथितः तथा (संपरायंमि ण विसेसमत्थि) संपराये-परलोके विशेषो भेदो नास्ति ॥४६॥

टीका—आर्द्रकोऽग्रे गच्छति मार्गे पुनरपि एको दण्डी समागत्य आर्द्रकमुनिं कथयति-भोः आर्द्रकमुने ! 'दुहओ वि' द्वावपि आवाम् 'धम्मंमि' धर्मे 'समुट्ठिया'

एसकाले-तथा एष्यत्काले' भूत वर्तमान काल में 'एवं-एवं' एवं भविष्य काल में 'आयारसीले-आचारशीलः' आचारशील पुरुष ही हम दोनों के दर्शन में 'नाणी वुइए-ज्ञानी उक्तः' ज्ञानी कहा गया है तुम्हारे और हमारे मत में 'संपरायंमि-संपराये' परलोक के संबंध में भी 'ण विसेसमत्थि-न विशेषोऽस्ति' विशेष भेद नहीं है ॥४६॥

अन्वयार्थ-हम दोनों (सांख्य और जैन) के धर्म में प्रवृत्त हैं तथा धर्म में सम्यक् प्रकार से स्थित हैं, भूत वर्त्तमान एवं भविष्यत्काल में आचारशील पुरुष ही हम दोनों के दर्शन में ज्ञानी कहा गया है। तुम्हारे और हमारे मत में पर लोक के संबंध में भी विशेष भेद नहीं है ॥४६॥

टीकार्थ—आर्द्रककुमार जब ब्राह्मणों को पराजित करके आगे बढे तो मार्ग में एकदण्डी मिल गये। उन्होंने आकर मुनि से कहा-हे आर्द्रक ! तुम और हम दोनों धर्म में समान रूप से वर्तते

ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્ય કાળમાં 'आयारसीले-आचारशीलः' આચારવાન્ પુરૂષ જ આપણા બન્નેના દર્શનમાં 'नाणी वुइए-ज्ञानी उक्त.' જ્ઞાની કહેવાય છે. તમારા અને અમારા મતમાં 'संपरायम्मि-संपराये' પરલોકના સંબંધમાં પણ 'ण विसेसमत्थि-न विशेषोऽस्ति' વધારે મતભેદ નથી. ॥૪૬॥

અન્વયાર્થ—આપણે બન્ને એટલે કે સાંખ્ય અને જૈન ધર્મમાં પ્રવૃત્ત છિએ તથા ધર્મમાં સમ્યક્ પ્રકારથી સ્થિત છિએ, ભૂતવર્તમાન તેમજ ભવિષ્યકાળમાં આચાર શીલ પુરૂષ જ અમારા બન્નેના દર્શનમાં જ્ઞાની કહેલ છે. તમારા અને અમારા મતમાં પરલોક સબંધમાં પણ વિશેષ ભેદ નથી ।૪૬।

ટીકાર્થ—આર્દ્રકકુમાર જ્યારે બ્રાહ્મણોને પરાજય કરીને આગળ વધ્યા તો માર્ગમાં એક દંડી મળી ગયા. તેણે આવીને આર્દ્રક મુનિને કહ્યું કે-હે આર્દ્રક ! તમે અને અમે બન્ને ધર્મમા સરખી રીતે વર્તવાવાળા છીએ. અને

समुत्थितौ वर्त्तावहे यद्यपि आवां द्वौ इहलोके शास्त्ररीत्या भिन्नधर्माणावपि परलोके तुल्यधर्माणौ तथा 'अंसि' अस्मिन् धर्मे-स्वस्वधर्मे 'सुट्ठिया' सुस्थितौ -सुदृढौ 'तह एसकाले' तथा एष्यत्काले-वर्त्तमानभूतभविष्यदात्मककालत्रयेऽपि धर्मे एव वर्त्तमानौ आवां स्वः 'आयारसीले नाणी वुइए' आवयोर्द्वयोरपि सिद्धान्ते आचारशील एव पुरुषो ज्ञानी उक्तः-कथितः, न तु-आचारहीनो ज्ञानी। 'संपरायंमि ण विसेसमत्थि' सम्पराये-परलोके न कश्चिद्विशेषोऽस्ति-आवयोर्मते। अतोऽहं भवत्तुल्य एव, मन्मतं शृणु-सत्त्वरजस्तमसः साम्यावस्था प्रकृतिः-ततो महत्तत्त्वं जायते-ततोऽहङ्कारस्ततः पञ्चतन्मात्राणि, एकादशेन्द्रियाणि च जायन्ते। पुरुषश्च नित्यः स्वतन्त्रश्च। अहिंसासत्यास्तेयब्रह्मचर्यापरिग्रहाः पञ्च धर्मेऽन्तर्गताः,

---

हैं और दोनों धर्म में स्थित हैं ये ब्राह्मण तो हिंसक हैं, मगर दोनों (अपन दोनों) समान धर्म वाले हैं। हम वर्त्तमान, भूत और भविष्यत् तीनों कालों में धर्म में ही स्थित हैं। हम दोनों (अपनदोनो) के ही सिद्धान्त में आचारशील पुरुष ही ज्ञानी कहा गया है। जो आचार से हीन है, वह ज्ञानी नहीं माना जाता। हमारे और तुम्हारे मत में संसार और परलोक के संबंध में भी कोई विशेष मतभेद नहीं हैं। इस प्रकार मैं आपके सदृश ही हूं। मेरे मत को सुनो। वह इस प्रकार है-सत्वगुण, रजोगुण और तमोगुण की समान अवस्था प्रकृति कहलाती है। प्रकृति से महत्तत्त्व (बुद्धि) उत्पन्न होती है। बुद्धि से अहंकार और अहंकार से पांच तन्मात्रा उत्पन्न होते हैं और ग्यारह इन्द्रियां भी उत्पन्न होती हैं। रूप रस, गंध, स्पर्श और शब्द ये पांच

આપણે બન્ને ધર્મમાં સ્થિત છીએ. આ બ્રાહ્મણો તો હિંસક છે. પણ આપણે બન્ને સમાન ધર્મવાળા છીએ. અમે ભૂત, વર્તમાન, અને ભવિષ્ય આ ત્રણે કાળમાં ધર્મમાં જ વર્તવા વાળા છીએ આપણા બન્નેના સિદ્ધાંતમાં આચાર વાળો પુરૂષ જ જ્ઞાની કહેવાય છે. જે આચાર વિનાનો છે, તે જ્ઞાની થઇ શકતો નથી. અમારા અને તમારા મતમાં સંસાર અને પરલોકના સબંધમા પણ કોઈ વધારે મત ભેદ નથી. આ રીતે હું તમારા સમાન જ છું. મારા મતને સાંભળો. તે આ પ્રમાણે છે. સત્વ ગુણ, રજોગુણ, અને તમોગુણની સમાન અવસ્થા પ્રકૃતિ કહેવાય છે. પ્રકૃતિથી મહત્ તત્વ (બુદ્ધિ) ઉત્પન્ન થાય છે. બુદ્ધિથી અહંકાર અને અહંકારથી પાંચ તન્માત્રા ઉત્પન્ન થાય છે. અને અગિયાર ઈન્દ્રિયો પણ ઉત્પન્ન થાય છે. રૂપ. રસ, ગંધ, સ્પર્શ અને

अन्वयार्थः—(दुहओ वि) द्विधा अपि–द्वावपि आवां सांख्यजैनौ (धम्ममि) धर्मे (समुट्ठिया समुत्थितौ (तह) तथा (अस्सिं) अस्मिन् धर्मे (सुट्ठिया) सुस्थितौ (तह एसकाले) तथा एष्यत्काले वर्त्तमानभूतभविष्यदात्मककालत्रयेऽपि (आयारसीले) आचारशीलः–आचारयुक्त एव पुरुषः आवयोर्दर्शने (नाणी वुइए) ज्ञानी उक्तः–कथितः तथा (संपरायंमि ण विसेसमत्थि) संपराये–परलोके विशेषो भेदो नास्ति ॥४६॥

टीका—आर्द्रकोऽग्रे गच्छति मार्गे पुनरपि एको दण्डी समागत्य आर्द्रकमुनिं कथयति–भोः आर्द्रकमुने ! 'दुहओ वि' द्वावपि आवाम् 'धम्मंमि' धर्मे 'समुट्ठिया'

एसकाले–तथा एष्यत्काले' भूत वर्तमान काल में 'एवं-एवं' एवं भविष्य काल में 'आयारसीले-आचारशीलः' आचारशील पुरुष ही हम दोनों के दर्शन में 'नाणी वुइए-ज्ञानी उक्तः' ज्ञानी कहा गया है तुम्हारे और हमारे मत में 'संपरायंमि–संपराये' परलोक के संबंध में भी 'ण विसेसमत्थि–न विशेषोऽस्ति' विशेष भेद नहीं है ॥४६॥

अन्वयार्थ–हम दोनों (सांख्य और जैन) के धर्म में प्रवृत्त हैं तथा धर्म में सम्यक् प्रकार से स्थित हैं, भूत वर्तमान एवं भविष्यत्काल में आचारशील पुरुष ही हम दोनों के दर्शन में ज्ञानी कहा गया है। तुम्हारे और हमारे मत में पर लोक के संबंध में भी विशेष भेद नहीं है ॥४६॥

टीकार्थ—आर्द्रककुमार जब ब्राह्मणों को पराजित करके आगे बढे तो मार्ग में एकदण्डी मिल गये। उन्होंने आकर मुनि से कहा–हे आर्द्रक ! तुम और हम दोनों धर्म में समान रूप से वर्तते

ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્ય કાળમાં 'आयारसीले-आचारशीलः' આચારવાન્ પુરૂષ જ આપણા બન્નેના દર્શનમાં 'नाणी वुइए–ज्ञानी उक्त.' જ્ઞાની કહેવાય છે. તમારા અને અમારા મતમાં 'सपरायम्मि–संपराये' પરલોકના સંબંધમાં પણ 'ण विसेसमत्थि–न विशेषोऽस्ति' વધારે મતભેદ નથી. ॥૪૬॥

અન્વયાર્થ—આપણે બન્ને એટલે કે સાંખ્ય અને જૈન ધર્મમાં પ્રવૃત્ત છિએ તથા ધર્મમાં સમ્યક્ પ્રકારથી સ્થિત છિએ, ભૂતવર્તમાન તેમજ ભવિષ્યકાળમાં આચાર શીલ પુરૂષ જ અમારા બન્નેના દર્શનમાં જ્ઞાની કહેલ છે. તમારા અને અમારા મતમાં પરલોક સબંધમાં પણ વિશેષ ભેદ નથી ૪૬।

ટીકાર્થ—આર્દ્રકકુમાર જ્યારે બ્રહ્મણોને પરાજય કરીને આગળ વધ્યા તો માર્ગમાં એક દંડી મળી ગયા. તેણે આવીને આર્દ્રક મુનિને કહ્યું કે–હે આર્દ્રક! તમે અને અમે બન્ને ધર્મમા સરખી રીતે વર્તવાવાળા છીએ. અને

कौणिकराज्यस्य यथा वर्णनं कृतम् 'जाव' यावत्, यावत्पदसंग्राह्यः पाठोऽत्र संग्राह्यः। पुनश्च-'पसंतडिंबडमर रज्ज' प्रशान्तडिम्बडमरं राज्यम्, प्रशान्तं डिम्बं-स्वचक्रभयं डमरं-परचक्रभयं यस्मिन् तत्-तादृशं राज्यम् 'पसाहेमाणे' प्रसाधयन् 'विहरइ' विहरति, यथोक्तविशिष्टविशेषणविशेषितं राज्यं परिपालयन्नास्ते। 'तस्स णं रन्नो' तस्य खलु राज्ञः 'परिसा भवइ' परिषद् भवति, तस्यां परिषदि वक्ष्यमाणा इमे सदस्या भवन्ति, तानेव नामग्राहं दर्शयति-'उग्गा उग्गपुत्ता' उग्रा उग्रपुत्रा भवन्ति, उग्रनामा वंशविशेषः तत्रोद्भवा उग्राः कथ्यन्ते, उग्रनामकवंशोद्भवा स्तत्पुत्राश्च सदस्या भवन्ति। तथा-'भोगा भोगपुत्ता' भोगा भोगपुत्रा श्च 'इक्खागा इक्खागापुत्ता' इक्ष्वाकवः इक्ष्वाकुपुत्राः ऋषभदेववंशीयाः। 'नाया नायपुत्ता' ज्ञाताः-ज्ञातवंशीया स्तत्पुत्राश्च, 'कोरव्वा कोरव्वपुत्ता' कौरव्याः कौरव्यपुत्राश्च, 'भट्टा-

---

यहां राजा का समग्र वर्णन उसी प्रकार करना चाहिए जैसा औपपातिक सूत्र में कोणिक राजा का किया गया है।

पुनः किस प्रकार का राज्य वहां कहा है? जिसमें स्वचक्र और परचक्र का भय शान्त हो जाने के कारण रणभेरी बजाने की आवश्यक्ता ही नहीं रहती। वह राजा इस प्रकार के राज्य पर शासन करता हुआ विचरता है।

उस राजा की परिषद् होती है। उस परिषद् में जो सदस्य होते हैं, उनके नाम गिनाते हैं-उग्रवंशी, उग्रवंशियों के पुत्र भोगवंशी, भोगवंशियों के पुत्र, इसी प्रकार इक्ष्वाकु, इक्ष्वाकुपुत्र (ऋषभदेव के वंश परिवार वाले), ज्ञातवंशी, ज्ञातवंशियों के पुत्र, कौरववंशी, कौरववं-

---

અહિયાં રાજાનું સઘળું વર્ણન જેમ ઔપપાતિક સૂત્રમાં કોણિક રાજાનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, તેજ પ્રમાણે કરવું જોઈએ.

ફરીથી ત્યાં કેવા પ્રકારનું રાજ્ય કહ્યું છે? જેમાં સ્વ ચક્ર અને પર ચક્રનો ભય શાન્ત થઈ જવાને કારણે રણભેરી વગાડવાની જરૂરત જ રહેતી નથી. તે રાજા આવા પ્રકારના રાજ્યનું શાસન કરતો થકો વિચરે છે.

તે રાજાની પરિષદ્ હોય છે, તે પરિષદ્‌માં સભાજનો-સદસ્ય હોય છે. તેઓના નામો આ પ્રમાણે છે-ઉગ્રવંશી ઉગ્રવંશવાળાઓના પુત્રો (૧) ભોગવંશી -ભોગવંશવાળાના પુત્રો (૨) એજ પ્રમાણે ઈક્ષ્વાકુ ઈક્ષ્વાકુપુત્ર (૩) ઋષભદેવના વંશ પરિવારવાળા, જ્ઞાતવંશી (૪) જ્ઞાતવંશવાળાના પુત્રો (૫) કૌરવ વંશી-

समुत्थितौ वर्त्तावहे यद्यपि आवां द्वौ इहलोके शास्त्ररीत्या भिन्नधर्माणावपि परलोके तुल्यधर्माणौ तथा 'अस्सिं' अस्मिन् धर्मे-स्वस्वधर्मे 'सुट्ठिया' सुस्थितौ -सुदृढौ 'तह एसकाले' तथा एष्यत्काले-वर्त्तमानभूतभविष्यदात्मककालत्रयेऽपि धर्मे एव वर्त्तमानौ आवां स्वः 'आयारसीले नाणी वुइए' आवयोर्द्वयोरपि सिद्धान्ते आचारशील एव पुरुषो ज्ञानी उक्तः-कथितः, न तु-आचारहीनो ज्ञानी। 'संपरायंमि ण विसेसमत्थि' सम्परायें-परलोके न कश्चिद्विशेषोऽस्ति-आवयोर्मते। अतोऽहं भवत्तुल्य एव, मन्मतं शृणु-सत्त्वरजस्तमसः साम्यावस्था प्रकृतिः-ततो महत्तत्वं जायते-ततोऽहङ्कारस्ततः पञ्चतन्मात्राणि, एकादशेन्द्रियाणि च जायन्ते। पुरुषश्च नित्यः स्वतन्त्रश्च। अहिंसासत्यास्तेयब्रह्मचर्यापरिग्रहाः पञ्च यमेऽन्तर्गताः,

---

हैं और दोनों धर्म में स्थित हैं ये ब्राह्मण तो हिंसक हैं, मगर दोनो (अपन दोनों) समान धर्म वाले हैं। हम वर्त्तमान, भूत और भविष्यत् तीनों कालों में धर्म में ही स्थित हैं। हम दोनों (अपनदोनो) के ही सिद्धान्त में आचारशील पुरुष ही ज्ञानी कहा गया है। जो आचार से हीन है, वह ज्ञानी नहीं माना जाता। हमारे और तुम्हारे मत में संसार और परलोक के संबंध में भी कोई विशेष मतभेद नहीं हैं। इस प्रकार मैं आपके सदृश ही हूं। मेरे मत को सुनो। वह इस प्रकार है-सत्वगुण, रजोगुण और तमोगुण की समान अवस्था प्रकृति कहलाती है। प्रकृति से महत्तत्व (बुद्धि) उत्पन्न होती है। बुद्धि से अहंकार और अहंकार से पांच तन्मात्रा उत्पन्न होते हैं और ग्यारह इन्द्रियां भी उत्पन्न होती हैं। रूप रस, गंध, स्पर्श और शब्द ये पांच

આપણે બન્ને ધર્મમાં સ્થિત છીએ. આ બ્રાહ્મણો તો હિંસક છે. પણ આપણે બન્ને સમાન ધર્મવાળા છીએ. અમે ભૂત, વર્તમાન, અને ભવિષ્ય આ ત્રણે કાળમાં ધર્મમાં જ વર્તવા વાળા છીએ આપણા બન્નેના સિદ્ધાંતમાં આચાર વાળો પુરૂષ જ જ્ઞાની કહેવાય છે. જે આચાર વિનાનો છે, તે જ્ઞાની થઇ શકતો નથી. અમારા અને તમારા મતમાં સંસાર અને પરલોકના સબંધમાં પણ કોઈ વધારે મત ભેદ નથી. આ રીતે હું તમારા સમાન જ છું. મારા મતને સાંભળો. તે આ પ્રમાણે છે. સત્વ ગુણ, રજોગુણ, અને તમોગુણની સમાન અવસ્થા પ્રકૃતિ કહેવાય છે. પ્રકૃતિથી મહત્ તત્વ (બુદ્ધિ) ઉત્પન્ન થાય છે. બુદ્ધિથી અહંકાર અને અહંકારથી પાંચ તન્માત્રા ઉત્પન્ન થાય છે. અને અગિયાર ઈન્દ્રિયો પણ ઉત્પન્ન થાય છે. રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ અને

भवन्मते-पञ्चमहाव्रतानि नासत उत्पत्तिः । अपि तु-सर्वेषामाविर्भावतिरोभावौ । कारणात्मना सर्वेऽपि नित्याः, यथा-भवन्मते द्रव्यरूपेण, संसारस्वरूपं मन्मतेऽपि तथैव । भवद्भिः संसारस्योत्पत्तिविनाशौ न स्वीक्रियेते, अस्माभिस्तथा मन्येते । अस्माभिरपि संसारस्याऽऽविर्भावतिरोभावयोरभ्युपगतत्वात् । अत आवयोर्मतं तुल्यमेवेति मन्मतमेव भवद्भिरपि स्वीकर्त्तव्यम् । अलं महावीरोपगमनेन,

उक्तञ्च-'पञ्चविंशतितत्त्वज्ञो यत्र तत्राश्रमे वसेत् ।
जटी मुण्डी शिखीवाऽपि मुच्यते नाऽत्र संशयः ॥१॥

तस्मादादर्त्तव्यं मन्मतं भवद्भिरिति ।४६॥

तन्मात्रा हैं । इनसे पांच महाभूतों की उत्पत्ति होती है । पुरुषतत्त्व एक, नित्य और स्वतंत्र हैं । अहिंसा, सत्य अस्तेय, ब्रह्मचर्य और अपरिग्रह ये पांच यम हैं ।

यही आप के मत में पांच महाव्रत कहलाते हैं । हमारे मत के अनुसार असत् कार्य की उत्पत्ति नहीं होती और सत् का कभी विनाश नहीं होता, जिसे दूसरे लोग उत्पत्ति और विनाश समझते हैं, वे वास्तव में आविर्भाव और तिरोभाव ही हैं । कारण रूप से सभी पदार्थ नित्य हैं जैसे आपके मत में द्रव्य रूप से नित्य हैं। संसार का स्वरूप जैसा आप के मत में है वैसा ही हमारे मत में भी है । आप जगत् का उत्पाद और विनाश स्वीकार नहीं करते, हम भी नहीं मानते। जगत् का आविर्भाव और तिरोभाव ही हमने स्वीकार किया है । इस प्रकार जब आपका और हमारा मत समान है तो आपको

શબ્દ આ પાંચ તન્માત્રા છે. આનાથી પાચ મહાભૂતોની ઉત્પત્તી થાય છે. પુરુષતત્ત્વ એક નિત્ય અને સ્વતંત્ર છે. અહિંસા, સત્ય, આસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ આ પાંચ યમ છે.

તમારા મતમાં આ નેજ પાંચ મહાવ્રત કહે છે. અમારા મત પ્રમાણે અસત્ કાર્યની ઉત્પત્તી થતી નથી. અને સત્ કાર્યનો કોઈ કાળે વિનાશ થતો નથી. જેને બીજા લોકો ઉત્પત્તી અને વિનાશ સમજે છે. તે વાસ્તવમાં આવિર્ભાવ અને તિરોભાવ જ છે કારણ કે રૂપમાં બધાજ પદાર્થો નિત્ય છે. જેમ આપના મતમાં દ્રવ્ય પણાથી નિત્ય છે, સંસારનું સ્વરૂપ જેમ તમારા મતમાં છે. એજ પ્રમાણે અમારા મતમાં છે આપ જગત્નો ઉત્પાદ અને વિનાશ સ્વીકારતા નથી અમે પણ તે માનતા નથી જગત્નો આવિર્ભાવ અને તિરોભાવ જ અમે સ્વીકાર્યો છે. આ પ્રમાણે જ્યારે આપનો અને અમારો મત સરખો જ છે. તો આપે અમારા મતનો જ સ્વીકાર કરી

मूलम्—अव्वत्तरूवं पुरिसं महंतं, सणातणं अक्खयमव्वयं च।
सव्वेसु भूएसु वि सव्वओ से, चंदो व ताराहिं समत्तरूवे ।४७।

छाया—अव्यक्तरूपं पुरुषं महान्तं, सनातनमक्षयमव्ययञ्च।
सर्वेषु भूतेष्वपि सर्वतोऽसौ, चन्द्र इव तारासु समस्तरूपः ॥४७॥

अन्वयार्थः—(पुरिसं) पुरुषम् (अव्वत्तरूवं) अव्यक्तरूपं वाङ्मनसाऽतीतत्वात् (महंतं) महान्तं व्यापकम् (सणातणं) सनातनम्—नित्यम् (अक्खयमव्वयं च) अक्षयमव्ययं च आह, (से) सः—जीवः (सव्वेसु भूयेसु वि) सर्वेषु भूतेषु (सव्वओ ताराहिं चंदो व) सर्वतः तारासु मध्ये चन्द्र इव (समत्तरूवे) समस्तरूपः—परिपूर्ण, इति ।४७।

हमारा ही मत स्वीकार करलेना चाहिए। महावीर के पास जाने से क्या फायदा? हमारे यहां कहा है—'पंचविंशतितत्त्वज्ञो' इत्यादि।

'चाहे कोई जटा रखना हो, मस्तक मुंडाता हो या चोटी रखना हो और वह किसी भी आश्रम में क्यों न रहता हो, यदि उसने पच्चीस तत्त्वों के स्वरूप को जान लिया है तो मुक्ति प्राप्त कर लेता है। इसमें तनिक भी संदेह नहीं है।' अतएव हमारा मत अंगीकार करलो ॥४६॥

'अव्वत्तरूवं' इत्यादि।

शब्दार्थ—'पुरिसं—पुरुषं' पुरुष 'अव्वत्तरूवं—अव्यक्तरूपं' अव्यक्त रूप है क्यों की वह वाणी एवं मन से अगोचर है 'महंतं—महान्तम्' वह व्यापक है और 'सणातणं—सनातनम्' नित्य है 'अक्खयमव्वयं च' अक्षय और अव्यय है 'से—सः' वह पुरुष 'सव्वेसु भूएसु वि—सर्वेषु भूतेष्वपि' समस्त भूतों में भी व्याप्त है जैसे 'सव्वओ ताराहिं—सर्वतः तारासु'

લેવો જોઇએ. મહાવીરની પાંસે જવાથી શું લાભ થવાનો છે? અમારામા કહ્યું છે કે—'पचविंशतितत्त्वज्ञो' ઈત્યાદિ

ચાહે કોઇ જટારાખતા હોય, માથું મુંડાવતા હોય, અથવા ચોટલી રાખતા હોય, અને તે કોઈ પણ આશ્રમમાં કેમ ન હોય, પણ જો તેણે પચ્ચીસ તત્વોને જાણેલ હોય તો તે મુક્તિને પ્રાપ્ત કરી લે છે. તેમાં જરા પણ સંદેહ નથી તેથી જ આપ અમારા મતનો સ્વીકાર કરી લો. ॥૪૬॥

'अव्वत्तरूवं' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'पुरिसं—पुरुष' પુરૂષ 'अव्वत्तरूवं—अव्यक्तरूपम्' અવ્યક્ત રૂપ છે. કેમકે તે વાણી અને મનથી અગોચર છે. 'महंतं—महान्तम्' તે વ્યાપક છે 'सणातणं' નિત્ય છે. 'अक्खयमव्वयं च' અક્ષય અને અવ્યય 'से—स.' તે પુરૂષ 'सव्वेसु भूएसु वि—सर्वेषु भूतेष्वपि' સઘળા ભૂતોમા પણ વ્યાપ્ત છે. જેવી

टीका—वेदान्तमतं मन्यमाना आर्द्रकमेत्योक्तवन्तः-भोः ! अस्मदीयं मतमेव त्वयोपासनीयम् अस्मदर्शनाद् युष्मदर्शने नास्ति पार्थक्यम्, सदपि-अल्पीयः प्रायः समत्वमुपेयात्-तदेव दर्शयति-'पुरिसं' पुरुषम्-पुरि-शरीरे शेते-विद्यते इति पुरुषस्तम्। 'अव्वत्तरूवं' अव्यक्तरूपम्, अयमात्मा जीवो वाङ्मनसातीतत्वाद् अव्यक्तरूपस्तम्। 'महंतं' महान्तम्-सर्वव्यापकं गगनवत्। 'सणातणं' सनातनम् सर्वदाऽवस्थायिनम्। 'अक्खयं' अक्षयं-क्षयवृद्धिह्रासादिरहितम्। 'अव्वयं च'

चंदो व-चन्द्र इव' 'समस्त तारामंडलमें चन्द्रमा 'समत्तरूवे-समस्तरूपः' पूर्णरूप से सम्बन्ध करता है ॥४७॥

अन्वयार्थ—पुरुष अव्यक्त रूप है क्योंकि वह वाणी और मन से अगोचर है। वह व्यापक है, नित्य है, अक्षय और अव्यय है। वह पुरुष समस्त भूतों में भी व्याप्त है जैसे चन्द्रमा सब ताराओं के साथ पूर्ण रूप से सम्बन्ध करता है ॥४७॥

टीकार्थ—वेदान्त मत को मानने वाले आर्द्रक के समीप आकर बोले-हमारे मत की ही तुम्हें उपासना करनी चाहिए। हमारे दर्शन से तुम्हारे दर्शन में भिन्नता नहीं है। अगर कुछ है भी तो बहुत थोड़ी सी है। प्रायः समानता ही है। यह आत्मा वाणी और मन से अगोचर होने के कारण अव्यक्त है, आकाश के समान सर्वव्यापक है, सनातन अर्थात् सदैव अवस्थित रहने वाला है अक्षय अर्थात् हानि और वृद्धि

रीते 'सव्वओ ताराइं चंदो व-सर्वतः तारासु चन्द्र इव' सघળા તારા મંડળમાં ચન્દ્રમાં 'समत्तरूवे-समस्तरूपः' પૂર્ણ રૂપે પ્રકાશે છે ॥૪૭॥

અન્વયાર્થ—પુરૂષ અવ્યક્ત રૂપ છે કેમકે તે વાણી અને મનથી અગો-ચર છે. તે વ્યાપક છે. નિત્ય છે અક્ષય અને અવ્યય છે. તે પુરૂષ સઘળા ભૂતોમાં-પ્રાણિયોમાં પણ વ્યાપ્ત છે જેમકે ચંદ્રમા બધા તારાઓની સાથે પૂર્ણપણે સંબધ કરે છે. ॥૪૭॥

ટીકાર્થ—વેદાન્ત મતને માનવા વાળાઓએ આર્દ્રક મુનિ પાસે આવીને કહ્યું કે-તમારે અમારા મતનો જ સ્વીકાર કરવો જોઈએ, અમારા અને તમારા દર્શન શાસ્ત્રમાં ભિન્ન પણું નથી જો કોઈ જુદાપણું હોય તો તે થોડા પ્રમાણમાં જ જુદા પણું છે. પ્રાયઃ સરખાપણું જ છે. આ આત્મા વાણી અને મનથી અગોચર હોવાથી અવ્યક્ત છે આકાશની જેમ સર્વ વ્યાપક છે સનાતન અર્થાત્ હમેશાં અવસ્થિત રહેવાવાળો છે અક્ષય અર્થાત્ ક્ષય વિનાનો હાનિ અને વૃદ્ધિ તથા હ્રાસ વિનાનો છે તેનો કોઈ પણ

अव्ययं च-व्ययो विनाशस्तद्रहितं सर्वदा नित्यमाह इति शेषः । 'से' स आत्मा जीवः 'सव्वेसु भूएसु वि' सर्वेषु भूतेष्वपि 'सव्वओ' सर्वतः-सबाह्याभ्यन्तर रूपेण सर्वभूतेषु तिष्ठति सामस्त्येन। 'ताराहिं' तारासु-नक्षत्रमध्ये 'चन्दो व' चन्द्र इव 'समत्तरूवे' समस्तरूपः-परिपूर्णः, यथा-चन्द्रः सर्वासु तारासु सम्बद्ध एव, तथा-जीवोऽपि प्रकाशमानत्वाद् व्यापकत्वाच्च सर्वत्र सर्वदा विद्यमान एव। आवयोर्मतं सदसद्रूपमेव तथाऽपि अस्मन्मते जीवस्य स्वरूपं विविच्य प्रदर्शितं न तथा आर्हतदर्शने तस्माद् अस्मन्मतमेव अनुवर्त्तस्वेति भावः ॥४७॥

मूलम्-एवं ण मिज्जंति ण संसरंती, ण माहणा खत्तियवेसपेसा।
कीटा य पक्खी य सरीसिवा य, नरा य सव्वे तह देवलोगा ।४८।

छाया—एवं न मीयन्ते न संसरन्ति न ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यप्रेष्याः ।
कीटाश्च पक्षिणश्च सरीसृपाश्च नराश्च सर्वे तथा देवलोकाः ॥४८॥

तथा ह्रास से रहित है । उसका कभी व्यय (विनाश) नहीं होता । वह आत्मा सभी भूतों में बाह्य और आभ्यन्तररूप से व्याप्त है जैसे चन्द्रमा समस्त ताराओं से सम्बद्ध है, उसी प्रकार आत्मा भी प्रकाशमान और व्यापक होने से सर्वत्र और सर्वदा विद्यमान ही रहता है।

आपका और हमारा मत सत्-असत् रूप है, तथापि हमारे मत में जीव का स्वरूप जैसा विवेचन करके दिखलाया गया है, वैसा आर्हतदर्शन में नहीं बतलाया गया। अतः आप हमारे मत को स्वीकार करलो ॥४७॥

'एवं ण मिज्जंति' इत्यादि ।

शब्दार्थ—'एवं-एवम्' इस प्रकार आपके मतको स्वीकार करलेने से

વખતે વ્યય (વિનાશ) થતો નથી. તે આત્મા બધાજ ભૂતોમાં બાહ્ય અને આભ્યંતર પણાથી વ્યાપ્ત છે. જેમ ચંદ્રમા સઘળા તારાઓમાં પૂર્ણ રૂપથી પ્રકાશે છે તેજ રીતે આત્મા પણ પ્રકાશમાન અને વ્યાપક હોવાથી સર્વત્ર અને સર્વદા વિદ્યમાન જ રહે છે

તમારો અને અમારો મત સત્ અસત્ રૂપ છે. તો પણ અમારા મતમાં જીવનું સ્વરૂપ જે પ્રમાણે વિવેચન કરીને બતાવવામાં આવેલ છે, એજ પ્રમાણે અર્હતના દર્શનમાં કહેલ નથી. તેથી આપ અમારા મતનો જ સ્વીકાર કરીલો તેજ ઉત્તમ છે. ॥૪૭॥

'एवं ण मिज्जंति' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'एवं-एवम्' આ પ્રમાણે આપના મતનો સ્વીકાર કરી લેવામાં

अन्वयार्थः-(एवं) एवम्-भवन्मते (ण मिज्जंति) न मीयन्ते-जीवानां सुखित्व-दुःखित्व व्यवस्थाया अपि उपपादनं कर्तुं न शक्यते, जीवानां कूटस्थनित्यत्वात् व्यापकत्वाच्च। (ण संसरंती) न संसरन्ति ते-तथा स्वकर्मप्रेरितजीवानां नाना-

'न मिज्जंति-न मीयन्ते' सुखी एवं दुःखी की जो व्यवस्था देखी जाती है, उसकी संगती नहीं हो सकती क्योंकी आपका माना हुआ आत्मा कूटस्थ नित्य, और व्यापक है। 'ण संसरंति-न संसरन्ति' अपने अपने कर्म प्रेरित जीवों का नाना गतियों में गमन और आगमन भी नहीं हो सकता क्यों की वे निष्क्रिय है 'न माहणा खत्तियवेसपेसा-न ब्राह्मणाः क्षत्रियवैश्यप्रेष्याः' ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, और शूद्रका भी भेद नहीं हो सकता क्यों कि 'असंगोऽयं पुरुषः' इस श्रुति से आत्मा एकान्त रूप से असंग कहा गया है 'कीटा य पक्खी य सरीसिवा य-कीटाश्च पक्षिणश्च सरीसृपाश्च' कीट, पतंग, और सरीसृप (रेंगकर चलने वाला प्राणी) का भेद भी नहीं बन सकता क्यों की जीव एक और क्रियाहीन है 'नरा य सव्वे तह देव लोगा-नराश्च सर्वे तथा देवलोकाः' मानव और देव आदि की व्यवस्था भी संगत नहीं हो सकती, क्यों कि जीव को एक क्रिया शून्य व्यापक और निःसंग मानते हो, अतएव एकान्तवाद रमणीय नहीं है। आखिरमें सभी को अनेकान्तवाद का ही शरण लेनी पडती है ॥४८॥

આવે તો 'न मिज्जंति-न मीयन्ते' સુખી દુઃખી વિગેરેની જે વ્યવસ્થા દેખવામાં આવે છે. તેની સંગતી થતી નથી કેમકે આપે માનેલ પુરૂષ (આત્મા) કૂટસ્થ નિત્ય અને વ્યાપક છે. 'ण संसरंति-न संसरन्ति' પોત પોતાના કર્મથી પ્રેરિત જીવોનું, અનેક ગતિયોમાં ગમન અને આગમન પણ થઈ શકતું નથી કેમકે તે નિષ્ક્રિય છે. 'न माहणा खत्तियवेसपेसा-न ब्राह्मणाः क्षत्रियवैश्यप्रेष्याः' બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્રનો ભેદ પણ નથી. કેમકે-'असंगोह्यय-पुरुषः' આ શ્રુતિ વચનથી આત્મા એકાન્ત રૂપથી અસંગ કહેવામાં આવેલ છે. कीटा य पक्खी य सरीसिवा य'-कीटाश्च पक्षिणश्च सरीसृपाश्च' કીટ પતંગ અને સરીસૃપ (ઠેકીને ચાલવાવાળા પ્રાણી) નો ભેદ પણ થતો નથી. કેમકે જીવ એક અને ક્રિયા વિનાનો છે. 'नरा य सव्वे तह देवलोगा-नराश्च सर्वे तथा देवलाकाः' માણુસ અને દેવ વિગેરેની વ્યવસ્થા પણ સંગત થતી નથી. કેમકે જીવને એક ક્રિયા શૂન્ય વ્યાપક અને નિઃસંગમાનો છો તેથીજ એકાન્તવાદ રમણીય નથી. આખરે બધાને અનેકાન્તવાદનું જ શરણુ ગ્રહણ કરવું પડે છે. ॥૪૮॥

गतिषु गमनागमनमपि न संभवति, निष्क्रियत्वात् (ण माहणा खत्तियवेसपेसा) न ब्राह्मणाः क्षत्रियवैश्यप्रेष्याः-ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यशूद्रविभागोऽपि न संभवति। (असङ्गोह्यय पुरुषः) इत्यादि श्रुत्या जीवस्यैकान्ताऽसङ्गत्वप्रतिपादनात्। (कीटा य पक्खी य सरीसिवा य) कीटाश्च पक्षिणश्च सरीसृपाश्च-कीटपतङ्गगतिरपि न समाहिता भवेत् जीवस्यैकत्वात् निष्क्रियत्वाच्च। (नरा य सव्वे तह देवलोगा) नराश्च सर्वे तथा देवलोकाः। नराऽमरादिव्यवस्थाऽपि न संभवेत्, जीवस्यैकान्तत्वान्निष्क्रियत्वाद् व्यापकत्वाद् असङ्गत्वस्वीकरणाच्च। अतो न एकान्तवादो रमणीयः।

अन्वयार्थ—इस प्रकार आप के मत को स्वीकार कर लेने पर सुखी दुःखी आदि की जो व्यवस्था देखी जाती है, उसकी संगति नहीं हो सकती, क्यों कि आपका माना हुआ पुरुष (आत्मा) कूटस्थ नित्य और व्यापक है। अपने अपने कर्म से प्रेरित जीवों का नाना गतियों में गमन और आगमन भी नहीं हो सकता, क्यों कि वे निष्क्रिय हैं। ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य और शूद्र का भी भेद नहीं हो सकता। क्यों कि 'असंगोह्ययं पुरुषः' इस श्रुति में एकान्त रूप से असंग कहा गया है। कीट, पतंग और सरीसृप (रेंगकर चलने वाले प्राणी) विगेरे का भेद भी नहीं बन सकता, क्योंकि जीव एक और क्रियाहीन है। मानव और देव आदि की व्यवस्था भी संगत नहीं हो सकती, क्यों कि और जीव को एक क्रियाशून्य व्यापक और निस्संग मानते हो अतएव यह एकान्तवाद रमणीय नहीं है। आखिर सभी को अनेकान्तवाद की शरण लेनी ही पड़ती है। ॥४८॥

અન્વયાર્થ—આ રીતે આપના મતને સ્વીકારવાથી સુખી દુખી વિગેરેની જે વ્યવસ્થા જોવામાં આવે છે તેની સંગતિ થઈ શકતી નથી. કેમકે-આપે માનેલ પુરૂષ (આત્મા) કૂટસ્થ, નિત્ય અને વ્યાપક છે. પોતપોતાના કર્મથી પ્રેરાયેલ જીવોનું અનેક પ્રકારની ગતિયોમાં ગમનાગમન પણ થઈ શકશે નહીં કેમકે-તે નિષ્ક્રિય છે. તેમજ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્રાદિનો ભેદ પણ થઈ શકશે નહીં. કેમકે-'असंगोह्यय पुरुषः' આ શ્રુતિવાક્યમાં એકાન્તપણાથી અસંગ કહેલ છે. કીટ, પતંગ અને સરીસૃપ (દોડીને ચાલવાવાળા) વિગેરે પ્રાણીનો ભેદ પણ થઈ શકશે નહીં કેમકે-જીવ એક અને ક્રિયાશૂન્ય છે. માનવ અને દેવ વિગેરેની વ્યવસ્થા પણ સંગત થઈ શકતી નથી. કેમકે આપ જીવને એક ક્રિયાશૂન્ય વ્યાપક અને નિઃસંગ માનો છો, તેથી જ આ એકાન્તવાદ રમણીય નથી, આખર બધાને અનેકાન્તવાદનું જ શરણું શોધવું પડે છે. ॥૪૮॥

अन्ततो गत्वा सर्वेषामनेकान्तवादः शरणम् । सांख्यवेदान्तमताऽनुयायिनमुत्तरयति आर्द्रको मुनिः-नावयोर्मतं तुल्यं महदन्तरं विद्यते, भवन्त एकान्तवादिनो नाहन्तथा । भवन्मते जीवो व्यापको नास्मन्मते तथा, भवन्मते कार्यकारणयोरेकान्तोऽभेदो नास्मन्मते तथा । अपि च आत्मनो व्यापकत्वे कूटस्थनित्यत्वे च-जन्ममरणस्वर्गनरकवृद्धयादिव्यवस्थाऽपि न घटते, अतोऽनेकान्तपक्ष एव आदर्त्तव्य इति ॥४८॥ टीका-सुगमा ॥४८॥

मूलम्-लोगं अजाणित्ता इहं केवलेणं,
कहंति जे धम्ममजाणमाणा ।
णासंति अप्पाणं परं च णट्ठा,
संसारघोरंमि अणोरपारे ॥४९॥

छाया—लोकमज्ञात्वा इह केवलेन कथयन्ति ये धर्ममजानानाः ।
नाशयन्त्यात्मानं परञ्च नष्टाः संसारघोरेऽणोरपारे ॥४९॥

तात्पर्य--सांख्य और वेदान्त मत के अनुयायियों को आर्द्रक मुनि उत्तर दे रहे हैं । वे कहते हैं-हमारा और तुम्हारा मत समान नहीं है । दोनों में बहुत अन्तर है । जैसे आप नित्य एकान्तवादी हैं, वैसे हम नहीं । आपके मत में आत्मा व्यापक है हमारे मतमें नहीं । आप कार्य और कारण में एकान्त अभेद मानते हैं, हम ऐसा एकान्तवाद नहीं मानते । इसके अतिरिक्त आत्मा को व्यापक और कूटस्थ नित्य मानने पर जन्म, मरण, स्वर्ग, नरक, वृद्धि आदि की व्यवस्था भी घट नहीं सकती । अतएव अनेकान्तवाद का ही आदर करना चाहिए ॥४८॥
टीका सुगम है ॥४८॥

તાત્પર્ય આ કથનનું એ છે કે એ વેદાન્ત મતના અનુયાયિઓને આર્દ્રક-મુનિ ઉત્તર આપતાં કહે છે કે-અમારો અને તમારો મત સરખો નથી. આપણા બન્નેના મતમાં ઘણો મોટો તફાવત છે. જેમ આપ સદા એકાન્તવાદી છો, તેવા અમે એકાન્તવાદી નથી આપ કાર્ય અને કારણમાં :એકાન્ત રીતે ભેદ માનતા નથી પણ અભેદ માનો છો. અમે તેમ એકાન્તવાદને માનતા નથી. આ શિવાય આત્માને વ્યાપક અને કૂટસ્થ નિત્ય માનવાથી જન્મ, મરણ, સ્વર્ગ, નરક, વધવા ઘટવા વિગેરેની વ્યવસ્થા ઘટી શકતી નથી. તેથી જ અનેકાન્તનો જ આદર કરવો જોઈએ ॥૪૮॥ ટીકા સરળ છે.

अन्वयार्थः—(इह लोगं केवलेणं अजाणित्ता) इह लोकं केवलेनाज्ञात्वा अमुं सर्वतः परिदृश्यमानं सूक्ष्मस्थूलस्थावरजङ्गमादिलोकं चतुर्दशरज्ज्वात्मकं केवलज्ञानेन अज्ञात्वा, (जे अजाणमाणा) ये पुरुषा अजानानाः (धम्मं कहंति) धर्मं कथयन्ति-उपदिशन्ति। ते अज्ञानिनः (णट्ठा) स्वयं नष्टाः (अप्पाणं) स्वात्मानम् (परं च) परञ्च (अणोरपारे घोरंमि संसारे) अणोरपारे-आद्यन्तरहिते घोरे संसारे भयङ्करेऽतिदुस्तीर्णे (णासंति) नाशयन्ति-स्वयं नष्टाः परानपि नाशयन्ति। न यो ज्ञानी स वस्तुस्वरूपं न जानाति, केवलीभगवांस्तीर्थकरएव। स च केवली

'लोगं अजाणित्ता' इत्यादि।

शब्दार्थ—'इह लोगं केवलेणं अजाणित्ता-इह लोकं केवलेन अज्ञात्वा' इस स्थावर जंगम चौदह राजू परिमित लोकको केवल ज्ञान के द्वारा-विना जाने 'जे अजाणमाणा-ये अजानानाः' विना जाने जो अज्ञानी पुरुष 'धम्मं कहंति-धर्मं कथयन्ति' धर्म का उपदेश करते हैं वे 'अणोर-पारे घोरंमि संसारे-अणोरपारे घोरे संसारे' इस आदि और अंतरहित अपार एवं घोर संसार में 'अप्पाणं-नासंति-आत्मानं नाशयन्ति' स्वयं नष्ट होते हैं और 'परंच परञ्च' दूसरों को भी 'णासंति-नाशयन्ति' नष्ट करते हैं ॥४९॥

अन्वयार्थ—इस स्थावर और जंगम-त्रस या चौदह राजू परिमित लोक को केवलज्ञान के द्वारा विना जाने जो अज्ञानी पुरुष धर्म का उपदेश करते हैं, वे इस घोर संसार में स्वयं नष्ट होते हैं और दूसरे को भी नष्ट करते हैं ॥४९॥

भावार्थ—जो ज्ञानी नहीं है वह वस्तुस्वरूप को सम्यक् प्रकार

'लोगं अजाणित्ता' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'इह लोगं केवलेण अजाणित्ता-इह लोकं केवलेन अज्ञात्वा' આ સ્થાવર અને જંગમ-ત્રસ વિગેરે ચૌદ રાજુ પ્રમાણવાળા લોકને કેવળજ્ઞાન દ્વારા જાણ્યા વિના जे अजाणमाणा-ये अजानाना.' જાણ્યા વિના જે અજ્ઞાની પુરૂષ 'धम्म कहंति-धर्मं कथयन्ति' ધર્મને ઉપદેશ આપે છે તેઓ 'अणोरपारे घोरंमि संसारे-अणोरपारे घोरे संसारे' આ આદિઅંતરહિત અપાર ઘોર એવા સંસારમા 'अप्पाण नासंति-आत्मानं नाशयन्ति' પોતે જ નાશ પામે છે. અને 'परं च-परञ्च' બીજાઓને પણ 'नासंति-नाशयन्ति' નાશ કરે છે.

અન્વયાર્થ—આ સ્થાવર અને જંગમ-ત્રસ અથવા ચૌદ રાજુ પ્રમાણવાળા લોકને કેવળજ્ઞાન દ્વારા જાણ્યા વિના જે અજ્ઞાની પુરૂષ ધર્મને ઉપદેશ કરે છે. તે આ ઘોર સંસારમાં પોતે નષ્ટ થાય છે અને બીજાને પણ નષ્ટ કરે છે ॥૪૯॥

ભાવાર્થ-જે જ્ઞાની હોતા નથી. તે વસ્તુ સ્વરૂપને સારી રીતે સમજી

तदुपदिष्ट एव धर्मः संसारपारायणसमर्थः। तदन्यो मार्गोऽनर्थाय एव केवलम्। अतो यो न केवली-न वा तदुपदिष्टं धर्मं श्रद्दधाति, स न धर्मोपदेशयोग्यः। स तु-स्वयं नष्टोऽन्यानपि पातयितु यतते ॥४९॥

पुनरप्याह आर्द्रकः-'लोयं विजाणंति' इत्यादि।

मूलम्-लोयं विजाणंतीह केवलेणं, पुन्नेण नाणेण समाहिजुत्ता।
धम्मं समत्तं च कहंति जे उ, तारंति अप्पाणं परं च तिन्ना॥५०॥

छाया—लोकं विजानन्तीह केवलेन पूर्णेन ज्ञानेन समाधियुक्ताः।
धर्मं समस्तं कथयन्ति ये तु, तारयन्त्यात्मानं परश्च तीर्णाः॥५०॥

से नहीं जानता। केवली भगवान् ही वस्तुस्वरूप के ज्ञाता होते हैं, अतएव उनके द्वारा उपदिष्ट धर्म ही संसार से पार उतारने में समर्थ है। उससे भिन्न जो मार्ग है वह अनर्थ का ही कारण है। अतएव जो स्वयं केवली नहीं है या केवली के द्वारा उपदिष्ट धर्म पर श्रद्धा नहीं रखता है, वह धर्मोपदेश के योग्य नहीं है। वह तो स्वयं नष्ट है और दूसरों को भी नष्ट करने का प्रयत्न करता है ॥४९॥ टीका सुगम है ॥४९॥

आर्द्रक पुनः कहते हैं-'लोयं विजाणंतीह केवलेणं' इत्यादि।

शब्दार्थ—'जे उ-ये तु' जो पुरुष 'समाहिजुत्ता-समाधियुक्ताः' समाधि से युक्त हैं तथा 'केवलेणं-केवलेन' केवलज्ञान के द्वारा 'लोयं-लोकं' समस्त लोक को 'विजाणंति-विजानन्ति' जानते हैं और जानकर 'पुन्नेण नाणेण' पूर्णेन ज्ञानेन' पूर्णज्ञान से 'इह समत्तं-इह समस्तं'

શકતા નથી પ્રભુશ્રી કેવલી ભગવાન જ વસ્તુ સ્વરૂપને જાણનારા હોય છે. તેથી જ તેઓએ ઉપદેશેલ ધર્મ જ સંસારથી પાર ઉતારવામાં સમર્થ છે. તેનાથી બીજો જે માર્ગ છે, તે અનર્થનું જ કારણ છે. તેથી જ જે પોતે કેવળજ્ઞાની નથી. અથવા કેવળ જ્ઞાની દ્વારા ઉપદેશ કરવામાં આવેલ ધર્મ પર શ્રદ્ધા રાખતા નથી. તે ધર્મોપદેશને યોગ્ય નથી. તે તો પોતે નાશ પામેલ જ છે. અને બીજાઓનો નાશ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે ॥૪૯॥

આ ગાથાનો ટીકાર્થ સરળ હોવાથી અલગ આપેલ નથી. ॥૪૯॥

આર્દ્રક મુનિ ફરીથી કહે છે 'લોય વિजाणंतीह केवलेणं' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'जे उ-ये तु' જે પુરૂષ 'समाहिजुत्ता-समाधियुक्ताः' સમાધિથી યુક્ત છે, તથા 'केवलेणं-केवलेन' કેવળ જ્ઞાન દ્વારા 'लोयं-लोकं' સમસ્ત લોકને 'विजाणंति-विजानन्ति' જાણે છે. અને જાણીને 'पुन्नेण णाणेण-पूर्णेन ज्ञानेन' પૂર્ણ જ્ઞાનથી 'इह समत्तं-इह समस्त' આ લોકમા સંપૂર્ણ 'धम्मं कहंति-धर्मं कथयन्ति'

भट्टपुत्ता' भट्टाः भट्टपुत्राश्च 'माहणा माहणपुत्ता' माहना माहनपुत्राश्च ब्राह्मण वंशजाता स्तदीयपुत्राश्च, 'लेच्छई लेच्छइपुत्ता' लेच्छकिनः क्षत्रियवंश्या स्तत्पुत्राश्च, 'पसत्थारो पसत्थपुत्ता' प्रशास्तारो मन्त्रिण स्तदीयपुत्राश्च। 'सेणावई सेणावइ पुत्ता' सेनापतयस्तत्पुत्राश्च। 'तेसिं च णं एगतिए सड्ढी भवइ' तेषां चैकतमः कश्चिद्-धर्मश्रद्धावान् धार्मिको भवति, एतेषु विरलः कश्चिद्धर्मश्रद्धालुर्भवति। 'कामं तं समणा वा माहणा वा संपहारिंसु गमणाए' कामं तत् श्रमणा वा ब्राह्मणा वा संप्रधार्षुर्गमनाय। केचित् श्रमणा वा ब्राह्मणा वा श्रद्धालोः समीपं धर्मकथनार्थं गन्तुं निश्चिन्वन्ति कृतनिश्चयाश्च तथाविधाः केचन धर्मस्य प्रज्ञापयितारः तत्र 'अन्नयरेणं धम्मेणं पन्नत्तारो' तत्र अन्यतरेण केनचित् तज्जीवतच्छरीररूपेण धर्मेण प्रतिज्ञापयितारो यस्य कस्यचिद्धर्मस्य शिक्षयितारः श्रमणा वा एवं निश्चिन्वन्ति-'वयं इमेणं धम्मेणं पन्नवइस्सामो' वयममुं धर्मं प्रज्ञापयिष्यामः, एवं ते विचारयन्ति यद्वयं गत्वा श्रद्धालवेऽमुं धर्ममुपदेक्ष्यामः। गत्वा च श्रद्धालुसमीपमेवं वदन्ति-'से एवं जाणह भयतारो' तत् एवं जानीहि भयत्रातः-संसारभयात् त्राणेच्छो? 'जहा मए एस धम्मे सुपन्नत्ते भवइ' यथा 'मए' इत्यत्रार्षत्वादेकवचनं तेन अस्माभिरित्यर्थः, एष धर्मः स्वाख्यातः-सुप्रज्ञप्तो भवति। यद् वयं

शियों के पुत्र, सुभट कुल में उत्पन्न भट्ट, भट्टों के पुत्र, ब्राह्मण, ब्राह्मणपुत्र, लिच्छवि, लिच्छवियों के पुत्र, प्रशास्ता (मंत्री) प्रशास्ताओं के पुत्र, सेनापति, सेनापति पुत्र।

उस परिषद् में कोई कोई धर्मश्रद्धालु होता है। वह किसी भी श्रमण या ब्राह्मण के समीप धर्म श्रवण करने के लिए चला जाता है। तब किसी धर्म के उपदेशक ऐसा निश्चय करते हैं, कि मैं इसको इस धर्म का उपदेश करूंगा। वे कहते हैं-हे संसार भीरो! हमारे द्वारा यह धर्म स्वाख्यात (सम्यक् प्रकार से कथित) और सुप्रज्ञप्त है। अर्थात् हम तुम्हारे समक्ष जिस धर्म की प्ररूपणा करते हैं, उसी को सत्य समझो।

કૌરવ વંશવાળાના પુત્રો (૬) સુભટ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલ ભટ્ટ (૭) ભટ્ટોના પુત્રો (૮) બ્રાહ્મણ (૯) બ્રાહ્મણ પુત્રો (૧૦) લિચ્છવી લિચ્છવિયોના પુત્રો (૧૧) પ્રશાસ્તા (મંત્રી) (૧૨) પ્રશાસ્તાઓના પુત્રો (૧૩) સેનાપતિ અને સેનાપતિના પુત્રો (૧૪) તે પરિષદમાં કોઇ કોઇ ધર્મની શ્રદ્ધાવાળા હોય છે તે કોઇ પણ શ્રમણ અથવા બ્રાહ્મણની સમીપે ધર્મનું શ્રવણ કરવા માટે ચાલ્યા જાય છે, ત્યારે કોઈ ધર્મનો ઉપદેશ કરનાર , એવો નિશ્ચય કરે છે કે-આને આ ધર્મનો ઉપદેશ કરીશ. તેઓ કહે છે કે-હે સંસાર ભીરૂ! અમારાથી આ ધર્મ સ્વાખ્યાત-સારી રીતે કહેલ તથા સુપ્રજ્ઞપ્ત છે. અર્થાત્ અમો તમારી પાંસે જે ધર્મની પ્રરૂપણા કરીએ છીએ તેને જ તમો સત્ય સમજો.

अन्वयार्थः—(जे उ) ये तु पुरुषाः (समाहिजुत्ता) समाधियुक्ताः (केवलेणं) केवलेन ज्ञानेन (लोयं) लोकम्-चतुर्दशरज्ज्वात्मकम् (विजाणंतीह) इह विजानन्ति तथा-(पुन्नेण नाणेण) पूर्णेन ज्ञानेन (समत्तं) समस्तम्-सम्पूर्णम् (धम्म) धर्मं श्रुतचारित्रलक्षणम् (कहंति) कथयन्ति, ते (तिन्ना) संसारात्तीर्णाः (अप्पाणं परं च तारंति) आत्मानम्-स्वात्मानं परञ्च तारयन्ति संसारादिति ॥५०॥

टीका—मुनिरार्द्रकोऽनया गाथया प्रतिपादयतीदम्-यः केवलज्ञानी स एव वस्तुतत्त्वं वस्तुतो जानाति। अतः स एव जगतो हिताय धर्ममुपदेष्टुमर्हः। उपदिश्य चात्मानं परञ्च संसारात्तारयति, नान्य इति। अक्षरार्थस्त्वेवमाह-तथाहि -'जे समहिजुत्ता' ये समाधियुक्ताः 'इह पुन्नेण' पूर्णेन 'केवलेण नाणेण' केवलेन

इस लोक में सम्पूर्ण 'धम्मं कहंति-धर्मं कथयन्ति' श्रुतचारित्र रूप धर्म का उपदेश करते हैं 'ते तिन्ना-ते तीर्णाः' वे तिरे हुवे हैं अर्थात् संसार से स्वयं तरते हैं तथा 'अप्पाणं परंच तारंति-आत्मानं परञ्चापि तारयन्ति' अपने स्वयं तिरते हैं और दूसरों को भी तारते हैं ॥५०॥

अन्वयार्थ—जो पुरुष समाधि से युक्त हैं तथा पूर्ण केवलज्ञान के द्वारा समस्त लोक को जानते हैं और जानकर धर्मोपदेश करते हैं, वे संसार से तिरे हुए हैं अर्थात् वे संसार से स्वयं तैरते हैं तथा दूसरों को भी तारते हैं ॥५०॥

टीकार्थ—आर्द्रक मुनि इस गाथा के द्वारा यह प्रतिपादन करते हैं-जो केवलज्ञानी है वही वास्तव में वस्तुस्वरूप को जानता है। अतएव वही जगत् के हित के लिए धर्म का उपदेश करने के योग्य है। वह धर्मोपदेश करके स्वपर को संसार से तारता है, अन्य नहीं। इस कथन

શ્રુતચારિત્ર રૂપની વૃતિ ધર્મનો ઉપદેશ આપે છે. 'ते तिन्ना-ते तीर्णाः' તેઓ તરેલા છે. અર્થાત્ તેઓ પોતે સંસારથી તરે છે. 'अप्पाणं परंच तारंति-आत्मानं तथा परञ्चापि तारयन्ति' પોતાને તથા બીજાઓને પણ તારે છે. ॥૫૦॥

અન્વયાર્થ—જે પુરૂષ સમાધિથી યુક્ત છે, તથા પૂર્ણ કેવળ જ્ઞાન દ્વારા સંપૂર્ણ લોકને જાણે છે, અને જાણીને ધર્મોપદેશ કરે છે. તેઓ પોતે સંસારથી તરેલા છે, અર્થાત્ સંસારથી સ્વયં તરે છે અને બીજાઓને પણ તારે છે. ॥૫૦॥

ટીકાર્થ—આર્દ્રક મુનિ આ ગાથા દ્વારા એ પ્રતિપાદન કરે છે કે-જેઓ કેવળ જ્ઞાની છે, તેઓજ વાસ્તવિક રીતે વસ્તુ સ્વરૂપને જાણે છે. તેથીજ તેઓ જગતના પરમ કલ્યાણને માટે શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મનો ઉપદેશ કરવાને યોગ્ય છે. તે

ज्ञानेन 'लोयं विजाणंति' लोकं चतुर्दशरज्ज्वात्मकं विजानन्ति। तथा-'समत्तं धम्मं कहंति' समस्तं-सम्पूर्णं वास्तविकं धर्मं कथयन्ति, ते 'तिन्ना' संसार-सागरात्तीर्णाः 'अप्पाणं परं च तारंति' आत्मानं परञ्च तारयन्ति, नैतद्व्यतिरिक्ता अकेवलिन स्तथाकर्तुं शक्नुवन्तीति सारः ॥५०॥

मूलम्-जे गरहियं ठाणमिहावसंति,

जे यावि लोए चरणोववेया।

उदाहडं तंतु समं मईए,

अहाउसो! विप्परियासमेव ॥५१॥

छाया—ये गर्हितं स्थ नमिहावसन्ति, ये चापि लोके चरणोपपेताः।

उदाहृतं तत्तु समं स्वमत्या, अथायुष्मन्! विपर्यासमेव ॥५१॥

का तात्पर्यार्थ इस प्रकार है जो पुरुष समाधि से युक्त हैं, केवलज्ञान के द्वारा चौदह राजूपरिमाण वाले लोक को जानते हैं, वे समस्त एवं सत्य धर्म का प्ररूपण कर सकते हैं, वे संसार सागर से तिरे हुए हैं। अपने को और दूसरों को भी तारते हैं। जो उनसे भिन्न हैं, केवल ज्ञानी नहीं हैं, वे स्व-परतारक धर्म का उपदेश नहीं कर सकते हैं ॥५०॥

'जे गरहियं' इत्यादि।

शब्दार्थ—'इह-इह' इस लोक में 'जे-ये' जो पुरुष 'गरहियं ठाणं वसंति-गर्हितं स्थानं वसन्ति' गर्हित स्थानमें वसते हैं अर्थात् अविवेकी जनों के द्वारा आचरित स्थानका आश्रय करते हैं और 'जे यावि-ये चापि' जो पुरुष 'चरणोववेया-चरणोपपेताः' सदाचार में रत हैं

ધર્મોપદેશ કરીને પોતાને તથા અન્યને સંસારથી તારે છે. બીજાઓ તેમ તારી શકતા નથી કહેવાનો ભાવ એ છે કે-જે પુરૂષ સમાધિથી યુક્ત છે, કેવળજ્ઞાન દ્વારા ચૌદ રાજુ પ્રમાણુવાળા લોકને જાણે છે તેઓ સઘળા અને સત્ય ધર્મનો ઉપદેશ આપી શકે છે. તેઓ પોતે સંસાર સાગરથી તરેલા છે અને ધર્મના ઉપદેશદ્વારા બીજાઓને પણ સંસારથી તારે છે. આનાથી જેઓ ભિન્ન છે, કેવળજ્ઞાની નથી તેઓ પોતાના તથા અન્યના તારક ધર્મનો ઉપદેશ કરી શકતા નથી. ॥ગા૦૫૦॥

'जे गरहियं' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—इह-इह' આ લોકમાં 'जे-ये' જે પુરૂષ 'गरहियं ठाणं वसति गर्हितं स्थानं वसन्ति' ગર્હિત-નિંદિતસ્થાનમાં વસે છે અર્થાત્ અવિવેકી પુરૂષો દ્વારા આચરેલ સ્થાનનો આશ્રય કરે છે. અને 'जे या वि-ये चावि' જે પુરૂષ 'चरणोववेया-चरणोपपेताः' સદાચારમાં રત છે, તે બન્નેની 'मईए-मत्या' જે

अन्वयार्थ.-(जे) ये पुरुषाः इहलोके (गरहियं ठ णं आवसंति) गर्हितमशुभं स्थानम् आवसन्ति-गर्हितं-निर्विवेकिजनाचरितं स्थानमाश्रयन्ति (जे यावि) ये चापि (चरणोववेया) चरणोपपेताः-सदाचाररताः अनयो र्यः (मईए) स्वमत्याऽज्ञानेन (समं उदाहडं) समं तुल्यमुदाहृतं कथितम् (तं तु) तत्तु-समत्वकथनं तु (अहाउसो) अथायुष्मन् ! (विप्परियासमेव) विपर्यासः-विपरीतबुद्धिरेव केवलमिति ॥५१॥

टीका—'इह लोए ज गरहियं ठाणं आवसंति' इह लोके ये गर्हितमशुभं स्थानमाचरणमावसन्ति-आचरन्ति 'जे यावि' ये चापि 'चरणोववेया' चरणोपपेताः-सदाचारे रताः-तयो र्यः 'मईए समं उदाहडं' स्वकीयमत्या समं-तुल्यमुदाहृतम्। आर्द्रको मुनिः कथयति-इहहि लोके यो निन्दनीयाचारमाचरति-

उन दोनों को 'मईए-मत्या' जो अपनी कल्पना मति से 'सम उदाहड' -समं उदाहृतं' समान कहता है 'तंतु-तत्तु' वह 'अहाउसो-अथायुष्मन्' 'विप्परियासमेव-विपर्यासमेव' उसकी विपरीत बुद्धिका ही फल है ।५१।

अन्वयार्थ—इस लोक में जो पुरुष गर्हित स्थान में बसते हैं अर्थात् अविवेकी जनों द्वारा आचरित स्थान का आश्रय लेते हैं या अशुभ आचरण करते हैं और जो सदाचार में रत हैं उन दोनों को जो अपनी कल्पना मति से समान कहता है, वह हे आयुष्मन् ! उसकी विपरीत बुद्धि का ही फल है ॥५१॥

टीकार्थ—इस संसार में जो लोग अशुभ आचरण करने वाले है और जो शुभ आचरण में प्रवृत्त हैं, उनको अपनी बुद्धि से समान कहना विपरीत मति का फल है। आर्द्रक मुनि कहते हैं -इस जगत् में जो अज्ञानी पुरुष निन्दनीय आचरण करते हैं और जो उत्तम आचरण करते

પોતાની કલ્પના બુદ્ધિથી 'समं चदाहड'-समं उदाहृतं' સરખા કહે છે. 'तं तु-तत्तु' તે તો 'अहाउसो-अथायुष्मन्' હે આયુષ્મન્ 'विप्परियासमेव-विपर्यासमेव' તેની વિપરીત બુદ્ધિનું ફલ છે. ।।ગા૦૫૧।।

અન્વયાર્થ—આ લોકમાં જે પુરૂષ નિંદિત સ્થાનમાં વસે છે, અર્થાત્ અવિવેકી જનો દ્વારા આચરિત સ્થાનનો આશ્રય લે છે અથવા અશુભ આચરણ કરે છે. અને સદાચારમાં રત રહે છે. આ બન્નેને જે પોતાની કલ્પના મતિથી સરખા કહે છે તે તો હે આયુષ્મન્ તેની વિપરીત બુદ્ધિનુંજ ફળ છે. ।૫૧।

ટીકાર્થ—આ સંસારમાં જે લોકો અશુભ આચરણ કરવાવાળા છે અને જે અશુભ આચરણમાં પ્રવૃત્તિ વાળા છે. તેઓને પોતાની બુદ્ધિથી સમાન કહેવા તે વિપરીત બુદ્ધિનું જ ફળ છે, આર્દ્રકમુની કહે છે-આ જગતમાં જે અજ્ઞાની પુરૂષ નિંદનીય આચરણ કરે છે. અને જે ઉત્તમ પુરૂષ ધર્મયુક્ત

यथोक्तमाचारं पालयति द्वयोरेतयो रनुष्ठीयमानयोरनुष्ठानयोः समत्वं स्वेच्छ-याऽसर्वज्ञो जनो ब्रवीति। 'तं तु' तस्य समत्वकथनं तु 'अहाउसो! विप्परियास मेव' अथाऽऽयुष्मन्! विपर्यासः-मत्तोन्मत्तप्रलापवद् भवतीति ॥५१॥

मूलम्-संवच्छरेणावि य एगमेगं, बाणेण मारेउ महागयं तु।

सेसाण जीवाण दयट्टयाए,

वासं वयं वित्तिं पकप्पयामो ॥५२॥

छाया—संवत्सरेणापि चैकैकं, बाणेन मारयित्वा महागजं तु।
शेषाणां जीवानां दयार्थाय वर्षं वयं वृत्तिं प्रकल्पयामः ॥५२॥

हैं, उन दोनों को या उनके द्वारा किये जाने वाले आचरण को असर्वज्ञ जन स्वेच्छा से समान कहता है। हे आयुष्मन्! सांख्यादि का कथन उन्मत्तप्रलाप के समान है ॥५१॥

'संवच्छरेणावि' इत्यादि।

शब्दार्थ—'वयं-वयं' हम, हस्तितापस 'सेसाणं जीवाणं दयट्ठयाए-शेषाणां जीवानां दयार्थाय' शेष जीवों की दयापालनेके लिए 'संवच्छरेण वि य-संवत्सरेणापि च' एक वर्ष में 'एगमेगं महागयं-एकैकं महागजम्' एक स्थूलकाय, हाथी को 'बाणेण-बाणेन' बाणसे 'मारेउ-मारयित्वा' मारकर 'वासं-वयं' वित्तिं-वर्षमयं वृत्तिम्' एकवर्ष तक उसीसे जीवन निर्वाह 'कप्पयामो-कल्पयामः' करते है ।५२।

આચરણ કરે છે. તે બન્નેને અથવા તેઓના દ્વારા કરવામાં આવનારા આચરણને અસર્વજ્ઞ જન સ્વેચ્છાથી સમાન કહે છે. હે આયુષ્મન્ સાંખ્ય વિગેરેનું કથન ઉન્મત્ત-ગાંડાના પ્રલાપના સરખું છે ાાગા૦૫૧ાા

'संवच्छरेणावि' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'वय-वयम्' અમો હસ્તિતાપસો 'सेसाण जीवाण' दयट्ठयाए-शेषाणां जीवानां दयार्थाय' બીજા જીવો પર દયા પાળવા માટે. 'संवच्छरेणावि-य-संवत्सरेणापि च' એક વર્ષમાં 'एगमेग महागयं-एकैकं महागजं' એક મહા-કાય હાથીને 'बाणेण-बाणेन' બાણુથી 'मारेउ-मारयित्वा' મારીને 'वासं वयं विचिं-वर्षमयं घृत्तिं' એક વર્ષ પર્યન્ત તેનાથી જ જીવન નિર્વાહ 'कप्पयामो-कल्पयामः' કરીએ છીએ ાાગા૦૫૨ાા

અન્વયાર્થ—અમે હસ્તિતાપસો શેષ જીવોની દયા માટે એક વર્ષમાં એક સ્થૂલકાય હાથીને બાણુથી મારીને એક વર્ષ પર્યન્ત તેનાથી જ જીવન નિર્વાહ કરીએ છીએ. ાા૫૨ાા

अन्वयार्थः—(वयं) वयं हस्तितापसाः (सेसाण जीवाणं दयट्ठयाए) शेषाणां जीवानां दयार्थाय-दयां कर्तुम् (संवच्छरेणावि य) संवत्सरेणापि च वर्षमात्रेण (बाणेण) बाणेन (एगमेगं महागयं मारेउ) एकमेकं महागजं मारयित्वा-व्यापाद्य (वयं वासं वित्तिं) वर्षं-वर्षपर्यन्तं वृत्तिमाजीविकाम् (पकप्पयामो) प्रकल्पयामः-कुर्म इति ॥५२॥

टीका—एकं दण्डिनं व्युदस्याऽऽर्द्रको मुनिर्महावीरस्वामिनम् अनुगन्तुं यदाऽचलत् तदा-हस्तितापसनामानो बहवः समेत्योक्तवन्तः। हे आर्द्रक! वयं शेषजीवानां रक्षणार्थं भक्षणार्थम् एकमेव महान्तमुन्नतं गजं मारयित्वा वर्षमेकं जीवनयात्रां परिकल्पयामः। एकस्य हनने बहवो रक्षिता भवन्तीति-अल्पीयान् मे दोषः। अन्येषां तु पुनः अनेकजीववधजनितं पापबाहुल्यं भवतीति मन्मतमेव त्वयाऽप्युपासनीयम्' अलमलं तत्र गमनेनेति, अर्थं दर्शयति 'वयं सेसाणं जीवाणं

अन्वयार्थ—हम हस्तितापस शेष जीवों की दया पालने के लिए एक वर्ष में एक स्थूलकाय हाथी को बाण से मार कर एक वर्ष तक उसी से जीवननिर्वाह करते हैं ॥५२॥

टीकार्थ—एकदण्डी को पराजित करके आर्द्रककुमार मुनि महावीर स्वामी के समीप जाने लगे तो बहुत से हस्तितापस आकर कहने लगे —हे आर्द्रक! यदि हम शेष जीवों की रक्षा करने के लिए सिर्फ एक बड़ा और ऊंचा हाथी मारते हैं और उसी से एक वर्ष तक अपना उदरनिर्वाह करते हैं एक जीव का घात करने से बहुत से जीवों की रक्षा हो जाती है। अतः हम सब से कम हिंसा के भागी हैं। दूसरे लोग अपने स्वार्थ के लिए अनेक जीवों का वध करते हैं उन्हें बहुत पाप लगता है। अतएव तुम भी हमारा मत का स्वीकार करलो। महावीर के पास जाने से क्या लाभ?

ટીકાર્થ—એકદંડીનો પરાજય કરીને આર્દ્રકકુમાર મુનિ ભગવાન્ શ્રી મહાવીર સ્વામી પાસે જવા લાગ્યા તો ઘણા હસ્તિતાપસો આવીને તેઓને કહેવા લાગ્યા કે-હે આર્દ્રક! અમો બાકિના જીવોની રક્ષા કરવા માટે કેવળ એક મહાકાય હાથીને જ મારીયે છીએ અને તેનાથી એક વર્ષ સુધી પોતાની આજીવિકા ચલાવીએ છીએ એક જીવની હિંસા કરવાથી ઘણા જીવોની રક્ષા થઇ જાય છે. તેથી અમો સૌથી ઓછી હિંસા કરવાવાળા છીએ. બીજા લોકો પોતાના સ્વાર્થ માટે અનેક જીવોનો વધ કરે છે તેઓને ઘણું મોટું પાપ લાગે છે. તેથી જ તમો પણ અમારો મત સ્વીકારી લો. મહાવીરસ્વામી પાસે જવાથી શું વિશેષ લાભ થવાનો છે?

दयहयाए' हस्तितापसाः कथयन्ति यद्वयं शेषाणां जीवसङ्घानां दयार्थाय 'संवच्छ-रेणावि य वाणेण एगमेगं महागयं तु मारेउ' संवत्सरेणापि बाणेन-एकैकं महा-गजं तु मारयित्वा 'वासं' वर्षं यावत् 'वित्ति' वृत्ति-जीवनयात्रासम्पादयित्रीं जीवि-काम्। यदि-'पकप्पयामो' प्रकल्पयामः, अन्यजीवरक्षणार्थमेकमेव हस्तिनं यदि व्यापाद्य तन्मांसमज्जाऽसृग्भिर्वर्षमेकं हि यावज्जीवामः, न दोषभाजो भवतां मतेऽपीति ध्वनिः ॥५२॥

मूलम्-संवच्छरेणावि य एगमेगं, पाणं हणंता अणियत्तदोसा।
सेसाण जीवाण वहे ण लग्गा,
सिया य थोभं गिहिणोऽवि तम्हा ॥५३॥

छाया—संवत्सरेणापि चैकैकं प्राणं घ्नन्तोऽनिवृत्तदोषाः।
शेषाणां जीवानां वधे न लग्नाः स्युश्च स्तोकं गृहिणोऽपि तस्मात् ॥५३॥

इस बात को दिखलाने के लिए सूत्रकार कहते हैं-हम शेष जीवों की रक्षा करने के लिए एक वर्ष में सिर्फ एक स्थूलकाय हाथी को बाण से मार कर वर्ष पर्यन्त उससे अपना निर्वाह करते हैं। तात्पर्य इस कथन का यह है कि अन्य जीवों की रक्षा के लिए ही, सिर्फ एक ही हाथी को मारकर यदि उसके मांस, मज्जा रुधिर आदि से वर्ष पर्यन्त जीवनयापन करते हैं तो आपके मत के अनुसार भी हम दोष के पात्र नहीं हो सकते ॥५२॥

'संवच्छरेणावि' इत्यादि।

शब्दार्थ—'संवच्छरेणावि य संवत्सरेणापि च' -एकवर्ष में 'एग-मेगं पाणं हणंता-इकैकं प्राणं घ्नन्तः' एक ही प्राणी की हिंसा करने वाले

આ વાત બતાવતાં સૂત્રકાર કહે છે કે—અમે બાકીના જીવોનું રક્ષણ કરવા માટે એક વર્ષમાં કેવળ એક મહાકાય હાથીને બાણથી મારીને એક વર્ષ સુધી તેનાથી પોતાનો નિર્વાહ કરીએ છીએ.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-બીજા જીવોની રક્ષા કરવા માટે જ કેવળ એકજ હાથીને મારીને જો તેના માંસ, મજ્જા, લોહી, વિગેરેથી આખા વર્ષ સુધી જીવન-નિર્વાહ કરીએ છીએ, તો તમારા મત પ્રમાણે પણ આ દોષપાત્ર કહેવાય નહીં ।૫૨।

'સંવચ્છરેણાવિ' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—સંવચ્છરેણાવિ ય-સંવત્સરેણાપિ ચ' એક વર્ષમાં 'एगमेगं पाणं हणंता-एकैकं प्राणं घ्नन्त.' એક પ્રાણિની હિંસા કરવાવાળા પણ 'अणियत्तदोसा

अन्वयार्थः—(संवच्छरेणावि य) संवत्सरेणापि-एकस्मिन् वर्षेऽपि (एगमेगं पाणं हणंता) एकैकमपि एकमपि यं कञ्चनप्राणं प्राणिनं घ्नन्तो व्यापादयन्तः (अणियत्तदोसा) अनिवृत्तदोषा एव ते स्युः (सेसाण जीवाण वहे ण लग्गा) शेषाणां जीवानां वधे-व्यापादने न लग्नाः (गिहिणोवि) गृहिणः-गृहस्था अपि (तम्हा) तस्मात् (थोभं सिया य) स्तोकम् अल्पं यथा भवेत् तथा स्युः-भवेयुरिति ॥५३॥

टीका—मुनिरार्द्रको हस्तितापसान् प्रत्याह-एकस्मिन्नपि हायने यः कश्चित् एकमपि यं कञ्चन प्राणिनं हिनस्ति सोऽपि मन्ये दोषभाक् स्यात्, किम्पुनः पञ्चेन्द्रियं महाकायं गज यो हिनस्तीति। एतेषामर्थं प्रकाशयति-'संवच्छरेणावि य'

पुरुष भी 'अणियंतदोसा-अनिवृत्तदोषाः' 'निर्दोष-निष्पाप नहीं कहे जा सकते' ऐसा हो तो जिन जीवों की गृहस्थ हिंसा करते हैं उनके सिवाय 'सेसाणं जीवाणं वहे ण लग्गा-शेषानां जीवानां वधे न लग्नाः' शेष जीवों की हिंसा न करने के कारण 'गिहिणो वि-गृहिणोऽपि' गृहस्थ भी 'थोभं सिया-स्तोकं स्युः' निर्दोष कहलाने लगेंगे ।५३।

अन्वयार्थ--एक वर्ष में एक प्राणी की हिंसा करने वाले पुरुष भी निर्दोष-निष्पाप नहीं कहे जा सकते ऐसा हो तो 'जिन जीवों की गृहस्थ हिंसा करते हैं, उनके सिवाय' शेष जीवों की हिंसा न करने के कारण गृहस्थ भी निर्दोष कहलाने लगेंगे ॥५३।

टीकार्थ--आर्द्रक मुनि हस्तितापस को उत्तर देते हैं-एक वर्ष में जो किसी एक प्राणी की हिंसा करता है, वह भी पाप का भागी होता है। फिर पंचेन्द्रिय और स्थूलकाय हाथी को मारने की बात ही क्याहै?

-अनिवृत्तदोषा' निर्दोष-निष्पाप कही शकाय नहीं. એમ કહેતા (ગૃહસ્થો જે જીવોની હિંસા કરે છે) 'सेसाण जीवाण वहे ण लग्गा-शेषानां जीवाना वधे न लग्ना' તેના શિવાય બાકીના જીવોની હિંસા ન કરવાથી 'गिहिणो वि-गृहिणोऽपि ગૃહસ્થ પણ 'थोभं सिया-स्तोक स्यु' निर्दोष કહેવડાવશે અર્થાત્ તેઓ પણ નિર્દોષ જ કહેવાશે. ॥૫૩॥

અન્વયાર્થ—એક વર્ષમાં એક પ્રાણીની હિંસા કરવાવાળા પુરૂષ પણ નિર્દોષ-નિષ્પાપ કહી શકાય નહી જો તેને નિષ્પાપ માનવામાં આવે તો (જે જીવોની ગૃહસ્થો હિંસા કરે છે, તેના શિવાય) શેષ જીવોની હિંસા ન કરવાના કારણે ગૃહસ્થો પણ નિર્દોષ કહેવડાવશે. ॥૫૩॥

ટીકાર્થ—આર્દ્રક મુનિ હસ્તિતાપસોને ઉત્તર આપતાં કહે છે કે-એક વર્ષમા જો કોઈ એક પ્રાણીની હિંસા કરે છે, તો તે પણ પાપના ભાગી જ કહેવાય છે. તો પછી પચેન્દ્રિય અને સ્થૂલકાય હાથીને મારવાની તો વાત જ

संवत्सरेणाऽपि च ये 'एगमेगं पाणं हणंता' एकैकं प्राणं-प्राणिनं निघ्नन्तः 'अणियत्तदोसा' अनिवृत्तदोषा एव, एकस्मिन् वर्षे यश्च एकं प्राणिनं घातयति-सोऽपि दोषान्न प्रमुच्यते । यद्येवं तदा-'सेसाण जीवाण वहे ण लग्गा' शेषाणां जीवानां वधे मारणे न संलग्ना ये ते एव शेषजीवमारणव्यापारान्निवृत्ता भवेयुः 'गिहिणो वि' गृहिणो गृहस्था अपि 'तम्हा' तस्मात् 'थोभं' स्तोकं यथास्यात् तथा 'सिया य' स्युश्च । शेषप्राणिवधव्यापारान्निवृत्ताः गृहस्था अपि दूषणरहिताः कथं न स्युरिति । अत एकजीववधेऽपि दोषो भवन् भवत्पक्षं दूषयत्येवेति भावः ।५३।

मूलम्—संवच्छरेणावि य एगमेगं, पाणं हणंता समणव्वएसु ।
आयाहिए से पुरिसे अणज्जे,
णो तारिसे केवलिणो भवंति ॥५४॥

छाया—संवत्सरेणापि चैकैकं प्राणं घ्नन् श्रमणव्रतेषु ।
आख्यातः स पुरुषोऽनार्यो न तादृशाः केवलिनो भवन्ति ॥५४॥

इस अर्थ को सूत्रकार प्रदर्शित करते हैं—

वर्ष भर में जो एक प्राणी की हिंसा करते हैं, वे भी पाप से मुक्त नहीं हो सकते । यदि उन्हें निष्पाप कहा जाय तो शेष प्राणियों की हिंसा न करने वाले गृहस्थ भी निष्पाप क्यों न कहे जाएं ? तात्पर्य यह है कि गृहस्थ भी जितने जीवों की हिंसा करते हैं, उनके अतिरिक्त शेष जीवों की हिंसा नहीं करते । अतएव उन्हें भी निर्दोष कहना चाहिए । अतएव एक जीव की हिंसा करने से भी पाप होता है और वह कथन आपके पक्ष को दूषित करता है ॥५३ ।

કેમ કહી શકાય ? આ વાત સૂત્રકાર ગાથા દ્વારા પ્રગટ કરે છે.

એક વર્ષમાં જેઓ એક જ પ્રાણીની હિંસા કરે છે, તેઓ પણ પાપથી છૂટિ શકતા નથી. જો તેઓને નિષ્પાપ કહેવામાં આવે તો બાકીના પ્રાણીઓની હિંસા ન કરવાવાળા ગૃહસ્થોને પણ નિષ્પાપ કેમ ન કહેવા ?

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—ગૃહસ્થ પણ જેટલા જીવોની હિંસા કરે છે, તે શિવાયના બીજા જીવોની હિંસા કરતા નથી. તેથી તેમને પણ નિર્દોષજ કહેવા જોઈએ. તેથી જ એક જીવની હિંસા કરવાથી પણ પાપ થાય જ છે, અને તે કથન તમારા પક્ષને દૂષિત બનાવે છે. ॥૫૩॥

अन्वयार्थः—(समणव्वएसु) श्रमणव्रतेषु–यतिव्रतेषु विद्यमानः संयतः (संवच्छरेणावि य) संवत्सरेणापि च (एगमेगं) एकैकम् (पाणं) प्राणं जीवम् (हणंता) घ्नन्–मारयन् (से पुरिसे) स पुरुषः (अणज्जे आयाहिए) अनार्यः आख्यातः–कथितः (तारिसे) तादृशाः पुरुषाः (केवलिणो ण भवंति) केवलिनः–केवलज्ञानवन्तो न भवन्ति कथमपीति ॥५४॥

टीका—पुनरार्द्रको मुनिः पूर्वोक्तवादिनं प्राह–'समणव्वएसु' श्रमणव्रतेषु–यः पुरुषः श्रमणानां–साधूनां व्रतेषु विद्यमानोऽपि, 'संवच्छरेणावि य' संवत्सरे-

---

'संवच्छरेणावि' इत्यादि।

शब्दार्थ—'समणव्वएसु–श्रमणव्रतेषु' जो पुरुष श्रमणों के व्रतों में रहकर 'संवच्छरेणावि–संवत्सरेणापि' एकवर्ष में 'एगमेगं–एकैकमपि' एक एक भी 'पाणं–प्राणं' प्राणी का 'हणंता–घ्नन्' घात करते हैं 'से पुरिसे–स पुरुष.' वह पुरुष 'अणज्जे आयाहिए–अनार्यः आख्यातः' अनार्य है, ऐसा कहा गया है 'तारिसे–तादृशाः' 'ऐसे पुरुष 'केवलिणो न भवंति–केवलिनः न भवन्ति' केवलज्ञान नहीं पा सकते हैं॥५४॥

अन्वयार्थ––जो पुरुष श्रमण के व्रतो में रहकर एक वर्ष में एक एक प्राणी का घात करते हैं, वे अनार्य हैं। ऐसे पुरुष केवलज्ञान नहीं पा सकते ॥५४॥

टीकार्थ––आर्द्रक मुनि पुनः हस्तितापस से कहते हैं–जो पुरुष श्रमण के व्रतों से स्थित होते हुए भी एक वर्ष में एक एक प्राणी

'संवच्छरेणावि' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'समणव्वएसु–श्रमणव्रतेषु' જે પુરૂષ શ્રમણોના વ્રતોમાં રહીને 'सवच्छरेणावि–संवत्सरेणावि' એક વર્ષમાં 'एगमेग–एकैकं' એક એક પણ 'पाणं प्राणं' પ્રાણીને 'हण ता–घ्नन्' વધ કરે છે 'से पुरिसे–सः पुरुषः' તે પુરૂષ 'अणज्जे आयाहिए–अनार्य. आख्यातः' અનાર્ય છે તેમ કહેવામાં આવેલ છે. 'तारिसे–तादृशा' એવા પુરૂષ 'केवलिणो न भवंति–केवलिनः न भवन्ति' કેવળ-જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. ॥૫૪॥

અન્વયાર્થ––જે પુરૂષ શ્રમણ વ્રતોમાં રહીને એક વર્ષમાં એક પ્રાણીનો વધ કરે છે તેઓ અનાર્ય જ છે. એવા પુરૂષો કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. ॥૫૪॥

ટીકાર્થ—ફરીથી હસ્તિતાપસોને આર્દ્રક મુની કહે છે કે––જે પુરૂષ શ્રમણના વ્રતમાં સ્થિત રહીને પણ એક વર્ષમાં એક એક પ્રાણીની હિંસા

णापि च 'एगमेगं' एकैकमपि 'पाणं' प्राणं-प्राणिनम् 'हणंता' घ्नन्-मारयन् तिष्ठति 'से पुरिसे' सः पुरुषः 'अणज्जे आहिए' अनार्य आख्यातः-कथितः-एकमपि प्राणिनं स्वं यावद् जीविकार्थं यो मारयति सोऽनार्य आख्यायते 'तारिसे केवलिणो ण भवंति' तादृशाः केवलिनो न भवन्ति एतादृशपुरुषाणां केवलज्ञानप्राप्तिर्न भवति। साधुव्रते सर्वं सहमानानां मध्यतो य एकमपि प्राणिनं हन्ति स केवलज्ञानाऽनधिकारीति दूरे तावत्, प्रत्युताऽनार्यभाक् स्यादिति ॥५४॥

सूत्रम्—बुद्धस्स आणाए इमं समाहिं,
अस्सिं सुठिच्चा तिविहेण ताई।
तरिउं समुद्दं व महाभवोघं,
आयाणवं धम्ममुदाहरेज्जा ॥५५॥त्तिबेमि॥

छाया—बुद्धस्याज्ञयेमं समाधिमस्मिन् सुस्थाय त्रिविधेन त्रायी।
तरितुं समुद्रमिव महाभवौघमादानवान् धर्ममुदाहरेत् इति ब्रवीमि॥५५॥

का हनन करते हैं, वे अनार्य कहे गए हैं। ऐसे पुरुष केवलज्ञान प्राप्त नहीं कर सकते। तात्पर्य यह है कि साधुव्रत अंगीकार करने पर समस्त प्राणियों की पूर्णरूप से हिंसा का त्याग किया जाता है। ऐसी स्थिति में जो एक भी प्राणी का वध करता है, वह केवलज्ञान तो क्या प्राप्त कर सकेगा, आर्य भी नहीं है, अनार्य है ॥५४॥

'बुद्धस्स आणाए' इत्यादि।

शब्दार्थ—'बुद्धस्स-बुद्धस्य' परिज्ञाततत्त्व भगवान् महावीर की 'आणाए-आज्ञया' आज्ञामें 'इमं समाहिं-इमं समाधिं' इस समाधिको प्राप्त करके जो 'अस्सि-अस्मिन्' इस समाधि में 'सुठिच्चा-सुस्थित्वा'

કરે છે, તેઓ અનાર્ય કહેવાય છે. એવા પુરૂષ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—સાધુવ્રત સ્વીકારીને સઘળા પ્રાણિયોની હિંસાનો પૂર્ણ રીતે ત્યાગ કરવામાં આવે છે. આ સ્થિતિમાં જે એક પણ પ્રાણિનો વધ કરે છે, તે કેવળજ્ઞાન તો શું પ્રાપ્ત કરી શકે? તે આર્યજ નથી પણ અનાર્ય જ છે. ॥૫૪॥

'बुद्धस्स आणाए' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'बुद्धस्स-बुद्धस्य' જેણે તત્વને સારી રીતે જાણેલ છે, એવા ભગવાન્ મહાવીરની 'आणाए-आज्ञया' આજ્ઞાથી 'इम समाहिं-इमं समाधिम्' આ સમાધિને પ્રાપ્ત કરીને જે 'अस्सि-अस्मिन्' આ સમાધિમાં 'सुठिच्चा-

धर्मं तुभ्यं कथयामि तदेवमेवं जानीहि। तत्र प्रथमं शरीरस्यैव जीवत्वमाह–'तं जहा' तद्यथा–'उड्ढं पादतला अहे केसग्गमत्थया' ऊर्ध्वं पादतलात्–अधः केशाग्रमस्तकात् 'तिरियं तयपरियंते जीवे एस आया पज्जवे कसिणे' तिर्यक्-त्वक्पर्यन्तो जीव–एष आत्मपर्यवः कृत्स्नः, आपादतलमस्तकव्यापी शरीरपरिणामविशिष्टः कायाकार एव जीवो–न तु शरीरव्यतिरिक्तजीवस्य अस्तित्वेऽस्ति प्रमाणम्। अन्वयव्यतिरेकाभ्यां शरीरस्यैवाऽऽत्मत्वात्, शरीरमरणानन्तरं व्यतिरिक्तो जीवो नोपलभ्यते। तस्मात्–शरीरमेवाऽऽत्मा। शरीरात्मत्वे–बहूनि उदाहरणानि दर्शयति। प्रदर्श्य च शरीरस्यैव तत्त्वं व्यवस्थापयिष्यति। अन्वयव्यतिरेकमेव–दर्शयति–'एस जीवे जीवइ'–इत्यादिना–पादतलादुपरि केशाग्रादधः तिर्यक् त्वक् पर्यन्तो जीवः। शरीरमेव जीवस्य समस्तोऽपि पर्यायः। 'एस जीवे जीवइ,

उनमें से पहले शरीर को ही जीव मानने वालों का पक्ष प्रस्तुत करते हैं–पांवों के तल भाग से ऊपर केशों के अग्रभाग से नीचे और तिर्छे चमड़ी पर्यन्त ही जीव है। अर्थात् शरीर रूप परिणाम से विशिष्ट कायाकार ही जीव है। शरीर से भिन्न जीव का अस्तित्व मानने में कोई प्रमाण नहीं है। अन्वय और व्यतिरेक के द्वारा शरीर ही आत्मा है। शरीर का अन्त हो जाने के पश्चात् कोई पृथक् जीव उपलब्ध नहीं होता। इस प्रकार शरीर ही आत्मा है, ऐसा सिद्ध होता है। शरीर ही आत्मा है, इस विषय में अनेक दृष्टान्त दिखलाते हैं और उनसे यह सिद्ध करते हैं कि शरीर ही जीव है। अन्वय और व्यतिरेक से ही दिखलाते हैं। पैरों के तल भाग से ऊपर केशाग्र से नीचे और तिर्छी त्वचा भाग पर्यन्त जीव है। शरीर ही जीव का

તેમાંથી પહેલાં શરીરને જ જીવ માનવા વાળાઓના પક્ષના સંબંધમાં કથન કરે છે–પગના તળિયાની ઉપર, કેશ–વાળોના અગ્ર ભાગની નીચે અને તિર્છા ભાગમાં ચામડી સુધી જ જીવ છે, અર્થાત્ શરીર રૂપ પરિણામથી યુક્ત કાયા–શરીર જ જીવ છે શરીરથી જુદા જીવનું અસ્તિત્વ–હોવાપણું માનવામાં કોઇ જ પ્રમાણ નથી. અન્વય અને વ્યતિરેક દ્વારા શરીર જ આત્મા છે. શરીરનો અન્ત–નાશ થયા પછી કોઇ જુદો જીવ મળતો નથી, આ રીતે શરીર જ આત્મા છે એ પ્રમાણે સિદ્ધ થાય છે. શરીર જ આત્મા છે, આ સંબંધમા અનેક દૃષ્ટાંતો બતાવે છે. અને તેનાથી એ સિદ્ધ કરે છે કે–શરીર જ જીવ છે. અન્વય અને વ્યતિરેકથી જ તેઓ શરીર જ જીવ છે, તેમ બતાવે છે પગના તળીયાના ભાગથી ઉપર અને વાળના અગ્ર ભાગની નીચે અને તિરછા ચામડીના ભાગ સુધી જીવ છે, શરીર જ જીવના સમ્પૂર્ણ

अन्वयार्थः--(बुद्धस्स) बुद्धस्य-ज्ञाततत्त्वस्य (आणाए) आज्ञया (इमं समाहिं) इमं समाधिम्-सद्धर्मप्राप्तिलक्षणम् (अस्सि) अस्मिन् समाधौ (सुठिच्चा) सुस्थाय -सुष्ठु स्थित्वा मनोवाक्कायैः तथा (तिविहेण ताई) त्रिविधेन करणेन करणकारणानुमोदनात्मकैः त्रिभिः करणैश्च त्रायी-षड्जीवनिकायरक्षको भवति (महाभवोघं) महाभवौघम्-दुस्तरसंसारसमुद्रम् (समुद्दं व) समुद्रमिव (तरिउं) तरितुम् (आयाणवं) आदानवान्-ज्ञानादिमान् मुनिः (धम्मं) धर्मं सम्यक्श्रुतचारित्ररूपम् (उदाहरेज्जा) उदाहरेत्-तादृशधर्ममुपदिशेदिति ।५५।

टीका—'बुद्धस्स' बुद्धस्य-केवलज्ञानात्मकबोधिं प्राप्तवतो महावीरस्य, 'आणाए' आज्ञया 'इमं समाहिं' इमं समाधिम्-अहिंसासम्वलितं ज्ञानदर्शचारित्रा-

---

मन वचन, एवं काया से स्थित होता है, वह 'तिविहेण ताई-त्रिविधेन त्रायी' तीनों करणों से शेष षट्ट जीवनिकाय की रक्षा करता है 'आयाणवं-आदानवान्' सम्यक्ज्ञान आदि से सम्पन्नमुनि 'महाभवोघं -महाभवौघं' अत्यत दुस्तर 'समुद्दं व-समुद्रमिव' समुद्रके समान संसार को 'तरिउं-तरितुं' तिरने के लिए 'धम्मं-धर्मं' श्रुतचारित्र धर्म का 'उदाहरेज्जा-उदाहरेत्' उपदेशकरें ॥५५॥

अन्वयार्थ-परिज्ञाततत्त्व भगवान् श्री महावीर स्वामी की आज्ञा से इस समाधि को प्राप्त करके जो इस समाधि में स्थित होता है वह मन वचन काय से तथा तीनो करणों से षट्जीवनिकाय की रक्षा करता है। सम्यग्ज्ञान आदि से सम्पन्न मुनि अत्यन्त दुस्तर समुद्र के समान संसार को तिरने के लिए श्रुतचारित्र रूप धर्म का उपदेश करें ॥५५॥

सुस्थित्वा' ते मन, वचन, અને કાયથી સ્થિત રહે છે, 'तिविहेण ताई-त्रिविधेन त्रायी' ત્રણે કરણોથી બાકીના ષટ્ જીવનિકાયો વાળા જીવોની રક્ષા કરે છે. 'आयाणवं-आदानवान्' સમ્યગ્જ્ઞાન, વિગેરેથી યુક્ત મુનિ 'महाभवोघं-महाभवौघ' અત્યંત દુસ્તર 'समुद्दं व-समुद्रमिव' સમુદ્ર જેવા આ સંસારને 'तरिउं-तरितुं' તરવા માટે 'धम्मं-धर्मं' શ્રુત ચારિત્ર ધર્મનો 'उदाहरेज्जा-उदाहरेत्' ઉપદેશ કરે. ાાપપાા

અન્વયાર્થ—પરિજ્ઞાતતત્વ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીની આજ્ઞાથી આ સમાધિને પ્રાપ્ત કરીને જે આ સમાધિમાં સ્થિત હોય છે. તે મન વચન અને કાયાથી તથા ત્રણે કરણોથી ષટ્જીવનિકાયની રક્ષા કરે અને સમ્યક્ જ્ઞાન વિગેરેથી યુક્ત મુનિ અત્યંત દુસ્તર એવા આ સંસાર સમુદ્રને તરવા માટે શ્રુત ચારિત્ર રૂપ ધર્મનો ઉપદેશ કરે ાાપપાા

त्मकं मार्गम् अङ्गीकृत्य 'अस्सि सुठिच्चा' अस्मिन् सुस्थाय–अस्मिन् धर्मे सम्यगव-स्थितिं कृत्वा मनोवाक्कायैः मिथ्यात्वं निन्दयन् 'तिविहेण' त्रिविधेन–करणकारणानु-मोदनात्मकैः–करणेन योगेन च त्रिकरणत्रियोगैश्च 'ताई' त्रायी–षड्जीवनिकाय-रक्षको भवति स्वात्मानं परञ्च संसारात् त्रातुं समर्थो भवति। महावीरप्रतिपा-दिताऽहिंसाधर्मं स्वीकृत्य मनोवचनकायैर्मिथ्यात्वं निन्दयन् संरक्षणे समर्थो भवति। 'महाभवोघं' महाभवौघं-दुस्तीर्णं संसारसमुद्रम् 'समुद्द व' समुद्रमिव 'तरि-उं' तरीतुम्–दुस्तरसमुद्रमिव संसारसमुद्रसंतरणाय 'आयाणवं धम्मं' आदानवान् –सम्यग्दर्शनादिमान् मुनिः धर्मम् अहिंसाप्रधानं हित प्राणातिपातादिविरमणलक्ष-णम् 'उदाहरेज्जा' उदाहरेत्–उपदिशेत् एतद्धर्मवर्णनं ग्रहणं च विवेकिभिः कर्त्तव्यम्।

टीकार्थ—केवलज्ञानरूप बोधिको प्राप्त भगवान् श्री महावीर की आज्ञा से इस समाधि को अर्थात् सम्यग्दर्शन ज्ञान चारित्र और तप रूप मोक्षमार्ग को अंगीकार करके और इसमें सम्यक् प्रकार से स्थित होकर मन वचन काय से मिथ्यात्व आदि पापों की निन्दा करता हुआ षट्काय के जीवों का रक्षक होता है। वह अपने को तथा दूसरों को संसार से त्राण करने में समर्थ होता है। अर्थात् महावीर द्वारा प्रतिपादित अहिंसा धर्म को स्वीकार करके मन वचन काय से मिथ्यात्व की निन्दा करता हुआ स्व पर के संरक्षण में समर्थ होता है। वह दुस्तर सागर के समान संसार से तिरने के लिए सम्यग्दर्शन आदि से युक्त होकर अहिंसा प्रधान तथा हिंसा विरमण आदि लक्षण वाले मुनिधर्म का उपदेश करे। विवेकी जनों को इस धर्म का निरूपण और ग्रहण करना चाहिए।

ટીકાર્થ—કેવળ જ્ઞાન રૂપ બોધિને પ્રાપ્ત કરેલ ભગવાન્ મહાવીરની આજ્ઞાથી આ સમાધિને અર્થાત્ સમ્યક્દર્શન્ સમ્યક્જ્ઞાન્ સમ્યક્ ચારિત્ર અને તપ રૂપ મોક્ષમાર્ગનો સ્વીકાર કરીને અને તેમાં સમ્યક્ પ્રકારથી સ્થિત રહીને મન, વચન અને કાયાથી મિથ્યાત્વ વિગેરે પાપોની નિંદા કરતા થકા ષટ્કાયના જીવોના રક્ષક થાય છે. તે પોતાનું તથા બીજાનું સંસારથી રક્ષણ કરવામાં સમર્થ થાય છે. અર્થાત્ મહાવીર દ્વારા પ્રતિપાદન કરેલ અહિંસા ધર્મને સ્વીકારીને મન, વચન અને કાયથી મિથ્યાત્વની નિંદા કરતા થકા પોતાના તથા બીજાના સંરક્ષણમાં સમર્થ બને છે. તે દુસ્તર એવા સંસારથી સમુદ્રને તરવા માટે સમ્યક્દર્શન વિગેરે લક્ષણવાળા મુનિ ધર્મનો ઉપદેશ કરે. વિવેકી જનોએ આ ધર્મનું નિરૂપણ અને ગ્રહણ કરવું જોઈએ.

यः पुरुषः केवलज्ञानवतो महावीरस्वामिन आज्ञयाऽमुमुत्तमं धर्मं स्वीकृत्य मनोवाक्कायैस्त्रिकरणत्रियोगैश्च इमं धर्मं पालयति, तथा-मनोवचनकायैर्मिथ्यादर्शनस्य निन्दां करोति स घोरसंसारसमुद्रं तरति तारयति च परानुपदिश्य ग्राहयित्वा। एतस्याऽसारपारावारस्य सन्तरणे ज्ञानादय एवोपायभूताः नाऽन्ये। एतन्मतं धारयित्वा-एव सत्संज्ञां लभमानः साधुः साधुर्भवति नाऽन्यः। एतादृशः पुरुषः सम्यग्दर्शनप्रभावादेनाऽन्येषां महिमानं दृष्ट्वाऽपि आर्हतदर्शनान्न विभ्रष्टो भवति। तथा-सम्यग्दर्शनप्रभावेण परान् निराकृत्य तानपि एतन्मतमुपदिश्य सत्यं धर्मं ग्राहयति। तथा-सम्यक् चारित्रप्रभावतः सर्वजीवहितैषी भवन् आस्रवद्वार-

---

आशय यह है कि जो पुरुष केवलज्ञानी भगवान् श्रीमहावीर स्वामी की आज्ञा से इस उत्तम श्रुतचारित्ररूप धर्म को स्वीकार करके तीन करण और तीन योग से इस धर्म का पालन करता है तथा मन वचन काय से मिथ्यात्व की निन्दा करता है, वह इस घोर संसार समुद्र से पार हो जाता है, साथ ही दूसरों को सन्मार्ग का उपदेश देकर तथा धर्म में स्थित करके उन्हें भी तार देता है। इस असार संसार सागर से पार उतरने के लिए सम्यग्ज्ञान आदि ही एक मात्र उपाय हैं, अन्य कोई उपाय नहीं है। इस मत को धारण करके समीचीन संज्ञा प्राप्त करता हुआ मुनि ही साधु कहलाता है। ऐसा साधु पुरुष सम्यग्दर्शन के प्रभाव से दूसरों के महिमा देख कर भी आर्हत दर्शन से चलायमान नहीं होता। वह सम्यक्त्व के प्रभाव से दूसरों का निराकरण करके तथा उन्हें इस मत का उपदेश देकर सत्य धर्म ग्रहण करवाता है। तथा सम्यक्चारित्र

કહેવાનો આશય એ છે કે-જે પુરૂષ કેવળ જ્ઞાની ભગવાન્ શ્રી મહાવીર સ્વામીની આજ્ઞાથી આ ઉત્તમ શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મને સ્વીકારીને ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગથી આ ધર્મનું પાલન કરે છે. તથા મન, વચન અને કાયાથી મિથ્યાત્વની નિંદા કરે છે. તે આ ઘોર એવા સંસાર સમુદ્રથી પાર થઇ જાય છે તેમજ સાથે બીજાઓને સન્માર્ગનો ઉપદેશ આપીને તથા ધર્મમાં સ્થિત કરીને તેઓને પણ તારે છે. આ અસાર સંસાર સાગરથી પાર ઉતરવા માટે સમ્યક્જ્ઞાન વિગેરે જ એક માત્ર ઉપાય છે. બીજો કોઈ પણ ઉપાય નથી. આ મતનો સ્વીકાર કરીને યોગ્ય સંજ્ઞા પ્રાપ્ત કરેલ મુની જ સાધુ કહેવાય છે. એવા સાધુ પુરૂષ સમ્યક્દર્શનના પ્રભાવથી બીજાઓનું માહાત્મ્ય દેખીને પણ આર્હત દર્શનથી ચલાયમાન થતા નથી. તે સમ્યક્ત્વના પ્રભાવથી બીજાઓનું નિરાકરણ કરીને તથા તેઓને આ મતનો ઉપદેશ આપીને સત્ય ધર્મનો સ્વીકાર કરાવે છે.

मवरुणद्धि। विशिष्टशिष्टतपोभिरनेकजन्मोपार्जितं कर्म क्षपयति। अतएवैता-दृग्विशिष्टधर्मस्यैव विवेकिभिर्ग्रहणं कर्त्तव्यं तथाऽन्येभ्योऽपि उपदेष्टव्यम् इति भावः। इत्यहं ब्रवीमि-इति सुधर्मस्वामिनो वचनम् ॥५५॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात–जगद्वल्लभ–प्रसिद्धवाचक–पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक–श्रीशाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त–
'जैनाचार्य' पदभूषित — कोल्हापुरराजगुरु–
बालब्रह्मचारि–जैनाचार्य – जैनधर्मदिवाकर
–पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री
"सूत्रकृताङ्गसूत्रस्य" समयार्थबोधिन्या-
ख्यायां व्याख्यायां द्वितीयश्रुतस्कन्धे
॥ षष्ठमध्ययनं समाप्तम् ॥

के प्रभाव से समस्त प्राणियों का हितैषी होता हुआ आश्रव द्वारों का निरोध कर देता है। आश्रवद्वारों के निरोध से नवीन कर्मों का बन्ध रोक देता है और पूर्वबद्ध अनेक जन्मों में उपार्जित कर्मों को नाना प्रकार की तपश्चर्या द्वारा क्षय करदेता है। अतएव ऐसे विशिष्ट धर्म का अव-लम्बन ही विवेकी जनों को करना चाहिए। और इसी का दूसरों को उपदेश करना चाहिए।

इस प्रकार मैं सुधर्मा स्वामी के वचन कहता हूं ॥५५॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत
"सूत्रकृताङ्गसूत्र" की समयार्थबोधिनी व्याख्या के
द्वितीय श्रुतस्कंध का छट्ठा अध्ययन समाप्त ॥२–६॥

તથા સમ્યક્ ચારિત્રના પ્રભાવથી સઘળા પ્રાણિયોના હિતેચ્છુ થતા થકા આસ્રવદ્વારોનો નિરોધ કરે છે. આસવદ્વારોનો નિરોધ કરવાથી નવા કર્મોનો બંધ રોકાઈ જાય છે. તથા પૂર્વ બદ્ધ અનેક જન્મોમાં પ્રાપ્ત કરેલા કર્મોને અનેક પ્રકારની તપશ્ચર્યા દ્વારા ક્ષય કરી દે છે. તેથી જ એવા વિશેષ પ્રકારના ધર્મને જ વિવેકી પુરૂષોએ ગ્રહણ કરવો જોઇએ અને બીજાઓને પણ આ ધર્મનો જ ઉપદેશ આપવો જોઈએ.

આ પ્રમાણે હું સુધર્મા સ્વામીના વચનો કહું છું ।।ગા૦ ૫૫।।

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત 'સૂત્રકૃતાંગસૂત્ર' ની સમયાર્થબોધિની વ્યાખ્યાનું બીજા શ્રુતસ્કંધનું છટ્ઠું અધ્યયન સમાપ્ત ।।૨-૬।।

॥ अथ सप्तममध्ययनमारभ्यते ॥

गतं षष्ठ मध्ययनं साम्प्रतं सप्तममध्ययनमारभ्यते। षष्ठाऽध्ययने विस्तरशः साधूनामाचारः प्रदर्शितः परन्तु श्रावकाणामाचारो न दर्शित इति श्रावकाणामाचारं दर्शयितुं सप्तममध्ययनमारभ्यते। एतस्य नालन्दीयाऽध्ययनमिति नाम सम्पद्यते। राजगृहाद् बहिर्नालन्दा नामकं पाटकं विद्यते तत्र यद् जातं तद् व्यपदिश्यते अतो नालन्दीयमिति अध्ययनस्य व्यपदेशः। न-अलं याचकेभ्यो निषेधवचनं ददातीति नालन्दा, अत्र न अलं शब्दौ उभावपि निषेधार्थकौ, प्रकृतार्थबोधकौ एव भवतः। अतो ज्ञायते तत्र याचकानां समस्तार्थप्राप्तिर्भवतीति, अनेन सम्बन्धेनाऽयातस्या-

---

सतवां अध्ययन का प्रारंभ

छठा अध्ययन समाप्त हुआ, अब सातवां आरंभ करते हैं। छठे अध्ययन में विस्तार पूर्वक साधु का आचार प्रदर्शित किया गया है किन्तु श्रावकों के आचार का प्रतिपादन करने के लिए सातवें अध्ययन का आरंभ किया जाता है। इस अध्ययन का नाम 'नालन्दीय' है। राजगृह नगर के बाहर नालन्दा नामक पाटक (पाडा) उपनगर-है। उससे संबंध रखने वाला विषय 'नालन्दीय' कहलाता है। यही कारण है कि इस अध्ययन का 'नालन्दीय-अध्ययन' नाम पड़ा है। 'नालन्दा' शब्द के तीन अवयव हैं-न+अलम्+दा याचकान् प्रति इति नालन्दा यहां न और अलम् यह दो निषेध द्योतक शब्द हैं जो एक विधि को प्रकट करते हैं। इससे प्रतीति होती है कि वहां याचकों को पदार्थों का लाभ होता था। इस सम्बन्ध से प्राप्त इस अध्ययन का यह आदि सूत्र है-

---

સાતમા અધ્યયનનો પ્રારંભ-

છઠ્ઠું અધ્યયન સમાપ્ત કરીને હવે આ સાતમા અધ્યયનનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. છઠ્ઠા અધ્યયનમાં વિસ્તારપૂર્વક સાધુનો આચાર બતાવવામાં આવેલ છે. પરંતુ શ્રાવકોનો આચાર કહેલ નથી. તેથી શ્રાવકોના આચારનું પ્રતિપાદન કરવા માટે આ સાતમા અધ્યયનનો આરંભ કરવામાં આવે છે. આ અધ્યયનનું નામ 'નાલન્દીય' છે રાજગૃહ નગરની બહાર નાલન્દા નામનું પાટક (પાડા) ઉપનગર છે તેની સાથે સંબંધ રાખવાવાળો વિષય 'નાલન્દીય' કહેવાય છે. આ કારણુથી જ આ અધ્યયનનું નામ 'નાલન્દીય' રાખવામાં આવેલ છે. 'નાલન્દા' શબ્દના ત્રણ અવયવો છે. ન+અલમ્+દા 'न अलम् याचकान् प्रति इति नालन्दा' અહીયાં ન અને અલમ્ આ બન્ને નિષેધ બતાવનારા શબ્દો છે. જે એક વિધિને પ્રગટ કરે છે. તેનાથી નિશ્ચય થાય છે કે-ત્યાં યાચકોને સઘળા પદાર્થોનો લાભ થતો હતો આ સમ્બન્ધથી આવેલ આ

इयाऽऽख्यानस्येदमादिमं सूत्रम्–'तेणं कालेणं तेणं समएणं' इत्यादि ।

सूत्रम्–तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे णामं नयरे होत्था, रिद्धत्थिमियसमिद्धे वण्णओ जाव पडिरूवे, तस्स णं रायगिहस्स नयरस्स बाहिरिया उत्तरपुरत्थिमे दिसीभागे एत्थ णं नालंदा नामं बाहिरिया होत्था, अणेगभवणसयसन्निविट्ठा जाव पडिरूवा ॥सू० १॥६८॥

छाया--तस्मिन् काले तस्मिन् समये राजगृहं नाम नगरमासीत्, ऋद्धस्तिमितसमृद्धं वर्णको यावत्प्रतिरूपम्। तस्य राजगृहस्य नगरस्य बहिः उत्तरपौरस्त्ये दिग्विभागे, अत्र खलु नालन्दानामबाहिरिका आसीत्, अनेकभवनशतसन्निविष्टा यावत् प्रतिरूपा ॥१-६८॥

टीका—'तेणं कालेणं' तस्मिन् काले-उपदेष्टुर्महावीरस्य य उपदेशकालस्तस्मिन् काले 'तेणं समएणं' तस्मिन् समये-कालस्यैव विभागविशेषः समयस्तस्मिन् 'रायगिहे नामं नयरे होत्था' राजगृहं नाम नगरमासीत्-राज्ञो नगरं राजनगरम्, गृहाणां राजेव गृहं यत्र तद्राजगृहम्, तदाख्यं नगरमासीत् । अस्य कथा ग्रन्थान्तरादवसेया । ननु-नगरमिदमिदानीमपि वर्तते, कथमासीदिति भूतकालिकप्रयोग

'तेण कालेणं' इत्यादि ।

टीकार्थ--उस काल में अर्थात् उपदेष्टा भगवान् महावीर के उपदेश के काल में तथा उस समय में अर्थात् उस काल के उस विभाग विशेष में उस अवसर पर, राजगृह नामक नगर था । जिस नगर में गृहों के राजा के समान अर्थात् अति उत्तम गृह हों वह राजगृह कहलाता है । परन्तु यहां तो उस नामक नगर से ही अभिप्राय है ।

शंका--राजगृह नगर तो इस समय भी विद्यमान है, फिर 'होत्था आसीत्-था' इस भूतकाल का प्रयोग क्यों किया गया ?

इति चेत्-'प्रतिक्षणपरिणामिनो हि भावाः' इति नियमात् यादृशविशेषणविशिष्टं तदानीं तीर्थंकरस्य वर्त्तमानतायामासीत्, तादृशं सुधर्मस्वामिन उपदेशक्षणेनाऽभवत्। विशेषणीभूतस्य वैलक्षण्यस्य परिवर्त्तनाद्विशेष्यस्य नगरस्याऽपि रूपवैरूप्यमभवदिति भूतकालिकः प्रयोगः सूत्रकृतः सम्भाव्यते। नगरं कीदृशं तत्राह-'रिद्धत्थिमियसमिद्धे' ऋद्धस्तिमितसमृद्धम्। तत्र-ऋद्धम्-विभवभवनादिभिर्वृद्धिमुपगतम्, स्तिमितम्-स्वपरचक्रभयरहितं स्थिरमिति यावत्, समृद्धम्-धनधान्यैः परिपूर्णं चासीत्। 'वण्णओ' वर्णक 'जाव पडिरूवे' यावत्प्रतिरूपम्-चम्पापुरीवद् वर्णनं ज्ञातव्यम्-तच्चौपपातिकसूत्रे पीयूषवर्षिणी टीकायामवलोकनीयम्। 'तस्स णं रायगिहस्स' णमिति वाक्यालङ्कारे तस्य राजगृहनाम्नो नगरमणेः 'बाहिरिया'

समाधान—सभी पदार्थ क्षण-क्षण परिवर्त्तनशील हैं, इस नियम के अनुसार राजगृह नगर जिसप्रकार की विशेषताओं वाला भगवान् महावीर की विद्यमानता के समय था, वैसा सुधर्मा स्वामी के इस उपदेश के समय में नहीं रहा। अर्थात् महावीर स्वामी के समय उसकी जो वर्ण, गंध, रस, स्पर्श की पर्यायें थी, वह सुधर्मा स्वामी के इस कथन के समय नहीं रही। जब वह पर्यायें नहीं रही तो उस पर्यायों से विशिष्ट राजगृह भी नहीं रहा। इस प्रकार इसके स्वरूप में विरूपता आजाने के कारण सूत्रकार ने भूतकालीन प्रयोग किया है, ऐसा संभव है। वह राजगृह नगर, ऋद्धम्-भवनों से युक्त तथा स्तिमित-स्वचक्र-परचक्र के भय से रहित अर्थात् स्थिर तथा समृद्ध-अर्थात् धन धान्य से परिपूर्ण था, एवं मनोरम था। उसका वर्णन औपपातिक, सूत्र के पीयुषवर्षिणी टीका में आए चम्पानगरी के वर्णन के समान समझ

સમાધાન-સઘળા પદાર્થો ક્ષણુ પરિવર્તન શીલ છે. આ નિયમ પ્રમાણે રાજગૃહ નગર જે પ્રકારના વિશેષપણાવાળું ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીના અસ્તિત્વના સમયે હતું એ પ્રમાણે સુધર્મા સ્વામીએ આ ઉપદેશ કર્યો તે સમયે રહ્યું ન હતું અર્થાત્ મહાવીર સ્વામીના સમયે તેના જે વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શની પર્યાયો હતા તે સુધર્મા સ્વામીના આ કથનના સમયે રહ્યા નથી. જ્યારે તે પર્યાયો રહેલ નથી, તો પછી તે પર્યાયોથી વિશેષ પ્રકારનું રાજગૃહ પણુ રહ્યું નથી આ રીતે આના સ્વરૂપમાં વિરૂપપણું આવી જવાથી સૂત્રકારે ભૂતકાળના પ્રયોગ કરેલ છે, તેમ સંભવે છે તે રાજગૃહનગર ઋદ્ધમ-ભવનોથી યુક્ત તથા સ્તિમિત-સ્વચક્ર પરચક્રના ભયથી રહિત અર્થાત્ નિર્ભય હોવાથી સ્થિર તથા સમૃદ્ધ એટલે કે ધનધાન્યથી પરિપૂર્ણ ધન ધાન્ય વિગેરે સમૃદ્ધિથી યુક્ત અને મનોહર હતું. તેનું વર્ણન ઔપપાતિકસૂત્રમાં આવેલ

बहिः प्रदेशे 'उत्तरपुरत्थिमे' उत्तरपूर्वस्या दिशोरन्तराले ईशानकोणे इति यावत् 'दिसीभाए' दिग्विभागे 'एत्थ णं' अत्र खलु एतस्य राजगृहस्य 'बाहिरिया' बाह्यः भूमौ 'नालंदा नामं' नालन्दानाम्नी 'बाहिरया' बाहिरका-पाटकः-लघुग्रामः होत्था' आसीत्, सा कीदृशी तत्राह-'अणेगभवण' इत्यादि। 'अणेगभवणसयसंनिविट्ठा जाव पडिरूवा' अनेकभवनशतसन्निविष्टा-अनेकैः-बहुभिः भवनशतैः सन्निविष्टा-युक्ता यावत्प्रतिरूपा आसीत्-अभूदिति। यावत्पदेन प्रासादीया दर्शनीया अभिरूपा इति ग्राह्यम् ॥सू०१-६८॥

मूलम्-तत्थ णं नालंदाए बाहिरियाए लेवे नामं गाहावई होत्था, अड्ढे दित्ते वित्ते विच्छिण्णविपुलभवणसयणासणजाणवाहणाइण्णे बहुधणबहुजायरूवरजए आओगपओगसंपउत्ते विच्छड्डियपउरभत्तपाणे बहुदासीदासगोमाहिसगवेलगप्पभूए बहुजणस्स अपरिभूए या वि होत्था। से णं लेवे नामं गाहावई समणोवासए या वि होत्था, अभिगयजीवाजीवे जाव

लेना चाहिए, यावत् वह इतना सुन्दर था कि प्रत्येक दर्शक को उसका नया-नया ही रूप दृष्टिगोचर होता था।

'णं' शब्द वाक्य के अलंकार के लिए है अर्थात् वाक्य की शोभा बढाने के लिए प्रयुक्त किया गया है। उस राजगृह के बाह्य प्रदेश में, उत्तर-पूर्व दिशा में अर्थात् ईशान कोण में नालन्दा नामक पाटक (पाडा) मुहल्ला या उपनगर था। उसमें सैकड़ों भवन थे यावत् वह प्रासादीय था, दर्शनीय था, अभिरूप एवं प्रतिरूपथा अर्थात् वह अतीव सुन्दर था ॥१॥

ચમ્પાનગરીના વર્ણનની જેમ સમજી લેવું. યાવત્ તે એટલું બધું સુંદર હતું કે-દરેક જોનારાને તેનું નવુ જ સ્વરૂપ જોવામાં આવતું હતું.

'ण' શબ્દ વાકયના અલંકાર માટે છે. અર્થાત્ વાકયની શોભા વધારવા માટે તેનો પ્રયોગ કરવામાં આવેલ છે તે રાજગૃહના બહારના પ્રદેશમાં-ઉત્તર-પૂર્વ દિશામા અર્થાત્ ઈશાન ખૂણામા 'નાલન્દા' નામનુ પાટક (પાડા) મોહલ્લો અથવા ઉપનગર હતું તેમાં સેંકડો ભવનો હતા યાવત્ તે પ્રાસાદીય હતું, દર્શનીય હતું અભિરૂપ અને પ્રતિરૂપ હતું અર્થાત્ તે અત્યંત સુંદર હતું, ાસૂ ૧ા

विहरइ, निग्गंथे पावयणे निस्संकिए निक्कंखिए निव्वितिगिच्छे लद्धट्ठे गहियट्ठे पुच्छियट्ठे विणिच्छियट्ठे अभिगहियट्ठे अट्ठिमिंजा पेमाणुरागरत्ते, अयमाउसो ! निग्गंथे पावयणे अयं अट्ठे अयं परमट्ठे सेसे अणट्ठे, उस्सियफलिहे अप्पावयदुवारे चियत्तंते उरप्पवेसे चाउद्दसट्ठमुद्दिट्ठपुण्णमासिणीसु पडिपुन्नं पोसहं सम्मं अणुपालेमाणे समणे निग्गंथे तहाविहेणं एसणिज्जेणं असणपाणखाइमसाइमेणं पडिलाभेमाणे बहूहिं सीलव्वयगुण-विरमणपच्चक्खाणपोसहोववासेहिं अप्पाणं भावेमाणे एवं च णं विहरइ ॥सू० २॥६९॥

छाया—तस्यां खलु नालन्दायां बाह्यायां लेपो नाम गाथापतिरासीत् । आढ्यो दीप्तो वित्तो विस्तीर्णविपुलभवनशयनासनयानवाहनाकीर्णः, बहुधनबहु-जातरूपरजतः, आयोगप्रयोगसम्प्रयुक्तः, विक्षिप्तप्रचुरभक्तपानो बहुदासीदासगोम-हिषगवेलकप्रभूतः बहुजनस्य अपरिभूतश्चाऽप्यासीत् । स खलु लेपो नाम गाथा पतिः श्रमणोपासकश्चाऽप्यासीत्, अभिगतजीवाऽजीवो यावद् विहरति । निर्ग्रन्थे प्रवचने निःशङ्कितः निष्काङ्क्षितः निर्विचिकित्सः-लब्धार्थः-गृहीतार्थः-पृष्टार्थः-विनिश्चितार्थः-अभिगृहीतार्थः-अस्थिमज्जप्रेमाऽनुरागरक्तः, इदमायुष्मन् ! नैर्ग्रन्थं प्रवचनम्, अयमर्थः-अयं परमार्थः शेषोऽनर्थः-उच्छ्रितफलकः अपावृतद्वारः-अत्य-क्तान्तःपुरप्रवेशः चतुर्दश्यष्टम्युद्दिष्टा पूर्णिमासु प्रतिपूर्णं पौषधं सम्यगनुपालयन् श्रमणान् निर्ग्रन्थान् तथाविधेन एषणीयेन अशनपानखाद्यस्वाद्येन प्रतिलाभयन्, बहुभिः शीलव्रतगुणविरमणप्रत्याख्यानपौषधोपवासै रात्मानं भावयन् एवं च खलु विहरति ॥सू०२-६९॥

टीका—'तत्थ णं' तस्यां यस्या वर्णनमनुपदमेव कृतं तस्याम् 'नालंदाए बाहिरियाए' नालन्दायां बाह्यायाम् 'लेवे नामं गाहावाई होत्था' लेपो नामा गाथा-

---

'तत्थ णं नालंदाए' इत्यादि ।

टीकार्थ—उस नालन्दा नामक बाह्य प्रदेश में लेप नामक गाथा-पति (गृहपति) रहता था । उस गाथापति में आगे कहे जाने वाली विशेषताएं थीं--

---

'तत्थ ण नालंदाए' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—તે નાલન્દા નામના બાહ્યપ્રદેશમાં લેપ નામનો ગાથાપતિ (ગૃહ પતિ) રહેતો હતો. તે ગાથાપતિમાં આગળ કહેવામાં આવનારી વિશેષતાઓ હતી.

पतिः-कश्चिद्गृहपति रासीत्। तस्य गृहपतेर्विशेषणानि वक्ति-'अड्ढे' आढ्यः-धनवान् 'दित्ते' दीप्तः-तेजस्वी 'वित्ते' वित्तः-जगति प्रसिद्धिं प्राप्तः। 'विच्छिण्णविपुलभवणसयणासणजाणवाहणाइण्णे' विस्तीर्णविपुलभवनशयनाऽऽसनयानवाहनाकीर्णः। बहुलगेहाऽऽसनशय्यावाहनादिभिः सर्वदैव परिपूर्णः। 'बहुधणबहुजायरूवरजए' बहुधनबहुजातरूपरजतः-धनधान्यहिरण्यरजतादिभिः समृद्धः 'आओगपओगसपउत्ते' आयोगप्रयोगसंप्रयुक्तः-धनोपार्जनोपायज्ञाता-तथोपार्जनेऽतिकुशलः। 'विच्छड्डियपउरभत्तपाणे' विक्षिप्तप्रचुरभक्तपानः-भुक्तावशिष्टौदनादिना अन्धपंग्वादिभ्यो दायकः 'बहुदासीदासगोमहिसगवेलगप्पभूए' अनेकदासीदासगोमहिषगवेलकप्रभूतः-अनेकविधदासादीनां स्वामी 'बहुजणस्स अपरिभूए यावि होत्था' बहुजनस्याऽपरिभूतश्चापि आसीत्। अनेकैः सम्भूयाऽपि पराभवितुमयोग्यः, 'इड्ढे जाव' पर्यन्तस्य विस्तरव्याख्या उपासकदशाङ्गे प्रथमाध्ययने विलोकनीया। एतादृशः स उक्तविशेषणविशिष्टगृहपतिरासीदिति। 'से णं लेवे नामं गाहावई समणो-

---

लेप गाथापति धनाढय था, तेजस्वी था और जगत् में प्रख्यात था। विस्तीर्ण-विशाल भवनों, शय्या, आसन, यान और वाहन आदि सामग्री से सम्पन्न था। उसके पास बहुत धन-धान्य, चांदी-सोना था। वह धन के उपार्जन के उपायों का ज्ञाता था उनके उपार्जन में बहुत कुशल था। उसके यहां खाने से जो प्रचुर भोजन आदि बच जाता था वह अंधों लूलों-लंगडों को बांट दिया जाता था। वह अनेक प्रकार के दासों-दासियों का स्वामी था। बहुत से लोग मिलकर भी उसका पराभव नहीं कर सकते थे। इसकी विस्तृत विवेचना उपासकदशांग सूत्र के प्रथम अध्ययन में की गई है। उसे देख लेना चाहिए।

લેપ ગાથાપતિ ધનવાન્ હતો, તેજસ્વી હતો, અને જગત્‌માં પ્રખ્યાત હતો. વિસ્તીર્ણ-વિશાળ ભવનો, શય્યા, આસન, યાન અને વાહન વિગેરે સામગ્રીથી ભરપૂર હતો, તેની પાંસે ઘણુંજ ધન, ધાન્ય, ચાંદી, સોનું હતું, તે ધન કમાવાના ઉપાયે ને જાણનાર હતો, અને તેમાં ઘણોજ કુશળ હતો. તેને ત્યાં જમ્યા પછી ઘણું એવું ભોજન માટે તૈયાર કરેલ અન્ન બચી જતું હતું કે જે લૂલા, લંગડા, આંધળા અને અપંગોને વહેંચી દેવામાં આવતું હતું. તે અનેક પ્રકારના દાસો, દાસીઓનો સ્વામી હતો ઘણા લોકો મળીને પણ તેનો પરાજય કરી ન શકે તેવો હતો. તેનું સવિસ્તર વિવેચન ઉપાસક દશાંગસૂત્રના પહેલા અધ્યયનમાં કરવામાં આવેલ છે. તે જોઇ લેવું.

एस मए णो जीवइ' अस्मिन् जीवति-जीवति एव मृतो नो जीवति। शरीरस्य नाशे जीवो नश्यति 'एवं सरीरे धरमाणे धरइ-विणट्ठंमि य णो धरइ' शरीरे ध्रियमाणे धरति; विनष्टे च नो धरति, 'एयं तं जीवियं-भवइ' एतदन्तं जीवस्य जीवितं भवति। विनष्टं शरीरं बान्धवाः 'आदहणाय परेहिं निमज्जइ' आदहनाय ज्वालयितुं परैर्नीयते श्मशानादौ। 'अगणिझामिए सरीरे कवोयवन्नाणि अट्ठीणि भवंति' अग्निध्मापिते शरीरे कपोतवर्णानि-कपोतशरीरप्रमाणास्थीनि अवतिष्ठन्ति कपोतवर्णानि वा भवन्ति। 'आसंदीपंचमा पुरिसा गामं पच्छागच्छंति' असन्दीपञ्चमाः पुरुषाः ग्रामं प्रत्यागच्छन्ति। मृतशरीरं प्रज्वाल्य आसन्दीपञ्चमा आसन्दीं मृतकवाहिनीम्-आसन्दीमाश्रित्य चत्वार इति आसन्दीपञ्चमाः प्रज्वालकाः पुरुषा आसन्दीमादाय ग्रामं प्रत्यागच्छन्ति, शववाहकाः पुरुषाः मृतकखट्वामादाय ग्राममागच्छन्तीति देशविशेषस्य व्यवहारमादाय एवं शास्त्रकृता

सम्पूर्ण पर्याय है क्योंकि शरीर के जीवित रहने पर जीव जीता है और शरीर के मर जाने पर जीव भी मर जाता है। शरीर का नाश होने पर जीव नष्ट हो जाता है। जब तक शरीर धारण किया हुआ है, तब तक जीव धारण किया जाता है शरीर के विनष्ट होने पर नहीं। शरीर के अन्त तक ही जीव का जीवन है। शरीर जब नष्ट हो जाता है तो बन्धु बान्धव उसे जलाने के लिए श्मशान आदि में ले जाते हैं। शरीर जब अग्नि के द्वारा दग्ध कर दिया जाता है तो कपोतवर्ण (कपोत के शरीर के प्रमाण) हड्डियां शेष रह जाती हैं। मृतक शरीर को जला कर आसन्दी (अर्थी) को लेकर जलाने वाले पुरुष ग्राम में लौट आते हैं। किसी देश विशेष के रिवाज को लक्ष्य में रख कर शास्त्र-

પર્યાય છે. કેમકે શરીર જીવતું રહે ત્યારે જીવ જીવે છે. અને શરીર મરી જાય ત્યારે જીવ પણ મરી જાય છે. શરીરનો નાશ થવાથી જીવ પણ નાશ પામે છે. જ્યાં સુધી શરીર ધારણ કરેલ છે, ત્યાં સુધી જીવ ધારણ કરી શકાય છે. શરીર નાશ પામવાથી જીવ ધારણ કરી શકાતો નથી. શરીરના અંત સુધી જ જીવનું જીવન છે શરીર જ્યારે નાશ પામે છે, તો બન્ધુ, બાંધવ તેને બાળવા માટે સ્મશાન વિગેરેમાં લઈ જાય છે. શરીર જ્યારે અગ્નિ દ્વારા બાળી નાખવામાં આવે છે, તો કપોતવર્ણ (કબુતરના શરીરના પ્રમાણ) હાડકાં બાકી રહી જાય છે. મરેલાના શરીરને બાળીને આસન્દી (અર્થી-ઠાઠડી) ને લઈને બાળવા વાળા પુરૂષો ગામમાં પાછા આવી જાય છે. કોઈ દેશ વિશેષના રિવાજને લક્ષમાં રાખીને શાસ્ત્રકારે આ પ્રતિપાદન કરેલ

वासए यावि होत्था' स लेपो नाम गाथापतिः श्रमणोपासकश्चाप्यासीत्। उपदेशश्रवण धर्मरागभक्तादिदानेन साधूनामुपासकोऽभवत्। 'अभिगयजीवाजीवे जाव विहरइ' अभिगतजीवाऽजीवो यावद्विहरति जीवाऽजीवानां ज्ञाताऽभवत्। 'निग्गंथे पावयणे णिस्संकिए निक्कंखिए निव्वितिगिच्छे लद्धट्ठे गहियट्ठे' निर्ग्रन्थे प्रवचने–आर्हत प्रवचनोपदेशे निश्शङ्कितः–सन्देहरहितः, निष्काङ्क्षितः–दर्शनाऽन्तरीयेच्छारहितः, निर्विचिकित्सः–गुणवतः पुरुषस्याऽनिन्दकः, लब्धार्थः–वस्तुस्वरूपज्ञाता, गृहीतार्थः–मोक्षमार्गस्वीकर्त्ता 'पुच्छियट्ठे विणिच्छियट्ठे अभिगहियट्ठे' पृष्टार्थः विनिश्चितार्थः–विद्वांसं पृष्ट्वा विशेषरूपेण पदार्थनिश्चेता, अभिगृहीतार्थः–प्रश्नोत्तरद्वारा सर्वांशेन ज्ञाता, 'अट्ठिमिंजापेमाणुरागरत्ते' अस्थिमज्जाप्रेमानुरागरक्त –तस्याऽस्थिमज्जास्वपि जिनधर्मानुराग आसीत्–मनसा जिनधर्माऽनुरागवान् इत्यर्थः 'अयमाउसो' इदमायुष्मन्! 'निग्गथे पावयणे अयं अट्ठे अयं परमट्ठे सेसे अणट्ठे' नैर्ग्रन्थं प्रवचनम् अयमर्थः, अयं परमार्थः–शेषोऽनर्थः। जिनोपदेश एव सारः,

वह लेप गाथापति श्रमणोपासक था, अर्थात् श्रमणों (साधुओ) के उपदेश को श्रवण करता था, उनके कर्म का अनुरागी था, उन्हें आहार आदि का दान देता था, अतः उनका उपासक था। वह जीव–अजीव आदि का ज्ञाता था। निर्ग्रन्थ प्रवचन में अर्थात् वीतराग के उपदेश में उसे तनिक भी शंका नहीं थी। किसी अन्य दर्शन को ग्रहण करने की इसकी अभिलाषा नहीं थी। धर्म क्रिया के फल में उसे सन्देह नहीं था। उसने निर्ग्रन्थप्रवचन के अर्थ को प्राप्त किया था, ग्रहण किया था, जिज्ञासा होने पर पूछा था, पूछ कर निश्चय किया था और उसे अपने चित्त में जमा लिया था। जिनधर्म का अनुराग उसके नस–नस में भरा था उसकी ऐसी श्रद्धा थी कि निर्ग्रन्थप्रवचन ही अर्थ है, यही परमार्थ है

તે લેપ નામનો ગાથાપતિ શ્રમણોપાસક હતો અર્થાત્ શ્રમણો (સાધુઓ) ના ઉપદેશને સાંભળતો હતો, તેના કર્મમાં અનુરાગ–પ્રીતિવાળો હતો, તેઓને આહાર વિગેરેનું દાન આપતો હતો તેથી તેનો ઉપાસક હતો. તે જીવ–અજીવ વિગેરે પદાર્થોને જાણવાવાળો હતો, નિર્ગ્રન્થ પ્રવચનમાં અર્થાત્ વીતરાગના ઉપદેશમાં તેને જરા પણ શંકા ન હતી. કોઈ બીજા દર્શનનો આશ્રય લેવાની તેની ઇચ્છા ન હતી. ધર્મ ક્રિયાના ફળમાં તેને સંદેહ ન હતો. તેણે નિર્ગ્રન્થ પ્રવચનના અર્થને પ્રાપ્ત કરેલ હતો ગ્રહણ કરેલ હતો. અને તેને પોતાના ચિત્તમાં ભરી લીધેલ હતો જૈન ધર્મ પ્રત્યેનો અનુરાગ તેની નસે-નસમાં ભરેલ હતો, તેને એવી શ્રદ્ધા હતી કે–નિર્ગ્રન્થ પ્રવચન જ અર્થ છે, એજ પરમાર્થ છે, આ સિવાય બીજું બધું અનર્થ છે. તેનો યશ બધે જ

एतद्व्यतिरिक्तं सर्वमेवाऽसारम्, 'उस्सियफलिहे अप्पावयदुवारे चियत्तंतेउरप्पवेसे' उच्छ्रितफलकः-विस्तृतयशाः, तस्य यशः सर्वत्र प्रसृतमभूत् अपावृतद्वारो याचकाय, अनिषिद्धान्तःपुरप्रवेशः-राज्ञामन्तःपुरेऽपि तस्य प्रवेशोऽनिवारितोऽभवत्, निःशङ्ककार्यकारित्वात्। 'चाउद्दसट्ठमुद्दिट्ठपुण्णमासिणीसु पडिपुण्णं पोसहं सम्मं अणुपालेमाणे' चतुर्दश्यष्टम्युदद्दिष्टापूर्णिमासु तत्र-उदद्दिष्टा-अमावास्या, प्रतिपूर्णं पोषधं सम्यगनुपालयन्, एतासु प्रशस्तासु तिथिषु कृतपौषधः। 'समणे निग्गंथे तहाविहेणं एसणिज्जेणं असणपाणखाइमसाइमेणं पडिलाभेमाणे' श्रमणान् निर्ग्रन्थान् तथाविधेन एषणीयेण द्विचत्वारिंशद्दोषरहितेन अशनपानखाद्यस्वाद्येन प्रतिलाभयन्-दापयन् 'बहूहिं सीलव्वयगुणविरमणपच्चक्खाणपोसहोववासेहिं-अप्पाणं भावेमाणे एवं च णं विहरइ' बहुभिः शीलव्रतगुणवेरमणप्रत्याख्यानपौषधोपवासैरात्मानं भावयन् एवं च खलु विहरति, शीलव्रतोपवासान्तैः कर्मभिः स्वात्मानं पवित्रयन् धर्माचरणं कुर्वन् आसीदिति अभिगतजीवाजीव इत्यारभ्य यावद् विहरति इत्यन्तस्य व्याख्याप्रकृतोपासकदशाङ्गसूत्रस्यागारधर्मसञ्जीवनी-टीकातो द्रष्टव्या ॥सू० २-६९॥

इसके अतिरिक्त अन्य सब अनर्थ हैं। उसका यश सर्वत्र फैला हुआ था। याचकों के लिए सदैव उसके द्वार खुला रहता था। राजाओं के अन्तः पुर में भी उसका प्रवेश निषिद्ध नहीं था। वह चतुर्दशी, अष्टमी अमावास्या और पूर्णिमा के दिन प्रति पूर्ण पौषधव्रत का सम्यक् प्रकार से पालन करता था। निर्ग्रन्थ श्रमणों को एषणीय-बयालीस दोषों से रहित, अशन पान खादिम और स्वादिम आहार आदि बहराता था। तथा बहुत-से शीलव्रत, गुण, विरमण, प्रत्याख्यान तथा पोषधोपवास आदि से अपनी आत्मा को भावित करता हुआ विचरता था।

ફેલાયલો હતો. યાચકો માટે હંમેશાં તેના દ્વારો ખુલ્લા રહેતા હતા. રાજાઓના અંતઃપુરમાં-રણવાસમાં પણ તે પ્રવેશ કરી શકતો હતો. અર્થાત્ રાણીવાસમાં જવામાં પણ તેને કોઈ રોકટોક ન હતી. તે ચતુર્દશી,-ચૌદસ, આઠમ, અમાસ અને પુનમના દિવસે પ્રતિપૂર્ણ પૌષધવ્રત સારી રીતે પાલન કરતો હતો. નિર્ગ્રન્થ શ્રમણોને એષણીય-બેંતાલીસ પ્રકારના દોષો વિનાના અશન, પાન, ખાદિમ અને સ્વાદિમ આહાર વિગેરે વહોરાવતો હતો, તે ઘણા શીલવ્રત, ગુણ, વિરમણ, પ્રત્યાખ્યાન, તથા પૌષધોપવાસ વિગેરેથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતો થકો વિચરતો હતો.

मूलम्—तस्स णं लेवस्स गाहावइस्स नालंदाए बाहिरियाए उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए एत्थ णं सेसदविया नामं उदगसाला होत्था। अणेगखंभसयसन्निविट्ठा पासादीया जाव पडिरूवा, तीसे णं सेसदवियाए उदगसालाए उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए, एत्थ णं हत्थिजामे नामं वणसंडे होत्था, किण्हे वण्णओ वणसंडस्स ॥सू० ३॥७०॥

छाया—तस्य खलु लेपस्य गाथापतेर्नालन्दाया बाह्याया उत्तरपौरस्त्ये दिशिभागे अत्र खलु शेषद्रव्या नामोदकशाला आसीत् अनेकस्तम्भशतसन्निविष्टा प्रासादिका यावत् प्रतिरूपा। तस्याः, खलु शेषद्रव्याया उदकशालाया उत्तरपौरस्त्ये दिग्भागे अत्र खलु हस्तियामनामा वनखण्ड आसीत्, कृष्णो वर्णको वनषण्डस्य ॥सू० ३—७०॥

टीका—'तस्स णं लेवस्स' तस्य—पूर्वोक्तसमृद्ध्यादिगुणगणग्रामविशिष्टस्य खलु लेपस्य 'गाहावइस्स' गाथापतेः 'नालंदाए बाहिरियाए' तादृशगाथापतिस्वामिकाया नालन्दाया बाह्याया नगर्याः, 'उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए' उत्तरपूर्वदिशोरन्तराल विभागे—ईशानकोणे इत्यर्थः। 'एत्थ णं सेसदविया नामं उदगसाला होत्था' अत्र खलु शेषद्रव्या नाम उदकशाला (प्रपा) आसीत्। कीदृशी सा उदकशाला तामेव विशिनष्टि 'अणेगखंभसयसन्निविट्ठा' अनेकस्तम्भशतसन्निविष्टा—बहुशतस्तम्भवतीत्यर्थः। 'पासाईया' प्रासादिका अतिशयिता मनो-

---

'अभिगत—जीवाजीव के स्वरूपके जानकार था और बाकी अगेकी विस्तृत व्याख्या उपासकदशांग सूत्र की 'अगार धर्म संजीवनी' टीका में देखनी चाहिए ॥२॥

'तस्सणं लेवस्स' इत्यादि।

टीकार्थ—पूर्वोक्त गुणों से सम्पन्न लेप गाथापति की नालंदा के उत्तर पूर्व दिशा में—ईशान कोण में 'शेषद्रव्या' नाम की उदकशाला अर्थात् प्याऊ थी। वह उदकशाला सैकड़ों स्तंभों (खंभों) वाली थी, बड़ी ही मनोहर, प्रासादिक और रमणीक थी। उस शेषद्रव्या नामक

અભિગત—જીવ અને અજીવના સ્વરૂપને જાણવાવાળો હતો આના શિવાયનુ વિશેષ વિવેચન ઉપાસકદશાંગસૂત્ર ની અગારસંજીવની ટીકામાં જોઈ લેવુ ॥સૂ ૨॥

'तस्स णं लेवस्स' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—પૂર્વોક્ત ગુણોથી યુક્ત લેપ ગાથાપતીની નાલંદાની ઉત્તર પૂર્વ દિશામાં અર્થાત્ ઇશાનકોણમાં 'શેષદ્રવ્યા' નામની ઉદકશાળા—અર્થાત્ 'પરબ' હતી તે પરબ સેંકડો થાંભલાવાળુ હતું. મોટું હતું, અત્યંત મનોહર હતું,

हारिणी च प्रसादयुक्ता वा 'जाव पडिरूवा' यावत्प्रतिरूपा-सुमनोहरा, यावत्पदेन -दर्शनीया अभिरूपेति ग्राह्यम् । 'तीसेण सेसदवियाए' तस्याः-खलु शेषद्रव्या नामवत्याः 'उदगसालाए' उदकशालायाः-प्रपायाः 'उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए' उत्तरपूर्वस्यां दिशि 'एत्थ ण' अत्र खलु 'हत्थिजामे णामं वणसंडे होत्था' हस्तियाम-नामा वनषण्ड आसीत्। 'किण्हे वण्णओ वणणसडस्स' कृष्णो वर्णको वन-षण्डस्य-तद्वनं कृष्णरूपं बहुविधपुष्पपुष्करिणीपक्षिमृगादिभिरावृत्तमासीत् एतस्य व्याख्या औपपातिक सूत्रे पीयूषवर्षिणी टीकायां विलोकनीया ॥सू० ३-७०॥

मूलम्-तंसि च णं गिहपदेसंमि भगवं गोयमे विहरइ, भगवं च णं अहे आरामंसि। अहे णं उदए पेढालपुत्ते भगवं पासावच्चिज्जे नियंठे मेयज्जे गोत्तेणं जेणेव भगवं गोयमे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता भगवं गोयमं एवं वयासी-आउ-संतो ! गोयमा ! अत्थि खलु मे केइ पदेसे पुच्छियव्वे तं च आउसो! अहासुयं अहा दरिसियं मे वियागरेहि सवायं, भगवं गोयमे उदयं पेढालपुत्ते एवं वयासी अवियाइ आउसो! सोच्चा णिसम्म जाणिस्सामो सवायं उदए पेढालपुत्ते भगवं गोयमे एवं वयासी ॥सू० ४॥७१॥

छाया—तस्मिंश्च गृहप्रदेशे भगवान् गौतमो विहरति, भगवांश्चाध आरामे। अथ खलु उदकः पेढालपुत्रः भगवत्पार्श्वापत्यीयः निर्ग्रन्थः मेदार्यो गोत्रेण यत्रैव भगवान् गौतमस्तत्रैव उपागच्छति, उपागम्य भगवन्तं गौतममेवमवादीत् आयुष्मन् गौतम! अस्ति खलु मे कोऽपि प्रदेशः प्रष्टव्यः, तच्चाऽऽयुष्मन् ! यथा

उदकशाला के उत्तर पूर्व दिशा में हस्तियाम नामक वनखण्ड था। वह कृष्ण वर्ण था, इत्यादि वर्णन यहां औपपातिक सूत्र के अनुसार कर लेना चाहिए। अर्थात् वह विविध प्रकार के पुष्पों पुष्करिणियों पक्षियों, मृगो आदि से युक्त था। इनकी व्याख्या औपपातिकसूत्र की पीयूषवर्षिणी टीका में देखलेनी चाहिए ॥३॥

પ્રાસાદીય અને રમણીય હતું. તે શેષદ્રવ્ય' નામની ઉદકશાળા-પરબની ઉત્તર પૂર્વ દિશામા હસ્તિયામ નામનું વનખંડ હતુ. આ વનખંડ કૃષ્ણવર્ણવાળું હતું વિગેરે વર્ણન અહીંયાં ઔપપાતિક સૂત્રમા કહ્યા પ્રમાણે સમજી લેવું અર્થાત્ તે જૂદા જૂદા પ્રકારના પુષ્પો, પુષ્કરિણીયો, પક્ષિયો, વિગેરેથી યુક્ત હતું આની વ્યાખ્યા ઔપપાતિક સૂત્રની પીયૂષવર્ષિણી ટીકામાં જોઇ લેવી. ॥સૂ૦ ૩॥

श्रुतं यथादर्शनं मे व्यागृणीहि सवाद भगवान् गौतमः उदकं पेढालपुत्रमेवमवादीत्, अपि चेदायुष्मन्! श्रुत्वा निशम्य ज्ञास्यामः सवादमुदकः पेढालपुत्रो भगवन्तं गौतममेवमवादीत् ॥सू०४-७१॥

टीका—'तस्सिं च णं गिहपदेसंमि भगवं गोयमे विहरइ' तस्मिश्च खलु गृहप्रदेशे भगवान् गौतमो विहरति। वनषण्डोयगृहसमीपे गौतमः कदाचित् समवसृतः। 'भववं च णं अहे आरामंसि' भगवांश्चाधः आरामे, स च गौतमः पूर्वानुपूर्व्या विहरन् ग्रामानुग्रामं व्रजन् वनषण्डे समवसृत इत्यर्थः, 'अहे णं उदए पेढाल पुत्ते भगव पासावच्चिज्जे नियठे मेयज्जे गोत्तेण जेणेव भगवं गोयमे तेणेव उवा गच्छइ' अथ खलु उदकः पेढालपुत्रो भगवत्पार्श्वापत्यीयः-भगवत्पार्श्वस्वामिनः परम्पराशिष्योऽपत्यम्, निर्ग्रन्थो गोत्रेण मेदार्यः-मेदार्यगोत्रेण निर्ग्रन्थः-मेदार्यगोत्रो निर्ग्रन्थ इत्यर्थः, यत्र गौतमस्तत्रोपागच्छति भगवतः श्री पार्श्वनाथस्य परम्पराऽपत्यं मेदार्यगोत्रो भगवतो गौतमस्य समीपमागत्योपविशति। 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'भगवं गोयमं एवं वयासी' भगवन्त गौतममेवमवादीत्, 'आउसो गोयमा!' आयुष्मन् गौतम! 'अत्थि मे केइपदेसे पुच्छियव्वे' अस्ति खलु मे कश्चित्प्रदेशः प्रष्टव्यः-आगमोक्तं प्रष्टव्यं मे किञ्चिद्विद्यते। 'तं च आउसो! अहासुयं

'तस्सिं च णं' इत्यादि।

टीकार्थ-एक वार गौतम स्वामी उस वनखण्ड में बने गृह के समीप पधारे। अर्थात् अनुक्रम से विहार करते हुए और एक ग्राम से दूसरे ग्राम पहुंचते हुए उस वनखण्ड में पधारे। उस समय उदकपेढाल पुत्र नामक निर्ग्रन्थ, जो भगवान् पार्श्वनाथ की परम्परा के शिष्य थे, तथा मेदार्य गोत्रीय थे, भगवान् गौतम के समीप आकर बैठे। समीप आकर उन्होंने गौतम से कहा-हे आयुष्मन् गौतम! मुझे आप से कुछ

'तस्सिं च णं' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—એકવાર ગૌતમ સ્વામી તે વનખંડમા બનેલા ગૃહની નજીક પધાર્યા અર્થાત્ અનુક્રમથી વિહાર કરતાં કરતાં અને એક ગામથી બીજે ગામ પહોંચતા થકા તે વનખંડમા પધાર્યા. તે વખતે ઉદકપેઢાલપુત્ર નામના નિર્ગ્રન્થ કે જે ભગવાન્ પાર્શ્વનાથની પરંપરાના શિષ્ય હતા તથા મેદાર્ય ગોત્રના હતા. તેઓ ભગવાન્ ગૌતમસ્વામીની પાંસે આવીને બેઠા અને તે પછી ગૌતમસ્વામીને કહ્યું કે-હે આયુષ્મન્ ગૌતમ! મારે આપને કંઈક પૂછવુ છે. તેના ઉત્તર

अहादरिसियं मे वियागरेहि सवायं' हे आयुष्मन् ! तं प्रश्नं यथा श्रुतं यथादर्शनं मे व्यागृणीहि-कथय सवादं-वादेन सहितम्, यथा भगवतो महावीरस्य समीपे भगवता श्रुतं निश्चितञ्च तथा सवादं मे कथयेत्यर्थः, ततः 'भगवं गोयमे उदयं पेढाल-पुत्तं एवं वयासी' भगवान् गौतम उदकनामानं पेढालपुत्रमेवम्-वक्ष्यमाणप्रकारं वचनमवादीत्। 'अवियाइ आउसो! सोच्चा निसम्म जाणिस्सामो सवायं' अपि चेत्-आयुष्मन् ! श्रुत्वा निशम्य वयं ज्ञास्यामः सवादम्, गौतमोऽत्रोचत् भगवत्प्रश्नं श्रुत्वा यद्यहं ज्ञास्यामि-तदा-सवादं तदुत्तरं दास्यामि। 'उदए पेढालपुत्ते भगवं गोयमं एवं वयासी' पेढालपुत्रो भगवन्तं गौतममेवमवादीदिति ॥४-७१॥

मूलम्-आउसो ! गोयमा ! अत्थि खलु कुमारपुत्तिया नाम समणा निग्गंथा तुम्हाणं पवयणं पवयमाणा गाहावई समणो-वासगं उवसन्नं एवं पच्चक्खावेंति-णण्णत्थ अभिओएणं गाहा-वइ चोरग्गहणविमोक्खणयाए तसेहिं पाणेहिं णिहाय दंडं, एवं णं पच्चक्खंताणं दुप्पच्चक्खायं भवइ, एवं ण्हं पच्चक्खावे-माणाणं दुपच्चक्खावियव्वं भवइ, एवं ते परं पच्चक्खावेमाणा अतियरंति सयं पतिण्णं, कस्स णं तं हेउं ? संसारिया खलु पाणा थावरा वि पाणा तसत्ताए पच्चायंति, तसा वि पाणा

पूछना है। उसका उत्तर भगवान् महावीर से आपने जैसा सुना है और विचार किया है, वह मुझसे वाद सहित अर्थात् युक्तिपूर्वक कहिए।

गौतम स्वामी ने उदकपेढालपुत्र से इस प्रकार कहा-आयुष्मन् ! आपके प्रश्न को सुनकर यदि मुझे ज्ञान होगा तो वाद के साथ उसका उत्तर दूंगा। तब उदक पेढालपुत्र भगवान् गौतम से इस प्रकार कहने लगे—॥४॥

ભગવાન્ મહાવીર સ્વામી પાંસેથી તમોએ જે પ્રમાણે સાંભળેલ હોય અને વિચારેલ હોય તે પ્રમાણે મને વાદ સહિત અર્થાત્ યુક્તિયુક્ત રીતે કહો.

ગૌતમસ્વામીએ ઉદકપેઢાલ પુત્રને આ પ્રમાણે કહ્યું-હે આયુષ્મન્ આપના પ્રશ્નને સાંભળીને જે મારા જાણવામાં હશે તે વાદ સહિત એટલે કે સયુક્તિક રીતે તેનો ઉત્તર આપીશ. તે પછી ઉદકપેઢાલપુત્ર ભગવાન્ ગૌતમને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા. ॥સૂ૦ ૪॥

थावरत्ताए पच्चायंति, थावरकायाओ विप्पमुच्चमाणा तसकायंसि उववज्जंति, तसकायाओ विप्पमुच्चमाणा थावरकायंसि उववज्जंति, तेसिं च णं थावरकायंसि उववण्णाणं ठाणमेयं घत्तं ।सू०५॥७२॥

छाया—आयुष्मन् ! गौतम ! सन्ति खलु कुमारपुत्राः नाम श्रमणाः निर्ग्रन्थाः युष्माकं प्रवचनं प्रवदन्तः गाथापतिं श्रमणोपासकमुपसन्नमेवं प्रत्याख्यापयन्ति नान्यत्राभियोगेन गाथापतिचोरग्रहणविमोक्षणेन त्रसेषु प्राणेषु निहाय दण्डम् एवं प्रत्याख्यापयतां दुष्प्रत्याख्यानं भवति, एवं-प्रत्याख्यापयतां दुष्प्रत्याख्यापयितव्यं भवति, एवं ते प्रत्याख्यापयन्तोऽति-चरन्ति स्वां प्रतिज्ञाम् । 'कस्य हेतोः संसारिणः खलु प्राणाः-स्थावरा अपि प्राणाः त्रसत्वाय प्रत्यायान्ति त्रसा अपि प्राणाः स्थावरत्वाय प्रत्यायान्ति स्थावरकायाद् विप्रमुच्यमानाः त्रसकायेषूत्पद्यन्ते, त्रसकायाद् विप्रमुच्यमानाः स्थावरकायेषूत्पद्यन्ते तेषां च खलु स्थावरकायेषूत्पन्नानां स्थानमेतद् घात्यम् ॥५-७२॥

टीका—'आउसो गोयमा !' आयुष्मन् गौतम ! उदको वदति भगवन्तं गौतमम्, हे गौतम ! 'अत्थि खलु कुमारपुत्तिया नाम समणा निग्गंथा' सन्ति खलु कुमारपुत्राः श्रमणा निर्ग्रन्थाः-कुमारपुत्रा नामानो जैनाः साधवः सन्ति । 'तुम्हाणं पवयणं पवयमाणा गाहावइं समणोवासगं उवसन्नं एवं पच्चक्खावेंति' युष्माकं प्रवचनं प्रवदन्तो गाथापतिं श्रमणोपासकम् उपसन्नमेवं प्रत्याख्यापयन्ति, ते च कुमारपुत्राः साधवो भगवतः प्रवचनमनुवर्त्तमानाः श्रावकानेवं प्रत्याख्यापयन्ति । 'णण्णत्थ अभिओएणं गाहावइचोरग्गहणविमोक्खणयाए' नाऽन्यत्राऽभियोगेन गाथापतिचोर-

---

'आउसो ! गोयमा' इत्यादि ।

टीकार्थ—उदक पेढालपुत्र ने भगवान् गौतम से कहा-आयुष्मन् गौतम ! कुमार पुत्र नामक श्रमण निर्ग्रन्थ हैं जो आपके प्रवचन का उपदेश करते हैं। जब कोई श्रमणोपासक प्रत्याख्यान करने के लिए उनके पास पहुंचता है तो वे उसे यों प्रत्याख्यान करवाते हैं-'राजा आदि के अभियोग (बलात्कार) के सिवाय, गाथापति चोर विमोक्षण

'આઉસો ગોયમા' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—ઉદકપેઢાલપુત્રે ભગવાન્ ગૌતમને કહ્યું-હે આયુષ્મન્ ગૌતમ ! કુમાર પુત્રક નામના શ્રમણ નિર્ગ્રન્થ છે, જે આપના પ્રવચનનો ઉપદેશ કરે છે. જ્યારે કોઈ શ્રમણોપાસક પ્રત્યાખ્યાન કરવા માટે તેમની પાસે જાય છે, તો તેઓ તેને આ પ્રમાણે પ્રત્યાખ્યાન કરાવે છે. 'રાજા વિગેરેના અભિયોગ (બલાત્કાર)

ग्रहणविमोक्षणेन, अन्तरेण राजाद्यभियोगं तत्राऽभियोगः-अपराधः गाथापतिचोर-ग्रहणविमोक्षण दृष्टान्तेन प्रत्याख्यानं कारयन्ति तद्यथा 'तसेहिं पाणेहिं णिहाय दंडं' त्रसप्राणिषु दण्डं-हिंसां निहाय-त्यक्त्वा त्रसप्राणिषु दण्डस्य प्रत्याख्यानं भवति। 'एवं ण्हं पच्चक्खंताणं दुप्पच्चक्खायं भवइ' एवं प्रत्याख्यानवतां दुष्प्रत्याख्यानं भवति, स्थूलकायहिंसां त्यक्त्वा सूक्ष्मेषु प्रत्याख्यानं करोति तदेतत्प्रत्याख्यानं न समीचीनम्-अनया रीत्या क्रियमाणं प्रत्याख्यानं न युक्तम्। 'एवं ण्हं पच्चक्खावेमाणाणं दुपच्चक्खावियव्वं भवइ' एवं प्रत्याख्यापयतां दुष्प्रत्याख्यापयितव्यं भवति। परन्तु-वक्ष्यमाण-रीत्या प्रत्याख्यानं कर्त्तव्यमिति मे प्रतिभाति। कुतो दुष्प्रत्याख्यानमिदं तत्राह-'एवं ते परं पच्चक्खावेमाणा अतियरंति सयं पतिण्णं' एवं प्रत्याख्यापयन्तोऽति चरन्ति स्वां प्रतिज्ञाम्, एवं कुर्वाणाः स्वकीयां प्रतिज्ञामेव हापयन्ति। 'कस्स णं तं हेउं' तत् कस्य हेतोः प्रतिज्ञाभङ्गः, 'संसारिया खलु पाणा थावरा वि पाणा तसत्ताए पच्चायंति' संसारिणः खलु प्राणाः सर्वे जीवाः कर्मपराधीनाः स्थावरा अपि प्राणाः त्रसत्वाय प्रत्यायान्ति। इदानीं ये स्थावराः ते एव कालान्तरे कर्मवलात् त्रसयोनिमापद्यन्ते 'तसा वि पाणा थावरत्ताए पच्चायंति' त्रसा अपि स्थावरत्वाय प्रत्यायान्ति, 'थावरकायाओ विप्पमुच्चमाणा तसकायंसि उववज्जंति' स्थावरकायाद् विप्रमुच्यमाना त्रसकायेषूत्पद्यन्ते। 'तसकायाओ

के न्याय से त्रस जीवों की हिंसा का त्याग है।' किन्तु इस प्रकार का प्रत्याख्यान खोटा प्रत्याख्यान है। ऐसा प्रत्याख्यान करने वाले अपनी की हुई प्रतिज्ञा का उल्लंघन करते हैं, किस प्रकार वे अपनी प्रतिज्ञा का उल्लंघन करते हैं, वह मैं कहता हूं। संसार के सभी प्राणी कर्मों के अधीन हैं। स्थावर प्राणी कभी त्रसपर्याय धारण कर लेते हैं और इस समय जो प्राणी त्रस हैं वे कर्मोदय से स्थावर के रूप में आजाते हैं। अनेक जीव त्रसकाय से छूटकर स्थावरकाय

સિવાય ગાથાપતિ ચોરવિમોક્ષણુના ન્યાયથી ત્રસ જીવોની હિંસાનો ત્યાગ છે. પરંતુ આવા પ્રકારનું પ્રત્યાખ્યાન ખોટું પ્રત્યાખ્યાન છે. આવું પ્રત્યાખ્યાન કરવાવાળા પોતે કરેલી પ્રતિજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરે છે. કઇ રીતે તેઓ પોતાની પ્રતિજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરે છે. તે કહું છું. સંસારના સઘળા પ્રાણિયો કર્મોને અધીન છે. સ્થાવર પ્રાણી પણ કયારેક ત્રસપર્યાય ધારણ કરી લે છે. અને વર્તમાન સમયે જે ત્રસ પ્રાણી છે, તેઓ કર્મના ઉદયથી સ્થાવરપણામાં આવી જાય છે. અનેક જીવો ત્રસકાયથી છૂટિને સ્થાવરપણામાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને

विप्पमुच्चमाणा थावरकायंसि उववज्जंति' त्रसकायाद्विप्रमुच्यमानाः स्थावरकाये पूत्पद्यन्ते । 'तेसिं च णं थावरकायंसि उववण्णाणं ठाणमेयं घत्तं' तेषां च स्थावरकायेपूत्पन्नानां स्थानमेतद् घात्यम्, कदाचित् त्रसाः स्थावरतामापद्यन्ते कर्मबलात्पूर्वशरीरं परित्यजन्तः, तथा-स्थावरा अपि पूर्वं स्थावरशरीरं परित्यजन्तो विलक्षणकर्मबलात् त्रसशरीरम् आप्नुवन्ति । प्रतिज्ञा कृता त्रसजीवविषया, त्रसश्च स्थावरतां गतः । स्थावरे विहन्यमाने प्रतिज्ञा कथमुपपादिता स्यादिति भावः । अतः प्रत्याख्याने किञ्चिद्विशेषणीयं येन प्रतिज्ञा संपादिता स्यादिति मे मतिः ।

गाथापतिचोरग्रहणविमोचनन्यायस्वरूपमित्थम्-तथाहि-कुत्रचिद्देशे-एको-राजा आसीत् तेन कदाचिदेवं विज्ञापितम्-अहो लोकाः! अद्य नगराद् बहिरुद्याने कौमुदीमहोत्सवो मन्तव्यो वर्त्तते । अतोऽस्यां रात्रौ नगरे केनापि न स्थातव्यम्-किन्तु-ततो बहिरुद्याने गन्तव्यम् । अन्यथा-प्राणदण्डो भविष्यति, तच्छ्रुत्वा

में उत्पन्न हो जाते हैं और स्थावर काय से छूटकर त्रस कायमें उत्पन्न हो जाते हैं । ऐसी स्थिति में प्रतिज्ञा करने वाले ने त्रस जीवों की हिंसा का त्याग किया और त्रस जीव स्थावर के रूप में उत्पन्न हो गया तो उस समय वह उसका घात करने लगेगा । इस प्रकार स्थावर जीव का घात करने पर उसकी प्रतिज्ञा खंडित हो जाती है । अतएव प्रतिज्ञा लेते समय ऐसा कुछ विशेषण जोड़ना चाहिए जिससे प्रतिज्ञा खण्डित न हो । ऐसा मेरा अभिप्राय है ।

ऊपर गाथापति चोर विमोक्षण नामक जिसन्याय (उदाहरण) का उल्लेख किया गया है, उसका स्वरूप इस प्रकार है-किसी जगह एक राजा था । एक बार उसने घोषणा करवाई-हे लोको ! आज नगर के बाहर उद्यान में कौमुदी महोत्सव मनाना है, अतएव इस रात्रि के

સ્થાવરપણામાંથી છૂટીને ત્રસકાયમાં ઉત્પન્ન થઇ જાય છે. એવી સ્થિતિમાં પ્રતિજ્ઞા કરવાવાળાએ ત્રસ જીવોની હિંસાનો ત્યાગ કર્યો અને ત્રસ તથા સ્થાવરપણાથી ઉત્પન્ન થયા. તો તે સમયે તેનો ઘાત કરવા લાગશે આ રીતે સ્થાવર જીવનો ઘાત કરવાથી તેની પ્રતિજ્ઞા ખંડિત થઇ જાય છે તેથીજ પ્રતિજ્ઞા લેતી વખતે એવું કંઇક વિશેષણ યોજવું જોઇએ કે જેનાથી પ્રતિજ્ઞા ખંડિત ન થાય. આ પ્રમાણે મારો અભિપ્રાય છે

ઉપર ગાથાપતિ ચોરવિમોક્ષણ નામના જે ન્યાયનું ઉદાહરણ આપીને તેનો ઉલ્લેખ કર્યો છે, તે ન્યાય આ પ્રમાણે છે.-કોઇ સ્થળે એક રાજા હતો. તેણે જાહેરાત કરાવી કે-હે લોકો ! આજે નગરની બહાર ઉદ્યાનમાં કૌમુદી નામનો ઉત્સવ મનાવવો છે. તેથી રાત્રીના સમયે કોઇએ શહેરની અંદર રહેવું

सायङ्कालात्प्रागेव सर्वे नगराद् बहिरुद्यानं गतवन्तः, किन्तु—तत्रैकस्य वैश्यस्य पञ्चपुत्राः कार्यासक्तमनसः यथाकालं नगराद् बहिर्गन्तुं न पारितवन्तः, पश्चात् कियद्रात्रिव्यतीतानन्तरं स्मरणे जातेऽपि कपाटबन्दीभूतान्नगरद्वाराद् बहिर्गन्तुमसक्ताः सन्तस्तत्रैव स्थितवन्तः। ततः प्रभाते राजपुरुषेण राज्ञोऽपमानमिति कृत्वा ते गृहीत्वा आनीताश्च राजान्तिकम्। राजा जातामर्षेण पञ्चानामपि तत्पुत्राणां वधे आज्ञप्ते तत्पिता वैश्यः तेषां विमोक्षणाय बहुमुद्योगं चकार। विफलीभूते तदुद्योगे चतुर्णां त्रयाणां द्वयोरेकस्य च क्रमगत्या विमोचनाय राजानमनु-

---

समय कोई नगर के अन्दर न रहे। सब बाहर उद्यान में जाएं। जो इस आदेश का उल्लंघन करेगा उसे प्राणदण्ड दिया जाएगा।

यह घोषणा सुनकर सब नगर निवासी संध्या होने से पहले ही बाहर उद्यान में चले गये। किन्तु एक वणिक् के पांच पुत्र कार्य में अत्यन्त व्यस्त होने के कारण उक्त आदेश को भूल गये और जब स्मरण हुवा उस समय नगर के द्वार बन्ध होने से बाहर न जा सकने के कारण अपने पांचों नगर में ही रह गये प्रभात होने पर राजपुरुष उनका नगर में रहना सहन न कर सके। उन्होंने इसे राजा का अपमान समझकर उन्हें पकड लिया और राजा के समक्ष उपस्थित किया। राजा ने क्रुद्ध होकर पांचों पुत्रों के प्राण वध की आज्ञा दे दी। तब वणिक् ने उन्हे छुडाने का उद्योग किया। जब उसका यह उद्योग सफल नहीं हुआ तो चार पुत्रों को बचाने का प्रयत्न किया। वह भी असफल रहा तो तीन को, दो को और अन्त में विवश होकर

નહીં બધાએ બહાર ઉદ્યાનમા જવું જે આ હુકમનુ ઉલ્લઘન કરશે, તેને પ્રાણાન્તની શિક્ષા કરવામાં આવશે. આ જાહેરાત સાંભળીને બધા જ નગરજનો સાંજ થતાં પહેલાં જ નગરની બહાર બગીચામાં ચાલ્યા ગયા. પરતુ એક વાણિયાના પાંચ પુત્રો કામમાં અત્યંત મશગુલ હોવાથી રાજાના તે હુકમને ભૂલી ગયા અને જ્યારે યાદ આવ્યું ત્યારે નગરના દરવાજા બંધ હોવાથી બહાર જઇ શકયા નહી તેથી તેઓ પાંચે જણા શહેરમાં રહી ગયા. રાજપુરૂષો તેઓનું નગરમાં રહેવાનું સહન કરી શકયા નહીં તેઓએ તેને રાજાનું અપમાન સમજીને તે પાંચે જણાને પકડી લીધા અને રાજાની પાસે હાજર કર્યા રાજાએ ક્રોધયુક્ત થઇને પાંચે જણાને ફાંસીએ ચડાવવાનો હુકમ કર્યો. તે વખતે વાણીયાએ તેઓને છોડાવવા ઘણો પ્રયત્ન કર્યો પરંતુ જ્યારે તે પ્રયત્નમાં સફળ ન થયો ત્યારે ચાર પુત્રોને બચાવવા પ્રયત્ન કર્યો તેમાં પણ તે નિષ્ફળ થયો જેથી ત્રણને પછી બેને અને છેવટે વ્યાકુળ થઇને એક પુત્રને

प्रतिपादितम्, 'एवमसंते असंविज्जमाणे जेसिं तं असंते असंविज्जमाणे' एवमसन् -अविद्यमानः शरीराद्भिन्नो जीवः न जीवस्य शरीरात् पृथक् सत्ताऽस्ति। अतः सोऽसंवेद्यमानः अननुभूयमानशरीरात् पृथग्, जीवस्य नानुभवो जायते। येषां मते स जीवः असन् असंवेद्यमान इति कथनं वर्त्तते 'तेसिं तं सुयक्खायं भवइ' तेषां तद् आख्यानं स्वाख्यातं-सुष्ठुत्वेन निरूपणं भवति, एतादृशीं स्थितिं दृष्ट्वा इत्थं निश्चितं भवति यच्छरीरातिरिक्तो जीवो नास्तीति। कुतः शरीरात् पृथक्त्वेन जीवस्याऽप्रतिभासनात्। अतः पूर्वोक्तं सिद्धान्तं मन्यमानानां कथनमिदं शरीरातिरिक्तो जीवो नास्तीति तद् युक्तिसङ्गतमेव। येषां तु मतमिदम्-'अन्नो भवइ जीवो अन्नं सरीरं' अन्यो भवति जीवोऽन्यच्छरीरम्, शरीराद् व्यतिरिक्तो जीव इति, 'तम्हा' तस्मात्-'ते एवं नो विप्पडियंति' ते एवं नो विप्रतिवेदयन्ति-नो अनुभवन्ति। 'अयमाउसो' अयं हे आयुष्मन्! 'आया दीहेइवा हस्सेइवा परिमंडलेइवा' आत्मा दीर्घइति वा, ह्रस्व इति वा, परिमण्डलमिति वा, यदि-शरीरादिभ्यो भिन्न आत्मा कश्चिद्भवेत्तदा ह्रस्वादिपरिमाणैः परिच्छिन्नतया-उपदर्शयितुं शक्येत, न पुन स्तथोपदर्श्यते। तस्मान्नास्त्यतिरिक्त आत्मेति। 'वट्टेइवा' वर्त्तुल इति वा 'तंसेइ वा' त्र्यस्रः इति वा-त्रिकोण इत्यर्थः 'चउरंसेइ वा' चतुरस्र

कार ने यह प्रतिपादन किया है। सामान्य रूप से तो मृतक के साथ अर्थी भी जला दी जाती है। इस स्थिति को देखकर यही निश्चित होता है कि शरीर से भिन्न जीव का अस्तित्व नहीं है, क्योंकि जीव शरीर से भिन्न प्रतीत नहीं होता है। अत एव इस सिद्धान्त को स्वीकार करने वालों का कथन है कि शरीर से भिन्न जीव का अस्तित्व न मानना ही युक्ति संगत है। जिसके मत के अनुसार आत्मा दीर्घ है या ह्रस्व है, लड्डू के समान गोल है, चूडी के समान गोलाकार हैं, त्रिकोण है, चतुष्कोण है, लम्बी है, षट् कोण है या अष्टकोण है किस आकार का है? काला

છે. સામાન્ય રીતે તો મરેલાની સાથે અર્થી-ઠાઠડી પણ બાળી નાખવામાં આવે છે. આ સ્થિતિને જોઈને એવો નિશ્ચય થાય છે કે-શરીરથી જુદા એવા આત્માનું અસ્તિત્વ જ નથી. કેમકે-જીવ શરીરથી અલગ પ્રતીત થતો નથી. તેથી જ આ સિદ્ધાંતનો સ્વીકાર કરવાવાળાઓનું કહેવું છે કે-શરીરથી જુદો આત્માને ન માનવો એજ યુક્તિ યુક્ત છે. જેમના મત પ્રમાણે આત્મા દીર્ઘ છે, અથવા હ્રસ્વ છે, લાડુની જેમ ગોળ છે, ચૂડીની સરખા ગોળ આકારવાળો છે, ત્રિકોણ-ત્રણ ખૂણા વાળો છે, ચતુષ્કોણ -ચાર ખૂણાવાળો છે, લાંબો છે, ષટ્કોણ ૭ ખૂણાવાળો છે. અષ્ટકોણ આઠ

नीतवान्। अनुनीतेन राज्ञा च केवलमेकपुत्रवधत्यागमात्रेण अनुगृहीतः स वैश्यः। तद्वत् साधुः सर्वेषामपि वधं निवारयन् कालगत्या दुरत्ययैकस्यापि वधं निवारये-दिति सोऽयं गाथापतिचोरग्रहणविमोचनन्यायः ॥५-७२॥

मूलम्—एवं ण्हं पच्चक्खंताणं सुपच्चक्खायं भवइ, एवं ण्हं पच्चक्खावेमाणाणं सुपच्चक्खावियं भवइ, एवं ते परं पच्च-क्खावेमाणा णाइयरंति सयं पइण्णं, णण्णत्थ अभिओगेणं गाहावइचोरग्गहणविमोक्खणयाए तसभूएहिं पाणेहिं णिहाय दंडं, एवमेव सइभासाए परक्कमे विज्जमाणे जे ते कोहा वा लोहा वा परं पच्चक्खावेंति अयं पि णो उवएसे णो णेयाउए भवइ, अवियाइं आउसो! गोयमा! तुब्भं पि एवं रोयइ ॥सू० ६॥७३॥

छाया—एवं खलु प्रत्याख्यायतां सुप्रत्याख्यातं भवति। एवं खलु प्रत्या-ख्यापयतां सुप्रत्याख्यापितं भवति। एवं ते परं प्रत्याख्यापयन्तो नातिचरन्ति स्वीयां प्रतिज्ञाम्, नान्यत्राऽभियोगेन गाथापतिचोरग्रहणविमोक्षणतः त्रसभूतेषु प्राणेषु निहाय दण्डम्। एवमेव सति भाषायाः पराक्रमे विद्यमाने ये ते क्रोधाद्वा लोभाद्वा परं प्रत्याख्यापयन्ति (तेषां मृषावादो भवति) अयमपि न उपदेशो, न नैयायिको भवति। अपि च आयुष्मन्! गौतम! तुभ्यमपि एवं रोचते ॥६-७३॥

एक पुत्र को बचानेका अत्यंत विनय के साथ प्रयत्न किया वणिक् के अनुनय-विनय को स्वीकार करके राजाने एक पुत्र को बचाने को प्राण-वध से मुक्त किया। इसी प्रकार साधु तो सभी प्राणियो के प्राणातिपात का त्याग करना चाहता है किन्तु जब यह संभव नहीं होता और कोई सब प्राणियों के प्राणातिपात का त्याग करने में समर्थ नहीं होता तो जितना त्याग कर सके उतनाही करवाता है। यही गाथापति चोर विमोक्षणन्याय का अभिप्राय है ॥५॥

બચાવવા માટે ઘણા જ વિનયપૂર્વક પ્રયત્ન કર્યો તે વાણિયાના વિનયને સ્વીકારીને રાજાએ તેના એક પુત્રને ફાંસીથી મુક્ત કર્યો આ પ્રમાણે સાધુ તો બધા જ પ્રાણિયોના પ્રાણાતિપાતનો ત્યાગ કરવાની ઈચ્છા રાખે છે. પરંતુ જ્યારે તેનો સંભવ હોતો નથી અને કોઈ બધા જ પ્રાણિયોના પ્રાણાતિપાત (હિંસા)નો ત્યાગ કરવામાં સમર્થ થતા નથી તો જેટલાનો ત્યાગ કરી શકાય એટલાનો જ ત્યાગ કરાવે છે. આજ ગાથાપતિ ચોરવિમોક્ષણ ન્યાયનો અભિપ્રાય છે ॥સૂ૦ ૫॥

टीका—उदकः पेढालपुत्रः स्वाभिमतं सुप्रत्याख्यानस्वरूपं दर्शयति पराकृत्य पराभिमतं शास्त्रमिदं च स्वमत्याख्यानम्। 'एवं ण्हं पच्चक्खंताणं सुपच्चक्खायं भवइ' एवं खलु प्रत्याख्यायतां सुप्रत्याख्यातं भवति। परन्तु-य एवं प्रत्याख्यानं करोति तस्य सुप्रत्याख्यानं भवतीति। 'एवं ण्हं पच्चक्खावेमाणं सुपच्चक्खावियं भवइ' एवं खलु प्रत्याख्यानं कारयति-तदीयं प्रत्याख्यानं सुप्रत्याख्यापितमिति। 'एवं ते परं पच्चक्खावेमाणा णातियरंति सयं पइण्णं' एवं प्रकारेण परं प्रत्याख्यापयन्तो नातिचरन्ति-नातिक्रामन्ति स्वकीयां प्रतिज्ञामिति। स्वाभिमतप्रत्याख्यानप्रकारं दर्शयति। 'णण्णत्थ अभिओगेणं गाहावइचोरग्गहणविमोक्खणयाए' नान्यत्राभियोगेन गाथापतिचोरग्रहणविमोक्षणतः 'तसभूएहिं पाणेहिं णिहाय दंडं' त्रसभूतेषु प्राणेषु निहाय दण्डम्, तत्र अभूत् भवति भविष्यतीति भूतः जीव इत्यर्थः, त्रसपदोत्तरं भूतपदं निवेश्यम्-तथा च-'एवमेव सइ भासाए परक्कमे विज्जमाणे'

'एवं ण्हं पच्चक्खंताणं' इत्यादि।

टीका—उदक पेढाल पुत्र अपने अभीष्ट प्रत्याख्यान के स्वरूप को कहते हैं। इस प्रकार से प्रत्याख्यान करने वालों का प्रत्याख्यान सुप्रत्याख्यान होता है और इस प्रकार से प्रत्याख्यान करने वालों का सुप्रत्याख्यान कराना कहलाता है। जो इस प्रकार प्रत्याख्यान कराते हैं, वे अपनी प्रतिज्ञा का उल्लंघन नहीं करते अब प्रत्याख्यान की वह विधि दिखलाते हैं-राजाभियोग को छोड़ कर गाथापति चोर विमोक्षण न्याय से त्रसभूत अर्थात् वर्त्तमान काल में जो जीव त्रस पर्याय में है, उनकी हिंसा का त्याग है। अभिप्राय यह कि 'त्रस' इस शब्द के आगे एक 'भूत' शब्द और लगा देना चाहिए। 'भूत' शब्द जोड

'एवं ण्हं पच्चक्खंताण' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—ઉદક પેઢાલપુત્ર પોતાને ઈષ્ટ પ્રત્યાખ્યાનના સ્વરૂપને બતાવે છે. તે આ પ્રમાણે છે—પ્રત્યાખ્યાન કરવાવાળાઓનું પ્રત્યાખ્યાન સુપ્રત્યાખ્યાન કહેવાય છે. અને આવા પ્રકારથી પ્રત્યાખ્યાન કરવાવાળાઓને સુપ્રત્યાખ્યાન કરાવવું તેમ કહેવાય છે જેઓ આવી રીતે પ્રત્યાખ્યાન કરાવે છે, તેઓ પોતાની પ્રતિજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરતા નથી. હવે તે પ્રત્યાખ્યાનની વિધિ બતાવતાં કહે છે-રાજાભિયોગ-રાજાદ્વારા થયેલ વિઘ્નને છોડીને ગાથાપતિ ચોરવિમોક્ષણ ન્યાયથી ત્રસભૂત અર્થાત્ વર્તમાન કાળમા જે જીવો ત્રસ પર્યાયમા રહેલા છે. તેની હિંસાનો ત્યાગ કરેલ છે

કહેવાનો આશય એ છે કે-ત્રસ આ શબ્દની આગળ એક 'ભૂત' શબ્દ

एवमेव सति भाषायाः पराक्रमे विद्यमाने । भूतपददानेन शक्तिवलात् क्रियमाणं प्रत्याख्यानं सुप्रत्याख्यानं भवति अनतिचरितं भवति प्रतिज्ञा भङ्गोऽपि न भवति। एवंविधस्थितौ 'जे ते कोहा वा लोहा वा परं पच्चक्खावेंति' ये ते पुरुषाः क्रोधाद्वा लोभाद्वा स्वाग्रहाद्वा भूतपदमन्तरेण परं प्रत्याख्यापयन्ति ते स्वकीयां प्रतिज्ञामतिक्रामन्ति। 'अयं पि णो उवएसे णो णेयाउए भवइ' अयमपि उपदेशो न नैयायिको-न न्यायसिद्धो भवतीति, मन्मतानुसारेण तु-भूतपदघटितप्रत्याख्यानं न्यायसिद्धमेव। 'अवियाइं आउसो गोयमा! तुब्भंपि एवं रोयइ' अपि च आयुष्मन् हे गौतम! तुभ्यमप्येव रोचते मदुक्तं किं भवते वा न रोचते-युक्तियुक्तमहं कथयामि भवद्भिरपि स्वीकर्त्तव्यम्। एवं सति प्रतिज्ञाभङ्गो न भवति प्राणिरक्षणं सुव्यवस्थितमिति ॥सू० ६-७३॥

मूलम्-सवायं भगवं गोयमे! उदयं पेढालपुत्तं एवं वयासी-आउसंतो! उदगा! नो खलु अम्हे एयं रोयइ, जे ते समणा वा माहणा वा एवमाइक्खंति जाव परूवेंति णो खलु ते समणा

देने से किया अथवा कराया हुआ प्रत्याख्यान सुप्रत्याख्यान होता है। ऐसा करने से प्रतिज्ञा भंग का दोष भी नहीं होता है।

ऐसी स्थिति में जो पुरुष क्रोध से, लोभ से अथवा अपने आग्रह से 'भूत' शब्द का प्रयोग किये विना दूसरे का प्रत्याख्यान कराते हैं, वे अपनी प्रतिज्ञा को भंग करते हैं। ऐसा उपदेश न्याय युक्त नहीं है बल्कि 'भूत' पद जोडकर कराया हुआ प्रत्याख्यान ही न्याययुक्त है। हे आयुष्मन् गौतम! क्या आपको यह रुचिकर नहीं है? अर्थात् मैं युक्ति-युक्त कह रहा हूं अतः आपको भी स्वीकार कर लेना चाहिए। ऐसा करने से प्राणियों की रक्षा के साथ प्रतिज्ञा की भी रक्षा होती है।६।

લગાવી દેવો જોઈએ 'ભૂત' શબ્દ લગાવવાથી કરેલ અથવા કરાવેલ પ્રત્યાખ્યાન સુપ્રત્યાખ્યાન થાય છે. એમ કરવાથી પ્રતિજ્ઞા ભંગ દોષ પણ લાગતો નથી.

આવી સ્થિતિમાં જે પુરૂષ ક્રોધથી, લોભથી, અથવા પોતાના આગ્રહથી 'ભૂત' શબ્દનો આગ્રહ કર્યો વિના બીજાને પ્રત્યાખ્યાન કરાવે છે તેઓ પોતાની પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરે છે. આ પ્રમાણેનો ઉપદેશ ન્યાયયુક્ત નથી બલ્કે 'ભૂત' શબ્દને જોડીને કરવામાં આવેલ પ્રત્યાખ્યાન જ ન્યાયયુક્ત છે. હે આયુષ્મન્ ગૌતમ! શું આપને તે યોગ્ય લાગતું નથી? અર્થાત્ હું યુક્તિયુક્ત કહી રહ્યો છું તેથી આ કથન આપે પણ સ્વીકારવું જોઈએ. આમ કરવાથી પ્રાણિયોની રક્ષાની સાથે પ્રતિજ્ઞાની રક્ષા પણ થાય છે. ॥સૂ૦ ૬॥

वा णिग्गंथा वा भासं भासंति, अणुतावियं खलु ते भासं भासंति, अब्भाइक्खंति खलु ते समणे वा समणोवासए वा, जेहिं वि अन्नेहिं जीवेहिं पाणेहिं भूएहिं सत्तेहिं संजमयंति ताण वि ते अब्भाइक्खंति, कस्स णं ते हेउं? संसारिया खलु पाणा, तसा वि पाणा थावरत्ताए पच्चायंति थावरा वि पाणा तसत्ताए पच्चायंति, तसकायाओ विप्पमुच्चमाणा थावरकायंसि उववज्जंति थावरकायाओ विप्पमुच्चमाणा तसकायंसि उववज्जंति, तेसिं च णं तसकायंसि उववन्नाणं ठाणमेयं अघत्तं॥सू०७॥७४॥

छाया - सवादं भगवान् गौतमः उदकं पेढालपुत्रमेवमवादीत्। आयुष्मन् उदक! नो खलु अस्मभ्यम् एवं रोचते। ये ते श्रमणा वा माहना वा एवमाख्यान्ति यावत् प्ररूपयन्ति नो खलु ते श्रमणा वा निर्ग्रन्था वा भाषां भाषन्ते तेऽनुतापिनीं खलु भाषां भाषन्ते। अभ्याख्यान्ति खलु ते श्रमणान् वा श्रमणोपासकान् वा येष्वपि अन्येषु जीवेषु प्राणेषु भूतेषु सत्त्वेषु संयमयन्ति तानपि ते अभ्याख्यान्ति। कस्य हेतोः? सांसारिकाः खलु प्राणाः, त्रसा अपि प्राणाः स्थावरत्वाय प्रत्यायान्ति स्थावरा अपि प्राणाः त्रसत्वाय प्रत्यायान्ति त्रसकायतो विप्रमुच्यमानाः स्थावरकायेषूत्पद्यन्ते स्थावरकायतो विप्रमुच्यमानाः त्रसकायेषूत्पद्यन्ते, तेषां च खलु त्रसकायेषूत्पन्नानां स्थानमेतदघात्यम् ॥सू० ७४॥

टीका—'सवायं भगवं गोयमे' सवादं भगवान् गौतमः 'उदयं पेढालपुत्तं एवं वयासी' उदकं पेढालपुत्रमेवमवादीत्, उदकस्य प्रत्याख्याने भूतपदसन्निविष्टवचनं श्रुत्वा वादपुरस्सरं वक्ष्यमाणवचनमुक्तवान् 'आउसंतो उदगा नो

'सवायं भगवं गोयमे' इत्यादि।

टीकार्थ—भगवान् गौतम ने प्रत्याख्यान में 'भूत' पद को जोडने की उदक पेढालपुत्र की बात सुनकर वाद के साथ इस प्रकार कहा—आयुष्मन् उदक! आपका कथन हमें नहीं रुचता है कि श्रमण और

'सवाय भगवं गोयमे' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—ભગવાન ગૌતમસ્વામીએ પ્રત્યાખ્યાનમાં 'ભૂત' પદને યોજવાની પેઢાલપુત્રની વાત સાંભળીને યુક્તિપૂર્વક આ પ્રમાણે કહ્યું—હે આયુષ્મન્ ઉદક!

खलु अम्हे एयं रोयइ आयुष्मन्–उदक! भवता सम्बोधितं वचनम् अस्मभ्यं–गौतमेभ्यो न रोचते, 'जे ते समणा वा माहणा वा एव माइक्खंति जाव परूवेंति' ये ते श्रमणा वा–माहना वा एवम्–भवत्कथनानुसारेणाऽऽख्यान्ति यावत् परेभ्यः प्ररूपयन्ति च। 'णो खलु ते समणा वा णिग्गंथा वा भासं भासंति' नो खलु ते श्रमणा वा निर्ग्रन्था वा समीचीनां भाषां भाषन्ते 'अणुतावियं खलु भासं भासंति' अपितु–अनुतापिनीं भाषां भाषन्ते।

अयमाशयः–त्रसपदोत्तरं भूतपदसन्निवेशेनाऽपि न किमपि फलाधिक्यमवाप्यते। यतोहि–योऽर्थस्त्रसपदेन ज्ञायते–स एवार्थो भूतपदोपादानेनापि ज्ञायते, उभयोरेकार्थकत्वात्। प्रत्युत–अनर्थायैव हि भूतपदप्रयोगः। अपि च सादृश्यबोधकोऽपि भूतशब्दो दृश्यते–देवलोकभूतं नगरमित्यादौ देवलोकसादृश्यस्य नगरेऽनुभवात्। तथा च–तथासति त्रस सदृशप्राणिनो वधाऽभावः प्रत्याख्यानेन प्रतीयेत न तु त्रसजीवस्येति त्रसजीवानां विराधनादनर्थ एव स्यात्। यदि सादृश्यार्थको न भूतशब्दस्तदा तत्प्रयोगो निरर्थक एव भवेत्। यथा शीतभूतमुदकम् इत्यत्र शीत-

---

माहन ऐसा जो कहते या उपदेश देते हैं, वे समीचीन भाषा नहीं बोलते, परन्तु अनुतापिनी (जिनपरंपरानुसारिणी) भाषा बोलते हैं।

आशय यह है–'त्रस' पद के बाद 'भूत' शब्द को जोड देने का भी कोई विशेष फल नहीं है। जो अर्थ त्रस शब्द के प्रयोग से प्रतीत होता है, वही त्रसभूत शब्द से भी प्रतीत होता है। दोनों का अर्थ एक ही है, परन्तु उससे अनर्थ भी हो सकता है। यथा–'भूत' शब्द सदृशता का वाचक भी देखा जाता है, जैसे 'देवलोकभूतनगर' का अर्थ है देवलोक के समान नगर। ऐसी स्थिति में यदि 'त्रस' के साथ 'भूत' शब्द जोड़ दिया जाय तो उसका 'त्रस के समान प्राणी' ऐसा

આપનુ કથન અમને રૂચિકર લાગતું નથી શ્રમણ અને માહન એવું કહે છે અથવા ઉપદેશ આપે છે કે–તેઓ સમીચીન ભાષા બોલતા નથી. પરંતુ અનુતાપિની ભાષા બોલે છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે–ત્રસ પદની પછી 'ભૂત' શબ્દને જોડવાથી પણ કોઈ વિશેષ ફળનો લાભ થવાનો નથી. જે અર્થ ત્રસ શબ્દના પ્રયોગથી પ્રતીત થાય છે એજ ત્રસભૂત શબ્દથી પણ પ્રતીત થાય છે. બન્નેનો અર્થ એક જ છે. પરંતુ તેનાથી અનર્થ પણ થઈ જાય છે. જેમકે–'ભૂત' શબ્દ સદૃશપણાનો વાચક પણ દેખવામાં આવે છે. જેમ કે–'देवलोकभूतनगर'નો અર્થ દેવલોકની સરખું નગર એ પ્રમાણે થાય છે આ સ્થિતિમાં 'ત્રસ' શબ્દની સાથે 'ભૂત' શબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવે તો તેનો અર્થ ત્રસ સરખા પ્રાણી તેમ કોઇ સમજી લેશે.

पदोत्तरं भूतपदं शैत्यमेवार्थं गमयति न ततो न्यूनमधिकं वा। तच्च शीतपदेनैव कथम्-इति भूतपदं नैरर्थक्यमवलम्बते सिद्धान्तविदाम्। एवं स्थितो यो माहनो भवन्तमनुवर्त्तमानस्तथा प्रयुङ्क्ते स प्रयोगः श्रमणसङ्घकलङ्कदायक एव भवति। तथा भूतादिषु ये संयमिनस्तानपि कलङ्कयति। 'अब्भाइक्खंति खलु ते समणे वा समणोवासए वा' अभ्याख्यान्ति-कलङ्कयन्ति खलु ते श्रमणान्-वा श्रमणोपासकान् वा। 'जेहिं वि अन्नेहिं जीवेहिं पाणेहिं भूएहिं सत्तेहिं संयमयंति ताण वि ते अब्भाइक्खंति' येष्वपि अन्येषु जीवेषु प्राणेषु भूतेषु सत्त्वेषु संयमयन्ति तानपि तेऽभ्याख्यान्ति। कलङ्कमारोपयन्ति। कस्स णं तं हेउं' तत्कस्य हेतोः? 'संसारिया खलु पाणा' सांसारिकाः-कर्मपरतन्त्राः खलु प्राणाः-जीवाः 'तसा वि पाणा

अर्थ कोई समझ लेगा और उसी की हिंसा का प्रत्याख्यान करेगा, त्रस जीव की हिंसा का प्रत्याख्यान नहीं करेगा। फिर तो त्रस जीवों की विराधना करने से अनर्थ ही हो जाएगा। यदि 'भूत' शब्द सदृशता का वाचक नहीं है तो उसका प्रयोग करना ही निरर्थक है-उसका कोई अर्थ ही नहीं। जैसे शीतभूत जल' यहां शीत शब्द के पश्चात् भूत शब्द का प्रयोग किया गया है किन्तु वह शीत अर्थ का ही बोधक है। कोई न्यून या अधिक अर्थ प्रकट नहीं करता है। अतएव वह निरर्थक ही है। ऐसी स्थिति में जो श्रमण-माहन आपका अनुसरण करके 'त्रस भूत' शब्द का प्रयोग करता है, वह श्रमण-संघ के लिए दोषास्पद है। वह श्रमणों और श्रमणोपासकों को कलंक लगाता है। वह अन्य भूतों जीवों सत्वों और प्राणियों का जो संयम पालते हैं, उन पर भी दोषारोपण करता है। मैं ऐसा क्यों कह रहा हूं? सुनिए

અને તેની જ હિંસાનું પ્રત્યાખ્યાન કરશે. ત્રસ જીવની હિંસાનું પ્રત્યાખ્યાન કરશે નહીં પછી તો ત્રસ જીવોની વિરાધના (હિંસા) કરવાથી અનર્થ જ થઇ જશે. અને જો 'ભૂત' શબ્દ સમાન અર્થને બતાવવાવાળો ન હોય, તો તે શબ્દનો પ્રયોગ જ નિરર્થક છે. અર્થાત્ તેનો કોઈ અર્થ જ નથી. જેમ 'શીતભૂતજલ' અહીંયાં શીત શબ્દની પછી 'ભૂત' શબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવેલ છે પરંતુ તે શીત અર્થનો જ બોધ કરાવે છે. તેથી કોઈ ન્યૂન અથવા અધિક અર્થ બતાવતું નથી. તેથી જ તે નિરર્થક છે, આ પરિસ્થિતિમાં જે શ્રમણ-માહન આપનું અનુસરણ કરીને 'ત્રસભૂત' શબ્દનો પ્રયોગ કરે છે. તે શ્રમણસંઘને દોષાસ્પદ છે. તે શ્રમણો અને શ્રમણોપાસકોને કલંક સમાન છે. તે અન્ય ભૂતો, જીવો, સત્વો અને પ્રાણિયોનો જે સંયમ પાળે છે, તેના પર પણ દોષારોપણ કરે છે. હું એમ શા માટે કહું છું? તે સાંભળો-સંસારના

थावरताए पच्चायंति' त्रसा अपि प्राणाः-जीवाः कर्मबलात् स्थावरत्वाय प्रत्यायान्ति -त्रसा अपि कदाचित् स्थावरा भवन्ति। 'थावरा वि पाणा तसत्ताए पच्चायंति' स्थावरा अपि प्राणाः कर्मबलात् त्रसत्वाय प्रत्यायान्ति। 'तसकायाओ विप्प-मुच्चमाणा थावरकायंसि उववज्जंति' त्रसकायाद्विप्रमुच्यमानाः स्थावरकायेषू-त्पद्यन्ते, आयुषः क्षये त्रसीयशरीरं विमुच्य नामकर्मोदयात्स्थावरकायं प्राप्नु-वन्तः स्थावरतां लभन्ते। 'थावरकायाओ विप्पमुच्चमाणा तसकायंसि उवव-ज्जंति' स्थावरकायाद्विप्रमुच्यमानास्त्रसकायेषूत्पद्यन्ते। 'तेसिं च णं तसकायंसि उववन्नाणं ठाणमेयं अघत्तं' तेषां च खलु त्रसकायेषूत्पन्नानां स्थानमेतद् अघात्यम्। यदा जीवाः ते त्रसकाये समुत्पद्यन्ते तदा ते-जीवाः प्रत्याख्यानवता पुरुषेण हन्तु-मयोग्या भवन्ति। इति भो-उदक! त्वया त्रसपदानन्तरं निवेश्यमानं भूतपदं प्रत्याख्यानाक्षरराशौ नितरान्न शोभते एव, किन्तु-शिष्टैर्यादृशं स्वरूपमुपवर्णितं तत्तथाऽस्मभ्यं रोचते॥ सू०७-७४॥

-संसार के कर्माधीन प्राणी त्रस होकर स्थावर भी हो जाते हैं और स्थावर से त्रस भी हो जाते हैं। त्रसकाय को त्याग कर स्थावर काय में उत्पन्न हो जाते हैं अर्थात् आयुपूर्ण होने पर त्रसशरीर को त्याग कर कर्मोदय से स्थावर काय को प्राप्त करते हैं, इसी प्रकार अनेक जीव स्थावर काय का त्याग करके त्रसकाय में उत्पन्न हो जाते हैं। जब स्थावर काय के जीव त्रस काय में जन्म ले लेते हैं तो प्रत्याख्यान करने वाले पुरुष के लिए वे घात करने योग्य नहीं रहते हैं। अतएव हे आयुष्मन् उदक! आप प्रत्याख्यान के पाठ में 'भूत' शब्द को जोड देने की जो बात कहते हैं, वह ठीक नहीं है। शिष्ट पुरुषों ने जैसे प्रत्या-ख्यान के स्वरूप का वर्णन किया है, वही हमें भी रुचता है॥७॥

કર્માધીન પ્રાણી ત્રસ થઈને સ્થાવર પણ થઈ જાય છે, અને સ્થાવરથી ત્રસ પણ થઈ જાય છે. ત્રસકાયને ત્યાગ કરીને સ્થાવર કાયમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. અર્થાત્ આયુષ્ય પૂર્ણ થયા પછી ત્રસ શરીરનો ત્યાગ કરીને સ્થાવરકાયને પ્રાપ્ત કરે છે, એજ પ્રમાણે અનેક જીવો સ્થાવરકાયનો ત્યાગ કરીને ત્રસ-કાયમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, જ્યારે સ્થાવર કાયના જીવો ત્રસકાયમાં જન્મ લઈ લે છે, તો પ્રત્યાખ્યાન કરવાવાળા પુરૂષના માટે તેઓ ઘાત કરવા યોગ્ય રહેતા નથી તેથી જ હે આયુષ્મન્ ઉદક! આપ પ્રત્યાખ્યાનના પાઠમાં 'ભૂત' શબ્દને જોડવાની જે વાત કહો છો તે બરોબર નથી. શિષ્ટ પુરૂષોએ પ્રત્યાખ્યાનની પ્રરૂપણાનું જે પ્રમાણે વર્ણન કરેલ છે, એજ પ્રમાણે અમને પણ યોગ્ય અને રૂચિકર જણાય છે. ॥૭॥

मूलम्–सवायं उदए पेढालपुत्ते भगवं गोयमं एवं वयासी-कयरे खलु ते आउसंतो गोयमा ! तुब्भे वयह तसा पाणा तसा आउ अन्नहा ? सवायं भगवं गोयमे उदयं पेढालपुत्तं एवं वयासी–आउसंतो उदगा ! जे तुब्भे वयह तसभूया पाणा तसा ते वयं वयामो तसा पाणा जे वयं वयामो तसा पाणा ते तुब्भे वयह तसभूया पाणा, एए संति दुवे ठाणा तुल्ला एगट्ठा, किमाउसो ! इमे भे सुप्पणीयतराए भवइ तसभूया पाणा तसा, इमे भे दुप्पणीयतराए भवइ–तसा पाणा तसा, तओ एगमाउसो ! पडिकोसह एक्कं अभिणंदह, अयं पि भेदो से णो णेयाउए भवइ। भगवं च णं उदाहु संतेगइया मणुस्सा भवंति, तेसिं च णं एवं वुत्तपुव्वं भवइ–णो खलु वयं संचाएमो मुंडा भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइत्तए, सा वयं ण्हं आणुपुव्वेण गुत्तस्स लिसिस्सामो, ते एवं संखवेंति ते एवं संखं ठवयंति ते एवं संखं ठावयंति नन्नत्थ अभिओएणं गाहावइचोरग्गहण विमोक्खणयाए तसेहिं पाणेहिं निहाय दंडं, तं पि तेसिं कुसलमेव भवइ ॥सू० ८॥७५॥

छाया—सवादमुदकः पेढालपुत्रो भगवन्तं गौतममेवमवादीत्। कतरे खलु ते आयुष्मन् गौतम ! यूयं वदथ त्रसाः प्राणाः त्रसाः, उतान्यथा ? सवादं भगवान् गौतमः उदकं पेढालपुत्रमेवमवादीत् आयुष्मन् उदक ! यान् यूयं वदथ त्रसभूताः प्राणास्त्रसास्तान् वयं वदामः त्रसाः प्राणाः। यान् वयं वदाम त्रसाः प्राणाः, तान् यूयं वदथ त्रसभूताः प्राणाः। एते द्वे स्थाने तुल्ये एकार्थे। किमायुष्मन् ! अयं युष्माकं सुप्रणीततरो भवति त्रसभूताः प्राणाः त्रसाः, अयं युष्माकं दुष्प्रणीततरो भवति त्रसाः प्राणा त्रसाः तत एकमायुष्मन् ! प्रतिक्रोशथ एकमभिनन्दथ, अयमपि भेदः स नो नैयायिको भवति? भगवांश्च उदाह–सन्त्येकके मनुष्या भवन्ति, तैश्चेदमुक्तपूर्वं भवति–न खलु वयं शक्नुमो मुण्डाः भूत्वा अगारादनगारितां प्रतिपत्तुं,

तद्वय खलु आनुपूर्व्या गोत्रमुपश्लेषयिष्यामः। एवं ते संख्यापयन्ति एवं ते संख्यां स्थापयन्ति नान्यत्राभियोगेन गाथापतिचोरग्रहणविमोक्षणतया त्रसेषु प्राणेषु निहाय दण्डं तदपि तेषां कुशलमेव भवति ॥८-७५॥

टीका—पुनरुदको भगवन्तं गौतमं पृच्छति–'सवायं उदए पेढालपुत्ते भगवं गोयमं एवं वयासी' सवादम्–सवादम्–वादपूर्वकं पेढालपुत्र उदको भगवन्तं गौतमम्–एवम्–वक्ष्यमाणं प्रश्नं पृष्टवान्–'कयरे खलु आउसंतो गोयमा! तुब्भे वयह तसा पाणा–तसा आउ अन्नहा' कतरे खलु ते जीवाः यान्–आयुष्मन्–गौतम! यूयं वदथ किं त्रसाः प्राणा स्त्रसाः, उत अन्यथा वा। किं त्रसजीव एवं त्रसशब्देन कथ्यते–अन्यो वा कश्चित् त्रस इति। एवं श्रुत्वा भगवान गौतमः–'सवायं भगवं गोयमे उदयं पेढालपुत्तं एवं वयासी' सवादं भगवान् गौतमः उदकं पेढालपुत्रमेवमवादीत् कथितवानित्यर्थः। 'आउसंतो उदगा! जे तुब्भे वयह तसभूया पाणा तसा' आयुष्मन्–उदक! यान् यूयं वदथ त्रसभूताः प्राणास्त्रसाः, इति। यं प्राणिविशेषं त्रसभूतस्त्रस इति त्वं कथयसि, तमहं त्रसं कथयामि। 'जे वयं वयामो तसा पाणा ते तुब्भे वयह तसभूया पाणा तसा' यान् वयं

'सवायं उदए पेढालपुत्ते' इत्यादि।

टीकार्थ—उदक पेढालपुत्र ने वाद के साथ भगवान् श्री गौतम स्वामी से प्रश्न किया–आयुष्मन् गौतम! आप किन जीवों को त्रस कहते हैं? क्या त्रस प्राणी को त्रस कहते हैं अथवा अन्य किसी प्राणी को त्रस कहते हैं?

इस प्रश्न को सुनकर भगवान् श्री गौतम स्वामी ने वाद के साथ उदक पेढालपुत्र से इस प्रकार कहा–हे आयुष्मन्–उदक! जिन प्राणियों को आप 'त्रसभूत' कहते हो, उनको हम 'त्रस' कहते हैं। जिनको हम त्रस प्राणी कहते हैं, उन्हें आप त्रसभूत प्राणी कहते हो। ये दोनों

'सवायं' उदए पेढालपुत्ते' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—ઉદક પેઢાલપુત્રે શ્રી ગૌતમ સ્વામીનો ઉત્તર સાંભળીને ફરીથી શ્રી ગૌતમ સ્વામીને પૂછ્યું કે–હે આયુષ્મન્ ગૌતમ! આપ કયા જીવોને ત્રસ કહો છો? શું ત્રસ પ્રાણીને ત્રસ કહો છો? કે બીજા કોઈ પ્રાણીને ત્રસ કહો છો.?

આ પ્રશ્ન સાંભળીને ભગવાન્ શ્રી ગૌતમ સ્વામીએ યુક્તિપૂર્વક ઉદક પેઢાલપુત્રને આ પ્રમાણે કહ્યું–હે આયુષ્મન્ ઉદક! જે પ્રાણિયોને આપ 'ત્રસભૂત' કહો છો. તેને જ અમે 'ત્રસ' પ્રાણી કહીએ છીએ જેને અમે ત્રસ પ્રાણી કહીએ છીએ તેને તમો ત્રસભૂત પ્રાણી કહો છો. આ બન્ને શબ્દો એક અર્થવાળા છે.

वदाम त्रसाः प्राणा इति, तान् यूयं वदथ त्रसभूताः प्राणा इति । 'एए संति दुवे ठाणा तुल्ला एगट्ठा' एते द्वे स्थाने तुल्यार्थे-एकार्थे । इमे द्वे अपि पदे त्रस इति भूत इति समानार्थके एव । एकार्थतया-एकस्यैव द्वयोरपि मध्ये कस्याऽपि प्रयोगे पुन स्तत्र पर्यायरूपस्य प्रयोगः पौनः पुनिकं निरर्थकतां च याति । 'किमाउसो ?' हे आयुष्मन् किम् 'इमे भे सुप्पणीयतराए भवइ' अयं युष्माकं पक्षः सुप्रणीततरो भवति । 'तसभूया पाणा तसा इइ' त्रसभूताः प्राणास्त्रसा इति । 'इमे भे दुप्पणीयतराए भवइ तसा पाणा तसा' अपि तु-अयं युष्माकं दुष्प्रणीततरो भवति, त्रसाः प्राणास्त्रसाः, यदोभयोरपि समानार्थता तदा, 'एगमाउसो ! पडिक्कोसह एगं अभिणंदह' एकमायुष्मन् ! प्रतिक्रोशथ-एकं पक्षं निन्दथ, एकमपरं च पक्षम् अभिनन्दथ-प्रशंसथ । 'अयंपि भे दो से णो णेआउए भवइ' हे आयुष्मन् ! अयमपि भेदः समानार्थकत्वेऽपि एकपक्षस्य निन्दा-अपरपक्षस्य प्रशंसन मिति भेदो न नैयायिकः-न्याययुक्तो न भवति । 'भगवं च णं उदाहु' भगवांश्च गौतमः पुनराह-'संतेगइया मणुस्सा भवंति' सन्ति एकके मनुष्या, भवन्ति 'तेसिं च णं वुत्तपुव्वं भवइ' तैश्चेदमुक्तपूर्वं भवति-बहवो मनुष्या एतादृशाः

स्थान एकार्थक हैं अर्थात् त्रस और त्रसभूत, इन दोनों शब्दों का अर्थ एक ही है । जब दोनों शब्दों का अर्थ एक ही है तो दोनों में से किसी भी एक शब्द का प्रयोग करने पर पुनः वही उसके पर्यायवाचक शब्द का प्रयोग करना पुनरुक्ति है और निरर्थक भी है । हे आयुष्मन् ! ऐसी स्थिति में क्या 'त्रसभूत प्राणी त्रस' ऐसा आपका कहना ठीक है ? नहीं, यह ठीक नहीं है । जब दोनों शब्द समानार्थक हैं तो आप एक की प्रशंसा और दूसरे की निन्दा क्यों करते हैं ? हे आयुष्मन् यह न्याय संगत नहीं है ।

भगवान् श्री गौतम स्वामी पुनः बोले-बहुत से मनुष्य ऐसे होते

અર્થાત્ ત્રસ અને ત્રસભૂત આ બન્ને શબ્દ નો અર્થ એકજ પ્રકારનો છે, જ્યારે બન્ને શબ્દોનો અર્થ એકજ પ્રકારનો છે તો બન્નેમાંથી કોઈપણ એક શબ્દનો પ્રયોગ કરવાથી ફરીથી એજ તેના પર્યાયવાચક શબ્દોનો પ્રયોગ કરવો તે પુનરૂક્તિ દોષ કહેવાશે. અને તે નિરર્થક પણ છે. હે આયુષ્મન્ આ પરિસ્થિતિમાં શું 'ત્રસભૂત પ્રાણી ત્રસ' એ પ્રમાણેનું આપનું કથન બરોબર છે ? ના તે બરોબર નથી. જ્યારે બન્ને શબ્દો સમાન અર્થવાળા છે, તો આપ એકની પ્રશંસા અને બીજાની નિંદા કેમ કરો છો ? હે આયુષ્મન્ આ કથન ન્યાય પુરઃસર નથી

ભગવાન્ શ્રી ગૌતમ સ્વામી ફરીથી કહે છે કે-ઘણા મનુષ્યો એવા હોય

इति वा, चतुष्कोण इत्यर्थः 'आयएइ वा, छलंसिएइ वा, अट्ठंसेइ वा' आयतो दीर्घ इति वा, षडस्र इति वा, अष्टास्रः, अष्ट कोण इति वा। 'किण्हेइ वा, नीलेइ वा' कृष्ण इति वा, नील इति वा, 'लोहिएइ वा, हालिदेइ वा, सुक्किल्लेइ वा' लोहित इति वा, हारिद्र इति वा, शुक्ल इति वा, 'सुब्भिगंधेइवा, दुब्भिगंधेइ वा' सुरभिगन्ध इति वा, दुरभिगन्ध इति वा, तित्तेइवा, कडुएइ वा' तिक्त इति वा, कटुक इति वा, कसाएइ वा, अंबिलेइ वा, महुरेइ वा' कषाय इति वा, अम्ल-इति वा, मधुर इति वा, 'कक्खडेइ वा मउएइ वा' कर्कश इति वा मृदुक इति वा 'गरुएइ वा, लहुएइ वा' गुरुक इति वा, लघुरु इति वा, 'सीएइवा, उसिणेइ वा' शीत इति वा, उष्ण इति वा, 'णिद्धेइ वा, लुक्खेइ वा' स्निग्ध इति वा, रूक्षइति वा। अयमात्मा दीर्घादिविशेषणेषु कीदृशविशेषणवान्?। एवं कृष्णादि पञ्चवर्णेषु कीदृग्वर्णवान्?। द्विविध गन्धयोः कीदृग् गन्धवान्? तिक्तादिपञ्चरसेषु कीदृग् रसवान्? कर्कशाद्यष्टस्पर्शेषु कीदृक् स्पर्शवान् आत्मा? इति न ज्ञायते अत-

---

है? नीला है, लाल है, पीला है, श्वेत है, अर्थात् किस रंग का है? या सुगंध वाला है या दुर्गंध वाला है? तिक्त है, कटुक है, कसैला है, खट्टा है, मीठा है अर्थात् अमुक रस वाला है? कठोर है, कोमल है भारी है, हल्का है, शीत है, उष्ण है, चिकना है, रूखा है अर्थात् अमुक स्पर्श वाला है, इस प्रकार वे आत्मा को दिखलाते! किन्तु वे दिखला नहीं सकते, अतएव शरीर से भिन्न आत्मा नहीं हैं। तात्पर्य यह है कि यदि आत्मा का पृथक् अस्तित्व होता तो उसमें कोई आकार, वर्ण, गंध, रस और स्पर्श होता और इस कारण हमारी कोई इन्द्रिय उसको

ખૂણાઓવાળો છે, અથવા કેવા આકારવાળો છે? કાળો છે, નીલ છે, લાલ છે, પીળો છે, સફેદ છે, અર્થાત્ કેવા પ્રકારના રંગવાળો છે? સુગંધ-વાળો છે? કે દુર્ગંધ વાળો છે? તીખો છે? કડવો છે? કષાય-તુરો છે? ખાટો છે? મીઠો છે? અર્થાત્ કેવા પ્રકારના રસવાળો છે? કઠોર છે? કોમળ છે? ભારે છે? હલકો છે? ઠંડો છે? ઉનો છે? ચિકણો છે? રૂક્ષ-ખરબ-ચડો છે? અર્થાત્ અમુક સ્પર્શવાળો છે, તે રીતે તેઓ આત્માને બતાવત પરંતુ તેઓ બતાવી શકતા નથી તેથી જ શરીરથી જુદો આત્મા નથી. તેમ માનવું જોઈએ.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—જો આત્માનું અસ્તિત્વ શરીરથી જૂદુ હોત તો તેમાં કોઇ આકાર, વર્ણ, ગધ, રસ અને સ્પર્શ હોત જ અને તેથી અમારી કોઇ પણ ઇન્દ્રિય તેને જાણી લેત, પરંતુ તે ઇન્દ્રિયોને ગોચર-

सन्ति ये साधुसमीपं समेत्य एवं वदन्ति 'णो खलु वयं संचाएमो मुंडा भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइत्तए' नो खलु वयं शक्नुमो मुण्डा भूत्वा अगाराद् अनगारितां प्रव्रजितुम्। इदानी मेतादृशी शक्तिर्नास्ति येन सर्वम् 'सा वयं ण्हं' तद् वयं खलु 'आणुपुव्वेण गुत्तस्स लिसिस्सामो' आनुपूर्व्येण-क्रमशः गोत्रं-साधुभावमुपश्लेषयिष्यामः, प्रथमं स्थूलप्राणातिपातं त्यक्ष्यामः ततः सूक्ष्मप्राणातिपातं परित्यक्ष्यामः। किन्तु इदानीम्-'ते एवं संखवेंति' ते एवं संख्यापयन्ति-व्यवस्थापयन्ति संख्यां-व्यवस्थां श्रावयन्ति प्रत्याख्यानं कुर्वन्तः प्रकाशयन्ति 'ते एवं संखं ठावयंति' एव ते संख्यां विचारं स्थापयन्ति-संख्या-विचारं गुरुसमीपे प्रकटयन्ति 'नन्नथ अभिओगेण गाहावइचोरग्गहणविमोक्खणयाए' नान्यत्राऽभियोगेन गाथापतिचोरग्रहणविमोक्षणेन 'तसेहिं पाणेहिं निहाय दंडं' त्रसेषु प्राणिषु दण्ड-प्राणातिपातं निहाय-त्यक्त्वा करोति 'तं पि तेसिं कुसलमेव भवइ' तदपि लेशतः प्राणातिपातादिविरमणमपि तेषां कुशलमेव भवति, यावन्मात्रमेव

हैं जो साधु के समीप आकर कहते हैं-हम मुंडित होकर और गृहत्याग करके अनगार वृत्ति को धारण करने में समर्थ नहीं हैं। हम अनुक्रम से धीरे-धीरे साधुता अंगीकार करेंगे। हम प्रथम स्थूलप्राणातिपात का त्याग करेंगे। तत्पश्चात् सूक्ष्म प्राणातिपात का त्याग करेंगे। वे प्रत्याख्यान करते हुए इस प्रकार की व्यवस्था प्रकाशित करते हैं। वे ऐसा विचार प्रकट करते हैं। तदनन्तर वे राजाभियोग का आगार रखकर गाथापति चोरविमोक्षण न्याय से त्रस प्राणियों की हिंसा का त्याग करते हैं। उनका इस प्रकार का थोड़ा-सा हिंसा का त्याग भी अच्छा ही है। वह जितना त्याग करते हैं, उतना ही उनके लिए कल्याणकारी है। कहा भी है—'स्वल्पमप्यस्य धर्मस्य' इत्यादि। धर्म का थोड़ा सा अंश भी महान् भय से रक्षा करता है ॥८॥

છે કે-અમો મુંડિત થઈને અને ગૃહનો ત્યાગ કરીને અનગાર વૃત્તિ ધારણ કરવાને સમર્થ નથી. અમે અનુક્રમથી ધીરેધીરે સાધુપણાનો સ્વીકાર કરીશું. અમે પહેલાં સ્થૂલ પ્રાણાતિપાતનો ત્યાગ કરીશું, તે પછી સૂક્ષ્મ પ્રાણાતિપાતનો ત્યાગ કરીશું. તેઓ પ્રત્યાખ્યાન કરતા થકા આ પ્રમાણેની વ્યવસ્થા પ્રગટ કરે છે તેઓ એવો વિચાર કરે છે તે પછી તેઓ રાજાભિયોગનો આગાર રાખીને 'ગાથાપતિચોરવિમોક્ષણ' ન્યાયથી ત્રસ પ્રાણિયોની હિંસાનો ત્યાગ કરે છે. આ પ્રમાણેનો તેમનો થોડો એવો હિંસાનો ત્યાગ પણ સારો જ છે. તે જેટલો ત્યાગ કરે છે. એટલો જ તેઓને માટે કલ્યાણકારક છે. કહ્યું પણ છે-સ્વલ્પમપ્યસ્ય ધર્મસ્ય' ઇત્યાદિ ધર્મનો થોડો અંશ પણ મહાન્ ભયથી રક્ષા કરે છે. ॥૮॥

त्यजति तावदेव तस्य कल्याणायेति। उक्तञ्च—'स्वल्पमप्यस्य धर्मस्य त्रायते महतो भयादिति ॥सू०८-७५॥

मूलम्-तसा वि वुच्चंति तसा तससंभारकडेणं कम्मुणा णामं च णं अब्भुवगयं भवइ, तसाउयं च णं पलिक्खीणं भवइ, तसकायट्ठिइया ते तओ आउयं विप्पजहंति ते तओ आउयं विप्पजहित्ता थावरत्ताए पच्चायंति। थावरा वि वुच्चंति थावरा थावरसंभारकडेणं कम्मुणा णामं च णं अब्भुवगयं भवइ, थावराउयं च णं पलिक्खीणं भवइ, थावरकायट्ठिइया ते तओ आउयं विप्पजहंति, तओ आउयं विप्पजहित्ता भुज्जो परलोइयत्ताए पच्चायंति, ते पाणा वि वुच्चंति, ते तसा वि वुच्चंति, ते महाकाया ते चिरट्ठिइया ॥सू० ९॥७६॥

छाया—त्रसा अप्युच्यन्ते त्रसास्त्रससम्भारकृतेन कर्मणा नाम च खल्वभ्युपगतं भवति। त्रसायुष्कं च खलु परिक्षीणं भवति त्रसकायस्थितिकास्ते तदायुष्कं विप्रजहति। ते तदायुष्कं विप्रहाय स्थावरत्वाय प्रत्यायान्ति स्थावरा अप्युच्यन्ते स्थावराः स्थावरसम्भारकृतेन कर्मणा नाम च खल्वभ्युपगतं भवति, स्थावरायुष्कं च खलु परिक्षीणं भवति स्थावरकायस्थितिकास्ते तदायुष्कं विप्रजहति, तदायुष्कं विप्रहाय भूयः पारलौकिकत्वेन प्रत्यायान्ति, ते प्राणा अप्युच्यन्ते ते त्रसा अप्युच्यन्ते ते महाकायास्ते चिरस्थितिकाः ॥सू०९-७६॥

टीका—पूर्वमुदकेन गौतमस्वामी पृष्टः यः श्रावकः त्रसानां हिंसनं न करिष्यामीति प्रतिज्ञां कृतवान् किन्तु—त्रसा एव स्थावरकाये समुत्पद्यन्ते, तत्र स्थावरकायान यदि हन्ति—तदा तस्य प्रतिज्ञाभङ्गदोषः कुतो न भवति यथा

'तसा वि वुच्चंति' इत्यादि।

टीकार्थ—पहले उदक पेढालपुत्र ने श्री गौतम स्वामी से पूछा था—किसी श्रावक ने त्रस जीवों की हिंसा नहीं करूँगा, इस प्रकार से हिंसा का त्याग किया किन्तु त्रस जीव मर कर स्थावर काय में उत्पन्न

'तसा वि वुच्चंति' ईत्यादि

टीकार्थ—पहेला उदक पेढालपुत्रे श्री गौतम स्वामीने पूछयुं हतुं के-कोई श्रावके त्रस जीवोनी हिंसा नहीं करूं; एवी प्रतिज्ञा करी हिंसानो त्याग कर्यो होय, परंतु त्रस जीव मरीने स्थावरकायमां उत्पन्न थई जाय छे. ते

नागरिकाणां जनानां हननं करिष्यामीति प्रतिज्ञां कृतवान् कश्चित् तत्र नगरतो बहिर्गतस्य तन्नगरीयस्य हनने प्रतिज्ञाकर्तुः प्रतिज्ञाभङ्गदोषो भवत्येव। इत्युदक कृतप्रश्नं गौतम उत्तरयति-'तसावि' त्रसा अपि-त्रसजीवा हि त्रसनामकर्मोदयेन फलानुभवाय त्रस इति शब्देन 'वुच्चंति' उच्यन्ते व्यवह्रियन्ते 'तसा तससंभार कडेण कम्मुणा णामं च णं अब्भुवगयं भवइ' त्रसास्त्रसंसंभारकृतेन कर्मणा नाम-चाभ्युपगतं भवति, सम्भारो नामकर्मणोऽवश्यं विपाकाऽनुभवेन वेदनम् त्रस इति कर्मोदयेन त्रस इति नाम धारयन्ति। 'तसाउयं च णं पलिक्खीणं भवइ, तसकाय-ट्ठिया ते तओ आउयं विप्पजहंति' त्रसायुष्कं च खलु परिक्षीणं भवति, त्रसकाय-स्थितिकाः-त्रसकाये स्थितिर्येषां ते तथा, त्रसकाये तदीयस्थितिहेतुभूते कर्मणि नष्टे सति ते-त्रसाः तदायुष्क विप्रजहति। तदा त्रसायु परिक्षीयते-एव, त्रसशरी-रकारणभूतं कर्म चाऽपगतम्-तदा ते त्रसाः तादृशमायुस्त्यजन्ति। 'ते तओ आउयं विप्पजहित्ता थावरत्ताए पच्चायंति' ते-त्रसाः त्रसायुष्कं विप्रहाय स्थावर-त्वाय प्रत्यायान्ति। 'थावरा वि वुच्चंति-थावरा थावरसंभारकडेणं कम्मुणा णामं च णं अब्भुवगयं भवइ' स्थावरा अपि उच्यन्ते स्थावराः स्थावरसम्भार-कृतेन कर्मणा नाम च खलु अभ्युपगतं भवति। स्थावरजन्तवोऽपि स्थावरनाम-

हो जाते हैं। वह श्रावक उन स्थावर जीवों का जो पहले त्रस थे, घात करता है। तब उसको त्याग भंग का पाप क्यों नहीं लगता? इस प्रश्न का यहां उत्तर दिया जाता है--

त्रस जीव अवश्य भोगने योग्य त्रस नामकर्म के उदय से अर्थात् त्रस नामकर्म का फल भोगने के कारण त्रस कहलाते हैं। इसी कारण वे 'त्रस' इस नाम को धारण करते हैं। जब उनकी त्रस आयु का क्षय हो जाता है और त्रसकाय में स्थिति का कारण भूत कर्म भी क्षीण हो जाता है, तब वे त्रस आयु को त्याग देते हैं और स्थावर पर्याय को

પછી તે શ્રાવક તે સ્થાવર જીવોનો, કે જે પહેલાં ત્રસ હતા, તેમનો ઘાત કરે છે, ત્યારે તેમને પ્રતિજ્ઞાભંગનું પાપ કેમ લાગતું નથી? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર અહીંયાં આપવામાં આવે છે.

ત્રસ જીવ અવશ્ય ભોગવવાને યોગ્ય ત્રસ નામકર્મના ઉદયથી અર્થાત્ ત્રસ નામકર્મનું ફળ ભોગવવાના કારણે ત્રસ કહેવાય છે. એજ કારણે તેઓ 'ત્રસ' આ નામને ધારણ કરે છે. જ્યારે તેઓના ત્રસપણાના આયુષ્યનો ક્ષય થઈ જાય છે, અને ત્રસકાયમાં સ્થિતિના કારણભૂત કર્મ પણ ક્ષીણ થઈ જાય છે. ત્યારે તેઓ ત્રસપણાના આયુષ્યનો ત્યાગ કરી દે છે. અને સ્થાવર પર્યાયને ધારણ

कर्मणोः फलमनुभवन्तः स्थावरा इति कथ्यन्ते। अतस्ते स्थावर इति संज्ञामपि प्राप्नुवन्ति। 'थावराउयं च णं पलिक्खीणं भवइ थावरकायट्ठिइया ते तओ आउयं विप्पजहंति' स्थावरायुष्कं च खलु परिक्षीणं भवति, स्थावरकायस्थितिकाः-स्थावरकाये स्थितिर्येषां ते तथा, स्थावरकायस्थितिहेतुभूते कर्मणि नष्टे सति ते-स्थावराः तदायुष्कं विप्रजहति-स्थावरायुः परित्यजन्ति। 'तओ आउयं विप्पजहित्ता भुज्जो परलोइयत्ताए पच्चायंति' ते स्थावराः तदायुष्कं विप्रहाय-त्यक्त्वा भूयः-पुनरपि पारलौकिकतया प्रत्यायान्ति। 'ते पाणा वि वुच्चंति ते तसा वि वुच्चंति-ते महाकाया-ते चिरट्ठिइया' ते-त्रसस्थावरजीवाः, प्राणधारणात् प्राणा अप्युच्यन्ते-ते त्रसनामकर्मोदयात् त्रसा अप्युच्यन्ते, ते महाकाया अपि भवन्ति, योजनलक्षप्रमाणशरीरविकुर्वणात्, ते चिरस्थितिका अपि भवन्ति-त्रयस्त्रिंशत्सागरायुःप्रभावादिति ॥सू०९-७६॥

धारण करते हैं। इसी-प्रकार स्थावर जीव भी अवश्य भोगने योग्य स्थावर नाम कर्म के उदय से, स्थावर कहलाते हैं और इसी कारण 'स्थावर' नाम को धारण करते हैं। जब उनकी स्थावर की आयु क्षीण हो जाती है और स्थावरकाय की स्थिति के कारणभूत कर्म भी क्षीण हो जाता है तब वे जीव स्थावर-आयु का त्याग कर देते हैं। स्थावर-आयुष को त्याग कर वे त्रसपर्याय को धारण कर लेते हैं। वे प्राणी भी कहे जाते हैं, त्रस भी कहलाते हैं और महान् शरीर वाले एवं चिरकालीन स्थिति वाले भी कहलाते हैं, अर्थात् उनमें कोई-कोई एक लाख योजन प्रमाण शरीर की विक्रिया भी करते हैं और तेतीस सागरोपम की भी स्थिति पाते हैं ॥९॥

કરે છે. આજ પ્રમાણે સ્થાવર જીવ પણ અવશ્ય ભોગવવા યોગ્ય સ્થાવર નામ-કર્મના ઉદયથી સ્થાવર કહેવાય છે. અને એજ કારણે 'સ્થાવર' નામને ધારણ કરે છે. જ્યારે તેમના સ્થાવરપણાના આયુષ્યનો ક્ષય થઇ જાય છે, અને સ્થાવર-કાયની સ્થિતિના કારણભૂત કર્મનો પણ ક્ષય થઈ જાય છે. ત્યારે તે જીવો સ્થાવર આયુષ્યનો ત્યાગ કરી દે છે. સ્થાવર આયુષ્યનો ત્યાગ કરીને તેઓ ત્રસ પર્યાયને ધારણ કરી લે છે. તેઓ પ્રાણી પણ કહેવાય છે. ત્રસ પણ કહેવાય છે. અને મોટા શરીરવાળા અને લાંબા કાળની સ્થિતિવાળા પણ કહેવાય છે. અર્થાત્ તેઓમાં કોઇકોઈ એક લાખ યોજન પ્રમાણવાળા શરીરની વિક્રિયા પણ કરે છે. અને તેત્રીસ સાગરોપમની સ્થિતિ પણ પામે છે. ॥૯॥

मूलम्--सवायं उदए पेढालपुत्ते भगवं गोयमं एवं वयासी-आउसंतो गोयमा! णत्थि णं से केइ परियाए जण्णं समणोवासगस्स एगपाणाइवायविरए वि दंडे निक्खित्ते, कस्स णं तं हेउं? संसारिया खलु पाणा, थावरा वि पाणा तसत्ताए पच्चायंति, तसा वि पाणा थावरत्ताए पच्चायंति, थावरकायाओ विप्पमुच्चमाणा सव्वे तसकायंसि उववज्जंति, तसकायाओ विप्पमुच्चमाणा सव्वे थावरकायंसि उववज्जंति, तेसिं च णं थावरकायंसि उववन्नाणं ठाणमेयं घत्तं। सवायं भगवं गोयमे उदयं पेढालपुत्तं एवं वयासी-णो खलु आउसो! उदगा अस्माकं वत्तव्वएणं तुब्भं चेव अणुप्पवादेणं, अत्थि णं से परियाए जे णं समणोवासगस्स सव्वपाणेहिं सव्वभूएहिं सव्वजीवेहिं सव्वसत्तेहिं दंडे निक्खित्ते भवइ, कस्स णं तं हेउं? संसारिया खलु पाणा, तसा वि पाणा थावरत्ताए पच्चायंति, थावरा वि पाणा तसत्ताए पच्चायंति, तसकायाओ विप्पमुच्चमाणा सव्वे थावरकायंसि उववज्जंति, थावरकायाओ विप्पमुच्चमाणा सव्वे तसकायंसि उववज्जंति, तेसिं च णं तसकायंसि उववन्नाणं ठाणमेयं अघत्तं, ते पाणा वि वुच्चंति, ते तसा वि वुच्चंति, ते महाकाया ते चिरट्ठिइया, ते बहुयरगा पाणा जेहिं समणोवासगस्स सुपच्चक्खायं भवति, ते अप्पयरगा पाणा जेहिं समणोवासगस्स अपच्चक्खायं भवइ, से महया तसकायाओ उवसंतस्स उवट्ठियस्स पडिविरयस्स जन्नं तुब्भे

वा अन्नो वा एवं वदह-णत्थि णं से केइ परियाए जंसि समणोवासगस्स एगपाणाइवायविरए वि दंडे णिक्खित्ते, अयंपि भेदे से णो णेयाउए भवइ ॥सू० १०॥७७॥

छाया—सवादमुदकः पेढालपुत्रो भगवन्तं गौतममेवमवादीत्-आयुष्मन् गौतम! नास्ति खलु स कोऽपि पर्यायो यस्मिन् श्रमणोपासकस्य-एक प्राणातिपातविरतेरपि दण्डो निक्षिप्तः। तत्कस्य हेतोः? सांसारिकाः खलु प्राणाः स्थावरा अपि प्राणाः त्रसत्वाय प्रत्यायान्ति। त्रसा अपि प्राणाः स्थावरत्वाय प्रत्यायान्ति। स्थावरकायतो विप्रमुच्यमानाः सर्वे त्रसकायेपूत्पद्यन्ते त्रसकायतो विप्रमुच्यमानाः सर्वे स्थावरकायेपूत्पद्यन्ते। तेषां च खलु स्थावरकायेपूत्पन्नानां स्थानमेतद् घात्यम्। सवादं भगवान् गौतमः उदकं पेढलपुत्रमेवमवादीत्। नो खलु आयुष्मन्-उदक! अस्माकं वक्तव्यत्वेन युष्माकं चैवाऽनुप्रवादेन, अस्ति खलु स पर्यायः यस्मिन् श्रमणोपासकस्य सर्वप्राणेषु सर्वभूतेषु सर्वजीवेषु सर्वसत्वेषु दण्डो निक्षिप्तो भवति। तत् कस्य हेतोः? सांसारिकाः खलु प्राणाः त्रसा अपि प्राणाः स्थावरत्वाय प्रत्यायान्ति। स्थावरा अपि प्राणाः त्रसत्वाय प्रत्यायान्ति। त्रसकायतो विप्रमुच्यमानाः सर्वे स्थावरकायेपूत्पद्यन्ते, स्थावरकायतो विप्रमुच्यमानाः सर्वे त्रसकायेपूत्पद्यन्ते। तेषां च खलु त्रसकायेपूत्पन्नानां स्थानमेतद् अघात्यम्। ते प्राणा अप्युच्यन्ते ते त्रसा अप्युच्यन्ते ते महाकायास्ते चिरस्थितिकाः। ते बहुतरकाः प्राणाः येषु श्रमणोपासकस्य सुप्रत्याख्यातं भवति। तेऽल्पतरकाः प्राणाः येषु श्रमणोपासकस्याऽप्रत्याख्यातं भवति। तस्य महतस्त्रसकायादुपशान्तस्योपस्थितस्य प्रतिविरतस्य यद् यूयं वा अन्यो वा एवं वदथ, नास्ति खलु स कोऽपि पर्यायः -यस्मिन्-श्रमणोपासकस्य-एक प्राणातिपातविरतेरपि दण्डो निक्षिप्तो भवति। अयमपि भेदः स नो नैयायिको भवति ॥सू० १०॥

टीका—पुनरपि-उदकः पेढालपुत्रो भगवन्तं पृच्छति-'सवायं उदए पेढालपुत्ते भगवं गोयमं एवं वयासी' सवादम्-वादसहितं पेढालपुत्र उदको भगवन्तं गौतमस्वामिनं पुनरपि एवमवादीत्-वक्ष्यमाणं प्रश्नं पृष्टवान् 'आउसंतो

'सवायं उदए पेढालपुत्ते' इत्यादि।

टीकार्थ---उदक पेढालपुत्र ने वाद के साथ भगवान् श्री गौतम से इस प्रकार कहा-आयुष्मन् गौतम! जीव का ऐसा एक भी कोई पर्याय

'सवायं उदए पेढालपुत्ते' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—ઉદક પેઢાલપુત્રે વાદસહિત ભગવાન્ શ્રી ગૌતમસ્વામીને આ પ્રમાણે કહ્યું-હે આયુષ્મન્ ગૌતમ! જીવનો એવો એક પણ પર્યાય નથી કે

गोयमा !' आयुष्मन् हे गौतम ! 'णत्थि णं से केइ परियाए' तादृशः-तावान् कोऽपि पर्यायो नास्ति। 'जण्णं समणोवासगस्स' यस्मिन् प्रयोक्ष्यमाणपर्याये श्रमणोपासकस्य श्रावकस्य, 'एगपाणाइवायविरए वि दंडे निक्खित्ते' एकप्राणाऽतिपातविरतेरपि दण्डो निक्षिप्तः। नास्ति कोऽपि पर्यायो यम् अमारयन् श्रावकः स्वीयां प्राणातिपातप्रत्याख्यानप्रतिज्ञां सफलयेत्। 'कस्स णं तं हेउं' तत्कस्य हेतोः ? 'संसारिया खलु पाणा' सांसारिकाः खलु प्राणाः, परिवर्त्तनशीला हि प्राणिनो भवन्ति। 'थावरा वि पाणा तसत्ताए पच्चायंति' स्थावरा अपि प्राणाः त्रसत्वाय प्रत्यायान्ति-कदाचित् स्थावरा अपि प्राणा त्रसा भवन्ति 'तसावि पाणा थावरत्ताए पच्चायंति' त्रसा अपि प्राणाः स्थावरत्वाय प्रत्यायान्ति। कदाचित् त्रसा अपि प्राणाः स्थावरा भवन्ति। 'थावरकायाओ विप्पमुच्चमाणा सव्वे तसकायंसि उववज्जंति' स्थावरकायतो विप्रमुच्यमानाः सर्वे जीवाः त्रसकायेषूत्पद्यन्ते। तथा-'तसकायाओ विप्पमुच्चमाणा सव्वे थावरकायंसि उववज्जंति' त्रसकायतो विप्रमुच्यमानाः सर्वे स्थावरकायेषु समुत्पद्यन्ते। 'तेसिं च णं थावरकायंसि उववन्नाणं ठाणमेयं घत्तं' तेषां च खलु स्थावरकायेषूत्पन्नानां स्थानमेतद् घात्यम्। यदा ते सर्वे त्रसाः स्थावरकायेषु समुत्पद्यन्ते-तदा ते त्रसाः श्रावकस्य घातयोग्या

नहीं है, जिसकी हिंसा का श्रमणोपासक त्याग कर सकता हो। इसका कारण क्या है ? संसार के प्राणियों के पर्याय परिवर्तनशील हैं। स्थावर प्राणी भी त्रस रूप में आजाते हैं और त्रस प्राणी भी स्थावर हो जाते हैं। स्थावरकाय से छूटकर सभी जीव त्रसकाय में उत्पन्न हो जाते हैं तथा त्रसकाय से छूटकर सभी स्थावरकायों में उत्पन्न हो जाते हैं। जब वे सब स्थावरकाय में उत्पन्न हो जाते हैं तो श्रमणोपासकों के घात के योग्य हो जाते हैं। ऐसी स्थिति में वह प्रतिज्ञा प्रयोजन हीन हो जाती है। मान लीजिए किसी ने ऐसी प्रतिज्ञा की कि मैं इस नगरनिवासियों का घात नहीं करूँगा। तत्पश्चात् वह नगर उजड गया

જેની હિંસાને। શ્રમણોપાસક ત્યાગ કરી શકતા હોય, તેનું શું કારણ છે? સંસારના પ્રાણિયેના પર્યાયો પરિવર્તન સ્વભાવવાળા છે. સ્થાવર પ્રાણી પણ ત્રસપણામાં આવી જાય છે. અને ત્રસ પ્રાણી પણ સ્થાવર પણામાં આવી જાય છે સ્થાવર કાયથી છૂટીને બધા જ જીવો ત્રસકાયમાં ઉત્પન્ન થઇ જાય છે. તથા ત્રસકાયથી છૂટિને બધા જ જીવો સ્થાવરકાયોમાં ઉત્પન્ન થઇ જાય છે જ્યારે તે બધા સ્થાવરકાયોમાં ઉત્પન્ન થઇ જાય છે, તો શ્રમણોપાસકોના ઘાતને યોગ્ય થઈ જાય છે. આ સ્થિતિમાં તે પ્રતિજ્ઞા પ્રયોજન વિનાની બની જાય છે માનીલો કે કોઇએ એવી પ્રતિજ્ઞા કરી હોય કે-આ નગરમા રહેનારાઓની હિંસા કરીશ નહીં તે

भवन्ति। इति निर्विषया प्रयोजनशून्या प्रतिज्ञा भवति, यथा-केनचित् प्रतिज्ञातं नगरवासी मया न हन्तव्य इति तच्चोद्वसितं नगरं ततो निर्विषयं प्रत्याख्यानमिति। भगवान् गौतमः-उदकं कथयति भो-उदक! मम सिद्धान्तमनुसरतो जनस्य प्रश्न एव नोपतिष्ठति। यतः सर्वे त्रसा एकदैव स्थावरा भवन्तीति नायं पक्षः, एतन्तु नाभूत्र भवति न वा भविष्यति। किन्तु-तव मतेऽपि श्रावकव्रतं निर्विषयं न भवति। तव मतेऽपि सर्वे स्थावरा अपि त्रसाः कदाचिद्भवन्ति, तदा-श्रावकस्य त्यागविषयोऽतीवाऽधिक उपजायते। तत्समये श्रावकस्य प्रत्याख्यानं सर्व प्राणिविषयकं भवति। अतः श्रावकस्य प्रत्याख्यानं निर्विषयकं भवतीति-कथनं न न्यायसिद्धमिव प्रतिभातीति। अक्षरार्थस्त्वेवम्-तथाहि-'सवायं भगवं गोयमे उदयं पेढालपुत्तं एवं वयासी' सवादं-वादपूर्वकं भगवान् गौतमः उदकं

तो उसका प्रत्याख्यान निर्विषय निरर्थक हो जाता है। क्योंकि उस स्थिति में वहां घात करने योग्य कोई प्राणी उसके लिए नहीं रहता।

भगवान् श्री गौतम स्वामी उदक से कहते हैं-हे उदक! मेरे सिद्धान्त का अनुसरण किया जाय तो यह प्रश्न ही उपस्थित नहीं होता। क्योंकि सभी त्रस जीव एक ही काल में स्थावरकाय हो जाते हैं और उस समय कोई त्रस जीवत्व से रहता ही नहीं है, ऐसा हमारा पक्ष नहीं है। न कभी ऐसा हुआ है, न कभी ऐसा होता है और न कभी ऐसा ही होगा। किन्तु तुम्हारे मत के अनुसार भी श्रावक का व्रत निर्विषय नहीं हो सकता, क्यों कि तुम्हारे मत के अनुसार किसी समय सभी स्थावर जीव भी त्रस हो जाते हैं, उस समय श्रावक के त्याग का विषय बहुत अधिक बढ जाता है। उस अवस्था में श्रावक का प्रत्याख्यान सर्व प्राणी विष-

---

પછી તે નગર ઉજ્જડ થઈ ગયું હોય તો તેનું પ્રત્યાખ્યાન નિરર્થક બની જાય છે, કેમકે-એ સ્થિતિમાં ઘાત ન કરવા યોગ્ય કોઈ પ્રાણી ત્યાં હોતું જ નથી.

ભગવાન્ શ્રી ગૌતમ સ્વામી ઉદક પેઢાલપુત્રને કહે છે-હે ઉદક! મારા સિદ્ધાંત પ્રમાણે વિચારવામાં આવે તો આ પ્રશ્ન જ ઉપસ્થિત થતો નથી કેમકે-બધા જ ત્રસ જીવો એક જ સમયે સ્થાવર જીવો બની જાય છે, અને એ વખતે કોઇ ત્રસ જીવો રહેતા જ નથી એવો અમારો પક્ષ નથી કોઇ કાળે તેમ થયું નથી. કોઈ કાળે તેમ થતું નથી, અને ક્યારેય પણ તેમ થશે નહીં. પરંતુ તમારા મત પ્રમાણે પણ શ્રાવકનું વ્રત નિર્વિષય અર્થાત્ નિરર્થક થઇ શકતું નથી. કેમકે-તમારા મત પ્રમાણે કોઈ સમયે સ્થાવર જીવો પણ ત્રસ બની જાય છે. તે વખતે શ્રાવકને ત્યાગ કરવાનો વિષય ઘણો અધિક વધી જાય છે. તે અવસ્થામાં

पेढालपुत्रमेवमवादीत् 'आउसो' आयुष्मन् उदक ! 'णो खलु अम्हाणं वत्तव्वएणं' नो खलु अस्माकं वक्तव्यत्वेन,-अस्मत्सिद्धान्ताऽनुसारेण एषः प्रश्न एव न भवति, 'तुब्भं चेव अणुप्पवादेणं अत्थि णं से परियाए' युष्माकं चैवाऽनुप्रवादेन खलु स पर्यायाऽस्ति भवत्सिद्धान्तानुसारेणाऽपि 'जे णं समणोवासगस्स सव्वपाणेहिं सव्वभूएहिं सव्वजीवेहिं सव्वसत्तेहिं दंडे निक्खित्ते भवइ' यस्मिन् श्रमणोपासकस्य सर्वप्राणेषु सर्वभूतेषु सर्वजीवेषु सर्वसत्त्वेषु दण्डो निक्षिप्तः-परित्यक्तो भवति। त्वदीयमताऽनुसारेणाऽपि तादृशः पर्यायोऽस्ति, यस्मिन् सर्वजीवादिषु श्रावकस्य हिंसात्यगः संभवतीति। 'कस्स णं तं हेउं' तत्कस्य हेतोः ? 'तसा वि पाणा थावरत्ताए पच्चायंति' त्रसा अपि प्राणाः-जीवाः स्थावरशरीरग्रहणाय प्रत्यायान्ति 'थावरा वि पाणा तसत्ताए पच्चायंति' स्थावरा अपि प्राणाः त्रसत्वाय प्रत्यायान्ति 'तसकायाओ विप्पमुच्चमाणा सव्वे थावरकायंसि उववज्जंति' त्रसकायतो विप्र-

---

यक बन जाता है। अतएव श्रावक का प्रत्याख्यान निर्विषय है। यह कहना न्याय संगत प्रतीत नहीं होता। शब्दार्थ इस प्रकार है-

भगवान् श्री गौतम स्वामी ने वादपूर्वक उदक पेढालपुत्र से कहा- हे आयुष्मन् उदक ! हमें कहने की आवश्यकता ही नहीं है। हमारे सिद्धान्त के अनुसार यह प्रश्न ही उपस्थित नहीं होता। आपके सिद्धान्त के अनुसार भी वैसा पर्याय है जिसमें सर्वभूत प्राण जीव और सत्त्व के विषय में श्रावक का हिंसा त्याग संभव है। किस कारण से मैं ऐसा कहता हूं ? क्यों कि त्रस प्राणी भी स्थावररूप से उत्पन्न हो जाते हैं और स्थावर जीव भी त्रस रूप में उत्पन्न हो जाते हैं। त्रसकाय से छूट कर सभी जीव स्थावरकायों में उत्पन्न हो जाते है और स्थावर काय को त्यागकर सभी जीव त्रस काय में उत्पन्न हो जाते हैं। जब सभी जीव

શ્રાવકનું પ્રત્યાખ્યાન સર્વ પ્રાણી વિષયક બની જાય છે. શ્રાવકનું પ્રત્યાખ્યાન નિર્વિષય છે આમ કહેવું તે ન્યાયયુક્ત લાગતું નથી. શબ્દાર્થ આ પ્રમાણે છે-

ભગવાન્ શ્રી ગૌતમસ્વામીએ ઉદક પેઢાલપુત્રને વાદ સાથે આ પ્રમાણે કહ્યું- હે આયુષ્મન્ ઉદક ! અમારે કહેવાની જરૂર જ રહેતી નથી. મારા સિદ્ધાંત પ્રમાણે આ પ્રશ્ન જ ઉપસ્થિત થતો નથી. આપના સિદ્ધાંત પ્રમાણે પણ એમ જ પર્યાય પરિવર્તન છે. જેમાં સર્વભૂત, પ્રાણી, જીવ, અને સત્વના વિષયમાં શ્રાવકના હિંસાના ત્યાગનો સંભવ છે હું કયા કારણથી આ પ્રમાણે કહું છું ? કેમકે ત્રસ પ્રાણી પણ સ્થાવરપણાથી ઉત્પન્ન થઇ જાય છે. અને સ્થાવર જીવ પણ ત્રસપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે ત્રસકાયથી છૂટીને બધા જ જીવો સ્થાવરકાયમાં ઉત્પન્ન થઇ જાય છે. અને સ્થાવરકાયનો ત્યાગ કરીને બધા જ જીવો ત્રસ-

मुच्यमानाः सर्वे जीवाः स्थावरकायेषूत्पद्यन्ते—ते त्रसशरीरं परित्यज्य स्थावरकायं गृह्णन्ति। तथा-'थावरकायाओ विप्पमुच्चमाणा सव्वे तसकायंसि उववज्जंति' स्थावरकायतो विप्रमुच्यमानाः सर्वे जीवा त्रसकायेषूत्पद्यन्ते, परित्यज्य स्थावरताम् -उपाददने त्रसशरीराणि, 'तेसिं च णं तसकायंसि उववण्णाणं ठाणमेयं अघत्तं' तेषां च खलु त्रसकायेषूत्पन्नानां स्थानमेतद् अघात्यम्। यदा च ते सर्वे जीवा त्रसकाये समुत्पद्यन्ते तदा तत्र स्थानं श्रावकस्याहिंसायोग्यं भवति। तदा-'ते पाणावि वुच्चंति ते तसावि वुच्चंति ते महाकाया-चिरट्ठिइया' ते प्राणधारणात् प्राणा अप्युच्यन्ते ते त्रसनाकर्मोदयात् त्रसा अप्युच्यन्ते ते महाकाया स्ते चिरस्थितिकाः प्राणादि शब्दैर्व्यवह्रियन्ते—महाकायवन्तो भवन्ति—योजनलक्षप्रमाणशरीरविकुर्वणात्, बहुकालस्थायिनोऽपि भवन्ति, त्रयस्त्रिंशत्सागरायुष्कमानात्, 'ते बहुयरगा पाणा जेहिं समणोवासगस्स सुपच्चक्खायं भवइ' ते बहुतरकाः प्राणाः येषु श्रमणोपासकस्य सुप्रत्याख्यानं भवति। ते प्राणिनो बहवः सन्ति येषु श्रावकस्य प्रत्याख्यानं सफलं भवति। 'ते अप्पयरगा पाणा जेसिं समणोवासगस्स अपच्चक्खायं भवइ' तेऽल्पतरकाः प्राणाः येषु श्रमणोपासकस्य अप्रत्याख्यातं भवति। तथा -तत्समये ते प्राणिनो भवन्त्येव न हि, येषु श्रावकस्य प्रत्याख्यानं न भवतीति।

त्रसकाय में उत्पन्न हो जाते हैं तब वह स्थान श्रावक के लिए अहिंसा के योग्य हो जाता है। वे त्रस जीव प्राण धारण करने के कारण प्राण कहलाते हैं त्रस नाम कर्म का उदय होने से त्रस भी कहलाते हैं, वे महाकाय और चिरस्थितिक आदि भी कहे जाते हैं। एक लाख योजन जितने बड़े शरीर की विक्रिया करने से उन्हें महाकाय कहते हैं। तेतीस सागरोपम तक की आयु होने से महास्थितिक कहलाते हैं।

इस प्रकार ऐसे प्राणी बहुत हैं। जिनके विषय में श्रमणोपासक का प्रत्याख्यान सफल होता है। उस समय वे प्राणी होते ही नहीं हैं

કાયમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે ત્યારે બધા જ જીવો ત્રસકાયમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, ત્યારે તે સ્થાન શ્રાવકને માટે અહિંસા યોગ્ય થઈ જાય છે, તે ત્રસ જીવો પ્રાણ ધારણ કરવાથી પ્રાણ કહેવાય છે, ત્રસ નામકર્મનો ઉદય થવાથી ત્રસ પણ કહેવાય છે તેઓ મહાકાય અને ચિરસ્થિતિક વિગેરે પણ કહેવાય છે. એક લાખ યોજન જેટલા મોટા શરીરની વિક્રિયા કરવાથી તેઓને મહાકાય કહેવામાં આવે છે. તેત્રીસ સાગરોપમ સુધીનું આયુષ્ય હોવાથી મહાસ્થિતિક કહેવાય છે. આ રીતે આવા પ્રાણી ઘણા જ છે. જેના સંબંધમાં શ્રમણોપાસકનું પ્રત્યાખ્યાન સફળ થાય છે. તે સમયે તેઓ પ્રાણી જ હોતા

एवाह–'एवं असंते असंविज्जमाणे' एवम् असन् असंवेद्यमानः, एवम् अनेन कारणेन शरीराद् भिन्नो जीवः असन्–असंवेद्यमानसत्ताकः, अत एव असंवेद्यमानः–अननुभूयमानः नानुभवगम्य आत्मेति भावः।

अथ 'अन्यो जीवोऽन्यच्छरीरम्' इति मतमपाकरोति–'जेसिं तं' इत्यादि। 'जेसिं' येषां केषाञ्चित् 'तं' तत् तदेवं प्रकारकम् 'सुयक्खायं' स्वाख्यातं–सुकथनं भवति, तथाहि 'अन्नो जीवो अन्नं सरीरं' अन्यो जीवोऽन्यच्छरीरम्, ये जीवं शरीरातिरिक्तं कथयन्ति किन्तु 'तम्हा ते णो एवं उवलब्भंति' तस्मात् तथाविधकथनप्रकारात् एवम्-एवं रूपम्–शरीराद् भिन्न जीवं नो उपलभन्ते–नो प्राप्नुवन्ति, अत्र दृष्टान्तमाह 'से जहा णामए केइपुरिसे' तद्यथा नामकः कश्चित्पुरुषः, 'कोसिओ असिं अभिनिव्वट्टित्ता णं उपदंसेज्जा' कोशात् असिं–खड्गम् अभिनिर्वर्त्य निष्कास्य खलु उपदर्शयेत्। 'अयमाउसो! असी अयं कोसी' अयमायुष्मन्! असिः अयं कोशः। 'एवमेव नत्थि केइपुरिसे' एवमेव नास्ति कश्चित् पुरुषः 'अभिनिव्वट्टित्ता' अभिनिर्वर्त्य–पृथक् कृत्य जीवस्य 'उवदंसेत्तारो' उपदर्शयिता 'अयमाउसो! आया इयं सरीरं' अयमायुष्मन्! आत्मा इदं शरीरम्, यदि शरीरव्यतिरिक्तः–आत्मा भवेत् तदा यथा–कोशात् खड्गं निष्कास्य प्रदर्शयितुं शक्येत तथा जीवं शरीरभिन्नं-नोपदर्शयितुं केनापि शक्येत तस्मान्नास्ति शरीरव्यतिरिक्त आत्मेति सिद्धम्।

जान लेती। किन्तु वह इन्द्रियों के गोचर नहीं है, अतएव उसकी पृथक् सत्ता नहीं है। अतएव शरीर से भिन्न आत्मा न मानने वाले का मत ही युक्ति संगत है।

पुनः उन्हीं का मत कहते हैं—जो लोग यह मानते हैं कि आत्मा भिन्न और शरीर भिन्न है, उनको वे इस प्रकार उपालम्भ देते हैं–जैसे कोई पुरुष तलवार को म्यान से बाहर निकाल कर दिखलाता है कि–हे आयुष्मन्! देखो, यह तलवार है, और यह म्यान है, इसी प्रकार कोई ऐसा पुरुष नहीं है जो यह दिखला सके कि यह आत्मा है और

જાણી શકાય તેવો નથી. તેથી જ તેની જુદી સત્તા નથી. તેથીજ શરીરથી જુદો આત્મા ન માનવાવાળાઓનો મત જ યુક્તિ સંગત છે.

ફરીથી પણ તેઓનો જ મત બતાવવામાં આવે છે–જે લોકો એવું માને છે કે–આત્મા ભિન્ન છે, અને શરીર પણ અલગ છે, તેને તેઓ આ રીતે ઉપાલંભ આપે છે.–જેમ કોઈ પુરૂષ તલવારને મ્યાનથી બહાર કહાડીને બતાવે છે કે–હે આયુષ્મન્ જુવો આ તલવાર છે. અને આ મ્યાન છે. એજ પ્રમાણે કોઈ એવો પુરૂષ નથી કે આ આત્મા છે, અને આ શરીર છે, તેમ

'से महया तसकायाओ उवसंतस्स उवट्ठियस्स पडिविरयस्स जत्तं तुब्भे वा अन्नो वा एवं वदह' तस्य महतस्त्रसकायादुपशान्तस्योपस्थितस्य प्रतिविरतस्य यद् यूयं वा अन्यो वा एवं वदथ। अनेन प्रकारेण स श्रावको महतस्त्रसकायादुपशान्तो हिंसया प्रतिविरतो भवति, अस्यां स्थितौ यूयमन्यो वा-एवं वदथ। 'णत्थि णं से केइ परियाए जंसि समणोवासगस्स एगपाणाइवायविरए वि दंडे णिक्खित्ते' नास्ति स कोऽपि पर्यायो यस्मिन् श्रमणोपासकस्य एकप्राणातिपातविरतेरपि दण्डो निक्षिप्तः -परित्यक्तः। तदा यद् यूयं कथयथ, नास्ति तादृशः पर्यायो यदर्थं श्रावकस्य प्रत्याख्यानं संभवेत्। 'अयंपि भेदे से णो णेयाउए भवइ' अयमपि भेदो स न नैयायिको भवति-तदिदं भवतां कथनं न न्यायसिद्ध भवति, ततः स उदकः पेढालपुत्रः सवादं गौतमस्योत्तरं श्रुत्वा अस्मिन् विषये प्रतिबुद्धो जात इति ॥सू१०-७७॥

मूलम्-भगवं च णं उदाहु णियंठा खलु पुच्छियव्वा-आउसंतो! नियंठा इह खलु संतेगइया मणुस्सा भवंति, तेसिं च एवं वुत्तपुव्वं भवइ जे इमे मुंडा भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइए, एसिं च णं आमरणंताए दंडे णिक्खित्ते, जे इमे अगारमावसंति एएसिं णं आमरणंताए दंडे णो णिक्खित्ते, केइ च णं समणा जाव वासाइं चउपंचमाइं वा छट्ठदसमाइं वा अप्पयरो वा

जिनके विषय में श्रमणोपासक का प्रत्याख्यान नहीं होता है। इस प्रकार वह श्रमणोपासक महान् त्रसकाय जीव की हिंसा से उपशान्त एवं निवृत्त होता है। अतएव आप या दूसरों का यह कहना न्याय संगत नहीं है कि ऐसा एक भी पर्याय नहीं जिसके विषय में श्रमणोपासक का प्रत्याख्यान सफल हो सके।

श्री गौतमस्वामी का वाद पूर्वक यह उत्तर सुन कर उदक पेढालपुत्र इस विषय में प्रतिबुद्ध हो गए ॥१०॥

નથી, કે જેઓના સબંધમાં શ્રમણોપાસકનું પ્રત્યાખ્યાન થતું નથી. આ રીતે તે શ્રમણોપાસક મહાન્ ત્રસકાયની હિંસાથી ઉપશાંત અને નિવૃત્ત થાય છે. તેથી જ આપનું કે બીજાઓનું આ કથન ન્યાયયુક્ત નથી કે એવો એક પણ પર્યાય નથી, કે જેના સંબધમાં શ્રમણોપાસકનું પ્રત્યાખ્યાન સફળ બની શકે.

શ્રી ગૌતમ સ્વામીનો વાદ પૂર્વક આ ઉત્તર સાંભળીને ઉદક પેઢાલપુત્ર આ વિષયમાં પ્રતિબોધવાળા થઈ ગયા. ॥૧૦॥

भुज्जयरो वा देसं दूईज्जित्ता अगारमावसेज्जा?, हंता वसेज्जा, तस्स णं तं गारत्थं वहमाणस्स से पच्चक्खाणे भंगे भवइ?, णो इणट्ठे समट्ठे, एवमेव समणोवासगस्स वि तसेहिं पाणेहिं दंडे णिक्खित्ते, थावरेहिं दंडे णो णिक्खित्ते, तस्स णं तं थावरकायं वहमाणस्स से पच्चक्खाणे णो भंगे भवइ, से एवमायाणह? णियंठा!, एवमायाणियव्वं। भगवं च णं उदाहु णियंठा खलु पुच्छियव्वा–आउसंतो नियंठा! इह खलु गाहावइ वा गाहावइपुत्तो वा तहप्पगारेहिं कुलेहिं आगम्म धम्मं सवणवत्तियं उवसंकमेज्जा? हंता उवसंकमेज्जा, तेसिं च णं तहप्पगाराणं धम्मं आइक्खियव्वे?, हंता आइक्खियव्वे, किं ते तहप्पगारं धम्मं सोच्चा णिसम्म एवं वएज्जा–इणमेव निग्गंथं पावयणं सच्चं अणुत्तरं केवलियं पडिपुण्णं संसुद्धं णेयाउयं सल्लकत्तणं सिद्धिमग्गं मुत्तिमग्गं निज्जाणमग्गं निव्वाणमग्गं अवितहमसंदिद्धं सव्वदुक्खप्पहीणमग्गं, एत्थ ठिया जीवा सिज्झंति बुज्झंति मुच्चंति परिणिव्वायंति सव्वदुक्खाणमंतं करेंति, तमाणाए तहा गच्छामो तहा चिट्ठामो तहा णिसियामो तहा तुयट्टामो तहा भुंजामो तहा भासामो तहा अब्भुट्ठामो तहा उट्ठाए उट्ठामो त्ति पाणाणं भूयाणं जीवाणं सत्ताणं संजमेणं संजमामोत्ति वएज्जा? हंता वएज्जा, किं ते तहप्पगारा कप्पंति पव्वावित्तए?, हंता कप्पंति, किं ते तहप्पगारा कप्पंति मुंडावित्तए?, हंता कप्पंति, किं ते तहप्पगारा कप्पंति सिक्खावित्तए?, हंता कप्पंति, किं ते तहप्पगारा कप्पंति उवट्ठावित्तए?, हंता कप्पंति, तेसिं च णं तहप्पगाराणं सव्वपाणेहिं जाव सव्वसत्तेहिं दंडे णिक्खित्ते?, हंता णिक्खित्ते?, से णं एयारूवेणं विहारेणं विहरमाणा जाव वासाइं

चउपंचमाइं छट्ठदसमाइं वा अप्पयरो वा भुज्जयरो वा देसं दूइज्जेत्ता अगारं वएज्जा, हंता वएज्जा, तस्स णं जाव सव्व-सत्तेहिं दंडे णिक्खित्ते?, णो इणट्ठे समट्ठे, से जे से जीवे जस्स परेणं सव्वपाणेहिं जाव सव्वसत्तेहिं दंडे णो णिक्खित्ते, से जे से जीवे जस्स आरेणं सव्वपाणेहिं जाव सत्तेहिं दंडे णिक्खित्ते, से जे से जीवे जस्स इयाणिं सव्वपाणेहिं जाव सत्तेहिं दंडे णो णिक्खित्ते भवइ, परेण असंजए आरेणं संजए, इयाणिं असंजए, असंजयस्स णं सव्वपाणेहिं जाव सत्तेहिं दंडे णो णिक्खित्ते भवइ, से एवमायाणह ?, णियंठा! से एवमायाणियव्वं। भगवं च णं उदाहु णियंठा खलु पुच्छियव्वा—आउसंतो! नियंठा इह खलु परिव्वाइया वा परिव्वाइयाओ वा अन्नयरेहिंतो तित्थायय-णेहिंतो आगम्म धम्मं सवणवत्तियं उवसंकमेज्जा?, हंता उवसंकमेज्जा, किं तेसिं तहप्पगारेणं धम्मे आइक्खियव्वे!, हंता आइक्खियव्वे, तं चेव उवट्ठावित्तए जाव कप्पंति, हंता कप्पंति किं ते तहप्पगारा कप्पंति संभुंजित्तए। हंता कप्पंति, तेणं एयारूवेणं विहारेणं विहरमाणा तं चेव जाव अगारं वए-ज्जा ? हंता वएज्जा, ते णं तहप्पगारा कप्पंति संभुंजित्तए! णो इणट्ठे समट्ठे से जे से जीवे परेणं नो कप्पंति संभुजित्तए, से जे से जीवे आरेणं कप्पंति संभुजित्तए, से जे से जीवे जे इयाणिं णो कप्पंति संभुंजित्तए, परेणं अस्समणे आरेणं समणे, इयाणिं अस्समणे असमणेणं सद्धिं णो कप्पंति समणाणं निग्गंथाणं संभुंजित्तए, से एवमायाणह, णियंठा, से एव-मायाणियव्वं ॥सू० ११॥७८॥

छाया—भगवांश्च खलु उदाह निर्ग्रन्थाः खलु प्रष्टव्याः आयुष्मन्तो निर्ग्रन्थाः इह खलु सन्त्येकतये मनुष्या भवन्ति, तेषां चैवमुक्तपूर्वं भवति ये इमे मुण्डा

भूत्वा अगारादनगारित्वं प्रव्रजन्ति एषां च आमरणान्तो दण्डो निक्षिप्तः, ये इमे अगारमावसन्ति एतेषां खलु आमरणान्तो दण्डो नो निक्षिप्तः केचिच्च खलु श्रमणाः यावद् वर्षाणि चतुःपञ्चषड्दशानि वा अल्पतरं वा भूयस्तरं वा विहृत्य देशम गारमावसेयुः ? । हन्त वसेयुः । तस्य तं गृहस्थं घ्नतः तत्प्रत्याख्यानं भग्नं भवति ? नायमर्थः समर्थः, एवमेव श्रमणोपासकस्याऽपि त्रसेषु प्राणेषु दण्डो निक्षिप्तः स्थावरेषु दण्डो न निक्षिप्तः तस्य खलु तं स्थावरकायं घ्नतः तत् प्रत्याख्यानं नो भग्नं भवति तदेवं जानीत निर्ग्रन्थाः, एवं ज्ञातव्यम् । भगवांश्च उदाह -निर्ग्रन्थाः खलु प्रष्टव्या आयुष्मन्तो निर्ग्रन्थाः, इह खलु गाथापतिर्वा गाथापति पुत्रो-वा तथाप्रकारेषु कुलेषु आगत्य धर्मश्रवणार्थ मुपसंक्रमेयुः ? हन्त! उपसंक्रमेयुः, तेषां च खलु तथाप्रकाराणां धर्म आख्यातव्यः ? हन्त आख्यातव्यः । किं ते तथाप्रकारं धर्मं श्रुत्वा निशम्य एवं वदेयुः-इदमेव नैर्ग्रन्थं प्रवचनं सत्य मनुत्तरं कैवलिकं परिपूर्णं संशुद्धं नैयायिकं शल्यकर्त्तनं सिद्धिमार्गं मुक्तिमार्गः निर्याणमार्गं निर्वाणमार्गः अवितथमसंदिग्धं सर्वदुःखप्रहीणमार्गम्ः अत्र स्थित्वा जीवाः सिध्यन्ति बुध्यन्ते मुञ्चन्ति परिनिर्वान्ति सर्वदुःखानामन्तं कुर्वन्ति, तदाज्ञया तथा गच्छाम स्तथा तिष्ठामस्तथा निषीदाम स्तथा त्वचं वर्त्तयाम स्तथा भुञ्जामहे तथा भाषामहे तथा अभ्युत्तिष्ठामस्तथा उत्थाय उत्तिष्ठाम इति प्राणानां भूतानां जीवानां सत्त्वानां संयमेन संयच्छाम इति वदेयुः ? हन्त वदेयुः । किं ते तथाप्रकाराः कल्प्यन्ते प्रव्राजयितुम् ? हन्त कल्प्यन्ते । किं ते तथाप्रकराः कल्प्यन्ते मुण्डयितुं हन्त कल्प्यन्ते । किं ते तथाप्रकाराः कल्प्यन्ते शिक्षयितुं ? हन्त कल्प्यन्ते । किं ते तथाप्रकाराः कल्प्यन्ते उपस्थापयितुम् ? हन्त कल्प्यन्ते । तैश्च खलु, तथाप्रकारैः सर्वप्राणिषु यावत् सर्वसत्वेषु दण्डो निक्षिप्तः ? हन्त निक्षिप्तः । ते खलु एतद्रूपेण विहारेण विहरन्तो यावद् वर्षाणि चतुः पञ्चानि षड्दशानि वा अल्पतरं वा भूयस्तरं वा देशं विहृत्य अगारं व्रजेयुः ? हन्त व्रजेयुः । तैश्च खलु सर्वप्राणेषु यावत्सर्वसत्त्वेषु दण्डो निक्षिप्तः ! नायमर्थः समर्थः तस्य यः स जीवः येन परतः सर्वप्राणेषु यावत्सर्वसत्त्वेषु दन्डो नो निक्षिप्तः तस्य यः स जीवः येन आरात् सर्वप्राणेषु यावत् सर्वसत्त्वेषु दण्डो निक्षिप्तः, तस्य स जीवः येन इदानीं सर्वप्राणेषु यावत् सर्वसत्त्वेषु दण्डो न निक्षिप्तो भवति परतोऽसंयतः आरात् संयतः इदानीमसंयतः, असंयतस्य खलु सर्वप्राणेषु यावत् सर्वसत्त्वेषु दण्डो नो निक्षिप्तो भवति तदेवं जानीत निर्ग्रन्थाः । तदेवं ज्ञातव्यम् । भगवांश्च उदाह-निर्ग्रन्थाः खलु प्रष्टव्या आयुष्मन्तो निर्ग्रन्थाः । इह खलु परिव्राजका वा परिव्राजिका वा अन्यतरेभ्य स्तीर्थायतनेभ्य आगत्य

धर्मश्रवणप्रत्यय मुपसंक्रमेयुः ? हन्त उपसंक्रमेयुः । किं तेषां तथाप्रकाराणां धर्म-आख्यातव्यः ? हन्त आख्यातव्यः । ते चैवमुपस्थापयितुं यावत् कल्पन्ते ? हन्त कल्पन्ते । किं ते तथाप्रकाराः कल्पन्ते संभोजयितुम् ? हन्त कल्पन्ते । ते खलु एतद्रूपेण विहारेण विहरन्तः तथैव यावदागारं व्रजेयुः ? हन्त व्रजेयुः । ते च तथाप्रकाराः कल्पन्ते संभोजयितुम् ? नायमर्थः समर्थः ते ये ते जीवाः ये परतः नो कल्पन्ते संभोजयितुम्, ते ये ते जीवाः आरात् कल्पन्ते संभोजयितुम्, ते ये ते जीवा ये इदानीं नो कल्पन्ते संभोजयितुम्, परतोऽश्रमणः आरात् श्रमणः इदानीमश्रमणः । अश्रमणेन सार्धं नो कल्पन्ते श्रमणानां निर्ग्रन्थानां संभोक्तुं तदेवं जानीत निर्ग्रन्थाः । तदेवं ज्ञातव्यम् ॥सू० ११-७८॥

टीका—'भगवं च णं उदाहु' उदकं पेढालपुत्रं प्रति भगवान् श्रीगौतमस्वामी उदाह-प्रोवाच. 'णियंठा खलु पुच्छियव्वा' निर्ग्रन्थाः खलु प्रष्टव्याः निर्ग्रन्थान् वयं पृच्छेम इति यावत् । 'आउसंतो' हे आयुष्मन्त उदकप्रमुखाः साधवः ? इह खलु 'संतेगइया मणुस्सा भवंति' इह सन्त्येकतये मनुष्या भवन्ति । इह लोकेऽपि मनुजा एतादृशा भवन्ति, 'तेसिं च एवं वुत्तपुव्वं भवइ' तेषां च—एवमुक्तपूर्वं भवति । ये एतादृशीं प्रतिज्ञां कुर्वन्ति 'जे इमे मुंडा भवित्ता आगाराओ अणगारियं पव्वइए' ये इमे मुण्डा भूत्वा अगारादनगारित्वं प्रव्रजन्ति, ये दीक्षामादाय गृहमुत्सृज्य साधवो भवन्ति । 'एसिं च णं आमरणताए दंडे णिक्खित्ते' एषां चाऽऽमरणान्तो दण्डो निक्षिप्तः—परित्यक्तः । एतेषां सधूनां मरणं यावत्—मया हननं न कर्त्तव्यमिति प्रत्याख्यानं कृतमस्ति । 'जे इमे अगारमावसंति एएसिं णं आमरणंताए दंडे णो णिक्खित्ते' ये इमे आगारमावसन्ति, एतेषामामर-

---

'भगवं च णं उदाहु' इत्यादि ।

टीकार्थ—भगवान् श्रीगौतमस्वामी ने उदक पेढाल पुत्र से कहा—हम निर्ग्रन्थों से पूछते हैं कि हे आयुष्मन् उदक आदि निर्ग्रन्थो ! इस लोक में ऐसे भी मनुष्य होते हैं जो इस प्रकार का त्याग करते हैं कि ये जो मुण्डित होकर गृह को त्याग कर अनगार हो गए हैं, उनकी मैं जीवन पर्यन्त हिंसा नहीं करूगा । और जो गृह में निवास करते है अर्थात्

'भगव च णं उदाहु' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—ભગવાન્ શ્રી ગૌતમ સ્વામીએ ઉદક પેઢાલપુત્રને કહ્યું કે—હું નિર્ગ્રંથોને પૂછું છું કે—હે આયુષ્મન્ ઉદક વિગેરે નિર્ગ્રંથ અણુગારો ! આ લોકમાં એવા પણ મનુષ્યો હોય છે, જેઓ એવો ત્યાગ કરે છે કે—જે આ મુંડિત થઈને ગૃહનો ત્યાગ કરીને અનગારદશાને પ્રાપ્ત થઈ ગયા છે. તેમની હું જીવતા સુધી હિંસા કરીશ નહીં અને જેઓ ઘરમાં નિવાસ કરે છે, અર્થાત્ ગૃહસ્થો છે,

णान्तो दण्डो नो निक्षिप्तः। परन्तु—ये गृहे वसन्ति तेषां वधस्य मरणपर्यन्तं प्रत्याख्यानं न करोति 'केइ च णं समणा जाव वासाइं चउपंचमाइं छहसमाइं अप्पयरो वा भुज्जयरो वा देसं दूईज्जित्ता आगारमावसेज्जा' केचिच्च खलु श्रमणा यावद् वर्षाणि चतुःपञ्चषड्दशानि वा—अल्पतरं वा—भूयस्तरं वा देशं विहृत्य—साध्ववस्थायां विहारं कृत्वा अगारमावसेयुः, गौतमो वदति-हे उदक पेढाल पुत्र! अत्राऽहं पृच्छामि—तेषु साधुषु कश्चित् साधुः चतुः पञ्चत आरभ्य दशवर्षाणि यावत् इतस्ततो देशं विहृत्य किं पुनर्गृहस्थ इति। 'तस्स णं तं गारत्थं वहमाणस्स से पच्चक्खाणे भंगे भवइ?' तस्य तं गृहस्थं घ्नतः तत्प्रत्याख्यानं भग्नं भवति, भगवान् गौतमः कथयति—तादृशं साधुतः परावृत्यागतं साधुगृहस्थं हन्यमानस्य साधुप्रत्याख्यानधारिणः तादृशप्रत्याख्यानं किं भग्नं भवति—न कथमपि व्रतभङ्गो भवतीति ध्वनिः, उदकादयो भगवन्तमाहुः 'णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः—श्रमणाः कथयन्ति—साधुमार्गं परित्यज्य पुनर्गृहवासं वसतः पूर्व-

गृहस्थ हैं उनकी हिंसा का मैं जीवनपर्यन्त त्याग नहीं करता हूं। ऐसी स्थिति में कोई साधु चार पांच छह या दश वर्ष तक या न्यूनाधिक समय तक साधु अवस्था में देशों में विचरकर हे उदक पेढालपुत्र। मैं पूछता हूं कि गृहस्थ बन जाते हैं या नहीं?

निर्ग्रन्थ कहते हैं—हां कई पुनः गृहस्थ हो जाते हैं। श्रीगौतमस्वामी कहते हैं—तो जो साधुपना छोड़कर गृहस्थ हो गए हैं, उन गृहस्थों की हिंसा करने वाले उस पूर्वोक्त प्रत्याख्यानकर्त्ता का प्रत्याख्यान भंग हो जाता है क्या?

निर्ग्रन्थ कहते हैं—नहीं। जिसने गृहस्थ को मारने का प्रत्याख्यान नहीं किया वह पुरुष यदि साधुपन छोडकर गृहस्थ बने हुए पुरुष को

તેમની હિંસાનો હું જીવતા સુધી ત્યાગ કરતો નથી, આ પરિસ્થિતિમાં કોઇ સાધુ ચાર, પાંચ, છ, અથવા દશ વર્ષ સુધી અથવા તેથી ઓછાવત્તા સમય સુધી સાધુ અવસ્થામાં દેશોમાં વિચરણ કરીને હે ઉદક પેઢાલપુત્ર! હું પૂછું છું કે-ગૃહસ્થ બની જાય છે કે નહીં?

નિર્ગ્રન્થ કહે છે હા કેટલાક ફરીથી ગૃહસ્થ બની જાય છે શ્રી ગૌતમ સ્વામી કહે છે કે-તો જેઓ સાધુપણાનો ત્યાગ કરીને ગૃહસ્થ બની ગયા છે તે ગૃહસ્થોની હિંસા કરવાવાળા તે પૂર્વોક્ત પ્રત્યાખ્યાન કરવાવાળાના પ્રત્યાખ્યાનનો ભંગ થઇ જાય છે શું?

નિર્ગ્રન્થ અણગાર કહે છે કે-ના જેણે ગૃહસ્થને મારવાનું પ્રત્યાખ્યાન કર્યું નથી, તે પુરૂષ જો સાધુપણું છોડીને ગૃહસ્થ બનેલા પુરૂષને મારે છે, તો

साधोः मारणेन प्रत्याख्यानिनः प्रत्याख्यानस्य भङ्गो न भवति कथमपि, यतः साधुर्न मया हन्तव्य एतादृशं प्रत्याख्यान कृतम्। अयन्तु नेदानीं साधुः—अपितु गृहस्थः। अतस्तादृशगृहस्थस्य मारणे साधुमारणप्रत्याख्यानस्य भङ्गो नैव भवतीति। पुनः गौतमस्वाम्याह—'एवमेव समणोवासगस्स वि तसेहिं पाणेहिं दंडे णिक्खित्ते' एवमेव श्रमणोपासकस्याऽपि त्रसेषु प्राणेषु दण्डो निक्षिप्तः। 'थावरेहिं दंडे णो णिक्खित्ते' स्थावरेषु दण्डो नो निक्षिप्तः 'तस्स णं थावरकायं वहमाणस्स से पच्चक्खाणे णो भंगे भवइ' तस्य स्थावरकायं घ्नतस्तत्प्रत्याख्यानं नो भग्नं भवति। गौतमः कथयति—यथा तस्य व्रतभङ्गो न भवति, एवं त्रसकायं प्रत्याख्यातुः स्थावरशरीर नाशनेऽपि प्रत्याख्यानभङ्गो न भवति, यतस्तदानीं स्थावरावच्छिन्न-जीवे त्रसशरीरावच्छिन्नत्वाऽभावात्। 'से एवमायाणह ? णियंठा ! एवमायाणियव्वं' हे निर्ग्रन्थाः साधवः ! तदेवं जानीत—एवमेव ज्ञातव्यमिति। पुन गौतमोऽमुमर्थं बोधयितुमुदाहरणान्तरमाह—'भगवं च णं उदाहु णियंठा खलु पुच्छियव्वा' भगवांश्च खलु उदाह—निर्ग्रन्थाः खलु प्रष्टव्याः गौतमः कथयति—अहं श्रमणान् पृच्छामि—'आउसंतो णियंठा आयुष्मन्तो निर्ग्रन्थाः ? 'इह खलु गाहावई वा

मारता है तो उसका प्रत्याख्यान भंग नहीं होता। उसने तो साधु को हीं न मारने का प्रत्याख्यान किया है, परन्तु यह पुरुष अब साधु नहीं है, परन्तु गृहस्थ है। अतएव उस गृहस्थ को मारने से साधु को न मारने की प्रतिज्ञाका भंग नहीं होता।

श्रीगौतमस्वामी बोले—इसी प्रकार श्रमणोपासकने त्रसजीवों की हिंसा का त्याग किया स्थावर जीवों की हिंसा का त्याग नहीं किया। अतः वह यदि स्थावर जीवों की हिंसा करता है तो उसका प्रत्याख्यान भंग नहीं होता। क्यों कि वह जीव इस समय त्रसशरीर में नहीं किन्तु स्थावर शरीर में है। हे निर्ग्रन्थ साधुओ ! ऐसा ही समझना चाहिए।

તેના પ્રત્યાખ્યાનનો ભંગ થતો નથી. તેણે તો સાધુને જ ન મારવાનું પ્રત્યાખ્યાન કર્યું છે પરંતુ આ પુરૂષ હવે સાધુ રહેલ નથી, પરંતુ ગૃહસ્થ છે, તેથી જ તે ગૃહસ્થને મારવાથી સાધુને ન મારવાની પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ થતો નથી.

ગૌતમસ્વામીએ કહ્યું—આ જ પ્રમાણે શ્રમણોપાસકે ત્રસ જીવોની હિંસાનો ત્યાગ કર્યો છે, અને સ્થાવર જીવોની હિંસાનો ત્યાગ કર્યો નથી, તેથી તે જો સ્થાવર જીવોની હિંસા કરે છે, તો તેના પ્રત્યાખ્યાનનો ભંગ થતો નથી કેમકે તે જીવ આ વખતે ત્રસ શરીરમાં નથી, પણ સ્થાવર શરીરમાં રહેલ છે, હે નિર્ગ્રન્થ સાધુઓ ! એમ જ સમજવું જોઇએ,

गाहावइ पुत्तो वा तहप्पगारेहिं कुलेहिं आगम्म' इह खलु गाथापतिर्वा गाथापतिपुत्रो वा तथाप्रकारेषु कुलेष्वागत्य 'धम्मं सवणवत्तियं उवसंकमेज्जा' धर्मश्रवणार्थमुपसंक्रमेयुः-आगच्छेयुरित्यर्थः। इह हि जगति उत्तमकुलोत्पन्नो गाथापति स्तत्पुत्रो वा धर्मश्रवणार्थं साधुसमीपं गन्तुं शक्नोति किम्? 'हंता उवसंकमेज्जा' हन्त-उपसंक्रमेयुः साधुभिः कथितं हन्त-भोः गन्तुं शक्नोति श्रोतुम् 'तेसिं च णं तहप्पगाराणं धम्मं आइक्खियव्वे' तेषां च गाथापत्यादीनां तथाप्रकाराणां धर्म आख्यातव्यः-वक्तव्यः किम्, 'हंत आइक्खियव्वे' हन्त! आख्यातव्यः साधवो वदन्ति मुनिभिः तेभ्यो धर्म उपदेष्टव्य इति। 'किं ते तहप्पगारं धम्मं सोच्चा णिसम्म एवं वएज्जा' किं ते तथाप्रकारं धर्मं श्रुत्वा-निशम्य एवं वदेयुः, ते तादृशं धर्मं श्रुत्वाऽवगत्य च-एवं कथयेयुः, 'इणमेव णिग्गंथं पावयणं सच्चं अणुत्तरं केवलियं पडिपुण्णं संसुद्धं णेयाउयं सल्लकत्तणं सिद्धिमग्गं-मुत्तिमग्गं निज्जाणमग्गं निव्वाणमग्ग-अवितहमसंसिद्धं-सव्वदुक्खप्पहीणमग्गं-एत्थं ठिया जीवा सिज्झंति-बुज्झंति-मुच्चंति परिनिव्वायंति सव्वदुक्खाणमंतं करेंति' इदमेव

गौतम स्वामी इसी अर्थ को समझाने के लिए दूसरा उदाहरणदेते हैं-हे आयुष्मन् निर्ग्रन्थो! कोई गाथापति या गाथापति का पुत्र तथा-प्रकारके उत्तम कुलों में जन्म लेकर क्या धर्म श्रवण करने के लिए साधु के समीप आ सकते हैं?

निर्ग्रन्थों ने कहा-हां आ सकते हैं। गौतमस्वामी-उन गाथापति आदि को क्या धर्म का उपदेश करना चाहिए?

निर्ग्रन्थ-हां, साधुओं को धर्मोपदेश करना चाहिए।

गौतम स्वामी—क्या धर्म के उपदेश को सुनकर और समझकर वे ऐसा कह सकते हैं कि-यह निर्ग्रन्थ प्रवचन ही सत्य है, अनुत्तर-

---

શ્રી ગૌતમસ્વામી આજ વાત સમજાવવા માટે બીજું ઉદાહરણુ આપે છે-હે આયુષ્મન્ નિર્ગ્રન્થો! કોઇ ગાથાપતિ અથવા ગાથાપતિનો પુત્ર તેવા પ્રકારના ઉત્તમ કુળોમાં જન્મ લઈને શુ ધર્મ શ્રવણુ કરવા માટે સાધુઓની સમીપે આવી શકે છે?

નિર્ગ્રન્થોએ કહ્યું-હા આવી શકે છે.

ગૌતમસ્વામીએ કહ્યું-તે ગાથાપતિ વિગેરેને શું ઉપદેશ કરવો જોઈએ.

નિર્ગ્રન્થોએ કહ્યું-હા સાધુઓએ ધર્મોપદેશ કરવો જોઇએ.

ગૌતમસ્વામીએ કહ્યું-શું ધર્મના ઉપદેશને સાંભળીને અને સમજીને તેઓ એવું કહી શકે છે કે-આ નિર્ગ્રન્થ પ્રવચન જ સત્ય છે. અનુત્તર-

निर्ग्रन्थं प्रवचनं सत्यं-सत्यमर्थं बोधयति तत् अनुत्तरं कैवलिकं परिपूर्णं संशुद्धं नैयायिकं शल्यकर्त्तनं सिद्धिमार्गः मुक्तिमार्गः निर्याणमार्गः निर्वाणमार्गः अवितथम्-मिथ्यात्वरहितम्, असंदिग्धं सर्वदुःखप्रहीणमार्गः, अनुत्तरमनन्यसदृशम्, केवलिना प्रोक्तं कैवलिकमद्वितीयम्-परिपूर्णम् अपवर्गप्रापककृत्स्नगुणसंयुक्तम्-कषायादिमलरहितम् संशुद्धं नैयायिकं न्यायेन चरतीति मोक्षगमकं वा, शल्यं-मायादि पापं वा कृन्तति-छिनत्तीति शल्यकर्त्तनम्, सिद्धिमार्गः-सिद्धिः अविचल-सुखप्राप्तिः तस्या, मार्गः मुक्तिमार्गः-मुक्तिः-अहितार्थकर्मप्रहाणं तस्या मार्गः, निर्याणम्-सकलकर्मभ्य आत्मनो निःसरणं तस्य मार्गः निर्याणमार्गः, निर्वाणं-निर्वृतिः-निखिलकर्मक्षयजन्यं परमसुखं तस्य मार्गः निर्वाणमार्गः, अवितथं-तथ्यम्, असंदिग्धम्-सन्देहरहितम्, सर्वदुःखप्रहीणमार्गः-सर्व दुःखप्रहीणं-निःश्रेयसं तस्य मार्गः, अत्र स्थिता जीवा सिध्यन्ति-सिद्धिगतिं प्राप्नुवन्ति, बुध्यन्ते-केवलिनो भवन्ति, मुच्यन्ति-कर्मबन्धात् पृथग् भवन्ति, परिनिर्वान्ति-सर्वथा सुखिनो भवन्ति, सर्वदुःखानामन्तं कुर्वन्ति-सर्वदुःखानि-शरीरवाङ्मानसानि तेषामन्तो नाश स्तं कुर्वन्ति। अत्र स्थिता जीवाः सिध्यन्ति-बुध्यन्ते-मुच्यन्ति-परिनिर्वान्ति-सर्व-दुःखानामन्तं कुर्वन्ति। आर्हद् धर्मं श्रुत्वा ते कथयिष्यन्ति-अयमेव धर्मः सत्यः-सन्देहरहितः। अमुं धर्ममासाद्य मोक्षमपि प्राप्स्य-

---

सर्वोत्तम है, परिपूर्ण है, संशुद्ध है, न्याययुक्त है, शल्यों अर्थात् माया आदि पापों को नष्ट करने वाला है, अविचल सुख रूप सिद्धि का मार्ग है, मुक्ति का मार्ग है, समस्त कर्मों से आत्मा को पृथक् करने का मार्ग है, निर्वाण अर्थात् समस्त कर्मों के क्षय से उत्पन्न होने वाले परमसुख का मार्ग है, तथ्य है, संशयातीत है, समस्त दुःखों के विनाश करने का मार्ग है। इस धर्म में स्थित जीव सिद्ध होते हैं बुद्ध होते हैं, मुक्त होते हैं, परिनिर्वाण प्राप्त करते हैं और सब प्रकारका अर्थात् शारीरिक और मानसिक दुःखों का अन्त करते हैं। अतः हम तीर्थंकर

સર્વોત્તમ છે પરિપૂર્ણ છે સંશુદ્ધ છે, ન્યાયયુક્ત છે. શલ્યો અર્થાત્ માયા વિગેરે પાપોને નાશ કરવાવાળું છે. અવિચલ સુખરૂપ સિદ્ધિનો માર્ગ છે, સમસ્ત કર્મથી આત્માને જૂદો કરવાનો માર્ગ છે નિર્વાણ અર્થાત્ સમસ્ત કર્મોના ક્ષયથી ઉત્પન્ન થવાવાળા પરમસુખનો માર્ગ છે. તથ્ય-સત્ય છે. સંશય વગરનો છે. સમસ્ત દુઃખોના વિનાશ કરવાનો માર્ગ છે. આ ધર્મમાં રહેલ જીવ સિદ્ધ થાય છે, બુદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય છે, પરિનિર્વાણ પ્રાપ્ત કરે છે, અને બધાજ અર્થાત્ શારીરિક-શરીર સંબંધી અને માનસિક દુઃખોનો

न्तीत्यादि। 'समाणाए तहा गच्छामो तहा चिट्ठामो तहा णिसियामो तहा तुयट्टामो तहा भुंजामो तहा भासामो तहा अब्भुट्ठामो तहा उट्ठाए उट्ठेमोत्ति पाणाणं भूयाणं जीवाणं सत्ताणं संजमेणं संजमामोत्ति वएज्जा ?' तदाज्ञया-एतत्तीर्थकरोदिरितधर्मस्याज्ञया तथा गच्छामः-यतनया विहरामः, यतनया तथा तिष्ठामः-करचरणादिकमविक्षिपन्तः समाहिता भवामः, तथा निषीदामः-यतनया उपविशामः, तथा त्वग्वर्त्तयामः-यतनया पार्श्वपरिवर्त्तनं कुर्मः, तथा भुञ्जामहे यथा कल्याणाहारं माप्नुमः, तथा भाषामहे, तथाऽभ्युत्तिष्ठामः, तथा-उत्थाय उत्तिष्ठामः, इति प्राणानां द्वीन्द्रियाणां भूतानां-सत्त्वानां जीवानां-पञ्चेन्द्रियाणां सत्त्वानाम्-एकेन्द्रियपृथिव्यादीनां संयमेन-सप्तदशविधेन संयमं संयच्छामः-परिपालयाम इति वदेयुः-गाथापत्यादयः किम् ? 'हंता वएज्जा' हन्त भोः ? वदेयुः इति साधुभिः कथितम्। 'किं ते तहप्पगारा कप्पंति पव्वावित्तए' किं ते तथाप्रकाराः-तादृशा गाथापत्यादयः-प्रव्राजयितुं कल्प्यन्ते, एते पुरुषा दीक्षायोग्याः किम्,

द्वारा उपदिष्ट इस धर्म की आज्ञा के अनुसार ही हम यतना से गमन करेंगे-यतना से विहार करेंगे यतना से ठहरेंगे, हाथ-पैर आदि को नहीं पटकते हुए समाहित होंगे, यतना से बैठेंगे, यतना से पसवाड़ा पलटेंगे, यतना से आहार प्राप्त करेंगे, बोलेंगे और उठेंगे। इस धर्म में कही हुई विधि के अनुसार ही उठकर प्राणियों-द्वीन्द्रिय आदि, भूतों-वनस्पति, जीवों-पंचेन्द्रियों तथा सत्त्वों-पृथ्वीकाय आदि की रक्षा के लिए संयम पालन करेंगे क्या वे गाथापति आदि ऐसा कह सकते हैं ?

निर्ग्रन्थ—हां वे ऐसा कह सकते हैं।

गौतम स्वामी—क्या वे ऐसा विचार रखने वाले पुरुष दीक्षा

અંત કરે છે. તેથી તીર્થંકરદ્વારા ઉપદેશ કરવામાં આવેલ આ ધર્મની આજ્ઞા પ્રમાણે જ અમે યતનાપૂર્વક ગમન કરીશું. યતનાથી વિહાર કરીશું યતનાથી ઉભા રહીશુ-હાથ, પગ વિગેરેને તરછેડયા વિના સમાધિવાળા થઈશું યતનાથી બેસીશું, યતનાથી પડખા બદલીશું. યતનાથી આહાર પ્રાપ્ત કરીશું, યતનાથી બોલીશું અને યતનાથી ઉઠીશું.

આ ધર્મમાં કહેવામાં આવેલ વિધિ પ્રમાણે જ ઉઠીને દ્વીન્દ્રિય વિગેરે પ્રાણિયો, ભૂતો-વનસ્પતિ, જીવો-પંચેન્દ્રિયો, તથા સત્વો-પૃથ્વીકાય વિગેરેની રક્ષા કરવા માટે સંયમનું પાલન કરીશું ? આ પ્રમાણે તે ગાથાપતિ વિગેરે આમ કહી શકશે ?

નિર્ગ્રન્થ કહે-હા તેઓ તેમ કહી શકે છે.

ગૌતમસ્વામીએ કહ્યું-શું તેઓ આવો વિચાર રાખવવાળા પુરૂષો

द्वितीयदृष्टान्तमाह-'से जहाणामए' तद्यथानामकः 'केइपुरिसे' कोऽपि पुरुषः 'मुंजाओ-इसियं' मुञ्जात् तृणविशेषात् इषिकां तद्गर्भभूतां शलाकाम् अभिनिव्वट्टित्ता णं' अभिनिर्वर्त्य-पृथक्-कृत्य खलु 'उवदंसेज्जा' उपदर्शयेत् अयमाउसो! मुंजे इयं इसियं' अयमायुष्मन्! मुञ्जः इयमिषिका वर्त्तते इति। यथा मुञ्जात् तृण-विशेषात् उद्धृत्य इषिकां दर्शयितुं शक्येत, एवमेव-अनेनैव-मुञ्जेषिकाप्रदर्शन-प्रकारेण 'नत्थि केइपुरिसे' नास्ति कोऽपि पुरुषः 'उवदंसेत्तारो' उपदर्शयिता यत् 'अयमाउसो! आया इयं सरीरं' अयमायुष्मन्! आत्मा, इदं शरीरम्। यथा मुञ्जेभ्यः इषिकां निष्कास्य दर्शयति, अयं मुञ्जः इयमिषिका एवमेव यदि कोऽपि शरीरान्निष्कास्य-आत्मानमुपदर्शयितुं शक्नुयात्, तदा मन्येत-अपि, शरीरव्यति-

यह शरीर है। दोनों को अलग अलग कोई नहीं दिखला सकता अत-एव यह सिद्ध होता है कि शरीर से भिन्न आत्मा नहीं है।

जैसे कोई पुरुष मुंज नामक वनस्पति से ईषिका को अर्थात् उसके पुष्प को अलग करके दिखलाता है-हे आयुष्मन्! यह मुंज है और यह ईषिका (पुष्प) है।

जिसमें रूप है वह वस्तु दूसरी वस्तुओं से पृथक् करके दिखलाई जा सकती है, जैसे मूंज नामक घास से ईषिका अलग दिखती है। मूंज नामक घास से मूंज की अपेक्षा कोमल स्पर्श वाली ईषिका को निकाल कर लोग रस्सी बनाते हैं। उसी रस्सी से खाट बुन कर उस पर सुख से सोते हैं। इसी प्रकार ऐसा कोई पुरुष नहीं है जो यह दिखला सके कि-हे आयुष्मन्! यह आत्मा है और यह शरीर है। यदि कोई पुरुष शरीर से बाहर निकाल कर आत्मा को दिखलाने में

બતાવી શકે. બન્નેને જૂદા જૂદા કોઇ બતાવી શકતું નથી, તેથી જ એ સિદ્ધ થાય છે કે શરીરથી ભિન્ન આત્મા નથી.

જેમ કોઇ પુરૂષ મુંજ નામની વનસ્પતિમાંથી ઈષિકા અર્થાત્ તેના પુષ્પને અલગ કરીને બતાવે છે, હે આયુષ્મન્ આ મુંજ છે, અને આ તેનું પુષ્પ છે.

જેમાં રૂપ છે તે વસ્તુ બીજી વસ્તુઓથી અલગ કરીને બતાવી શકાય છે, જેમ મુંજ નામની વનસ્પતિમાંથી ઇષિકા અલગ દેખાય છે. મુંજ નામના ઘાસમાંથી મુંજની અપેક્ષાએ કોમળ સ્પર્શવાળી ઇષિકાને કહાડીને લોકો દોરી બનાવે છે. તે દોરીથી ખાટલા ભરીને તેના પર સુખથી સુવે છે. એજ પ્રમાણે એવો કોઈ પુરૂષ નથી, કે જે આ બતાવી શકે કે-હે આયુષ્મન્ આ આત્મા છે, અને આ શરીર છે. જો કોઈ પુરૂષ શરીરથી બહાર કહાડીને

'हंता कप्पंति' हन्त कल्प्यन्ते-सन्ति दीक्षायोग्यास्ते। 'किं ते तहप्पगारा कप्पंति मुंडावित्तए' किं ते तथाप्रकारा स्तादृशाः मुण्डनयोग्याः सन्ति? हंता कप्पति' हन्त कल्प्यन्ते। 'किं ते तहप्पगारा कप्पंति सिक्खावित्तए' किं ते तथाप्रकाराः कल्प्यन्ते शिक्षयितुम्, ग्रहणासेवनया शिक्षादानयोग्या किम् इमे, 'हंता कप्पंति' हन्त कल्प्यन्ते। 'किं ते तहप्पगारा कप्पंति उवट्ठावित्तए' किं ते तथाप्रकारा साधुत्वाय उपस्थापयितुं कल्प्यन्ते। 'हंता कप्पंति' हन्त कल्प्यन्ते 'तेसिं च णं तहप्पगाराणं सव्वपाणेहिं जाव सव्वसत्तेहिं दंडे णिक्खित्ते' तैश्च सर्वप्राणिषु यावत्सर्वसत्त्वेषु दण्डो निक्षिप्तः। तैः सर्वप्राणिषु दण्डप्रत्याख्यानं कर्तुं शक्यते किम्। 'हंता णिक्खित्ते' हन्त निक्षिप्तः-प्रत्याख्यानं कर्तुं शक्यते। 'से णं एया-

---

ग्रहण कर सकते हैं?

निर्ग्रन्थ—हां, वे दीक्षा ले सकते हैं। वे दीक्षा देने के योग्य हैं।

गौतम स्वामी—क्या इस प्रकार के विचार वाले वे पुरुष मुण्डित करने योग्य हैं?

निर्ग्रन्थ—हां, वे मुण्डित करने योग्य हैं।

गौतम स्वामी—क्या वे ग्रहण और आसेवन शिक्षा देने के योग्य हैं?

निर्ग्रन्थ—हां योग्य हैं।

गौतम स्वामी—क्या वे साधुत्व में स्थापित करने योग्य हैं?

निर्ग्रन्थ—हां, योग्य हैं।

गौतम स्वामी—क्या वे समस्त प्राणियों यावत् सत्त्वों के संबंध में दण्ड देने का त्याग कर सकते हैं?

निर्ग्रन्थ—हां वे त्याग कर सकते हैं।

દીક્ષાનો સ્વીકાર કરી શકે છે?

નિર્ગ્રન્થોએ કહ્યુ-હા તેઓ દીક્ષા ધારણ કરી શકે છે. તેઓને દીક્ષા આપવા યોગ્ય છે.

ગૌતમસ્વામી—શું આવા પ્રકારના વિચારવાળા તે પુરૂષો મુંડિત કરવાને યોગ્ય છે?

નિર્ગ્રન્થ—હા યોગ્ય છે.

ગૌતમસ્વામી—શું તેઓ સાધુપણામાં સ્થાપવાને યોગ્ય છે?

નિર્ગ્રન્થ—હા યોગ્ય છે.

ગૌતમસ્વામી—શું તેઓ સઘળા પ્રાણિયો યાવત્ સત્વોના સંબંધમાં દંડ આપવાનો ત્યાગ કરી શકે છે?

નિર્ગ્રન્થ—હા તેઓ તે પ્રમાણે દંડ દેવાનો ત્યાગ કરીશકે છે.

रूवेणं विहारेणं विहरमाणा जाव वासाइं चउपंचमाइं छट्ठदसमाइं वा अप्पयरो वा भुज्जयरो वा देसं दूइज्जेत्ता अगारं वएज्जा' ते एतद्रूपेण विहारेण विहरन्तो यावद्वर्षाणि चतुः-पञ्चानि षड्दशानि वा अल्पतरं वा भूयस्तरं वा देशं-साधुविहारं कृत्वा विहृत्य-अगारं व्रजेयुः। 'हंता वएज्जा' हन्त ! व्रजेयुः 'तस्स णं जाव सव्वसत्तेहिं दंडे णिक्खित्ते' तैश्च खलु सर्वप्राणेषु दण्डो निक्षिप्तः, ते गृहस्था भूत्वा किं सर्वजन्तुषु दण्डं परित्यजन्ति किम् ? अर्थात् ते गृहस्थाः सर्वजीवेषु दण्डं न परित्यजन्ति। किन्तु-कुर्वन्त्येव दण्डं तदेवाह ते उदकसंयतादयो निर्ग्रन्थाः कथयन्ति हे गौतम ! 'णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः 'से जे से जीवे जस्स परेणं सव्वपाणेहिं सव्वसत्तेहिं दंडे णो णिक्खित्ते' तस्य यः स जीवः येन परतः सर्वप्राणेषु यावत् सर्वसत्त्वेषु दण्डो नो निक्षिप्तः, स जीवो यो दीक्षातः पूर्वं गृहस्थावस्थायां सर्वप्राणिषु दण्डं न परित्यक्तवानासीत्। 'से जे से जीवे जस्स

गौतम स्वामी--वे दीक्षा पर्याय में विचरते हुए चार, पांच, छह या दस वर्ष तक थोडे या बहुत देशों में विहार करके पुनः गृहस्थ हो सकते हैं ?

निर्ग्रन्थ--हां, फिर गृहस्थ हो सकते हैं।

गौतम स्वामी--वे गृहस्थ होकर क्या समस्त प्राणियों को दण्ड देने का त्याग करते हैं ?

निर्ग्रन्थ--नहीं यह अर्थ समर्थ नहीं है अर्थात् पुनः गृहस्थ हो कर वे समस्त प्राणियों की हिंसा के त्यागी नहीं हो सकते।

गौतम स्वामी--वह वही पुरुष है जिसने दीक्षा अंगीकार करने से पूर्व सम्पूर्ण प्राणियों को दंड देने का त्याग नहीं किया था वह वही पुरुष

ગૌતમસ્વામી—તેઓ દીક્ષાપર્યાયમાં વિચરતા થકા ચાર, પાંચ, છ અથવા દસ વર્ષ સુધી થોડા કે ઘણા દેશોમાં વિહાર કરીને ફરીથી ગૃહસ્થ થઇ શકે છે ?

નિર્ગ્રન્થ—હા ફરીથી ગૃહસ્થ થઈ શકે છે.

ગૌતમસ્વામી—તેઓ ગૃહસ્થ થઈને બધા પ્રાણિયોને દંડ આપવાનો ત્યાગ કરે છે ?

નિર્ગ્રન્થ—ના, આ અર્થ બરોબર નથી, અર્થાત્ ફરીથી ગૃહસ્થ થઇને તેઓ સઘળા પ્રાણિયોની હિંસાનો ત્યાગ કરવાવાળા થઇ શકતા નથી.

ગૌતમસ્વામી—તે એજ પુરૂષ છે કે જેણે દીક્ષાનો સ્વીકાર કર્યા પહેલાં બધા જ પ્રાણિયોને દંડ દેવાનો ત્યાગ કર્યો ન હતો. તે એજ પુરૂષ છે કે,

आरेणं सव्वपाणेहिं जाव सत्तेहि दंडे णिक्खित्ते' तस्य यो जीवः स येन आरात् —मुनिसामीप्यात् सर्वप्राणिषु यावत्सर्वसत्त्वेषु दण्डो निक्षिप्तः । स एव जीवः पश्चाद् दीक्षाधारणानन्तरं सर्वप्राणिषु दण्डं परित्यक्तवान् । 'से जे से जीवे जस्स इयाणिं सव्वपाणेहिं जाव सव्वसत्तेहिं दंडे णो णिक्खित्ते भवइ' तस्य यः स जीवो येन इदानीं सर्वप्राणिषु यावत्सत्त्वेषु दण्डो न निक्षिप्तो भवति । एवं स एव जीवो विद्यते—यो गृहस्थभावमाददानः सर्वजीवेषु प्रत्याख्यानं न कृतवान्, 'परेणं असंजए आरेण संजए' परतोऽसंयतः—आरात्संयतः—साध्ववस्थातः प्राक्-गृहस्थावस्थायाम् असंयत आसीत्, आरात्-साध्ववस्थायां संयतः । 'इयाणिं असंजए' इदानीम्-पुनः साधुलिङ्गत्यागात्परं गृहस्थभावमापन्नः पुनरसंयतो जातः । 'असंजयस्स सव्वपाणेहिं जाव सव्वसत्तेहिं दंडो णो णिक्खित्ते भवइ' असंयतस्य सर्वप्राणिषु यावत् सर्वसत्त्वेषु दण्डो नो निक्षिप्तो भवति, असंयमी जीवः सर्वव्यापारेण सर्वप्राणिषु दण्डत्यागी न भवति । 'से एव मायाणह' तदेवं जानीत, 'णियंठा' निर्ग्रन्थाः 'से एवमायाणियव्वं' तदेवं ज्ञातव्यम् । अयं भावः यद्यपि त्रसजीववधस्य पूर्वं प्रत्याख्यानं कृतम्, स एव कालान्तरे स्था-

है । जिसने दीक्षा धारण करने के पश्चात् समस्त प्राणियों को दण्ड देने का त्याग कर दिया था और यह वही पुरुष है जो दीक्षा त्याग कर और गृहस्थ अवस्था में आकर समस्त प्राणियों को दंड देने का त्यागी नहीं है । वह सबके पहले असंयमी हो गया और फिर साधु लिंग त्याग कर असंयमी हो गया । जो असंयमी है वह समस्त प्राणियों यावत् समस्त सत्त्वों को दंड देने का त्यागी नहीं हो सकता । हे निर्ग्रन्थो ! ऐसा ही जानो और ऐसा ही जानना चाहिए ।

भावार्थ यह है—यद्यपि त्रस जीव के हिंसा का प्रत्याख्यान पहले किया है, किन्तु वह त्रस जीव कालान्तर में स्थावर हो जाता है । त्रस

જેણે દીક્ષા ધારણ કર્યા પછી બધા જ પ્રાણિયોને દંડ દેવાનો ત્યાગ કર્યો હતો. અને તે એજ પુરૂષ છે કે જે દીક્ષાનો ત્યાગ કરીને અને ગૃહસ્થ અવસ્થામાં આવીને બધા જ પ્રાણિયોને દંડ દેવાનો ત્યાગ કરનાર નથી. તે સૌથી પહેલાં અસંયમી હતો તે પછી સંયમી થઈ ગયો અને તે પછી પાછો સાધુના વેષનો ત્યાગ કરીને અસંયમી થઈ ગયો જે અસંયમી છે. તે સઘળા પ્રાણિયો યાવત્ સઘળા સત્વોને દંડ આપવાનો ત્યાગ કરવાવાળા હોતા નથી. હે નિર્ગ્રન્થો ! તમો એવું જાણો અને એજ પ્રમાણે જાણવું જોઈએ.

ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે—જો કે ત્રસ જીવની હિંસાનું પ્રત્યાખ્યાન પહેલાં કર્યું હતું. પરંતુ તે ત્રસ જીવ કાલાન્તરમાં સ્થાવર બની જાય છે. ત્રસ જીવનું

वरता मासादयति त्रसजीवे प्रत्याख्यानकर्त्तुः स्थावरजीवविनाशनेन प्रत्याख्यानं न भज्येत, तत्काले तस्मिंस्त्रसत्वावच्छिन्न जीवत्वाऽभावात्, पर्यायेण सहैव प्रत्याख्यानस्य सम्बन्धः, न तु द्रव्यतयाऽवस्थितजीवेन सह, पर्यायस्य च प्रतिक्षणं भिद्यमानत्वात्। यथा कश्चित् गृहस्थः साधुर्भवति-तस्यां च गृहस्थावस्थायां जीवं विराधयति, तावता साध्ववच्छिन्नप्रत्याख्यानस्य भङ्गो न भवति-तत्कस्य हेतोः? साधुपर्यायगृहस्थपर्याययोर्भेदात्। प्रत्याख्यानस्य साधुपर्यायेण सम्बन्धात्। गृहस्थावस्थायां तेनैव जीवेन कृतेऽपि वधे प्रत्याख्यानं न दुष्टं भवति, तद्वदिहाऽपि त्रसजीवविषये गौतमेन प्रतिबोधितः स इति भावः।

गौतमस्वामी कथितमेवार्थं दृष्टान्तान्तरेण पुनः उदकपेढालपुत्र श्रमणेभ्यः प्रदर्शयति-'भगवं च णं उदाहु' भगवान् पुनः खलु उदाह-'णियंठा खलु पुच्छियव्वा'

जीव का प्रत्याख्यान करने वाले का प्रत्याख्यान स्थावर जीवों की हिंसा करने से भंग नहीं होता। क्यों कि उस समय वह त्रस जीव नहीं हैं। प्रत्याख्यान का सम्बन्ध पर्याय के साथ है, द्रव्य रूप से स्थित रहने वाले जीव के साथ सम्बन्ध नहीं है। किन्तु पर्याय पलटती रहती है। जैसे कोई गृहस्थ है, साधु नहीं है और उस अवस्था में जीवों की विराधना करता है तो साधु संबंधी प्रत्याख्यान का भंग नहीं होता है। इसका क्या कारण है? कारण यही है कि साधुपर्याय और गृहस्थ पर्याय में भेद है। प्रत्याख्यान का संबंध साधु पर्याय के साथ है। गृहस्थावस्था में जीव की हिंसा करने पर भी गृहस्थ प्रत्याख्यान के भंग का दोषी नहीं होता। इसी प्रकार प्रकृत त्रस के विषय में भी समझ लेना चाहिए। इस प्रकार गौतम स्वामी ने उन निर्ग्रन्थों को प्रतिबोध दिया।

પ્રત્યાખ્યાન કરવાવાળાના પ્રત્યાખ્યાનનો સ્થાવર જીવોની હિંસા કરવાથી ભંગ થતો નથી. કેમકે-તે વખતે તે ત્રસ જીવ રહેલ નથી પ્રત્યાખ્યાનનો સંબંધ પર્યાયની સાથે છે. દ્રવ્યપણાથી સ્થિત રહેવાવાળા જીવની સાથે સંબંધ નથી પરંતુ પર્યાય ફર્યા કરે છે. જેમકે-કોઈ ગૃહસ્થ છે, તે સાધુ નથી અને તે એ અવસ્થામાં જીવોની વિરાધના-હિંસા કરતો હોય તો સાધુ સંબંધી પ્રત્યાખ્યાનનો ભંગ થતો નથી, તેનું કારણ શું છે? કારણ એજ છે કે-સાધુ પર્યાય અને ગૃહસ્થ પર્યાયમાં ભેદ છે. પ્રત્યાખ્યાનનો સંબંધ સાધુપર્યાય સાથે છે. ગૃહસ્થ અવસ્થામાં જીવની હિંસા કરવાથી પણ ગૃહસ્થ પ્રત્યાખ્યાનના ભંગરૂપી દોષવાળા થતા નથી. એજ પ્રમાણે ચાલુ ત્રસના સંબંધમાં પણ સમજી લેવું જોઇએ. આ પ્રમાણે ગૌતમસ્વામીએ તે નિર્ગ્રન્થોને પ્રતિબોધ આપ્યો.

निर्ग्रन्थाः खलु प्रष्टव्याः-निर्ग्रन्थानहं पृच्छामि, 'आउसंतो णियंठा' आयुष्मन्तो निर्ग्रन्थाः इह लोके 'परिव्वाइया वा' पारिव्राजका वा 'परिव्वाइयाओ वा' परिव्राजिका वा 'अन्नयरेहिंतो' अन्यतरेभ्यः 'तित्थाययणेहिंतो आगम्म धम्मं सवणवत्तिय उवसंकमेज्जा' तीर्थायतनेभ्य आगत्य धर्मं श्रवणमत्ययमुपसंक्रमेयुः। तीर्थायतनेभ्यः स्वतीर्थेभ्यः साधुभ्यः साध्वीभ्यो वा किं धर्मश्रवणार्थमागन्तुं शक्यते? 'हंता उवसंकमेज्जा' हन्त-उपसंक्रमेयुः-आगन्तुं शक्यते, 'किं तेसिं तहप्पगारेणं धम्मे आइक्खियव्वे' तथाप्रकाराणां तेषां किं धर्म आख्यातव्यः-कथनीयः? 'हंता आइक्खियव्वे' हन्त आख्यातव्यः-श्रावयितव्य इत्यर्थः 'तं चेव उवट्ठावित्तए जाव कप्पंति' ते चैव मुपस्थापयितुं यावत्कल्प्यन्ते, यावत्पदेन तेषु खलु सर्वप्राणिषु यावत्सर्वसत्त्वेषु दण्डो निक्षिप्तः हन्त निक्षिप्तः, इत्यन्तस्य ग्रहणम्, सम्यग् धर्मश्रावणानन्तरं यदि तेषां वैराग्यं भवेत्-तथा साधुर्भविष्या-

---

गौतम स्वामी दूसरा दृष्टान्त देकर उदक पेढालपुत्र को और निर्ग्रन्थों को समझाते हैं। भगवान् श्रीगौतमस्वामी ने कहा-मैं निर्ग्रन्थों से पूछता हूं कि हे आयुष्मन् निर्ग्रन्थों! क्या कोई परिव्राजक या परिव्राजिका किसी दूसरे तीर्थ के स्थान में। (आश्रम या मठ आदि में) रहते हुए साधु के समीप धर्म श्रवण करने के लिए आसकते हैं?

निर्ग्रन्थ--हां आसकते हैं।

गौतमस्वामी--तथाप्रकार के उन व्यक्तियों को धर्म का उपदेश देना चाहिए?

निर्ग्रन्थ--हां, उन्हें धर्म सुनाना चाहिए।

गौतम स्वामी--धर्म श्रमण करने के पश्चात् पूर्वोक्त प्रकार से

ગૌતમસ્વામી બીજું દૃષ્ટાન્ત આપીને ઉદક પેઢાલપુત્રને અને તેના નિર્ગ્રન્થોને સમજાવે છે-

ભગવાન્ શ્રી ગૌતમસ્વામીએ કહ્યું કે-હું નિર્ગ્રન્થોને પૂછું છું કે-હે આયુષ્મન્ નિર્ગ્રન્થો! શું કોઈ પરિવ્રાજક અથવા પરિવ્રાજીકા કોઈ બીજા તીર્થંકરના સ્થાનમા (આશ્રમ અથવા મઠ વિગેરેમાં) રહેવાવાળા સાધુની પાસે ધર્મશ્રવણ કરવા માટે આવી શકે છે?

નિર્ગ્રન્થો:—હા આવી શકે છે?

ગૌતમસ્વામી-તેવા પ્રકારની તે વ્યક્તિઓને ધર્મનો ઉપદેશ આપવો જોઇએ?

નિર્ગ્રન્થ—હા તેઓને ધર્મનું શ્રવણ કરાવવું જોઈએ.

ગૌતમસ્વામી—ધર્મનું શ્રવણ કર્યા પછી પૂર્વોક્ત પ્રકારથી યાવત્ દીક્ષા

मीतीच्छा भवेत्-तदा किं ते दीक्षयितव्याः ? 'हंता कप्पंति' हन्त कल्पयन्ते-अर्थाद्दीक्षादानयोग्यास्ते स्युः। 'किं ते तहप्पगारा कप्पंति संभुंजित्तए' किं ते तथा प्रकाराः कल्पन्ते संभोजयितुम् ? अर्थाद्दीक्षाधारणानन्तरं किं ते संभोज्या भवितुमर्हन्ति ? हंता कप्पंति' हन्त कल्प्यन्ते, साधुः साधुभिः सह साध्वी साध्वीभिः सह समानसामाचारिणां सह भोजनादिकं संभोगः, तमवश्यं कुर्यादिति साधूनामुत्तरम्। 'ते णं एयारूवेणं विहारेणं विहरमाणा तं चेव जाव आगारं वएज्जा' ते-एतद्रूपेण विहारेण विहरन्त स्तथैव यावदगारं व्रजेयुः किम् ? ते दीक्षां पालयन्तः संयतावस्थायां विहारं कृत्वा पुनरेव गृहस्था भविष्यन्ति किम् ? 'हंता वएज्जा' हन्त व्रजेयुः-अशुभकर्मोदयाद् गृहं गन्तुं शक्नुवन्ति।

यावत् वे दीक्षा लेना चाहें तो उन्हें दीक्षा देकर धर्म में उपस्थापित करना चाहिए ?

निर्ग्रन्थ--हां, करना चाहिए।

गौतमस्वामी--यदि वे विरक्त होकर दीक्षा लेलें तो क्या संभोग के योग्य हैं ?

निर्ग्रन्थ--हां, वे संभोग के योग्य हैं। साधुओं का सामान समाचारी वाले साधुओं के साथ और साध्वियों को साध्वीयों के साथ भोजनादि व्यवहार करना संभोग कहा जाता है वे दीक्षित होने के पश्चात् अवश्य संभोग के योग्य हैं।

गौतम स्वामी--वे इस प्रकार के विहार से विचरते हुए अर्थात् साधुपन पालते हुए यावत् पुनः गृहस्थी में जा सकते हैं ?

निर्ग्रन्थ--हां अशुभ कर्म के उदय से गृहस्थी में पुनः जा सकते हैं

લેવાની ઇચ્છા કરે તો તેઓને દીક્ષા આપીને ધર્મમા સ્થાપિત કરવા જોઈએ ?

નિર્ગ્રન્થો—હા કરવા જોઈએ.

ગૌતમસ્વામી—જો તેઓ વિરક્ત થઈને દીક્ષા ધારણ કરી લે તો શું તેઓ સંભોગ કરવાને યોગ્ય છે ?

નિર્ગ્રન્થો—હા, તેઓ સંભોગ કરવાને યોગ્ય છે. સાધુઓના સરખા સામાચારીવાળા સાધુઓની સાથે અને સાધ્વીજીઓને સાધ્વીઓની સાથે ભોજન વિગેરે વ્યવહાર કરવો તે સભોગ કહેવાય છે તેઓ દીક્ષિત થયા પછી અવશ્ય સંભોગ કરવાને યોગ્ય બને છે.

ગૌતમસ્વામી—તેઓ આ પ્રકારના વિહારથી વિચરતા થકા અર્થાત્ સાધુપણાનું પાલન કરતા થકા યાવત્ ફરીથી ગૃહસ્થ અવસ્થામાં જઈ શકે છે ?

નિર્ગ્રન્થો—હા અશુભ કર્મના ઉદયથી ગૃહસ્થપણામાં જઈ શકે છે.

'ते णं तहप्पगारा कप्पंति संभुंजित्तए' ते खलु तथाप्रकाराः कल्पन्ते संभोज-यितुम्? परित्यक्तसाधुलिङ्गास्ते गृहस्थाः साधुभिः सह संभोक्तु शक्नुवन्ति किम्? 'णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः, गृहस्थभावमापन्नाः साधुभिः सह भोक्तुं शक्ष्यन्ति? नहीत्युत्तरम्, अथवा गृहस्थभावमागताः साध्व्यः साध्वीभिः सह भोक्तुं न शक्नुवन्ति, 'से जे से जीवे परेणं नो कप्पंति संभुंजित्तए' ते ये-ते जीवाः-ये परतो नो कल्प्यन्ते संभोजयितुम्। ते एव जीवाः यैः सह साधूनां संभोजनं दीक्षातः पूर्वं नाऽभवत्, 'से जे से जीवे आरेणं कप्पंति संभुंजित्तए' ते ये-ते जीवाः आरात्कल्प्यन्ते संभोजयितुम्, दीक्षाधारणानन्तरं दीक्षितैस्सह साधूनां चिरकालपर्यन्तं संभोजनादिकं भवति। 'से जे से जीवे जे इयाणिं नो कप्पंति संभुंजित्तए' ते ये-ते जीवाः ये-इदानीं नो कल्प्यन्ते संभोजयितुम्, पूर्वं साधुसमये संभोजनादियोग्याः ये जीवा एते एव-इदानीं परित्यक्तसाधु-भावाः परिकल्पितगृहस्थभावाः संभोजनादियोग्या न भवन्ति। 'परेण अस्समणे आरेणं समणे इयाणिं अस्समणे' परतोऽश्रमणः आरात् श्रमणः इदानीमश्रमणः।

गौतम स्वामी--जब वे साधु का वेष त्याग दें और गृहस्थ हो जाएं तब साधुओं के साथ संभोग के योग्य होते हैं?

निर्ग्रन्थ--नहीं यह अर्थ समर्थ नहीं है, अर्थात् गृहस्थ हो जाने के पश्चात् वे संभोग के योग्य नहीं रहते।

गौतम स्वामी—ये वही जीव हैं, जो दीक्षा लेने से पहले संभोग के योग्य नहीं थे। ये वही जीव हैं जो दीक्षा लेने के पश्चात् संभोग के योग्य थे और ये वही जीव हैं जो अब दीक्षा त्याग देने के पश्चात् संभोग के योग्य नहीं रहे हैं। ये वही हैं जो पहले श्रमण नहीं थे, फिर श्रमण हो गए थे और अब श्रमण नहीं रहे हैं। श्रमणों को

ગૌતમસ્વામી—જ્યારે તેઓ સાધુના વેષનો ત્યાગ કરી દે અને ગૃહ-સ્થ બની જાય, તે પછી સાધુઓની સાથે સંભોગ કરવાને યોગ્ય ગણાય છે?

નિર્ગ્રન્થો—ના, આ અર્થ બરોબર નથી. અર્થાત્ ગૃહસ્થ થયા પછી તેઓ સંભોગને યોગ્ય રહેતા નથી.

ગૌતમસ્વામી—આ તેજ જીવ છે, જે દીક્ષા લીધા પહેલાં સંભોગને યોગ્ય ન હતો. આ એજ જીવ છે કે જે દીક્ષા લીધા પછી સંભોગને યોગ્ય હતો. અને આ એજ જીવ છે કે જે-હવે દીક્ષાનો ત્યાગ કર્યા પછી સંભોગને યોગ્ય રહેલ નથી. આ એજ જીવ છે જે પહેલાં શ્રમણ ન હતો. તે પછી શ્રમણ બન્યો અને હવે પાછો શ્રમણ રહ્યો નથી. શ્રમણોને અશ્રમણોની સાથે

संयमग्रहणात् पूर्वं गृहस्थः-न साधुः, दीक्षाधारणानन्तरं साधुः जातः न गृहस्थः, दीक्षापरित्यागानन्तरं पुनरपि गृहस्थ एव जातः न तु साधुः। 'असमणेणं सद्धिं णो कप्पंति समणाणं निग्गंथाणं संभुंजित्तए' अश्रमणेन सार्धं नो कल्पन्ते श्रमणानां निर्ग्रन्थानां संभोक्तुम्। साधवो नाऽभ्यवहरन्ति-अश्रमणेन सह। तादृशा चाराऽभावात्। 'से एव मायाणह णियंठा से एव मायाणियव्व' तदेवं जानीत-निर्ग्रन्थाः तदेवं ज्ञातव्यम्, एवमेव त्रसादि प्रत्याख्यानस्थलेऽपि त्रसपर्याय-माश्रित्यैव प्रत्याख्यानं न तु द्रव्यमाश्रित्येति बोद्धव्यमिति गौतमोऽकथयत्-साधून् प्रतीति ॥सू०११-७८॥

मूलम्-भगवं च णं उदाहु संतेगइया समणोवासगा भवंति, तेसिं च णं एवं वुत्तपुव्वं भवइ-णो खलु वयं संचाएमो मुंडा भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइत्तए, वयं णं चाउद्दसट्ठमु-द्दिट्ठपुण्णिमासिणीसु पडिपुण्णं पोसहं सम्मं अणुपालेमाणा विहरिस्सामो, थूलगं पाणाइवायं पच्चक्खाइस्सामो, एवं थूलगं

अश्रमणों के साथ संभोग करना नहीं कल्पता है, क्यों कि उनका आचार श्रमणों जैसा नहीं होता है। अतएव हे श्रमण निर्ग्रन्थों ! आप ऐसा समझिए आपको ऐसाही समझना चाहिए।

इसी प्रकार जिस श्रमणोपासक ने त्रस जीव की हिंसा का त्याग किया है, उसके लिए त्रस जीव हिंसा का विषय नहीं रहता। किन्तु जब वही जीव त्रस पर्याय त्याग कर स्थावर हो जाता है तो वह उसके त्याग का विषय नहीं रहता है। इस प्रकार प्रत्याख्यान पर्याय की अपेक्षा से होता है, द्रव्य की अपेक्षा से नहीं होता। ऐसा गौतम स्वामी ने उन निर्ग्रन्थों को समझाया ॥११॥

સંભોગ કરવાનું કલ્પતું નથી કેમકે-તેઓનો આચાર શ્રમણો જેવો હોતો તેથી જ હે શ્રમણ નિર્ગ્રન્થો ! આપ એવું સમજો આપે એવું જ સમજવું જોઇએ.

આજ પ્રમાણે જે શ્રમણોપાસકે ત્રસજીવની હિંસાનો ત્યાગ કરેલ હોય, તેને માટે ત્રસ જીવ, હિંસાનો વિષય બનતા નથી. પરંતુ જ્યારે એજ જીવ ત્રસ પર્યાયનો ત્યાગ કરીને સ્થાવર બની જાય છે. તે પછી તે તેઓના ત્યાગનો વિષય રહેતો નથી. આ રીતે પ્રત્યાખ્યાન પર્યાયની અપેક્ષાથી થાય છે. દ્રવ્યની અપેક્ષાએ થતું નથી. આ પ્રમાણે ગૌતમસ્વામીએ તે નિર્ગ્રન્થોને સમજાવેલ છે. ॥૧૧॥

मुसावायं थूलगं अदिन्नादाणं थूलगं मेहुणं थूलगं परिग्गहं पच्चक्खाइस्सामो, इच्छापरिमाणं करिस्सामो, दुविहं तिविहेणं, मा खलु ममट्ठाए किंचि करेह वा करावेह वा तत्थ वि पच्च-क्खाइस्सामो, ते णं अभोच्चा अपिच्चा असिणाइत्ता आसंदी पेढीयाओ पच्चोरुहित्ता, ते तहा कालगया किं वत्तव्वयं सिया? सम्मं कालगय त्ति वत्तव्वं सिया, ते पाणा वि वुच्चंति ते तसा वि वुच्चंति ते महाकाया ते चिरट्ठिइया, ते बहुतरगा पाणा जेहिं समणोवासगस्स सुपच्चक्खायं भवइ, ते अप्पयरगा पाणा जेहिं समणोवासगस्स अपच्चक्खायं भवइ, इति से महयाओ जण्णं तुब्भे वयह तं चेव जाव अयं पि भेदे से णो णेयाउए भवइ। भगवं च णं उदाहु संतेगइया समणोवासगा भवंति, तेसिं च णं एवं वुत्तपुव्वं भवइ, णो खलु वयं संचाएमो मुंडा भवित्ता आगाराओ जाव पव्वइत्तए, णो खलु वयं संचा-एमो चाउद्दसट्ठमुद्दिट्ठ पुण्णमासिणीसु जाव अणुपालेमाणा विह-रित्तए, वयं णं अपच्छिममारणंतियसंलेहणा जूसणा जूसिया भत्तपाणं पडियाइक्खिया जाव कालं अणवकंखमाणा विहरि-स्सामो, सव्वं पाणाइवायं पच्चक्खाइस्सामो जाव सव्वं परिग्गहं पच्चक्खाइस्सामो तिविहं तिविहेणं, मा खलु ममट्ठाए किंचि वि जाव आसंदी पेढियाओ पच्चोरुहित्ता एए तहा कालगया, किं वत्तव्वं सिया?, सम्मं कालगय त्ति वत्तव्वं सिया, ते पाणा वि वुच्चंति जाव अयं पि भेदे से णो णेयाउए भवइ। भगवं च णं उदाहु संतेगइया मणुस्सा भवंति, तं जहा—महइच्छा महा-रंभा महापरिग्गहा अहम्मिया जाव दुप्पडियाणंदा जाव सव्वाओ परिग्गहाओ अप्पडिविरया जावज्जीवाए, जेहिं समणोवासगस्स

आयाणसो आमरणंताए दंडे णिक्खित्ते भवइ, ते तओ आउगं विप्पजहंति, तओ भुज्जो सग्गमादाए दुग्गइगामिणो भवंति ते पाणा वि वुच्चंति ते तसा वि वुच्चंति ते महाकाया ते चिरट्ठिइया ते बहुयरगा आयाणसो, इति से महयाओ णं जण्णं तुब्भे वदह तं चेव अयं पि भेदे से णो णेयाउए भवइ। भगवं च णं उदाहु संतेगइया मणुस्सा भवंति, तं जहा—अणारंभा अपरिग्गहा धम्मिया धम्माणुया जाव सव्वाओ परिग्गहाओ पडिविरया जावज्जीवाए, जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो आमरणंताए दंडे णिक्खित्ते तओ आउगं विप्पजहंति ते तओ भुज्जो सग्गमादाए सग्गइगामिणो भवंति, ते पाणा वि वुच्चंति ते तसा वि वुच्चंति जाव णो णेयाउए भवइ। भगवं च णं उदाहु संतेगइया मणुस्सा भवंति, तं जहा—अपच्छा अप्पारंभा अप्पपरिग्गहा धम्मिया धम्माणुया जाव एगच्चाओ परिग्गहाओ अप्पडिविरया, जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो आमरणंताए दंडे णिक्खित्ते, भवइ ते तओ आउगं विप्पजहंति, तओ भुज्जो सग्गमादाए सग्गइगामिणो भवंति, ते पाणा वि वुच्चंति तसा वि जाव णो णेयाउए भवइ। भगवं च णं उदाहु संतेगइया मणुस्सा भवंति, त जहा—आरण्णिया आवसहिया गामणियंतिया कण्हुईरहस्सिया, जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो आमणंताए दंडे णिक्खित्ते भवइ, णो बहुपडिविरया पाणभूयजीव सत्तेहिं, अप्पणा सच्चामोसाइं एवं विप्पडिवेदेंति—अहं ण हंतव्वो अन्ने हंतव्वा, जाव कालमासे कालं किच्चा अन्नयराइं आसुरियाइं किव्विसियाइं जाव उववत्तारो भवंति, तओ विप्पमुच्चमाणा भुज्जो एलमुयत्ताए तमोरूवत्ताए पच्चायंति। ते पाणा वि

रिक्तमात्मानम्, न तु कोऽपि एतादृशः पुरुषो विद्यते, यो मुञ्जादिषिकामिव आत्मानं शरीरान्निष्कास्य प्रदर्शयेत् तस्मान्नास्ति शरीरातिरिक्त आत्मेति। अथ तृतीयं दृष्टान्तमाह–'से जहा णामए' तद्यथा नामकः 'केइ पुरिसे' कोऽपि पुरुषः 'मंसाओ अट्ठिं अभिनिव्वट्टित्ता णं' मांसादस्थि–अभिनिर्वर्त्य खलु 'उवदंसेज्जा' उपदर्शयेत् 'अयमाउसो! मंसे अयं अट्ठी' अयमायुष्मन्! मांसः, इदमस्थि। एवमेव –'नत्थि केइपुरिसे' नास्ति कोऽपि पुरुषः 'उपदर्शयिता 'अयमाउसो! आया-इयं सरीरं' अयमायुष्मन्! आत्मा इदं शरीरम्, यथा–मांसेभ्यो निष्कृष्याऽस्थि दर्शयितुं शक्नोति तथा–यदि कोऽपि शरीरान्निष्कास्याऽऽत्मानं प्रदर्शयेत्, तदा –शरीराऽतिरिक्ता सत्ता आत्मनः स्वीक्रियेत अपि, नत्वेवं कश्चित्–एतादृशो जातः यो हि शरीरादात्मानं निष्कास्य प्रदर्शयेदिति।

समर्थ हो, तो मान भी लें कि आत्मा शरीर से भिन्न है। परन्तु ऐसा कोई पुरुष है नहीं जो मूंज से ईषिका की भाँति शरीर से निकाल कर आत्मा को दिखला सके। इस कारण आत्मा शरीर से भिन्न नहीं है।

जैसे कोई पुरुष मांस से हड्डी अलग करके दिखलाता है कि–हे आयुष्मन्। यह मांस है और यह हड्डी है, उस प्रकार ऐसा कोई दिखलाने वाला पुरुष नहीं है कि–हे आयुष्मन! यह आत्मा है और यह शरीर है, इस प्रकार दोनों को पृथक् पृथक् दिखला सके। अगर कोई दोनों को पृथक् पृथक् करके दिखलाने में समर्थ होता तो शरीर से अतिरिक्त आत्मा का अस्तित्व स्वीकार किया भी जाता। परन्तु ऐसा कोई पुरुष जन्मा ही नहीं है जो शरीर से अलग आत्मा को दिखला सके।

આત્માને અલગ બતાવી શકે છે તો માની પણ લેવાય કે આત્મા શરીરથી ભિન્ન છે. પરંતુ એવો કોઈ પુરૂષ નથી કે જેમ મુંજમાંથી ઈષિકા (પુષ્પ) બહાર કહાડીને બતાવે છે, તેમ શરીરથી બહાર કહાડીને આત્મા બતાવી શકે. તે કારણુથી આત્મા શરીરથી જૂદો નથી

જેમ કોઈ પુરૂષ માંસમાંથી હાડકું અલગ કરીને બતાવે છે, કે હે આયુષ્મન્ આ માંસ છે, અને આ હાડકું છે, એ પ્રમાણે એવો કોઈ પુરૂષ નથી કે આ આત્મા છે, અને આ શરીર છે તેમ કહીને બન્નેને અલગ અલગ બતાવી શકે. જો કોઈ બન્નેને જૂદા જૂદા કરીને બતાવવાને સમર્થ હોત તો શરીરથી જૂદા આત્માનું અસ્તિત્વ સ્વીકારી પણ લેત પરંતુ એવો કોઈ પુરૂષ જન્મ્યો જ નથી કે જે શરીરથી અલગ આત્માને બતાવી શકે.

वुच्चंति तसा वि वुच्चंति जाव णो णेयाउए भवइ। भगवं च णं उदाहु–संतेगइया पाणा समाउया जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो आमरणंताए जाव दंडे णिक्खित्ते भवइ, ते पुव्वामेव कालं करेंति करित्ता पारलोइयत्ताए पच्चायंति, ते पाणा वि वुच्चंति, ते तसा वि वुच्चंति ते महाकाया ते चिरट्ठिइया ते दीहाउया ते बहुयरगा पाणा जेहिं समणोवासगस्स सुपच्चक्खायं भवइ जाव णो णेयाउए भवइ। भगवं च णं उदाहु संतेगइया पाणा समाउया जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो आमरणंताए जाव दंडे णिक्खित्ते भवइ ते सयमेव कालं करेंति, करित्ता पारलोइयत्ताए पच्चायंति, ते पाणा वि वुच्चंति ते तसा वि वुच्चंति ते महाकाया ते समाउया ते बहुयरगा जेहिं समणोवासगस्स सुप्पच्चक्खायं भवइ जाव णो णेयाउए भवइ। भगवं च णं उदाहु संतेगइया पाणा अप्पाउया, जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो आमरणंताए जाव दंडे णिक्खित्ते भवइ, ते पुव्वामेव कालं करेंति, करित्ता पारलोइयत्ताए पच्चायंति, ते पाणा वि वुच्चंति ते तसा वि वुच्चंति ते महाकाया ते अप्पाउया ते बहुयरगा पाणा, जेहिं समणोवासगस्स सुपच्चक्खायं भवइ, जाव णो णेयाउए भवइ। भगवं च णं उदाहु संतेगइया समणोवासगा भवंति, तेसिं च णं एवं वुत्तपुव्वं भवइ–णो खलु वयं संचाएमो मुंडा भवित्ता जाव पव्वइत्तए, णो खलु वयं संचाएमो चाउद्दसट्ठमुद्दिट्ठपुण्णमासिणीसु पडिपुण्णं पोसहं अणुपालित्तए, णो खलु वयं संचाएमो अपच्छिमं जाव विहरित्तए, वयं च णं सामाइयं देसावगासियं पुरत्था पाईणं वा पडिणं वा दाहिणं वा उदीणं वा एतावता जाव सव्वपाणेहिं जाव सव्वसत्तेहिं

दंडे णिक्खित्ते सव्वपाणभूयजीवसत्तेहिं खेमंकरे, अहमंसि, तत्थ आरेणं जे तसा पाणा जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो आमरणंताए दंडे णिक्खित्ते तओ आउयं विप्पजहंति, विप्पजहित्ता तत्थ आरेणं चेव जे तसा पाणा जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो जाव ते सु पच्चायंति जेहिं समणोवासगस्स सुपच्चक्खायं भवइ। ते पाणा वि जाव अयं पि भेदे से णो णेयाउए भवइ ॥सू०१२॥७१॥

छाया—भगवांश्च खलु उदाह–सन्त्येकतये श्रमणोपासका भवन्ति, तैश्च खल्वेवमुक्तपूर्वं भवति–नो खलु वयं शक्नुमो मुण्डा भूत्वाऽगारादनगारितं प्रव्रजितुम्। वयं खलु चतुर्दश्यष्टम्युद्दिष्टपूर्णिमासु प्रतिपूर्णं पौषधं सम्यग् अनुपालयन्तो विहरिष्यामः। स्थूलं प्राणातिपातं प्रत्याख्यास्यामः, एवं स्थूलं मृषावादं स्थूलमदत्तादानं स्थूलं मैथुनं स्थूलं परिग्रहं प्रत्याख्यास्यामः। इच्छापरिमाणं करिष्यामो द्विविधं त्रिविधेन मा खलु मदर्थं किञ्चित्कुरुत वा कारयत वा तत्राऽपि प्रत्याख्यास्यामः। ते खलु अभुक्त्वा अपीत्वा अस्नात्वा आसन्दी पीठिकातः पर्यारुह्य ते तथा कालगताः, किं वक्तव्यं स्यात्? सम्यक्कालगता इति वक्तव्यं स्यात्। ते प्राणा अप्युच्यन्ते ते त्रसा अपि उच्यन्ते ते महाकायास्ते चिरस्थितिकाः, ते बहुतरकाः प्राणाः येषु श्रमणोपासकस्य सुप्रत्याख्यानं भवति, ते अल्पतरकाः प्राणाः येषु श्रमणोपासकस्य अप्रत्याख्यातं भवति। इति स महतः यथा यूयं वदथ तथैव यावद् अयमपि भेदः स नो नैयायिको भवति। भगवांश्च खलु उदाह–सन्त्येके श्रमणोपासका भवन्ति, तैश्च–खलु एवमुक्तपूर्वं भवति–न खलु वयं शक्नुमो मुण्डाः भूत्वा अगाराद् यावत्प्रव्रजितुम्। न खलु वयं शक्नुमश्चतुर्दश्यष्टम्युद्दिष्टपूर्णिमासु यावदनुपालयन्तो विहर्तुम्। वयं खलु अपश्चिममरणान्तिक संलेखना जोषणाजुष्टाः भक्तपानं प्रत्याख्याय यावत्कालमनवकाङ्क्षमाणाः विहरिष्यामः सर्वं प्राणातिपातं प्रत्याख्यास्यामः यावत्सर्वं परिग्रहं प्रत्याख्यास्यामः त्रिविधं त्रिविधेन मा खलु किञ्चिन्मदर्थं यावद् आसन्दीपीठिकातः प्रत्यारुह्य एते तथा कालगताः किं वक्तव्यं स्यात्? सम्यक् कालगता इति वक्तव्यं स्यात्, ते प्राणाः अप्युच्यन्ते यावदयमपि भेदः स नो नैयायिको भवति। भगवांश्च खलु उदाह–सन्त्येकतये मनुष्या भवन्ति तद्यथा महेच्छाः महारम्भाः महापरिग्रहाः अधार्मिकाः यावद् दुष्प्रत्यानन्दा यावत्सर्वेभ्यः परिग्रहेभ्योऽप्रतिविरताः यावज्जीवम् येषु श्रमणोपासकस्य आदानशः आमरणान्तं दण्डो निक्षिप्तो भवति। ते ततः आयुः विप्रजहति ततो भूयः स्वकमादाय दुर्गतिगामिनो भवन्ति। ते प्राणा अप्युच्यन्ते ते त्रसा अप्युच्यन्ते ते

महाकायास्ते चिरस्थितिकास्ते बहुतरकाः आदानशः इति, तस्य महतो येषु यूयं वदथ तच्चैव अयमपि भेदः स नो नैयायिको भवति। भगवांश्च खलु उदाह–सन्त्येकतये मनुष्या भवन्ति तद्यथा अनारम्भाः अपरिग्रहाः धार्मिकाः धर्मानुगाः यावत् सर्वेभ्य परिग्रहेभ्यः प्रतिविरताः यावज्जीवनं येषु श्रमणोपासकस्य आदानशः आमरणान्तं दण्डो निक्षिप्तः, ते ततः आयुर्विप्रजहति ते ततो भूयः स्वकमादाय सद्गतिगामिनो भवन्ति ते प्राणा अप्युच्यन्ते ते त्रसा अप्युच्यन्ते यावन्नो नैयायिको भवति। भगवांश्च खलु उदाह–सन्त्येकतये मनुष्या भवन्ति तद्यथा–अल्पेच्छाः अल्पारम्भाः अल्पपरिग्रहाः धार्मिकाः धर्मानुगाः यावदेकतः परिग्रहाद् अप्रतिविरताः येषु श्रमणोपासकस्य आदानशः आमरणान्तं दण्डो निक्षिप्तः ते ततः आयुर्विप्रजहति ततो भूयः स्वकमादाय स्वर्गगतिगामिनो भवन्ति। ते प्राणा अप्युच्यन्ते त्रसा अपि यावन्नो नैयायिको भवति। भगवांश्च खलु उदाह–सन्त्येकतये मनुष्या भवन्ति तद्यथा–आरण्यकाः आवसथिकाः ग्रामनियन्त्रिकाः क्वचिद्राहसिकाः येषु श्रमणोपासकस्य आदानशः आमरणान्ताय दण्डो निक्षिप्तो भवति नो बहुसंयताः नो बहुप्रतिविरताः, प्राणभूतजीवसत्त्वेभ्यः आत्मना सत्यानि मृषा एवं विप्रतिवेदयन्ति अहं न हन्तव्योऽन्ये हन्तव्याः यावत् कालमासे कालं कृत्वा अन्यतरेषु आसुरिकेषु किल्विषिकेषु यावद् उपपत्तारो भवन्ति। ततो विप्रमुच्यमानाः भूयः एलमूकत्वाय तमोरूपत्वाय प्रत्यायान्ति। ते प्राणा अप्युच्यन्ते त्रसा अप्युच्यन्ते यावन्नो नैयायिको भवति। भगवांश्च खलु उदाह–सन्त्येकतये प्राणिनो दीर्घायुषः येषु श्रमणोपासकस्य आदानशः आमणान्ताय यावद् दण्डो निक्षिप्तो भवति। ते पूर्वमेव कालं कुर्वन्ति, कृत्वा पारलौकिकत्वाय प्रत्यायान्ति। ते प्राणा अप्युच्यन्ते ते त्रसा अप्युच्यन्ते ते महाकायास्ते चिरस्थितिका स्ते दीर्घायुषः ते बहुतरकाः प्राणाः, येषु श्रमणोपासकस्य सुप्रत्याख्यात भवति। यावन्नो नैयायिको भवति। भगवांश्च खलु उदाह–सन्त्येकतये प्राणाः समायुषः येषु श्रमणोपासकस्य आदानशः आमरणान्ताय यावद् दण्डो निक्षिप्तो भवति। ते स्वयमेव कालं कुर्वन्ति कृत्वा पारलौकिकत्वाय प्रत्यायान्ति ते प्राणा अप्युच्यन्ते ते त्रसा अप्युच्यन्ते ते महाकायास्ते समायुषः ते बहुतरकाः येषु श्रमणोपासकस्य सुप्रत्याख्यातं भवति यावन्नो नैयायिको भवति। भगवांश्च खलु उदाह सन्तेकतये प्राणा अल्पायुषो येषु श्रमणोपासकस्य आदानशः आमरणान्ताय यावद् दण्डो निक्षिप्तो भवति ते पूर्वमेव कालं कुर्वन्ति कृत्वा पारलौकिकत्वाय प्रत्यायान्ति ते प्राणा अप्युच्यन्ते ते त्रसा अप्युच्यन्ते ते महाकायास्ते अल्पायुषः ते बहुतरकाः प्राणाः येषु श्रमणोपासकस्य सुप्रत्याख्यातं भवति। यावन्नो नैयायिको भवति। भगवांश्च खलु उदाह–सन्त्येकतये श्रमणोपासका भवन्ति तैश्च खलु एवमुक्तपूर्वं

भवति नो खलु वयं शक्नुमो मुण्डा भूत्वा यावत् प्रव्रजितुं, नो खलु वयं शक्नुमश्चतुर्दश्यष्टम्युद्दिष्टा पूर्णिमासु परिपूर्णं पौषधमनुपालयितुम्, नो खलु वयं शक्नुमोऽपश्चिमं यावद् विहर्त्तुम् वयश्च सामायिकं देशावकाशिकं प्रातरेव प्राच्यां वा प्रतीच्यां वा दक्षिणस्यां वा उदीच्यां वा एतावत् सर्वप्राणेषु यावत्सर्वसत्त्वेषु दण्डो निक्षिप्तः, सर्वप्राणभूतजीवसत्त्वानां क्षेमङ्करोऽहमस्मि। तत्र आराद् ये त्रसाः प्राणाः येषु श्रमणोपासकस्य आदानशः आमरणान्ताय दण्डो निक्षिप्तः, ततः आयुर्विप्रजहति, विप्रहाय तत्र आरादेव ये त्रसाः प्राणाः येषु श्रमणोपासकस्य आदानशः यावत्तेषु प्रत्यायान्ति येषु श्रमणोपासकस्य सुप्रत्याख्यातं भवति ते प्राणा अपि यावद् अयमपि भेदः स नो नैयायिको भवति ॥सू०१२-७९॥

टीका-- पुनरपि गौतमस्वामी प्रकारान्तरेणोदकादिप्रश्नस्योत्तरं ददाति हे उदक! नाऽयं संसारः कदाचिदपि त्रसैरिक्तो भवति, यतोऽनेकप्रकारेण संसारे त्रसजीवानाम् उत्पत्तिर्भवति-तदहं संक्षिप्य तुभ्यं प्रतिपादयामि-सावधानमनाः शृणु। 'भगवं च णं उदाहु' भगवांश्च खलु-गौतमश्च पुनः-'णं खलु'-'णं' इति वाक्यालङ्कारे-प्रायः सर्वत्र, उदाह-उदाहरति पुनः-'संतेगइया समणोवासगा भवंति' सन्त्येकतये-कतिपये श्रमणोपासका भवन्ति। बहवो हि शान्ताः श्रावका भुवि भवन्ति। 'तेसिं च णं एवं वुत्तपुव्वं भवइ' तैश्चैवमुक्तपूर्वं भवति, इत्थं कथयन्ति साधोरन्तिकमुपेत्य। 'णो खलु वयं संचाएमो मुंडा भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइत्तए' नो खलु वयं शक्नुमो मुण्डा भूत्वाऽगारादनगारित्वं प्रव-

---

'भगवं च णं उदाहु' इत्यादि।

टीकार्थ--गौतम स्वामी फिर प्रकारान्तर से उदक पेढालपुत्र आदि के प्रश्न का उत्तर देते हैं-हे उदक! यह संसार कभी भी त्रसजीवों से रहित नहीं होता। अनेक प्रकार के संसार में त्रस जीव उत्पन्न होते रहते हैं। यह बात संक्षेप से मैं आपके समक्ष प्रतिपादन करता हूं। आप ध्यान पूर्वक सुनिए--

भगवान् गौतम बोले-बहुत से श्रमणोपासक ऐसे होते हैं जो साधु के समीप आकर कहते हैं-'हम मुण्डित होकर एवं गृह त्यागकर

'भगवं च णं उदाहु' ईत्यादि

टीकार्थ— श्री गौतमस्वामी फरीथी प्रकारान्तरथी उदक पेढालपुत्र विगेरेना प्रश्नने। उत्तर आपे छे-हे उदक! आ संसार क्यारेय पण त्रस जीवे। विनाने। थते। नथी. अनेक प्रकारथी संसारमां त्रस जीवे। उत्पन्न थता रहे छे आ वात संक्षेपथी हुं आपनी पासे प्रतिपादन करूं ते आप ध्यान दईने सांभळे।.

भगवान् श्री गौतम स्वामी कहे छे-आ लोकमां घणा श्रमणोपासके। एवा होय छे के-जेओ। साधुनी पासे आवीने कहे छे-अमे मुंडित थईने अने

जितुम्, प्रव्रज्यां ग्रहीतुं वयं न शक्नुम इति । 'वयं च णं चाउद्दसट्ठमुदिट्ठ पुण्णि-मासिणीसु पडिपुण्णं पोसहं सम्मं अणुपालेमाणा विहरिस्सामो' वयं चतुर्दश्यष्टम्युदिष्टपूर्णिमासु तिथिषु प्रतिपूर्णं समग्रविधिपूर्वकं पौषधं—तन्नामकं व्रतं सम्यक्-पालयन्तो विहरिष्यामः, संसारयात्रा मनुवत्स्यामः । 'थूलगं पाणाइवायं पच्च-क्खाइस्सामो' स्थूलं प्राणातिपातं प्रत्याख्यास्यामः । 'एवं थूलगं मुसावायं अदि-न्नादाणं थूलगं मेहुणं थूलगं परिग्गहं पच्चक्खाइस्सामो' एवं स्थूलं मृषावादं, स्थूलम् अदत्तादानम्, स्थूलं मैथुनम्, स्थूलं परिग्रहं प्रत्याख्यास्यामः । 'इच्छापरिमाणं करिस्सामो' इच्छापरिमाणं करिष्यामः—अर्थात् सीमितं करिष्यामः, 'दुविहं तिवि-हेणं' द्विविधं त्रिविधेन—द्विकरणाभ्यां त्रियोगैश्च प्रत्याख्यानं करिष्यामः, 'मा खलु मदट्ठाए किंचि करेह वा करावेह वा' पौषधावस्थायाम् अस्मदर्थं मा किञ्चित् कुरुत वा कारयत वा । 'तत्थ वि पच्चक्खाइस्सामो' तत्रापि प्रत्याख्यास्यामः 'ते णं अभो-च्चा अपिच्चा असिणाइत्ता आसंदीपेढियाओ पच्चोरुहित्ता' तेऽभुक्त्वाऽपीत्वाऽस्नात्वा आसन्दीपीठिकातः पर्यारुह्य—अवतीर्य सम्यक् पौषधं कृत्वा 'तहा कालगया,

अनगार वृत्ति को अंगीकार करने में समर्थ नहीं हैं। हम चतुर्दशी अष्टमी, अमावास्या और पूर्णिमा के दिन प्रतिपूर्णपौषध नामक श्रावक के व्रत को पालन करते हुए विचरेंगे। हम स्थूल प्राणातिपात का प्रत्याख्यान करेंगे, स्थूल मृषावाद, स्थूल अदत्तादान, स्थूल मैथुन और स्थूल परिग्रह का प्रत्याख्यान करेंगे, हम इच्छा का परिमाण करेंगे—दो करण तीन योग से प्रत्याख्यान करेंगे, हमारे लिए कुछ भी मत करो और कुछ भी मत कराओ, ऐसा प्रत्याख्यान भी करेंगे ।

वे श्रमणोपासक विना खाये, विना पिये, विना स्नान किये, आसन से नीचे उतर कर, सम्यक् प्रकार से पौषध का पालन कर के यदि मृत्यु को

વૈભવોથી ભરેલા ઘરનો ત્યાગ કરીને અનગારવૃત્તિનો સ્વીકાર કરવાને સમર્થ નથી. અમે ચૌદસ આઠમ, અમાસ, અને પુનમને દિવસે પ્રતિપૂર્ણ પૌષધ નામના શ્રાવકના અગીયારમા વ્રતનુ પાલન કરતા થકા વિચરીશું. અમો સ્થૂલ પ્રાણાતિપાતનું પ્રત્યાખ્યાન કરીશું. સ્થૂલમૃષાવાદ, સ્થૂલઅદત્તાદાન, સ્થૂલમૈથુન, અને સ્થૂલપરિગ્રહનું પ્રત્યાખ્યાન કરીશું અમે ઇચ્છાનું પરિમાણુ કરીશું. બે કરણુ અને ત્રણુ યોગથી પ્રત્યાખ્યાન કરીશું. અમારા માટે કંઇપણુ ન કરો. અને કંઈપણુ ન કરાવો એવું પ્રત્યાખ્યાન પણુ કરીશું.

શ્રમણોપાસક સુશ્રાવક ખાધા વિના, પાણી પીધા વિના, નાહ્યા વિના, આસનની નીચે ઉતરીને સમ્યક્ પ્રકારથી પૌષધનું પાલન કરીને જો મૃત્યુને પ્રાપ્ત થાય, તો

किं वत्तव्वं सिया' तथा-कालगताः किं वक्तव्यं स्यात्-एतादृश व्रतनियमाधारकः श्रावको मृत्युं यदि प्राप्नुयात् तदा तद्विषये किं वक्तव्यं भवेत्। 'सम्मं कालगतेत्ति वत्तव्वं सिया' सम्यक् कालगता इति वक्तव्यं स्यात्। देवलोके गतास्ते 'ते पाणा वि वुच्चंति ते तसावि वुच्चंति ते महाकाया ते चिरट्ठिइया' ते प्राणा अप्युच्यन्ते प्राणधारणात्-ते त्रसा अप्युच्यन्ते संचरणात्-ते महाकायाः-लक्षसहस्रयोजन-प्रमाणदेहविकुर्वणात् ते चिरस्थितिका अपि कथ्यन्ते-द्वात्रिंशतिसागरोपमस्थिति-कत्वात्, 'ते बहुतरगा पाणा जेसिं समणोवासगस्स सुपच्चक्खायं भवइ' ते प्राणिनो बहुतरका अनेके सन्ति-तेषु श्रमणोपासकस्य प्रत्याख्यानं सुप्रत्या-ख्यातं भवति, 'ते अप्पयरगा पाणा जेहिं समणोवासगस्स अपच्चक्खायं भवइ' ते प्राणा अल्पतराः सन्ति येषु श्रमणोपासकस्य श्रावकस्य अप्रत्याख्यातं भवति, 'इति-से महयाओ जण्णं तुब्भे वयह तं चेव जाव अयंपि भेदे से णो णेयाउए भवइ' इति स महतः यथा यूयं वदथ तथैव यावद् अयमपि भेदो नो नैयायिको

प्राप्त हो जाएं तो उनके विषय में क्या कहना चाहिये? उनके विषय में यही कहना चाहिए कि उन्होंने सम्यक् प्रकार से काल किया है, वे देव-लोक को प्राप्त हुए हैं। वे प्राणों को धारण करने के कारण प्राणी भी कहलाते हैं, त्रस नाम कर्म का उदय होने से वे त्रस भी कहलाते है एक लाख योजन के शरीर की विक्रिया कर सकने के कारण वे महा-काय भी कहलाते हैं और बावीस सागरोपम की उत्कृष्ट स्थिति होने से चिरस्थितिक भी कहलाते हैं।

ऐसे प्राणी बहुत हैं जिनके विषय में श्रमणोपासक का प्रत्याख्यान सुप्रत्याख्यान कहलाता है। वे प्राणी थोडे हैं जिनके विषय में श्रमणो-पासक का प्रत्याख्यान नहीं होता है। इस प्रकार वह महान् त्रसकाय

તેના સબંધમાં શું કહેવાનું હોય? તેના વિષયમાં એમજ કહેવું જોઈએ કે તેઓએ સમ્યક્ પ્રકારથી સમાધિપૂર્વક કાળ કરેલ છે, તેઓએ દેવલોક પ્રાપ્ત કર્યો છે. તેઓ પ્રાણોને ધારણ કરવાના કારણે પ્રાણી પણ કહેવાય છે. ત્રસ નામકર્મનો ઉદય હોવાથી, તેઓ ત્રસ પણ કહેવાય છે. એક લાખ યોજન જેટલા વિશાળ શરીરની વિક્રિયા કરી શકવાથી તેઓ મહાકાય પણ કહેવાય છે. અને બાવીસ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હોવાથી ચિરસ્થિતિક પણ કહેવાય છે.

એવા ઘણા પ્રાણિયો છે કે જેઓના વિષયમાં શ્રમણોપાસકનું પ્રત્યા-ખ્યાન સુપ્રત્યાખ્યાન કહેવાય છે. જેઓના સંબંધમાં શ્રમણોપાસકનું પ્રત્યા-ખ્યાન થતું નથી તેવા પ્રાણિયો થોડા છે. આ રીતે મહાન્ ત્રસકાયની હિંસાથી

भवति, अतः स श्रावको महतः त्रसकायान्निवृत्तः तथापि तादृशस्य तस्य प्रत्याख्यानं निर्विषयमिति भवन्तः कथयन्ति-तन्न्यायसिद्धं विद्धि। 'भगवं च णं उदाहु' भगवांश्च खलु गौतम उदाह-'संतेगइया समणोवासगा भवंति' सन्त्येकके श्रमणोपासका भवन्ति। 'तेसिं च णं एवं वुत्तपुव्वं भवइ' तैश्चैव मुक्तपूर्वं भवति, 'णो खलु वयं संचाएमो मुंडा भवित्ता आगाराओ जाव पव्वइत्तए' भुवि भवन्ति अनेके श्रावकास्तेषु केचन साधुसमीपमागत्य कथयन्ति-न खलु वयं शक्नुमो मुण्डाः-साधवो भूत्वा अगाराद् यावत् प्रव्रजितुम्। 'णो खलु वयं संचाएमो चाउद्दसट्ठमुद्दिट्ठपुण्णमासिणीसु जाव अणुपालेमाणा विहरित्तए' नो खलु वयं शक्नुमो चतुर्दश्यष्टम्युदिष्ट पूर्णिमासु तत्र उद्दिष्टा-अमावास्या, आराध्य तिथिषु पौषधं सम्पूर्णरूपेण यावत् पालयन्तो विहरिष्यामः, यावत्पदेन-परिपूर्णं पोषधं सम्यग् इत्यन्तस्य ग्रहणं न वयं समर्था एतादृशं व्रतं कर्तुं किन्तु 'वयं च णं अपच्छिममारणंतियं संलेहणाजूसणाजूसिया भत्तपाणं पडियाइक्खिया' वयमपश्चिममारणान्तिकं संलेखणाजोषणाजुष्टाः भक्तपानं प्रत्याख्याय 'जाव सव्वं परिग्गहं पच्चक्खाइस्सामो' यावत्सर्वं परिग्रहं प्रत्याख्यास्यामः 'तिविहं तिविहेणं' त्रिविधं त्रिविधेन-मरणसमये कारणत्रयेण योगैश्च समस्तप्राणातिपातं सर्वं परिग्रहं च परित्यक्ष्यामः। 'मा खलु

की हिंसा से निवृत्त है। ऐसी स्थिति में आप श्रमणोपासक के प्रत्याख्यान को निर्विषय कहते हैं। आपका यह कथन न्याय संगत नहीं है।

भगवान् गौतमने पुनः कहा-कोई-कोई श्रमणोपासक होते हैं जो इस प्रकार कहते हैं-हम मुंडित होकर, गृहत्याग करके साधु होने में समर्थ नहीं है। हम चतुर्दशी, अष्टमी, अमावस्या और पूर्णिमा तिथियों में प्रतिपूर्ण पौषध व्रत का पालन करने में भी समर्थ नहीं हैं। हम तो अन्त समय में मरण का अवसर आने पर संलेखना का सेवन करके, आहार-पानी का त्याग करके यावत् जीवन की इच्छा न करते हुए, मृत्यु से भय नहीं करते हुए विचरेंगे। उसी समय हम तीन करण और

નિવૃત્ત છે. આવી સ્થિતિમાં આપ શ્રમણોપાસકના પ્રત્યાખ્યાનને નિર્વિષય કહો છો, તો આપનું આ કથન ન્યાયયુક્ત નથી.

ભગવાન્ શ્રી ગૌતમસ્વામીએ ફરીથી કહ્યું કે-કોઈ કોઈ શ્રમણોપાસકો આ પ્રમાણે કહે છે.-અમો મુંડિત થઈને ઘરનો ત્યાગ કરીને સાધુ થવાને સમર્થ નથી અમે ચૌદશ, આઠમ, અમાસ, અને પુનમની તિથિયોમાં પ્રતિપૂર્ણ પૌષધનું પાલન કરવામાં પણ સમર્થ નથી. અમે તો અંત સમયે મરણનો અવસર પ્રાપ્ત થાય ત્યારે સંલેખનાનું સેવન કરીને આહાર પાણીનો ત્યાગ કરીને જીવવાની ઇચ્છા ન કરતા થકાં મૃત્યુથી ભય ન પામતાં વિચરીશું, આ

मदट्ठाए किंचि वि जाव' मा किञ्चन मदर्थं यावत् पचनपाचनादिकमारम्भ-समारम्भम् अस्मदर्थं मा किञ्चित् कुरु-मा कारय एवं रूपेण सर्वानेव प्रत्याख्या-स्यामः । 'आसंदीपेढियाओ पच्चोरुहित्ता ते तहा कालगया' आसन्दीपीठिकातः प्रत्यवरुह्य एते कालगताः-मरणमनुप्राप्ताः 'किं वत्तव्वं सिया' किं वक्तव्यं स्यात्-एतद्विषये किं वक्तव्यं तदानीम्, निर्ग्रन्था उत्तरयन्ति-'सम्मं कालगयत्ति' सम्यक्कालगता इति । 'वत्तव्वं सिया' वक्तव्यं स्यात्-सम्यक्तदीयं मरणमिति । 'ते पाणावि वुच्चंति जाव अयं पि भेदे से णो णेयाउए भवइ' ते प्राणा अप्युच्य-न्ते यावदयमपि भेदो नो स नैयायिको भवति ते प्राणा अपि कथ्यन्ते-त्रसा अपि, महाकाया अपि, चिरस्थितिका अप्युच्यन्ते, तथा-त्रसानां हिंसायाः श्रावकेण प्रत्याख्यानं कृतम् अतः श्रावकस्य व्रतं निर्विषयमिति कथनं न न्यायसिद्धम् इति 'भगवं च णं उदाहु' भगवांश्च खलु पुन रुदाह 'संतेगइया मणुस्सा भवंति' सन्त्येकतये भुवि मनुष्या भवन्ति, 'तं जहा' तद्यथा 'महइच्छा' महेच्छाः-महती

तीन योग से सम्पूर्ण प्राणातिपात और सम्पूर्ण परिग्रह का त्याग करेंगे। हमारे लिए न कुछ करो और न कराओ, ऐसा भी प्रत्याख्यान करेंगे। इस प्रकार कहकर वे श्रावकपणा पालता हुआ अन्त समय में संथारा करके मृत्यु को प्राप्त होते हैं तो उनके विषय में क्या कहना चाहिए ?

निर्ग्रन्थोंने उत्तर दिया उन्होंने सम्यक् प्रकार से काल किया, ऐसा कहना चाहिए। वे प्राणी भी कहलाते हैं, त्रस भी कहलाते हैं, महाकाय और चिरस्थितिक भी कहलाते हैं। इनकी हिंसा से श्रमणोपासक निवृत्त है अतएव श्रमणोपासक के व्रत को निर्विषयक कहना न्याय संगत नहीं है।

भगवान् गौतम पुनः बोले-इस संसार में ऐसे भी मनुष्य होते हैं जो राज्य वैभव परिवार आदि का अत्यधिक इच्छा वाले होते हैं,

વખતે અમે ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગથી સંપૂર્ણ પ્રાણાતિપાત અને સંપૂર્ણ પરિગ્રહને ત્યાગ કરીશું. અમારે માટે કંઈ કરવું નહીં અને કંઈ કરાવવું નહીં એવું પણ પ્રત્યાખ્યાન કરીશું આ પ્રમાણે કહીને તેઓ શ્રાવકપણાનું પાલન કરતા થકા અંતસમયે સંથારો કરીને મૃત્યુને પ્રાપ્ત કરે છે તો તેમના સંબંધમાં શું કહેવાનું છે ?

નિર્ગ્રન્થોએ ઉત્તર આપતાં કહ્યું કે-તમોએ સારી રીતે કાળ કર્યો તેમ કહેવું જોઈએ તેઓ પ્રાણી પણ કહેવાય છે. ત્રસ પણ કહેવાય છે. મહાકાય અને ચિરસ્થિતિક પણ કહેવાય છે. તેમની હિંસાથી શ્રમણોપાસક નિવૃત્ત રહે છે. તેથી જ શ્રમણોપાસકના વ્રતને નિર્વિષયક કહેવું તે ન્યાય સંગત નથી.

ભગવાન્ ગૌતમસ્વામીએ ફરીથી કહ્યું-આ સંસારમાં એવા પણ મનુષ્યો હોય છે કે-જેઓ રાજ્યવૈભવ પરિવાર વિગેરેની અત્યંત અધિક ઈચ્છાવાળા

-राज्यविभवपरिवारादिका सर्वातिशायिनी इच्छा-अन्तः करणवृत्ति येषां ते तथा विशाललालसाः, 'महारंभा' महान् आरम्भः-पञ्चेन्द्रियान्तोपमर्दनलक्षणो येषां ते तथा, 'महापरिग्गहा' महापरिग्रहाः-परिमाणातिरेकेण धनधान्यद्विपदचतुष्पद-वास्तु क्षेत्रादिरूपाः येषां ते तथा 'अहम्मिया' अधार्मिकाः-धर्मं श्रुतचारित्रलक्षणं चरन्तीति धार्मिकाः, न धार्मिका अधार्मिकाः 'जाव दुप्पडियाणंदा' यावद् दुष्पत्या-नन्दाः-दुःखेन प्रत्यानन्दते ये ते तथा, अतिकष्टेन प्रसन्नयोग्याः, यावत्पदेन अधर्मानुगाः-अधर्मसेविनः अधर्मिष्ठाः अधर्माख्यायिनः अधर्मरागिणः अधर्म-लोकिनः अधर्मजीविनः अधर्मरञ्जनाः अधर्मशीलसमुदाचाराः अधर्मे चैव जीविकां-कल्पयन्तः इत्यन्तपदानां ग्रहणम्, तदेतेषामर्थाः-धर्मं श्रुतचारित्रलक्षणम् अनु-गच्छन्ति ये ते धर्मानुगा स्तद्विपरीताः-अधर्मानुगाः, अधर्मसेविनः-कलत्रादि निमित्तषड्जीवकायोपमर्दकाः, अधर्मिष्ठाः-अतिशयितो धर्मो येषां ते धर्मिष्ठा-स्तद्विपरीताः अधर्ममाख्यातुं शीलं येषां ते अधर्माख्यायिनः, अधर्मरागिणः-न धर्मोऽधर्मः तत्र रागः-रक्तुं शीलं येषां ते तथा, अधर्मप्रलोकिनः-न धर्मोऽधर्मः

पंचेन्द्रिय के वध आदि का महान् आरंभ करते हैं, महापरिग्रहवाले अर्थात् अपरिमित धन, धान्य, द्विपद, चतुष्पद, मकान, खेत आदि परिग्रहवाले होते हैं, अधार्मिक अर्थात् श्रुतचारित्र धर्म से वर्जित होते हैं, यावत् बहुत कठिनाई से प्रसन्न होनेवाले होते हैं। यहां 'यावत्' शब्द से ये विशेषण और समझ लेने चाहिए, अधर्मानुग श्रुतचारित्र धर्म का अनुसरण न करनेवाले, अधर्मसेवी पत्नी आदि के निमित्त षट् जीवनिकाय की हिंसा करनेवाले अधर्मिष्ठ अत्यन्त अधर्मी, अधर्म की बात कहने वाले और अधर्म को ही देखनेवाले, अधर्मजीवी-पाप से जीवन यापन करनेवाले, अधर्मरंजन-पाप करके ही प्रसन्न होनेवाले, अधर्मशील समुदाचार-पापमय आचरण करनेवाले तथा पाप से ही

હોય છે પંચેન્દ્રિયના વધ વિગેરેનો મહાન્ આરંભ કરે છે, મહાપરિગ્રહવાળા, અપરિમિત ધન, ધાન્ય, દ્વિપદ મકાનો, ખેતરો વિગેરે પરિગ્રહવાળા હોય છે. અધાર્મિક અર્થાત્ શ્રુતચારિત્ર ધર્મથી રહિત હોય છે યાવત્ ઘણીજ કઠણાઈથી પ્રસન્ન થવાવાળા હોય છે. અહીંયાં યાવત્ શબ્દથી આ પ્રમાણેના બીજા વિશે-ષણો પણ સમજી લેવા. અધર્માનુગ-શ્રુતચારિત્ર ધર્મનું અનુસરણ ન કરવા-વાળા અધર્મસેવી-સ્ત્રી વિગેરે માટે ષટ્જીવનિકાયની હિંસા કરવાવાળા, અધ-ર્મિષ્ઠ-અત્યંત અધર્મી અધર્મની વાત કહેવાવાળા, અને અધર્મને જ દેખ-વાવાળા, અધર્મજીવી-પાપથી જીવનનું યાપન કરવાવાળા, અધર્મરંજન પાપ કરીને જ પ્રસન્ન થવાવાળા, અધર્મ શીલ સમુદાચાર-પાપમય આચરણ કરીને

-पापम् तं प्रकर्षेण लोकितुं-द्रष्टुं शीलं येषां ते तथा, अधर्मजीविनः-अधर्मेण पापेन जीवितुं शीलं येषां ते तथा, अधर्मरञ्जनाः अधर्मः पापं तत्र प्रकर्षेण रज्यन्ते ये ते तथा, अधर्मसमुदाचाराः-अधर्मशीलः-सावद्यकार्यशीलः समुदाचारः यत्र किश्चनअनुष्ठानं येषां ते तथा, अधर्मेण-केवलमधर्मेणैव वृत्तिं-जीविकां कल्पयन्तः-कुर्वन्तो विहरन्तीति।

'जाव सव्वओ परिग्गहाओ अप्पडिविरिया जावज्जीवाए' यावत्सर्वस्मात् परिग्रहाद् अप्रतिविरताः यावज्जीवनम्-अत्र यावत्पदेन-प्राणातिपातमृषावाद-दत्तादानमैथुनानां ग्रहणं भवति, सर्वस्मात् प्राणातिपातात् सर्वस्माद् मृषावादात् सर्वस्माद् अदत्तादानात् सर्वस्माद् मैथुनाद् अप्रतिविरता अनिवृत्ता इत्यर्थः 'जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो आमरणंताए दंडे णिक्खित्ते' येषु श्रमणोपासकस्य आदानशः व्रतग्रहणकालादारभ्य आमरणान्तं मरणपर्यन्तं-दण्डो निक्षिप्तः-त्यक्तो भवति। केनाऽपि सामान्यश्रावकेण महारम्भादिषु प्रत्याख्यानं कृतम्। ते ततः 'आउगं विप्पजहंति' ते तथाभूताः पुरुषाः मरणसमये आयुर्विप्रजहन्ति-परित्यजन्ति। 'ततो भुज्जो सगमादाय' ततो भूयः स्वकमादाय स्वकं स्वीयं कर्मादाय 'दुग्गइगामिणो भवंति' दुर्गतिगामिनो भवन्ति। तेऽधार्मिकाः, 'ते पाणा वि वुच्चंति' ते प्राणा अप्युच्यन्ते प्राणधारणात् 'ते

आजीविका करनेवाले। यावत् समस्त परिग्रह से जीवनपर्यन्त निवृत्त न होनेवाले, यहां यावत् शब्द से प्राणातिपात, मृषावाद, अदत्तादान, और मैथुन का ग्रहण करना चाहिए अर्थात् समस्त हिंसा झूठ, चोरी और मैथुन से जीवनपर्यन्त निवृत्त न होनेवाले होते हैं। श्रमणोपासक ऐसे प्राणियों की हिंसा करने का व्रत ग्रहण से लेकर मरणपर्यन्त त्याग करता है। ऐसे पूर्वोक्त पुरुष मरण के समय आयु का त्याग करते हैं और अपने-अपने कर्म के अनुसार दुर्गति (नरक) में जाते हैं। वे अधार्मिक पुरुष प्राणी भी कहलाते हैं, त्रस भी कहलाते है और महा-

---

પ્રસન્ન થવાવાળા, તથા પાપથી જ આજીવિકા કરવાવાળા, યાવત્ સમસ્તપરિગ્રહથી જીવનપર્યન્ત નિવૃત્ત ન થવાવાળા, અહીંયાં યાવત્ શબ્દથી પ્રાણાતિપાત મૃષાવાદ, અદત્તાદાન, અને મૈથુનનું ગ્રહણ કરેલ છે. અર્થાત્ બધા જ પ્રકારની હિંસા, અસત્ય, ચોરી અને મૈથુનથી જીવનપર્યન્ત નિવૃત્ત ન થવાવાળા હોય છે.

શ્રમણોપાસકો એવા પ્રાણિયોની હિંસા કરવાના વ્રત ગ્રહણથી લઈને મરણપર્યન્ત ત્યાગ કરે છે એવો પૂર્વોક્ત પુરૂષ મરણ સમયે આયુનો ત્યાગ કરે છે અને પોતપોતાના કર્મ પ્રમાણે દુર્ગતિ (નરક)મા જાય છે તે અધાર્મિક પુરૂષો પ્રાણી પણ કહેવાય છે. ત્રસ પણ કહેવાય છે. તથા મહાકાય

पुनश्चतुर्थं दृष्टान्तमाह-'से जहा णामए' तद्यथानामकः, 'केइ पुरिसे' कोऽपि पुरुषः 'करयलाओ आमलकं' करतलादामलकम्। 'अभिनिव्वट्टित्ता णं' अभिनिर्वर्त्य खलु 'उवदंसेज्जा' उपदर्शयेत् 'अयमाउसो ! करयले अयं आमलए' इदमायुष्मन् ! करतलम् इदमामलकम्। 'एवमेव णत्थि केइपुरिसे' एवमेव नास्ति कोऽपि पुरुषः 'उवदंसेत्तारो' उपदर्शयिता 'अयमाउसो ! आया इयं सरीरं' अयमायुष्मन् ! आत्मा इदं शरीरम्, यथा-करतलात् पार्थक्येनाऽऽमलकं दर्शयति तथा-यदि शरीरातिरिक्त आत्मा भवेत् तदा सोऽपि शरीरात् पार्थक्येन प्रदर्शयितुं शक्येत, न तु कोऽपि दर्शयितुं शक्नोति, तस्मान्नास्ति शरीराऽतिरिक्त आत्मेति।

अथ पञ्चमं दृष्टान्तमाह-'से जहाणामए केइ पुरिसे' तद्यथा नामकः कोऽपि पुरुषः 'दहिओ नवनीयं' दध्नो नवनीतम् 'अभिनिव्वट्टित्ता णं' अभिनिर्वर्त्य खलु 'उवदंसेज्जा' उपदर्शयेत् 'अयमाउसो ! नवनीयं अयं दही' इदमायुष्मन्! नवनीतम् इदं दधि 'एवमेव-णत्थि केइपुरिसे जाव सरीरं' एवमेव नास्तिकोऽपि पुरुष

जैसे कोई पुरुष हथेली से आंवले को अलग करके दिखलाता है कि आयुष्मन् ! यह हथेली है और यह आंवला है, इस प्रकार ऐसा कोई पुरुष दिखलाने वाला नहीं है कि हे आयुष्मन् ! यह आत्मा है और यह शरीर है जैसे हथेली से आंवला भिन्न है, वैसे यदि शरीर से आत्मा भिन्न होता तो उसे दिखलाना शक्य होता। परन्तु ऐसा कोई कर नहीं सकता, अतएव शरीर से भिन्न आत्मा नहीं है।

जैसे कोई पुरुष दही से नवनीत 'मक्खन' को अलग निकाल कर दिखला देता है कि-हे आयुष्मन् ! यह नवनीत है और यह दही है, इस प्रकार ऐसा कोई पुरुष दिखलाने वाला नहीं है कि हे आयुष्मन् ! यह

જેમ કોઈ પુરૂષ હથેલીમાંથી અલગ કરીને આંબળુ બતાવે છે, કે હે આયુષ્મન્ આ હથેલી છે, અને આ આંબળું છે. આ પ્રમાણે એવુ બતાવવા વાળો કોઈ પુરૂષ નથી કે હે આયુષ્મન્ આ આત્મા છે, અને આ શરીર છે, જેમ હથેળીથી આંબળું અલગ છે, તેમ જો શરીરથી આત્મા અલગ હોત તો તે બતાવવાને શક્ય બનત પરંતુ તેવું કોઈ કરી શકતું નથી તેથી જ શરીરથી અલગ આત્મા નથી.

જેમ કોઈ પુરૂષ દહીંમાંથી નવનીત (માખણને) અલગ કરીને બતાવી દે છે, કે હે આયુષ્મન્ આ નવનીત-માખણ છે, અને આ દહીં છે, તે રીતે એવો કોઈ પુરૂષ બતાવી શકવાને સમર્થ નથી કે હે આયુષ્મન્ આ

तसा त्ति वुच्चंति' ते त्रसा अप्युच्यन्ते-सञ्चरणशीलत्वात्, 'ते महाकाया-ते चिरट्ठिइया ते बहुयरगा आयाणसो' ते महाकायास्ते चिरस्थितिकास्ते बहुतरकाः संख्यता अनेके भवन्ति। आदानशः व्रतग्रहणादारभ्य आजीवनम् एतेषां जीवानां वधप्रत्याख्यानविषयकप्रतिज्ञा व्रतग्रहणादारभ्याऽऽमरणं श्रावकेण कृता। 'इइ से महयाओ' इति स महतः तस्मादयं श्रावको बहूनां जीवानां प्राणातिपातविरतः 'जण्णं तुब्भे वदह' येषु यूयं वदथ, श्रावकव्रतं निर्विषयं कथयथ 'तं चेव अयं पि भेदे से णो णेयाउए भवइ' तच्चैव अयमपि भेदः स नो-नैव नैयायिको भवतीति।

पुनरपि भगवान् गौतमः कथयति-'भगवं च णं उदाहु' भगवांश्च खलु उदाह-'संतेगइया मणुस्सा भवंति' सन्त्येकतये मनुष्या भवन्ति। 'तं जहा' तद्यथा-'अणारंभा' अनारम्भाः, 'जावज्जीवाए' यावज्जीवनम्-जीवनत आरभ्य मरण-पर्यन्तम्-आरम्भरहिता भवन्ति 'अपरिग्गहा' अपरिग्रहाः-परिग्रहरहिता भवन्ति। 'धम्मिया' धार्मिकाः-धर्माचरणशीलाः। 'धम्माणुया' धर्माऽनुगाः परानपि धर्मा-चरणानुज्ञया प्रतिबोधयन्ति। 'जाव' यावत् 'सव्वाओ परिग्गहाओ पडिविरया' सर्वेभ्यः परिग्रहेभ्यः प्रतिविरताः-निवृत्ता भवन्तीति। एतादृशा अपि केचन व्र-

---

काय तथा चिरस्थितिक भी कहलाते हैं। अतः ऐसे जीव बहुत होते हैं, जिन की हिंसा का श्रावक व्रत ग्रहण करने के समय से लगाकर मरणपर्यन्त त्याग करता है। इस प्रकार वह श्रावक बहुत जीवों की हिंसा का त्यागी होता है। ऐसी स्थिति में आपका यह कहना न्याय-संगत नहीं है कि श्रावक का प्रत्याख्यान निर्विषय है।

भगवान श्री गौतम स्वामी पुनः कहते हैं—इस संसार में कोई २ ऐसे मनुष्य होते हैं जो व्रत ग्रहण से लेकर मरण पर्यन्त आरंभ के त्यागी होते हैं, परिग्रह से रहित होते हैं। धार्मिक धर्मानुगामी यावत् समस्त परिग्रह से निवृत्त होते हैं। श्रावक व्रत ग्रहण करने के समय से

તથા ચિરસ્થિતિક પણ કહેવાય છે. તેથી એવા જીવો ઘણા હોય છે. કે જેની હિંસાનું શ્રાવક વ્રતગ્રહણ કરવાના સમયથી લઈને મરણ પર્યન્ત ત્યાગ કરે છે. આ રીતે તે શ્રાવક ઘણા જીવોની હિંસાનો ત્યાગ કરવાવાળા હોય છે. આવી સ્થિતિમાં આપનું આ કથન ન્યાય સંગત નથી કે શ્રાવકનું પ્રત્યાખ્યાન નિર્વિષય છે.

ભગવાન્ શ્રી ગૌતમ સ્વામી ફરીથી કહે છે-આ સંસારમાં કોઈ કોઈ એવા મનુષ્યો હોય છે કે જેઓ વ્રત ગ્રહણથી લઈને મરણ પર્યન્ત આરંભનો ત્યાગ કરવાવાળા હોય છે પરિગ્રહથી રહિત હોય છે. ધાર્મિક ધર્માનુગામી, યાવત્ સઘળા પરિગ્રહથી નિવૃત્ત હોય છે, શ્રાવક વ્રત ગ્રહણ કરવાના સમયથી

चन पुरुषाः लोके भवन्तीति, 'जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो आमरणंताए दंडे णिक्खित्ते' श्रमणोपासकस्य येषु आदानशः आमरणान्तं दण्डो निक्षिप्तः। एता-दृशेषु जीवेषु श्रावकाः व्रतग्रहणादारभ्य मरणान्तं दण्डं त्यजन्ति, केचन सामान्य-श्रावकाः। 'ते तओ आउगं विप्पजहंति' ते-पूर्वोक्ता धार्मिकाः मरणसमये ह्युपस्थिते-आयुः परित्यजन्ति। 'ते तओ भुज्जो सगमादाए सग्गइगामिणो भवंति' ते पूर्वोक्ता मृता धार्मिकाः श्रावकाः भूयः-पुनरपि स्वकं-स्वसंपादितं पुण्यकर्मसमादाय सद्गतिगामिनो भवन्ति, 'ते पाणा वि वुच्चंति' ते प्राणा अप्युच्यन्ते -प्राणधारणात्, त्रसा अपि कथ्यन्ते-संचरणशीलत्वात्, विकुर्वणाकरणाद् महा-कायाः 'जाव णो णेयाउए भवइ' यावन्नो नैयायिको भवति, ते जीवाश्चिरकालं स्वर्गे वसन्ति, एतेषु दण्डो न दीयते श्रावकेण। अस्मादेव कारणात् त्रसाऽभावात् श्रावकप्रतिज्ञा निर्विषयिणीति कथनं न न्यायसिद्धम् इति गौतमस्वामिन उत्तर-मिति। 'भगवं च णं उदाहु' भगवांश्च खलु उदाह-'संतेगइया मणुस्सा भवंति' सन्त्येकतये मनुष्या भवन्ति; 'तं जहा' तद्यथा-'अप्पेच्छा' अल्पेच्छाः-अल्पा-

---

मरण पर्यन्त ऐसे जीवों की हिंसा करने का त्याग करते हैं। वे पूर्वोक्त धार्मिक पुरुष मरण का समय उपस्थित होने पर अपने आयु का त्याग करते है और अपने द्वारा पहले उपार्जित पुण्य कर्म के फल से सद्गति में जाते हैं। वे प्राण धारण करने के कारण प्राणी भी कहलाते हैं, त्रस भी कहलाते हैं विक्रिया करने के कारण महाकाय भी कहलाते हैं और चिरस्थितिवाले भी कहलाते हैं, अर्थात् वे चिरकाल तक देवलोक में निवास करते हैं और श्रावक उन्हें दंड नहीं देता है। ऐसी स्थिति में यह कहना न्याय संगत नहीं है कि त्रस जीवों का अभाव हो जाने से श्रावक-की प्रतिज्ञा निर्विषय है। यह श्री गौतमस्वामी का उत्तर है।

મરણ પર્યન્ત એવા જીવોની હિંસા કરવાનો ત્યાગ કરે છે તે પૂર્વોક્ત ધાર્મિક પુરૂષ મરણ સમય પ્રાપ્ત થાય ત્યારે આયુનો ત્યાગ કરે છે. અને પોતે પ્રાપ્ત કરેલ પુણ્ય કર્મના ફળથી સદ્ગતિમાં જાય છે તેઓ પ્રાણ ધારણ કરવાથી પ્રાણીપણુ કહેવાય છે ત્રસ પણ કહેવાય છે વિક્રિયા કરવાને કારણે મહાકાય પણુ કહેવાય છે અને ચિર સ્થિતિ વાળા પણુ કહેવાય છે. અર્થાત્ તેઓ લાંબા સમય સુધી દેવલોક માં નિવાસ કરે છે અને શ્રાવક તેઓને દંડ દેતા નથી. આવી સ્થિતિમા આ કહેવું ન્યાય સંગત નથી, કે ત્રસ જીવોનો અભાવ થઈ જવાથી શ્રાવકની પ્રતિજ્ઞા નિર્વિષય છે. આ પ્રમાણે ગૌતમસ્વામી એ ઉત્તર કહ્યો છે.

राज्यविभवपरिवारादिका इच्छा-अन्तःकरणवृत्ति येषां ते तथा, 'अप्पारंभा' अल्पारम्भाः-अल्पः-आरम्भः-कृष्यादिना पृथिव्यादिजीवोपमर्दो येषां ते तथा, 'अप्पपरिग्गहा' अल्पपरिग्रहाः-अल्पः परिग्रहो धनधान्यादिस्वीकाररूपो येषां ते तथा, 'धम्मिया' धार्मिकाः-धर्मेण-प्राणातिपातादि विरमणेन चरन्ति ये ते तथा 'धम्माणुया' धर्मानुगाः-धर्ममनुगच्छन्ति ये ते धर्मानुगाः 'जाव' यावत्-धर्मिष्ठाः-धर्मएव इष्टो वल्लभो येषां ते तथा ६, धर्मख्यातयः-धर्मात् ख्यातिः प्रसिद्धि र्येषां ते तथा७, धर्मप्रलोकिनः-धर्ममेव प्रलोकन्ते-पश्यन्ति स्वेष्टतया ये ते तथा ८, धर्मप्ररञ्जनाः-धर्मे प्ररज्यन्ति-परायणा भवन्ति ये ते तथा ९, धर्मसमुदाचारः-सदाचारो येषां ते तथा १०, धर्मेणैव वृत्तिं जीविकां कल्पयन्तः-धार्मिकजीविकया निर्वहन्तः ११, सुशीलाः-शोभनाचारवन्तः१२, सुव्रताः-शोभनव्रतवन्तः १३, सुप्रत्यानन्दाः-सुष्ठु प्रत्यानन्दः-चित्ताह्लादो येषां ते तथा १४, साधुभ्यः साध्वन्तिके प्रत्याख्याय एकस्मात् स्थूलात् प्राणातिपातात् प्रतिविरताः

भगवान्श्री गौतम स्वामी ने फिर कहा-इस संसार में कोई-कोई ऐसे मनुष्य भी होते हैं जो अल्प इच्छा वाले अर्थात् परिमित राज्य वैभव, परिवार आदि की इच्छा करते हैं, अल्प आरंभ करनेवाले अर्थात् कृषि आदि कर्म करके पृथ्वीकाय आदि के जीवों का उपमर्दन करने वाले होते हैं, अल्पपरिग्रही-परिमित धन-धान्य आदि को स्वीकार करने वाले, धर्मपूर्वक आचरण करने वाले, धर्म के अनुगामी, धर्म के प्रेमी तथा धार्मिक के रूप में प्रख्यात होते हैं। वे धर्म को ही अपना इष्ट समझते हैं, धर्म करके प्रसन्न होते हैं, धर्म का ही आचरण करते हैं, धर्म से ही आजीविका करते हैं। सुशील, सुन्दर व्रतों वाले, सरलता से प्रसन्न होने योग्य होते हैं। वे साधु के समीप स्थूल प्राणातिपात का त्याग करते हैं परन्तु-सूक्ष्म प्राणातिपात से निवृत्त नहीं होते। इसी-

---

ભગવાન્ શ્રી ગૌતમસ્વામી એ ફરીથી કહ્યું કે-આ સંસારમાં કોઈ કોઈ એવા મનુષ્યો પણ હોય છે, કે જેઓ અલ્પ ઈચ્છાવાળા અર્થાત્ પરિમિત રાજ્ય વૈભવ, ધન ધાન્ય પરિવાર દ્વિપદ ચતુષ્પદ વિગેરેની ઈચ્છા કરે છે. અલ્પ આરંભ સમારંભ કરવાવાળા અર્થાત્ કૃષિ-ખેતી વિગેરે કર્મ કરીને પૃથ્વીકાય વિગેરે જીવોનું ઉપમર્દન કરવાવાળા હોય છે. અલ્પ પરિગ્રહી-પરિમિત ધન ધાન્ય વિગેરેનો સ્વીકાર કરવાવાળા, ધર્મપૂર્વક આચરણ કરવાવાળા, ધર્મના અનુગામી, ધર્મના પ્રેમી, તથા ધાર્મિકપણાથી પ્રખ્યાત હોય છે. તેઓ ધર્મનેજ પોતાનું ઈષ્ટ સમજે છે ધર્મ કરીને પ્રસન્ન થાય છે. યોગ્ય બને છે. તેઓ સાધુ સમીપે સ્થૂલ પ્રાણાતિપાતનો ત્યાગ કરે છે. પરંતુ સૂક્ષ્મ પ્રાણાતિપાતથી નિવૃત્ત

-निवृत्ताः १५, एकस्मात् सूक्ष्मजीवाद् अप्रतिविरताः-अनिवृत्ताः १६। 'जाव एगयाओ परिग्गहाओ अप्पडिविरया' यावदेकतः परिग्रहाद् अप्रतिविरता भवन्तीति। तादृशाः श्रावकाः कस्माच्चिदपि प्राणातिपातादप्रतिविरताः कस्माच्च विरता भवन्तीति। 'एवमेव परिग्रहपर्यन्ताऽऽश्रवद्वारेभ्योऽविरताः विरताश्च भवन्ति। 'जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो आमरणंताए दंडे णिक्खित्ते' येषु श्रमणोपासकस्याऽऽदानतः आमरणान्तं दण्डो निक्षिप्तः, एषु जीवेषु व्रतग्रहणादारभ्य आमरणं श्रावकेण दण्डत्यागः कृतः, 'ते तओ आउगं विप्पजहंति' ते तत आयुर्विप्रजहति-ते तादृशमायुस्त्यजन्ति। 'तओ भुज्जो सगमादाय सग्गइगामिणो भवंति' ततः स्वायुषः क्षये मरणान्तरं भूयः पुनरपि स्वकमादाय-स्वकीयं कर्माऽऽदाय स्वर्गतिगामिनो भवन्ति, 'ते पाणा वि वुच्चंति जाव णो णेयाउए भवइ' ते प्राणा अप्युच्यन्ते-त्रसा अपि उच्यन्ते, यावन्नो नैयायिको भवति, प्राणशब्देन कथ्यन्ते त्रसशब्देनाऽपि कथ्यन्ते, अतः श्रावकस्य व्रतं निर्विषयमिति न न्यायसङ्गतमिति।

प्रकार स्थूल मृषावाद, स्थूल अदत्तादान, स्थूलमैथुन और स्थूल परिग्रह से निवृत्त होते हैं किन्तु सूक्ष्म मृषावाद अदत्तादान मैथुन आदि से निवृत्त नहीं होते हैं। अर्थात् हिंसा आदि आश्रवद्वारों का एक देश से त्याग कर देते हैं और एकदेश से त्याग नहीं करते हैं। ऐसे जीवों की हिंसा से श्रावक व्रत ग्रहण करने के समय से जीवन पर्यन्त निवृत्त होता है। वे मनुष्य अपनी आयु का त्याग करते हैं और अपने उपार्जित कर्म के अनुसार सद्गति (स्वर्ग) प्राप्त करते हैं। वे प्राणी भी कहलाते हैं, त्रस भी कहलाते हैं, महाकाय और चिरस्थितिक भी कहलाते हैं। श्रावक उनकी हिंसा का त्यागी होता है, अतएव श्रावक का प्रत्याख्यान निर्विषय है, ऐसा कहना न्याय संगत नहीं है।

થતા નથી, એજ કારણે સ્થૂલ મૃષાવાદ, સ્થૂલ અદત્તાદાન સ્થૂલ મૈથુન અને સ્થૂલ પરિગ્રહથી નિવૃત્ત થાય છે. પરંતુ સૂક્ષ્મમૃષાવાદ સૂક્ષ્મ અદત્તાદાન સૂક્ષ્મ મૈથુન અને સૂક્ષ્મ પરિગ્રહથી નિવૃત્ત થતા નથી, અર્થાત્ હિંસા વિગેરે આસ્રવદ્વારોનો એક દેશથી ત્યાગ કરી દે છે. અને એકદેશથી ત્યાગ કરતા નથી. એવા જીવોની હિંસાથી શ્રાવક, વ્રત ગ્રહણ કરવાના સમયથી જીવતાં સુધી નિવૃત્ત રહે છે. તે મનુષ્યો પોતાના આયુષ્યનો ત્યાગ કરે છે, અને પોતે પ્રાપ્ત કરેલા કર્મ પ્રમાણે સદ્ગતિ (સ્વર્ગ) પ્રાપ્ત કરે છે. તેઓ પ્રાણીપણુ કહેવાય છે, ત્રસ પણુ કહેવાય છે. મહાકાય અને ચિરસ્થિતિક પણુ કહેવાય છે. શ્રાવકનું પ્રત્યાખ્યાન નિર્વિષય છે. તેમ કહેવું ન્યાયસંગત નથી.

'भगवं च णं उदाहु' भगवांश्च खलु उदाह-'संतेगइया मणुस्सा भवंति' सन्त्ये-कतये मनुष्या भवन्ति। 'तं जहा' तद्यथा-'आरण्णिया' आरण्यकाः-अरण्ये कृतनिलयाः कन्दमूलाशिनः अरण्यनिवासिन स्तापसा इत्यर्थः, 'आवसहिया' आवसथकाः-कुटीरवासिनः, 'गामणियंतिया' ग्रामनिमन्त्रिकाः-ग्रामे निमन्त्रिता जीवन्तः 'कण्हुइरहस्सिया' क्वचिद्रहसिकाः-ग्रहनक्षत्रादिरहो विद्यया जीवन्तः-ज्योतिर्विद्याभिराजीविकां कुर्वाणाः 'जेहिं' येषु 'समणोवासगस्स' श्रमणोपासकस्य 'आयाणसो' आदानशः-व्रतग्रहणादारभ्य 'आमरणंताए' आमरणान्ताय-मरणं यावत्तावदित्यर्थः 'दंडे णिक्खित्ते' दण्डो निक्षिप्तः-त्यक्तो मुक्तदण्डः श्रावको भवति 'णो बहुसंजया' नो एते जीवाः बहुसंयताः, 'णो बहुपडिविरया' नो बहुप्रतिविरताः प्राणातिपातविषयेभ्यः 'पाणभूयजीवसत्तेहिं' प्राणभूतजीव-सत्त्वेभ्यो नात्यन्तं विरताः 'अप्पणा सच्चामोसाइं एवं विप्पडिवेदेंति' आत्मना सत्यानि मृषा च एवं विप्रतिवेदयन्ति सत्यमनृतं च कथयन्ति-इत्यर्थः, तदेवाह--'अहं ण हंतव्वो अन्ने हंतव्वा' अहं न हन्तव्योऽपि तु-अन्ये हन्तव्याः इत्थं सत्यं

भगवान् श्रीगौतम स्वामी ने पुनः कहा-इस जगत् में ऐसे भी बहुत मनुष्य होते हैं, जिन में कोई अरण्य निवासी-जंगल में रहेनेवाले अर्थात् तापस होते हैं, कोई आवसथक-कुटी आदि स्थानों में निवास करते हैं। ग्राम में निमंत्रित होकर अपनी जीविका चलाते हैं। कोई ग्रह नक्षत्र आदि रहस्य विद्या के द्वारा जीवन यापन करते हैं। श्रावक व्रतग्रहण करने के समय से मरण पर्यन्त उनकी हिंसा का त्याग करता है। वे मनुष्य बहुत संयमी नहीं हैं, प्राणी भूत जीव और सत्त्व की हिंसा से निवृत्त नहीं हैं। वे अपने मन के अनुसार कल्पना करके सच-झूठ बोलते हैं,

---

ભગવાન્ શ્રી ગૌતમ સ્વામીએ ફરીથી કહયું કે-આજગતમાં એવા પણ ઘણા મનુષ્યો હોય છે, જેમાં કોઈ અરણ્ય એટલે કે જંગલમાં નિવાસ કરનારા અર્થાત્ તાપસ હોય છે. કોઈ આવસથક-કુટિર વિગેરે સ્થાનોમાં નિવાસકરે છે. તેઓ ગ્રામમાં-ગામમાં નિમંત્રિત થઈ ને પોતાની આજીવિકા ચલાવે છે. કોઇ ગ્રહ, નક્ષત્ર વિગેરે રહસ્ય વિદ્યાઓ દ્વારા જીવન નિર્ગમન કરે છે શ્રાવક, વ્રત ગ્રહણ કરવાના સમયથી મરણપર્યન્ત તેઓની હિંસાનો ત્યાગ કરે છે. તે મનુષ્યો અધિક સંયમી હોતા નથી. પ્રાણી ભૂત જીવ અને સત્વની હિંસા થી નિવૃત્ત થતા નથી. તેઓ પોતાના મત પ્રમાણે કલ્પના કરીને સાચું ખોટું બોલે છે. જેમ કે-હું મારવાને યોગ્ય નથી પરંતુ બીજા જીવો મારવાને યોગ્ય છે. આવા પ્રકારના જીવો આયુષ્ય સમાપ્ત થાય ત્યારે મૃત્યુને પ્રાપ્ત

मृषा च तेषां वचनानि, इत्थंभूता विविधाः प्राणिनः-'जाव कालमासे कालं किच्चा' यावत्कालमासे कालं-कृत्वा-आयुषोऽवसाने मरणमुपलभ्य, 'अन्नयराइं' आसुरियाइं' अन्यतरेषु आसुरिकेषु 'किव्विसियाइं जाव' किल्विषयोनौ 'उववत्तारो भवंति' उपपत्तारो भवन्ति-असुरसंज्ञकाः पापदेवाः 'तओ विप्पमुच्चमाणा' ततो विप्रमुच्यमानाः 'भुज्जो एलमुयत्ताए तमोरूवत्ताए पच्चायंति' भूयः-एलमूकत्वाय तमोरूपत्वाय प्रत्यायान्ति-परत्राऽसुरत्वमुपभुज्य निपात्यमानाः हीनयोनौ समुत्पद्यन्ते, 'ते पाणा वि वुच्चंति जाव णो णेयाउए भवइ' ते प्राणा अप्युच्यन्ते त्रसा अपि कथ्यन्ते, अतः श्रावकस्य प्रत्याख्यानं निर्विषयमितिकथनं न नैयायिकं नाऽसङ्गतं प्रत्याख्यानं भवतीति। 'भगवं च णं उदाहु' भगवांश्च खलु उदाह-'संते· गइयापाणादीहाउया' सन्त्येकतये प्राणाः दीर्घायुषः 'जेहिं समणोवासगस्स' येषु श्रमणोपासकस्य 'आयाणसो' आदानशः व्रतग्रहणादारभ्य 'आमरणंताए' जाव दंडे-णिक्खित्ते भवइ' आमरणान्ताय दण्डो निक्षिप्तो भवति, 'ते पुव्वामेव कालं करेंति' ते पूर्वमेव कालं कुर्वन्ति 'करित्ता' कृत्वा च कालम् 'परलोइयत्ताए पच्चायंति' पारलौकिकत्वाय प्रत्यायान्ति, 'ते पाणावि वुच्चंति ते तसा वि वुच्चंति' ते प्राणा अपि उच्यन्ते त्रसा अप्युच्यन्ते 'ते महाकाया ते चिरट्ठिइया' ते महाकाया स्ते चिरस्थितिका भवन्ति, 'ते दीहाउया ते बहुयरगा पाणा' ते दीर्घायुष स्ते

जैसे-मैं तो मारने योग्य नहीं हूं किन्तु दूसरे जीव मारने योग्य हैं। इस प्रकार के जीव आयु के अन्त में मृत्यु को प्राप्त होकर किसी असुरनिकाय में किल्विषक देव के रूप में उत्पन्न होते हैं। पुनः वहां से चवकर बकरे के समान गूंगे एवं तामसी होते हैं अर्थात् असुरनिकाय की आयु भोगने के पश्चात् हीन योनि में उत्पन्न होते हैं। वे प्राणी भी कहलाते हैं, त्रस भी कहलाते हैं। अतएव त्रस जीव को न मारने का श्रावक का प्रत्याख्यान निर्विषय नहीं है,

भगवान् श्रीगौतम स्वामी ने पुनः कहा-इस लोक में कोई-कोई प्राणी दीर्घायु होते हैं, जिनके विषय में श्रमणोपासक व्रत ग्रहण से लेकर

કરીને કોઈ અસુર નિકાયમાં કિલ્બિષિક દેવપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. ફરીથી ત્યાંથી ચ્યવીને બકરાની જેમ ગુંગા અને તામસી થાય છે. અર્થાત્ અસુરનિકાયનું આયુષ્ય ભોગવ્યા પછી અધમયોનિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેઓ પ્રાણી પણ કહેવાય છે, ત્રસ પણ કહેવાય છે. તેથી જ ત્રસ જીવને ન મારવાનું શ્રાવકનું પ્રત્યાખ્યાન નિર્વિષય નથી.

ભગવાન્ શ્રી ગૌતમ સ્વામીએ ફરીથી કહ્યું કે-આ લોકમાં કોઈ કોઈ પ્રાણી લાંબા આયુષ્યવાળા હોય છે. જેઓના સંબંધમાં શ્રમણોપાસક વ્રત

बहुतरकाः अनेके प्राणिनः सन्ति इत्थं भूताः। 'जेहिं समणोवासगस्स' येषु जीवेषु' श्रमणोपासकस्य-व्रतधारिणः श्रावकस्य, 'सुपच्चक्खायं भवइ' प्रत्याख्यानं सुप्रत्याख्यातं भवति' 'जाव णो णेयाउए भवइ' यावन्नो नैयायिको भवति। 'भगवं-च णं उदाहु' भगवांश्च खलु उदाह-पुनरुवाच 'संतेगइया पाणा समाउया' सन्त्येकतये प्राणिनः समायुषो भवन्ति, 'जेहिं समणोवासगस्स आयाणासो आमरणंताए जाव दंडे णिक्खित्ते भवइ' येषु समायुष्षु जीवेषु श्रमणोपासकस्याऽऽदानशः आमरणान्ताय दण्डो निक्षिप्तो भवति 'ते सयमेव कालं करेंति' ते स्वयमेव कालं कुर्वन्ति, आत्मनोऽवसानं कुर्वन्ति, न तेषां मारणेऽन्ये प्रभव इति ध्वनिः, 'करित्ता पारलोइयत्ताए' कृत्वा पारलौकिकत्वाय प्रत्यायान्ति। 'ते पाणा वि वुच्चंति तसा वि वुच्चंति' ते प्राणा अप्युच्यन्ते-त्रसा अप्युच्यन्ते। 'ते महाकाया ते समाउया ते बहुयरगा' ते महाकायास्ते समायुषस्ते बहुतरकाः 'जेहिं समणोवासगस्स सुपच्चक्खायं भवइ' येषु श्रमणोपासकस्य सुप्रत्याख्यातं भवति। 'जाव

मृत्युपर्यन्त दण्ड का त्याग करता है। वे प्राणी पहले ही काल करते हैं और काल करके परलोक में जाते हैं। वे प्राणी भी कहलाते हैं, त्रस भी कहलाते है, महाकाय और दीर्घकालीन स्थितिवाले भी कहलाते हैं। ऐसे दीर्घायु प्राणी बहुत-से होते हैं। उनके विषय में श्रमणोपासक का प्रत्याख्यान सुप्रत्याख्यान होता है। अतएव आपका यह कहना न्याय संगत नहीं है कि श्रावक का प्रत्याख्यान निर्विषय है।

भगवान् श्री गौतम स्वामी फिर बोले-जगत में कोई-कोई प्राणी समान आयुवाले होते है, जिनको श्रमणोपासक व्रत ग्रहण के समय से लेकर जीवन पर्यन्त दंड देने का त्याग करता है। वे जीव स्वयं ही काल करते हैं, उन्हें मारने में दूसरे कोई समर्थ नही हैं। वे काल

ગ્રહણુથી લઈને મરણુ પર્યન્ત દંડનો ત્યાગકરે છે તે પ્રાણિયો પહેલા જ કાળકરે છે. અને કાળ કરીને પરલોક માં જાય છે તેઓ પ્રાણીપણુ કહેવાય છે ત્રસ પણુ કહેવાય છે. તેઓ મહાકાય અને દીર્ઘકાલની સ્થિતિવાળા પણુ કહેવાય છે. એવા દીર્ઘાયુ પ્રાણી ઘણા હોય છે, તેઓના સંબંધમાં શ્રમણો-પાસકનું પ્રત્યાખ્યાન સુપ્રત્યાખ્યાન હોય છે તેથી જ આપનું આ કથન ન્યાયયુક્ત નથી કે-શ્રાવકનુ પ્રત્યાખ્યાન નિર્વિષય છે.

ભગવાન શ્રી ગૌતમસ્વામી ફરીથી કહે છે કે-આ જગત્માં કોઇ કોઇ પ્રાણી સમાન આયુવાળા હોય છે. જેને શ્રમણોપાસક વ્રતગ્રહણુના સમયથી લઈને જીવનપર્યંત દંડ દેવાનો ત્યાગ કરે છે. એવા જીવો પોતાની મેળે જ કાળ કરે છે. તેને મારવા અન્ય કોઈ સમર્થ નથી, તેઓ કાળ કરીને પરલો-

णो णेयाउए भवइ' यावन्नो नैयायिको भवति अर्थात् न भवति श्रावकस्य प्रत्याख्यानं न्यायसिद्धमिति भावः। 'भगवं च णं उदाहु' भगवांश्च खलु उदाह-'संतेगइया पाणा अप्पाउया' सन्त्येकतये प्राणिनोऽल्पायुषः 'जेहिं समणोवासगस्स' येषु श्रमणोपासकस्य 'आयाणसो आमरणंताए जाव दंडे णिक्खित्ते भवइ' आदानश आमरणान्ताय यावत् दण्डो निक्षिप्तो भवति। 'ते पुव्वमेव कालं करेंति' ते पूर्वमेव कालं कुर्वन्ति, 'करित्ता पारलोइयत्ताए पच्चायंति' कृत्वा कालं पारलौकिकत्वाय प्रत्यायान्ति मृत्वा परलोकं गच्छन्ति, 'ते पाणा वि वुच्चंति तसा वि वुच्चंति' ते प्राणा अपि उच्यन्ते-त्रसा अप्युच्यन्ते। ते महाकाया ते अप्पाउया ते बहुयरगा पाणा' ते महाकायास्ते अल्पायुषास्ते बहुतरकाः प्राणाः 'जेहिं समणोवासगस्स' येषु श्रमणोपासकस्य 'सुपच्चक्खायं भवइ' सुप्रत्याख्यातं भवति। 'जाव णो णेयाउए भवइ' यावन्नो नैयायिको भवति, अर्थान्न भवति श्रावकस्य प्रत्याख्यानं निर्विषयमिति।

करके परलोक में जाते हैं। वे प्राणी भी कहलाते हैं, त्रस भी कहलाते हैं महाकाय भी कहे जाते हैं। ऐसे सम आयु वाले बहुत-से जीव होते है। उनके विषय में श्रमणोपासक का प्रत्याख्यान सुप्रत्याख्यान होता है। अतएव यह कहना न्याय संगत नहीं है कि श्रमणोपासक का प्रत्याख्यान निर्विषय है।

भगवान् श्रीगौतम स्वामी फिर बोले-जगत् में कोई-कोई प्राणी अल्पायु होते हैं। श्रमणोपासक व्रत ग्रहण करने से लेकर मरण पर्यन्त उनकी हिंसा का त्याग करता है। वे पहले ही काल कर जाते हैं और काल करके परलोक चले जाते हैं। वे प्राणी भी कहलाते हैं और त्रस भी कहलाते हैं। वे महाकाय और अल्पायु भी कहे जाते हैं। ऐसे प्राणी बहुत होते हैं। उनके विषय में श्रावक का प्रत्याख्यान सुप्रत्याख्यान

કમાં જાય છે. તેઓ પ્રાણી પણ કહેવાય છે, ત્રસ પણ કહેવાય છે. મહાકાય પણ કહેવામાં આવે છે. આવા સમ આયુષ્યવાળા ઘણા જીવો હોય છે, તેના સંબંધમાં શ્રમણોપાસકનું પ્રત્યાખ્યાન સુપ્રત્યાખ્યાન હોય છે. તેથીજ શ્રમણો-પાસકનું પ્રત્યાખ્યાન ન્યાયસંગત નથી તેમ કહેવું તે નિર્વિષય છે.

ભગવાન્ શ્રી ગૌતમસ્વામી ફરીથી કહે છે-જગતમાં કોઈ કે ઈ પ્રાણી અલ્પ આયુષ્યવાળા હોય છે શ્રમણોપાસક વ્રત કરવાથી લઈને મરણપર્યન્ત તેની હિંસાનો ત્યાગ કરે છે. તેઓ પહેલાં જ કાળ કરી જાય છે. અને કાળ કરીને પરલોકમાં જાય છે. તેઓ પ્રાણી પણ કહેવાય છે. અને ત્રસ પણ કહેવાય છે. તેઓ મહાકાય અને અલ્પાયુ પણ કહેવાય છે. એવા પ્રાણિયો

'भगवं च णं उदाहु' भगवांश्च खलु पुनरप्युवाच 'संतेगइया समणोवासगा भवंति' सन्त्येकतये श्रमणोपासका भवन्ति, 'तेसिं च णं एवं वुत्तपुव्वं भवइ' तैः-श्रावकैश्च खलु एवमुक्तपूर्वं भवति, एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण वदन्ति कुर्वन्ति च। 'वयं मुंडा भवित्ता जाव पव्वइत्तए णो खलु संचाएमो' वयं मुण्डा भूत्वा यावन्न खलु शक्नुमः प्रव्रजितुम्-सर्वथा गृहं परित्यज्य न खलु शक्नुमः प्रव्रज्यामादातुम्। तथा-'वयं चाउद्दसट्ठमुद्दिट्ठपुण्णमासिणीसु पडिपुण्णं पोसहं अणुपालित्तए णो खलु संचाएमो' वयं चतुर्दश्यष्टम्युदृष्टापूर्णिमासु परिपूर्णं सम्पूर्णरूपेण पौषधं तदाख्यं व्रतमपि अनुपालयितुं नो खलु शक्नुमः। 'नो खलु संचाएमो अपच्छिमं जाव विहरित्तए' वयमपश्चिमं यावत्-विहर्त्तुमपि न शक्नुमः। मरणसमये संस्तर ग्रहणमपि कर्त्तुं न प्रभवामः। किन्तु-'वयं च णं सामाइयं देसावगासियं पुरत्था पाईणं वा पडीणं वा दाहिणं वा उदीणं वा एयावया जाव सव्वपाणेहिं जाव सव्वसत्तेहिं दंडे णिक्खित्ते' वयं च खलु सामायिकं देशावकाशिकं व्रतविशेषं करिष्यामः अर्थात् सावद्यव्यापारत्यागं कुर्मः अनेन प्रकारेण प्रतिदिनं प्रातः काले एव प्राच्यां प्रतीच्यां दक्षिणस्यामुदीच्यां वा एतावद् देशमर्यादां कृत्वा तेनैव प्रकारेण सर्वप्राणेषु यावत्सर्वसत्त्वेषु दण्डो निक्षिप्तः प्राणातिपाताख्यं दण्डं न करिष्यामि। 'सव्वपाणभूयजीवसत्तेहिं खेमंकरे अहमंसि' सर्वप्राणभूतजीव-

---

होता है। अतएव यह कहना न्यायसंगत नहीं है कि श्रमणोपासक का प्रत्याख्यान निर्विषय है।

भगवान् श्रीगौतम स्वामी ने पुनः कहा-इस जगत् में कोई-कोई श्रमणोपासक होते हैं जो इस प्रकार कहते हैं-हम मुण्डित होकर और गृह का त्याग करके साधुता अंगीकार करने में समर्थ नहीं हैं। हम चतुर्दशी, अष्टमी, अमावस्या और पूर्णिमा के दिन प्रतिपूर्ण पौषधव्रत को करने में भी समर्थ नहीं हैं। हम तो सामायिक, देशावकाशिक व्रत-सावद्य व्यापार का त्याग को ग्रहण करेंगे। प्रतिदिन प्रातःकाल ही पूर्व, पश्चिम, दक्षिण,

---

ઘણા હોય છે તેઓના સબંધમાં શ્રાવકનું પ્રત્યાખ્યાન સુપ્રત્યાખ્યાન હોય છે. તેથીજ શ્રમણોપાસકનું પ્રત્યાખ્યાન નિર્વિષય છે તેમ કહેવું તે ન્યાય સંગત નથી.

ભગવાન્ શ્રી ગૌતમસ્વામીએ ફરીથી કહ્યું કે-આ જગતમાં કોઈ કોઈ શ્રમણોપાસક હોય છે જે આપ્રમાણે કહે છે-અમે મુંડિત થઈ ને અને ગૃહનો ત્યાગ કરીને સાધુપણાનો સ્વીકાર કરવામાં સમર્થ નથી અમે ચૌદશ, આઠમ, અમાસ, અને પુનમના દિવસે પ્રતિપૂર્ણ પૌષધવ્રત કરવામાં પણ સમર્થ નથી. અમે તો સામાયિક દેશાવકાશિક વ્રત-સાવદ્ય વ્યાપારના ત્યાગને ગ્રહણ કરીશું. હરરોજ સવારે પૂર્વ અને પશ્ચિમ દક્ષિણ અને ઉત્તરદિશામાં જવા આવવાની

सत्त्वानां क्षेमङ्करः-कल्याणकर्त्ताऽहमस्मि-अहं भवामीत्यर्थः। 'तत्थ आरेणं जे तसा पाणा' तत्र-आराद्दूरे ये त्रसाः प्राणाः, 'जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो आमरणंताए दंडे णिक्खित्ते' येषु-दूरस्थितप्राणिषु श्रमणोपासकस्य आदानशः आमरणान्ताय-व्रतग्रहणकालादारभ्य मरणपर्यन्तं दण्डो निक्षिप्तः, प्राणातिपाताद् विरतोऽभवत्। 'तओ आउयं विप्पजहंति' तत स्ते त्रसा आयुर्विप्रजहति 'विप्पजहित्ता' विप्रहाय 'तत्थ' तत्र 'आरेणं' आरात् 'चेव' एव 'जे तसा पाणा जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो जाव तेसु पच्चायंति' ये त्रसाः प्राणाः येषु श्रमणोपासकस्य आदानशो यावत्तेषु प्रत्यायान्ति, ये जीवा यदा श्रावकस्यक्तदेशेषु त्रसरूपेण प्रादुर्भवन्ति। 'जेहिं समणोवासगस्स सुपच्चक्खायं भवइ' येषु जीवेषु श्रमणोपासकस्य सुप्रत्याख्यानं भवति, 'ते पाणा वि जाव' ते प्राणा अप्युच्यन्ते त्रसा अपि कथ्यन्ते। 'अयं पि भेदे से' अयमपि भेदः स नो नैयायिको भवति, अतः श्रावकव्रतस्य निर्विषयत्वप्रतिपादनम् उदकस्य न न्यायसङ्गतमिति ॥सू० १२॥७९॥

मूलम्-तत्थ आरेणं जे तसा पाणा जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो आमरणंताए दंडे णिक्खित्ते ते तओ आउं विप्प-

---

उत्तर दिशा में जाने-आने की मर्यादा का स्वीकार करके उस मर्यादा से बाहर के प्राणियों की हिंसा का त्याग करेंगे। हम समस्त प्राणियों, भूतों, जीवों और सत्त्वों के लिए क्षेमंकर (कल्याणकर्त्ता) बनेंगे। इस प्रकार वे श्रमणोपासक की हुई मर्यादा से बाहर स्थित प्राणीयों की, व्रतग्रहण से लेकर जीवन पर्यन्त के लिए हिंसा का त्याग कर देता है। तत्पश्चात् वह आयु का त्याग करता है। वे प्राणी जब आयु को त्याग कर श्रावक के द्वारा ग्रहण की हुई मर्यादा से बाहर के प्रदेश में त्रस रूप से उत्पन्न होते हैं तब उनके विषय में श्रावक का प्रत्याख्यान सुप्रत्याख्यान होता है। वे प्राणी भी कहलाते हैं, त्रस भी कहलाते हैं। अतएव श्रमणोपासक के प्रत्याख्यान को निर्विषय कहना न्यायसंगत नहीं है। १२।

મર્યાદાનો સ્વીકાર કરીને તે મર્યાદાથી બહારના પ્રાણિયો ભૂતો જીવો અને સત્વો માટે ક્ષેમંકર (કલ્યાણ કરનાર) બનીશું, આપ્રમાણે શ્રમણોપાસકે કરેલી મર્યાદા બહાર રહેલા પ્રાણિયોની વ્રત ગ્રહણથી લઈ ને જીવન પર્યન્તને માટે હિંસાનો ત્યાગકરે છે. તે પછી તે આયુનો ત્યાગ કરે છે. તે પ્રાણિયો જ્યારે આયુષ્યનો ત્યાગ કરીને શ્રાવકદ્વારા ગ્રહણ કરવામાં આવેલ મર્યાદાથી બહારના પ્રદેશમાં ત્રસપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યારે તેના સંબંધમાં શ્રાવકનું પ્રત્યાખ્યાન સુપ્રત્યાખ્યાન હોય છે. તેઓ પ્રાણી પણ કહેવાય છે ત્રસ પણ કહેવાય છે તેથી જ શ્રમણોપાસકના પ્રત્યાખ્યાનને નિર્વિષય કહેવું તે ન્યાયયુક્ત લાગતું નથી. ॥૧૨॥

उपदर्शयिता, अयमायुष्मन् ! आत्मा, इदं शरीरम्। दध्नो नवनीतं निष्कास्य दर्शयितुं शक्यते न तथा-शरीरादात्मा पृथक्कृत्य दर्शयितुं शक्यः, ततः कथं शरीराऽतिरिक्त आत्मा ज्ञातुं शक्यः।

अथ षष्ठं दृष्टान्तमाह-'से जहाणामए केइ पुरिसे तिलेहिंतो तिल्लं' तद्यथा नामकः कोऽपि पुरुष स्तिलेभ्यः स्तैलम् 'अभिनिव्वट्टित्ता णं' अभिनिर्वर्त्य खलु 'उवदंसेज्जा' उपदर्शयेत्-'अयमाउसो ! तेल्लं अयं पिन्नाए' इदमायुष्मन् ! तैलम्, अयं पिण्याकः-खलः-'एवमेव जाव सरीरं' एवमेव नास्ति कोऽपि पुरुष उपदर्शयिता, अयमायुष्मन् ! आत्मा, इदं शरीरम्।

एवं सप्तमं दृष्टान्तमाह-'से जहाणामए' तद्यथा नामकः 'केइपुरिसे' कोऽपि पुरुषः 'इक्खुओ खोयरसं' इक्षुतः क्षोदरसम् 'अभिनिव्वट्टित्ता णं' अभिनिर्वर्त्य खलु 'उवदंसेज्जा' उपदर्शयेत् 'अयमाउसो। खोयरसे अयं छोए' अयमायुष्मन् ! क्षोदरसः, अयं क्षोदः ! 'एवमेव जाव सरीरं' एवमेव यावच्छरीरम्, अयमात्मा, इदं शरीरमिति शरीरात् पृथग् जीवं दर्शयितुं न कोऽपि शक्नोतीति भावः।

आत्मा है और यह शरीर है। दही से नवनीत की तरह शरीर से आत्मा पृथक् करके यदि दिखलाया जा सकता तो समझते कि आत्मा और शरीर भिन्न भिन्न हैं।

जैसे कोई पुरुष तिलों से तैल अलग निकाल कर दिखला देता है कि-हे आयुष्मन्! यह तिल है और यह तैल है, इस प्रकार आत्मा और शरीर को अलग अलग करके दिखलाने वाला कोई मनुष्य नहीं।

जैसे कोई पुरुष इक्षु से रस को अलग करके दिखला देता है कि-हे आयुष्मन्! यह कूचा है और यह इक्षुरस है, इस प्रकार यह आत्मा है और यह शरीर है, यों दोनों को पृथक् पृथक् करके दिखलाने वाला कोई पुरुष नहीं है।

આત્મા છે. અને આ શરીર છે. દહીંમાંથી માખણની જેમ શરીરમાંથી આત્માને અલગ કરીને જો બતાવવામાં આવી શકત તો સમજત કે આત્મા અને શરીર બન્ને ભિન્ન ભિન્ન છે.

જેમ કોઈ પુરૂષ તલોમાંથી તેલ અલગ કહાડીને બતાવી દે છે કે— હે આયુષ્મન્ આ તલ છે. અને આ તેલ છે, એ પ્રમાણે આત્મા અને શરીરને અલગ અલગ બતાવવાને કોઈ માણુસ સમર્થ નથી.

જેમ કોઈ માણસ સેલડીમાંથી રસને અલગ કરીને બતાવી દે છે, કે- હે આયુષ્મન્ આ કૂચો છે, અને આ સેલડીનો રસ છે, તે પ્રમાણે આ આત્મા છે, અને આ શરીર છે, તેમ બન્નેને અલગ અલગ બતાવવાવાળો કોઇ પણ પુરૂષ જણાતો નથી.

जहंति विप्पजहित्ता तत्थ आरेणं चेव जाव थावरा पाणा जेहिं समणोवासगस्स अट्ठाए दंडे अणिक्खित्ते अणट्ठाए दंडे णिक्खित्ते तेसु पच्चायंति। तेहिं समणोवासगस्स अट्ठाए दंडे अणिक्खित्ते अणत्थाए दंडे णिक्खित्ते, ते पाणा वि वुच्चंति ते तसा वि वुच्चंति ते चिरट्ठिइया जाव अयं पि भेदे से णो णेयाउए भवइ। तत्थ जे आरेणं तसा पाणा जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो आमरणंताए० ते तओ आउं विप्पजहंति विप्पजहित्ता तत्थ परेणं जे से तसा थावरा पाणा जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो आमरणंताए० तेसु पच्चायंति, तेहिं समणोवासगस्स सुपच्चक्खायं भवइ, ते पाणा वि जाव अयं पि भेदे से णो णेयाउए भवइ। तत्थ जे आरेणं थावरा पाणा जेहिं समणोवासगस्स अट्ठाए दंडे अणिक्खित्ते अणट्ठाए दंडे निक्खित्ते तओ आउं विप्पजहंति; विप्पजहित्ता तत्थ आरेणं चेव जे तसा पाणा जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो आमरणंताए० तेसु पच्चायंति तेसु समणोवासगस्स सुपच्चक्खायं भवइ, ते पाणा वि जाव अयं पि भेदे से णो नेयाउए भवइ। तत्थ जे ते आरेणं जे थावरा पाणा जेहिं समणोवासगस्स अट्ठाए दंडे अणिक्खित्ते अणट्ठाए णिक्खित्ते, ते तओ आउं विप्पजहंति, विप्पजहित्ता ते तत्थ आरेणं चेव जे थावरा पाणा जेहिं समणोवासगस्स अट्ठाए दंडे अणिक्खित्ते अणट्ठाए दंडे णिक्खित्ते तेसु पच्चायंति, तेहिं समणोवासगस्स अट्ठाए दंडे अणिक्खित्ते अणट्ठाए णिक्खित्ते। ते पाणा वि जाव अयं पि भेदे से णो णेयाउए भवइ। तत्थ जे ते आरेणं थावरा पाणा जेहिं समणोवासगस्स अट्ठाए दंडे अणिक्खित्ते अणट्ठाए णिक्खित्ते तओ आउं विप्पजहंति विप्पजहित्ता तत्थ परेणं जे तसथावरा पाणा जेहिं

समणोवासगस्स आयाणसो आमरणंताए० तेसु पच्चायंति। तेहिं समणोवासगस्स सुपच्चक्खायं भवइ, ते पाणा वि जाव अयं पि भेदे से णो णेयाउए भवइ। तत्थ जे ते परेणं तस-थावरा पाणा जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो आमरणंताए० ते तओ आउं विप्पजहंति विप्पजहित्ता तत्थ आरेणं जे तसा पाणा जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो आमरणंताए० तेसु पच्चायंति, तेहिं समणोवासगस्स सुपच्चक्खायं भवइ, ते पाणा वि जाव अयं पि भेदे से णो णेयाउए भवइ। तत्थ जे ते परेणं तसथावरा पाणा जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो आमरणं-ताए० ते तओ आउं विप्पजहंति विप्पजहित्ता तत्थ आरेणं जे थावरा पाणा जेहिं समणोवासगस्स अट्ठाए दंडे अणिक्खित्ते अणट्ठाए णिक्खित्ते तेसु पच्चायंति, जेहिं समणोवासगस्स अट्ठाए दंडे अणिक्खित्ते अणट्ठाए णिक्खित्ते जाव ते पाणा वि जाव अयं पि भेदे से णो णेयाउए भवइ। तत्थ जे ते परेणं तसथावरा पाणा जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो आमरणंताए० ते तओ आउं विप्पजहंति, विप्पजहित्ता ते तत्थ परेणं चेव जे तसथावरा पाणा जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो आमरणंताए० तेसु पच्चायंति, जेहिं समणोवासगस्स सुपच्चक्खायं भवइ, ते पाणा वि जाव अयं पि भेदे से णो णेयाउए भवइ। भगवं च णं उदाहु ण एयं भूयं ण एयं भव्वं ण एयं भविस्संति जण्णं तसा पाणा वोच्छिज्जि-हंति थावरा पाणा भविस्संति, थावरा पाणा वि वोच्छिज्जिहिंति तसा पाणा भविस्संति, अवोच्छिन्नेहिं तसथावरेहिं पाणेहिं जण्णं तुब्भे वा अन्नो वा एवं वदह णत्थि णं से केइ परियाए जाव णो णेयाउए भवइ ॥सू० १३॥८०॥

छाया—तत्र आराद् ये त्रसाः प्राणाः, येषु श्रमणोपासकस्य आदानश आमरणान्ताय दण्डो निक्षिप्तः ते तत आयुर्विप्रजहति, विप्रहाय तत्र आराच्चैव यावत्स्थावराः प्राणा येषु श्रमणोपासकस्यार्थाय दण्डोऽनिक्षिप्तः, अनर्थाय दण्डोनिक्षिप्तस्तेपु प्रत्यायान्ति। तेषु श्रमणोपासकस्यार्थाय दण्डोऽनिक्षिप्तोऽनर्थाय दण्डो निक्षिप्तः। ते प्राणाः अप्युच्यन्ते ते त्रसा अप्युच्यन्ते ते चिरस्थितिकाः, यावदयमपि भेदः स नो नैयायिको भवति। तत्र ये आरात् त्रसाः प्राणाः येषु श्रमणोपासकस्य आदानश आमरणान्ताय दण्डो निक्षिप्तः ते तत आयुर्विप्रजहति, विप्रहाय तत्र परेण ये ते त्रसाः स्थावराश्च प्राणाः येषु श्रमणोपासकस्य आदानश आमरणान्ताय दण्डो निक्षिप्तस्तेषु प्रत्यायान्ति, तेषु श्रमणोपासकस्य सुप्रत्याख्यानं भवति। ते प्राणा अपि यावदयमपि भेदः स नो नैयायिको भवति। तत्र आराद् ये स्थावराः प्राणाः येषु श्रमणोपासकस्य अर्थाय दण्डोऽनिक्षिप्तः अनर्थाय दण्डो निक्षिप्तः, ते तदायुर्विप्रजहति, विप्रहाय तत्र आराच्चैव ये त्रसाः प्राणाः येषु श्रमणोपासकस्य आदानश आमरणान्ताय दण्डो निक्षिप्त स्तेषु प्रत्यायान्ति तेषु श्रमणोपासकस्य सुप्रत्याख्यानं भवति। ते प्राणा अपि यावदयमपि भेदः स नो नैयायिको भवति। तत्र ये ते आराद् ये स्थावराः प्राणाः येषु श्रमणोपासकस्य अर्थाय दण्डोऽनिक्षिप्तोऽनर्थाय निक्षिप्तः ते तदायुर्विप्रजहति विप्रहाय ते तत्र आराच्चैव ये स्थावराः प्राणाः येषु श्रमणोपासकस्य अर्थाय दण्डोऽनिक्षिप्तः अनर्थाय दण्डो निक्षिप्तः तेषु प्रत्यायान्ति। तेषु श्रमणोपासकस्य अर्थाय दण्डोऽनिक्षिप्तः अनर्थाय निक्षिप्तः। ते प्राणा अप्युच्यन्ते ते यावदयमपि भेदः स नो नैयायिको भवति। तत्र ये ते आरात् स्थावराः प्राणा येषु श्रमणोपासकस्य अर्थाय दण्डोऽनिक्षिप्तः अनर्थाय निक्षिप्तः तत आयुः विप्रजहति, विप्रहाय तत्र परेण ये त्रसस्थावराः प्राणा येषु श्रमणोपासकस्य आदानश आमरणान्ताय दण्डो निक्षिप्तस्तेषु प्रत्यायान्ति तेषु श्रमणोपासकस्य सुप्रत्याख्यानं भवति। ते प्राणा अपि यावद् अयमपि भेदः स नो नैयायिको भवति। तत्र ये ते परेण त्रसस्थावराः प्राणाः येषु श्रमणोपासकस्य आदानशः आमरणान्ताय दण्डो निक्षिप्त स्ते तत आयुर्विप्रजहति विप्रहाय तत्र आराद् ये त्रसा प्राणाः येषु श्रमणोपासकस्य आदानश आमरणान्ताय दण्डो निक्षिप्तः तेषु प्रत्यायान्ति तेषु श्रमणोपासकस्य सुप्रत्याख्यानं भवति। ते प्राणा अपि यावद् अयमपि भेदः स नो नैयायिको भवति। तत्र ये ते परेण त्रसस्थावराः प्राणा येषु श्रमणोपासकस्य आदानश आमणान्ताय दण्डो निक्षिप्त स्ते तत आयुः विप्रजहति, विप्रहाय तत्र आराद् ये स्थावराः प्राणा येषु श्रमणोपासकस्य अर्थाय दण्डोऽनिक्षिप्तः अनर्थाय निक्षिप्तः तेषु प्रत्यायान्ति, येषु श्रमणोपासकस्य अर्थाय दण्डोऽनि-

क्षिप्तः अनर्थाय निक्षिप्तः यावत् ते प्राणा अपि यावदयमपि भेदः स नो नैयायिको भवति। तत्र ये ते परेण त्रसस्थावराः प्राणाः येषु श्रमणोपासकस्य आदानश आमरणान्ताय दण्डो निक्षिप्तः, ते तत आयुर्विप्रजहति, विप्रहाय ते तत्र परेण चैव ये त्रसस्थावराः प्राणा येषु श्रमणोपासकस्य आदानश आमरणान्ताय दण्डो निक्षिप्तस्तेषु प्रत्यायान्ति। येषु श्रमणोपासकस्य सुपत्याख्यानं भवति ते प्राणा अपि यावद् अयमपि भेदः स नो नैयायिको भवति। भगवांश्च खलु उदाह–नैतद् भूतं नैतद् भाव्यं नैतद् भविष्यन्ति, यत् खलु त्रसाः प्राणाः व्युच्छेत्स्यन्ति स्थावराः प्राणाः भविष्यन्ति, स्थावराः प्राणा अपि व्युच्छेत्स्यन्ति त्रसाः प्राणा भविष्यन्ति। अव्युच्छिन्नेषु त्रसस्थावरेषु प्राणेषु यत् खलु यूयं वा अन्यो वा एवं वदथ नास्ति स कोऽपि पर्यायः यावन्नो नैयायिको भवति ॥सू०१२-८०॥

टीका–'तत्थ' तत्र 'आरेण' आरात्–तत्र समीपस्थदेशे विद्यमानाः–निवसन्तः 'जे तसा पाणा' ये त्रसाः प्राणाः 'जेहिं' येषु 'समणोवासगस्स' श्रमणोपासकस्य 'आयाणसो आमरणंताए' आदानश आमरणान्ताय–व्रतधारणसमयादारभ्य मरणपर्यन्तम्। 'दंडे णिक्खित्ते' दण्डो निक्षिप्तः–दण्डः परित्यक्तः, 'ते तओ आउं विप्पजहंति' ते त्रसा जीवाः तत आयु र्विप्रजहति, त्रसायुष्कं त्यजन्ति। 'विप्पजहित्ता तत्थ आरेणं चेव जाव थावरा पाणा' विप्रहाय–परित्यज्य तत्र आरात्–समीपदेशे ये स्थावराः प्राणा 'जेहिं समणोवासगस्स अट्ठाए दंडे अणिक्खित्ते अणट्ठाए दंडे णिक्खित्ते' येषु–स्थावरजीवेषु श्रमणोपासकस्याऽर्थाय दण्डोऽनिक्षिप्तोऽनर्थाय च दण्डो निक्षिप्तः। 'तेसु पच्चायंति' तेषु कायेषु प्रत्यायान्ति–समुत्पद्यन्ते। 'जेहिं समणोवासगस्स सुपच्चक्खायं भवइ' येषु श्रमणोपासकस्य

'तत्थ आरेणं' इत्यादि।

टीकार्थ—वहां समीपवर्ती देश में विद्यमान जो त्रस प्राणी हैं, उनकी हिंसा श्रमणोपासकने व्रत ग्रहण के दिन से लेकर जीवन पर्यन्त के लिए त्याग दी है। वे प्राणी उस आयु का परित्याग कर देते हैं और वहां के समीप देश में स्थावर रूप से उत्पन्न होते हैं जिनको श्रावक ने अनर्थ (निष्प्रयोजन) दण्ड देना त्याग दिया है, किन्तु अर्थ दंड देना

'तत्थ आरेणं' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—ત્યાં સમીપવર્તી દેશમાં જે ત્રસ પ્રાણીયો રહેલા છે, તેની હિંસા કરવાનો શ્રમણોપાસકે વ્રત ગ્રહણ કરવાના દિવસથી લઈ ને જીવન પર્યંત માટે ત્યાગ કરેલ છે. તે પ્રાણી તે ત્રસ આયુષ્યનો ત્યાગ કરી દે છે. અને ત્યાંના સમીપના દેશમાં સ્થાવરપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. જેને શ્રાવકે અનર્થ

प्राणातिपातप्रत्याख्यानं सुप्रत्याख्यातम्-सफलं गण्यते । 'ते पाणा वि जाव' ते प्राणा अपि कथ्यन्ते-त्रसा-अपि कथ्यन्ते । 'ते चिरट्ठिइया जाव' ते चिरस्थितिकाः महाकायाः अनेके च सन्ति 'अयं पि भेए से णो णेयाउए भवइ' अयमपि भेदः स नो नैयायिको भवति । तत्थ जे आरेणं तसा पाणा जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो आमरणंताए' तत्र ये आरात् त्रसाः प्राणाः येषु श्रमणोपासकस्य आदानशः व्रतधारणादारभ्य आमरणान्ताय दण्डो निक्षिप्तः 'ते तओ आउं विप्पजहंति' ते-समीपवर्त्तिनो जीवा त्रसाः ततः स्वायुषं विप्रजहति, 'विप्पजहित्ता' विप्रहाय 'तत्थ परेणं जे तसा थावरा पाणा जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो आमरणंताए' तत्र ये परेण त्रसाः स्थावराः प्राणाः येषु श्रमणोपासकस्यादानशः आमरणान्ताय दण्डो निक्षिप्तः 'तेसु पच्चायंति' तेषु प्रत्यायान्ति 'तेहिं समणोवासगस्स सुपच्चक्खायं भवइ' तेषु श्रमणोपासकस्य सुप्रत्याख्यानं भवति । 'ते पाणा वि जाव' ते प्राणा अप्युच्यन्ते ते त्रसा अपि ते महाकाया अपि 'अयंपि भेदे

नहीं त्यागा है । उन प्राणियों में उत्पन्न होते हैं । वे प्राणी भी कहलाते हैं त्रस भी कहलाते हैं वे चिरकाल तक स्थित रहते हैं । उन्हें श्रमणोपासक दण्ड नहीं देता है । अतः उसके प्रत्याख्यान को निर्विषय कहना न्याय संगत नहीं है ।

वहां समीप देश में रहने वाले जो त्रस प्राणी है, श्रमणोपासक ने व्रत ग्रहण के समय से लेकर मरणपर्यन्त जिनकी हिंसा का त्याग कर उस देश से दूरवर्त्ती किसी प्रदेश में रहने वाले जो त्रस और स्थावर प्राणी हैं, जिनको व्रत ग्रहण के समय से मृत्युपर्यन्त दण्ड देना श्रावक ने त्याग दिया है, उनमें उत्पन्न होते हैं, उन प्राणियों के विषय में श्रमणोपासक का प्रत्याख्यान सफल होता है । वे प्राणी भी कहलाते हैं और त्रस भी कहलाते हैं । श्रमणोपासक उनकी हिंसा

(विनाप्रयोजन) दंडदेवानो त्याग करेल छे. परंतु अर्थदंड देवानो त्याग करेल नथी. तेओमां उत्पन्न थय छे. तेओ प्राणीपण कहेवाय छे त्रस पण कहेवाय छे. तेओ लांबा काळसुधी स्थित रहे छे तेने श्रमणोपासकदंडदेता नथी तेथी तेना प्रत्याख्यानने निर्विषय कहेवुं ते न्याययुक्त नथी.

त्यां समीपना देशमां रहेववाळा जे त्रसप्राणी छे श्रमणोपासके व्रत ग्रहण करवाना समय थी लई ने मरण पर्यन्त जेनी हिंसानो त्याग करेल छे. तेओ पोताना आयुष्यनो त्यागकरीने ते देशथी दूर रहेला कोई प्रदेशमां रहेवावाळा जे त्रस अने स्थावर प्राणी छे. जेने व्रत ग्रहण करवाना समय थी लई ने मरण पर्यन्त दंड देवानो श्रावके त्याग करेल छे. तेओमां उत्पन्न थाय छे. ते प्राणियोना संबंधमां श्रमणोपासकनुं प्रत्याख्यान

से णो णेयाउए भवइ' अयमपि भेदः स नो नैयायिको भवति, अर्थात् श्रावक-प्रत्याख्यानस्य निर्विषयत्वप्रतिपादनं न युक्तियुक्तमिति। 'तत्थ जे आरेणं थावरा पाणा जेहिं समणोवासगस्स अट्ठाए दंडे अणिक्खित्ते अणट्ठाए णिक्खित्ते' तत्र ये आरात् स्थावराः प्राणाः जीवाः समीपदेशवर्त्तिनः सन्ति येषु श्रमणोपासकस्य अर्थाय -प्रयोजनमुद्दिश्य दण्डः-अनिक्षिप्तः-प्राणिप्राणव्यपरोपणं न त्यक्तः। अनर्थाय प्रयोजनमन्तरेण दण्डो निक्षिप्तः-हिंसातो-प्राणव्यपरोपणात् निवृत्तो जातः। 'ते तओ आउं विप्पजहंति' ते तदायु र्विप्रजहति 'विप्पजहित्ता' विप्रहाय 'तत्थ आरेणं चेव जे तसा पाणा जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो आमरणंताए' तत्रारांच्चैव ये त्रसाः प्राणाः येषु श्रमणोपासकस्याऽऽदानशः आमरणान्ताय दण्डो निक्षिप्तः। 'तेसु पच्चायंति' तेषु प्रत्यायान्ति-प्रत्यागच्छन्ति 'जेहिं समणोवास-

---

नहीं करता है। अतएव श्रमणोपासक का प्रत्याख्यान निर्विषय है, ऐसा कहना न्याय संगत नहीं है।

वहां समीप देश में जो स्थावर प्राणी हैं, जिनके विषय में श्रावक ने अर्थदण्ड का त्याग नहीं किया है और अनर्थ दण्ड का त्याग कर दिया है, वे जब अपनी आयु समाप्त करके, समीप देश-वर्त्ती त्रस प्राणी के रूप में, जिनको दंड देना श्रावक ने व्रत ग्रहण के समय से लेकर जीवन पर्यन्त त्याग दिया है, उत्पन्न होते हैं तो उनके विषय में श्रमणोपासक का प्रत्याख्यान सुप्रत्याख्यान होता है। वे प्राणी भी कहे जाते हैं और त्रस भी कहे जाते हैं। अतएव यह कहना न्याययुक्त नहीं है कि श्रावक का प्रत्याख्यान त्रसजीवों के अभाव के कारण निर्विषय है।

સફળ થાય છે. તેઓ પ્રાણીપણુ કહેવાય છે. અને ત્રસપણુ કહેવાય છે. શ્રમણોપાસક તેઓની હિંસા કરતા નથી. તેથી જ શ્રમણોપાસકનું પ્રત્યાખ્યાન નિર્વિષય છે, તેમ કહેવું તે ન્યાયયુક્ત નથી.

ત્યાં સમીપના દેશમાં જે સ્થાવર પ્રાણી છે. જેના સંબંધમાં શ્રાવકે પોતાના જીવનમાં અર્થદંડનો ત્યાગ કરેલ નથી. અને અનર્થંદડનો ત્યાગ કરેલ છે. તેઓ જ્યારે પોતાનું આયુષ્ય સમાપ્ત કરીને સમીપનાદેશમાં રહેલ ત્રસ પ્રાણિ પણાથી કે જેને દંડ દેવાનું શ્રાવકે વ્રતગ્રહણ ના સમયથી લઈને જીવન પર્યન્ત ત્યાગ કરેલ છે. તેમાં ઉત્પન્ન થાય છે તો તેમનાં સંબંધમાં શ્રમણો-પાસકનું પ્રત્યાખ્યાન સુ પ્રત્યાખ્યાન કહેવાય છે તેઓ પ્રાણી પણ કહેવાય છે. અને ત્રસપણ કહેવાય છે. તેથી શ્રાવકનુ પ્રત્યાખ્યાન ત્રસજીવોના અભાવના કારણે નિર્વિષય છે, તેમ કહેવુ તે ન્યાય યુક્ત નથી.

गस्स सुपच्चक्खायं भवइ' येषु श्रमणोपासकस्य सुमत्याख्यानं भवति। 'ते पाणा वि जाव' ते प्राणा अप्युच्यन्ते त्रसा अपि यावत्। 'अयं पि भेदे से णो णेयाउए भवइ' अयमपि भेदः स नो नैयायिको भवति इति। 'तत्थ' तत्र 'जे ते आरेणं' ये ते आरात्-समीपे स्थिताः, 'जे थावरा पाणा' ये स्थावराः प्राणाः 'जेहिं समणोवासगस्स अट्ठाए दंडे अणिक्खित्ते' येषु श्रमणोपासकस्य अर्थाय-प्रयोजनं समुद्दिश्य दण्डो न निक्षिप्तः। 'अणट्ठाए णिक्खित्ते' अनर्थाय-प्रयोजनं विनैव तु दण्डः परित्यक्तः। 'ते तओ आउं विप्पजहंति' ते-स्थावरा जीवाः तदायु र्विमजहति-परित्यजन्ति। 'विप्पजहित्ता ते' विमहाय ते 'तत्थ आरेणं जे थावरा पाणा जेहिं समणोवासगस्स' तत्राऽऽरात् ये स्थावराः प्राणाः येषु श्रमणोपासकस्य 'अट्ठाए' अर्थाय-प्रयोजनमुद्दिश्य 'दंडे अणिक्खित्ते' दण्डोऽनिक्षिप्तः 'अणट्ठाए णिक्खित्ते' अनर्थाय दण्डो निक्षिप्तः 'तेसु पच्चायंति' तेषु प्रत्यायान्ति 'तेहिं समणोवासगस्स अट्ठाए दंडे अणिक्खित्ते' तेषु श्रमणोपासकस्याऽर्थाय दण्डोऽनिक्षिप्तः-न परित्यक्तः, अनर्थाय च परित्यक्तः। 'ते पाणा वि जाव' ते प्राणा अप्युच्यन्ते, ते त्रसा अपि। 'अयं पि भेदे से णो णेयाउए भवइ' अयमपि भेदः स नो नैयायिको

वहां समीप देश में जो स्थावर प्राणी हैं, जिनकी श्रमणोपासक ने प्रयोजनवश हिंसा का त्याग नहीं किया है, किन्तु निष्प्रयोजन हिंसा का त्याग कर दिया है, वे जीव जब अपनी आयु को त्याग कर वहां जो समीपवर्त्ती स्थावर प्राणियों में, जिनकी प्रयोजनवश हिंसा करना श्रावक ने नहीं त्यागा है किन्तु निष्प्रयोजन हिंसा का त्याग कर दिया है, उनमें उत्पन्न होते हैं उनको श्रावक प्रयोजनवश दण्ड देता है, विना प्रयोजन दण्ड नहीं देता है, अतः श्रावक का प्रत्याख्यान निर्विषय है, ऐसा कहना न्याय संगत नहीं है।

वहां जो समीप प्रदेश में स्थावर प्राणी हैं, जिन्हें श्रावक ने अर्थ-

---

ત્યાં સમીપના દેશમાં જે સ્થાવરપ્રાણી છે, કે જેની હિંસાનો શ્રમણોપાસકે પ્રયોજનવશ ત્યાગ કરેલ નથી પરંતુ નિષ્પ્રયોજન હિંસાનો ત્યાગ કરેલ છે તે જીવો જ્યારે પોતાના આયુષ્યનો ત્યાગ કરીને ત્યાં જે નજીકમાં રહેલા સ્થાવર પ્રાણિયો છે, કે જેની પ્રયોજન વશ હિંસા કરવાનો શ્રાવકે ત્યાગ કરેલ નથી, પરંતુ પ્રયોજન વિનાની હિંસાનો ત્યાગ કરેલ છે. તેઓમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેને શ્રાવક પ્રયોજન વશ દંડ આપે છે પ્રયોજન વિના દંડદેતા નથી તેથી શ્રાવકનું પ્રત્યાખ્યાન નિર્વિષય છે, તેમ કહેવું તે ન્યાયયુક્ત નથી

ત્યાં જે નજીકના પ્રદેશમાં સ્થાવર પ્રાણી છે કે જેને શ્રાવકે અર્થ દંડ

भवति श्रावकस्य प्रतिज्ञा न निर्विषयेति भावः। 'तत्थ' तत्र 'जे ते आरेणं थावरा पाणा' ये ते आरात्-समीपे स्थावराः प्राणाः 'जेहिं समणोवासगस्स' येषु श्रमणोपासकस्य 'अट्ठाए दंडे अणिक्खित्ते अणट्ठाए णिक्खित्ते' अर्थाय दण्डोऽनिक्षिप्तः न त्यक्तः अनर्थाय निक्षिप्तः-त्यक्तः 'ते तओ आउं विप्पजहंति' ते ततः आयुर्विप्रजहति 'विप्पजहित्ता' विप्रहाय 'तत्थ' तत्र 'परेणं' परेण 'जे तसथावरा पाणा' ये त्रसस्थावराः प्राणाः 'जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो आमरणंताए' येषु श्रमणोपासकस्याऽऽदानश आमरणतान्ता य दण्डो निक्षिप्तः, 'तेसु पच्चायंति' तेषु प्रत्यायान्ति। 'तेहिं समणोवासगस्स सुपच्चक्खायं भवइ' तेषु श्रमणोपासकस्य सुप्रत्याख्यानं भवति। 'ते पाणा वि जाव' ते प्राणा अपि यावत् 'अयं पि भेदे से णो णेयाउए भवइ' अयमपि भेदः स नो नैयायिको भवति। तथा च श्रावकस्य सुप्रत्याख्यानं न निर्विषयकमिति।

'तत्थ जे ते परेणं तसथावरा पाणा' तत्र ये ते परेण त्रसस्थावराः प्राणाः जीवाः, 'जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो आमरणंताए' येषु श्रमणोपासकस्य आदानश आमरणान्ताय दण्डो निक्षिप्तः, श्रावकद्वारा गृहीतदेशातिरिक्तदेशे

दंड देना नहीं त्यागा है, किन्तु अनर्थदंड देना त्यागा है, वे जब अपनी आयु को त्याग कर दूर देश में जो त्रस स्थावर प्राणी हैं, श्रावक ने व्रत ग्रहण के समय से जीवनपर्यन्त जिनकी हिंसा का त्याग कर दिया है, उनमें उत्पन्न होते हैं तो श्रावक का प्रत्याख्यान सुप्रत्याख्यान होता है। वे प्राणी भी कहलाते हैं, त्रस भी कहलाते हैं अतएव श्रावक के प्रत्याख्यान को निर्विषय कहना न्याययुक्त नहीं है।

वहां दूर देश में अर्थात् श्रावक के द्वारा नियत किये हुए देश परिमाण से बाहर जो त्रस और स्थावर प्राणी हैं, व्रत ग्रहण से लेकर जीवनपर्यन्त श्रावक ने जिनकी हिंसा त्याग दी है, वे प्राणी जब

દેવાનો ત્યાગ કરેલ નથી પરંતુ અનર્થ દંડ દેવાનો ત્યાગ કરેલ છે. તેઓ જ્યારે પોતાના આયુષ્યનો ત્યાગકરીને દૂરદેશમાં જે ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણી છે, અને શ્રાવકે વ્રત ગ્રહણના સમયથી જીવન પર્યન્ત જેની હિંસાનો ત્યાગ કરેલ છે, તેઓમાં ઉત્પન્ન થાય છે તો શ્રાવકનું સુપ્રત્યાખ્યાન હોય છે. તેઓ પ્રાણીપણુ કહેવાય છે. ત્રસપણુ કહેવાય છે. તેથી જ શ્રાવકના પ્રત્યાખ્યાન ને નિર્વિષય કહેવું તે ન્યાયયુક્ત નથી

ત્યાં દૂર દેશમાં અર્થાત્ શ્રાવકદ્વારા નિયત કરવામાં આવેલ દેશપરિમાણથી બહાર જે ત્રસ અને સ્થાવરપ્રાણી છે વ્રતગ્રહણથી લઇને જીવન પર્યન્ત શ્રાવકે જેઓની હિંસાનો ત્યાગ કરેલ છે. તે પ્રાણીયો જ્યારે પોતાના આયુષ્યનો

समुत्पन्ना जाताः-यद्विषये श्रावकेण दण्डदान न गृहीतम्। 'ते तओ आउं विप्प जहंति' ते जीवा स्वत आयु र्विमजहति 'विप्पजहित्ता' विमहाय-परित्यज्य 'तत्थ आरेणं जे तसा पाणा' तत्र आरात्-ये त्रसाः प्राणाः 'जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो आमरणंताए०' येषु श्रमणोपासकस्य आदानशः व्रतग्रहणकालादारभ्य मरणपर्यन्तं दण्डः परित्यक्तः। 'तेहिं पच्चायंति' तेषु प्रत्यायाति 'तेहिं समणोवासगस्स' तेषु श्रमणोपासकस्य 'सुपच्चक्खायं भवइ' सुप्रत्याख्यानं भवति, 'ते पाणा वि जाव' ते प्राणा अपि त्रसा अप्युच्यन्ते 'अयं पि भेदे से णो णेयाउए भवइ' अयमपि भेदः स नो नैयायिको भवति। तद्विषये कृतं प्रत्याख्यानं श्रावकस्य नाऽसङ्गतं भवति, किन्तु-न्यायसङ्गतमेवेति भावः। 'तत्थ जे ते परेणं तस थावरा पाणा' तत्र ये ते परेण त्रसस्थावराः प्राणाः श्रावकव्रतगृहीतदेशपरिणामतोऽन्यदेशे विद्यमानाः 'जेहिं समणोवासगस्स आमरणंताए' येषु श्रमणोपासकस्य आदानश आमरणान्ताय दण्डो निक्षिप्तः-त्यक्तः 'ते तओ आउ विप्पजहंति' ते जीवा स्वत आयुर्विमजहति-त्यजन्ति, 'विप्पजहित्ता तत्थ आरेणं जे थावरा

अपनी आयु का त्याग करके श्रावक द्वारा ग्रहण किये हुए देश परिणाम के अन्दर स्थित त्रस प्राणी के रूप में उत्पन्न होते हैं, जिनको श्रावक दंड देना त्याग दिया है, तब उन जीवों के विषय में श्रावक का प्रत्याख्यान सुप्रत्याख्यान होता है। वे प्राणी भी कहलाते है और त्रस भी कहलाते हैं अतएव श्रावक के प्रत्याख्यान को निर्विषय कहना न्याय युक्त नहीं है।

वहां जो त्रस और स्थावर प्राणी श्रमणोपासक के द्वारा ग्रहण किये हुए देश परिमाण से भिन्न देश में विद्यमान हैं, जिनको श्रमणोपासक ने व्रतारंभ से लेकर मृत्युपर्यन्त दंड देना त्याग दिया है, वे उस आयु का परित्याग कर देते हैं और समीपवर्त्ती स्थावर प्राणी के

ત્યાગ કરીને શ્રાવક દ્વારા ગ્રહણ કરવામા આવેલ દેશ પરિમાણની અંદર રહેલ ત્રસ પ્રાણીપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. જેને શ્રાવકે દંડ દેવાનો ત્યાગ કરેલ છે. ત્યારે તે જીવોના સંબંધમાં શ્રાવકનુ પ્રત્યાખ્યાન સુપ્રત્યાખ્યાન હોય છે તેઓ પ્રાણીપણુ કહેવાય છે. અને ત્રસપણુ કહેવાય છે. તેથી જ શ્રાવકના પ્રત્યાખ્યાનને નિર્વિષય કહેવું તે ન્યાય યુક્ત નથી.

ત્યાં જે ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણી શ્રમણોપાસક દ્વારા ગ્રહણકરેલ દેશ પરિણામથી જૂદા દેશમાં રહેલા છે, જેમને શ્રમણોપાસકે વ્રતારંભથીલઇને મૃત્યુ પર્યન્ત દંડ દેવાનો ત્યાગ કરેલ છે, તેઓ એ આયુષ્યનો ત્યાગ કરી દે છે, અને સમીપમાં રહેલા સ્થાવર પ્રાણીપણામાં કે જેને શ્રાવકે અર્થદંડ

पाणा' विप्रहाय तत्र आराद् ये स्थावराः प्राणाः 'जेहिं समणोवासगस्स' येषु श्रमणोपासकस्य 'अट्ठाए दंडे अणिक्खित्ते' अर्थाय दण्डोऽनिक्षिप्तः 'अणट्ठाए णिक्खित्ते' अनर्थाय दण्डो निक्षिप्तः 'तेसु पच्चायंति' तेषु प्रत्यायान्ति—आगच्छन्ति ते जीवास्त्रसा भूतपूर्वाः 'जेहिं समणोवासगस्स अट्ठाए दंडे अणिक्खित्ते अणट्ठाए णिक्खित्ते' येषु श्रमणोपासकस्याऽर्थाय दण्डोऽनिक्षिप्तोऽनर्थाय दण्डो निक्षिप्तः, 'जाव ते पाणा वि जाव' यावत्ते प्राणा अपि उच्यन्ते त्रसा अपि यावत् 'अयं पि भेदे से णो णेयाउए भवइ' अयमपि भेदः स नो नैयायिको भवति, अतः श्रावकस्य प्रत्याख्यानं नाऽसङ्गतमिति। 'तत्थ जे ते परेणं तस थावरा पाणा' तत्र ये ते परेण त्रसस्थावराः प्राणाः 'जेहिं समणोवासगस्स आयाणसो आमरणंताए' येषु श्रमणोपासकस्यादानश आमरणान्ताय दीक्षाग्रहणमवधीकृत्य स्यात् यावन्मरणं देशावकाशिषु जीवकायेषु दण्डः परिहृतः। 'ते तओ आउं विप्पजहंति' ते तत आयुर्विप्रजहति त्यजन्ति, 'विप्पजहित्ता ते' विप्रहाय ते 'तत्थ परेणं चेव तसा थावरा पाणा' तत्र परेण चैव ये त्रसाः स्थावराश्च प्राणिनः 'जेहिं समणोवासगस्स'

रूप में, जिनको श्रावक ने दंड देना नहीं छोड़ा है किन्तु अनर्थ दंड देना छोड दिया है, उनमें वे जन्म लेते हैं, श्रावक उनको निरर्थक दंड नहीं देता है। वे प्राणी भी कहलाते हैं और त्रस भी कहलाते हैं अतएव श्रावक के व्रत को निर्विषय कहना ठीक नहीं है।

जो त्रस और स्थावर प्राणी श्रावक के द्वारा ग्रहण किये हुए देश परिमाण से भिन्न देशवर्त्ती हैं जिनको श्रावक ने व्रतग्रहण से लेकर मरणपर्यन्त दण्ड देना त्याग दिया है, वे उस आयु को त्याग कर श्रावक के द्वारा ग्रहण किये हुए देशपरिमाण से बाहर अन्य देश में जो त्रस और स्थावर प्राणी हैं, जिनको श्रावक ने व्रतग्रहण से लेकर मरणपर्यंन्त दंड देना त्याग दिया है, उनमें उत्पन्न होते हैं उनमें

દેવાનો ત્યાગ કરેલ નથી. પરંતુ અનર્થ દંડ દેવાનો ત્યાગ કરેલ છે, તેઓમાં તે જન્મ ધારણ કરે છે, શ્રાવક તેને નિરર્થક દંડ દેતા નથી, તેઓ પ્રાણી પણ કહેવાય છે અને ત્રસ પણ કહેવાય છે, તેથી જ શ્રાવકના વ્રતને નિર્વિષય કહેવું તે ન્યાયયુક્ત નથી.

જે ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણી શ્રાવકદ્વારા ગ્રહણ કરેલ દેશપરિણામથી જૂદા દેશમાં રહેલા છે, જેને શ્રાવકે વ્રત ગ્રહણથી લઈને મરણપર્યન્ત દંડ દેવાનો ત્યાગ કરેલ છે. તેઓ એ આયુષ્યનો ત્યાગ કરીને શ્રાવક દ્વારા ગ્રહણ કરવામાં આવેલ દેશ પરિણામથી બહારના બીજાદેશમાં જે ત્રસ અને સ્થાવર

अथाष्टमं दृष्टान्तमाह 'से जहाणामए' तद्यथा नामकः 'कोइ पुरिसे' कोऽपि पुरुषः 'अरणीओ अग्गिं' अरणितोऽग्निम् 'अभिनिव्वट्टित्ता णं' अभिनिर्वर्त्य खलु 'उवदंसेज्जा' उपदर्शयेत् 'अयमाउसो ! अरणी अयं अग्गी' अयमायुष्मन् ! अरणिः अयमग्निः, 'एवमेव जाव सरीरं' एवमेव यावच्छरीरम्, यथा अरणेरग्नेश्च प्रज्ञापनं भवति, तथा देहात्मनोः पार्थक्येन प्रज्ञापना न भवति, तत आत्मदेहयोर्नास्ति भेदः । 'एवं असंते-असंविज्जमाणे' एवम्-असन्-असंवेद्यमानः, अतः-आत्मा न शरीरात् पृथक् सत्तावान्-न चाऽनुभवगम्यः, अतएव एष पक्षः साधीयान् यत् शरीरात्पृथग् नास्ति कोऽपि आत्म पदार्थ इति सिद्धम् । अतएव 'जेसिं तं सुअक्खायं भवइ' येषां तत् स्वाख्यातं भवति 'तं जहा-अन्नो जीवो अन्नं सरीरं तम्हा ते मिच्छा' तद्यथा-अन्यो जीवोऽन्यच्छरीरम्, ये शरीराद् विभिन्नं जीव मन्यन्ते, तत्तेषां पूर्वोक्तदृष्टान्तैः मिथ्यैव । यदि भिन्नः स्यात्-तदा देहादेर्भेदेन दर्शयितुं शक्येत । परन्तु-न कोऽपि दर्शयितुमीष्टेऽतः शरीराऽऽत्मवादो

जैसे कोई पुरुष अरणि नामक काष्ठ से अग्नि निकाल कर दिखला देता है कि-हे आयुष्मन् ! यह अरणि है और यह अग्नि है, इसी प्रकार ऐसा दिखलाने वाला कोई पुरुष नहीं है कि-यह आत्मा रहा और यह शरीर रहा । अर्थात् जैसे अग्नि और अरणि में भेद प्रतीत होता है वैसा देह और आत्मा में भेद प्रतीत नहीं होता। अतएव दोनों भिन्न भिन्न नहीं हैं।

इस प्रकार आत्मा की पृथक् सत्ता की प्रतीति नहीं होती, अतः यही पक्ष समीचीन है कि शरीर से भिन्न आत्मा नहीं है । इस प्रकार जीव भिन्न है और शरीर भिन्न है, उनका कथन स्वाख्यात 'सुकथन' नहीं है । वह कथन मिथ्या है ।

જેમ કોઈ પુરૂષ અરણી નામના કાષ્ઠમાંથી અગ્નિને બહાર કહાડીને બતાવી દે છે, કે હે આયુષ્મન્ આ અરણી છે, અને આ અગ્નિ છે. એજ પ્રમાણે એવું બતાવનારો કોઈ પુરૂષ નથી કે-આ આત્મા રહ્યો અને આ શરીર રહ્યુ અર્થાત્ જેમ અગ્નિ અને અરણીમાં ભેદ જણાઈ આવે છે. એ રીતે દેહ અને આત્મામાં ભેદ જણાતો નથી. તેથી જ આત્મા અને શરીર બન્ને અલગ અલગ નથી પણ એક જ છે.

આ પ્રમાણે આત્માની અલગ સત્તાની ખાત્રી થતી નથી, જેથી શરીરથી જૂદો આત્મા નથી એજ પક્ષ યોગ્ય છે. આ પ્રમાણે જીવ ભિન્ન છે, અને શરીર ભિન્ન છે, એવુ કહેનારાઓનું કથન સમીચીન લાગતુ નથી. તે કથન મિથ્યા છે.

सू० ९

येषु श्रमणोपासकस्य 'आयाणसो आमरणंताए' आदानश आमरणान्ताय दण्डो निक्षिप्तः, 'तेसु पच्चायंति' तेषु प्रत्यायान्ति, 'जेहिं समणोवासगस्स सुपच्चक्खायं भवइ' येषु श्रमणोपासकस्य सुप्रत्याख्यानं भवति, 'ते पाणा वि जाव' ते प्राणा अप्युच्यन्ते त्रसाश्च, 'अयं पि भेदे से णो णेयाउए भवइ' अयमपि भेदः स नो नैयायिको भवति। 'भगवं च णं उदाहु' भगवान् गौतमस्वामी च खलु पुनरप्याह-'ण एयं भूयं' नैतद्भूतम्, यद्भवता कथ्यते। 'ण एयं भव्वं' नैवं भाव्यम् 'ण एयं भविस्संति' नैवं भविष्यन्ति भवन्ति च 'जण्णं तसा पाणा वोच्छिज्जिहिंति' यत् त्रसाः प्राणाः व्युच्छेत्स्यन्ति त्रसाः प्राणा व्युच्छिन्ना भविष्यन्ति, 'थावरा पाणा भविस्संति' स्थावराः प्राणाः भविष्यन्ति 'थावरा पाणा वि वोच्छिज्जिहिंति तसा पाणा भविस्संति' स्थावरा अपि प्राणाः व्युच्छेत्स्यन्ति त्रसा भविष्यन्ति, 'अवोच्छिन्नेहिं तसथावरेहिं पाणेहिं' अव्युच्छिन्नेषु त्रसस्थावरेषु प्राणेषु 'जण्णं तुब्भे वा अन्नो वा' यत् खलु यूयं वा अन्यो वा 'एवं वदह' एवं वदथ 'णत्थि णं से केइ परियाए' नास्ति खलु स कोऽपि पर्यायः यत्र श्रावकप्रत्याख्यानं सफलं

श्रावक का प्रत्याख्यान सुप्रत्याख्यान होता है। अतएव श्रावक का प्रत्याख्यान निर्विषय है, ऐसा कहना न्याय संगत नहीं है।

भगवान् गौतम ने कहा-ऐसा कभी हुआ नहीं है ऐसा कभी होगा नहीं और वर्त्तमान में होता भी नहीं है कि इस संसार में त्रस जीवों का विच्छेद हो जाय अर्थात् कोई त्रस प्राणी ही नहीं रहे और संसार के समस्त प्राणी स्थावर ही हो जाएं। अथवा स्थावर जीवों का विच्छेद हो जाय और सब के सब त्रस प्राणी ही रह जाएं। जब त्रस और स्थावर दोनों का ही सर्वथा विच्छेद नहीं होता तो यह कथन युक्तिसंगत नहीं है कि ऐसा कोई पर्याय ही नहीं है जहां श्रावक का

પ્રાણી છે, જેનો શ્રાવકે વ્રત ગ્રહણથી લઈ ને મરણપર્યન્ત દંડદેવાનો ત્યાગ કરેલ છે. તેઓમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી જ શ્રાવકનું પ્રત્યાખ્યાન સુપ્રત્યાખ્યાન કહેવાય છે. તેથી જ શ્રાવકનું પ્રત્યાખ્યાન નિર્વિષય છે, તેમ કહેવું તે ન્યાયયુક્ત નથી.

ભગવાન્ ગૌતમ સ્વામી એ કહ્યું-આમ ક્યારે ય થયું નથી આમ ક્યારેય થશે નહીં અને વર્તમાનમાં થતું પણ નથી કે-આ સંસારમાં ત્રસ જીવો નો વિચ્છેદ થઈ જાય અર્થાત્ કોઈ ત્રસ પ્રાણી જ ન રહે, અને સંસારના બધાજ પ્રણી સ્થાવર જ હોય, અથવા સ્થાવર જીવોનો વિચ્છેદ થાય, અને બધા ત્રસ પ્રાણિયોજ રહી જાય. જ્યારે ત્રસ અને સ્થાવર બન્ને નો જ સર્વથા વિચ્છેદ થતો નથી, તો આપનું આ કથન યુક્તિયુક્ત નથી. કે-

भवेदिति। 'से णो णेयाउए भवइ' स नो नैयायिको भवति, सत्सु त्रसस्थावरजीवेषु कथं न श्रावकस्य प्रत्याख्यानं सफलम् अपि तु सफलमेव ॥सू० १३॥८०॥

अथोपसंहारमाह—

मूलम्—भगवं च णं उदाहु आउसंतो! उदगा! जे खलु समणं वा माहणं वा परिभासेइ मित्तिं मन्नइ, आगमित्ता णाणं आगमित्ता दंसणं आगमित्ता चरित्तं पावाणं कम्माणं अकरणयाए से खलु परलोगपलिमंथत्ताए चिट्ठइ, जे खलु समणं वा माहणं वा णो परिभासइ मित्तिं मन्नइ आगमित्ता णाणं आगमित्ता दंसणं आगमित्ता चरित्तं पावाणं कम्माणं अकरणयाए से खलु परलोगविसुद्धीए चिट्ठइ, तए णं से उदए पेढालपुत्ते भगवं गोयमं अणाढायमाणे जामेव दिसिं पाउब्भूए तामेव दिसिं पहारेत्थ गमणाए। भगवं च णं उदाहु आउसंतो उदगा! जे खलु तहाभूयस्स समणस्स वा माहणस्स वा अंतिए एगमवि आरियं धम्मियं सुवयणं सोच्चा निसम्म अप्पणो चेव सुहुमाए पडिलेहाए अणुत्तरं जोगखेमपयं लंभिए समाणो सो वि ताव तं आढाइ परिजाणेइ वंदइ नमंसइ सक्कारेइ संमाणेइ जाव कल्लाणं मंगलं देवयं चेइयं पज्जुवासइ। तए णं से उदए पेढालपुत्ते भगवं गोयमं एवं वयासी—एएसिं णं भंते! पयाणं पुव्विं अन्नाणयाए असवणयाए अबोहिए अणभिगमेणं

प्रत्याख्यान सफल हो! जब त्रस और स्थावर दोनों जीवराशियां सदैव रहती हैं तो श्रावक का प्रत्याख्यान निष्फल नहीं हो सकता अर्थात् सफल होता है ॥१३॥

એવાકોઈ પર્યાય જ નથી. કે જ્યાં શ્રાવકનું પ્રત્યાખ્યાન સફળ થાય, જ્યારે ત્રસ અને સ્થાવર બન્ને જીવરાશીયો હંમેશાં રહે છે. તો શ્રાવકનું પ્રત્યાખ્યાન નિષ્ફળ થઈ શકતું નથી અર્થાત્ સફળ થાય છે. તેમ સમજવું ॥૧૩॥

अदिट्ठाणं असुयाणं अमुयाणं अविन्नायाणं अव्वोगडाणं अणिगूढाणं अविच्छिन्नाणं अणिसिट्ठाणं अणिबूढाणं अणुवहारियाणं एयमट्ठं णो सद्दहियं णो पत्तियं णो रोइयं, एएसिं णं भंते! पयाणं एण्हिं जाणयाए सवणयाए बोहिए जाव उवहारणयाए एयमट्ठं सद्दहामि पत्तियामि रोएमि एवमेव से जहेयं तुब्भे वदह। तए णं भगवं गोयमे उदयं पेढालपुत्तं एवं वयासी सद्दहाहि णं अज्जो! पत्तियाहि णं अज्जो! रोएहि णं अज्जो! एवमेयं जहा णं अम्हे वयामो, तए णं से उदए पेढालपुत्ते भगवं गोयमं एवं वयासी–इच्छामि णं भंते! तुब्भं अंतिए चाउज्जामाओ धम्माओ पंचमहव्वइयं सपडिक्कमणं धम्मं उवसंपज्जित्ता णं विहरित्तए। तए णं से भगवं गोयमे उदयं पेढालपुत्तं गहाय जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता तए णं से उदए पेढालपुत्ते समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेइ, तिक्खुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करित्ता वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी- इच्छामि णं भंते! तुब्भं अंतिये चाउज्जामाओ धम्माओ पंचमहव्वइयं सपडिक्कमणं धम्मं उवसंपज्जित्ता णं विहरित्तए, तए णं समणे भगवं महावीरे उदयं एवं वयासी–अहा सुहं देवाणुप्पिया! मा पडिबंधं करेहि, तए णं से उदए पेढालपुत्ते समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए चाउज्जामाओ धम्माओ पंचमहव्वइयं सपडिक्कमणं धम्मं उवसंपज्जित्ता णं विहरइ त्तिबेमि॥सू.१४॥८१॥

॥ इति नालंदइज्जं सत्तमं अज्झयणं समत्तं ॥

॥ सूयगडांग बीयसुयक्खंधो समत्तो ॥

छाया—भगवांश्च खलु उदाह आयुष्मन् उदक ! यः खलु श्रमणं वा माहनं वा परिभाषते मैत्रीं मन्यते, आगम्य ज्ञानम् आगम्य दर्शनम् आगम्य चारित्रं पापानां कर्मणामकरणाय स खलु परलोकमन्थनाय तिष्ठति। यः खलु श्रमणं वा माहनं वा न परिभाषते मैत्रीं मन्यते आगम्य ज्ञानम् आगम्य दर्शनम् आगम्य चारित्रं पापानां कर्मणामकरणाय स खलु परलोकविशुद्धया तिष्ठति, ततः खलु स उदकः पेढालपुत्रो भगवन्तं गौतममनाद्रियमाणः यस्या एव दिशः प्रदुर्भूतः तामेव दिशं प्रधारितवान् गमनाय। भगवांश्च खलु उदाह—आयुष्मन् उदक ! यः खलु तथाभूतस्य श्रमणस्य वा माहनस्य वा अन्तिके एकमपि आर्यं धार्मिकं सुवचनं श्रुत्वा निशम्य आत्मनश्चैव सूक्ष्मया प्रत्युपेक्ष्य अनुत्तरं योगक्षेमपदं लम्भितः सन् सोऽपि तावत् तमाद्रियते परिजानाति, वन्दते नमस्यति सत्कारयति संमानयति यावत् कल्याणं मङ्गलं दैवतं चैत्यं पर्युपास्ते। ततः खलु स उदकः पेढालपुत्रः भगवन्तं गौतममेवमवादीत्। एतेषां खलु भदन्त! पदानां पूर्वमज्ञानाद् अश्रवणतयाऽबोध्याऽनभिगमेन अदृष्टानामश्रुतानामस्मृतानामविज्ञातानामव्युत्कृतानामनिर्गूढानामविच्छिन्नानामनिसृष्टानामनिर्व्यूढानामनुपधारितानामेषोऽर्थो न श्रद्धितः न प्रतीतः न रोचितः एतेषां खलु भदन्त? पदानामिदानीं ज्ञाततया श्रवणतया बोध्या यावदुपधारणतया एतमर्थं श्रद्दधामि प्रत्येमि रोचयामि एवमेव तद्यथा यूयं वदथ। ततः खलु भगवान् गौतम उदकं पेढालपुत्रमेवमवादीत्—श्रद्धत्स्व खलु आर्य ! प्रतीहि खलु आर्य ! रोचय खलु आर्य ! एवमेतद् यथा खलु वयं वदामः। ततः खलु स उदकः पेढालपुत्रः भगवन्तं गौतममेवमवादीत्, इच्छामि खलु भदन्त ! युष्माकमन्तिके चातुर्यामाद्धर्मात् पञ्चमहाव्रतिकं सप्रतिक्रमणं धर्ममुपसम्पद्य खलु विहर्तुम्। ततः खलु भगवान् गौतम उदकं पेढालपुत्रं गृहीत्वा यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रैव उपागच्छति। उपागत्य ततः खलु स उदकः पेढालपुत्रः श्रमणं भगवन्तं महावीरं त्रिःकृत्वः आदक्षिणां प्रदक्षिणां कृत्वा वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत, इच्छामि खलु भदन्त ! तवान्तिके चतुर्यामाद्धर्मात् पञ्चमहाव्रतिकं सप्रतिक्रमणं धर्ममुपसंपद्य खलु विहर्तुम् ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीर उदकमेवमवादीत् यथासुखं देवानुप्रिय ! मा प्रतिबन्धं कुरु, ततः खलु स उदकः पेढालपुत्रः श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अन्तिके चतुर्यामाद्धर्मात् पञ्चमहाव्रतिकं सप्रतिक्रमणं धर्ममुपसंपद्य खलु विहरतीति ब्रवीमि ॥सू० १४-८१॥

॥ इति नालन्दाख्यं सप्तमम् अध्ययनं समाप्तम् ॥

सूत्रकृताङ्गसूत्रस्य द्वितीय श्रुतस्कन्धः समाप्तः ॥२-७॥

टीका--'भगवं च णं उदाहु' भगवांश्च खलु उदाह-'आउसंतो उदगा !' आयुष्मन् उदक ! 'जे खलु समणं वा माहणं वा परिभासेइ' यः कुबुद्धिः पुरुषः श्रमणं वा माहनं वा श्रुतचारित्रादिनियमधरं साधुं परिभाषते-निन्दति, स मन्दमतिः 'मित्ति मन्नइ' साधुभिः सह मैत्रीं मन्यते 'आगमित्ता णाणं' आगम्य प्राप्य ज्ञानम्-ज्ञानवानपीत्यर्थः, 'आगमित्ता दंसणं' आगम्य-प्राप्यापि दर्शनम् 'आगमित्ता चरित्तं' आगम्य चारित्रम् 'पावाणं कम्माणं अकरणयाए' पापानां कर्मणामकरणाय-पापकर्मणां विनाशाय प्रवृत्तोऽपि, किन्तु-'से खलु परलोगपलिमंथत्ताए चिट्ठइ' स खलु परलोकपरिमन्थनाय तिष्ठति, स परलोक सम्बन्धिनीं सुगतिं विनाशयतीति यावत्। 'जे खलु समणं वा माहणं वा णो परिभासेइ' यः खलु पुरुषविशेषः श्रमणं वा माहनं वा न परिभाषते-न निन्दति। अपि तु-'मित्तिं मन्नइ' मैत्रीं मन्यते-साधुना सह मैत्रीभावनां करोति। स खलु पुरुषः, तथा-'णाणं आगमित्ता' ज्ञानमागम्य-लब्ध्वा 'दंसणं आगमित्ता' दर्शनमागम्य 'चरित्तमागमित्ता' चारित्रमागम्य-प्राप्य 'पावाणं कम्माणं' पापानां कुत्सितानां कर्मणाम् 'अकरणयाए' अकरणतायै-विनाशाय प्रवृत्तः सन् 'परलोगविसुद्धीए' परलोकविशुद्ध्या तिष्ठति।

'भगवंच णं उदाहु' इत्यादि।

टीकार्थ—भगवान् गौतम स्वामीने कहा-हे आयुष्मन् उदक! जो पुरुष श्रुत और चारित्र के धारक श्रमण या माहन की निन्दा करता है, वह साधुओं के प्रति मैत्री रखता हुआ भी, एवं ज्ञानदर्शन और चारित्र को प्राप्त करके भी तथा पाप कर्मों को न करने के लिए यत्नशील होने पर भी अपने परलोक का विनाश करता है-पारलौकिक सुगति को नष्ट करता है। किन्तु जो पुरुष श्रमण या माहन की निन्दा नहीं करता है, किन्तु मैत्रीभावना करता हैं, वह ज्ञान दर्शन और चारित्र को प्राप्त करके तथा पापकर्मों को न करने के

'भगवं च ण उदाहु' ईत्यादि

टीकार्थ—भगवान् गौतम स्वामी એ કહયું-હે આયુષ્મન્ ઉદક! જે પુરૂષ શ્રુતચારિત્રને ધારણુ કરવાવાળા શ્રમણુ અથવા માહનની નિંદા કરે છે. તે સાધુઓની સાથે મૈત્રી રાખવાછતાં પણુ જ્ઞાનદર્શન અને ચારિત્રને પ્રાપ્ત કરીને પણુ તથા પાપકર્મને ન કરવા માટે યત્નશીલ હોવા છતાં પણુ પોતાના -પરલોક નો વિનાશ કરે છે પરલોક સંબંધી સુગતિ નો નાશકરે છે. પરંતુ જે પુરૂષ શ્રમણુ અથવા માહનની નીંદા કરતા નથી. પરંતુ મૈત્રીભાવ રાખે છે. તે જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર ને પ્રાપ્ત કરીને તથા પાપકર્મ ને ન કરવા-

साधोः समर्थकः पुरुषः परलोकद्वारमुद्घाटयतीत्यर्थः, 'तए णं से उदए पेढाल-पुत्ते' ततः खलु स उदकः पेढालपुत्रः 'भगवं गोयमं' भगवन्तं गौतमम् 'अणाढा-यमाणे' अनाद्रियमाणः-'जामेव दिसं पाउब्भूए' यस्या एव दिशः सकाशात् प्रादुर्भूतः 'तामेव दिसिं पहारेत्थ गमणाए' तामेव दिशं प्रधारितवान् गमनाय-तत्रैव गन्तुमुद्यतो जातः। 'भगवं च णं उदाहु' भगवान् पुनरपि प्रोवाचोदकम्। 'आउसंतो उदगा' आयुष्मन् उदक ! 'जे खलु तहाभूयस्स समणस्स वा माहण-स्स वा अंतिए एगमवि आरियं धम्मियं सुवयणं सोच्चा' यः खलु तथाभूतस्य श्रमणस्य वा माहनस्य वा अन्तिके-समीपे-एकमपि-आर्यं संसारात् तारकं धार्मिकं सुवचनम्-परिणामहितं शृणोति श्रुत्वा च निशम्य-हृदि विचार्य 'अप्पणो चेव सुहुमाए पडिलेहाए' आत्मनश्चैव सूक्ष्मया बुद्ध्या प्रत्युपेक्ष्य सम्यगनुविचि-न्त्य 'अणुत्तरं जोगखेमपयं लंभिए' अनुत्तरं सर्वातिशायि योगक्षेमपदं कल्याणकरं पदं लम्भितः प्राप्तवान् 'सो वि ताव तं आढाइ परिजाणेइ' सोऽपि तावत् तम् आद्रियते-विशेषत आदरं करोति परिजानाति, स तस्योपदेष्टुरादरं करोति,

---

लिए उद्यत होकर परलोक की विशुद्धि करता है, अर्थात् साधु का समर्थक पुरुष परलोक संबंधी हित का द्वार उघाड़ता है।

गौतम स्वामी का यह कथन सुनने के पश्चात् उदक पेढालपुत्र भग-वान्श्री गौतम स्वामी का आदर न करता हुआ! जिस ओर से आया था, उसी ओर जाने को उद्यत हुआ। उस समय गौतमस्वामी ने उदक् से कहा-आयुष्मन् उदक! जो पुरुष तथाभूत श्रमण या माहन के समीप संसार से तारने वाला एक भी परिणाम में हितकर सुव-चन सुनकर और उसे हृदय में धारण करके तथा अपनी सूक्ष्म बुद्धि से चिन्तन करके सर्वोत्तम कल्याणकारी मार्ग को प्राप्त होता है वह भी उस श्रमण-माहन का आदर करता है, विशेष रूप से आदर

માટે ઉદ્યત થઈ ને પરલોકની વિશુદ્ધિ કરે છે. અર્થાત્ સાધુના સમર્થક પુરૂષ પરલોક સંબંધી હિતનુ દ્વાર ઉઘાડે છે

શ્રી ગૌતમસ્વામીનું સવાદ નય નિક્ષેપ પુર સરનું આ કથન સાંભળીને ઉદક પેઢાલપુત્ર ભગવ ન્ શ્રી ગૌતમસ્વામીનો આદર કર્યા વિના જે દિશાએથી આવ્યા હતા તે તરફ જવા લાગ્યા, તે સમયે ભગવાન્ શ્રી ગૌતમ સ્વામીએ ઉદક પેઢાલપુત્રને કહ્યું કે-હે આયુષ્મન્ ઉદક ! જે પુરૂષ તેવા પ્રકારના શ્રમણુ અથવા માહનની સમીપે સંસારથી તારવાવાળા એક પણુ પરિણામે હિતકર સુવચન સાંભળીને અને હૃદયમાં તેને ધારણ કરીને તથા પોતાની સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી સમ્યક્ પ્રકારે વિચારીને સર્વોત્તમ કલ્યાણકારી માર્ગને પ્રાપ્ત કરે છે. તે પણ

'वंदइ नमंसइ' वन्दते नमस्करोति 'सक्कारेइ' सत्करोति 'संमाणेइ' संमन्यते 'कल्लाणं मंगलं देवयं चेइयं पज्जुवासइ' कल्याणं मङ्गलं दैवतं चैत्यं पर्युपास्ते, वन्दते-वाचा स्तौति, नमस्यति कायेन नम्रो भवति, सत्करोति अभ्युत्थानादिना, संमानयति-वस्त्रभक्तादिना, वन्दित्वा नमस्यित्वा सत्कृत्य संमान्य कल्याणं, कल्यो मोक्षः कर्मजनितसकलोपाधिविरहितत्वात् तम् आनयति प्रापयति इति कल्याणं, मङ्गलम्-मं-भवसम्बन्धि बन्धनं गालयति-नाशयति इति मङ्गलम्, दैवतं धर्मदेवमित्यर्थः, चैत्यं चितिः-सम्यग्ज्ञानं तदेव चैत्यम्। उपदेशकं सम्यक्सेवां करोति 'तए णं से उदए पेढालपुत्ते' तत स्तदनन्तरं गौतमस्वामिनः प्रवचनानन्तरम्-खलु स उदकः-पेढालपुत्रो मुनिः 'भगवं गोयमं एवं वयासी' भगवन्तं गौतममेवं-वक्ष्यमाणं वचनमवादीत्। 'भंते' भदन्त! एएसिं पयाणं' एतेषां भवदुक्तपदानां वचनानाम् 'पुव्विं अन्नाणयाए' पूर्वमज्ञानतया 'असवणयाए' अश्रवणतया

करता है। वह उसकी वन्दना (स्तुति) करता है, नमस्कार करता है, सत्कार करता है, सम्मान करता है, उसको कल्याण, मंगल, देव स्वरूप और (चेइयं) ज्ञानरूप मानकर उसकी उपासना करता है। कर्म जनित समस्त उपाधियों से रहित होने के कारण मोक्ष को कल्य कहते हैं। उस कल्य अर्थात् मोक्ष को जो प्राप्त करता है, वह 'कल्याण' कहलाता है। मं अर्थात् संसार संबंधी बन्धन, उसे जो गला दे-नष्ट करदे वह मंगल कहा जाता है। दैवत का अर्थ है धर्म देव। चिति या चैत्य सम्यग्ज्ञान को कहते हैं।

श्रीगौतमस्वामी के इस प्रवचन को सुनकर उदक पेढाल पुत्र ने भगवान् श्रीगौतम से इस प्रकार कहा-भगवन्! आपके कहे हुए इन

એ શ્રમણ-માહનનો આદર કરે છે. વિશેષરૂપે આદર કરે છે તે તેમની વંદના (સ્તુતિ) કરે છે. નમસ્કાર કરે છે. સત્કાર કરે છે સન્માન કરે છે. તેમને કલ્યાણ, મંગળ, દેવ સ્વરૂપ અને 'ચેઇય' જ્ઞાનરૂપ માનીને તેમની ઉપાસનાકરે છે. કર્મબંધથી થવાવાળી સઘળી આધીવ્યાધી અને ઉપાધીથી રહિત હોવાથી મોક્ષને કલ્ય કહે છે. કલ્ય અર્થાત્ મોક્ષને જે પ્રાપ્ત કરે છે. તે કલ્યાણ કહેવાય છે હું અર્થાત્ સંસાર સંબંધી બંધનને ગાળી દે. અર્થાત્ મારા પણાનો નાશ કરે તે મંગળ કહેવાય છે. દૈવતનો અર્થ ધર્મ એ પ્રમાણે છે. ચિતિ અથવા ચૈત્ય સમ્યક્ જ્ઞાનને કહે છે,

ગૌતમસ્વામીના આ પ્રવચનને સાંભળીને ઉદક પેઢાલપુત્રે ભગવાન્ ગૌતમસ્વામીને આ પ્રમાણે કહ્યું.-હે ભગવન્ આપે કહેલ આ પદો વચનો

एतेषां पदानामियानर्थो मया पूर्वं न ज्ञातः न श्रुत आसीत्। 'अबोहिए अणभिग-मेण' अबोध्याऽनभिगमेन न वा पूर्वं हृदयङ्गमं कृतमेतत् 'अदिट्ठाणं असुयाणं असु-याणं' अदृष्टानामश्रुतानाम् अस्मृतानाम् 'अविन्नायाणं' अविज्ञातानाम् अव्वोगडाणं' अव्युत्कृतानाम्, 'अणिगूढाणं' अनिगूढानाम् 'अविच्छिन्नाणं' अविच्छिन्नानाम्, –असंशयज्ञानरहितानाम् 'अणिसिट्ठाणं' अनिसृष्टानाम्, अदृष्टानां साक्षात्स्वयमनु-पलब्धानाम्, अश्रुतानामन्यद्वारा अनाकर्णितानाम्, अस्मृतानाम्–अनुभवजन्य-संस्काराभावात्, अविज्ञातानां विशिष्टबोधाविषयीकृतानाम्, अव्युत्कृतानां गुरुमुखा-दप्राप्तानाम् अनिर्गूढानाम् अप्रकटानां–प्रकटरूपेण अज्ञातानाम्, अविच्छिन्नानां विपक्षाद्व्यावृत्तानाम्–अनभिमतादर्थाद् व्यावृत्तिरहितानाम् संशयराहित्येन अज्ञा-तानामित्यर्थः, अनिर्यूढानां सुखावबोधाय महतो ग्रन्थात् कृपया अत्यन्तसंक्षेपेण गुरुभिरनुद्धृतानाम्, अनिसृष्टानाम्–अननुज्ञातानाम् एतानि पदानि गुरुमुखान्न श्रुतपूर्वाणि एतानि न प्रकटार्थानि संशयेतरज्ञानविषयाणि न, एतेषां निर्वाहो न मया कृतः एतानि हृदयेन न निश्चितानि 'अणिवुढाणं' अनिर्व्यूढानाम् 'अणु-वहारियाणं' अनुपधारितानाम्–धारणाविषयीकृताऽभावानाम् 'एयमट्ठं' अयमर्थः 'णो सद्दहियं' न श्रद्धितः–अयमेव संसारतारकः, इति मतम् 'णो पत्तियं' नो

पदों–वचनों का यह अर्थ पहले मैंने नहीं जाना था और न सुना था। अबोधि एवं अनभिगम के कारण मैं इन्हें हृदयंगम नहीं कर सका था। न तो मैंने इन्हें स्वयं साक्षात् जाना था, न दूसरों से सुना था, अनुभव जनित संस्कार (धारणा) न होने से स्मरण नहीं किया था। वे मेरे लिए अविज्ञात थे, अप्रकट थे, संशय आदि से रहित नहीं थे, निर्यूढ नहीं थे अर्थात् सरलता से समझने के लिए विशाल शास्त्र में से संक्षेप करके गुरु ने कृपा पूर्वक उद्धृत नहीं किये थे। इनको मैंने हृदय में निश्चित रूप से धारण नहीं किया था। इस कारण इन पर मैंने श्रद्धा नहीं की अर्थात् इन पदों को मैंने संसारतारक नहीं माना,

---

ના આ અર્થ પહેલા મેં જાણ્યો ન હતો, અને સાંભળેલ ન હતો. અબોધિ અથવા અનભિગમનના કારણે હું તેને હૃદયંગમ કરી શકેલ ન હતો. મેં તેને સ્વયં સાક્ષાત્ જાણેલ ન હતો. બીજાઓ પાંસેથી સાંભળેલ ન હતો. અનુ-ભવ જનિત સંસ્કાર (ધારણ) ન હોવાથી સ્મરણ કરેલ ન હતો. તે મારા-માટે અવિજ્ઞાત હતો. અપ્રગટ હતો. સંશય વિગેરેથી રહિત ન હતો. નિર્યૂઢ ન હતો. અર્થાત્ સરલતા થી સમજવા માટે વિશાળ શાસ્ત્રમાંથી સંક્ષેપ કરીને ગુરૂ એ કૃપા પૂર્વક ઉધૃત કરેલ ન હતો તેથી તેના પર મેં વિશ્વાસ કરેલ ન હતો. અર્થાત્ આ પદોને મેં સંસાર તારક માન્યા ન હતા. તેના

प्रतीतः–नो विश्वसितः 'णो रोइयं' नो रोचितः–उत्साहातिरेकेणासेवनाभिमुखो न जातः 'भंते' हे भदन्त ! 'एएसिं णं पयाणं' एतेषां खलु पदानाम् 'एण्हिं' इदानीम्–भवन्मुखात् सच्छास्त्राणां शासनानन्तरम् 'जाणयाए' ज्ञानतया 'सवणाए' श्रवणतया 'बोहिए' बोधितया 'जाव उवहारणयाए' यावद् उपधारणतया–यावत्पदेन अभिगमाभिस्थानादीनामत्रैव पूर्वोक्तानां सङ्ग्रहः, उपधारणतया एतानि पदानि ज्ञातानि त्वत्प्रसादेन श्रुतानीदानीम्–इदानीं सम्यगवगतानि–यावदिदानीं निश्चितानि, 'एयमट्ठं सद्दहामि' एतमर्थं श्रद्दधामि–संसारोत्तारकं जानामि, 'पत्तियामि' प्रत्येमि प्रीत्या प्राप्नोमि, 'रोएमि' रोचयामि–उत्साहेनासेवनाभिमुखो भवामि, 'एवमेव से जहेयं तुब्भे वदह' एवमेतद् यथा यूयं वदथ ।

'तएणं भगवं गोयमे उदगं पेढालपुत्तं एवं वयासी' ततः–तदनन्तरं खलु भगवान् गौतम उदकं पेढालपुत्र मेवमवादीत्–'सद्दहाहि णं अज्जो' हे आर्य उदक ! श्रद्धत्स्व खलु आगमवाक्ये । 'पत्तियाहि णं अज्जो' प्रतीहि खलु आर्य ! 'रोएहि

इन पर प्रतीति नहीं की, इन पर रुचि नहीं की अर्थात् अत्यन्त बढते हुए उत्साह के साथ इनके सेवन के लिए अभिमुख नहीं हुआ। भगवन् ! अब आपके श्रीमुख से इन पदों को अब जाना है, अब सुना है, समझा है यावत् धारण किया है। अतएव इन पदों पर मैं अब श्रद्धा करता हूं प्रतीति करता हूं रुचि करता हूं अर्थात् इन्हें संसार से तारने वाला समझता हूं, प्रेम पूर्वक प्राप्त करता हूं । उत्साह पूर्वक सेवन के लिए उद्यत होता हूं। आपने जो कहा है, वही सत्य है

तत्पश्चात् भगवान् गौतम ने उदक पेढालपुत्र से इस प्रकार कहा–हे आर्य ! आगम वाक्य पर अर्थात् मेरे कथन पर श्रद्धा करो, हे आर्य! प्रतीति करो, हे आर्य ! रुचि करो । जैसा हमने कहा है, वही सत्य है ।

પર પ્રતીતિ કરેલ ન હતી તેના પર રૂચિ કરેલ ન હતી અર્થાત્ અત્યંત વધતા એવા ઉત્સાહની સાથે તેના સેવન માટે અભિમુખ થયેલ નથી હે ભગવન્ હવે આપના શ્રીમુખથી આ પદોને હવે જાણેલ છે હવે સાંભળેલ છે. હવે સમજેલ છે યાવત્ ધારણ કરેલ છે. તેથી જ આ પદો પર હું હવે શ્રદ્ધા કરૂં છું, પ્રતીતિ કરૂં છું. રૂચિ કરૂં છું. અર્થાત્ આને સંસારથી તારવાવાળા સમજું છું. તેને પ્રેમપૂર્વક ગ્રહણ કરૂં છું. ઉત્સાહપૂર્વક તેના સેવન માટે ઉદ્યમવાળો બનું છું. આપે જે કહેલ છે, એજ સત્ય છે.

તે પછી ભગવાન્ ગૌતમસ્વામીએ ઉદકપેઢાલપુત્રને આ પ્રમાણે કહ્યું–હે આર્ય ! આગમના વાક્ય પર અર્થાત્ મારા કથન પર શ્રદ્ધા કરો. હે આર્ય!

णं अज्जो' रोचय खलु आर्य ! 'एवमेयं जह णं अम्हे वयामो' एवमेतद् यथा खलु वयं वदामः, सत्यमेव सर्वं प्रतिपादयामो नाऽन्यथा कर्त्तव्यो वा 'तए णं से उदए पेढालपुत्ते भगवं गोयमं एवं वयासी' ततः खलु स उदकः पेढालपुत्रो भगवन्तं गौतममेवमवादीत् 'इच्छामि णं भंते' हे भदन्त ! इच्छामि 'तुब्भं अंतिए' युष्माकमन्तिके-भवतां समीपे 'चाउज्जामाओ धम्माओ पंचमहव्वइयं सप्पडिक्कमणं धम्मं उवसंपज्जित्ता णं विहरित्तए' चातुर्यामाद्धर्मात् चातुर्यामिकश्चतुर्महाव्रत-लक्षणो धर्मस्तस्मात् पञ्चमहाव्रतिकं साधुधर्मम् उपसंपद्य-प्राप्य खलु विहर्तुम्,

सप्रतिक्रमणं धर्ममुपसंपद्य प्राप्य विहर्तुम् भवत्समीपे पञ्चमहाव्रतं ग्रहीतुमिच्छामीत्यर्थः, इति श्रुत्वा गौतमो भगवत्समीपं नयति-'तए णं से भगवं गोयमे उदयं पेढालपुत्तं गहाय' ततः खलु स भगवान् गौतमः उदकं पेढालपुत्रं गृहीत्वा 'जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ' यत्र श्रमणो भगवान् महावीर स्तत्रोपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य-भगवत्समीपं गत्वा 'तए णं से उदए पेढालपुत्ते' श्रमणं भगवन्तं महावीरं त्रिःकृत्वः 'आयाहिणं पयाहिणं करित्ता' आदक्षिणां प्रदक्षिणां कृत्वा 'वंदइ नमंसइ' वन्दते नमस्यति 'वंदित्ता नमंसित्ता' वन्दित्वा नमस्यित्वा 'एवं वयासी' एवमवादीत् 'इच्छामि णं भंते ! तुब्भं अंतिए' इच्छामि खलु भदन्त ! तवान्तिके 'चाउज्जामाओ धम्माओ'

हमने यथार्थ कहा है। आप इससे विपरीत न करें और न माने।

तब उदक पेढालपुत्र ने भगवान् गौतम से इस प्रकार कहा-भगवन् मैं चातुर्याम धर्म के बदले पांच महाव्रत रूप धर्म को प्राप्त करके विचरना चाहता हूं, तथा सप्रतिक्रमण धर्म को अंगीकार करना चाहता हूं।

उदकपेढालपुत्र की इच्छा जानकर गौतमस्वामी उन्हें जहां भगवान् श्री महावीर थे, वहां लेगए। भगवान् के समीप पहुच कर उदकपेढालपुत्र ने श्रमण भगवान् महावीर को तीनवार आदक्षिण प्रद-

---

મારા કથન પર પ્રતીતિ કરો. હે આર્ય ! મારા કથનની રૂચિ કરો. અમે જે રીતે કહેલ છે, એજ સત્ય છે. મેં યથાર્થ કહેલ છે. આપ તેને ઉલ્ટું ન સમજો કે ન કરો.

ઉદક પેઢાલપુત્રે તે પછી ભગવાન્ ગૌતમસ્વામીને આ પ્રમાણે કહ્યું-હે ભગવાન્ હું ચાતુર્યામ ધર્મને બદલે પાંચ મહાવ્રત રૂપ ધર્મને પ્રાપ્ત કરીને વિચરવા ચાહું છું. તથા પ્રતિક્રમણ સહિત ધર્મનો અંગીકાર કરવા ચાહું છું.

ઉદક પેઢાલપુત્રની આ પ્રમાણેની ઇચ્છા જાણીને ગૌતમસ્વામી તેઓને જ્યાં મહાવીરસ્વામી હતા ત્યાં લઇ ગયા ભગવાનની પાસે પહોંચીને ઉદક પેઢાલપુત્રે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીને ત્રણ વાર આદક્ષિણા પ્રદક્ષિણા

मिथ्या। अपितु तयोरभेदवाद एव श्रेयान् इति तज्जीवतच्छरीरवादि चार्वाकमतम्। भिन्नं शरीरात्मवादमस्वीकृत्य ते नास्तिकाः यत् जीववधाय परानुपदिशन्ति तदेव दर्शयति-'से हंता' स नास्तिकः हन्ता-स्वयं हननक्रियायाः कर्त्ता सन् परान् उपदिशति-हे लोक। 'तं हणह' तं-जीवं हत-घातयत 'खणह' खनत पृथिवीम् 'छणह' क्षिणुत-हत जीवान्, 'डहह' दहत-ज्वालयत, 'पयह' पचत अग्नौ, 'अलुंपह' आलुम्पत लुण्टत वस्त्रादीन् 'विलुंपह' विलुम्पत-विशेषेण लुण्टत, 'सहसा कारेह' सहसा कारयत-बलात्कारं कुरुत, 'विपरामुसह' विपरामृशत पीडोत्पादनपूर्वकं जीववधं कुरुत, 'एयावया जीवे णत्थि परलोए' एतावान् देहमात्रो जीवो नास्ति परलोको येन हिंसादिकरणे भयं संभवेत्। तथा-'ते णो एवं विप्पडिवेदेंति' ते नो एवम्-वक्ष्यमाणवचनम् विप्रतिवेदयन्ति-अभ्युपगच्छन्ति न स्वीकुर्वन्तीत्यर्थः, तदेवं दर्शयति-'तं जहा' इत्यादि, 'तं जहा-किरियाइ वा अकिरियाइ वा सुक्कडेइ वा दुक्कडेइ वा' तद्यथा-क्रियां वा अक्रियां वा सुकृतं वा दुष्कृतं वा 'कल्लाणेइ वा पावएइ वा' साहुइ वा असाहु वा सिद्धीइ वा असिद्धीइ वा निरएइ वा अनिरएइवा' कल्याणं वा

यह चार्वाकमत 'नास्तिकवाद' का उल्लेख किया गया है।

शरीर और आत्मा को अभिन्न स्वीकार करके नास्तिक दूसरों को हिंसाका उपदेश देते हैं सो दिखलाते हैं-वह नास्तक लोग जीवों का स्वयं घातक होता है और 'उसे मारो' इत्यादि उपदेश देकर हननक्रिया में दूसरों का प्रयोजक होता हैं। वह कहता है-खोदो, छेदन करो, जलाओ पकाओ, लूटो, खूब लूटो, विना विचारे मार डालो, विपरामर्श करो, इत्यादि। यह देह ही जीव है, परलोक नहीं है, जिससे हिंसा आदि पाप करनेमें भय हो। वे उल्टी बाते करते हुए कहते हैं-क्रिया अक्रिया, सुकृत दुष्कृत, बुरा भला, साधु असाधु, सिद्धि असिद्धि नरक अनरक आदि

આ ચાર્વાક મત (નાસ્તિક મત-વાદ) નો ઉલ્લેખ કરેલ છે,

શરીર અને આત્માને એક હોવાનું સ્વીકારીને આ નાસ્તિકો બીજાઓને હિંસાનો ઉપદેશ આપે છે. તેજ બતાવે છે.-ત નાસ્તિક લોકો સ્વયં જીવોનો ઘાત કરવા વાળા હોય છે. અને 'તેઓને મારો' વિગેરે પ્રકારથી ઉપદેશ આપીને હનનક્રિયામાં બીજાઓને પ્રેરક થાય છે. તેઓ કહે છે કે-ખોદો, છેદન કરો, બાળો, પકાવો, લુંટો, ખૂબ લુંટો વગર વિચારે મારી નાખો, વિપરામર્શ કરો વિગેરે, આ શરીર જ જીવ છે, પરલોક નથી, કે જેથી હિંસા વિગેરે પાપ કરતાં ડરવું પડે. તેઓ ઉલ્ટી વાતો કરતાં કહે છે કે-ક્રિયા, અક્રિયા, સુકૃત, દુષ્કૃત, ભલું, બુરૂં, સારૂં કે ખરાબ, સિદ્ધિ કે અસિદ્ધિ, નરક, અનરક,

चातुर्यामाद् धर्मात् 'पंचमहव्वइयं सपडिक्कमणं धम्मं उवसंपज्जित्ता णं विहरित्तए' पञ्चमहाव्रतिकं सप्रतिक्रमणं धर्ममुपसंपद्य-प्राप्य खलु विहर्त्तुम्। 'तए णं से समणे भगवं महावीरे उदयं एवं वयासी' ततः खलु स श्रमणो भगवान् महावीरः-उदक मेवमवादीत्। 'अहासुहं देवाणुप्पिया' यथासुखं देवानुप्रिय! 'मा पडिबंधं करेह' मा प्रतिबन्धं कार्षीः-विलम्बं मा कुरु। 'तए णं से उदए पेढालपुत्ते' ततः खलु स उदकः पेढाल पुत्रः 'समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए' श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यान्तिके सविधे 'चाउज्जामाओ धम्माओ' चातुर्यामाद् धर्मात् 'पंच महव्वइयं' पञ्चमहाव्रतिकम् 'सपडिक्कमणं धम्मं' सप्रतिक्रमणं धर्मम् 'उवसंपज्जित्ता' उपसंपद्य 'विहरइ' विहरति 'त्तिबेमि' इति शब्दः समाप्त्यर्थकः, सुधर्मस्वामी कथयति-इत्यहं कथयामीति ॥सू० १४॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूछत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित — कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य – जैनधर्मदिवाकर
-पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री
"सूत्रकृताङ्गसूत्रस्य" समयार्थबोधिन्या-
ख्यायां व्याख्यायां द्वितीयश्रुतस्कन्धे
॥ सप्तममध्ययनं समाप्तम् ॥२-७॥

क्षिण पूर्वक अर्थात् विधि पूर्वक वन्दना की। उनकी स्तुतिकी। नमस्कार किया। स्तुति और नमस्कार करने के पश्चात् इस प्रकार कहा-हे भगवन्! मैं आपके समीप चातुर्याम धर्म के बदले प्रतिक्रमण सहित पांच महाव्रतों वाले धर्म को अंगीकार करके विचरना चाहता हूं।

तब श्रमण भगवान् महावीर ने उदक पेढालपुत्र से कहा-देवानुप्रिय! जिसमें सुख उपजे, उसे करने में विलम्ब न करो।

પૂર્વક અર્થાત્ વિધિપૂર્વક વંદના કરી. તેઓની સ્તુતિ કરી તેમને નમસ્કાર કર્યા. સ્તુતિ અને નમસ્કાર કર્યા પછી આ પ્રમાણે કહ્યુ-હે ભગવન્ હુ આપની પાસે ચાતુર્યામ ધર્મને બદલે પ્રતિક્રમણ સહિત પાંચ મહાવ્રતોવાળા ધર્મનો સ્વીકાર કરીને વિચરવા ચાહુ છુ

આ સાંભળીને શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ ઉદક પેઢાલપુત્રને આ પ્રમાણે કહ્યુ-હે દેવાનુપ્રિય! જે પ્રમાણે તમને સુખ ઉપજે તે પ્રમાણે કરવામાં વિલમ્બ ન કરો.

तब उदकपेढालपुत्र श्रमण भगवान् महावीर के समीप चातुर्याम धर्म के बदले पांच महाव्रतों वाले प्रतिक्रमण सहित धर्म को अंगीकार करके विचरने लगे। 'इति' शब्द समाप्ति का सूचक है। सुधर्मा स्वामी ने जम्बूस्वामी से कहा-हे जम्बू! जैसा मैंने भगवान के मुख से सुना है वैसा ही तुम्हें कहता हूं ॥१४॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत "सूत्रकृताङ्गसूत्र" की समयार्थबोधिनी व्याख्या के द्वितीय श्रुतस्कंध का सातवां अध्ययन समाप्त ॥२-७॥

તે પછી ઉદક પેઢાલપુત્ર શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરની પાંસે ચાતુર્યામ ધર્મને બદલે પાંચ મહાવ્રતોવાળા પ્રતિક્રમણ સહિત ધર્મનો સ્વીકાર કરીને વિચરવા લાગ્યા. 'इति' શબ્દ સમાપ્તિનો સૂચક છે. સુધર્માસ્વામીએ જમ્બૂ-સ્વામીને કહ્યું-હે જમ્બૂ! મેં જે પ્રમાણે ભગવાનના મુખથી સાંભળેલ છે, એજ પ્રમાણે તમોને કહું છું. ॥૧૪॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત 'સૂત્રકૃતાંગસૂત્ર' ની સમયાર્થબોધિની વ્યાખ્યાના બીજા શ્રુતસ્કંધનું સાતમું અધ્યયન સમાપ્ત ॥૨-૭॥

पापकं वा साधु वा असाधु वा सिद्धि वा तत्र सिद्धिर्मोक्षः, असिद्धि वा-असिद्धिः-संसारः 'निरयं वा अनिरयं वा' एवं रूपेण ते धर्माऽधर्मादीनां सत्तामपि नेच्छन्ति 'एवं ते विरूवरूवेहिं कम्मसमारंभेहिं विरूवरूवाइं कामभोगाइं समारभंति भोयणाए' एवं ते विरूपरूपैरनेकप्रकारकैः कर्मसमारम्भैः विरूपरूपान् नानाप्रकारकान् कामभोगान् समारभन्ते भोगाय विषयोपसेवनाय परलोकं पुण्यं पापं च विस्मृत्य, अज्ञानात् विविधप्रकारकं कर्म कुर्वन्ति। 'एवं एगे पागब्भिया' एवमेके प्रागल्भिकाः अनात्मवादस्वीकारेण धृष्टाः 'निक्खम्म' निष्क्रम्य-स्वगृहान्निर्गत्य-आदाय च दीक्षां साधुवेषं परिदधानाः 'मामगं धम्मं' मामकं धर्मम्, मया प्रतिपाल्यमान एवैष धर्मः सर्वथा श्रेष्ठः, इति 'पन्नवेंति' प्रज्ञापयन्ति 'तं सद्दहमाणा तं पत्तियमाणा तं रोयमाणा' तं शरीरात्मवादम् 'सद्दहमाणा' श्रद्दधानाः-तत्र श्रद्धां कुर्वाणाः-नास्तिकवादे श्रद्धां कुर्वन्तः 'तं रोयमाणा' तमेव रोचमाना अभिलषन्तो ये केचन राजानः 'साहुसुयक्खाए' साधु

कुछ नहीं है। इस प्रकार कह कर वे धर्म अधर्म का भी अस्तित्व स्वीकार नहीं करते। वे नाना प्रकार के कर्मसमारंभ करके अनेक प्रकार के कामभोगों का सेवन करते हैं या विषयों का भोग करने के लिए विविध प्रकार के दुष्कृत्य करते हैं। वे नारकी परलोक तथा पुण्य और पाप को भूल कर-अज्ञान से उनका अनादर करके इस प्रकार धृष्टता करते हैं। वे गृह से निकल कर और दीक्षा लेकर साधु का वेश धारण कर लेते हैं और दूसरों को ऐसा प्रतिपादन करते हैं कि हमारा धर्म ही सर्वथा उत्तम है।

उस शरीरात्मवाद पर श्रद्धा करते हुए, प्रतीति करते हुए, रुचि करते हुए कोई कोई राजा आदि उनसे कहते हैं, हे श्रमण! अथवा

વિગેરે કંઈજ નથી. આ પ્રમાણે કહીને તેઓ ધર્મ, અધર્મનું અસ્તિત્વ પણ સ્વીકારતા નથી. તેઓ અનેક પ્રકારના કર્મોનો સમારંભ કરીને અનેક પ્રકારના કામભોગોનું સેવન કરે છે. અથવા વિષયોનો ભોગ કરવા માટે અનેક પ્રકારના દુષ્કૃત્ય-ખરાબ કામો કરે છે. તે નારકી પરલોક તથા પુણ્ય અને પાપને ભૂલીને-અજ્ઞાનથી તેનો અનાદર કરીને આ રીતે ધૃષ્ટપણું કરે છે. તેઓ ઘરથી નીકળીને અને દીક્ષા લઈને સાધુનો વેશ ધારણ કરી લે છે. અને બીજાઓની સામે એવું સમર્થન કરે છે કે-અમારો ધર્મ જ સર્વથી ઉત્તમ છે.

તે શરીરના આત્મવાદ પર શ્રદ્ધા-વિશ્વાસ કરતા થકા પ્રતીતિ-ખાત્રી કરતા થકા, કોઈ કોઈ રાજા વિગેરે તેઓને કહે કે હે શ્રમણ! અથવા હે

स्वाख्यातम्-सम्यक् श्रीमद्भिः प्रतिपादितम् इति ते कथयन्तः। 'समणेइवा-माहणेइ वा' हे श्रमणाः इति वा हे ब्राह्मणाः इति वा, भोः श्रमणाः! भो ब्राह्मणाः! इति ब्रुवन्तस्ते 'कामं खलु आउसो! तुमं पूययामि' कामं खलु हे आयुष्मन्! त्वां पूजयामि 'तं जहा' तद्यथा-'असणेण वा पाणेण वा खाइमेण वा साइमेण वा' अशनेन वा पानेन वा खाद्येन वा-स्वाद्येन वा 'वत्थेण वा' वस्त्रेण वा 'पडिग्गहेण वा' प्रतिग्रहेण वा 'कंबलेण वा' कम्बलेन वा 'पायपुंछणेण वा' पादप्रोञ्छनेन वा 'तत्थेगे पूयणाए' तत्रैके पूजनायै 'समाउट्टिंसु' समुत्थितवन्तः 'तत्थेगे पूयणाए निकाइंसु' तत्रैके पूजनायै राजादीन् निकाचितवन्तः-स्वसिद्धान्ते दृढीकृतवन्तः, एवं प्रतिबोधिताश्च केचन राजानस्तदीय धर्ममासाद्य पूजनीयोऽयमिति मत्वा विविधोपहारैस्तमेव पूजयन्ति। 'पुव्वमेव तेसिं णायं भवइ' पूर्वमेव तेषां ज्ञातं भवति, पूर्वं तु इत्थं प्रतिज्ञां कुर्वन्ति यत् श्रमणा भविष्याम इत्यादिरूपाम्। 'समणा भविस्सामो' श्रमणा भविष्यामः 'अणगारा' अनगाराः सर्वत्र 'भविष्यामः' इति योजनीयम्। 'अकिंचणा' अकिञ्चनाः 'अपुत्ता' अपुत्राः स्त्र्यादिपरिग्रहशून्यतया पुत्ररहिताः 'अपसू' अपशवः-चतुष्पदरहिताः 'परदत्तभोइणो'

हे ब्राह्मण! आपने यह बहुत अच्छा कथन किया है, वास्तव में आपका धर्म ही बहुत अच्छा है। हम आपको अशन, पान, खादिम और स्वादिम आहार से तथा वस्त्र से, पात्र से, कंबल से और पादप्रोंछन से आदर करते हैं-आपका सत्कार करते हैं। इस प्रकार कह कर वे राजा आदि उनका आदर करने को उद्यत हो जाते हैं। उन्हें धर्मश्रवण के बदले नाना प्रकार के उपहार प्रदान करते हैं और वे नास्तिकवादके उपदेशक उन राजा आदि को अपने मत में मजबूत करते हैं। पहले तो वे ऐसी प्रतिज्ञा करते हैं कि हम श्रमण होंगे अनगार होंगे, अकिंचन होंगे, पुत्र आदि समस्त परिवार के त्यागी बनेंगे, चतुष्पद

બ્રાહ્મણ! આપે આ કથન ઘણું જ ઉત્તમ કહ્યું છે, વાસ્તવિક રીતે આપનો ધર્મ જ ઘણો જ સારો છે. અમે આપનો અશન, પાન, ખાદિમ, અને સ્વાદિમ, અહારથી અને વસ્ત્રથી, પાત્રથી કાંબળથી, અને પાદપ્રોંછનથી આદર કરીએ છીએ, આપનો સત્કાર કરીએ છીએ. આ પ્રમાણે કહીને તે રાજા વિગેરે તેઓનો આદર કરવા માટે ઉદ્યમશીલ બને છે, ધર્મ શ્રવણ કર્યા બાદ તેઓને અનેક પ્રકારની ઉપહાર-ભેટ આપે છે, અને તેઓ નાસ્તિક વાદના ઉપદેશકો તે રાજા વિગેરેને પોતાના મતમાં દૃઢ-મજબૂત બનાવે છે.

પહેલાં તો તેઓ એવી પ્રતિજ્ઞા કરે છે કે—અમે શ્રમણ બનીશું. અનગાર થઈશું. નિર્ધન થઈશું. પુત્ર વિગેરે સઘળા પરીવારનો ત્યાગ કરીશું.

परदत्तभोजिनः 'भिक्खुणो' भिक्षवः 'पावं कम्मं णो करिस्सामो' पापं कर्म न करिष्यामः। एतादृशीं प्रतिज्ञां ते कुर्वन्ति पूर्वम्, परन्तु-'समुट्ठाए अप्पणा अप्पडिविरया भवंति' समुत्थाय ते आत्मना अप्रतिविरता भवन्ति, 'पापकर्मादिकं न करिष्यामः' इति दृढं प्रतिज्ञाय गृहादिकं परित्यज्याऽपि पापाद्विरता न भवन्ति किन्तु तदेव प्रतिज्ञाततपोविरोधिपापकर्म-आरभन्ते। तदेवाऽग्रे सूत्रकारो दर्शयति-'सयमाइयंति' स्वयमाददते-पापकर्म स्वीकुर्वन्ति 'अन्ने वि आदियावेंति' अन्यानपि-आदापयन्ति-स्वीकारयन्ति 'अन्नें वि आययंतं' अन्यानपि आददतः 'समणुजाणंति' समनुजानन्ति-अनुमोदयन्ति। 'एवमेव ते इत्थिकामभोगेहिं' एवमेव ते स्त्रीकामभोगेषु 'मुच्छिया' मूर्च्छिताः-मूर्च्छामुपगताः 'गिद्धा गढिया' गृद्धाः गृद्धिभावमुपगताः ग्रथिताः-कामभोगासक्ताः 'अज्झोववन्ना' अध्युपपन्नाः आधिक्येन कामभोगे प्रसक्ताः, 'लुद्धा' लुब्धाः-कामभोगसंग्रहे लोलुपाः, 'रागदोसवसट्टा' रागद्वेषवशार्त्ताः-रागद्वेषसमापन्नाः, रागद्वेषैरुपपन्नाः, 'ते णो अप्पाणं समुच्छेदेंति' ते

के त्यागी बनेंगे, स्वयं पचन पाचन आदि न करके दूसरों के द्वारा प्रदत्त भोजन ही ग्रहण करेंगे, भिक्षुक बनेंगे और पापकर्म का त्याग करेंगे। परन्तु इस प्रकार की प्रतिज्ञा करके और गृहत्याग करके भी वे पापों से विरत निवृत्त नहीं होते, परन्तु प्रतिज्ञात तपोविधि से विरुद्ध पापकर्मों का आरंभ करते हैं। यही बात आगे दिखलाते हैं-वे स्वयं पापकर्म को स्वीकार करते है, दूसरों से पापकर्म करवाते हैं और पापकर्म करने वालों की अनुमोदना करते हैं। इसी प्रकार वे स्त्रियों और कामभोगों में मूर्छित हो जाते हैं, गृद्ध हो जाते हैं, अतीव आसक्त हो जाते है, लुब्ध हो जाते हैं, कामभोगों की सामग्री के संग्रह में लोलुप हो जाते हैं। इस प्रकार राग और द्वेष के वशीभूत होकर वे न तो अपना ही उद्धार कर सकते हैं और न

ચતુષ્પદ-પશુઓનો ત્યાગ કરીશું. સ્વયં પચન, પાચન વિગેરે ન કરતાં બીજાઓએ આપેલ ભોજન જ કરીશું. ભિક્ષુક બનીશું અને પાપકર્મનો ત્યાગ કરીશું. પરંતુ આવા પ્રકારની પ્રતિજ્ઞા કરીને અને ઘરનો ત્યાગ કરીને પણ તેઓ પાપોથી નિવૃત્ત થતા નથી. પરંતુ પહેલા પ્રતિજ્ઞા કરેલ તપની વિધિથી વિરૂદ્ધ પાપકર્મોનો આરંભ કરે છે. એજ વાત આગળ બતાવે છે.-તેઓ સ્વયં પાપકર્મનો સ્વીકાર કરે છે. બીજાઓની પાંસે પાપકર્મ કરાવે છે. અને પાપકર્મ કરવાવાળાનુ અનુમોદન કરે છે. એજ પ્રમાણે તેઓ સ્ત્રિયો અને કામભોગોમાં મૂછિત થઈ જાય છે; ગૃદ્ધ-આસક્ત થઈ જાય છે. અત્યંત આસક્ત થઈ જાય છે. લુબ્ધ થઇ જાય છે. કામભોગોની સામગ્રીના સંગ્રહમાં લોલુપ થઈ જાય છે. આ રીતે રાગ અને દ્વેષને વશ થઇને તેઓ પોતાનો

णो अप्पाणं समुच्छेदेंति' ते नो आत्मानं समुच्छेदयन्ति-नात्मानमुद्धरन्ति, 'ते णो परं समुच्छेदेंति' ते नो परं समुच्छेदयन्ति-न परमुद्धरन्ति, ते संसारपाशात् न स्वयं मुक्ता भवन्ति, न वा परं मोचयन्ति, 'ते णो अण्णाइं पाणाइं भूयाइं जीवाइं सत्ताइं समुच्छेदेंति' ते नो अन्यान् प्राणान् भूतानि जीवान्-सत्त्वान् समुच्छेदयन्ति-समुद्धरन्ति। स्वयमसिद्धाः कथं परान् साधयिष्यन्तीति न्यायेन अन्यानपि प्राणिवर्गान् संसारात् कथमपि तारयितुं समर्था न भवन्ति। तदेवम्-'पहीणा पुव्वसंजोगं आयरियं मग्गं असंपत्ता इति' प्रहीणाः-विभ्रष्टाः 'पुव्वसंजोगं' पूर्वसंयोगात्-पूर्वस्मात् संयोगात् स्त्री पुत्रादि स्वात्मीयादपि प्रहीणाः-रहिता अपि, तथा-'आयरियं' आर्यं मार्गम्-मोक्षमार्गम् 'असंपत्ता' असंप्राप्ताः, इति-एवं रूपेण 'ते णो' ते नास्तिकाः नो-नैव कथमपि 'हव्वाए' अर्वाचे 'णो पाराए' नो पाराय न संसाराय न मुक्तये इति भावः, किन्तु-अन्तरा-मध्ये कामभोगेषु 'निसन्ना' निषण्णाः-निमग्नाः-स्त्र्यादि सुखसाधनमैहिकं परित्यज्य प्रव्रजिताः, अतस्तत्सुखेन वञ्चिता अभवन् सम्यङ्मार्गस्य अप्राप्त्या मोक्षमपि न प्राप्स्यन्ति,

---

दूसरों का उद्धार कर सकते हैं। न स्वयं संसार के पाश से छुटकारा पाते हैं, न दूसरों को छुड़ा सकते हैं। जो स्वयं सिद्ध नहीं है वह दूसरों को कैसे सिद्ध कर सकता है? इस न्याय के अनुसार वे संसार के प्राणिवर्ग को तारने में किसी भी प्रकार समर्थ नहीं होते हैं। इस प्रकार वे स्त्री पुत्र आदि अपने परिवार से तो भ्रष्ट हो जाते हैं परन्तु मोक्षमार्ग को प्राप्त नहीं कर पाते हैं। न इधर के रहते हैं, न उधर के रहते है। बीच में ही कामभोगों के कीचड में फस जाते हैं। अर्थात् स्त्री आदि ऐहिक सुखसाधनों को त्याग कर दीक्षित हो जाते हैं और मोक्ष का समीचीन मार्ग न प्राप्त कर सकने के कारण मोक्ष भी प्राप्त

પણ ઉદ્ધાર કરી શકતા નથી, તેમજ બીજાઓનો ઉદ્ધાર પણ કરી શકતા નથી. પોતે સંસારના પાશમાંથી છૂટિ શકતા નથી. તો પછી બીજાઓને તો કેવી રીતે છોડાવી શકે? જેઓ પોતે સિદ્ધ નથી, તેઓ બીજાઓને કેવી રીતે સિદ્ધ કરી શકે? આ ન્યાય પ્રમાણે તેઓ સંસારના પ્રાણિ વર્ગને તારવામાં કોઈ પણ રીતે સમર્થ થતા નથી. આ પ્રમાણે સ્ત્રી, પુત્ર વિગેરે પોતાના પરિવારથી ભ્રષ્ટ થઇ જાય છે, પરંતુ મોક્ષમાર્ગને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. તેઓ અહિંના રહેતા નથી તેમ ત્યાના પણ રહેતા નથી. વચમાં જ કામભોગોના કાદવમા ફસાઈ જાય છે. અર્થાત્ સ્ત્રી વિગેરેને ઐહિક-આલોક સંબંધી સુખ સાધનોનો ત્યાગ કરીને દીક્ષિત થઈ જાય છે, અને મોક્ષનો યોગ્ય માર્ગ પ્રાપ્ત ન કરી શકવાથી મોક્ષમાર્ગ પણ મેળવી શકતા નથી. આ રીતે

एवम् उभयतो विभ्रष्टा मध्ये संसारमहोदधौ दुःखे निमग्ना भवन्ति। न विवक्षितं पद्मवरपुण्डरीकोत्क्षेपणादिककार्यं प्रसाधयन्ति। 'इह पढमे पुरिसजाए' इति प्रथमः पुरुषजातः, 'तज्जीव तच्छरीरएत्ति आहिए' तज्जीवतच्छरीरक इत्याख्यातः। यः पुष्करिण्याः पूर्वतटादागत आसीत् स नास्तिको दृष्टान्तद्वारा तीर्थङ्करेण प्रतिपादित इति ॥सू० ९॥

मूलम्—अहावरे दोच्चे पुरिसजाए पंचमहब्भूइए त्ति आहिज्जइ, इह खलु पाईणं वा संतेगइया मणुस्सा भवंति अणुपुव्वेणं लोयं उववन्ना, तं जहा—आरिया वेगे अणारिया वेगे एवं जाव दुरूवा वेगे, तेसिं च णं महं एगे राया भवइ महया० एवं चेव णिरवसेसं जाव सेणावइपुत्ता, तेसिं च णं एगइए सड्ढी भवइ कामं तं समणा य माहणा य संपहारिंसु गमणाए, तत्थ अन्नयरेणं धम्मेणं पन्नत्तारो वयं इमेणं धम्मेणं पन्नवइस्सामो से एवं थाणह भयंतारो! जहा मए एस धम्मे सुयक्खाए सुपन्नत्ते भवइ, इह खलु पंचमहब्भूया, जेहिं नो विज्जइ

नहीं कर पाते हैं। इस प्रकार दोनों ओर से भ्रष्ट होकर संसार महासागर में ही निमग्न होते हैं। उनकी दशा पुण्डरीक को प्राप्त करने में विफल हुए उस प्रथम पुरुष जैसी हो जाती है।

यह आत्मा और शरीर दोनों को एक मानने वाले 'तज्जीव तच्छरीरवादी' प्रथम पुरुष के समान हैं जो पूर्व दिशा से पुष्करिणी के तट पर आया था। तीर्थंकर भगवान् ने उसकी उपमा नास्तिकसे दी है ॥९॥

બન્ને તરફથી ભ્રષ્ટ થઈને સંસાર રૂપી મહા સાગરમાં જ દુઃખમાં ડૂબી જાય છે. તેની દશા પુંડરીકને પ્રાપ્ત કરવામાં નિષ્ફળ થયેલા તે પહેલા પુરૂષના જેવી થઈ જાય છે.

આ આત્મા અને શરીર બન્નેને એક માનવાવાળા 'तज्जीवतच्छरीरवादी' પહેલા પુરૂષની સરખા છે. કે જે પૂર્વ દિશાએથી પુષ્કરિણી—વાવના કિનારા પર આવેલ હતો. તીર્થંકર ભગવાને નાસ્તિકને તેની ઉપમા આપી છે. ॥૯॥

किरियाइ वा अकिरियाइ वा सुक्कडेइ वा दुक्कडेइ वा कल्लाणेइ वा पावएइ वा साहुइ वा असाहुइ वा सिद्धीइ वा असिद्धीइ वा णिरएइ वा अणिरएइ वा अवि अंतसो तणमायमवि। तं च पिहुद्देसेणं पुढोभूतसमवायं जाणेज्जा, तं जहा—पुढवी एगे महब्भूए आऊ दुच्चे महब्भूए तेऊ तच्चे महब्भूए वाऊ चउत्थे महब्भूए आगासे पंचमे महब्भूए, इच्चेए पंच महब्भूया अणिम्मिया अणिम्माविया अकडा णो कित्तिमा णो कडगा अणाइया अणिहया अवंझा अपुरोहिया सतंता सासया आयछट्ठा, पुण एगे एवमाहु—सतो णत्थि विणासो असतो णत्थि संभवो। एयावया व जीवकाए, एयावया व अत्थिकाए, एयावया व सव्वलोए, एयं मुहं लोगस्स करणयाए, अवि अंतसो तणमायमवि। से किणं किणावेमाणे हणं घायमाणे पयं पयावेमाणे अवि अंतसो पुरिसमवि कीणित्ता घायइत्ता एत्थं पि जाणाहि णत्थित्थदोसो, ते णो एवं विप्पडिवेदेंति, तं जहा—किरियाइ वा जाव अणिरएइ वा, एवं ते विरूवरूवेहिं कम्मसमारंभेहिं विरूवरूवाइं कामभोगाइं समारभंति भोयणाए, एवमेव ते अणारिया विप्पडिवन्ना, तं सद्दहमाणा तं पत्तियमाणा जाव इइ, ते णो हव्वाए, णो पाराए अंतरा कामभोगेसु विसण्णो, दोच्चे पुरिसजाए पंचमहब्भूएत्ति आहिए ॥सू० १०॥

छाया—अथापरो द्वितीयः पुरुषजातः पाञ्चमहाभूतिक इत्याख्यायते। इह खलु प्राच्यां वा ४ सन्त्येके मनुष्या भवन्ति आनुपूर्व्या लोकमुपपन्नाः तद्यथा—आर्या एके, अनार्या एके, एवं यावद् दूरूपा एके, तेषां च खलु महान् एको राजा भवति महा०, एवमेव निरवशेषं यावत् सेनापतिपुत्राः, तेषां च खलु एकः श्रद्धावान्

भवति कामं तं श्रमणा वा ब्राह्मणा वा संप्रधार्षुः गमनाय। तत्राऽन्यतरेण धर्मेण प्रज्ञापयितारः, वयमनेन धर्मेण प्रज्ञापयिष्यामः तदेवं जानीत भयत्रातारः। यथा मया एष धर्मः स्वाख्यातः सुप्रज्ञप्तो भवति, इह खलु पञ्चमहाभूतानि यैर्नो विद्यते क्रिया इति वा, अक्रिया इति वा, सुकृतम् इति वा, दुष्कृतमिति वा, कल्याणमिति वा, पापकमिति वा, साधु इति वा, असाधु इति वा, सिद्धिरिति वा, असिद्धिरिति वा, निरय इति वा, अनिरय इति वा, अपि अन्तशः तृणमात्रमपि। तच्च पृथक् उद्देशेन पृथग् भूतसमवायं जानीयात्, तद्यथा-पृथिवी एकं महाभूतम्, आपो द्वितीयं महाभूतम् तेजः तृतीय महाभूतम्, वायुः चतुर्थं महाभूतम् आकाशं पञ्चम महाभूतम्। इत्येतानि पञ्चमहाभूतानि अनिर्मितानि अनिर्मापितानि अकृतानि नो कृत्रिमाणि नो कृतकानि अनादिकानि अनिधनानि अवन्ध्यानि अपुरोहितानि स्वतन्त्राणि शाश्वतानि आत्मषष्ठानि। एके पुनरेवमाहुः-सतो नास्ति विनाशः असतो नास्ति सम्भवः। एतावानेव जीवकायः एतावानेव अस्तिकायः एतावानेव सर्वलोकः एतन् मुख्यं लोकस्य कारणम्, अपि अन्तशः तृणमात्रमपि। स क्रीणन् क्रापयन् घ्नन् घातयन् पचन् पाचयन् अप्यन्तशः पुरुषमपि क्रीत्वा घातयित्वा अत्रापि जानीहि नास्त्यत्र दोषः। ते नो एवं विप्रतिवेदयन्ति, तद्यथा-क्रियेति वा यावद् अनिरय इति वा। एवं ते विरूपरूपैः कर्मसमारम्भैः विरूपरूपान् कामभोगान् समारभन्ते भोगाय। एवमेव ते अनार्याः विप्रतिपन्नाः तत् श्रद्दधानाः तत् प्रतियन्तः यावदिति। ते नो अर्वाचे नो पाराय अन्तरा कामभोगेषु विषण्णाः, द्वितीयः पुरुषजातः पाञ्चमहाभूतिक इत्याख्यातः ॥सू० १०॥

टीका—अथ प्रथमपुरुषवर्णनानन्तरम्, द्वितीयपुरुषवर्णनमाह-'अहावरे' इति अथ-अपरे 'दोच्चे' द्वितीयः 'पुरिसजाए' पुरुषजातः 'पंचमहब्भूइए त्ति' पाञ्चमहाभूतिकः 'आहिज्जइ' आख्यायते। यो हि द्वितीयः पुरुषो मया कथितः पुष्करिण्या स्तटे स संसारे पुष्करिण्या द्वितीयतटे विद्यमानः पाञ्चमहाभूतिको

'अहावरे दोच्चे' इत्यादि।

टीकार्थ—प्रथम पुरुष का वर्णन करने के पश्चात् अब द्वितीय पुरुष का वर्णन किया जाता है। वह द्वितीय पुरुष पंचमहाभूतिक कहा गया है। अर्थात् पुष्करिणी के तट पर आया हुआ दूसरा पुरुष कहा गया था,

---

'अहावरे दोच्चे' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—પહેલા પુરૂષનું વર્ણન કરીને હવે બીજા પુરૂષનું વર્ણન કરવામાં આવે છે તે બીજો પુરૂષ પાંચ મહાભૂત કહેલ છે અર્થાત્ વાવના કિનારા પર આવેલ બીજો પુરૂષ કહેલ હતો. તેને અહિયા પાંચ મહાભૂતિક સમજી લેવો જોઈએ.

સૂ૦ ૧૦

विज्ञेयः। 'इह खलु पाईणं वा ४ संतेगइया मणुस्सा भवंति' इह-अस्मिन् मनुष्य-लोके खलु 'पाईणं वा ४' प्राच्यां वा ४-प्रतीच्यां वा उत्तरस्यां वा दक्षिणस्यां वा 'संतेगइया' सन्त्येके 'मणुस्सा' मनुष्याः 'भवंति' भवन्ति 'आणुपुव्वेणं लोयं उववन्ना' आनुपूर्व्या लोकमुपपन्नाः-अनेकभेदेषु लोकेषु समुत्पन्ना भवन्ति, 'तं जहा' तद्यथा 'आरियावेगे' आर्या वैके 'अणारिया वेगे' अनार्या वैके 'एवं जाव दुरूवा वेगे' एवं यावद् दूरूपा वा, एके, आर्या अनार्याः सुरूपा दूरूपा अनेकप्रकारका मनुष्या भवन्ति, 'तेसिं च' तेषां च पुरुषाणां मध्ये 'महं एगे राया भवइ' महानेको राजा भवति, 'महया एवं चेव निरवसेसं' महा० एवमेव निरवशेषम्। 'जाव सेणावइपुत्ता' यावत् सेनापतिपुत्राः, मनुष्याणामेको राजा पूर्वसूत्रोपदर्शितयथावद्वर्णितगुणगणगरिष्ठः। तस्य राज्ञः परिषद्भवति, तस्याम् उग्रोग्रपुत्रादयः सेनापतिपुत्रान्ताः सदस्या भवन्ति। 'तेसिं च णं एगइए सड्ढी भवइ' तेषां सदस्यानां च मध्ये, एकः श्रद्धावान् भवति। तेषु बहुषु सत्सु पुरुषेषु कश्चिदेको धर्मे श्रद्धावान् भवति, 'कामं तं समणा य माहणा य पहारिंसु गमणाए'

उसे यहां पंचमहाभूतिक समझ लेना चाहिए।

इस मनुष्यलोक में पूर्व आदि दिशाओं में कोई कोई मनुष्य होते हैं जो नाना रूपों में उत्पन्न हुए होते हैं, जैसे-कोई आर्य होते हैं, कोई अनार्य होते हैं, इसी प्रकार यावत् कोई सुरूप होते हैं, कोई कुरूप होते हैं। उन मनुष्यों में कोई एक राजा होता है। वह हिमवान् पर्वत के समान होता है, इत्यादि पूर्वसूत्र में कथित सब विशेषण यहां भी समझ लेने चाहिए। उस राजा की परिषद् होती है। ब्राह्मण से लेकर सेनापति पुत्र तक पूर्वोक्त उसके सदस्य होते हैं। उन सदस्यों में कोई कोई धर्म श्रद्धावान् भी होता है। उसके पास कोई श्रमण या ब्राह्मण

આ મનુષ્ય લોકમા પૂર્વ વિગેરે દિશાઓમાં કોઇ કોઇ મનુષ્યો એવા હોય છે કે જેઓ અનેક પ્રકારના રૂપોથી ઉત્પન્ન થયેલા હોય છે. જેમકે-કોઈ આર્ય હોય છે. તો કોઈ અનાર્ય હોય છે. એજ પ્રમાણે કોઈ સુંદર રૂપવાળો હોય છે, તો કોઈ ખરાબ રૂપ વાળો હોયછે. તે મનુષ્યોમાં કોઈ એક રાજા હોય છે, તે હિમાલય પર્વત જેવો હોય છે. વિગેરે પૂર્વ સૂત્રમાં કહેલ સઘળા વિશેષણો અહિયાં પણ સમજી લેવા જોઈએ. તે રાજાની પરિષદ્ સભા હોય છે. બ્રાહ્મણથી લઈને સેનાપતિના પુત્ર સુધી પહેલાં કહેલ તે સઘળા તે તે પરિષદ્ના સદસ્યો હોય છે તે સદસ્યોમાં કોઈ કોઈ ધર્મની શ્રદ્ધાવાળા પણ હોય છે, તેની પાંસે કોઇ શ્રમણ અથવા બ્રાહ્મણ જઈ

कामं तं श्रमणा वा ब्राह्मणा वा संप्रधार्य गमनाय प्रस्थितवन्तः। तादृशधर्मश्रद्धालुं स्वधर्मानुयायिकरणाय श्रमणा ब्राह्मणाश्च तत्समीपे गन्तुं समिच्छेयुः। 'तत्थ अन्नयरेणं धम्मेणं पन्नत्तारो वयम्' तत्राऽन्यतरेण धर्मेण प्रज्ञापयितारो वयम् 'इमेणं धम्मेणं पन्नवइस्सामो' अनेन–अस्मत्संमतधर्मेण प्रज्ञापयिष्यामः तं स्वधर्मानुयायिनं करिष्याम इति विचार्य ते तत्र तत्समीपं गत्वा कथयन्ति–वयं भवन्तं प्रज्ञापयिष्यामोऽमुं धर्मम्, तं धर्मम्–'से एवं मायाणह' तदेवं जानीत। 'भयंतारो' भयत्रातारः! एवं भवन्तो जानन्तु 'जहा मए एस धम्मे सुयक्खाए' यथा मया स्वाख्यातः प्रतिपद्यमान एषधर्मः 'सुपन्नत्ते भवइ' सुपज्ञप्तो भवति, सरलतया ज्ञातो भवतीति सत्यं भवन्तोऽवगच्छन्तु इति। तं प्रतिज्ञातं धर्मं ते उदाहरन्ति–'इह खलु पंचमहब्भूया' इह खलु पञ्चमहाभूतानि, तदात्मक एव सर्वं संसारः यत्किमपि विद्यते तत् सर्वं पाञ्चमहाभूतिकं तदात्मकमेव–न ततो–व्यतिरिक्तं किमप्यस्ति, यैः पञ्च भूतैरेव सर्वापि क्रिया भवति–सुकृतदुष्कृतादिरूपा।

जा पहुंचते हैं अर्थात् उसे अपने धर्म का श्रद्धालु बनाने के लिए वे ब्राह्मण आदि उद्यत होते हैं। वे सोचते हैं कि हम अमुक किसी धर्म का इसे उपदेश देंगे और अपने धर्म का अनुयायी बनाएंगे। इस प्रकार करके वे राजा आदि के समीप जा कर कहते हैं–हे भयत्राता! हम आपको अमुक धर्म का उपदेश करेंगे, आप उसे स्वीकार करो। हमारे द्वारा कथित धर्म सु आख्यात है। वह सरलता से समझ में आ जाता है, इसे आप सत्य समझें। फिर वे अपने धर्म का प्रतिपादन करते हैं–इस समग्र जगत् में पांच महाभूत ही हैं। सारा संसार पंचमहाभूतात्मक है। उनसे भिन्न अन्य कुछ भी नहीं है। पांच भूतों के द्वारा ही

પહોંચે છે, અર્થાત્ તેને પોતાના ધર્મમાં શ્રદ્ધા વાળા બનાવવા માટે તેઓ ઉદ્યમ કરે છે. તેઓ એવો વિચાર કરે છે કે–અમે અમુક કોઈ ધર્મનો આને ઉપદેશ આપીશું અને પોતાના ધર્મનો અનુયાયી–અનુસરનાર બનાવી લઈશું. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તેઓ રાજા વિગેરેની પાસે જઈને કહે છે કે–હે ભયથી રક્ષણ કરનારા! અમો આપને અમુક ધર્મનો ઉપદેશ કરીશું. આપ તેનો સ્વીકાર કરો અમોએ કહેલ ધર્મ સ્વાખ્યાત છે. તે સરલપણાથી સમજવામાં આવી જાય છે. તેને આપ સત્ય માનો. તે પછી તેઓ પોતાના ધર્મનું પ્રતિપાદન કરે છે.–આ સંપૂર્ણ જગત્માં પાંચ મહાભૂતો જ છે. સમગ્ર સંસાર પંચ મહાભૂતાત્મક જ છે તેનાથી જુદું બીજું કાંઈ પણ નથી. પાંચ મહાભૂતો દ્વારા જ સઘળું સુકૃત અને દુષ્કૃત વિગેરે

किं बहुना-तृणादीनां स्पन्दनादिकमपि तत एव संभवति, इति। 'जेहिं नो विज्जइ किरियाइ वा' 'जेहिं' यैः पञ्चभूतैरेव 'नो' नः अस्माकम् 'विज्जइ' विद्यते-भवति। 'किरियाइवा' क्रिया, इति वा 'अकिरियाइ वा' अक्रिया, इति वा 'सुकडेइ वा' सुकृतमिति वा 'दुकडेइ वा' दुष्कृतमिति वा 'कल्लाणेइ वा' कल्याणमिति वा 'पावएइ वा' पापमिति वा 'साहु इवा असाहुइ वा' साधुरिति वा असाधुरिति वा 'सिद्धीइ वा असिद्धी इवा' सिद्धिरिति वा असिद्धिरिति वा 'णिरएइ वा अणिरएइ वा' निरय इति वा अनिरय इति वा 'अविअंतसो तणमायमवि' अपि अन्तशस्तृणमात्रमपि, यत्किञ्चिदपि भवति तत्सर्वं पञ्चमहाभूतैरेव भवति, न ततो व्यतिरिक्तं किमप्यस्ति। 'तं च पिहुद्देसेणं पुढोभूयं समवायं जाणेज्जा' तंच पृथगुद्देशेन पृथग्भूतसमवायं जानीयात्, तंच भूतसमुदायं पृथक् पृथङ्नामतोऽवगच्छेत्।। 'तं जहा' तद्यथा-'पुढवी एगे महब्भूए' पृथिवी एकं महाभूतम्। 'आउदुच्चे महब्भूए' आपो द्वितीयं महाभूतम्। 'तेउ तच्चे महब्भूए' तेज स्तृतीयं महाभूतम् 'वाऊ चउत्थे महब्भूए' वायु-श्चतुर्थं महाभूतम् 'आगासे पंचमे महब्भूए' आकाशः पञ्चमं

समस्त सुकृत और दुष्कृत आदि रूप क्रियाएं होती हैं। अधिक क्या कहा जाय, तिनके का हिलना जैसी क्रिया भी उन्हीं से होती है। हमारे मत के अनुसार पांच महाभूतों से ही क्रिया अक्रिया सुकृत दुष्कृत, कल्याण अकल्याण, साधु असाधु, सिद्धि असिद्धि, नरक अनरक, यहां तक कि तृण का स्पन्दन भी पांच महाभूतों से ही होता है। उनसे अतिरिक्त अन्य कुछ भी नहीं है। उस भूतसमुदाय को पृथक् पृथक् नामों से जानना चाहिए। वे नाम इस प्रकार हैं-पहला पृथ्वी नामक महाभूत है, जल दूसरा महाभूत है, तेजस् तीसरा महाभूत है, वायु चौथा महाभूत है और आकाश पांचवां महाभूत है। यह पांच महाभूत

રૂપ ક્રિયાઓ હોય છે. વિશેષ શું કહી શકાય, તરણાનું હલવું જેવી ક્રિયા પણ તેનાથી જ થય છે. અમારા મત પ્રમાણે પાંચ મહાભૂતોથી જ ક્રિયા, અક્રિયા, સુકૃત, દુષ્કૃત, કલ્યાણ અકલ્યાણ, સાધુ, અસાધુ સિદ્ધિ અસિદ્ધિ નરક અનરક એટલે સુધી કે તરણાનું હલન પણ પાંચ મહાભૂતોથી જ થાય છે. તેના શિવાય અન્ય કાંઈજ નથી. તે ભૂત સમુદાયને જુદા જુદા નામોથી જાણવા જોઈએ. તે નામો આ પ્રમાણે છે.-પૃથ્વી નામનો પહેલો મહાભૂત છે, જલ બીજો મહાભૂત છે તેજ ત્રીજો મહાભૂત છે, વાયુ ચોથો મહાભૂત છે. અને આકાશ પાંચમો મહાભૂત છે. આ રીતે આ પાંચ મહાભૂતો છે.

महाभूतम् 'इच्चेते पंच महब्भूया' इत्येतानि पञ्च महाभूतानि, नैतानि कुतोऽपि जायन्ते-किन्तु-यथा वक्ष्यमाणस्वरूपाणि भवन्ति किं स्वरूपाणि तानि? इत्याह -'अणिम्मिया' इत्यादि। 'अणिम्मिया' अनिर्मितानि-न केनापि कालेश्वरादिना रचितानि, 'अणिम्माविया' अनिर्मापितानि--न पर द्वारा निष्पादितानि, 'अकडा' अकृतानि अभ्रेन्द्रधनुरादिवद् विस्रसापरिणामेन निष्पन्नत्वात् न केनाऽपि तानि कृतानि अत एव अकृतानि, 'णो कित्तिमा' नो कृत्रिमाणि न घटवत्कर्तृकरणव्यापारसाध्यानि अत एव कृत्रिमतारहितानि, नो कडगा' नो कृतकानि स्वभावनिष्पत्तौ अपेक्षितपरव्यापारो भावः कृतक उच्यते, तानि पञ्च महाभूतानि च विस्रसापरिणामेन निष्पन्नत्वात् न कृतक व्यपदेश्यानि अत एव तानि नो कृतकानि, 'अणाइया' अनादिकानि आदिरहितानि शाश्वतभाववत्त्वात् 'अणि हणा' अनिधानानि-निधनरहितानि अन्तरहितानीत्यर्थः कदाचिदपि काले विनाशाभावात्, 'अवंझा' अवन्ध्यानि अवश्यकार्यकर्तृत्वात्, 'अपुरोहिया' अपुरोहितानि कार्यप्रवर्त्तकपुरोहिताभावात् 'सतंता' स्वतन्त्राणि-अपरनिरपेक्षकार्यकर्तृत्वात् 'सासया' शाश्वतानि-शाश्वतकालस्थायित्वात्, तदेवं भूतानि पञ्चमहाभूतानि सन्तीति। इदं भूतवादिमतं प्रदर्शितम्,

सम्प्रति सांख्यमतमाह-'एगे पुण' एके केचन सांख्यकाराः पुनः 'एवमाहु' एवं कथयन्ति-'आयछट्ठा' आत्मषष्ठानि, एतानि पूर्वोक्तानि पञ्चमहाभूतानि, पञ्चैव न किन्तु आत्मषष्ठानि आत्मा षष्ठो येषु तानि आत्मषष्ठानि, एतेषु पञ्चमहाभूतेषु तद्व्यतिरिक्तः षष्ठ आत्मा विद्यते, एवं केचन कथयन्ति-सांख्यानां

हैं। ये महाभूत किसी से उत्पन्न नहीं होते, किन्तु अनिर्मित हैं, अनिर्मापित हैं अर्थात् किसी के द्वारा बनवाए हुए नहीं हैं, अकृत हैं, कृत्रिम नहीं है, अनादि हैं, अनन्त (विनाश रहित) हैं, अपुरोहित हैं अर्थात् इनको कोई प्रेरित करने वाला नहीं है स्वतंत्र हैं, शाश्वत हैं। अपना अपना कार्य करने में समर्थ हैं।

कोई कोई पांच महाभूतों से भिन्न छठा आत्मतत्व भी स्वीकार

આ મહાભૂતો કોઈનાથી ઉત્પન્ન થતા નથી. પરંતુ અનિર્મિત બન્યા નથી. અનિર્માપિત છે. અર્થાત્ કોઈનાથી બનાવેલ નથી અકૃત છે કૃત્રિમ નથી. અનાદિ છે અનંત (વિનાશ રહિત) છે અપુરોહિત છે, અર્થાત્ તેને કોઈ પ્રેરણા કરવા વાળા નથી. સ્વતંત્ર છે. શાશ્વત છે. પોત પોતાનું કાર્ય કરવામાં સમર્થ છે.

કોઈ કોઇ પાંચ મહાભૂતો શિવાય છઠ્ઠા આત્મતત્વનો પણ સ્વીકાર

थाइं' विरूपरूपान् अनेकप्रकारकान् 'कामभोगाइं' कामभोगान्-इच्छानुमोदितमनस्तर्कितान् 'समारभंति' समारभन्ते-कुर्वन्ति बहुविधमाण्युपमर्दादिकमिति। 'एवमेव अणारिया' एवमेव तेऽनार्याः। 'विप्पडिवन्ना' विप्रतिपन्नाः विपरीतभावमापन्नाः, अत एते वादिनः-अनार्याः-विपरीतविचारवन्तश्च। 'तं सद्दहमाणा तं पत्तियमाणा जाव इइ' तच्छ्रद्दधाना स्तत्प्रतियन्तः यावदिति-एतादृशं पञ्चमहाभूतवादिनां धर्मं श्रद्दधानाः केचन राजानोऽन्ये वा परिषद्गताः पुरुषा एतन्मतमेव सत्यमिति मन्यमानाः। उपदेशकमिमं वस्त्राद्युपभोगसामग्रीमर्पयन्ति 'ते णो हव्वाए णो पाराय' ते-उक्तवादिनः तथा यथोक्तधर्मे श्रद्धाशीलाश्च-नो अर्वाचे न एतस्मिन् पशुकलत्रादिलोके भवन्ति। 'नो पाराय' न वा परलोकाय भवन्ति, अयमपि लोक स्तेषां हस्ताद् विभ्रष्टः परलोकस्तु सुतरां भ्रष्ट एव, किन्तु-अन्तरा कामभोगेषु अन्तरा-मध्ये कामभोगेषु 'विषण्णा' विषण्णाः निमग्नाः सन्तः -चतुर्गतिलक्षणमनन्तसंसारं परिभ्रमन्ति। 'दोच्चे' एष द्वितीयः 'पुरिसजाए' पुरुषजातः 'पंचमहब्भूइए' पाञ्चमहाभूतिकः 'त्ति आहिए' इति आख्यात इति ॥सू० १०॥

सावद्य कर्मों द्वारा कामभोगों की प्राप्ति के लिए आरंभ समारंभ करते रहते हैं-नाना प्रकार के प्राणियों का उपमर्दन आदि करते हैं। अतएव ये अनार्य हैं, भ्रमपूर्ण विचार वाले हैं। इन पंचमहाभूतवादियों के मत पर श्रद्धा करने वाले राजा आदि या अन्य पुरुष उनके मत को सत्य समझते हुए उन्हें विषयोपभोग की सामग्री प्रदान करते हैं। उक्त धर्म की प्ररूपणा करने वाले वादी तथा उस पर श्रद्धा करने वाले अनुयायी न तो इधर के रहते हैं, न उधर के रहते हैं। वे इस लोक से भ्रष्ट होते हैं और परलोक तो उनका भ्रष्ट होना ही है। वे कामभोगों के

નથી. તેઓ જુદા જુદા પ્રકારના સાવદ્ય કર્મો દ્વારા કામભોગોની પ્રાપ્તિ માટે આરંભ સમારંભ કરતા રહે છે-અનેક પ્રકારના પ્રાણિયોનું ઉપમર્દન (હિંસા) વિગેરે કરે છે તેથી જ તેઓ અનાર્ય છે ભ્રમપૂર્ણ વિચારવાળા છે. આ પાંચ મહાભૂત વાદિયોના મત પર શ્રદ્ધા કરવા વાળા રાજા વિગેરે અથવા અન્ય પુરૂષ તેમના મતને સત્ય સમજતા થકા વિષયોપભોગની સામગ્રી આપે છે ઉપર કહેલ ધર્મની પ્રરૂપણા કરવાવાળા વાદી તથા તેના પર શ્રદ્ધા કરવાવાળા તેમના અનુયાયી નતો અહીંના રહે છે, કે નતો ત્યાંના રહે છે, તેઓ આ લોકથી ભ્રષ્ટ થાય છે અને તેમનો પરલોક તો ભ્રષ્ટ હોય જ છે. તેઓ કામભોગોના કાદવમાં વચમાં જ ફસાઈ જાય છે. અને વિષાદ-ખેદને

मूलम्—अहावरे तच्चे पुरिसजाए ईसरकारणिए इइ आहिज्जइ, इह खलु पाईणं वा ४ संतेगइया मणुस्सा भवंति, अणुपुव्वेणं लोयं उववन्ना, तं जहा—आरिया वेगे जाव दुरूवा वेगे, तेसिं च णं महंते एगे राया भवइ जाव सेणावइपुत्ता, तेसिं च णं एगतिए सड्ढी भवइ, कामं तं समणा य माहणा य संपहारिंसु गमणाए जाव जहा मए एस धम्मे सुयक्खाए सुपन्नत्ते भवइ, इह खलु धम्मा पुरिसाइया पुरिसोत्तरिया पुरिसप्पणीया पुरिससंभूया पुरिसपज्जोइया पुरिसमभिसमण्णागया पुरिसमेव अभिभूय चिट्ठंति, से जहा णामए गंडे सिया सरीरे जाए सरीरे संवुड्ढे सरीरे अभिसमण्णागए सरीरमेव अभिभूय चिट्ठइ, एवमेव धम्मादिपुरिसाइया जाव पुरिसमेव अभिभूय चिट्ठंति। से जहा णामए अरई सिया सरीरे जाया सरीरे संवुड्ढा सरीरे अभिसमण्णागया सरीरमेव अभिभूय चिट्ठइ, एवमेव धम्मा वि पुरिसाइया जाव पुरिसमेव अभिभूय चिट्ठंति। से जहा णामए वम्मिए सिया पुढविजाए पुढविसंवुड्ढे पुढवि अभिसमण्णागए पुढविमेव अभिभूय चिट्ठइ, एवमेव धम्मा वि पुरिसाइया जाव पुरिसमेव अभिभूय चिट्ठंति। से जहा णामए रुक्खे सिया पुढविजाए पुढविसंवुड्ढे पुढविअभिसमण्णागए पुढविमेव अभिभूय चिट्ठइ,

---

कीचड में ही फस जाते हैं और विषाद को प्राप्त होते हैं। अतः चार गति वाले अनन्त संसार में परिभ्रमण करते हैं।

यह दूसरा पुरुष पंच महाभौतिक कहा गया है ॥१०॥

વ્યાપ્ત કરે છે. ચાર ગતિવાળા આ અનંત એવા સંસારમાં તેઓ ભટક્યા કરે છે.

આ બીજો પુરૂષ તે પંચમહાભૌતિક કહેવામાં આવેલ છે. ॥૧૦॥

सू० ११

एवमेव धम्मा वि पुरिसाइया जाव पुरिसमेव अभिभूय चिट्ठंति। से जहा णामए पुक्खरिणी सिया पुढविजाया जाव पुढविमेव अभिभूय चिट्ठइ, एवमेव धम्मा वि पुरिसाइया जाव पुरिसमेव अभिभूय चिट्ठंति, से जहा णामए उदगपुक्खले सिया उदगजाए जाव उदगमेव अभिभूय चिट्ठइ, एवमेव धम्मा वि पुरिसाइया जाव पुरिसमेव अभिभूय चिट्ठंति। से जहा णामए उदगबुब्बुए सिया उदगजाए जाव उदगमेव अभिभूय चिट्ठइ, एवमेव धम्मा वि पुरिसाइया जाव पुरिसमेव अभिभूय चिट्ठंति। जं पि इमं समणाणं णिग्गंथाणं उद्दिट्ठं पणीयं वियंजियं दुवालसंगं गणिपिडयं, तं जहा—आयारो सूयगडो जाव दिट्ठिवाओ, सव्वमेयं मिच्छा, ण एयं तहियं ण एयं आहातहियं, इमं सच्चं इमं तहियं इमं आहातहियं, ते एवं सन्नं कुव्वंति, ते एवं सन्नं संठवेंति, ते एवं सन्नं सोवट्ठावयंति, तमेवं ते तज्जाइयं दुक्खं णाइ उट्टंति सउणी पंजरं जहा। ते णो एवं विप्पडिवेदेंति, तं जहा—किरियाइ वा जाव अणिरएइ वा, एवमेव ते विरूवरूवेहिं कम्मसमारंभेहिं विरूवरूवाइं कामभोगाइं समारंभंति भोयणाए, एवामेव ते अणारिया विप्पडिवन्ना एवं सद्दहमाणा जाव इइ ते णो हव्वाए णो पाराए, अंतरा कामभोगेसु विसण्णा त्ति, तच्चे पुरिसजाए ईसरकारणिए त्ति आहिए ॥सू० ११॥

छाया—अथापर स्तृतीयः पुरुषजात ईश्वरकारणिक इत्याख्यायते। इह खलु प्राच्यां वा ४ सन्त्येके मनुष्या भवन्ति आनुपूर्व्या लोकमुपपन्नाः तद्यथा—आर्या वा एके यावत् दूरूपा एके, तेषां च खलु महान् एको राजा भवति यावत् सेनापतिपुत्राः। तेषां च खलु एकः श्रद्धावान् भवति कामं तं श्रमणाश्च ब्राह्मणाश्च सम्प्रधार्षुः गमनाय यावत्, यथा—मया एष धर्मः स्वाख्यातः सुप्रज्ञप्तो भवति—इह खलु धर्माः पुरुषादिकाः पुरुषोत्तराः पुरुषप्रणीताः पुरुषसंभूताः पुरुषप्रद्योतिताः पुरुषमभिसमन्वागताः पुरुषमेव अभिभूय तिष्ठन्ति। तद्यथानाम गण्डः स्यात् शरीरे जातः शरीरे संवृद्धः, शरीरेऽभिसमन्वागतः, शरीरमेव अभिभूय तिष्ठति एवमेव धर्मा अपि पुरुषादिका यावत् पुरुषमेव अभिभूय तिष्ठन्ति। तद्यथानाम अरतिः स्यात् शरीरे जाता शरीरे संवृद्धा शरीरे अभिसमन्वागता शरीरमेव अभिभूय तिष्ठन्ति, एवमेव धर्मा अपि पुरुषादिका यावत् पुरुषमेव अभिभूय तिष्ठन्ति। तद्यथा नाम वल्मीकं स्यात् पृथिवीजातं पृथिवीसंवृद्धं पृथिवीमभिसमन्वागतं पृथिवीमेव अभिभूय तिष्ठति, एवमेव धर्मा अपि पुरुषादिकाः यावत् पुरुषमेव अभिभूय-तिष्ठन्ति। तद्यथानाम वृक्षः स्यात् पृथिवीजातः पृथिवीसंवृद्धः पृथिवीमभिसमन्वागतः पृथिवीमेव अभिभूय तिष्ठति, एवमेव धर्मा अपि पुरुषादिका यावत् पुरुषमेव अभिभूय तिष्ठन्ति। तद्यथा नाम पुष्करिणी स्यात् पृथिवी जाता यावत् पृथिवीमेव अभिभूय तिष्ठति एवमेव धर्मा अपि पुरुषादिका यावत् पुरुषमेव अभिभूय तिष्ठन्ति। तद्यथा नाम उदकपुष्कलं स्यात् उदकजातं यावद् उदकमेव अभिभूय तिष्ठति, एवमेव धर्मा अपि पुरुषादिका यावत् पुरुषमेव अभिभूय तिष्ठन्ति। तद्यथानाम उदकबुद् बुदः स्यात् उदकजातो यावद् उदकमेव अभिभूय तिष्ठति, एवमेव धर्मा अपि पुरुषादिका यावत् पुरुषमेव अभिभूय तिष्ठन्ति। यदपि चेदं श्रमणानां निर्ग्रन्थानामुद्दिष्टं प्रणीतं व्यञ्जितं द्वादशाङ्गं गणिपिटकं तद्यथा—आचारः सूत्रकृतो यावद् दृष्टिवादः सर्वमेतन्मिथ्या। नैतत्तथ्यं नैतद् याथातथ्यमिदं सत्यम् इदं तथ्यम् इदं याथातथ्यम्, ते एवं संज्ञां कुर्वन्ति ते एवं संज्ञां संस्थापयन्ति ते एवं संज्ञां सूपस्थापयन्ति, तदेवं ते तज्जातीयं दुःखं नैव त्रोटयन्ति शकुनिपञ्जरं यथा। ते नो एवं विप्रतिवेदयन्ति—तद्यथा—क्रिया इति वा यावद् अनिरय इति वा। एवमेव ते विरूपरूपैः कर्म समारम्भैः विरूपरूपान् कामभोगान् समारभन्ते भोगाय। एवमेव ते अनार्या विप्रतिपन्ना एवं श्रद्दधाना यावदिति ते नोऽर्वाचे नो पाराय अन्तरा कामभोगेषु विषण्णा इति तृतीयः पुरुषजात ईश्वरकारणिक इत्याख्यातः ॥ सू० ११ ॥

टीका—पूर्वं पुरुषद्वयं गतं, सम्प्रति-ईश्वरकारणिकं तृतीयं पुरुषमधिकृत्याह- 'अहावरे' इत्यादि, 'अहावरे' 'अह' अथ- पुरुषद्वयकथनानन्तरम् 'अवरे' अपरः 'तच्चे' तृतीयः 'पुरिसजाए' पुरुषजातः 'ईसरकारणिए' ईश्वरकारणिकः-ईश्वरो जगतः कारणं यस्य स ईश्वरकारणिकः आत्माद्वैतवादी 'इइ आहिज्जइ' 'इत्याख्यायते 'इह खलु पाईणं वा' इह खलु मनुष्यलोके प्राच्यां वा ४ प्राच्यादि चतुर्दिक्षु 'संते गइया' सन्ति एके 'मणुस्सा' मनुष्या भवन्ति। 'आणुपुव्वेणं लोयं' आनुपूर्व्या लोकम् 'उववन्ना' उपपन्नाः-क्रमेणाऽस्मिल्लोके उत्पन्नाः, 'तं जहा-आरियावेगे जाव दुरूवा वेगे' आर्या वा एके यावद् दूरूपा वा एके भवन्ति, अत्र सर्वं प्रथमसूत्रोक्तं वर्णनं कर्तव्यम्, 'तेसिं च णं महंते एगे राया भवइ जाव सेणावइपुत्ता' तेषां चः आर्यादीनां लोकानां मध्ये महानेकः सर्वेभ्यः श्रेष्ठो राजा भवति तत्परिषदि उग्रा उग्रपुत्रा

पंच भूतवादी चार्वाक का मत प्रदर्शित किया गया और पहले के दो पुरुषों का वर्णन हो गया। अब तीसरे पुरुष के विषय में कहते हैं- 'अहावरे तच्चे पुरिजाए' इत्यादि।

टीकार्थ—तीसरा पुरुष इश्वरकारणिक कहलाता है। उसके मत के अनुसार ईश्वर जगत् का कारण है। इस मनुष्यलोक में, पूर्व आदि दिशाओं में कोई कोई मनुष्य होते हैं जो नाना रूपों में उत्पन्न होते हैं। उनमें कोई आर्य होते हैं कोई अनार्य होते हैं। उनका वर्णन प्रथम सूत्र के अनुसार जान लेना चाहिए। उनमें कोई राजा होता है, जो हिमवान् पर्वत के समान होता है, इत्यादि वर्णन भी पूर्ववत् ही यहाँ कह लेना चाहिए। उसकी परिषद् होती है जिसमें सेनापति आदि होते

પાંચ મહાભૂતવાદી ચાર્વાકનો મત કહેવામાં આવેલ છે. તથા પહેલાના બે પુરૂષોનું વર્ણન થઈ ગયું છે. હવે ત્રીજા પુરૂષના સંબંધમાં કહેવામાં આવે છે.—'अहावरे तच्चे पुरिसजाए' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—ત્રીજો પુરૂષ ઈશ્વર કારણિક કહેવાય છે. તેના મત પ્રમાણે ઈશ્વર જગતનું કારણ છે આ મનુષ્ય લોકમાં પૂર્વ વિગેરે દિશાઓમાં કોઈ કોઈ મનુષ્ય એવા હોય છે, કે જે અનેક રૂપોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેમાં કોઈ આર્ય હોય છે, કોઈ અનાર્ય હોય છે, તેનું વર્ણન પહેલા સૂત્ર પ્રમાણે સમજી લેવું જોઈએ. તેઓમાં કોઈ રાજા હોય છે. જે હિમાલય પર્વત જેવો હોય છે. વિગેરે વર્ણન પણ પહેલા પ્રમાણે અહિયાં કહી લેવું જોઈએ. તેમની પરિષદ હોય છે. જેમાં સેનાપતિ વિગેરે હોય છે. ત્યાં પણ સમ્પૂર્ણ પૂર્વોક્ત

इत्यारभ्य सेनापतिपुत्रा इति पर्यन्ताः सभ्या भवन्ति। अत्रापि प्रथमसूत्रोक्तरीत्या सर्वमनुसन्धेयम्। 'तेसिं च णं एगइए' तेषां च मध्ये एकः कश्चित् 'सड्ढी भवइ' श्रद्धावान् भवति। 'कामं तं समणा य माहणा य पहारिंसु गमणाए' कामं तं श्रद्धावन्तं स्वमतानुयायिनं कर्तुं श्रमणा श्च ब्राह्मणा श्च गमनाय संप्रधार्षुः श्रद्धालोः समीप गन्तुं निश्चयं कुर्वन्ति श्रमणा ब्राह्मणा श्च 'जाव' यावत्, यावत्पदेन 'तत्थ' इत्यारभ्य 'भयंतारो' इति पर्यन्तं प्रथमसूत्रोक्तपाठः संग्राह्यः। ते तत्र गत्वा श्रमणादयस्तं श्रद्धालुं कथयन्ति। 'जहा मए एस धम्मे सुयक्खाए सुपन्नत्ते भवइ' यथा मया एषः-वक्ष्यमाणो धर्मः स्वाख्यातः सुप्रज्ञप्तो भवति। तथाहि-'इह खलु धम्मा पुरिसाइया' इहलोके 'धम्मा' धर्मा ये सन्ति ते सर्वेऽपि 'पुरिसाइया' पुरुषादिकाः, पुरुषः-परमात्मा, आदिः-कारणं येषां ते पुरुषादिकाः जडचेतनादिकाः। यावन्तो जडचेतनादयः पदार्थाः समुपलभ्यन्ते तेषां सर्वेषां कारणमीश्वर एव। अत्र पुरुषशब्देन ईश्वरो ज्ञातव्यः। 'पुरिसोत्तरिया' पुरुषोत्तराः-पुरुषः-ईश्वर एव उत्तरं-प्रधानं येषां ते तथा, अथवा यथा सर्वेषामादिः परमेश्वरस्तथा तेषामुत्तरोऽपि-संहारकारकोऽपि परमेश्वर एव 'पुरिसप्पणीया' पुरुषप्रणीताः-ईश्वर-

---

हैं। यहां भी पूर्वोक्त वर्णन सारा जान लेना चाहिए। कोई कोई श्रमण या ब्राह्मण उन राजा आदि के पास, उन्हें अपने धर्म का अनुयायी बनाने के लिए जा पहुंचते हैं। वहां जाकर वे उनसे कहते हैं-हमारा यह धर्म सु-आख्यात है और सुप्रज्ञप्त है सरलता से समझा जा सकता है। हे राजन्! हम आपको सत्य धर्म सुनाते हैं। इसे सत्य समझो। वह धर्म इस प्रकार है।

इस जगत् में जो भी जड चेतन आदि पदार्थ हैं, वे सब पुरुषादिक हैं अर्थात उनका आदि कारण ईश्वर है, वे सब पुरुषोत्तरिक है अर्थात् ईश्वर ही उनका संहार कर्त्ता है। ईश्वर के द्वारा ही रचित है। ईश्वर

વર્ણન સમજી લેવું જોઈએ. કોઈ કોઇ શ્રમણ અથવા માહન તે રાજા વિગેરેની પાંસે તેને પોતાના ધર્મનો અનુયાયી બનાવવા માટે તેની સમીપે જઇ પહોંચે છે ત્યાં જઇને તેઓ તેને કહે છે કે-અમારો આ ધર્મ સુ-આખ્યાત છે. અને સુપ્રજ્ઞપ્ત છે. સરલતાથી સમજી શકાય તેવો છે. હે રાજા અમે આપને સત્ય ધર્મ સમજાવીએ છીએ આને સત્ય સમજો તે ધર્મ આ પ્રમાણે છે.-

આ જગત્મા જડ ચેતન વિગેરે જે કોઈ પદાર્થ છે, તે બધા પુરૂષ વિગેરે છે, અર્થાત્ તેનું આદિકારણ ઈશ્વર છે. તેઓ સઘળા પુરૂષોત્તરિક છે. અર્થાત્ ઈશ્વર જ તેઓનો સંહાર કરે છે. ઈશ્વર દ્વારાજ તેની રચના કરાઈ

रचिताः। 'पुरिससंभूया' पुरुषसंभूताः-ईश्वरोत्पन्नाः 'पुरिसपज्जोइया' पुरुष प्रद्योतिताः-ईश्वरेण प्रकाशिताः, 'पुरिसमभिसमण्णागया' पुरुषमभिसमन्वागताः परमेश्वरमेवाऽनुगामिनः। 'पुरिसमेव अभिभूय चिट्ठंति' पुरुषमेव अभिभूय-व्याप्य तिष्ठन्ति, सर्वे पदार्था ईश्वरमेवाऽऽश्रयी कृत्य तिष्ठन्ति। सर्वे धर्माः, ईश्वरादेव जायन्ते तस्मिन्नेव ईश्वरे तिष्ठन्ति प्रलीयन्ते च तस्मिन्नेवाऽधिष्ठानेश्वरे। अस्मिन्नर्थे दृष्टान्तं दर्शयति-'से जहा णामए' तद्यथानाम 'गंडे सिया' गण्डः-व्रणविशेषः स्यात् 'सरीरे' शरीरे 'जाए' जातः-समुत्पन्नः। 'सरीरे संवुड्ढे' शरीरे संवृद्धः 'सरीरे अभिसमण्णागए' शरीरेऽभिसमन्वागतः। 'सरीरमेव अभिभूय चिट्ठइ' शरीरमेव अभिभूय-आश्रयी कृत्य तिष्ठति, यथा-नाम स्फोटः शरीरादेव समुत्पद्यते शरीरे एव वर्द्धते शरीरमनुगच्छति, तथा-शरीरमेवाऽऽधाररूपेणाऽऽश्रयं कृत्वा स्थितो भवति। एवमेव-'धम्मा पुरिसाइया जाव पुरिसमेव अभिभूय चिट्ठंति' धर्माः सर्वे पदार्थाः पुरुषादिका यावत् पुरुषमेव-अभिभूय तिष्ठन्ति। तथा-सर्वे पदार्थाः परमेश्वरादेव जायन्ते परमेश्वरे एव वर्द्धते, तथा परमेश्वरमेवाऽऽधाररूपेणाऽऽश्रयं कृत्वा स्थिता भवन्ति। पुनरपि दृष्टान्तान्तरेण तमेवार्थं दृढी

से ही उनका जन्म हुआ है। वे ईश्वर के द्वारा ही प्रकाशित हैं। ईश्वर के ही अनुगामी हैं। वे ईश्वर को ही आश्रय करके स्थित हैं। तात्पर्य यह है कि जगत् के समस्त पदार्थ ईश्वर से ही उत्पन्न हुए हैं, ईश्वर में ही स्थित हैं और ईश्वर में ही लीन हो जाते हैं। इस विषय में दृष्टान्त प्रदर्शित करते हैं-'जैसे फोडा शरीर से ही उत्पन्न होता है, शरीर में ही बढता है, शरीर का ही अनुगमन करता है और शरीर के आधार पर ही टिकता है। इसी प्रकार समस्त पदार्थ ईश्वर से ही उत्पन्न होते हैं, ईश्वर में ही बढते हैं, और ईश्वर को ही आधार बनाकर स्थित रहते हैं।

છે. ઇશ્વરથી જ તેનો જન્મ થયો છે. તેઓ ઈશ્વર દ્વારા જ પ્રકાશિત છે, ઈશ્વરને જ અનુસરનાર છે. તે ઇશ્વરનો જ આશ્રય લઈને સ્થિત છે. તાત્પર્ય એ છે કે-જગતના સઘળા પદાર્થો ઇશ્વરથી જ ઉત્પન્ન થયા છે. ઈશ્વરમાં જ સ્થિત છે, અને ઈશ્વરમાં જ લીન થઈ જાય છે. આ વિષયમાં દૃષ્ટાન્ત બતાવતાં તેઓ કહે છે કે-જેમ ફોલ્લો ફોલ્લો શરીરમાંથી જ ઉત્પન્ન થાય છે, શરીરમાં જ વધે છે. શરીરનું જ અનુગમન કરે છે અને શરીરના આધાર પર જ ટકે છે, એજ પ્રમાણે સઘળા પદાર્થો ઈશ્વરથી જ ઉત્પન્ન થાય છે. ઈશ્વરમાં જ વધે છે, અને ઈશ્વરને આધાર બનાવીને સ્થિત રહે છે.

करोति-'से जहा णामए अरई सिया सरीरे जाया सरीरे संवुड्ढा सरीरे अभिसमण्णागया सरीरमेव अभिभूय चिट्ठति' तद्यथा नाम अरतिः-रक्तविकारेण जायमाना लघुव्रणपुञ्जरूपा शरीरे जाता शरीरे संवृद्धा शरीरेऽभिसमन्वागता शरीरमेवाऽभिभूय तिष्ठति। 'एवमेव धम्मा वि पुरिसा दिया जाव पुरिसमेव अभिभूय चिट्ठंति' एवमेव धर्माः सर्वपदार्था अपि पुरुषादिका यावत् पुरुषमेवाऽभिभूय तिष्ठन्ति। 'से जहा णामए वम्मिए सिया पुढवि जाए पुढवि संवुड्ढे पुढवि अभिसमण्णागए पुढविमेव अभिभूय चिट्ठइ' तद्यथानाम वल्मीकं स्यात् पृथिवीजातं पृथिवी संवृद्धं पृथिवीक्ष्मिसमन्वागतं पृथिवीमेवाऽभिभूय-व्याप्य तिष्ठति 'एवमेव धम्मा वि पुरिसाइया जाव पुरिसमेव अभिभूय चिट्ठंति' एवमेव धर्मा अपि पुरुषादिका यावत् पुरुषमेवाऽभिभूय तिष्ठन्ति। 'से जहा णामए रुक्खे सिया' तद्यथा नाम वृक्षः स्यात् 'पुढवि जाए' पृथिवी जातः 'पुढवि संवुड्ढे' पृथिवी संवृद्धः 'पुढवि अभिसम-

---

पुनः दूसरे दृष्टान्त से इसी अर्थ का समर्थन करते हैं-जैसे अरति (चित्त की उद्विग्नता) शरीर में उत्पन्न हुई, शरीर में वृद्धि को प्राप्त हुई, शरीर का ही अनुगमन करती है और शरीर के सहारे ही रहती है, इसी प्रकार सभी पदार्थ ईश्वर से ही उत्पन्न होते हैं यावत् ईश्वर के आश्रय ही रहते हैं।

जैसे वल्मीक 'बांबी, गुजराती में राफडा' पृथ्वी से उत्पन्न होता है, पृथ्वी में ही बढता है, पृथ्वी में ही अनुगत रहता है और पृथ्वी को ही व्याप्त करके ठहरता है, इसी प्रकार समस्त जड़ चेतन पदार्थ भी पुरुष से ही उत्पन्न होते हैं यावत् पुरुष के ही आश्रित रहते हैं।

जैसे वृक्ष पृथ्वी से उत्पन्न होते हैं पृथ्वी में वृद्धिपाता है, और

ફરીથી બીજુ દૃષ્ટાન્ત બતાવીને આજ હેતુને વધારે દૃઢ કરે છે. જેમ અરતિ (ચિત્તનુ ઉદ્વિગ્ન પણુ) શરીરમાં ઉત્પન્ન થઈ શરીરમાં વધે છે, અને શરીરનું જ અનુગમન કરે છે, અને શરીરના આશ્રયથી રહે છે. એજ પ્રમાણે સઘળા પદાર્થો ઈશ્વરથી જ ઉત્પન્ન થાય છે. યાવત્ ઈશ્વરના આશ્રયથી જ રહે છે. જેમ વલ્મીક (રાફડો) પૃથ્વીમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે, પૃથ્વીમાં જ વધે છે, અને પૃથ્વીમાં જ સ્થિર રહે છે. અને પૃથ્વીમાં જ અનુગત રહે છે, તથા પૃથ્વીમાં જ વ્યાપ્ત થઈને રહે છે. એજ પ્રમાણે સઘળા જડ અને ચેતન પદાર્થો પણ ઈશ્વમાંથી જ ઉત્પન્ન થયા છે. યાવત્ પુરૂષના આશ્રયથી રહે છે.

જેમ વૃક્ષ પૃથ્વીથી ઉત્પન્ન થાય છે. પૃથ્વીમાં વધે છે. અને પૃથ્વીમાં

णागए' पृथिवीमभिसमन्वागतः, 'पुढविमेव अभिभूय चिट्ठइ' पृथिवीमेवाऽभिभूय-व्याप्य तिष्ठति। 'एवमेव धम्मा वि पुरिसाइया जाव पुरिसमेव अभिभूय चिट्ठंति' एवमेव धर्मा अपि पुरुषादिका यावत् पुरुषमेवाऽभिभूय तिष्ठन्ति। 'से जहा णामए' तद्यथा नाम 'पुक्खरिणी सिया' पुष्करिणी स्यात् वापी भवेत् 'पुढविजाया' पृथिवी जाता 'जाव पुढविमेव अभिभूय चिट्ठइ' यावत् पृथिवीमेवाऽभिभूय तिष्ठति, यथा वा वापी पृथिव्यां जायते तत्रैव तिष्ठति तस्यामेव लीयते 'एवमेव धम्मा वि पुरिसाइया जाव पुरिसमेव अभिभूय चिट्ठंति' एवमेव धर्मा अपि पुरुषादिका यावत् पुरुषमेवाऽभिभूय तिष्ठन्ति। 'से जहा णामए' तद्यथानाम 'उदगपुक्खले सिया' उदकपुष्कलम्–उदकप्राचुर्य–जलवृद्धिः स्यात् 'उदगजाए जाव उदगमेव अभिभूय चिट्ठइ' उदकजातं यावदुदकमेवाऽभिभूय तिष्ठति। 'एवमेव धम्मा वि पुरिसाइया जाव पुरिसमेव अभिभूय चिट्ठंति' एवमेव धर्मा अपि पुरुषादिका यावत् पुरुषमेवाऽभिभूय तिष्ठन्ति। यथा खलु उदकवृद्धि र्जलादुद्भूय जल एव स्थितं भवति, तथैव सर्वं कार्यजातं पुरुषादुत्पद्य पुरुष एव तिष्ठति। 'से जहा णामए उदगबुब्बुए

पृथ्वी को ही व्याप्त करके ठहरता है, इसी प्रकार समस्त पदार्थ पुरुष-से ही उत्पन्न होते हैं और पुरुष को ही व्याप्त करके ठहरते हैं।

जैसे वापी 'बावडी' पृथ्वी से उत्पन्न होती है, यावत् पृथ्वी को ही व्याप्त करके रहती है और पृथ्वी में ही विलीन हो जाती है, इसी प्रकार समस्त पदार्थ पुरुष से ही उत्पन्न होते हैं यावत् पुरुष को ही व्याप्त करके रहते हैं।

जैसे जल की वृद्धि जल से ही होती है, और जल को ही व्याप्त करके रहती है, इसी प्रकार समस्त पदार्थ पुरुष ईश्वर से ही उत्पन्न हुए हैं और पुरुष के ही आश्रय से रहते हैं।

જ વ્યાપ્ત થઈને રહે છે. એજ પ્રમાણે સઘળા પદાર્થો પુરૂષથી જ ઉત્પન્ન થાય છે. અને પુરૂષમાં જ વ્યાપ્ત થઈને રહે છે.

જેમ વાવ પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થાય છે, યાવત્ પૃથ્વીમાં જ વ્યાપ્ત થઈને રહે છે. અને પૃથ્વીમાં જ વિલીન થઈ જાય છે. એજ પ્રમાણે સઘળા પદાર્થો પુરૂષથી જ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. યાવત્ પુરૂષને જ વ્યાપ્ત થઈને રહે છે.

જેમ જળની વૃદ્ધિ જળથી જ થાય છે. અને જળને જ વ્યાપ્ત થઈને રહે છે. એજ પ્રમાણે સઘળા પદાર્થો પુરૂષ–ઈશ્વરથી જ ઉત્પન્ન થાય છે; અને પુરૂષના જ આશ્રયથી રહે છે.

सिया' तद्यथा नाम-उदकबुद्बुदः स्यात् 'उदगजाए जाव' उदकजातो यावत् 'उदगमेव-अभिभूय चिट्ठइ' उदकमेवाऽभिभूय तिष्ठति। 'एवमेव धम्मा वि' एवमेव धर्मा अपि पुरिसाइया जाव' पुरुषादिका यावत् 'पुरिसमेव अभिभूय चिट्ठंति' पुरुषमेवाऽभिभूय तिष्ठन्ति। 'जं पि य इमं समणाणं णिग्गंथाणं उद्दिट्ठं पणीयं वियंजियं दुवालसंगं गणिपिडयं' यदपि चेदं श्रमणानाम्-आर्हतानां-निर्ग्रन्थानाम्-मुनीश्वराणाम् उद्दिष्टम्-उपदिष्टम् प्रणीतं-तदर्थकथनेन व्यञ्जितं तेषामभिव्यक्तीकृतं द्वादशाङ्गम् आचाराङ्गादि दृष्टिवादपर्यन्तं गणिपिटकं गणिनां पिटकवत् पिटकं मञ्जूषारूपम् 'तं जहा' तद्यथा-'आयारो सूयगडो जाव दिट्ठिवाओ' आचारः सूत्रकृतो यावद् दृष्टिवादः 'सव्वमेयं मिच्छा' सर्वमेतन्मिथ्या, जिनोक्त शास्त्रं प्रवचननिर्मूलत्वात् मिथ्या, अनीश्वरप्रणीतत्वात्, 'ण एयं तहियं ण एयं आहातहियं' नैतत् तथ्यम्-न सत्यम्, नैतद् याथातथ्यम्-न यथावस्थितार्थकम् 'इमं सच्चं इमं आहातहियं' इदमस्माभिः प्रतिपादितं शास्त्रं सत्यम्, इदमेव तथ्यम्-यथाऽवस्थिताऽर्थप्रकाशकम्, 'ते एवं सन्नं कुव्वंति' ते-ईश्वरकारणिका एव संज्ञां कुर्वन्ति ज्ञानं दधते 'ते एवं सन्नं संठवेंति, ते एवं सन्नं सोवट्ठावयंति' ते एवं संज्ञां ज्ञानं संस्थापयन्ति, ते एवं संज्ञां सूपस्थापयन्ति-सुष्ठुतया स्वमतस्थापनं कुर्वन्ति। शास्त्रकारस्तन्मतं निराकर्तुमाह-सुधर्मस्वामी जम्बूस्वामिनं प्रत्याह-हे जम्बू स्वामिन्! 'तमेवं ते तज्जाइयं दुक्खं णातिउट्टति' तदेवं ते तज्जातीयं

जैसे जल का बुलबुला जल से ही उत्पन्न हुआ यावत् जलके आश्रय से रहता है, उसी प्रकार समस्त पदार्थ पुरुष से ही उत्पन्न होते हैं और यावत् पुरुष के ही आश्रित रहते हैं।

श्रमण निर्ग्रन्थों के द्वारा उपदिष्ट आचरांग से लेकर दृष्टिवाद से पर्यन्त जो द्वादशांग गणिपिटक है, वह मिथ्या है और हमारा ही मत श्रेष्ठ है, श्रेयस्कर है, उद्धारकर्त्ता है। ईश्वरकारणवादियोंका यह कथन है। इस प्रकार कथन करते हुए अपने मत के अनुसार

જેમ પાણીના પરપોટા પાણીથી જ ઉત્પન્ન થાય છે, યાવત્ જલના આશ્રયથી રહે છે, એજ પ્રમાણે સઘળા પદાર્થો પુરૂષથી જ ઉત્પન્ન થાય છે. અને યાવત્ પુરૂષના આશ્રયથી જ રહે છે.

શ્રમણ નિર્ગ્રન્થો દ્વારા ઉપદેશેલ આચારાંગથી લઈને દૃષ્ટિવાદ પર્યન્ત જે દ્વાદશાંગ ગણિપિટક છે, તે મિથ્યા છે. અને અમારો મતજ શ્રેષ્ઠ છે. શ્રેયસ્કર છે ઉદ્ધાર કરવાવાળો છે. ઈશ્વર કારણ-વાદિયોનું એવું કથન છે. આ પ્રમાણે કથન કરતા થકા પોતાના મત અનુસાર લોકોને અનેક અનર્થોને

लोगों को अनेक अनर्थों के जनक एवं संसार में परिभ्रमण कराने वाले कार्यों में प्रवृत्त करते हुवे वे स्वयं भी सावद्य अनुष्ठान में प्रवृत्त होते हैं। इस प्रकार दोनों ओर से भ्रष्ट होकर वारंवार संसारचक्र को ही प्राप्त होते हैं।

वे दुःख सागर से किसी भी प्रकार त्राण नहीं पाते हैं। इस प्रकार संसार सागर में कर्म रूपी कीचड़ में फंसे हुए पुरुष के रूप में पुष्करिणी के कीचड़ में फंसे तीसरे पुरुष का व्याख्यान किया गया है।

वे इस प्रकार कहते हैं—आचारांग, सूत्रकृतांग यावत् दृष्टिवाद यह सब जिनोक्त शास्त्र मिथ्या हैं, क्योंकि निर्मूल हैं, न ये तथ्य हैं, न याथातथ्य हैं। हमारे द्वारा प्रतिपादित शास्त्र सत्य हैं, यही वास्तविक अर्थ के प्रकाशक हैं। वे ऐसा समझाते हैं और इसी मत को सिद्ध करने का प्रयास करते हैं।

सुधर्मा स्वामी जम्बू स्वामी से कहते हैं—हे जम्बू! वे इस मत को स्वीकार करने से उत्पन्न होने वाले दुःख को नष्ट नहीं कर सकते,

---

કરવાવાળા અને સંસારમાં પરિભ્રમણ કરવાવાળા કાર્યોમાં પ્રવૃત્ત કરતા થકા તેઓ સ્વયં પણ સાવદ્ય અનુષ્ઠાનમાં પ્રવૃત્ત રહે છે. આ રીતે બન્ને બાજુથી ભ્રષ્ટ થઈને વારંવાર સંસાર ચક્રને જ પ્રાપ્ત કરે છે.

તેઓ દુઃખ રૂપી સંસાર સાગરથી કોઈ પણ પ્રકારે રક્ષણ મેળવી શકતા નથી. આ રીતે સંસાર સાગરમાં કર્મ રૂપી કાદવમાં ફસાયેલાને પુરૂષના રૂપથી વાવના કાદવમાં ફસાયેલ ત્રીજા પુરૂષના વ્યાખ્યાન પ્રમાણે સમજવા.

તેઓ આ રીતે કહે છે. આચારાંગ—સૂત્રકૃતાંગ યાવત્ દષ્ટિવાદ આ સઘળું જીનોક્ત શાસ્ત્ર મિથ્યા છે. કેમકે તે નિર્મૂળ છે. તે તથ્ય નથી તેમજ યાથાતથ્ય પણ નથી અર્થાત્ તેમાં સત્યપણું નથી. અમોએ પ્રતિપાદન કરેલ શાસ્ત્ર સત્ય છે. એજ વાસ્તવિક અર્થને પ્રકાશ કરનાર છે. તેઓ આ રીતે સમજે છે. અને સમજાવે છે. અને એજ મતને સિદ્ધ કરવાનો પ્રયાસ કરે છે.

સુધર્મા સ્વામી જમ્બૂ સ્વામીને કહે છે—હે જમ્બૂ તેઓ આ મતનો સ્વીકાર કરવાથી ઉત્પન્ન થવાવાળા દુઃખનો નાશ કરી શકતા નથી. નિર્દોષ

दुखं नैव त्रोटयन्ति, निष्कलङ्कशास्त्रस्य निन्दनात् तद्विपरीतकुशास्त्रप्रतिपादित-जीववधादिकुत्सितकर्मकरणात् तादृशकर्मजनिताऽशुभात्मकबन्धनस्य विनाशने समर्था न भवन्तस्तस्मिन् संसारचक्रे एव परिभ्रमन्ति। अत्राऽर्थेऽनुरूपं दृष्टान्तं प्रदर्शयति-'सउणी पंजर जहा' शकुनिः पक्षी यथा पञ्जरम्, यथा शकुनिः पञ्जरबन्धन-त्रोटने समर्थों न भवति, बद्धत्वादेव तथा ते वादिनोऽपि संसारचक्रं नाऽति-क्रामन्ति स्वोपार्जिताऽशुभकर्मबद्धत्वादिति। 'ते णो एवं विप्पडिवेदेंति' ते नो एवं विप्रतिवेदयन्ति, मोक्षमार्गं न सम्यग् जानन्ति, 'तं जहा-किरियाइ वा जाव अणि-रए वा' तद्यथा क्रियेति वा यावद् अनिरय इति वा, क्रियादेरारभ्य अनिरयान्तं सुकृतदुष्कृतादिकमेतदध्ययनदशमसूत्रप्रतिपादितं वस्तु न जानन्ति यावच्छब्देन

निर्दोष शास्त्र की निन्दा करने और उससे विपरीत कुशास्त्र में प्रतिपा-दित जीव हिंसा आदि कुकृत्यों को करने के कारण उत्पन्न होने वाले अशुभ बन्धन को नष्ट करने में समर्थ न होते हुए संसार चक्र में ही परिभ्रमण करते रहते हैं।

इस विषय में अनुरूप दृष्टान्त प्रदर्शित करते हैं-जैसे पक्षी पिंजरे के बन्धन को तोड़ने में समर्थ नहीं हो पाता, उसी प्रकार वे वादी भी संसार चक्र का उल्लंघन नहीं कर सकते, क्योंकि वे अपने द्वारा उपा-र्जित अशुभ कर्मों से बंधे हुए हैं। वे मोक्षमार्ग को स्वीकार नहीं करते। वे कहते हैं-न क्रिया है न अक्रिया है यावत् न नरक है, न नरक के अतिरिक्त अन्य कोई लोक अर्थात् स्वर्ग-आदि अनरक है। अर्थात् इसी अध्ययन के दसवें सूत्रमें कही हुई पुण्य पाप आदि वस्तुओं को वे स्वीकार

શાસ્ત્રની નિંદા કરવાથી અને તેનાથી ઉલ્ટા કુશાસ્ત્રમાં પ્રતિપાદન કરેલ જીવ-હિંસા વિગેરે કુકૃત્યોને કરવાથી ઉત્પન્ન થવાવાળા, અશુભ બન્ધનો નાશ કરવામાં સમર્થ ન થતા સંસાર ચક્રમાંજ પરિભ્રમણુ કરતા રહે છે.

આ વિષયમાં તેને યોગ્ય દૃષ્ટાન્ત બતાવતાં કહે છે કે—જેમ પક્ષી પાંજરાના બંધનને તોડવામાં સમર્થ થઇ શકતા નથી, એજ પ્રમાણે તે વાદીઓ પણુ સંસાર ચક્રનું ઉલ્લંઘન કરી શકતા નથી. કેમકે તેઓ પોતા-નાથી ઉપાર્જીત કરેલા, અશુભ કર્મોના બંધનથી બંધાયેલા હોય છે. તેઓ મોક્ષમાર્ગનો સ્વીકાર કરતા નથી, તેઓ કહે છે કે-ક્રિયા નથી, તેમજ અક્રિયા પણુ નથી, યાવત્ નરક નથી. તેમ નરકથી જુદો એવો બીજો કોઇ લોક પણુ નથી. અર્થાત્ અનરક પણુ નથી. તેમજ આ અધ્યયનના દસમા સૂત્રમાં કહેલ

अक्रिया–सुकृत–दुष्कृत–कल्याण–पाप–साध्वसाधु–सिद्धयसिद्धि – निरयपर्यन्तस्य ग्रहणं भवति। 'एवमेव ते विरूवरूवेहिं कम्मसमारंभेहिं विरूवरूवाइं कामभोगाइं' एवमेव ते विरूपरूपैः कर्मसमारम्भैः–अनेकप्रकारककर्मभिः विरूपरूपान् –नानाप्रकारकान् 'कामभोगाइं' कामभोगान्–शब्दादिस्वरूपान् 'भोयणाए' उपभोगाय 'समारभंति' समारभन्ते–कर्मसमारम्भं कुर्वन्तीति भावः। 'एवामेव ते आणारिया विप्पडिवन्ना' एवमेव ते अनार्या विप्रतिपन्नाः–विपरीतभावमापन्नाः समभवन्' 'एवं सद्दहमाणा' एवं श्रद्दधानाः 'जाव इइ' यावदिति। 'ते णो हव्वाए णो पाराए' नो अर्वाचे नो पाराय किन्तु–'अंतरा कामभोगेसु विसण्णा' अन्तरा–मध्ये कामभोगेषु–इच्छामदनरूपेषु विषण्णा निमग्ना भवन्ति 'त्ति' इति' तच्चे पुरिस जाए' तृतीयः पुरुषजातः 'ईसरकारणिए त्ति आहिए' ईश्वरकारणिक इत्याख्यातः। अयमेव तृतीयः पुरुषो यः पश्चिमदिग्विभागादागत्य स्वीयं पाण्डित्यं प्रदर्शयन् पुष्करिणीमध्यस्थितं मोक्षात्मपद्मवरपुण्डरीकमानेतुं संसारपुष्करिण्यां प्रवि-

---

नहीं करते हैं। यहाँ 'यावत्' शब्द से अक्रिया सुकृत दुष्कृत कल्याण, पाप, साधु, असाधु, सिद्धि, असिद्धि एवं नरक पर्यन्त का ग्रहण करना चाहिए। इस प्रकार वे विविध प्रकार के आरंभ–समारंभ करके नाना प्रकार के कामभोगों को भोगने के लिए सावद्य कर्म करते हैं। इस प्रकार की श्रद्धा करते हुए वे अनार्य हैं, विपरीत मान्यता ग्रहण किये हुए हैं। वे न इधर के हैं, न उधर के हैं। बीच में ही इच्छा और मदन रूप काम भोगों में निमग्न होते हैं।

यह तीसरा पुरुष ईश्वर कारणवादी कहा गया है। यह वह तीसरा पुरुष है जो पश्चिम दिशा से आकर अपने पाण्डित्य को प्रकट करता हुआ पुष्करिणी के मध्य में स्थित मोक्षरूपी प्रधान पुण्डरीक को लाने के

પુણ્ય, પાપ વગેરેનો તેઓ સ્વીકાર કરતા નથી. અહિયાં યાવત્ શબ્દથી અક્રિયા સુકૃત, દુષ્કૃત, કલ્યાણ, પાપ, સાધુ, અસાધુ, સિદ્ધિ અસિદ્ધિ અને નરક સુધીનો તેઓ સ્વીકાર કરતા નથી તેમ સમજવું. આ રીતે તેઓ અનેક પ્રકારથી આરંભ, સમારંભ કરીને અનેક પ્રકારના કામભોગોને ભોગવવા માટે સાવદ્ય કર્મ કરે છે આ પ્રમાણેની શ્રદ્ધા કરતા થકા તેઓ અનાર્ય છે. વિપરીત માન્યતા ગ્રહણ કરેલ છે. તેઓ અહિંના નથી. તેમ ત્યાંના પણ રહેતા નથી, વચમાં જ ઈચ્છા અને મદન રૂપ કામભોગોમાં નિમગ્ન રહે છે.

આ ત્રીજો પુરૂષ ઈશ્વર કારણવાદી કહેલ છે. આ ત્રીજો પુરૂષ છે, કે જે પશ્ચિમ દિશાએથી આવીને પોતાના પાંડિત્યને પ્રગટ કરતો થકો વાવની મધ્યમાં રહેલ મોક્ષરૂપી પ્રધાન પુંડરીક-કમળને લાવવા માટે સંસાર રૂપી

शन् सर्वज्ञशास्त्रप्रतिपादितज्ञानादिमार्गस्याऽविद्वान् कर्मपङ्के निमग्नो विनिषीदन्नेव तिष्ठति। ईश्वरस्य जगत्कर्तृत्वे युक्तेरभावात्, तथा सर्वस्याऽऽत्मरूपत्वेऽनुभवविरोधात् उभावपि पक्षौ-अनङ्गीकारपराहतौ इति सू० ११।

मूलम्—अहावरे चउत्थे पुरिसजाए णियइवाइए त्ति आहिज्जइ, इह खलु पाईणं वा४, तहेव जाव सेणावइपुत्ता वा, तेसिं च णं एगइए सड्ढी भवइ, कामं तं समणा य माहणा य संपहारिंसु गमणाए जाव मए एस धम्मे सुअक्खाए सुपन्नत्ते भवइ। इह खलु दुवे पुरिसा भवंति एगे पुरिसे किरियमाइक्खइ, एगे पुरिसे णो किरियमाइक्खइ। जे य पुरिसे किरियमाइक्खइ जे य पुरिसे णो किरियमाइक्खइ दो वि ते पुरिसा तुल्ला एगट्ठा कारणमावन्ना। बाले पुण एवं विप्पडिवेदेइ, कारणमावन्ने अहमंसि दुक्खामि वा सोयामि वा जूरामि वा तिप्पामि वा पीडामि वा परितप्पामि वा अहमेयमकासि परो वा

लिए संसार रूपी पुष्करिणी में प्रविष्ट हुआ और सर्वज्ञ प्रतिपादित ज्ञानादि रूप मोक्षमार्ग को न जानने के कारण कर्मरूपी कीचड़ में फंस कर विषाद को प्राप्त हुआ।

ईश्वर जगत् का कर्त्ता है, इस पक्ष को सिद्ध करने के लिए कोई युक्ति नहीं है। सभी पदार्थों को आत्मस्वरूप आत्ममय माना अनुभव से बाधित है। अतएव ये दोनों पक्ष अंगीकार न करने से ही खंडित हो जाते हैं ॥११॥

વાવમાં પ્રવેશ કર્યો અને સર્વજ્ઞ દ્વારા પ્રતિપાદન કરેલા જ્ઞાનાદિરૂપ મેક્ષમાર્ગને ન જાણુવાના કારણે કર્મરૂપી કાદવમાં ફસાઈને ખેદને પ્રાપ્ત થયો છે.

ઇશ્વર જગત્‌ના કર્તા છે. આ પક્ષને સિદ્ધ કરવા માટે કોઇ પણ યુક્તિ નથી. સઘળા પદાર્થોને આત્મ સ્વરૂપ આત્મમય માનવામાં અનુભવથી બાધ આવે છે. તેથી જ આ બન્ને પક્ષોનો અંગીકાર ન કરવાથી જ તે ખંડિત થઈ જાય છે. ॥૧૧॥

जे दुक्खइ वा सोयइ वा जूरइ वा तिप्पइ वा पीडइ वा परितप्पइ वा परो एवमकासि, एवं से बाले सकारणं वा परकारणं वा एवं विप्पडिवेदेइ कारणमावन्ने। मेहावि पुण एवं विप्पडिवेदेइ कारणमावन्ने अहमंसि दुक्खामि वा सोयामि वा जूरामि वा तिप्पामि वा पीडामि वा परितप्पामि वा, णो अहं एवमकासि परो वा जं दुक्खइ वा जाव परितप्पइ वा णो परो एवमकासि, एवं से मेहावी सकारणं वा परकारणं वा एवं विप्पडिवेदेइ कारणमावन्ने, से बेमि पाईणं वा ४ जे तसथावरा पाणा ते एवं संघाय मागच्छंति ते एवं विपरियासमावज्जंति ते एवं विवेगमागच्छंति ते एवं विहाणमागच्छंति ते एवं संगतियंति उवेहाए, णो एवं विप्पडिवेदेंति, तं जहा—किरियाइ वा जाव णिरएइ वा अणिरएइ वा, एवं ते विरूवरूवेहिं कम्मसमारंभेहिं विरूवरूवाइं कामभोगाइं समारभंति भोयणाए। एवमेव ते अणारिया विप्पडिवन्नो ते सद्दहमाणो जाव इइ ते णो हव्वाए णो पाराए अंतरा कामभोगेसु विसण्णा। चउत्थे पुरिसजाए णियइवाइए त्ति आहिए इच्चेते चत्तारि पुरिसजाया णाणापन्ना णाणाछंदा णाणासीला णाणादिट्ठी णाणारुई णाणारंभा णाणाअज्झवसाणसंजुत्ता पहीणपुव्वसंजोगा आरियं मग्गं असंपत्ता इइ ते णो हव्वाए णो पाराए अंतरा कामभोगेसु विसण्णा।१२।

छाया—अथापरश्चतुर्थः पुरुषो नियतिवादिक इत्याख्यायते। इह खलु प्राच्यां वा ४ तथैव यावत् सेनापतिपुत्राः। तेषां च खलु एकः श्रद्धावान् भवति कामं तं श्रमणाश्च ब्राह्मणाश्च संप्रधार्षुः गमनाय, यावद् मया एष धर्मः स्वाख्यातः

सुप्रज्ञप्तो भवति। इह खलु द्वौ पुरुषौ भवतः एकः क्रियामाख्याति एकः पुरुषो नो क्रियामाख्याति। यश्च पुरुषः क्रियामाख्याति, यश्च पुरुषो नो क्रियामाख्याति, द्वावपि तौ पुरुषौ तुल्यौ, एकार्थौ एककारणमापन्नौ। बालः पुनरेवं विप्रतिवेदयति-कारणमापन्नोऽहमस्मि दुःख्यामि वा शोचामि वा खिद्यामि वा तेपे वा पीडयामि वा परितप्ये वा अहमेवमकार्षम्। परो वा यद् दुःख्यति वा शोचति वा खिद्यति वा तेपते वा पीडयति वा परितप्यते वा परः, एवमकार्षीत्। एवं स बालः स्वकारणं वा परकारणं वा एवं विप्रतिवेदयति कारण मापन्नः। मेधावी पुनरेवं विप्रतिवेदयति कारणमापन्नः अहमस्मि दुःख्यामि वा खिद्यामि वा तेपे वा पीडयामि वा परितप्ये वा नाहमेवमकार्षम्। परो वा यद् दुःख्यति यावत् परितप्यते वा न परः एवमकार्षीत्। एवं स मेधावी स्वकारणं वा परकारणं वा एवं विप्रतिवेदयति कारणमापन्नः। अथ ब्रवीमि प्राच्यां वा ४, ये त्रसस्थावराः प्राणाः ते एवं सङ्घातमागच्छन्ति, ते एवं विपर्यासमागच्छन्ति. ते एवं विवेकमागच्छन्ति ते एवं विधानमागच्छन्ति, ते एवं सङ्गतिं यन्ति उत्प्रेक्षया। नो एवं विप्रतिवेदयन्ति तद्यथा क्रिया-इति वा यावन्निरय इति वा, अनिरय इति वा। एवं ते विरूपरूपैः कर्मसमारम्भैः विरूपरूपान् कामभोगान् समारभन्ते भोगाय एवमेव ते अनार्या विप्रतिपन्नास्तत् श्रद्दधानाः यावदिति तं नो अर्वाचे नो पाराय अन्तरा कामभोगेषु विषण्णः चतुर्थः पुरुषो नियतिवादिक इत्याख्यायते इत्येते चत्वारः पुरुषजातीयाः नाना प्रज्ञाः नाना छन्दाः नाना शीलाः नाना दृष्टयः नाना रुचयः नाना रम्भाः नानाऽध्यवसानसंयुक्ताः प्रहीण पूर्वसंयोगाः आर्यं मार्गम् अप्राप्ता इति नो अर्वाचे नो पाराय अन्तरा कामभोगेषु विषण्णाः ॥सू०१२॥

टीका—तृतीयपुरुषपर्यन्तं निरूप्य चतुर्थपुरुषमाह-'अहावरे' इति। 'अह' तृतीयपुरुषानन्तरम् 'अवरे चउत्थे पुरिसजाए णियइवाइएत्ति आहिज्जइ' अपरश्चतुर्थः पुरुष जातः-नियतिवादिक इत्याख्यायते। 'इह खलु पाईणं वा ४ तहेव जाव सेणावइपुत्ता वा, इह खलु प्राच्यां वा तथैव यावत् सेनापतिपुत्रा वा। इहाऽपि

'अहावरे चउत्थे पुरिसजाए' इत्यादि।

टीकार्थ—तीसरे पुरुष का वर्णन करके अब चौथे पुरुष का वर्णन करते हैं। यह चौथा पुरुष नियतिवादी कहा गया है। यहां भी पुष्करिणी की पूर्वदिशा से आरंभ करके राजा, परिषद् सेनापतिपुत्र पर्यन्त

'અહાવરે ચઉત્થે પુરિસજાએ' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—ત્રીજા પુરૂષનું વર્ણન કરીને હવે ચોથા પુરૂષનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. આ ચોથા પુરૂષ તે નિયતિવાદી સમજવો. અહિયાં પણ વાવની પૂર્વદિશાએથી આરંભીને રાજા, પરિષદ સેનાપતિ પુત્ર પર્યન્તના આ

पुष्करिण्याः पूर्वदिशात आरभ्य राजसदस्यपरिषत् सेनापतिपुत्रपर्यन्ताः सर्वेऽपि पदार्था एतदध्ययनप्रथमसूत्रपदे अनुसन्धेयाः। 'तेसिं च णं एगईए सड्ढी भवइ' तेषां खल्वेकः श्रद्धावान् भवति। 'कामं तं समणा य माहणा य संपहारिंसु गमणाए' कामं-स्वेच्छया तं श्रद्धालुं ज्ञात्वा, तत्समीपम् 'गमणाए' गमनाय-गन्तुम् 'समणा य' श्रमणाश्च 'माहणा य' ब्राह्मणाश्च 'संपहारिंसु' संप्रधारुः-निश्चिन्वन्ति, निश्चित्य-श्रद्धालोरन्तिकं गत्वा कथयन्ति। 'जाव मए एस धम्मे सुयक्खाए सुपन्नत्ते भवइ' यावन्मया एष धर्मः स्वाख्यातः सुप्रज्ञप्तो भवति, भो धर्माभिलाषुक! अहं भवते सत्यं धर्ममुपदिशामि-तं च भवन्तः सावधानमनसः शृण्वन्तु 'इह खलु दुवे पुरिसा भवंति' इह-अस्मिन् लोके खलु निश्चयेन 'दुवे पुरिसा' द्वौ-द्विप्रकारकौ पुरुषौ भवतः। 'एगे पुरिसे किरियमाइक्खइ' एकः पुरुषः क्रियामाख्याति, क्रियया स्वर्गमोक्षौ भवत इति प्रतिपादयति। 'एगे पुरिसे णो किरियमाइक्खइ' एकः पुरुषो नो क्रियामाख्याति 'जे य पुरिसे किरियमाइक्खइ'

इस अध्ययन के प्रथम सूत्रपद में कथित सब विषयों का कथन समझ लेना चाहिए। उनमें से कोई धर्मश्रद्धावान् होता है। उसे श्रद्धावान् समझ कर कोई श्रमण अथवा ब्राह्मण अपनी इच्छा से उसके समीप जानेका निश्चय करते हैं और उन श्रद्धालु राजा आदि के समीप जाकर कहते हैं-हमारा यह धर्म सु आख्यात है, सरलता से समझ में आने योग्य है। हे धर्म के अभिलाषी! मैं आप को सत्य धर्म का उपदेश करता हूं। आप उसे सावधान होकर सुनिए।

इस लोक में दो प्रकार के पुरुष होते हैं। एक वह है जो क्रिया के द्वारा ही स्वर्ग मोक्ष होना कहता है और दूसरा वह है जो क्रियावादी नहीं है अर्थात् क्रिया से स्वर्ग मोक्ष का होना नहीं मानता है। जो क्रिया

અધ્યયનના પહેલા સૂત્રમાં કહેલ સઘળા વિષયોનું કથન સમજી લેવું જોઇએ. તેમાંથી કોઈ ધર્મ શ્રદ્ધાવાન્ હોય છે. તેને શ્રદ્ધાવાન્ સમજીને કોઇ શ્રમણ અથવા બ્રાહ્મણ પોતાની ઇચ્છાથી તેની પાંસે જવાની ઇચ્છા કરે છે. અને તે શ્રદ્ધાલુ રાજાની પાંસે જઇને કહે છે કે-અમારો આ ધર્મ સુઆખ્યાત છે. અને સરલ પણાથી સમજી શકાય તેવો છે. હે ધર્મના અભિલાષી! હું આપને સત્ય ધર્મનો ઉપદેશ કરૂં છું. આપ તેને સાવધાન થઈને સાંભળો.

આ લોકમાં બે પ્રકારના પુરૂષો હોય છે. એક તો તે છે કે જેઓ ક્રિયા દ્વારા જ સ્વર્ગ અને મોક્ષ થવાનું કહે છે. અને બીજો એ છે કે જે ક્રિયાવાદી નથી. અર્થાત્ ક્રિયાથી સ્વર્ગ અને મોક્ષ થવાનું સ્વીકારતા નથી જે

यश्च पुरुषः क्रियामाख्याति प्रतिपादयति 'जे य पुरिसे नो किरियमाइक्खइ' यश्च पुरुषो नो क्रियामाख्याति 'दो वि ते पुरिसा तुल्ला एगट्ठा कारणमावन्ना' द्वावपि तौ पुरुषौ तुल्यौ-समानौ, 'एगट्ठा' एकार्थौ कारणमापन्नौ एकं नियतिरूपं कारणमाश्रित्य तुल्यौ स्तः किन्तु-'बाले पुण' बालः-अज्ञः-कालेश्वरादिवादी पुनः 'एवं' एवम्-वक्ष्यमाणरीत्या 'विप्पडिवेदेइ' विप्रतिवेदयति जानाति, 'कारणमावन्ने' कारणमापन्नः, सुखदुःखसुकृतदुष्कृतप्रभृतेः कारणं स्वकृत एव पुरुषकारः कालेश्वरादिवाऽस्तीत्येवं कारणमभ्युपपन्नः नान्यन्नियत्यादिकं कारणमस्तीति, तदेवाह-'अहमंसि' अहमस्मि 'दुक्खामि वा' दुःखयामि-शारीरमानसिकं दुःखमनुभवामि 'सोयामि वा' शोचामि-इष्टाऽनिष्टवियोगसंयोगजन्यं शोकमनुभवामि 'जूरामि वा' खिद्यामि-मानसिकखेदमनुभवामि 'तिप्पामि वा' तेपे-शारीरबलक्षरणेन क्षरामि 'पीडामि वा' पीडयामि-सबाह्याभ्यन्तरतया पीडामनुभवामि 'परितप्पामि वा' परितप्ये हृदयान्तरः परितापमनुभवामि, यदहं दुःखादिकमनुभवामि तत्सर्वमपि 'अहमेयमकासि' अहमेवमकार्षम्, यन्मया दुःखादिकं भोक्ष्यते तत्सर्वं मम कृतकर्मण एव फलं नाऽन्यस्य। 'परो वा जं दुक्खइ वा सोयइ वा जूरइ वा तिप्पइ वा पीडइ वा परितप्पइ वा' परो वा यद् दुःखयति वा शोचति

को मानता है और जो क्रिया को नहीं मानता है, यह दोनों पुरुष समान है, दोनों एक ही कारण को प्राप्त हैं। वे दोनों ही अज्ञानी हैं क्योंकि इन्हें तत्त्व का ज्ञान नहीं है कि नियति से ही सभी कुछ होता है। कारण को मानने वाला अज्ञानी ऐसा समझता है। कि काल, कर्म, ईश्वर आदि ही फल के जनक हैं। वे समझते हैं कि मैं जो दुःख भोग रहा हूं, शोक पा रहा हूं, दुःख से आत्मग्लानि पा रहा हूं, शारीरिक शक्ति को नष्ट कर रहा हूं, पीड़ित हो रहा हूं, और संतप्त हो रहा हूं, यह सब मेरे किये कर्म का फल है अथवा दूसरा कोई जो दुःख पा रहा

ક્રિયાને સ્વીકારે છે. અને જે ક્રિયાને માનતા નથી આ બન્ને પુરૂષો સરખા જ છે. બન્ને એક જ કારણને પ્રાપ્ત થયેલા છે. આ બન્ને અજ્ઞાની છે. કેમ કે તેઓને તત્વનું જ્ઞાન નથી. તેઓ એવું કહે છે કે નિયતથી જ સઘળું થાય છે. કારણને માનવા વાળા અજ્ઞાની એવું સમજે છે કે-કાળ, કર્મ, ઈશ્વર, વિગેરે જ ફલના આપવા વાળા છે. તેઓ સમજે છે કે-હું જે દુઃખ ભોગવી રહ્યો છું શોક પામી રહ્યો છું. દુઃખથી આત્મગ્લાની પામી રહ્યો છું. શારીરિક શક્તિનો નાશ કરી રહ્યો છું. પીડા પામી રહ્યો છું. અને સંતાપ પામી રહ્યો છું. આ બધું મારા કરેલા કર્મનું જ ફળ છે અથવા બીજા કોઇ જે દુઃખ પામી રહ્યા છે, શોક પામી રહ્યા છે, આત્મગ્લાનિ કરી રહ્યા છે, શારીરિક

वा खिद्यति वा तेपते वा पीडयति वा परितप्यते वा, तत्र दुःख्यति–दुःखं प्राप्नोति, शोचति–शोकं प्राप्नोति वा, खिद्यति–खेदं प्राप्नोति तेपते वा–दुःखातिरेकेण तापं प्राप्नोति, पीडयति–पीडां प्राप्नोति, परितप्यते–परितापं प्राप्नोति, 'परो एवमकासि' पर एवमकार्षीत् यदन्यो वा दुःखादिकमनुभवति–तत्सर्वं स्वयं परपीडोत्पादनेन कृतवान, तत् तस्य स्वसंपादितकर्मण एव फलम्। 'एवं से बाले सकारणं वा परकारणं वा एवं विप्पडिवेदेइ कारणमावन्ने' एवं स बालः स्वकारणं वा परकारणं वा एवं विप्रतिवेदयति कारणमापन्नः। एवं सोऽज्ञानी कालकर्मपरमेश्वरादीनां सुखदुःखकारणत्वेन मन्यमान स्वस्य सुखदुःखयोः परकीयसुखदुःखयोर्वा स्वकीयकर्मणः परकीयकर्मणो वा कार्यमवगच्छति, इत्येतदेव तस्य बालत्वमिति। तदेवं नियतिवादी कालेश्वरादि कारणवादिनो बालत्वं प्रदर्श्य सम्प्रति–स्वमतं प्रदर्शयति–'मेहावी पुण' इत्यादि। 'मेहावी पुण एवं विप्पडिवेदेइ कारणमावन्ने' कारणं नियतिरूपं कारणं प्राप्तो मेधावी पुनरेवं विप्रतिवेदयति, परन्तु–नियतिमात्रं सुखदुःखादीनां कारणमिति मन्यमानो विद्वांस्तु पुनरेवं जानाति 'अहमंसि दुक्खामि वा–सोयामि वा–जूरामि वा–तिप्पामि वा–पीडामि वा–परितप्पामि वा, णो अहं एवमकासि, अहमस्मि दुःखामि वा–शोचामि वा–

है, शोक पा रहा है, आत्मग्लानि कर रहा है, शारीरिक बल को नष्ट कर रहा है, पीड़ित होता है या ताप भोगता है, यह उसके कर्म का फल है। इस प्रकार अज्ञानी काल, कर्म, परमेश्वर आदिको सुख दुःख का कारण मानता हुआ अपने सुख दुःख का कारण अपने कर्म को और दूसरे के सुख दुःख का कारण दूसरे के कर्म को समझता है। किन्तु कारण को प्राप्त बुद्धिमान् ऐसा जानता है कि मैं दुःख भोगता हूं, शोक पा रहा हूं, दुःख से आत्मगर्हा कर रहा हूं, शारीरिक शक्ति को नष्ट कर रहा हूं, पीड़ा पा रहा हूं, संतप्त हो रहा हूं, इसमें मेरा

બળનો નાશ કરી રહ્યા છે, પીડા પામે છે, અથવા સંતાપ ભોગવે છે, આ બધું તેના કર્મનું જ ફળ છે. આ પ્રમાણે અજ્ઞાનીઓ કાળ, કર્મ, પરમેશ્વર વિગેરેને સુખદુઃખનું કારણ માનતા થકા પોતાના સુખ દુઃખનું કારણ પોતાના કર્મને અને બીજાના સુખ દુઃખનું કારણ બીજાના કર્મને સમજે છે. પરંતુ કારણને પ્રાપ્ત બુદ્ધિમાન્ એવું સમજે છે કે–હું દુઃખ ભોગવું છું, શોક પામી રહ્યો છું. દુઃખથી આત્મનિંદા કરી રહ્યો છું. શારીરિક શક્તિનો નાશ કરી રહ્યો છું. પીડા પામી રહ્યો છું. સંતાપ પામી રહ્યો છું. તેમાં મેં કરેલ કર્મ કારણ નથી. આ બધું દુઃખ વિગેરે નિય-

खिद्यामि वा-तेपे वा पीडयामि वा-परितप्ये वा-नाहमेवमकार्षम्, यदहं शोचामि यन्मम पीडादिकं भवति न तत्र कर्मादिकं कारणम्। 'परो व जं दुक्खइ जाव परितप्पइ वा णो परो एवमकासि' परो वा यद् दुःख्यति यावत्परितप्यते वा न पर एवमकार्षीत्, परोऽपि यद् दुःखादिकमनुभवति, तत्र तादृशदुःखाद्यनुभवेन कर्मणः कारणता, किन्तु-सर्वमेतत्सुखदुःखादिकं स्वस्य परस्य वा तत्सर्वं नियतिबलादेव आगच्छति, एवं च नियतिरेव सर्वेषां कारणम्। 'एवं से मेहावी सकारणं वा परकारणं वा एवं विप्पडिवेदेइ कारणमावन्ने' एवं स मेधावी स्वकारणं वा परकारणं वा एवं विप्रतिवेदयति कारणमापन्नः, अनेन प्रकारेण स बुद्धिमानेवमवगच्छति स्वकारणं परकारणं वा सुखदुःखादि मम परस्य वा यद्भवति न तत्स्वकृतपरकृतकर्मणः फलम्' किन्तु सर्वमेतन्नियतिविचेष्टितमेव इत्थमवधारयति विद्वान्। 'से बेमि पाईणं वा ४' अथ ब्रवीमि-युक्तितो निश्चित्य प्रतिपादयामि-प्राच्यां वा ४-प्राच्यां-पूर्वदिशायाम् पश्चिमदिशायां दक्षिणस्यामुत्तरस्यां वा उपलक्षणादूर्ध्वमधोदिशि वा 'जे तसथावारा पाणा' ये त्रसस्थावराः प्राणाः प्राणवन्तो जीवा विद्यन्ते। 'ते एवं संघायमागच्छंति' ते प्राणा एवं प्रकारेण नियतिबलेनैव सङ्घातम्-औदारिकादिशरीरभावमागच्छन्ति, इति अहं नियतिवादी ब्रवीमि। ये केचन त्रसस्थावराः प्राणिनो यत्र कुत्रापि वसन्ति ते सर्वेऽपि नियति-

---

किया कर्म कारण नहीं है। इसी प्रकार कोई दूसरा दुःखी होता है यावत् परिताप पाता है, सो उनमें उसका किया कर्म कारण नहीं है। किन्तु यह सब दुःख आदि नियति के बल से ही उपस्थित होते हैं। अतएव नियति ही सब का कारण है। इस प्रकार वह बुद्धिमान् पुरुष ऐसा समझता है मुझ को या दूसरे को जो भी सुख या दुःख होता है, वह स्वकृत अथवा परकृत कर्म का फल नहीं है। यह सब तो नियति का ही कारण है।

अतएव मैं ऐसा कहता हूं-पूर्वादि सभी दिशाओं में जो भी त्रस और स्थावर प्राणी हैं, वे सब नियति के बल से ही औदारिक आदि शरीरको

તિના બળથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી નિયતી જ સઘળાનું કારણ છે. આ પ્રમાણે એ બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ એવું સમજે છે, કે મને અથવા બીજાને જે કાંઇ સુખ અથવા દુઃખ થાય છે, તે સ્વકૃત અથવા બીજાએ કરેલ કર્મનું ફળ નથી. આ બધું નિયતિનું જ ભાગ્યાધીન કારણ છે. તેથી જ હું એવું કહું છુ કે-પૂર્વ વિગેરે સઘળી દિશાઓમાં જે કોઈ ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણિયો છે, તે સઘળા નિયતિના બળથી જ ઔદારિક વિગેરે શરીરને પ્રાપ્ત

बलेनैव शरीरसङ्घातं प्राप्नुवन्ति, तथा-नियतिबलेनैव शरीराद्वियुज्यन्ते सु सुखदुःखादिकं सर्वमेव अनुकूलप्रतिकूलजातं लभन्ते इति । 'ते एवं विपरियास-मावज्जंति' एवं ते नियतिबलेनैव विपर्यासमागच्छन्ति, शरीरावस्थां-बालादि-रूपाम् । 'ते एवं विवेगमागच्छंति' ते जीवाः पूर्वोक्ताः षट्प्रकाराः एवम् नियति-बलेनैव विवेकं शरीरात् पार्थक्यम् आगच्छन्ति-प्राप्नुवन्ति । 'ते एवं विहाण मागच्छंति' ते एवं विधान मागच्छन्ति, ते जीवाः नियतिबलेनैव विधानं काण-त्वकुब्जत्वादिभावं प्राप्नुवन्ति नियतिबलेनैव बधिरान्धकाणकुब्जा भवन्तीति भावः 'ते एवं संगतियंति' एवं ते सङ्गतिं यन्ति-एवम् अनेन प्रकारेण ते नियति-बलेनैव, संगतिं नाना प्रकारकं सुखदुःखादिभावं प्राप्नुवन्ति सुधर्मस्वामी जम्बू स्वामिनं कथयति-'उवेहाए' उत्प्रेक्षया नियतिवादिनो नियतिमाश्रित्य तदुपेक्षया यत्किञ्चित्कारितया 'णो एवं विप्पडिवेदेंति' नो एवं ते विप्रतिवेदयन्ति-नियति बलेन सर्वं भवतीति वदन्त स्ते 'नो' नैव एवम्-वक्ष्यमाणान् पदार्थान् विप्रति-वेदयन्ति-न जानन्ति । के ते पदार्था इत्याह-'तं जहा' तद्यथा-'किरियाइ वा जाव णिरएइ वा अणिरएइ वा' क्रिया, इति वा यावत् निरय इति वा, क्रियाव-

---

प्राप्त करते हैं । नियति के बल से ही शरीर से वियुक्त होते हैं । नियति से ही सुख दुःख आदि अनुकूल प्रतिकूल संवेदन करते हैं । नियति से ही उनमें नाना प्रकार के बाल्य आदि परिमाण उत्पन्न होते हैं । नियति से ही कोई काणा, कोई कुबड़ा, कोई बहरा और कोई अन्धा होता है। इसी प्रकार वे त्रस और स्थावर जीव नियति के बल से ही विविध प्रकार के सुख दुःख आदि को प्राप्त होते हैं ।

सुधर्मास्वामी जम्बूस्वामी से कहते हैं--वे नियतिवादी आगे कहे जाने वाले पदार्थों का स्वीकार नहीं करते हैं । वे इस प्रकार क्रिया, अक्रिया यावत् नरक, अनरक आदि। यहां यावत् शब्द से पूर्वोक्त

કરે છે. નિયતિના બળથી જ શરીરથી છૂટી જાય છે. નિયતિથી જ સુખ દુઃખ વિગેરે અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ સંવેદન કરે છે. નિયતિથી જ તેમાં અનેક પ્રકારના બાલ્ય વિગેરે અવસ્થા પ્રમાણુ ઉત્પન્ન થાય છે. નિયતિથી જ કોઈ કાણો, કોઇ કુબડો, કોઇ બહેરો, અને કોઈ આંધળો, કોઈ લુલો અને કોઈ લંગડો હોય છે. એજ પ્રમાણે આ ત્રસ અને સ્થાવર જીવો નિયતિના બળથી જ અનેક પ્રકારના સુખ દુઃખ વિગેરેને પ્રાપ્ત થાય છે.

સુધર્માસ્વામી જંબૂ સ્વામીને કહે છે કે—તે નિયતિ વાદીયો આગળ કહેવામાં આવનારા પદાર્થોનો સ્વીકાર કરતા નથી. તેઓ આ પ્રમાણે ક્રિયા

आरम्भाऽनिरयान्तपदार्थान् न स्वीकुर्वन्ति,। 'एवं ते विरूवरूवेहिं कम्मसमारंभेहिं' एवं ते विरूपरूपैः-अनेक-प्रकारकैः कर्मसमारम्भैः प्राणातिपातादिसावद्यानुष्ठानैः, विरूवरूवाइं कामभोगाइं समारभंति' विरूपरूपान्-नानाप्रकारकान् सावद्यकर्माऽनुष्ठानान् कामभोगान् शब्दादिरूपान् समारभन्ते कुर्वन्ति, 'भोयणाए' भोगाय 'एवमेव ते अणारिया विप्पडिपन्ना तं सद्दहमाणा जाव इइ ते णो हव्वाए णो पाराय अन्तरा कामभोगेसु विसण्णा' एवमेव ते अनार्या विप्रतिपन्नाः तत् श्रद्धानाः यावदिति ते नो अर्वाचे नो पराय अन्तरा कामभोगेषु विषण्णाः, ते नियतिवादिनः कामभोगादिषु आसक्ता अनार्या भ्रममुपागताः नियतिवादे श्रद्धानशीलाः नेह लोकं प्राप्नुवन्ति, न वा परलोकमेव प्राप्नुवन्ति किन्तु उभयतो भ्रष्टाः संजायन्ते कामादावासक्ताः। 'चउत्थे पुरिसजाए णियइवाइए त्ति आहिए' चतुर्थः पुरुषजातो नियतिवादिक इत्याख्यायते। 'इच्चे ते चत्तारि पुरिसजाया

कल्याण, अकल्याण सिद्धि, असिद्धि सुकृत, आदि को ग्रहण कर लेना चाहिए। इस कारण वे नाना प्रकार के सावद्य कर्मों का अनुष्ठान करके शब्दादि कामभोगों का आरंभ करते हैं। वे अनार्य विपरीत श्रद्धान करते हुए न इधर के रहते हैं, न उधरके रहते हैं। बीच में ही कामभोगों में आसक्त हो जाते हैं। तात्पर्य यह है कि वे नियतिवादी कामभोगों में आसक्त, अनार्य, भ्रम को प्राप्त, नियतिवाद में श्रद्धा रखने वाले न अपना यह लोक सुधार पाते हैं, न परलोक सुधार सकते हैं। दोनों ओर से भ्रष्ट हो जाते हैं।

इस प्रकार चौथा पुरुष नियतिवादी कहा गया है, ये चार पुरुष नाना प्रज्ञा वाले हैं, विभिन्न अभिप्राय वाले हैं, भिन्न भिन्न शील आचार

અક્રિયા યાવત્ નરક, અનરક વિગેરે તથા યાવત્ શબ્દથી પૂર્વોક્ત કલ્યાણ, અકલ્યાણ સિદ્ધિ અસિદ્ધિ, સુકૃત, વિગેરેનો સ્વીકાર કરતા નથી. આથી તેઓ અનેક પ્રકારના સાવદ્ય કર્મોનું અનુષ્ઠાન કરીને શબ્દાદિ કામભોગોનો આરંભ કરે છે. તેઓ અનાર્ય-અર્થાત્ વિપરીત શ્રદ્ધાન કરતા થકા અહિના રહેતા નથી તેમ ત્યાંના પણ રહેતા નથી. વચમા જ કામભોગોમાં આસક્ત થઈ જાય છે.

તાત્પર્ય એ છે કે—તે નિયત વાદીઓ કામભોગોમાં આસક્ત, અનાર્ય, ભ્રમને પ્રાપ્ત થયેલા, નિયત વાદમાં શ્રદ્ધા રાખનારા પોતાનો આ લોક સુધારી શકતા નથી. બન્ને બાજુથી ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે.

આ રીતે ચોથો પુરૂષ નિયતવાદી કહેલ છે. આ ચારે પુરૂષ અલ્પ બુદ્ધિવાળા છે. જૂદા જૂદા અભિપ્રાય વાળા છે. જૂદા જૂદા સ્વભાવ અને

णाणा पन्ना, णाणाछंदा' इत्येते चत्वारः पुरुषजातीयाः नाना प्रज्ञाः-विविधबुद्धिभिः कुशास्त्रप्ररूपकाः नानाछन्दाः-विभिन्नाऽभिप्रायवन्तः-कुत्सिताभिप्रायेण कुमार्ग-दर्शकाः 'णाणासीला णाणादिट्ठी' नानाशीलाः-नियतिमाश्रित्य कुत्सिताचार प्रवर्त्तकाः नानादृष्टयः-नानारूपा दृष्टिर्दर्शनं येषां ते तथा कुत्सितमार्गदर्शकाः 'णाणारुई णाणारंभा णाणा अज्झवसाण संजुत्ता' नानारुचयः-प्राणातिपाताद्यारम्भ-कारकाः अधर्मं धर्मबुद्धया कुर्वाणाः नाना प्रकारकविषयभोगादिषु अभिप्रायवन्तः, नानारम्भाः नानाऽध्यवसानयुक्ताः। 'पहीणपुव्वसंयोगा आरियं मग्गं असंपत्ता' प्रहीणा पूर्वसंयोगाः आर्यं मार्गम् आर्याणां तीर्थकराणां मार्गम्। आर्यं मोक्षप्रापकं मार्गं सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रलक्षणमप्राप्ताः। 'इइ ते णो हव्वाए णो पाराए' इति-अस्मा-त्कारणात् ते नो अर्वाचे-न इह लोकाय, नवा परलोकाय कल्पमा भवन्ति। किन्तु-अंतरा कामभोगेसु विसण्णा' अन्तरा-मध्ये कामभोगेषु विषण्णाः सन्तः संसार-चक्रपरिभ्रमणजनितदुःखभागिनो भवन्तीति सू० १२।

मूलम्-से बेमि पाईणं वा४ संतेगइया मणुस्सा भवंति, तं जहा-आरिया वेगे अणारिया वेगे उच्चागोया वेगे णीयागोया

वाले हैं, और पृथक् पृथक् दृष्टि वाले हैं। नाना रुचि वाले, प्राणातिपात आदि आरंभ करने वाले, धर्म समझ कर अधर्म करने वाले हैं। ये माताविता आदि के पूर्वकालीन संबंध को त्याग चुकने पर भी आर्य-मार्ग अर्थात् तीर्थंकरों के मार्ग को प्राप्त नहीं कर पाये हैं, अर्थात् सम्यग्दर्शन, ज्ञान, चारित्र और तप रूप मोक्षमार्ग को प्राप्त नहीं हुए हैं। इस कारण उनका न यह लोक सुधरता है, न परलोक सुधरता है। वे बीच ही में कामभोगों में फंस जाते हैं और संसार चक्र में परिभ्रमण के दुःख के भागी होते हैं ॥१२॥

આચાર વાળા છે, અને અલગ અલગ દૃષ્ટિવાળા છે. ભિન્ન રૂચિવાળા, પ્રાણુા તિપાત વિગેરે આરંભ કરવાવાળા ધર્મ સમજીને અધર્મ કરવાવાળા છે. આ માતા, પિતા, વિગેરેના પૂર્વકાળના સંબંધનો ત્યાગ કરવા છતાં પણુ આર્ય માર્ગ અર્થાત્ તીર્થંકરોના માર્ગને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. અર્થાત્ સમ્યક્ જ્ઞાન, સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્ચારિત્ર, અને સમ્યક્તપ રૂપ મોક્ષ માર્ગને પ્રાપ્ત થતા નથી. તે કારણે તેઓનો આ લોક સુધરતો નથી તથા પરલોક પણુ સુધરતો નથી. તેઓ વચમાં જ કામભોગોમાં ફસાઈ જાય છે. અને સંસાર ચક્રમાં પરિભ્રમણુના દુઃખને ભોગવવા વાળા થાય છે. ॥૧૨॥

वेगे कायमंता वेगे हस्समंता वेगे सुवन्ना वेगे दुवन्ना वेगे सुरूवा वेगे दुरूवा वेगे, तेसिं च णं जणजाणवयाइं परिग्गहियाइं भवंति, तं जहा–अप्पयरा वा भुज्जयरा वा, तहप्पगारेहिं कुलेहिं आगम्म अभिभूय एगे भिक्खायरियाए समुट्ठिता सतो वावि एगे णायओ य अणायओ य उवगरणं च विप्पजहाय भिक्खायरियाए समुट्ठिता असतो वावि एगे णायओ य अणायओ य उवगरणं च विप्पजहाय भिक्खायरियाए समुट्ठिता। जे ते सतो वा असतो वा णायओ य अणायओ य उवगरणं च विप्पजहाय भिक्खायरियाए समुट्ठिता पुव्वमेव तेहिं णायं भवइ, तं जहा–इह खलु पुरिसे अन्नमन्नं ममट्ठाए एवं विप्पडिवेदेइ, तं जहा–खेत्तं मे वत्थू मे हिरण्णं मे सुवन्नं मे धणं मे धण्णं मे कंसं मे दूसं मे विउलधणकणगरयणमणिमोत्तियसंखसिलप्पवालरत्तरयणसंतसारसावतेयं मे सद्दा मे रूवा मे गंधा मे रसा मे फासा मे, एए खलु मे कामभोगा अहमवि एएसिं।

से मेहावी पुव्वामेव अप्पणा एवं समभिजाणेज्जा, तं जहा–इह खलु मम अन्नयरे दुक्खे रोगातंके समुप्पज्जेज्जा–अणिट्ठे अकंते अप्पिए असुभे अमणुन्ने अमणामे दुक्खे णो सुहे से हंता भयंतारो! कामभोगाइं मम अन्नयरं दुक्खं रोयातंकं परियाइयह। अणिट्ठं अकंतं अप्पियं असुभं अमणुन्नं अमणामं दुक्खं णो सुहं, ताऽहं दुक्खामि वा सोयामि वा जूरामि वा तिप्पामि वा पीडामि वा परितप्पामि वा इमाओ मे

अण्णयराओ दुक्खाओ रोगातंकाओ पडिमोयह अणिट्ठाओ अकंताओ अप्पियाओ असुभाओ अमणुन्नाओ अमणामाओ दुक्खाओ णो सुहाओ, एवामेव णो लद्धपुव्वं भवइ, इह खलु कामभोगा णो ताणाए वा णो सरणाए वा, पुरिसे वा एगया पुव्विं कामभोगे विप्पजहइ, कामभोगा वा एगया पुव्विं पुरिसं विप्पजहंति, अन्ने खलु कामभोगा अन्नो अहमंसि, से किमंग पुण वयं अन्नमन्नेहिं कामभोगेहिं मुच्छामो? इह संखाए णं वयं च कामभोगेहिं विप्पजहिस्सामो, से मेहावी जाणेज्जा बहिरंगमेयं, इणमेव उवणीयतरागं, तं जहा--माया मे पिया मे भाया मे भगिणी मे भज्जा मे पुत्ता मे धूया मे पेसा मे नत्ता मे सुण्हा मे सुहा मे पिया मे सहा मे सयणसंगंथसंथुया मे, एए खलु मम णायओ अहमवि एएसिं, एवं से मेहावी पुव्वामेव अप्पणा एवं समभिजाणेज्जा, इह खलु मम अन्नयरे दुक्खे रोयातंके समुप्पज्जेज्जा अणिट्ठे जाव दुक्खे णो सुहे, से हंता भयतारो! णायओ इमं मम अन्नयरं दुक्खं रोयातंकं परियाइ यह अणिट्ठं जाव णो सुहं, ताऽहं दुक्खामि वा सोयामि वा जाव परितप्पामि वा, इमाओ मे अन्नयराओ दुक्खाओ रोगातंकाओ परिमोएह अणिट्ठाओ जाव णो सुहाओ, एवमेव णो लद्धपुव्वं भवइ, तेसिं वावि भयंताराणं मम णाययाणं अन्नयरे दुक्खे रोगातंके समुप्पज्जेज्जा अणिट्ठे जाव णो सुहे, से हंता अहमेतेसिं भयंताराणं णाययाणं इमं अन्न-

यरं दुक्खं रोयातंकं परियाइयामि अणिट्ठं जाव णो सुहे, मा मे दुक्खंतु वा जाव मा मे परितप्पंतु वा, इमाओ णं अण्णय-राओ दुक्खाओ रोगातंकाओ परिमोएमि अणिट्ठाओ जाव णो सुहाओ, एवमेव णो लद्धपुव्वं भवइ, अन्नस्स दुक्खं अन्नो न परियाइयइ अन्नेणं कडं अन्नो नो पडिसंवेदेइ पत्तेयं जायइ पत्तेयं मरइ पत्तेयं चयइ पत्तेयं उववज्जइ पत्तेयं झंझा पत्तेयं सन्ना, पत्तेयं मन्ना एवं विन्नू वेदणा, इह खलु णाइ संजोगा णो ताणाए वा णो सरणाए वा, पुरिसे वा एगया पुव्विं णाइ-संजोए विप्पजहइ, णाइसंजोगा वा एगया पुव्विं पुरिसं विप्प-जहंति, अन्ने खलु णाइसंजोगा अन्नो अहमंसि, से किमंग पुण वयं अन्नमन्नेहिं णाइसंजोगेहिं मुच्छामो? इइ संखाए णं वयं णाइ संजोगं विप्पजहिस्सामो। से मेहावी जाणेज्जा बहिरं-गमेयं, इणमेव उवणीयतरागं, तं जहा-हत्था मे पाया मे बाहा मे ऊरू मे उदरं मे सीसं मे सीलं मे आऊ मे बलं मे वण्णो मे तया मे छाया मे सोयं मे चक्खू मे घाणं मे जिब्भा मे फासा मे ममाइज्जइ, वयाउ पडिजूरइ, तं जहा-आउसो बलाओ वण्णाओ तयाओ छायाओ सोयाओ जाव फासाओ सुसंधितो संधी विसंधी भवइ, वलियतरंगे गाए भवइ, किण्हा केसा पलिया भवंति, तं जहा-जं पि य इमं सरीरगं उरालं आहारो-वइयं एयं पि य अणुपुव्वेणं विप्पजहियव्वं भविस्सइ, एयं संखाए से भिक्खू भिक्खायरियाए समुट्ठिए दुहओ लोगं

सू० १४

जाणेज्जा, तं जहा-जीवा चेव अजीवा चेव, तसा चेव थावरा चेव ॥सू० १३॥

छाया—अथ ब्रवीमि प्राच्यां वा४ सन्ति एके मनुष्या भवन्ति, तद्यथा-आर्या वा एके, अनार्या वा एके, उच्चगोत्रा वा एके, नीचगोत्रा वैके कायवन्तो वा एके, हृस्ववन्तो वा एके, सुवर्णा वा एके, दुर्वर्णा वा एके, सुरूपा वा एके, दुरूपा वा एके तेषां च खलु जनजानपदाः परिगृहीता भवन्ति, तद्यथा-अल्पतरा वा भूयस्तरा वा। तथाप्रकारेषु कुलेषु आगत्य अभिभूय एके भिक्षाचर्यायां समुपस्थिताः सतोवाऽपि एके ज्ञातीन् च अज्ञातीन् च उपकरणं च विप्रहाय भिक्षाचर्यायां समुत्थिताः असतो वाऽपि एके ज्ञातीन् च अज्ञातीन् च उपकरणं च विप्रहाय भिक्षाचर्यायां समुत्थिताः। ये ते सतो वा असतो वा ज्ञातीन् च अज्ञातीन् च उपकरणं च विप्रहाय भिक्षाचर्यायां समुत्थिताः, पूर्वमेव तैर्ज्ञातं भवति तद्यथा इह खलु पुरुषः अन्यदन्यद् ममाऽर्थाय एवं विप्रतिवेदयति, तद्यथा-क्षेत्रं मे वास्तु मे हिरण्यं मे सुवर्णं मे धनं मे धान्यं मे कांस्यं मे दूष्यं मे विपुलधनकनकरत्नमणि मौक्तिकशङ्खशिलाप्रवालरक्तरत्नसत्सारस्वापतेयं मे, शब्दा मे, रूपाणि मे, गन्धा मे रसा मे, स्पर्शा मे, एते खलु मे कामभोगाः, अहमपि एतेषाम्। अथ मेधावी पूर्वमेव आत्मना एवं समभिजानीयात्, तद्यथा-इह खलु ममान्यतरद् दुःखं रोगातङ्कः समुत्पद्येत अनिष्टः, अकान्तः, अप्रियः, अशुभः, अमनोज्ञः, अमनआमः दुःखं नो सुखं तदहन्त! भयत्रातारः! कामभोगाः, ममान्यतरद् दुःखं रोगातङ्कं पर्याददत। अनिष्टमकान्तमप्रियमशुभममनोज्ञ ममन आमं दुःखं नो सुखम्, तदहं दुःख्यामि वा शोचामि वा जूरामि वा तेपे वा पीडयामि वा परितप्ये वा अस्मान्मे अन्यतराद् दुःखाद् रोगातङ्कात् प्रतिमोचयत अनिष्टाद् अकान्ताद् अप्रियाद् अशुभाद् अमनोज्ञाद् अमनआमाद् दुःखान्नो सुखात्, एवमेव नो लब्धपूर्वो भवति। इह खलु कामभोगाः नो त्राणाय वा नो शरणाय वा पुरुषो वा एकदा पूर्वं कामभोगान् विप्रजहाति, कामभोगा वा एकदा पूर्वं पुरुषं विप्रजहाति, अन्ये खलु कामभोगाः, अन्योऽहमस्मि तत् किमङ्ग पुनर्वयं मन्यान्येषु कामभोगेषु मूर्च्छामः, इति संख्याय खलु वयं कामभोगान् विप्रहास्यामः, अथ मेधावी जानीयाद् बहिरङ्गमेतत् इदमेव उपनीततरं तद्यथा-माता मे, पिता मे, भ्राता मे, भगिनी मे भार्या मे, पुत्रा मे, दुहितारो मे, प्रेष्या मे, नप्ता मे, स्नुषा मे सुहन्मे, प्रियो मे, सखा मे, स्वजनसंग्रन्थसंस्तुता मे। एते मम ज्ञातयोऽहमप्येतेषाम्, एवं स मेधावी पूर्वमेव आत्मना एवं समभिजानीयात्-इह खलु

ममान्यतरद् दुःखं रोगातङ्को वा समुत्पद्येत अनिष्टो यावद् दुःखं नो सुखं तद् हन्त! भयत्रातारो ज्ञातयः। इदं ममान्यतरद् दुःखं रोगातङ्कं वा पर्याददत अनिष्टं यावद् नो सुखम्। तदहं दुःखामि वा शोचामि वा यावत् परितप्ये अस्मान् मे अन्यतरस्माद् दुःखाद् रोगातङ्कात् परिमोचयत अनिष्टाद् यावन्नो सुखात्! एवमेव नो लब्धपूर्वं भवति। तेषां वाऽपि भयत्रातॄणां मम ज्ञातीनाम् अन्यतरद् दुःखं रोगातङ्कं समुत्पद्यते अनिष्टं यावन्नो सुखं तद् हन्त! अहमेतेषां भयत्रातॄणां ज्ञातीनाम् इदमन्यतरद् दुःखं रोगातङ्कं वा पर्याददत अनिष्टं वा यावन्नो सुखम्, मा मे दुःख्यन्तु वा यावद् मा मे परितप्यन्तां वा अस्माद् अन्यतरस्माद् दुःखाद् रोगातङ्कात् परिमोचयामि अनिष्टाद् यावन्नो सुखात् एवमेव न लब्धपूर्वं भवति। अन्यस्य दुःख मन्यो न पर्याददत अन्येन कृतम् अन्यो नो प्रतिसंवेदयति प्रत्येकं जायते प्रत्येकं म्रियते प्रत्येकं त्यजति प्रत्येकमुपपद्यते प्रत्येकं झंझा प्रत्येकं संज्ञा प्रत्येकं मननम् एवं विद्वान् वेदना, इह खलु ज्ञातिसंयोगाः नो त्राणाय वा नो शरणाय वा पुरुषो वा एकदा पूर्वं ज्ञातिसंयोगान् विप्रजहाति, ज्ञातिसंयोगा वा एकदा पूर्वं पुरुषं विप्रजहति अन्ये खलु ज्ञातिसंयोगाः अन्योऽहमस्मि। अथ किमङ्ग! पुनर्वयमन्यान्येषु ज्ञातिसंयोगेषु मूर्च्छामः, इति संख्याय खलु वयं ज्ञातिसंयोगं विप्रहास्यामः! स मेधावी जानीयाद् बहिरङ्गमेतत् इदमेव उपनीततरं तद्यथा—हस्तौ मे पादौ मे, बाहू मे, उरू मे उदरं मे शीर्षं मे, शीलं मे, आयुर्मे, बलं मे, वर्णो मे, त्वचा मे, छाया मे, श्रोत्रं मे, चक्षुर्मे, घ्राणं मे, जिह्वा मे, स्पर्शः मे, ममायते, वयसः परिजीर्यते। तद्यथा—आयुषो बलाद् वर्णात्त्वचः छायायाः श्रोत्राद् यावद् स्पर्शात् सुसन्धितः सन्धि र्विसन्धी भवति वलिततरङ्गं गात्रं भवति, कृष्णाः केशाः पलिता भवन्ति तद्यथा—यदपि च इदं शरीरम् उदारमाहारोपचितम् एतदपि च आनुपूर्व्या विप्रहातव्यं भविष्यति। इदं संख्याय स भिक्षु भिक्षाचर्यायां समुत्थितः उभयतो लोकं जानीयात् तद्यथा —जीवाश्चैव अजीवाश्चैव त्रसाश्चैव स्थावराश्चैव ॥सू०१३॥

टीका—सुधर्मस्वामी जम्बूस्वामिनं प्रत्याह—हे जम्बू! 'से बेमि पाईणं वा ४ संतेगइया मणुस्सा भवंति' 'से बेमि' अथाऽहं ब्रवीमि। 'पाईणं वा४' प्राच्यां वा४—

'से बेमि' इत्यादि।

टीकार्थ—सुधर्मा स्वामी जम्बू स्वामी से कहते हैं—मैं ऐसा कहता हूं। पूर्व दिशा में, पश्चिम दिशा में दक्षिण दिशा में, उत्तर दिशा में,

---

'से बेमि' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—સુધર્માસ્વામી જમ્બૂસ્વામીને કહે છે કે—હું આ પ્રમાણે કહું છું. પૂર્વ દિશામાં, પશ્ચિમ દિશામાં, દક્ષિણ દિશામાં, ઉત્તર દિશામાં ઉત્પન્ન

पूर्वस्यां दिशि पश्चिमायां दिशि दक्षिणस्यां दिशि उत्तरस्यां दिशि 'संतेगइया' सन्त्ये के 'मणुस्सा' अनेकप्रकारका मनुष्या भवन्ति। 'तं जहा' तद्यथा-'आरिया वेगे' आर्या वा एके 'अणारिया वेगे' अनार्या वा एके, माच्यादिदिक्षु वसन्ति-अनेके पुरुषाः केचनाऽऽर्याः केचनाऽनार्याश्च। 'उच्चागोया वेगे' उच्चगोत्राः-विशिष्ट-गोत्रवन्तो वा एके 'णीया गोया वेगे' नीचगोत्रा वा एके 'कायमंता वेगे हस्समंता-वेगे' कायवन्तो वा एके-दीर्घशरीराः, ह्रस्ववन्तो वा एके-लघुशरीरा एके, 'सुवन्ना वेगे दुवन्ना वेगे' सुवर्णा वा एके, दुर्वर्णा वा एके, 'सुरूवा वेगे दुरूवा वेगे' सुरूपा वा शोभनरूपवन्तः, दूरूपा वा-विकृतरूपवन्तश्च एके, 'तेसिं च णं' तेषां च 'णं' इति वाक्यालङ्कारे 'जणजाणवयाइं' जनजानपदाः-लोका देशाश्च, 'परिग्गहाइं' परिग्रहाः-परिग्रहरूपेण अधीना भवन्ति। 'तं जहा' तद्यथा 'अप्प-यरा वा भुज्जयरा वा' अल्पतरा वा अल्पपरिग्रहवन्तः, भूयस्तरा वा-अधिकपरि-ग्रहवन्तः, 'तहप्पगारेहिं' तथाप्रकारेषु 'कुलेहिं' कुलेषु 'आगम्म अभिभूय' आगत्य जन्मना तादृशकुलं प्राप्य, भोगसुखादिकं चाभिभूय-तिरस्कृत्य 'एगे भिक्खायरियाए' एके केचन पुरुषा भिक्षाचर्यायाम् 'समुट्ठिया' समुत्थिताः-उद्यम-

---

ऊर्ध्व दिशा में और अधोदिशा में अनेक प्रकार के मनुष्य होते हैं। जैसे-कोई आर्य, कोई अनार्य अर्थात् कोई ज्ञानदर्शन के अंकुर वाले और कोई उससे रहित होते हैं। कोई ऊंचे गोत्र में उत्पन्न होते हैं, और कोई नीच गोत्र में उत्पन्न होते हैं। कोई लम्बे शरीर वाले कोई छोटे शरीर वाले होते हैं। कोई सुरूप और कोई कुरूप होते हैं। लोक और देश उन लोगों का परिग्रह होता है। वह परिग्रह किसी के पास थोडा होता है, किसी के पास बहुत होता है। इस प्रकार के कुलों में से आकर और किसी कुल में जन्म लेकर भोगों का तथा सांसारिक सुखों का परित्याग करके उनमें से कोई कोई भिक्षावृत्ति के लिए उद्यत हो

દિશામાં અને અધોદિશામાં, અનેક પ્રકારના મનુષ્યો હોય છે. જેમકે-કોઈ આર્ય, કોઈ અનાર્ય, અર્થાત્ કોઈ જ્ઞાન દર્શનના અંકુરવાળા અને કોઇ તેના વિનાના હોય છે. કોઈ ઉંચા ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલ અને કોઇ નીચ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન હોય છે. કોઈ લાંબા શરીરવાળા, કોઈ ટુંકા શરીરવાળા, હોય છે. કોઈ સુંદર રૂપવાળા-સુરૂપ અને કોઈ કદરૂપા હોય છે. લોક અને દેશ તે લોકોનો પરિગ્રહ હોય છે. તે પરિગ્રહ કોઇની પાસે થોડો હોય છે, કોઈની પાસે વધારે હોય છે. આવા પ્રકારના કુલોમાંથી આવીને અને કોઇ પણ કુળમાં જન્મ લઇને ભોગોનો તથા સંસારિક સુખોનો ત્યાગ કરીને તેમાંથી કોઈ કોઇ ભિક્ષા વૃત્તિને માટે ઉદ્યમવાળા થઈ જાય છે. અર્થાત્ ઘરનો ત્યાગ

वन्तः सन्तः 'सतो वा वि एगे णायओ य अणायओ य' सतो वापि विद्यमानानेव-एके केचन पुरुषाः ज्ञातीन् स्वजनान् 'य' च-पुनः अज्ञातीन्-परिजनान् च पुनः 'उवगरणं' उपकरणम्-धनधान्यादिकम् 'विप्पहाय' विप्रहाय-परित्यज्य 'भिक्खायरियाए' भिक्षाचर्यायाम् 'समुट्ठिया' समुत्थिता भवन्ति। 'असतो वावि एगे णायओ य उवगरणं च' एके केचन असतः-अविद्यमानानेव ज्ञातीन् अज्ञातींश्च 'य' च उपकरणं धनधान्यादिकं च 'विप्पजहाय' विप्रहाय-परित्यज्य केचनापगतस्वजन परिजनविभवाः सन्तः 'भिक्खायरियाए' भिक्षाचर्यायाम् 'समुट्ठिया' समुत्थिता भवन्तीति 'जे ते सतो वा असतो वा णायओ य अणायओ य उवगरणं च विप्पजहाय' ये ते सतो विद्यमानामेव-असतः-अविद्यमानानेव ज्ञातीन् अज्ञातीं श्च विप्रहाय-परित्यज्य उपकरणं-धनधान्यादिकं च विहाय 'भिक्खायरियाए' भिक्षाचर्यायाम् 'समुट्ठिया' समुत्थिताः 'पुव्वमेव तेहिं णायं भवइ' पूर्वमेव तैर्ज्ञातं भवति। किं ज्ञातं भवति? तदाह-'तं जहा' तद्यथा 'इह खलु पुरिसे' इह लोके खलु पुरुषः 'अन्नमन्नं' अन्यदन्यत्-स्वस्माद् भिन्नानेव पदार्थान् 'ममट्ठाए' मदर्थाय 'एवं विप्पडिवेदेइ' एवं विप्रतिवेदयति-स्वस्मादभिन्नान् पदार्थान् मिथ्यैव अभि-

---

जाते हैं। अर्थात् गृहत्यागी बन जाते हैं। कोई कोई पुरुष विद्यमान भी बन्धु बान्धव आदि परिवार को तथा धन धान्य आदि उपकरणों को त्यागकर भिक्षाचर्या अंगीकार करते हैं और कोई कोई अविद्यमान परिवार तथा धन धान्य आदि को त्याग कर भिक्षाचर्या के लिए उद्यत होते हैं। इस प्रकार जो विद्यमान अथवा अविद्यमान परिवार को और धन धान्यादि को त्याग करके भिक्षाचर्या में उपस्थित होते हैं, उन्हें पहले से ही यह ज्ञात होता है कि-इस जगत् में लोग अपने से भिन्न पदार्थों को मिथ्या अभिमान करके 'यह मेरे हैं' ऐसा समझते हैं। वे सोचते हैं-

---

કરવાવાળા બની જાય છે. કોઈ કોઈ પુરૂષ વિદ્યમાન એવા બંધુ, બાંધવ વિગેરે પરિવારનો તથા ધન ધાન્ય વિગેરે ઉપકરણોનો ત્યાગ કરીને ભિક્ષા-ચર્યાનો સ્વીકાર કરે છે. અને કોઈ કોઈ અવિદ્યમાન પરિવાર તથા ધન, ધાન્ય વિગેરેનો ત્યાગ કરીને ભિક્ષા ચર્યા માટે ઉદ્યમ વાળા થાય છે. આ રીતે જેઓ વિદ્યમાન અથવા અવિદ્યમાન પરિવારનો તથા ધન, ધાન્ય વિગે-રેનો ત્યાગ કરીને ભિક્ષા ચર્યામાં ઉપસ્થિત થાય છે તેઓને પહેલેથી જ એ જાણુ હોય છે કે-આ જગતમાં લોકો પોતાનાથી જુદા એવા પદાર્થોને મિથ્યા-અભિમાન કરીને 'આ મારૂં છે' તેમ માને છે. તેઓ સમજે છે કે-આ

मानं कृत्वा-मदर्था इमे इत्येवं जानाति, 'तं जहा' तद्यथा-'खेत्तं मे वत्थू मे' क्षेत्रं मे वास्तु मे 'हिरण्णं मे, सुवन्नं मे, धणं धण्णं मे, कंसं मे, दूसं मे' हिरण्यं मे सुवर्णं मे धनं मे धान्यं मे कांस्यं मे दूष्यं मे-वस्त्रविशेषो मे 'विउलधणकणगरयणमणिमोत्तियसंखसिलप्पवालरत्तरयणसंतसारसावतेयं मे' विपुलधनकनकरत्नमणिमौक्तिकशङ्खशिलाप्रवालरत्नसत्सारस्वापतेयं मे 'सद्दा मे रूवा में' शब्दा मे रूपाणि मे 'गंधा मे रसा मे फासा मे' गन्धा मे-मम, रसा मे-मम, स्पर्शा मे-मम, 'एए खलु कामभोगा, अहमवि एएसिं' एते खलु कामभोगा मम, अहमप्येतेषाम्, क्षेत्रादारभ्य स्पर्शान्ताश्च विषया मम कामभोगाय सन्तीति, मेधावी यदवधारयति तदाह-'से मेहावी' इत्यादि। 'से मेहावी पुव्वमेव अप्पणा एवं समभिजाणेज्जा' अथ मेधावी पूर्वमेवाऽऽत्मना एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण समभिजानीयात्, किं जानीयादित्याह-'तं जहा' तद्यथा 'इह खलु मम अन्नयरे' इह खलु ममाऽन्यतरत् 'दुक्खे रोयातंके समुप्पज्जेज्जा' दुःखं-पीडारोगः-ज्वरादिः आतङ्कः-सद्योघाति-

---

यह क्षेत्र (खेत) मेरा है, यह मकान मेरा है, यह चांदी सोना मेरा है, यह धन धान्य मेरा है, यह कांसा मेरा है, यह पुष्प या वस्त्र मेरा है, ये प्रचुर धन, कनक, रत्न मणि, मोती, शंख, शिला, मूंगा, लालरत्न और उत्तम सार भूत पदार्थ मेरे हैं, मनोहर शब्द करने वाले वीणा आदि वाद्य मेरे हैं, सुन्दर रूपवाली स्त्रियां मेरी हैं। इत्र-अत्तर तथा सुगंधयुक्त तैल आदि मेरे हैं, उत्तम रस एवं स्पर्श वाले पदार्थ मेरे हैं और मैं इनका स्वामी हूं। तात्पर्य यह है कि अज्ञानीजन सांसारिक पदार्थों को अपना मानते हैं।

किन्तु ज्ञानी पुरुष को पहले ही यह समझ लेना चाहिए जब मुझे कोई दुःखातंक अर्थात् ज्वर आदि रोग तथा शीघ्रघात करने वाला

ખેતર મારૂં છે. આ મકાન-ઘર મારૂં છે. આ ચાંદી, સોનું મારૂં છે. આ ધન, ધાન્ય મારૂં છે. આ કાંસુ મારૂં છે. આ પુષ્પ આ વસ્ત્ર મારૂં છે. આ ઘણું એવું ધન, કનક-સોનું રત્ન મણિ, મોતી, શંખ શિલા, પ્રવાલ, મુંગા -લાલ રત્ન તથા ઉત્તમ સાર રૂપ પદાર્થો મારા છે. સુંદર શબ્દો કરવાવાળી વીણા. વિગેરે વાદ્યો મારાં છે, સુંદર રૂપવાન્ સ્ત્રી મારી છે. અત્તર તથા સુંગધવાળું તેલ મારૂં છે ઉત્તમ રસ, તથા સ્પર્શવાળા પદાર્થો મારા છે, અને હું તેનો માલિક છું. તાત્પર્ય એ છે કે-અજ્ઞાની મનુષ્યો સંસારના પદાર્થોને પોતાના માને છે.

પરંતુ જ્ઞાની પુરૂષોએ તો પહેલેથી જ એ જાણી લેવું જોઇએ કે-જ્યારે મને કોઇ પણ દુઃખ કારક અર્થાત્ તાવ વિગેરે રોગ તથા શીઘ્રઘાત કરવા

नेत्रशूलादिकम् समुत्पद्येत, । कथंभूतोऽयं रोगान्तकस्तत्राह-'अणिट्ठे-अकंते-अप्पिए असुभे-अमणुन्ने-अमणामे' अनिष्टोऽकान्तोऽशुभोऽमनोज्ञोऽमनआमः, तत्र अनिष्टः-इष्टसुखाऽननुभावनात्, अकान्तः-अनभिलषणीयत्वात्, अप्रियः-अविरतदुःखोत्पादकत्वात्, अशुभः-अशुभाध्यवसायकारणत्वात्, अमनोज्ञः-चिन्तनेऽपि दुःखोत्पादकत्वात्, अमन आमः-मनसः प्रतिकूलत्वात्, अतएव दुःखे दुःखरूपः 'णो सुहे' नो सुखरूपः 'से हंता' तद्धन्त हन्त इति खेदे 'भयंतारो-कामभोगाइं' हे भयत्रातारः कामभोगाः ? मम 'अन्नयर' अन्यतरद् 'दुक्खं रोयातंकं' दुःखं रोगातङ्कम् 'परियाइयह' पर्याददत-विभागं कृत्वा, एतद् दुःखं रोगाऽऽतङ्कं यूयं गृह्णीत। रोगाऽऽतङ्कमेव विशिनष्टि-'अणिट्ठं' अनिष्टम् 'अकंतं अप्पियं असुभं अमणुन्नं अमणामं दुक्खं णो सुहं' अकान्तमप्रियमशुभममनोज्ञममनआमं

शूल आदि उत्पन्न होता है तो प्रार्थना करने पर भी ये कामभोग के साधन क्षेत्र आदि उससे छुडाने में क्या समर्थ हो सकते हैं ? कदापि नहीं। बल्कि किसी न किसी रूप में ये उन दुःखों के सहायक बन जाते हैं अतएव इन क्षेत्रवस्तु आदि में ज्ञानवान् को ममत्वबुद्धि नहीं धारण करनी चाहिए इन्हें अपना नहीं समझना चाहिए।

रोगातंक आदि किस प्रकार के होते हैं ? सो कहते हैं-अनिष्ट अर्थात् इष्ट वस्तुओं से उत्पन्न होने वाले सुख का अनुभव नहीं कराते, अकान्त अनिच्छनीय, अप्रिय, निरन्तर दुःख उत्पन्न करने वाले, अशुभ अशुभ अध्यवसाय के जनक अमनोज्ञ विचार करने पर भी दुःखोत्पादक, अमनआम-दुःख उत्पन्न करने में मन के प्रतिकूल सुखरूप नहीं।

વાળા શૂળ વિગેરે ઉત્પન્ન થાય છે, તો વિનંતીયો કરવા છતાં પણ આ કામ ભોગોના સાધન રૂપ ખેતર વિગેરે તેનાથી બચાવવા શું સમર્થ થાય છે? કદાપિ મને તે બચાવી શકતા નથી. બલ્કે કોઈને કોઈ રૂપથી તેઓ એ દુઃખના સહાયક બની જાય છે. તેથી જ આ ખેતર વિગેરે વસ્તુઓમાં જ્ઞાનવાને મમત્વ બુદ્ધિ રાખવી ન જોઈએ. અર્થાત્ તે સઘળી વસ્તુઓને પોતાની માની લેવી ન જોઈએ.

રોગાતંક વિગેરે કેવા હોય છે? તે હવે બતાવવામાં આવે છે.-અનિષ્ટ અર્થાત્ ઈષ્ટ વસ્તુઓમાંથી ઉત્પન્ન થવાવાળા સુખનો અનુભવ કરાવતા નથી. એકાન્ત-અનિચ્છનીય, અપ્રિય-નિરંતર દુઃખ ઉત્પન્ન કરવાવાળા અશુભ-અશુભ અધ્યવસાય કરવાવાળા અમનોજ્ઞ-વિચાર કરવા છતાં પણ દુઃખને ઉત્પન્ન કરનાર, અમનઆમ-દુઃખ ઉત્પન્ન કરવામાં મનથી પ્રતિકૂળ સુખરૂપ નહીં.

दुःखं नो सुखम्। 'ताऽहं दुक्खामि वा सोयामि वा जूरामि वा तिप्पामि वा पीडामि वा परितप्पामि वा' तस्मादहं दुःख्यामि वा शोचामि वा—जूरामि वा तेपे वा पीडयामि वा परितप्ये वा 'इमाओ मे अण्णयराओ दुक्खाओ' अस्माद् मेऽन्यतराद् दुःखाद् दुःखरूपाद् रोगातङ्कात् 'पडिमोयह' प्रतिमोचयत। कीदृशादित्याह—'अणिट्ठाओ' अनिष्ठात् 'अकंताओ' अकान्तात् 'अप्पियाओ' अप्रियात् 'असुभाओ' अशुभात् 'अमणुन्नाओ' अमनोज्ञात् 'अमणामाओ' अमन आमात् 'दुक्खाओ' दुःखात् दुःखरूपात् 'णो सुहाओ' नो सुखात्—नो सुखरूपात् 'एवामेव णो लद्धपुव्वं भवइ' एवमेव नो लब्धपूर्वो भवति। एवमेव पूर्वसदृशो न भवति एवं प्रार्थ्यमाना अपि क्षेत्रादयः प्रार्थयितारं नो विमोचयन्ति, एवं दुःखैः परिपीड्यमानम् प्रत्युत दुःखस्य साक्षात् परम्परया वा

इस प्रकार के रोगातंकों के उत्पन्न होने पर कामभोगों से प्रार्थना की जाय कि हे भय से त्राण करने वाले कामभोगों! मेरे इस रोगातंक का विभाग करके थोड़ा तुम लेलो, अर्थात् मेरे इस दुःख में तुम भागीदार बन जाओ, यह रोगातंक अमनोज्ञ है, अमनाम है, दुःख रूप है, सुखरूप नहीं है, इसके कारण मैं दुख पा रहा हूं, शोक का अनुभव कर रहा हूं, झूर रहा हूं, शारीरिक शक्ति क्षीण कर रहा हूं, पीडित हो रहा हूं और परिताप पा रहा हूं। इस दुःख से मुझे छुडा दो। यह दुःख मेरे लिए अनिष्ट है, अकान्त है, अप्रिय है, अशुभ है, अमनोज्ञ है, अमनोम है, दुःखदायक है, सुखद नहीं है, तो पूर्वोक्त क्षेत्र मकान धन आदि पदार्थ प्रार्थना करने वाले को कदापि दुःख से नहीं छुडा सकते।

આવા પ્રકારના રોગાતંકો ઉત્પન્ન થવાથી કામભોગોને પ્રાર્થના પૂર્વક કહેવામાં આવે કે હે ભયથી રક્ષણ કરવાવાળા કામભોગો! મારા રોગમાંથી ભાગ કરીને થોડા તમો લઈ લો, અર્થાત્ મારા કોઈ દુઃખમાં તમો ભાગીદાર બની જાવ. આ દુઃખ અમનોજ્ઞ છે, અમન આમ છે, દુઃખરૂપ છે. સુખ-રૂપ નથી. તે કારણથી હું દુઃખ ભોગવી રહ્યો છું. અને શોકનો અનુભવ કરી રહ્યો છું. ઝુરી રહ્યો છું. શરીરની શક્તિ ક્ષીણ કરી રહ્યો છું. પીડા પામી રહ્યો છું. અને પરિતાપ પામી રહ્યો છું. આ દુઃખથી મને છોડાવો. આ દુઃખ મારે માટે અનિષ્ટ છે. અકાન્ત છે. અપ્રિય છે. અશુભ છે, અમ-નોજ્ઞ છે. અમન આમ છે. દુઃખ દાયક છે. સુખ આપનાર નથી. આ પ્રમાણે વિનંતી કરવામાં આવે તો પૂર્વોક્ત ખેતર, ઘર, ધન વિગેરે પદાર્થો પ્રાર્થના કરનારને કોઇ પણ રીતે દુઃખથી છોડાવવાને સમર્થ થતા નથી. એટલું જ

उत्पादका एव भवन्ति। 'इह खलु कामभोगा नो ताणाए वा नो सरणाए वा' इमे कामभोगादयो नो त्राणाय-रक्षणाय भवन्ति, नो शरणाय वा भवन्ति, काम भोगात् पुरुषयोर्मध्ये एकदा पुरुषः कामभोगान् त्यजति, कदाचित्कामभोगा एव पुरुषं त्यजति-इति दर्शयति-'पुरिसे वा' इत्यादि। 'पुरिसे वा एगया पुव्वं काम-भोगे विप्पजहाइ' पुरुषो वा एकदा पूर्वं कामभोगान् विप्रजहाति। 'कामभोगा वा एगया पुव्वं पुरिसं विप्पजहंति' कामभोगा वा एकदा पूर्वं पुरुषं विप्रजहति, 'अन्ने खलु कामभोगा अन्नो अहमंसि' अन्ये खलु कामभोगाः-मत्तो व्यतिरिक्ता इमे कामभोगाः न तु मदात्मकाः 'अन्नो अहमंसि' अहं तु एभ्यः खलु कामभोगे-भ्योऽन्यः-विभिन्नोऽस्मि, नाहं वा एतत्स्वरूपोऽस्मि। 'से किमंग पुण वयं अन्न मन्नेहिं कामभोगेहिं मुच्छामो' तत् किमङ्ग? पुनर्वयम् अन्यान्येषु कामभोगेषु मूर्छामः, 'इह संखाए णं वयं च कामभोगेहिं विप्पजहिस्सामो' इति संख्याय-ज्ञात्वा खलु इमे क्षेत्रादयो न मत्स्वरूपाः नाऽहं वा एतत्स्वरूपः! यो यस्याऽसाधारणो धर्मः स तस्य यावत्स्वरूपम् अनुवर्तते। यथा-शैत्यं जलस्य, न तु कदाचिदपि

यही नहीं, ये क्षेत्र आदि साक्षात् या परम्परा से दुःख के उत्पादक ही साबित होते हैं। ये कामभोग रक्षक नहीं होते, शरणभूत नहीं होते। या तो इनका स्वामी कहलाने वाला पुरुष कभी काम भोगों को पहले से ही त्याग देता है या ये कामभोग पहले से ही उस पुरुष को त्याग देते हैं। कामभोग भिन्न हैं और मैं भिन्न हूं अर्थात् मेरा स्वरूप इन सब से पृथक् है। ये मेरे स्वरूप नहीं हैं, मैं इनका स्वरूप नहीं हूं। तो फिर इन भिन्न पराये काम भोगों में क्यों मैं ममता धारण करूं। जो वस्तु मेरी नहीं है, जो मुझसे पृथक् हो जाने वाली है, उसे मैं अपनी मानने की मूर्खता क्यों करूं? जो जिसकी वस्तु होती है, वह तीन काल

નહીં પણ આ ખેતર વિગેરે સાક્ષાત્ અથવા પરંપરાથી દુઃખને ઉત્પન્ન કર-નાર જ સાબિત થાય છે. આ કામભોગો રક્ષણ કરવાવાળા હોતા નથી. શરણ રૂપ થતા નથી. અથવા તો તેનો સ્વામી કહેવડાવનારો પુરૂષ કોઈવાર કામભોગોનો ત્યાગ કરે છે, અથવા એ કામભોગો પહેલેથી જ તે પુરૂષનો ત્યાગ કરી દે છે. કામભોગો જૂદાં છે, અને હું જૂદો છું. અર્થાત્ મારૂં સ્વરૂપ આનાથી જૂદું છે. આ મારૂં સ્વરૂપ નથી. હું તેનું સ્વરૂપ નથી, તો પછી આ ભિન્ન એટલે કે પારકા એવા કામભોગોમાં હું શા માટે મમતાપણું ધારણ કરૂં? જે વસ્તુ મારી નથી, જે મારાથી અલગ થવા વાળી છે, તેને હું પોતાની માનવાનું મૂર્ખપણું શા માટે કરૂં? જે વસ્તુ જેની હોય છે,

तं त्यजति। यदि क्षेत्रादयो मत्स्वरूपा भवेयु सर्वदा मां परित्यज्य न कापि तिष्ठेयुः। परन्तु-नैव दृश्यते यन्मयि विद्यमानेऽपि एते मां विहाय अन्यत्र गच्छन्ति। मयि मृते चैतेऽत्रैव स्थास्यन्ति, मयि दुःखिते नैते मत्त्राणाय प्रवर्त्तन्ते, अत इमे मया नो ग्रहीतव्याः, इति ज्ञात्वा 'कामभोगेहिं' कामभोगान् 'विप्पजहिस्सामो' विप्रहास्यामः-परित्यक्ष्यामः।

में भी उससे अलग नहीं हो सकती। शीतलता जल का धर्म है अतः यह कदापि जल का परित्याग नहीं करता। यदि ये खेत मकान आदि मेरे स्वरूप होते तो सदा काल मेरे साथ रहते। मुझे त्याग कर न जाते। किन्तु ऐसा देखा नहीं जाता। मैं विद्यमान रहता हूं फिर भी ये मुझे छोड़ कर अन्यत्र चले जाते हैं। मेरी मौजूदगी में ही दूसरे के बन जाते हैं। देखते देखते पराये हो जाते हैं। मेरे मर जाने पर और अन्यत्र चले जाने पर ये यहीं रह जाएंगे। जब मैं दुःखी होता हूं तो ये मेरी रक्षा नहीं करते। अतएव इन्हें ग्रहण करना मेरे लिए उचित नहीं है। वास्तव में ये कामभोग के साधन सुखदायी नहीं है। इनके कारण अन्तःकरण में घोर अशान्ति और व्याकुलता उत्पन्न होती रहती है। ये मुझे अपने शुद्ध चिदानन्द स्वरूप की ओर झांकने नहीं देते। मैं अपने जीवन का अमूल्य समय इनकी रक्षा और वृद्धि में ही व्यय कर रहा हूं परन्तु बदले में इनसे क्या पा रहा हूं? लेश मात्र

તે ત્રણે કાળમાં પણ તેનાથી જુદી થતી નથી, જેમકે ઠંડા પણું તે જલનો ધર્મ છે, તે શીતલ પણું જલનો ત્યાગ કરતું નથી. જો આ ખેતર, મકાન, વિગેરે સાધનો મારા નિજ સ્વરૂપ હોત તો સદાકાળ મારી સાથે જ રહેત મારો ત્યાગ કરીને તે જાત નહીં. પરંતુ એવું જોવામાં આવતું નથી, હું વિદ્યમાન રહું છું, તો પણ આ મને છોડીને બીજે ચાલ્યા જાય છે. મારી હાજરીમાં જ તે બીજાના બની જાય છે મારા મરી જવાથી અથવા બીજે જવાથી આ અહીંજ રહી જશે. જ્યારે હું દુઃખી બનું છું તો આ મારૂં રક્ષણ કરી શકતા નથી. તેથી જ તેને ગ્રહણ કરવું તે મને યોગ્ય નથી, વાસ્તવિક રીતે આ કામભોગોના સાધનો સુખને આપવાવાળા હોતા નથી, તેના આશ્રાથી અંતઃકરણમાં ઘોર અશાંતિ અને વ્યાકુળપણું ઉત્પન્ન થતું રહે છે. તે મને મારા શુદ્ધ ચિદાનંદ સ્વરૂપ તરફ જુકવા-વળવા દેતા નથી. હું મારા જીવનનો અમૂલ્ય સમય આની રક્ષા અને તેને વધારવામાં જ વીતાવી રહ્યો છું. પર[illegible]ના [illegible] તેનાથી શું મેળ[illegible]? આ લેશમાત્ર પણ

'से मेहावी जाणेज्जा' अथ मेधावी एवं जानीयात्, 'वहिरंगमेयं' बहिरङ्गमेतत्, सर्वमेतन्न मत्स्वरूपम्, किन्तु–बहिरङ्गम् विभिन्नमेव, 'इणमेव उवणीयतरगं' इदमेवोपनीततरम्, एतेभ्यः खलु क्षेत्रादिभ्यः समीपवर्त्तिनो वक्ष्यमाणा मातृपित्रादयः, एव । 'तं जहा' तद्यथा–'माया मे पिया मे' माता मे पिता मे 'भाया मे भगिणी मे' भ्राता मे भगिनी मे 'भज्जा मे पुत्ता मे' भार्या मे पुत्रा मे 'धूया मे पेसा मे' दुहितारो मे प्रेष्या मे 'नत्ता मे सुण्हा मे' नप्ता मे नप्ता पौत्रः, स्नुषा मे–स्नुषा–पुत्र वधूः 'सुहा मे पिया मे' सुहृन्मे–मित्रं मे प्रिया मे 'सहा मे' सखा मे 'सयणसंगंथसंथुया मे' स्वजनसंग्रन्थसंस्तुता मे, पूर्वाऽपरपरिचिताः जननीजनकादयः, तत्परिचिताः सम्बन्धिनश्च मे विद्यन्ते, तत्र स्वजनाः जननीजनकादयः, तत्परिचिताः सम्बन्धिनश्च मे विद्यन्ते, पूर्वसंयोगाः–संग्रन्थाः, पश्चात् संयोगाः श्वशुरादयः, संस्तुताः सामान्यतः परिचिताः,

---

भी शान्ति वे प्रदान नहीं कर सकते। अतएव इनको ग्रहण न करना और अपना न मानना ही मेरे लिए श्रेयस्कर है। मैं इनका त्याग कर दूंगा!

बुद्धिमान् पुरुष ऐसा समझे–खेत, मकान आदि पदार्थ तो मुझसे भिन्न हैं ही, किन्तु इन पदार्थों से भी जो अधिक समीपवर्त्ती हैं, जैसे कि मेरी माता है, मेरा पिता है मेरा भ्राता है, मेरी भगिनी है, मेरी भार्या (पत्नी) है, मेरे पुत्र है, मेरे नौकर चाकर हैं, मेरे नाती पोते हैं पुत्रवधू है, मित्र हैं, प्रियजन हैं, आगे पीछे के परिचित एवं सम्बन्धी हैं। स्वजन अर्थात् पूर्वापर परिचित माता पिता आदि, संग्रन्थ अर्थात् बाद के संबंधी जैसे श्वशुर आदि और संस्तुत अर्थात् सामान्य रूप से

શાંતિ આપી શકતા નથી, તેથી જ તેને ગ્રહણ ન કરવું અને પોતાનું ન માનવું એજ મારા માટે કલ્યાણ કારક છે. જેથી હું તેનો ત્યાગ કરી દઈશ.

બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ આ પ્રમાણે સમજે કે—ખેતર, મકાન, વિગેરે પદાર્થો તો મારાથી જુદા છે જ, પરંતુ આ પદાર્થોથી પણ જે વધારે નજીક છે જેમકે–આ મારી માતા છે, મારા પિતા છે, મારો ભાઈ છે, મારી બહેન છે, મારી સ્ત્રી છે, મારા પુત્રો છે, મારા નોકર ચાકર છે. મારા પૌત્રો છે. પુત્રવધૂઓ છે, પ્રિયજનો છે, સખા છે. આગળ પાછળના પરિચિત અને સંબંધી વર્ગ છે, સ્વજન–અર્થાત્ પૂર્વાપરના પરિચયવાળા માતા પિતા વિગેરે સંબન્ધી અર્થાત્ પછીના સંબંધ વાળાઓ જેમકે સાસરા વિગેરે અને સંસ્તુત

'एए खलु मम णायओ' एते खलु मम ज्ञातयः, 'अहमवि एएसिं' अहमपि एतेषाम्, क्षेत्रधनधान्याद्यपेक्षया इमे सम्बन्धिनोऽन्तरङ्गा विद्यन्ते। 'एवं से मेहावी पुव्वामेव अप्पणा एवं समभिजाणेज्जा' एवं स मेधावी सदसद्विवेकवान्, पूर्वमेव-आत्मना-स्वयमेव-अन्वयव्यतिरेकाभ्यां समभिजानीयात् इह खलु मम अन्नयरे' इह खलु ममाऽन्यतरत्, 'दुक्खे रोयातंके समुप्पज्जेज्जा' दुःखं रोगातङ्कः समुत्पद्येत, कीदृशः? इत्याह-'अणिट्ठे जाव दुक्खे णो सुहे' अनिष्टो यावदुःखं नो सुखम्, एतेषां मातृपुत्रकलत्रादीनां सद्भावेऽपि यदि कदाचिद्रोगा भवेयुस्तदा किमेते-तेभ्यो दुःखादिभ्य संरक्षणं करिष्यन्ति इति विचारयेत्, 'से हंता' तद् हन्त! 'भयंतारो णायओ' भयत्रातारो ज्ञातयः, 'इमं मम अन्नयरं दुक्खं रोयातंकं' इदं ममाऽन्यतरद्दुःखं रोगातङ्कं वा 'परियाइयह' पर्याददत विभज्य विभज्य-विभागशः कृत्वा गृह्णीत 'अणिट्ठं जाव णो सुहं' अनिष्टं यावन्नो सुखम्-नो सुखजनकम्, यद्यहं समुपस्थिते रोगातङ्के ज्ञातीन्-कथयिष्यामि-यत् हे

परिचित हैं। ये मेरे ज्ञातिजन हैं और मैं इनका हूं। खेत, धन, धान्य आदि की अपेक्षा ये संबंधी अन्तरंग हैं।

सत् असत् के विवेक से सम्पन्न पुरुष इनके विषय में पहले से ही समझ ले कि कदाचित् मुझे किसी प्रकार का दुःख या आतंक उत्पन्न हो जाय, जो अनिष्ट यावत् दुःखदायी हो और सुखदायी न हो, तो क्या ये माता पिता आदि उस दुःख से मेरी रक्षा कर सकेंगे? नहीं, कदापि नहीं। उस समय मैं इनसे प्रार्थना करूं कि-हे भयत्राता ज्ञातिजनो! मुझे यह दुःख उत्पन्न हुआ है, जो कष्टप्रद और सुखप्रद नहीं है, इसे थोड़ा थोड़ा बांट कर ग्रहण कर लो, जिससे सारा का सारा

અર્થાત્ સામાન્ય પણાથી પરિચય વાળા આ મારા જ્ઞાતિજનો છે, અને હું તેઓનો છું. ખેતર, ધન, ધાન્ય વિગેરેના કરતાં આ અંતરંગ સંબન્ધી છે.

સત્ અસતના વિવેકથી યુક્ત પુરૂષ એમના વિષયમાં પહેલેથી સમજી લે કે-કદાચ મને કોઈ પ્રકારનું દુઃખ અથવા આતંક સદ્યોઘાતિ શૂલાદિ ઉત્પન્ન થઈ જાય કે જે અનિષ્ટ યાવત્ દુઃખ દેનાર હોય, અને સુખ આપનાર ન હોય, તો શું આ માતા પિતા વિગેરે તે દુઃખથી મારૂં રક્ષણ કરી શકશે? અર્થાત્ નહીં કરી શકે કોઈ કાળે તેઓ દુઃખથી મારૂં રક્ષણ કરી શકે તેમ નથી. તે વખતે હું તેઓને પ્રાર્થના કરૂં કે-હે ભયથી રક્ષણ કરવાવાળા જ્ઞાતિજનો! મને આ દુઃખ ઉત્પન્ન થયું છે. જે કષ્ટપ્રદ છે. અને સુખ આપનાર નથી. તેને થોડું થોડું વહેંચીને તમો લઈ લો. કે જેથી સંપૂર્ણ મારે એકલાએ જ ભોગવવું

ज्ञातयो मे दुःखं रोगातङ्कं विभज्य भवन्तो गृह्णन्तु-यतो यततोऽपि दुःखमिदम-निष्टमापतितम्, तदा केऽपि तदुद्धरणे न समर्था भविष्यन्ति, 'ताहं दुक्खामि वा सोयामि वा जाव परितप्पामि वा' तदहं दुःखयामि वा शोचामि यावत्परितप्ये वा 'इमाओ अन्नयराओ दुक्खाओ रोगातंकाओ परिमोएह अणिट्ठाओ जाव णो सुहाओ' अस्मान्मेऽन्यतरस्माद्दुःखा द्रोगातङ्कात् परिमोचयत-अनिष्टाद् यावन्नो सुखात्। यदहं दुःखेन शोचामि अतो यूयमनिष्टान्मां रक्षतेति। 'एवमेव णो लद्धपुव्वं भवइ' एवमेव नो लब्धपूर्वो भवति, एवं दुःखविमोक्षाय प्रार्थितोऽपि बान्धवो दुःखाद् रोगातङ्काद् मां रक्षयेदित्येवं न सम्भवति कथमपि, 'तेसिं वा वि भयं-ताराणं ममणाययाणं अन्नयरे दुक्खे रोयातंके समुप्पज्जेज्जा' तेषां वापि भयत्रा-तॄणां मम ज्ञातीनामन्यतरद् दुःखं रोगातङ्कं समुत्पद्येत 'अणिट्ठे जाव णो सुहे' अनिष्टं यावन्नो सुखम् 'से हंता' तत्-तस्मात्कारणात् हन्त-खेदे 'अहमेतेसिं

मुझ अकेलेको ही न भोगना पड़े और बंट जाने से हल्का हो जाय। क्या ऐसी प्रार्थना करने पर वे मेरा उद्धार कर सकेंगे? क्या उस दुःख का बंटवारा करके ग्रहण कर लेंगे? किन्तु न ऐसा कभी हुआ है और न होगा। इस प्रकार की प्रार्थना करने पर भी ज्ञातिजन उस दुःखमय रोगातंक से मेरी रक्षा नहीं कर सकेंगे।

ज्ञातिजन मेरा दुःख नहीं बांट सकते, इतना ही नहीं, मैं भी उनके दुःख बांटने में समर्थ नहीं हूं। उन भय से रक्षा करने वाले ज्ञातिजनोंको कोई अनिष्ट यावत् असुखरूप रोगातंक उत्पन्न हो जाय और मैं चाहूं कि मैं उनको इस अनिष्ट अवांछनीय यावत् असुख रूप रोगातंक से छुड़ा लूं, तो भी ऐसा कर नहीं सकता। मैं सफल नहीं हो सकता।

ન પડે. અને વહેંચાઇ જવાથી તે હલ્કુ થઇ જાય, આ રીતે પ્રાર્થના કરવાથી શું તેઓ મારો ઉદ્ધાર કરી શકશે? શું તે દુઃખની વહેંચણી કરીને તેઓ ગ્રહણ કરી લેશે? પરંતુ એવું કદી થયું નથી, અને થશે પણ નહીં. આવા પ્રકારની પ્રાર્થના કરવા છતાં પણ જ્ઞાતિજનો તે દુઃખરૂપ રોગાતંકથી મારૂં રક્ષણ કરી શકશે નહીં.

જ્ઞાતિજનો મારૂં દુ ખ વહેંચી શકશે નહીં. એટલું જ નહીં પણ હું પણ તેઓનુ દુઃખ વહેચીને લઈ શકવાને સમર્થ નથી તે ભયથી રક્ષા કરવા વાળા જ્ઞાતિજનોને કોઈ અનિષ્ટ અવાંછનીય યાવત્ અસુખરૂપ રોગાતંક ઉત્પન્ન થઈ જાય અને હું તેઓને તે અનિષ્ટ. અવાંછનીય યાવત્ અસુખ રૂપ રોગા-તંકથી છોડાવી લઉ, તો પણ એવું હું કરી શકતો નથી. તેનું શુ કારણ છે?

भयंतारााणं णाययाणं इमं अन्नयरं' अहमेतेषां भयत्रातॄणां ज्ञातीनाम् इदमन्यतरत् 'दुक्खं' दुःखम् 'रोयातंकं' रोगातङ्कं वा 'परियाइयामि' पर्याददे-प्रविभज्य गृह्णामि 'अणिट्ठं जाव णो सुहे' अनिष्टं यावन्नो सुखम्, 'मा मे दुखं तु वा जाव मा मे परितप्पंतु वा' मा मे दुःख्यन्तु यावन्मा मे परितप्यन्तां वा मे-मम इमे परिवाराः मा दुःखमासादयन्तु-परितापं मा प्राप्नुयुः, कस्मात् 'इमाओ णं अण्णयराओ' अस्मादन्यतरस्मात् 'दुक्खाओ रोगातंकाओ' दुःखाद् रोगातङ्कात् 'परिमोएमि' परिमोचयामि 'अणिट्ठाओ' अनिष्टात् 'जाव णो सुहाओ' यावन्नो सुखात्-अहमेतान् स्वकीयपरिवारान् रोगादिभ्यो मोचयिष्यामीति विचारे कृतेऽपि सः 'एवमेव णो लद्धपुव्वो भवइ' एवमेव नो लब्धपूर्वो भवति, तत्र नाऽहं सफलप्रयत्नो भवामि, कुतो न सफलप्रयत्नो भवति जन्तु रन्यस्य दुःखस्य तत्र कारणं दर्शयति स्वयमेव 'अन्नस्स दुक्खं अन्नो न परियाइयइ' अन्यस्य दुःखमन्यो न पर्यादत्ते-विभज्य गृह्णाति। 'अन्नेन कडं अन्नो नो पडिवेदेइ' अन्येन कृतमन्यो न प्रतिवेदयति, 'पत्तेयं जायइ पत्तेयं मरइ' प्रत्येकं जायते प्रत्येकं म्रियते, 'पत्तेयं चयइ' प्रत्येकं त्यजति 'पत्तेयं उववज्जइ' प्रत्येकमुपपद्यते 'पत्तेयं झंझा' प्रत्येकं झंझा कषायसम्बन्धोऽपि एकैकस्य भवति 'पत्तेयं सन्ना' प्रत्येकं संज्ञा 'पत्तेयं

इसका कारण क्या है? एक मनुष्य दूसरे मनुष्य को दुःख से बचाने या उसे बांट लेने में क्यों समर्थ नहीं होता? इसका कारण आगे बतलाया जायगा है।

सत्य यह है कि दूसरे के दुःख को दूसरा कोई भी बांट कर ले नहीं सकता। दूसरे के किये शुभ अशुभ कर्म को दूसरा कोई भोग नहीं सकता। जीव अकेला ही जन्मता है, अकेला ही मरता है, अकेला ही वर्त्तमान भव का या सम्पत्ति का त्याग करता है, अकेला ही नवीन भव या सम्पत्ति को ग्रहण करता है। अकेला ही कषाय से युक्त होता

એક મનુષ્ય બીજા મનુષ્યને દુઃખથી બચાવવામાં અથવા તેને વહેંચી લેવામાં કેમ સમર્થ થતા નથી? તેનું કારણ આગળ બતાવવામાં આવશે. સાચું તો એ છે કે-બીજાના દુઃખને અન્ય કોઈ પણ વહેંચીને લઈ શકતા નથી. બીજાએ કરેલ શુભ અશુભ કર્મને બીજું કોઇ ભોગવી શકતું નથી. જીવ એકલો જ જન્મે છે, અને એકલો જ મરે છે' એકલો જ વર્તમાન ભવનો અથવા સંપત્તિનો ત્યાગ કરે છે. એકલો જ નવો ભવ અથવા સંપત્તિને ગ્રહણ કરે છે. એકલો જ કષાયથી યુક્ત થાય છે. દરેકની સંજ્ઞા અલગ હોય

मन्ना' प्रत्येकं मननम् 'एवं विन्नू वेयणा' एवमेव विद्वान् वेदना, एवमेव प्रत्येकं विद्वान् भवति, प्रत्येकं च वेदना-सुखदुःखानुभवो भवत्ति, नहि मिलित्वा सुख दुःखादीनां भोगो भवति, अपि तु येन यत् कृतम् तत्फलं सुखदुःखादि तेनैव भुज्यते, नाऽन्यकृतमन्येन, अन्यथा- कृतस्य हानिः, अकृतस्याऽऽगमश्च प्रसज्येत, 'इह खलु णाइसंजोगा णो ताणाए वा णो सरणाए वा, पुरिसे वा एगया पुव्विं णाइसंजोए विप्पजहाइ' इह खलु ज्ञातिसंयोगा नो त्राणाय वा नो शरणाय वा, पुरुषो वा एकदा पूर्वं ज्ञातिसंयोगान् विप्रजहाति, 'णाइसंजोगा वा एगया पुव्विं पुरिसं विप्पजहंति' ज्ञातिसंयोगा वा एकदा पूर्वं पुरुषं विप्रजहति, 'अण्णे खलु णाइसंजोगा अन्नो अहमंसि' अन्ये खलु

है, प्रत्येक की संज्ञा अलग होती है, प्रत्येक का मनन चिन्ता अलग २ है, प्रत्येक की विद्वत्ता और प्रत्येक का सुख दुःख अलग अलग होता है।

तात्पर्य यह है कि जिसने जैसा कर्म किया है, वह उसके फलस्वरूप वैसा ही सुख या दुःख भोगता है, अन्य के किये को कोई अन्य नहीं भोगता। ऐसा हो तो कृतहानि और अकृताभ्यागम नामक दोषों का प्रसंग होगा अर्थात् कर्म का कर्त्ता तो उसके फल भोग से वंचित रह जाएगा और जिसने कर्म नहीं किया उसे उसका फल भोगना पडेगा। इस प्रकार कर्म भोग की सम्पूर्ण व्यवस्था ही भंग हो जाएगी।

इस प्रकार यह निश्चित है कि ज्ञातिजनों के संयोग त्राण या शरण रूप नहीं है। या तो पुरुष ही पहले ज्ञातिजनों के संयोग को त्याग देता है या ज्ञातिसंयोग उस पुरुष को पहले त्याग देते हैं।

અલગ હોય છે દરેકનું મનન ચિંતન અલગ અલગ હોય છે. વિદ્વત્તા અને દરેકનું સુખ દુઃખ અલગ અલગ હોય છે.

તાત્પર્ય એ છે કે—જેણે જેવું કર્મ કર્યું હોય છે, તે તેના ફલરૂપે એવું જ સુખ અને દુઃખ ભોગવે છે. તેણે કરેલ કર્મને બીજો કોઈ ભોગવતો નથી. એમ હોય તો કૃતહાનિ અને અકૃતાભ્યાગમ નામનો દોષ આવવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે. અર્થાત્ કર્મનો કરનારો તો તેનું ફળ ભોગવ્યા વિનાનો રહી જશે. અને જેણે કર્મ કર્યું નથી, તેને તેનું ફળ ભોગવવું પડશે. આ રીતે કર્મભોગની સમગ્ર વ્યવસ્થા જ ભાંગી પડશે.

આ રીતે એ નિશ્ચિત છે કે—જ્ઞાતિ જનોનો સંયોગ ત્રાણ અથવા શરણ રૂપ થતો નથી. અથવા તો પુરૂષ જ પહેલાં જ્ઞાતિ જનોના સંયોગનો ત્યાગ કરી દે. અથવા જ્ઞાતિ સંયોગ તે પુરૂષનો પહેલાં ત્યાગ કરી દે છે. જ્ઞાતિ સંયોગ મારાથી ભિન્ન છે, હું જ્ઞાતિ સંયોગથી ભિન્ન છું. આવી

ज्ञातिसंयोगाः, अन्योऽहमस्मि 'से किमंग पुण' तत् किमङ्ग पुनः 'वयं अन्नमन्नेहिं णाइसंजोगेहिं मुच्छामो' वयमन्यान्येषु ज्ञातिसंयोगेषु मूर्च्छामः, 'इइ संखाए णं वयं णाइसंजोगं विप्पजहिस्सामो' इति संख्याय-इत्येवं ज्ञातिसंयोग विषये संख्याय-विचार्य खलु तं ज्ञातिसंयोगं विप्रहास्यामः-त्यक्ष्यामः। 'से मेहावी जाणेज्जा' स मेधावी जानीयात् 'बहिरंगमेय' बहिरङ्गमेतत्-ज्ञातिसंयोगादिकम्, उक्तंच—

'कस्य माता पिता कस्य, कस्य भ्राता सहोदरः' इत्यादि।

ज्ञाति संयोग मुझसे भिन्न हैं, मैं ज्ञातिसंयोगों से भिन्न हूं ऐसी स्थिति में हम ज्ञातिसंयोगों में क्यों मूर्छाभाव धारण करें? कहीं भी आसक्ति धारण करना उचित नहीं है। कदाचित् वह हो भी तो अपने में अपनी आत्मा में ही होनी चाहिए। स्व से भिन्न परपदार्थों में आसक्ति होना किसी भी प्रकार श्रेयस्कर नहीं है। वह सर्वथा अशान्ति, आकुलता, चिन्ता, शोक और दुःख का ही कारण होती है। जैसे पशु तथा धन धान्य आदि सर्वथा बहिरंग हैं। उसी प्रकार बन्धु बान्धव भी सर्वथा भिन्न परपदार्थ हैं। अतएव उनमें ममत्वबुद्धि स्थापित करना श्रेयस्कर नहीं है। इस प्रकार जान कर हम ज्ञाति संबंध का परित्याग कर देंगें, ऐसा विवेक शील पुरुष को विचार करना चाहिए। कहा भी है-'इस परिवर्त्तनशील संसार में कौन किसकी माता है, कौन किसका पिता है, कौन किसका सहोदर भाई है।' अर्थात् निश्चय दृष्टि से किसी

સ્થિતિમાં હું જ્ઞાતિજનોમાં શા માટે મૂર્છાભાવ-વિશ્વાસ રાખું? કયાંઈ પણ આસક્તિ રાખવી ન જોઈએ. કદાચ આસક્તિ હોય તો તે પોતાનામાં પોતાના આત્મામાં જ હોવી જોઈએ. પોતાનાથી જૂદા અન્ય પદાર્થોમાં આસક્તિ હોવી કોઈ પણ રીતે શ્રેયસ્કર નથી. તે સર્વથા અશાંતિ, આકુલ પણું, ચિંતા, શોક, અને દુઃખનું જ કારણ હોય છે. જેમ પશુ અને ધન, ધાન્ય વિગેરે સર્વ પ્રકારથી બહિરંગ છે, તેજ રીતે બન્ધુ, બાંધવ, વિગેરે પણ સર્વથા ભિન્ન અર્થાત્ પરપદાર્થ છે. તેથી જ તેમાં મમત્વપણું રાખવું તે શ્રેયસ્કર નથી. આ પ્રમાણે સમજીને હું જ્ઞાતિ સંબંધનો ત્યાગ કરી દઈશ આ પ્રમાણે વિવેક વાળા પુરૂષે વિચારવું જોઈએ. કહ્યુ પણ છે કે-પરિવર્તન વાળા એવા આ સંસારમાં કોણ કોની મા છે? કોણ કોના પિતા છે? કોણ કોનો ભાઇ છે? અર્થાત્ નિશ્ચય દૃષ્ટિથી કોઇ જીવનો બીજા જીવ સાથે કાંઇજ

यश्च पुरुषः क्रियामाख्याति प्रतिपादयति 'जे य पुरिसे नो किरियमाइक्खइ' यश्च पुरुषो नो क्रियामाख्याति 'दो वि ते पुरिसा तुल्ला एगट्ठा कारणमावन्ना' द्वावपि तौ पुरुषौ तुल्यौ-समानौ, 'एगट्ठा' एकार्थौ कारणमापन्नौ एकं नियतिरूपं कारणमाश्रित्य तुल्यौ स्तः किन्तु-'बाले पुण' बालः-अज्ञः-कालेश्वरादिवादी पुनः 'एवं' एवम्-वक्ष्यमाणरीत्या 'विप्पडिवेदेइ' विप्रतिवेदयति जानाति, 'कारणमावन्ने' कारणमापन्नः, सुखदुःखसुकृतदुष्कृतप्रभृतेः कारणं स्वकृत एव पुरुषकारः कालेश्वरादिवाऽस्तीत्येवं कारणमभ्युपपन्नः नान्यन्नियत्यादिकं कारणमस्तीति, तदेवाह-'अहमंसि' अहमस्मि 'दुक्खामि वा' दुःखयामि-शारीरमानसिकं दुःखमनुभवामि 'सोयामि वा' शोचामि-इष्टाऽनिष्टवियोगसंयोगजन्यं शोकमनुभवामि 'जूरामि वा' खिद्यामि-मानसिकखेदमनुभवामि 'तिप्पामि वा' तेपे-शारीरबलक्षरणेन क्षरामि 'पीडामि वा' पीडयामि-सबाह्याभ्यन्तरतया पीडामनुभवामि 'परितप्पामि वा' परितप्ये हृदयान्तरः परितापमनुभवामि, यदहं दुःखादिकमनुभवामि तत्सर्वमपि 'अहमेयमकासि' अहमेवमकार्षम्, यन्मया दुःखादिकं भोक्ष्यते तत्सर्वं मम कृतकर्मण एव फलं नाऽन्यस्य। 'परो वा जं दुक्खइ वा सोयइ वा जूरइ वा तिप्पइ वा पीडइ वा परितप्पइ वा' परो वा यद् दुःख्यति वा शोचति

को मानता है और जो क्रिया को नहीं मानता है, यह दोनों पुरुष समान है, दोनों एक ही कारण को प्राप्त हैं। ये दोनों ही अज्ञानी हैं क्योंकि इन्हें तत्त्व का ज्ञान नहीं है कि नियति से ही सभी कुछ होता है। कारण को मानने वाला अज्ञानी ऐसा समझता है। कि काल, कर्म, ईश्वर आदि ही फल के जनक हैं। वे समझते हैं कि मैं जो दुःख भोग रहा हूं, शोक पा रहा हूं, दुःख से आत्मग्लानि पा रहा हूं, शारीरिक शक्ति को नष्ट कर रहा हूं, पीड़ित हो रहा हूं, और संतप्त हो रहा हूं, यह सब मेरे किये कर्म का फल है अथवा दूसरा कोई जो दुःख पा रहा

ક્રિયાને સ્વીકારે છે. અને જે ક્રિયાને માનતા નથી આ બન્ને પુરૂષો સરખા જ છે. બન્ને એક જ કારણને પ્રાપ્ત થયેલા છે. આ બન્ને અજ્ઞાની છે. કેમ કે તેઓને તત્વનું જ્ઞાન નથી. તેઓ એવું કહે છે કે નિયતથી જ સઘળું થાય છે. કારણને માનવા વાળા અજ્ઞાની એવું સમજે છે કે-કાળ, કર્મ, ઈશ્વર, વિગેરેજ ફલના આપવા વાળા છે. તેઓ સમજે છે કે-હું જે દુઃખ ભોગવી રહ્યો છું શોક પામી રહ્યો છું. દુઃખથી આત્મગ્લાની પામી રહ્યો છું. શારીરિક શક્તિને નાશ કરી રહ્યો છું. પીડા પામી રહ્યો છું. અને સંતાપ પામી રહ્યો છું. આ બધું મારા કરેલા કર્મનું જ ફળ છે. અથવા બીજા કોઇ જે દુઃખ પામી રહ્યા છે, શોક પામી રહ્યા છે, આત્મગ્લાનિ કરી રહ્યા છે, શારીરિક

वा खिद्यति वा तेपते वा पीडयति वा परितप्यते वा, तत्र दुःख्यति-दुःखं प्राप्नोति, शोचति-शोकं प्राप्नोति वा, खिद्यति-खेदं प्राप्नोति तेपते वा-दुःखातिरेकेण तापं प्राप्नोति, पीडयति-पीडां प्राप्नोति, परितप्यते-परितापं प्राप्नोति, 'परो एवमकासि' पर एवमकार्षीत् यदन्यो वा दुःखादिकमनुभवति-तत्सर्वं स्वयं परपीडोत्पादनेन कृतवान, तत् तस्य स्वसंपादितकर्मण एव फलम्। 'एवं से बाले सकारणं वा परकारणं वा एवं विप्पडिवेदेइ कारणमावन्ने' एवं स बालः स्वकारणं वा परकारणं वा एवं विप्रतिवेदयति कारणमापन्नः। एवं सोऽज्ञानी कालकर्मपरमेश्वरादीनां सुखदुःखकारणत्वेन मन्यमान स्वस्य सुखदुःखयोः परकीयसुखदुःखयोर्वा स्वकीयकर्मणः परकीयकर्मणो वा कार्यमवगच्छति, इत्येतदेव तस्य बालत्वमिति। तदेवं नियतिवादी कालेश्वरादि कारणवादिनो बालत्वं प्रदर्श्य सम्प्रति-स्वमतं प्रदर्शयति-'मेहावी पुण' इत्यादि। 'मेहावी पुण एवं विप्पडिवदेइ कारणमावन्ने' कारणं नियतिरूपं कारणं प्राप्तो मेधावी पुनरेवं विप्रतिवेदयति, परन्तु-नियतिमात्रं सुखदुःखादीनां कारणमिति मन्यमानो विद्वांस्तु पुनरेवं जानाति 'अहमंसि दुक्खामि वा-सोयामि वा-जूरामि वा-तिप्पामि वा-पीडामि वा-परितप्पामि वा, णो अहं एवमकासि, अहमस्मि दुःखामि वा-शोचामि वा-

---

है, शोक पा रहा है, आत्मग्लानि कर रहा है, शारीरिक बल को नष्ट कर रहा है, पीड़ित होता है या ताप भोगता है, यह उसके कर्म का फल है। इस प्रकार अज्ञानी काल, कर्म, परमेश्वर आदिको सुख दुःख का कारण मानता हुआ अपने सुख दुःख का कारण अपने कर्म को और दूसरे के सुख दुःख का कारण दूसरे के कर्म को समझता है। किन्तु कारण को प्राप्त बुद्धिमान् ऐसा जानता है कि मैं दुःख भोगता हूँ, शोक पा रहा हूं, दुःख से आत्मगर्हा कर रहा हूं, शारीरिक शक्ति को नष्ट कर रहा हूं, पीड़ा पा रहा हूं, संतप्त हो रहा हूं, इसमें मेरा

બળનો નાશ કરી રહ્યા છે, પીડા પામે છે, અથવા સંતાપ ભોગવે છે, આ બધું તેના કર્મનું જ ફળ છે. આ પ્રમાણે અજ્ઞાનીઓ કાળ, કર્મ, પરમેશ્વર વિગેરેને સુખદુઃખનું કારણ માનતા થકા પોતાના સુખ દુઃખનું કારણ પોતાના કર્મને અને બીજાના સુખ દુઃખનું કારણ બીજાના કર્મને સમજે છે. પરંતુ કારણને પ્રાપ્ત બુદ્ધિમાન્ એવું સમજે છે કે-હું દુઃખ ભોગવું છું, શોક પામી રહ્યો છું. દુઃખથી આત્મનિંદા કરી રહ્યો છું. શારીરિક શક્તિનો નાશ કરી રહ્યો છું. પીડા પામી રહ્યો છું. સંતાપ પામી રહ્યો છું. તેમાં મેં કરેલ કર્મ કારણ નથી. આ બધું દુઃખ વિગેરે નિય-

खिद्यामि वा-तेपे वा पीडयामि वा-परितप्ये वा-नाहमेवमकार्षम्, यदहं शोचामि यन्मम पीडादिकं भवति न तत्र कर्मादिकं कारणम्। 'परो व जं दुक्खइ जाव परितप्पइ वा णो परो एवमकासि' परो वा यद् दुख्यति यावत्परितप्यते वा न पर एवमकार्षीत्, परोऽपि यद् दुःखादिकमनुभवति, तत्र तादृशदुःखाद्यनुभवेन कर्मणः कारणता, किन्तु-सर्वमेतत्सुखदुःखादिकं स्वस्य परस्य वा तत्सर्वं नियतिवलादेव आगच्छति, एवं च नियतिरेव सर्वेषां कारणम्। 'एवं से मेहावी सकारणं वा परकरणं वा एवं विप्पडिवेदेइ कारणमावन्ने' एवं स मेधावी स्वकारणं वा परकारणं वा एवं विप्रतिवेदयति कारणमापन्नः, अनेन प्रकारेण स बुद्धिमानेवमवगच्छति स्वकारणं परकारणं वा सुखदुःखादि मम परस्य वा यद्भवति न तत्स्वकृतपरकृतकर्मणः फलम्' किन्तु सर्वमेतन्नियतिविचेष्टितमेव इत्थमवधारयति विद्वान्। 'से बेमि पाईणं वा ४' अथ ब्रवीमि-युक्तितो निश्चित्य प्रतिपादयामि-प्राच्यां वा ४-प्राच्यां-पूर्वदिशायाम् पश्चिमदिशायां दक्षिणस्यामुत्तरस्यां वा उपलक्षणादूर्ध्वमधोदिशि वा 'जे तसथावारा पाणा' ये त्रसस्थावराः प्राणाः प्राणवन्तो जीवा विद्यन्ते। 'ते एवं संघायमागच्छंति' ते प्राणा एवं प्रकारेण नियतिबलेनैव सङ्घातम्-औदारिकादिशरीरभावमागच्छन्ति, इति अहं नियतिवादी ब्रवीमि। ये केचन त्रसस्थावराः प्राणिनो यत्र कुत्रापि वसन्ति ते सर्वेऽपि नियति-

---

किया कर्म कारण नहीं है। इसी प्रकार कोई दूसरा दुःखी होता है यावत् परिताप पाता है, सो उनमें उसका किया कर्म कारण नहीं है। किन्तु यह सब दुःख आदि नियति के बल से ही उपस्थित होते हैं। अतएव नियति ही सब का कारण है। इस प्रकार वह बुद्धिमान् पुरुष ऐसा समझता है मुझ को या दूसरे को जो भी सुख या दुःख होता है, वह स्वकृत अथवा परकृत कर्म का फल नहीं है। यह सब तो नियति का ही कारण है।

अतएव मैं ऐसा कहता हूं-पूर्वादि सभी दिशाओं में जो भी त्रस और स्थावर प्राणी हैं, वे सब नियतिके बल से ही औदारिक आदि शरीरको

તિના બળથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી નિયતી જ સઘળાનું કારણ છે. આ પ્રમાણે એ બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ એવું સમજે છે, કે મને અથવા બીજાને જે કાંઈ સુખ અથવા દુઃખ થાય છે, તે સ્વકૃત અથવા બીજાએ કરેલ કર્મનું ફળ નથી. આ બધું નિયતિનું જ ભાગ્યાધીન કારણ છે. તેથી જ હું એવું કહું છુ કે-પૂર્વ વિગેરે સઘળી દિશાઓમાં જે કોઈ ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણિયો છે, તે સઘળા નિયતિના બળથી જ ઔદારિક વિગેરે શરીરને પ્રાપ્ત

बलेनैव शरीरसङ्घातं प्राप्नुवन्ति, तथा–नियतिबलेनैव शरीराद्वियुज्यन्ते सु सुखदुःखादिकं सर्वमेव अनुकूलप्रतिकूलजातं लभन्ते इति। 'ते एवं विपरियासमावज्जंति' एवं ते नियतिबलेनैव विपर्यासमागच्छन्ति, शरीरावस्थां–बालादिरूपाम्। 'ते एवं विवेगमागच्छंति' ते जीवाः पूर्वोक्ताः षट्प्रकाराः एवम् नियतिबलेनैव विवेकं शरीरात् पार्थक्यम् आगच्छन्ति–प्राप्नुवन्ति। 'ते एवं विहाणमागच्छंति' ते एवं विधानमागच्छन्ति, ते जीवाः नियतिबलेनैव विधानं काणत्वकुब्जत्वादिभावं प्राप्नुवन्ति नियतिबलेनैव बधिरान्धकाणकुब्जा भवन्तीति भावः 'ते एवं संगतियंति' एवं ते सङ्गतिं यन्ति–एवम् अनेन प्रकारेण ते नियतिबलेनैव, संगतिं नाना प्रकारकं सुखदुःखादिभावं प्राप्नुवन्ति सुधर्मस्वामी जम्बूस्वामिनं कथयति–'उवेहाए' उत्प्रेक्षया नियतिवादिनो नियतिमाश्रित्य तदुपेक्षया यत्किञ्चित्कारितया 'णो एवं विप्पडिवेदेंति' नो एवं ते विप्रतिवेदयन्ति–नियति बलेन सर्वं भवतीति वदन्त स्ते 'नो' नैव एवम्–वक्ष्यमाणान् पदार्थान् विप्रतिवेदयन्ति–न जानन्ति। के ते पदार्था इत्याह–'तं जहा' तद्यथा–'किरियाइ वा जाव णिरएइ वा अणिरएइ वा' क्रिया, इति वा यावत् निरय इति वा, क्रियाव-

---

प्राप्त करते हैं। नियति के बल से ही शरीर से वियुक्त होते हैं। नियति से ही सुख दुःख आदि अनुकूल प्रतिकूल संवेदन करते हैं। नियति से ही उनमें नाना प्रकार के बाल्य आदि परिमाण उत्पन्न होते हैं। नियति से ही कोई काणा, कोई कुबड़ा, कोई बहरा और कोई अन्धा होता है। इसी प्रकार वे त्रस और स्थावर जीव नियति के बल से ही विविध प्रकार के सुख दुःख आदि को प्राप्त होते हैं।

सुधर्मास्वामी जम्बूस्वामी से कहते हैं––वे नियतिवादी आगे कहे जाने वाले पदार्थों का स्वीकार नहीं करते हैं। वे इस प्रकार क्रिया, अक्रिया यावत् नरक, अनरक आदि। यहां यावत् शब्द से पूर्वोक्त

કરે છે. નિયતિના બળથી જ શરીરથી છૂટી જાય છે. નિયતિથી જ સુખ દુઃખ વિગેરે અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ સંવેદન કરે છે. નિયતિથી જ તેમાં અનેક પ્રકારના બાલ્ય વિગેરે અવસ્થા પ્રમાણ ઉત્પન્ન થાય છે. નિયતિથી જ કોઈ કાણો, કોઇ કુબડો, કોઇ બહેરો, અને કોઈ આંધળો, કોઈ લુલો અને કોઈ લંગડો હોય છે. એજ પ્રમાણે આ ત્રસ અને સ્થાવર જીવો નિયતિના બળથી જ અનેક પ્રકારના સુખ દુઃખ વિગેરેને પ્રાપ્ત થાય છે.

સુધર્માસ્વામી જંબૂ સ્વામીને કહે છે કે—તે નિયતિ વાદીયો આગળ કહેવામાં આવનારા પદાર્થોનો સ્વીકાર કરતા નથી. તેઓ આ પ્રમાણે ક્રિયા

आरम्भाऽनिरयान्तपदार्थान् न स्वीकुर्वन्ति,। 'एवं ते विरूवरूवेहिं कम्मसमारंभेहिं' एवं ते विरूपरूपैः—अनेक–प्रकारकैः कर्मसमारम्भैः प्राणातिपातादिसावद्यानुष्ठानैः, विरूवरूवाइं कामभोगाइं समारभंति' विरूपरूपान्–नानाप्रकारकान् सावद्यकर्माऽनुष्ठानान् कामभोगान् शब्दादिरूपान् समारभन्ते कुर्वन्ति, 'भोयणाए' भोगाय 'एवमेव ते अणारिया विप्पडिपन्ना तं सद्दहमाणा जाव इइ ते णो हव्वाए णो पाराय अन्तरा कामभोगेसु विसण्गा' एवमेव ते अनार्या विप्रतिपन्नाः तत् श्रद्दधानाः यावदिति ते नो अर्वाचे नो पराय अन्तरा कामभोगेषु विषण्णाः, ते नियतिवादिनः कामभोगादिषु आसक्ता अनार्या भ्रममुपागताः नियतिवादे श्रद्धानशीलाः नेह लोकं प्राप्नुवन्ति, न वा परलोकमेव प्राप्नुवन्ति किन्तु उभयतो भ्रष्टाः संजायन्ते कामादावासक्ताः। 'चउत्थे पुरिसजाए णियइवाइए त्ति आहिए' चतुर्थः पुरुषजातो नियतिवादिक इत्याख्यायते। 'इच्चे ते चत्तारि पुरिसजाया

कल्याण, अकल्याण सिद्धि, असिद्धि सुकृत, आदि को ग्रहण कर लेना चाहिए। इस कारण वे नाना प्रकार के सावद्य कर्मों का अनुष्ठान करके शब्दादि कामभोगों का आरंभ करते हैं। वे अनार्य विपरीत श्रद्धान करते हुए न इधर के रहते हैं, न उधरके रहते हैं। बीच में ही कामभोगों में आसक्त हो जाते हैं। तात्पर्य यह है कि वे नियतिवादी कामभोगों में आसक्त, अनार्य, भ्रम को प्राप्त, नियतिवाद में श्रद्धा रखने वाले न अपना यह लोक सुधार पाते हैं, न परलोक सुधार सकते हैं। दोनों ओर से भ्रष्ट हो जाते हैं।

इस प्रकार चौथा पुरुष नियतिवादी कहा गया है, ये चार पुरुष नाना प्रज्ञा वाले हैं, विभिन्न अभिप्राय वाले हैं, भिन्न भिन्न शील आचार

અક્રિયા યાવત્ નરક, અનરક વિગેરે તથા યાવત્ શબ્દથી પૂર્વોક્ત કલ્યાણ, -અકલ્યાણ સિદ્ધિ અસિદ્ધિ, સુકૃત, વિગેરેનો સ્વીકાર કરતા નથી. આથી તેઓ અનેક પ્રકારના સાવદ્ય કર્મોનું અનુષ્ઠાન કરીને શબ્દાદિ કામભોગોનો આરંભ કરે છે. તેઓ અનાર્ય—અર્થાત્ વિપરીત શ્રદ્ધાન કરતા થકા અહિંના રહેતા નથી તેમ ત્યાંના પણ રહેતા નથી. વચમા જ કામભોગોમાં આસક્ત થઈ જાય છે.

તાત્પર્ય એ છે કે—તે નિયત વાદીઓ કામભોગોમાં આસક્ત, અનાર્ય, ભ્રમને પ્રાપ્ત થયેલા, નિયત વાદમાં શ્રદ્ધા રાખનારા પોતાનો આ લોક સુધારી શકતા નથી. બન્ને બાજુથી ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે.

આ રીતે ચોથો પુરૂષ 'નિયતવાદી કહેલ છે. આ ચારે પુરૂષ અલ્પ બુદ્ધિવાળા છે. જૂદા જૂદા અભિપ્રાય' વાળા છે. જૂદા જૂદા સ્વભાવ અને

णाणा पन्ना, णाणाछंदा' इत्येते चत्वारः पुरुषजातीयाः नाना प्रज्ञाः-विविधबुद्धिभिः कुशास्त्रमरूपकाः नानाछन्दाः-विभिन्नाऽभिप्रायवन्तः-कुत्सिताभिप्रायेण कुमार्ग-दर्शकाः 'णाणासीला णाणादिट्ठी' नानाशीलाः-नियतिमाश्रित्य कुत्सिताचार प्रवर्त्तकाः नानादृष्टयः-नानारूपा दृष्टिर्दर्शनं येषां ते तथा कुत्सितमार्गदर्शकाः 'णाणारुई णाणारंभा णाणा अज्झवसाण संजुत्ता' नानारुचयः-प्राणातिपाताद्यारम्भ-कारकाः अधर्मं धर्मबुद्ध्या कुर्वाणाः नाना प्रकारकविषयभोगादिषु अभिप्रायवन्तः, नानारम्भाः नानाऽध्यवसानयुक्ताः। 'पहीणपुव्वसंयोगा आरियं मग्गं असंपत्ता' प्रहीणा पूर्वसंयोगाः आर्यं मार्गम् आर्याणां तीर्थकराणां मार्गम्। आर्यं मोक्षप्रापकं मार्गं सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रलक्षणमप्राप्ताः। 'इइ ते णो हव्वाए णो पाराए' इति-अस्मात्कारणात् ते नो अर्वाचे-न इह लोकाय, नवा परलोकाय कल्पा भवन्ति। किन्तु-'अंतरा कामभोगेसु विसण्णा' अन्तरा-मध्ये कामभोगेषु विषण्णाः सन्तः संसार-चक्रपरिभ्रमणजनितदुःखभागिनो भवन्तीति सू०१२।

मूलम्-से बेमि पाईणं वा४ संतेगइया मणुस्सा भवंति, तं जहा-आरिया वेगे अणारिया वेगे उच्चागोया वेगे णीयागोया

वाले हैं, और पृथक् पृथक् दृष्टि वाले हैं। नाना रुचि वाले, प्राणातिपात आदि आरंभ करने वाले, धर्म समझ कर अधर्म करने वाले है। ये मातापिता आदि के पूर्वकालीन संबंध को त्याग चुकने पर भी आर्य भाग अर्थात् तीर्थंकरों के मार्ग को प्राप्त नहीं कर पाये हैं, अर्थात् सम्यग्दर्शन, ज्ञान, चारित्र और तप रूप मोक्षमार्ग को प्राप्त नहीं हुए हैं। इस कारण उनका न यह लोक सुधरता है, न परलोक सुधरता है। वे बीच ही में कामभोगों में फंस जाते हैं और संसार चक्र में परिभ्रमण के दुःख के भागी होते हैं ॥१२॥

આચાર વાળા છે, અને અલગ અલગ દૃષ્ટિવાળા છે. ભિન્ન રૂચિવાળા, પ્રાણાતિપાત વિગેરે આરંભ કરવાવાળા ધર્મ સમજીને અધર્મ કરવાવાળા છે. આ માતા, પિતા, વિગેરેના પૂર્વકાળના સંબંધનો ત્યાગ કરવા છતાં પણ આર્ય માર્ગ અર્થાત્ તીર્થંકરોના માર્ગને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. અર્થાત્ સમ્યક્ જ્ઞાન, સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્ચારિત્ર, અને સમ્યક્તપ રૂપ મોક્ષ માર્ગને પ્રાપ્ત થતા નથી. તે કારણે તેઓનો આ લોક સુધરતો નથી તથા પરલોક પણ સુધરતો નથી. તેઓ વચમાં જ કામભોગોમાં ફસાઈ જાય છે. અને સંસાર ચક્રમાં પરિભ્રમણના દુઃખને ભોગવવા વાળા થાય છે. ॥૧૨॥

वेगे कायमंता वेगे हस्समंता वेगे सुवन्ना वेगे दुवन्ना वेगे सुरूपा वेगे दुरूवा वेगे, तेसिं च णं जणजाणवयाइं परिग्गहियाइं भवंति, तं जहा—अप्पयरा वा भुज्जयरा वा, तहप्पगारेहिं कुलेहिं आगम्म अभिभूय एगे भिक्खायरियाए समुट्ठिता सतो वावि एगे णायओ य अणायओ य उवगरणं च विप्पजहाय भिक्खायरियाए समुट्ठिता असतो वावि एगे णायओ य अणायओ य उवगरणं च विप्पजहाय भिक्खायरियाए समुट्ठिता। जे ते सतो वा असतो वा णायओ य अणायओ य उवगरणं च विप्पजहाय भिक्खायरियाए समुट्ठिता पुव्वमेव तेहिं णायं भवइ, तं जहा—इह खलु पुरिसे अन्नमन्नं ममट्ठाए एवं विप्पडिवेदेइ, तं जहा—खेत्तं मे वत्थू मे हिरण्णं मे सुवन्नं मे धणं मे धण्णं मे कंसं मे दूसं मे विउलधणकणगरयणमणिमोत्तियसंखसिलप्पवालरत्तरयणसंतसारसावतेयं मे सद्दा मे रूवा मे गंधा मे रसा मे फासा मे, एए खलु मे कामभोगा अहमवि एएसिं।

से मेहावी पुव्वामेव अप्पणा एवं समभिजाणेज्जा, तं जहा—इह खलु मम अन्नयरे दुक्खे रोगातंके समुप्पज्जेज्जा—अणिट्ठे अकंते अप्पिए असुभे अमणुन्ने अमणामे दुक्खे णो सुहे से हंता भयंतारो! कामभोगाइं मम अन्नयरं दुक्खं रोयातंकं परियाइयह। अणिट्ठं अकंतं अप्पियं असुभं अमणुन्नं अमणामं दुक्खं णो सुहं, ताऽहं दुक्खामि वा सोयामि वा जूरामि वा तिप्पामि वा पीडामि वा परितप्पामि वा इमाओ मे

अण्णयराओ दुक्खाओ रोगातंकाओ पडिमोयह अणिट्ठाओ अकंताओ अप्पियाओ असुभाओ असणुन्नाओ अमणामाओ दुक्खाओ णो सुहाओ, एवामेव णो लद्धपुव्वं भवइ, इह खलु कामभोगा णो ताणाए वा णो सरणाए वा, पुरिसे वा एगया पुव्विं कामभोगे विप्पजहइ, कामभोगा वा एगया पुव्विं पुरिसं विप्पजहंति, अन्ने खलु कामभोगा अन्नो अहमंसि, से किमंग पुण वयं अन्नमन्नेहिं कामभोगेहिं मुच्छामो ? इह संखाए णं वयं च कामभोगेहिं विप्पजहिस्सामो, से मेहावी जाणेज्जा बहिरंगमेयं, इणमेव उवणीयतरागं, तं जहा--माया मे पिया मे भाया मे भगिणी मे भज्जा मे पुत्ता मे धूया मे पेसा मे नत्ता मे सुण्हा मे सुहा मे पिया मे सहा मे सयणसंगंथसंथुया मे, एए खलु मम णायओ अहम वि एएसिं, एवं से मेहावी पुव्वामेव अप्पणा एवं समभिजाणेज्जा, इह खलु मम अन्नयरे दुक्खे रोयातंके समुप्पज्जेज्जा अणिट्ठे जाव दुक्खे णो सुहे, से हंता भयतारो! णायओ इमं मम अन्नयरं दुक्खं रोयातंकं परियाइ यह अणिट्ठं जाव णो सुहं, ताऽहं दुक्खामि वा सोयामि वा जाव परितप्पामि वा, इमाओ मे अन्नयराओ दुक्खाओ रोगातंकाओ परिमोएह अणिट्ठाओ जाव णो सुहाओ, एवमेव णो लद्धपुव्वं भवइ, तेसिं वावि भयंताराणं मम णाययाणं अन्नयरे दुक्खे रोगातंके समुप्पज्जेज्जा अणिट्ठे जाव णो सुहे, से हंता अहमेतेसिं भयंताराणं णाययाणं इमं अन्न-

'पाईणं वा ४ जाव माहणा वोधि यावत् यावच्छब्देन पूर्वोक्तः पाठः संग्राह्यः। 'एवं से परिण्णायकम्मे' एवं स परिज्ञातकर्मा भवति-प्राच्यादिदिग्भ्यः समागतो यो भिक्षुरारम्भपरिग्रहाभ्यां रहितः स एव कर्मरहस्यज्ञाता भवति, 'एवं से ववेय कम्मे' एवं स व्यपेतकर्मा भवति स एव भिक्षुः कर्मबन्धनरहितो भवति 'एवं से वियंतकारए भवतीति मक्खायं' एवं स व्यन्तकारको भवति स एव भिक्षुः कर्मक्षयकारको भवति, इत्याख्यातम्-उक्तप्रकारेण प्रतिपादितं तीर्थकृता भगवतेति ॥सू०१४॥

मूलम्-तत्थ खलु भगवया छज्जीवनिकाया हेऊ पण्णत्ता, तं जहा-पुढवीकाए जाव तसकाए, से जहाणामए मम अस्सायं दंडेण वा मुट्ठीण वा लेलूण वा कवालेण वा आउट्टिज्जमाणस्स वा हम्ममाणस्स वा तज्जिज्जमाणस्स वा ताडिज्जमाणस्स वा परियाविज्जमाणस्स वा किलामिज्जमाणस्स वा उद्दविज्जमाणस्स वा जाव लोमुक्खणणमायम वि हिंसाकारगं दुक्खं भयं पडिसंवेदेमि इच्चेवं जाण सव्वे जीवा सव्वे भूया सव्वे पाणा सव्वे सत्ता दंडेण वा जाव कवालेण वा आउट्टिज्जमाणा वा

मैं कहता हूं कि पूर्वादि ६ दिशाओं से आया हुआ जो साधु परिग्रह और आरंभ से रहित है, वही कर्म के स्वरूप को जानता है। इस प्रकार वह समस्त कर्मों से रहित होकर कर्मों का क्षय करता है। सावद्य कर्मों का अनुष्ठान करने वाले गृहस्थ, शाक्य आदि श्रमण तथा ब्राह्मण कर्मों का क्षय करने में समर्थ नहीं होते। सुधर्मास्वामी जम्बू स्वामी आदि शिष्यों से कहते हैं। यही तीर्थंकरों का कथन है ॥१४॥

હું કહું છું કે પૂર્વ વિગેરે છ દિશાઓએથી આવેલા જે સાધુ પરિગ્રહ અને આરંભ વિનાના છે, એજ કર્મોના સ્વરૂપને જાણે છે આ પ્રમાણે તે સઘળા કર્મોથી રહિત થઈને કર્મોનો ક્ષય કરે છે. સાવધ કર્મોનું અનુષ્ઠાન કરવાવાળા ગૃહસ્થ શાક્ય વિગેરે શ્રમણ તથા બ્રાહ્મણ કર્મોનો ક્ષય કરવામાં સમર્થ થતા નથી.

સુધર્માસ્વામી જમ્બૂસ્વામી વિગેરે શિષ્યોને કહે છે કે—આજ તીર્થંકરોનું કથન છે. ॥૧૪॥

हम्ममाणा वा तज्जिज्जमाणा वा ताडिज्जमाणा वा परियावि-ज्जमाणा वा किलामिज्जमाणा वा उद्दविज्जमाणा वा जाव लोमुक्खणणमायमवि हिंसाकारगं दुक्खं भयं पडिसंवेदेति, एवं नच्चा सव्वे पाणा जाव सत्ता ण हंतव्वा ण अज्जावेयव्वा ण परिघेतव्वा ण परितावेयव्वा ण उद्दवेयव्वा। से बेमि जे य अतीता जे य पडुप्पन्ना जे य आगमिस्सा अरिहंता भगवंता सव्वे ते एवमाइक्खंति एवं भासंति एवं पण्णवेंति एवं परू-वेंति—सव्वे पाणा जाव सत्ता ण हंतव्वा ण अज्जावेयव्वा ण परिघेतव्वा ण परितावेयव्वा ण उद्दवेयव्वा एस धम्मे धुवे णिइए सासए समिच्चलोगं खेयन्नेहिं पवेइए, एवं से भिक्खू विरए पाणाइवायाओ जाव विरए परिग्गहाओ णो दंतपक्खा-लणेणं दंते पक्खालेज्जा णो अंजणं णो वमणं णो धूवणं णो तं परियाविएज्जा। से भिक्खू अकिरिए अलूसए अकोहे अमाणे अमाए अलोहे उवसंते परिनिव्वुडे णो आसंसं पुरओ करेज्जा, इमेण मे दिट्ठेण वा सुएण वा मएण वा विन्नाएण वा इमेण वा सुचरियतवनियमबंभचेरवासेण वा इमेण वा जाया-मायावुत्तिएण धम्मेण इओ चुए पेच्चा देवे सिया कामभोगा णं-वसवत्ती सिद्धे वा अदुक्खमसुभे वा एत्थ वि सिया एत्थ वि णो सिया, से भिक्खू सद्देहिं अमुच्छिए रूवेहिं अमुच्छिए गंधेहिं अमुच्छिए रसेहिं अमुच्छिए फासेहिं अमुच्छिए विरए कोहाओ माणाओ मायाओ लोभाओ पेज्जाओ दोसाओ कलहाओ

अब्भक्खाणाओ पेसुन्नाओ परपरिवाराओ अरइरईओ मायामोसाओ मिच्छादंसणसल्लाओ इइ से महतो आयाणाओ उवसंते उवट्ठिए पडिविरए से भिक्खू। जे इमे तसथावरा पाणा भवंति ते णो सयं समारंभइ णो अण्णेहिं समारंभावेइ अन्ने समारंभंते वि न समणुजाणइ, इइ से महतो आयाणाओ उवसंते उवट्ठिए पडिविरए से भिक्खू। जे इमे कामभोगा सचित्ता वा अचित्ता वा ते णो सयं परिगिण्हइ णो अन्नेणं परिगिण्हावेइ अन्नं परिगिण्हंतं पि ण समणुजाणइ इइ से महतो आयाणाओ उवसंते उवट्ठिए पडिविरए से भिक्खू। जं पि य इमं संपराइयं कम्मं कज्जइ, णो तं सयं करेइ णो अण्णेणं कारवेइ अन्नं पि करेंतं ण समणुजाणइ इइ से महतो आयाणाओ उवसंते उवट्ठिए पडिविरए से भिक्खू जाणेज्जा असणं वा ४ अस्सिं पडियाए एगं साहम्मियं समुद्दिस्स पाणाइं भूयाइं जीवाइं सत्ताइं समारंभ समुद्दिस्स कीतं पामिच्चं अच्छिज्जं अणिसट्ठं अभिहडं आहट्टुद्देसियं तं चेइयं सिया तं णो सयं भुंजइ णो अण्णेणं भुंजावेइ अन्नं पि भुंजंतं ण समणुजाणइ, इइ से महतो आयाणाओ उवसंते उवट्ठिए पडिविरए से भिक्खू। अह पुणेवं जाणेज्जा, तं जहा विज्जइ तेसिं परक्कमे जस्सट्ठा ते चेइयं सिया, तं जहा अप्पणो पुत्ताईणट्ठाए जाव आएसाए पुढो पगहेणाए सामासाए पायरासाए संणिहिसंणिचओ किज्जइ इह एएसिं माणवाणं भोयणाए तत्थ भिक्खू परकडं परणिट्ठियमुग्ग-

सुप्पायणेसणासुद्धं सत्थाईयं सत्थपरिणामियं अविहिंसियं एसियं वेसियं सामुदाणियं पत्तमसणं कारणट्ठापमाणजुत्तं अक्खोवंजण-वणलेवणभूयं संजमजायामायावत्तियं बिलमिव पन्नगभूएणं अप्पाणेणं आहारं-आहारेज्जा। अन्नं अन्नकाले पाणं पाणकाले वत्थं वत्थकाले लेणं लेणकाले सयणं सयणकाले। से भिक्खू। मायन्ने अन्नयरं दिसं अणुदिसं वा पडिवन्ने धम्मं आइक्खे विभए किट्टे उवट्ठिएसु वा अणुवट्ठिएसु वा सुस्सूसमाणेसु पवेइए, संति-विरतिं उवसमं निव्वाणं सोयवियं अज्जवियं मद्दवियं लाघवियं अणइवाइयं सव्वेसिं पाणाणं सव्वेसिं भूयाणं जाव सत्ताणं अणुवाइं किट्टए धम्मं। से भिक्खू धम्मं किट्टमाणे णो अन्नस्स हेउं धम्म-माइक्खेज्जा, णो पाणस्स हेउं धम्ममाइक्खेज्जा, णो वत्थस्स हेउं धम्ममाइक्खेज्जा, णो लेणस्स हेउं धम्ममाइक्खेज्जा, णो सयणस्स हेउं धम्ममाइक्खेज्जा, णो अन्नेसिं विरूवरूवाणं कामभोगाणं हेउं धम्मामाइक्खेज्जा, अगिलाए धम्ममाइक्खेज्जा नन्नत्थ कम्मनिज्ज-रट्ठाए धम्ममाइक्खेज्जा। इह खलु तस्स भिक्खुस्स अंतिए धम्मं सोच्चा णिसम्म उट्ठाणेणं उट्ठाय वीरा अस्सिं धम्मे समुट्ठिया जे तस्स भिक्खुस्स अंतिए धम्मं सोच्चा णिसम्म सम्मं उट्ठाणेणं उट्ठाय वीरा अस्सिं धम्मे समुट्ठिया ते एवं सव्वोवगया ते एवं सव्वो-वरता ते एवं सव्वोवसंता ते एवं सव्वत्ताए परिनिव्वुड त्तिबेमि। एवं से भिक्खू धम्मट्ठी धम्मविऊ णियागपडिवण्णे से जहेयं बुइयं। अदुवा पत्ते पउमवरपोंडरीयं अदुवा अपत्ते पउमवरपोंडरीयं,

एवं से भिक्खू परिण्णायकम्मे परिण्णायसंगे परिण्णायगेहवासे उवसंते समिए सहिए सया जए, सेवं वयणिज्जे, तं जहा-समणेइ वा माहणेइ वा खंतेइ वा दंतेइ वा गुत्तेइ वा मुत्तेइ वा इसीइ वा मुणीइ वा कईइ वा विऊइ वा भिक्खूइ वा लूहेइ वा तीरट्ठीइ वा चरणकरणपारविउत्तिबेमि॥सू०१५॥

छाया- तत्र खलु भगवता षड्जीवनिकाया हेतवः प्रज्ञप्ताः। तद्यथा-पृथिवीकायो यावत् त्रसकायः, तद्यथा नाम ममाऽसातं दण्डेन वा मुष्टिना वा लेष्टुना वा कपालेन वा, आकुट्यमानस्य वा हन्यमानस्य वा, तर्ज्यमानस्य वा, ताड्यमानस्य वा, परिताप्यमानस्य वा क्लाम्यमानस्य वा उद्वेज्यमानस्य वा यावद् रोमोत्खननमात्रमपि हिंसाकारकं दुःखं भयं प्रतिसंवेदयामि इत्येवं जानीहि सर्वे जीवाः सर्वाणि भूतानि सर्वे प्राणाः सर्वे सत्त्वाः दण्डेन वा यावत् कपालेन वा आकुट्यमाना वा हन्यमाना वा तर्ज्यमाना वा ताड्यमाना वा परिताप्यमाना वा क्लाम्यमाना वा उद्वेज्यमाना वा यावद् रोमोत्खननमात्रमपि हिंसाकारकं दुःखं भयं प्रतिसंवेदयन्ति। एवं ज्ञात्वा सर्वे प्राणा यावत् सत्त्वाः न हन्तव्याः, नाऽऽज्ञापयितव्याः, न परिग्राह्याः, न परितापयितव्याः न उद्वेजयितव्याः, अथ ब्रवीमि ये चातीताः ये च प्रत्युत्पन्नाः येचाऽऽगमिष्यन्तोऽर्हन्तो भगवन्तः सर्वे ते एवमाख्यान्ति एवं भाषन्ते एवं प्रज्ञापयन्ति एवं प्ररूपयन्ति सर्वे प्राणाः यावत् सत्त्वाः न हन्तव्याः, नाऽऽज्ञापयितव्याः, न परिग्राह्याः, न परितापयितव्याः, नोद्वेजयितव्याः, एष धर्मः ध्रुवो नित्यः शाश्वतः समेत्य लोकं खेदज्ञैः प्रवेदितः। एवं स भिक्षुः विरतः प्राणातिपातात् यावद् विरतः परिग्रहात्, नो दन्तप्रक्षालनेन दन्तान् प्रक्षालयेत्, नो अञ्जनं नो वमनं नो धूपनं नो तं परिपिबेत्। स भिक्षुरक्रियः अलूषकः अक्रोधः अमानः अमायः अलोभः उपशान्तः परिनिर्वृतः नो आशंसां पुरतः कुर्यात्-अनेन मम दृष्टेन वा श्रुतेन वा मतेन वा विज्ञातेन वा अनेन वा सुचरिततपोनियमब्रह्मचर्यवासेन वा अनेन वा यात्रामात्रावृत्तिना धर्मेण इतश्च्युतः प्रेत्य देवः स्याम् कामभोगाः खलु वशवर्तिनः सिद्धो वा अदुःखः अशुभो वा अत्राऽपि स्यां तत्रापि न स्यात्। स भिक्षुः शब्देषु अमूर्च्छितः, रूपेषु अमूर्च्छितः गन्धेषु अमूर्च्छितः रसेषु अमूर्च्छितः स्पर्शेषु अमूर्च्छितः विरतः क्रोधाद् मानाद् मायायाः लोभात् प्रेम्णः द्वेषात् कलहाद् अभ्याख्यानात् पैशून्यात् परपरिवादाद् अरतिरतिभ्याम्, मायामृषावादात्

मिथ्यादर्शनशल्याद् इति स—महत आदानाद् उपशान्तः उपस्थितः प्रतिविरतः स भिक्षुः। ये इमे त्रसस्थावराः प्राणा भवन्ति तान् न स्वयं समारभते नाऽन्यैः समारम्भयति अन्यान् समारभमाणोऽपि न समनुजानातीति स महत—आदानात्—उपशान्त उपस्थितः प्रतिविरतः स भिक्षुः। ये इमे कामभोगाः सचित्ता वा अचित्ता वा तान् न स्वयं प्रतिगृह्णाति नाऽन्येन प्रतिग्राहयति, अन्यमपि प्रतिगृह्णन्तमपि न समनुजानाति इति स महत आदानात् उपशान्त उपस्थितः प्रतिविरतः स भिक्षुः। यदपि चेद साम्परायिकं कर्म क्रियते न तत् स्वयं करोति नाऽन्येन कारयति, अन्यमपि कुर्वन्तं न समनुजानाति इति स महत आदानाद् उपशान्त उपस्थितः प्रतिविरतः स भिक्षुः जानीयाद् अशनं वा ४ एतत् प्रतिश्रया एकं साधर्मिकं समुद्दिश्य प्राणान् भूतानि जीवान् सत्त्वान् समारभ्य समुद्दिश्य क्रीतम् उद्यतकम् आच्छेद्यम् अनिसृष्टम् अभ्याहृतम् आहृत्योद्देशिकं तच्चैतद्दत्तं स्यात् तन्नो स्वयं भुनक्ति नाऽन्येन भोजयति अन्यमपि भुञ्जानं न समनुजानातीति स महत आदानाद् उपशान्त उपस्थितः प्रतिविरतः स भिक्षुः। अथ पुनरेवं जानीयात् तद्यथा—विद्यते तेषां पराक्रमे यदर्थाय ते इमे स्युः, तद्यथा—आत्मनः पुत्राद्यर्थाय यावदादेशाय पृथक् प्रहेणार्थं श्यामाशाय प्रातराशाय सन्निधिसन्निचयः क्रियते इह एतेषां मानवानां भोजनाय तत्र भिक्षुः परकृतं परिनिष्ठित मुद्गमोत्पादनैषणाशुद्धं शस्त्रातीतं शस्त्रपरिणामितम् अविहिंसितम् एषितं वैषिकं सामुदानिकं प्राप्तमशनं कारणार्थाय प्रमाणयुक्तम् अक्षोपाञ्जनव्रणलेपनभूतं संयमयात्रामात्रावृत्तिकं बिलमिव पन्नगभूतेनात्मना आहारमाहरेत्। अन्नमन्नकाले पानं पानकाले वस्त्रं वस्त्रकाले लयनं लयनकाले शयनं शयनकाले। स भिक्षुः मात्राज्ञः—अन्यतरां दिशं मनुदिशं वा प्रतिपन्नो धर्ममाख्यापयेत् विभजेत् कीर्तयेत्। उपस्थितेषु वा अनुपस्थितेषु वा शुश्रूषमाणेषु प्रवेदयेत् शान्तिविरतिम् उपशमं निर्वाणं शौचम् आर्जवं मार्दवं लाघवम् अनतिपातिकं सर्वेषां प्राणानां सर्वेषां भूतानां यावत् सत्त्वानामनुविचिन्त्य कीर्तयेद् धर्मम्। स भिक्षुः धर्मं कीर्तयन् नो अन्नस्य हेतोः धर्ममाचक्षीत, नो पानकस्य हेतोः धर्ममाचक्षीत, नो वस्त्रस्य हेतोः धर्ममाचक्षीत, नो लयनस्य हेतोः धर्ममाचक्षीत, नो शयनस्य हेतोः धर्ममाचक्षीत, नो अन्येषां विरूपरूपाणां कामभोगानां हेतो धर्ममाचक्षीत, अग्लानो धर्ममाचक्षीत, नाऽन्यत्र कर्मनिर्जरार्थाय धर्ममाचक्षीत। इह खलु तस्य भिक्षोरन्तिके धर्मं श्रुत्वा निशम्य उत्थानेनोत्थाय वीराः अस्मिन् धर्मे समुत्थिताः ये तस्य भिक्षोरन्तिके धर्मं श्रुत्वा निशम्य सम्यगुत्थानेन उत्थाय वीराः अस्मिन् धर्मे समुत्थिता एते एवं सर्वोपगताः

ते एवं सर्वोपरताः ते एवं सर्वोपशान्ताः ते एवं सर्वात्मतया परिनिर्वृता इति ब्रवीमि। एवं स भिक्षुः धर्मार्थी धर्मवित् नियागप्रतिपन्नः तद् यथेदमुक्तम् अथवा प्राप्तः पद्मवरपुण्डरीकम् अथवा अप्राप्तः पद्मवरपुण्डरीकम् एवं स भिक्षुः परिज्ञातकर्मा परिज्ञातसङ्गः परिज्ञातगृहवास उपशान्तः समितः सहितः सदा यतः स एवं वचनीयः तद्यथा श्रमण इति वा, माहन इति वा, क्षान्त इति वा, दान्त इति वा गुप्त इति वा मुक्त इति वा ऋषिरिति वा मुनिरिति वा कृतिरिति वा विद्वान् इति वा भिक्षुरिति वा रूक्ष इति वा तीरार्थी वा चरणकरणपारविद् इति वा, इति ब्रवीमि ॥सू० ५॥

टीका—'तत्थ खलु भगवया' तत्र खलु-इति निश्चयेन भगवता-तीर्थकरेण 'छज्जीवनिकाया हेऊ पन्नत्ता' षड्जीवनिकायाः कर्मबन्धस्य हेतवः-कारणानि प्रज्ञप्ताः-कथिताः 'तं जहा' तद्यथा-'पुढवी जाव तसकाए' पृथिवी यावत् त्रसकायः, अत्र यावत्पदेन अप्कायादारभ्य वनस्पतिकायान्तानां चतुर्णां ग्रहणं भवति, तथा च-पृथिवीकायादि त्रसकायान्ता एते षड्जीवनिकायाः कर्मबन्धस्य कारणानीत्यर्थः 'से जहाणामए' स यथानामकः 'दंडेण वा' दण्डेन-यष्टया वा 'मुट्ठीण वा' मुष्टिना वा 'लेलूण वा' लेष्टुना वा-इष्टकादिखण्डेन 'कवालेण वा' कपालेन वा घटकर्परेणेत्यर्थः, 'आउट्टिज्जमाणस्स' आकुट्यमानस्य-मार्यमाणस्य 'हम्ममाणस्स' हन्यमानस्य-हननं क्रियमाणस्य 'तज्जिज्जमाणस्स वा' तर्ज्यमानस्य वा-अङ्गुल्यादिकं प्रदर्श्य भयमुत्पाद्यमानस्य 'ताडिज्जमाणस्स वा' ताड्य-

---

'तत्थ खलु भगवया' इत्यादि।

टीकार्थ - निश्चय ही तीर्थंकर भगवान् ने छह जीवनिकायों को कर्मबन्ध का कारण कहा है। जैसे पृथिवीकाय, अप्काय, तेजस्काय, वायुकाय, वनस्पतिकाय और त्रसकाय। ये षट् जीवनिकाय कर्मबन्ध के कारण हैं। जैसे कोई डंडे से, मुट्ठी से, ढेले या ईंट के टुकड़े से या ठीकरे से मुझ को मारता है, पीटता है, अंगुली आदि दिखला कर

'तत्थ खलु भगवया' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—નિશ્ચય જ તીર્થંકર ભગવાને છ જીવનિકાયોને કર્મબંધનું કારણ કહેલ છે. જેમકે-પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેજસ્કાય, વાયુકાય, વનસ્પતિકાય અને ત્રસકાય આ છ જીવનિકાય કર્મબંધના કારણ રૂપ છે. જેમ કોઈ ડંડાથી, મુઠીથી, ઢેખાળાથી, અથવા ઈંટના ટુકડાથી અથવા ઠીકરાથી મને મારે, કે આંગળી વિગેરે બતાવીને ભય બતાવે, ચાબુક વિગેરેથી માર મારે, સંતાપ

मानस्य-कशाघातादिना, 'परियाविज्जमाणस्स वा' परिताप्यमानस्य वा-परितापं प्रदत्तो वा 'किलामिज्जमाणस्स वा' क्लाम्यमानस्य वा-क्लेशमुत्पाद्यमानस्य 'उद्दविज्जमाणस्स वा' उद्वेज्यमानस्य वा यादृशं तादृशमुद्वेगमुपद्रवं प्रापयतः "मम असातं' मम असातं-तदा मे दुःखं भवति किं बहुना 'जाव' यावत् 'रोमुक्खणणमायमवि' लोमोत्खलनमात्रमपि-लोमोत्पाटनमात्रमपि करोति 'हिंसाकारगं दुक्खं भयं पडिसंवेदेमि' हिंसाकारकं दुःखं भयं प्रतिसंवेदयामि, ताडनादिजनितं दुःखं भयं चानुभवामि 'इच्चेवं जाण' सुधर्मस्वामी जम्बूप्रभृतिशिष्यान् प्रति कथयति हे शिष्य ! इत्येवम्-एवं प्रकारेण जानीहि, किं जानीहि तत्राह-'सव्वे पाणा-सव्वे भूया सव्वे जीवा सव्वे सत्ता' सर्वे प्राणाः सर्वे भूताः सर्वे जीवाः सर्वे सत्त्वाः 'दंडेण जाव कवालेण वा' दण्डेन वा यावत् कपालेन वा, यावत्पदेन मुष्टिलेष्टुवो ग्रहणम् 'आकुट्टिज्जमाणा' आकुट्यमानाः-कशादिभिस्ताड्यमानाः 'हम्ममाणा वा' हन्यमाना वा-घातं प्राप्यमाणाः 'तज्जिज्जमाणा वा' तर्ज्यमाना वा-अङ्गुल्यादि तर्जनां प्राप्यमाणाः 'ताडिज्जमाणा वा' ताड्यमाना वा-एषां

भय उत्पन्न करता है, कोडे आदि से ताड़ना करता है, संताप पहुंचाता है, क्लेश उत्पन्न करता है या किसी प्रकार का उपद्रव करता है, तो जैसे मुझ को दुःख उत्पन्न होता है, अधिक क्या कहा जाय यावत् कोई एक रोम भी उखाड़ता है, तो मैं हिंसाकारी दुःख को अनुभव करता हूं, सुधर्मा स्वामी जम्बू स्वामी से कहते हैं-हे जम्बू ! इसी प्रकार यह भी जानो कि सभी प्राणी सभी भूत, सभी जीव और सभी सत्व डंडे से यावत् ठीकरे से, यावत् शब्द से मुट्ठी तथा ईट का टुकडा समझ लेना चाहिए, मारे जाते हैं, चाबुक आदि से पीटे जाते हैं, आहत 'दुःखी' किये जाते हैं, अंगुलि आदि दिखाकर भय दिखाये जाते

પહોંચાડે, ક્લેશ ઉત્પન્ન કરે અથવા કોઇ પણ પ્રકારનો ઉપદ્રવ કરે છે, તો જેમ મને દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે, વિશેષ શું કહેવું યાવત્ કોઇ એક રૂવાડું પણ ઉખાડે તો હું હિંસાકારક દુઃખનો અનુભવ કરૂં છું સુધર્માસ્વામી જમ્બૂ સ્વામીને કહે છે-હે જમ્બૂ એજ પ્રમાણે એ પણ સમજવું કે-સઘળા પ્રાણિયો સઘળા ભૂતો, સઘળા જીવો અને સઘળા સત્વો ડંડાથી યાવત્ ઠીકરાથી અર્થાત્ યાવત્ શબ્દથી મુઠ્ઠિ તથા ઇંટનો ટુકડો સમજવો તેનાથી મારવામાં આવે, ચાબુક વિગેરેથી મારવામાં આવે, આહત અર્થાત્ દુઃખી કરવામાં આવે આંગળી વિગેરે બતાવીને ધમકાવવામાં આવે

दिना, 'किलामिज्जमाणा वा' क्लाम्यमाना वा-शीतोष्णादिना क्लिश्यमानाः 'उद्दिज्जमाणा वा' उद्वेज्यमाना वा-भयादिना उद्वेगमुपद्रवं प्राप्यमाणाः किं बहुना-'जाव 'लोमुक्खणणमायमवि' लोमोत्खननमात्रमपि-लोमोत्पाटनमात्रमपि 'हिंसाकारगं दुक्खं भयं पडिसंवेदेति' हिंसाकारकं दुःखं भयं प्रतिसंवेदयन्ति-अनुभवन्ति, यथा मम ताडनादिना दुखं भवति तथा अन्येषामपि दुःखं भवतीत्यर्थः, 'एवं णच्चा' एवं ज्ञात्वा 'सव्वे पाणा जाव सत्ता' सर्वे प्राणाः सर्वे जीवाः सर्वे भूताः सर्वे सत्वाः, 'ण हंतव्वा' न हन्तव्याः-दण्डादिभि नं ताडयितव्याः 'ण अज्जावेयव्व.' नाज्ञापयितव्याः-अनभिमतकार्येषु न प्रवर्तयितव्याः 'न परिघेत्तव्वा' न परिग्रहीतव्या -इमे मम भृत्यादयो ममेति कृत्वा परिग्रहरूपेण स्वाधीनतया न स्वीकर्त्तव्याः, 'ण परितावेयव्वा' न परितापयितव्याः-अन्न-

---

हैं, भोजन-पानी रोक कर परितप्त किये जाते हैं, सर्दी गर्मी द्वारा सताये जाते हैं, भय दिखला कर उद्विग्न किये जाते हैं, अधिक क्या कहा जाय, उनका एक बाल 'केश' भी उखाड़ा जाता है तो वे भी हिंसाकारी दुःख का अनुभव करते हैं। अभिप्राय यह है कि जैसे ताड़न आदि करने से मुझे दुःख होता है, उसी प्रकार अन्य प्राणियों को भी दुःख होता है। ऐसा जान कर सब प्राणियों जीवों भूतों और सत्वों को डंडा आदि से ताडन नहीं करना चाहिए, उन्हें अनिष्ट कार्यों में प्रवृत्त नहीं करना चाहिए, 'यह मेरे भृत्य 'नौकर' आदि हैं' ऐसा समझकर उन्हें अपने अधीन नहीं बनाना चाहिए अर्थात् उनकी स्वाधीनता का हनन नहीं करना चाहिए, और उनके भोजन पान में रुकावट डाल कर पीड़ित नहीं करना चाहिए और ऐसा कोई कार्य नहीं करना चाहिए जिससे वे घबराहट में पड़ते हों।

ભોજન કે પાણી રોકીને સંતાપવાળા કરવામાં આવે, શર્દિ ગર્મિ દ્વારા સંતાપવામાં આવે, ભય બતાવીને ઉદ્વેગ પહોંચાડવામાં આવે વિશેષ શું કહેવું તેનો એક વાળ પણ ઉખાડવામાં આવે તો પણ તેઓ હિંસા જનક દુઃખનો અનુભવ કરે છે. કહેવાનો અભિપ્રાય એ છે કે-જેમ મારવા વિગેરેથી મને દુઃખ થાય છે, એજ પ્રમાણે અન્ય પ્રાણિયોને પણ દુઃખ થાય છે, તેમ સમજીને સઘળા પ્રાણિયો જીવો, ભૂતો અને સત્વોને ડંડા વિગેરેથી મારવા ન જોઈએ. તેઓને અનિષ્ટ કાર્યોમા પ્રવૃત્ત કરાવવા ન જોઈએ. 'આ મારા નોકરો વિગેરે છે, તેમ સમજીને તેઓને પોતાને આધીન બનાવવા ન જોઈએ. અર્થાત્ તેઓના સ્વાધીન પણાનો નાશ કરવો ન જોઈએ તેઓના ભોજન વિગેરેમાં રોકાણ કરીને તેમને પીડા પહોંચાડવી ન જોઈએ અને એવું કોઇ કાર્ય કરવું ન જોઈએ કે-જેનાથી તેઓ ગભરાઇ જાય.

प्राणाद्यवरोधेन न पीडनीयाः 'ण उद्दवेयव्वा' नोद्वेजयितव्याः-उद्विग्ना न कार्याः 'से बेमि' तदहं सुधर्मस्वामी ब्रवीमि-कथयामि, 'जे अतीता' येऽतीताः-भूतकालेऽभूवन् केवलज्ञानि निर्वाणप्रभृतयः, 'जे य पडुप्पन्ना' ये च प्रत्युत्पन्नाः-इदानीं विद्यन्ते ऋषभादयः 'जे य आगामिस्सा' ये चागमिष्यन्तः-पद्मनाभादयः 'अरिहंता भगवंता' अर्हन्तो भगवन्तः 'सव्वे ते' सर्वे ते 'एवमाइक्खंति' एवमाख्यान्ति-उपदिशन्ति, सुधर्मस्वामी कथयति-भो भोः शिष्याः? सोऽहमेवं कथयामि 'न कश्चिज्जीवो हन्तव्यो न परितापनीयः, एवमेवाज्ञोपदेशः प्ररूपणा च अतीताऽनागतवर्तमानानां तीर्थकराणामिति। 'एवं भासंति' एवं भाषन्ते ते तीर्थकराः 'एवं पण्णवेंति' एवं प्रज्ञापयन्ति-आदिशन्ति 'एवं परूवेंति' एवं प्ररूपयन्ति-प्ररूपणां कुर्वन्ति यत् 'सव्वे पाणा जाव सत्ता ण हंतव्वा' सर्वे प्राणा यावत् सत्त्वा न हन्तव्या दण्डादिभिः, 'ण अज्जावेयव्वा' नाज्ञापयितव्या अनभिप्रेतकार्येषु, 'ण परिघेत्तव्वा' न परिग्रहीतव्याः-इमे मम भृत्या इति मन्य-

---

मैं कहता हूं-अतीत काल में केवलज्ञानी निर्वाणी सागर आदि नामक जो अर्हन्त भगवान् हो चुके हैं, वर्त्तमान से ऋषभ अजित संभव आदि तीर्थंकर हुए हैं और भविष्यत् काल में जो पद्मनाभ शूरसेन सुपार्श्व आदि तीर्थंकर होंगे, उन सब का यही कथन है। सुधर्मा स्वामी कहते हैं-हे जम्बू! मैं कहता हूं कि किसी भी जीव का हनन नहीं करना चाहिए, किसी को सन्ताप नहीं पहुंचाना चाहिए, यह आज्ञा, उपदेश और प्ररूपणा अतीत वर्त्तमान और भविष्यत् कालीन सभी तीर्थंकरों की है। सभी तीर्थंकर ऐसी ही प्ररूपणा करते हैं कि सभी प्राणी भूत जीव और सत्त्व हनन करने योग्य नहीं हैं, आज्ञा देने योग्य नहीं हैं, अधीन बनाने योग्य नहीं है, परितापनीय नहीं है,

---

હું કહું છું.—ભૂતકાળમાં કેવળ જ્ઞાનવાળા નિર્વાણી સાગર વિગેરે નામના જે અહંત ભગવાન થઇ ચૂકયા છે, વર્તમાનમાં ઋષભ, અજીત, સંભવ, વિગેરે તીર્થંકરો થયા છે, અને ભવિષ્યમાં જે પદ્મનાભ શૂરસેન સુપાર્શ્વ વિગેરે તીર્થંકરો થશે તેઓ સઘળાનું એજ કથન છે.

સુધર્માસ્વામી કહે છે—હે જમ્બૂ હું કહું છું કે કોઇ પણ જીવની હિંસા કરવી ન જોઇએ કોઇને પણ સંતાપ પહોંચાડવો ન જોઈએ આ આજ્ઞા ઉપદેશ, અને પ્રરૂપણા અતીતકાળ,-ભૂતકાળ, વર્તમાન કાળ અને ભવિષ્ય કાળના તીર્થંકરોની છે. સઘળા તીર્થંકરો એવું કહે છે. એવી જ પ્રરૂપણા કરે છે, કે-સઘળા પ્રાણી ભૂત, જીવ, અને સત્વો હનન કરવાને યોગ્ય નથી આજ્ઞા કરવા યોગ્ય નથી, આધીન બનાવવાને યોગ્ય નથી.

मानेन परिग्रहरूपेण स्वाधीनतया न स्वीकार्याः 'ण परितावेयव्वा' न परितापयितव्याः अन्नपानाद्यवरोधेन, 'ण उद्दवेयव्वा' नो द्वेजयितव्याः-उद्विग्ना न कार्याः 'एस धम्मे धुवे णीयए सासए' एष धर्मः-अहिंसास्वरूप स्तीर्थकरप्रतिपादितो ध्रुवः सर्वदा स्थायी,-नित्यः उत्पादविनाशरहित', शाश्वतः-सदैकरूपे व्यवस्थितः। 'समिच्च लोगे खेयन्नेहिं पवेइए' समेत्य लोकान् खेदज्ञैः प्रवेदितः, तैर्महाशयैस्तीर्थकरैः केवलज्ञानेन सर्वानेव लोकान् परिज्ञाय-एषोऽहिंसारूपो धर्मो नित्यो ध्रुवः प्रतिपादितः। 'एवं से भिक्खू-विरए पाणाइवायाओ जाव विरए परिग्गहाओ' एवं स भिक्षु विरतः प्राणातिपाताद् यावत् परिग्रहाद् विरतः 'णो दंतपक्खालणेणं' नो दन्तप्रक्षालनेन 'दंते पक्खालेज्जा' दन्तान् प्रक्षालयेत्, काष्ठादिना चूर्णेन दन्तान्नैव परिशोधयेत्। 'णो अंजणं' नो अञ्जनं कुर्यात्-नेत्रयोः कज्जलादिना 'णो वमणं' नो वमनम् योगक्रियया औषध्यादिना वा वमनं नैव कुर्यात्। 'णो धूवणं' नो धूपनं सुगन्धिद्रव्येण वस्त्रादिकं नैव सुवासयेत्। अथवा-रोगशान्त्यै धूपं न कुर्यात्। 'णो तं परियाविएज्जा' नो

उद्वेग पहुंचाने योग्य नहीं हैं। यह अहिंसा धर्म ध्रुव नित्य और शाश्वत है। अर्थात् सर्वदा स्थायी है, उत्पाद विनाश से रहित है और सदैव एक रूप से स्थित है। उन महापुरुषों ने समस्त लोक को केवलज्ञान से जान कर इस नित्य ध्रुव और शाश्वत अहिंसाधर्म का प्रतिपादन किया है।

वह भिक्षु, जो प्राणातिपात से विरत है यावत् परिग्रह से विरत है, दन्त प्रक्षालन से अर्थात् दातौन, चूर्ण आदि से अपने दांतों का प्रक्षालन न करे, नेत्रों में अंजन-काजल आदि न लगावे, योग क्रिया या औषध के द्वारा वमन न करे, सुगंधित द्रव्य से वस्त्र आदि को सुवासित न करे या रोग की शान्ति के लिए धूप न देवे और न धूम्रपान

પરિતાપ કરવાને યોગ્ય નથી, ઉદ્વેગ પહોંચાડવા યોગ્ય નથી આ અહિંસા ધર્મ. ધ્રુવ, નિત્ય, અને શાશ્વત છે અર્થાત્ સર્વદા સ્થાયી છે. ઉત્પાદ અને વિનાશ રહિત છે. અને સદા એક રૂપથી સ્થિત છે તે મહાપુરૂષોએ સઘળા લોકોને કેવળ જ્ઞાનથી જાણીને આ નિત્ય, ધ્રુવ અને શાશ્વત એવા અહિંસા ધર્મનુ પ્રતિપાદન કરેલ છે તે ભિક્ષુ છે કે જે પ્રાણાતિપાતથી વિરત છે, યાવત્ પરિગ્રહથી વિરત છે. દન્ત પ્રક્ષાલનથી અર્થાત્ દાતણ કે ચૂર્ણ-પાવડર વિગેરેથી પોતાના દાંતોને સાફ ન કરે. આંખોમાં કાજળ વિગેરે ન લગાવે, યોગ ક્રિયા અથવા ઓસડથી ઉલ્ટી ન કરે સુગંધવાળા પદાર્થોથી કપડા વિગેરેને સુગંધવાળા ન કરે અથવા રોગની શાન્તિ માટે ધૂપ કરે નહીં તથા ધૂમ્ર

तं परिविवेत्–कासादिरोगशान्त्यर्थं धूम्रपानं न कुर्यात्। 'से भिक्खू' स भिक्षुः 'अकिरिए' अक्रियः–सावद्यक्रियया रहितः 'अलूसए' अलूषको–जीवहिंसादि-व्यापाररहितः। 'अकोहे' अक्रोधः 'अमाणे' अमानः–मानरहितः 'अलोहे' अलोभः–लोभवर्जितः 'अमाए' अमायः–मायानाम परवञ्चनम् तद्रहितः। 'उवसंते' उपशान्तः–इन्द्रिय नो इन्द्रियदमकः। 'परिनिव्वुडे' परिनिर्वृतः–कषायानलप्रशमेन शान्त इत्यर्थः, 'णो आसंसं पुरओ करेज्जा' नो आशंसां पुरतः कुर्यात्–इहलोक-परलोकाशंसारहितः–वक्ष्यमाणप्रकारकमाशंसनमपि न कुर्यात्, तथाहि–'इमेण मे दिट्ठेण वा' अनेन मम दृष्टेन वा 'सुएण वा मएण वा विन्नाएण वा' श्रुतेन वा मतेन वा विज्ञातेन वा 'इमेण वा सुचरियतवनियमबंभचेरवासेण वा' अनेन वा सुचरिततपोनियमाभिग्रहरूपब्रह्मचर्यवासेन वा 'इमेण वा जायामायावत्तिएणं' अनया वा यात्रामात्रावृत्त्या संयमपूर्वकशरीरयात्रानिर्वाहाय शुद्धाहारादीनां ग्रहणं कृतम् 'धम्मेणं' धर्मेण 'इओ चुए' इतश्च्युतः 'पेच्चा' प्रेत्य 'देवे सिया' देवः

आदि करे। भिक्षु सावद्य क्रिया से रहित हो, अलूषक अर्थात् जीव हिंसा आदि कार्यों से रहित हो क्रोध मान माया और लोभ से रहित इन्द्रियों का और मन का दमक करे, कषाय रूपी अग्नि को प्रशान्त करके शीतल स्वरूप हो, इस लोक और परलोक संबंधी कामना न करे, और यह इच्छा भी न करे कि मैंने यह जो ज्ञान देखा, सुना या मनन किया है अर्थात् श्रुत का अभ्यास किया है, तपश्चरण किया है, नियमों का पालन किया है, नाना प्रकार के अभिग्रह धारण किए हैं, ब्रह्मचर्य का पालन किया है, शरीर की यात्रा का निर्वाह करने के लिए शुद्ध और प्रासुक आहार पान का सेवन किया है, धर्म का आचरण किया है, है, इस सब के फलस्वरूप यह भव त्याग करने पर देव हो जाऊँ। सब

પાન વિગેરે પણ ન કરે. ભિક્ષુએ સાવદ્ય ક્રિયાથી રહિત થવું. અલૂષક અર્થાત્ જીવહિંસા વિગેરે કાર્યોથી રહિત થવું ક્રોધમાન માયા અને લોભથી રહિત થવું. ઇન્દ્રિયો અને મનનું દમન કરે. કષાય રૂપી અગ્નિને શાંત કરીને શીતલ સ્વરૂપ થાય આ લોક અને પરલોક સંબંધી કામના ન કરે. અને એવી ઇચ્છા પણ ન કરે કે મેં જે આ જ્ઞાન જોયું, સાંભળ્યું અથવા મનન કર્યું છે, અર્થાત્ શ્રુતનો અભ્યાસ કર્યો છે, તપશ્ચરણ કર્યું છે. નિયમોનું પાલન કર્યું છે. અનેક પ્રકારના અભિગ્રહો ધારણ કર્યા છે, બ્રહ્મચર્યનું પાલન કર્યું છે. શરીર યાત્રાનો નિર્વાહ કરવા માટે શુદ્ધ અને પ્રાસુક આહાર પાણીનું સેવન કર્યું છે, ધર્મનું આચરણ કર્યું છે, આ બધાના ફલ સ્વરૂપ આ ભવનો

स्याम् 'कामभोगा ण वसवर्त्ता' कामभोगाः खलु वशवर्तिनो मम स्युः 'सिद्धे वा अदुक्खमसुभे' सिद्धो वा अदुःखो वा ऽशुभो वा-सर्वे कामाः मदधीना भवेयुः-सिद्धयोऽणिमादिका वशवर्तिनो भवन्तु-दुःखाद्यशुभेभ्यो रहितो भवेयमित्येवं वाञ्छा कदापि साधुना न कर्त्तव्या। कुतो न कर्त्तव्या तादृशी कामना? अनियतत्वात्; तत्राह-'एत्थ वि सिया एत्थ वि णो सिया' अत्रापि स्यात् अत्रापि नो स्यात् तपोभिः कामना कदाचिद्भवति-तथाविधविचित्राशुभपरिणामात्, न वा भवतीत्येवमनियमात्। 'से भिक्खू' स भिक्षुः-निरवद्यभिक्षणशीलः 'सद्देहिं अमुच्छिए' मनोज्ञेषु शब्देषु अमूर्च्छितोऽनासक्तः। 'रूवेहिं अमुच्छिए' रूपेषु-मनोहारिषु असद्वस्तुषु अमूर्च्छितः। 'गंधेहिं अमुच्छिए' गन्धेषु अमूर्च्छितः। 'रसेहिं अमुच्छिए' रसेषु अमूर्च्छितः 'फासेहिं अमुच्छिए' स्पर्शेषु अमूर्च्छितः। 'विरए कोहाओ-माणाओ-मायाओ-लोभाओ-पेज्जाओ-दोसाओ-कलहाओ-अब्भक्खाणाओ-पेसुन्नाओ-परपरिवायाओ-अरइरईओ' विरतः क्रोधाद् मानाद् मायायाः लोभात् प्रेम्णो द्वेषात् कलहाद् अभ्याख्यानात् पैशूनात् परपरिवादाद्

प्रकार के कामभोग मेरे अधीन हो जाए, अणिमा आदि ऋद्धियाँ मुझे प्राप्त हो जाएँ, मैं समस्त दुःखों और अशुभों से बच जाऊं। साधु को ऐसी आकांक्षा कदापि नहीं करनी चाहिए। क्योंकि तपस्या के द्वारा कदाचित् कोई कामना पूरी होती है और कदाचित् नहीं भी होती। अर्थात् ऐसा कोई नियम नहीं है कि तपस्या से प्रत्येक की प्रत्येक कामना पूरी हो ही जाय।

भिक्षु मनोहर शब्दों में आसक्त न हो, मनोज्ञ रूपों में आसक्त न हो, इसी प्रकार गंध रस और स्पर्श में भी आसक्त न हो। वह क्रोध, मान, माया, लोभ, राग, द्वेष, कलह, अभ्याख्यान पैशून्य, पर-

---

त्याग करीने देव બની જાઉં બધા પ્રકારના કામભોગો મારે આધીન થઈ જાય અણિમા વિગેરે ઋદ્ધિઓ મને પ્રાપ્ત થઈ જાય, હું સઘળા દુઃખો અને અશુભોથી બચી જાઉં.

સાધુએ એવી આકાંક્ષા ક્યારેય પણ કરવી ન જોઈએ-કેમકે તપસ્યા દ્વારા કદાચ કોઈ કામના પૂરી થાય છે, અને કોઈ કામના કદાચ પૂરી ન પણ થાય અર્થાત્ એવો કોઈ નિયમ નથી કે-તપસ્યાથી દરેકની સમગ્ર કામનાઓ પૂરી થઈ જાય

ભિક્ષુઓએ મનોહર એવા શબ્દોમાં આસક્ત ન થવું. મનોજ્ઞ એવા સુંદર રૂપોમાં આસક્ત ન થવું. એજ પ્રમાણે સુંદર ગંધ સારા સારા રસો અને સ્પર્શોમાં પણ આસક્ત ન થવું. આ ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ-દ્વેષ, કલહ અભ્યાખ્યાન, પૈશૂન્ય, પરપરિવાદ સંયમમાં અરતિ-અપ્રીતિ અને

अरतिरतिभ्याम् 'माया मोसाओ' मायामृषाभ्याम् 'मिच्छादंसणसल्लाओ' मिथ्या-दर्शनशल्यात् 'इइ से महतो आयाणाओ' इति स महत आदानात्-महतः कर्मबन्धनात् 'उवसंते उवट्ठिए' उपशान्तः उपस्थितः 'पडिविरए से भिक्खू' प्रतिविरतः सावद्यकार्यात् प्रतिनिवृत्तः स भिक्षुः। 'जे इमे तसथावरा पाणा भवंति' ये इमे त्रसस्थावराः प्राणा भवन्ति। 'ते णो सयं समारंभइ णो अण्णेहिं समारंभावेइ अन्ने समारभंते वा न समणुजाणइ' तान् न स्वयं समारभते, नाऽप्यन्यैः समारम्भयति, अन्यान् समारभतो वा न समनुजानाति-नाऽनुमोदते। 'इइ से महतो आयाणाओ उवसंते उवट्ठिए पडिविरए से भिक्खू' इति स महत आदानादुपशान्तः-उपस्थितः प्रतिविरतः स भिक्षुः। 'जे इमे कामभोगा सचित्ता वा अचित्ता वा ते णो सयं गिण्हेइ णो अन्नेणं परिगिण्हावेइ, अन्नं परिगिण्हंतं पि ण समणुजाणइ' ये इमे संसारे विद्यमानाः कामभोगाः स्रक् चन्दनवनितादिविषयोपभोगाः सचित्ता वा अचित्ता वा वर्त्तन्ते तान् नो स्वयं परिगृह्णाति-तद्विषयकं परिग्रहं स्वयं न करोति, नो वा अन्येन परिग्राहयति-परिग्रहं कारयति, अन्यं वा परिगृह्णन्तमपि तद्विषयकपरिग्रहं कुर्वन्तमपि न समनुजानाति-नाऽनुमोदते इत्यर्थः। "इइ से

परिवाद, संयम में अरति, असंयम में रति, माया युक्त मृषावाद और मिथ्यादर्शन शल्य से विरत हो। ऐसा साधु महान् कर्मबन्ध से निवृत्त हो जाता है और सावद्य कार्य का त्याग कर देता है। यह जो त्रस और स्थावर प्राणी हैं, उनका न स्वयं आरंभ करता है, न दूसरों से आरंभ करवाता है और न दूसरे आरंभ करने वालों का अनुमोदन करता है। वह महान् कर्मबन्ध से निवृत्त हो जाता है। शुद्ध संयम में स्थित होता है और पाप से निवृत्त हो जाता है। वह साधु सचित्त और अचित्त दोनों प्रकार के कामभोग के साधनों को न तो स्वयं ग्रहण करता है, न दूसरे से ग्रहण करवाता है और न ग्रहण करने वाले

असंयममां रति-प्रीति माया युक्त मृषावाद अने मिथ्यादर्शन शल्यथी विरत थवुं. એવા સાધુ મહાન્ કર્મબંધથી છૂટી જાય છે, અને સાવદ્ય કાર્યોનો ત્યાગ કરી દે છે જે આ ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણી છે તેઓ સ્વયં આરંભ કરતા નથી. બીજાઓથી આરંભ કરાવતા નથી અને બીજા આરંભ કરવાવાળાઓને અનુમોદન આપતા નથી. તે મહાન્ કર્મબંધનથી નિવૃત્ત થઈ જાય છે. અર્થાત્ છૂટી જાય છે શુદ્ધ સંયમમાં સ્થિત થાય છે અને પાપથી નિવૃત્ત થઈ જાય છે" તે સાધુ સચિત્ત અને અચિત્ત બન્ને પ્રકારના કામભોગોના સાધનોને સ્વયં ગ્રહણ કરતા નથી તથા બીજાઓ પાંસે ગ્રહણ કરાવતા

महतो आयाणाओ उवसते उवट्ठिए पडिविरए से भिक्खू' स महत आदानात् उपशान्तः-उपस्थितः, प्रतिविरतः-सावद्य कार्यात् प्रतिनिवृत्तो भवति, स भिक्षुरितिभावः। 'जं पि य इमं संपराइयं कम्मं कज्जइ'-यदपि चेदं साम्परायिकं-संसारसम्बन्धिकषायसम्बन्धि वा कर्म क्रियते 'णो तं सयं करेइ' नो तत् स्वयं करोति 'णो अण्णेणं कारवेइ' नो अन्येन कारयति, 'अन्नं पि करेंतं ण समणुजाणइ' अन्यमपि कुर्वन्तं न समनुजानाति। 'इइ से महतो आयाणाओ' इति स महत आदानाद् कर्मबन्धनात् 'उवसंते उवट्ठिए पडिविरए' उपशान्तः-उपस्थितः-प्रतिविरतः 'से भिक्खू जाणेज्जा' स भिक्षुः इति जानीयात् 'असणं वा ४ अस्सिं पडियाए' अशन वा पानं वा खादिमं वा स्वादिमं वा एतच्चतुर्विधं वस्तु एतत् प्रतिज्ञया 'एगं साहम्मिय समुद्दिस्स' एकं साधार्मिकं समुद्दिश्य 'पाणाइं भूयाइं जीवाइं सत्ताइं समारब्भ' प्राणान् भूतानि जीवान् सत्त्वान समारभ्य 'समुद्दिस्स' समुद्दिश्य 'कीतं पामिच्चं आच्छिज्जं अणिसट्ठं अभिहडं आहट्टुद्देसियं'

का अनुमोदन करता है। अतएव वह महान् कर्मबन्धन से मुक्त हो जाता है, विशुद्ध संयम के अनुष्ठान में स्थित है और समस्त पापों से निवृत्त है। संसार में जो साम्परायिक कर्म किये जाते हैं अर्थात् कषाय युक्त होकर संसार की वृद्धि करने वाला कर्मबन्ध किया जाता है, उसे वह साधु स्वयं नहीं करता है, दूसरे से नहीं करवाता है और न करने वाले का अनुमोदन करता है। इस कारण वह महान् कर्मबन्ध से मुक्त हो गया है, संयम में उपस्थित है और पाप से निवृत्त है।

साधु यदि ऐसा जाने कि गृहस्थने किसी एक साधु को उद्देश्य करके प्राणों, भूतों, जीवों और सत्त्वों का आरंभ करके अशन, पान,

---

નથી તથા ગ્રહણ કરવાવાળાને અનુમોદન આપતા નથી. તેથી જ તે મહાન્ કર્મબંધથી મુક્ત થઈ જાય છે વિશુદ્ધ સંયમના અનુષ્ઠાનમાં સ્થિત થાય છે. અને સઘળા પાપોથી નિવૃત્ત થાય છે. સંસારમાં જે સાંપરાયિક કર્મો કર-કરવામા આવે છે, અર્થાત્ કષાય યુક્ત થઈને સસારની વૃદ્ધિ કરવાવાળા કર્મબંધ કરવામાં આવે છે, તેને તે સાધુ સ્વયં કરતા નથી. બીજાઓ પાસે કરાવતા નથી, તથા કરવાવાળાનું અનુમોદન પણ કરતા નથી તે કારણથી તે મહાન્ કર્મબંધથી મુક્ત થઈ જાય છે સંયમમાં ઉપસ્થિત થાય છે, અને પાપથી છૂટિ જાય છે.

જો સાધુ એવું સમજે કે ગૃહસ્થે, કોઇ એક સાધુને ઉદ્દેશીને પ્રાણો, ભૂતો, જીવો અને સત્વોનો આરંભ સમારભ કરીને અશન, પાન; ખાદિમ

क्रीतम्-द्रव्यं दत्वा आनीतम् उद्यतकम्-कुतश्चिदानीतम्, आच्छेद्यं-कुतश्चिद्बलात्कारेण प्राप्तम्, अनिसृष्टम्-धनस्वामिनमनामन्त्र्य आनीतम्। अभ्याहृतम्-कुतश्चिद्ग्रामात् साधु सम्मुखमानीतम्, आहृत्योद्देशिकम्-साधुमुद्दिश्य परिकल्पितं चतुर्विधं आहारमित्येवं यदि साधुर्जानीयात् 'तं चेइयं सिया' तच्चेद्दत्तं स्यात् साधवे 'तं णो सयं भुंजइ' तादृशमाहारादिकं साधुः नो भुङ्क्ते-नो भुञ्जीत 'णो अण्णेणं भुंजावेइ' नो अन्येन केनचिदपि भोजयति-भोजयेदित्यर्थः 'अन्नंपि भुंजंतं णं समणुजाणइ' अन्यमपि भुञ्जन्तं न समनुजानाति-न अनुमोदते-नानुमोदेतेत्यर्थः 'इति से महतो आयणाओ' इति स साधुर्महत आदानात् कर्म बन्धनात् 'उवसंते' उपशान्तः 'उवट्ठिए' उपस्थितः 'पडिविरए' प्रतिविरतः पूर्वोक्तमाहारादिकं त्यजति-तस्मात् महाकर्मबन्धनात् मुक्तः शुद्धसंयमे उपस्थितः-पापा-

---

खादिम और स्वादिम तैयार किया है, या साधु के लिए मूल्य देकर खरीदा है, किसी से उधार लिया है, किसी से बलात्कार करके छीना है, धन के स्वामी से पूछे बिना ले लिया है, किसी ग्राम आदि से साधु के सन्मुख लाया है या साधु के निमित्त तैयार किया है तो ऐसे दिये गए या दिये जाने वाले आहार को साधु न स्वयं काम में लावे, न दूसरे को खिलावे और न खाने वाले का अनुमोदन करे। ऐसा करने वाला साधु महान् कर्मबन्धन से बच जाता है, संयम में स्थित होता है और पाप से निवृत्त हो जाता है।

साधु को यदि ऐसा ज्ञात हो कि जिसके लिए आहार बनाया गया है, वे साधु के लिए नहीं बनाया है, किन्तु गृहस्थ के निमित्त अथवा

અને સ્વાદિમ તૈયાર કરેલ છે, અથવા સાધુ માટે કીંમત આપીને ખરીદ કરેલ છે, કોઈની પાંસે ઉધાર લીધેલ છે, કોઈની પાંસે બલાત્કાર કરીને પડાવી લીધું છે, ધનના માલિકને પૂછ્યા વિના લઈ લીધું છે, કોઈ ગામ વિગેરેમાંથી સાધુની પાંસે લાવ્યા છે, અથવા સાધુને નિમિત્તે તૈયાર કરેલ છે, તો એવી રીતે આપેલ અથવા આપવામાં આવનારા આહારને સાધુ પોતે ઉપયોગમાં ન લે તથા બીજાઓને ખવરાવે નહીં તથા ખાનારાઓનું અનુમોદન ન કરે. એવું કરવાવાળા સાધુ મહાન્ કર્મ બંધથી બચી જાય છે. સંયમમાં સ્થિત થાય છે; અને પાપથી નિવૃત્ત થાય છે.

સાધુના જાણવામાં એવું આવે કે આ આહાર બનાવેલ છે, તે સાધુ માટે બનાવવામાં આવેલ નથી, પરંતુ ગૃહસ્થ માટે અથવા પોતાના માટે તેણે

निवृत्तश्च साधुर्विज्ञेयः। 'से भिक्खू अह पुणेव जाणेज्जा' स भिक्षुः अथ पुनरेवं जानीयात् 'तं जहा विज्जइ' तद्यथा-विद्यते 'तेसिं परक्कमे' तेषां पराक्रमः-सामर्थ्यमाहारनिर्वर्तनं प्रत्यारम्भ इति, 'जस्सट्ठा ते चेइयं सिया' यदर्थाय ते इमे स्युः, गृहस्थेन यदर्थमशनादयो निर्मिता एते न साधवः-किन्तु ते इमे अन्ये, तत्स्वनामग्राहमाह-'तं जहा' इत्यादि। 'तं जहा' तद्यथा-'अप्पणो पुत्ताइणट्ठाए जाव आएसाए' आत्मनः पुत्राद्यर्थाय यावदादेशाय-आत्मनोऽर्थं कृतं तथा पुत्राद्यर्थाय कृतम् धात्रीराजदासदासीकर्मकरार्थं कृतं मघूर्णकार्थं कृतम् 'पुढो पहेणाय' पृथक् प्रग्रहणार्थं-ग्रामान्तरप्रेषणाय कृतम् 'सामासाए' श्यामाशाय-श्यामा-रात्रिः तस्यां भोजनाय निर्मितम्। अथवा-'पायरासाए' प्रातराशाय-प्रातर्भोजनाय 'संणिहिसंणिचए' सन्निधिसन्निचयः-विशिष्टाहारनिष्पादनम् 'किज्जइ' क्रियते 'इह एएसिं माणवाणं भोयणाए' इहैतेषां मानवानां भोजनाय सम्पादितमाहारादिकम्। 'तत्थ' तत्र 'भिक्खू' भिक्षुः 'परकृतम्-गृहस्थैः कृतम् 'परणिट्ठियमुग्गमुप्पायणेसणासुद्धं सत्थाइयं सत्थपरिणामियं' परनिष्ठितम्-परार्थकृतम्, अत्र च चत्वारो भङ्गाः-तस्य कृतं तस्यैव निष्ठितम् १, तस्य कृतम् अन्यस्य निष्ठितम् २, अन्यस्य कृतं

अपने निमित्त उसने बनाया है तो ऐसे आधाकर्मिक आदि दोषों से रहित आहार को स्वीकार करने में साधु को कोई दोष नहीं लगता। निर्दोष आहार भी शरीरनिर्वाह और संयम यात्रा के लिए ही ग्रहण करना चाहिए।

तात्पर्य यह है कि साधु यदि ऐसा जाने कि यह आहार गृहस्थ ने अपने लिए या अपने पुत्रादि के लिए, पुत्रवधू के लिए, धाय के लिये दासदासियों के लिये कर्मचारियों के लिए, पाहुने के लिए अथवा ग्रामान्तर में भेजने के लिए बनाया है, अथवा ब्यालू के लिए, नाश्ते के लिए बनाया है, या दूसरे मनुष्यों के लिए आहार का संचय किया है, तो भिक्षु गृहस्थ के द्वारा निष्पादित, दूसरे के लिए बनाये हुए

બનાવેલ છે, તો એ સ્થિતિમાં આધાકર્મિક વિગેરે દોષોથી રહિત એવા આહારનો સ્વીકાર કરવામાં સાધુને કોઈ પણ દોષ લાગતો નથી. નિર્દોષ આહાર પણ શરીરના નિર્વાહ અને સંયમ યાત્રા માટે જ ગ્રહણ કરવો જોઈએ.

તાત્પર્ય એ છે કે—સાધુના જાણવામાં જો એવું આવે કે આ આહાર ગૃહસ્થે પોતાના માટે અથવા પોતાના પુત્રાદિકો માટે કે પુત્રવધૂ માટે ધાય માટે દાસ દાસિયો માટે કામ કરનારાઓ માટે પરોણાઓ માટે અથવા બીજે ઠેકાણે મોકલવા માટે બનાવેલ છે, અથવા વાળુ માટે કે નાસ્તા માટે બનાવેલ છે, અથવા બીજા કોઈ માણસ માટે આહારનો સંગ્રહ કરેલ છે, તો ભિક્ષુ ગૃહસ્થ દ્વારા નિષ્પાદન કરેલ બીજા માટે બનાવેલ વિગેરે પ્રકારથી અહિયાં

तस्य निष्ठितम्२, अन्यस्य कृतम् अन्यस्य निष्ठितम्४ अत्र द्वितीयचतुर्थभङ्गौ विशुद्धौ तावेव ग्राह्यौ, उद्गमोत्पादनैषणाशुद्धम्, शस्त्रातीतम्, शस्त्रपरिणामितम्। तत्र उद्गमोत्पादनैषणाशुद्धम्—उद्गमादिदोषरहितोपशुद्धम्, शस्त्रातीतम्—अग्न्यादि शस्त्र संपर्कादचित्तीकृतम्, एवं शस्त्रपरिणामितम्—अग्न्यादिशस्त्रद्वाराऽतीवनिर्जीवीकृतम् अन्यार्थं कृतम् 'अविहिंसियं' अविहिंसितं—हिंसादिसाङ्कर्यरहितम् स्वकायपरकाय रहितम् अतएव सर्वप्रकारैरचित्तम् 'एसियं' एषितम्—एषणया प्राप्तम्, 'वेसियं' वैषिकं केवलसाधुवेषप्राप्तम् 'सामुदाणियं' सामुदानिकम्—मधुकरवृत्त्या प्राप्तम्, 'पत्तमसणं' प्राप्तमशनम् 'कारणट्ठा' कारणार्थाय—क्षुधावेदनादि षट्कारणानि सन्ति, 'पमाणजुत्ते' प्रमाणयुक्तम्—नाऽपरिमितं ग्राह्यं कदाचिदपि 'अक्खोवंजणवणलेवण-भूयं' अक्षोपाञ्जनव्रणलेपनभूतम्—अक्षस्य—शकटस्य उपाञ्जनमभ्यङ्गः व्रणस्य च लेपनं तदुभयाऽऽहारमाहरेत्। 'संजमजायामायावत्तियं' संयम—यात्रा मात्रा

इस प्रकार यहां चार भंग होते हैं-(१) तस्य कृतं तस्यैव निष्ठितम् (२) तस्य कृतम् अन्यस्य निष्ठितम् (३) अन्यस्य कृतं तस्य निष्ठितम्, (४) अन्यस्य कृतम् अन्यस्य निष्ठितम्। उद्गम उत्पादना और एषणा संबंधी दोषों से रहित, अग्नि आदि शस्त्रों के द्वारा अचित्त बनाए हुए एवं शस्त्रों द्वारा पूर्ण रूप से अचित्त बने हुए, हिंसा आदि के सांकर्य (भेल सेल) से रहित अर्थात् सब प्रकार से अचित्त, एषणा से प्राप्त, केवल साधुवेष के कारण प्राप्त हुए, मधुकरवृत्ति से प्राप्त हुए आहार को क्षुधावेदनीय आदि छह कारणों से, प्रमाणयुक्त ही ग्रहण करे। प्रमाण का उल्लंघन करके कदापि ग्रहण न करे। वह भी गाड़ी को चलाने के लिए लगाए जाने वाले ओंगना के समान अथवा घाव (गुमड़ा) पर लगाये जाने वाले लेप के समान आहार को संयमयात्रा के निर्वाह के

ચર ભંગો (વિકલ્પ) થાય છે તે આ પ્રમાણે છે-(૧) तस्य कृतं तस्यैव निष्ठितम् (२) तस्य कृतम् अन्यस्य निष्ठितम् (३) अन्यस्य कृतं तस्य निष्ठितम्' (४) अन्यस्य कृतम् अन्यस्य निष्ठितम्' ઉદ્ગમ, ઉત્પાદના અને એષણા સંબંધી દોષોથી રહિત અગ્નિ વિગેરેથી અથવા શસ્ત્રો દ્વારા અચિત્ત બનાવેલ તથા શસ્ત્રો દ્વારા પૂર્ણ રૂપથી અચિત્ત બનેલા હિંસા વિગેરેના ભેળસેળથી રહિત અથવા દરેક પ્રકારથી અચિત્ત, એષણાથી પ્રાપ્ત થયેલ, કેવળ સાધુ-વેષના કારણથી જ પ્રાપ્ત થયેલ મધુકર ભમરાની વૃત્તિથી પ્રાપ્ત થયેલ આહારને ક્ષુધાવેદનીય વિગેરે છ કાર-ણોથી પ્રમાણ યુક્ત જ ગ્રહણ કરે. પ્રમાણનું ઉલ્લંઘન કરીને કોઈ પણ વખતે આહાર ગ્રહણ ન કરે. અને તે પણ ગાડાને ચલાવવા માટે લગાવવામાં આવતા ઓંગન (ગાડીના પૈડાની ધરીમાં તેલ લગાવે તેની) માફક અથવા ઘા પર લગાવવામાં આવતા લેપની માફક સંયમ યાત્રાના નિર્વાહ માટે જ

वृत्तिकम्. 'बिलमिव पन्नगभूयेण' बिलमिव पन्नगभूतेन 'अप्पाणेणं' आत्मना 'आहारमाहरेज्जा' आहारमाहरेत् सर्वदोषरहितं स्वल्पं यावत् संयम-शरीरनिर्वाहो भवेत्-तावदेव संकुचितेन आत्मना सर्प इवाऽऽहारं स्वीकुर्यात् यथा सर्पः शीघ्रं बिल प्रविशति तथैव स्वादमगृह्णन आहारं कुर्यात् इत्यर्थः, 'अन्नं अन्नकाले पाणं पाणकाले' अन्नं-भोज्यम् अन्नकाले पानं जलम्, पानकाले यस्य यः कालः तस्मिन् काले एव तस्य व्यवहारः करणीयः, 'वत्थं वत्थकाले' वस्त्र वस्त्रकाले-यदा वस्त्रस्यावश्यकता भवेत्तदैव ग्राह्यम् नान्यथा, 'लेणं लेणकाले' लयनं लयनकाले, लीयतेऽस्मिन्निति लयनं गृहम् वर्षादिकाले अन्यदा तु अनियमः 'सयणं सयणकाले' शयनं शयनकाले-जिनकल्पिनां प्रहरमात्रम्, स्थविरकल्पिनां प्रहरद्वयं नाधिकं शयनीयम्, सर्वं वस्तु स्व स्व काले एव गृह्णीयात्, न तु कालातिक्रमे। 'से भिक्खू मायन्ने अन्नयरं दिसमणुदिसं वा पडिवन्ने' स भिक्षु मात्रज्ञोऽन्यतरां दिशं-दिशाम् अनुदिशं-दिशान्तरं वा प्रतिपन्नः-आश्रितो विहरन् सन् इत्यर्थः,

---

लिए ग्रहण करे। जैसे सर्प सीधा बिल में प्रवेश करता है, उसी प्रकार साधु स्वाद लिए बिना ही भोजन करे। इस प्रकार भिक्षु अन्न के समय में अन्न और पानी के समय पानी ग्रहण करता है। जब वस्त्र की आवश्यकता हो तभी वस्त्र ग्रहण करता है, अन्यथा नहीं। लयनगृह भी वर्षा आदि के समय में ग्रहण करता है, दूसरे समय के लिए नियम नहीं है। शयन के समय शयन को ग्रहण करता है। जिनकल्पी साधु के लिए शयनकाल एक प्रहर का और स्थविर कल्पियों के लिए दो प्रहर का होता है, इससे अधिक नहीं। तात्पर्य यह है कि वह प्रत्येक वस्तु उचित समय पर ही लेता है, समय का उल्लंघन करके नहीं। ऐसा कर्म की मर्यादा को जानने वाला साधु किसी दिशा, विदिशा या देश में विच-

---

આહાર ગ્રહણ કરે જેમ સાપ સીધો જ દરમા પ્રવેશ કરે છે, એજ પ્રમાણે, સાધુએ સ્વાદ લીધા વિનાજ આહાર લેવો જોઈએ. આ પ્રમાણે ભિક્ષુ અન્નના સમયમાં અન્ન અને પાણીના સમયમાં પાણી ગ્રહણ કરે છે. અને જ્યારે વસ્ત્રની જરૂર હોય ત્યારે જ વસ્ત્ર ગ્રહણ કરે છે, તે શિવાય નહીં લયન-ઘર પણ વર્ષા કાળના સમયે ગ્રહણ કરે છે. તે શિવાયના સમય માટે નિયમ નથી, શયનના સમયે શય્યા-પથારીને ગ્રહણ કરે છે. જીનકલ્પી સાધુ માટે શયન-કાળ એક પ્રહરનો અને સ્થવિર કલ્પિકોને માટે બે પહોરનો હોય છે. તેનાથી વિશેષ હોતો નથી, કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-તે દરેક વસ્તુ યોગ્ય સમયે જ ગ્રહણ કરે છે. સમયનું ઉલ્લંઘન કરીને લેતા નથી એવા સાધુ-કર્મની મર્યાદાને જાણવાવાળા સાધુ કોઈ પણ દિશા કે વિદિશામાં કે દેશમાં

'धम्मं आइक्खे विभए किट्टे' अहिंसा लक्षणं धर्ममाख्यापयेत् विभजेत् कीर्त्तयेत्-सावद्यनिरवद्यविभागं कुर्यात् 'उवट्ठिएसु वा अणुवट्ठिएसु वा सुस्सूममाणेसु पवेयए' उपस्थितेषु वा-धर्मबुद्ध्योपस्थितेषु अनुपस्थितेषु वा-कौतुकबुद्ध्योपस्थितेषु, शुश्रूषमाणेषु श्रोतुमिच्छुषु प्रवेदयेत्-जिनवचनानुसारेण निरवद्यधर्मं तत्फलं च उपदिशेत् । 'संतिं विरतिं उवसमं निव्वाणं सोयवियं अज्जवियं मद्दवियं लाघवियं अणतिवातियं' शान्तिम्-प्राणातिपातादिविरमणम् विरतिम्-इन्द्रिय नो इन्द्रिय-जयम्, उपशमम्, निर्वाणम्-अशेषदुःखरहितम्, शौचम्, आर्जवम्, मार्दवम्, लाघवम्, अनतिपातिकम्, तत्र शौचम्-भावशुद्धिरूपम्-आर्जवम्-सरलतोपेतम्, मार्दवम्-मृदुभावयुक्तम्, लाघवम् अनतिपातिकम्-प्राणातिपातादिरहितमहिंसा लक्षणम् 'सव्वेसिं पाणाणं' सर्वेषां प्राणानाम् 'सव्वेसिं भूयाणं' सर्वेषां भूतानाम् 'जाव सत्ताणं' यावत् सत्त्वानाम्-जीवानाम् 'अणुवाइं किट्टए धम्मं' अनुविचिन्त्य कीर्त्तयेद्धर्मम् साधुः प्राणिनां कल्याणं विचार्य मोक्षं शान्तिप्रभृतिकं च दयोपशमादियुक्तं धर्मं कीर्त्तयेत् । 'से भिक्खू धम्मं किट्टमाणे णो अन्नस्स धम्ममाइक्खेज्जा'

रता हुआ धर्म का उपदेश करे एवं सावद्य निरवद्य का विभाग करे। सुनने के इच्छुक जो धर्म करने के लिए उपस्थित हैं अथवा अनुपस्थित हैं, उन्हे जिनवचन के अनुसार निर्दोष धर्म और धर्म के फल की प्ररूपणा करे। शान्ति, विरति इन्द्रिय और मन की विजय, उपशम समस्त दुःखों से रहित निर्वाण, शौच मन की शुद्धि सरलता, मृदुता, लाघव और अहिंसा का, समस्त प्राणियों, भूतों, जीवों और सत्त्वों के कल्याण का विचार करके उपदेश करे। अर्थात् प्राणियों के कल्याण का विचार करके मोक्ष, शान्ति, दया' उपशम आदि धर्म का उपदेश करे।

વિચરતાં થકા ધર્મનો ઉપદેશ કરે. તેમજ સાવદ્ય અને નિરવદ્યનો વિભાગ કરે. સાંભળવાની ઇચ્છા વાળા જે ધર્મ કરવા તત્પર છે, અથવા અનુપસ્થિત છે, તેઓને જીન વચન પ્રમાણે નિર્દોષ ધર્મ અને ધર્મના ફળની પ્રરૂપણા કરે. શાન્તિ, વિરતિ ઈન્દ્રિય અને મનનો વિજય ઉપશમ-સઘળા દુઃખોથી રહિત એવો નિર્વાણ મોક્ષ શૌચ-મનની શુદ્ધિ સરલપણું, મૃદુ-કોમળપણું, લાઘવ અને અહિંસાનો સઘળા પ્રાણિયો ભૂતો, જીવો, અને સત્વોના કલ્યાણનો વિચાર કરીને ઉપદેશ કરે. અર્થાત્ પ્રાણિયોના કલ્યાણનો વિચાર કરીને મોક્ષ, શાન્તિ, દયા, ઉપશમ વિગેરે ધર્મનો ઉપદેશ કરે.

धर्मं कीर्त्तयन् स भिक्षुः-नो अन्नस्य हेतोः कारणात् धर्ममाचक्षीत। 'णो पाणस्स हेउं धम्ममाइक्खेज्जा' नो पानस्य हेतोः धर्ममाचक्षीत, 'णो वत्थस्स हेउं धम्ममाइक्खेज्जा' नो वस्त्रस्य हेतोः धर्ममाचक्षीत 'णो लेणस्स हेउं धम्ममाइक्खेज्जा' नो लयनस्य-वसते हेतो धर्ममाचक्षीत। 'णो सयणस्स हेउं धम्ममाइक्खेज्जा' नो शयनस्य हेतो धर्ममाचक्षीत 'णो अन्नेसिं विरूवरूवाणं कामभोगाणं हेउं धम्ममाइक्खेज्जा' नो अन्येषां विरूपरूपाणाम्-अनेकप्रकाराणां कामभोगानां हेतोः-शब्दादिविषयनिमित्तं धर्ममाचक्षीत। 'अगिलाए' अग्लानः-अग्लानतया 'धम्ममाइक्खेज्जा' धर्ममाचक्षीत। 'नन्नत्थ कम्मनिज्जरट्ठाए धम्ममाइक्खेज्जा' नाऽन्यत्र कर्मनिर्जरात् धर्ममाचक्षीत। कर्मनिर्जराव्यतिरिक्तफलाननभिसन्धाय धर्मोपदेशः साधुभिः कर्त्तव्यः। 'इह खलु तस्स भिक्खुस्स अंतिए धम्मं सोच्चा' इह खलु तस्य भिक्षोरन्तिके धर्मं श्रुत्वा 'णिसम्म' निशम्य-हृदयेऽवधार्य 'उट्ठाणेणं उट्ठाय वीरा अस्सिं धम्मे समुट्ठिया' उत्थानेन-प्रव्रज्यया उत्थाय गृहादिकं परित्यजन् दीक्षां गृहीत्वा वीराः-कर्मविदारणसामर्थ्यवन्तः-

---

धर्म का उपदेश करता हुआ साधु अन्न प्राप्ति के लिए उपदेश न करे, पानी की प्राप्ति के लिए धर्म का उपदेश न करे वस्त्र के लिए धर्म का उपदेश न करे, उपाश्रय पाने के लिए धर्म का उपदेश न करे, शय्या प्राप्त करने के लिए धर्म का उपदेश न करे, या विविध प्रकार के कामभोगों को प्राप्त करने के लिए धर्म का उपदेश न करे। अग्लान भाव से धर्म का उपदेश करे। कर्मनिर्जरा के सिवाय अन्य किसी भी प्रयोजन से धर्म का उपदेश नहीं करना चाहिए।

भिक्षु से धर्म को सुनकर और हृदय में धारण करके वीर-कर्मविदारण में समर्थ पुरुष दीक्षा अंगीकार करके, गृहत्याग करके आर्हत

ધર્મનો ઉપદેશ કરતા થકા સાધુ અન્નની પ્રાપ્તિ માટે ઉપદેશ ન કરે. પાણીની પ્રાપ્તિ માટે ધર્મનો ઉપદેશ ન કરે, વસ્ત્ર માટે ધર્મનો ઉપદેશ ન કરે. ઉપાશ્રય મેળવવા માટે ધર્મનો ઉપદેશ ન કરે શય્યા પ્રાપ્ત કરવા માટે ધર્મનો ઉપદેશ ન કરે. અથવા જુદા જુદા પ્રકારના કામભોગોને પ્રાપ્ત કરવા માટે ધર્મનો ઉપદેશ ન કરે. અગ્લાન ભાવથી ધર્મનો ઉપદેશ કરે કર્મની નિર્જરા શિવાય બીજા કોઈ પણ પ્રયોજન માટે ધર્મનો ઉપદેશ કરવો ન જોઈએ.

ભિક્ષુ પાસેથી ધર્મનું શ્રવણ કરીને તેમજ તેને હૃદયમાં ધારણ કરીને વીર-કર્મ વિદારણ કરવામાં સમર્થ પુરૂષ દીક્ષાનો સ્વીકાર કરીને તથા ઘરનો

अस्मिन् आर्हतधर्मे समुत्थिताः-उद्यता भवन्ति। 'ते एवं सव्वोवगया' ते वीरा एवं सर्वोपगताः सर्वमोक्षकारणं सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रलक्षणं प्राप्ताः, ते एवं सव्वोवरता' ते एवं सर्वोपरताः-सर्वेभ्यः-सर्वपापद्यकर्मभ्य उपरताः-निवृत्ताः, 'ते एवं सव्वोवसंता' ते एवं सर्वोपशान्ताः- जितकषायाः 'ते एवं सव्वत्ताए परिनिव्वुडत्ति' ते एवं सर्वात्मतया-सर्वभावेन परिनिर्वृत्ताः-उक्तगुणविशिष्टा एव सर्वकर्मक्षयकारका भवन्तीति 'वेमि' ब्रवीमि-कथयामि-सुधर्मस्वामी जम्बूस्वामिनं कथयति-हे जम्बू शिष्य! यथा मया भगवत स्तीर्थकराच्छ्रुत तथैव तुभ्यं कथयामि, 'एवं से भिक्खू' एवं स भिक्षुः 'धम्मट्ठी धम्मविऊ नियागपडिवण्णे' धर्मार्थी-धर्मः-श्रुतचारित्राख्यस्तेनार्थी, धर्मवित्-सर्वोपधिविशुद्धिधर्मं जानाति, नियागप्रतिपन्नः-नियागः-मोक्षः शुद्धसंयमो वा तं प्राप्तः, 'से' तत् 'जहेयं बुइयं' यथेदमुक्तम् स साधुः-पूर्वोक्तगुण-

---

धर्म में उद्यमवान् हो जाते हैं। वे वीर पुरुष सम्यग्दर्शन ज्ञान चारित्र और तपरूप मोक्ष मार्ग को प्राप्त करते हैं, समस्त सावद्य कर्मों से रहित हो जाते हैं। वे सब कषायों को जीत लेते हैं और वही समस्त कर्मों का पूर्ण रूप से क्षय करते हैं।

श्री सुधर्मा स्वामी जम्बू स्वामी से कहते हैं-हे जम्बू! मैंने भगवान् तीर्थंकर से जैसा सुना है, वैसा ही तुम से कहता हूं।

इस प्रकार वह भिक्षु श्रुत चारित्र रूप धर्म का अर्थी होता है, विशुद्ध धर्म का ज्ञाता होता है और मोक्ष या संयम को प्राप्त होता है।

ત્યાગ કરીને આર્હત-અર્હંત ભગવાને ઉપદેશ કરેલા ધર્મમાં ઉદ્યમવાળા બની જાય છે તે વીર પુરૂષો સમ્યક્જ્ઞાન, સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્ચારિત્ર અને સમ્યક્ તપ રૂપ મોક્ષ માર્ગને પ્રાપ્ત કરે છે. અને સઘળા સાવદ્ય કર્મોથી રહિત બની જાય છે. તેઓ બધા જ કષાયોને જીતી લેય છે અને એજ સઘળા કર્મોનો પૂર્ણપણાથી ક્ષય કરે છે.

શ્રી સુધર્માસ્વામી જમ્બૂસ્વામીને કહે છે કે-હે જમ્બૂ! મેં ભગવાન્ તીર્થંકરની પાસેથી જે પ્રમાણે સાંભળ્યું છે, એજ પ્રમાણે તમોને કહું છું.

આ પ્રમાણે તે ભિક્ષુ શ્રુતચારિત્ર રૂપ ધર્મની કામના વાળા હોય છે. વિશુદ્ધ ધર્મને જાણનારા હોય છે. અને મોક્ષ અથવા સંયમને પ્રાપ્ત કરે

षेषु पञ्चमः 'अदुवा पत्ते पउमवरपोंडरीयं' अथवा अप्राप्तः पद्मवरपुण्डरीकम्-स श्वेतकमलं प्राप्तो न वा किन्तु-स एव सर्वेभ्यः श्रेष्ठः, 'एवं से भिक्खू परिण्णायकम्मे' एवं स भिक्षुः परिज्ञातकर्मा, परिज्ञातं कर्म येन सः, 'परिण्णायसंगे' परिज्ञातसङ्गः-परिज्ञातः बाह्य आभ्यन्तरश्च सङ्गः-सम्बन्धो येन सः, तत्र बाह्यसङ्गः-जनकजननीपुत्रपौत्रादिरूप आभ्यन्तरः सङ्गः-कषायादिः, ज्ञपरिज्ञया एतेषां कटु फलकमिति ज्ञात्वा प्रत्याख्यानपरिज्ञया परित्यक्तः 'उवसंते' उपशान्तो जितेन्द्रियः 'समिए सहिए' समितः सहितः-पञ्चसमितिभिः सम्पन्नः, 'सया जए' सदा यतः-ज्ञानादि गुणसम्पन्नः, 'से' स साधुः-एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण 'वयाणिज्जे' वचनीयो वक्तव्यः, 'तं जहा' तद्यथा-'समणेति वा श्रमण इति वा माहन इति वा 'खंतेति वा क्षान्त इति वा क्षान्त्यादिगुणयुक्तः 'दंते ति वा' दान्तो जितेन्द्रिय इति वा, 'गुत्ते ति वा 'गुप्त इति वा 'मुत्तेति वा' मुक्त इति वा, 'इसीइ वा' ऋषिरिति वा 'मुणीइ वा' मुनिरिति वा 'कई इवा' कृतिरिति वा 'विऊइ वा'

ऐसा साधु पूर्वोक्त पुरुषों में पांचवां पुरुष है। वह उत्तम पुण्डरीक को प्राप्त करे अथवा न करे, किन्तु वही सब से श्रेष्ठ है। ऐसा वह भिक्षु कर्म के स्वरूप को जानने वाला, बाह्य और आभ्यन्तर संबंधों का ज्ञाता अर्थात् माता पिता पुत्र पौत्र आदि के बाह्य संबंध को और कषाय आदि के आभ्यन्तर संबंध को ज्ञपरिज्ञा से कटुक फल देने वाला जान कर प्रत्याख्यान परिज्ञा से त्याग देता है। जितेन्द्रिय, पांच समितियों से सम्पन्न, सदा यतनाशील ज्ञानादि गुणों से युक्त ऐसा वह साधु इन शब्दों द्वारा कहने योग्य होता है-श्रमण, माहन, क्षान्त क्षमा आदि

છે. એવા સાધુ પૂર્વોક્ત પુરૂષોમાં પંચમો પુરૂષ છે, તે એ ઉત્તમ એવા પુંડરીક-કમળને પ્રાપ્ત કરે, અથવા ન કરે પરંતુ એજ સૌથી શ્રેષ્ઠ છે એવો તે ભિક્ષુ કર્મના સ્વરૂપને જાણવા વાળો, બાહ્ય-બહારના તથા આભ્યંતર-અંદરના સંબંધોને જાણનાર અર્થાત્ માતા, પિતા, પુત્ર પૌત્ર વિગેરેના બાહ્ય-બહારના સંબંધને અને કષાય વિગેરેના આભ્યંતર-અંદરના સંબંધને જ્ઞપરિજ્ઞાથી કડવા ફલ આપનાર જાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી, તેનો ત્યાગ કરે છે. જીતેન્દ્રિય પાંચ સમિતિયોથી યુક્ત સદા યતનાશીલ જ્ઞાન વિગેરે ગુણોથી યુક્ત એવો તે સાધુ આ નીચે બતાવવામાં આવેલ શબ્દોને યોગ્ય ગણાય છે. -શ્રમણ, માહન, ક્ષાન્ત, ક્ષમા વિગેરે ગુણોથી યુક્ત, દાન્ત, જીતેન્દ્રિય, ગુપ્ત,

विद्वान् इति वा 'भिक्षुरिति वा' भिक्षुरिति वा रूक्षो वा रूक्ष इति वा 'तीरार्थी' इति वा 'चरणकरणपारविदिति वेमि' चरणकरणपारविदिति वा इति ब्रवीमि कथयामि सू० १५॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूछत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित — कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य — जैनधर्मदिवाकर
-पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री
"सूत्रकृताङ्गसूत्रस्य" समयार्थबोधिन्या-
ख्यायां व्याख्यायां द्वितीयश्रुतस्कन्धे
॥ प्रथमाऽध्ययनं समाप्तम् ॥

गुणों से युक्त, दान्त जितेन्द्रिय, गुप्त, मुक्त ऋषि, मुनि, कृती, विद्वान, भिक्षु, रूक्ष, तीरार्थी और चरणकरणपारवित्।

ऐसा मैं कहता हूं ॥१५॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत
"सूत्रकृताङ्गसूत्र" की समयार्थबोधिनी व्याख्या का
॥ प्रथम अध्ययन समाप्त ॥

યુક્ત, ઋષિ, મુનિ, કૃતિ, વિદ્વાન, ભિક્ષુ રૂક્ષ, તીરાર્થી અને ચરણ કરણ પારવિત્.

આ પ્રમાણે હું કહું છું. ॥૧૫॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત 'સૂત્રકૃતાંગસૂત્ર'ની
સમયાર્થબોધિની વ્યાખ્યાનું પહેલું અધ્યયન સમાપ્ત

अथ द्वितीयश्रुतस्कन्धस्य द्वितीयमध्ययनं प्रारभ्यते–

द्वितीयश्रुतस्कन्धस्य गतं प्रथमाऽध्ययनं साम्प्रतं द्वितीयमारभ्यते। तत्र प्रथमाऽध्ययने पुष्करिणीपुण्डरीकदृष्टान्तेनाऽयमर्थः समर्थितः–यदिह भूखण्डे मोक्षकारणमजानन् परतीर्थिकः कर्मबन्धनान्न विमुच्यति। किन्तु सम्यक्श्रद्धया पवित्राऽन्तःकरणाः–रागद्वेषरहिता उत्तमा निर्ग्रन्थाः कर्मबन्धनानि त्रोटयित्वा मोक्षमासादयन्ति। तथा–स्वकीयसदुपदेशात्–अन्यमपि मुक्तिभाजं कुर्वन्ति। तत्रेयं जिज्ञासा भवति–केन कारणेन जीवो बन्धमासादयति, केन च कारणकुठारेण बन्धनं छित्वा मोक्षं प्राप्नोति। एतस्य प्रश्नसारस्योत्तरदानाय द्वितीयाऽध्ययनं प्रवर्त्तते। अस्मिन्न-

---

द्वितीय अध्ययन

दूसरे श्रुतस्कंध का प्रथम अध्ययन समाप्त हुआ, अब दूसरा अध्ययन का आरंभ किया जाता है। प्रथम अध्ययन में पुष्करिणी और पुण्डरीक के दृष्टान्त द्वारा इस अर्थ का प्रतिपादन किया गया है कि इस भूमि पर मोक्ष के कारणों को न जानने वाले परतीर्थिक कर्म बन्धन से मुक्त नहीं होते। किन्तु सम्यक् श्रद्धा से पवित्र अन्तःकरण वाले, राग और द्वेष से रहित उत्तम निर्ग्रन्थ ही कर्मबन्धनों को तोड कर मुक्ति प्राप्त करते हैं तथा अपने सदुपदेश से दूसरों को भी मुक्ति का पात्र बनाते हैं।

अब प्रश्न यह होता है कि जीव किस कारण से कर्मबंध को प्राप्त होता है और किस कारण रूप कुठार से बन्धन को काट कर मोक्ष प्राप्त करता है? इसी महत्व पूर्ण प्रश्न का उत्तर देने के लिए दूसरा

બીજા અધ્યયનનો પ્રારંભ—

બીજા શ્રુતસ્કંધનું પહેલું અધ્યયન સમાપ્ત થયું, હવે બીજા અધ્યયનનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. પહેલા અધ્યયનમાં પુષ્કરિણી–વાવ અને પુંડરીક–કમળના દૃષ્ટાંતથી આ વિષયનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલ છે કે–આ ભૂમિ પર મોક્ષના કારણોને ન જાણનારા એવા પરતીર્થિકો કર્મના બંધથી મુક્ત થતા નથી. પરંતુ સમ્યક્ શ્રદ્ધાથી પવિત્ર અંતઃકરણવાળા રાગ અને દ્વેષથી રહિત ઉત્તમ નિર્ગ્રન્થોજ કર્મના બંધનોને તોડીને મુક્તિને પ્રાપ્ત કરે છે. તથા પોતાના સદુપદેશથી બીજાઓને પણ મુક્તિ પ્રાપ્ત કરાવે છે.

હવે પ્રશ્ન એ થાય છે કે—જીવ કેવા કારણોથી કર્મ બંધને પ્રાપ્ત થાય છે, અને કયા કારણ રૂપ કુહાડાથી બંધનને કાપીને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે? આ મહત્વ ભરેલા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવા માટે આ બીજું અધ્યયન

ध्ययने द्वादशक्रियास्थानेन बन्धनं त्रयोदशक्रियास्थानेन मोक्षो भविष्यतीति प्रतिपादयिष्यति। यद्यपि बन्धनमुक्तिकारणयोः चर्चाप्रागपि संवृत्ता, तथापि-संक्षेपेण प्रकृतां तां विस्तरेण प्रस्तोष्यतीति महद्वैशिष्ट्यम्। यः पुरुषः स्वकीय कर्माणि क्षपयितुमिच्छति-स प्रथमतो द्वादशप्रकारकक्रियास्थानं जानीयात्। तदनु क्रियां परित्यज्य कर्मबन्धनं श्लथयन् मोक्षभाक् स्यात्, अनेन प्रकारेण इहाऽध्ययने द्वादशक्रियास्थानानां वर्णनं करिष्यते। अत एतस्याऽध्ययनस्य क्रियास्थानाऽध्ययनमिति नाम भवति। गमनचलनादिव्यापार एव क्रियाशब्दार्थो

अध्ययन प्रारंभ किया जाता है। इस अध्ययन में बारह स्थानों से बन्धन और तेरह क्रिया स्थानों से मोक्ष होता है, यह प्रतिपादन किया जायगा। यद्यपि बन्ध और मोक्ष के कारणों की चर्चा पहले भी हो चुकी है किन्तु वह संक्षेप से हुई है। यहां वह विस्तार पूर्वक की जाएगी। यह इस अध्ययन की विशेषता है।

जो पुरुष अपने कर्मों का क्षय करना चाहता है, उसे सर्व प्रथम बारह क्रिया स्थानों को जान लेना चाहिए। तत्पश्चात् वह उनको परित्याग करके कर्मबन्ध को शिथिल करता हुआ मोक्ष का भागी होता है। इस कारण इस अध्ययन में बारह क्रियास्थानों का वर्णन किया जाएगा। इसीलिए इस अध्ययन को 'क्रियास्थानाध्ययन' नाम दिया गया है।

चलना-फिरना आदि व्यापार ही 'क्रिया' शब्द का अर्थ है। क्रिया

આરંભ કરવામાં આવે છે. આ અધ્યયનમાં બાર ક્રિયા સ્થાનોથી બન્ધન અને તેર ક્રિયા સ્થાનોથી મોક્ષ થાય છે, આ વિષયનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવશે. જો કે બંધ અને મોક્ષના કારણોની ચર્ચા પહેલાં પણ થઇ ચુકી છે, પરંતુ તે સંક્ષેપથી થઇ છે, અહિયાં તે વિસ્તાર પૂર્વક કરવામાં આવશે. એ આ અધ્યયનનુ વિશિષ્ટ પણું છે.

જે પુરૂષ પોતાના કર્મોને ક્ષય કરવાની ઇચ્છા રાખે છે, તેણે સૌથી પહેલાં બાર ક્રિયા સ્થાનોને જાણી લેવા જોઇએ. તે પછી તે એને પરિત્યાગ કરીને કર્મ બન્ધનને શિથિલ (ઢીલુ) બનાવતા થકા મોક્ષના ભાગી થાય છે. આ કારણથી આ અધ્યયનમાં બાર ક્રિયા સ્થાનોનું વર્ણન કરવામાં આવશે. તેથી જ આ અધ્યયનને 'ક્રિયાસ્થાનાધ્યયન' એ નામ આપવામાં આવેલ છે.

ચાલવું ફરવું વિગેરે વ્યાપાર એટલે કે પ્રવૃત્તિ એજ ક્રિયા શબ્દનો

भवति। क्रिया द्विविधा द्रव्यक्रिया-भावक्रिया च। तत्र घटपटादिक्रियामारभ्य शरीरान्तक्रिया-द्रव्यक्रिया भवति। भावक्रियाऽष्टप्रकारा भवति, प्रयोगो-पाय-करणीय-समुदानेर्यापथ-सम्यक्त्व-सम्यङ्मिथ्यात्व-क्रियाभेदात्। एतासां क्रियाणां स्वरूपं यथास्थानं सूत्रकृतैव प्रतिपादयिष्यते। एतासां क्रियाणां यत्स्थानं तत्-क्रियास्थानम्, इत्येतादृशक्रियास्थानस्यैव प्रकृताऽध्ययने निर्वचनं करिष्यते। अतः परमास्खलितादिगुणोपेतं सूत्रमुच्चारणीयम्।

मूलम्--सूयं मे आउसंतेणं भगवया एवमक्खायं-इह खलु किरियाठाणे णामज्झयणे पण्णत्ते, तस्स णं अयमट्ठे, इह खलु संजूहेणं दुवे ठाणे एवमाहिज्जंति, तं जहा-धम्मे चेव अधम्मे चेव उवसंते चेव अणुवसंते चेव। तत्थ णं जे से पढमस्स ठाणस्स अहम्मपक्खस्स विभंगे, तस्स णं अयमट्ठे पण्णत्ते, इह

दो प्रकार की होती है-द्रव्यक्रिया और भावक्रिया। घट पट आदि की क्रिया से लेकर शरीर के अन्त तक की क्रिया द्रव्य कहलाती है। भावक्रिया आठ प्रकार की होती हैं--प्रयोग १, उपाय २, करणीय ३ समुदान ४, ईर्यापथ ५, सम्यक्त्व ६ और सम्यङ्मिथ्यात्व ७ क्रिया ८ इन क्रियाओं का स्वरूप सूत्रकार स्वयं ही यथास्थान प्रतिपादन करेगे। इन क्रियाओं का स्थान क्रियास्थान कहलाता है। प्रकृत अध्ययन में इस क्रिया स्थान का ही व्याख्यान किया जाएगा। इसके अनन्तर सवलना आदि दोषों से रहित सूत्र का उच्चारण करना चाहिए।

અર્થ છે ક્રિયા બે પ્રકારની હોય છે દ્રવ્યક્રિયા અને ભાવક્રિયા ઘટ પટ, વિગેરેની ક્રિયાથી લઈને શરીરના અંત સુધીની ક્રિયા દ્રવ્ય ક્રિયા કહેવાય છે. ભાવક્રિયા આઠ પ્રકારની હોય છે. તે આ પ્રમાણે છે. પ્રયોગ ૧, ઉપાય ૨, કરણીય ૩, સમુદાન ૪, ઇર્યાપથ ૫, સમ્યક્ત્વ ૬, અને સમ્યક્ મિથ્યાત્વ ૭, ક્રિયા ૮, આ ક્રિયાઓનું સ્વરૂપ સૂત્રકાર પોતે જ પ્રસંગોપાત યથાસ્થાન પ્રતિપાદન કરશે આ ક્રિયાઓનું સ્થાન ક્રિયાસ્થાન કહેવાય છે. ચાલુ આ બીજા અધ્યયનમાં આ ક્રિયાસ્થાનનું જ વ્યાખ્યાન કરવામાં આવશે તે પછી શબલતા વિગેરે દોષોથી રહિત સૂત્રનું ઉચ્ચારણ કરવું જોઈએ આ અધ્યયનનું પહેલું સૂત્ર 'સુયં મે આઉસં તેણં' ઈત્યાદિ છે.

खलु पाईणं वा ४ संतेगइया मणुस्सा भवंति, तं जहा—आरिया वेगे अणारिया वेगे उच्चागोया वेगे णीयागोया वेगे, कायमंता वेगे हस्समंता वेगे सुवण्णा वेगे दुवण्णा वेगे सुरूवा वेगे दुरूवा वेगे। तेसिं च णं इमं एयारूवे दंडसमादाणं संपेहाए तं जहा-णेरइएसु वा तिरिक्खजोणिएसु वा मणुस्सेसु वा देवेसु वा जे जावन्ने तहप्पगारा पाणा विन्नू वेयणं वेयंति। तेसिं पि य णं इमाइं तेरसकिरियाठाणाइं भवंतीति मक्खायं, तं जहा-अट्ठा दंडे१ अणट्ठादंडे२ हिंसादंडे३ अकम्हादंडे४ दिट्ठीविपरियासियादंडे५ मोसवत्तिए६ अदिन्नादाणवत्तिए७ अज्झत्थवत्तिए८ माणवत्तिए९ मित्तदोसवत्तिए१० मायावत्तिए११ लोभवत्तिए१२ इरियावत्तिए१३ ॥सू० १॥

छाया—श्रुतं मया आयुष्मन्! तेन भगवता एवमाख्यातम् इह खलु क्रियास्थानं नाम अध्ययनं प्रज्ञप्तम्, तस्य खल्वयमर्थः। इह खलु सामान्येन द्वे स्थाने एवमाख्यायेते तद्यथा—धर्मश्चैव अधर्मश्चैव, उपशान्तश्चैव अनुपशान्तश्चैव। तत्र खलु यः स प्रथमस्य स्थानस्य अधर्मपक्षस्य विभङ्गः, तस्य खल्वयमर्थः प्रज्ञप्तः। इह खलु प्राच्यां वा ४ सन्त्येकतये मनुष्या भवन्ति तद्यथा—आर्या एके, अनार्या एके, उच्चगोत्रा एके, नीचगोत्रा एके, कायवन्त एके, ह्रस्ववन्त एके, सुवर्णा एके, दुर्वर्णा एके, सुरूपा एके, दुरूपा एके, तेषां च खल्विदमेतद्रूपं दण्डसमादानं सम्प्रेक्ष्य तद्यथा-नैरयिकेषु वा तिर्यग्योनिकेषु वा मनुष्येषु वा देवेषु वा, ये चान्ये तथाप्रकाराः प्राणा विद्वांसो वेदनां वेदयन्ति, तेषामपि च खलु इमानि त्रयोदशक्रियास्थानानि भवन्तीत्याख्यातम्, तद्यथा—अर्थदण्डः१ अनर्थदण्डः२ हिंसादण्डः३ अकस्माद्दण्डः४ दृष्टिविपर्यासदण्डः५ मृषाप्रत्ययिकः६ अदत्तादानप्रत्ययिकः७ अध्यात्मप्रत्ययिकः८ मानप्रत्ययिकः९ मित्रदोषप्रत्ययिकः१० मायाप्रत्ययिकः११ लोभप्रत्ययिकः१२ ईर्यापथिकः१३ ॥सू० १॥

टीका—सुधर्मस्वामी जम्बूस्वामिप्रभृतिशिष्यसमुदायं प्रति कथयति-'आउसंतेण' हे आयुष्मन् शिष्य ! तेन 'भगवया' भगवता तीर्थकरेण महावीरेण 'एवमक्खायं' एवम्-वक्ष्यमाणम् आख्यातं प्रतिपादितम् 'मे सुयं' मया श्रुतम्-भगवता यदुपदिष्टं तन्मया श्रुतम्-तदेव क्रियास्थानं त्वामहं वच्मि। अवहितमनाः सावधानमनसा शृणु। 'इह खलु किरियाठाणे णामज्झयणे पण्णत्ते' इह-अस्मिन् जिनशासने खलु क्रियास्थानं नामाऽध्ययनं द्वितीयस्कन्धे प्रज्ञप्तम्-कथितम्। 'तस्स णं अयमट्ठे' तस्य-क्रियास्थानस्य खलु अयमर्थः, 'इह खलु संजूहेणं दुवे ठाणे एवमाहिज्जंति' इह खलु द्वे स्थाने सामान्येन-एवमाख्यायेते। 'तं जहा'-तद्यथा-'धम्मे चेव अधम्मे चेव' धर्मश्चैवाधर्मश्चैव 'उवसंते चेव-अणुवसंते चेव' उपशान्तश्चैवाऽनुपशान्तश्चैव-उपशान्तधर्मस्थानम् अनुपशान्तधर्मस्थानं च 'तत्थ णं जे से पढमस्स' तत्र खलु यः सः प्रथमस्य 'ठाणस्स' स्थानस्य 'अहम्मपक्खस्स' अधर्मपक्षस्य 'विभंगे' विभङ्गो विभागः प्रकार इति, यावत्-इह प्रायः सर्वोऽपि प्रथमतोऽधर्मे प्रवर्तते ततः सदुपदेशाद्धर्मे प्रवर्त्तते अतोऽधर्मपक्षस्य प्रथमत-

'सुयं मे आउसंतेणं' इत्यादि।

टीकार्थ—श्री सुधर्मास्वामी अपने जम्बू स्वामी आदि शिष्य समूह से कहते हैं—हे शिष्य ! आयुष्मान् भगवान् महावीर तीर्थंकरने इस प्रकार कहा है। भगवान् ने जो कहा वह मैंने सुना है। वही क्रियास्थान मैं तुम्हें कहता हूं। जिसे सावधानचित्त होकर सुनो—

इस जिनशासन में क्रियास्थान नामक अध्ययन कहा गया है। उसका अर्थ यह है—सामान्य रूप से दो स्थान इस प्रकार कहे जाते हैं—धर्म और अधर्म, उपशान्त और अनुपशान्त अर्थात् उपशांत धर्मस्थान और अनुपशांत धर्मस्थान। इनमें से प्रथम अधर्म स्थानका अर्थ इस प्रकार कहा गया है।

ટીકાર્થ—શ્રી સુધર્માસ્વામી જમ્બૂસ્વામી વિગેરે પોતાના શિષ્યોને કહે છે કે—હે શિષ્યો ! આયુષ્યમાન્ ભગવાન્ મહાવીર તીર્થંકરે આ પ્રમાણે કહ્યું છે. ભગવાને જે કહ્યું તે મેં સાભળ્યુ છે. એજ ક્રિયાસ્થાનનું સ્વરૂપ હું તમોને કહું છું તે તમો સાવધાન ચિત્તવાળા થઈને સાંભળો.

આ જીન શાસનમાં ક્રિયાસ્થાન નામનું અધ્યયન કહેવામાં આવેલ છે. તેનો અર્થ એ છે કે—સામાન્ય પણાથી બે સ્થાનો આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે. તે બે સ્થાન ધર્મ, અને અધર્મ એ છે ઉપશાંત અને અનુપશાંત અર્થાત્ ઉપશાંત ધર્મસ્થાન અને અનુપશાન્ત ધર્મસ્થાન તેમાં પહેલાં અધર્મ સ્થાનનો અર્થ આ પ્રમાણે કહેલ છે.—

मुक्तम्। 'तस्स णं अयमट्ठे पण्णत्ते' तस्य खलु अयमर्थः प्रज्ञप्तः 'इह खलु पाइणं वा४' इह-अस्मिन् लोके खलु इति-निश्चयेन 'पाइणं वा' प्राच्यां वा४-प्रागादिदिशासु चतुर्षु 'संतेगइया मणुस्सा भवंति' सन्त्येकतये मनुष्या भवन्ति-अनेकप्रकारभेदभिन्ना मानवा विद्यन्ते, 'तं जहा' तद्यथा 'आरिया वेगे अणारिया वेगे' आर्या एके, अनार्या एके 'उच्चागोया वेगे-णीयागोया वेगे' उच्चगोत्रा एके-नीचगोत्रा एके, 'कायमंता वेगे-हस्समंता वेगे' कायवन्तो दीर्घकाया एके-हस्वकाया एके 'सुवण्णा वेगे-दुवण्णा वेगे' सुवर्णा एके-केचन विशिष्टवर्णवन्तो भवन्ति, दुर्वर्णा एके, 'सुरूवा वेगे-दुरूवा वेगे' सुरूपाः-सुन्दररूपवन्त एके, दुरूपाः-कुत्सितरूपवन्त एके 'तेसिं च णं इमं एयारूवं' तेषां च खलु इदम् एतद्रूपम्, तेषामनेकभेदभिन्नानां मानवानाम् इदं वक्ष्यमाणरूपकम् 'दंडसमादाणं' दण्डसमादानं भवति-तेषां जीवानां पापकर्मण इच्छा भवति, इति 'संपेहाए' तं संप्रेक्ष्य-सम्यग्दृष्ट्वा 'तं जहा' तद्यथा-'णेरइएसु वा' नैरयिकेषु-नारकजीवेषु वा 'तिरिक्खजोणिएसु वा' तिर्यग्योनिकेषु जीवेषु, 'मणुस्सेसु वा' मनुष्यजीवेषु वा

प्रायः सभी लोग पहले अधर्म में प्रवृत्ति करते हैं, फिर सदुपदेश पाकर धर्म में प्रवृत्त होते हैं, इस कारण अधर्म पक्ष को प्रथम कहा है।

इस लोक में निश्चय ही पूर्व आदि सभी दिशाओं और विदिशाओं में नाना प्रकार के मनुष्य होते हैं, जैसे -कोई आर्य होते हैं, कोई अनार्य होते हैं, कोई उच्चगोत्री होते हैं कोई नीचगोत्री होते हैं, कोई लम्बे शरीर वाले तो कोई छोटे शरीर वाले होते हैं कोई ब्राह्मण आदि ऊंचे वर्ण वाले और कोई नीचे वर्ण वाले होते हैं। कोई सुन्दर रूप वाले और कोई कुरूप होते हैं। इन नाना प्रकार के मनुष्यों की पाप कर्म करने की इच्छा होती है। यह देखकर नारकों तिर्यंचों

પ્રાયઃ સઘળા લોકો પહેલાં અધર્મમાં પ્રવૃત્ત હોય છે અને પછી સદુપદેશ પામીને ધર્મમાં પ્રવૃત્ત થાય છે. તેથી અધર્મ પક્ષ પહેલા કહેલ છે.

આ લોકમાં જરૂર પૂર્વ વિગેરે સઘળી દિશાઓ અને વિદિશાઓમાં અનેક પ્રકારના મનુષ્યો હોય છે. જેમકે—કોઇ આર્ય હોય છે. કોઈ અનાર્ય હોય છે. કોઇ ઉચ્ચ ગોત્રવાળા હોય છે. કોઈ નીચા ગોત્રવાળા હોય છે. કોઈ લાંબા શરીરવાળા તો કોઈ ઠીંગણા શરીરવાળા હોય છે કોઈ બ્રાહ્મણ વિગેરે ઉંચ વર્ણવાળા, અને કોઇ નીચા વર્ણવાળા હોય છે. કોય સુંદર રૂપ વાળા અને કોઈ કદરૂપા એટલે કે ખરાબ રૂપવાળા હોય છે. આ અનેક પ્રકારના મનુષ્યોને પાપકર્મ કરવાની ઈચ્છા થાય છે. એ જોઈને નારકો,

'देवेसु वा' देवनिकायेषु वा 'जे यावन्ने तहप्पगारा' ये चान्ये तथाप्रकाराः 'पाणा' प्राणाः—जीवाः 'विन्नू वेयणं वेयंति' वेदनां सुखदुःखाऽनुभवस्वरूपां वेदयन्ति—अनुभवन्ति विद्वांसः—सदसद्विवेकवन्तः। 'तेसिं पि य णं इमाइं तेरस किरियाठाणाइं' तेषामपि च खलु इमानि त्रयोदश क्रियास्थानानि 'भवंतीतिमक्खायं' भवन्तीति तीर्थकरैराख्यातम् 'तं जहा' तद्यथा—तानि च स्थानानि—अग्रे वक्ष्यमाणानि 'अट्ठादंडे' अर्थदण्डः—कमपि प्रयोजनविशेषमासाद्य हिंसात्मकपापकरणमर्थदण्डः कथ्यते १। 'अणट्ठादंडे' अनर्थदण्डः प्रयोजनमन्तरेणैव हिंसात्मकपापकरणमनर्थदण्डः २। 'हिंसादंडे' हिंसादण्डः—प्राणिनामतिपातः ३। 'अकम्हादंडे' अकस्माद्दण्डः (आकस्मिको दण्डः) अन्यस्याऽपराधे दण्ड्यतेऽन्यः ४। 'दिट्ठीविप्परियासियादंडे' दृष्टिविपर्यासदण्डः—दृष्टेर्विपर्यासोऽन्यथा भावस्तेन कृतो दण्डः, यथा प्रस्तरखण्डं ज्ञात्वा बाणेन पक्षिणं हन्ति ५। 'मोसवत्तिए' मृषा प्रत्ययिकः—

मनुष्यों और देवनिकायों में जो सत्–असत् के विवेकी एवं पुण्य कर्म के उदय से भाग्यवान् जीव सुख दुःख रूप वेदना का अनुभव करते हैं, उनके भी यह तेरह क्रिया स्थान तीर्थंकर भगवान् ने कहे हैं। वे तेरह क्रिया स्थान इस प्रकार हैं—

(१) अर्थदंड––किसी प्रयोजन से हिंसा करना।

(२) अनर्थ दंड––निष्प्रयोजन हिंसा करना।

(३) हिंसादंड––प्राणियों का घात करना।

(४) अकस्मात् दंड––दूसरे के अपराध का दूसरे को दंड देना।

(५) दृष्टि विपर्यास दंड––दृष्टि दोष से दंड देना, जैसे पत्थर का टुकडा समझ कर पक्षी को बाण से मारना।

તિર્યંચો મનુષ્યો અને દેવનિકાયોમાં જે સત્ અસત્‌ના વિવેકને જાણનારા તથા પુણ્ય કર્મના ઉદયથી ભાગ્યવાન્ જીવ સુખ દુઃખ રૂપ વેદનાનો અનુભવ કરે છે તેઓના પણ આ નીચે બતાવવામાં આવેલ તેર સ્થાનો ભગવાને કહ્યા છે. તે તેર ક્રિયાસ્થાનો આ પ્રમાણે છે.––

(૧) અર્થદંડ—કોઈ પણ પ્રયોજનથી હિંસા કરવી

(૨) અનર્થદંડ—કારણ વિના હિંસા કરવી

(૩) હિંસાદંડ—પ્રાણિયોનો ઘાત કરવો.

(૪) અકસ્માત્ દંડ—બીજાના અપરાધનો બીજાને દંડ આપવો

(૫) દષ્ટિ વિપર્યાસદંડ—દષ્ટિ દોષથી દંડદેવો જેમકે–પત્થરનો કકડો સમજીને પક્ષીને બાણથી મારવું.

मिथ्याभाषणेन पापसम्पादनम् ६, 'अदिन्नादाणवत्तिए' अदत्तादानप्रत्ययिकः-स्वामिना अदत्तवस्तुग्रहणम्, यथा स्तेयेन परद्रव्यग्रहणम् ७, 'अज्झत्थवत्तिए' अध्यात्मप्रत्ययिकः-मनसि अन्यथा चिन्तनम् ८। 'माणवत्तिए' मानप्रत्ययिकः-जात्यादिगर्वमासाद्य परापमानम् ९। 'मित्तदोसवत्तिए' मित्रदोषप्रत्ययिकः-मित्रैर्द्वेषः १०, 'मायावत्तिए' मायाप्रत्ययिकः-परस्य वञ्चनम् ११ 'लोभवत्तिए' लोभप्रत्ययिकः-लोभकरणम् १२ 'इरियावहिए' ईर्यापथिकः-पञ्चसमितिगुप्तित्रयगुप्तः-सर्वत्रोपयोगपूर्वकगमनेऽपि सामान्यतः कर्मबन्धो भवति १३, एते त्रयोदश क्रियास्थानानि, एभिरेव जीवस्य कर्मबन्धो भवति। एतद्व्यतिरिक्ता

---

(६) मृषा प्रत्ययिक दंड--मिथ्या भाषण करके पाप करना।

(७) अदत्तादान प्रत्ययिक--चोरी से पराई वस्तु लेना।

(८) अध्यात्म प्रत्ययिक--मनमें अप्रशस्त चिन्तन करना।

(९) मानप्रत्ययिक—जाति आदि का गर्व करके दूसरों का अपमान करना।

(१०) मित्र द्वेष प्रत्ययिक--मित्रों के साथ द्वेष भाव धारण करना।

(११) माया प्रत्ययिक—छल-कपट करके पाप करना।

(१२) लोभ प्रत्ययिक—लोभ करना।

(१३) ईर्यापथिक—उपयोग पूर्वक गमन करने पर भी सामान्यतः कर्मबन्ध होना।

इन तेरह क्रियास्थानों से जीव को कर्मबन्ध होता है। इनसे

---

(૬) મૃષા પ્રત્યયિક દંડ—મિથ્યા ભાષણ કરીને અર્થાત્ અસત્ય બોલીને પાપ કરવું તે

(૭) અદત્તાદાન પ્રત્યયિક-ચોરી કરીને પારકી ચીજ લેવી.

(૮) અધ્યાત્મ પ્રત્યયિક—મનમાં-અપ્રશસ્ત ચિંતન કરવું.

(૯) માન પ્રત્યયિક—જાતિ વિગેરેનો ગર્વ કરીને બીજાઓનું અપમાન કરવું

(૧૦) મિત્રદ્વેષ પ્રત્યયિક—મિત્રો સાથે દ્વેષ રાખવો.

(૧૧) માયાપ્રત્યયિક--છળ કપટ કરીને પાપ કરવું.

(૧૨) લોભ પ્રત્યયિક--લોભ કરવો.

(૧૩) ઈર્યાપથિક--ઉપયોગ પૂર્વક ગમન (ચાલવા) કરવા છતાં પણ સામાન્યપણાથી કર્મબંધ થવો તે.

આ તેર ક્રિયાસ્થાનોથી જીવને કર્મબંધ થાય છે તેનાથી ભિન્ન કોઈ

न काचिनाऽन्या क्रिया या हि कर्मबन्धकारिणी स्यात्। एष्वेव क्रियास्थानेषु सर्वे संसारिणो जीवाः सन्तीति सू० १।

मूलम्–पढमे दंडसमादाणे अट्टादंडवत्तिए त्ति आहिज्जइ, से जहा णामए केइपुरिसे आयहेउं वा णाइहेउं वा आगारहेउं परिवारहेउं वा मित्तहेउं वा णागहेउं वा भूतहेउं वा जक्खहेउं वा तं दंडं तसथावरेहिं पाणेहिं सयमेव णिसिरिति, अण्णेण वि णिसिरावेइ अण्णं पि णिसिरंतं समणुजाणइ, एवं खलु तस्स तप्पत्तियं सावज्जंति आहिज्जइ, पढमे दंडसमादाणे अट्टादंडवत्तिए त्ति आहिए ॥सू० २॥१७॥

छाया–प्रथमं दण्डसमादानमर्थदण्डप्रत्ययिक मित्याख्यायते। तद्यथा–नाम कश्चित् पुरुषः आत्महेतोर्वा ज्ञातिहेतोर्वा आगारहेतोर्वा परिवारहेतो र्वा मित्रहेतोर्वा नागहेतोर्वा भूतहेतो र्वा यक्षहेतोर्वा तं दण्ड त्रसस्थावरेषु प्राणेषु स्वयमेव निसृजति अन्येनापि निसर्जयति अन्यमपि निसृजन्तं समनुजनाति, एवं खलु तस्य तत्प्रत्ययिकं सावद्यमाधीयते प्रथमं दण्डसमादानम् अर्थदण्डप्रत्ययिकमित्याख्यातम् ॥सू०२॥१७॥

टीका–-'पढमे' प्रथमम् 'दंडसमादाणे' दण्डसमादानम्-क्रियास्थानं प्रथमं पापकरणस्थानम् 'अट्टा दंडवत्तिए' अर्थदण्डप्रत्ययिकम् 'त्ति' इति 'आहि

अतिरिक्त कोई ऐसी क्रिया नहीं है जो कर्मबन्ध का कारण हो। संसार के समस्त जीव इन्हीं क्रियास्थानों में वर्त्तमान हैं ॥१॥

(१) अर्थदंड क्रियास्थान

'पढमे दंड समादाणे' इत्यादि।

टीकार्थ—पहला दंड समादान अर्थात् क्रिया स्थान अर्थदंड प्रत्ययिक कहा गया है। दण्ड समादान का उद्देश और विभाग अर्थात् सामान्य

એવી ક્રિયા નથી, કે જે કર્મબન્ધનું કારણ હોય, સંસારના સઘળા જીવો આજ ક્રિયા સ્થાનોમાં રહેલા છે. ॥૧॥

(૧) અર્થદંડ ક્રિયાસ્થાન

'પઢમે દંડસમાદાણે' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—પહેલો દંડ સમાદાન અર્થાત્ ક્રિયાસ્થાન અર્થદંડ પ્રત્યયિક કહેલ છે દંડ સમાદાનના ઉદ્દેશ અને વિભાગ અર્થાત સામાન્ય કથન અને

ज्जइ' आख्यायते, प्रथमसूत्रेण उद्देशविभागौ दण्डसमादानस्य दर्शयित्वा द्वितीय सूत्रेण अर्थप्रत्ययिकदण्डसमादानस्य लक्षण स्वरूपं चोच्यते–'पढमे' इत्यादि। 'से जहाणामए केइपुरिसे' तद्यथा नाम कश्चित्पुरुषः, 'आयहेउं वा' ज्ञातिहेतोर्वा, 'आगारहेउं वा' आगारं–गृहं तद्धेतोर्वा 'परिवारहेउं वा' परिवारहेतोर्वा 'मित्त हेउं वा' मित्रहेतो वा 'णागहेउं वा' नागहेतो र्वा 'भूतहेउं वा' भूतहेतो र्वा 'जक्खहेउं वा' यक्षहेतोर्वा 'तं दंडं तसथावरेहिं पाणेहिं सयमेव णिसिरिति' तं दण्डं त्रसस्थावरप्राणेषु स्वयमेव निसृजति–स्वयमेव प्राणदण्डदानात्मकं पापं करोति। 'अण्णेण वि णिसिरावेति' अन्येनाऽपि निसर्जयति–परद्वारा प्राणाति पातात्मकं दण्डं कारयति 'अण्णं पि णिसिरंतं समणुजाणइ' अन्यमपि निसृजन्तम् –तादृशदण्डं कुर्वन्तं समनुजानाति–अनुमोदते 'एवं खलु तस्स तप्पत्तियं' एवं खलु तस्य–अनुमोदनकर्त्तुः पुरुषस्य तत्प्रत्ययिकम्–आत्मज्ञात्यादि हेतुकम् 'सावज्जंति आहिज्जइ' सावद्यमाधीयते–कृतकारितानुमोदितामिः क्रियाभि स्तस्य पुरुषस्य सावद्यकर्मबन्धनं भवतीति। 'पढमे' प्रथमम् 'दंडसमादाणे' दण्डसमा दानम्–पापकरणस्थानम् 'अट्ठा दंडवत्तिए' अर्थदण्डप्रत्ययिकम् ति आहिए'

कथन और भेद प्रदर्शन करके अर्थदंड प्रत्ययिक क्रियास्थान का स्वरूप कहते हैं–कोई पुरुष अपने स्वयं के लिए, ज्ञातिजनों के लिए गृह के लिए, परिवार के लिए, मित्र के लिए, नाग भूत या यक्ष के लिए त्रस और स्थावर प्राणियों की स्वयं हिंसा करता है, दूसरे से हिंसा कर-वाता है, और हिंसा करने वालों की अनुमोदना करता है। इस प्रकार किसी प्रयोजन से स्वयं हिंसा करने, कराने और अनुमोदन करने से उस पुरुष को कर्मबन्ध होता है। यह अर्थदण्ड प्रत्ययिक प्रथम क्रियास्थान है।

तात्पर्य यह है कि जो अपने लिए या अपने मित्र अथवा परिवार आदि के लिए त्रस-स्थावर जीवों का प्राणातिपात करता है, करवाता

ભેદ પ્રદર્શન કરીને અર્થદંડ ક્રિયાસ્થાનનું સ્વરૂપ કહે છે–કોઈ પુરૂષ પોતાના માટે, ઘર માટે, પરિવાર માટે, મિત્રને માટે, નાગ, ભૂત, અથવા યક્ષ માટે ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણિયોની પોતે હિંસા કરે છે બીજાથી હિંસા કરાવે છે, તથા હિંસા કરવવાળાનુ અનુમોદન કરે છે. આ રીતે કોઈ પ્રયોજનથી સ્વયં હિંસા કરવા, કરાવવા અને અનુમોદન કરવાથી તે પુરૂષને કર્મબંધ થાય છે. આ અર્થદંડ પ્રત્યયિક પહેલુ ક્રિયાસ્થાન છે.

તાત્પર્ય એ છે કે––જે પોતાને માટે અથવા પોતાના મિત્ર અથવા પોતાના પરિવાર વિગેરે માટે ત્રસ સ્થાવર જીવોનો પ્રાણાતિપાત કરે છે,

इत्याख्यातम्। यः स्वार्थं परार्थं वा मित्र-परिवारार्थं वा, त्रसस्थावरादिप्राणिनां प्राणातिपातात्मक दण्ड करोति कारयति वा अन्यं कुर्वन्त वा अनुमोदते तस्य-पुरुषस्यार्थप्रत्ययिकं दण्डसमादानं क्रियास्थानं पापाय भवतीति प्रथममर्थदण्ड-प्रत्ययिक क्रियास्थानम् ॥सू० २। १७॥

मूलम्—अहावरे दोच्चे दंडसमादाणे अणट्ठादंडवत्तिए त्ति आहिज्जइ, से जहाणामए केइपुरिसे जे इमे तसा पाणा भवंति ते णो अच्चाए णो अजिणाए णो मंसाए णो सोणियाए एवं हिययाए पित्ताए वसाए पिच्छाए पुच्छाए वालाए सिंगाए विसाणाए दंताए दाढाए णहाए ण्हारुणिए अट्ठीए अट्ठिमंजाए, णो हिंसिंसु मेत्ति णो हिंसिंति मेत्ति णो हिंसिस्संति मेत्ति णो पुत्त पोसणाए णो पसुपोसणयाए णो अगार-परिबूहणताए णो समणमाहणवत्तणा हेउं णो तस्स सरीरगस्स किंचि विप्परियादित्ता भवइ, से हंता छेत्ता भेत्ता लुंपइत्ता विलुंपइत्ता उद्दवइत्ता उज्झिउं बाले वेरस्स आभागी भवइ, अणट्ठादंडे। से जहाणामए केइपुरिसे जे इमे थावरा पाणा भवंति, तं जहा—इक्कडाइ वा कडिणाइ वा जंतुगाइ वा परगाइ वा मोक्खाइ वा तणाइ वा कुसाइ वा कुच्छगाइ वा पव्वगाइ वा पलालाइ वा, ते णो पुत्तपोसणाए णो पसुपोसणाए णो अगारपडिबूहणाए णो समणमाहणपोसणाए णो तस्स सरीर-

---

है या करने वाले का अनुमोदन करता है, उसको अर्थदण्ड प्रत्ययिक क्रियास्थान होता है। यह प्रथम क्रिया स्थान हुआ ॥२॥

કરાવે છે અથવા કરવાવાળાનું અનુમોદન કરે છે, તેને અર્થદંડ પ્રત્યયિક ક્રિયાસ્થાન કહેવાય છે આ પહેલું ક્રિયાસ્થાન છે. ॥૨॥

स्स किंचि वि परियाइत्ता भवंति. से हंता छेत्ता भेत्ता लुंपइत्ता विलुंपइत्ता उद्दवइत्ता उज्झिउं बाले वेरस्स आभागी भवइ, अणट्ठादंडे। से जहाणामए केइ पुरिसे कच्छंसि वा दहंसि वा उदगंसि वा दवियंसि वा वलयंसि वा णूमंसि वा गहणंसि वा गहणविदुग्गंसि वा वणंसि वा वणविदुग्गंसि वा पव्वयंसि वा पव्वयविदुग्गंसि वा तणाइं ऊसविय सयमेव अगणिकायं णिसिरति अण्णेण वि अगणिकायं णिसिरावेति अण्णंपि अगणिकायं णिसिरंतं समणुजाणइ अणट्ठादंडे, एवं च खलु तस्स तप्पत्तियं सावज्जं ति आहिज्जइ. दोच्चे दंडसमादाणे अणट्ठादंडवत्तिए त्ति आहिए ॥सू० ३-१८॥

निसृजति अन्येनाऽपि अग्निकायं निसर्जयति अन्यमपि अग्निकायं निसृजन्तं समनुजानाति अनर्थदण्ड। एवं च खलु तस्य तत्प्रत्ययिकं सावद्यमाधीयते। द्वितीयं दण्डसमादानम् अनर्थदण्डप्रत्ययिकमित्याख्यातम् ।सू० ३=१८।

टीका—प्रथमं क्रियास्थानम् अनर्थप्रत्ययिकं प्रदर्शितं समाप्ति—द्वितीयमनर्थदण्डप्रत्ययिकं क्रियास्थानमाह—यः कश्चित् पुरुषः प्रयोजनं विनैव त्रसजीवान् हिंसति, तस्य द्वितीयं क्रियास्थानं पापकारणं भवति, अधुना सूत्रार्थो विलिख्यते—'अहावरे' अथापरम् 'दोच्चे' द्वितीयम् 'दंडसमादानम् (क्रियास्थानम्) 'अणट्ठा दंडवत्तिए' अनर्थदण्डप्रत्ययिकम्-अनर्थदण्डकारणकम् 'ति आहिज्जइ' इत्याख्यायते 'से जहाणामए' तद्यथानाम 'केइपुरिसे' कश्चित्पुरुषः 'जे इमे तसा पाणा भवंति' ये इमे त्रस्यन्ति—शीतोष्णादिना उद्वेगं प्राप्नुवन्तीति त्रसाः—जङ्गमाऽपरपर्याया भवन्ति। 'ते' तान्—त्रसान् जीवान् हिंसतीति, प्रयोजनाऽभावं दर्शयति—'णो अच्चाए' नो अर्चायै—नो स्वकीयस्य परकीयस्य वा शरीरस्य रक्षणाय

---

(२) अनर्थदण्ड प्रत्ययिक क्रियास्थान

'अहावरे दोच्चे दंडसमादाणे' इत्यादि।

टीकार्थ—प्रथम अर्थदण्ड प्रत्ययिक क्रियास्थान कहकर अब दूसरा अनर्थदण्ड प्रत्ययिक क्रियास्थान कहते हैं—जो पुरुष विना ही किसी प्रयोजन के जीवों की हिंसा करता है, वह दूसरे क्रियास्थान का भागी होता है। अब सूत्र का अर्थ लिखते हैं—

इसके अनन्तर दूसरा दण्डसमादान अर्थात् क्रियास्थान अनर्थदण्ड प्रत्ययिक है। वह इस प्रकार है—यह जो त्रस जीव हैं अर्थात् जो सर्दी-गर्मी के कारण उद्वेग को प्राप्त होते हैं और जिन्हें जंगम प्राणी कहते हैं, उनकी जो हिंसा करता है, किन्तु निष्प्रयोजन ही हिंसा

---

(२) અનર્થદંડ પ્રત્યયિક ક્રિયાસ્થાન

'अहावरे दोच्चे दंडसमादाणे' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—પહેલું અર્થદંડ પ્રત્યયિક ક્રિયાસ્થાન કહીને હવે બીજું અનર્થ દંડ પ્રત્યયિક ક્રિયાસ્થાન કહેવામાં આવે છે—જે પુરૂષ કોઇ પણ પ્રયોજન વગર-જીવોની હિંસા કરે છે, તે બીજા ક્રિયાસ્થાનના અધિકારી બને છે

હવે સૂત્રનો અર્થ પ્રગટ કરે છે—

આના પછી બીજો દંડસમાદાન—અર્થાત્ ક્રિયાસ્થાન અનર્થદંડ પ્રત્યયિક છે તે આ પ્રમાણે છે—જે આ ત્રસ જીવો છે અર્થાત્ જેઓ શર્દી-ગર્મીના કારણે ઉદ્વેગ પામે છે, અને જેમને જંગમ પ્રાણી કહેવામાં આવે છે, તેમની જે હિંસા કરે છે, અને પ્રયોજન વગર જ હિંસા કરે છે, પોતાના

संस्काराय वा 'णो अजिणाए नो अजिनाय–चर्मणे 'णो मसाए' नो मांसाय 'णो सोणियाए' नो शोणिताय 'एवं हिययाए' एवं हृदयाय- हृदयनिमित्तमपि न 'पित्ताए वसाए पिच्छाए पुच्छाए वालाए' एतावता मत्स्यादीनां वधः प्रोक्तः, पित्ताय, वसायै चर्बी ति प्रसिद्धाय, पिच्छाय–पक्षाय एतावता मयूरस्य हिंसा लोकसिद्धा प्रतीयते, एतदीयपिच्छेन संमार्जिनी निर्मीयते, पुच्छाय–एतावता चमरी गोर्वधः प्रोक्तः, तत्पुच्छेन चामरनिर्माणं भवति वालाय–केशाय, अजाऽऽविक प्रभृति लोमवतां हिंसा प्रदर्शिता, 'सिगाए विसाणाए दंताए दाढाए णहाए ण्हारुणिए अट्ठीए अट्ठिमंजाए' शृङ्गाय–हरिणादीनाम् विषाणाय, दन्ताय–हस्तिनो दंष्ट्रायै, नखाय–व्याघ्रादीनाम्, स्नायवे, अस्थ्ने, अस्थिमज्जायै 'णो हिंसिंसु मेत्ति' नो अहिंसिषु ममेति–इमे मत्सम्बन्धिनम् अमारयन्, एतदर्थं न तान् मारयति अपितु स्वभावादेव क्रीडन् वा मारयति प्राणिजातम् 'णो हिंसिति मेत्ति'

करता है; न अपने या दूसरे के शरीर के रक्षण या संस्कार के लिए, न चमड़े के लिए, न मांस के लिए, न रुधिर के लिए, न कलेजे के लिए और न पित्त या चर्बी, पिच्छ या वालों के लिए हिंसा करता है, न सींगों के लिए, न विषाणों के लिए, न दांतों के लिए, न दाढों के लिए, न नाखून के लिए, न स्नायु के लिए, न हड्डी के लिए, न मज्जा के लिए ही हिंसा करता है।

यहां पिच्छ शब्द से मयूर का वध कहा है उसके पिच्छ से बुहारी बनाए जाती है पुच्छ शब्द से चमरी गाय का वध कहा है क्यों कि उसकी पूंछ के वालों से चामर बनाए जाते हैं, वाल केश शब्द से भेडों एवं बकरियों का वध सूचित किया है, दाढा शब्द से हाथी के वध की सूचना की है नख के लिए व्याघ्र आदि की हिंसा की जाती है।

અથવા બીજાના શરીરના રક્ષણ અથવા સંસ્કાર માટે નહીં, તથા ન ચામડા માટે, ન માંસ માટે ન લોહી માટે, ન કાળજા માટે તથા ન પિત્ત, ચર્બી, પિચ્છ અથવા વાળો માટે હિંસા કરે છે. ન સીંગડા માટે ન પુછ માટે, ન દાંતો માટે ન દાઢો માટે ન નખો માટે ન સ્નાયુઓ માટે ન હાડકાઓ માટે ન મજ્જા માટે હિંસા કરે છે.

અહિંયાં પિચ્છ શબ્દથી મોરનો વધ કહ્યો છે અને પુચ્છ શબ્દથી ચમરી ગાયની હિંસા કહી છે. કેમકે–તેના પુંછડાના વાળોથી ચામર બનાવવામાં આવે છે. વાળ કેશ શબ્દથી ઘેટાં અને બકરાંઓની હિંસા સૂચિત કરેલ છે દાઢા શબ્દથી હાથીના વધની સૂચના કરેલ છે, નખ માટે વાઘ વગેરેની હિંસા કરવામાં આવે છે. તેમજ એવું માનીને હિંસા કરવામાં આવતી નથી, કે આ જીવે મારા કોઇ સંબંધીને

नो हिंसन्ति ममेति-इमे मत्सम्बन्धिनं हिंसन्ति तदर्थं न तान् मारयति 'णो हिंसिस्संतिमेत्ति' नो हिंसिष्यन्ति ममेति-मत्संबन्धिनं हिंसिष्यन्ति तदर्थं न मारयति 'णो पुत्तपोसणाए' नो पुत्रपोषणाय-न वा पुत्रादीनां तृप्त्यर्थं मारयति, 'णो पसुपोसणाए' नो पशूनां चतुष्पदानां गवादीनां पोषणाय 'णो आगारपरिवूहणताए' न वा आगारपरिवृद्धये-गृहस्य वृद्ध्यर्थम् 'णो समणमाहणवत्तणाहेउं' नो श्रमणमाहनवर्तनाहेतोः, श्रमणमाहनाद्यर्थं वा न मारयति 'णो तस्स सरीरगस्स' नो तस्य शरीरस्य 'किंचिविप्परियादित्ता भवइ' किञ्चित्परित्राणाय भवति न बालदन्तपिच्छाद्यर्थं मारयति-न वा श्रमणादीनां पोषणाय न वा स्व शरीरव्यवहाराय, किन्तु प्रयोजनमन्तरेणैव तान् हन्तीति। 'से' सः 'हंता' हन्ता-प्राणवियोगकर्त्ता 'छेता-छेदनकर्त्ता प्राणिनामिति सर्वत्र सम्बध्यते। 'भेता' भेत्ता-भेदनकर्त्ता 'लुंपइत्ता' लुम्पयिता-प्रत्यङ्गं कर्त्तयित्वा पृथक् पृथक् कर्त्ता 'विलुंपइत्ता' विलुम्पयिता-विशेषरूपेण प्राणिनश्चर्म-नेत्रादीनामुत्पाटयिता 'उद्दवइत्ता' उपद्रावयिता-उपद्रवकारी-वस्या तेना, 'उज्झिउं'

और न यह सोचकर हिंसा को जाता है कि इस जीव ने मेरे किसी सम्बन्धी को मारा था, या यह मारता है अथवा मारेगा, न पुत्र आदि के पोषण के लिए, न गाय आदि चौपायों के पोषण के लिए, न गृह की वृद्धि के लिए, न श्रमण या ब्राह्मण के लिए मारता है, न शरीर निर्वाह के लिए मारता है, किन्तु बिना प्रयोजन, क्रीडा करता हुआ या आदत के वशीभूत होकर जो हिंसा करता है, वह विवेकहीन प्राणी अनर्थदण्ड के पाप का भागी होता है और मारे जाने वाले प्राणियों के साथ वैर बांधता है। यही कहते हैं-वह निष्प्रयोजन हनन करनेवाला, छेदन-भेदन करने वाला, प्राणियों के अंगो को काटकर अलग-अलग करने वाला, चमडी या नेत्र आदि को निकालने वाला,

મારેલ છે. અથવા આ મારે છે, અથવા મારશે, ન પુત્ર વિગેરેના પોષણુ માટે, ન ગાય વિગેરે ચતુષ્પદ-ચાર પગવાળા જીવોના પોષણુ માટે, ન ઘરની વૃદ્ધિ માટે ન શ્રમણુ અથવા બ્રાહ્મણુ માટે મારે છે, ન શરીરના નિર્વાહ માટે મારે છે, પરંતુ પ્રયોજન વગર જ ક્રીડા-રમત કરતાં કરતાં આદત-ટેવને વશ થઈને જે હિંસા કરે છે, તે વિવેક હીન પ્રાણી અનર્થ દંડના પાપને ભોગવનાર બને છે. અને મારવામાં આવનારા પ્રાણિયો સાથે વેર બાધે છે એજ કહે છે કે-આ પ્રયોજન વગર હનન કરવાવાળા છેદન -ભેદન કરવાવાળા પ્રાણિયોના અગોને કાપીને જુદા જુદા કરવા વાળા, ચામડી અથવા આંખોને કાઢવાવાળા, ઉપદ્રવ કરનારા, અનર્થ દંડના કડવા

उज्झित्वा-परित्यज्य अनर्थदण्डस्य कटुफलमिति विवेकमाकुर्वन् 'बाले' 'बालः-सदसद्विवेकविकलः जीवैः सह 'वेरस्स' वैरस्य 'आभागी भवइ' आभागी भवति-सर्वथा भागी भवति 'अणट्ठादंडे' अनर्थदण्डः-निष्प्रयोजनदण्डः सः। 'से जहा णामए' तद्यथानाम 'केइ पुरिसे' कश्चित् पुरुषः 'जे इमे थावरा पाणा भवंति' ये इमे स्थावराः प्राणाः पृथिव्यादयो भवन्ति 'तंजहा' तद्यथा-'इक्कडाइ वा' इक्कडादि र्वा-वनस्पतिविशेषस्येयं संज्ञा, 'कढिणाइ वा' कठिनादि र्वा 'जंतुगाइ वा' जन्तुकादि र्वा-एते वनस्पतिविशेषाः 'मोत्थगाइ वा' मुस्तकादि र्वा 'तणाइ वा' तृणादि र्वा 'कुसाइ वा कुशादि र्वा 'कुच्छगाइ वा' कुच्छकादि र्वा 'पव्वगाइ वा' पर्वकादि र्वा 'पलालाइ वा' पलालादि र्वा 'ते णो पुत्तपोसणाए' ते नो पुत्रपोषणाय तांस्तान्-पूर्वप्रदर्शितस्थावरकायान्, यान् हन्ति नो ते पुत्रपोषणाय पुत्रपदमुपलक्षणकं तेन सर्वेषां ज्ञातिपरिवाराणां सङ्ग्रहः, 'णो पसुपोसणाए' नो पशुपोषणाय 'णो आगारपरिबूहणाए' नो आगारपरिवृद्धये 'णो समणमाहण

उपद्रवकारी, अनर्थदंड के कटुकफल को न समझने वाला वह मन्दबुद्धि जीवों के साथ होने वाली शत्रुता का भागी होता है, निरर्थक ही वैर का भाजन बनता है।

और यह जो पृथिवी आदि स्थावर प्राणी है, जैसे इक्कड, कठिन तथा जन्तुक नामक वनस्पतियां, मोथा, तृण, कुश, कुच्छक, पर्वक, पलाल, इन वनस्पतियों का पुत्र का पोषण करने के लिए हनन नहीं करता है, 'यहां पुत्र शब्द उपलक्षण है, उससे सभी ज्ञाति-परिवार आदि का ग्रहण कर लेना चाहिए' न पशुओं का पोषण करने के लिए हनन करता है, न घर को बढाने के लिए, न श्रमणमाहन के पोषण के लिए, न अपने शरीर की रक्षा के लिए हनन करता है, वह निष्प्र

ફળને ન સમજવા વાળા, તે મંદ બુદ્ધિવાળા જીવોની સાથે થનારા શત્રુપણાના ભાગીદાર બને છે. નિરર્થક જ વેરને પાત્ર બને છે.

અને જે આ પૃથ્વીકાય વિગેરે સ્થાવર પ્રાણી છે, જેમકે-હિક્કડ-કઠિન-તથા જન્તુક નામની વનસ્પતિયો. તથા મોથ, તૃણ, કુશ, કુચ્છક, પર્વક, પલાલ, આ વનસ્પતિયોનું જેઓ કુટુમ્બનુ પોષણ કરવા માટે હનન-વધ કરતા નથી, અહિયાં (કુટુંબ શબ્દથી સઘળા જ્ઞાતિ-પરિવાર વિગેરે સમજી લેવા) ન પશુઓનું પોષણ કરવા હનન-વધ કરે છે. ન ઘર વધારવા માટે, ન શ્રમણ કે માહનના પોષણ માટે ન પોતાના શરીરની રક્ષા માટે હનન

पोसणाए' नो श्रमणमाहनपोषणाय 'णो तस्स सरीरगस्स' नो तस्य शरीरस्य 'किंचि-विपरियाइत्ता भवंति' किञ्चित् परित्राणाय भवन्ति 'से हंता' स हन्ता 'छेत्ता-भेत्ता-लुंपइत्ता-विलुंपइत्ता-उद्दवइत्ता' छेत्ता-छेदनकर्ता, 'भेत्ता' भेदनकर्ता, लुम्पयिता, विलुम्पयिता, उपद्रवयिता 'उज्झिउं बाले वेरस्स आभागी भवइ' उज्झित्य-विवेकं परित्यज्य बालो-मन्दबुद्धिः वैरस्याभागी भवति-सर्वथा वैरस्य भागी भवती-त्यर्थः 'अणट्ठादंडे' अयमनर्थदण्डः, पुनरप्याह-'से जहाणामए' तद्यथानामकः 'केइ-पुरिसे' कश्चित् पुरुषः 'कच्छंसि वा-दहंसि वा उदगंसि वा-दवियंसि वा-वलयंसि वा-णूमंसि वा-गगणंसि वा' कच्छे वा-तृणपुञ्जे, ह्रदे वा, उदके वा-समुद्रनद्यादिषु, द्रव्ये वा, वलये वा-नदीवेष्टितस्थले, 'णूमंसि वा' गर्त्ते वा-अवत-मसे वा-अन्धकारपूर्णस्थाने, 'गहणे वा' गहने वा 'गहणविदुग्गंसि वा-वणंसि वा वणविदुग्गंसि वा-पव्वयंसि वा-पव्वयविदुग्गंसि वा' गहनविदुर्गे वा, वने वा, वनविदुर्गे वा, पर्वते वा पर्वतविदुर्गे वा 'तणाइं ऊसविय ऊसविय' तृणानि उत्सार्य उत्सार्य-उत्क्षिप्य उत्क्षिप्य 'सयमेव अगणिकायं णिसिरइ' स्वयमेवाऽग्निकायं

प्रयोजन हनन करने वाला, छेदन करने वाला, भेदन करने वाला, काट कर पृथक्-पृथक् करने वाला, उखाड देने वाला उपद्रव करने वाला अज्ञानी व्यर्थ ही वैर का भागी होता है। इस प्रकार किसी प्रयोजन के विना हिंसा करना अनर्थदंड है।

और भी कहते हैं-कोई भी पुरुष कछार-नदी के तट पर, तालाब पर, जलाशय पर, नदी से वेष्टित स्थल पर, खड्डे में, अन्धकार पूर्ण स्थान में, गहन में, गहनविदुर्ग 'जहां जाना कठिन हो ऐसे गहन स्थान में, वन में, वनविदुर्ग में, पर्वत पर पर्वत विदुर्ग पर तृण आदि फैला-फैला कर स्वयं ही आग जलाना है, या दूसरे से आग जलवाता

કરે છે એવા વિના પ્રયોજન હનન કરવાવાળા, છેદન કરવાવાળા, ભેદન કરવાવાળા, કાપ કરીને પૃથક્ પૃથક્ કરવાવાળા, ઉખાડવાવાળા, ઉપદ્રવ કરવા વાળા અજ્ઞાની વ્યર્થ ફોગટ જ વેરને ભોગવનારા બને છે આ રીતે કોઈ પણ પ્રયોજન વગર જ હિંસા કરવી તે અનર્થ દંડ કહેવાય છે

વિશેષ કહે છે—કોઇ પણ પુરૂષ કછાર-નદીના કિનારા પર તલાવ પર જલાશય પર નદીથી વીંટળાયેલા સ્થળ પર, ખાડામા અંધારાવાળા સ્થાનમા ગહનમા-ગહન વિદુર્ગ એટલે કે જ્યા જવું મુશ્કેલ હોય એવા ગહન સ્થાનમાં, વનમા, વનવિદુર્ગમા પર્વત પર, પર્વત વિદુર્ગ પર તૃણ વિગેરે ફેલાવીને સ્વયં આગ લગાડે છે, અથવા બીજાની પાસે આગ લગાવે છે,

निसृजति, कस्मिंश्चिदपि स्थाने तृणादिकमेकत्र कृत्वा वह्निं प्रज्वालयति। 'अण्णेण वि अगणिकायं णिसिरावेइ' अन्येनाऽपि अग्निकायं निमर्जयति-प्रज्वालयति। 'अण्णं पि अगणिकायं णिसिरंतं समणुजाणइ, अणट्ठा दंडे' अन्यमपि अग्निकायं निसृजन्तं समनुजानाति-अनुमोदते। अनर्थदण्डः। 'एवं खलु तस्स तप्पत्तियं सावज्जंति आहिज्जए' एवं कुर्वतः खलु तस्य तत्प्रत्ययिकं सावद्यमाख्यातम्, एतादृशपुरुषस्य सावद्यप्रणिधानात् सावद्यकर्मबन्धो भवति 'दोच्चे दंड समादाणे अणट्ठादंडवत्तिएत्ति आहिए' द्वितीयं दण्डसमादानमनर्थदण्डप्रत्ययिकमाख्यातमिति ॥सू० ३=१८

मूलम्—अहावरे तच्चे दंडसमादाणे हिंसादंडवत्तिएत्ति आहिज्जइ, से जहाणामए केइपुरिसे ममं वा ममिं वा अन्नं वा अन्निं वा हिंसिंसु वा हिंसंति वा हिंसिस्संति वा तं दंडं तसथावरेहिं पाणेहिं सयमेव णिसिरइ, अण्णेणा वि णिसिरावेइ अन्नं पि णिसिरंतं समणुजाणइ हिंसादंडे, एवं खलु तस्स तप्पत्तियं सावज्जंति आहिज्जइ, तच्चे दंडसमादाणे हिंसादंडवत्तिए त्ति आहिए ॥सू० ४॥१९॥

छाया—अथापरं तृतीयं दण्डसमादानं हिंसादण्डप्रत्ययिकमित्याख्यायते, तद्यथा नाम कश्चित् पुरुषः मां वा मदीयं वा अन्यं वा अन्यदीयं वा अहिंसिषु र्वा हिंसन्ति वा हिंसिष्यन्ति वा तं दण्डं त्रसस्थावरेषु प्राणेषु स्वयमेव निसृजति अन्येनापि निसर्जयति अन्यमपि निसृजन्तं समनुजानाति हिंसादण्ड । एवं खलु तस्य तत्प्रत्ययिकं सावद्यमित्याधीयते। तृतीयं दण्डसमादानं हिंसादण्डप्रत्ययिकमित्याख्यातम् । सू० ४=१९॥

है या आग जलाने वाले का अनुमोदन करता है, उसको इसके निमित्त से पाप होता है अर्थात् इस प्रकार निरर्थक जीववध करने से पाप कर्म का बन्ध होता है। यह अनर्थदण्ड प्रत्ययिक नामक दूसरा क्रियास्थान है ।३॥

અથવા અગ્નિ સળગાવવાવાળાને અનુમોદન-ઉત્તેજન કરે છે, તેને એ નિમિત્તે પાપ થાય છે, અર્થાત્ આ રીતે નિરર્થક જીવ હિંસા કરવાથી પાપકર્મનો બંધ થાય છે. આ અનર્થ દંડ પ્રત્યયિક નામનું બીજું ક્રિયાસ્થાન છે. ॥૩॥

टीका—द्वितीयं क्रियास्थानं निरूप्य तृतीयं क्रियास्थानमाह—'अहावरे' इत्यादि। 'अहावरे' अथापरम् 'तच्चे' तृतीयम् 'दंडसमादाणे' दण्डसमादानम् 'हिंसादंडवत्तिए' हिंसादण्डप्रत्ययिकम् 'त्ति अहिज्जइ' इत्याख्यायते 'से जहा णामए' तद्यथानाम 'केइ पुरिसे' कश्चित्पुरुषः 'ममं वा ममिं वा' मां वा, मदीयम्—मत्सम्बन्धिनं वा 'अन्नं वा अन्निं वा' अन्यं वा, अन्यदीयम्—अन्यस्य सम्बन्धिनं वा 'हिंसिसु वा' अहिंसिषु वा 'हिंसंति वा' हिंसन्ति वा 'हिंसिस्संति वा' हिंसिष्यन्ति वा, एतादृशो हि पुरुषो मामिमे त्रसस्थावराः मारयन्ति मारयिष्यन्ति अमारयन् वा, अथवा मत्सम्बन्धिनमिति विचार्य हिंसकान् अहिंसकान् वा जीवान् विनाशयति। 'तं दंडं तसथावरेहिं' तं दण्डं त्रसस्थावरेषु 'पाणेहिं' प्राणेषु—प्राणिषु 'सयमेव' स्वयमेव 'णिसिरइ' निसृजति—दण्डं पातयति, 'अण्णेणावि णिसिरावेइ' अन्येनापि निपातयति—अन्येनापि हिंसां कारयति। 'अन्नंपि णिसिरंतं समणुजाणइ' अन्यमपि निसृजन्तं समनुजानाति—अनुमोदते, एतादृशः पुरुषः 'हिंसादंडे' हिंसादंडः—हिंसादण्डः—हिंसैव दण्डो यस्य स हिंसादण्डः—हिंसाकारको भवति। 'एवं खलु तस्स' एवं कुर्वतः खलु तस्य पुरुषस्य 'तप्पत्तियं'

---

(३) हिंसादण्ड प्रत्ययिक क्रियास्थान

'अहावरे तच्चे' इत्यादि—

टीकार्थ—दूसरे क्रिया स्थान का निरूपण करके अब तीसरे हिंसादंडप्रत्ययिक क्रियास्थान का निरूपण करते हैं। वह इस प्रकार है—कोई पुरुष ऐसा सोचता है कि इस प्राणी ने मुझको अथवा मेरे सम्बन्धी को, दूसरे को या दूसरे के सम्बन्धी को मारा था या यह मारता है या मारेगा, और ऐसा सोचकर किसी त्रस अथवा स्थावर जीव की स्वयं हिंसा करता है, दूसरे से हिंसा करवाता है अथवा हिंसा करने वाले की अनुमोदन करता है, तो ऐसा करना हिंसादंड कहलाता है। ऐसा

---

(૩) હિંસાદંડ પ્રત્યયિક ક્રિયાસ્થાન

'અહાવરે તચ્ચે' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—બીજા ક્રિયાસ્થાનનું નિરૂપણ કરીને હવે ત્રીજા હિંસાદંડ પ્રત્યયિક નામના ક્રિયાસ્થાનનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે તે આ પ્રમાણે છે—કોઈ પુરૂષ એવું વિચારે કે—આ પ્રાણિએ મને અથવા મારા સંબધિને બીજાને અથવા બીજાના સંબધીને માર્યો હતો અથવા આ મારે છે. અથવા મારશે. અને એવું સમજીને કોઈ ત્રસ અથવા સ્થાવર જીવનો સ્વયં વધ કરે છે, બીજાની પાસે તેનો વધ કરાવે છે. અથવા હિંસા કરવાવાળાને અનુમોદન—સમર્થન આપે છે, એવું કરવું તે હિંસાદંડ કહેવાય છે, એવું કરના-

तत्प्रत्ययिकं हिंसाप्रत्ययिकं हिंसाकारकम् 'सावज्जंति आहिज्जइ' सावद्यम्-सावद्यकर्मबन्धो भवतीत्याभीयते 'तच्चे' तृतीयम् 'दंडसमादाणे' दण्डसमादानम् क्रियास्थानम् हिंसादंडवत्तिए' हिंसादण्डप्रत्ययिकम् 'आहिए' आख्यातम्' कथितम्। बहवो हि पुरुषा एतादृशा भवन्ति ये 'यद्ययं पुरुषो जीवन् तिष्ठेत् तदा मां कदाचिद् घातयिष्यति' इति मत्वा तं स्वयं निघ्नन्ति, अन्येन वा निसर्जयन्ति अथवा घ्नन्तमन्यं प्रेरयन्ति, तेषां हिंसाकारणकः सावद्यकर्मबन्धो भवतीति सूत्रस्याऽभिप्रायः ॥ सू०४ ॥ १९

मूलम्-अहावरे चउत्थे दंडसमादाणे अकम्हादंडवत्तिए त्ति आहिज्जइ, से जहा णामए केइपुरिसे कच्छंसि वा जाव वणविदुग्गंसि वा मियवत्तिए मियसंकप्पे मियपणिहाणे मियवहाए गंता एए मियत्तिकाउं अन्नयरस्स मियस्स वहाए उसुं आयामेत्ता णं णिसिरेज्जा, से मियं वहिस्सामि त्तिकट्टु तित्तिरं वा वट्टगं वा चडगं वा लावगं वा कवोयगं वा वा कविं वा कविंजलं वा विंधित्ता भवइ, इह खलु से अन्नस्स अट्ठाए अण्णं फुसइ अकम्हादंडे। से जहा णामए केइपुरिसे

करने वाले पुरुष को हिंसा के निमित्त से पापकर्म का बन्ध होता है। यह तीसरा हिंसा प्रत्ययिक क्रियास्थान कहा गया है।

बहुत से पुरुष ऐसे होते हैं जो समझते हैं कि यदि यह जीव जीवित रहेगा तो कदाचित् मुझे मार डालेगा ऐसा समझकर वे उसे स्वयं ही मारदेते हैं या दूसरे द्वारा मरवा देते हैं अथवा मारने वाले का अनुमोदन करते हैं। ऐसे पुरुषों को हिंसाकारणक पापकर्म बंधता है। यह सूत्र का आशय है ॥४॥

વાળા પુરૂષને હિંસા નિમિત્તે પાપકર્મનો બંધ થાય છે. આ ત્રીજું હિંસા પ્રત્યયિક નામનું ક્રિયાસ્થાન કહેવામાં આવેલ છે

ઘણા મનુષ્યો એવા હોય છે કે—જેઓ એવું સમજે છે કે—જો આ, જીવ જીવતો રહેશે તો કદાચ મને મારી નાખશે. એવું સમજીને તેઓ, સ્વયં તેને મારી નાખે છે, અથવા બીજાનાથી મરાવી નાખે છે, અથવા મારવાવાળાને અનુમોદન—ઉત્તેજન આપે છે, એવા પુરૂષોને હિંસા કારણક પાપકર્મનો બંધ થાય છે. આ પ્રમાણે સૂત્રનો ભાવ છે. ॥૪॥

सालीणि वा वीहीणि वा कोद्दवाणि वा कंगूणि वा परगाणि वा रालाणि वा णिलिज्जमाणे अन्नयरस्स तणस्स वहाए सत्थं णिसिरेज्जा, से सामगं तणगं कुमुदगं वीहीऊसियं कलेसुयं तणं छिंदिस्सामि त्ति कट्टु सालिं वा वीहिं वा कोद्दवं वा कंगुं वा परगं वा रालयं वा छिंदित्ता भवइ, इति खलु से अन्नस्स अट्ठाए अन्नं फुसइ अकम्हादंडे, एवं खलु तस्स तप्पत्तियं सावज्जं आहिज्जइ, चउत्थे दंडसमादाणे अकम्हादंडवत्तिए आहिए ॥सू० ५॥२०॥

छाया—अथापरं चतुर्थं दण्डसमादानम् अकस्माद्दण्डप्रत्ययिकमित्याख्यायते, तद्यथानाम कश्चित्पुरुषः कच्छे वा यावद् वनदुर्गे वा मृगवृत्तिकः मृगसंकल्पः मृगप्रणिधानः मृगवधाय गन्ता एते मृगा इति कृत्वा अन्यतरस्य मृगस्य वधाय इषुमायाम्य खलु निःसृजेत्। स मृगं हनिष्यामि इति कृत्वा तित्तिरं वा वर्त्तकं वा चटकं वा लावकं वा कपोतकं वा कपिं वा कपिञ्जलं वा व्यापादयिता भवति। इह खलु सोऽन्यस्य अर्थाय अन्यं स्पृशति अकस्माद् दण्डः। तद्यथा नाम कश्चित्पुरुषः शालीन् वा व्रीहीन् कोद्रवान् वा कङ्गून् वा परकान् वा रालान् वा अपनयन् अन्यतरस्य तृणस्य वधाय शस्त्रं निसृजेत् स श्यामाकं तृणकं कुमुदकं व्रीह्युच्छ्रितं कलेसुकं तृणं छेत्स्यामीति कृत्वा शालिं वा व्रीहिं वा कोद्रवं वा कङ्गुं वा परकं वा रालं वा छेत्तुं भवति इति स खलु अन्यस्य अर्थाय अन्यं स्पृशति अकस्माद् दण्डः। एवं खलु तस्य तत्प्रत्ययिकं सावद्यम् आधीयते चतुर्थं दण्डसमादानम् अकस्माद्दण्डप्रत्ययिकमाख्यातम् ॥सू०५=२०॥

टीका—पूर्वसूत्रे तृतीयं हिंसाप्रत्ययिकं दण्डसमादानं कथितं सम्प्रति चतुर्थमकस्माद्दण्डप्रत्ययिकं क्रियास्थानमाह—'अहावरे' इत्यादि। 'अहावरे' अथाऽपरम्

(४) अकस्मात्दंड क्रियास्थान

'अहावरे चउत्थे' इत्यादि।

टीकार्थ—तीसरा हिंसाप्रत्ययिकदंड समादान कहा गया, अब चौथा अकस्मात् दंडप्रत्ययिक क्रियास्थान कहते हैं। कोई मृग वध की

(४) અકસ્માત્ દંડ ક્રિયાસ્થાન

'અહાવરે ચઉત્થે' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—ત્રીજો હિંસા પ્રત્યયિક દંડ સમાદાન કહેલ છે—હવે આ ચોથો અકસ્માત્ દંડ પ્રત્યયિક ક્રિયાસ્થાન કહેવાય છે. કોઈ મૃગવધની આજી-

'चउत्थे' चतुर्थम् 'दंडसमादाणे' दण्डसमादानम् 'अकम्हा दंडवत्तीए' अकस्माद्दण्डप्रत्ययिकम् 'त्ति आहिज्जइ' इत्याख्यायते। 'से जहाणामए' तद्यथानाम 'केइपुरिसे' कश्चित्पुरुषः 'कच्छंसि वा जाव वणविदुग्गंसि वा' कच्छे वा यावद्वनविदुर्गे वा यावत्पदेन हृदे वा उदके वा द्रव्ये वा वलये वा गर्ते वा गहने वा गहनविदुर्गे वा वने वा वनविदुर्गे वा पर्वते वा पर्वतविदुर्गे वा इत्येतेषां ग्रहणं भवति, कस्मिंश्चिन्नदी टेऽथवा यावत्कस्मिंश्चिन्महारण्ये वा गत्वा 'मयवत्तिए' मृगवृत्तिकः-मृगस्य मारणात्मिका वृत्तिराजीविका व्यवहारो यस्य स मृगवृत्तिकः 'मियसंकप्पे' मृगसङ्कल्पः-मृगवधविचारवान 'मियपणिहाणे' मृगप्रणिधानः-मृगवधध्यानवान् 'मियवहाए' मृगवधायैव 'गंता' गन्ता वनं गतवान्। 'एए मियत्ति' एते मृगा इति 'काउ' कृत्वा 'अन्नयरस्स मियस्स' अन्यतरस्य मृगस्य 'वहाए' वधाय-मारणाय उसुं आयामेत्ता' इषुं-बाणम् आयाम्य धनुषि समारोप्य 'णिसिरेज्जा' निःसृजेत्-प्रक्षिपेत्। 'से मियं वहिस्सामि त्ति कट्टु' स हिंसकः मृगं वधिष्यामि, इति कृत्वा बाणं प्रक्षिपेत्, परन्तु-शरो लक्ष्यमलभमानः अन्तराले एव 'तित्तिरं वा-वट्टगं वा-चटगं वा-लावगं वा-कपोयगं वा-कविं वा-कविंजलं वा

आजीविका वाला पुरुष कछार में, तालाब में, जलाशय पर, नदीवेष्टित प्रदेश में, खड्डे में, गहन (अटवी) में, गहन विदुर्ग में, वन में, वन विदुर्ग में, पर्वत पर पर्वतविदुर्ग पर किसी भी नदी तट या महारण्य आदि में जाकर मृग को मारने का संकल्प करता है, मृगवध का ध्यान करता है, मृग का वध करने के लिए ही जाता है, वह 'ये मृग हैं' ऐसा सोचकर किसी मृग का वध करने के लिए धनुष पर बाण चढाता है और उसे छोड देता है। यद्यपि उस हिंसक ने मृग का वध करने के विचार से बाण छोडा है, परन्तु वह बाण लक्ष्य पर न जाकर बीच ही में तीतर, बतक, चाटक, लावक, कपोत, कपि या कपिंजल को

વિકાવાળો પુરૂષ કછારમાં, તળાવમાં જળાશયમા, નદીવાળા પ્રદેશમાં, ખાડામાં ગહન જંગલમાં, ગહન વિદુર્ગમાં, વનમાં, વનવિદુર્ગમાં, પર્વત પર, પર્વતના વિદુર્ગ પર, કહેવાનો હેતુ એ છે કે-કોઈ પણ નદી કિનારે અથવા, મહા અરણ્ય વિગેરેમાં જઈને મૃગને મારવા માટે સંકલ્પ-નિશ્ચય કરે છે, મૃગવધનું ધ્યાન કરે છે, મૃગનો વધ કરવા માટે જ તે 'આ મૃગ છે' એવો વિચાર કરીને કોઈ મૃગનો વધ કરવા માટે ધનુષ પર બાણ ચડાવે છે. અને તેને છોડી દે છે. પરંતુ તે બાણ લક્ષ્ય પર ન જતાં વચમા જ તેતર, બતક, ચટક, લાવક, કબૂતર, કપિ કે કપિંજલને વીંધી દે છે, અને

विंधित्ता भवइ' तित्तिरम्-पक्षिविशेषम् चटकं-लावकं-कपोतं-कपिं-कपिञ्जलं वा वेधयिता भवति। एषु अन्यतमस्य कस्यचिद् घातो भवति। 'इह खलु से अन्नस्स अट्ठाए' इह खलु सः अन्यस्याऽर्थाय 'अण्णं' अन्यम् 'फुसइ' स्पृशति हिनस्तीत्यर्थः, 'अकम्हादंडे' अकस्माद्दण्डो भवति। अयं भावः-यत्र वधकः वेध्यं लक्ष्यीकृत्य बाणं मक्षिपत, किन्तु लक्ष्यस्य वेधो न जातः, परन्तु-तदन्यस्यैव वेधः 'अजाकृपाणी' न्यायेन 'काकतालीय' न्यायेन वा जात इति-अयमकस्माद्दण्डोहि कथ्यते, अन्यस्याऽपि तदीयबाणेन मरणाद् घातकत्वं भवत्येव। पुनरप्याह-'से जहाणामए' तद्यथानाम 'केइपुरिसे' कश्चित् पुरुषः कृषिवलः, 'सालीणि वा-वीहीणि वा-कोद्दवाणि वा' शालीन् वा-व्रीहीन् वा कोद्रवान् वा 'कंगूणि वा-परगाणि वा रालाणि वा' कङ्गून् वा-परकान् वा रालान् वा-एते धान्यविशेषाः तान् 'णिलिज्जमाणे' अपनयन् 'अन्नयरस्स तणस्स' अन्यतरस्य तृणस्य 'वहाए' वधाय-छेदाय सत्थं-

वींध देता है और इन में से किसी प्राणी का घात हो जाता है। इस प्रकार अन्य के वध लिए छोडा हुआ बाण अन्य का घात करता है तो यह अकस्मात्दंड कहा जाता है। तात्पर्य यह है कि हत्यारे ने किसी प्राणी को लक्ष्य करके बाण छोडा किन्तु उस बाणने लक्ष्य नहीं विंधा, किन्तु दूसरा ही कोई प्राणी बिंध गया। इस प्रकार अजा कृपाणी न्याय या काकतालीय न्याय चरितार्थ हो गया। यह अकस्मात्दंड कहलाता है। दूसरे का घात होने पर भी जिसके बाण से प्राणी मारा गया है, वह घातक तो है ही।

और भी कहते हैं-जैसे कोई किसान शालि व्रीहि, कोद्रव, कंगु, परग-राल इन धान्यों का निदाण कर रहा है अर्थात् इनके साथ

તેમાંથી કોઈ પ્રાણિનો ઘાત-વધ થઈ જાય છે, આ રીતે બંનેને મારે છોડેલ બાણ અન્યને મારે છે તો તેને અકસ્માત્ દંડ કહેવામાં આવે છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-હત્યારાએ કોઈ પ્રાણિને ઉદ્દેશીને બાણ છોડેલું પરંતુ લક્ષ્ય વિંધાયુ નહીં, પણ બીજુ જ કોઈ પ્રાણી વીંધાઈ ગયુ આ રીતે અજા કૃપાણી ન્યાય અથવા કાકતાલિન્યાય ચરિતાર્થ થાય છે, તેને અકસ્માત્ દંડ કહેવાય છે. બીજાનો વધ થવા છતાં પણ જેના બાણથી પ્રાણી મરાયુ છે, તે હિંસક તો ગણાય જ છે

વિશેષમાં કહે છે કે—જેમ કોઈ ખેડુત ડાંગર વ્રીહિ કોદરા, કંગ, વિગેરે ધાન્યોનું નિદાણ-નીંદવાનું કાર્ય કરી રહ્યો હોય, અર્થાત્ ધાન્યની સાથે ઉગેલા ઘાસને ઉખાડી રહ્યો હોય, તેણે કોઈ ઘાસને ઉખાડવા માટે શસ્ત્ર (ખરપડી) ચલાવી હોય અને વિચાર્યુ હોય કે હું શ્યામો, તૃણ, કુસુ-

णिसिरेज्जा' शस्त्रं नि सृजेत् 'से सामगं तणगं कुमुदगं वीहिं ऊसियं कलेसुयं तणं छिंदिस्सामि त्ति कट्टु' स पुरुषः श्यामाकं तृणकं कुमुदकं व्रीह्युच्छ्रूतं कलेसुकं तृणम् एते तृणविशेषाः तानि छेत्स्यामीति कृत्वा 'सालिं वा-वीहिं वा-कोद्दवं वा कंगुं वा-परगं वा रालयं वा-छिंदित्ता भवइ' शालिं वा-व्रीहिं वा-कोद्रवं वा -कङ्गुं वा-परकं वा-रालंवा-छेत्तुं भवति, 'इति-खलु से अन्नस्स अट्ठाय अन्नं फुसइ' इति खलु सः अन्यस्य अर्थायाऽन्यमेव स्पृशति-हिनस्ति, 'अकम्हादंडे' अकस्माद्दण्डो भवति। कृषिकः क्षेत्रात् स्वाभिमतव्रीह्यादीनां वर्धनाय अनभिमत-तृणादिकमपनेतु मिच्छन् तृणान्तरमपनेष्यामीति मनसि निधाय तत्तृणकर्त्तनाय शस्त्रं चालयति, परन्तु दृष्टिमान्द्यात् छेद्याऽपेक्षयाऽच्छेद्यस्यैवाऽन्यस्य कर्त्तनम-भूदिति स-अकस्माद्दण्डो भवति। वस्तुतस्त्वत्र कृषिकस्य नासीन्मनोऽन्यस्य

उगे हुए घास को उखाड रहा है। उसने किसी घास को उखडने के लिए शस्त्र (खुरपा) चलाया और सोचा कि मैं श्यामाक, तृण, कुमुदक, व्रीहि, कलेसुक आदि किसी घास को उखाडूं किन्तु घास के बदले शालि, व्रीहि, कोद्रव कंगु, परग या रालय धान्य में ही शस्त्र लग जाता है और वह उखड जाता है। इस प्रकार वह घास के बदले धान्य को उखाड लेता है तो यह अकस्मात्‌दंड हुआ।

तात्पर्य यह है कि कोई किसान अपने खेत में शालि आदि धान्य की वृद्धि के लिए अवांछनीय घास-फूस को उखाड देना चाहता है और उसको उखाडने के लिए शस्त्र का प्रयोग करता है, किन्तु दृष्टि-दोष या असावधानता के कारण वह शस्त्र घास में न लगकर धान्य के पौधे में लग जाता है और धान्य का पौधा उखड जाता है। इस प्रकार जिसे उखडने का विचार किया था, वह न उखड कर धान्य

ઇક, વિગેરે કોઇ એક ઘાસને ઉખડું, પરતુ ઘાસને બદલે શાલી, વ્રીહી, કોદરા, કાંગ વિગેરે ધાન્યમાં જ ખરપડી લાગી જાય, અને તે ધાન્યનો છોડ ઉખડી જાય, આ રીતે તે ઘાસને બદલે ધાન્યને ઉખાડી લે છે, તો આ અકસ્માત્ દંડ કહેવાય છે

તાત્પર્ય એ છે કે—કોઈ ખેડુત પોતાના ખેતરમાં શાલી-ડાંગર વિગેરે અનાજને વધારવા માટે વધારે-પડતા અનિચ્છનીય, ઘાસ-ને ઉખેડવા ઇચ્છે છે, અને તેને ઉખેડવા માટે શસ્ત્ર ચલાવે છે, પરંતુ દૃષ્ટિ દોષે અથવા અસાવધાનપણાને કારણે તે શસ્ત્ર ઘાસમાં ન લાગતાં ધાન્યના છોડમાં લાગી જાય, અને અનાજનો છોડ ઉખડી જાય. આ રીતે જેને ઉખાડવાનો વિચાર

कर्त्तने, किन्तु-अन्यस्यैव कर्त्तने तदिच्छा, तथापि दैवोपहतस्य कस्यचिदन्यस्य कर्त्तनं जातम्। 'एवं खलु तस्स तप्पत्तियं सावज्जं आहिज्जइ' एवं खलु तस्य तत्प्रत्ययिकं सावद्य माधीयते, एवं कुर्वतस्तस्य कृषिकस्य सावद्यकर्मबन्धो भवति। 'चउत्थे दंडसमादाणे' चतुर्थं दण्डसमादानम् 'अकम्हा दंडवत्तिए' अकस्मादण्ड-प्रत्ययिकम् 'आहिए' आख्यातम्-कथितम् ॥सू०५=२०॥

मूलम्—अहावरे पंचमे दंडसमादाणे दिट्ठिविपरियासिया दंडवत्तिए त्ति आहिज्जइ, से जहा णामए केइपुरिसे माईहिं वा पिईहिं वा भाईहिं वा भगिणीहिं वा भज्जाहिं वा पुत्तेहिं वा धूताहिं वा सुण्हाहिं वा सद्धिं संवसमाणे मित्ते अमित्तमेव मन्न-माणे मित्ते हयपुव्वे भवइ, दिट्ठिविपरियासिया दंडे। से जहा णामए केइपुरिसे गामघायंसि वा णगरघायंसि वा खेडघायंसि वा कब्बडघायंसि वा मडंबघायंसि वा दोणमुहघायंसि वा पट्टणघायंसि वा आसमघायंसि वा सन्निवेसघायंसि वा निग्गमघायंसि वा रायहाणिघायंसि वा अतेणं तेणमिति मन्नमाणे अतेणे हयपुव्वे भवइ दिट्ठिविपरियासिया दंडे, एवं खलु तस्स तप्पत्तियं सावज्जंति आहिज्जइ, पंचमे दंडसमादाणे दिट्ठिविप-रियासिया दंडवत्तिएत्ति आहिए ॥सू० ६॥

का पौधा उखड जाता है। यह अकस्मात्दंड है। इस प्रकार अकस्मात् दंड का सेवन करने वाले को उसके निमित्त से पापकर्म का बंध होता है। यह चौथा दंडसमादान अर्थात् क्रियास्थान है, जो अकस्मात्दंड-समादान कहा गया है ॥५॥

કર્યો હતો, તે ન ઉખડતાં અનાજનો છોડ ઉખડી જાય છે, તેને અકસ્માત્ દંડ કહેવાય છે આ રીતે અકસ્માત દંડનું સેવન કરવાવાળાને તેના નિમિત્તે પાપકર્મનો બંધ થાય છે. આ ચોથો દંડ સમાદાન અર્થાત્ ક્રિયાસ્થાન છે, જેને અકસ્માત્ દંડ સમાદાન કહેવામાં આવે છે. ॥૫

छाया—अथाऽपरं पञ्चमं दण्डसमादानं दृष्टिविपर्यासदण्डप्रत्ययिकमित्याख्यायते। तद्यथानाम कश्चित् पुरुषः मातृभिर्वा पितृभिर्वा भ्रातृभिर्वा भगिनीभिर्वा भार्याभिर्वा पुत्रैर्वा दुहितृभिर्वा स्नुषाभि र्वा सार्धं संवसन् मित्रममित्रमेव मन्यमानः मित्रं हतपूर्वो भवति दृष्टिविपर्यासदण्डः, तद्यथानाम कोऽपि पुरुषो ग्रामघाते वा, नगरघाते वा, खेटघाते वा, कर्बटघाते वा, मडम्बघाते वा द्रोणमुखघाते वा, पट्टनघाते वा, आश्रमघाते वा, सन्निवेशघाते वा, निर्गमघाते वा, राजधानीघाते वा, अस्तेनं स्तेनमिति मन्यमानःअस्तेनं हतपूर्वो भवति दृष्टिविपर्यासदण्डः। एवं खलु तस्य तत्प्रत्ययिकं सावद्यमित्याधीयते, पञ्चमं दण्डसमादानं दृष्टिविपर्यासदण्डप्रत्ययिकमित्याख्यातम्। सू० ६=२१॥

टीका—चतुर्थं क्रियास्थान निरूपितं, सम्प्रति—पञ्चमं क्रियास्थानं दर्शयितुमाह—'अहावरे' अथाऽपरम् 'पंचमे' पञ्चमम् 'दंडसमादाणे' दण्डसमादानं क्रियास्थानम् 'दिट्ठिविपरियासियादंडवत्तिए त्ति आहिज्जइ' दृष्टिविपर्यासदण्डप्रत्ययिकमित्याख्यायते दृष्टेः-बुद्धेर्विपर्यासोऽन्यथा भावः यथा शुक्तौ रजतमितिप्रत्ययः। वस्तुतोहि शुक्तिका तत्राऽऽस्ते, किन्तु चक्षुर्दोषवशात् तामज्ञात्वा तत्र रजतं प्रत्यभिजानन् भवति दृष्टिविपर्यासः। तमेव दृष्टिविपर्यासं सूत्रकारो दृष्टान्तद्वारा दर्शयति—से जहाणामए' इति, तद्यथानाम 'केइपुरिसे' कश्चित्पुरुष', 'माईहिं

---

(५) दृष्टि विपर्यासदंड

'अहावरे पंचमे दंडसमादाणे' इत्यादि।

टीकार्थ—चौथा क्रियास्थान कहा जा चुका। अब पांचवे क्रियास्थान का निरूपण करने के लिए कहते हैं—पांचवां क्रियास्थान दृष्टि विपर्यास प्रत्ययिक कहलाता है। दृष्टि अर्थात् बुद्धि के अन्यथाभाव को जैसे सीप को चांदी समझ लेने को दृष्टिविपर्यास कहते हैं। वास्तव में कहीं सीप पडी है, किन्तु नेत्रों के दोष के कारण उसे चॉंदी जानना दृष्टि विपर्यास है। सूत्रकार दृष्टान्त द्वारा उसे प्रदर्शित करते हैं—जैसे

---

(૫) દૃષ્ટિ વિપર્યાસ દંડ

'अहावरे पंचमे दंडसमादाणे' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—ચોથું ક્રિયાસ્થાન કહેવામાં આવી ગયું હવે પાંચમા ક્રિયાસ્થાનનું નિરૂપણ કરવા માટે સૂત્રકાર કથન કરે છે—પાંચમું ક્રિયાસ્થાન દૃષ્ટિ વિપર્યાસ પ્રત્યયિક કહેવાય છે દૃષ્ટિ અર્થાત્ બુદ્ધિના અન્યથા ભાવને—જેમ સીપને ચાંદી સમજી લે તેને દૃષ્ટિ વિપર્યાસ કહેવામાં આવે છે વાસ્તવિક રીતે ક્યાંક છીપ પડી હોય તેને નેત્રના દોષથી ચાંદી માની લેવી. તે દૃષ્ટિ વિપર્યાસ છે. સૂત્રકાર દૃષ્ટાન્ત દ્વારા તે સમજાવે છે—જેમ

वा-पिईहिं वा-माईहिं वा-भगिणीहिं वा-भज्जाहिं वा' मातृभिर्वा-पितृभिर्वा-भ्रातृभिर्वा भगिनीभिर्वा-भार्याभिर्वा 'पुत्तेहि वा-धूयाहिं वा-सुण्हाहिं वा' पुत्रैर्वा, दुहितृभिर्वा स्नुषाभिर्वा-पुत्रवधूभिर्वा, 'सद्धिं संवसमाणे' सार्धं संवसन् मात्रादेरारभ्य स्नुषान्तेन सह गृहादौ वासं कुर्वन् पुरुषः 'मित्तममित्तमेव मन्नमाणे' मित्र स्वभाववतः-अमित्रम्-शत्रुं मन्यमानः-अवगच्छन् 'मित्ते हयपुव्वे' मित्रं हतपूर्वः, 'भवइ' भवति।

अयमाशयः-माता मित्रं पिता चेति, स्वभावात् त्रितयं हितम्।
कार्यकारणतश्चान्ये, भवन्ति हितबुद्धयः॥१॥

इत्युक्त्याऽनुभवेन च मात्रादयः स्वभावतो मित्राणि भवन्ति। परन्तु कश्चिदाशयदोषात्-मित्रमेव अमित्रं जानन् स्वभावतो मित्रमपि हन्ति। हन्यमानश्च न दृष्टिविपर्यासमतिक्रमति, पश्चात्स एव ज्ञाततत्त्वः पश्चात्तापं करोति। एतादृश

कोई पुरुष माता, पिता, भाई, भगिनी, स्त्री, पुत्र, कन्या और पुत्रवधू के साथ निवास करता है। वह अपने स्वभावतः मित्र (हितैषी) को शत्रु समझ बैठता और उसका घात कर डालता है। कहा भी है-

'माता मित्रं पिता चेति' इत्यादि।

माता मित्र और पिता, यह तीनों स्वभाव से ही हितकारी होते हैं। किन्तु अन्य लोग प्रयोजन विशेष से भी हित करने के इच्छुक बन जाते हैं॥१॥

इस उक्ति के अनुसार माता-पिता आदि स्वभाव से ही। मित्र होते हैं, किन्तु कोई विचार के दोष से मित्र को ही शत्रु समझता हुआ उसका घात कर डालता है। यह उसका दृष्टि विपर्यास है। उसे जब वास्तविकता का पता चलता है तो पश्चात्ताप करना पडता

કોઈ પુરૂષ માતા, પિતા, ભાઈ, બહેન સ્ત્રી, પુત્ર, કન્યા, અને પુત્રવધૂની સાથે રહેતો હોય છે. તે પોતાના સ્વાભાવિક મિત્ર-હિતેચ્છુને શત્રુ માનીલે અને તેનો વધ કરી નાખે છે. કહ્યુ પણ છે, 'માતા મિત્રં પિતાચેતિ' ઈત્યાદિ

માતા, મિત્ર, અને પિતા, એ ત્રણે સ્વભાવથી જ હિત કરવાવાળા હોય છે, પરંતુ અન્ય લોક પ્રયોજન વશાત્ હિત કરવાની બુદ્ધિવાળા હોય છે. ॥૧॥

આ કથન પ્રમાણે માતા, પિતા વિગેરે સ્વભાવથી જ મિત્ર હોય છે. પરંતુ કોઈ પુરૂષ પોતાના વિચારના દોષથી મિત્રને જ શત્રુ માનીને તેનો ઘાત કરી નાખે છે, આ તેનો દૃષ્ટિ વિપર્યાસ છે. તેને જ્યારે વાસ્તવિક્તાની

स्थले 'भवइ दिट्ठिविपरियासियादंडे' भवति दृष्टिविपर्यासदण्डः, भवत्येवाऽयं दण्डो बुद्धिवैपरीत्यात् यथा दृष्टिविपर्ययात्-मालायां सर्प इति-अतस्मिस्तद्बुद्धिरिति। उदाहरणान्तरमपि प्रदर्शयति-'से जहाणामए' तद्यथानाम 'केइपुरिसे' कश्चित्पुरुषः "गामघायंसि वा' ग्रामघाते वा 'णगरघायंसि वा' नगरघाते वा 'खेडघायंसि वा कब्बडघायंसि वा-मडंबघायंसि वा' खेटघाते वा, कर्वटघाते वा, मडंबघाते वा

है। ऐसी जगह दृष्टिविपर्यासदंड होता है। जैसे दृष्टि की विपरीतता के कारण माला में सर्प का भ्रम हो जाता है, अतद्रूपवस्तु तद् रूप प्रतीत होती है। दूसरा उदाहरण भी दिखलाते हैं-जैसे कोई पुरुष ग्रामघात-वाड से वेष्टित प्रदेश को ग्राम कहते हैं उसका घात करने वाला ग्रामघातक है, आकरघात-सुवर्ण एवं रत्नादिक की उत्पत्ति के स्थान को नष्ट करने वाला आकरघातक कहलाता हैं, नगर घात-अष्टादश प्रकार के कर से रहित स्थान नगर कहलाता है उसका घात करने वाला नगरघातक है खेडघात-धूली प्राकार से वेष्टित स्थान को खेट कहते हैं उसका घात करने वाला खेडघातक है, कर्वट-घात-कुत्सित नगर को कर्वट कहते हैं उसका घात करने वाला कर्वटघातक कहलाता है, मडंबघात-ढाई कोस तक जिसके बीच में कोई ग्राम न हो ऐसा स्थान मडंब कहलाता है उसका घात करने वाला

સમજણ પડે છે, ત્યારે તેને પશ્ચાત્તાપ કરવો પડે છે. એવા સ્થળે દૃષ્ટિ વિપર્યાસ દંડ હોય છે. જેમ દૃષ્ટિના વિપરીત પણાને કારણે માળામાં સર્પનો ભ્રમ થાય છે, અતદ્રૂપ વસ્તુ તદ્રૂપ દેખાય છે.

હવે બીજું ઉદાહરણ બતાવે છે--જેમ કોઇ પુરૂષ (૧) ગ્રામ ઘાત-વાડથી વીંટાયેલા પ્રદેશને ગ્રામ-ગામ કહે છે, તેનો ઘાત કરવાવાળો ગ્રામ ઘાતક કહેવાય છે. (૨) આકાર ઘાત-સોના અને રત્નોની ઉત્પત્તિના સ્થાનને આકર કહે છે, તેનો નાશ કરવાવાળાને આકરઘાતક કહે છે. (૩) નગર-ઘાત-અઢાર પ્રકારના કર વિનાના સ્થાનને નગર કહેવાય છે. તેનો ઘાત કરનાર નગરઘાતક કહેવાય છે (૪) ખેડઘાત-ધૂળના પ્રાકાર-કોટથી યુક્ત સ્થાનને ખેટ કહે છે. તેનો ઘાત કરવાવાળાને ખેડઘાતક કહેવાય છે. (૫) કર્બટઘાત-કુત્સિત નગરને કર્બટ કહે છે. તેનો ઘાત કરવાવાળાને કર્બટ ઘાતક કહેવાય છે. (૬) મડંબઘાત-અઢી ગાઉ સુધીમાં જેની વચમાં બીજું ગામ ન હોય, એવા સ્થાનને મડંબ કહેવાય છે. તેનો ઘાત કરવાવાળાને મડંબ-

'दोणमुहघायंसि वा' द्रोणमुखघाते वा 'पट्टणघायंसि वा' पत्तनघाते वा 'आसमघायंसि वा' आश्रमघाते वा 'संनिवेसघायंमि वा सनिवेशघाते वा, 'निग्गमघायंसि वा' निर्गमघाते वा निर्गमो मार्गस्तस्य घाते वा, 'रायहाणि घायंसि वा' राजधानीघाते वा 'अतेणं तेणमिति मन्नमाणे वा' अस्तेनं स्तेनमिति मन्यमानः 'अतेणे हयपुव्वे' अस्तेनं हतपूर्वो भवति। राजधान्यादिघातविषये यो वस्तुतो घातकारी स तु कचिन्निर्गतः। यस्तु नाऽकरोद्घात स तत्र दैवादा-

मडंब घातक कहलाता है, द्रोणमुखघात–जल स्थल मार्ग से युक्त स्थान को द्रोणमुख कहते हैं उसका घात करने वाला द्रोणमुखघातक है, पत्तनघात–समस्त वस्तुओं की प्राप्ति का स्थान को पत्तन कहते हैं उसका घात करने वाले को पत्तनघातक कहते हैं। निगमघात–अनेक वणिक् जनों से बसा हुआ प्रदेश निगम कहलाता है उसका घात करने वाला निगम घातक कहलाता है, आश्रम घात तापस जनों के रहने को स्थान को आश्रम कहते हैं उसका घात करने वाला आश्रम-घातक कहलाता है, सवाहघात–कृषीवलों द्वारा धान्य की रक्षा के लिए बनाया गया दुर्ग भूमिस्थान अथवा पर्वत की चोटी पर रहा हुआ जनाधिष्ठित स्थल विशेष या जिसमें यहां वहां से आकर मुसाफिर लोग निवास विश्राम करें ऐसा स्थल विशेष को संवाह कहते हैं उसका घात करने वाला संवाहघातक कहलाता है, सन्निवेशघात—जिसमें प्रधानतः सार्थवाह आदि रहे हों उसको सन्निवेश कहते हैं

घातक કહે છે. (૭) દ્રોણમુખઘાત–જળ અને સ્થળ માર્ગથી યુક્ત સ્થાનને દ્રોણમુખ કહે છે, તેનો ઘાત કરવા વાળાને દ્રોણમુખઘાતક કહેવાય છે (૮) પત્તનઘાત–સઘળી વસ્તુઓની પ્રાપ્તિના સ્થાનને પત્તન કહેવાય છે. તેનો ઘાત કરવાવાળો પત્તનઘાતક કહેવાય છે.

(૯) નિગમઘાત—અનેક વાણિક્ જનોથી વસેલા પ્રદેશને નિગમ કહેવાય છે. તેનો ઘાત કરવાવાળાને નિગમઘાતક કહેવાય છે (૧૦) આશ્રમઘાત –તાપસોના રહેવાના સ્થાનને આશ્રમ કહેવાય છે. તેનો ઘાત કરવાવાળાને આશ્રમ ઘાતક કહેવાય છે (૧૧) સવાહ ઘાત–ખેડુતો દ્વારા અનાજના રક્ષણ માટે બનાવવામાં આવેલ દુર્ગભૂમિસ્થાન, અથવા પર્વતના શિખર પર રહેલા મનુષ્યોના નિવાસ રૂપ સ્થળ વિશેષ અથવા જેમાં જ્યાં ત્યાંના મુસાફરો આવીને નિવાસ કરે એવા સ્થળ વિશેષને સંવાહ કહે છે, તેનો ઘાત કરવા-વાળાને સંવાહ ઘાતક કહેવાય છે (૧૨) સન્નિવેશ ઘાત–જેમાં મુખ્ય રીતે વેપારિયો રહેતા હોય તેવા સ્થળ વિશેષને સન્નિવેશ કહે છે, તેનો ઘાત કરનારને સન્નિવેશ ઘાતક કહે છે. અથવા રાજધાનીના ઘાતના સમયે જે

गतः तमेवाऽऽगतं चौरोऽयमेवेति मन्यमानो राजपुरुषादि हन्तीति भवति दृष्टि विपर्यासदण्डः। 'एवं खलु तस्स' एवं खलु तस्य। 'तप्पत्तियं' तत्प्रत्ययिकम्-दृष्टि विपर्यासदण्डनिमित्तं सावद्यं कर्मोपजायते। सावद्यमित्याधीयते। तदिदम् 'पंचमे' पञ्चमम् 'दंडसमादाणे' दण्डसमादानं क्रियास्थानम् 'दिट्ठिविपरियासियादंडवत्ति-एत्ति आहिए' दृष्टिविपर्यासप्रत्ययिकमाख्यातम्, दृष्टिविपर्यासकारणकं पञ्चमं क्रियास्थानमिति कथितम् ॥सू०६=२१॥

मूलम्—अहावरे छट्ठे किरियट्ठाणे मोसावत्तिएत्ति आहिज्जइ से जहाणामए केइपुरिसे आयहेउं वा णाइहेउं वा अगार-हेउं वा परिवारहेउं वा सयमेव मुसं वयइ अण्णेण वि मुसं वयंतं पि अण्णं समणुजाणइ, एवं खलु तस्स तप्पत्तियं सावज्जंति आहिज्जइ, छट्ठे किरियट्ठाणे मोसावत्तिएत्ति आहिए ॥सू० ७।२२॥

छाया—अथाऽपरं षष्ठं क्रियास्थानं मिथ्याप्रत्ययिकमित्याख्यायते। तद्यथा नाम कश्चित् पुरुषः आत्महेतो र्वा, ज्ञातिहेतो र्वा, अगारहेतोर्वा, परि-वारहेतो र्वा, स्वयमेव मृषा वदति अन्येनाऽपि मृषावादयति मृषावदन्तमन्यं सम-नुजानाति एवं खलु तस्य तत्प्रत्ययिकं सावद्य मित्याधीयते षष्ठं क्रियास्थानं मृषा-वादप्रत्ययिकमित्याख्यातम् ।

उसका घात करने वाला सन्निवेश घातक कहलाता है, अथवा राज-धानी के घात के समय जो चोर नहीं है उसे चोर मानकर मार डालता है अर्थात् राजधानी आदि के घात के विषय में वास्तव में जो घातकारी है वह तो कहीं भाग निकला और जिसने घात नहीं किया था दैववश वह कहीं से वहां आ पहुंचा, राजपुरुष उसको ही चोर समझ कर दंड देते हैं तो यह दृष्टि विपर्यास दंड है। दृष्टि विपर्यास से दंड देने वाले को उसके निमित्त से पाप कर्म का बंध होता है। यह पांचवां दृष्टिविपर्यासदंड नामक क्रिया स्थान है ॥६॥

ચોર ન હોય તેને ચોર માનીને મારી નાખે છે. અર્થાત્ રજધાની વિગેરેના ઘાતના સંબંધમાં વાસ્તવિક રીતે જે ઘાત કરનાર હોય, તે ક્યાંય ભાગી ગયેલ હોય, અને જેણે ઘાત ન કર્યો હોય અને દૈવવશાત્ તે ક્યાંયથી ત્યાં આવી ગયેલ હોય રાજપુરૂષો તેને જ ચોર માનીને દંડ આપે છે, તો તેને દૃષ્ટિવિપર્યાસ દંડ કહેવાય છે, દૃષ્ટિના વિપર્યાસથી દંડ દેવાવાળાને તેના નિમિત્તે પાપકર્મનો બંધ થાય છે. આ રીતે આ દૃષ્ટિ વિપર્યાસ દંડ નામનું પાંચમું ક્રિયાસ્થાન છે. ॥૬॥

टीका—पञ्चमक्रियास्थाननिरूपणानन्तरं षष्ठं क्रियास्थानं निरूपयति—'अहावरे' अथाऽपरम् 'छट्ठे' षष्ठम् 'किरियट्ठाणे' क्रियास्थानम् 'मोसवत्तिए' मिथ्याप्रत्ययिकम्—मिथ्यावादनिमित्तकम् 'त्ति आहिज्जइ' इत्याख्यायते, असत्यभाषणमेव मिथ्या, मिथ्यैव प्रत्ययः-कारणं यस्य तत्-मिथ्याप्रत्ययिकं क्रियास्थानमित्याभिधीयते। मिथ्याप्रत्ययिकस्वरूपं दर्शयति—'से जहाणामए' तद्यथानाम 'केइपुरिसे' कश्चित्पुरुषः 'आयहेउं वा' आत्महेतोर्वा—आत्मकारणार्थम् 'णाइहेउं वा' ज्ञातिहेतोर्वा 'आगारहेउं वा' आगारं गृहं तन्निमित्तकम् 'परिवारहेउं वा' परिवारहेतोर्वा—परिवृत्य परि सर्वतो वा तिष्ठन्तीति परिवाराः—पुत्र-कलत्र-भृत्य-चतुष्पदादयः तेषां कृते। 'सयमेव' स्वयमेव 'मुसं' मृषा वदति, असत्यगिरं संगिरते। अथवा 'अण्णेण वि मुसं वाएइ' अन्येनाऽपि मृषा वादयति, अथवा 'मुसं वदंतं पि अण्णं समणुजाणइ' मृषावदन्तम्—असत्यं भाषमाणमन्यं समनुजानाति—तदनुमोदते। एवं खलु तस्स' एवं खलु तस्य 'तप्पत्तियं' तत्प्रत्ययिकम् 'सावज्जंति' सवद्यं निन्दित

---

(६) मृषा प्रत्ययिक क्रियास्थान

'अहावरे छट्ठे किरियट्ठाणे' इत्यादि।

टीकार्थ—अब छठे क्रियास्थान का निरूपण करते हैं। वह इस प्रकार है—छठा क्रियास्थान मृषावाद के निमित्त से होता है, अतएव वह मृषावाद प्रत्ययिक कहलाता है। उसका स्वरूप इस प्रकार है—कोई पुरुष अपने लिए, ज्ञाति जनों के लिए, गृह के निमित्त, परिवार अर्थात् पुत्र कलत्र भृत्य चौपाये आदि के निमित्त स्वयं असत्य भाषण करता है दूसरे से मिथ्याभाषण करवाता है अथवा मिथ्याभाषण करने वाले का अनुमोदन करता है तो ऐसा करने से उसे मिथ्या-

---

(६) મૃષા પ્રત્યયિક ક્રિયાસ્થાન

'અહાવરે છટ્ઠે કિરિયટ્ઠાણે' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—પાંચમું ક્રિયાસ્થાન કહ્યા પછી હવે આ છઠ્ઠા ક્રિયાસ્થાનનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે તે આ પ્રમાણે છે.—છઠ્ઠા ક્રિયાસ્થાન મૃષાવાદના નિમિત્તથી થાય છે તેથી જ તે મૃષાવાદ પ્રત્યયિક કહેવાય છે. તે આ પ્રમાણે છે.—કોઈ પુરૂષ પોતાને માટે, જ્ઞાતિજનો માટે, ઘર માટે, પરિવાર અર્થાત્ પુત્ર, કલત્ર, નોકર, ખાટલા વિગેરેના નિમિત્તે પોતે અસત્ય બોલે છે, બીજા પાંસે અસત્ય વચન બોલાવે છે, અથવા મિથ્યા ભાષણ કરવાવાળાનું

कर्म 'अहिज्जाइ' आधीयते-समुत्पद्यते इति छट्ठे किरियाठाणे' षष्ठं क्रियास्थानं 'मोसावत्तिए' मृषाप्रत्ययिकम् 'त्ति आहिए' इत्याख्यातम् यो हि पुरुषः स्वात्मार्थं वा परिवारगृहाद्यर्थं वा स्वयमसत्यभाषणं करोति, अन्यान् कारयति कुर्वन्तं चाऽन्य-मनुमोदते-तस्य पुरुषस्य मृषावादजनितपापाद्यं कर्म भवति। पूर्वं पञ्चक्रियास्था-नानि कथितानि, तेषु प्रायः सर्वत्र साक्षात्परम्परयावाऽधिका न्यूना वा हिंसा भवत्येव। अतस्तेषु दण्डसमादानमिति संज्ञा कृता-षष्ठादेरारभ्य समाप्ति-पर्यन्तं प्रायः प्राणिवधो न भवति-अतो दण्डसमादानमिति नाम विहाय क्रिया-स्थानशब्देन उदाहृतमिति ॥सू० ७ .२२॥

भाषण हेतुक पाप कर्म का बन्ध होता है। यही मृषाप्रत्ययिक छठा क्रियास्थान कहलाता है।

तात्पर्य यह है कि जो पुरुष अपने लिए या अपने परिवार आदि के लिए स्वयं असत्य भाषण करता है, दूसरों से असत्य भाषण करवाता है या असत्य भाषण का अनुमोदन करता है, उसे मृषावाद जनित पापकर्म होता है।

इससे पहले जो पांच क्रियास्थान कहे गए हैं, उन सब में साक्षात् अथवा परम्परा से अधिक या कम हिंसा होती है, अतएव उन्हें 'दंड समादान' संज्ञा दी गई है। छटे से लेकर तेरहवें तक जो स्थान कहे जाने वाले हैं, उनमें प्रायः प्राणवध नहीं होता है, अतः उन्हें दंडसमा-दान संज्ञा न देकर 'क्रिया स्थान' शब्द से ही कहा गया है ॥७।

અનુમોદન કરે છે. તે તેમ કરવાથી તેને મિથ્યા ભાષણના કારણે પાપકર્મનો બંધ થાય છે. એજ મૃષા પ્રત્યયિક નામનું છટ્ઠું ક્રિયાસ્થાન કહેવાય છે.

તાત્પર્ય એ છે કે—જે પુરૂષ પોતાને માટે અથવા પોતાના પરિવાર વિગેરે માટે સ્વયં અસત્ય વચન બોલે છે, બીજાઓને અસત્ય વચન બોલાવે છે, અથવા અસત્ય બોલવાવાળાનું અનુમોદન કરે છે, તેને મૃષાવાદથી થવા-વાળું પાપકર્મ લગે છે.

આનાથી પહેલાં પાંચ ક્રિયાસ્થાનો કહેવામાં આવ્યા છે. એ બધામાં સાક્ષાત્ અથવા પરંપરાથી વધારે અથવા ઓછી હિંસા હોય જ છે, તેથીજ તેને 'દંડ સમાદન' સંજ્ઞા આપવામાં આવી છે. છટ્ઠાથી આરંભીને તેરમા સ્થાન સુધી જે સ્થાનો કહેવામાં આવનારા છે, તેમાં પ્રાયઃ પ્રાણુવધ હોતો નથી તેથી તેને 'દંડસમાદાન' સંજ્ઞા ન આપતાં 'ક્રિયાસ્થાન' શબ્દથી જ કહેલ છે. ॥૭॥

मूलम्—अहावरे सत्तमे किरियट्ठाणे अदिन्नादाणवत्तिएत्ति आहिज्जइ, से जहाणामए केइपुरिसे आयहेउं वा जाव परिवारहेउं वा सयमेव अदिन्नं आदियइ अन्नेणं वि अदिन्नं आदियावेति अदिन्नं आदियंतं अन्नं समणुजाणइ, एवं खलु तस्स तप्पत्तियं सावज्जंति आहिज्जइ, सत्तमे किरियट्ठाणे अदिन्नादाणवत्तिएत्ति आहिए ॥सू० ८॥२३॥

छाया—अथाऽपरं सप्तमं क्रियास्थानमदत्तादानप्रत्ययिकमित्याख्यायते। तद्यथानाम कश्चित्पुरुषः आत्महेतो र्वा यावत् परिवारहेतो र्वा स्वयमेव अदत्तमादत्ते अन्येनाऽपि अदत्तमादापयति, अदत्तमाददानमन्यं समनुजानाति, एवं खलु तस्य तत्प्रत्ययिकं सावद्यमित्याधीयते सप्तमं क्रियास्थानमदत्तादानप्रत्ययिकमित्याख्यातम् ॥सू० ८॥२३॥

टीका—षष्ठं क्रियास्थानं दर्शयित्वा-सप्तमं दर्शयितुमाह—'अहावरे' अथापरम् 'सत्तमे' सप्तमम् 'किरियट्ठाणे' क्रियास्थानम् 'अदिन्नादाणवत्तिए' अदत्तादानप्रत्ययिकम्, अदत्तस्याऽऽदानं-ग्रहणं तदेव प्रत्ययः-कारणं यस्य तत्तथा, 'त्ति आहिज्जइ' इत्याख्यायते 'से जहाणामए' तद्यथानाम 'केइपुरिसे' कश्चित्पुरुषः 'आयहेउं वा' आत्महेतो र्वा 'जाव' यावत्-यावत्पदेन ज्ञात्यगारयोर्ग्रहणम्, 'परिवारहेउं वा' परिवारहेतो र्वा 'सयमेव' स्वयमेव 'अदिन्नं आदियइ' अदत्त-

(७) अदत्तादान प्रत्ययिक क्रियास्थान

'अहावरे सत्तमे किरियट्ठाणे' इत्यादि।

टीकार्थ—छठा क्रियास्थान दिखलाकर सातवां क्रियास्थान दिखलाते हैं-सातवां क्रियास्थान अदत्तादान प्रत्ययिक कहलाता है। उसका स्वरूप इस प्रकार है-कोई पुरुष अपने निमित्त अथवा यावत् परिवार के निमित्त स्वयं ही अदत्त को ग्रहण करता है अर्थात् धन के स्वामी से याचना

(૭) અદત્તાદાન પ્રત્યયિક ક્રિયાસ્થાન—

'અહાવરે સત્તમે કિરિયટ્ઠાણે' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—છટ્ઠું ક્રિયાસ્થાન કહીને હવે સાતમું ક્રિયાસ્થાન બતાવવામાં આવે છે--સાતમું ક્રિયાસ્થાન અદત્તાદાન પ્રત્યયિક કહેવાય છે. તેનુ સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે.-કોઈ પુરૂષ પોતાના નિમિત્તે અથવા યાવત્ પરિવારને નિમિત્તે પોતે જ અદત્ત (માલિકે આપ્યા વગરનું) ગ્રહણ કરે છે. અર્થાત્ ધનના માલિક

माऽऽददाति, यस्य यद्धनम् अयाचित्वैव तस्य धनग्रहणमदत्तादानं चौर्येण परकीय-द्रव्यग्रहणमिति यावत्। अथवा-'अन्नेण वि अदिन्नं आदियावेइ' अन्येनाऽपि-अदत्तं धनम् आदापयति-परिग्राहयति। 'अदिन्नं आदियंतं अन्नं समणुजाणइ' अदत्तं धनमाददानम्-गृह्णन्तमन्यं समनुजानाति अनुमोदते। 'एवं खलु तस्स' एवं खलु कुर्वत स्तस्य पुरुषस्य 'तप्पत्तियं' तत्प्रत्ययिकं-तन्निमित्तकम् अदत्तादान कारणकम् 'सावज्जति आहिज्जइ' सावद्यम्-अशुभकर्मेत्याधीयते-समुत्पद्यते। 'सत्तमे' सप्तमम् 'किरियट्ठाणे' क्रियास्थानम् 'अदिन्नादाणवत्तिए' अदत्तादानप्रत्ययिकम्। 'त्ति आहिए' इत्याख्यातम्। अयं भावः अन्यस्वामिकमस्वामिकं वा धनं स्वार्थं परार्थं वाऽऽददानोऽन्येनाऽपि आदापयन् आददानमनुमोदयंश्च, अदत्तादानजनितकर्मणा बध्यते, इति सप्तममदत्तादाननामकं क्रियास्थानम् ॥सू० ८॥२३॥

मूलम्-अहावरे अट्ठमे किरियट्ठाणे अज्झत्थवत्तिए त्ति आहिज्जइ, से जहा णामए केइपुरिसे णत्थि णं केइ किंचि

किये विना ही उसके धन को चोरी से ग्रहण करलेता है, अथवा दूसरे से अदत्त धन को ग्रहण करवाता है अथवा अदत्त ग्रहण करने वाले का अनुमोदन करता है, उस पुरुष को अदत्तादान के निमित्त से पाप कर्म का बन्ध होता है। यह अदत्तादान प्रत्यय क्रियास्थान कहा गया है। तात्पर्य यह कि जिस धन का स्वामी कोई दूसरा हो या कोई भी स्वामी न हो, ऐसे धन को अपने लिए या दूसरों के लिए या स्वयं ग्रहण करने वाला, दूसरों से ग्रहण करवाने वाला और ग्रहण करने वाले का अनुमोदन करने वाला अदत्तादान जनित कर्म से बद्ध होता है। यह अदत्तादान प्रत्यय नामक क्रियास्थान है ॥८॥

પાંસે યાચના કર્યા વિનાજ તેના ધનને ચોરીથી ગ્રહણ કરી લે છે, અથવા બીજાની પાંસેથી અદત્તને ગ્રહણ કરાવે છે, અથવા અદત્તનું ગ્રહણ કરવાવાળાનું અનુમોદન કરે છે. તે પુરૂષને અદત્તાદાનના નિમિત્તે પાપકર્મનો બંધ થાય છે. આ અદત્તાદાન પ્રત્યય ક્રિયાસ્થન કહેવામાં આવે છે.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે--જે ધનનો સ્વામી કોઈ બીજો હોય અથવા કોઈ પણ માલીક ન હોય, એવા ધનને પોતાના માટે અથવા બીજાના માટે અથવા સ્વયં ગ્રહણ કરવાવાળો, બીજા પાંસે ગ્રહણ-કરાવવાવાળા અને ગ્રહણ કરવાવાળાને અનુમોદન કરવાવાળા અદત્તાદાનથી થવાવાળા કર્મથી બંધાય છે. આ અદત્તાદાન પ્રત્યય નામનું ક્રિયાસ્થાન છે ॥૮॥

विसंवादेति सयमेव हीणे दीणे दुट्ठे दुम्मणे ओहयमणसंकप्पे चिंतासोगसागरसंपविट्ठे करयलपल्हत्थमुहे अट्टज्झाणोवगए भूमिगयदिट्ठिए झियायइ, तस्स णं अज्झत्थया आसंसइया चत्तारि ठाणा एव माहिज्जंति, तं जहा—कोहे माणे माया लोहे अज्झत्थमेव कोहमाणमायालोहे, एवं खलु तस्स तप्पत्तियं सावज्जंति आहिज्जइ, अट्ठमे किरियट्ठाणे अज्झत्थवत्तिएत्ति आहिए ॥सू० ९॥२४॥

छाया—अथाऽपरमष्टमं क्रियास्थानम् अध्यात्मप्रत्ययिकम् इत्याख्यायते। तद्यथानाम कश्चित्पुरुषः नास्ति खलु कोऽपि किञ्चिद्विसम्वादयिता इति स्वयमेव हीनो दीनो दुष्टो दुर्मनाः अपहतमनःसंकल्पः चिन्ताशोकसागरसंप्रविष्टः करतलपर्यस्तमुखः आर्त्तध्यानोपगतः भूमिगतदृष्टिः ध्यायति। तस्य खल्वाऽऽध्यात्मिकानि आसंशयितानि चत्वारि स्थानानि एवमाख्यायन्ते, तद्यथा—क्रोधो मानं माया लोभः, अध्यात्मिका एव क्रोधमानमायालोभाः। एवं खलु तस्य तत्प्रत्ययिकं सावद्य मित्याधीयते। अष्टमं क्रियास्थानम् अध्यात्मप्रत्ययिकमित्याख्यातम् ॥सू० ९॥२४॥

टीका—सम्प्रति—अष्टमं क्रियास्थानमाह—'अहावरे' अथापरम् 'अट्ठमे' अष्टमम् 'किरियट्ठाणे' क्रियास्थानम् 'अज्झत्थवत्तिए' अध्यात्मप्रत्ययिकम्—आत्मानमधिकृत्य प्रवर्त्तते—इत्यध्यात्मम्, तत्र क्रोधादिनिमित्तकम् 'त्ति आहिज्जइ'

---

(८) अध्यात्म प्रत्ययिक क्रियास्थान

'अहावरे अट्ठमे किरियट्ठाणे' इत्यादि।

टीकार्थ—आठवां क्रियास्थान अध्यात्मप्रत्ययिक कहलाता है। आत्मा के आश्रित जो हो सो आध्यात्म है। तात्पर्य यह है कि यह क्रियास्थान क्रोध आदि के निमित्त से होता है। इसका स्वरूप इस

---

(૮) અધ્યાત્મપ્રત્યયિક ક્રિયાસ્થાન

'अहावरे अट्ठमे किरियट्ठाणे' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—આઠમું ક્રિયાસ્થાન અધ્યાત્મ પ્રત્યયિક કહેવાય છે. આત્માના આશ્રયથી જે હોય તે અધ્યાત્મ છે. તાત્પર્ય એ છે કે—આ ક્રિયસ્થાન ક્રોધ વિગેરેના નિમિત્તથી હોય છે. તેનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે.—કોઇ પુરૂષ એવો

इत्याख्यायते। 'से जहाणामए' तद्यथानाम 'केइपुरिसे' कश्चित्पुरुषः 'णत्थि णं किंचि विसंवादेइ' नास्ति खलु किञ्चिद् विसंवादयिता–ईषदपि क्लेशकारकः, इति, तथापि 'सयमेव' स्वयमेव 'हीणे–दीणे–दुट्ठे–दुम्मणे' हीनो दीनो दुष्टः दुर्मनाः तत्र हीनो–निन्दितप्रकृतिकः, दीनः–शोकग्राही, दुष्टः–दोषयुक्तः। दुर्मनाः–दुःखितमिव मनो विद्यते यस्य स दुर्मनाः–उद्विग्नचित्तः 'ओहयमणसंकप्पे' अपहतमनःसंकल्पः–अपहतो विनष्ट इव विद्यते मनसः सङ्कल्पो यस्य स तथा निराशः सन्, 'चिंतासोगसागरसंपविट्ठे' चिन्ताशोकसागरसंप्रविष्टः, चिन्तया शोकसमुद्रे प्रविष्ट इव परिदृश्यमानः, 'करतलपल्हत्थमुहे' करतलपर्यस्तमुखः–करतले पर्यस्तं न्यस्तं मुखं यस्य स तथा, 'अट्टज्झाणोवगए' आर्त्तध्यानोपगतः 'भूमिगयदिट्ठिए' भूमिगतदृष्टिः 'झियायइ' ध्यायति–चिन्तां करोति, दृश्यते कदाचित्कोऽपि पुरुषोऽकारणमेव चिन्तया चाऽऽर्त्तमनाः करतले मुखमाधाय भूमौ दत्ताऽवधानो ध्यायन्, तत्र वाह्यचिन्ताकारणस्याऽभावात्–आन्तरेण कारणेन भवितव्यम्। किं तत्कारणं तत्राह–'तस्स' तस्य पुरुषस्य 'णं अज्झत्थया' 'ण' खलु–निश्चयेन आध्यात्मिकानि–आत्मोत्पन्नानि 'आसंसइया' आसंशितानि–निश्चयं विद्यमानानि, यद्वा–सन्देह-

---

प्रकार है–कोई पुरुष ऐसा है कि किसी विसंवाद बाह्य कारण के बिना ही हीन, दीन, दुष्ट (दोषयुक्त) दुःखित मनवाला–उद्विग्नचित्त, हताश, चिन्ता और शोक के सागर में डूबा हुआ, हथेली पर मुख को थामे हुए, आर्त्तध्यान से युक्त एवं धरती की ओर नजर लगाए हुए होता है। वह चिन्ता में ग्रस्त रहता है।

तात्पर्य यह है कि कोई—कोई मनुष्य निष्कारण ही चिन्ता से पीडित मन वाला, हथेली पर ठुड्डी थामे और नीचे की ओर दृष्टि किए कुछ सोच–विचार करता है। वहां चिन्ता का कोई बाहरी कारण नहीं होता, अतएव कोई आन्तरिक कारण होना चाहिए, वह कारण क्या है? सो कहते हैं–ऐसे पुरुष की चिन्ता से मन में होने वाले चार

હોય છે–કોઈ વિસંવાદનું બાહ્ય–બહારના કારણ વિનાજ હીન, દીન, ચિન્તા અને શોકના સાગરમાં ડૂબેલો, હથેલી પર મુખને થોભીને, આર્તધ્યાનથી યુક્ત તથા ધરતી તરફ નજર લગાવેલો હોય છે, તે ચિન્તામાં મગ્ન રહે છે.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે––કોઈ કોઈ મનુષ્ય નિષ્કારણ–કારણ વિનાજ ચિન્તાથી પીડિત મનવાળા, હથેલી પર માથુ રાખેલ અને નીચેની તરફ નજર કરીને કંઇક સોચ–શોક યુક્ત બનીને વિચારતો હોય છે. ત્યાં ચિંતાનું કોઈ બાહ્ય કારણ હોતું નથી, તેથી જ કોઈ આન્તરિક–અંતરનું કારણ હોવું જોઈએ. તે શું કારણ છે? તે બતાવે છે–એવા પુરૂષને ચિંતાથી

रहितानि 'चत्तारि ठाणा' चत्वारि स्थानानि 'एवं आहिज्जंति' एवमाख्यायन्ते। 'तं जहा' तद्यथा-'कोहे माणे माया लोहे' क्रोधः-मानः-माया-लोभः 'अज्झत्थमेव' आध्यात्मिका एव 'कोह-माण-माया-लोहा' क्रोध-मान-माया-लोभाः, यद्यपि क्रोधादयोऽन्तःकरणधर्माः नत्वात्मन स्ते क्रोधादयः, नचाऽऽत्मधर्मत्वे का क्षतिः-इति वाच्यम्, तथात्वे-मुक्तावस्थायामपि आत्मनि ज्ञानदर्शनवत् तत्सद्भावप्रसंगात्। तथापि-अहं क्रोधवान् इति प्रतीत्या व्यवहारनयाऽनुसारेण क्रोधादीनामात्मधर्मस्वीकारात्, आध्यात्मिकाः क्रोधादय इति नाऽनुपपन्नम्। 'एवं खलु तस्स तप्पत्तियं' एवं खलु तस्य तत्प्रत्ययिकं क्रोधादिकारणकम् 'सावज्जं' सावद्यं कर्म 'त्ति आहिज्जइ' इत्याधीयते, एवं कुर्वत स्तस्य पुरुषस्य क्रोधादिकारणकं पापजनकं कर्म समुत्पद्यते। 'अट्ठमे किरियट्ठाणे' अष्टमं क्रियास्थानम् 'अज्झत्थवत्तिए' अध्यात्मप्रत्ययिकम् 'त्ति आहिए' इत्याख्यातम्, आत्मोत्पन्नत्वात् आध्यात्मिका एते क्रोधादयो विकाराः मनसो विचारस्य च दूषका एवं मालिन्यकारकाश्च भवन्ति। यत्राऽयं क्रोधादिः प्राबल्येन वर्त्तते, तस्य पुरुषस्य आध्यात्मिकसावद्यकर्मबन्धो भवतीति ॥सू० ९॥२४॥

कारण निश्चय कहे गये हैं। वे ये हैं-क्रोध, मान, माया और लोभ। यद्यपि क्रोध आदि आत्मा के स्वाभाविक धर्म नहीं हैं, क्योंकि वे चारित्र मोहनीय कर्म के उदय से उत्पन्न होते हैं और यदि उन्हें आत्मा का स्वाभाविक धर्म मान लिया जाय तो मुक्तावस्था में भी ज्ञान-दर्शन आदि के समान उनका अस्तित्व स्वीकार करना पड़ेगा, तथापि वे आत्मा के असाधारण वैभाविक भाव हैं, और मैं क्रोधवान् हूं' ऐसी प्रतीति भी होती है, इस कारण व्यवहार नय से उन्हें आत्मा का धर्म कहा है। यह क्रोधादि विकार ही बाह्य कारण के अभाव में पुरुष की उदासीनता के कारण बनते हैं। ऐसे पुरुष को क्रोधादि के

મનમાં થવાવાળા ચાર કારણો નિશ્ચયથી કહેલ છે.-ને ચાર કારણો ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ છે.

જો કે ક્રોધ વિગેરે આત્માના સ્વાભાવિક ધર્મ નથી. કેમ કે તે ચારિત્ર મોહનીય કર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થાય છે અને જો તેમને આત્માનો સ્વાભાવિક ધર્મ માની લેવામાં આવે, તો મુક્ત અવસ્થામાં પણ-જ્ઞાન, દર્શન વિગેરેની જેમ તેમનું અસ્તિત્વ સ્વીકારવું પડશે. તો પણ તે આત્માનો અસાધારણ વૈભાવિક ભાવ છે. અને હું ક્રોધવાળો છું'. એવી ખાત્રી પણ થાય છે. તે કારણે વ્યવહાર નયથી તેને આત્માનો ધર્મ કહ્યો છે. આ ક્રોધ વિગેરે વિકારોજ બાહ્ય કારણના અભાવમાં પુરૂષના ઉદાસીન પણાનું કારણ બને છે.

मूलम्—अहावरे णवमे किरियट्ठाणे माणवत्तिए त्ति आहिज्जइ, से जहा णामए केइपुरिसे जातिमएण वा कुलमएण वा बलमएण वा रूवमएण वा तवोमएणं वा सुयमएणं वा लाभमएण वा इस्सरियमएण वा पन्नामएण वा अन्नतरेण वा मयट्ठाणेणं मत्ते समाणे परं हीलेइ निंदेइ खिंसइ गरहइ परिभवइ अवमण्णेइ, इत्तरिए अयं, अहमंसि पुग विसिट्ठजाइ कुलबलाइगुणोववए, एवं अप्पाणं समुक्कस्से, देहच्चुए कम्मबितिए अवसे पयाइ, तं जहा—गब्भाओ गब्भं जम्माओ जम्मं माराओ मारं णरगाओ णरगं चंडे थद्धे चवले माणी यावि भवइ, एवं खलु तस्स तप्पत्तियं सावज्जंति आहिज्जइ, णवमे किरियट्ठाणे माणवत्तिए त्ति आहिए ॥सू० १०॥२५॥

छाया—अथाऽपरं नवमं क्रियास्थानं मानप्रत्ययिकमित्याख्यायते। तद्यथानाम कश्चित् पुरुषो जातिमदेन वा कुलमदेन वा बलमदेन वा रूपमदेन वा तपोमदेन वा श्रुतमदेन वा लाभमदेन वा ऐश्वर्यमदेन वा प्रज्ञामदेन वा अन्यतरेग वा मदस्थानेन मत्तः सन् परं हीलयति निन्दयति जुगुप्सति गर्हति परिभवति अवमन्यते इतरोऽयम् अहमस्मि पुनः विशिष्टजाति कुलबलादिगुणोपेतः, एवमात्मानं समुत्कर्षयेत्। देहच्युतः कर्मद्वितीयोऽवशः प्रयाति, तद्यथा—गर्भतो गर्भम्, जन्मतो जन्म, मरणान्मरणम्, नरकान्नरकम्, चण्डः स्तब्धः चपलः मान्यपि भवति एवं खलु तस्य तत्प्रत्ययं सावद्यमित्याधीयते। नवम क्रियास्थानं मानप्रत्ययिकमित्याख्यातम् ॥सू० १०॥२५॥

निमित्त से पाप का बन्ध होता है। यह अध्यात्मप्रत्ययिक नामक आठवां क्रियास्थान है ॥९॥

એવા પુરૂષને ક્રોધ વિગેરેને નિમિત્તે પાપનો બંધ થાય છે આ અધ્યાત્મપ્રત્યયિક નામનું આઠમું ક્રિયાસ્થાન કહેલ છે. ॥૯॥

टीका—अष्टमं क्रियास्थानं निरूपितं, सम्प्रति-नवमं क्रियास्थानमाह,— 'अहावरे' इत्यादि। 'अहावरे' अथाऽपरम् 'णवमे' नवमम् 'किरियट्ठाणे' क्रियास्थानम् 'माणवत्तिए' मानप्रत्ययिकम् 'त्ति आहिज्जइ' इत्याख्यायते। से जहा णामए' तद्यथानाम 'केइपुरिसे' कश्चित्पुरुषः 'जाइमएण वा' जातिमदेन वा 'कुलमएण वा' कुलमदेन वा, जातिः-क्षत्रियादिः, कुलमिक्ष्वाक्वादिकम्, तन्मदेनाऽभिमानेन-अहं विशिष्टजातिकुलसम्पन्नः, मदन्ये च इमे हीनजातिकुलवन्तः-इत्याद्यभिमानं सन्धत्ते। 'बलमएण वा' बलमदेन वा-बलं सामर्थ्यं शक्तिविशेषः तच्च शरीरवाङ्मनःसम्बन्धि, तदाश्रित्य गर्वं करोति। 'रूवमएण वा' रूपमदेन वा-अहं रूपवान् अन्यस्तु न तथेत्यादिरूपप्रसंशनेन अभिमानं बिभर्त्ति। 'तवो मएण वा' तपोमदेन-तपसो मदस्तपो मदस्तेन। 'सुयमएण वा' श्रुतमदेन वा श्रूयते इति श्रुतम्-शास्त्रम्-तन्मदेन, 'लाभमएण वा' लाभमदेन वा-'इस-

(९) मानप्रत्ययिक क्रियास्थान

'अहावरे णवमे किरियट्ठाणे' इत्यादि।

टीकार्थ—आठवें क्रियास्थान के निरूपण के अनन्तर अब नौवां क्रियास्थान कहते हैं—नौवां क्रियास्थान मान प्रत्ययिक कहलाता है। उसका स्वरूप इस प्रकार है-कोई पुरुष जातिमद या कुल मद से अर्थात् मैं ऐसी ऊंची क्षत्रियादि जाति का हूं ऐसा अभिमान करना यह जातिमद है मैं इक्ष्वाकु आदि विशिष्ट कुल में जन्मा हूं, मेरे सिवाय दूसरे हीन जाति या हीन कुल के हैं, इस प्रकार का अभिमान करता है वह कुलमद है बलमद करता है अर्थात् शरीर वचन या मन सम्बन्धी सामर्थ्य का गर्व करता है मैं सुन्दर हूं-दूसरे नहीं, इस प्रकार रूप का अभिमान करता है, तप का मद करता है श्रुत का मद करता है लाभ का मद करता है, ऐश्वर्य का

(૯) માનપ્રત્યયિક ક્રિયાસ્થાન

'अहावरे णवमे किरियट्ठाणे' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—આઠમા ક્રિયાસ્થાનનું નિરૂપણ કરીને હવે નવમું ક્રિયાસ્થાન માન પ્રત્યયિક કહેવાય છે. તેનુ સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે-કોઈ પુરૂષ જાતિમદ અથવા કુળ મદથી અર્થાત્ હું આવી ઉંચી ક્ષત્રીય વિગેરે જાતિનો છું હું ઈક્ષ્વાકુ વિગેરે વિશેષ પ્રકારના કુળમાં જન્મ્યો છુ. મારા વિના બીજા હીન-નીચી જાત અને નીચા કુળના છે, આવા પ્રકારનું અભિમાન કરે છે, તે કુલમદ કહેવાય છે. તથા શરીર વચન અથવા મન સંબંધી સામર્થ્યનો ગર્વ કરે છે, તે બલ મદ કહેવાય છે હું સુંદર છું બીજાઓ તેવા સુંદર નથી, આ પ્રમાણે રૂપનું અભિમાન કરે છે, તે રૂપમદ છે. તપનું અભિમાન

रियमएण वा' ऐश्वर्यमदेन वा 'पन्नामएण वा' प्रज्ञामदेन वा—प्रज्ञा-बुद्धिस्तन्मदेन, 'अन्नतरेण' अन्यतरेण सर्वमदेन, पपु-एकतरमदेन वा 'मयट्ठाणेण' मदस्थानेन 'मत्ते समाणे' मत्तः सन् यत् किमपि-एकं मदस्थानमासाद्य मत्तः—तादृशाभिमानवान् 'परं' परं स्वातिरिक्तं जनम् 'हीलइ' हीलयति—अवहेलनां करोति, निंदइ' निन्दति 'खिंसइ' जुगुप्सते-घृणां करोति 'गरहइ' गर्हति 'परिभवइ', परिभवति 'अवमण्णेइ' अवमन्यते 'इत्तरिए अयं' इतरोऽयम्—नाऽयं विशिष्टकुलजात्यादिमान्—अपि तु जात्यादिवैशिष्ट्यरहितः, 'अहमंसि पुण' अहमस्मि पुनः 'विसिट्ठकुलबलाइगुणोववेए' विशिष्टकुलबलादिगुणोपेतः, मदतिरिक्ता एते हीनजात्यादिखिन्नाः—अहंतु जात्यादिगुणगणग्रामोपेतः, 'एवं' एवंरूपामनेकामभिमानधारामुपवहन् 'अप्पाणं समुक्कसे' स्वकीयमात्मानं समुत्पेत्—सर्वत उत्कृष्टो भवेत्, अन्याऽन्याऽपेक्षं स्वात्मानमधिकाऽधिकं मन्वानः परं परिनिन्देत, तस्य स्वाभिमानिनस्तद्विधविविधनिन्दाजनितं स्वात्मोत्कर्षजनितं च-यादृशमैहि-काऽऽमुष्मिकं फलं भवितुमर्हति, तादृशमशुभफलं शास्त्रकारः—स्वय-

---

मद करता है प्रज्ञा अर्थात् बुद्धि का मद करता है, इन मदों में से किसी भी एक मद स्थान से मत्त-गर्विला-होता है और इस कारण दूसरे की अवहेलना करता है, निन्दा करता है, घृणा करता है, गर्हा करता है, अपमान करता है, और कहता है कि ये विशिष्ट जातिमान या कुलवान् नहीं है, मैं विशिष्ट कुल, जाति एवं बल आदि गुणों से सम्पन्न हूं, इस प्रकार अभिमान धारण करता हुआ अपना उत्कर्ष प्रकट करता है, दूसरों की अपेक्षा अपने को अधिक मानता है, ऐसे अहंकारी को इस प्रकार दूसरे की निन्दा करने से और अपना उत्कर्ष प्रकट करने से इह-परलोक संबंधी जो फल प्राप्त होता है, उसे

કરે છે, શ્રુતનો મદ કરે છે, લાભનો મદ કરે છે. ઐશ્વર્યનો મદ કરે છે. પ્રજ્ઞા-અર્થાત્ બુદ્ધિનો મદ કરે છે. આ મદોમાંથી કોઈ પણ એક મદસ્થાનથી મત્ત-ગર્વવાળો હોય છે, અને તે કારણે બીજાનો તિરસ્કાર કરે છે. નિંદા કરે છે. ઘૃણા કરે છે. ગર્હા કરે છે; પરાભવ કરે છે, અપમાન કરે છે, અને કહે છે કે-આ વિશેષ પ્રકારથી જાતિવાન્ અથવા કુળવાન નથી, હું વિશેષ પ્રકારની જાત-કુળ અને બળ વિગેરેથી યુક્ત છું. આવા પ્રકારનું અભિમાન ધારણ કરતા થકા પોતાનો ઉત્કર્ષ પ્રગટ કરે છે, બીજાઓ કરતાં પોતાને શ્રેષ્ઠ માને છે, એવા અહંકારીને આ રીતે બીજાની નિંદા કરવાથી અને પોતાનો ઉત્કર્ષ પ્રગટ કરવાથી ઇહ-પરલોક સંબંધી જે ફળ પ્રાપ્ત

मुपदर्शयति-'देहच्चुए' देहच्युतः-मृतः सन् येन शरीरेण तादृशमदमतोऽन्यानां-क्षिपन्नासीत्-तेनाऽऽक्षेपकारिशरीरेण वि च्युतः सन् 'कम्मबितिए' कर्मद्वितीयः कर्मैव द्वितीयं सहकारि यस्य स कर्मद्वितीयः। 'अवसे पयाइ' अवशः-पराधीनः कर्ममात्रसहायः, प्रयाति गच्छति। विद्यमानं शरीरं परित्यज्य परलोकं गच्छति, 'तं जहा' तद्यथा -'गब्भाओ गब्भं' एकस्माद् गर्भाद् गर्भान्तरम् 'जम्माओ जम्मं' जन्मतो जन्म-एकं जन्म प्राप्य पुनरपि जन्मान्तरमाप्नोति। 'माराओ मारं' मरणान्मरणम्-पुनः पुन र्मरणमुपैति। 'णरगाओ णरगं' नारकाद्दुःखाऽधिष्ठानान्नरकम्, पुनर्दुःखाधिष्ठानम्। गर्भजन्ममरणनरकादिवेदनाः-मुहुर्मुहुरनुभवति, इदं तदभिमानम्। एतादृशं घोरदुःखरूपम् अभिमानफलं विचिन्त्य विवेकी कथमपि जात्याद्यभिमानं न कुर्यात्। किन्तु किंपाकफलवत्ततो भेतव्यम्, नैतावन्मात्रमेव फलमशुभात्मक-

---

शास्त्रकार स्वयं दिखलाते हैं। ऐसा अभिमानी पुरुष जब मरता है और जिस शरीर के कारण मदोन्मत्त बना था, उस शरीरको भी जब छोड़ता है, तब सिर्फ उसके किये कर्म ही उसके सहायक होते हैं। वह विवश होकर परलोक की ओर चल देता है। फिर एक गर्भ से दूसरे गर्भ में, एक जन्म से दूसरे जन्म में बार बार-मृत्यु को प्राप्त होता है। नरक से नरक को अर्थात् एक दुःख के स्थान से दूसरे दुःख के स्थान को प्राप्त होता है। गर्भ जन्म, मरण एवं नरक आदि की वेदनाओं को पुनः-पुनः अनुभव करता है।

अभिमान के इस दुःखमय फल को विचार कर किसी भी प्रकार जाति आदि का अभिमान न करे, परन्तु किंपाक फल के समान अभिमान से डरता रहे।

થાય છે, તે શાસ્ત્રકાર પોતે બતાવે છે.-આવો અભિમાની પુરૂષ જ્યારે મરે છે, અને જે શરીરને લીધે તે આવો મદોન્મત્ત બન્યો હતો તે શરીરને પણ છોડે છે, ત્યારે કેવળ તેના કરેલા કર્મોજ તેના સહાયક થાય છે. અને તે પરવશ થઈને પરલોકમાં ચાલ્યો જાય છે. અને તે પછી એક ગર્ભમાંથી બીજા ગર્ભમાં, અને એક જન્મથી બીજા જન્મમાં ઉત્પન્ન થઈ વારંવાર મૃત્યુને પ્રાપ્ત થાય છે. એક નરકથી બીજા નરકમાં અર્થાત્ એક દુઃખ સ્થાનમાંથી બીજા દુઃખના સ્થાનને પ્રાપ્ત થાય છે. ગર્ભ, જન્મ, મરણ, અને નરક વિગેરેની વેદનાઓનો વારંવાર અનુભવ કરે છે. અર્થાત્ ભોગવે છે.

અભિમાનના આ દુઃખમય ફળનો વિચાર કરીને કોઇ પણ પ્રકારે જાતિ વિગેરેનું અભિમાન ન કરે. કોઈનું અપમાન ન કરે, પરંતુ કિંપાક ફળની જેમ અભિમાનથી ડરતા રહે

ऽभिमानिनो भवति, अपितु-इतोऽपि अधिकं दर्शयति-परलोके इहलोकेऽभिमानी नरः 'चंडे थद्धे चवले माणी यावि भवइ' चण्डः स्तब्धः चपलः मानी चापि भवति, तत्र-चण्डः-उग्रतरः, स्तब्धः-अहङ्कारी, चपलः- प्रकृत्या चञ्चलः, मानी--अभिमानी चापि भवति, 'एवं खलु तस्स' एवं खलु तस्य-पुरुषस्य 'तप्पत्तियं' तत्प्रत्ययिकम्-मानकारणकम्-गर्वं निमित्तम् 'सावज्जंति आहिज्जइ' सावद्यं कर्म इत्याधीयते-समुत्पद्यते । अभिमानप्रत्ययेन कर्म समुत्पद्यते एवम्-'णवमे' नवमम् 'किरियट्ठाणे' क्रियास्थानम् 'माणवत्तिए' मानप्रत्ययिकम् 'त्ति आहिए' इत्याख्यातम् इति ॥सू०१०=२६॥

मूलम्-अहावरे दसमे किरियट्ठाणे मित्तदोसवत्तिए त्ति आहिज्जइ, से जहाणामए केइपुरिसे माईहिं वा पिईहिं वा भाईहिं वा भइणीहिं वा भज्जाहिं वा धूयाहिं वा पुत्तेहिं वा सुण्हाहिं वा सद्धिं संवसमाणे तेसिं अन्नयरंसि अहालहुगंसि वि अवराहंसि सयमेव गरुयं दंडं निवत्तेइ, तं जहा-सीओदगवियडंसि वा कायं उच्छोलित्ता भवइ, उसिणोदगवियडेण वा कायं ओसिंचित्ता भवइ, अगणिकाएणं कायं उवडहित्ता भवइ, जोत्तेण वा वेत्तेण वा णेत्तेण वा तयाइ वा कण्णेण वा छियाए

अभिमानी को इतना ही अशुभ फल नहीं प्राप्त होता, अपितु इससे भी अधिक फल भोगना पड़ता है। उसे दिखलाते हैं-इस लोक या परलोक में, जो पुरुष अभिमानी है, उग्रतर है, अहंकारी है, प्रकृति से चपल है और मानी है, उसको गर्व जनित पाप कर्म का बन्ध होता है, अर्थात् अभिमान के कारण कुत्सित कर्म उत्पन्न होते हैं। यह मानप्रत्ययिक क्रियास्थान कहा गया है ॥१०॥

અભિમાનીને એટલું જ અશુભ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ નહીં પણ તેનાથી પણ વધારે ફળ તેને ભોગવવું પડે છે, હવે તે બતાવે છે—આ લોક અથવા પરલોકમાં જે અભિમાની પુરૂષ છે, ઉગ્રતર છે, અહંકારી છે, પ્રકૃતિથી ચપળ છે, અને માની છે, તેને ગર્વથી થવાવાળા પાપકર્મનો બંધ થાય છે અર્થાત્ અભિમાનના કારણે કુત્સિત કર્મ ઉત્પન્ન થાય છે. આ માન પ્રત્યયિક ક્રિયાસ્થાન કહેલ છે. ॥૧૦॥

वा लयाए वा अन्नयरेण वा दवरएण पासाइं उद्दालित्ता भवइ, दंडेण वा अट्ठीण वा मुट्ठीण वा लेलूण वा कवालेण वा कायं आउट्टित्ता भवइ। तहप्पगारे पुरिसजाए संवसमाणे दुम्मणा भवंति, पवसमाणे सुमणा भवंति तहप्पगारे पुरिसजाए दंडपासी दंडगुरुए दंडपुरक्कडे अहिए, इमंसि लोगंसि अहिए परंसि लोगंसि संजलणे कोहणे पिट्ठिमंसि यावि भवइ, एवं खलु तस्स तप्पत्तियं सावज्जंति आहिज्जइ, दसमे किरियट्ठाणे मित्तदोसवत्तिए त्ति आहिए॥सू० ११॥२६॥

छाया—अथाऽपरं दशमं क्रियास्थानं मित्रदोषप्रत्ययिकमित्याख्यायते, तद्यथा नाम कोऽपि पुरुषः मातृभिर्वा पितृभिर्वा भ्रातृभिर्वा भगिनीभिर्वा भार्याभिर्वा दुहितृभिर्वा पुत्रैर्वा स्नुषाभिर्वा सार्धं संवसन् तेषामन्यतमस्मिन् अथ लघुकेऽपि अपराधे स्वयमेव गुरुकं दण्डं निर्वर्तयति, तद्यथा-शीतोदकविकटे वा कायमुच्छोलयिता भवति, उष्णोदकविकटे वा कायमपसिञ्चयिता भवति, अग्निकायेन कायमुपदाहयिता भवति जोत्रेण वा वेत्रेण वा नोदकेन वा त्वचा वा कशया वा छेदकेन वा लतया वा अन्यतरेण वा दवरकेण पार्श्वानि उद्दालयिता भवति, दण्डेन वा अस्थ्ना वा मुष्टिना वा लेष्टुना वा कपालेन वा कायमाकुट्टयिता भवति। तथाप्रकारे पुरुषजाते संवसति दुर्मनसो भवन्ति, प्रवसति सुमनसो भवन्ति। तथाप्रकारः पुरुषजातः दण्डपार्श्वी दण्डगुरुकः दण्डपुरस्कृतः अहितः अस्मिन् लोके अहितः परस्मिन् लोके संज्वलनः क्रोधनः पृष्ठमांसखादकश्चापि भवति। एवं खलु तस्य तत्प्रत्ययिकंसावद्य मित्याधीयते दशमं क्रियास्थानं मित्रदोषप्रत्ययिक मित्याख्यातम् ।सू.११=२६।

टीका- नवमं क्रियास्थानं मानस्थानं निरूप्य दशमं मित्रदोषप्रत्ययिकं निरूपयति-'अहावरे' अथाऽपरम् 'दसमे' दशमम् 'किरियट्ठाणे' क्रियास्थानम्—'मित्त-

(१०) मित्रद्वेष प्रत्ययिक क्रियास्थान

'अहावरे दसमे किरियट्ठाणे' इत्यादि।

टीकार्थ—नौवें क्रियास्थान के निरूपण के पश्चात् दसवें क्रियास्था

(१०) મિત્રદ્વેષ પ્રત્યયિક ક્રિયાસ્થાન

'अहावरे दसमे किरियट्ठाणे' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—નવમા ક્રિયાસ્થાનના નિરૂપણુ પછી દસમા ક્રિયાસ્થાનનું નિરૂ

दोसवत्तिए' मित्रदोषप्रत्ययिकम् 'त्ति अहिज्जइ' इत्यध्यायते 'तं जहा' तद्यथा 'से जहाणामए' तद्यथानाम 'केइ पुरिसे' कश्चित्पुरुषः 'माईहिं वा पिईहिं वा माईहिं वा भइणीहिं वा भज्जाहिं वा धूयाहिं वा पुत्तेहिं वा सुण्हाहिं वा' मातृभिर्वा पितृभिर्वा भ्रातृभिर्वा, भगिनीभिर्वा भार्याभिर्वा दुहितृभिर्वा पुत्रै र्वा स्नुषाभिर्वा 'सद्धिं संवसमाणे' सार्धं संवसन्-माता-पितृ-भ्रातृ-भगिन्यादिभिः सह गृहे वसन् 'तेसिंअन्नयरंसि' तेषामन्यतमस्मिन्, तेषां मध्ये कस्याऽपि 'अहा लहुगंसि वि' अथ लघुकेऽपि 'अवराहंसि' अपराधे संजाते 'सयमेव' स्वयमेव 'गरुयं दंडं निवत्तेइ' गुरुकम्-अत्युग्रं दण्डं निर्वर्त्तयति-ददाति, भगिन्यादौ दैवाद्-अत्यल्पेऽपि अपराधे जाते तदुपरि महद्दण्डं पातयति स्वयमेव, अपराधप्रकारं दर्शयति-'तं जहा' तद्यथा 'सीओदगवियडंसि वा' शीतोदकविकटे वा 'कायं' कायं शरीरम्-अल्पापराधयितु भगिन्यादेः 'उच्छोलित्ता भवइ' उच्छोलयिता भवति, शैशिरिक-शीततरं पवनान्दोलितमपि शरीरं शीतजले पातयति, शीतसलिलेन संसिञ्चयति, अपराधकर्त्तुः, तथा-'उसिणोदगवियडेण वा' उष्णोदकविकटेन वा 'कायं ओसिंचित्ता भवइ' कायमपसिंचयिता भवति, ग्रीष्मकालेऽपराधिनः शरीरम्-अग्नितापितजलेन अपसिञ्चयति 'अगणिकाएण कायं उवडहित्ता भवइ' अग्निकायेन कायमुपदाहयिता भवति, अग्निं प्रज्वाल्य तत्र क्षिपति-अपराधिनम्। 'जोत्तेण

नका निरूपण करते हैं—दसवां क्रियास्थान मित्र द्वेष प्रत्ययिक कहलाता है। उसका स्वरूप इस प्रकार है-कोई पुरुष माता, पिता, भाई, भगिनी, भार्या, दुहिता, पुत्र या पुत्रवधू के साथ निवास करता है। उनमें से किसी के द्वारा छोटासा अपराध हो जाने पर उन्हें स्वयं दंड देता है।

जैसे—भगिनी आदि को शीत काल में भी शीतल जल में गिरा देता है, शीतल जलसे उनके शरीर को सींच देता है। उष्णकाल में अपराधी के शरीर पर आग में तपा जल उंडेल देता है, अग्नि से शरीर को जला देता है-आग जला कर अपराधी को उसमें झोंक देता

પણ કરવામાં આવે છે. દસમું ક્રિયાસ્થાન મિત્રદ્વેષ પ્રત્યયિક કહેવાય છે. તેનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે-કોઇ પુરૂષ માતા, પિતા, ભાઈ, ભગિની-બહેન, પત્ની, પુત્ર અથવા પુત્રવધૂની સાથે રહેતો હોય, તેઓ પૈકી કોઇનાથી કોઈ નાનો એવો અપરાધ થઈ જાય, તો તેને પોતે ભારે દંડ-શિક્ષા કરે છે, જેમકે-બહેન વિગેરેને ઠંડા પાણીમાં પાડે છે. તેના શરીર પર ઠંડુ પાણી છાંટે છે, ઉનાળામાં અપરાધીના શરીર પર અગ્નિ પર ગરમ કરેલ પાણી નાખે છે, અગ્નિથી શરીરને બાળે છે. આગ સળગાવીને અપરાધીને

वा वेत्तेण वा' जोत्रेण वा वेत्रेण वा 'णेत्तेण वा' नोदकेन वा प्रेरकदण्डेन 'तयाइ वा' त्वचा वा-त्वग्निर्मितेन 'कण्णेण वा' कशया वा 'छेयाए वा' छेदकेन वा-परश्वादिना 'लयाए वा' लतया वा 'अन्नयरेण वा' अन्यतरेण वा 'दवरएण वा' दवरकेण वा 'पासाइ उद्दालित्ता भवइ' पार्श्वानि उद्दालयिता भवति, अर्थात्-कशादिभिः पार्श्वस्थं चर्म उत्पाटयति 'दंडेण वा-अट्ठीण वा-मुट्ठीण वा-लेलूण वा-कपालेण वा-कायं आउट्टित्ता भवइ' दण्डेन वा-यष्टयादिना अस्थ्ना वा-मुष्टिना वा-लेष्टुना वा (लोष्टेन) वा-कपालेन वा-घटावयवेन वा कायं-शरीरम्-आकुट्टयिता भवति-हिनस्ति। दण्डादिना प्रहार्य तदीयशरीरं शिथिलयति। 'तहप्पगारे पुरिसजाए' तथाप्रकारे-ईदृशभीषणकर्मकारिपुरुषजाते 'संवसमाणे' संवसति गृहे तदीय पुत्रकलत्रभ्रातृभगिन्यादयः 'दुम्मणा भवंति' दुर्मनसो भवन्ति 'पवसमाणे' प्रवसति-गृहाद्विनिर्गते सति तदीयबान्धवाः 'सुमणा भवंति' सुमनसः-प्रसन्ना भवन्ति' हिमाऽपाये कमलवनवत् इति। 'तहप्पगारे पुरिसजाए' तथाप्रकारो दुष्कर्मा पुरुषजातः। 'दंडपासी' दण्डपार्श्वी-दण्डः पार्श्वे यस्य स तथा, स्वल्पाऽपराधेऽपि अधिकदण्डदायकः 'दंडगुरुए' दण्डगुरुकः

है, जोत से, वेत से, आर लगे डंडे से, चमड़े के चाबुक से, फरसा से, लता से, किसी प्रकार के रास्से से मार-मार कर अपराधी के पार्श्व भाग की चमड़ी उधेड़ देता है या लाठी से, हड्डी से, घूसे से, ढेलेसे, कपाल से शरीर पर आघात पहूंचाता है। डंडे मार-मार कर शरीर को ढीला कर देता है। ऐसा पुरुष जब घर के भीतर रहता है तो उसके माता, पिता, भाई, भगिनी आदि दुःखी और उदास रहते हैं और जब वह घर से बाहर निकल जाता है तो प्रसन्न होते हैं, हिम के नष्ट हो जाने पर कमलवन के समान खिल उठते हैं। ऐसा पुरुष बगल में डंडा रखता है-थोडे से अपराध का अधिक दंड देता है,

---

તેમાં પાડે છે, જોતરથી, વેતથી, આર લગાવેલા ઠંડાથી, ચામડાના ચાબુકથી, ફરસાથી, લતાથી કોઈ પણ પ્રકારથી મારી મારીને અપરાધીના પડખાના ભાગની ચામડી ઉખેડી નાખે છે, અથવા લાકડીથી, હાડકાથી, ધુસ્તાથી, ઢેખલાથી, કપાળથી, શરીર પર પીડા પહોંચાડે છે ડંડા મારી મારીને શરીરને ઢીલુ કરી દે છે. એવો પુરૂપ જ્યારે ઘરની અંદર રહે છે, તો તેના માતા, પિતા, ભાઈ, બહેન વિગેરે દુઃખી અને ઉદાસ રહે છે, અને જ્યારે તે ઘરની બહાર નીકળી જાય છે, ત્યારે તેઓ સઘળા પ્રસન્ન થાય છે, જેમ હિમના નાશ થવાથી કમળ વન ખીલી ઉઠે છે, તેમ તેઓ ખુશી

-दण्डो गुरुर्महान् यस्य स तथा, यस्य महान् दण्डो भवति स दण्डगुरुकः, 'अहिए' अहितः-कस्याऽपि न हितकारी-यो भ्रातरमपि दण्डादिना ताडयति, स कथमन्यं न ताडयिष्यति, इति-अहितो लोकानाम् । एतादृशः पुरुषः 'इमंसि लोगंसि अहिए' अस्मिंल्लोकेऽहितः-अहितकारकः 'परंसि लोगंसि' परलोके च 'संजलणे' संज्वलणे' संज्वलनः-सदैव ज्वलनः-सदैव ज्वलनस्वभावो भवति, 'कोहणे' क्रोधनः-क्रोधशीलो भवति । 'पिट्ठिमंसि यावि भवइ' पृष्ठमांसखादकश्चापि भवति । स्वस्य पापश्लोकश्रोता अतिपिशुनो भवति, 'एवं खलु तस्स' एव खलु तस्य दण्डपुरस्कृतनरस्य 'तप्पत्तियं' तत्प्रत्ययिकं मित्रदोषकारणकम् 'सावज्जं' सावद्यं कर्म 'त्ति आहिज्जइ' इत्याधीयते-समुत्पद्यते 'दसमे' दशमम् 'किरियट्ठाणे' क्रियास्थानम् 'मित्तदोसवत्तिए' मित्रदोषप्रत्ययिकम् 'त्ति आहिए' इत्याख्यातम्-कथितं भवतीति ॥सू० ११-२६॥

मूलम्-अहावरे एक्कारसमे किरियट्ठाणे मायावत्तिए त्ति आहिज्जइ, जे इमे भवंति-गूढायारा तमोकासिया उलूगपत्तलहुया पव्वयगुरुया ते आयरिया वि संता अणारियाओ भासाओ वि पउंज्जंति, अन्नहा संतं अप्पाणं अन्नहा मन्नंति, अन्नं पुट्ठा अन्नं वागरंति, अन्नं आइक्खियव्वं अन्नं आइक्खति। से जहाणामए केइपुरिसे अंतो सल्ले तं सल्लं णो सयं णिहरइ

दंड को ही आगे रखता है और जो किसी का हितकारी नहीं होता-जो अपने भाई आदि का भी डंडे से बात करता है, वह दूसरों का क्या हित करेगा, ऐसा पुरुष इस लोक में अपना अहित करता है और परलोक में सदैव ज्वलनशील होता है, चुगलखोर होता है। ऐसे पुरुष को मित्रद्वेष प्रत्ययिक पाप कर्म का बन्ध होता है। यह मित्रद्वेषप्रत्ययिकनामक क्रियास्थान कहा गया है ॥११॥

થાય છે એવો પુરૂષ બગલમાં દંડો વિગેરે રાખે છે, થોડા અપરાધની ભારે શિક્ષા કરે છે શિક્ષાને જ મુખ્ય ગણે છે. અને જે કોઈનું હિત કરનાર થતો નથી, જે પોતાના ભાઈ વિગેરેની સાથે પણ ડંડાથી વાત કરે છે, તે બીજાનું શું કલ્યાણ કરે? એવો પુરૂષ આ લોકમાં પોતાનું અહિત કરે છે, અને પરલોકમાં હંમેશા જ્વલનશીલ-બળતરાના સ્વભાવ વાળો હોય છે. ચાડિયો હોય છે, એવા પુરૂષને મિત્રદ્વેષ પ્રત્યયિક પાપકર્મનો બંધ થાય છે, આ મિત્રદ્વેષ પ્રત્યયિક નામનું ક્રિયાસ્થાન છે. ॥૧૧॥

णो अन्नेण णिहरावेइ णो पडिविद्धंसेइ, एवमेव णिण्हवेइ, अविउट्टमाणे अंतो अंतो रियइ, एवमेव माई मायं कट्टु णो आलोएइ णो पडिक्कमेइ णो णिंदइ णो गरहइ, णो विउट्टइ णो विसोहेइ णो अकरणाए अब्भुट्ठेइ णो अहारिहं तवोकम्मं पायच्छित्तं पडिवज्जइ, माई अस्सिं लोए पच्चायाइ माई परंसि लोए पुणो पुणो पच्चायाइ निंदइ गरहइ पसंसइ णिच्चरइ ण नियट्टइ णिसिरियं दंडं छाएइ, माई असमाहडसुहलेस्से यावि भवइ, एवं खलु तस्स तप्पत्तियं सावज्जंति आहिज्जइ, एक्कारसमे किरियट्ठाणे मायावत्तिए त्ति आहिए ॥सू० १२॥२७॥

छाया—अथाऽपरमेकादशं क्रियास्थानं मायाप्रत्ययिकमित्याख्यायते । ये इमे भवन्ति गूढाचाराः तमः काषिणः उलूकपत्रलघवः पर्वतगुरुकाः ते आर्या अपि सन्तः अनार्या भाषा अपि प्रयुञ्जते । अन्यथा सन्तमात्मानमन्यथा मन्यन्ते अन्यत् पृष्टा अन्यद् व्यागृणन्ति अन्यस्मिन् आख्यातव्ये अन्यद् आख्यान्ति । तद्यथा नाम कश्चित् पुरुषः अन्तः शल्यः तं शल्यं नो स्वयं निर्हरति नाऽप्यन्येन निर्हारयति नाऽपि प्रतिविध्वंसयति, एवमेव निह्नुते पीडचमानः अन्तः अन्तः रीयते, एवमेव—मायी मायां कृत्वा नो आलोचयति नो प्रतिक्रमते नो निन्दति नो गर्हते नो त्रोटयति नो विशोधयति नो अकरणाय अभ्युत्तिष्ठते नो यथार्ह तपः-कर्म प्रायश्चित्तं प्रतिपद्यते, मायी अस्मिन् लोके प्रत्यायाति मायी परस्मिन् लोके पुनः पुनः प्रत्यायाति निन्दति गर्हते प्रशंसति निश्चरति न निवर्त्तते । निसृज्य दण्डं छादयति, मायी असमाहतशुभलेश्यश्चाऽपि भवति एवं खलु तस्य तत्प्रत्ययिकं सावद्य मित्याधीयते, एकादशं क्रियास्थानं मायाप्रत्ययिकमित्याख्यातम् ॥सू० १२=२७॥

टीका—'मित्रदोषप्रत्ययिकं दशमं क्रियास्थानं निरूपितं सम्प्रति माया

---

(११) मायाप्रत्ययिक क्रियास्थान

'अहावरे एक्कारसमे किरियट्ठाणे' इत्यादि ।

टीकार्थ—मित्र द्वेष प्रत्ययिक नामक दसवें क्रियास्थान का निरूपण

---

(११) માયા પ્રત્યયિક ક્રિયાસ્થાન

'अहावरे एक्कारसमे किरियट्ठाणे' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—મિત્રદ્વેષ પ્રત્યયિક નામનું દસમાં ક્રિયાસ્થાનનું નિરૂપણ કે

प्रत्ययिकमेकादशं क्रियास्थानं दर्शयितुमाह-'अहावरे' इत्यादि, 'अहावरे' अथाऽपरम् 'एक्कारसमे' एकादशम् 'किरियट्ठाणे' क्रियास्थानम् 'मायावत्तिए' मायाप्रत्ययिकम्-मायाकारणकम् 'त्ति आहिज्जइ' इत्याख्यायते। 'जे इमे भवंति' ये इमे-वक्ष्यमाणाः पुरुषा भवन्ति 'गूढायारा' गूढाचाराः, गूढोऽन्यैरदृश्य आचारो व्यवहारो येषां ते तथा, 'तमोकसिया' तमः काषिणः, यथा तथा विश्वासमुत्पाद्य लोकानां प्रतारकाः-लोकवञ्चका इत्यर्थः, 'उलूगपत्तलहुया' उलूकपत्रलघवः -उलूकपत्रवद् अतिलघवोऽपि-तत्रोलूकः-पक्षिविशेषः 'घूक' इति लोकप्रसिद्धः 'पव्वयगुरुया' पर्वतगुरुकाः यद्यपि ते भवन्ति तूलादपि लघवस्तथापि स्वात्मानं पर्वतवद् अतिगुरुतरं मन्यते, यद्यपि ते अतिदुष्टाः परवञ्चकास्तुच्छा उलूकपत्रवल्लघुकास्तथापि पर्वतवद् गुरुतरं स्वात्मानं मन्यमानाः वयमेव सर्वतः श्रेष्ठा नान्ये इत्थं भूताः 'ते आरिया वि' ते आर्या अपि 'संता' सन्तः 'अणारियाओ' अनार्या अपभ्रंशाः कुत्सिता इति यावत् 'भासाओ वि' भाषा अपि 'पउंजति' प्रयुञ्जते-आर्या अपि-अनार्या सावद्यभाषां वदन्ति 'अन्नहा संतं अप्पाणं अन्नहा मन्नंति' अन्यथा सन्तमपि आत्मानमन्यथा मन्यन्ते, मायाविनः पुरुषा अविद्वांसोऽपि स्वात्मानं विद्वांसं मन्यन्ते इत्यर्थः, 'अन्नं पुट्ठा अन्नं वाग-

---

किया गया। अब ग्यारहवें माया प्रत्ययिक क्रियास्थान को दिखलाने के लिए कहते हैं-ग्यारहवां क्रियास्थान मायाप्रत्ययिक कहलाता है। जो पुरुष गूढ-जिसका दूसरों को पता न चले ऐसे आचार वाले होते हैं, लोगों को विश्वास उत्पन्न करके ठगते हैं, उलूक के पंख के समान अत्यन्त हल्के होते हुए भी अपने को पर्वत के समान-महान् मानते हैं, वे आर्य होते हुए भी अनार्य भाषाओं का प्रयोग करते हैं, अन्य प्रकार के होते हुए भी अपने को अन्य प्रकार का दिखलाते हैं विद्वान् न होते हुए भी अपने को विद्वान् प्रदर्शित करते हैं, कुछ पूछने पर और ही

વામાં આવી ગયુ હવે આ અગિયારમું ક્રિયાસ્થાન માયા પ્રત્યયિક નામનું કહેવામાં આવે છે.-જે પુરૂષ ગૂઢ-એટલે કે જેનો બીજાઓને પત્તો ન લાગે એવા સ્વભાવવાળો હોય છે, લોકોને વિશ્વાસમાં લઈને તેઓને ઠગે છે, ઘુવડની પાંખની માફક અત્યંત હલકા હોવા છતાં પણુ પોતાને પર્વતની જેમ ભારે-મહાન્ માને છે, તેઓ આર્ય હોવા છતાં પણ અનાર્ય ભાષાઓનો પ્રયોગ કરે છે, અન્ય પ્રકારના હોવા છતાં પણુ પોતાને વિદ્વાન્ કહેવડાવે છે, અને કંઈક પૂછવામાં આવે ત્યારે ઉલટી વાત કહે છે. ન્યાયની વાત પૂછવામાં

रंति' अन्यत् पृष्टा अन्यद् व्यागृणन्ति-न्यायमार्गं पृष्टा वदन्ति विपरीतम्-एवम् 'अन्नं आइक्खियव्वं अन्नं आइक्खंति' अन्यस्मिन् आख्यातव्ये अन्यद्-आख्यान्ति पृष्टमर्थं जीवरक्षादिकम् अप्रतिपाद्य प्रासङ्गिकविषयमपहायाऽप्रासङ्गिकं प्राणातिपातादिकं वदन्ति। 'से जहाणामए' तद्यथा नाम 'केइ पुरिसे' कश्चित्पुरुषः 'अंतो सल्ले' अन्तः शल्यः-हृदि विद्यते मायाशल्यं यस्य स तथा 'तं सल्लं' तं शल्यम् 'णो सयं णिहरइ' नो स्वयं निर्हरति-न स्वयं निष्काशयति हृदयात् 'णो अण्णेण वि णिहरावेइ' नो अन्येनाऽपि निर्हारयति-परद्वाराऽपि न निष्काशयति 'णो पडिविद्धंसेइ' नो प्रतिविध्वंसयति-विनाशयति न शल्यम्। किन्तु एवमेव 'निण्हवेइ' एवमेव निन्हुते-आच्छादयति। तथा-'अवि उट्टमाणे अंतो अंतो रियइ' पीड्यमानः शल्यव्यथया-अन्तः अन्तः-मध्ये-मध्ये-हृदये वेदनां रीयते-अनुभवति। 'एवमेव माई' एवमेव मायावान् पुरुषः 'मायं' मायाम् 'कट्टु' कृत्वा 'णो आलोएइ' नो आलोचयति-आलोचनां नैव करोति। 'णो पडिक्कमेइ' नो प्रतिक्रमते 'णो णिंदइ' नो निन्दति-स्वकीयमायाम् 'णो गरहइ' नो गर्हते-आत्मानम् 'णो विउट्टइ' नो व्यावर्त्तयति-न निवारयति निन्दनीयां मायाम् 'णो विसोहेइ' नो

कुछ उत्तर देते हैं-न्याय की बात पूछने पर उलटी बात कहते हैं, जीव रक्षा आदि को स्वीकार न करके और प्रासंगिक विषय को छोड़ कर अप्रासंगिक प्राणातिपात आदि का कथन करते हैं।

जैसे कोई पुरुष हृदय में चुभे हुए शल्य को स्वयं नहीं निकालता है, दूसरे से भी नहीं निकलवाता है. न उस शल्य को नष्ट करता है, किन्तु उसे छुपाता है, और उस शल्य से भीतरही भीतर व्यथा का अनुभव करता हैं, इसी प्रकार मायावी पुरुष माया करके उसकी न आलोचना करता है, न प्रतिक्रमण करता है, न निन्दा करता है, न गर्हा करता है, न उसका निवारण करता है, न विशोधन करता

આવે તો બીજી જ વાત કહે છે જીવ રક્ષા વિગેરેનો સ્વીકાર ન કરતાં અને પ્રસંગોપાત ઉપસ્થિત વિષયને છોડીને અપ્રાસંગિક-પ્રસંગ વિનાના પ્રાણાતિપાત વિગેરેનું કથન કરે છે

જેમ કોઈ પુરૂષ હૃદયમાં પેઠેલા શલ્યને પોતે કહાડતો નથી, બીજા પાંસે પણ કઢાવતો નથી, તેમજ એ શલ્યનો નાશ પણ કરતો નથી, પરંતુ તેને છૂપાવે છે. તેથી તે શલ્યથી અંદરને અંદર જ-મનમાં જ પીડાનો અનુભવ કરે છે, એજ પ્રમાણે માયાવી પુરૂષ માયા કરીને તેની આલોચના કરતો નથી, તથા પ્રતિક્રમણ કરતો નથી, નિંદા કરતો નથી, ગર્હા કરતો નથી, તેમજ તેનુ નિવારણ કરતો નથી, તથા વિશોધન-શુદ્ધિ કરતો નથી,

विशोधयति-सरलभावेन तादशीं मायाम् 'णो अकरणाए' अब्भुट्टेइ, नोऽकरणायाऽभ्युत्तिष्ठते-अतःपरं मायायाः अकरणाय नोद्यतो भवति, अकरणेन ततो विमुच्येत। 'णो अहारियं तवोकम्मं पायच्छित्तं पडिवज्जइ' नो यथार्हं तपः कर्म प्रायश्चित्तं प्रतिपद्यते, मायात आत्मानं विशोधयितुं मायां निवर्त्तयितुं च शास्त्रोक्तं प्रायश्चित्तं तपःकर्माऽपि नो संपादयति-येन माया विनाशो-भवेत्। 'माई अस्सि लोए पच्चायाइ' मायी अस्मिन् लोके अविश्वासपात्रता प्राप्तये दुःखानुभवाय च प्रत्यायाति। 'माई परंसि लोए' मायी परस्मिल्लोके पुनः पुनः 'पच्चायाइ' अधोगतिप्राप्तये प्रत्यायाति, एतादृशोहि मायी 'निंदइ' निन्दति परान् 'गरहइ' गर्हतेऽन्यान् 'पसंसइ' प्रशंसति-स्वात्मानम् 'णिच्चरइ' निश्चरति-पुनः पुन मीयारूपेण असदनुष्ठानमेव करोति, 'ण णियट्टेइ' न निवर्त्तते मायारूपादनुष्ठानात्। 'णिसिरियं दंडं छाएइ' निसृज्य दण्डं छादयति प्राणिषु दण्डं कृत्वाऽपि तं दण्डं गोपयति। 'माई असमाहडसुहलेस्से यावि भवइ' मायी असमाहृतशुभलेश्यश्चापि भवति-अप्रशस्तलेश्यो भवतीति, 'एवं खलु तस्स' एवं खलु तस्य मायिनः 'तप्पत्तियं' तत्प्रत्ययिकं-तत्कारणकम् 'सावज्जंति' सावद्यम् 'त्ति आहिज्जइ' इत्याधीयते, मायाकरणात्सावद्यकर्मणां बन्धो भवति-मायिनाम् 'एक्कारसमे' एकादशम् 'किरियट्ठाणे' क्रियास्थानम् 'मायावत्तिए' मायाप्रत्ययिकम् 'त्ति आहिज्जइ' इत्याख्यातम्, इति एकादशं मायाप्रत्ययिकं क्रियास्थानम् ॥सू० १२=२७॥

है और न उसे पुनः न करने के लिए उद्यत होता है न उस माया की विशुद्धि के लिए यथोचित प्रायश्चित-तपः कर्म अंगीकार करता है। ऐसा मायाचारी पुरुष इस लोक में दुःख भोगता है परलोक में वार-वार दुःख भोगता है, वह दूसरों की निन्दा करता है, गर्हा करता है, अपनी प्रशंसा करता है, पुनः-पुनः मायाचार पूर्वक अनुष्ठान करता है, किन्तु माया रूप असदाचरण से निवृत्त नहीं होता है। प्राणियों की हिंसा करके भी उसे छिपाता है। वह अशुभ लेश्या वाला होता

અને તે ફરી ન કરવાનો પ્રયત્ન કરતો નથી, તથા તે માયાની વિશુદ્ધિ માટે યોગ્ય પ્રાયશ્ચિત-તપ કર્મનો સ્વીકાર કરતો નથી, એવો માયાવી પુરૂષ આ લોકમાં દુઃખ ભોગવે છે. પરલોકમાં પણ વારંવાર દુઃખ ભોગવે છે. તે બીજાઓની નિંદા કરે છે. ગર્હા કરે છે. પોતાની પ્રશંસા કરે છે. વારંવાર માયાચાર પૂર્વક અનુષ્ઠાન કરે છે. પરંતુ માયા રૂપ અસદાચરણથી નિવૃત્ત થતા નથી. પ્રાણિયોની હિંસા કરીને પણ તેને છુપાવે છે. તે અશુભ લેશ્યા

मूलम्—अहावरे बारसमे किरियट्ठाणे लोभवत्तिए त्ति आहिज्जइ, जे इमे भवंति, तं जहा—आरन्निया आवसहिया गामंतिया कण्हुई रहस्सिया णो बहुसंजया णो बहुपडिविरया सव्वपाणभूयजीवसत्तेहिं ते अप्पणा सच्चामोसाइं एवं विउंजंति, अहं ण हंतव्वो अन्ने हंतव्वा अहं ण अज्जावेयव्वो, अन्ने अज्जावेयव्वा, अहं ण परिघेत्तव्वो अन्ने परिघेत्तव्वा अहं ण परितावेयव्वो अन्ने परितावेयव्वा अहं ण उद्दवेयव्वो अन्ने उद्दवेयव्वा, एवमेव ते इत्थिकामेहिं मुच्छिया गिद्धा गढिया गरहिया अज्झोववन्ना जाव वासाइं चउपंचमाइं छद्दसमाइं अप्पयरे वा भुज्जयरे वा भुंजित्तु भोगभोगाइं कालमासे कालं किच्चा अन्नयरेसु आसुरिएसु किव्विसिएसु ठाणेसु उववत्तारो भवंति, तओ विप्पमुच्चमाणा भुज्जो भुज्जो एलमूयत्ताए तमूयत्ताए जाइमूयत्ताए पच्चायंति, एवं खलु तस्स तप्पत्तियं सावज्जंति आहिज्जइ, दुवालसमे किरियट्ठाणे लोभवत्तिए त्ति आहिए। इच्चेयाइं दुवालस किरियट्ठाणाइं दविएणं समणेण वा माहणेण वा सम्मं सुपरिजाणिअव्वाइं भवंति ॥सू० १३॥२८॥

छाया—अथाऽपरं द्वादशं क्रियास्थानं लोभप्रत्ययिकमित्याख्यायते ये इमे भवन्ति तद्यथा—आरण्यकाः आवसथिकाः, ग्रामान्तिकाः, केचिद्राहसिकाः नो बहुसंयताः नो बहुप्रतिविरताः सर्वप्राणभूतजीवसत्त्वेभ्यः ते आत्मना सत्य-

है। ऐसे मायावी को माया के निमित्त से पापकर्म का बन्ध होता है। यह मायाप्रत्ययिक ग्यारहवां क्रियास्थान कहा गया है ॥१२॥

વાળા હોય છે. એવા માયાવીને માયાના નિમિત્તથી પાપકર્મનો બંધ થાય છે. આ રીતે માયા પ્રત્યયિક નામનું અગ્યારમું ક્રિયાસ્થાન કહેલ છે ॥૧૨॥

प्राणाभूतानि एवं विजुञ्जन्ते-अहं न हन्तव्योऽन्ये हन्तव्याः अहं नाऽऽज्ञापयितव्यो-ऽन्ये आज्ञापयितव्याः। अहं न परितापयितव्योऽन्ये परितापयितव्याः अहं न परि-ग्रहीतव्योऽन्ये परिग्रहीतव्याः अहं न उपद्रावयितव्योऽन्ये उपद्रावयितव्याः, एव मेव ते स्त्रीकामेषु मूर्च्छिताः गृद्धाः ग्रथिताः गर्हिताः अध्युपपन्ना यावद् वर्षाणि चतुः पञ्च षड् दशकानि अल्पतरान् वा भूयस्तरान् वा भुक्त्वा भोगान् कालमासे कालं कृत्वा अन्यतरेषु आसुरिकेषु किल्बिषिकेषु स्थानेषु उपपत्तारो भवन्ति। ततो विप्रमुच्यमानाः भूयो भूयः एलमूकत्वाय तमस्त्वाय जातिमूकत्वाय प्रत्यायान्ति। एवं खलु तस्य तत्प्रत्ययिकं सावद्यमित्याधीयते द्वादशं क्रियास्थानं लोभप्रत्य-यिकमित्याख्यातम्। इत्येतानि द्वादशक्रियास्थानानि द्रव्येण श्रमणेन वा माहनेन वा सम्यक्सुपरिज्ञातव्यानि भवन्ति ॥सू० १३=२८॥

टीका—एकादशं क्रियास्थानं मायाप्रत्ययिकं निरूपितं सम्प्रति-द्वादशं क्रियास्थानं लोभप्रत्ययिकमारभ्यते। 'अहावरे' अथाऽपरम् 'बारसमे' द्वादशम् 'किरियट्ठाणे' क्रियास्थानम् 'लोभवत्तिए' लोभप्रत्ययिकम् 'त्ति आहिज्जइ' इत्या ख्यायते, 'जे इमे भवंति' ये-इमेऽग्रे वक्ष्यमाणा भवन्ति, 'तं जहा' तद्यथा-'आरन्निया' आरण्यका:-अरण्यनिवासिनः-तापसाः, केचन पाखण्डिनो वने वसन्ति तत्र कन्दमूलपर्णसचित्तजलमभ्यहरन्तो भवन्ति, केचन वृक्षमूले वसन्ति,

---

'अहावरे बारसमे किरियट्ठाणे' इत्यादि।

टीकार्थ—मायाप्रत्ययिक क्रियास्थान का निरूपण किया जा चुका। अब लोभप्रत्ययिक बारहवें क्रियास्थान आरंभ किया जाता है। बारहवां क्रियास्थान लोभप्रत्ययिक कहलाता है। ये जो लोग अरण्य में निवास करने वाले तापस होते हैं-कोई पाखंडी वन में वास करते हैं और वहां कन्द मूल एवं पत्ते तथा सचित्त जल का उपभोग करते हैं,

---

(१२) લોભપ્રત્યયિક ક્રિયાસ્થાન

'अहावरे बारसमे किरियट्ठाणे' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ--માયાપ્રત્યયિક નામના ક્રિયાસ્થાનનું નિરૂપણ કરવામા આવી ગયું હવે બારમા લોભ પ્રત્યયિક નામના ક્રિયાસ્થાનનો આરંભ કરવામાં આવે છે.-બારમું ક્રિયાસ્થાન લોભ પ્રત્યયિક કહેવાય છે.

જે આ જંગલમાં વસનારા તાપસ લોકો હોય છે,—કોઈ પાખંડીઓ વનમાં વાસ કરે છે અને ત્યાં કંદમૂળ અને પાનડા તથા સચિત્ત જળનો

केचन पर्णादिकुटिं निर्माय वसन्ति, केचन ग्रामादेव व्यवहारं कुर्वन्तो ग्रामे-एव वसन्ति, ग्रामसमीपे वा, यद्यपीमे पाखण्डिनो न त्रसजन्तूनां घातं कुर्वन्ति, तथाऽपि-एकेन्द्रियजीवानां स्वनिर्वाहाय घातं कुर्वन्त्येव। यथा-तापसादयः-इमे द्रव्यरूपेणाऽनेकप्रकारकव्रतपालनं कुर्वन्तोऽपि, भावव्रतं नैव पालयन्ति। कुतः -भावव्रतकारणस्य सम्यग् ज्ञानस्याऽभावत्। अतो वस्तुत इमे व्रतहीना एव, इमे पाखण्डिनः-स्वार्थसाधनाय कल्पितामनेकविधां कथामपि कुर्वन्ति। एतेषां वचनमपि-अंशतः कञ्चित् सत्यमसत्यं वा भवति। ते एवं कथयन्ति-वयं ब्राह्मणा स्तापसाः। अतो वयं न हन्तव्याः, कशादिभिः शूद्रा इमे दण्डादिना ताडनीया

कोई वृक्ष के मूल में रहते हैं, कोई पत्तों आदि की कुटिया बनाकर रहते हैं, कोई ग्राम से अपना निर्वाह करते हुए ग्राम में ही निवास करते हैं या ग्राम के समीप निवास करते हैं। ये पाखंडी यद्यपि त्रस जीवों का घात नहीं करते तथापि अपने निर्वाह के लिए एकेन्द्रिय जीवों का घात करते ही हैं। तापस आदि द्रव्य रूप से अनेक प्रकार के व्रतों का पालन करते हुए भी भावव्रत का पालन नहीं करते हैं, क्योंकि भावव्रत का पालन करने के लिए सम्यग् ज्ञान अपेक्षित है और वह उन्हें नहीं होता है। इस कारण वास्तव में वे व्रतहीन ही हैं। वे पाखंडी अपना स्वार्थ साधने के लिए अनेक प्रकार की कथा भी किया करते हैं। उनके वचन आंशिक रूप से सत्य या असत्य होते हैं। वे कहते हैं-हम ब्राह्मण तापस हैं, अतएव हनन करने योग्य नहीं हैं। ये शूद्र हैं, इनको चाबुक आदि से तथा डंडा आदि से ताड़न

ઉપભોગ કરે છે, કોઇ ઝાડના મૂળમાં રહે છે કોઇ પાનડા વિગેરેની કુટિરે। બનાવીને રહે છે, કોઈ ગામમા પોતાના નિર્વાહ કરતા થકા ગામમાં જ રહે છે. અથવા ગામની નજીકમાં નિવાસ કરે છે અથવા ગામની સમીપે નિવાસ કરે છે, આ પાખંડી જો કે ત્રસ જીવોના ઘાત કરતા નથી તો પણ પોતાના-નિર્વાહ માટે એકેન્દ્રિય જીવોનો ઘાત કરે જ છે. તાપસો વિગેરે દ્રવ્યપણાથી અનેક પ્રકારના વ્રતોનુ પાલન કરતા થકા પણ ભાવ વ્રતનું પાલન કરતા નથી, કેમકે ભાવ વ્રતનું પાલન કરવા માટે સમ્યક્ જ્ઞાનની અપેક્ષા રહે છે અને તેઓમા તે હોતુ નથી. તેથી વાસ્તવિક રીતે તેઓ વ્રત વિનાના જ હોય છે તે પાખડિયો પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા માટે અનેક પ્રકારની કથાઓ પણ કર્યા કરે છે, તેઓના વચનો અંશત. સત્ય અથવા અસત્ય હોય છે. તેઓ કહે છે.-કે અમો બ્રાહ્મણ તાપસ છીએ તેથી માર-વાને યોગ્ય નથી આ શૂદ્ર છે, તેને ચાબકા વિગેરેથી તથા ડંડા વિગેરેથી

इति। एतानेव पाखण्डिनोऽधिकृत्य सूत्रकारः कथयति 'आरन्निया' इत्यादि। 'आवसहिया' आवसथिकाः कुटीं निर्माय वसन्ति, 'गामंतिया' ग्रामान्तिकाः-ग्रामसमीपे एव वसन्ति 'कण्हुई रहस्सिया' केचिद्राहसिकाः-गुप्तक्रियाकर्त्तारो भवन्ति, केचन 'णो वहुसंजया णो वहुपडिविरया' नो वहुसंयताः-नो सर्वसावद्यनिवृत्ताः-ते न सर्वथा निवृत्तकर्माणो भवन्ति नो वहु प्रतिविरताः-न सर्वव्रतपालकाः 'सव्वपाणभूयजीवसत्तेहिं' सर्वप्राणभूतजीवसत्त्वेभ्यः, 'नो वहुसंयताः नो विरताः' एतेषां जीवानां हिंसातो न सर्वथा निवृत्ताः, 'ते अप्पणा सच्चामोसाइं एवं पउंजंति' ते पाखण्डिनः तापसप्रभृतयः-आत्मना-स्वयं सत्यानि मृषावचनानि च प्रयुञ्जते-वदति। तथाहि-'अहं ण हंतव्वो' अहन्न हन्तव्यः-दण्डादिना न ताडयितव्यः सत्यपि अपराधे, किन्तु-'अन्ने हंतव्वा' अन्ये-शूद्रादयो हन्तव्याः 'अहं ण अज्जावेयव्वो' अहं नाऽऽज्ञापयितव्यः-अनभिमतकार्येषु न प्रवर्त्तयितव्यः, 'अन्ने अज्जावेयव्वा' अन्ये-शूद्रादय आज्ञापयितव्याः, नीचवर्णी·

करना चाहिए। ऐसे पाखंडीयों के विषय में सूत्रकार कहते हैं-वे अरण्य में निवास करने वाले, कुटीर बनाकर रहने वाले, ग्राम के समीप निवास करने वाले, कोई-कोई गुप्त क्रिया करने वाले होते हैं। वे न सर्व सावद्य से विरत होते हैं और न सर्व व्रतों के पालक होते हैं। समस्त प्राणों, भूतों, जीवों और सत्वों की हिंसा से सर्वथा निवृत नहीं होते हैं। वे सच्चे-झूठे वचनों का प्रयोग करते हैं। जैसे-अपराध होने पर भी मैं हन्तव्य नहीं हूं अर्थात् दंड आदि से ताडनीय नहीं हूं, अन्य शूद्रादिक हन्तव्य हैं, मैं अनिष्ट कार्यों में प्रवृत्त करने योग्य नहीं हूं, दूसरे शूद्रादिक प्रवृत्त करने योग्य हैं, मैं दास या भृत्य बनाने

મારવા જોઈએ એવા પાખંડિયોના સંબંધમાં સૂત્રકાર કહે છે કે-તેઓ જંગલમાં નિવાસ કરનારાઓ, કુટિયો બનાવીને રહેનારાઓ, ગ્રામની સમીપમાં નિવાસ કરનારાઓમાં કોઈ કોઇ ગુપ્ત ક્રિયાઓ કરવાવાળા હોય છે, તેઓ સર્વ સાવદ્યથી વિરત હોતા નથી, તેમજ સર્વ વ્રતોનું પાલન કરવાવાળા પણ હોતા નથી. સઘળા, પ્રાણો, ભૂતો, જીવો, અને સત્વોની હિંસાથી સર્વથા નિવૃત્ત થતા નથી, તેઓ સાચા કે ખોટા વચનોનો પ્રયોગ કરે છે, જેમકે-અપરાધ હોવા છતાં પણ હું હંતવ્ય-મારવા યોગ્ય નથી, અર્થાત્ દંડ વિગેરેથી શિક્ષા કરવાને યોગ્ય નથી, અન્ય શૂદ્ર વિગેરે હન્તવ્ય-શિક્ષા કરવાને યોગ્ય છે, હું અયોગ્ય કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરવા યોગ્ય નથી. બીજા શૂદ્રો વિગેરે તેવા કાર્યોમાં પ્રવૃત્તિ કરાવવા યોગ્ય છે, હું દાસ અથવા ચાકર બનવાને

दावेव आज्ञादिका कर्त्तव्या न पुनरस्मत्सु विशिष्टेषु 'अहं ण परिघेतव्वो' अहं न परिग्रहीतव्यः-अयं मम भृत्य इति कृत्वा स्वाधीनतया न स्वीकर्त्तव्यः न परिग्रहीतुं योग्यः, अपितु 'अन्ने परिघेतव्वा' अन्ये जीवाः परिग्रहीतव्या 'अहं ण परितावेयव्वो' अहं न परितापयितव्यः, किन्तु 'अन्ने परितावेयव्वा' अन्ये परितापयितव्याः-अन्नाद्यवरोधेन ग्रीष्मतापादौ स्थापनेन मदतिरिक्ताः क्षुद्रा जन्तवः शूद्रादयः परितापयितव्याः 'अहं णो उद्दवेयव्वो' अहन्नोपद्रावयितव्यः-विषशस्त्रादिना न मारयितव्यः, किन्तु-'अन्ने उद्दवेयव्वा' अन्ये-मद्व्यतिरिक्ताः शूद्रादयः क्षुद्रजन्तवः उपद्रावयितव्याः। एवमेव ते तापसप्रभृतयः पाखण्डिनः 'इत्थियकामेहिं' स्त्रीकामेषु वनितायां कामभोगादौ च 'मुच्छिया' मूर्च्छिताः-आसक्ता स्ते उपदेशकाः 'गिद्धा' गृद्धाः-गृद्धिः-अभिलाषा, सा च वनितादिबाह्यवस्तुविषयिणी-तया युक्ताः सदैव कामभोगान्वेषणे संलग्नाः, 'गढिया' ग्रथिताः-विषये ग्रथिताः 'गरहिया' गर्हिताः-निन्दिताः-शिष्टैः, 'अज्झोववन्ना' अध्युपपन्नाः-निरन्तरकामभोगविषयकचिन्तया व्यग्राः, 'जाव' यावत् 'चत्ताइं च पंचमाइं छद्दसमाइं'

के लिए योग्य नहीं हूं, दूसरे दास बनाने योग्य हैं, मैं परितापनीय नहीं हूं अर्थात् अन्नपानी में रुकावट डाल कर अथवा धूप आदि में खड़ा करके संताप पहुंचाने योग्य नहीं हूं, किन्तु दूसरे परितापनीय हैं मैं खड़ा करके संताप पहुंचाने योग्य नहीं हूं, किन्तु दूसरे परितापनीय हैं, मैं विष या शस्त्र आदि से मारने योग्य नहीं हूं, दूसरे मारने योग्य हैं। इस प्रकार के वचन बोलने वाले वे तापस आदि पाखंडी स्त्रियों और कामभोगों में मूर्छित होते हैं, गृद्धियुक्त होते हैं-सदैव कामभोगों की तलाश में लगे रहते हैं विषयों में ग्रथित रहते हैं, शिष्ट जनों द्वारा निन्दित होते हैं, निरन्तर कामभोग की चिन्ता में डूबे

યોગ્ય નથી. બીજાઓ દાસ બનાવવાને યોગ્ય છે, હું સંતાપિત કરવાને યોગ્ય નથી. અર્થાત્ અન્નપાણીમાં રોકાવટ કરીને અથવા તડકા વિગેરેમાં ઉભા રાખીને સંતાપવા યોગ્ય નથી, પણ તેવા સંતાપ પહોંચાડવાને યોગ્ય બીજાઓ છે, હું વિષ અથવા શસ્ત્ર વિગેરેથી મારવાને યોગ્ય નથી, બીજાઓ તેવી રીતે મારવાને યોગ્ય છે. આવા પ્રકારના વચનો બોલવા વાળા તે તાપસો વિગેરે પાખંડી, સ્ત્રિયો અને કામભોગોમાં મૂચ્છિત હોવાથી ગૃદ્ધિ-આસક્તિ યુક્ત હોય છે. તેઓ હંમેશાં કામભોગોની તપાસમાં લાગ્યા રહે છે. વિષયોમાં ગુથાયેલા રહે છે. શિષ્ટજનો દ્વારા તેઓ નિન્દિત હોય છે. હમેશાં કામભોગની ચિંતામાં ડુબી રહે છે. યાવત્ ચાર, પાંચ, છ અથવા દસ વર્ષ

चतुः पञ्च षड्दशकानि वर्षाणि 'अप्पयरे वा' अल्पतरान् वा 'भुज्जयरे वा' भूयस्तरान् वा 'भोगभोगाइं' भोगभोगान्-भोग्यपदार्थविषयकभोगान 'भुंजित्तु' भुक्त्वा-विषयसंपर्कजनितसुखसाक्षात्कारं कृत्वा 'कालमासे' कालमासे-मरण- समये प्राप्ते सति 'कालं किच्चा' कालं-मरणं कृत्वा-शरीरपरित्यागात्मकं मरणं प्राप्य 'अन्नयरेसु' अन्यतरेषु 'आसुरिएसु' आसुरिकेषु-असुरयोनिषु 'किब्बिसिएसु' किल्बिषिकेषु 'ठाणेसु' स्थानेषु 'उववत्तारो भवंति' उपपत्तारो भवन्ति, गन्तारो मृत्वा किल्बिषदेवता भवन्ति, 'तओ विप्पमुच्चमाणा' ततो विप्रमुच्यमानाः-देव- शरीरेण भोगमुपभुज्य क्षीणे तत्कर्मणि ततश्च्युता 'भुज्जो भुज्जो' भूयो भूयः-वारं वारम् 'एलमूयत्ताए' एलमूकत्वाय तत्र एलो मेष स्तद्वत् मूकाः-अव्यक्तवाचः-स्व- भावतोऽवाक्शक्तिमन्तः तेषां भावः एलमूकत्वं तस्मै। 'तमुयत्ताए' तमस्त्वाय जन्मनैव अन्धाय 'जाइमूयत्ताए' जातिमूकत्वाय-जन्मनैव मूकाय जन्मनैव मूका अन्धाश्च भवन्तीति भावः-'पच्चायंति' प्रत्यायान्ति-प्रत्यागच्छन्ति-देवात् प्रच्यु- तिमवाप्य जात्यन्धाय पुनः पुनरागच्छन्ति 'एवं खलु तस्स' एवं खलु तस्य पाख ण्डिनः 'तप्पत्तियं' तत्प्रत्ययिकं-लोभकारणकम् 'सावज्जं' सावद्यं कर्म 'त्ति आहि ज्जइ' इत्याधीयते-समुत्पद्यते, 'दुवालसमे' द्वादशम् 'किरियट्ठाणे' क्रियास्थानम् 'लोभवत्तिए' लोभप्रत्ययिकम् 'त्ति आहिए' इत्याख्यातम् 'इच्चेयाइं' इत्येतानि 'दुवालस किरियट्ठाणाइं' द्वादशक्रियास्थानानि 'दविएणं' द्रव्येण-मुक्तियोग्येन 'सम

रहते हैं यावत् चार, पांच, छह या दश वर्ष तक थोडे या बहुत भोग्य पदार्थों का भोग करके, काल अवसर प्राप्त होने पर काल करके असुरनिकाय में किल्बिषी नाम के देव के रूप में उत्पन्न होते हैं।

आयु कर्म के अनुसार वहां देव शरीर से भोग-भोग कर, कर्मके क्षीण होने पर देव लोक से चवते हैं और बारबार गूंगे मेढे के समान अव्यक्त वचन वाले होते हैं जन्म से अन्धे या जन्म से गूंगे होते हैं। इस प्रकार उन पाखंडीयों को लोभ के निमित्त से पाप कर्म का बन्ध होता है। यह लोभप्रत्ययिक बारहवां क्रियास्थान कहलाता है।

સુધી થોડા કે વધારે ભોગ્ય પદાર્થોનો ઉપભોગ કરીને કાલનો સમય આવતાં કાલ ધર્મ પામીને અસુરનિકાયમાં કિલ્મિષિક પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે.

આયુ કર્મ પ્રમાણે ત્યાં દેવ શરીરથી ભોગ ભોગવીને કર્મના ક્ષીણ થવાથી દેવલોકથી ચવે છે અને વારંવાર ગુંગા-તોતળાની જેમ અસ્પષ્ટ વચનો બોલે છે, જન્મથી આંધળા અથવા જન્મથી ગુંગા-હોય છે. આ રીતે તે પાખંડીયોને લોભના નિમિત્તથી પાપકર્મનો બંધ થાય છે. આ લોભ પ્રત્યયિક નામનું બારમું ક્રિયાસ્થાન કહેવાય છે.

णेण' श्रमणेन-साधुना 'माहणेण वा' माहनेन वा 'सम्मं' सम्यक् ज्ञपरिज्ञया ज्ञात्वा 'सुपरिजाणि अव्वाइं भवंति' सुपरिज्ञातव्यानि भवन्ति-साधुना सम्यग् एतानि क्रियास्थानानि ज्ञात्वा प्रत्याख्यानपरिज्ञया परित्यक्तव्यानि भवन्ति। अर्थदण्डादारभ्य लोभप्रत्ययिकपर्यन्तानि द्वादशक्रियास्थानानि ज्ञात्वा त्याज्यानीति ॥सू० १३=२८॥

मूलम्--अहावरे तेरसमे किरियट्ठाणे ईरियावहिएत्ति आहिज्जइ, इह खलु अत्तत्ताए संवुडस्स अणगारस्स ईरियासमियस्स भासासमियस्स एसणासमियस्स आयाणभंडमत्तणिक्खेवणासमियस्स उच्चारपासवणखेलसिंघाणजल्लपारिट्ठावणिया समियस्स मणसमियस्स वयसमियस्स कायसमियस्स मणगुत्तस्स वयगुत्तस्स कायगुत्तस्स गुत्तिंदियस्स गुत्तबंभयारिस्स आउत्तं गच्छमाणस्स आउत्तं चिट्ठमाणस्स आउत्तं णिसीयमाणस्स आउत्तं तुयट्टमाणस्स आउत्तं भुंजमाणस्स आउत्तं भासमाणस्स आउत्तं वत्थं पडिग्गहं कंबलं पायपुंछणं गिण्हमाणस्स वा णिक्खिवमाणस्स वा जाव चक्खुपम्हणिवायमवि अत्थि विमाया सुहुमा किरिया ईरियावहिया नाम कज्जइ, सा य पढमसमए बद्धा पुट्ठा बितियसमए वेइया तइयसमए णिज्जिण्णा सा बद्धा पुट्ठा

मुक्ति गमन के योग्य श्रमण को यह बारह क्रियास्थान सम्यक् प्रकार से ज्ञपरिज्ञा से अनर्थ का कारण जान कर प्रत्याख्यान परिज्ञा से त्याग देना चाहिए। अर्थात् अर्थदण्ड से लगाकर लोभप्रत्ययिक पर्यन्त बारह क्रियास्थान जानकर त्यागने योग्य हैं ॥१३॥

મુક્તિ ગમનને યોગ્ય શ્રમણે આ બાર ક્રિયાસ્થાનોને જ્ઞપરિજ્ઞાથી સારી રીતે અનર્થ કારક સમજીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. અર્થાત્ અર્થદંડથી આરંભીને લોભપ્રત્યયિક સુધીના બાર ક્રિયાસ્થાનોને જાણીને તેનો ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. ॥સૂ૦૧૩॥

उदीरिया वेइया णिज्जिण्णा सेय काले अकम्मे यावि भवइ, एवं खलु तस्स तप्पत्तियं सावज्जंति आहिज्जइ, तेरसमे किरियट्ठाणे ईरियावहिए त्ति आहिज्जइ। से बेमि जे य अतीता जे य पडुपन्ना जे य आगमिस्सा अरिहंता भगवंता सव्वे ते एयाइं चेव तेरस किरियट्ठाणाइं भासिंसु वा भासेंति वा भासिस्संति वा पन्नविंसु वा पन्नविंति वा पन्नविस्संति वा, एवं चेव तेरसमं किरियट्ठाणे सेविंसु वा सेवंति वा सेविस्संति वा ॥सू० १४॥२९॥

छाया—अथाऽपरं त्रयोदशक्रियास्थानमैर्यापथिकमित्याख्यायते। इह खलु आत्मत्वाय संवृतस्यानगारस्य ईर्यासमितस्य भाषासमितस्य एषणासमितस्य आदानभाण्डमात्रानिक्षेपणा समितस्य उच्चारप्रस्रवणखेलसिंघाण जल्ल परिष्ठापना- समितस्य मनःसमितस्य वचःसमितस्य कायसमितस्य मनोगुप्तस्य वचोगुप्तस्य काय- गुप्तस्य गुप्तेन्द्रियस्य गुप्तब्रह्मचर्यस्य आयुक्तं गच्छतः आयुक्तं तिष्ठतः आयुक्तं निषीदतः आयुक्तं त्वग्वर्त्तनां कुर्वतः आयुक्तं भुञ्जानस्य आयुक्तं भाषमाणस्य आयुक्तं वस्त्रं परिग्रहं कम्बलं पादप्रोञ्छनं गृह्णतो वा निक्षिपतो वा यावच्चक्षुःपक्ष्मनिमीलनमपि' अस्तिविमात्रासूक्ष्मा क्रिया ऐर्यापथिकी नाम क्रियते। सा च प्रथमसमये बद्धा स्पृष्टा द्वितीयसमये वेदिता तृतीयसमये निर्जीर्णा सा बद्धा स्पृष्टा उदीरिता वेदिता निर्जीर्णा एष्यत्काले अकर्म चाऽपि भवति, एवं खलु तस्य तत्प्रत्ययिकं सावद्य मित्याधीयते, त्रयोदशं क्रियास्थानमैर्यापथिकमित्याख्यायते। तत् ब्रवीमि ये च अतीताः— ये च प्रत्युत्पन्नाः ये च आगमिष्यन्तः अर्हन्तो भगवन्तः सर्वे ते एतानि चैव त्रयोदश क्रियास्थानानि अभाषिषुर्वा भाषन्ते, वा भाषिष्यन्ते वा प्राज्ञिपन् वा प्रज्ञापयन्ति वा प्रज्ञापयिष्यन्ति वा। एवं चैव त्रयोदशं क्रियास्थानम् असेवन्त वा सेवन्ते वा सेविष्यन्ते वा ॥सू०१४=२९॥

टीका—द्वादशान्तं क्रियास्थानं निरूपितं सम्प्रति त्रयोदशं क्रियास्थानमाह— 'अहावरे' इत्यादि। अथाऽपरम् 'तेरसमे किरियट्ठाणे' त्रयोदशं क्रियास्थानम् 'ईरिया-

(१३) ईर्यापथिक क्रियास्थान

'अहावरे तेरसमे किरियट्ठाणे' इत्यादि।

(१३) ઈર્યાપથિક ક્રિયાસ્થાન

'अहावरे तेरसमे किरियट्ठाणे' ઇત્યાદિ

वहिए' ऐर्यापथिकम् 'त्ति आहिज्जइ' इत्याख्यायते। इह-अस्मिन् जिनशासने खलु इति वाक्यालङ्कारे। 'अत्तत्ताए' आत्मत्वाय-आत्मभावाय स्वस्वरूपेऽवस्थानमात्म-भावः आत्मनः स्वरूपं निरतिशयसुखरूपमेव किन्तु अनादिकालिककर्ममलसंवरणात्-तत्स्वरूपं तिरोहितमिव भवति। यदा तु-प्राग्भवीयसुकृतबलात्-परित्यक्तगृहादि-सम्बन्धो जातदीक्षश्च-विशिष्टतपश्चरणादिना कर्मजालं समुच्छिनत्ति, ततोऽस्य आत्मभावोपगमो भवति। एतादृशात्मभावोपगमाय-'संवुडस्स' संवृतस्य-सर्वदान्तनिवृत्तस्य 'अणगारस्स' अनगारस्य-गृहादि मोहं परित्यज्य संप्राप्तदीक्षस्य 'ईरियासमियस्स' इर्यासमितस्य-ईर्यासमित्या सर्वदा युक्तस्य 'भासा समियस्स'

टीकार्थ—बारह क्रियास्थानों का निरूपण किया जा चुका। अब तेरहवाँ क्रियास्थान कहते हैं। वह ऐर्यापथिक कहलाता है।

जिनशासन में स्वात्मस्वरूप में स्थित होना आत्मभाव कहा गया है। आत्मा निरतिशय सुखस्वरूप है, किन्तु अनादिकालीन कर्म-मल के द्वारा अच्छादित एवं कलुषित होने के कारण वह स्वरूप तिरोहित सा हो रहा है। जब कोई भव्य जीव पूर्वोपार्जित पुण्य के बल से गृह आदि का संबंध त्याग कर दीक्षा अंगीकार करता है और विशिष्ट तपश्चर्या आदि के द्वारा कर्मों का उच्छेदन करता है तब वह आत्म भाव को प्राप्त होता है। इस प्रकार आत्मभाव को प्राप्त करने के लिए जो संवर से युक्त है, अनगार होकर दीक्षा धारी बन चुका है, इर्या-समिति से समित है भाषा समिति से युक्त है अर्थात् सावद्य भाषा

ટીકાર્થ—બાર ક્રિયાસ્થાનોનું નિરૂપણુ કરવામાં આવી ગયું હવે તેરમું ક્રિયાસ્થાન ઐર્યાપથિક કહેવાય છે.

જીન શાસનમાં સ્વાત્મ સ્વરૂપમાં રહેવું તે આત્મભાવ કહેવાય છે. આત્મા નિરતિશય સુખ સ્વરૂપ છે. પરંતુ અનાદિકાળના કર્મમળ દ્વારા ઢંકાયેલ અને મલીન હોવાના કારણે તે સ્વરૂપ ગુપ્ત જેવું હોય છે. જ્યારે કોઇ ભવ્ય જીવ પહેલાં પ્રાપ્ત કરેલા પુણ્યના બળથી ઘર વિગેરેના સંબંધનો ત્યાગ કરીને દીક્ષાનો સ્વીકાર કરે છે. અને વિશેષ પ્રકારની તપશ્ચર્યા વિગેરે દ્વારા કર્મોનો નાશ કરે છે ત્યારે તે આત્મભાવને પ્રાપ્ત કરે છે. આ રીતે આત્મભાવને પ્રાપ્ત કરવા માટે જેઓ સંસારથી યુક્ત છે, અનગાર થઇને દીક્ષા ધારણુ કરી ચૂકયા હોય છે, ઇર્યા સમિતિથી સમિત છે, ભાષા-સમિતિથી યુક્ત છે, અર્થાત્ સાવદ્ય ભાષાનો ત્યાગ કરી ચૂકયા હોય છે,

'आउत्तं भुंजमाणस्स' सोपयोगं भुञ्जानस्य-आहारसमयेऽपि-उपयोगवतः, 'आउत्तं भासमाणस्स' सोपयोगं भाषमाणस्य मकृते-आयुक्तवं निरवद्य-वचनप्रयोक्तत्वमेव 'आउत्तं वत्थं पडिग्गहं कंबलं पायपुंछणं गिण्हमाणस्स' सोपयुक्तं वस्त्रं परिग्रहं कम्बलं पादप्रोञ्छनं सदोरकमुखवस्त्रिकां गृह्णतो वा, वस्त्र-परिग्रहादीनां ग्रहणमपि-उपयोगवान् सन्नेव करोति, 'णिक्खिवमाणस्स वा' निक्षिपतोऽपि वा-उपयोगयुक्त एव एतेषां वस्त्रपरिग्रहादीनां संरक्षणमपि । किं बहुना 'जाव' यावत् 'चक्खुपम्हणिवायमवि' चक्षुषोः-पक्ष्मनिमीलनमपि, चक्षुष उन्मेष निमेषावपि सोपयोगमेव कुर्वतः, यद्यत् किमपि कार्यं करोति तत्सर्वं सोपयोग-मेव भवति । एतादृशः पुरुषः सर्वतो विरक्तः-आत्ममात्राय अवकल्पते, मोक्षाऽधि-कारी भवति, 'अत्थि विमाया सुहुमा किरिया ईरियावहिया नाम कज्जइ' अस्ति विमात्रा-अनेकप्रकारा, स्तोकमात्रा वा, दुर्विज्ञेयत्वात् । सूक्ष्मबुद्धिनापि दुःखे-नैव ज्ञायते, एतादृशी-ऐर्यापथिकी क्रिया क्रियते नाम, सूक्ष्मा सा-ऐर्यापथिकी क्रिया कर्तुः संजाता भवति । सा-ऐर्यापथिकी क्रिया, 'पढमसमए' प्रथमसमये

में भी उपयोगवान् है, आहार करने में उपयोगवान् है, भाषण करने में उपयोगवान् है निरवद्य वचनों का ही प्रयोग करता है, वस्त्र पात्र कंबल पादप्रोंछन सदोरक मुंहपत्ति आदि के ग्रहण करने में एवं रखने में उपयोगवान् है अधिक क्या कहा जाय, जो आंख का पलक गिराने में भी उपयोगवान् है, तात्पर्य यह कि जो प्रत्येक क्रिया उपयोग पूर्वक ही करता है ऐसा सम्पूर्ण रूप से विरक्त साधु अनन्य भावना वाला-मोक्ष का अधिकारी होता है। ऐसे साधु को भी विविध मात्रा से अनेक प्रकार की सूक्ष्म ऐर्यापथिकी क्रिया लगती है, जिसे सूक्ष्म बुद्धि वाले भी कठिनाई से ही जान सकते हैं। वह ऐर्यापथिकी क्रिया पहले

આહાર કરવામાં ઉપયોગ વાળા છે. બોલવામાં ઉપયોગ વાળા છે. નિરવદ્ય વચનોનો જ પ્રયોગ કરે છે, વસ્ત્ર, પાત્ર, કાંબળ, પાદપ્રોંછન, સદોરક મુહ પત્તી વિગેરે ગ્રહણ કરવામાં અને રાખવામાં ઉપયોગ વાળા છે, વધારે શું કહેવાય ? જેઓ આંખનો પલકારો મારવામાં પણ ઉપયોગવાળા છે, કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-જેઓ પ્રત્યેક ક્રિયાઓ ઉપયોગ પૂર્વક જ કરે છે, સંપૂર્ણ-પણાથી વિરક્ત એવા એ સાધુ અનન્ય ભાવનાવાળા મોક્ષના અધિકારી બને છે. એવા સાધુને પણ જુદી જુદી માત્રાથી અનેક પ્રકારની સૂક્ષ્મ એવી ઐર્યાપ-થિકી ક્રિયા લાગે છે જેને સૂક્ષ્મ બુદ્ધિવાળાઓ પણ મુશ્કેલીથી જ જાણી શકે છે. તે ઐર્યાપથિકી ક્રિયા પહેલા સમયમાં સૂક્ષ્મતમ કાળમાં-(જે આગ-

-प्रथमक्षणे समयो हि सूक्ष्मकाल', स च स्वशास्त्रादेव अवसेयः। बद्धा भवति, तथा-'पुट्ठा' स्पृष्टा भवति च प्रथमसमये मोलयते-आत्मना संबध्यते च 'बितियसमए' द्वितीयसमये सा 'वेइया' वेदिता भवति तस्या अनुभवो जायते। 'तइयसमए' तृतीयसमये सा 'णिज्जिण्णा' निर्जीर्णा-नष्टा भवति, समुद्दया-ऽऽत्मानं स्पृशति-अनुभावयति न-फलमपगता भवति। अतएव सा-ऐर्यापथिकी क्रिया बद्धा स्पृष्टा-इति भाष्यते, बन्धस्पर्शौ सह क्रियते योगकारणात्। बन्धो जायते, किन्तु-कषायाऽभावान्न स्थीयते, स्थितौ कषायस्य कारणत्वात् अतएव कषायसत्त्वादेव-इतरत्र स्थीयते, 'सा बद्धा-पुट्ठा-उदीरिया-वेइया-निज्जिण्णा' सा बद्धा स्पृष्टा-उदीरिता वेदिता निर्जीर्णा, प्रथमसमये बद्धा स्पृष्टा च भवति-इति कथिता, वेदिता भवति द्वितीयसमये, निर्जीर्णा च भवति तृतीयसमये 'सेय-

---

समय में-सूक्ष्मतमकाल में जो आगम से जानने योग्य है, बंधती है और स्पृष्ट होती है, दूसरे समय में वेदन की जाती है और तीसरे समय में निर्जीर्ण हो जाती है।

तात्पर्य यह है कि ग्यारहवें, बारहवें और तेरहवें गुणस्थान में कषाय का उदय नहीं रहता। अतएव उस समय कषाय के निमित्त से होने वाले स्थितिबन्ध और अनुभागबन्ध का भी अभाव हो जाता है। किन्तु योग की विद्यमानता के कारण प्रकृति बन्ध और प्रदेशबन्ध उस समय भी होता है। अर्थात् योग के कारण कर्मदलिक बंधते हैं और उनमें विभिन्न प्रकार के स्वभाव भी उत्पन्न होते हैं किन्तु कषाय के अभाव के कारण वे न आत्मा में ठहरते हैं और न फल ही प्रदान कर सकते हैं। इसी कारण यहां कहा गया है कि ऐर्यापथिकी क्रिया प्रथम समय में

મથી જાણવા યોગ્ય હોય છે) બંધાય છે. અને સ્પૃષ્ટ થય છે બીજા સમયમાં વેદન કરાય છે. અને ત્રીજા સમયમાં નિર્જીર્ણ થઈ જાય છે.

તાત્પર્ય એ છે કે—અગ્યારમા બારમા અને તેરમા ગુણસ્થાનમાં કષાયનો ઉદય થતો નથી, તેથી જ એ સમયે કષાયના નિમિત્તથી થવાવાળા સ્થિતિબંધ અને અનુભાગ બંધનો પણ અભાવ થઇ જાય છે, પરતુ યોગના વિદ્યમાન પણાથી પ્રકૃતિબધ અને પ્રદેશબન્ધ એ વખતે પણ હોય છે. અર્થાત્ યોગના કારણે કર્મદલિક બંધાય છે. અને તેમા જૂદા જૂદા પ્રકારના સ્વભાવો પણ ઉત્પન્ન થાય છે. પરંતુ કષાયના અભાવના કારણે તેઓ આત્મામાં રહેતા નથી, અને ફળ પણ આપી શકતા નથી. એજ કારણથી અહિયાં કહેવામાં આવ્યું છે કે-ઐર્યાપથિકી ક્રિયા પ્રથમ સમયમાં બદ્ધ અને સ્પૃષ્ટ

काले अकम्मे यावि भवइ' सेव-पूर्वोक्ता क्रिया एषत्काले-चतुर्थक्षणे अकर्मता चाऽपि भवति-कर्मसंज्ञामपि परित्यजति 'एवं खलु तस्स' एवं खलु तस्य-वीतरागस्य-ऐर्यापथिकी क्रिया भवति 'तप्पत्तियं' तत्पत्ययिकम्-ऐर्यापथिकक्रियाजन्यम् 'सावज्जं' सावद्यं कर्म 'त्ति आहिज्जइ' इत्याधीयते-समुत्पद्यते वीतरागस्याऽपि 'तेरसमे किरियट्ठाणे ईरियावहिए' त्रयोदशं क्रियास्थानमैर्यापथिकम् 'त्ति आहिज्जइ' इत्याधीयते-इत्याख्यायते 'से बेमि' तदहं ब्रवीमि-कथयामि-सुधर्मा स्वामी जम्बूस्वामिनं प्रति कथयति-तीर्थंकरोदीरितं क्रियास्थानं तुभ्यमहं कथयामि, 'जे य अतीता-जे य पडुप्पन्ना जे य आगमिस्सा' ये चाऽतीताः-ये च प्रत्युत्पन्नाः-ये च भविष्यन्तो-भविष्यत्काले भविष्यन्ति। 'अरिहंता भगवंता' आर्हन्तो भगवन्तः 'सव्वे ते एयाइं चेव किरियट्ठाणाइं' सर्वे ते तीर्थकराः-एतानि चैव त्रयोदशक्रियास्थानानि 'भासिंसु' अभाषिषुः भाषितवन्तः, 'भासेंति' भाषन्ते

बद्ध एवं स्पृष्ट होती है दूसरे समय में सिर्फ प्रदेशों से (अनुभाग से नहीं) उसका वेदन होता है और तीसरे समय में निर्जरा हो जाती है। तत्पश्चात् चतुर्थ आदि समयों में उसकी कर्मसंज्ञा भी नहीं रह जाती।

इस प्रकार उस निष्कषाय वीतराग पुरुष को ऐर्यापथिकी क्रिया होती है और उसके निमित्त से उसे सावद्य कर्म होता है। यह तेरहवां ऐर्यापथिक क्रियास्थान कहलाता है।

श्री सुधर्मा स्वामी जम्बूस्वामी से कहते हैं--हे जम्बू! तीर्थंकर द्वारा प्ररूपित क्रियास्थान मैंने तुम्हें कहे हैं। जो तीर्थंकर भूतकाल में हो चुके हैं, वर्त्तमान में है और भविष्य में होंगे, उन सभी अरिहन्त भगवन्तों ने यही तेरह क्रियास्थान कहे हैं, कहते हैं और कहेंगे।

થાય છે. બીજા સમયમાં કેવળ પ્રદેશોથી (અનુભાગથી નહીં) તેનું વેદ થાય છે. અને ત્રીજા સમયમાં તેની નિર્જરા થાય છે અર્થાત્ તેની કર્મ સંજ્ઞા પણ રહેતી નથી

આ રીતે તે કષાય વિનાના વીતરાગ પુરૂષને ઐર્યાપથિકી ક્રિયા હોય છે, અને તેના નિમિત્તથી તેને સાવદ્ય કર્મ થાય છે. આ તેરમું ઐર્યાપથિક ક્રિયાસ્થાન કહેવાય છે.

શ્રી સુધર્માસ્વામી જમ્બૂસ્વામીને કહે છે કે—હે જમ્બૂ તીર્થંકર દ્વારા પ્રરૂપિત ક્રિયાસ્થાન મેં તમને કહ્યા છે, જે તીર્થંકર ભૂતકાળમાં થઇ ચુકયા છે. વર્તમાનમાં છે અને ભવિષ્યમાં થનારા સઘળા અરિહન્ત ભગવન્તોએ આ તેર ક્રિયાસ્થાન કહ્યા છે. કહે છે, અને કહેશે. તેનું પ્રતિપાદન કર્યું છે, કરે છે.

'भासिस्संति वा' भाषिष्यन्ते वा 'पन्नविंसु वा' प्राजिज्ञपन् वा 'पन्नविंति वा' प्रज्ञापयन्ति वा 'पन्नविस्संति वा' प्रज्ञापयिष्यन्ति वा, न केवलं कथितवन्तः, कथयन्ति, कथयिष्यन्ति, किन्तु-तस्याचरणमपि स्वयं कुर्वन्ति धर्मस्याचार्यत्वात्, आचार्यलक्षणं चोक्तम्-

'आचिनोति च शास्त्रार्थ माचारे स्थापयत्यपि।
स्वयमाचरते यस्मादाचार्यस्तेन स स्मृतः ॥१॥

इत्येव दर्शयति-'एवं चेव तेरसमं किरियट्ठाणं' एवमेव च त्रयोदशं क्रिया स्थानम् 'सेविंसु' सेवितवन्तः-अतीतास्तीर्थंकराः, 'सेवंति' सेवन्ते-वर्तमाना स्तीर्थंकराः, 'सेविस्संति वा' सेविष्यन्ते-अनागता स्तीर्थंकरा इति ॥१४ २९॥

मूलम्-अदुत्तरं च णं पुरिसविजयं विभंगमाइक्खिस्सामि, इह खलु णाणापण्णाणं णाणाछंदाणं णाणासीलाणं णाणादिट्ठीणं णाणारुइणं णाणारंभाणं णाणाज्झवसाणसंजुत्ताणं णाणाविहपावसुयज्झयणं एवं भवइ, तं जहा-भोमं उप्पायं सुविणं

इन्हीं का प्रतिपादन किया है, करते हैं और करेंगे। वे इसी के अनुसार स्वयं आचरण करते हैं क्योंकि वे धर्माचार्य हैं। आचार्य का लक्षण इस प्रकार कहा गया है-जो शास्त्र के अनुसार स्वयं आचरण करता है और दूसरों को भी आचरण में स्थापित कराता है वह आचार्य कहलाता है।

इस प्रकार भूत काल में जो तीर्थंकर हुए हैं उन्होंने इसी तेरहवें क्रियास्थान का सेवन किया है, वर्त्तमान कालीन तीर्थंकर भगवान् इसी का सेवन करते हैं और भविष्यत् कालीन तीर्थंकर भगवान इसी का सेवन करेंगे ॥१४॥

અને કરશે. તેઓ આજ પ્રમાણે સ્વયં આચરણ કરે છે કેમકે તેઓ ધર્માચાર્ય છે. આચાર્યનું લક્ષણ આ રીતે કહેલ છે. જે શાસ્ત્ર પ્રમાણે સ્વયં આચરણ કરે છે. અને બીજાને પણ આચરણમાં સ્થાપિત કરે છે, તે આચાર્ય કહેવાય છે,

આ પ્રમાણે ભૂતકાળમાં જે તીર્થંકર થયા છે, તેઓએ આ તેરમા ક્રિયાસ્થાનનું સેવન કર્યું છુ, વર્તમાન કાળના તીર્થંકર ભગવન્ આનું જ સેવન કરે છે. અને ભવિષ્ય કાળના તીર્થંકર ભગવાન્ આનું જ સેવન કરશે ॥૧૪॥

अंतलिक्खं अंगं सरलक्खणं वंजणं इत्थिलक्खणं पुरिसलक्खणं हयलक्खणं गयलक्खणं गोणलक्खणं मिंढलक्खणं कुक्कुडलक्खणं तित्तरलक्खणं वट्टगलक्खणं लावयलक्खणं चक्कलक्खणं छत्तलक्खणं चम्मलक्खणं दंडलक्खणं असिलक्खणं मणिलक्खणं कागिणिलक्खणं सुभगाकरं दुब्भगाकरं गब्भाकरं मोहणकरं आहव्वणिं पागसासणिं दव्वहोमं खत्तियविज्जं चंदचरियं सूरचरियं सुक्कचरियं बहस्सइचरियं उक्कापायं दिसादाहं मियचक्कं वायसपरिमंडलं पसुवुट्ठिं केसवुट्ठिं मंसवुट्ठिं रुहिरवुट्ठिं वेतालिं अद्धवेतालिं ओसोवणिं तालुग्घाडणिं सोवागिं सोवरिं दामिलिं कालिगिं गोरिं गंधारिं ओवतणिं उप्पयणिं जंभणिं थंभणिं लेसणिं आमयकरणिं विसल्लकरणिं पक्कमणिं अंतद्धाणिं आयमिणिं एवमाइयाओ विज्जाओ अन्नस्स हेउं पउंजंति पाणस्स हेउं पउंजंति वत्थस्स हेउं पउंजंति लेणस्स हेउं पउंजंति, सयणस्स हेउं पउंजंति अन्नेसिं वा विरूवरूवाणं कामभोगाणं हेउं पउंजंति, तिरिच्छं ते विज्जं सेवेंति, ते अणारिया विप्पडिवन्ना कालमासे कालं किच्चा अन्नयराइं आसुरियाइं किव्बिसियाइं ठाणाइं उववत्तारो भवंति तओऽवि विप्पमुच्चमाणा भुज्जो एलमूयत्ताए तमअंधयाए पच्चायंति ॥सू० १५॥३०॥

छाया—अत उत्तरं च खलु पुरुषविजयं विभङ्ग माख्यास्यामि, इह खलु नानाप्रज्ञानां नानाच्छन्दसां नानाशीलानां नानादृष्टीनां नानारुचीनां नानारम्भाणां नानाऽध्यवसानसंयुक्तानां नानाविधपापश्रुताध्ययनमेवं भवति। तद्यथा भौमम्, उत्पातम् स्वप्नम्, आन्तरिक्षम् आङ्गम्, स्वरलक्षणम्, व्यञ्जनम्, स्त्रीलक्षणम्,

पुरुषलक्षणम्, हयलक्षणम्, गजलक्षणम्, गोलक्षणम्, मेषलक्षणम्, कुक्कुटलक्षणम्, तित्तिरलक्षणम् वर्त्तकलक्षणम्, लावकलक्षणम् चक्रलक्षणम्, छत्रलक्षणम्, चर्मलक्षणम् दण्डलक्षणम्, असिलक्षणम्, मणिलक्षणम्, काकिनीलक्षणम्, सुभगाकरीम्, दुर्भगाकरीम्, गर्भकरीम्, मोहनकरीम्, आथर्वणीम्, पाकशासनीम्, द्रव्यहोमम्, क्षत्रियविद्याम्, चन्द्रचरितम्, सूर्यचरितम्, शुक्रचरितम्, बृहस्पतिचरितम्, उल्कापातम्, दिग्दाहम्, मृगचक्रम्, वायसपरिमण्डलम्, पांसुवृष्टिम् केशवृष्टिम्, मांसवृष्टिम् रुधिरवृष्टिम्, वैतालीम् अर्धवैतालीम्, उपस्वापिनीम्, तालोद्घाटनीम्, श्वापाकीम्, शाम्बरीम्, द्राविडीम्, कालिङ्गीम्, गौरीम्, गान्धारीम्. अवपतनीम्, उत्पतनीम्, जृम्भणीम्, स्तम्भनीम्, श्लेषणीम्, आमयकरणीम्, विशल्यकरणीम्, प्रक्रामणीम्, अन्तर्धानीम्, आयमनीम् एवमादिकाः विद्याः अन्नस्य हेतोः प्रयुञ्जते, पानस्य हेतोः प्रयुञ्जते वस्त्रस्य हेतोः प्रयुञ्जते लयनस्य हेतोः प्रयुञ्जते शयनस्य हेतोःप्रयुञ्जते, अन्येषां वा विरूपरूपाणां कामभोगानां हेतोः प्रयुञ्जते, तिरश्चीनां ते विद्यां सेवन्ते ते अनार्याः विप्रतिपन्नाः कालमासे कालं कृत्वा अन्यतरेषु आसुरिकेषु किल्विषिकेषु स्थानेषु उपपत्तारो भवन्ति, ततोऽपि विप्रमुक्ताः भूयः एलमूकत्वाय तमोऽन्धत्वाय प्रत्यायान्ति' ॥१५=३०॥

टीका—पापप्रत्ययिकं क्रियास्थानं निरूपितम्, अतः परं यया विद्यया पुरुषो विजयी भवति, अथवा—यामन्वेषयति, तामेव विद्यामुपदर्शयितुमाह—'अदुत्तरं च णं' इत्यादि, अत उत्तरं च 'णं' इति वाक्यालङ्कारे 'पुरिसविजयं' पुरुषविजयम् विभंगमाइक्खिस्सामि' विभङ्ग-संसारकारणज्ञानम् आख्यास्यामि-कथयिष्यामि, इह—अस्मिल्लोके खलु—इति वाक्यालङ्कारे, निश्चयार्थे वा 'णाणापण्णाणं' नानाप्रज्ञानाम्—अनेकप्रकारमतिमताम् 'णाणा छंदाणं' नानाछन्दसाम्

'अदुत्तरं च णं' इत्यादि।

टीकार्थ--पाप के कारणभूत क्रियास्थानों का निरूपण किया गया। इसके अनन्तर उस विद्या को दिखलाते हैं जिसके कारण पुरुष विजयी होता है या जिसकी वह अन्वेषणा करता है।

इस संसार में अनेक प्रकार की बुद्धि वाले, अनेक प्रकार के

'अदुत्तरं च णं' ईत्यादि

टीकार्थ—पापना कारणभूत क्रियास्थानोनुं निरूपण करीने हवे એ विद्या બતાવે છે કે—જેના કારણે પુરૂષ વિજયવાળો થાય છે, અથવા જેનું તે અન્વેષણ-શોધ કરે છે, તે વિદ્યા બતાવે છે.—

આ સંસારમાં અનેક પ્રકારની બુદ્ધિવાળા અનેક પ્રકારના અભિપ્રાય-

–अनेकविधाऽभिप्रायवताम् 'णाणा सीलाणं' नानाशीलानाम्–अनेकस्वभावानाम् 'णाणादिट्ठीणं' नानादृष्टीनाम्–अनेकप्रकारकदृष्टिमताम् 'णाणारुईणं' नानारुचीनाम् 'णाणारंभाणं' नानाऽऽरम्भाणाम्–अनेकप्रकारकाऽऽरम्भवताम् 'णाणाज्झवसाणसंजुत्ताणं' नानाऽध्यवसानसंयुक्तानाम्–भवति कश्चन वस्त्रविक्रेता कश्चिद् भाण्डादीनामाहर्त्ता, सर्वोऽपि नैकविधः, अपितु विलक्षण एव सर्वः, 'णाणाविहपावसुयज्झयणं' नानाविधपापश्रुताऽध्ययनम्, 'एवं भवइ' एवं भवति, भवन्ति हि नानाविधाः पुरुषाः, ते स्वस्वाऽभिप्रायेणाऽनेकप्रकारकपापजनकं श्रुताऽध्ययनं कुर्वन्तो दृश्यन्ते, 'तं जहा' तद्यथा पापाः विद्याः पुरुषै रुपादीयन्ते विजयाय –ऐहिकफलोपभोगाय, तास्ता एव परिगणयन्ति नैताभिर्विद्याभिः परलोके आत्मकल्याणं भवति. प्रत्युताऽऽभिः परलोको हीयत एव, एतादृशविद्याऽभ्यासिनां तां विद्यामधिकृत्य जीवनयात्रा निर्वहतृणां मोक्षस्तु दूराऽपेत इव भवति। ते

अभिप्राय वाले अनेक प्रकार के शीलस्वभाव या आचार वाले अनेक प्रकार की दृष्टिवाले अनेक प्रकार की रुचि वाले, अनेक प्रकार के आरंभ वाले और अनेक प्रकार के अध्यवसाय वाले पुरुषों में कोई वस्त्र वेचता है तो कोई बरतन आदि लाता–वेचता है। सब एक प्रकार के मनुष्य नहीं होते। सभी एक दूसरे से विलक्षण होते हैं। अतएव वे अपनी–अपनी रुचि के अनुसार अनेक प्रकार के पापश्रुतों का अध्ययन करते देखे जाते हैं। इस लोक संबंधी फल का उपभोग करने के लिए लोग जिन पाप विद्याओं को ग्रहण करते हैं, उन्हें यहां गिनाया जाता है। ऐसी विद्याओं से परलोक में आत्मकल्याण नहीं होता, परन्तु इनसे परलोक बिगड़ना ही है। जो इन विद्याओं का अभ्यास करते हैं और इन्हीं के सहारे जीवन निर्वाह करते है मोक्ष उनसे दूर

વાળા, અનેક પ્રકારના શીલ–સ્વભાવ અથવા આચારવાળા, અનેક પ્રકારની રૂચિવાળા, અનેક પ્રકારના આરંભવાળા અને અનેક પ્રકારના અધ્યવસાયવાળા, પુરૂષોમાં કોઈ વસ્ત્ર વેચે છે, તો કોઇ વાસણ વિગેરે વેચે છે. સઘળા મનુષ્યો એક પ્રકારના હોતા નથી. બધાજ એક બીજાથી વિલક્ષણ પ્રકારના હોય છે. તેથી જ તેઓ પોત પોતાની રૂચિ પ્રમાણે અનેક પ્રકારના પાપશ્રુતો નુ અધ્યયન કરતા જોવામાં આવે છે, આ લોક સંબંધી ફળના ઉપભોગ કરવા માટે લોકો જે પાપ વિદ્યાઓને ગ્રહણ કરે છે, તેને અહિયા ગણાવવામા આવે છે, એવી વિદ્યાઓથી પરલોકમાં આત્મકલ્યાણ થતું નથી, પરંતુ તેનાથી પરલોક બગડે જ છે. જેઓ આ વિદ્યાઓનો અભ્યાસ કરે છે, અને તેના જ આશરાથી જીવનનો નિર્વાહ કરે છે, મોક્ષ તેનાથી દૂર જ રહે છે.

एताभि र्विद्याभि रैहिकफलमवाप्य मरणोत्तरकाले पापीयान् स परलोके पाप फलं समनुभूय पुनः पापीयसीं योनि मधिगच्छन्तो न कथमपि संसारचक्रं मतिक्रामन्ति। अतो मरणोत्तरमासां दुष्टफलं ज्ञात्वा विवेकिनस्ततो निवर्त्तन्ते, ता एव विद्याःमन्दबुद्धीनां रुचिकरा, तद्यथा–भौमम्, भूमिसम्बन्धिशास्त्रम्, येन भूकम्पप्रभृतिवस्तूनां शुभाऽशुभं सूच्यन्ते, 'उप्पायं' उत्पातम्–उल्कापातः–दिवाजम्बूकरोदनम्– गवां नेत्राभ्यां जलस्रवम् लाङ्गूलमूर्ध्वीकृत्य पलायनम् इत्येते उत्पाता वाच्याः–ते यत्र शिक्ष्यन्ते, तच्छास्त्रमुत्पातशास्त्रम् 'सुविणं' स्वप्नम् –तत्फलशुभाशुभकथनम्, 'अंतलिक्खं' आन्तरिक्षम्–अन्तरिक्षे संभवतां

ही रहता है! इन विद्याओं के द्वारा इह लोक संबंधी फल प्राप्त करके पापी पुरुष मृत्यु के पश्चात् परलोक में पाप का फल भोगता है और पुनः अत्यन्त पापमयीयोनि में जाता है। इस प्रकार वह इस संसार चक्र से बाहर नहीं निकल सकता। अत एव विवेकी जन इन विद्याओं को कर्मबन्ध का हेतु जान कर त्याग देते हैं। मन्द बुद्धियों को यही विद्या रुचिकर होती है। वह पाप–विद्याएं इस प्रकार हैं–

(१) भौम—भूमि संबंधी शास्त्र, जिससे भूकम्प आदि का शुभ या अशुभ फल सूचित होता है। (२) उत्पात—दिनमें सियारों का रुदन करना, गायों के नेत्रों से आंसू बहना एवं उनका पूंछ ऊपर उठाकर भागना इत्यादि उत्पातों का जिस में वर्णन किया जाता है वह उत्पात शास्त्र है। (३) स्वप्न–स्वप्नों का शुभ–अशुभ फल कहने वाला शास्त्र। (४) आन्तरिक्ष–आकाश में होनेवाले मेघ आदि का

આ વિદ્યાઓ દ્વારા આ લોક સંબંધી ફળ પ્રાપ્ત કરીને પાપી પુરૂપ મૃત્યુ પામ્યા પછી પરલોકમાં પાપોનું ફળ ભોગવે છે, અને ફરીથી અત્યંત પાપ મય યોનિમાં જન્મ લે છે. આ રીતે તે આ સંસાર ચક્રથી બહાર નીકળી શકતો નથી, તેથી જ વિવેકી મનુષ્યો આ વિદ્યાઓને કર્મ બંધના હેતુ રૂપ માનીને તેનો ત્યાગ કરે છે. મંદ બુદ્ધિવાળાઓને એજ વિદ્યા રૂચિકર હોય છે. તે પાપવિદ્યાઓ આ પ્રમાણે છે.

(૧) ભૌમ–ભૂમિ સંબંધી શાસ્ત્ર, કે જેનાથી ધરતીકંપ વિગેરેનું શુભ અથવા અશુભ ફળ સૂચિત થાય છે. (૨) ઉત્પાત–દિવસમાં શિયાળવાનું રૂદન (રડવું) કરવું. ગાયોની આંખોમાંથી પાણી વહેવા, તથા તેમના પુંછડા ઉંચે લઈને ભાગવું. વિગેરે ઉત્પાતોનું જેમાં વર્ણન કરવામાં આવે છે, તે ઉત્પાત શાસ્ત્ર કહેવાય છે. (૩) સ્વપ્ન–સ્વપ્નાઓનું શુભ અથવા અશુભ ફળ બતાવવા વાળું શાસ્ત્ર (૪) આન્તરીક્ષ–આકાશમાં થવાવાળા મેઘ વિગેરેનું જ્ઞાન જેનાથી

मेघादीनां ज्ञानं यतो जायते-तदान्तरिक्षं शास्त्रम् आकाशसम्बन्धि वस्तुसूचकम् 'अंगं' आङ्गम् अङ्ग सम्बन्धिशास्त्रम्, येन नेत्रस्फुरणादीनां शुभाऽशुभं ज्ञायते, नेत्र-बाहुभ्रूकुटिपादादीनां स्फुरणं तत्फलश्चेत्यादिः। 'सरं' स्वरम्-शब्दः-काकशृगालादीनां शब्दं श्रुत्वा तत्फलमापकं शास्त्रम्। 'लक्खणं' लक्षणम्-हस्तपादादौ यत्र-तिलशंखचक्रादीनां फलबोधकं लक्षणशास्त्रम् 'वंजणं' व्यञ्जनम्-पुरुषादिशरीरे मसतिलादि मख्यापकं शास्त्रम्। 'इत्थिलक्खणं' स्त्रीलक्षणम्-पद्मिनी-शङ्खिनी-चित्रिणी-हस्तिनीत्यादिप्रभेदप्रख्यापकं तत्फलबोधकं शास्त्रं स्त्रीलक्षणम् 'पुरिसलक्खणं' पुरुषलक्षणम्-पुरुषाणामजाऽश्ववृषभशशकभेदानां फलबोधकं शास्त्रम्। 'हयलक्खणं' हयलक्षणम्-अश्वानां स्वरूपप्रबोधकम् शास्त्रम् 'गयलक्खणं' गजलक्षणम्-इमे समीचीना असमीचीनाश्चेत्यादि बोधकम्। 'गोलक्खणं' गोलक्षणम्-

---

ज्ञान जिससे होता है ऐसा आकाश संबंधी कथन करने वाला शास्त्र। (५) आंग-अंग संबंधी शास्त्र, जिससे नेत्र आदि के फड़कने का ज्ञान होता है, अर्थात् नेत्र, बाहु, भ्रुकुटि तथा पैर आदि के फरकना तथा उसका फल जाना जाता है। (६) स्वर-काक, शृगाल आदि के शब्दों को सुनकर उसका फल कहने वाला शास्त्र। (७) लक्षण-हाथों पैरों आदि में जो तिल शंख चक्र आदि के फल को बताने वाला शास्त्र। (८) व्यंजन-शरीर के मस तिल आदि का फल कहने वाला शास्त्र। (९) पद्मिनी शंखिनी चित्रिणी हस्तिनी आदि भेद कहने वाला तथा उनके लक्षण आदि कहने वाला शास्त्र। (१०) पुरुष लक्षण-पुरुषों के अज, अश्व, वृष, शशक आदि भेद और उनके लक्षण

થાય છે, એવું આકાશ સંબંધી કથન કરવાવાળુ શાસ્ત્ર (૫) આંગ-અંગ સબંધી શાસ્ત્ર, કે જેનાથી નેત્ર ફરકવા વિગેરેનું જ્ઞાન થાય છે, અર્થાત્ આંખ, બાહુ-હાથ, ભ્રકુટિ ભમરે, તથા પગ, વિગેરેના ફરકવાનું જ્ઞાન થાય છે, તથા તેના ફળનું જ્ઞાન થાય છે, (૬) સ્વર-કાગડા, શિયાળ વિગેરેના શબ્દોને સાંભળીને તેનુ ફળ બતાવવા વાળું શાસ્ત્ર. (૭) લક્ષણ-હાથો પગો વિગેરેમાં જે તલ, શખ, ચક્ર વિગેરેના લક્ષણો હોય છે તેના ફળનું નિરૂપણ કરવાવાળું શાસ્ત્ર (૮) વ્યજન-શરીરના મસ, તલ, વિગેરેનુ ફલ બતાવવા વાળું શાસ્ત્ર, (૯) સ્ત્રી લક્ષણ-પદ્મિની, શખિની, ચિત્રિણી હસ્તિની વિગેરે ભેદો બતાવનારૂં તથા તેના લક્ષણો વિગેરેનું નિરૂપણ કરવાવાળું શાસ્ત્ર (૧૦) પુરૂષલક્ષણ-પુરૂષોના અજ-બકરા અશ્વ, ઘેડો. વૃષ સસલો, વિગેરેના ભેદો અને તેના લક્ષણો વિગેરેનુ નિરૂપણ કરવાવાળુ શાસ્ત્ર (૧૧) હય લક્ષણ-

गवां भेदादिपरिचायकं शास्त्रम्। 'मिढलक्खणं' मेषलक्षणम्-अजाऽऽविप्रभृतीनां बोधकं शास्त्रम् 'कुक्कुडलक्खणं' कुक्कुटलक्षणम् कुक्कुटस्वरूपगुणस्वरादीनां बोधकं शास्त्रम्। 'तित्तरलक्खणं' तित्तिरलक्षणम् 'वट्टगलक्खणं' वर्त्तकलक्षणम्-वर्त्तकः-कलहंसः तस्य लक्षणबोधकं शास्त्रम् 'बत्तक' इति लोके प्रसिद्धः। 'लावयलक्खणं' लावकलक्षणम्-लावकः-पक्षिविशेषः-चटकाऽपेक्षयाऽतिलघुस्तत्समानश्च 'छत्तलक्खणं' छत्रलक्षणम् 'चक्कलक्खणं' चक्रलक्षणम् 'चम्मलक्खणं' चर्मलक्षणम्-चर्मणः स्वरूपचिह्नगुणप्रतिपादकं शास्त्रम्-चर्मलक्षणम् 'दंडलक्खणं' दण्डलक्षणम्-दण्डस्य-यष्टिकायाःस्वरूपबोधकं शास्त्रं दण्डलक्षणम्। 'असिलक्खणं' असिलक्षणम्-असिः-खड्गः तद्बोधकं शास्त्रम् असिलक्षणम् 'मणिलक्खणं' मणीनाम्-मरकत पद्मरागादीनां बोधकारकं शास्त्रं मणिलक्षणम्। 'कागिणिलक्खणं' काकिणीलक्षणम्, तत्र काकिणी-'कौडी' इति भाषा प्रसिद्धा 'सुभगाकरं' सुभगाकरी

आदि निरूपण करने वाला शास्त्र। (११) हय लक्षण-घोड़ों का स्वरूप कहने वाला शास्त्र। (१२) गज लक्षण-हाथियों के शुभाशुभ लक्षण कहने वाला शास्त्र। (१३) गोलक्षण-गायों के भेदादि कहने वाला शास्त्र। (१४) मेष लक्षण-मेंढे के लक्षण प्रतिपादन करने वाला शास्त्र। (१५) कुक्कुट लक्षण-मुर्गे के स्वरूप, गुण और स्वर आदि कहने वाला शास्त्र। (१६) तित्तिर लक्षण-तितुर संबंधी शास्त्र। (१७) वर्त्तक लक्षण-बतक के लक्षण कहने वाला शास्त्र। (१८) लावक लक्षण-चिड़िया से भी छोटे परन्तु उस जैसे लावक पक्षी के लक्षण कहने वाला शास्त्र, (१९) छत्र लक्षण (२०) चक्र लक्षण (२१) चर्म लक्षण—चर्म के स्वरूप, चिह्न एवं गुण कहने वाला शास्त्र (२२) दण्ड लक्षण (२३) असिलक्षण (२४) मणि लक्षण (२५) काकिणी (कौड़ी) लक्षण

ઘોડાઓનું સ્વરૂપ બતાવવાવાળું શાસ્ત્ર (૧૨) ગજલક્ષણ-હાથિયોના શુભ અથવા અશુભ લક્ષણ બતાવવાવાળું શાસ્ત્ર (૧૩) ગોલક્ષણ-ગાયોના ભેદો વિગેરે બતાવવા વાળું શાસ્ત્ર (૧૪) મેષલક્ષણ ઘેટાઓનું લક્ષણ બતાવવાવાળું શાસ્ત્ર (૧૫) કુકકુટ લક્ષણ-કુકડાઓના સ્વરૂપ અને ગુણ, સ્વર વિગેરે ભેદોને બતાવનારૂં શાસ્ત્ર (૧૬) તિત્તિર લક્ષણ-તેતર સંબંધી શાસ્ત્ર (૧૭) વર્તકલક્ષણ-બતકના લક્ષણો બતાવવા વાળું શાસ્ત્ર (૧૮) લાવક લક્ષણ-ચકલીથી પણ નાનું પરંતુ તેના જેવા લાવક પક્ષિઓના લક્ષણો બતાવવા વાળું શાસ્ત્ર (૧૯) છત્રલક્ષણ (૨૦) ચક્રલક્ષણ (૨૧) ચર્મલક્ષણ (૨૨) દંડલક્ષણ (૨૩) અસિલક્ષણ (૨૪) મણિલક્ષણ (૨૫) કાકિણી (કોડી) લક્ષણ (૨૬) સુભગાકર-અસુંદરને સુંદર

विद्याम्, सु-सुन्दरो भगो यस्याः सा सुभगा, तां करोति-दुर्भगामपि सुभगां निर्माति, इत्थं भूतां विद्याम्, 'दुब्भगाकरं' दुर्भगाकरीम्-सुरूपामपि निन्दितरूपां करोति या सा दुर्भगाकरी ताम् 'गब्भकरं' गर्भकरीम्-यस्या गर्भो न भवति तस्यै गर्भदात्रीम् 'मोहणकरं' मोहनकरीम्-यया विद्यया पुरुषः स्त्री वा उभौ मोहितौ भवतः ताम् 'आहव्वणिं' आथर्वणीम्-जगद् विध्वंसकारिणीम् 'पागसासणिं' पाकशासिनीम्-इन्द्रजालविद्यामित्यर्थः, 'दव्वहोमं' द्रव्यहोमाम्-केषांश्चित् प्राणिनामुच्चाटनाय यया मधुघृतादि-द्रव्येण होमो जायते सा तां विद्याम् 'खत्तियविज्जं' क्षत्रियविद्याम्-अस्त्रशस्त्रवतीम्-अणुशक्तिवतीं वा 'चंदचरियं' चन्द्रचरितम्-शीतवर्धनम्, येन शीतवेगेन वेपमानानि परसैन्यानि समराद् विमुखी भवन्ति। 'सूरचरियं' सूर्यचरितम्-सूर्यवैशिष्ट्यबोधकम् 'सुक्कचरियं' शुक्रचरितम्, शुक्रग्रहस्य गतिप्रतिपादकं शास्त्रम् 'बहस्सइचरियं' बृहस्पतिचरितम् 'उक्कापायं' उल्कापातः -वह्नद् विस्फोटकद्रव्यनिपातः, 'दिसादाहं' दिग्दाहम् 'मियचक्कं' मृगचक्रम्-

---

(२६) सुभगाकर-असुन्दर को सुन्दर बना देने वाली विद्या (२७) दुर्भगाकर-सुन्दर को असुन्दर (कुरूपा) बनाने वाली विद्या (२८) गर्भकरी-गर्भवती बनाने वाली विद्या (२९) मोहन करी-स्त्रियों और पुरुषों को मोहित करने वाली विद्या (३०) आथर्वणी-जगत् का विध्वंस करने वाली विद्या (३१) पाकशासनी-इन्द्र जाल (३२) द्रव्य होम-उच्चाटन करने के लिए मधु घृत आदि द्रव्यों का होम करने की विद्या (३३) क्षत्रियविद्या-शस्त्रास्त्र संबंधी विद्या (३४) चन्द्रचरित-चन्द्रमा की गति-चार-को कहने वाली विद्या (३५) सूर्यचरित-सूर्य के चार आदि को कहने वाली विद्या (३६) शुक्र चरित (३७) बृहस्पति चरित (३८) उल्कापात को कहनेवाला शास्त्र (३९) दिग्दाह-दिशादाह कहने वाला शास्त्र (४०) मृगचक्र-ग्राम प्रवेश के समय जानवरों के

બનાવવા વાળી વિદ્યા '૨૮' દુર્ભગાકર-સુંદરને અસુંદર 'કદરૂપા' બનાવવા વાળી વિદ્યા '૨૮' ગર્ભકરી-ગર્ભવતી બનાવવા વાળી વિદ્યા '૨૯' મોહનકરી સ્ત્રિયો અને પુરૂષોને મોહ પમાડવા વાળી વિદ્યા '૩૦' આથર્વણી-જગતનો નાશ કરવાવાળી વિદ્યા (૩૧) પાકશાસની-ઈન્દ્રજાળ (૩૨) દ્રવ્યહોમ-ઉચ્ચાટન કરવા માટે મધ, ઘી વિગેરે પદાર્થોનો હોમ કરવાવાળી વિદ્યા (૩૩) ક્ષત્રીય વિદ્યા-શસ્ત્રાસ્ત્ર સંબંધી વિદ્યા (૩૪) ચન્દ્રચરિત-ચન્દ્રમાની ગતિચાર બતાવનારી વિદ્યા (૩૫) સૂર્યચરિત-સૂર્યના ચાર વિગેરેને બતાવવા વાળી વિદ્યા (૩૬) શુક્રચરિત્ર (૩૭) બૃહસ્પતિ ચરિત્ર- (૩૮) ઉલ્કાપાત બનાવવા

वन्याः पशवो यदा ग्रामं प्रविशन्ति तेषां शुभाऽशुभफलप्रतिपादकं शास्त्रम्, मृगचक्रमित्यभिधीयते, 'वायसपरिमंडलं' वायसपरिमण्डलम्, काकादिपरिवर्त्तन संसूचिताऽग्निज्ञापकं शास्त्रम् 'पंसुवुट्ठिं' पांसुवृष्टिम् धूलिवृष्टेः फलप्रतिपादकं शास्त्रम्, 'केसवुट्ठिं' केशवृष्टिम् केशवर्षणफलप्रतिपादकं शास्त्रम् 'मंसवुट्ठिं' 'मांसवृष्टिम्-मांसवर्षणजनितफलप्रतिपादकं शास्त्रम् 'वेतालिं' वैतालीम् यया विद्यायाः सन्निद्धौ सत्यां काष्ठादावपि अचेतने चेतना प्रवर्त्तते 'अद्धवेतालिं' अर्द्धवैतालीम्-वैतालीविद्यायाः प्रतिपक्षभूताम् 'ओसोवणिं' अवस्वापिनीम्-निद्राकारिणीम् 'तालुग्घाडणिं' तालोद्घाटनीम् 'सोवागिं' श्वापाकीम्-चाण्डालविद्या मित्यर्थः, 'सोवरिं' शाम्बरीम्-शम्बरसम्बन्धिनी विद्याम् 'दामिलिं' द्राविडीम् 'कालिंगिं' कालिङ्गीम् 'गोरिं' गौरीम् 'गंधारिं' गान्धारीम् 'ओवडणिं'

दिखने का फल प्ररूपित करने वाला शास्त्र (४१) वायसपरिमंडल-काक आदि पक्षियों की बोली का फल कहने वाला शास्त्र (४२) पांशुवृष्टि-धूलिवर्षा का फल निरूपण करने वाला शास्त्र (४३) केश वृष्टि-केश वर्षा का फल कहने वाला शास्त्र (४४) मांसवृष्टि का फल कहने वाला शास्त्र (४५) रुधिरवृष्टि का फल कहने वाला शास्त्र (४६) वैताली-जिस विद्या से अचेतन काष्ठ में भी चेतना आ जाती दीखती है (४७) अर्द्ध वैताली-वैताली विद्या की विरोधिनी विद्या (४८) अवस्वापिनी-जिससे जागता हुआ मनुष्य सो जाता है। (४९) तालोद्घाटनी-ताला खोल देने वाली विद्या (५०) श्वपाकी-चाण्डाल विद्या (५१) शाम्बरी-शंबर संबंधी विद्या (५२) द्राविडी विद्या (५३) कालिंगी विद्या (५४) गौरी विद्या (५५) गांधारी

વાળી વિદ્યા (૩૯) દિગ્દાહ-દિશાદાહ બતાવવા વાળું શાસ્ત્ર (૪૦) મૃગચક્ર-ગ્રામ પ્રવેશના સમયે જનાવરોને જોવાના ફળને બતાવવા વાળું શાસ્ત્ર (૪૧) વાયસ પરિમંડલ-કાગડા વિગેરે પક્ષિયોની બોલીના ફળને બતાવવાવાળું શાસ્ત્ર (૪૨) પાંશુવૃષ્ટિ-ધૂળ વર્ષાના ફળ બતાવનારૂં શાસ્ત્ર (૪૩) કેશવૃષ્ટિ કેશ-વર્ષાના ફળનું નિરૂપણ કરવાવાળું શાસ્ત્ર (૪૪) માંસ વૃષ્ટિ-શાસ્ત્ર (૪૫) રૂધિર-વૃષ્ટિ શાસ્ત્ર (૪૬) વૈતાલી-જે વિદ્યાથી અચેતન-સૂકા લાકડામાં પણ ચેતન આવી જાય છે. (૪૭) જે અર્ધવૈતાલી વૈતાલીવિદ્યાની વિરોધીની વિદ્યા (૪૮) અવ સ્વાપિની-જે વિદ્યાના બળથી જાગતો માણસ પણ ઉંઘી જાય છે. (૪૯) તાલોદ્ઘાટની-તાળું ઉઘાડીનાખવા વાળી વિદ્યા (૫૦) શ્વપાકી-ચાણ્ડાલ વિદ્યા (૫૧) શામ્બરી-શબર સંબંધી વિદ્યા (૫૨) દ્રાવિડી વિદ્યા (૫૩) કાલિંગી વિદ્યા (૫૪) ગૌરી વિદ્યા (૫૫) ગાંધારી વિદ્યા (૫૬) અવપતની વિદ્યા-નીચે

अवपतनीम्-अधःपतनकारिणीम् 'उप्पयणिं' उत्पतनीम्-ऊर्ध्वगमनकारिणीम् 'जृंभणिं' जृंभणीम् 'थंभणिं' स्तंभनीम् 'लेसणिं' श्लेषणीम् 'आमयकरिणिं' आमयकरिणीम्, यया हि विद्यया रोगः समुत्पाद्यते, 'विसल्लकरिणिं' विशल्यकरणीम्--प्राणिनां रोगापहारिणीम् 'पक्कमणिं' प्रक्रामणीम्-यया भूतप्रेतादिभिर्बाधा समुत्पाद्यते। 'अंतद्धाणिं' अन्तर्धानीम्-यया लोकानां चक्षुर्विषयमतिक्रामति, 'आयमिणिं' आयमनीम्-ययाऽल्पमपि वस्तु बहुलीक्रियते, 'एवमाइयाओ' एवमादिकाः भौमादारभ्याऽऽयमनी प्रमुखाः, 'विज्जाओ' विद्याः 'अन्नस्सहेउ' अन्नस्योदरपूरकस्य हेतोः-कारणात् 'पउंजंति' प्रयुञ्जते-ते-विद्यापरिज्ञातारोऽनार्याः 'पाणस्सहेउ' पानस्य हेतो स्ताविद्याः प्रयुञ्जते, 'वत्थस्स हेउं पउंजंति' वस्त्रस्य हेतोः प्रयुञ्जते 'लेणस्स हेउ पउंजंति' लयनस्य-गृहस्य हेतोः प्रयुञ्जते, लीयते-स्थीयते

विद्या (५६) अवपतनी-नीचे गिराने वाली विद्या (५७) उत्पतनी-ऊपर उठाने वाली विद्या (५८) जृंभणी-बगासा संबंधी विद्या (५९) स्तम्भनी-स्तब्ध कर देने वाली विद्या (६०) श्लेषणी विद्या-चिपका देने वाली विद्या (६१) आमयकारिणी-रोग उत्पन्न करदेनेवाली विद्या (६२) निःशल्यकारिणी-निश्शल्य निरोग बनादेने वाली विद्या (६३) प्रक्रामणी-किसी को भूत-प्रेत आदि की बाधा उत्पन्न करने वाली विद्या (६४) अन्तर्धानी -दृष्टि के अगोचर बना देने वाली विद्या (६५) आयमनी-छोटी वस्तु को बड़ा कर दिखाने वाली विद्या, इत्यादि विद्याओं का अनार्य लोग अन्न के लिए प्रयोग करते हैं, पानी के लिए प्रयोग करते हैं, वस्त्र के लिए प्रयोग करते हैं, लयन-निवास स्थान के लिए प्रयोग करते हैं

પાડનારી વિદ્યા (૫૭) ઉત્પતની-ઉપર ચડાવવાવાળી વિદ્યા (૫૮) જૃંભણી-જૃભણુ બગાસાસંબંધીવિદ્યા (૫૯) સ્તમ્ભની-સ્તબ્ધ કરી દેનારી વિદ્યા (૬૦) શ્લેશણી વિદ્યા-ચોંટાડી દેવાવાળી વિદ્યા (૬૧) આમય કારિણી-રોગ ઉત્પન્ન કરવાવાળી વિદ્યા (૬૨) નિઃશલ્ય કરણી-નિશલ્ય નિરોગી બનાવવાવાળી વિદ્યા (૬૩) પ્રક્રામણી-કોઇને ભૂત-પ્રેત વિગેરેની બાધા ઉત્પન્ન કરવાવાળી વિદ્યા (૬૪) અંતર્ધાની-દૃષ્ટિને અગોચર બનાવનારી વિદ્યા (૬૫) આયમની-નાની વસ્તુને મોટી કરી બતાવનારી વિદ્યા વિગેરે પ્રકારની વિદ્યાઓનો અનાર્ય લોકો અન્ન માટે પ્રયોગ કરે છે. પાણીને માટે પ્રયોગ કરે છે, વસ્ત્ર માટે પ્રયોગ કરે છે. તથા લયન-નિવાસ સ્થાનને માટે પ્રયોગ કરે છે. તેમજ

पुत्रकलत्रादिभिः सह यस्मिन् तत्शयनं गृहम्, तस्य हेतोः करणात् पूर्वोक्ता विद्या प्रयुञ्जते, 'सयणस्स हेउं पउंजंति' शयनस्य हेतोः-शय्यार्थं ते प्रयुञ्जते 'अन्नेसिं वा विरूवरूवाणं' अन्येषाम्-अन्नादतिरिक्तानां विरूपरूपाणामनेकविधानाम् 'कामभोगाणं' कामभोगानाम् 'हेउं' हेतोः 'पउंजंति' प्रयुञ्जते 'ते अणारिया' ते अनार्याः 'विप्पडिवन्ना' विप्रतिपन्ना 'तिरिच्छं' तिरश्चीनाम् 'ते विज्जं सेवेंति' ते विद्यां सेवन्ते, वस्तुतः इमा विद्याः परलोकप्रतिकूलतया नात्मकल्याणाय भवन्ति एतादृशा स्तेऽनार्याः 'कालमासे कालं किच्चा' कालमासे कालं कृत्वा 'अन्नयराइं' अन्यतरेषु 'आसुरियाइं' आसुरिकेषु-नामसेष्विति यावत् 'किव्विसियाइं' किल्बिषिकेषु 'ठाणाइं' स्थानेषु 'उववत्तारो भवंति' उपपत्तारो भवन्ति, 'तओ वि विप्पमुच्चमाणा' ततोऽपि विप्रमुच्यमानाः स्वकृतकर्मणस्तत्र फलमुपभुज्य-ततो विच्युतिं प्राप्नुवन्तः सन्तः 'भुज्जो' भूयः-पुनरपि 'एलमूयत्ताए' एलमूकतया-स्वाभाविकमूकतापाप्तये तथा-'तम अंधयाए' तमोऽन्धतया-जात्यन्धतया 'पच्चायंति' प्रत्यायान्ति-पुनः पुनः संसारे एव जन्म गृह्णन्ति ॥सू० १५=३०॥

यस्य नास्ति परलोकस्य चिन्ता, स हि-ऐहिकमेव सुखं बहुमन्यमानोऽनेकविधां पापक्रियां कृत्वा-धनमर्जयति, तदेव धनं सुमनसा धनमिति मनुते स पापकर्माऽनुष्ठानं परिगणयति-

मूलम्-से एगइओ आयहेउं वा णाइहेउं वा सयणहेउं वा अगारहेउं वा परिवारहेउं वा नायगं वा सहवासियं वा णिस्साए

तथा अन्य अनेक प्रकार के कामभोगों के हेतु प्रयोग करते हैं। किन्तु ये विद्याएं आत्महित या परलोक से प्रतिकूल हैं। इनका सेवन करने वाले भ्रम में पड़े हैं अनार्य पुरुष मृत्यु के अवसर पर मरण करके असुर संबंधी किल्बिषक स्थानों में उत्पन्न होते हैं। जब वहां से अपने किये कर्म का फल भोग कर च्यवते हैं तो पुनः जन्म से गूंगे और अंधे के रूप में जन्म लेते हैं और बार-बार जन्म-मरण करते हैं ॥१५॥

તથા અનેક પ્રકારના કામભોગોના કારણે પ્રયોગ કરે છે. પરંતુ આ વિદ્યાઓ આત્મહિત અથવા પરલોકથી પ્રતિકૂળ છે. તેનું સેવન કરવાવાળા ભ્રમમાં પડેલ છે. અનાર્ય પુરૂષ મૃત્યુના અવસરે મરણ પામીને અસુર સંબંધી કિલ્બિષક સ્થાનોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. પછી ત્યાંથી પોતે કરેલા કર્મનું ફળ ભોગવીને ચ્યવે છે, અને ફરીથી જન્મથી મુંગા અને આંધળાના રૂપે જન્મ લે છે અને વારંવાર જન્મ મરણ ધારણ કરે છે. ॥૧૫॥

अदुवा अणुगामिए१ अदुवा उवचरए २ अदुवा पडिपहिए ३ अदुवा संधिछेदए ४ अदुवा गंठिछेदए ५ अदुवा उरब्भिए ६ अदुवा सोवरिए ७ अदुवा वागुरिए ८ अदुवा साउणिए ९ अदुवा मच्छिए१० अदुवा गोघायए ११ अदुवा गोवालए १२ अदुवा सोवणिए १३ अदुवा सोवणियंतिए १४। एगइओ अणुगामियभावं पडिसंधाय तमेव अणुगामियाणुगामियं हंता छेत्ता भेत्ता लुंपइत्ता विलुंपइत्ता उद्दवइत्ता आहारं आहारेइ, इइ से महया पावेहिं कम्मेहिं अत्ताणं उवक्खाइत्ता भवइ। से एगइओ उवचरयभावं पडिसंधाय तमेव उवचरियं हंता छेत्ता भेत्ता लुंपइत्ता विलुंपइत्ता उद्दवइत्ता आहारं आहारेइ, इइ से महया पावेहिं कम्मेहिं अत्ताणं उवक्खाइत्ता भवइ। से एगइओ पडिपहियभावं पडिसंधाय तमेव पाडिपहे ठिच्चा हंत्ता छेत्ता भेत्ता लुंपइत्ता विलुंपइत्ता उद्दवइत्ता आहारं आहारेइ, इइ से महया पावेहिं कम्मेहिं अत्ताणं उवक्खाइत्ता भवइ। से एगइओ–संधि छेदगभावं पडिसंधाय तमेव संधिं छेत्ता भेत्ता जाव इइ से महया पावेहिं कम्मेहिं अत्ताणं उवक्खाइत्ता भवइ। से एगइओ गंठिछेदगभावं पडिसंधाय तमेव गंठिं छेत्ता भेत्ता जाव इइ से महया पावेहिं कम्मेहिं अत्ताणं उवक्खाइत्ता भवइ। से एगइओ उरब्भियभावं पडिसंधाय उरब्भं वा अण्णतरं वा तसं पाणं हंता जाव उवक्खाइत्ता भवइ। एसो अभिलावो सव्वत्थ। से एगइओ सोयरियभावं पडिसंधाय महिसं वा अण्णतरं वा तसं

पाणं हंता जाव उवक्खाइत्ता भवइ। से एगइओ वागुरियभावं पडिसंधाय मियं वा अण्णयरं वा तसं पाणं हंता जाव उवक्खाइत्ता भवइ। से एगइओ सउणियभावं पडिसंधाय सउणिं वा अण्णयरं वा तसं पाणं हंता जाव उवक्खाइत्ता भवइ। से एगइओ मच्छियभावं पडिसंधाय मच्छं वा अण्णयरं वा तसं पाणं हंता जाव उवक्खाइत्ता भवइ। से एगइओ गोघायभावं पडिसंधाय तमेव गोणं वा अण्णयरं वा तसं पाणं हंता जाव उवक्खाइत्ता भवइ। से एगइओ गोवालभावं पडिसंधाय तमेव गोवालं वा परिजविय परिजविय हंता जाव उवक्खाइत्ता भवइ। से एगइओ सोवणियभावं पडिसंधाय तमेव सुणगं वा अन्नयरं वा तसं पाणं हंता जाव उवक्खाइत्ता भवइ। से एगइओ सोवणियंतियभावं पडिसंधाय तमेव मणुस्सं वा अन्नयरं वा तसं पाणं हंता जाव आहारं आहारेइ, इइ से महया पावेहिं कम्मेहिं अत्ताणं उवक्खाइत्ता भवइ ॥सू. १६॥३१॥

छाया—स एकतय आत्महेतो र्वा ज्ञातिहेतो र्वा शयनहेतोर्वा अगारहेतो- र्वा परिवारहेतो र्वा ज्ञातकं वा सहवासिकं वा निश्रित्य अथवा अनुगामिकः अथवा उपचरकः अथवा प्रतिपथिकः अथवा सन्धिच्छेदकः अथवा ग्रन्थिच्छेदकः अथवा औरभ्रिकः अथवा शौकरिकः अथवा वागुरिकः अथवा शाकुनिकः अथवा मात्स्यिकः अथवा गोघातकः अथवा गोपालकः अथवा शौवनिकः अथवा श्वभि- रन्तकः। एकतयोऽनुगामुकभावं प्रतिसन्धाय तमेव अनुगामुकाऽनुगम्यं हत्वा छित्वा भित्वा लोपयित्वा विलोप्य उपद्राव्य आहारमाहारयति। इति स महद्भिः पापैः कर्मभिरात्मानम् उपख्यापयिता भवति। स एकतयः उपचरकभावं प्रतिस- न्धाय तमेवोपचर्यं हत्वा छित्वा भित्वा लोपयित्वा विलोप्य उपद्राव्य आहारमाहा

रयति। इति स महद्भिः पापैः कर्मभिरात्मानमुपख्यापयिता भवति। स एकतयः प्रतिपथिकभावं प्रतिसन्धाय तमेव प्रतिपथे स्थित्वा हत्वा छित्वा भित्वा लोपयित्वा विलोप्य उपद्राव्य आहारमाहरति इति स महद्भिः पापैः कर्मभिरात्मानम् उपख्यापयिता भवति। स एकतयः सन्धिच्छेदकभावं प्रतिसन्धाय तमेव सन्धि छित्वा भित्वा यावद् इति स महद्भिः पापैः कर्मभिः आत्मानम् उपख्यापयिता भवति। स एकतयः ग्रन्थिच्छेदकभावं प्रतिसन्धाय तामेव ग्रन्थि छित्वा भित्वा यावत् इति स महद्भिः पापैः कर्मभिरात्मानम् उपख्यापयिता भवति, स एकतयः— औरभ्रिकभावं प्रतिसन्धाय उरभ्रं वा अन्यतरं वा त्रसं प्राणं हत्वा यावद् उपख्याप-यिता भवति। एषः अभिलापः सर्वत्र। स एकतयः शौकरिकभाव प्रतिसन्धाय महिषं वा अन्यतरं वा त्रसं वा प्राणं हत्वा यावद् उपख्यापयिता भवति। स एकतयो वागु-रिकभावं प्रतिसन्धाय मृगं वा अन्यतरं वा त्रसं प्राणं हत्वा यावद् उपख्यापयिता भवति। स-एकतयः शाकुनिकभावं प्रतिसन्धाय शकुनिं वा अन्यतरं वा त्रसं प्राणं हत्वा यावद् उपख्यापयिता भवति। स एकतयः मात्स्यिकभावं प्रतिसन्धाय मत्स्यं वा अन्यतरं वा त्रसं प्राणं हत्वा यावद् उपख्यापयिता भवति। स एकतयः गोघातकभावं प्रतिसन्धाय तामेव गां वा अन्यतरं वा त्रसं प्राणं हत्वा यावद् उप ख्यापयिता भवति। स एकतयः गोपालभावं प्रतिसन्धाय तमेव गोपालं वा परि-विच्य परिविच्य हत्वा यावद् उपख्यापयिता भवति। स एकतयः सौवनिकभावं प्रतिसन्धाय तमेव श्वानं वा अन्यतरं वा त्रसं प्राणं हत्वा यावद् उपख्यापयिता भवति। स एकतयः श्वभिरन्तकभावं प्रतिसन्धाय तमेव मनुष्यं वा अन्यतरं वा त्रसं प्राणं हत्वा यावद् आहारमाहारयति। इति स महद्भिः पापैः कर्मभिरात्मा-नम् उपख्यापयिता भवति ।सू०१६=३१॥

जिसे परलोक की चिंता नहीं होती वह इस लोक के सुख को ही सभी कुछ समझता हुआ अनेक प्रकार की पाप क्रियाएं करके धन उपार्जन करता है और उस धन को ही सुख का साधन मानता है। उसके पापकर्म के अनुष्ठानों की गणना करते हैं—'से एगइओ आयहेउं वा' इत्यादि।

જેને પરલોકની ચિંતા થતી નથી તેઓ આ લોકના સુખને જ સર્વસ્વ માનીને અનેક પ્રકારની પાપક્રિયાઓ કરીને ધન ઉપાર્જન કરે છે. અને તે ધનને જ સુખનું સાધન માને છે તેના પાપકર્મના અનુષ્ઠાનોની ગણત્રી કરે છે. 'से एगइओ आयहेउवा' ઇત્યાદિ

टीका—'से एगतइओ' स एकायः यस्य खलु पापीयसः पुरुषस्य आत्मकल्याणभावना न विद्यते एतादृशः कश्चित्पुरुषोऽग्रे वक्ष्यमाणाऽनेकविधसावद्यकर्मकारकः, 'आयहेउं वा' आत्महेतोर्वा-स्वसुखाय 'णाइहेउं वा' ज्ञातिहेतोर्वा-आत्मीयव्यक्तीनां सुखमुत्पादयितुम् 'सयणहेउं वा' शयनस्य-शरीरसुखोत्पादकस्य शय्यादेर्हेतो र्वा 'आगारहेउं वा' आगारं गृहं तन्निर्माणाय वा 'परिवार हेउं वा' परिवारहेतो र्वा 'णायगं वा सहवासियं वा णिस्साए' ज्ञातकं वा सहवासिकं वा निश्राय आश्रित्य-परिचित व्यक्तिहेतौ-सहवासिकारणाय वा। पापकर्म-अग्रे वक्ष्यमाणं करोति, इति अग्रिमेण सम्बन्धः। 'अदुवा अणुगामिए' अथवा अनुगामिकः कश्चित्पापी पुरुषो धनादिकमादाय मार्गे गच्छन्तं प्रति अनुगच्छति धनापहरणाय तस्य 'अदुवा उवचरए' उपचरकः-सति समये एनं हत्वाऽस्य धनं नेष्यामीति बुद्धया तस्य धनवतः सेवावृत्ति मुपचरतीति उपचरकः-सेवाकारकः 'अदुवा पडिवहिए' अथवा प्रतिपथिको भवति-कस्यचिद्धनमपहर्तुं

टीकार्थ—जिस पापी पुरुष के अन्तःकरण में आत्म कल्याण की भावना नहीं होती, वह आगे कहे जाने वाले अनेक प्रकार के सावद्य कर्म करता है। अपने सुख के लिए या शय्या के लिए, घर बनाने के लिए अपने परिचित अथवा पड़ौसी आदि के लिए वह पाप कर्म करता है। वह पापकर्म इस प्रकार हैं-कोई पापी पुरुष धन के साथ मार्ग में जाते हुए धनिक का धन छीनने के लिए उसका पीछा करता है। कोई यह सोच कर कि अवसर मिलने पर इसे मार कर धन ले जाऊंगा, किसी धनी की सेवावृत्ति करता है। कोई किसी का हरण

ટીકાર્થ—જે પાપી પુરૂષના અંતઃકરણમાં આત્મકલ્યાણની ભાવના હોતી નથી, તથા આગળ કહેવામાં આવનારા અનેક પ્રકારના સાવદ્ય કર્મો કરે છે, પોતાના સુખ માટે અથવા શય્યા માટે, ઘર બનાવવા માટે, પરિવાર માટે, પોતાના પરિચિત અથવા પાડોસી માટે પાપકર્મ કરે છે, તે પાપકર્મ આ પ્રમાણે છે-કોઇ પાપી પુરૂષ ધનની સાથે માર્ગમા જનારા ધનિકનું ધન પડાવી લેવા માટે તેનો પીછો પકડે છે કોઇ એવું માનીને તેનો પીછો કરે છે કે-અવસર મળતાં આને મારી નાખીને તેનું ધન લઇ લઇશ કોઇ ધનિકની સેવા એવું માનીને કરે છે કે-વખત મળતાં તેને મારીને તેનું ધન લઈ લઇશ કોઇ અન્યનું ધન હરી લેવા માર્ગમાં તેની સામે જાય છે. કોઈ ખાતર પાડે છે. અર્થાત્ ભીંત ખોદીને તેમાંથી

सन्धाय- स्वीकृत्य 'तमेव' धनिकं स्वामिनम् 'उवचरिय' उपचर्य-संसेव्य 'हंता-छेत्ता-भेत्ता लुंपइत्ता' हत्वा-छित्वा-भित्वा-लोपयित्वा 'विलुंपइत्ता' विलोप्य 'उद्दवेत्ता' उपद्राव्य-जीवनं विनाश्य 'आहारं' आहार्यम्-प्राप्यं धनम् आहारेइ' आहारयति-लुण्टयति-उपार्जयति ततो धनम् 'इति से' इत्येवं प्रकारेण सः-स्वामिघातकारी 'महया' 'महद्भिः 'पावेहिं' पापैः 'कम्मेहिं' कर्मभिः 'अत्ताणं' आत्मानम् 'उवक्खाइत्ता' उपख्यापयिता-पापिष्ठतया आत्मनः प्रसिद्धिं करोति, 'भवइ' ईदृशो भवति, तथा-'से एगइओ' स एककः-कश्चित्पुरुषः 'पडिवहियभावं' प्रतिपथिकभावम् 'पडिसंधाय' प्रतिसन्धाय-कुतश्चिद् ग्रामादागच्छन्तं धनिकं पुरुषं संमुखी भूत्वा 'तमेव पाडिपहे ठिच्चा' तमेव धनिकं प्रतिपथे स्थित्वा-तस्य मार्गे स्थितः सन् 'तमेव हंता-छेत्ता-भेत्ता-लुंपइत्ता-विलुंपइत्ता-उद्दवइत्ता-आहारं आहारेइ' हत्वा-छित्वा-भित्वा-लोपयित्वा-विलोप्य-उपद्राव्य आहारम्-आहरणीयं धनादिकम् आहरति-अर्जयति। 'ति से' इति सः 'महया पावेहिं कम्मेहिं' महद्भिः पापैः कर्मभिः 'अत्ताणं' आत्मानम् 'उवक्खाइत्ता भवइ' उपख्यापयिता भवति-पापिष्ठतया स्वात्मनः प्रसिद्धिकर्त्ता भवति इति भावः 'से एगइओ' स एकतयः कश्चित्पापी पुरुषः 'संधिछेदगभावं पडिसंधाय' प्रतिसन्धाय छेदकभावं तस्करो भूत्वा-तमेव सन्धिम् 'छेत्ता-भेत्ता जाव' सन्धिं छित्वा-भित्वा यावत्

का अन्त कर देता है और धन को हरण कर लेता है। इस प्रकार अपने स्वामी का घातक वह पुरुष घोर पापकर्म करके अपने आपको पापिष्ठ के रूप में प्रसिद्ध करता है। कोई पुरुष किसी ग्राम आदि की ओर मार्ग में जाते हुए धनिक के सामने आकर मार्ग में ही हनन, छेदन, भेदन, लुम्पन, विलुम्पन अथवा उपद्रावण (मार डालना) करके उसके धनादि को हरण कर लेता है। इस प्रकार वह घोर पाप कर्म करके आत्मा को पापिष्ठ के रूप में प्रसिद्ध करता है। कोई पापी पुरुष सेंध लगाकर और धनवान के घर में घुस कर उसका धन हर लेता

અંત કરી દે છે અને તેનું ધન હરી લે છે. આ રીતે પોતાના સ્વામીનો ઘાત કરવાવાળો તે પુરૂષ ઘોર પાપકર્મ કરીને પોતાને પાપિષ્ઠના રૂપથી પ્રસિદ્ધ કરે છે. કોઈ પુરૂષ કોઈ ગામ વિગેરે તરફ માર્ગમાં જનારા ધનવાનની સામે જઈને માર્ગમાં જ હનન, છેદન, ભેદન, લુંપન, વિલુંપન અથવા ઉપદ્રાવણ (મારી નાખવા) કરીને તેના ધન વિગેરેનું હરણ કરી લે છે, આ રીતે તે ઘોર પાપકર્મ કરીને પોતાના આત્માને પાપી તરીકે પ્રસિદ્ધ કરે છે. કોઈ પાપી પુરૂષ ખાતર પાડીને ધનવાનના ઘરમાં પેસીને તેના ધનનું હરણ

–धनिकगृहे सन्धिं विधाय धनिनो धनमाहरति जीविकार्थम् 'इति से' इति–एवं रूपेण सः 'महया' महद्भिः 'पावेहिं' पापैः 'कम्मेहिं' कर्मभिः 'अत्ताणं' आत्मानम् 'उवक्खाइत्ता भवइ' उपख्यापयिता भवति–अयं चोर इति लोके प्रसिद्धिं करोति, 'से एगइओ' स एकतयः–कोऽपि पापी जीवः 'गंठिछेदगभावं पडिसंधाय' ग्रन्थिच्छेदकभावं प्रतिसन्धाय 'तं चेव गंठिं' तमेव धनिकस्य ग्रन्थिम् 'छेत्ता–भेत्ता–जाव' छित्वा–भित्वा यावत्–धनिकं हत्वा तद्धनम् अपहरति, 'इइ से महया पावेहिं कम्मेहिं' इत्येवं स महद्भिः पापैः कर्मभिः 'अत्ताणं' आत्मानम् 'उवक्खाइत्ता भवइ' उपख्यापयिता भवति। गिरहकट्टा' इति लौकिकं नामलोके प्रसिद्धं कारयति। 'से एगइओ' स एकतयः कोऽपि पापी जीवः 'उरब्भियभावं पडिसंधाय' औरभ्रिकभावं प्रतिसन्धाय–मेषपालको भूत्वा 'उरब्भं वा अण्णयरं वा' उरभ्रं वा अन्यतरं वा 'तसं पाणं' त्रसं प्राणम्–प्राणवन्त मित्यर्थः 'हंता जाव' हत्वा–छित्वा–भित्वा–यावद् आहारमर्जयति–इत्येवं महता पापेनाऽऽत्मानं पापिष्ठतया लोके 'उवक्खाइत्ता भवइ' उपख्यापयिता भवति 'एसो अभिलावो सव्वत्थ' एषोऽभिलापः सर्वत्र वाक्यान्ते पूरणीयः, 'स एगइओ'

है, इस प्रकार वह घोर पाप कर्म करके अपने को 'यह चोर है' इस रूप में प्रसिद्ध कर लेता है। कोई पापी जीव जेब कट बन कर एवं छेदन भेदन आदि करके धनवान् के प्राण लेकर उसके धन को अपहरण कर लेता है। इस प्रकार वह घोर पापकर्म करके अपने को जेब कट के रूप में प्रसिद्ध करता है। कोई पापी मेषचालक बन कर भेड़ या किसी अन्य त्रस प्राणी का हनन, छेदन, भेदन आदि करके आहार उपार्जन करता है। इस प्रकार घोर पाप करके अपने को लोक में पापिष्ठ के रूप में प्रसिद्ध करता है। 'घोर पाप करके अपने को पापी के रूप में प्रसिद्ध करता है' यह वाक्य आगे प्रत्येक वाक्य के साथ जोड़ लेना चाहिए।

કરી લે–છે, આ રીતે તે ઘોર પાપકર્મ કરીને પોતાને 'આ ચોર છે' તેમ પ્રસિદ્ધ કરે છે, કોઈ પાપી જીવ ગજવું કાપીને તથા છેદન, ભેદન વિગેરે કરીને ધનવાનના પ્રાણો લઈને તેનું ધન લઈ લે છે. આ રીતે તે ઘોર પાપકર્મ કરીને પોતાને 'ગજવા કાતરૂ' તરીકે પ્રસિદ્ધ કરે છે. કોઈ પાપી મેષ ચાલક બનીને બકરા અથવા કોઈ બીજા પ્રાણીના હનન, છેદન, ભેદન, વિગેરે કરીને આહાર પ્રાપ્ત કરે છે, આ રીતે ઘોર પાપકર્મ કરીને પોતાને દુનિયામાં પાપિષ્ઠ તરીકે પ્રસિદ્ધ કરે છે. ઘોર પાપ કરીને પોતાને પાપીપણાથી પ્રસિદ્ધ કરે છે. તે વાક્ય આગળ દરેક વાક્યોની સાથે જોડી લેવું જોઈએ.

तन्मार्गे तस्याऽभिमुखो भवति, 'अदुवा संधिच्छेयए' अथवा सन्धिच्छेदको भवति-धनमाहर्त्तुं तद्गृहभित्तिकादौ छिद्रं संपाद्य तेन यथागृहस्थितं धनमपहरति 'अदुवा गंठिच्छेदए' अथवा ग्रन्थिच्छेदकः-ग्रन्थिच्छेदनं कृत्वा धनं गृह्णाति (गिरहकट्टा-पाकिटमार) शब्देन प्रसिद्धः 'अदुवा उरब्भिए' अथवा औरभ्रिको मेषादिकं चारयति, ततो वधकाय दत्वा धनमर्जयति, 'अदुवा सोवरिए' अथवा शौकरिकः-अथवा वराहमेव चारयति धनलाभाय, 'अदुवा वागुरिए' अथवा वागुरिकः वागुरां-जालं निर्माय क्षिप्त्वा च मृगादिकं बध्नाति आजीविकायै 'अदुवा साउणिए' अथवा शाकुनिकः-पक्षिघातकः, कश्चि न्मार्गमावृत्य-आततस्य जालं पक्षिण एव ग्राहको भवति, 'अदुवा मच्छिए' अथवा कश्चिन्मात्स्यिको भवति-मत्स्योद्योगेन धनमर्जयति। 'अदुवा गोघायए' अथवा गोघातकः कश्चिद्भवति, 'अदुवा गोवालए' अथवा गोपालकः कश्चिद्भवति-गोपालनमेव करोति-ततः वधकाय दत्वा धनमर्जयति, 'अदुवा सोवणिए' अथवा शौवनिकः श्वानं पालयति तस्करजन्त्वादि वधाय 'अदुवा सोवणियंतिए' अथवा श्वभिरन्तको भवति, कश्चित् श्वानं पुरस्कृत्य प्राण्यन्तरस्य हिंसा मनुवर्त्तते-

---

करने के लिए मार्ग में उसके सामने जाता है। कोई सेंध लगाता है -दीवार में छेद करके उसमें घुस कर धन चुरा लेता है। कोई ग्रन्थिच्छेद करता है-जेब कट होता है। कोई भेडें चराता है और घातकी-हत्यारा को वेचकर धनोपार्जन करता है, कोई धन के लिए शूकरों को चराता है, कोई जाल बना कर मृग आदि को फंसाता है, कोई पक्षियों का घात करता है, कोई जाल फैला कर पक्षियों को पकड़ता है, कोई मछलियां मार कर धन कमाता है, कोई गायों का घात करता है, कोई गायों को पालन करके घातकी आदि को बेच कर धनोपार्जन करता है, कोई तस्कर (चोर) आदि के वध के लिए कुत्ता पालता है अथवा कुत्ते को आगे करके-छुछकार कर-किसी प्राणिकी

ઘરમાં પ્રવેશ કરીને ચોરી કરે છે કોઈ ગ્રંથી છેદન કરે છે અર્થાત્ ગજવા કાપે છે. કોઇ બકરા ચરાવે છે, અને ખાટકી-હત્યારાને તે વેચીને ધન મેળવે છે, કોઇ ધન મેળવવા માટે શૂકરો-ભુંડોને ચરાવે છે, કોઈ જાળ બનાવીને મૃગ વિગેરેને ફસાવે છે. કોઈ પક્ષિયોની હિંસા કરે છે. કોઈ માછલીયો મારીને ધન કમાય છે. કોઈ ગાયોની હિંસા કરે છે. કોઈ ગાયોનું પાલન કરીને ખાટકી-વિગેરેને વેચીને ધન મેળવે છે, કોઇ ચોરના વધ માટે કુતરા પાળે છે, અથવા કુતરાઓને આગળ રાખીને-ઉશ્કેરીને કોઇ પ્રાણીની

आखेटकाः। उपचरकादयः किं कुर्वन्ति तत्राह 'एगइओ आणुगामियभावं पडिसंधाय तमेव अणुगामियाणुगामियं' एककः कश्चित्पुरुषोऽनुगामुकभावं प्रतिसन्धाय -कमपि धनिकं गच्छन्तम् अनुगम्य, तमेवाऽनुगामुकाऽनुगम्यं तादृशं धनिकं पृष्ठतो गत्वा तम् 'हंता-छेत्ता-भेत्ता-लुंपइत्ता-विलुंपइत्ता-उद्दवइत्ता' हत्वा दण्डादिना, छित्वा-खड्गादिना, भित्वा-शूलादिना, लोपयित्वा-केशाकर्षणादिना पीडयित्वा, विलोप्य उपद्राव्य-कशाघातादिभिरत्यन्तदुःखोत्पादने विलोप्य उपद्राव्य प्राणहरणं कृत्वा 'आहार' आहारम्-आहरणीयं तत्समीपस्थ तदधीनधनधान्यादिकम् 'आहारेइ' आहारयति-लुण्टयति 'इइ से' इति-इत्येवं प्रकारेण स एतादृशकर्मकर्त्ता 'महया' महद्भिः 'पावेहिं' पापैः 'कम्मेहिं' कर्मभिः-प्राणातिपातादिव्यापारैः 'अत्ताणं' आत्मानम् 'उवक्खाइत्ता भवइ' उपख्यापयिता भवति। पापिष्ठतया स्वात्मनं लोके प्रसिद्धं करोति, 'से एगइओ' स एकतयः-पुनरन्यः कोऽपि 'उवचरयभावं पडिसंधाय' उपचरकभावं-सेवकभावं कस्यचित् धनिकस्य प्रति-

हिंसा करता है। अब इनके कृत्यों को प्रकट करते हैं-कोई क्रूर पुरुष मार्ग में जाते हुए किसी धनवान का पीछा करके उसे लाठियों से मारता है, खड्ग आदि से काट डालता है, भाले आदि से वेध देता है, केश खींच कर पीड़ा पहुंचाता है, चाबुक आदि से पीटता है, अत्यन्त दुःख उपजाता है, प्राण ले लेता है और उसके धन को हर लेता है, लूट लेता है,। ऐसे कुकर्म करने वाला वह पुरुष घोर हिंसादि पाप कर्मों से अपने को विख्यात करता है-अपने आपको पापी के रूप में लोक में प्रसिद्ध करता है।

कोई किसी धनिक की सेवा वृत्ति स्वीकार करके, उसकी सेवा करके हनन, छेदन, भेदन, लुंपन और विलुंपन करके उसके जीवन

હિંસા કરે છે. હવે તેઓના કૃત્યો બતાવે છે. કોઈ ક્રૂર પુરૂષ માર્ગમાં જનારા કોઈ ધનવાનનો પીછો પકડીને તેને લાકડીથી મારે છે તરવાર વિગેરેથી કાપી નાખે છે, ભાલા વિગેરેથી તેને વીંધી નાખે છે વાળ વિગેરે ખેંચીને પીડા ઉપજાવે છે. ચાબકા વિગેરેથી મારે છે. અત્યંત દુઃખ ઉપજાવે છે. પ્રાણ લઇ લે છે. અને તેના ધનનું હરણ કરે છે. અર્થાત્ લૂંટી લે છે. એવા કુકર્મ કરવાવાળો તે પુરૂષ ઘોર હિંસા વિગેરે પાપકર્મોથી પોતાને પ્રખ્યાત કરે છે. અર્થાત્ પોતે જ પોતાને પાપીના રૂપથી જગત્‌માં પ્રસિદ્ધ કરે છે.

કોઈ પુરૂષ કોઇ ધનવાન પુરૂષની સેવાવૃત્તિને સ્વીકારે તેની સેવા કરીને હનન, છેદન, ભેદન, લુંપન, અને વિલુંપન કરીને તેની જીંદગીનો

स-एकतयः कोऽपि पुरुषः 'सोयरियभावं पडिसंधाय' शौकरिकभावं प्रति-सन्धाय-शूकरपालको भूत्वा 'महिसं वा अन्नयरं वा तसं पाणं जाव' महिषं वा अन्यतरं वा त्रसं प्राणं यावद् हत्वा छित्वा स्वकीयजीविकां करोति, स इत्येवं रूपेण महत्सावद्यं कर्म कृत्वा स्वात्मनः लोके पापिष्ठत्वम् 'उवक्खाइत्ता भवइ' उपख्यापयिता भवति, 'से एगइओ' स एकतयः कोऽपि पुरुषः 'वागुरियभावं पडिसंधाय' वागुरिकभावं-मृगघातकत्वं प्रतिसन्धाय-अङ्गीकृत्य 'मियं वा अण्णयरं वा तसं पाणं हंता जाव' मृगं वा तदन्यं वा त्रसं प्राणं हत्वा-छित्वा-यावत् स्वस्य जीविका मर्जयति, इति स महता पापेन युक्तः-स्वात्मनो मृगघातकतया लोके 'उवक्खाइत्ता भवइ' उपख्यापयिता भवति, 'से एगइओ' स एकतयः कोऽपि पुरुषः, 'सउणियभावं पडिसंधाय' शाकुनिकभावं प्रतिसन्धाय-पक्षिव्यापानकार्यं स्वीकृत्य 'सउणिं वा अण्णयरं वा तसं पाणं हंता जाव' शकुनिं वा अन्यतरं वा त्रसं प्राणं हत्वा-छित्वा-भित्वा यावत् स्वस्याऽऽजीविकां करोति। स तेन

कोई पुरुष शूकर पालक बन कर, भैंसा या किसी अन्य त्रस प्राणी का हनन, छेदन, भेदन करके अपनी आजीविका करता है। वह ऐसा घोर पाप कर्म करके अपने को पापिष्ठ के रूप में प्रख्यात करता है। कोई पापी पारधीवृत्ति अंगीकार करके मृग या अन्य किसी त्रस प्राणी का हनन, छेदन, भेदन, मारण आदि करके अपनी आजीविका चलाता है। वह घोर पाप करके अपने को मृग घातक के रूप में लोक विख्याति करता है। कोई पुरुष चिड़ीमार बन कर पक्षी या अन्य किसी त्रस प्राणी का हनन, छेदन, भेदन करके आजीविका करता है। वह घोर पाप कर्म करके अपने को महापापी के रूप में प्रसिद्ध करता है। कोई पापी मच्छीमार बन कर मत्स्य वध की वृत्ति अंगीकार करके मत्स्य या अन्य त्रस प्राणी का हनन, छेदन, भेदन आदि करता है

કોઈ પુરૂષ ભુંડને પાળનારો બનીને, ભેંશ અથવા બીજા કોઈ પ્રાણીનું હનન, છેદન, ભેદન કરીને પોતાની આજીવિકા ચલાવે છે, તે એવું ઘોર પાપકર્મ કરીને પોતાને પાપિષ્ઠ પણાથી પ્રખ્યાત કરે છે. કોઈ પાપી પારધી વૃત્તિનો સ્વીકાર કરીને મૃગ અથવા બીજા કોઇ ત્રસ પ્રાણીનું હનન, છેદન ભેદન મારણ વિગેરે કરીને પોતાની આજીવિકા ચલાવે છે, તે ઘોર પાપ કરીને પોતાને મૃગઘાતક પણાથી જગત્‌માં પ્રખ્યાત કરે છે. કોઈ પુરૂષ ચીડીમાર બનીને પક્ષી અથવા બીજા કોઇ ત્રસ પ્રાણીનું હનન, છેદન, ભેદન કરીને પોતાની આજીવિકા ચલાવે છે, તે ઘોર પાપકર્મ કરીને પોતાને મહા પાપી પણાથી પ્રસિદ્ધ કરે છે. કોઇ પાપી મચ્છી માર બનીને મત્સ્ય વધની

महता पापेन युक्तःसन् स्वस्य महापापीति शब्देन प्रसिद्धिम् 'उवक्खाइत्ता भवइ' उपख्यापयिता भवति, 'स एगइओ' स एकतयः कोऽपि पुरुषः 'मच्छियभावं पडिसंधाय' मात्स्यिकभावं प्रतिसन्धाय- मत्स्यवधात्मकं कार्यमङ्गीकृत्य 'मच्छं वा अण्णयरं वा तसं पाणं हंता जाव' मत्स्यं वा अन्यतरं वा त्रसं प्राणं हत्वा यावत् स्वकीयजीविकां करोति, इति स जीववधात्मकं कार्यं कुर्वन् महता पापेन लिप्तः घातकतया स्वस्य प्रसिद्धिं लोके कारयति, 'उवक्खाइत्ता भवइ' उपख्यापयिता भवति। 'से एगइओ' स एकतयः कश्चित्पुरुषः 'गोघायगभावं पडिसंधाय' गोघातकभावं प्रतिसन्धाय-गवां मारणकार्यं मङ्गीकृत्य 'तमेव गोणं वा अण्णयरं वा तसं पाणं हंता जाव' तामेव गामन्यतरं वा त्रसं प्राणं हत्वा छित्वा यावत्स्वजीविकामर्जयति, इति स एवं महता पापेन युक्तः स्वस्याऽपकीर्तिं लोके प्रसारयति, स्वस्याऽपयशसः 'उवक्खाइत्ता भवइ' उपख्यापयिता भवति, 'से एगइओ' स एकतयः कोऽपि पुरुषः 'गोवालभावं पडिसंधाय' गोपालभावं प्रतिसन्धाय-गवां पालकत्वमङ्गीकृत्य 'तमेव गोवालं परिजविय परिजविय हंता जाव' तमेव-पाल्यमेव गोवालं वत्सरं परिविच्य परिविच्य-गोसमुदायात् बहिर्नीत्वा ताडयति, इति स तादृशपशुताडनादिनिषिद्धकार्यं कुर्वन्, महता पापेन युक्तः सन् स्वात्मनोऽपकीर्त्तेर्लोके 'उवक्खाइत्ता भवइ' उपख्यापयिता भवति, 'से एगइओ' स एकतयः कोऽपि पुरुषः

और घोर पाप करके घातक के रूप में अपनी प्रसिद्धि करता है। कोई पुरुष गोघातक बन कर गाय अथवा अन्य किसी प्राणीका हनन, छेदन, भेदन आदि करके अपनी आजीविका चलाता है। वह घोर पाप कर्म करके लोक में अपनी अपकीर्ति फैलाता है। कोई गोपालक बन कर उसी पालनीय गाय के बछड़े-बछड़ी को गायों के झुंड में से बाहर निकाल कर ताड़न करता है। वह पशु ताड़न आदि निषिद्ध कर्म करता हुआ घोर पाप से युक्त होकर लोक में अपने अपयश का

ભેદન વિગેરે કરે છે. અને ઘોર પાપકર્મ કરીને ઘાતક પણાથી પોતાને પ્રસિદ્ધ કરે છે કોઇ પુરૂષ ગોઘાતક બનીને ગાય અથવા બીજા કોઈ પ્રાણીનું હનન. છેદન, ભેદન, વિગેરે કરીને પોતાની આજીવિકા ચલાવે છે, તે ઘોર પાપકર્મ કરીને દુનિયામાં પોતાની અપકીર્તિ ફેલાવે છે, કોઈ ગોપાલક બનીને તે પાલન કરવા ચોગ્ય ગાયના વછડા વાછડીને ગાયોના ટોળામાંથી બહાર કહાડીને મારે છે, તે પશુતાડન વિગેરે નિશિદ્ધ કર્મ કરતા થકા ઘોર પાપથી યુક્ત થઈને દુનિયામાં પોતાના અપયશ ફેલાવે છે, કોઈ કુતરાઓને

'सोवणियभाव पडिसंधाय' शौवनिकभावं शुनां पालनकार्यं प्रतिसन्धाय-अङ्गीकृत्य 'तमेव सुणगं वा अण्णयरं वा तसं पाणं हंता जाव' तमेव श्वानं वाऽन्यतरं वा त्रसं प्राणं हत्वा यावत्-तमेव श्वानमन्यं वा जीवं व्यापाद्य स्वस्याऽऽजीविकां निर्वहति, इति स कुत्सितकर्मजनितपापेन लिप्तः स्वस्याऽकीर्त्तेः 'उवक्खाइत्ता भवइ' उपख्यापयिता भवति। तद्विस्तारको भवतीति यावत् 'से एगइओ' स एकतयः कोऽपि पुरुषः 'सोवणियंतियभावं पडिसंधाय' श्वभिरन्तकभावं प्रति सन्धाय-श्वभिः-कुक्कुरादि जीवहिंसकपशुद्वारा वन्यपशुहिंसनव्यापारं स्वीकृत्य 'तमेव मणुस्सं वा अन्नयरं वा तसं पाणं हंता जाव' तमेव मनुष्यं वा अन्यतरं वा त्रसं प्राणं हत्वा यावत् तादृश हिंसकपशुद्वारा मनुष्यादिकान् जीवान् व्यापाद्य 'आहारं आहारेइ' आहारमाहारयति-आजीविकामुपार्जयति, इति 'से' इति सः-तादृश क्रूरकर्मकारी पुरुषः 'महया' महद्भिः 'पावेहिं' पापैः 'कम्मेहिं' कर्मभिः 'अत्ताणं' आत्मानम्-आत्मनः 'उवक्खइत्ता भवइ' उपख्यापयिता भवति तादृश-कर्मजनितपापलिप्तः स्वस्याऽपकीर्त्तेः लोके विस्तारको भवति। इदं तु-ऐहिकं तादृशकर्मणः फलम्, पारलौकिकं-शास्त्रवेद्यं तदनुभववेद्यं चेति भावः ॥१६=३१॥

विस्तार करता है। कोई कुत्ते का पालन करके और उसी कुत्ते का या अन्य किसी त्रस प्राणी का घात करके आजीविका-निर्वाह करता है। वह कुत्सित कर्म जनित पाप से लिप्त होकर अपनी अपकीर्ति फैलाता है। कोई पापी शिकारी कुत्तों के द्वारा जंगली पशुओं की हिंसा के व्यापार को अंगीकार कर मनुष्य या अन्य किसी प्राणी का हनन आदि करके आहार करता है अर्थात् जीविका उपार्जन करता है। ऐसा क्रूर कर्म करने वाला पुरुष घोर पाप कर्मों के द्वारा लोक में अपना अपयश-विस्तार करता है।

यहां विविध प्रकार के घोर पापों का जो फल प्रदर्शित किया

પાળીને અને એજ કુતરાને અથવા બીજા કોઇ ત્રસ પ્રાણીનો ઘાત કરીને આજીવિકા-નિર્વાહ ચલાવે છે. તે નિંદિત કર્મથી થવાવાળા પાપથી લિપ્ત થઇને પોતાની અપકીર્તિ ફેલાવે છે કોઈ પાપી શિકારી કૂતરાઓ દ્વારા જંગલી પશુઓની હિંસાની પ્રવૃત્તિનો અંગીકાર કરીને મનુષ્ય અથવા બીજા કોઇ પ્રાણિનો હનન વિગેરે કરીને આહાર કરે છે. અર્થાત્ આજીવિકા મેળવે છે. એવા ક્રૂર કર્મ કરવાવાળા પુરૂષ ઘોર પાપકર્મો દ્વારા દુનિયામાં પોતાના અપજશનો વિસ્તાર કરે છે.

અહિયાં અનેક પ્રકારના ઘોર પાપોનું જે ફળ બતાવેલ છે, તે કેવળ

मूलम्—से एगइओ परिसा मज्झाओ उट्ठित्ता अहमेयं हणामित्ति कट्टु तित्तिरं वा वट्टगं वा लावगं वा कवोयगं वा कविंजलं वा अन्नयरं वा तसं पाणं हंता जाव उवक्खाइत्ता भवइ। से एगइओ केण वि आयाणेणं विरुद्धे समाणे अदुवा खलदाणेणं अदुवा सुराथालएणं गाहावईणं वा गाहावइपुत्ताणं वा सयमेव अगणिकाएणं सस्साइं झामेइ अन्नेण वि अगणिकाएणं सस्साइं झामावेइ अगणिकाएणं सस्साइं झामंतं वि अण्णं समणुजाणइ इइ से महया पावेहिं कम्मेहिं अत्ताणं उवक्खाइत्ता भवइ। से एगइओ केणइ आयाणेणं विरुद्धे समाणे अदुवा खलदाणेणं अदुवा सुराथालएणं गाहावईण वा गाहावइपुत्ताणं वा उट्टाणं वा गोणाणं वा घोडगाणं वा गद्दभाणं वा सयमेव घूराओ कप्पेइ अन्नेण वि कप्पावेइ कप्पंतं वि अन्नं समणुजाणइ इइ से महया जाव भवइ। से एगइओ केणइ आयाणेण विरुद्धे समाणे अदुवा खलदाणेणं अदुवा सुराथालएणं गाहावईण वा गाहावइपुत्ताण वा उट्टसालाओ वा गोणसालाओ वा घोडगसालाओ वा गद्दभसालाओ वा कंडगबोंदियाए परिपेहित्ता सयमेव अगणिकाएणं झामेइ अन्नेण वि झामावेइ झामंतं वि अन्नं समणुजाणइ इइ से महया जाव भवइ। से एगइओ केणइ

गया है, वह तो सिर्फ ऐहिक फल है। पारलौकिक फल शास्त्र से जान लेना चाहिए या अनुभव से समझ लेना चाहिए ॥१६॥

ઐહિક ફળ છે. પરલોક સંબંધી ફળ તો શાસ્ત્ર દ્વારા સમજી લેવું જોઇએ. અથવા અનુભવથી સમજી લેવું જોઇએ ॥૧૬॥

आयाणेणं विरुद्धे समाणे अदुवा खलदाणेणं अदुवा सुराथाल-एणं गाहावईण वा गाहावइपुत्ताण वा कुंडलं वा मणिं वा मोत्तियं वा सयमेव अवहरइ अन्नेण वि अवहरावेइ अवहरंतं वि अन्नं समणुजाणइ इइ से महया जाव भवइ। से एगइओ केणइ आयाणेणं विरुद्धे समाणे अदुवा खलदाणेणं अदुवा सुराथालएणं समणाण वा माहणाण वा छत्तगं वा दंडगं वा भंडगं वा भत्तगं वा लट्ठिं वा भिसिगं वा चेलगं वा चिलिमि-लिगं वा चम्मयं वा छेयणगं वा चम्मकोसियं वा सयमेव अव-हरइ जाव समणुजाणइ। इइ से महया जाव उवक्खाइत्ता भवइ। से एगइओ णो वितिगिंछइ, तं जहा–गाहावईण वा गाहावइपुत्ताण वा सयमेव अगणिकाएणं ओसहीओ झामेइ जाव अन्नं पि झामंतं समणुजाणइ इइ से महया जाव उवक्खा-इत्ता भवइ। से एगइओ णो वितिगिंछइ, तं जहा–गाहावईण वा गाहावइपुत्ताणं वा उट्टाणं वा गोणाणं वा घोडगाण वा गद्दभाण वा सयमेव घूराओ कप्पेइ अन्नेण वि कप्पावेइ अन्नं पि कप्पंतं समणुजाणइ। से एगइओ णो वितिगिंछइ तं जहा–गाहावईण वा गाहावइपुत्ताण वा उट्टसालाओ वा जाव गद्दभसालाओ वा कंटगबोंदियाहिं परिपेहित्ता सयमेव अगणि-काएणं झामेइ जाव समणुजाणइ। से एगइओ णो वितिगिंछइ, तं जहा–गाहावईण वा गाहावइपुत्ताण वा जाव मोत्तियं वा सयमेव अवहरइ जाव समणुजाणइ। से एगइओ णो वितिगिं-

छइ, तं जहा—समणाण वा माहणाण वा छत्तगं वा दंडगं वा जाव चम्मच्छेदगं वा सयमेव अवहरइ जाव समणुजाणइ, इइ से महया जाव उवक्खाइत्ता भवइ। से एगइओ समणं वा माहणं वा दिस्सा नाणाविहेहिं पावकम्मेहिं अत्ताणं उवक्खाइत्ता भवइ, अदुवा णं अच्छराए आफालित्ता भवइ, अदुवा णं फरुसं वंदित्ता भवइ। कालेणावि से अणुपविट्ठस्स असणं वा पाणं वा जाव णो दवावेत्ता भवइ। जे इमे भवंति वोनमंता भारक्कंता अलसगा वसलगा किवणगा समणगा पव्वयंति। ते इणमेव जीवितं धिज्जीवियं संपडिब्रूहेंति, नाइ ते परलोगस्स अट्ठाए किंचि वि सिलीसंति, ते दुक्खंति ते सोयंति ते जूरंति ते तिप्पंति ते पिट्टंति ते परितप्पंति ते दुक्खणजूरण सोयणतिप्पणपिट्टणपरितप्पवहबंधणपरिकिलेसाओ अप्पडिविरया भवंति, ते महया आरंभेण ते महया समारंभेणं ते महया आरंभसमारंभेणं विरूवरूवेहिं पावकम्मकिच्चेहिं उरालाइं माणुस्सगाइं भोगभोगाइं भुंजित्तारो भवंति, तं जहा—अन्नं अन्नकाले पाणं पाणकाले वत्थं वत्थकाले सयणं सयणकाले सपुव्वावरं च णं ण्हाए कयबलिकम्मे कयकोउयमंगलपायच्छित्ते सिरसा ण्हाए कंठे मालाकडे आविद्धमणिसुवन्ने कप्पियमालामउलीपडिबद्धसरीरे वग्घारिय सोणिसुत्तगमल्लदामकलावे अहतवत्थपरिहिए चंदणोक्खित्तगायसरीरे महइमहालियाए कूडागारसालाए महइमहालयंसि सीहासणंसि इत्थिगुम्मसपरिवुडे सव्वराइएणं जो-

इणा झियायमाणेणं महयाहयनट्टगीयवाइयतंतीतलतालतुडि-यघणमुइंगपडुपवाइयरवेणं उरालाइं माणुस्सगाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरइ। तस्स णं एगमवि आणवेमाणस्स जाव चत्तारि पंच जणा आवुत्ता चेव अब्भुट्टंति, भणह देवाणुप्पिया! किं करेमो किं आहारेमो? किं उवणेमो? किं आचिट्ठामो? किं भे हियं इच्छियं? किं भे आसगस्स सयइ? तमेव पासित्ता अणारिया एवं वयंति-देवे खलु अयं पुरिसे, देवसिणाए खलु अयं पुरिसे, देवजीवणिज्जे खलु अयं पुरिसे, अन्ने वि य णं उवजीवंति, तमेव पासित्ता आरिया वयंति-अभिक्कंतकूरकम्मे खलु अयं पुरिसे, अतिधुन्ने अइयायरक्खे दाहिणगामिए नेरइए कण्हपक्खिए आगामिस्साणं दुल्लहबोहियाए यावि भविस्सइ, इच्चेयस्स ठाणस्स उट्ठिया वेगे अभिगिज्झंति अणुट्ठिया वेगे अभिगिज्झंति, अभिझंझा उरा वेगे अभिगिज्झंति, एसठाणे अणारिए अके-वले अप्पडिपुन्ने अणेयाउए असंसुद्धे असल्लगत्तणे असिद्धि-मग्गे अमुत्तिमग्गे अनिव्वाणमग्गे अणिज्जाणमग्गे असव्व-दुक्खपहीणमग्गे एगंतमिच्छे असाहु एस खलु पढमस्स ठाण-स्स अधम्मपक्खस्स विभंगे एवमाहिए ॥सू० १७॥३२॥

छाया—'स एकतयः पर्षद्मध्यादुत्थाय अ'मेतं हनिष्यमीति कृत्वा तित्तिरं वा वर्त्तकं वा लावकं वा कपोतकं वा कपिञ्जलं वा अन्यतरं वा त्रसं प्राणं हन्ता यावद् उपख्यापयिता भवति। स एकतयः केनापि आदानेन विरुद्धः सन् अथवा खलदानेन अथवा सुरास्थालकेन गाथापतीनां वा गाथापतिपुत्राणां वा स्वयमेव

अग्निकायेन शस्यानि धमति अन्येनापि अग्निकायेन शस्यानि ध्मापयति अग्नि-कायेन शस्यानि धमन्तमप्यन्यं समनुजानाति इति सः महद्भिः पापैः कर्मभिः आत्मानमुपख्यापयिता भवति। स एकतयः केनाऽप्यादानेन विरुद्धः सन् अथवा खलदानेन अथवा सुरास्थालकेन गाथापतीनां वा गाथापतिपुत्राणां वा उष्ट्राणां वा गवां वा घोटकानां वा गर्दभानां वा स्वयमेव अङ्गादीन् कल्पते अन्येनाऽपि कल्पयति कल्पमानमपि अन्यं समनुजानाति इति महद्भिर्यावद् भवति। स एक-तयः केनापि आदानेन विरुद्धः सन् अथवा खलदानेन अथवा सुरास्थालकेन गाथा पतीनां वा गाथापतिपुत्राणां वा उष्ट्रशाला वा गोशाला वा घोटकशाला वा गर्दभशाला वा कण्टकशाखाभिः परिपिधाय स्वयमेवाग्निकायेन धमति अन्येनाऽपि ध्मापयति धमन्तमपि अन्यं समनुजानाति, इति स महद्भिर्यावद् भवति। स एक-तयः केनाऽपि आदानेन विरुद्धः सन् अथवा खलदानेन अथवा सुरास्थालकेन गाथापतीनां वा गाथापतिपुत्राणां वा कुण्डलं वा मणिं वा मौक्तिकं वा स्वयमेव अपहरति अन्येनापि अपहारयति अपहरन्तमपि अन्यं समनुजानाति इति स महद्भिर्यावद् भवति। स एकतयः केनाऽपि आदानेन विरुद्धः सन् अथवा खलदानेन अथवा सुरास्थालकेन श्रमणानां वा माहनानां वा छत्रकं वा दण्डकं वा भाण्डकं वा मात्रकं वा यष्टिकां वा वृशीं वा चेलकं वा प्रच्छादन-पटीं वा चर्मकं वा छेदनकं वा चर्मकोशिकां वा स्वयमेव अपहरति यावत् समनु-जानाति इति स महद्भिर्यावद् उपख्यापयिता भवति, स एकतयः नो विमर्षति, तद्यथा गाथापतीनां वा गाथापतिपुत्राणां वा स्वयमेवाऽग्निकायेन ओषधीः धमति यावद् धमन्तमपि अन्यं समनुजानाति इति स महद्भिर्यावद् उपख्यापयिता भवति। स एकतयः नो विमर्षति तद्यथा—गाथापतीनां वा गाथापतिपुत्राणां वा उष्ट्राणां वा गवां वा घोटकानां वा गर्दभानां वा स्वयमेव अवयवान् कल्पते अन्येनाऽपि कल्पयति अन्यमपि कल्पमानं समनुजानाति। स एकतयः नो विमर्षति, तद्यथा—गाथापतीनां वा गाथापतिपुत्राणां वा उष्ट्रशाला वा यावद् गर्दभशाला वा कण्टकशाखाभिः परिपिधाय स्वयमेव अग्निकायेन धमति यावत् समनुजानाति। स एकतयः नो विमर्षति, तद्यथा—गाथापतीनां वा गाथापतिपुत्राणां वा यावद् मौक्तिकं वा स्वयं मेवापहरति यावत् समनुजानाति। स एकतयः नो विमर्षति तद्यथा—श्रमणानां वा माहनानां वा छत्रकं वा दण्डकं वा यावच्चर्मच्छेदकं वा स्वयमेव अपहरति यावत् समनुजाति इति स महद्भिर्यावद् उपस्थापयिता भवति। स एकतयः श्रमणं वा माहनं वा दृष्ट्वा नानाविधैः पापकर्मभिरात्मानमुपख्यापयिता भवति अथवा खलु

अप्सरसः आस्फालयिता भवति अथवा पुरुषं वदिता भवति कालेनाऽपि तस्याऽनुप्रविष्टस्य अशनं वा पानं वा यावन्नो दापयिता भवति। ये इमे भवन्ति व्युन्नमन्तो भाराक्रान्ता अलसकाः वृषलकाः कृपणकाः श्रमणकाः प्रव्रजन्ति। ते इदमेव जीवितं धिग्जीवितं सम्प्रति बृंहन्ति। नाऽपि ते परलोकस्य अर्थाय किञ्चिदपि श्लिष्यन्ति ते दुःखयन्ति ते शोचन्ति ते जूरयन्ति ते तिप्यन्ति ते पिट्टन्ति ते परितप्यन्ति ते दुःखनजूरणशोचनतेपनपिट्टनपरितापनवधबन्धपरिक्लेशेभ्योऽप्रतिविरता भवन्ति, ते महता आरम्भेण महता समारम्भेण ते महद्भ्यामारम्भसमारम्भाभ्यां विरूपरूपैः पापकर्मकृत्यैः उदाराणां मानुष्यकाणां भोग भोगानां भोक्तारो भवन्ति। तद्यथा-अन्नमन्नकाले पानं पानकाले वस्त्रं वस्त्रकाले लयनं लयनकाले शयनं शयनकाले स पूर्वापरं च स्नातः कृतबलिकर्मा कृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चित्तः शिरसा स्नातः कण्ठे मालाकृत् आविद्धमणिसुवर्णः कल्पितमालामुकुटी प्रतिबद्धशरीरः प्रतिलम्बित श्रोणिसूत्रकमाल्यदामकलापः अहतवस्त्रपरिहितः चन्दनोक्षितगात्रशरीरः महति महत्यां विस्तीर्णायां कूटागारशालायां महति विस्तीर्णे सिंहासने स्त्रीगुल्मसंपरिवृतः सर्वरात्रेण ज्योतिषा ध्मायमानेन महताहतनाट्यगीतवादित्रतन्त्रीतलतालत्रुटिकघनमृदङ्गपटुप्रवादितरवेण उदारान् मानुष्कान् भोगभोगान् भुञ्जानो विहरति। तस्यैकमपि आज्ञापयतः यावच्चत्वारः पञ्च वा अनुक्ताश्चैव पुरुषा अभ्युत्तिष्ठन्ति। भणत देवानुप्रियाः, किं कुर्मः किमाहरामः किमुपनयामः किमातिष्ठामः किं युष्माकं हितमिष्टं किं युष्माकम् आस्यस्य स्वदते। तमेव दृष्ट्वा आनार्याः एवं वदन्ति, देवः खलु अयं पुरुषः देवस्नातकः खलु अयं पुरुषः देवजीवनीयः खलु अयं पुरुषः, अन्येऽपि एनमुपजीवन्ति। तमेव दृष्ट्वा आर्याः वदन्ति, अभिक्रान्तक्रूरकर्मा खलु अयं पुरुषः अतिधूर्तः अत्यात्मरक्षः दक्षिणगामी नैरयिकः कृष्णपाक्षिकः आगमिष्यति दुर्लभबोधिकश्चापि भविष्यति। इत्येतस्य स्थानस्य उत्थिता एके अभिगृध्यन्ति अनुत्थिता एके अभिगृध्यन्ति अभिझंझाकुलाः एके अभिगृध्यन्ति। एतत् स्थानम् अनार्यम् अकेवलम् अप्रतिपूर्णम् अनैयायिकम् असंशुद्धम् अशल्यकर्त्तनम् असिद्धिमार्गम् अमुक्तिमार्गम् अनिर्वाणमार्गम् अनिर्याणमार्गम् असर्वदुःखप्रहीणमार्गम् एकान्तमिथ्या असाधु एषखलु प्रथमस्य स्थानस्य अधर्मपक्षस्य विभङ्गः एवमाख्यातः ॥सू० १७=३२॥

टीका-'से एगइओ' स एकतयः कोऽपि पुरुषः 'परिसामज्झाओ' पर्षन्मध्यात्-यत्र कुत्रचन सम्मिलितसभातः 'उट्ठित्ता' उत्थाय 'अहमेणं हणामित्ति कट्टु' अह-

अन्यद्वारा 'अगणिकाएणं सस्साइं झामावेइ' अग्निकायेन शस्यानि ध्मापयति-दाहयति। ततश्च तेषाम् 'अगणिकाएणं सस्साइं झामंतं वि अन्नं समणुजाणइ' अग्निकायेन शस्यानि धमन्तमन्यं नरान्तरम् समनुजानाति-अनुमोदते, 'इइ से' इति सः 'महया पावेहिं कम्मेहिं' महद्भिः पापैः कर्मभिः 'अत्ताणं' आत्मानम् 'उवक्खाइत्ता भवइ' उपख्यापयिता भवति, पुरुषाणां तेषां शस्यादिकमग्निकायेन स्वयं धमन् अन्यद्वारा ध्मापयन् वा तज्जनितपापेन लिप्तः सन् स्वात्मनः पापिष्ठतया उपख्यपयिता-प्रसिद्धिकारको भवति, 'से एगइओ' स एकतयः कोऽपि पुरुषः 'केणइ आयाणेणं विरुद्धे समाणे' केनाऽपि आदानेन-कारणविशेषेण विरुद्धः-क्रुद्धः सन् 'अदुवा' अथवा 'खलदाणेणं' कुत्सितान्नप्रदानेन 'अदुवा' अथवा 'सुराथालएणं वा' सुरास्थालकेन-अभीष्टसिद्ध्यभावेन वा प्रकुपितः सन् 'गाहावईण वा गाहवइपुत्ताण वा' गाथापतीनां वा गाथापतिपुत्राणां वा 'उट्टाणं वा-गोणाणं-घोडगाणं वा-गद्दभाणं वा' उष्ट्राणां वा-गवां वा-घोटकानां वा-गर्दभाणां वा 'सयमेव' स्वयमेव 'छुराओ' अङ्गानि-अवयवान्-हस्तपादादीन् 'कप्पइ' कल्पते-कल्पनमत्र कर्त्तनम् खण्डशः करोति कृन्तति-इत्यर्थः 'अन्नेण वि' अन्येनाऽपि 'कप्पावेइ' कल्पयति-कर्त्तयतीति 'कप्पंतं वि अन्नं' कल्पमानमपि-कृन्तन्तमपि-खण्डशः कुर्वन्तमपि अन्यम् 'समणुजाणइ' समनुजानाति-अनुमोदते, 'इइ से' इति सः 'महया जाव भवइ' महद्भिः पापैः कर्मभिः युक्तो भवन् स्वात्मनोऽपकीर्त्ति

वाकर जलवा देता है और जला देने वाले का अनुमोदन करता है। ऐसा करके वह महान् पाप से लिप्त होकर अपने को पापिष्ठ के रूप में प्रख्यात करता है।

कोई पुरुष किसी कारण से विरुद्ध होकर सड़ा-गला अन्न देने से या मद्य स्थालक से या अन्य किसी कारण से कुपित होकर गाथापति के अथवा गाथापति के पुत्रों के, ऊंटों के गायों के, अश्वों के या गधों के हाथ-पैर आदि अंगों को स्वयं काट देता है, किसी दूसरे से कटवा

લગાડાવીને બાળી નંખાવે છે. અને બાળવા વાળાનું અનુમોદન કરે છે. એવું કરીને તે મોટા પાપથી લિપ્ત થઈને પોતાને પાપિ પણાથી પ્રખ્યાત કરે છે.

કોઈ પુરૂષ કોઈ કારણથી વિરૂદ્ધ થઈને સડેલું કે બગડી ગયેલું અનાજ આપવાથી અથવા મદ્ય-દારૂથી અથવા બીજા કોઈ કારણથી ક્રોધાયમાન થઈને ગાથાપતિના અથવા ગાથાપતિના પુત્રોના, ઉંટોના, કે ગાયોના, ઘોડાઓના કે ગધેડાઓના હાથ-પગ વિગેરે અંગોને સ્વયં કાપી નાખે છે. કોઈ

इओ' स एकतयः कोऽपि पुरुषः 'केणइ आयाणेणं' केनाऽपि आदानेन-कुत्सिताऽन्नप्रदानेन 'अदुवा' अथवा 'सुराथालएणं' सुरास्थालकेन-अभीष्टसिद्धयभावेन 'गाहावईण वा' गाथापतीनां वा 'गाहावइपुत्ताण वा' गाथापतिपुत्राणां वा 'कुंडलं वा-मणिं वा-मोत्तियं वा कुण्डलं वा-मणिं वा मौक्तिकं वा अलङ्कारादिकम्, 'सयमेव अवहरइ' स्वयमेवाऽपहरति, 'अन्नेण वि अवहरावेइ' अन्येनाऽपि अपहारयति-अन्यद्वारा अपहरणं कारयति 'अवहरंतं वि अन्नं समणुजाणइ' अपहरन्तमपि अन्यं समनुजानाति-अनुमोदते 'इइ से महया जाव भवइ' इति स महद्भिर्पापैर्बद्धो भवति-महद्भिः पापैः कर्मभिर्युक्तः स्वाऽपकीर्त्तिं लोके विस्तारयति। 'से एगइओ' स एकतयः कोऽपि पुरुषः 'केणइ आयाणेणं' केनाऽपि आदानेन किमपि कारणमासाद्य 'विरुज्झे समाणे' विरुद्धः सन्-विरोधमुपगतः सन् 'अदुवा' अथवा 'खलदाणेणं अदुवा सुराथालएणं' अथवा खलदानेन कुत्सितान्नप्रदानेन अथवा सुरास्थालकेन-अभिलषितवस्तुनोऽलाभेन साधूनामुपरि क्रोध कुर्वन्नराधमः कोऽपि जनः तेषां विशुद्धभावानाम्, समणाण वा माहणाण वा' श्रमणानां वा माहनानां वा वक्ष्यमाणवस्तूनि स्वयमेवाहरति। 'छत्तगं वा-दंडगं वा-भंडगं वा-मत्तगं वा-लट्ठिं वा-भिसिगं वा-चेलगं वा-चिलिमिलिगं वा-चम्मयं वा छेयणगं वा-चम्मकोसियं वा-सयमेव अवहरइ जाव समणुजाणइ इइ से महया जाव उवक्खाइत्ता भवइ' छत्रकं वा-दण्डकं वा-भाण्डकं वा-अमत्रकं वा-यष्टिकां वा-वृसीम् वा-आसनम्, चेलकं वा-प्रच्छादनपटीं वा, चर्मकं वा-छेदनकं वा-शस्त्रादि, चर्मकोशिकां वा चर्मपुटकम् 'थैलीति' प्रसिद्धम् 'स्वयमेव अपहरति स दुष्टपुरुषः स्तेनादि वृत्या 'जाव समणुजाणइ' यावत् समनुजानाति, स्वयमपहरति अन्येनाऽपि अपहारयति, अपहरन्तमन्यं समनुजानाति-तदनुमोदनां करोति-इत्येव

कोई पुरुष खराब अन्न देने से सुरास्थालक से अथवा किसी अभीष्ट वस्तु की प्राप्ति न होने से श्रमणों या ब्राह्मणों पर क्रुद्ध होकर उनके छाते, डंडे, भांड, पात्र, लाठी, आसन, वस्त्र, पर्दा, चर्म, छेदनक (वनस्पति काटने के शस्त्र), चर्म कोशिका या चर्मपुटक (थैली) आदि उपकरणों को स्वयं हर लेता है, दूसरे से हरण करवा लेता है या हरण

કોઈ પુરૂષ ખરાબ અન્ન આપવાથી, સુરાસ્થાલકથી અથવા કોઈ ઇષ્ટ વસ્તુની પ્રાપ્તિ ન થવાથી શ્રમણો અથવા બ્રાહ્મણો પર ક્રોધ કરીને તેઓની છત્રીયો ડંડાઓ, વાસણો, લાકડીયો, આસન, વસ્ત્ર, પર્દા ચામડા, છેદનક (વનસ્પતિ કાપવાનું શસ્ત્ર વિશેષ) ચર્મકોશિકા અથવા ચર્મ પુટક (થેલી) વિગેરે ઉપકરણોને સ્વયં હરી લે છે, બીજાની પાસે હરણ કરાવી લે છે. અથવા હરણ કરવાવાળાનું અનુમોદન કરે છે, તે કારણે સે મહાન્ પાપ-

इओ' स एकतयः कोऽपि पुरुषः 'केणइ आयाणेणं' केनाऽपि आदानेन-कुत्सिताऽन्नप्रदानेन 'अदुवा' अथवा 'सुराथालएणं' सुरास्थालकेन-अभीष्टसिद्धयभावेन 'गाहावईण वा' गाथापतीनां वा 'गाहावइपुत्ताण वा' गाथापतिपुत्राणां वा 'कुंडलं वा-मणिं वा-मोत्तियं वा कुण्डलं वा-मणिं वा मौक्तिकं वा अलङ्कारादिकम्, 'सयमेव अवहरइ' स्वयमेवाऽपहरति, 'अन्नेण वि अवहरावेइ' अन्येनाऽपि अपहारयति-अन्यद्वारा अपहरणं कारयति 'अवहरंतं वि अन्नं समणुजाणइ' अपहरन्तमपि अन्यं समनुजानाति-अनुमोदते 'इइ से महया जाव भवइ' इति स महद्भिर्पापैर्भवति-महद्भिः पापैः कर्मभिर्युक्तः स्वाऽपकीर्त्तिं लोके विस्तारयति। 'से एगइओ' स एकतयः कोऽपि पुरुषः 'केणइ आयाणेणं' केनाऽपि आदानेन किमपि कारणमासाद्य 'विरुज्झे समाणे' विरुद्धः सन्-विरोधमुपगतः सन् 'अदुवा' अथवा 'खलदाणेणं अदुवा सुराथालएणं' अथवा खलदानेन कुत्सितान्नप्रदानेन अथवा सुरास्थालकेन-अभिलषितवस्तुनोऽलाभेन साधूनामुपरि क्रोधं कुर्वन्नराधमः कोऽपि जनः तेषां विशुद्धभावानाम्, समणाण वा माहणाण वा' श्रमणानां वा माहनानां वा वक्ष्यमाणवस्तूनि स्वयमेवाहरति। 'छत्तगं वा-दंडगं वा-भंडगं वा-मत्तगं वा-लट्ठिं वा-भिसिगं वा-चेलगं वा-चिलिमिलिगं वा-चम्मयं वा छेयणगं वा-चम्मकोसियं वा-सयमेव अवहरइ जाव समणुजाणइ इइ से महया जाव उवक्खाइत्ता भवइ' छत्रकं वा-दण्डकं वा-भाण्डकं वा-अमत्रकं वा-यष्टिकां वा-वृसीम् वा-आसनम्, चेलकं वा-प्रच्छादनपटी वा, चर्मकं वा-छेदनकं वा-शस्त्रादि, चर्मकोशिकां वा चर्मपुटकम् 'थैलीति' प्रसिद्धम् 'स्वयमेव अपहरति स दुष्टपुरुषः स्तेनादि वृत्या 'जाव समणुजाणइ' यावत् समनुजानाति, स्वयमपहरति अन्येनाऽपि अपहारयति, अपहरन्तमन्यं समनुजानाति-तदनुमोदनां करोति-इत्येव

कोई पुरुष खराब अन्न देने से सुरास्थालक से अथवा किसी अभीष्ट वस्तु की प्राप्ति न होने से श्रमणों या ब्राह्मणों पर क्रुद्ध होकर उनके छाते, डंडे, भांड, पात्र, लाठी, आसन, वस्त्र, पर्दा, चर्म, छेदनक (वनस्पति काटने के शस्त्र), चर्म कोशिका या चर्मपुटक (थैली) आदि उपकरणों को स्वयं हर लेता है, दूसरे से हरण करवा लेता है या हरण

કોઈ પુરૂષ ખરાબ અન્ન આપવાથી, સુરાસ્થાલકથી અથવા કોઇ ઇષ્ટ વસ્તુની પ્રાપ્તિ ન થવાથી શ્રમણો અથવા બ્રાહ્મણો પર ક્રોધ કરીને તેઓની છત્રીયો ડંડાઓ, વાસણો, લાકડીયો, આસન, વસ્ત્ર, પર્દા ચામડા, છેદનક (વનસ્પતિ કાપવાનું શસ્ત્ર વિશેષ) ચર્મકોશિકા અથવા ચર્મ પુટક (થેલી) વિગેરે ઉપકરણોને સ્વયં હરી લે છે, બીજાની પાસે હરણ કરાવી લે છે. અથવા હરણ કરવાવાળાનું અનુમોદન કરે છે, તે કારણે તે મહાન્ પાપ-

लोके प्रख्यापयति 'से एगइओ' स एकतयः कोऽपि पुरुषः 'केणइ आयाणेणं' केनाऽपि आदानेन-कारणविशेषेण 'विरुज्झे समाणे' विरुद्धः-क्रुद्धः सन् 'अदुवा' अथवा 'खलदाणेण' कुत्सितान्नप्रदानेन 'अदुवा' अथवा 'सुरास्थालकेन अभीष्टार्थाऽप्राप्त्या 'गाहावईणं वा' गाथापतीनां वा 'गाहावइपुत्ताण वा' गाथापतिपुत्राणां वा 'उट्टसालाओ वा गोणसालाओ वा गद्दभसालाओ वा' उष्ट्रशाला वा-गोशाला वा-घोटकशाला वा-गर्दभशाला वा 'कंटगबोंदियाए' कण्टकशाखाभिः 'परिपेहित्ता' परिपिधाय-समन्ताद्वेष्टयित्वा 'सयमेव' स्वयमेव 'अगणिकाएणं' अग्निकायेन 'झामेइ' धमति-अग्निप्रदीपनं करोति 'अन्नेण वि झामावेइ' अन्येनापि ध्मापयति-परद्वाराऽग्निं ज्वलयति 'झामंतं वि अन्नं समणुजाणइ' धमन्तं प्रदीप्तिं कुर्वन्तमन्यं समनुजानाति तदनुमोदनां करोति 'इइ से महया जाव भवइ' इति स महद्भिः यावद् भवति महद्भिः पापैः कर्मभिर्युक्तो भवन् स्वापकीर्त्तिं लोके वितनोति। 'से एग-

---

देता है या काटने वाले का अनुमोदन करता है। इस प्रकार महान् पाप करके वह अपने को लोक में घोर पापी के रूप में प्रसिद्ध करता है।

कोई पुरुष किसी कारण से विरोधी बन कर कुपित हो जाता है अथवा कुत्सित अन्न देने से या सुरास्थालक से नाराज होकर गाथापति या के गाथापति पुत्रों की गोशाला उष्ट्रशाला, घुड़साल या गर्दभशाला को कंटक शाखाओं से ढंक कर आग लगाकर भस्म कर देता है, या दूसरे से आग लगवा कर भस्म करवा देता है या आग लगा देने वाले की अनुमोदना करता है।

वह महान् पापकर्मों से युक्त होकर लोक में अपनी अपकीर्ति का विस्तार करता है।

બીજા પાંસે કપાવી નાખે છે, અથવા કાપવાવાળાનું અનુમોદન કરે છે, આ રીતે મહાન્ પાપ કરીને તે પોતાને જગતમાં ઘોર પાપી તરીકે પ્રસિદ્ધ કરે છે.

કોઈ પુરૂષ કોઈ કારણથી વિરોધી બનીને ક્રોધ યુક્ત બની જાય છે. અથવા ખરાબ અન્ન આપવાથી સુરાસ્થાલક-દારૂના પાત્રથી નારાજ થઈને ગાથાપતિ અથવા ગાથાપતિના પુત્રોની ગૌશાળા, ઉષ્ટ્રશાળા, ઘોડાર, અથવા ગર્દભશાળાને કાંટા વિગેરેથી ઢાંકીને આગ લગાવીને બાળી નાખે છે અથવા બીજા પાંસે આગ લગાડાવીને બળાવી નંખાવે છે. અથવા આગ લગાડવાવાળાનું અનુમોદન કરે છે.

તે મહાન્ પાપકર્મથી યુક્ત બનીને જગતમાં પોતાની અપકીર્તિનો લાવો કરે છે.

इओ' स एकतयः कोऽपि पुरुषः 'केणइ आयाणेणं' केनाऽपि आदानेन-कुत्सिताऽन्नप्रदानेन 'अदुवा' अथवा 'सुराथालएणं' सुरास्थालकेन-अभीष्टसिद्ध्यभावेन 'गाहावईण वा' गाथापतीनां वा 'गाहावइपुत्ताण वा' गाथापतिपुत्राणां वा 'कुंडलं वा-मणिं वा-मोत्तियं वा कुण्डलं वा-मणिं वा मौक्तिकं वा अलङ्कारादिकम्, 'सयमेव अवहरइ' स्वयमेवाऽपहरति, 'अन्नेण वि अवहरावेइ' अन्येनाऽपि अपहारयति-अन्यद्वारा अपहरणं कारयति 'अवहरंतं वि अन्नं समणुजाणइ' अपहरन्तमपि अन्यं समनुजानाति-अनुमोदते 'इइ से महया जाव भवइ' इति स महद्भिर्यावद्भवति-महद्भिः पापैः कर्मभिर्युक्तः स्वाऽपकीर्त्तिं लोके विस्तारयति। 'से एगइओ' स एकतयः कोऽपि पुरुषः 'केणइ आयाणेणं केनाऽपि आदानेन किमपि कारणमासाद्य 'विरुज्झे समाणे' विरुद्धः सन्-विरोधमुपगतः सन् 'अदुवा' अथवा 'खलदाणेणं अदुवा सुराथालएणं' अथवा खलदानेन कुत्सितान्नप्रदानेन -अथवा सुरास्थालकेन-अभिलषितवस्तुनोऽलाभेन साधूनामुपरि क्रोधं कुर्वन्नराधमः कोऽपि जनः तेषां विशुद्धभावानाम्, समणाण वा माहणाण वा' श्रमणानां वा माहनानां वा वक्ष्यमाणवस्तूनि स्वयमेवाहरति। 'छत्तगं वा-दंडगं वा-भंडगं वा-मत्तगं वा-लट्ठिं वा-भिसिगं वा-चेलगं वा-चिलिमिलिगं वा-चम्मयं वा छेयणगं वा-चम्मकोसियं वा-सयमेव अवहरइ जाव समणुजाणइ इइ से महया जाव उवक्खाइत्ता भवइ' छत्रकं वा-दण्डकं वा-भाण्डकं वा-अमत्रकं वा-यष्टिकां वा-वृसीम् वा-आसनम्, चेलकं वा-प्रच्छादनपटीं वा, चर्मकं वा-छेदनकं वा-शस्त्रादि, चर्मकोशिकां वा चर्मपुटकम् 'थैलीति' प्रसिद्धम् 'स्वयमेव अपहरति स दुष्टपुरुषः स्तेनादि वृत्या 'जाव समणुजाणइ' यावत् समनुजानाति, स्वयमपहरति अन्येनाऽपि अपहारयति, अपहरन्तमन्यं समनुजानाति-तदनुमोदनां करोति-इत्येव

कोई पुरुष खराब अन्न देने से सुरास्थालक से अथवा किसी अभीष्ट वस्तु की प्राप्ति न होने से श्रमणों या ब्राह्मणों पर क्रुद्ध होकर उनके छाते, डंडे, भांड, पात्र, लाठी, आसन, वस्त्र, पर्दा, चर्म, छेदनक (वनस्पति काटने के शस्त्र), चर्म कोशिका या चर्मपुटक (थैली) आदि उपकरणों को स्वयं हर लेता है, दूसरे से हरण करवा लेता है या हरण

કોઈ પુરૂષ ખરાબ અન્ન આપવાથી, સુરાસ્થાલકથી અથવા કોઇ ઇષ્ટ વસ્તુની પ્રાપ્તિ ન થવાથી શ્રમણો અથવા બ્રાહ્મણો પર ક્રોધ કરીને તેઓની છત્રીયો ડંડાઓ, વાસણો, લાકડીયો, આસન, વસ્ત્ર, પર્દા ચાંમડા, છેદનક (વનસ્પતિ કાપવાનું શસ્ત્ર વિશેષ) ચર્મકોશિકા અથવા ચર્મ પુટક (થેલી) વિગેરે ઉપકરણોને સ્વયં હરી લે છે, બીજાની પાંસે હરણ કરાવી લે છે. અથવા હરણ કરવાવાળાનું અનુમોદન કરે છે, તે કારણે તે મહાન્ પાપ-

कारणात्सः, 'महया जाव उवक्खाइत्ता भवइ' महद्भिः पापकर्मभिः समनुयुक्तः स्वात्मनः पापिष्ठत्वेन लोके-उपख्यापयिता भवतीति। कारणवशात् क्रोधं कृत्वा-अपकुर्वन् पापीयानिति पूर्वप्रकरणे प्रदर्शितम्। इह तु कारणमन्तरेणैव परानपकुर्वन् प्रहृष्यति तादृशः कर्मणि पापं लेशतोऽपि न विचारयति, तादृशः पुरुषः कस्यचिद्धनपतेर्धान्यादिकं स्वयं नाशं करोति, परेण वा नाशयति, विनाशं कुर्वन्त मन्यमनुमोदते-इति स महापापीति दर्शयति-'से एगइओ' स एकतयः कश्चित्पापी 'णो वितिगिंछइ' नो विमर्षति-नैव किमपि विचारयति, किन्तु विचारमन्तरेणैव सावद्यमाचरति, 'तंजहा' तद्यथा 'गाहावईण वा-गाहावइपुत्ताण वा' गाथापतीनां

करने वाले का अनुमोदन करता है। इस कारण वह महान् पाप कर्म से युक्त होकर लोक में अपने को पापिष्ठ के रूप में प्रसिद्ध करता है।

यहां तक उन पापी पुरुषों का कथन किया गया हैं। जो किसी कारण से कुपित होकर दूसरों का अपकार करते हैं। अब ऐसे पापीयों का उल्लेख करते हैं जो निष्कारण ही दूसरों का अपकार करके प्रसन्न होते हैं और लेश मात्र भी पाप का विचार नहीं करते। ऐसे पुरुषों में से कोई धनपति के धान्य आदि को स्वयं नष्ट करता है दूसरे से नष्ट करने वाले का अनुमोदन करता है। ऐसा पुरुष महापापी है यह आगे दिखलाते हैं-

कोई पापी पुरुष कुछ भी विचार नहीं करता है, विचार किये बिना ही पाप का आचरण करता है, जैसे-गाथापति या गाथापति

કર્મથી યુક્ત થઈને જગતમાં પોતાને પાપિષ્ઠ તરીકે પ્રસિદ્ધ કરે છે

અટલા સુધી તેવા પાપી પુરૂષોનું કથન કરવામાં આવ્યું છે કે જેઓ કોઈ કારણથી ક્રોધ યુક્ત થઈને બીજાઓનો અપકાર કરે છે. હવે એવા પાપીયોનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે કે જેઓ વિના કારણે જ બીજાઓનો અપકાર કરીને પ્રસન્ન થાય છે. અને લેશમાત્ર પણ પાપનો વિચાર કરતા નથી. એવા પુરૂષોમાંથી કોઈ ધનવાન્‌ના ધાન્યનો સ્વયં નાશ કરે છે, બીજાની પાંસે નાશ કરાવે છે. અથવા નાશ કરવાવાળાનું અનુમોદન કરે છે એવો પુરૂષ મહા પાપી હોય છે. તે હવે આગળ બતાવવામાં આવે છે.

કોઇ પાપી પુરૂષ કંઈ પણ વિચાર કર્યા વિનાજ એટલે કે વગર વિચાર્યે જ પાપનુ આચરણ કરે છે, જેમ ગાથાપતિ અથવા ગાથાપતિના

वा-गाथापतिपुत्राणां वा 'सयमेव' स्वयमेव 'अगणिकाएणं ओसहीओ झामेइ' अग्निकायेन-ज्वलद्वह्निना औषधी र्धान्यगोधूमादिकान् धमति दाहं करोति 'जाव' यावत्-अन्येनाऽपि ध्मापयति-दाहयति 'अन्नंपि झामंतं,समणुजाणइ' धमन्तं-भस्मीकुर्वन्तमपि अन्यं समनुजानाति अनुमोदते, 'इइ से महया जाव उवक्खाइत्ता भवति' इति सः महद्भिः-पापकर्मभिः संयुज्यमानः स्वस्य दौरात्म्यं लोके उपख्यापयति-तनोतीति 'से एगइओ' स एकतयः कश्चित्पापीयानेव 'णो वितिगिछइ' नो विचिकित्सति-नो विमर्शति 'तं जहा' तद्यथा-कारणमन्तरेणैव विचारमकुर्वन् 'गाहावईण वा-गाहावइपुत्ताण वा' गाथापतीनां वा-गाथापतिपुत्राणां वा 'उट्टाण वा-गोणाण वा-घोडगाण वा-गद्दभाण वा-सयमेव छुराओ कप्पेइ' उष्ट्राणां वा-गावां वा-घोटकानां वा गर्दभानां वा स्वयमेवाऽवयवान् कल्पते-कृन्तति, 'अन्नेण वि' अन्येनाऽपि 'कप्पावेइ' कल्पयति कर्त्तनं कारयति 'अन्न वि कप्पंतं' अन्यमपि कल्पमानं-कृतन्तम् 'समणुजाणइ' समनुजानाति-अनुमोदते 'से एगइओ णोवितिगिंछइ' स एकतयः अपरः कोऽपि महापापी न किमपि विचिकित्सति-विमर्शति न विचारयति, अविचार्यैव कस्यचिद् धनिकस्य अकारणं पशुशालां कण्टकादिभिरवरुद्ध्य-

पुत्रों की औषधियों को अर्थात् गेहूं आदि के पौधों को स्वयं जला देता है, या दूसरों से जलवा देता है या जला देने वाले का अनुमोदन करता है। इस प्रकार वह घोर पाप से युक्त होकर जगत् में अपनी दुरात्मता प्रकट करता है।

कोई पापी विचार किये विना ही गाथापति या गाथापति पुत्रों के ऊंटों, गायों, घोडों तथा गर्दभों के अवयवों को स्वयं काटता है, दूसरों से कटवाता है या काटने वाले का अनुमोदन करता है।

कोई पापी विचार किये बिना ही किसी धनी की पशुशाला को अकारण ही कंटको आदि से घेर कर जला देता है, दूसरे से जलवा

વૃત્તિનો સ્વીકાર કરીને મત્સ્ય અથવા બીજા ત્રસ પ્રાણીનું હનન, છેદન, ઔષધિયોને અર્થાત્ ઘઉં વિગેરેના છોડવાને સ્વયં બાળી નાખે છે, અથવા બીજાની પાસે બળાવી નંખાવે છે, અથવા બાળવાવાળાનું અનુમોદન કરે છે. આ રીતે તે ઘોર પાપથી યુક્ત થઈને જગતમાં પોતાનું દુરાત્મપણું પ્રગટ કરે છે.

કોઈ પાપી વિચાર કર્યા વિનાજ ગાથાપતિના પુત્રોના ઉંટો, ઘોડાઓ, તથા ગધેડાઓના અવયવોને સ્વયં કાપી લે છે, બીજાની પાસે કપાવે છે, અથવા કાપનાવાળાનું અનુમોદન કરે છે.

કોઈ પાપી વિચાર કર્યા વિનાજ કોઈ ધનવાનની પશુશાળાને વિના કારણે જ કાંટાઓ વિગેરેથી ઘેરીને બાળી નાખે છે, તથા તેમ કરવાવાળાનું

अग्निदीप्तिं करोति, अन्येनापि तथा कारयति, तथा कुर्वन्तं परं समनुजानाति, इति स पापिष्ठेष्वपि पापिष्ठतर इति दर्शयति। 'तं जहा' तद्यथा-'गाहावईण वा-गाहावइपुत्ताण वा' गाथापतीनां वा-गाथापतिपुत्राणां वा 'उट्टसालाओ' वा जाव गद्दभसालाओ वा' उष्ट्रशाला वा यावद्गर्दभशाला वा 'कंटकबोंदियाहिं परिपेहित्ता' कण्टकशाखाभिः परिपिधाय 'सयमेव' स्वयमेव 'अगणिकाएणं' अग्निकायेन 'झामेइ' धमति, अन्येन वा ध्मापयति, धमन्तमन्यं वा पुनः 'समणुजाणइ' समनुजानाति-अनुमोदते 'से एगइओ णो वितिगिंछइ' स एकतयो महापापी स्वकर्मफलं न विमर्शति-न विचारयति 'तं जहा' तद्यथा-'गाहावईण वा-गाहावइपुत्ताण वा जाव' गाथापतीनां वा-गाथापतिपुत्राणां वा यावत् 'मोत्तियं वा' मौक्तिकं वा-मौक्तिकमणिकाञ्चनादिकम् 'सयमेव अवहरइ जाव' स्वयमेव अपहरति यावत्, अन्येनापि अपहारयति, अपहरन्तमन्यम् 'समणुजाणइ' समनुजानाति-अनुमोदते 'से एगइओ णो वितिगिंछइ' स एकतयः कोऽपि हीनमपि न किमपि विचारयति

देता है और ऐसा करने वाले का अनुमोदन करता है। वह पापियों में बहुत बडा पापी है, यह दिखलाते हैं-गाथापति या गाथापति के पुत्रों की उष्ट्रशाला यावत् गर्दभ शाला को कंटकशाखा आदि से घेर कर उसे स्वयं ही आग से जला देता है दूसरे से जलवा देता है, और जलाने वाले का अनुमोदन करता है।

कोई पापी अपने कर्म के फल का विचार किये विना ही गाथापतियों या गाथापति पुत्रों के मणि कांचन मोती आदि का स्वयं अपहरण करता है दूसरे से अपहरण करवाता है और अपहरण करने वाले का अनुमोदन करता है।

कोई मतिहीन कुछ भी विचार न करके अकारण ही श्रमणों या

અનુમોદન કરે છે. તે પાપીયોમાં મોટો પાપી ગણાય છે. તેજ બતાવે છે.-ગાથાપતિ અથવા ગાથાપતિના પુત્રોની ઉષ્ટ્રશાળા યાવત્ ગર્દભશાળાને કાંટાઓ વિગેરેથી ઘેરીને તેને સ્વયં પોતે જ આગથી બાળે છે અથવા બીજા પાસે બળાવે છે. અને બાળવાવાળાનું અનુમોદન કરે છે. તે મોટો પાપી કહેવાય છે.

કોઈ પાપી પોતાના કર્મના ફળનો વિચાર કર્યા વિના જ ગાથાપતિ અથવા ગાથા પતિના પુત્રોના મણી, કાંચન-સોનું મોતી, વિગેરેનું સ્વયં અપહરણ (ચોરી) કરે છે. અથવા બીજાની પાસે, ચોરી કરાવે છે. અથવા અપહરણ કરવાવાળાનું અનુમોદન કરે છે. તે મોટો પાપી કહેવાય છે.

अकारणमेव 'तं जहा' तद्यथा-'समणाण वा-माहणाण वा' श्रमणानां वा माहनानां वा छत्तगं वा-दंडगं वा जाव चम्मछेयणगं वा' छत्रकं वा-दण्डकं वा यावत्-चर्मच्छेद-नकं वा 'सयमेव' स्वयमेव 'अवहरइ जाव' अपहरति यावत् अन्येनाऽपि अपहारयति, तथाकुर्वन्तमन्यम् 'समणुजाणइ' समनुजानाति अनुमोदनां करोतीति 'से महया जाव उवक्खाइत्ता भवइ' स महद्भिःपापकर्मभिरात्मान मुपख्यापयिता भवति, पापिष्ठत्वेन लोके स्वात्मनोऽपकीर्त्तिं विस्तारयतीति 'से एगइओ' स एकतयः कश्चित् पुरुषः 'समणं वा माहणं वा दिस्सा' श्रमणं वा माहनं वा दृष्ट्वा 'नानाविहेहिं पावकम्मेहिं' नानाविधैः-अनेकप्रकारकैः पापकर्मभिः 'अत्ताणं' आत्मानम् 'उवक्खाइत्ता भवइ' उपख्यापयिता भवति 'अदुवा' अथवा 'णं अच्छराए आफालित्ता भवइ' अप्सर-स्छोटिकायाः आस्फालयिता भवति (चुटकीति प्रसिद्धा) अप्सरसो जृम्भाकाले नृत्याऽभिनये वा करतलध्वनिकर्त्ता भवति-अथ उपसंहृतः अप्सरसः छोटिकायाः आस्फालयिता वादको भवति। साधुं दृष्ट्वा तर्जन्या तर्जयति 'अदुवा' अथवा 'फरुसं वादित्ता भवइ' परुषं वादिता भवति-असभ्यवचनं वदति 'कालेणावि से अणु-पविट्टस्स' कालेनापि गोचरी समये दैववशात्तादृशपुरुषगृहमनुप्रविष्टस्य भिक्षाप्रयो-जनायाऽऽगतस्य साधोः काले भिक्षार्थमागताय साधवे 'असणं वा पाणं वा

ब्राह्मणों के छाते, डंडे यावत् चर्मछेदनक को स्वयं हरण कर लेते हैं, दूसरे से हरण करवाते हैं या हरण करने वाले का अनुमोदन करते हैं वे घोर पाप का आचरण करके अपने को पापी के रूप में प्रसिद्ध करते हैं।

कोई पापी श्रमण या माहन को देख कर उनके प्रति नाना प्रकार के पापमय आचरण करते हैं और अपने को पापी के रूप में प्रख्यात करते हैं। वे साधु को देखकर तर्जनी उंगली से धमकाते हैं—सामने से चले जाने को कहते हैं, असभ्य वचनों का प्रयोग करते है, भिक्षा के समय पर भाग्य से घर में भिक्षा के हेतु आये हुए साधु को

કોઈ મંદ બુદ્ધિવાળો પુરૂષ વગર વિચાર્યે જ વિના કારણ શ્રમણો અથવા બ્રાહ્મણોના છત્રી, દંડા, યાવત્ ચર્મ છેદનકને સ્વયં હરણ કરી લે છે. અથવા બીજાની પાંસે હરણ કરાવે છે. અથવા હરણ કરવાવાળાનું અનુમોદન કરે છે. તેઓ ઘોર પાપનું આચરણ કરીને પોતાને પાપીપણાથી પ્રસિદ્ધ કરે છે.

કોઈ પાપી શ્રમણ અથવા માહનને-બ્રાહ્મણ જોઈને તેઓ પ્રત્યે અનેક પ્રકારનો પાપ યુક્ત વ્યવહાર કરે છે, અને પોતાને પાપી રૂપે પ્રસિદ્ધ કરે છે. તેઓ સાધુને તર્જની અંગળીથી ધમકાવે છે. પોતાની સામેથી ચાલ્યા જવાનું કહે છે. અસભ્ય વચનોનો પ્રયોગ કરે છે. આહારના સમયે ભાગ્યવશાત્ ઘર

जाव णो दवावेत्ता भवइ' अशनं वा-भोजनम् पानं वा जलं यावन्नो दापयिता भवति, नो ददाति कथमपि-इति, 'जे इमे भवंति वोनमंता भारक्कंता अलसगा वसलगा किवणगा समणगा पव्वयंति' ते दुर्मेधसः इत्थं कथयन्ति साधुं दृष्ट्वा, ये इमे भवन्ति विद्यन्ते व्यन्नमन्तः, भाराक्रान्ताः-अलसकाः-आलस्यवन्तः वृषलकाः-नीचाः कृपणकाः -श्रमणकास्ते इमे कर्मभयाद् गृहं परित्यज्य श्रमणाः सन्तः प्रव्रजन्ति-साधवो भूत्वा सुखमिच्छन्तो भवन्ति। न इमे वस्तुतो वैराग्यपूर्विकां प्रव्रज्यां नीतवन्तः, कार्यभयादेव प्रव्रज्यां प्राप्तान्तः 'ते इणमेव जीवितं संपडिवूहेंति' ते इदमेव जीवितं धिग्जीवितं निन्दितजीवनमेव संप्रति वृहन्ति, साधुद्रोहमय जीवनमेव साधुजीवनं मन्यन्ते। इत्थंभूतास्ते 'नाइ ते परलोगस्स अट्ठाए किंचिवि सिलीसंति' नाऽपि ते परलोकस्यार्थाय किञ्चिदपि श्लिष्यन्ति, किमपि कार्यं तपोदानादि न कुर्वन्ति, 'ते' ते इत्थं भूताः परलोककार्यविरताः 'दुक्खंति' दुःखयन्ति-मरणलक्षणदुःखं प्राप्नुवन्ति, 'ते सोयंति' ते शोचन्ति-दीनतां प्राप्नुवन्ति, 'ते जूरंति' ते जूरयन्ति-पश्चात्तापं लभन्ते 'ते तिप्पंति' ते तिप्यन्ति-शोकातिरेकेणाश्रुलालादिक्षरणं प्राप्नुवन्ति 'ते पिट्टंति' ते पीड्यन्ते-

---

अशन, पान, खादिम और स्वादिम नहीं देते हैं, परन्तु ऐसा कहते हैं कि-ये बोझा ढोने वाले, आलसी, नीच, एवं कृपण हैं। कार्य करने से भयभीत होकर घर छोड कर साधु हो गए हैं और मौज उड़ाना चाहते हैं। उन्होंने वास्तव में वैराग्य से दीक्षा नहीं ग्रहण की है, कर्त्तव्य से डर कर साधुवेष पहन लिया है। इस प्रकार कहकर वे साधुओं के द्रोही अपने धिक् जीवन को ही उत्तम जीवन समझते हैं। वे परलोक के हित के लिए तपस्या दान आदि कुछ भी धर्म कर्म नहीं करते हैं। जब मृत्यु समीप आ जाती है तो शोक करते हैं-दीन बन जाते हैं, झूरते हैं, आंसू बहा-बहा कर रोते हैं, संताप का अनुभव

પર ભિક્ષા માટે આવેલા સાધુને અશન, પાન, ખાદિમ અને સ્વાદિમ આપતા નથી. પરંતુ એવું કહે છે કે-આ બોજો ઉપાડવાવાળા આળસુ, નીચ, અને કંજુસ છે. કામ કરવાથી ડરીને ઘર છોડી સાધુ બની ગયા છે. અને મોજ મજા કરવા ચાહે છે. તેઓએ વાસ્તવિક રીતે વૈરાગ્યથી દીક્ષા ગ્રહણ કરેલ નથી. કર્તવ્યથી ડરીને સાધુવેશ પહેરી લીધો છે. આ પ્રમાણે કહીને સાધુ ઓનો દ્રોહ કરવાવાળા એવા તેઓ પોતાના ધિક્કારવાને યોગ્ય એવા જીવનને ઉત્તમ માને છે. તેઓ પરલોકના હિત માટે તપસ્યા, દાન, વિગેરે કંઇ પણ ધર્મ કાર્ય કરતા નથી. અને જ્યારે મૃત્યુ નજીક આવી જાય છે, ત્યારે શોક કરે છે. દીન-ગરીબ બની જાય છે. ઝૂરે છે, આંસુ પાડી પાડીને રડે

शरीरतापं प्राप्नुवन्ति 'ते परितप्पंति' ते परितप्यन्ति-परितापमनुभवन्ति-परकृत-दुःखैः 'ते दुक्खण-जूरण सोयण-तिप्पण-पिट्टण-परितिप्पण-वह-बंधण-परिकिलेसाओ अप्पडिविरया भवइ' ते दुःखन-जूरण-शोचन-तेपन-पीडन-परितापन-वध-बन्धन-परिक्लेशेभ्योऽप्रतिविरता भवन्ति, एभ्यो दुःखेभ्यः कदाचिदपि निवृत्ता न भवन्ति-चातुर्गतिकसंसारे परिभ्रमन्ति 'ते महया आरंभेणं' ते महता आरम्भेण-प्राणिघातरूपेण ते 'महया समारंभेणं' महता समारम्भेण-प्राणितापरूपेण 'ते महया आरंभसमारंभेण' ते महद्भ्यामारम्भसमारम्भाभ्याम् 'विरूवरूवेहिं' विरूपरूपैः-अनेकप्रकारकैः 'पावकिच्चेहिं' पापकृत्यैः 'उरालाइं माणुस्सगाइं' उदाराणामतिविस्तृतानां मानुष्यकानां-मनुष्यसम्बन्धिनाम् 'भोग भोगाइं' भोगभोगानाम् 'भुंजित्तारो भवंति' भोक्तारो भवन्ति तमेव मनुष्यसम्बन्धि भोगप्रकारमिह दर्शयति-'तंजहा' तद्यथा-'अन्नं अन्नकाले' अन्नोपभोगसमये भोजनकालेऽन्नं प्राप्नुवन्ति 'पाणं पाणकाले' पानं-पानीयं पानकाले 'वत्थं वत्थकाले' वस्त्रं वस्त्रकाले 'लेणं लेणकाले' लयनं-गृहं लयनकाले 'सयणं सयण काले' शयनं-शय्या-शयनकाले भुञ्जन्ति, 'सपुव्वावरं च णं ण्हाए कयबलिकम्मे' सपूर्वापरं च खलु स्नातः कृतबलिकर्मा प्रातर्मध्याह्ने सायं च स्नानादिकं विधाय

करते हैं। वे दुःख, झूरण, शोक, रुदन, पिट्टन, परितापन, वध, बन्धन आदि क्लेशों से मुक्त नहीं होते हैं। चतुर्गतिक संसार में परिभ्रमण करते हैं। महान् आरंभ-जीवघात से, महान् समारंभ-प्राणातिपात से और महान् आरंभ-समारंभ से, विविध प्रकार के पापकृत्य करके मनुष्य संबंधी उदार भोग भोगते हैं। वे भोग इस प्रकार हैं-भोजन के समय भोजन करते हैं पानी के समय पानी पीते हैं, वस्त्र के समय वस्त्र, गृह के समय गृह, और शय्या के समय शय्या का उपभोग करते है। प्रातः काल मध्याह्न और सायंकाल स्नान करके काक आदि को

છે. તેઓ સંતાપનો અનુભવ કરે છે. બીજાએ કરેલા તાપ-દુઃખનો અનુભવ કરે છે. તેઓ દુઃખ, ઝુરણ શોક, રૂદન, પિટ્ટન, પરિતાપ, વધ, બન્ધન, વિગેરે ક્લેશોથી મુક્ત થતા નથી. ચાર ગતિવાળા સંસારમાં ભટકયા કરે છે. મહાન્ આરંભ-જીવઘાતથી, મહાન્ સમારંભ પ્રાણાતિપાતથી, અને મહાન્ આરંભ સમારંભથી અનેક પ્રકારના પાપકૃત્યો કરીને મનુષ્ય સંબંધી ઉદાર ભોગો ભોગવે છે. તે ભોગો આ પ્રમાણે છે.-ભોજનના સમયે ભોજન કરે છે, પાણીના સમયે પાણી પીવે છે. વસ્ત્રના સમયે વસ્ત્ર, ઘરના સમયે ઘર, અને શય્યાના સમયે શય્યાનો ઉપભોગ કરે છે, સવાર સાંજ અને મધ્યાન્હ

कृतं बलिकर्म-काकाद्यर्थं दत्तान्नभागो येन स कृतबलिकर्मा 'कयकोउयमंगल-पायच्छित्ते' कृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चित्तः-कृतानि कौतुकानि मसतिलकादीनि मङ्गलं दध्यक्षतादि, प्रायश्चित्तं-दुःस्वप्नादि प्रतिघातत्वेनाऽवश्यकरणीयत्वात् येन स कृत-कौतुकमङ्गलप्रायश्चित्तः 'सिरसा ण्हाए' शिरसा स्नातः 'कंठे मालाकडे' कण्ठे माला-कृत-कृतकण्ठमालः 'आविद्धमणिसुवन्ने' आविद्धमणिसुवर्णः-आविद्धे-परिधृते शरीरे मणिसुवर्णे येन स तथा, 'कप्पियमालामउली' कल्पितमालामुकुटी-कल्पितः-परि-धृतः मालाप्रधानो मुकुटो येन स तथा, स्नानादिकं कृत्वा सुवर्णाऽलङ्कारालङ्कृतः-मालानिर्मितमुकुटवान् भवति 'पडिबद्धसरीरे' प्रतिबद्धशरीरः-दृढावयवकायो युवा हृष्टपुष्टाङ्गः 'वग्घारियसोणिसुत्तगमल्लदामकलावे' प्रलम्बितश्रोणिसूत्रक-माल्यदामकलापः, कट्याश्रोणिसूत्रं दधाति शिरसि च मालामयमुकुटं बिभर्ति। 'अहतवत्थपरिहिए' अहतवस्त्रपरिहितः-अहतस्वच्छनवीनवस्त्रस्य धारको भवति। 'चंदणोक्खित्तगायसरीरे' चन्दनोक्षितगात्रशरीरः, स्वकीयशरीरे चन्दनलेपं कारयतः 'महइमहालियाए' महत्यां विस्तीर्णायां 'कूडागारसालाए' कूटागारशालायाम् 'महइमहालयंसि' महति महालये विस्तीर्णे 'सीहासणंसि' सिंहासने 'इत्थिगुम्म-

---

बलिअन्न भाग देते हैं। कौतुक, मंगल और प्रायश्चित्त करते हैं अर्थात् मस-तिलक आदि करते हैं, दधि-अक्षत आदि का मंगल करते हैं, और दुःस्वप्न आदि के फल को नष्ट करने के लिए प्रायश्चित्त कर्म करते है। शिर में माला युक्त मुकुट धारण किये हुए, एवं कंठ में रत्नों और स्वर्ण के आभूषण धारण किये हुए होते हैं। दृढ शरीर वाले अर्थात् तरुण होते हैं, कमर में कंदोरा पहनते हैं, मस्तक पर माला मय मुकुट पहनते हैं, कोरे और स्वच्छ वस्त्र धारण करते हैं। उनके शरीर पर चन्दन का लेप किया जाता है। तत्पश्चात् वे अत्यन्त विशाल कूटा-गार शाला में रक्खे हुए विस्तीर्ण सिंहासन के ऊपर बैठकर रमणी

કાળે સ્નાન કરીને કૌતુક, મંગળ અને પ્રાયશ્ચિત્ત કરે છે. અર્થાત્ મસી (મશ) તિલક વિગેરે કરે છે. દહિં અક્ષત વિગેરેથી મંગલ કાર્ય કરે છે અને દુઃસ્વપ્ન વિગેરેના ફળને નાશ કરવા માટે પ્રાયશ્ચિત્ત કર્મ કરે છે. મસ્તક પર માળા યુક્ત મુકુટ ધારણ કરેલા હોય છે. તથા કંઠમાં રત્નો અને સોનાના ઘરેણાઓ ધારણ કરેલા હોય છે. મજબૂત શરીરવાળા અર્થાત્ યુવાન હોય છે, કેડે કંદોરો પહેરે છે. માથા પર માળાથી યુક્ત મુગુટ પહેરે છે. કોરા અને સ્વચ્છ વસ્ત્રોને ધારણ કરે છે તેઓના શરીર પર ચંદનનો લેપ કરેલો હોય છે: તે પછી તેઓ અત્યંત વિશાળ એવી કૂટા ગાર શાળામાં રાખેલાં મોટા સિંહાસન પર બેસીને સ્ત્રી સમૂહથી સેવાય છે.

संपरिवुडे' स्त्रीगुल्मसंपरिवृतः, स्त्रीसमुदायैः संसेवितो भवति। 'सव्वराइएणं' सर्व-रात्रेण 'जोइणा' ज्योतिषा 'झियायमाणेणं' ध्मायमानेन 'महया हयनट्टगीय-वाइयतंतीतलतालतुडियघणमुइंगपडुपवाइयरवेणं' महताहतनाट्यगीतवादित्रतन्त्री-तलतालत्रुटिकघनमृदङ्गपटुमवादितरवेण, तत्र-नाट्यं-लोकप्रसिद्धं गीतमपि लोक-प्रसिद्धमेव, वादित्रं-वाद्यविशेषः तन्त्री-वीणा तलतालो हस्ततालः त्रुटितं वादित्रं घनमृदङ्गः-पटहः प्रत्येकं समासः ते पटुभिः पुरुषैः प्रवादिता स्तेषां महता रवेण-शब्देन 'उरालाइं' उदारान्-अत्युन्नतान् 'माणुस्साइं' मानुष्यान्-मनुष्यसम्बन्धिनः 'भोगभोगाइं' भोग्यभोगान्-शब्दादिकान् 'भुंजमाणे' भुञ्जानः 'विहरइ' विहरति। एतादृशो राजस्थानीयसुखासीनो यदा किमप्याज्ञापयति-तदैव किङ्कराः सर्वे उपस्थिता भवन्ति, तथाऽऽज्ञानुरोधेन कार्यं कुर्वन्ति इति तद्दर्शयति 'तस्स णं एगमवि आणवेमाणस्स' तस्य खलु पूर्वोक्तपुरुषैकमपि पुरुषमाज्ञापयतः-आज्ञां कुर्वतः 'जाव' यावत् 'चत्तारि पंच जणा अवुत्ता चेव अब्भुट्ठेति' एके पुरुषे आज्ञप्ते सति द्वौ त्रयः- चत्वारः पञ्च वा अनुक्ताः-अनाज्ञप्ता एव पुरुषा अभ्युत्तिष्ठन्ति, यद्यपि कार्यवशाद् एकमाज्ञापयति तथापि अनाज्ञप्ताः-अनाहूता बहवः कार्योप-

---

समूह के द्वारा सेवित होते हैं। वहां रात भर दीपकों का प्रकाश रहता है। नृत्य और गान होता है। जोर-जोर से वीणा, मृदंग ढोल और हाथ की तालियों की ध्वनि होती है। इस प्रकार श्रेष्ठ से श्रेष्ठ मनुष्य-संबंधी कामभोगों को भोगते रहते हैं।

इस प्रकार राजसी सुख भोगने वाला पुरुष जब किसी किंकर को आज्ञा देता है तो उसी समय सारे किंकर उपस्थित हो जाते हैं और उसकी आज्ञा के अनुसार कार्य करते हैं। यही बात आगे दिखलाई जाती है-पूर्वोक्त सुखों को भोगने वाला जब एक किंकर पुरुष को बुलाता है तो यावत् एक के बदले चार-पांच पुरुष विना बुलाये ही

ત્યાં આખી રાત દીવાઓનો પ્રકાશ રહે છે. નૃત્ય અને ગાન થાય છે જોર જોરથી વીણા, મૃદંગ, ઢોલ અને તળીયેનો અવાજ થતો રહે છે. આ રીતે ઉત્તમમાં ઉત્તમ મનુષ્ય સંબંધી કામભોગોને ભોગવતા રહે છે.

આ રીતે રાજસી સુખ ભોગવવાવાળો પુરૂષ જ્યારે કોઇ એક નોકરને આજ્ઞા કરે છે, તો તેજ વખતે બધા જ નોકરો ઉપસ્થિત થાય છે. અને તેની આજ્ઞા પ્રમાણે કાર્ય કરે છે. એજ વાત હવે આગળ બતાવવામાં આવે છે. પૂર્વોક્ત સુખોને ભોગવવા વાળો પુરૂષ જ્યારે એક નોકરને પણ બોલાવે તો યાવત્ એકને બદલે ચાર પાંચ પુરૂષો બોલાવ્યા વિના જ હાજર થઈ

स्थिताः भवन्ति, अभ्युत्थाय अनेके किं कुर्वन्ति तत्राह–'भण देवाणुप्पिया' भणत–कथयत हे देवानुप्रियाः! 'किं करेमो किं आहरेमो किं उवणेमो' किं कुर्मः, किमाहरामः, किमुपनयामः–किमानीय अर्पयामः 'किं आचिट्ठामो' किमातिष्ठामः–कस्मिन् कार्ये वर्त्तामः 'किं भे हियं इच्छियं' किं युष्माकं हितमिष्टम् 'भे' इति युष्माकम् 'किं भे आसगस्स सयइ' किं युष्माकम् आस्यस्य स्वदते–किं भवतां मुखाय रोचते, 'तमेव पासित्ता' तमेव तादृशं पुरुषम् दृष्ट्वा 'अणारिया' अनार्याः 'एवं वयंति' एवं वदन्ति 'देवे खलु अयं पुरिसे' देवः खलु अयं पुरुषः 'देवसिणाए खलु अयं पुरिसे' देवस्नातकः–देवश्रेष्ठः खलु अयं पुरुषः 'देवजीवणिज्जे खलु अयं पुरुषः' देवानां हि जीवनां व्यतिगमयति 'अन्ने वि य णं उवजीवंति' अन्येऽप्येनमुपजीवन्ति, अन्येऽपि बहवः एनमुपजीव्य अस्याऽऽधारेण स्वकीयजीवनयात्राम् आनन्दभागितया गमयन्ति 'तमेव पासित्ता आरिया वयंति' तमेव दृष्ट्वा आर्याः पुनरेवं वदन्ति भोगाद्यासक्तमानसं तं पुरुषविशेषमनार्याः पुण्यफलभोक्तारं मन्यन्ते। 'अभिक्कंतकूरकम्मे खलु अयं पुरिसे' अयं पुरुषस्तु–

हाजिर हो जाते हैं और कहते हैं–हे देवों के प्यारे आज्ञा दीजिए क्या करें? क्या लावें? क्या अर्पण करें? किस कार्य में लगें! आपको क्या हितकर और क्या इष्ट है? आपके मुख को क्या रुचिकर है?

इस प्रकार के-सुख भोगने वाले पुरुष को देख कर अनार्य लोग ऐसा कहते हैं- यह पुरुष तो देव है! देव ही क्या, देवों में भी श्रेष्ठ है, यह दिव्य जीवन व्यतीत कर रहा है! इसके सहारे दूसरे भी बहुत से लोग गुलछरे उड़ा रहे हैं–सुखपूर्वक जीवन यापन कर रहे हैं! किन्तु उसी भोगासक्त पुरुष को देख कर आर्य जन इस प्रकार कहते हैं–यह पुरुष अत्यन्त ही क्रूर कर्म करने वाला है! यह बड़ा ही

જાય છે. અને કહે છે કે–હે દેવોના પ્યારા! આજ્ઞા આપો અમો શું કરીએ? શું લાવીએ? શું અર્પણ કરીએ? શું કાર્યમાં લાગીએ? આપને, શું હિતકર અને ઈષ્ટ છે? આપના મુખને શું ગમશે?

આવી રીતના સુખને ભોગવવા વાળા પુરૂષને જોઈને અનાર્ય લોકો એવું કહે છે—આ પુરૂષ તો દેવ છે, દેવજ શું? દેવોથી પણ ઉત્તમ છે. આ દિવ્ય જીવન વીતાવી રહેલ છે. તેની સહાયથી બીજા પણ ઘણા લોકો મજા ઉડાવી રહ્યા છે. એટલે કે સુખી જીવન વીતાવી રહેલ છે.

પરંતુ એ ભોગાસક્ત પુરૂષને આર્ય જ્યારે એવું કહે છે કે—આ પુરૂષ ક્રૂર કર્મ કરવાવાળો છે. આ ઘણો જ ધૂર્ત છે. આ પોતાની રક્ષામાં

अभिक्रान्तक्रूरकर्मा, अत्यन्तमेव क्रूरं कर्म करोति, 'अतिधुत्ते अइआयरक्खे दाहिणगामिए नेरइए कण्हपक्खिए' अतिधूर्त्तोऽत्यात्मरक्षकः-दक्षिणगामी नैरयिकः-कृष्णपाक्षिकः, अर्द्धपुद्गलपरावर्त्तनकालाधिकः संसारो वर्त्तते स कृष्णपाक्षिकः कथ्यते 'आगमिस्साणं' आगमिष्यतिकाले 'दुल्लहबोहियाए' दुर्लभबोधिकः 'भविस्सइ' भविष्यति, 'क्रूरकर्मणि सदैव व्यापृतत्वाद् भविष्यत्काले कथमप्ययं न सुखभाक् स्यात् तथा दुर्लभबोधिरपि भविष्यति । सुलभबोधित्वं नासादयिष्यति, अधर्ममयजीवनात् 'इच्चेयस्स' इत्येतस्य 'ठाणस्स' पूर्वोपदर्शितमानुष्यसुखस्थानस्य 'वेगे' एके-केचन मन्दबुद्धयः 'उट्ठिया' उत्थिताः-भिक्षार्थं कृतप्रयत्ना अपि 'अभिगिज्झंति' अभिगृध्यन्ति-केचिद् मन्दबुद्धयो मोक्षाय समुत्थिता अपि पूर्वोक्तस्थानमभिलषन्ति, तद्विषयकस्पृहां कुर्वन्ति 'वेगे अणुट्ठिया अभिगिज्झंति' एके अनुत्थिताः-गृहस्था अपि अभिगृध्यन्ति-इदं सुखस्थानमभिलषन्ति-'वेगे' एके 'अभिझंझाउला' अभिझंझाकुलाः-तृष्णातुराः 'अभिगिज्झंति' अभिगृ-

---

धूर्त्त हैं ! यह अपनी रक्षा में तत्पर रहता है ! यह दक्षिण दिशा के नरक में जाकर उत्पन्न होने वाला है ! यह कृष्ण पाक्षिक है अर्थात् अर्द्धपुद्गल परावर्त्तन में भी इसका जन्म-मरण का प्रवाह समाप्त होने वाला नहीं है । यह दुर्लभबोधि होगा सदैव क्रूर कृत्यों में संलग्न रहने के कारण यह भविष्यत् काल में किसी भी प्रकार सुखी होने वाला नहीं है ! इसको सरलता से सम्यक्त्व मिलने वाला नहीं है, क्योंकि यह अधर्ममय जीवन जी रहा है !

कोई-कोई मूर्ख पुरुष गृहत्यागी होकर और मोक्ष के लिए प्रयत्नशील होकर भी पूर्वोक्त सुख स्थान की इच्छा करते हैं और कोई-कोई गृहस्थ भी उसकी अभिलाषा करते हैं । तृष्णा से आतुर लोग इस

તત્પર રહે છે. આ દક્ષિણ દિશાના નરકમાં જઈને ઉત્પન્ન થવાવાળે છે, આ કૃષ્ણ પાક્ષિક છે, અર્થાત્ અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તમાં પણ તેના જન્મ મરણને પ્રવાહ સમાપ્ત થવાવાળે નથી. આ દુર્લભ બોધી થશે. હંમેશા ક્રૂરકર્મોમાં લાગી રહેવાથી આ ભવિષ્ય કાળમાં કોઈ પણ પ્રકારથી સુખી થવાના નથી, તેને સરલતાથી સમ્યકૂત્વ મળવાનું નથી. કેમકે આ અધર્મમય જીવન જીવી રહ્યા છે.

કોઇ કોઈ મૂર્ખ પુરૂષ ગૃહત્યાગી થઇને અને મોક્ષ માટે પ્રયત્ન શીલ થઇને પણ પૂર્વોક્ત સુખસ્થાનની ઇચ્છા કરે છે. અને કોઇ કોઇ ગૃહસ્થ પણ તેની ઇચ્છા કરે છે. તૃષ્ણાથી આતુર લોકો આ સુખ સ્થાનની કામના

ध्यन्ति–विषयसुखानि अभिलषन्ति। एवं रसगौरवम् ऋद्धिगौरवं सातागौरवं चाभिलषन्ति। वस्तुतः 'एसठाणे अणारिए' एतत्–पूर्वोक्तं विषयोपप्लुतं स्थान अनार्यम्–अत्यन्तमेवाऽशोभनम् 'अकेवले' अकेवलम्, न यत्र भवति केवलज्ञानम् एतत्स्थानासीनः कथमपि केवलज्ञानं न प्राप्नोति 'अप्पडिपुन्ने' अप्रतिपूर्णम्–आत्यन्तिकसुखरहितम् 'अणेयाउए' अनैयायिकम्–न न्यायो विद्यतेऽस्मिन स्थाने 'असंसुद्धे' असंशुद्धम्, अत्र शुचित्वं नास्ति प्राणातिपातादिसङ्करात्। 'असल्लगत्तणे' अशल्यकर्त्तनम्–कर्मरूपं शल्यं नात्र कर्त्यते–कर्मणो निराकरणं न भवति। 'असिद्धिमग्गे' असिद्धिमार्गः–सिद्धेरविचलसुखप्राप्ते मार्गभूतं नैतत् स्थानम् 'अमुत्तिमग्गे' अमुक्तिमार्गः–अभिहितार्थकर्मप्रहीणमपि नाऽनेन मार्गेण प्राप्यते। 'अनिव्वाणमग्गे' अनिर्वाणमार्गः–नायं निर्वाणस्य–परमसुखस्य मार्गः 'अणिज्जाणमग्गे' अनिर्याणमार्गः–नायं निर्याणस्य सकलकर्मणः आत्मनिःसरणस्य मार्गोऽपि। 'असव्वदुक्खप्पहीणमग्गे' असर्वदुःखप्रहीणमार्गः–सर्वदुःखानां विनाशजनकमपि न, 'एगंतमिच्छे' एकान्तमिथ्या–एकान्ततो मिथ्याभूतं स्थानम् 'असाहु' असाधु–अशोभनमिदं

सुखस्थान की कामना करते हैं एवं रस ऋद्धि–सातागौरव चाहते हैं! किन्तु वास्तव में यह स्थान अनार्य अर्थात् अधम है, केवलज्ञान से रहित है अर्थात् इस विषय–विलास के स्थान में रहने वाला पुरुष कदापि केवलज्ञान प्राप्त नहीं कर सकता। यह आत्यन्तिक सुख से रहित है, न्याययुक्त नहीं है, प्राणातिपात आदि पापों के सम्पर्क के कारण अशुद्ध है, कर्म रूप शल्य को काटने वाला नहीं है, असिद्धि का मार्ग है अर्थात् अनन्त अविचल सुख की प्राप्ति का विरोधी है, मुक्तिका मार्ग नहीं है निर्वाण–परम शांति का मार्ग नहीं है, निर्याण का मार्ग नहीं है, सकल दुःखों के विनाश का मार्ग नहीं है, यह एकान्त रूप से मिथ्या है, अशोभन है। यह प्रथम अधर्मपक्ष–पुण्डरीक प्रकरण

કરે છે, અને રસ, ઋદ્ધિ સાતા ગૌરવની ઇચ્છા રાખે છે. પરંતુ વાસ્તવિક રીતે આ સ્થાન અનાર્ય અર્થાત્ અધમ છે કેવળજ્ઞાન વિનાનું છે. અર્થાત્ આ વિષય વિલાસના સ્થાનમાં રહેવાવાળો પુરૂષ કોઈ પણ વખતે કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી આ આત્યંતિક સુખથી રહિત છે ન્યાય યુક્ત નથી પ્રાણાતિપાત વિગેરે પાપોના સંપર્કથી અશુદ્ધ છે. કર્મ રૂપ શલ્યને કાપવા વાળા નથી, અસિદ્ધિના માર્ગ રૂપ છે. અર્થાત્ અનંત અવિચલ સુખની પ્રાપ્તિના વિરોધી છે. મુક્તિનો માર્ગ નથી, નિર્વાણ પરમશાંતિનો માર્ગ નથી. નિર્યાણનો માર્ગ નથી. સકળ દુઃખોના વિનાશનો માર્ગ નથી. આ એકાન્ત

स्थानम् 'एस खलु' एषः खलु 'पढमस्स' प्रथमस्य 'ठाणस्स' स्थानस्य 'अधम्मपक्खस्स' अधर्मपक्षस्य-पुण्डरीकप्रकरणस्य 'विभंगे एवमाहिए' विभङ्गो-विचार आख्यातः, सर्वथा दुःखानतिक्रमणात्, विदुषा एतत् स्थानं कदापि न प्रार्थनीयम् किन्तु-इतो विरक्तिरेव करणीयेति भावः ॥सू०१७॥=२३

मूलम्—अहावरे दोच्चस्स ठाणस्स धम्मपक्खस्स विभंगे एवमाहिज्जइ, इह खलु पाईणं वा पडीणं वा उदीणं वा दाहिणं वा, संतेगइया मणुस्सा भवंति, तं जहा—आरिया वेगे—अणारिया वेगे उच्चागोया वेगे णीया गोया वेगे कायमंता वेगे हस्समंता वेगे सुवन्ना वेगे दुवन्ना वेगे सुरूवा वेगे दुरूवा वेगे, तेसिं च णं खेत्तवत्थूणि परिग्गहियाइं भवंति, एसो आलावगो जहा पोंडरीए तहा णेयव्वो, तेणेव अभिलावेण जाव सव्वोवसंता सव्वत्ताए परिनिव्वुडे त्ति बेमि। एस ठाणे आरिए केवले जाव सव्वदुक्खप्पहीणमग्गे एगंतसम्मे साहु, दोच्चस्स ठाणस्स धम्मपक्खस्स विभंगे एवमाहिए ॥सू० १८॥२३॥

छाया—अथाऽपरो द्वितीयस्य स्थानस्य धर्मपक्षस्य विभङ्गः एव माख्यायते, इह खलु प्राच्यां वा प्रतीच्यां वा उदीच्यां वा दक्षिणस्यां वा सन्त्येकतये मनुष्या भवन्ति, तद्यथा-आर्या एके-अनार्या एके-उच्चगोत्रा एके नीचगोत्रा एके-कायवन्त एके-ह्रस्ववन्त एके-सुवर्णा एके-दुर्वर्णा एके सुरूपा एके=दूरूपा एके, तेषां च खलु क्षेत्रवास्तुनि परिगृहीतानि भवन्ति, एष आलापको यथा पौण्डरीके तथा नेतव्यः, तेनैवाभिलापेन यावत् सर्वोपशान्ताः सर्वात्मतया परिनिर्वृत्ता इति ब्रवीमि। एतत् स्थानमार्यं केवलं यावत् सर्वदुःखप्रहीणमार्गम् एकान्तसम्यक् साधु, द्वितीयस्य स्थानस्य धर्मपक्षस्य विभङ्ग-एवमाख्यातः ॥सू०१८=२३॥

का विचार कहा गया है। ज्ञानी पुरुष को इस स्थान की कदापि इच्छा करनी नहीं चाहिए किन्तु इससे विरक्ति ही करनी चाहिए ॥१७॥

રૂપથી મિથ્યા છે. અશોભન છે. આ પહેલા અધર્મ પક્ષ-પુંડરીક પ્રકરણનો વિચાર કહેલ છે. જ્ઞાની પુરૂષોએ આ સ્થાનની ઇચ્છા કોઇ કાળે કરવી ન જોઇએ. પરંતુ આનાથી વિરક્ત જ રહેવું જોઈએ. ॥સૂ. ૧૭॥

टीका—अधर्मपक्षस्य निरूपणं कृतं सम्मति-धर्मपक्षं निरूपयितुमाह-'अहावरे' इत्यादि। 'अहावरे' अथाऽपरः 'दोच्चस्स ठाणस्स धम्मपक्खस्स' द्वितीयस्य स्थानस्य-पुण्डरीकप्रकरणधर्मपक्षस्य 'विभंगे एवमाहिज्जइ' विभङ्गः-विचारः एवं-वक्ष्यमाणप्रकारेण आख्यायते, 'इह खलु पाईणं वा' प्राच्यां-पूर्वस्यां दिशि वा 'पडीणं वा' प्रतीच्यां-पश्चिमायां वा 'उदीणं वा' उदीच्याम्-उत्तरदिशि वा 'दाहिणं वा' दक्षिणस्यां दिशि वा 'संतेगइया मणुस्सा भवंति' सन्त्येकतये-अनेकप्रकारका मनुष्या भवन्ति 'तंजहा' तद्यथा-'आरिया वेगे' आर्याः सद्धर्माचरणशीला वा एके 'अणारिया वेगे' अनार्या वा एके 'उच्चागोया वेगे' उच्च गोत्रा वा एके-उग्रवंश्याः 'णीयागोया वेगे' नीचगोत्रा वा एके-शूद्रादयः 'कायमंता वेगे हस्समंतावेगे' कायवन्तो दीर्घकाया वा एके, ह्रस्ववन्तः-लघुशरीरा वा एके 'सुवन्ना वेगे' सुवर्णाः-सुन्दरवर्णवन्त एके, 'दुवन्ना वेगे' दुर्वर्णाः-कुत्सितवर्णवन्त

'अहावरे दोच्चस्स ठाणस्स' इत्यादि।

टीकार्थ-अधर्म पक्ष का निरूपण किया जा चुका है अब धर्म पक्ष का निरूपण करते हैं-अब दूसरे स्थान पुण्डरीक प्रकरण के धर्म पक्ष का विचार किया जाता है-इस लोक में पूर्व दिशा में पश्चिम दिशा में उत्तर दिशा में और दक्षिण दिशा में अनेक प्रकार के मनुष्य होते हैं। वे इस प्रकार हैं-कोई आर्य अर्थात् समीचीन धर्म का आचरण करने वाले और कोई अनार्य होते हैं, कोई उच्च गोत्री होते हैं कोई नीच गोत्री शूद्रादिक होते हैं, कोई लम्बे शरीर वाले तो कोई छोटे शरीर वाले होते हैं, कोई सुवर्ण वाले तो कोई दुर्वर्ण वाले होते हैं, कोई सुन्दर रूप वाले

'अहावरे दोच्चस्स ठाणस्स' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—અધર્મ પક્ષનું નિરૂપણ કરવામાં આવી ગયું છે, હવે ધર્મ પક્ષનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે.—હવે બીજા સ્થાન પુંડરીક પ્રકરણના ધર્મ પક્ષનો વિચાર કરવામાં આવે છે.

આ લોકમાં પૂર્વ દિશામાં પશ્ચિમ દિશામાં, ઉત્તર દિશામાં, અને દક્ષિણ દિશામાં અનેક પ્રકારના મનુષ્યો હોય છે, તે આ પ્રમાણે છે. કોઈ આર્ય અર્થાત્ સમીચીન ધર્મનું આચરણ કરવાવાળા, અને કોઇ અનાર્ય હોય છે. કોઇ ઉચ્ચ ગોત્રવાળા હોય છે. કોઈ નીચ ગોત્રવાળા શૂદ્રાદિક હોય છે. કોઈ લાંબા શરીરવાળા હોય છે. તો કોઇ ટુંકા શરીરવાળા હોય છે. કોઈ સારા વર્ણવાળા તો કોઈ કદરૂપા હોય છે. કોઇ સુંદર રૂપવાળા

एके 'सुरूवा वेगे दुरूवा वेगे' सुरूपाः-सुन्दराकृतयः एके, दूरूपाः-कुत्सिताकृतय एके 'तेसिं च णं खेत्तवत्थूनि परिग्गहियाइं भवंति' तेषां च खलु-आर्यादीनां क्षेत्रवास्तूनि-क्षेत्रमन्दिराणि परिगृहीतानि भवन्ति 'एसो आलावगो जहा पोंडरीए तथा णेयव्वो' एष आलापको यथा पौण्डरीके पुण्डरीकप्रकरणे कथितस्तथैव तेनैव प्रकारेण नेतव्यः-इहापि वक्तव्यः विशेषस्तु पुण्डरीकप्रकरणे द्रष्टव्यः 'तेणेव अभिलावेण जाव सव्वोवसंता सव्वत्ताए परिनिव्वुडत्तिबेमि' तेनैव अभिलापेन प्रकारेण यावत् सर्वोपशान्ता सर्वकषायेभ्यो निवृत्ता स्तथा सर्वेन्द्रियविषयेभ्यो निवृत्ताः सर्वात्मतया परिनिवृत्ताः सर्वेभ्यः प्राणातिपातादिभ्यो निवृत्ताः ते धर्मपक्षीयाः, इत्यह सुधर्मास्वामी ब्रवीमि-कथयामि यथा-भगवत्स्थाने, 'एस ठाणे आरिए केवले जाव सव्वदुक्खपहीणमग्गे एगंतसम्मे साहु' एतत्स्थानमार्यम्-आर्यपुरुषैः सेवितम्, केवलं-केवलज्ञानप्रापकम्, यावत्-प्रतिपूर्णं नैयायिकं संशुद्धं प्राणातिपातादिदोषवर्जितं शल्यकर्त्तनम्-कर्मरूपशल्यस्य विनाशकम्, सिद्धिमार्गं सिद्धेः प्रापकम् मुक्तिमार्गं-मुक्तिप्रापकम्, निर्वाणमार्गम्-

---

और कोई कुरूप होते हैं। ये आर्य आदि मनुष्य क्षेत्र वास्तु आदि के परिग्रहवान् होते हैं, इत्यादि आलापक जो पुण्डरीक के प्रकरण में कहा गया है, उसी प्रकार यहां भी कहलेना चाहिए। यावत् जिन्होंने अपनी सब इन्द्रियों को वशीभूत करलिया है, जो सब कषायों से निवृत्त हैं और सब इन्द्रियविषयों से विमुख हैं, वे धर्म पक्षीय हैं, ऐसा श्री सुधर्मा स्वामी जम्बूस्वामी से कहते हैं। यह स्थान (धर्मपक्ष) आर्य पुरुषों द्वारा सेवित है, केवलज्ञान की प्राप्ति कराने वाला है, प्रतिपूर्ण है, न्याय युक्त है, प्राणातिपात आदि दोषों से रहित होने के कारण विशुद्ध है, शल्यों को नष्ट करने वाला अर्थात् कर्मों का विनाशक है, सिद्धि का मार्ग है, मुक्ति का मार्ग है, निर्वाण (मोक्ष) का मार्ग है,

---

અને કોઈ કુરૂપ હોય છે. આ આર્ય વિગેરે મનુષ્યો ક્ષેત્ર, વાસ્તુ વિગેરેના પરિગ્રહવાળા હોય છે. વિગેરે આલાપકો જે પુંડરીકના પ્રકરણમાં કહેલ છે, એજ પ્રમાણે અહિયાં પણ કહી લેવા જોઈએ યાવત્ જેઓએ પોતાની સઘળી ઇન્દ્રિયોને વશ કરેલ છે. જે સઘળા કષાયોથી નિવૃત્ત છે. અને સઘળી ઇંદ્રિયોના વિષયોથી વિમુખ હોય છે. તેઓ ધર્મ પક્ષના છે, એ પ્રમાણે શ્રી સુધર્માસ્વામી જંબૂ સ્વામીને કહે છે. આ સ્થાન (ધર્મપક્ષ) આર્ય પુરૂષો દ્વારા સેવિત છે કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરાવવાવાળું છે. પ્રતિપૂર્ણ છે. ન્યાય યુક્ત છે પ્રાણાતિપાત વિગેરે દોષોથી રહિત હોવાના કારણે વિશુદ્ધ છે. શલ્યોનો નાશ કરવાવાળા અર્થાત્ કર્મોના વિનાશક છે સિદ્ધિના માર્ગ રૂપ છે મુક્તિનો માર્ગ છે નિર્વાણ (મોક્ષ) નો માર્ગ છે.

अशेषकर्मक्षयात्मकनिर्वाणस्य साधकम्, निर्याणमार्गम्, सर्वदुःखप्रहीणमार्ग-सर्व-दुःखरहितमार्गम्, एकान्तसम्यक् साधु-अत्यन्तोत्तमम्-एवं प्रकारेण 'दोच्चस्स ठाणस्स धम्मपक्खस्स' द्वितीयस्य स्थानस्य धर्मपक्षस्य 'विभंगे एवमाहिए' विभङ्गो विचारः एवं-पूर्वप्रदर्शितक्रमेण आख्यातः-कथित इति ॥सू०१८=३३॥

मूलम्-अहावरे तच्चस्स ठाणस्स मिस्सगस्स विभंगे एवमाहिज्जइ, जे इमे भवंति आरण्णिया आवसहिया गामणियंतिया कण्हुई रहस्सिया जाव ते तओ विप्पमुच्चमाणा भुज्जो एलमूयत्ताए तमुत्ताए पच्चायंति, एस ठाणे अणारिए अकेवले जाव असव्वदुक्खपहीणे मग्गे एगंतमिच्छे असाहू, एस खलु तच्चस्स ठाणस्स मिस्सगस्स विभंगे एवमाहिए॥सू० १९॥३४॥

छाया—अथाऽपर स्तृतीयस्य स्थानस्य मिश्रकस्य विभङ्गः एवमाख्यायते ये इमे भवन्ति आरण्यकाः अवसथिकाः ग्रामान्तिकाः कचिद्राहसिकाः यावत् ते ततो विप्रमुच्यमाना भूयः एलमूकत्वाय तमस्त्वाय प्रत्यायन्ति। एतत्स्थानम् अनार्यम् अकेवल यावद् असर्वदुःखप्रहीणमार्गमेकान्तमिथ्या असाधु। एष खलु तृतीयस्य स्थानस्य मिश्रकस्य विभङ्ग एवमाख्यातः ।सू०१९=३४॥

टीका—धर्माऽधर्मयोर्विभङ्गौ निरूपितौ सम्प्रति-तृतीयं मिश्रकस्थानं प्रदर्शयति-'अहावरे' इत्यादि, 'अहावरे' अथापरः'तच्चस्स' तृतीयस्य 'ठाणस्स' स्था-

---

निर्वाण (कर्म रहित होने) का मार्ग है, समस्त दुःखों का अन्त करने का मार्ग है, एकान्त सम्यक् है। इस प्रकार दूसरे स्थान अर्थात्, धर्मपक्ष का विचार कहा गया है ॥१८॥

'अहावरे तच्चस्स ठाणस्स' इत्यादि।

टीकार्थ—धर्म पक्ष और अधर्म पक्ष का विचार कहा जाचुका है। अब तीसरे मिश्रपक्ष का अर्थात् धर्माधर्म पक्ष को दिखलाते हैं-तीसरे

નિર્વાણ (કર્મરહિત થવાના) ના માર્ગ રૂપ છે. સઘળા દુઃખોના અંત કરવાના માર્ગ રૂપ છે. એકાન્ત સમ્યક્ છે. આ રીતે બીજા સ્થાન અર્થાત્ ધર્મપક્ષનો વિચાર કહેવામાં આવેલ છે. ।।સૂ. ૧૮।।

'अहावरे तच्चस्स ठाणस्स' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—ધર્મ પક્ષ અને અધર્મ પક્ષનું નિરૂપણ કરવામાં આવી ગયેલ છે. હવે ત્રીજા મિશ્રપક્ષનો અર્થાત્ ધર્માધર્મ પક્ષનો વિચાર બતાવવામાં

नस्य 'मिस्सगस्स' मिश्रकस्य 'विभंगे एवमाहिज्जइ' विभङ्गः-विचार एवमाख्यायते 'जे इमे भवंति' ये इमे भवन्ति 'आरण्णिया' आरण्यकाः-अरण्ये निवसन्त स्तापसाः 'आवसहिया' आवसथिकाः-गृहं निर्माय तत्र वसन्त स्तापसप्रभृतयः। 'गामणियंतिया' ग्रामान्तिकाः-ग्रामसमीपे निवासशीलाः 'कण्हुईरहस्सिया' कंचिद्राहसिकाः-सामुद्रिकादिद्वारा रहस्यवार्त्ताकर्त्तारः 'जाव' यावत्-ते अनार्या विप्रतिपन्नाः कालमासे कालं कृत्वा अन्यतरेषु आसुरिकेषु किल्बिषिकेषु उपपात्तारो भवन्ति। 'ते तओ विप्पमुच्चमाणा' ते-तापसाः मृत्वा किल्बिषाः-देवा भवन्ति, ते तत्राऽनेकप्रकारकभोगान् भुक्त्वा 'तओ' ततो देवलोकाद् विप्रमुच्यमानाः-च्युताः सन्तः 'भुज्जो' भूयः 'एलमूयत्ताए' एलमूकत्वाय-स्वाभाविकमूकभवनाय 'तमुत्ताए' तमस्त्वाय-जन्मान्धत्वाय 'पच्चायंति' प्रत्यायान्ति-मनुष्यलोके आगच्छन्ति 'एसठाणे अणारिए' एतत्स्थानमनार्यम्-आर्यपुरुषैरसेवितस्थानम् 'अकेवले' अकेवलम्-नैतत्स्थानं केवलज्ञानसमुत्पादकम् 'जाव' यावत् 'असव्वदुक्खपहीणमग्गे' असर्वदुःखप्रहीणमार्गः, न यत्र सर्वदुःखानां क्षयो भवति। 'एगंत-

---

स्थान-मिश्रपक्ष का विचार इस प्रकार है-

ये जो अरण्य में निवास करने वाले तापस हैं, जो घर बनाकर उसमें रहने वाले तापस आदि हैं, जो ग्राम के समीप वसने वाले तापस हैं, जो सामुद्रिक आदि द्वारा रहस्य मय बाते करनेवाले हैं अर्थात् गुप्त वार्त्तालाप किया करते हैं वे गलत मार्ग को अंगीकार किये हुए हैं। वे मृत्यु का अवसर आने पर मरण को प्राप्त होकर किल्विषी देवों में उत्पन्न होते हैं। ऐसे तापस जब किल्विषी देव पर्याय से च्युत होते हैं तो गूगें के रूप में उत्पन्न होते है, जन्मान्ध होते हैं। यह स्थान भी आर्य पुरुषों द्वारा सेवित नहीं है, केवलज्ञान का जनक नहीं है यावत्

આવે છે-ત્રીજા સ્થાન-એટલે કે મિશ્ર પક્ષનો વિચાર આ પ્રમાણે કહેલ છે. -જેઓ આ જંગલમાં વસનારા તાપસો છે, જેઓ ગામની નજીક વસનારા તાપસો છે જેઓ ઘર બનાવીને વસનારા તાપસો છે. જેઓ સામુદ્રિક લક્ષણો વિગેરે દ્વારા રહસ્ય યુક્ત વાતો કરવાવાળા છે, અર્થાત્ ગુપ્ત વાર્તાલાપ કર્યા કરે છે. તેઓએ ખરાબ માર્ગનું અવલમ્બન કરેલ છે. તેઓ મૃત્યુનો અવસર આવે ત્યારે મરણુ પામીને કિલ્બિષીદેવ પર્યાયમા ઉત્પન્ન થાય છે. એવા તાપસો જ્યારે કિલ્બિષીદેવ પર્યાયથી ચ્યુત થાય છે, ત્યારે ગુંગાના રૂપથી ઉત્પન્ન થાય છે, જન્માંધ થાય છે, આ સ્થાન આર્ય પુરૂષો દ્વારા સેવવાને

मिच्छे' एकान्तमिथ्या 'असाहु' असाधु-अशोभनम् 'एस खलु तच्चस्स ठाणस्स मिस्सगस्स' एष खलु तृतीयस्य स्थानस्य मिश्रकस्य 'विभंगे एव माहिए' विभङ्गः -विचार एवमाख्यातः, अत्राऽपि धर्मस्याऽल्पत्वात्-अधर्मस्य च बहुत्वात् विवेकवता त्याग एव करणीय इति। सू० १९=३४॥

मूलम्-अहावरे पढमस्स ठाणस्स अधम्मपक्खस्स विभंगे एवमाहिज्जइ, इह खलु पाईणं वा ४ संतेगइया मणुस्सा भवंति गिहत्था महिच्छा महारंभा महापरिग्गहा अधम्मिया अधम्माणुया अधम्मिट्ठा अधम्मक्खाई अधम्मपायजीविणो अधम्मपलोई अधम्मपलज्जणा अधम्मसीलसमुदायारा अधम्मेणं चेव वित्तिं कप्पेमाणा विहरंति। हण छिंद भिंद विगत्तगा लोहियपाणा चंडा रुद्दा खुद्दा साहस्सिया उक्कुंचणवंचणमायाणियडिकूडकवडसाइसंपओगबहुला दुस्सीला दुव्वया दुप्पडियाणंदा असाहू सव्वाओ पाणाइवायाओ अप्पडिविरया जावज्जीवाए जाव सव्वाओ परिग्गहाओ अप्पडिविरया जावज्जीवाए सव्वाओ

इस स्थान के सेवन से समस्त दुःखों का अन्त नहीं हो सकता। यह एकान्त मिथ्या है, अशोभन है।

यह तीसरे मिश्रपक्ष का विचार कहा गया है। यह तीसरा पक्ष प्रथम अधर्मपक्ष के समान समग्र रीतिसे पापमय नहीं है, दूसरे धर्म पक्ष के समान एकान्त धर्ममय भी नहीं है। इसमें थोड़ा धर्म और बहुत अधर्म है, अतएव इसे मिश्रपक्ष कहा है। विवेकवान् पुरुष को इस पक्ष का भी त्याग कर देना चाहिए॥१९॥

યોગ્ય નથી. કેવળજ્ઞાન જનક નથી. યાવત્ આ સ્થાનના સેવનથી સઘળા દુઃખોનો અંત થઇ શકતો નથી. તે એકાન્ત મિથ્યા અને અશોભન છે.

આ ત્રીજા મિશ્ર પક્ષનો વિચાર કહેવામાં આવેલ છે. આ ત્રીજો પક્ષ પહેલા અધર્મ પક્ષની માફક પૂરે પૂરો પાપમય નથી, બીજા ધર્મ પક્ષની જેમ એકાન્ત ધર્મમય પણ નથી, આમાં થોડો ધર્મ અને ઘણોખરો અધર્મ છે. તેથી જ આને મિશ્ર પક્ષ કહેલ છે. વિવેકી પુરૂષે આ પક્ષનો પણ ત્યાગ કરવો જોઇએ. ॥૧૯॥

कोहाओ जाव मिच्छादंसणसल्लाओ अप्पडिविरया, सव्वाओ ण्हाणुम्मद्दणवण्णगगंधविलेवणसद्दफरिसरसरूवगंधमल्लालंकाराओ अप्पडिविरया जावज्जीवाए। सव्वाओ सगडरहजाणजुग्गगिल्लिथिल्लिसंदमाणिया सयणासणजाणवाहणभोगभोयणपवित्थरविहीओ अप्पडिविरिया जावज्जीवाए। सव्वाओ कयविक्कअ मासद्धमासरूवग संववहाराओ अप्पडिविरया जावज्जीवाए। सव्वाओ हिरण्ण सुवण्ण धणधण्णमणिमोत्तियसंखसिलप्पवालाओ अप्पडिविरया जावज्जीवाए सव्वाओ कूडतुलकूडमाणाओ अप्पडिविरया जावज्जीवाए सव्वाओ आरंभसमारंभाओ अप्पडिविरया जावज्जीवाओ सव्वाओ करणकारावणाओ अप्पडिविरया जावज्जीवाए सव्वाओ पयणपयावणओ अप्पडिविरया जावज्जीवाए सव्वाओ कुट्टणपिट्टणतज्जणताडणवहबंधणपरिकिलेसाओ अप्पडिविरया जावज्जीवाए, जे जावण्णे तहप्पगारा सावज्जा अबोहिया कम्मंता परपाणपरियावणकरा जे अणारिएहिं कज्जंति तओ अप्पडिविरया जावज्जीवाए। से जहाणामए केइपुरिसे कलममसूरतिलमुग्गामासनिप्फावकुलत्थआलिसंदग पलिमंथगमाइएहिं अयंते कूरे मिच्छादंडं पउंजंति, एवमेव तहप्पगारे पुरिसजाए तित्तिरवट्टगलावगकवोयकविंजलमियमहिसवराहगाहगोहकुम्मसिरिसिवमाइएहिं अयंते कूरे मिच्छादंडं पउंजंति; जावि य से बाहिरिया परिसा भवइ, तं जहा–दासेइ वा पेसेइ वा भयएइ वा भाइल्लेइ वा कम्मकरएइ वा भोगपुरिसेइ वा तेसिं पि य णं अन्नयरंसि वा अहा लहुगंसि अवराहंसि सयमेव

वा कालं भुंजित्तु भोगभोगाइं पविसुइत्ता वेरायतणाइं संचिणित्ता बहूइं पावाइं कम्माइं उस्सन्नाइं संभारकडेण कम्मणा से जहा णामए अयगोलेइ वा सेलगोलेइ वा उदगंसि वा पक्खित्ते समाणे उदगतलमइवइत्ता अहे धरणितलपइट्ठाणे भवइ, एवमेव तहप्पगारे पुरिसजाए वज्जबहुले धूतबहुले पंकबहुले वेरबहुले अप्पतियबहुले दंभबहुले णियडिबहुले साइबहुले अयसबहुले उस्सन्नतसपाणघाई कालमासे कालं किच्चा धरणितलमइवइत्ता अहे णरगतलपइट्ठाणे भवइ ॥सू० २०॥३५॥

छाया—अथाऽपरःप्रथमस्य स्थानस्य अधर्मपक्षस्य विभङ्गः एवमाख्यायते। इह खलु प्राच्यां वा ४, सन्त्येकतये मनुष्या भवन्ति—गृहस्थाः महेच्छा महारम्भाः महापरिग्रहाः अधार्मिकाः अधर्माऽनुगाः अधर्मिष्ठाः अधर्मख्यायिनः अधर्मप्रायजीविनः अधर्मप्रलोकिनः अधर्मप्ररञ्जनाः अधर्मशीलसमुदाचाराः अधर्मेण चैव वृत्तिं कल्पयन्तो विहरन्ति। जहि छिन्धि, भिन्धि, विकर्त्तकाः लोहितपाणयः चण्डाः रौद्राः क्षुद्राः साहसिकाः उत्कुञ्चनवञ्चनमायानिकृतिकूटकपटसातिसंप्रयोगबहुलाः दुःशीलाः दुर्व्रताः दुःप्रत्यानन्दाः असाधवः सर्वस्मात् प्राणातिपातात् अप्रतिविरताः यावज्जीवनं यावत् सर्वस्मात् परिग्रहादप्रतिविरताः यावज्जीवनम्। सर्वस्मात् क्रोधाद् यावद् मिथ्यादर्शनशल्यादप्रतिविरताः, सर्वस्मात् स्नानोन्मर्दनवर्णकगन्धविलेपनशब्दस्पर्शरसरूपगन्धमाल्यालङ्कारादप्रतिविरताः यावज्जीवनम्। सर्वस्मात् शकटरथयानयुग्यगिल्लिथिल्लिस्यन्दमानिका शयनासनयानवाहनभोग्यभोजनप्रविस्तरविधितः अप्रतिविरताः यावज्जीवनम्। सर्वतः क्रयविक्रयमाषार्धमाषरूपकसंव्यवहारादप्रतिविरताः यावज्जीवनम्, सर्वस्माद् हिरण्यसुवर्णधनधान्यमणिमौक्तिकशङ्खशीलाप्रवालादप्रतिविरता यावज्जीवनम्। सर्वस्मात् कूटतुलकूटमानात् अप्रतिविरताः यावज्जीवनम्, सर्वस्मात् आरम्भसमारम्भादप्रतिविरताः यावज्जीवनम्। सर्वस्मात् करणकारणतः अप्रतिविरताः यावज्जीवनम्। सर्वतः पचनपाचनतः अप्रतिविरताःयावज्जीवनम्। सर्वतः कुट्टनपिट्टनतर्जनताडनवधबन्धनपरिक्लेशादप्रतिविरताः यावज्जीवनम्। येचाऽन्ये तथाप्रकाराः सावद्या अबोधिकाः कर्मसमारम्भाः परप्राणपरितापनकराः ये अनार्यैः क्रियन्ते ततोऽप्रतिविरताः यावज्जीवनम्। तद् यथा-

नाम केचित् पुरुषाः कलममसूरतिलमुद्गमापनिष्पावकुलत्थालिसन्दकपरिमन्थादिकेषु अत्यन्तं क्रूराः मिथ्यादण्डं प्रयुञ्जते एवमेव तथा प्रकाराः पुरुषजाताः तित्तिर वर्त्त कलावककपोतकपिञ्जलमृगमहिषवराहग्राहगोधाकूर्मसरिसृपादिकेषु अत्यन्तं क्रूराः मिथ्यादण्डं प्रयुञ्जन्ति याऽपि च तेषां बाह्या परिषद् भवति तद्यथा—दासो वा प्रेष्यो वा भृतको वा भागिको वा कर्मकरो वा भोगपुरुषो वा तेषाञ्च च खलु अन्यतरस्मिन् यथालघुकेऽप्यपराधे स्वयमेव गुरुकं दण्डं निर्वर्त्तयन्ति तद्यथा—इमं दण्डयत, इमं मुण्डयत, इमं तर्जयत, इमं ताडयत, इमं पृष्ठबन्धनं कुरुत, निगडबन्धनं कुरुत, इमं हाडी बन्धनं कुरुत, इमं चारबन्धनं कुरुत, इमं निगडयुगलसंकोचितमोटितं कुरुत, इमं हस्तच्छिन्नकं कुरुत, इमं पादच्छिन्नकं कुरुत, इमं कर्णच्छिन्नकं कुरुत, इमं नासिकौष्ठशीर्षमुखच्छिन्नकं कुरुत, इमं वेदकच्छिन्नकमङ्गच्छिन्नकं, पक्षस्फोटितं कुरुत, इमं नयनोत्पाटितं कुरुत, इमं दशनोत्पाटितं वृषणोत्पाटितं जिह्वोत्पाटितम् अवलम्बितं कुरुत घर्षितं कुरुत घोलितं कुरुत, शूलार्पितं कुरुत, शूलाभिन्नकं कुरुत, क्षारवर्तितं कुरुत, वध्यवर्तितं कुरुत, सिंहपुच्छितकं कुरुत, वृषभपुच्छितकं कुरुत, दावाग्निदग्धाङ्गं कुरुत, काकालीमांसखादिताङ्गं भक्तपाननिरुद्धकमिमं यावज्जीवनं वधबन्धनं कुरुत, इममन्यतरेणाऽशुभेन कुमारेण मारयत। याऽपि च तस्य आभ्यन्तरिकी परिषद् भवति तद्यथा—माता वा पिता वा भ्राता वा भगिनी वा भार्या वा पुत्रा वा दुहितरो वा स्नुषा वा तेषामपि च खलु अन्यतरस्मिन् यथा लघुकेऽप्यपराधे स्वयमेव गुरुकं दण्डं निर्वर्त्तयन्ति शीतोदकविकटे उत्क्षेप्तारो भवन्ति यथामित्रदोषप्रत्ययिके यावद् अहिताः परस्मिन् लोके ते दुःखयन्ति शोचन्ति जूरयन्ति तिप्यन्ति पीड्यन्ते परितप्यन्ति, ते दुःखन शोचनजूरणतेपनपिट्टनपरितापनवधबन्धनपरिक्लेशेभ्योऽप्रतिविरता भवन्ति। एवमेव ते स्त्रीकामेषु मूर्च्छिताः गृद्धाः ग्रथिताः अध्युपपन्नाः यावद् वर्षाणि चतुःपञ्च षड्दश वा अल्पतरं वा भूयस्तरं वा कालं भुक्त्वा भोगभोगान् प्रविसृय वैरायतनानि सञ्चित्य बहूनि पापानि कर्माणि उत्सन्नानि सम्भारकृतेन कर्मणा तद्यथा नाम अयोगोलको वा शैलगोलको वा उदके वा प्रक्षिप्यमाणः उदकतलमतिवर्त्य अधोधरणितलप्रतिष्ठानो भवति, एवमेव तथाप्रकारः पुरुषजातः पापबहुलः धूतबहुलः पङ्कबहुलः वैरबहुलः अप्रत्ययबहुलः दम्भबहुलः नियतिबहुलः सातिबहुलः अयशो बहुलः उत्पन्नत्रसप्राणघाती कालमासे कालं कृत्वा धरणितलमतिवर्त्य अधो नरकतलप्रतिष्ठानो भवति ॥सू०२०=३५॥

टीका—धर्माऽधर्ममिश्रस्थानानां वर्णनं कृत्वा तत्तस्थाने निवसतां मनुष्याणां वर्णनमारभ्यते-पूर्वकथितमेवार्थं पुनर्विशदयति-'अहावरे' अथाऽपरः 'पढमस्स ठाणस्स' प्रथमस्य स्थानस्य 'अधम्मपक्खस्स' अधर्मपक्षस्य 'विभंगे' विभङ्गो विचारः 'एवमाहिज्जइ' एवमाख्यायते 'इह खलु पाईणं वा' ४ प्राच्यां वा प्रतीच्यां वा उदीच्यां वा दक्षिणस्यां वा ४ 'संतेगइया मणुस्सा भवंति' सन्त्येकतये-अनेकप्रकारका मनुष्या भवन्ति, तद्यथा-प्राच्यादि दिशासु विविधप्रकारका मनुष्या वसन्तीति दर्शयति-'गिहत्था' गृहस्थाः-पुत्रादिभिः सह गृहे निवसन्तः 'महिच्छा' महेच्छाः-महती इच्छा विद्यते येषां ते महेच्छाः, 'महारंभा' महान् आरम्भो येषां ते तथा 'महापरिग्गहा' महान् परिग्रहो येषां ते महापरिग्रहाः 'अधम्मिया' अधार्मिकाः-अधर्ममेवाऽऽचरन्तः 'अधम्माणुया' अधर्माऽनुगाः-अधर्ममनुगच्छन्ति ये तेऽधर्माऽनुगाः-'अधम्मिट्ठा' अधर्मिष्ठाः-अधर्ममेव स्वाभिमतमभिमन्यमानाः 'अधम्मक्खाई' अधर्मख्यायिनः-अधर्मस्यैव प्ररूपकाः-चर्चाकारकाः 'अधम्मपाय

'अहावरे पढमस्स ठाणस्स' इत्यादि।

टीकार्थ—धर्म पक्ष, अधर्मपक्ष और मिश्र पक्ष का वर्णन किया जा चुका है। अब इन तीनों पक्षों में रहने वाले मनुष्यों का वर्णन करते हुए प्रथम अधर्मपक्ष में स्थित मनुष्यों का वर्णन करते हैं।

अधर्मपक्ष में स्थित मनुष्यों का विचार इस प्रकार है—इस लोक में पूर्व आदि दिशाओं में विविध प्रकार के मनुष्य होते हैं जो पुत्र-कलत्र आदि के साथ गृह जीवन व्यतीत करते हैं-गृहस्थ होते हैं। वे महान् इच्छाओं वाले, महादंभी और महापरिग्रहवान् होते हैं। अधर्म से ही अपने अभीष्ट सिद्धि समझने वाले और अधर्म का ही आचरण करने वाले, अधर्मका ही अनुगमन करने वाले,

---

'अहावरे पढमस्स ठाणस्स' ईत्यादि

टीकार्थ—धर्म पक्ष, अधर्म पक्ष, अने मिश्र पक्षनुं वर्णन करवामां आवी गयुं छे. हवे आ त्रणे पक्षोनो आश्रय लेनारा माणुसोनुं वर्णन करता थका पहेलां अधर्म पक्षमां रहेला माणुसोनु वर्णन करवामां आवे छे.

अधर्म पक्ष नो आश्रय लेनार माणुसोनो विचार आ प्रमाणे छे.—आ लोकमां पूर्व विगेरे दिशाओमां अनेक प्रकारना मनुष्यो होय छे. जेओ पुत्र, स्त्री विगेरेनी साथे गृह जीवन वीतावे छे.-अर्थात् गृहस्थ होय छे. तेओ महान् ईच्छाओ वाळा महान् आरंभवाळा, अने महा परिग्रहवाळा होय छे, तेओ अधर्मनुं ज आचरण करवावाळा अधर्मनुं ज अनुगमन करवावाळा, अधर्मथी ज पोताना अभीष्टनी सिद्धि समजवा वाळा, अने

जीविणो' अधर्मपापजीविनः-अधर्मं-हिंसादिकं पुरस्कृत्याऽऽजीविकां कुर्वन्तः 'अधम्मपलोई' अधर्मप्रलोकिनः-अधर्ममेव प्रकर्षेण पश्यन्तः 'अधम्मपलज्जणा' अधर्मप्ररञ्जनाः-अधर्मेणैव तुष्यन्तः अन्यानपि तोषयन्तः 'अधम्मसीलसमुदायारा' अधर्मशीलसमुदाचाराः-स्वभावत आचरणतश्च ऽधर्मवन्तः 'अधम्मेण चेव वित्तिं कप्पेमाणा' अधर्मेण चैव वृत्तिम्-आजीविकां कल्पयन्तः-कुर्वन्तः 'विहरंति' विहरन्ति-विचरन्ति। ये पुरुषाः सर्वदा एवमेव समाज्ञापयन्ति परिवारान्भृत्यांश्च 'हण छिंद भिंद' जहि यष्टयादिना, छिन्धि-खड्गादिना, भिन्धि-भल्लादिना, 'विगत्तगा' विकर्तकाश्च ये प्राण्यङ्गकरचरणादीनाम् 'लोहियपाणी' लोहितपाणयः-प्राणिनां रक्तेन-रुधिरेण लोहितौ पाणी येषां ते लोहितपाणयः, 'चंडा रुद्दा खुद्दा' चण्डाः-अतिक्रोधयुक्ताः, रौद्राः-भयानकाः, क्षुद्राः-नीचस्वभावकाश्च 'साहस्सिया' साहसिकाः-असमीक्ष्य पापकारिणः 'उक्कुंचणवंचणमायाणियडिकूडकवडसाइसंपओगबहुला' उत्कुञ्चनवञ्चनमायानिकृतिकूटकपटसातिसंप्रयोगबहुलाः-तत्रोत्कुञ्चनं-शूलाद्यारोपणार्थं प्राणिनामूर्ध्वक्षेपणम्, वञ्चनं-परप्रतारणम्, माया-

---

अधर्म से ही अभीष्ट सिद्धि समझने वाले और अधर्म का ही प्रतिपादन करने वाले होते हैं। उनका जीवन प्रायः अधर्म पर ही स्थित होता है। अधर्म ही उन्हें दिखाई देता है। अधर्म से ही वे संतुष्ट होते हैं और दूसरों को संतुष्ट करते हैं। स्वभाव से और व्यवहार से अधर्मनिष्ठ ही होते हैं वे अधर्म से ही अपनी आजीविका करते हैं। अपने परिवार वालों और भृत्यों को सदा ऐसी ही आज्ञा देते हैं कि-मारो, छेदन करो, भेदन करो। प्राणियों के हाथ पग आदि अवयवों को काट डालते है। उनके हाथ रक्त से रंगे रहते हैं। वे अत्यन्त क्रोधशील, निर्दय दुष्ट स्वभाव और क्षुद्र होते हैं। विना विचारे काम करते हैं। प्राणी को ऊपर उछाल कर शूल पर झेलते हैं, दूसरों

અધર્મનું જ પ્રતિપાદન કરવાવાળા હોય છે. તેઓનું જીવન પ્રાયઃ અધર્મમય જ અવલંબે છે. અધર્મ જ તેઓને દેખવામાં આવે છે અધર્મથી જ તેઓ સંતોષ પામે છે. અને બીજાઓને સંતોષ પમાડે છે સ્વભાવથી અને વ્યવહારથી અધર્મનિષ્ઠ જ હોય છે. તેઓ અધર્મથી જ પોતાની આજીવિકા ચલાવે છે. પોતાના પરિવાર અને ભૃત્યોને સદા એવી જ આજ્ઞા આપે છે. કે-મારો છેદન કરો, ભેદન કરો, તેઓ પ્રાણિયોના હાથ પગ વિગેરે અવયવોને કાપી નાખે છે. તેઓના હાથો લોહીથી ખરડાયેલા રહે છે તેઓ ઘણા જ ક્રોધી નિર્દય દુષ્ટ સ્વભાવવાળા અને ક્ષુદ્ર-હલકા હોય છે. વગર વિચાર્યું કામ કરે છે પ્રાણીને ઉપર ઉછાળીને શૂળ પર ઝીલે છે, બીજાઓને ઠગે છે.

वञ्चकबुद्धिः, गूढमायाकरणं निकृतिः, प्राणिनां प्रतारणाय देशभाषानेपथ्यविपर्ययकरणं कापटम्, कूटम्-कूटतोलनम् कार्षापणतुलाप्रस्थादेः नानाविधकरणम्-अप्रास्तविककरणम्, एतेषां प्रयोगैर्बहुलाः-उक्तकर्मकारकाः 'दुस्सीला' दुःशीलाः-दुष्टाचाराः 'दुव्वया' दुर्व्रताः-दुष्टानि व्रतानि येषां ते तथा-प्राणातिपातादिकारकाः 'दुप्पडियाणंदा' दुष्प्रत्यानन्दाः-दुःखेन प्रसन्नचेतसः-परपीडया सुखं मन्यमानाः 'असाहू' असाधवः-कुत्सिताचरणाः 'सव्वाओ पाणाइवायाओ अप्पडिविरया जावज्जीवाए' सर्वस्मात् प्राणातिपातात्-जीवहिंसातः अप्रतिविरताः-सर्वदैव जीवहिंसनव्यापाररताः जावज्जीवनम्, 'जाव सव्वाओ परिग्गहाओ अप्पडिविरया जावज्जीवाए' यावज्जीवं यावत् सर्वस्मात् परिग्रहात् अप्रतिविरताः जीवनपर्यन्तं परिग्रहं न त्यजन्ति, 'सव्वाओ कोहाओ जाव मिच्छादंसणसल्लाओ अप्पडिविरया' सर्वस्मात् क्रोधाद् यावद् मिथ्यादर्शनशल्याद् अप्रतिविरताः, आयुषः समाप्तिपर्यन्तं मिथ्यादर्शनं न त्यजन्ति, 'सव्वाओ ण्हाणुम्मद्दणवण्णगगंधविलेवणसद्दफरिसरसरूवगंधमल्लालंकाराओ अप्पडिविरया जावज्जीवाए' यावज्जीवं सर्वस्मात् स्नानोन्मर्दनवर्णकगन्धविलेपनशब्दस्पर्शरूपरसगन्धमाल्याऽलङ्का-

को ठगते हैं, ठगने का ही विचार करते रहते हैं, गूढ मायाचार करते हैं, भाषा वेष आदि बदल कर लोगों को धोखा देते हैं, कम-ज्यादा नापने-तौलने के लिए नाप-तोल और तराजू आदि को पलटते रहते हैं। दुष्ट शील वाले होते हैं, दुष्ट व्रतों वाले, परपीड़ा में आनन्द मानने वाले, असाधु-दुराचारी, जीवन के अन्तिम श्वासतक हिंसा आदि पापों से निवृत्त नहीं होते यावत् जीवन पर्यन्त परिग्रह से निवृत्त नहीं होते, सब प्रकार के क्रोध से यावत् मिथ्यादर्शन शल्य से अर्थात् अठारहों पाप स्थानों से निवृत्त नहीं होते, जीवन पर्यन्त स्नान मर्दन, वर्णक विलेपन, शब्द, स्पर्श, रूप, रस, गंध, माला, अलंकार आदि भोगोप

ઠગવાનો વિચાર કરતા રહે છે. ગૂઢ માયાચાર કરે છે ભાષા વેષ વિગેરે બદલીને લોકોને ઠગે છે. ઓછુ વત્તુ માપવા તોળવા માટે માપ તોલ અને ત્રાજવા વિગેરેને ફેરવતા રહે છે. દુષ્ટ સ્વભાવવાળા હોય છે. દુષ્ટ વ્રતોવાળા, બીજાની પીડામાં આનંદ માનવાવાળા અસાધુ-દુરાચારી જીવનના છેલ્લા શ્વાસ સુધી હિંસા વિગેરે પાપોથી છૂટતા નથી, બધાજ પ્રકારના ક્રોધથી યાવત્ મિથ્યાદર્શન શલ્યથી અર્થાત્ અઢારે પાપસ્થાનોથી નિવૃત્ત થતા નથી. જીંદગી પર્યન્ત સ્નાન, મર્દન, વર્ણકવિલેપન શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ ગન્ધ, માળા, અલંકાર વિગેરે ભોગોપયોગના સાધનોનો ત્યાગ કરતા નથી, શકટ, રથ, યાન અર્થાત્ જલ, સ્થળ અને આકાશમાં સરખા પણાથી

शाद् अप्रतिविरताः, निवृत्तिमात्रमकुर्वाणाः 'सव्वाओ सगडरहजाणजुग्गगिल्लिथिल्लि सियासंदमाणिया सयणासणजाणवाहणभोगभोयणपवित्थरविहीओ अप्पडिविरया जावज्जीवाए' सर्वस्मात् शकटरथयानयुग्यगिल्लिथिल्लिस्यन्दमानिकाशयनाऽऽसन-यानवाहनभोग्यभोजनप्रविस्तरविधितोऽप्रतिविरताः यावज्जीवनम्, तत्र शकटरथौ प्रसिद्धौ यानम्-जलस्थलनभो गमनसाधनम्, युग्यं-पुरुषद्वयोत्क्षिप्तयानम्, गिल्लिः -पुरुषस्कन्धैरुह्यमाना दोलिका, थिल्लिः-वावेसरादि वाह्ययानं, शिविका पालकी स्यन्दमानिका शिविकाविशेषः, एतेभ्य स्तथा शयनासनयानवाहनभोग्यभोजन-प्रविस्तारविधिभ्यो वस्तुजातेभ्यः कदाऽपि न वियुक्ताः, अपि तु-एतेष्वेव संसारकारणेषु यावज्जीवनमोतप्रोता भवन्ति तेऽनार्याः, 'सव्वाओ कयविक्कय मासद्धमासरूवगसंववहाराओ अप्पडिविरया जावज्जीवाए' सर्वस्मात्-क्रय-विक्रय मापार्धमाप-रूपक-(तोला) आदि संव्यवहारादप्रतिविरताः यावज्जीवनम्, तथा 'सव्वाओ हिरण्णसुवण्णधणधण्णमोत्तियसंखसिलप्पवालाओ अप्पडिविरया जाव-ज्जीवाए' सर्वस्मात् - हिरण्य-रजतसुवर्णधनद्विपदचतुष्पदादिधान्यमणिमौक्तिक-

---

भोगों का त्याग नहीं करते। शकट रथ, यान अर्थात् जल, स्थल और आकाश में समान रूप से काम आने वाला साधन, युग्य-जो यान दो पुरुषों द्वारा उठाया जाता है, गिल्लि अर्थात् पुरुषों के कंधों द्वारा वहन करने योग्य डोली, थिल्ली अर्थात् खच्चरों आदि द्वारा वहन करने योग्य यान, शिविका अर्थात् पालखी, स्यन्दमानिका-विशेष प्रकार की पालखी का जीवनपर्यंत कभी त्याग नहीं करते हैं और इन्हीं संसार के कारणों में निरन्तर संलग्न रहते हैं। जीवन के अन्त पर्यन्त क्रय-विक्रय से निवृत्त नहीं होते और माषा, आधा माषा, रुपया आदि का ही व्यवहार करते रहते हैं। अन्तिम श्वास पर्यन्त वे हिरण्य, स्वर्ण,

---

કામ આવનારા સાધન જેમકે-યુગ્ય-જે યાન-વાહન બે પુરૂષો દ્વારા ઉપાડી શકાય છે, ગિલ્લિ-અર્થાત્ પુરૂષોના ખભે ઉપાડવા લાયક વાહન ડોલી થિલ્લી અર્થાત્ ખચ્ચરો વિગેરેથી વહન કરવા યોગ્ય વાહન શિબિકા-અર્થાત્ પાલખી સ્યન્દમાનિકા-વિશેષ પ્રકારની પાલખીનો જીંદગી સુધી ત્યાગ કરતા નથી. અને આવા જ સંસારના કારણોમાં હમેશાં લાગી રહે છે. જીવનના અંત સુધી તેઓ ક્રય, વિક્રયથી નિવૃત્ત થતા નથી, માષા અર્ધમાષા રૂપિયા વિગેરેનો જ વ્યવહાર કરે છે તેઓ અંતિ શ્વાસ પર્યન્ત હિરણ્ય, સ્વર્ણ, ધન, દ્વિપદ-બે પગવાળા, ચતુષ્પદ-ચાર પગવાળા, ધન, ધાન્ય, મણિ, મોતિ,

शंखशीलप्रवालाद् प्रतिविरता यावज्जीवनम्, तत्र हिरण्यं-रजतं, सुवर्णं प्रसिद्धं धनं, द्विपदचतुष्पदादिकं, धान्यं व्रीहियवादिकम्, मणिः-चन्द्रकान्तादिः, मौक्तिकं-गजमुक्ता, शिला-पाषाणविशेषः, प्रवालं-विद्रुमं (मूङ्गा) लोकप्रसिद्धम् एभ्योऽप्रतिविरताः-अनिवृत्ताः यावज्जीवनम् 'सव्वाओ कूडतुलकूडमाणाओ अप्पडिविरया जावज्जीवाए' सर्वस्मात् कूटतुलकूटमानाद् अप्रतिविरता यावज्जीवनम् 'सव्वाओ आरंभसमारंभाओ अप्पडिविरया जावज्जीवाए' सर्वस्माद् आरम्भसमारम्भादप्रतिविरता यावज्जीवनम्, 'सव्वाओ करणकारावणाओ अप्पडिविरया जावज्जीवाए' सर्वस्मात् करणकारणाद् अप्रतिविरता यावज्जीवनम्, जीवनपर्यन्तम्-सर्वेभ्यः सावद्यकर्मभ्यो न स्वयं निवर्त्तन्ते नवाऽन्यं निवर्त्तयन्ति। 'सव्वाओ पयणपयावणाओ अप्पडिविरया जावज्जीवाए' सर्वस्मात् पचनपाचनादिसावद्यक्रियातोऽप्रतिविरता यावज्जीवनम् 'सव्वाओ कुट्टनपिट्टणतज्जण ताडणवहबंधणपरिकिलेसाओ अप्पडिविरया जावज्जीवाए' सर्वस्मात्-कुट्टन-पिट्टन-तर्जन-ताडन-वध-बन्धन-परिक्लेशाद् अप्रतिविरता यावज्जीवनम्, तत्र-कुट्टनं--यष्ट्यादिना, पिट्टनं-हस्तादिना-तर्जनम्-अङ्गुल्यादिना, ताडनं-यष्टिमुष्ट्यादिभिः, वधः-खड्गादिना, बन्धनं-रज्ज्वादिना, एभ्योऽप्रतिविरताः-अनिवृत्ताः,

---

धन, द्विपद, चतुष्पद, धन धान्य, मणि, मुक्ता, शंख, शिला, प्रवाल आदि बहुमूल्य वस्तुओं का त्याग नहीं करते। जीवन भर कूडे तोल और कूडे नाप से निवृत्त नहीं होते। सब प्रकार के आरंभ-समारंभ जीवन पर्यन्त करते रहते हैं। अन्तिम दम तक न स्वयं पाप कर्मों से निवृत्त होते हैं और न दूसरे को निवृत्त होने देते हैं। जीवन पर्यन्त-पचन पाचन आदि सावद्य क्रियाओं से निवृत्त नहीं होते। लकड़ी आदि से कूटने, हाथ आदि से पीटने, उंगली आदि से धमकाने, लाठी आदि से ताडन करने, खड्ग आदि से वध (मारने) करने एवं रस्सी आदि से

શંખ, શિલા, પ્રવાલ, વિગેરે બહુ મૂલ્ય-કીમતી વસ્તુઓનો ત્યાગ કરતા નથી, જીંદગીપર્યન્ત ખોટા તોલ અને ખોટા માપથી છૂટતા નથી, બધા પ્રકારના આરંભ સમારંભ જીવન પર્યન્ત કરતા રહે છે. છેલ્લા શ્વાસ સુધી પોતે પાપકર્મોથી છૂટતા નથી અને બીજાઓને છૂટવા દેતા નથી. જીવન પર્યન્ત પચન-પાચન વિગેરે સાવદ્ય ક્રિયાઓથી છૂટતા નથી લાકડી વિગેરેથી કૂટવા હાથ વિગેરેથી પીટવા આંગળી વિગેરેથી ધમકાવવા, લાકડી વિગેરેથી મારવા, તલવાર વિગેરેથી વધ (મારવા) કરવા અને દોરી વિગેરેથી બાંધવાથી કયારેય પણ

'जे जावन्ने तहप्पगारा सावज्जा अबोहिया कम्मंता परपाणपरियावणकरा' ये चाऽन्ये तथाप्रकाराः सावद्याः अबोधिकाः कर्मसमारम्भाः परप्राणपरितापनकराः, एतद्व्यतिरिक्ता ये तेषां कर्मप्रयोजकाः अबोधिकाः अन्येषां जीवानां परिपीडनकारकाः 'जे अणारिएहिं कज्जंति तओ अप्पडिविरया जावज्जीवाए' ये च कर्मसमारम्भाः प्राणिपरितापनकरा अनार्यैः क्रियन्ते, ततस्तेभ्यो व्यापारेभ्योऽप्रतिविरता भवन्ति यावज्जीवनम्–ते विविधा मनुष्या भुवि वसन्तः, 'से जहाणामए केइ पुरिसे' तद्यथानाम केचित्पुरुषा–'कलममसूरतिलमुग्गमासनिप्फावकुलत्थआलिसंदगपरिमंथगमाइएहिं' कलम–मसूर–तिल–मुद्ग–माष–निष्पाव–कुलत्थाऽऽलिसन्दकपरिमन्थादिकेषु–तत्र–कलमा उत्तमास्तण्डुलाः, मसूरतिलमुद्गमाषाः–लोकप्रसिद्धाः निष्पावाः–धान्यविशेषाः 'आलिसन्दकाः–धान्यविशेषाः, परिमन्थकाः–धान्यविशेषाः कृष्ण चणका इत्यर्थः, एतेषु–धान्यविशेषेषु 'अयं ते कूरा' मिच्छादंडं पउंजंति' अत्यन्तं क्रूरा मिथ्यादण्डं प्रयुञ्जन्ति तत्र अत्यन्तम्–अतिशयं क्रूराः–घातकाः मिथ्यादण्डम्–अपराधं विनैव तेषु कलमादिषु जीवेषु अन्यथा दण्डं प्रयुञ्जन्ति कुर्वन्तीत्यर्थः, 'एवमेव तहप्पगारा पुरिसजाया एवमेव तथाप्रकाराः

बांधने से कभी निवृत्त नहीं होते। इनके अतिरिक्त दूसरे प्राणियों को परिताप पहुँचाने वाले, सावद्य एवं अबोधि जनक जो इसी प्रकार के कार्य हैं, जो अनार्य पुरुषों द्वारा किये जाते हैं, उनसे भी वे निवृत्त नहीं होते हैं। ऐसे मनुष्य एकान्त अधर्मस्थान के सेवी कहे गए हैं।

कोई पुरुष कलम (उत्तम जाति के चावल), मसूर, तिल, मूंग, उडद, निष्पाव, कुलथी, अलिसन्दक, परिमन्थक (काला चना) आदि धान्यों के प्रति निर्दय या अयतनावान् होकर निरर्थक ही दंड का प्रयोग करता है अर्थात् उनका घात (विराधना) करता है।

છૂટકારો પામતા નથી. આ શિવાય બીજા પ્રાણિયોને સંતાપ પહોંચાડવાવાળા સાવદ્ય અને અબોધિ જનક આવા જ પ્રકારના જે કાર્યો છે, કે જેનું સેવન અનાર્ય પુરૂષો કરે છે તેનાથી પણ તેઓ છૂટકારો મેળવતા નથી. એવા માણસો નિશ્ચયથી અધર્મનું આચરણ કરવાવાળા કહેવાય છે.

કોઈ પુરૂષ કલમ (સારી જાતના ચોખા) મસૂર, તલ, મગ, અડદ, નિષ્પાવ, કળથી, આલિસન્દક (ધાન્ય વિશેષ) પરિમન્થક (કાળ ચણા) વિગેરે ધાન્યો તરફ નિર્દય અર્થાત્ અયતના વાળા બનીને વિના પ્રયોજનથી જ દંડનો ઉપયોગ કરે છે. અર્થાત્ તેમનો ઘાત (વિરાધના) કરે છે.

प्राणातिपातकारिणोऽन्येऽपि पुरुषजाता', 'तित्तिरवट्टगलावगकवोयकविंजलचायगमियमहिसवाराहगाहगोहकुम्मसिरिसिवमाइएहिं' तित्तिरवर्त्तकलावककपोतकपिञ्जलचातकमृगमहिषवराहग्राहगोधाकूर्म–कच्छपसरीसृपादिकेषु, तत्र तित्तिरादिपक्षिविशेषेषु, तथा–मृगादिपशुषु विविधप्राणिषु 'अयं ते कूरा मिच्छादंडं पउंजंति' एषु जीवेषु ते अत्यन्तं क्रूराः मिथ्यादण्डं प्रयुञ्जन्ति। 'जा वि य से बाहिरिया परिसा भवइ' याऽपि च तेषां बाह्या परिषद्भवति, तेषामनार्याणां योऽपि बाह्यः परिवारः स वक्ष्यमाणरूपो भवति, 'तं जहा' तद्यथा–'दासेइ वा' दास इति वा 'पेसेइ वा' प्रेष्य इति वा, तत्र दासो जलवहनादिकर्मकरः, प्रेष्यो ग्रामाद् ग्रामान्तरं प्रेषयितुं योग्यः, 'भयएइवा' भृत्य इति वा–वेतनोपभोगी 'भाइल्लेइ वा' भागिक इति वा–भागमादाय क्षेत्रादौ कार्यकारीति वा, 'कम्मकरएइ वा' कर्मकर इति वा–साधारण्येन कार्यकर्त्ता 'भागपुरिसेइ वा' भागपुरुष इति वा–भोग्यवस्तूनां समर्पकः 'तेसिं पि य णं अन्नयरंसि वा' तेषां–भृत्यानामपि च खलु अन्यतरस्मिन् वा,

---

इसी प्रकार के हिंसाकारी और भी पुरुष होते हैं जो तीतर, बतक, लावक, कपोत, कपिंजल, मृग, महिष, शूकर, ग्राह, गोह, कूर्म, सरीसृप आदि पक्षियों पशुओं और जलचर आदि प्राणियों के प्रति अयतनावान् एवं निर्दय होकर निष्प्रयोजन ही दंड का प्रयोग करते हैं।

उन अनार्य अधर्मी पुरुषों की जो बाह्य परिषद्–परिवार होती है, जैसे कि–दास (जल आदि लाने का काम करने वाला गुलाम), प्रेष्य (एक ग्राम से दूसरे ग्राम में भेजने योग्य कर्मचारी) भागिक खेती आदि में हिस्सा लेकर काम करनेवाला), कर्मचारी 'सामान्य कार्यकर्त्ता' और भोग पुरुष (भोग्य वस्तुएं लाकर देने वाला), इन में से किसी का कारण वश छोटा–सा अपराध हो जानेपर वह अधर्मी

એજ પ્રમાણેના હિંસા કરનારા બીજા પણ પુરૂષો હોય છે, જેઓ તેતર, બતક, કબૂતર, કપિંજલ, મૃગ–હરણ–ભેસ, શૂકર, મઘર, ઘો કાચબા–સરિસૃપ –સર્પ વિગેરે પક્ષિયો પશુઓ અને જલચર પ્રાણિયો વિગેરે પ્રત્યે અયતનાવાન્ અને નિર્દય થઈને વિના પ્રયોજન જ દંડનો ઉપયોગ કરે છે. અર્થાત્ મારે છે.

તે અનાર્ય અધર્મી પુરૂષોની જે બાહ્ય પરિષદ્ પરિવાર હોય છે, જેમ કે–દાસ (પાણી વિગેરે લાવવાનું કામ કરવાવાળા ગુલામ) ભાગિક (ખેતિ વિગેરેમાં ભાગ લઈને કામ કરવાવાળા) કર્મચારી–(સામાન્ય રીતે કમ કરવાર) અને ભોગ પુરૂષ (ભોગ્ય વસ્તુ લાવીને આપનારા) તેઓમાંથી કોઇનો

'अहालहुगंसि अवराहंसि' यथालघुकेऽपि अपराधे कारणवशाज्जाते सति 'सयमेव' स्वयमेव-सोऽनार्यः 'गरुयं दंडं निवत्तेइ' लघावपि अपराधे न अपराधानुकूलम् अपितु-ततोऽपि अधिकं दण्डं नियच्छति ददातीत्यर्थः, कीदृशान् दण्डान् निर्वर्त्तयति तादृशप्रकारं दर्शयति-'तं जहा' तद्यथा 'इमं दंडेह' इमं दण्डयत सर्वस्वापहरणेन, 'इमं मुंडेह' इमं मुण्डयत-मुण्डनं कारयत, 'इमं तज्जेह' 'इमं तर्जयत, तर्जनम्-अङ्गुलीनिर्देशपूर्वकं कटुवाचा भर्त्सनम्, 'इमं तालेह' इमं ताडयत-दण्डादिना चपेटादिना वा, 'इमं अदुयबंधणं करेह' इमम् अन्दुक-बन्धनं कुरुत, अन्द्यते बध्यतेऽनेन इत्यन्दुकः (हथकडी) ति भाषायां तेन बन्धनं नियन्त्रणं यस्य तथाभूतं कुरुत, भुजौ अवष्टभ्य पृष्ठे आरोप्य बन्धयत, 'इमं नियड-बंधणं करेह' इमं निगडबन्धनं कुरुत निगडेन 'वेडीति' प्रसिद्धेन बन्धनं यस्य तथा भूतं कुरुत-हस्तयोः पादयोस्त्वायसीं शृङ्खलां बन्धयत 'इमं हडिबंधणं करेह' इमं हाडीबन्धनं कुरुत-खोटकबन्धनं (खोडा) इति लोकप्रसिद्धं कुरुत, इमं चार-गबंधणं करेह' इमं चारकबन्धनं कुरुत-कारागृहे बन्धनं कुरुत, यावता बन्धनेन बद्धोऽपि यथा कथञ्चित् सातिकष्टं चलति-स्खलति च, तादृग्बन्धनं चारकबन्धनम् 'इमं नियडजुगलसंकोचियमोडियं करेह' इमं निगडयुगलसङ्कोचितमोटितम् कुरुत, निगडस्य युगलं युग्मं तेन पूर्वं सङ्कुचितः पश्चाद् मोटितः-कुण्डलीकृतस्तथा कुरुत

पुरुष उन्हें भारी दंड देता है। अर्थात् दंड देने के लिए कहता है-इसे दण्डित करो-मारो, इसका मस्तक मुंड़लो, इसकी तर्जना करो-इसे धमकाओ, भर्त्सना करो, इसे डंडे लगाओ, इसे हथकडियां पहना दो अर्थात् हाथ पीछे करके बांध दो, इस के पैरों में वेडियां डालदो, इसे हडि (खोडे) में डालदो इसे कारागृह में बंद कर दो, अर्थात् ऐसे बन्धन में डालदो कि इसका चलना-फिरना कठिन हो जाय एवं चलते-चलते गिर पडे, इसके दोनों हाथों को दो वेडियों से बांधकर मरोड दो जिससे

એક નાનો સરખો કારણ વશાત્ અપરાધ થઈ જાય તો તે અધર્મી પુરૂષ તેને ભારે શિક્ષા કરે છે, તે દંડ આપવા માટે કહે છે કે-આનો દંડ કરો;-મારો, આનું માથું મુંડાવી નાખો. આનો તિરસ્કાર કરો, આને ધમકાવો, નિંદા કરો, આને દંડા લગાવો, આને હાથકડિયો પહેરાવી દો અર્થાત્ હાથ પાછળ બાંધી દો. આના પગોમાં બેડીયો નાખો. આને હડીમાં નાખો; આને જેલમાં પૂરી દો, અર્થાત્ એવા બંધનમાં નાખો કે આનું ચાલવું, ફરવું, કઠણ થઈ જાય, અને ચાલતા ચાલતા પડી જાય, આના બંને હાથોને બે બેડિયોથી બાંધીને મરડી નાખો. જેથી તેના હાથ તૂટી જાય, આના હાથ

शृङ्खलाद्वयेन बद्धाङ्गानि-तथा संकोचयत-यथाऽयं भग्नमायगात्रः स्यात्। 'इमं हत्थछिन्नयं करेह' इमं हस्तच्छिन्नकं कुरुत-हस्तौ-करौ छिन्नौ-कर्तितौ यस्य तं-तथाविधं कुरुत, हस्तौ कर्त्तयतेत्यर्थः। 'इमं पायछिन्नयं करेह' इमं पादच्छिन्नकं कुरुत। 'इमं कन्नछिन्नयं करेह' इमं कर्णच्छिन्नकं कुरुत। 'इमं नक्कओट्ठसीसमुह छिन्नय करेह' इमं नासिकौष्ठशीर्षमुखच्छिन्नकं कुरुत। नासिकादीन् कर्त्तयतेति यावत् 'इमं वेयणछिन्नयं' इमं वेदकच्छिन्नकं-पुरुषचिह्नकं कर्तयत, 'अंगछहियं पक्खाफोडियं करेह' अङ्गच्छिन्नकं पक्षस्फोटितं कुरुत, अङ्गं कर्तयत कशया प्रताड्य चर्म निःसारयतेति यावत्। इमं णयणुप्पाडिय करेह' इमं नयनोत्पाटितं कुरुत-अस्य नेत्रद्वयं निष्काशयत। 'इमं दसणुप्पाडिय वसणुप्पाडियं जिब्भुप्पाडियं ओलंबियं करेह' इमं दशनोत्पाटितं वृषणोत्पाटितं जिह्वोत्पाटितमवलम्बितं कुरुत, अस्य दन्तानुत्पाटयत, अस्य जिह्वामुत्पाटयत, अस्याण्डकोशमुत्पाटयत शीघ्रम् रज्ज्वादिना कण्ठे बध्वा वृक्षादौ अधोमुखमेव लम्बयत 'घसियं करेह' घर्षितं कुरुत-काष्ठादिवद् घर्षिताङ्गं कुरुत, 'घोलियं करेह' घोलितं-दधिवत् मथितं कुरुत, 'सूलाइयं करेह' शूलान्वितं-शूलोपरि-समारोपितं कुरुत, 'सूलाभिन्नयं करेह' शूलाऽभिन्नकं कुरुत-एतस्य शरीरं शूलेन आ-सर्वतोभावेन विदारयत। 'खारवत्तियं करेह' क्षारवर्त्तितं कुरुत-ताडिताङ्गव्रणे क्षारं-लवणं क्षिपत-येनाऽस्य

हाथ टूटने लगे, इसके हाथ काट डालो पांव काट डालो, इसके कान काट डालो, इसकी नाक होठ, सिर या मुख काट लो इसकी पुरुषेन्द्रिय काटलो, इसके अंग काटकर कोडे मार-मार कर चमडी उधेडलो, इसकी दोनों आंखे निकाललो, इसके दांत उखाडलो, इसकी जीभ खींचलो, इसके अंडकोष उखाड़ डालो, इसके गलेमें रस्सी बांध कर पेड आदि से औंधे मुंह लटका दो, इसके शरीर को रगड़ दो-काष्ट आदि के जैसे घिस दो, दही के जैसे मथ डालो, इसे शूली पर चढा दो, शूली से वेध दो, ताड़ना से हुए उसके घावों पर नमक छिडक दो, इसे

કાપી નાખો, પગ કાપી નાખો, આના કાન કાપી નાખો, આનુ' નાક હોઠ, માથું, અથવા મુખ કાપી લો, આની પુરૂષેન્દ્રિય કાપી નાખો. આના અંગો કાપી લો, આને ચાબુકનો માર મારો. આને મારી મારીને તેની ચામડી ઉખેડી લો, આની બન્ને આંખો કઢાડી લો આના દાંતો ઉખાડી લો, આની જીભ ખેંચી લો, આના અંડકેષ ઉખેડી નાખો, આના ગળ માં દોરડું બાંધીને ઝાડ પર ઉંધે માથે લટકાવી દો આના શરીરને રગડો અર્થાત્ લાકડાની જેમ ઘસડો. દહીંની જેમ મંથન કરો. આને શૂળીયે ચડાવી દો શૂળીથી વીંધી નાખો, મારવાથી થયેલા તેના ઘા ઉપર મીઠું ભભરાવી દો. આને વધસ્થાને

महती व्यथा भवेत्। 'वज्झवत्तियं करेह' वध्यवर्तिनं कुरुत, वध्यस्थानं नीत्वा मारयत, 'सीहपुच्छियगं करेह' सिंहपुच्छगतं सिंहपुच्छवद्धं कुरुत, 'वसभ-पुच्छियगं करेह' वृषभपुच्छगतं कुरुत-वृषभस्य पुच्छेऽस्य बन्धनं कुरुत। 'दवग्गि-दड्ढयंगं कागणिमंसखावियंगं भत्तपाणनिरुद्धगं करेह' दावाग्निदग्धाङ्गं काकणी-मांसखादिताङ्गं-काकणी-कपर्दिका तत्तुल्यमेतन्मांसं कृत्वा काकेभ्यो दीयताम्, भक्तपाननिरुद्धकं कुरुत-अन्नजलद्वयं निरोधयत 'इमं जावज्जीवं वहबंधणं करेह' इमं यावज्जीवं वधबन्धनं कुरुत-जीवनपर्यन्त कारागारे स्थापयत। 'इमं अन्न-यरेणं असुभेणं कुमारेणं मारेह' इममन्यतरेणाऽशुभेन कुमारेण मारयत-कुत्सित रूपेण भल्लादिभेदनलक्षणेन मारयित्वा जीवनरहितं कुरुत, एवं रूपेण इमे क्रूरा जीवोपमर्दं कुर्वन्ति इति। एतेषां क्रूरपुरुषाणां बाह्यपरिवारविषये कथितम्, सम्प्रति -आन्तरपरिवारविषये आह-जा वि य से अब्भिंतरिया परिसा भवइ' याऽपि च तस्य-पूर्वप्रदर्शितक्रूराऽधमपुरुषस्य-आभ्यन्तरिकी-अभ्यन्तरजा परिषद्भवति, परि-वारो भवतीति। 'तं जहा' तद्यथा 'मायाइ वा' मातेति वा 'पियाइ वा' पितेति

वध भूमि में ले जाकर मार डालो इसे सिंह की पूंछ से बांध दो, बैल की पूंछसे बांध दो, इसके अंग आग से जला दो, इसके शरीर के मांस के कौडी जितने टूकडे कर-करके कौवों को खिला दो, इसका खाना-पीना बंद कर दो, इसे आजीवन कारागार में बंद रक्खो, इसको किसी बुरी मौत से मारो, अर्थात् भाला आदि से बींध बींध कर इसके प्राण ले लो, इन अधार्मिक पुरुषों का अपनी बाह्य परिषद् के प्रति ऐसा अतिशय क्रूर व्यवहार होता है। आभ्यन्तर परिषद् के प्रति किस प्रकार का व्यवहार होता है सो अब कहते हैं—

पूर्वोक्त पापी पुरुष की अभ्यन्तर परिषद् होती है अर्थात् भीतरी परिवार होता है। वह परिवार यह है-माता, पिता, भ्राता, भगिनी

લઈ જઈને મારી નાખો આને સિંહના પૂંછડે બાંધી દો બળદના પૂંછડે બાંધી દો. આનું શરીર અગ્નિથી બાળી નાખો આના શરીરના માંસના કોડી જેવડા કકડા કરી કરીને કાગડાઓને ખવરાવી દો, આનું ખાવું પીવું બંધ કરી દો, આને જીંદગી સુધી જેલમાં પૂરી રાખો, આને કોઈ ખરાબ મોતથી મારો, અર્થાત્ ભાલા વિગેરેથી વીંધી વીંધીને આનો જીવ લઈ લો. આ અધર્મી પુરૂષો પોતાની બાહ્ય પરિષદ પ્રત્યે આવો અત્યંત ક્રૂર વ્યવહાર કરતા હોય છે. તે હવે બતાવે છે

પૂર્વોક્ત પાપી પુરૂષની આભ્યંતર પરિષદ્ હોય છે. અર્થાત્ આંતરિક પરિવાર હોય છે. તે પરિવાર આ પ્રમાણે હોય છે.-માતા, પિતા, ભાઈ,

वा जननीजनकौ 'भायाइ वा' भ्रातेति वा 'भगिणीइ वा' भगिनीति वा सर्वत्र वा शब्दश्चार्थे-च शब्दश्च समुच्चयार्थकः, 'भज्जा इवा' भार्येति वा 'पुत्ताइ वा' पुत्रा इति वा-औरसाः कृत्रिमाः वा 'धूयाइ वा सुण्हाइ वा' दुहितरो वा स्नुषा वा, तत्र दुहितरः-पुत्र्यः, स्नुषा-पुत्रवधूः, इति यावत् प्रदर्शितः परिवारः, सम्प्रति-एतस्य दण्डप्रकारं दर्शयति-यदा खलु क्रूरकर्मा कुप्यति तदा-स्वल्पं वा-महान्तं वाऽपराधम् अविगणय्य महद्दण्डमेव प्रयच्छति, तदेव दर्शयति-'तेसिं पि य णं अन्नयरंसि अहालहुगंसि अवराहंसि सयमेव गरुयं दंडं णिवत्तेइ' तेषां च-आभ्यन्तरिकाणां मातापितृप्रभृतीनाम्-अन्यतरस्मिन् लघुकेऽपि अपराधे स्वयमेव स क्रूरकर्मा तान् दण्डं निर्वर्तयति-तेषु दण्डान् योजयति 'सीओदगवियडंसि उच्छोलित्ता भवइ' शीतोदकविकटे-उत्क्षेप्ता भवति शिशिरे शीतजलह्रदादौ निक्षिपति, निदाघे च तप्ते पयसि निक्षिपति 'जहा मित्तदोसवत्तिए जाव' यथा मित्रदोषप्रत्ययिके यावत् मित्रदोषप्रत्ययिकप्रकरणे ये दण्डाः प्रदर्शिता स्तानेव दण्डान् ददातीति, एवं कुत्सिताचारप्रपन्नः सन् 'अहिए' अहितः, यो हि न हितो मातृप्रभृतीनामपि

भार्या औरस या दत्तक आदि पुत्र, पुत्री, पुत्रवधू आदि। जब वह क्रूर पुरुष इनमें से किसी पर कुपित होता है, तब अपराध छोटा है या बड़ा, इस बात की परवाह न करके गुरुतर दंड ही उन्हें देता है। यही बात सूत्रकार कहते हैं—

उनका छोटासा अपराध होने पर भी उन्हें भारी दंड देता है, जैसे—शीतकाल में उन्हें ठंडे पानी में डाल देता है, इत्यादि उन सब दंड प्रकार का कथन यहां करना चाहिए जो मित्रद्वेष प्रत्ययिक क्रियास्थान में गिनाये हैं।

इस प्रकार का आचरण करनेवाला पापी पुरुष अपना भी अहित

બહેન સ્ત્રી સગો કે દત્તક પુત્ર, પુત્રી, પૂત્ર વધૂ, વિગેરે જ્યારે તે ક્રુર પુરૂષ એમના પૈકી કોઇના પર ક્રોધ યુક્ત બને છે, ત્યારે તેનો અપરાધ નાનો હોય કે મોટો હોય તે તરફ લક્ષ્ય ન કરતાં તેને ભારે શિક્ષા જ કરે છે. હવે એજ વાત સૂત્રકાર બતાવે છે —

તેનો નાનો સરખો અપરાધ થાય ત્યારે પણ તેને ભારે દંડ કરે છે, જેમ કે—ઠંડીની મોસમમાં તેને ઠંડા પાણીમાં નાખે છે વિગેરે તે સઘળા દંડોનું કથન અહિયાં કરવું જોઇએ. કે જે મિત્ર દ્વેષ પ્રત્યયિક ક્રિયાસ્થાનમાં ગણાવવામાં આવેલ છે.

આવા પ્રકારનું આચરણ કરવાવાળા પાપી પુરૂષ પોતાનું પણ અહિત

कृते-स सर्वेषामपि अहित एव ज्ञेयः, इत्थंभूतः सः 'परंसि लोगंमि' परस्मिन् लोके, इतः प्रेत्य परलोकं प्राप्य स्वकृतकर्मफलमहितमेव भुनक्ति-बहुवचनात्तया दर्शयति-'ते दुक्खंति' परलोके दुःखयन्ति-शारीरिक-मानसिक कष्टं प्राप्नुवन्ति, 'सोयंति' शोचन्ते-दैन्यभावं प्राप्नुवन्ति, 'तिप्पंति' तिप्यन्ति-अश्रूणि विमोचयन्ति पिट्टंति' पीड्यन्ते-मुद्गरादिघातेन पीडामुत्पादयन्ति, 'परितप्पंति' परितप्यन्ति-विविधतापं-ज्वरनेत्रशूलादिकं प्राप्नुवन्ति, 'ते दुक्खणसोयणजूरणतिप्पणपिट्टनपरितापनवहबंधणपरिकिलेसाओ अप्पडिविरया भवंति' ते दुःखनशोचनजूरणतेपनपिट्टनपरितापनवधबन्धनादिपरिक्लेशेभ्योऽप्रतिविरता भवन्ति, तत्र-दुःखनं-दुःखोत्पादनं शोचनं-शोकोत्पादनं, जूरणं-दुर्बलीकरणं, तेपनम्-अश्रुक्षरणोत्पादनं, पिट्टनं-मुद्गरादिना हननं, परितापनं-सर्वतस्तापस्योत्पादनं, वधो-घातः, बन्धनं-निगडादिना एतेभ्यः परिक्लेशेभ्योऽप्रति-

---

करता है और दूसरों का भी। जो अपने माता-पिता का भी हित नहीं करता, वह दूसरों का क्या हित करेगा? ऐसे पुरुष जब इस भव को त्याग कर परभव में जाते हैं तो अपने कर्मों का अहितकर फल ही भोगते हैं। वे परलोक में दुःखी होते हैं, शारीरिक और मानसिक कष्ट भोगते हैं। दीनभाव को प्राप्त होते हैं, शोक की अधिकता के कारण उनका शरीर जीर्ण हो जाता है। वे आंसू बहाते हैं, पीड़ित होते हैं, विविध प्रकार से संतप्त होते हैं-ज्वर एवं नेत्र शूल आदिको प्राप्त होते हैं। वे दुःख, शोक, जूरण, तेपन (रुदन) पिट्टन, परितापन, वध और बन्ध आदि क्लेशों से निवृत्त नहीं होते हैं-उन्हें यह सब कष्ट बार-बार भुगतने पडते हैं।

કરે છે. અને બીજાઓનું પણ અહિત કરે છે, જે પોતાના માતા, પિતાનુ પણ હિત કરતા નથી, તે બીજાઓનું શું હિત કરી શકે? આવા પુરૂષો જ્યારે આ ભવનો ત્યાગ કરીને પરભવમાં જાય છે, તો પોતાના કર્મોનું અહિત ફળ જ ભોગવે છે. તેઓ પરલોકમાં દુઃખી થાય છે. શરીર સંબંધી અને માનસિક દુઃખ ભોગવે છે. દીનપણાને પ્રાપ્ત થાય છે. શોકના વિશેષપણાના કારણે તેનું શરીર શિથિલ બની જાય છે. તેઓ આંસુ સારે છે. પીડા પામે છે, અનેક પ્રકારના સંતોષવાળા બને છે જ્વર અને નેત્રશૂલને પ્રાપ્ત કરે છે. તેઓ દુઃખ શોક, જૂરણ, તેપન (રડવું) પિટ્ટન, પરિતાપન વધ અને બન્ધ વિગેરે કલેશોથી નિવૃત્ત થતા નથી, તેઓને આ બધા કષ્ટો વારંવાર ભોગવવા પડે છે.

विरता-अपरिमुक्ता भवन्ति, 'एवमेव ते इत्थिकामेहिं' एवमेव ते-पुरुषाऽधमाः-स्त्रीकामेषु भोग्यविषयेषु 'मुच्छिया गिद्धा गढिया अज्झोववन्ना' मूर्च्छिताः-समासक्ताः, गृद्धाः-अत्यन्तं तद्विषयकेच्छावन्तः, ग्रथिताः-गृद्धिभावमुपगताः, अध्युपपन्ना स्वस्मिन्नेव विषये लीनाः 'जाव' यावत् 'वासाइं' वर्षाणि 'चउपंचमाइं छद्दसमाइं' चतुः पञ्च षड् दश वा वर्षाणि ततः 'अप्पयरो वा भुज्जयरो वा' अल्पतरं वा भूयस्तरं वा 'कालं' कालम् 'भोगभोगाइं भुंजित्तु' भोग्यभोगान् भुक्त्वा 'वेरायतणाइं' वैरायतनानि हन्यमानजीवसमुदायैः सह वैरभावान् 'पविसुइत्ता' प्रविसूय समुत्पाद्य, 'वहूइं पावाइं कम्माइं संचिणित्ता' वहूनि पापानि कर्माणि सावद्यजीववधेन पापकर्माणि संचित्य-एकत्रीकृत्य 'उस्सन्नाइं' उत्सन्नानि-वहुलार्थवोधकोदेशीयशब्दः तेन वाहुल्येन संचित्य 'संभारकरेण कम्मणा' सम्भारकृतेन कर्मणा, तत्र सम्भारः वहुदलिकसंयोगस्तेन कृतेन सम्पादितेन कर्मणा-अशुभकर्मभारेण युक्ताः सन्तोऽधोगतिं गच्छन्ति। 'से जहाणामए' तद्यथानाम 'अयोगोलेइ वा' अयोगोलको वा-लोहपिण्डो वा 'सेलगोलेइ वा' शैलगोलको वा-पर्वतखण्डो वा 'उदगंसि पक्खित्ते समाणे' उदके प्रक्षिप्तः सन् 'उदगतलमइवइत्ता' उदकतलमतिवर्त्य-जलं विभिद्य 'अहे धरणितलपइट्ठाणे भवइ' अधो धरणितलप्रतिष्ठानो भवति,

इसी प्रकार वे अधम पुरुष स्त्री संबंधी कामभोगों में आसक्त होते हैं, अत्यन्त अभिलाषावान् होते हैं, गृद्ध होते हैं और तल्लीन होते हैं। वे यावत् चार, पांच, छह या दश वर्षों तक अथवा इनसे भी कम या अधिक काल तक भोगों को भोग कर वैरायतनों को अर्थात् मारे हुए प्राणियों के साथ वैर बांध कर, विपुल पाप कर्मों का संचय करके, बहुत अधिक पाप एकत्र करके, अशुभ कर्मों के भार से युक्त होकर अधोगति में जाते हैं। जैसे लोहे का गोला या पर्वत खण्ड पानी में छोडा जाय तो वह पानी को भेद कर ठेठ नीचे जल के

એજ પ્રમાણે તે અધમ પુરૂષો સ્ત્રી સંબંધી કામભોગોમાં આસક્ત રહે છે. અત્યંત અભિલાષા વાળા હોય છે, ગૃદ્ધ હોય છે, અને તલ્લીન હોય છે. તેઓ યાવત્ ચાર, પાંચ, છ અથવા દસ વર્ષો પર્યન્ત અથવા તેનાથી પણ ઓછા અથવા વધારે કાળ સુધી ભોગોને ભોગવીને વેરના સ્થાનને અર્થાત્ મારેલા પ્રાણિયોની સંગ્રહ કરીને ઘણા વધારે પાપો એકઠા કરીને અશુભ કર્મોના ભારથી યુક્ત થઇને અધોગતિમાં જાય છે. જેમ લોખંડનો ગોળો અથવા પર્વતનો ખંડ પાણીમાં છોડવામાં (નાખવામાં) આવે તો તે પાણીને ભેદીને ઠેઠ નીચે પાણીના તળીયે પહોંચીને ઉભો રહે છે.

यथाऽयोगोलको जले प्रक्षिप्तः सन्-जलं विभिद्य पृथिवीतलप्रतिष्ठितं भवति, न तत ऊर्ध्वं गच्छति, 'एवमेव तहप्पगारे पुरिसजाए' एवमेव तथाप्रकारः-तादृशः पापभाराक्रान्तः पुरुषजातः पुरुषाऽधमः 'वज्जबहुले' पयर्यायबहुलः अवद्यबहुलः सावद्यकर्मबहुलइत्यर्थः 'धूतबहुले' धूतबहुलः-धूननं धूतं कर्मक्लेशकारणं प्राणातिपातादि, तेन बहुलः पंकबहुले' पङ्कबहुलोऽधिकपापवान् 'वेरबहुले' वैरबहुलः-कृताधिकपापेन जीववैरबहुलः 'अप्पत्तियबहुले' अप्रत्ययबहुलः-मृषावादी 'दंभबहुले' दम्भबहुलः -दम्भः-कपटस्तद्बहुलः 'नियडिबहुले' निकृतिबहुलः-निकृतिर्मायासहितः कपटस्तेन बहुलः 'साइबहुले' सातिबहुलः-उत्कृष्टवस्तुषु अपकृष्टवस्तूनि मिश्रीकृत्य तद्विक्रेता 'अयस बहुले' अयशो बहुलः-अकीर्तिबहुलः 'उस्सन्नतसपाणघाई' उत्सन्न त्रसप्राणघाती-उत्सन्नबहुलं तेन द्वीन्द्रियादिजीवविनाशकः एतादृशविविधप्रकारकाशुभकर्मकर्त्ता पुरुषाऽधमः 'कालमासे कालं किच्चा' कालमासे कालं कृत्वा 'धरणितलमइवइत्ता' धारणितलं रत्नप्रभादिपृथिवीतलमतिवर्त्य-अतिक्रम्य 'अहे णरगतलपइट्ठाणे भवइ' अधो नरकतलप्रतिष्ठानो भवति, पूर्वोक्तपापाचरणशीलः पुरुषो मृत्वा अतिक्रम्य पृथिवीतलं सप्तमनरकमधिगच्छतीति ॥सू० २०=३५॥

तल भाग में पहुंच कर ठहरता है, फिर उपर नहीं आता, इसी प्रकार वह अधार्मिक अधम पुरुष पाप से भारी होकर, सावद्य बहुल होकर, प्राणातिपात आदि की बहुलता वाला होकर, अत्यन्त पापी होकर, वैर की बहुलता वाला होकर अर्थात् जीवों के साथ अत्यधिक वैर बांध कर अत्यन्त मृषावादी, दंभी, कपटी, अपयशवान् एवं बहुत त्रस प्राणियों का घातक होकर मरण का अवसर आने पर काल करके भूतल को पार करके नीचे नरकतल में जाकर स्थित होता है। तात्पर्य यह है कि पूर्वोक्त प्रकार का पापाचरण करने वाला पुरुष जब मरता है तो पृथ्वी तल को भेद कर ठेठ नरक में जाता है ॥२०॥

અને તે પછી પાણી ઉપર આવતો નથી, એજ પ્રમાણે તે અધાર્મિક અધમ પુરૂષ પાપથી ભારે બનીને, સાવદ્ય કર્મથી વધારે ભારે બનીને પ્રાણાતિપાત વિગેરેના ભારથી અધિકપણાવાળા બનીને-અત્યંત પાપી થઇને વેરના વધારવાવાળા થઈને અર્થાત્ જીવોની સાથે અત્યંત વેર બાંધીને અત્યંત અસત્ય બોલનાર, દંભી, કપટી, અપયશવાળો, અને ઘણા ત્રસ પ્રાણિયોનો ઘાત કરવાવાળો બનીને મરણના અવસરે મરીને પૃથ્વીને પાર કરીને નીચે તરફના તળીયે જઇને રહે છે.

તાત્પર્ય એ છે કે-પૂર્વોક્ત પ્રકારથી પાપાચરણ કરવાવાળો પુરૂષ જ્યારે મરે છે. ત્યારે પૃથ્વીના તળીયાને ભેદીને ઠેઠ નરકમાં જાય છે. ॥૨૦॥

मूलम्—ते णं णरगा अंतो वट्टा बाहिं चउरंसा अहे खुरप्प-संठाणसंठिया णिच्चंधकारतमसा ववगयगहचंदसूरनक्खत्तजोइ-प्पहा मेदवसामंसरुहिरपूयपडलचिक्खिल्ललित्ताणुलेवणतला असुई वीसा परमदुब्भिगंधा कण्हा अगणिवन्नाभा कक्खडफासा दुरहियासा असुभा णरगा असुभा णरएसु वेयणाओ। णो चेव णरएसु नेरइया णिद्दायंति वा पयलायंति वा सुइं वा रतिं वा धितिं वा मतिं वा उवलभंते, ते णं तत्थ उज्जलं पगाढं विउलं कडुयं कक्कसं चंडं दुग्गं तिव्वं दुरहियासं णेरइया वेयणं पच्च-णुभवमाणा विहरंति ॥सू० २१॥३६॥

छाया—ते खलु नरकाः अन्तो वृत्ताः बहिश्चतुरस्राः अधः क्षुरप्रसंस्थानसंस्थिताः नित्यान्धकारतमसो व्यपगतग्रहचन्द्रसूर्यनक्षत्रज्योतिष्पथाः मेदोवसामांसरुधिरपूय-पटलचिक्खललिप्तानुलेपनतलाः अशुचयो विश्राः परमदुर्गन्धाः कृष्णाः अग्नि-वर्णाभाः कर्कशस्पर्शाः दुरधिसहाः अशुभाः नरकाः अशुभाः नरकेषु वेदनाः। नो चैव नरकेषु नैरयिकाः निद्रान्ति वा पलायन्ते वा शुचिं वा रतिं वा धृतिं वा मतिं वा उपलभन्ते। ते खलु तत्र उज्ज्वलां प्रगाढां विपुलां कटुकां कर्कशां चण्डां दुर्गां तीव्रां दुरधिसह्यां नैरयिकाः वेदनां पर्यनुभवन्तो विहरन्ति ॥सू० २१=३६॥

टीका—पूर्वोक्तोऽधार्मिकः पुरुषो नरकं गच्छतीति प्रतिपादितम्, नरकाश्च कीदृशा इति तत्स्वरूपप्रतिपादनायाऽऽह—'ते णं णरगा' इत्यादि। 'ते णं णरगा' ते खलु नरकाः यान् खलु नरकान् ते अधार्मिकाः प्राप्नुवन्ति, 'णं' इति वाक्यालङ्कारे 'अंतो वट्टा' अन्तो वृत्ताः—अभ्यन्तरप्रदेशे गोलाकाराः 'बाहिं चउरंसा' बहिर्बाह्य-भागे चतुरस्राः चतुष्कोणाः 'अहे' अधो नीचैः 'खुरप्पसंठाणसंठिया' क्षुरप्रसंस्थान-संस्थिताः—क्षुरसंस्थानवन्तः क्षुरधारावदतिशयेन तीक्ष्णाः 'णिच्चंधकारतमसा'

'ते णं णरगा' इत्यादि।

टीकार्थ—अधर्मी पुरुष नरक में जाता है, यह कहा गया है, किन्तु नरक का स्वरूप कैसा है? इसका उत्तर देते हैं—

'તે ણં ણરગા' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—અધર્મી પુરૂષ નરકમાં જાય છે. એ કહેવાઈ ચૂકયું છે, પરંતુ નરકનું સ્વરૂપ કેવું હોય છે? તે હવે સૂત્રકાર બતાવે છે.—

नित्यान्धकारतमसः—अन्धकारेषु तमः अन्धकारतमः—अतिशयितं तमो यत्र ते तथा —अनवरतं निबिडान्धकारबहुलाः, 'ववगयगहचंदसूरनक्खत्तजोइप्पहा' व्यपगत-ग्रहचन्द्रसूर्यनक्षत्रज्योतिष्पथाः—यत्र—नरकेषु ग्रहचन्द्रसूर्यनक्षत्रादयो न प्रतिभान्ति, एतेषां प्रकाशेन रहिता नरका भवन्ति। न केवलं तत्र विशिष्टप्रकाशाऽभावोऽन्धकारमात्रं वा—भयप्रयोजकम् अपितु बहवोऽमेध्याः अपदार्थास्तत्र भवन्तीति दर्शयति—वैराग्यसंज्वलनाय 'मेद—वसा—मांस—रुहिर—पूय—पडल—चिक्खिल्ललित्ताणुलेवणतला' मेदो वसामांसरुधिरपूयपटलचिक्खल्लिप्तानुलेपनतलाः, तत्र—मेदः—धातुविशेषः वसा चर्बीतिलोकप्रसिद्धा तथैव मांसं रुधिरं—शोणितम्, पूयं—पक्व शोणितम् एतेषां पटलं—समूहस्तस्य चिक्खलं—प्रचुरकर्दमस्तेन लिप्तं—युक्तम् अनुलेपनं तलं यत्र ते तथा, मेदो मांसाद्यशुचिभिर्द्रव्यैः सदैव संयुक्ता नरकभूमयो भवन्ति 'असुई' अशुचयः—अशुचिभूताः वीसा' विश्राः—कथिताः—कृम्याद्याकुल-

---

वे नरक—नारकावास भीतर गोलाकार वाले होते हैं, बाह्य भाग में चौकोर होते हैं और तल भाग में छुरे की धार के समान तीक्ष्ण होते हैं। वहां सदैव घोर अंधकार बना हुआ रहता है। वहां ग्रह, चन्द्र, सूर्य या नक्षत्रों का प्रकाश नहीं होता।

यही नहीं कि वहां प्रकाश का अभाव एवं अंधकार ही भय का कारण हो किन्तु वहां बहुत से अशुचि पदार्थ भी होते हैं। नरक की भूमि मेद, चर्बी, मांस, रुधिर पीप आदि के समूह से लिप्त रहती है, इन अपावन पदार्थों से वहां कीचडसी बनी रहती है। वे नरक अशुचिरूप होते हैं, सड़े-गले मांस की बहुलता वाले होते है अत्यन्त दुर्गन्ध

તે નરક—નરકાવાસ અંદર ગોળ આકારવાળું હોય છે. બહારના ભાગમાં ચાર ખૂણાવાળું હોય છે અને તળીયાના ભાગમાં છરીની ધાર સરખું અત્યંત તીક્ષ્ણ હોય છે. ત્યાં હંમેશાં ઘોર અંધારૂં બન્યું રહે છે. ત્યાં ગ્રહ, ચંદ્ર, સૂર્ય કે નક્ષત્રોનો પ્રકાશ હોતો નથી.

એટલું જ નહીં ત્યાં પ્રકાશનો અભાવ અને અંધકાર જ ભયનું કારણ હોય તેમજ તે શિવાય ઘણા ખરા અશુચિ પદાર્થ પણ હોય છે. નરકની ભૂમિ મેદ, ચર્બી, માંસ, રુધિર—લોહી પીપ, પરૂ, વિગેરેના સમૂહથી વ્યાપ્ત રહે છે. આ અપવિત્ર પદાર્થોથી ત્યાં કાદવ થઈ જાય છે. તે નરકો અશુચિ હોય છે. સડેલા, ગળેલા, માંસના અધિકપણા વાળા હોય છે. અત્યંત દુર્ગંધવાળા

मांसबहुलाः, अतएव-'परम-दुब्भिगंधा, परमदुर्गन्धाश्च ताः 'कण्हा' कृष्णवर्णोपेताः 'अगणिवन्नाभा' अग्निवर्णाभाः-अग्निरिव जाज्वल्यमानाः 'कक्खडफासा' कर्कशस्पर्शाः-कठिनस्पर्शवन्तः, इत्यर्थः 'दुरहियासा' दुरधिसहाः-दुःखेन सोढुं शक्याः 'असुहा णरगा' अशुभाः अशोभनाः नरकाः 'असुहा णरएसु वेयणाओ' अशुभाः नरकेषु वेदनाः-नरकगतिषु वेदना अशुभाः 'णो चेव णरएसु' नो चैव नरकेषु 'णिद्दायंति' निद्रान्ति-निद्राऽनुभवं नैव कुर्वन्ति, के तत्राह-'नेरइया' नैरयिकाः-नरके यातनामनुभवन्तो जीवाः, तथा ते 'पलायंति वा' पलायन्ते-नरकान्नान्यत्र गन्तुं शक्नुवन्ति 'सुइं वा-रतिं वा-धितिं वा, मतिं वा उवलभंते' शुचिं-पवित्रताम्, रतिं-सुखम्, धृतिं-धैर्यम्, मतिं-बुद्धिम् कथमपि न लभन्ते। 'ते णं' ते खलु नारकाः 'तत्थ' तत्र-नरकेषु 'उज्जलं' उज्ज्वलाम्-उत्कृष्टाम् 'पगाढं' प्रगाढाम्-अत्यन्ताम् 'विउलं' विपुलां-महतीम् 'कडुयं' कटुकाम्-प्रतिकूलाम् 'कक्कसं' कर्कशाम्-कठिनाम् 'चंडं' चण्डाम्-रौद्राम् 'दुग्गं' दुर्गाम्-दुःखेन तरणीयाम् 'तिव्वं' तीव्राम्-हृदयविदारकतया खराम् 'दुरहियासं' दुरतिसहाम्-दुःखेन सहनयोग्याम् 'वेयणं' वेदनां यातना मित्यर्थः, उज्ज्वलां-तीव्रानुभावप्रकर्षत्वात्, विपुलां विशालां परिमाणरहितत्वात् कर्कशां-प्रत्यङ्गदुःखजनकत्वात् चण्डां-भयजनकां प्रतिप्रदेशव्यापित्वात् 'पच्चणुभवमाणा'

युक्त होते हैं, काले वर्णवाले तथा धूम युक्त अग्नि के समान आभा वाले होते हैं उन का स्पर्श कठोर होता है। वे दुस्सह और कठोर होते हैं। वहां की वेदनाएं भी अशुभ होती हैं। नारक जीव नरक में न निन्द्रा ले पाते हैं और न वहां से अन्यत्र जा सकते हैं। उन्हें श्रुति, रति या धृति मति प्राप्त नहीं होती। वहां वे उज्ज्वल (उत्कृष्ट), अत्यन्त गाढ, विपुल, कटुक-प्रतिकूल, कर्कश, प्रचण्ड, दुस्तर, तीव्र-हृदय विदारक एवं दुस्सह यातना प्राप्त करते हैं। तात्पर्य यह है कि तीव्र अनुभाव की अधिकता के कारण उज्ज्वल विपुल होने के कारण विशाल, परिमाण रहित होने से कर्कश, प्रत्येक अंग में दुःख

હોય છે. કાળા વર્ણવાળા તથા ધુમાડાથી યુક્ત અગ્નિની જેવી કાંતિવાળા હોય છે તેનો સ્પર્શ કઠોર હોય છે. તેઓ દુસ્સહ અને કઠોર હોય છે. ત્યાંની વેદનાઓ પણ અશુભ હોય છે. નારક જીવો નરકમાં નિદ્રા લઇ શકતા નથી તથા ત્યાંથી બીજે જઈ શકતા નથી. તેમને શ્રુતિ, રતિ, ધૃતિ અથવા મતિ પ્રાપ્ત થતી નથી ત્યાં તેઓ ઉજ્વલ (ઉત્કૃષ્ટ ગાઢ, વિપુલ કટુક, પ્રતિકૂળ, કર્કશ, પ્રચન્ડ, દુસ્તર' તીવ્ર, હૃદય, વિદારક અને દુસ્સહ યાતના-પીડાઓ પ્રાપ્ત કરે છે.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—તીવ્ર અનુભાવના અધિક પણાથી ઉજ્વલ, વિપુલ હોવાથી વિશાલ પરિમાણ વિનાનું હોવાથી કર્કશ, દરેક અંગોમાં

प्रत्यनुभवन्तः 'णेरइया' नैरयिकाः नरकेषु विद्यमाना जीवाः 'विहरंति' विहरन्ति- दुःखमयं समयं यापयन्ति इति ॥२१=३६॥

मूलम्—से जहा णामए रुक्खे सिया, पव्वयग्गे जाए मूले छिन्ने अग्गे गरुए जओ णिण्णं जओ विसमं जओ दुग्गं तओ पवडइ, एवामेव तहप्पगारे पुरिसजाए गब्भाओ गब्भं जम्माओ जम्मं माराओ मारं णरगाओ णरगं दुक्खाओ दुक्खं दाहिण- गामिए णेरइए कण्हपक्खिए आगमिस्साणं दुल्लभबोहिए यावि भवइ, एसठाणे अणारिए अकेवले जाव असव्वदुक्ख- पहीणमग्गे एगंतमिच्छे असाहु पढमस्स ठाणस्स अधम्मपक्ख- स्स विभंगे एवमाहिए ॥सू० २२॥३७॥

छाया—तद्यथा नाम वृक्षः स्यात्, पर्वताग्रे जातः मूले छिन्नः अग्रे गुरुकः यतो निम्नं यतो विषमं यतो दुर्गं ततः प्रपतति एवमेव तथाप्रकारः पुरुषजातः गर्भतो गर्भं, जन्मतो जन्म, मरणतो मरणं, नरकान्नरकं दुःखाद् दुःखं दक्षिण- गामी नैरयिकः कृष्णपाक्षिकः आगमिष्यति दुर्लभबोधिकश्चाऽपि भवति। एतत्स्था- नम् अनार्यम् अकेवलं यावदसर्वदुःख प्रहीणमार्गम् एकान्तमिथ्या असाधु। प्रथम- स्य स्थानस्य अधर्मपक्षस्य विभङ्गः, एवमाख्यातः ॥सू०२२=३७॥

टीका—नारकिजीवानामधोगतिरेव भवति, नतूर्ध्वगति स्तत्र दृष्टान्तं दर्शयति 'से जहाणामए' तद्यथा नाम 'रुक्खे' वृक्षः 'सिया' स्यात् स च

जनक होने से चण्ड और प्रत्येक प्रदेश में व्याप्त रहने के कारण भय- जनक होती है। नारक जीव ऐसी अतिविषम वेदना को वेदते हुए समय यापन करते हैं ॥२१॥

'से जहाणामए' इत्यादि।

टीकार्थ—अधर्मी जीव की अधोगति ही होती है, ऊर्ध्वगति नहीं,

દુઃખ જનક હોવાથી ચણ્ડ અને દરેક પ્રદેશમાં વ્યાપ્ત રહેવાથી ભય જનક હોય છે. નારક જીવો આવા પ્રકારની અત્યંત વિષમ વેદનાનું વેદન કરતાં કરતાં પોતાનો સમય વીતાવે છે. ॥૨૧॥

'से जहा णामए' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—અધર્મી જીવોની અધોગતી જ થાય છે. ઉર્ધ્વગતિ થતી

'पव्वयग्गे' पर्वताग्रे-उपरितनभागे जातः-समुत्पन्नः, जन्मना लब्धस्थितिवान्, 'मूले छिन्ने अग्गे गरुए' मूले छिन्नोऽग्रे गुरुकः, पर्वताऽग्रे समुत्पन्नो वृक्षो यदि मूलेन छिद्यते तदा यद् विषमं स्थलं तत्रैव पतति न तु कथमपि तस्य ऊर्ध्वे देशे गतिर्भवति, तथा-पापभाराक्रान्तो गुरुर्जीवो नरकेऽधोदेश एव गच्छति, नत्वस्याऽन्यत्र कथमपि गमनं संभवति। 'जओ णिण्णं जओ विसम जओ दुग्गं तओ पवडइ' यतो निम्नं यतो विषमं-समरहितम् यतो दुर्गं-कष्टदायकं तत स्तत्र प्रपतति। 'एवमेव तहप्पगारे पुरिसजाए' एवमेव तथाप्रकारः पुरुषजातः गुरुकर्मवान् पुरुषः 'गब्भाओ गब्भं' गर्भतो गर्भम् 'जम्मओ जम्मं' जन्मतो जन्म 'माराओ मारं' मरणतो मरणम् 'णरगाओ णरगं' नरकान्नरकम्-एकस्मान्नरकाद् नरकान्तरम्, 'दुक्खाओ दुक्खं' दुःखतो दुःखम्-दुःखाद्दुःखान्तरम् 'दाहिणगामिए' दक्षिणगामी-दक्षिणस्यां दिशि गामी भवतीत्यर्थः णेरइए' नैरयिकः-नरकगामी च भवति 'कण्हपक्खिए' कृष्णपाक्षिकः-कृष्णानां नास्तिकानां पक्षो वर्गस्तत्र भवः-क्रूरकर्मकारी, 'आगामिस्साणं' आगमिष्यति काले 'दुल्लभबोहिए यावि

इस विषय में दृष्टान्त दिखलाते हैं—जैसे कोई वृक्ष पर्वत के ऊपरी भाग में उत्पन्न हुआ हो और उसका मूल काट डाला जाय तो वह भारी होने के कारण नीचे किसी विषम स्थान में गिरता है उसकी ऊर्ध्वगति नहीं होती, उसी प्रकार पाप के भार से युक्त पापी जीव नीचे नरक में ही जाता है। उसकी अन्यत्र गति नहीं होती। ऐसा पुरुष एक गर्भ से दूसरे गर्भ में जाता है एक जन्म के बाद दूसरा जन्म लेता है, मरण के पश्चात् दूसरा पुनः मरण करता है, बार-बार नरक में उत्पन्न होता है, और दुख के पश्चात् पुनः दुःख का भागी होता है। वह दक्षिण दिशागामी होता है तथा कृष्ण पक्षी होता है। भविष्यत् काल में उसे बोधि दुर्लभ होती है। यह स्थान अनार्य है,

---

નથી આ વિષયમાં દૃષ્ટાન્ત બતાવવામાં આવે છે-જેમ કોઈ વૃક્ષ પર્વતના ભાગમાં ઉત્પન્ન થયલ હોય અને તેનું મૂળ કાપી નાખવામાં આવે, તો તે ભારે હોવાના કારણે નીચે કોઈ વિષમ સ્થાન પર પડી જાય છે. તેની ઉર્ધ્વ ગતિ થતી નથી એજ પ્રમાણે પાપના ભારથી યુક્ત પાપી જીવ નીચે નરકમાંજ જાય છે. તેની ગતિ બીજે થતી નથી. આવા પુરૂષો એક ગર્ભમાંથી બીજા ગર્ભમાં જાય છે એક જન્મ પછી બીજો જન્મ લે છે અને મરણ પછી ફરીથી મરે છે. અર્થાત્ વારંવાર નરકમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને દુઃખની પછી ફરીથી દુઃખને જ ભોગવે છે. તે દક્ષિણ દિશામાં જનારો હોય છે. તથા કૃષ્ણ પક્ષી હોય છે. ભવિષ્ય કાળમાં તેને બોધિ દુર્લભ થાય છે. આ

कदापि दुःखतो विनिर्मुक्तो न भवति, स नारकिजीवः सदा कृष्णपक्षवानेव भवति-तथा [illegible] दुर्लभा भवति-सम्यक्त्वप्राप्तिरपि दुर्लभा भवतीत्यर्थः, 'एस ठाणे' एतत्स्थानम् 'अणारिए' अनार्यम् 'अकेवले जाव असव्वदुक्खपहीणमग्गे' अकेवलम्-केवलज्ञानरहितम् अपरिपूर्णम्-अन्यायकम् अशुद्धम् अशल्यकर्तनम् असिद्धिमार्गम् अमुक्तिमार्गम् अनिर्याणमार्गम् अनिर्वाणमार्गम्, तथा-असर्वदुःखप्रहीणमार्गम्, सर्वदुःखानां नत्र विनाशो न भवति। 'एगंतमिच्छे' एकान्ततो मिथ्या तथा-'असाहु' असाधु-अशोभनम् 'पढमस्स' प्रथमस्य 'ठाणस्स' स्थानस्य 'अहम्मपक्खस्स' अधर्मपक्षस्य 'विभंगे एवमाहिए' विभङ्ग एवमाख्यातः, अनेन प्रकारेण प्रथमस्य स्थानस्याधर्मपक्षस्य विचारोऽभूदिति ॥सू० २२=३७॥

मूलम्-अहावरे दोच्चस्स ठाणस्स धम्मपक्खस्स विभंगे एवमाहिज्जइ इह खलु पाईणं वा ४ संतेगइया मणुस्सा भवंति, तं जहा-अणारंभा अपरिग्गहा धम्मिया धम्माणुया धम्मिट्ठा जाव धम्मेणं चेव वित्तिं कप्पेमाणा विहरंति, सुसीला सुव्वया सुप्पडियाणंदा सुसाहू सव्वाओ पाणाइवायाओ पडिविरया जावज्जीवाए जाव जे यावन्ने तहप्पगारा सावज्जा अबोहिया कम्मंता परपाणपरियावणकरा कज्जंति तओ विपडिविरया जावजीवाए। से जहाणामए अणगारा भगवंतो ईरियासमिया भासासमिया

केवल ज्ञान का जनक नहीं है, अपरिपूर्ण है, अन्याय मय है, अशुद्ध है, शल्य को काटने वाला नहीं है, सिद्धि मुक्ति निर्याण एवं निर्वाण का मार्ग नहीं है, यह समस्त दुःखों के नाश का मार्ग नहीं है। यह स्थान एकान्त मिथ्या है, अशोभन है, यह प्रथम अधर्म पक्ष का विचार हुआ ॥२२॥

एसणासमिया आयाणभंडमत्तणिक्खेवणासमिया उच्चार-पासवणखेलसिंघाणजल्लपडिट्ठावणियासमिया। मणसमिया वयसमिया कायसमिया मणगुत्ता वयगुत्ता कायगुत्ता गुत्ता गुत्तिंदिया गुत्तबंभयारी अकोहा अमाणा अमाया अलोभा संता पसंता उवसंता परिणिव्वुडा अणासवा अग्गंथा छिन्नसोया निरुवलेवा कंसपाई व मुक्कतोया संखो इव णिरंजणा जीव इव अप्पडिहयगई गगणतलंव निरालंबणा वाउरिव अपडिबद्धा सारद सलिलं व सुद्धहियया पुक्खरपत्तं व निरुवलेवा कुम्मो इव गुत्तिंदिया विहगइव विप्पमुक्का खग्गिविसाणं व एगजाया भारंडपक्खीव अप्पमत्ता कुंजरोइव सोंडीरा वसभो इव जाय-त्थामा सीहो इव दुद्धरिसा मंदरो इव अप्पकंपा सागरो इव गंभीरा चंदो इव सोमलेस्सा सूरो इव दित्ततेया जच्चकंचणगं व जायरूवा वसुंधरा इव सव्वफासविसहा सुहुयहुयासणो विव तेयसा जलंता। णत्थि णं तेसिं भगवंताणं कत्थ वि पडि-बंधे भवइ से पडिबंधे चउव्विहे पण्णत्ते, तं जहा—अंडएइ वा पोयएइ वा उग्गहेइ वा पग्गहेइ वा जन्नं जन्नं दिसं इच्छंति तन्नं तन्नं दिसं अपडिबद्धा सुइभूया लहुभूया अप्पगंथा संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणा विहरंति। तेसिं णं भगवंताणं इमा एयारूवा जायामाया वित्ति होत्था, तं जहा चउत्थे भत्ते छट्ठे भत्ते अट्ठमे भत्ते दसमे भत्ते दुवालसमे भत्ते चउद्दसमे भत्ते अद्धमासिए भत्ते मासिए भत्ते दोमासिए तिमासिए चउम्मासिए पंचमासिए

छम्मासिए अदुत्तरं च णं उक्खित्तचरगा णिक्खित्तचरगा उक्खित्तणिक्खित्तचरगा अंतचरगा पंतचरगा लूहचरगा समुदाणचरगा संसट्ठचरगा असंसट्ठचरगा तज्जायसंसट्ठचरगा दिट्ठलाभिया आदिट्ठलाभिया पुट्ठलाभिया अपुट्ठलाभिया भिक्खलाभिया अभिक्खलाभिया अन्नायचरगा उवनिहिया संखादत्तिया परिमितपिंडवाइया सुद्धेसणिया अंताहारा पंताहारा अरसाहारा विरसाहारा लूहाहारा तुच्छाहारा अंतजीवी पंतजीवी आयंबिलिया पुरिमड्ढिया निव्विगइया अमज्जमंसासिणो णो णियामरसभोई ठाणाइया पडिमाठाणाइया उक्कुडुआसणिया णेसणिज्जावीरासणिया दंडायतिया लगंडसाइणो अप्पाउडा अगत्तया अकंडुया अणिट्ठुहा (एवं जहोववाइए) धुतकेसमंसुरोमनहा सव्वगायपडिकम्मविप्पमुक्का चिट्ठंति। ते णं एएणं विहारेणं विहरमाणा बहूइं वासाइं सामन्नपरियागं पाउणंति२ बहु बहु आबाहंसि उप्पन्नंसि वा अणुप्पन्नंसि वा बहूइं भत्ताइं पच्चक्खंति पच्चक्खाइत्ता बहूइं भत्ताइं अणसणाए छेदिंति अणसणाए छेदित्ता जस्सट्ठाए कीरइ नग्गभावे मुंडभावे अण्हाणभावे अदंतवणगे अछत्तए अणोवाहणए भूमिसेज्जा फलगसेज्जा कट्ठसेज्जा केसलोए बंभचेरवासे परघरपवेसे लद्धावलद्धे माणावमाणणाओ हीलणाओ निंदणाओ गरिहणाओ खिंसणाओ तज्जणाओ तालणाओ उच्चावया गामकंटगा बावीसं परीसहोवसग्गा अहियासिज्जंति तमट्ठं आराहंति, तमट्ठं

आराहित्ता चरमेहिं उस्सासनिस्सासेहिं अणंतं अणुत्तरं निव्वाघायं निरावरणं कसिणं पडिपुण्णं केवलवरणाणदंसणं समुप्पाडेंति, समुप्पाडित्ता तओ पच्छा सिज्झंति बुज्झंति मुच्चंति परिणिव्वायंति सव्वदुक्खाणं अंतं करेंति। एगच्चाए पुण एगे भयतारो भवंति, अवरे पुण पुव्वकम्मावसेसेणं कालमासे कालं किच्चा अन्नयरेसु देवलोएसु देवत्ताए उववत्तारो भवंति, तं जहा—महड्डिएसु महज्जुइएसु महापरक्कमेसु महाजसेसु महाबलेसु महाणुभावेसु महासोक्खेसु ते णं तत्थ देवा भवंति महड्डिया महज्जुइया जाव महासोक्खा हारविराइयवच्छा कडगतुडियथंभियभुया अंगय कुंडलमट्ठगंडयलकन्नपीढधारी, विचित्त हत्थाभरणा विचित्तमालामउलिमउडा कल्लाणगंधपवरवत्थपरिहिया कल्लाणगपवरमल्लाणुलेवणधरा भासुरबोंदी पलंबवणमालधरा दिव्वेणं रूवेणं दिव्वेणं वन्नेणं दिव्वेणं गंधेणं दिव्वेणं फासेणं दिव्वेणं संघाएणं दिव्वेणं संठाणेणं दिव्वाए इड्डिए दिव्वाए जुत्तीए दिव्वाए पभाए दिव्वाए छायाए दिव्वाए अच्चाए दिव्वेणं तेएणं दिव्वाए लेसाए दसदिसाओ उज्जोवेमाणा पभासेमाणा गइकल्लाणा ठिइकल्लाणा आगमेसिभद्दया यावि भवंति, एस ठाणे आयरिए जाव सव्वदुक्खपहीणमग्गे एगंतसम्मे सुसाहू। दोच्चस्स ठाणस्स धम्मपक्खस्स विभंगे एवमाहिए ॥सू० २३॥३८॥

छाया—अथाऽपरो द्वितीयस्य स्थानस्य धर्मपक्षस्य विभङ्गः, एवमाख्यायते, इह खलु प्राच्यां वा ४ सन्त्येकतये मनुष्या भवन्ति तद्यथा—अनारम्भाः अपरिग्रहाः धार्मिकाः धर्मानुगाः धर्मिष्ठाः यावद् धर्मेण चैव वृत्तिं कल्पयन्तो विहरन्ति, सुशीलाः सुव्रताः सुप्रत्यानन्दाः सुसाधवः सर्वतः प्राणातिपाताद् प्रतिविरताः यावज्जीवनम्, यावद् यानि चाऽन्यैः तथाप्रकाराणि सावद्यानि अबोधिकानि कर्माणि परप्राणपरितापनकराणि क्रियन्ते ततः प्रतिविरताः यावज्जीवनम्। तद्यथा—नाम अनगाराः भगवन्तः ईर्यासमिताः भाषासमिताः एषणासमिताः आदानभाण्डमात्रा-निक्षेपणासमिताः उच्चारप्रस्रवणखेलसिंघाणमलप्रतिष्ठापनासमिताः मनःसमिताः वचःसमिताः कायसमिताः मनोगुप्ताः वचोगुप्ताः कायगुप्ताः गुप्ताः गुप्तेन्द्रियाः गुप्तब्रह्मचर्याः अक्रोधाः अमानाः अमायाः अलोभाः शान्ताः प्रशान्ताः उपशान्ताः परिनिर्वृत्ताः अनास्रवाः अग्रन्थाः छिन्नशोकाः निरुपलेपाः कांस्यपात्रीव मुक्ततोयाः शङ्ख इव निरञ्जनाः जीव इवाप्रतिहतगतयः गगनतलमिव निरवलम्बना वायुरिवाप्रतिबद्धाः शारदसलिलमिव शुद्धहृदयाः पुष्करपत्रमिव निरुपलेपाः कूर्म इव गुप्तेन्द्रियाः विहग इव विप्रमुक्ताः खड्गिविषाणमिवैकजाताः भारण्डपक्षीवाप्रमत्ताः कुञ्जर-इव शौण्डीराः वृषभइव जातस्थामानः सिंह इव दुर्धर्षाः मन्दर इवाप्रकम्पाः सागर-इव गम्भीराः चन्द्र इव सोमलेश्याः सूर्यइव दीप्ततेजसः जात्यकाञ्चनमिव जातरूपाः वसुन्धरा इव सर्वस्पर्शविसहाः सुहुतहुताशन इव तेजसा ज्वलन्तः। नास्ति खलु तेषां भगवतां कुत्राऽपि प्रतिबन्धो भवति। स प्रतिबन्ध श्चतुर्विधः प्रज्ञप्तः तद्यथा—अण्डजे वा पोतके वा अवग्रहे वा प्रग्रहे वा यां यां दिशमिच्छन्ति तां तां दिशमप्रतिबद्धाः शुचीभूता लघुभूताः अल्पग्रन्थाः संयमेन तपसा आत्मानं भावयन्तो विहरन्ति। तेषां च खलु भगवतामियमेतद्रूपा यात्रामात्रावृत्तिरभवत्, तद्यथा—चतुर्थभक्तं षष्ठं भक्तम् अष्टमं भक्तं दशमं भक्तं द्वादशं भक्तं चतुर्दशं भक्तम् अर्धमासिकं भक्तं मासिकं भक्तं द्वैमासिकं भक्तं त्रैमासिकं भक्तं चातुर्मासिकं भक्तं पाञ्चमासिकं षाण्मासिकम्, अत उत्तरं च खलु—उत्क्षिप्तचरकाः निक्षिप्तचरकाः उत्क्षिप्त—निक्षिप्तचराकाः अन्तचरकाः प्रान्तचरकाः रूक्षचरकाः समुदानचरकाः संसृष्टचरकाः असंसृष्टचरकाः तज्जातसंसृष्टचरकाः दृष्टलाभिकाः अदृष्टलाभिकाः पृष्टलाभिकाः अपृष्टलाभिकाः भिक्षालाभिका अभिक्षालाभिकाः अज्ञातचरकाः उपनिहितकाः संख्यादत्तयःपरिमित-पिण्डपातिकाः शुद्धैषणाः अन्ताहाराः प्रान्ताहाराः अरसाहाराः विरसाहाराः रूक्षाहाराः तुच्छाहाराः अन्तजीविनः प्रान्तजीविनः आचाम्लिकाः पुरिमर्द्धिका निर्विकृतिकाः अमद्यमांसाशिनः नो निकामरसभोजिनः स्थानान्विताः प्रतिमास्थानान्विताः उत्कुटासनिकाः नैषद्यकाः वीरासनिकाः दण्डायतिकाः लगण्डशायिनः अप्रावृताः

अगतयः अकण्डूयकाः अनिष्ठीवनाः' 'एवं यथौपपातिके' धु। केशश्मश्रुरोमनखाः सर्वगात्र परिकर्मविप्रमुक्तास्तिष्ठन्ति। ते खलु एतेन विहारेण विहरन्तः बहूनि वर्षाणि श्रामण्यपर्यायं पालयन्ति बहुबहूयाम् आबाधायामुत्पन्नायामनुत्पन्नायां वा बहूनि भक्तानि प्रत्याख्यान्ति, प्रत्याख्याय बहूनि भक्तानि अनशनेन छेदयन्ति, अनशनेन छेदयित्वा यदर्थाय क्रियते नग्नभावः मुण्डभावः अस्नानभावः अदन्तवर्णकः अच्छत्रकः अनुत्पानकः, भूमिशय्याफलकशय्या काष्ठशय्या केशलोचः ब्रह्मचर्यवासः परगृहप्रवेशः लब्धापलब्धानि मानापमानानि हीलनाः निन्दनाः खिंसनानि गर्हणाः तर्जनानिताडनानि उच्चावचाः ग्रामकण्टकाः द्वाविंशतिः परीषहोपसर्गाः अधिकाः सह्यन्ते तमर्थम् आराधयन्ति तमर्थमाराध्य चरमोच्छ्वासनिःश्वासैः अनन्तमनुत्तरं निर्व्याघातं निरावरणम्, कृत्स्नं परिपूर्णं केवलवरज्ञानदर्शनं समुत्पादयन्ति समुत्पाद्य तत्पश्चात् सिध्यन्ति बुध्यन्ते मुच्यन्ति परिनिर्वान्ति सर्वदुःखानामन्तं कुर्वन्ति। एकार्चया पुनरेके भयत्रातारो भवन्ति। अपरे पुनः पूर्वकर्मविशेषेण कालमासे कालं कृत्वा अन्यतरेषु देवलोकेषु देवत्वाय उपपत्तारो भवन्ति तद्यथा—महर्द्धिकेषु महाद्युतिकेषु महापराक्रमेषु महायशस्विषु महाबलेषु महानुभावेषु महासौख्येषु ते खलु तत्र देवाः भवन्ति' महर्द्धिकाः महाद्युतिकाः यावन्महासौख्याः हारविराजितवक्षसः कटकत्रुटितस्तम्भितभुजाः अङ्गदकुण्डलमृष्टगण्डतलकर्णपीठधराः विचित्रहस्ताभरणाः विचित्रमालामौलिमुकुटाः कल्याणगन्धप्रवरवस्त्रपरिहिताः कल्याणप्रवरमाल्यानुलेपनधराः भास्वरशरीराः प्रलम्बवनमालाधराः दिव्येन रूपेण दिव्येन वर्णेन दिव्येन गन्धेन दिव्येन स्पर्शेन दिव्येन सङ्घातेन दिव्येन संस्थानेन दिव्यया ऋद्ध्या दिव्यया द्युत्या दिव्यया प्रभया दिव्यया छायया दिव्यया अर्चया दिव्येन तेजसा दिव्यया लेश्यया दशदिशः उद्योतयन्तः प्रभासयन्तः गतिकल्याणाः स्थितिकल्याणाः आगामिभद्रकाश्चापि भवन्ति। एतत् स्थानम् आर्यं यावत् सर्वदुःखप्रहीणमार्गम् एकान्तसम्यक् सुसाधु। द्वितीयस्य स्थानस्य धर्मपक्षस्य विभङ्गः एवमाख्यातः ॥२३=३८॥

टीका—अधर्मपक्षो निरूपितः सम्प्रति–धर्मपक्षमाह–'अहावरे' इत्यादि। 'अहावरे' अथाऽपरः पूर्वस्मादधर्मपक्षाद्व्यतिरिक्तः 'दोच्चस्स' द्वितीयस्य 'ठाणस्स'

'अहावरे दोच्चस्स ठाणस्स, इत्यादि।

टीकार्थ—अधर्म पक्ष का निरूपण करके अब धर्म पक्ष का कथन करते हैं प्रथम अधर्म पक्ष से विपरीत द्वितीय स्थान धर्म पक्ष का

'અહાવરે દોચ્ચસ્સ ઠાણસ્સ' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—અધર્મ પક્ષનું નિરૂપણ કરીને હવે ધર્મપક્ષનું કથન કરે છે.—પહેલા અધર્મ પક્ષથી ઉલ્ટુ બીજું સ્થન ધર્મપક્ષનું છે. હવે તેનો વિચાર

स्थानस्य 'धम्मपक्खस्स' धर्मपक्षस्य 'विभंगे' विभङ्गः 'एवमाहिज्जइ' एवम्-वक्ष्यमाणप्रकारेण आख्यायते, इह-अस्मिन् लोके, खलु इति वाक्यालङ्कारे। 'पाईणं वा' प्राच्यादिदिग्विभागेषु चतुर्षु 'संतेगइया मणुस्सा भवंति' सन्त्येकतये मनुष्या भवन्ति। 'तं जहा' तद्यथा-'अणारंभा' अनारम्भाः-नाऽस्ति आरम्भः-प्राणिनामुपघातादिर्येषां तेऽनारम्भाः, 'अपरिग्गहा' अपरिग्रहाः-परिग्रह-रहिताः 'धम्मिया' धार्मिकाः-धर्मानुष्ठाने रताः 'धम्माणुया' धर्माऽनुगाः-स्वयं धर्ममाचरन्ति-परानपि तदर्थं प्रयोजयन्ति 'धम्मिट्ठा' धर्मिष्ठाः-धर्ममेव स्वेष्टं मन्यमानाः, 'जाव' यावत् 'धम्मेणं चेव वित्तिं कप्पेमाणा विहरंति' धर्मेण चैव वृत्तिम्-आजीविकां कल्पयन्तो विरहन्ति-जीवनं यापयन्ति, 'सुसीला' सुशीलाः-सम्यक्शीलवन्तः 'सुव्वया' सुव्रताः-सम्यग्व्रतवन्तः 'सुप्पडियाणंदा' सुप्रत्या-नन्दाः-सुप्रसन्नाः शीघ्रमानन्दवन्तः 'सुसाहू' सुसाधवः 'सव्वओ पाणाइवायाओ पडिविरया' सर्वतः प्राणातिपातात्-जीवहिंसादिव्यापारात् प्रतिविरताः-निवृत्ताः 'जावज्जीवाए' यावज्जीवनम् 'जाव जे यावन्ने तहप्पगारा' यावद् यानि यावन्ति चान्यैः-अधार्मिकपुरुषैः तथाप्रकाराणि 'सावज्जा' सावद्यानि पापजनकानि 'अबो-हिया' अबोधिकानि-केवलमज्ञानमात्रयुक्तानि 'कम्मंता' कर्माणि 'परपाणपरिया-

---

विचार इस प्रकार कहा गया है-

इस संसार में पूर्व आदि दिशाओं में अनेक प्रकार के लोग निवास करते हैं, जैसे—अनारंभी अर्थात् जीवों के घातकारी व्यवहार न करने वाले, अपरिग्रह, धर्मानुष्ठान में रत, स्वयं धर्म का आचरण करने वाले और दूसरों को धर्माचरण की प्रेरणा करने वाले धर्मनिष्ठ यावत् धर्म से ही अपनी आजीविका करके जीवन निर्वाह करने वाले, सुशील, समीचीन व्रतों से सम्पन्न, सरलता से प्रसन्न होने वाले, सुसाधु, सब प्रकार के प्राणातिपात के यावज्जीव त्यागी तथा दूसरे

કરવામાં આવે છે.—

આ સંસારમાં પૂર્વ વિગેરે દિશાઓમાં અનેક પ્રકારના લોકો નિવાસ કરે છે. જેમકે—અનારંભી, અર્થાત્ જીવોનો ઘાતકરી વ્યવહાર ન કરવાવાળા અપરિગ્રહવાળા, ધર્માનુષ્ઠાનમાં રત, સ્વયં ધર્મનુ આચરણ કરવાવાળા, અને બીજાઓને ધર્માચરણની પ્રેરણા કરવાવાળા ધર્મનિષ્ઠ, યાવત્ ધર્મથી જ પોતાની આજીવિકા કરીને જીવન નિર્વાહ કરવાવાળા સુશીલ, સારા એવા વ્રતોથી યુક્ત, સરલપણાથી પ્રસન્ન થવાવાળા, સુસાધુ દરેક પ્રકારના પ્રાણાતિ-

वणकरा' परभागपरितापनकराणि-प्राणातिपातसाधनतराणि कर्माणि 'कज्जंति' क्रियन्तेऽज्ञानिभिः 'तओ वि पडिविरया जाव जीवाए' तत स्तादृशप्राणातिपातक्रियातः प्रतिविरतास्ते भवन्ति यावज्जीवनम्। 'से जहाणामए' तद्यथानाम 'अणगारा'-अनगाराः-ते धार्मिकपुरुषाः गृहपरिवारादिभिर्विरहिताः सन्तः 'भगवंतो' भगवन्तः-भाग्यवन्तो भवन्ति 'इरियासमिया भासासमिया' ईर्यासमिता भाषासमिताः-ते ईर्यासमितेर्भाषासमितेश्च सम्यक्परिपालका भवन्ति 'एसणासमिया' एषणासमिताः 'आयाणभंडमत्तणिक्खेवणासमिया' आदानभाण्डमात्रानिक्षेपणासमिताः-धर्मोपकरणपात्रवस्त्रादीनां ग्रहणस्थापनसमितिभिर्युक्ताः भवन्ति 'उच्चारपासवणखेलसिंघाणजल्लपडिट्ठावणिया समिया' उच्चारप्रस्रवणखेलसिंघाणमलप्रतिष्ठापनसमिताः- मूत्रपुरीषष्ठीवनशरीरमलादिशास्त्रोक्तप्रतिष्ठापनसमितिभिर्युक्ताः सदा भवन्ति। 'मणसमिया' मनःसमिताः 'वयसमिया' वचःसमिताः 'कायसमिया' कायसमिताः 'मणगुत्ता' मनोगुप्ताः 'वयगुत्ता, वचोगुप्ताः 'कायगुत्ता' कायगुप्ताः-मनोवाक्कायगुप्ता इत्यर्थः, 'गुत्ता' गुप्ताः-सर्वेभ्य आस्रवेभ्यः 'गुत्तिंदिया' गुप्तेन्द्रियाः-गुप्तानि-विषयभोगेभ्य इन्द्रियाणि-श्रोत्रादीनि येषां-

पापी लोग जिन सावद्य एवं अबोधिजनक कर्मों को करते हैं उनसे यावज्जीवन निवृत्त होते है।

वे धर्मनिष्ठ पुरुष अनगार अर्थात् गृहपरिवार आदि से रहित होते हैं, भाग्यवान् होते हैं, ईर्यासमिति भाषा समिति एषणा समिति आदान भाण्डामात्रनिक्षेपणासमिति, उच्चारप्रस्रवणखेलसिंघाण मलप्रतिष्ठापना समिति से अर्थात् पांचों समितियों से युक्त होते हैं। मन वचन और कायकी समिति से युक्त होते हैं। मनोगुप्त वचनगुप्त और कायगुप्त होते हैं। समस्त आस्रवों से गुप्त होते हैं। अपनी इन्द्रियों को विषयों से गोपन करके रखते हैं। नव वाड़ो के

પાતનો જીવન પર્યન્ત ત્યાગ કરવાવાળા, તથા બીજા પાપી લોકો જે સાવદ્ય અને અબોધિ જનક કર્મો કરે છે, તેનાથી જીવન પર્યન્ત નિવૃત્ત રહે છે

તે ધર્મનિષ્ઠ પુરૂષો અનગાર અર્થાત્ ઘર અને પરિવાર વિગેરેથી રહિત હોય છે. ભાગ્યવાન્ હોય છે ઈર્યા સમિતિ, ભાષા સમિતિ, એષણા સમિતિ આદાનભાણ્ડ માત્ર નિક્ષેપણા સમિતિ, ઉચ્ચાર પ્રસ્રવણ ખેલ સિંઘાણ મલ પ્રતિષ્ઠાપના સમિતિથી અર્થાત્ પાંચે પ્રકારની સમિતિયોથી યુક્ત હોય છે. મન, વચન, અને કાયસમિતિથી યુક્ત હોય છે. મનો ગુપ્ત, વચન ગુપ્ત અને કાયગુપ્ત હોય છે. સઘળા આસ્રવોથી ગુપ્ત હોય છે. પોતાની ઇન્દ્રિ-

ते गुप्तेन्द्रियाः 'गुत्तबंभयारी' गुप्तब्रह्मचर्याः 'अकोहा' अक्रोधाः 'अमाणा' अमानाः, 'अमाया' अमाया 'अलोहा' अलोभाः क्रोधमानमायालोभादिभिः परिवर्जिताः 'संता' शान्ताः 'पसंता' प्रशान्ताः-अतिशयेन 'उवसंता' उपशान्ताः -बाह्यान्तरशान्तिसहिताः परिनिव्वुडा' परिनिर्वृत्ता -प्रवसनसन्तापरहिता इत्यर्थः 'अणासवा' अनास्रवाः-आस्रवसेवनरहिताः 'अगंथा' अग्रन्थाः-समस्तपरिग्रह-रहिताः 'छिन्नसोया' छिन्नशोकाः छिन्नो विदारितः शोकपदवाच्यः संसारो यैस्ते छिन्नशोकाः 'निरुवलेवा' निरुपलेपाः-कर्मरूपमलरहिताः 'कंसपाईव मुक्कतोया' कांस्यपात्रीव मुक्ततोयाः-यथाकांस्यपात्रं जलजनितविकारेण न लिप्यते-तद्वत् कर्ममलैरलिप्ताः 'संखो इव णिरंजणा' शङ्ख इव निरञ्जनाः, यथा शङ्खः प्रकृत्या स्वच्छो न तु कालिमादिदोषैः संस्पृष्टो भवति-तथैव हि भवन्ति रागादिदोषैरनाघ्राताः। 'जीव इव अप्पडिहयगई' जीव इवाऽप्रतिहतगतयः, यथा जीवानां गतिर्न प्रतिरुध्यते, तथा यथोक्तमहतामपि न निरुध्यते गतिः। 'गगणतलं व निरालंबणा-

साथ ब्रह्मचर्य का पालन करते हैं। क्रोध मान माया और लोभ से रहित होते हैं। शान्त, प्रशान्त, उपशान्त-बाह्य एवं आन्तरिक शान्ति से सम्पन्न होते हैं। परिनिर्वृत्त, आस्रवद्वारों से रहित, समग्र ग्रंथियों से रहित छिन्नशोक-संसार के मूल को छेदन कर देने वाले अथवा शोक से रहित कर्मरूप मल से रहित, जैसे कांसे का पात्र जल के लेप से लिप्त नहीं होता उसी प्रकार कर्ममल से लिप्त न होने वाले, जैसे शंख स्वभाव से निष्कलंक होता है, उसी प्रकार समस्त कालिमा से रहित होते हैं। जैसे जीव की गति रोकी नहीं जा सकती, वैसे भी उनकी गति में भी रुकावट नहीं डाली जा सकती।

ગોને વિષયોથી ગોપન કરીને રાખે છે. નવ વાડોની સાથે બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરે છે. ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભથી રહિત હોય છે. શાન્ત, પ્રશાન્ત, ઉપશાન્ત-બાહ્ય અને આંતરિક શક્તિથી યુક્ત હોય છે. પરિનિવૃત, આસ્રવ, દ્વારોથી રહિત સઘળી ગ્રન્થિયોથી રહિત છિન્ન શોક-સંસારના મૂળનું છેદન કરવાવાળા, અથવા શોકથી રહિત કર્મરૂપ મળથી રહિત, જેમ કાંસાનું વાસણ પાણીના લેપથી લિપ્ત થતુ નથી, એજ પ્રમાણે કર્મ રૂપી મળથી ન લિપાનારા, જેમ શંખ સ્વભાવથી નિષ્કલંક હોય છે, એજ પ્રમાણે સઘળા પ્રકારની કાલિમા-મલિન પણાથી રહિત હોય છે જેમ જીવની ગતિ રોકી શકાતી નથી, તેમ તેઓની ગતિમાં પણ રોકાણ કરી શકાતું નથી.

गगनतलमिव निरालम्बनाः यथा गगनतलम् आलम्बनं विनैव तिष्ठति तद्वत् स्वालम्बना इमे भवन्ति। 'वाउरिव अप्पडिबद्धा'-वायुरिव अप्रतिबद्धः अप्रतिबद्धविहारिणः 'सारदसलिलं व सुद्धहियया' शारदसलिलमिवशुद्धहृदयाः यथा-शरज्जलं निर्मलं तथा तेषामन्तःकरणमपि अकलुषितम् 'पुक्खरपत्तं व निरुवलेवा' पुष्करपत्रमिव निरुपलेपाः यथाऽगाधपयः-पूरितायामपि पुष्करिण्यां पुष्करदलं तत्स्थं तदवस्थमेव-स्वप्रकृतिस्थमेव किन्तु न लिप्यतेऽम्भसा, तथा इमेऽपि पुरुषधौरेयाः असारे संसारे कर्मजले न लिप्यन्ते, 'कुम्मो इव गुत्तिंदिया' कूर्मइव गुप्तेन्द्रियाः 'विहग इव विप्पमुक्का' विहग इव विप्रमुक्ताः यथा गगनविहारिणः स्वच्छन्दाः विहगास्तथेमे महात्मानो-ममत्वभावरहिताः स्वच्छन्दा भवन्ति। 'खग्गिविसाणं व एगजाया' खड्गिविषाणमिवैकजाताः यथा-खड्गि मृगस्य विषाणमेकमेकस्वभावतो भवति 'भारंडपक्खीव अप्पमत्ता' भारण्डपक्षीवाऽप्रमत्ताः-प्रमादरहिताः 'कुंजरो इव सोंडीरा' कुञ्जर इव शौण्डीराः यथा हस्ती शौण्डीरो वृक्षादीनां विदारणे समर्थ

वे आकाश के समान निरवलम्ब होते हैं अर्थात् किसी का आश्रय नहीं लेते। वायु के समान अप्रतिबद्ध विचरण करते हैं। जैसे शरद् ऋतु का जल निर्मल होता है, उसी प्रकार उनका अन्तःकरण निर्मल होता है। वे कमल पत्र के जैसा राग-द्वेष आदि के लेप से रहित होते हैं। कूर्म की भांति गुप्तेन्द्रिय होते हैं। जैसे आकाश विहारी पक्षी स्वाधीन होता है उसी प्रकार वे महात्मा ममत्व के बन्धन से रहित होने के कारण स्वाधीन होते हैं। जैसे गेंडे का एक ही सींग होता है, उसी प्रकार वे मोहादि से मुक्त होने के कारण एकाकी होते हैं। भारण्ड पक्षी के समान अप्रमत्त होते हैं। कुंजर के समान

તેઓ આકાશની જેમ અવલમ્બન વિનાના હોય છે અર્થાત્ કોઇનો પણ આશ્રય લેતા નથી. વાયુ પ્રમાણે રોકાણ વગર વિચરણ કરે છે. જેમ શરદ્ ઋતુનું પાણી નિર્મલ-ચોકખું હોય છે, એજ પ્રમાણે તેમનું અંતઃકરણ નિર્મલ હોય છે. તેઓ કમળના પાનની જેમ રાગ-દ્વેષ વિગેરેના લેપ વિનાના હોય છે કાચબાની જેમ ગુપ્તેન્દ્રિય હોય છે. જેમ આકાશમાં જનારા પક્ષિયો સ્વાધીન હોય છે, એજ પ્રમાણે મહાત્માઓ મમત્વના બંધનથી રહિત હોવાના કારણે સ્વાધીન હોય છે જેમ ગેંડાનું એક જ સીંગ હોય છે, તેજ પ્રમાણે તેઓ મોહ વિગેરેથી મુક્ત હોવાથી એકલા જ હોય છે. ભારણ્ડ પક્ષીની જેમ અપ્રમત્ત હોય છે. કુંજરની જેમ શોંડીર હોય છે,

स्तथा इमे शौण्डीराः कर्मविदारणे समर्थाः, 'वसभो इव जायथामा' वृषभ इव जातस्थामानः तथाहि-यथा वृषभो भारवहने समर्थः तथैतेऽपि संयमरूपभारवहने समर्था भवन्ति, 'सीहो इव दुद्धरिसा' सिंह इव दुर्धर्षाः सिंहं यथा धर्षयितुं कोऽपि न शक्तः-तथैव एतानपि पुरुषसिंहान् परीषहोपसर्गा न पराभवन्ति। 'मंदरो इव अप्पकंपा' मन्दर इवाऽप्रकम्पाः यथा वायुः मेरुं कम्पयितुं न समर्थः तथा एतान् महात्मनो बाह्याभ्यन्तरोपसर्गाः पराभवितुं न समर्थाः. 'सागरो इव गंभीरा' सागर इव गम्भीराः-समुद्रो यथाऽऽगच्छन्तीनां नदीनामनुपमैः स्तुलैः कल्लोलै र्न क्षुभ्यति तथा शोकादिभिरेषामपि न दूयन्ते मनांसि। 'चंदो इव सोमलेसा' चन्द्र इव सोमलेश्या चन्द्र इव स्वभावत एव सदा शीतलाः 'सूरो इव दीत्ततेया'

शौण्डीर होते हैं अर्थात् जैसे हस्ती वृक्ष आदि का विदारण करने में समर्थ होता है, उसी प्रकार वे कर्मों के विदारण में समर्थ होते हैं, वे वृषभ के जैसे संयम का भार वहन करने में सामर्थ्यवान् होते हैं। जैसे सिंह दुर्धर्ष होता है, उसी प्रकार परीषह और उपसर्ग उनका पराभव नहीं कर सकते। वे मेरु पर्वत के समान अप्रकम्प होते हैं अर्थात् जैसे आंधी मेरु पर्वत को कम्पित नहीं कर सकती, उसी प्रकार उन्हें कठिन से कठिन उपसर्ग भी विचलित नहीं कर सकते। वे सागर के जैसे गंभीर होते हैं, अर्थात् जैसे नदियों के आने वाले जल से समुद्र में क्षोभ उत्पन्न नहीं होता, उसी प्रकार उनका मन किसी भी कारण से क्षुब्ध नहीं होता। वे चन्द्रमा के समान स्वभावतः शीतल लेश्या वाले होते हैं। सूर्य के समान तप एवं संयम के तेज से देदिप्यमान

અર્થાત્ જેમ હાથી વૃક્ષ વિગેરેને વિદારણ—પાડવામાં સમર્થ હોય છે, એજ પ્રમાણે તેઓ કર્મોનું વિદારણ કરવામાં સમર્થ હોય છે. તેઓ વૃષભ—બળદની જેમ સંયમનો ભાર વહેવામાં—ઉપાડવામાં સામર્થ્યવાળા હોય છે. જેમ સિંહ દુર્ધર્ષ—પરાજય ન પામે તેવો હોય છે, એજ પ્રમાણે પરીષહ અને ઉપસર્ગ તેઓનો પરાભવ કરી શકતા નથી, તેઓ મેરૂ પર્વત સરખા અપ્રકમ્પ હોય છે અર્થાત્ જેમ વાવાઝોડું મેરૂ પર્વતને કંપાવી શકતું નથી, એજ પ્રમાણે પરીષહ અને કઠણમાં કઠણ ઉપસર્ગ તેઓનો પરાભવ કરી શકતા નથી, તેઓ સાગરની જેમ ગંભીર હોય છે, અર્થાત્ જેમ નદીયોમાંથી આવવા વાળા પાણીથી સમુદ્રમાં ક્ષોભ થતો નથી, એજ પ્રમાણે તેઓનું મન, પણ કોઈ પણ પ્રકારથી ક્ષોભ પામતું નથી તેઓ ચન્દ્રમાની જેમ સ્વભાવથી જ શીતલ લેશ્યાવાળા હોય છે. સૂર્યની જેમ તપ અને સંયમના

सूर्य इव दीप्ततेजसः तेजस्विनः तपःसंयमप्रतापवन्तः 'जच्चकंचणगं व जायरूवा' जात्यकाञ्चनमिव जातरूपाः-जात्या सुवर्णमिव निर्मलाः 'वसुंधरा इव-सव्वफास विसहा' वसुन्धरेव सर्वस्पर्शसहाः-सर्वं सहा वसुमतीत्यमरात्, इमेऽपि पुरुषधौरेयाः सर्वस्पर्शसहा भवन्तीति। 'सुहुयहुयासणोविव तेयसा जलंता' सुहुतहुताशन इव तेजसा ज्वलन्तः-प्रदीप्ताग्निरिव तेजसा सातिशयं जाज्वल्यमानाः 'णत्थि णं तेसिं भगवंताणं कत्थ वि पडिबंधे भवइ, नास्ति खलु तेषां भगवतां कुत्राऽपि प्रतिबन्धो भवति, 'से पडिबंधे चउव्विहे पण्णत्ते' स प्रतिबन्धश्चतुर्विधः प्रज्ञप्तः-कथितो भवति, 'तं जहा' तद्यथा-'अंडए इ वा पोयए इ वा-उग्गहेइ वा-पग्गहेइ वा' अण्डजे वा-पोतके वा-अवग्रहे वा-प्रग्रहे वा-तत्र अण्डजाः-हंस मयूरादिपक्षिणः, पोतकाः-हस्ति-वल्गि प्रभृतिशावकानि, वसति पीठफलकादिकमवग्रहिकम्, दण्डाद्युपधिजातं परिग्रहकम्, अन्येषां विहारे एतेभ्यः चतुर्भ्यः प्रतिबन्धो भवति, एषां विहारे एतेभ्यः प्रतिबन्धो न भवतीत्यर्थः, 'जन्नं जन्नं दिसं इच्छंति' यां यां दिशं गन्तुमिच्छन्ति, 'तन्नं तन्नं दिसं अपडिबद्धा सुइभूया लहुभूया अप्पगंथा संजमेणं

होते हैं। स्वभाव से ही स्वर्ण के समान निर्मल होते हैं। पृथ्वी के समान समस्त स्पर्शों को सहन करते हैं। जिसमें घृत आदि का होम किया गया हो ऐसी अग्नि जैसे तेज से जाज्वल्यमान होती है, उसी प्रकार वे अतिशय तेज से दीप्त होते हैं। उन भगवन्तों को कहीं भी प्रतिबन्ध नहीं होता। प्रतिबन्ध चार प्रकार का कहा गया है-अंडे से उत्पन्न होने वाले मयूर आदि पक्षियों से, बच्चे के रूप में उत्पन्न होने वाले हाथी वल्गी आदि के बच्चों से, वसति-निवास-स्थान से तथा परिग्रह से अर्थात् पीठ, फलक आदि उपकरणों से, वे इन सब प्रतिबन्धों से रहित होते हैं। वे जिस किसी भी दिशा में जाने की इच्छा करते हैं, उसी में बिना रुकावट, भाव शुद्धि से युक्त, लघुभूत, अल्प

તેજથી પ્રકાશમાન હોય છે. સ્વભાવથી જ સુવર્ણ સોનાની જેમ નિર્મલ-સ્વચ્છ હોય છે. પૃથ્વીની જેમ સઘળા સ્પર્શોને સહન કરે છે. જેમાં ઘી વિગેરેનો હોમ કરવામાં આવ્યો હોય, એવી અગ્નિ જેમ તેજથી દેદીપ્યમાન હોય છે, એજ પ્રમાણે તેઓ અતિશય તેજથી પ્રકાશવાવાળા હોય છે તે ભગવંતોને કયાંય પણ પ્રતિબંધ હોતો નથી, પ્રતિબન્ધ ચાર પ્રકારનો કહેવામાં આવેલ છે.-જેમકે (૧) ઇંડામાંથી ઉત્પન્ન થવાવાળા મોર વિગેરે પક્ષિયોથી, (૨) બચ્ચા રૂપે ઉત્પન્ન થવાવાળા હાથી વિગેરેના બચ્ચાથી, (૩) વસતિ-નિવાસસ્થાનથી (૪) તથા પરિગ્રહથી અર્થાત્ પીઠ, ફલક, વિગેરે ઉપકરણોથી, તેઓ આ સઘળા પ્રતિબંધો વિનાના હોય છે તેઓ જે કોઈ દિશામાં જવાની ઇચ્છા કરે છે, તેમાંજ રોકાણ વિના ભાવશુદ્ધિથી યુક્ત, લઘુભૂત,

तवसा अप्पाणं भावेमाणा विहरंति' तां तां दिशमप्रतिबद्धाः-प्रतिबन्धरहिता शुचीभूताः-भावशुद्धिमन्तर्लभूताः-अल्पोपधयः - अल्पग्रन्थाः - बाह्याभ्यन्तरपरिग्रहरूपग्रन्थिरहिताः संयमेन-सप्तदशविधेन तपसा - द्वादशविधेन आत्मानं भावयन्तो विहरन्ति, प्रतिबन्धममत्वादिरहिताः आत्मानं संयमतपोभ्यां परिशोधयन्तो विहरन्ति। 'तेसि णं भगवंताणं इमा एयारूवा जायामायावित्ती होत्था' तेषां च भगवता मियमेतद्रूपा यात्रा मात्रा वृत्तिर्भवेत्, तत्र-यात्रा-संयमयात्रा मात्रा-तदर्थमेव परिमिताऽऽहारग्रहणमिति तदेवं भवति, 'तं जहा' तद्यथा-'चउत्थे भत्ते' चतुर्थं भक्तम् 'छट्ठे भत्ते' षष्ठं भक्तम् 'अट्ठमे भत्ते' अष्टमं भक्तम् 'दसमे भत्ते' दशमं भक्तम् 'दुवालसमे भत्ते' द्वादशं भक्तम् 'चउदसमे भत्ते' चतुर्दशं भक्तम्, तेषां महात्मनां संयमपरिपालनाय-एतादृशी-आजीविका वृत्तिर्भवति, एकदिनस्योपवास द्विदिनस्य दिनत्रयस्य-चतुर्दिनस्य-इत्यादिरूपेणाऽऽजीविकां कुर्वन्ति-उक्तजीविकया संयम निर्वाहयन्ति। परिमितं तदपि दिनादिमिर्मध्ये व्यवधाय विलम्बेन भुञ्जन्तीति

उपधि वाले, बाह्याभ्यन्तर परिग्रह से रहित होकर एवं सतरह प्रकार के संयम से तथा बारह प्रकार के तप से अपनी आत्मा को भावित करते हुए विचरते हैं।

उन भाग्यवान् महापुरुषों की संयम का निर्वाण करने के लिए इस प्रकार की जीविका होती है—कोई एक दिन का उपवास करते हैं, कोई दो दिन का उपवास करते हैं, कोई तेला-तीन दिन का उपवास करते हैं, कोई चौला-चार दिन का उपवास करते हैं, कोई पांच दिन का उपवास करते हैं। कोई छह दिन का उपवास करते हैं। अर्थात् कोई एक-एक दिन छोड़ कर भोजन करते हैं, कोई दो-दो दिन, कोई तीन, तीन, चार-चार, पांच-पांच और छह छह दिन छोड़ कर एक दिन भोजन

અલ્પ ઉપધિવાળા બાહ્ય અને આભ્યન્તર પરિગ્રહથીરહિત થઇને અને સત્તર પ્રકારના સંયમથી તથા બાર પ્રકારના તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા વિચરે છે

તે ભગવાન્ મહાપુરૂષોના સંયમના નિર્વાહ માટે આ પ્રમાણેની આજીવિકા હોય છે.-કોઈ એક દિવસનો ઉપવાસ કરે છે. કોઇ બે દિવસનો ઉપવાસ કરે છે. તો કોઈ તેલા-ત્રણ દિવસનો ઉપવાસ કરે છે. કોઈ ચોલા-ચાર દિવસનો ઉપવાસ કરે છે. કોઈ પાંચ દિવસનો ઉપવાસ કરે છે. કોઇ છ દિવસના ઉપવાસો કરે છે. અર્થાત્ કોઈ એક એક દિવસ છોડીને એકાંતેરો આહાર કરે છે, કોઈ બબ્બે દિવસ છોડીને છઠ-છઠ આહાર કરે છે. કોઈ ત્રણ ત્રણ ચાર-ચાર પાંચ પાંચ અને છ-છ દિવસો છોડીને એક

प्रकरणेन विदितं भवति, 'अद्धमासिए भत्ते' अर्धमासिकं पाक्षिकमिति, भक्तमुपवासः, 'मासिए भत्ते' मासिकं भक्तमुपवासः 'दो मासिए तिमासिए चउमासिए पंचमासिए छम्मासिए' द्वैमासिकं त्रैमासिकं चातुर्मासिकं पाञ्चमासिकं पाण्मासिकं भक्तमुपोषणं भवति 'अदुत्तर च णं उक्खित्तचरगा य' अत उत्तरं च खलु-उत्क्षिप्तचरकाः-उत्क्षिप्तं स्वकार्याय पाकभाजनादुद्धृतं तदर्थमभिग्रहतश्चरन्ति तद्गवेषणाय गच्छन्तीति उत्क्षिप्तचरकाः, केचन 'णिक्खित्तचरगा' निक्षिप्तचरकाः-निक्षिप्तं भाजनादनुद्धृतं तदर्थमभिग्रहतश्चरन्ति तद्गवेषणाय गच्छन्तीति निक्षिप्तचरकाः, केचन पुनः 'उक्खित्तणिक्खित्तचरगा' उत्क्षिप्तनिक्षिप्तचरकाः-पाकभाजनादुत्क्षिप्तं तत्रैवाऽन्यत्र वा स्थाने यदर्थं तदर्थमभिग्रहवन्तश्चरन्ति, केचन पुनः 'अंतचरगा पंतचरगा' अन्तचरकाः-कोद्रवाद्यन्नाहारकाः, प्रान्तचरकाः-पाक-

---

करते हैं। कोई एक पखवाड़े अर्धमासखमण का उपवास करते हैं, कोई एक, दो, तीन, चार, पांच या छह मास तक का उपवास करते हैं। अर्थात् मासखमण करते हैं इसके अतिरिक्त कोई-कोई अभिग्रहधारी होते है जैसे—

(१) उत्क्षिप्त चरक-भोजन में से बाहर निकाले हुए आहार को ही ग्रहण करने का नियम लेकर उसी के लिए भ्रमण करने वाले। (२) निक्षिप्त चरक-हांडी में से नहीं निकाले हुए आहार को ही ग्रहण करने का अभिग्रह करने वाले और उसी के लिए अटन करने वाले। (३) उत्क्षिप्त-निक्षिप्त चरक-हंडिया में से निकाले हुए और फिर उसमें गले हुए आहार को ही ग्रहण करने की प्रतिज्ञा वाले। (४) अन्तचरक—कोद्रव आदि तुच्छ अन्न ग्रहण करने वाले। (५)

દિવસ આહાર કરે છે. કોઈ એક પખવાડીયા અર્ધમાસ ખમણુના ઉપવાસો કરે છે કોઈ એક, બે, ત્રણુ, ચાર, પાંચ અથવા છ મહિના સુધીના ઉપવાસો કરે છે. માસખમણુ કરે છે. આ શિવાય કોઇ કોઇ અભિગ્રહને ધારણુ કરવા વાળા હોય છે. જેમકે-(૧) ઉત્ક્ષિપ્તચરક—આહારમાંથી બહાર કહાડવામાં આવેલ આહારને જ ગ્રહણુ કરવાનો નિયમ લઈને તેના માટે જ ફરવાવાળા (૨) નિક્ષિપ્ત ચરક—વાસણુમાંથી નહીં કહાડેલ આહારને જ ગ્રહણુ કરવાનો અભિગ્રહ કરવાવાળા અને તે માટે જ ફરનારા (૩) ઉત્ક્ષિપ્ત—નિક્ષિપ્તચરક-વાસણુમાંથી બહાર કહાડેલા અને તેમાં ચોટેલા આહારને જ ગ્રહણુ કરવાની પ્રતિજ્ઞાવાળા, (૪) અન્તચરક—કોદરા વિગેરે તુચ્છ અનાજ ગ્રહણુ કરવાવાળા. (૫) પ્રાન્તચરક—પાત્રમાંથી આહાર કહાડી લીધા પછી તેમા ચોટી રહેલને આહાર કરવાવાળા (૬) રૂક્ષચરક—ઘી વિગેરે વિનાનું

पात्रादन्ने निस्सारिते तेन पात्रश्लिष्टान्नार्थं चरन्ति ये ते तथा, 'लूह चरगा' रूक्षचरकाः-रूक्षं घृतादिभिः स्नेहैरपृक्तमन्नेन चरन्ति, 'समुदाणचरगा' समुदानचरकाः-समुदानेन भिक्षया चरन्ति ये ते तथा, उच्चनीचाऽनेकगृहेभ्य एवा ऽहारमानयन्ति परे पुनः-'संसट्ठचरगा' संसृष्टचरकाः खरण्टितेन हस्तादिना दीयमानं संसृष्टं तेन चरन्ति ये ते तथा, 'असंसट्ठचरगा' असंसृष्टचरकाः-रिक्तहस्तेनैवाऽहारं गृह्णन्ति। अन्ये पुनः 'तज्जायसंसट्ठचरगा' तज्जातसंसृष्ट-चरकाः-तज्जातेन देयद्रव्याविरोधिना अन्नेन शाकेन वा यत्संसृष्टं हस्तादि तेन चरन्ति ये ते तथा' 'दिट्ठलाभिया' दृष्टलाभिकाः-दृष्टस्यैवाऽऽहारस्य लाभः तद्वन्तः 'अदिट्ठलाभिया' अदृष्टलाभिकाः-अदृष्टस्यैव भक्तादेर्लाभः, केचिद् दृष्ट-मेवाऽऽहारं गृह्णन्ति, केचिददृष्टमेवाहारं गृह्णन्ति 'पुट्ठलाभिया अपुट्ठलाभिया'

प्रान्त चरक—पात्र में से आहार निकाल लेने पर उसमें लगा रह गया आहार ही ग्रहण करने वाले। (६) रूक्षचरक—घृतादि से रहित रूखा आहार ही लेने का अभिग्रह करने वाले। (७) समुदान चरक--छोटे-बडे अनेक घरों से ही भिक्षा लेने का अभिग्रह करने वाले। (८) संसृष्ट चरक—भरे हुए हाथ या पात्र से ही दिये जाने वाले आहार को ग्रहण करने वाले। (९) असंसृष्ट चरक--नहीं भरे हुए हाथ से ही भिक्षा लेने वाले। (१०) तज्जात संसृष्ट चरक—जो वस्तु दी जा रही हो उसी से भरे हुए हाथ आदि से ग्रहण करने वाले। (११) दृष्ट-लाभिक--नेत्रों से दीखते आहार को ही लेने वाले। (१२) अदृष्टला-भिक--अदृष्ट आहार को ही ग्रहण करने वाले। (१३) पृष्ट लाभिक--

---

વિગય-લુખો આહાર લેવાના અભિગ્રહવાળા (૭) સમુદાનચરક—નાના પ્રકારના અનેક ઘરોમાંથી આપવામાં આવેલ આહાર લેવાના અભિગ્રહવાળા. (૮) સંસૃષ્ટચરક—ભરેલા હાથ અથવા પાત્રથી જ આપવામાં આવેલા આહારને જ ગ્રહણ કરવાવાળા (૯) અસંસૃષ્ટચરક—ન ભરેલા હાથથીજ આહાર લેવાવાળા. (૧૦) તજ્જાત સંસૃષ્ટ ચરક—જે વસ્તુ આપવામાં આવી રહી હોય તેનાથી ભરેલા હાથ વિગેરેથી ગ્રહણ કરવાવાળા (૧૧) દૃષ્ટલાભિક—આંખોથી દેખાતા આહારને જ ગ્રહણ કરવાવાળા. (૧૨) અદૃષ્ટલાભિક—નહીં દેખાતા આહારને જ ગ્રહણ કરવાવાળા. (૧૩) પૃષ્ટલાભિક—પૂછીને આપવામાં આવેલ આહાર જ ગ્રહણ કરવાવાળા. (૧૪) પૂછયા વિના આપવામા

पृष्टलाभिकाः अपृष्टलाभिकाः-केचित् पृष्ट-प्रश्नपूर्वकं केचित् अपृष्टमेव भक्तादीन् लभन्ते। 'भिक्खालाभिया-अभिक्खालाभिया' भिक्षालाभिकाः-अभिक्षालाभिकाः-केचन याचित्वा भिक्षां लभन्ते केचन विना याचनया तुच्छमेवाहारं प्राप्नुवन्ति,। 'अन्नाय चरगा' अज्ञातचरकाः-अज्ञातमेवाहारं चरन्तीति-अज्ञातचरकाः-आज्ञातकुलचरका इत्यर्थः, 'उवनिहिया' उपनिहितकाः-दातुः समीपस्थमेवाऽऽहारं गृह्णन्ति, 'संखादत्तिया' संख्यादत्तयः-संख्यातमेव पञ्च सप्त वाऽऽहारं गृह्णन्ति, केचित्-'परिमितपिण्डवाइया' परिमितपिण्डपातिका-परिमितान्-प्रमाणोपेतानेव पिण्डान् प्रतिगृह्णन्ति। 'सुद्धेसणिया' शुद्धैषणाः-शङ्कादिदोषरहिताः केचन मुनयः। केचन-'अंताहारा-पंताहारा-अरसाहारा-विरसाहारा-लूहाहारा' अन्ताहाराः-प्र-

---

कोई पूछ कर दिये जाने वाले आहार को ही ग्रहण करते हैं। (१४) बिना पूछे दिये जाने वाले आहार को ही लेने वाले। (१५) भिक्षा लाभिक--याचना करके मिले हुए आहार आदि को स्वीकार करने वाले। (१६) अभिक्षा लाभिक- पूर्वोक्त से विपरीत। भिक्षालाभिक और अभिक्षा लाभिक का अर्थ तुच्छ आहार और अतुच्छ आहार लेने वाले, ऐसा भी होता है। (१७) अज्ञात चरक--अज्ञात-अपरिचित घरों से भिक्षा लेने वाले। (१८) उपनिहितक--दाता के समीप रक्खा हुआ ही आहार ग्रहण करने वाले। (१९) संख्यादत्तिक--दत्ति की संख्या निश्चित करके ही आहार लेने वाले। (२०) परिमित पिण्डपातिक--परिमित पिण्ड लेने वाले। (२१) शुद्धैषणिक--शंका आदि दोषों से रहित आहार लेने वाले।

આવેલ આહારને જ ગ્રહણ કરવાવાળા. (૧૫) ભિક્ષાલાભિક—યાચના કરતાં મળેલ આહાર વિગેરેને જ ગ્રહણ કરવાવાળા (૧૬) અભિક્ષા લાભિક—ભિક્ષા વિના મળેલાં આહારને જ ગ્રહણ કરવાવાળા, અર્થાત્ તુચ્છ અને અતુચ્છ બન્ને પ્રકારનો આહાર લેવાવાળા (૧૭) અજ્ઞાત ચરક—અજ્ઞાત અપરિચયવાળા ઘરો-માંથી જ આહાર ગ્રહણ કરવાવાળા. (૧૮) ઉપનિહિતક—દાતાની સમીપે રાખવામાં આવેલ આહાર જ ગ્રહણ કરવાવાળા. (૧૯) સંખ્યાદત્તિક—દત્તિની સંખ્યા નક્કી કરીને જ આહાર લેવાવાળા (૨૦) પરિમિત પિંડપાતિક-પરિમિતપિંડ આહાર લેવાવાળા. અર્થાત્ પ્રમાણ યુક્ત (૨૧) શુદ્ધૈષણિક—શંકા વિગેરે દોષોથી રહિત આહાર લેવાવાળા.

र्जितानेव पदार्थान् गृह्णन्ति, प्रान्ताहारा-अवशिष्टान्येवाऽन्नानि गृह्णन्ति। 'अरसाहाराः जीरकादि रसवर्जितानेव आहारान् स्वीकुर्वन्ति, 'विरसाहाराः-विगतो रसो येषु तान् आहारान्। समाहरन्ति, रूक्षाहाराः तुच्छाहाराः-चणकाद्याहारकाः 'अंतजीवी-पंत-जीवी-अन्तजीविनः-प्रान्तजीविनः अन्तप्रान्ताहारेणाऽऽजीविकां कुर्वन्ति 'आयंबि-लिया' आचाम्लिकाः-केचन सदैव आयम्बिलं कुर्वन्ति, 'पुरिमड्डिया' पुरिमर्द्धिकाः-दिनस्यापरार्धे प्रहरद्वये एवाऽऽहारं कुर्वन्ति, 'निव्विगिया' निर्विकृतिकाः-घृतादि-विकृतिरहिताऽऽहारकाः 'अमज्जमंसासिणो' अमद्यमांसाशिनः, मद्यमांसाभ्यामिह -'बुद्धिं लुम्पति यद् द्रव्यं मांसवृद्धिकरं तत् त्यजेत्, उपलक्षणाद् मादकद्रव्यपरिहारः 'णो णियामरसभोई' नो निकामरसभोजी-नित्यं रसमिश्रिताऽऽहारं न कुर्वन्ति। 'ठाणाइया' स्थानान्विताः-सदा कायोत्सर्गकारिणः 'पडिमाठाणाइया' प्रतिमास्था-नान्विताः-प्रतिमास्थानानि-द्वादशविधानि अभिग्रहविशेषाः तैः समन्विताः 'उक्कुडु

इनसे अतिरिक्त कोई अन्ताहारी मुनि भुंजी हुई वस्तु को ग्रहण करने वाले कोई प्रान्ताहारी-बचा खुचा आहार लेने वाले, तथा वासी आहार लेने वाले कोई रस वर्जित आहार लेनेवाले, कोई विरस आहार लेने वाले, कोई रूक्षाहारी, कोई तुच्छाहारी, कोई अन्त-प्रान्त जीवी, कोई सदैव आयंबिल, करने वाले, कोई पुरिमड्ढ करने वाले अर्थात् दिन के दो प्रहर तक आहार न करने वाले, कोई घृत आदि की विकृति का त्याग करने वाले, मद्य-मांस का सेवन न करने वाले अर्थात् बुद्धि को भ्रष्ट करने वाले सभी मादक पदार्थों का त्याग करने वाले, प्रतिदिन रसमिश्रित आहार नहीं करने वाले, कायोत्सर्ग करने वाला, बारह प्रकार की प्रतिमाओं (अभिग्रहों) से युक्त, कोई उत्कुटुक आसन

આ શિવાય કોઇ અંતાહારી-મુની શેકેલી વસ્તુને ગ્રહણ કરવાવાળા. કોઈ પ્રાન્તાહારી-વધ્યો ઘટ્યો આહાર લેવાવાળા તથા વાસી આહાર લેવા-વાળા. કોઈ રસવર્જીત આહાર લેવાવાળા કોઇ વિરસ આહાર લેવાવાળા. કોઈ રૂક્ષ આહાર લેવાવાળા કોઈ તુચ્છ આહાર લેવાવાળા કોઇ અન્ત પ્રાન્ત જીવી. કોઇ હમેશાં આંબેલ કરવાવાળા, કોઇ પુરિમડ્ઢ કરવાવાળા અર્થાત દિવસના બે પ્રહર સુધી આહાર ન કરવાવાળા, કોઈ ઘી વિગેરેની વિકૃતિનો ત્યાગ કરવાવાળા, મદ્ય કે માંસનું સેવન ન કરનારા અર્થાત્ બુદ્ધિને ભ્રષ્ટ કરવાવાળા સઘળા માદક પદાર્થોનો ત્યાગ કરવાવાળા દરરોજ સરસ-આહાર ન કરવાવાળા કાયોત્સર્ગ કરવાવાળા, બાર પ્રકારની પ્રતિમાઓ (અભિગ્રહો) થી યુક્ત, કોઇ

आसणिया' उत्कुटुकासनिकाः-श्रोणीभागस्यालग्नेनोपवेशन मुत्कुटुकासनम् तेनासनेन उपविशन्तीत्यर्थः, 'णेसज्जिया' नैषधकाः-आसनं विस्तीर्य-एव भूमौ उपविशन्ति, 'वीरासणिया' वीरासनिकाः वीरासनं कृत्वोपविशन्ति केचन तत्र वीरासनं सिंहासनोपविष्टस्य भून्यस्तचरणं मुक्तजानुकमवस्थानम् 'दंडायतिया' दण्डायतिकाः-दण्डवत् आयतम्-आयामो येषां ते तथा, 'लगंडसाइणो' लगण्डशायिनः-वक्रकाष्ठम् शेरते, 'अप्पाउडा-अगतया' अप्रावृताः-अगतयः, तत्र-अप्रावृताः-प्रावरणरहिताः-मुखवस्त्रिका चोलपट्टकभिन्नवस्त्रं परित्यज्य-ग्रीष्मकाले ग्रीष्मातापनं शीतकाले शीतातापनं कुर्वन्तः, अगतयः-गतिविरहिताः ध्यानमग्ना इति यावत्, "अकं-

---

लगाने वाले, कोई आसन बिछाकर भूमि पर बैठने वाले, कोई वीरासन करने वाले अर्थात् पृथ्वी पर दोनों पांव टेक कर कुर्सी पर बैठे हुए मनुष्य की कुर्सी हटा लेने पर जो आसन हो जाता है, उस आसन से बैठने वाले होते हैं। कोई दंडासन करते हैं अर्थात् दंड के समान लम्बे होकर स्थित होते हैं। कोई लगडशायी होते हैं अर्थात् जैसे टेढा लक्कड दोनों सिरों से भूमि को स्पर्श करता है और बीच में अधर रहता है, उसी प्रकार सिर और पैर जमीन पर टेक कर शरीर के बीच का भाग अधर रखते हैं अथवा सिर और पैर को अधर रखकर बीच के भाग को जमीन से टेक कर रहते हैं। कोई प्रावरण रहित होते हैं अर्थात् मुखवस्त्रिका और चोलपट्टा से भिन्न वस्त्रों को त्याग कर ग्रीष्म काल में गर्मी की और शीतकाल में सर्दी की आतापना लेते हैं, कोई ध्यान मग्न रहते हैं कोई खुजली आने पर भी शरीर को

ઉત્કુટુકાસન કરવાવાળા, કોઈ આસનનો ત્યાગ કરીને જમીન પર જ બેસવાવાળા, કોઈ વીરાસન કરવાવાળા. અથવા પૃથ્વી પર બન્ને પગ ટેકવીને ખુર્શિની માફક એટલે કે ખુર્શિ પર બેઠેલા માણસની ખુર્શિ હટાવી લીધા પછી જે આસન થઈ જાય છે, તે આસનથી બેસવાવાળા હોય છે. કોઈ દંડાસન કરે છે. અર્થાત્ દંડની જેમ લાંબા થઈને સ્થિત રહે છે. કોઈ લગંડશાયી હોય છે અર્થાત્ જેમ વાંકુ લાકડું બન્ને બાજુથી જમીનનો સ્પર્શ કરે છે. અને વચમાં અદ્ધર રહે છે. એજ પ્રમાણે માથું અને પગ જમીન પર ટેકવીને શરીરનો વચલો ભાગ અદ્ધર રાખે છે. અથવા માથુ અને પગને અદ્ધર રાખીને વચલા ભાગને જમીન પર ટેકવીને રહે છે કોઈ કોઈ આવરણ રહિત હોય છે, અર્થાત્ મુખવસ્ત્રિકા અને ચોલપટ્ટાથી જૂદા વસ્ત્રોનો ત્યગ કરીને ઉનાળામાં ગર્મિની અને શીયાળામાં શર્દિ-ઠંડકની આતાપના લે છે. કોઈ ધ્યાન મગ્ન રહે છે. કોઈ ખંજ-

डुया-अणिट्ठुहा' अकण्डूयकाः अनिष्ठीवनाः, तत्र अकण्डूयकाः खर्जनव्यापाररहिताः सूक्ष्मत्रसजीवविराधनाभयात् अनिष्ठीवनाः कफादीनामक्षेप्तारः 'एवं जहोववाइए' एवं यथौपपातिके-औपपातिकसूत्रे ये ये गुणाः प्रोक्तास्ते सर्वे एव गुणा अनुसन्धेयाः तैर्युक्ताः 'धुतकेसमंसुरोमनहा' धुतकेशश्मश्रुरोमनखाः-धुताः-निवारिताः केशश्मश्रुरोमनखानां संस्कारा=यैस्ते तथा, इमे साधवः केशश्मश्रुनखादीनामसंस्कर्त्तारः, 'सव्व गायपडिकम्मविप्पमुक्का' सर्वगात्रपरिकर्मविप्रमुक्ताः-शरीरसंस्काररहिताः 'चिट्ठंति' तिष्ठन्ति 'ते णं एएणं विहारेणं विहरमाणा बहूइं वासाइं' ते-महामतयः खलु एतेन-यथोदितेन विहारेण विहरन्तः बहूनि वर्षाणि-अनेकवर्षं यावत् 'सामन्नपरियागं' श्रामण्यपर्यायम् 'पाउणंति' पालयन्ति 'पाउणित्ता' पालयित्वा 'बहु बहु आबाहंसि उप्पन्नंसि वा अणुप्पन्नंसि वा' अनेकप्रकारकबाधायामुत्पन्नायां वा-अनुत्पन्नायां वा, रोगातङ्के समुपस्थितेऽसमुपस्थिते वा 'बहूइं भत्ताइं पच्चक्खंति' बहूनि भक्तानि

नहीं खुजलाते, कोई थूक बाहर नहीं निकालते। इस प्रकार औपपातिक सूत्र में जो गुण कहे हैं, वे सब यहां भी कहलेने चाहिए। वे धार्मिक पुरुष केशों, मूछों, रोमों और नखों के संस्कार से रहित होते हैं। सम्पूर्ण शरीर के संस्कार से रहित होते हैं।

वे महामति पूर्वोक्त चर्या के साथ विचरते हुए अनेक वर्षों तक श्रामण्य पर्याय का पालन करते हैं। तत्पश्चात् अनेक प्रकार की बाधा उत्पन्न होने पर अथवा न उत्पन्न होने पर भी, रोग या आतंक (शीघ्र प्राण हरण करने वाले शूल आदि) के उपस्थित होने पर अथवा न उपस्थित होने पर भी बहुत-से भक्तों का प्रत्याख्यान करते हैं। दीर्घ

વાળ આવવા છતાં પણ શરીર ખજવાળતા નથી. કોઇ થૂંક બહાર કહાડતા નથી. આ પ્રમાણે ઔપપાતિક સૂત્રમાં જે ગુણો કહેવામાં આવ્યા છે. તે સઘળા ગુણો અહિયાં પણ કહેવા જોઇએ. તે ધાર્મિક પુરૂષો વાળો મૂછો, રોમો અને નખોના સંસ્કાર વિનાના હોય છે. સમ્પૂર્ણ રીતે શરીરના સંસ્કારો વિનાના હોય છે.

એ મહામતિ પૂર્વોક્ત ચર્યાની સાથે વિચરતા થકા અનેક વર્ષો સુધી શ્રામણ્ય પર્યાયનું પાલન કરે છે. તે પછી અનેક પ્રકારની બાધા ઉત્પન્ન થતાં અથવા ઉત્પન્ન ન થવા છતાં પણ રોગ અથવા આતંક (શીઘ્ર પ્રાણ હરણ કરવાવાળા શૂળ વિગેરે) ઉપસ્થિત થાય ત્યારે અથવા ઉપસ્થિત ન થાય તો પણ ઘણા ખરા ભક્તોનું (આહારનું) પ્રત્યાખ્યાન કરે છે. લાંબા સમય સુધી

प्रत्याख्यान्ति 'पच्चक्खाइत्ता बहूइं भत्ताइं अणसणाए छेदिंति' प्रत्याख्याय बहूनि भक्तानि अनशनेन छेदयन्ति, दीर्घकालमनशनं कृत्वा संस्थारं समापयन्ति 'अणसणाए' छेदित्ता' अनशनेन छेदयित्वा 'जस्सट्ठाए कीरइ' यदर्थाय-यस्मै प्रयोजनाय मोक्षप्राप्तये क्रियते एताः-वक्ष्यमाणाः क्रियाः, यथा-'नग्ग भावे' नग्नभावो नग्नता 'मुंडभावे' मुण्डभावः-शिरोमुण्डनम् 'अण्हाणभावे' अस्नानभावः 'अदंतवणगे' अदन्तवर्णकः, स्नानाऽभावो दन्तानामप्रक्षालनञ्च। 'अच्छत्तए' अच्छत्रकः 'अणोवाहणए' अनुपानत्कः-नस्तः उपानहौ यस्य सोऽनुपानत्कः। 'भूमिसेज्जा' भूमिशय्या-भूमौ शयनम् 'फलगसेज्जा' फलकशय्या 'कट्ठसेज्जा' काष्ठशय्या 'केसलोए' केशलोचः 'बंभचेरवासे' ब्रह्मचर्यवासः-ब्रह्मचर्ये वासः वसनं यस्य स तथा, 'परघरपवेसे' परगृहप्रवेशः-भिक्षार्थं वर्षाद्युपप्लवेभ्यो व्रतरक्षार्थं वा, 'लद्धावलद्धे' लब्धापलब्धे-अयं भावः-सन्मानादिना लब्धे भिक्षादिके तिरस्कारादिना अपलब्धे-अप्राप्ते भिक्षादिके हर्षशोकरहितः, 'माणावमाणाओ' मानापमानानि-लब्धमानापमानानि यदर्थं वसन् मानानि अपमानानि च सहते, 'हीलणाओ' हीलनाः तत्र हीलनं जन्मकर्मोद्घाटनपूर्वकं निर्भर्त्सनम्, 'निंदणाओ' निन्दा वाक्यानि-निन्दनं कुत्सितशब्दपूर्वकं दोषोद्घाटनेन अनादरणम् 'खिंसणाओ'

काल तक अनशन-प्रत्याख्यान करके संथारे को समाप्त करते हैं और जिस उद्देश्य को प्राप्त करने के लिए नग्नता, मुण्डता, स्नान का त्याग, दन्तधावन का त्याग, छाता और जूता का त्याग, भूमिशयन, पाट पर शयन, काष्ठ पर शयन, केश लोच, ब्रह्मचर्यवास, परगृह प्रवेश अर्थात् भिक्षावृत्ति, भिक्षा का लाभ होने पर या लाभ न होने पर राग-द्वेष धारण न करके समभाव धारण किया था, भर्त्सना सहन की थी अर्थात् जन्म और कर्म प्रकट करके किये गये अपमान को सहन किया था निन्दा सहन की थी खिंसणा अर्थात् हाथ या मुख

અનશનનું પ્રત્યાખ્યાન કરીને સંથારો કરે છે અને જે ઉદ્દેશ્યને પ્રાપ્ત કરવા માટે નગ્નપણું, મુંડપણું; સ્નાનનો ત્યાગ, દાતણ કરવાનો ત્યાગ છત્રી અને જોડાનો ત્યાગ, ભૂમિશયન, પાટપર શયન, લાકડા પર શયન, કેશ લોચ, બ્રહ્મચર્યવાસ, પરગૃહ પ્રવેશ. અર્થાત્ ભિક્ષાવૃત્તિ ભિક્ષાનો લાભ થાય ત્યારે અથવા ભિક્ષાનો લાભ ન થાય તો પણ રાગ કે દ્વેષભાવ ધારણ ન કરતાં સમભાવ ધારણ કર્યો હોય, જે પ્રયોજન માટે માન-અપમાન સહન કર્યું હોય, ભર્ત્સના તિરસ્કાર સહન કરી હોય, અર્થાત્ જન્મ, અને કર્મ પ્રગટ કરીને કરવામાં આવેલ અપમાન સહન કર્યું હોય, નિંદા સહન કરી હોય, ખિસણા

खिंसनानि-खिंसनं हस्तमुखादिविकारपूर्वकमपमाननम्, 'गरहणाओ' गर्हणा-गर्हणं गुर्वादिसमक्षे दोषमुद्धाट्य तिरस्करणम्, 'तज्जणाओ' तर्जनानि-अंगुल्यादिना 'तालणाओ' ताडनानि-दण्डादिना, 'उच्चावया-गामकंटगा' उच्चावचाः-ग्रामकण्टकाः, तत्र उच्चवचाः अनेकविधाः अनुकूलाः, प्रतिकूलाः, ग्रामकण्टकाः श्रोत्रमनोहराश्च शब्दाः, 'बावीसं परीसहोवसग्गा' द्वात्रिंशतिः परीषहोपसर्गाः 'अहियासिज्जंति' अधिसह्यन्ते-तेषां सहनं क्रियते इत्यर्थः, 'तमट्ठं आराहंति' तमर्थं मोक्षप्राप्तिलक्षणमाराधयन्ति कृतमतयः, 'तमट्ठं आराहित्ता' तमर्थं-मोक्षप्राप्तिलक्षणमाराध्य 'चरमेहिं उस्सासनिस्सासेहिं' चरमैरन्तिमै रुच्छ्वासनिःश्वासैः 'अणंतं' अनन्तम्-नास्ति-अन्तं-परिसमाप्तिर्यस्य तत् अनन्तम्, 'अणुत्तरं' सर्वत उत्तमम्, 'निव्वाघायं' निर्व्याघातम् व्याघातो बाधः विनाशो वा तद्रहितमिति निर्व्याघातम्, 'निरावरणं' निरावरणम्-सर्वथा आवरण-रहितम्-कोऽपि नास्ति आच्छादयिता तादृशम्। 'कसिणं' कृत्स्नम्-सकलपदार्थ-विषयकं सम्पूर्णमिति, 'पडिपुण्णं' परिपूर्णम्-लेशतोऽपि न्यूनतारहितम् स्वभावा-पेक्षया पौर्णमासीचन्द्रवदखण्डम्, 'केवलवरणाणदंसणं' केवलवरज्ञानदर्शनम्-केवलश्रेष्ठज्ञानं दर्शनञ्च 'समुप्पाडेंति' समुत्पादयन्ति, बाह्याभ्यन्तरसाधनेन मोक्ष

आदि विकृत करके किया जाने वाला अपमान सहन किया था, गर्हा सहन की थी, तर्जना और ताड़ना सहन की थी, इन्द्रियों के अनेक प्रकार के प्रतिकूल विषयों को सहन किया था, बाईस परीषहों और विविध प्रकार के उपसर्गों को सहन किया था, उस प्रयोजन को अर्थात् मोक्ष को प्राप्त कर लेते हैं। उस प्रयोजन को प्राप्त करके अन्तिमश्वासों च्छ्वासों में अनन्त, सर्वोत्तम, व्याघात (बाधा) से रहित, निरावरण सम्पूर्ण। सर्ववस्तुविषयक' तथा प्रतिपूर्ण (पूर्णिमा के चन्द्रमा के समान अखण्ड) केवल ज्ञान और केवलदर्शन को प्राप्त कर लेते हैं। केवलज्ञान और केवल दर्शन की उत्पत्ति के पश्चात् सिद्धि प्राप्त करते हैं। उनको

એટલે કે હાથ અથવા મુખ વિકૃત કરીને કરવામાં આવનારા અપમાનને સહન કર્યું હોય, ગર્હા સહન કરી હોય, તર્જના સહન કરી હોય, અને તાડન સહન કર્યું હોય, ઈન્દ્રિયોના અનેક પ્રકારના પ્રતિકૂળ વ્યાપારોને-પ્રવૃત્તિયોને સહન કરેલ હોય? બાવીસ પ્રકારના પરીષહો અને અનેક પ્રકારના ઉપ-સર્ગોને સહન કરેલ હોય તે પ્રયોજનને અર્થાત્ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરી લે છે, તે પ્રયોજન પ્રાપ્ત કરીને છેલ્લા શ્વાસોચ્છવાસમાં અનંત, સર્વોત્તમ, વ્યાઘાત, (બાધા)થી રહિત નિરાવરણ સમ્પૂર્ણ (સર્વવસ્તુ સંબંધી) તથા પ્રતિપૂર્ણ-પુનમના ચન્દ્રમાની જેમ અખંડ કેવળ જ્ઞાન અને કેવળ દર્શનની ઉત્પત્તિની

स्याऽऽगमवहितकालवर्त्ति साधनमुत्पादयन्ति ते महानुभावाः, 'समुप्पाडित्ता' समुत्पाद्य केवलज्ञानम् 'तओ पच्छा' तत्पश्चात्—केवलज्ञानोत्पत्त्यनन्तरम्, तदेवाऽऽरूढ्य 'सिज्झंति' सिध्यन्ति—सिद्धिमाप्नुवन्ति, सिद्धिर्मोक्षः—साध्यते—समुत्पाद्यते केवलज्ञानेन या सा सिद्धिः, अशेषकर्मक्षयनिरतिशयानन्दात्मिका, तथा—'बुज्झंति' बुध्यन्ते—चतुर्दशलोकस्वरूप सामान्यविशेषात्मकं पदार्थजातं सम्यक् पश्यन्ति, 'मुच्चंति' मुच्यन्ति—संसाराद् विमुक्ता भवन्ति,—संसार परित्यजन्तीत्यर्थः 'परिणिव्वायंति' परिनिर्वान्ति—उपशान्ता भवन्तीत्यर्थः, 'सव्वदुक्खाणं अंतं करेंति' सर्वदुःखाणामन्तं कुर्वन्ति—सर्वदुःखेभ्यो विमुक्ता भवन्तीत्यर्थः। 'एगच्चाए पुण एगे भयंतारो' एकार्चया पुनरेके भयत्रातारो भवन्ति—केचन महात्मानः पुनरेकस्मिन्नेव भवे मुक्तिं प्राप्नुवन्ति, 'अवरे पुण पुव्वकम्मावसेसेणं' अपरे पुनः पूर्वभवोपार्जितकर्मावशेषेण 'कालमासे कालं किच्चा' कालमासे—कालावसरे कालं कृत्वा—मरणं प्राप्य 'अन्नयरेसु' अन्यतरेषु 'देवलोएसु' देवलोकेषु 'देवत्ताए' देवत्वाय 'उववत्तारो भवंति' उपपत्तारो भवन्ति, देवत्वप्राप्तये देवलोकं गच्छन्ति

सिद्धि से समस्त कर्मों का क्षय हो जाता है। वे निरतिशयज्ञान और आनन्दमय होते हैं। वे महापुरुष बुद्ध अर्थात् सम्पूर्ण लोक तथा अलोक को तथा समस्त सामान्य विशेषात्मक पदार्थों को स्पष्ट रूप में जानते-देखते हैं। जन्म-मरण से सर्वथा और सर्वदा के लिए मुक्त हो जाते हैं। परिनिर्वाण अर्थात् परमशान्ति प्राप्त कर लेते हैं और समस्त दुःखों का अन्त करते हैं।

कोई-कोई भाग्यवान् पुरुष ऐसे होते हैं जो एक ही भव में मुक्ति प्राप्त कर लेते हैं। कोई-कोई पूर्व भवों में उपार्जित कर्मों के शेष रह

પછી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે. તે સિદ્ધિથી સઘળા કર્મોનો ક્ષય થઈ જાય છે તે નિરતિશય-અત્યંત જ્ઞાન અને આનંદમય હોય છે. તે મહાપુરૂષ બુદ્ધ અર્થાત્ સંપૂર્ણ લોક તથા આલોકને તથા સઘળા સામાન્ય અને વિશેષાત્મક પદાર્થોને સ્પષ્ટ રૂપથી જાણે-દેખે છે જન્મ-મરણથી સર્વથા અને સર્વદા માટે મુક્ત થઈ જાય છે પરિનિર્વાણ અર્થાત્ પરમશાન્તિ પ્રાપ્ત કરી લે છે. અને સઘળા દુઃખોનો અંત કરી લે છે.

કોઈ કોઇ ભાગ્યશાળી પુરૂષો એવા હોય છે કે—જેઓ એક જ ભવમાં મુક્તિ પ્રાપ્ત કરી લે છે. કોઇ કોઇ પૂર્વભવોમાં ઉપાર્જન કરેલા કર્મો શેષ રહી જવાથી યથા સમય મૃત્યુને પ્રાપ્ત કરીને કોઈ એક દેવ લોકમાં દેવની

देवलोकानेव विशिनष्टि 'तं जहा' तद्यथा-'महड्डिएसु' महर्द्धिकेषु-महाऋद्धिशालिषु 'महज्जुइएसु' महाद्युतिकेषु-विशिष्टाभरणप्रभायुक्तेषु 'महापरक्कमेसु' महापराक्रमेषु 'महाजसेसु' महायशस्विषु-विशालकीर्त्तिषु 'महाबलेसु' महाबलेषु-विशेषबलशालिषु 'महाणुभावेसु' महानुभावेषु-अचिन्त्यप्रभावयुक्तेषु 'महासोक्खेसु' महासौख्येषु-विशिष्टसुखसाधनसंपन्नेषु 'ते तत्थ देवा भवंति' ते तत्र देवाः भवन्ति, देवान् विशिनष्टि वक्ष्यमाणविशेषणैः, तथाहि-'महड्डिया' महर्द्धिकाः 'महज्जुइया' महाद्युतिकाः 'जाव महासोक्खा' यावद् महासौख्याः 'हारविराइयवच्छा' हारविराजितवक्षसः 'कडग-तुडिय-थंभियभूया' कटकत्रुटितस्तम्भितभुजाः, 'अंगय-कुंडल-मट्ठगंडयलकण्णपीठधारी' अङ्गदकुण्डलमृष्टगण्ड-

---

जाने से यथा समय मृत्यु को प्राप्त होकर किसी देवलोक में देवपर्याय से जन्म लेते हैं। वे देवलोक कैसे होते हैं? यह कहते हैं-

देवलोक विशिष्ट विमान आदि महान् ऋद्धि से युक्त होते हैं महान् द्युति वाले अर्थात् आभरणों की विशिष्ट प्रभासे युक्त होते हैं। महापराक्रम से युक्त, महाकीर्तिवाले, महाबल, महान् प्रभाव वाले तथा विशिष्ट सुख साधनों से सम्पन्न उक्त देव विमानों में उत्पन्न होने वाले देव किस प्रकार के होते हैं यह दिखलाते हैं-

देव महान् ऋद्धि के धारक, महान् कान्ति से सम्पन्न यावत् महान् सुख से सम्पन्न होते हैं। उनका वक्षस्थल हार से सुशोभित होता है। कटक एवं केयूर आदि आभूषणों से उनकी भुजाएं स्तब्ध सी रहती हैं। वे अंगद एवं कुंडलो से युक्त कपोल वाले होते है तथा

પર્યાયથી જન્મ લે છે. તે દેવલોકો કેવા હોય છે? તે હવે બતાવવામાં આવે છે-

દેવલોક વિશેષ પ્રકારના વિમાન વિગેરે મહાન્ ઋદ્ધિથી યુક્ત હોય છે. મહાન્ દ્યુતિથી યુક્ત અર્થાત્ આભૂષણોની વિશેષ પ્રકારની પ્રભા-કાંતિથી યુક્ત હોય છે. પરાક્રમથી યુક્ત મહાન્ કીર્તિવાળા મહાન્ બળવાળા મહાન્ પ્રભાવવાળા તથા વિશેષ પ્રકારના સુખ સાધનોથી યુક્ત, દેવ વિમાનોથી યુક્ત, ઉપર કહેલાં દેવ વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા દેવો કેવા પ્રકારના હોય છે? તે હવે બતાવે છે. દેવો મહાન્ ઋદ્ધિને ધારણ કરવાવાળા, મહાન્ કાંતિથી યુક્ત યાવત્ મહાન્ સુખ સમ્પન્ન હોય છે. તેઓનું વક્ષસ્થળ હૃદય-છાતી હારથી સુશોભિત હોય છે, તેઓની ભુજાઓ કટક-કડા અને કેયૂર

दलकर्णपीठधारिणः-अङ्गदादीनां धारकाः, 'विचित्तहत्थाभरणा' विचित्रहस्ताभरणाः, विचित्राणि हस्ताभरणानि येषां ते तथा, 'विचित्तमालामउलिमउडा' विचित्रमालामौलिमुकुटाः विचित्रा-विविधाकारा माला तया बद्धानि अतएव सुशोभितानि मौलिषु-मस्तकेषु मुकुटानि येषां ते तथा, विलक्षणमालाबद्धमुकुटवन्तो भवन्ति पूर्वोपार्जितसुकृतकर्मप्रभावेण, 'कल्लाणगंधपवरवत्थपरिहिया' कल्याणगन्धप्रवरवस्त्रपरिहिताः-सुरभिगन्धयुक्तप्रवरवस्त्रपरिधानाः कल्याणानि-माङ्गलिकानि प्रवराणि-श्रेष्ठानि वस्त्राणि परिहितानि-धारितानि यै स्ते तथा, 'कल्लाणगपवरमल्लाणुलेवणधरा' कल्याणकप्रवरमाल्यानुलेपनधराः-कल्याणकमालानां कल्याणकगन्धानुलेपनानाञ्च धारकाः भवन्ति, 'भासुरबोंदी' भास्वरबोन्दयः-भास्वरशरीराः-प्रकाशयुक्तशरीरधारका भवन्ति। 'पलंबवणमालधरा' प्रलम्बवनमालाधराः-वनं-जलं ततो जायमानं पङ्कजपुष्पं तस्य माला-वनमाला मध्यमपदलोपीसमासः, अथवा-वनम्-अरण्यं तत्र भवं चम्पकादिपुष्पं तेन निर्मापिता माला-

---

कानों में कर्ण भूषण धारण करते हैं। उनके हाथों के आभूषण चित्र-विचित्र होते हैं। उनके मुकुट विचित्र मालाओं से सुशोभित होते हैं। वे कल्याणकारी श्रेष्ठ तथा सुगंधित वस्त्र धारण करते हैं। कल्याणकारी और उत्तममाला एवं अंगलोचन को धारण करने वाले होते हैं। उनका शरीर देदीप्यमान होता है-उनके शरीर से सर्वदा अद्भुत तेज प्रस्फुटित होता रहता है। वे लम्बीलटकनी हुई वनमाला को धारण करते हैं। 'वन' का अर्थ है जल, उससे उत्पन्न होने वाला पुष्प-कमल, उसकी माला 'वनमाला' कहलाती है। वन-पुष्पमाला-वनमाला अथवा वन अर्थात् अरण्य में होने वाले चम्पक आदि के पुष्पों

વિગેરે આભૂષણોથી અલંકૃત રહે છે, તેઓ અંગદ અને કુંડલોથી શોભાયમાન કપોલવાળા હોય છે. તથા કાનોમાં કર્ણભૂષણ ધારણ કરે છે. તેઓના હાથોના આભૂષણો ચિત્ર-વિચિત્ર હોય છે. એમના મુગુટો વિચિત્ર પ્રકારની માળાઓથી શોભાયમાન હોય છે. તેઓ કલ્યાણ કારી શ્રેષ્ઠ તથા સુગંધવાળા વસ્ત્રોને ધારણ કરે છે. કલ્યાણ કારક અને ઉત્તમ માળા અને અંગલોચનને ધારણ કરવાવાળા હોય છે. તેઓનું શરીર દેદીપ્યમાન હોય છે. તેઓના શરીરમાંથી હંમેશાં અદ્ભૂત તેજ પ્રકાશતું રહે છે. તેઓ લાંબી લટકતી એવી વનમાળાઓને ધારણ કરે છે. વનનો અર્થ જળ એ પ્રમાણે થાય છે. એટલે કે પાણીમાંથી ઉત્પન્ન થવાવાળા કમળોની માળા 'વનમાળા' કહેવાય છે. વનપુષ્પમાળા વનમાળા અર્થાત્ જંગલમાં થવાવાળા ચંપા વિગેરે પુષ્પોની

वनमाला, अथवा-पर्णपुष्पमयीमाला वनमाला प्रकीर्तिता, अथवा-आपादलम्बिनी माला वनमाला निगद्यते, तादृशमालाधरा देवा भवन्तीति। ते देवाः स्वकीय वर्णस्पर्शद्युतितेजोभिर्दिशं प्रद्योतयन्तो भविष्यत्काले मोक्षगन्तारो भवन्तीति प्रतिपाद्यते-'दिव्वेणं-रूवेणं दिव्वेणं वण्णेणं' इत्यादिना, 'दिव्वेणं रूवेणं' दिव्येन रूपेण 'दिव्वेणं वन्नेणं' दिव्येन वर्णेन-विलक्षणवर्णेन 'दिव्वेणं गंधेणं' दिव्येन गन्धेन 'दिव्वेणं फासेणं' दिव्येन स्पर्शेन 'दिव्वेणं संघाएणं' दिव्येन सङ्घातेन-विलक्षणशरीरसंहननेन 'दिव्वेणं संठाणेणं' दिव्येन संस्थानेन 'दिव्वाए इड्ढिए' दिव्यया ऋद्धया 'दिव्वाए जुईए' दिव्यया द्युत्या 'दिव्वाए पभाए' दिव्यया प्रभया 'दिव्वाए छायाए' दिव्यया छायया-कान्त्या 'दिव्वाए अच्चाए' दिव्यया अर्चया 'दिव्वेणं तेएणं' दिव्येन तेजसा 'दिव्वाए लेसाए' दिव्यया लेश्यया 'दसदिसाओ उज्जोवेमाणा' दशदिशः सर्वा अपि काष्ठाः उद्योतयन्तः 'पभासेमाणा' प्रभासयन्तः 'गइकल्लाणा' गति-कल्याणा. 'ठिइ कल्लाणा' स्थितिकल्याणाः 'आगमेसिभद्दया'

की माला 'वनमाला' कहलाती है। अथवा पत्तों और पुष्पों की माला 'वनमाला' होती है। अथवा पैरों तक लटकने वाली माला 'वनमाला' कही जाती है। देव ऐसी वनमाला पहनते हैं। वे देव अपने वर्ण, स्पर्श, द्युति एवं तेज से दिशाओं को आलोकित करते हैं और भविष्य में मोक्ष जाने वाले होते हैं, यह कहते हैं-वे अपने विलक्षण वर्ण से, दिव्य गंधसे, दिव्यस्पर्श से, दिव्यसंघात से, दिव्य शारीरिक संहनन से, दिव्य आकृति से, दिव्य ऋद्धि से, दिव्य द्युति से, दिव्य प्रभा से, दिव्य छाया से, दिव्य कान्ति से, दिव्य ज्योति से, दिव्य तेज से, दिव्य लेश्या से समस्त दिशाओं को उद्योतित एवं प्रभासित करते हैं। भद्रगति और भद्र स्थिति वाले होते हैं। आगामी काल में भद्रक होने वाले हैं।

માળા, 'વનમાળા' કહેવાય છે. અથવા પગ સુધી લટકતી માળા 'વનમાળા' કહેવાય છે. દેવો એવા પ્રકારની વનમાળાઓ ધારણ કરે છે. તે દેવો પોતાના વર્ણ, સ્પર્શ દ્યુતિ અને તેજથી દિશાઓને પ્રકાશમય કરે છે અને ભવિષ્યમાં મોક્ષમાં જવાવાળા થાય છે. તે હવે બતાવે છે.-તેઓ પોતાના વિલક્ષણ વર્ણથી દિવ્ય ગંધથી, દિવ્ય સ્પર્શથી દિવ્ય સંઘાતથી દિવ્ય શારીરિક સંહનનથી, દિવ્ય આકૃતિથી દિવ્ય ઋદ્ધિથી દિવ્ય-દ્યુતિથી દિવ્ય પ્રભાથી, દિવ્ય છાયાથી દિવ્ય કાંતીથી દિવ્ય જ્યોતિથી, દિવ્ય તેજથી, દિવ્ય તેજોલેશ્યાથી, સઘળી દિશાઓને ઉદ્યોતિત અને પ્રકાશિત કરે છે, ભદ્રગતિ અને ભદ્ર સ્થિતિ વાળા હોય છે. આગામી કાળમાં ભદ્રક કલ્યાણવાળા થવાવાળા હોય છે.

आगमिष्यद्भद्रकाः 'यावि भवंति' चापि भवन्ति 'एस ठाणे आयरिए' एतत्स्थान-मार्यम् 'जाव सव्वदुक्खपहीणमग्गे' यावत्-सर्वदुःखप्रहीणमार्गः-एतदेव स्थानं सर्व-दुःखान्तकरं भवतीत्येतावता-आर्यत्वम् 'एगंतसम्मे' एकान्तसम्यक्-मिथ्यात्वाविर-त्यादिदोषरहितत्वात् 'सुसाहू' सुसाधु चैतत्स्थानम्, सर्वदुःखरहितत्वात् 'दोच्चस्स' द्वितीयस्य 'ठाणस्स' स्थानस्य 'धम्मपक्खस्स' धर्मपक्षस्य 'विभंगे' विभङ्गः-विचारः 'एवमाहिए' एवमाख्यातः-यथोक्तप्रकारेण द्वितीयस्य धर्मस्थानस्य विचारोऽभव-दिति। एतावता विवेकिभि धर्मपक्ष एव-आदर्त्तव्यः इति ॥सू० २३॥३८

मूलम्-अहावरे तच्चस्स ठाणस्स मीसगस्स विभंगे एवमा-हिज्जइ इह खलु पाईणं वा४ संतेगइया मणुस्सा भवंति, तं जहा-अप्पिच्छा अप्पारंभा अप्पपरिग्गहा धम्मिया धम्माणुया जाव धम्मेणं चेव वित्तिं कप्पेमाणा विहरंति, सुसीला सुव्वया सुपडियाणंदा साहू एगच्चाओ पाणाइवायाओ पडिविरया जाव-जीवाए एगच्चाओ अप्पडिविरया जाव जे यावण्णे तहप्पगारा सावज्जा अबोहिया कम्मंता परपाणपरितावणकरा कज्जंति तओ वि एगच्चाओ अप्पडिविरया। से जहा णामए समणो-वासगा भवंति अभिगयजीवाजीवा उवलद्धपुण्णपावा आसव-संवरवेयणा णिज्जरा किरियाहिगरणबंधमोक्खकुसला असहे-

---

यह धर्म स्थान आर्यजनों का स्थान है यावत् समस्त दुःखों के क्षय का मार्ग है। मिथ्यात्व अविरति आदि दोषों से रहित होने के कारण एकान्त सम्यक् मार्ग है। समस्त दुःखों से रहित होने के कारण सुसाधु मार्ग है। दूसरे स्थान धर्मपक्ष का यह विचार कहागया है। विवेकीजनों को धर्म पक्ष का ही आदर करना चाहिए ॥२३॥

આ ધર્મસ્થાન આર્યજનોનું સ્થાન છે. યાવત્ સર્વ દુઃખોના ક્ષયનો માર્ગ છે. મિથ્યાત્વ, અવિરતિ વિગેરેથી રહિત હોવાથી સુસાધુ માર્ગ છે આ પ્રમાણે આ બીજા ધર્મપક્ષ સ્થાનનો આ વિચાર કહેવામાં આવેલ છે. વિવેકી મનુષ્યોએ ધર્મ પક્ષનો જ આદર કરવો જોઈએ. ॥૨૩॥

सू० ४०

उज्ज देवासुरनागसुवण्णजक्खरक्खसकिन्नरकिंपुरिसगरुलगंधव्वमहोरगाइएहिं देवगणेहिं निग्गंथाओ पावयणाओ अणइक्कमणिज्जा इणमेव निग्गंथे पावयणे णिस्संकिया णिक्कंखिया निव्वितिगिच्छा लद्धट्ठा गहियट्ठा पुच्छियट्ठा विणिच्छियट्ठा अभिगयट्ठा अट्ठिमिंज्जापेमाणुरागरत्ता अयमाउसो ! निग्गंथे पावयणे अयं अट्ठे अयं परमट्ठे सेसे अणट्ठे उसियफलिहा अवंगुयदुवारा अचियंत्तंतेउरपरघरपवेसा चाउद्दसट्ठमुद्दिट्ठपुण्णमासिणीसु पडिपुन्नं पोसहं सम्मं अणुपालेमाणा समणे निग्गंथे फासुएसणिज्जेणं असणपाणखाइमसाइमेणं वत्थपडिग्गहकंबलपायपुंछणेणं ओसहभेसज्जेणं पीठफलकसेज्जासंथारएणं पडिलाभेमाणा बहूहिं सीलव्वयगुणवेरमणपच्चक्खाणपोसहोववासेहिं अहापरिग्गहिएहिं तवोकम्मेहिं अप्पाणं भावेमाणा विहरंति। ते णं एयारूवेणं विहारेणं विहरमाणा बहूइं वासाइं समणोवासगपरियागं पाउणंति पाउणित्ता आबाहंसि उप्पन्नंसि वा अणुप्पन्नंसि वा बहूइं भत्ताइं पच्चक्खाएत्ता बहूइं भत्ताइं अणसणाए छेएंति। बहूइं भत्ताइं अणसणाए छेइत्ता आलोइयपडिक्कंता समाहिपत्ता कालमासे कालं किच्चा अन्नयरेसु देवलोएसु देवत्ताए उववत्तारो भवंति, तं जहा—महड्डिएसु महज्जुइएसु जाव महासोक्खेसु सेसं तहेव जाव एस ठाणे आयरिए जाव एगंतसम्मे साहू। तच्चस्स ठाणस्स मिस्सगस्स विभंगे एवं आहिए। अविरइं पडुच्च बाले आहिज्जइ, विरइं पडुच्च पंडिए

आहिज्जइ विरया विरइं पडुच्च बालपंडिए आहिज्जइ तत्थ णं जा सा सव्वओ अविरई एस ठाणे आरंभट्ठाणे अणारिए जाव असव्वदुक्खप्पहीणमग्गे एगंतमिच्छे असाहू, तत्थ णं जा सा सव्वओ विरई एस ठाणे अणारंभट्ठाणे आरिए जाव सव्व-दुक्खप्पहीणमग्गे एगंतसम्मे साहु, तत्थ णं जा सा सव्वओ विरयाविरई एस ठाणे आरंभ णो आरंभट्ठाणे एस ठाणे आरिए जाव सव्वदुक्खप्पहीणमग्गे एगंतसम्मे साहु ॥सू० २४॥३९॥

छाया—अथापरस्तृतीयस्य स्थानस्य मिश्रकस्य विभङ्ग एव माख्यायते। इह खलु प्राच्यां वा ४ सन्त्येकतये मनुष्या भवन्ति तद्यथा—अल्पेच्छा अल्पारम्भाः अल्पपरिग्रहाः धार्मिकाः धर्मानुगाः यावद् धर्मेण चैव वृत्तिं कल्पयन्तो विहरन्ति, सुशीलाः सुव्रताः सुप्रत्यानन्द्याः साधवः एकस्मात् प्राणातिपातात् प्रतिविरताः यावज्जीवनम्, एकस्माद् अप्रतिविरताः यावद् ये चान्ये तथाप्रकाराः सावद्याः अबोधिकाः कर्मसमारम्भाः परप्राणपरितापनकराः क्रियन्ते ततोऽप्येकस्मात् अप्रतिविरताः। तद्यथानाम श्रमणोपासकाः भवन्ति अभिगतजीवाऽजीवाः उपलब्ध-पुण्यपापाः आस्रवसम्वरवेदनानिर्जराक्रियाऽधिकरणबन्धमोक्षकुशलाः असहाया अपि देवासुरनागसुवर्णयक्षराक्षसकिन्नरकिंपुरुषगरुडगन्धर्वमहोरगादिभिः देवगणैः निर्ग्रन्थात् प्रवचनादनतिक्रमणीयाः अस्मिन्नैर्ग्रन्थे प्रवचने निःशङ्किताः निष्काङ्क्षिताः निर्विचिकित्साः लब्धार्थाः गृहीतार्थाः पृष्टार्थाः विनिश्चितार्थाः अभि-गतार्थाः अस्थिमज्जाप्रेमानुरागरक्ताः इदमायुष्मन्! नैर्ग्रन्थं प्रवचनम् अयमर्थः अयं परमार्थः शेषोऽनर्थः उच्छ्रितस्फाटिकाः असंवृतद्वाराः असंमतान्तःपुरपरगृहप्रवेशाः चतुर्दश्यष्टम्युद्दिष्टपूर्णिमासु प्रतिपूर्णं पौषधं सम्यगनुपालयन्तः श्रमणान् निर्ग्रन्थान् प्रासुकैषणीयेन अशनपानखाद्यस्वाद्येन वस्त्रपरिग्रहकम्बलपादप्रोञ्छनेन औषधभैष-ज्येन पीठफलकशय्यासंस्तारकेण प्रतिलाभयन्तः बहुभिः शीलव्रतगुणविरमण-प्रत्याख्यानपौषधोपवासैः यथापरिगृहीतैः तपः—कर्मभिः आत्मानं भावयन्तो विह-रन्ति। ते खलु एतद्रूपेण विहारेण विहरन्तः बहूनि वर्षाणि श्रमणोपासकपर्यायं पालयन्ति पालयित्वा आबाधायामुत्पन्नायां वा अनुत्पन्नायां वा बहूनि भक्तानि प्रत्याख्यान्ति, बहूनि भक्तानि प्रत्याख्याय बहूनि भक्तानि अनशनया छेदयन्ति, बहूनि भक्तानि अनशनया छेदयित्वा आलोचितप्रतिक्रान्ताः समाधिप्राप्ताः काल-

मासे कालं कृत्वा अन्यतरेषु देवलोकेषु देवत्वाय उपपत्तारो भवन्ति। तद्यथा—महर्द्धिकेषु महाद्युतिकेषु यावन्महासौख्येषु शेषं तथैव यावद् इदं स्थानम् आर्यम् यावदेकान्तसम्यक् साधु, तृतीयस्य स्थानस्य मिश्रकस्य विभङ्गः एवमाख्यातः, अविरतिं प्रतीत्य बाल आख्यायते, विरतिं प्रतीत्य पण्डित आख्यायते विरत्यविरतिं प्रतीत्य बालपण्डित आख्यायते, तत्र खलु या सा सर्वतोऽविरतिः इदं स्थानमारम्भस्थानमनार्यं यावत्सर्वदुःखप्रहीणमार्गम् एकान्तमिथ्या असाधु। तत्र खलु या सा सर्वतो विरतिः इदं स्थानमनारम्भस्थानमार्यं यावत् सर्वदुःखप्रहीणमार्गमेकान्त सम्यक् साधु। तत्र खलु ये ते सर्वतो विरत्यविरती, इदं स्थानमारम्भ नोआरम्भस्थानम् इदं स्थानमार्यं यावत् सर्वदुःखप्रहीणमार्गम् एकान्त सम्यक् साधु॥ सू० २४=३९

टीका—धर्मपक्षाऽधर्मपक्षयो निरूपणं कृत्वा—धर्माऽधर्मयोर्मिलितः पक्षो निरूप्यते। धर्माऽधर्माभ्यां मिलितत्वादेतस्य मिश्रपक्ष इति परिभाषा भवति। यद्यपि पक्षोऽपि—अयम्—अधर्मयुक्त एवेति वाऽतिरिच्यतेऽधर्मपक्षात् तथापि

'तच्चस्स ठाणस्स' इत्यादि।

टीकार्थ—धर्म पक्ष और अधर्मपक्ष का निरूपण करके अब धर्म और अधर्म के मिश्रित पक्ष का निरूपण करते हैं। इस पक्ष में धर्म और अधर्म दोनों आंशिक रूप में विद्यमान रहते हैं, अतएव यह मिश्रपक्ष कहलाता है। यद्यपि यह पक्ष भी अधर्मयुक्त ही है अतएव अधर्म पक्ष से अलग नहीं है, तथापि अधर्म की अपेक्षा धर्म की बहु-

---

'तच्चस्स ठाणस्स' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—ધર્મ પક્ષ અને અધર્મ પક્ષનું નિરૂપણુ કરીને હવે ધર્મ અને અધર્મના મિશ્રિત પક્ષનું નિરૂપણુ કરવામાં આવે છે—આ પક્ષમાં ધર્મ અને અધર્મ એ બન્ને આંશિક રૂપથી વિદ્યમાન રહે છે. તેથી જ આ મિશ્ર-પક્ષ કહેવાય છે. જો કે આ પક્ષ પણુ અધર્મ યુક્ત જ છે, તેથી જ અધર્મ પક્ષથી અલગ નથી, તો પણુ અધર્મ કરતાં ધર્મના અધિક પણાને લીધે આ અધર્મ પક્ષ નથી, પણુ ધર્મપક્ષ જ છે તેમ માનવામાં આવે છે. મુખ્ય પણાને લઇને જ શબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે. એવો ન્યાય છે. જેમ ચન્દ્રનું કથન કિરણોથી જ થાય છે. કલંકથી નહીં કેમકે તેનું કલંક કિરણો દ્વારા ઢંકાઇ જાય છે. તેથી આ પક્ષમાં અધર્મ, ધર્મથી પરાભૂત થઈ જાય

अधर्माऽपेक्षया धर्मबाहुल्यात् नाऽधर्मपक्षोयम् अपितु धर्मपक्ष एव गण्यते, प्राधान्येन व्यपदेशा भवन्तीति न्यायात्। यथा चन्द्रः किरणैरेव व्यपदिश्यते, न कलङ्केन। तत्कस्य हेतोः? किरणैः कलङ्कस्याऽभिभूतत्वात् तद्वदेतस्मिन् अपि पक्षेऽधर्मो धर्मैरभिभूतो भवति। एतस्य धर्मपक्षे एवाऽन्तर्भावः। येऽल्पेच्छा अल्पपरिग्रहवन्तो धार्मिकाः धर्मानुगाः उत्तमव्रतधारकाः तेऽत्र पक्षे समाविष्टा भवन्ति। ते पुरुषाः स्थूलप्राणातिपातेभ्यो निवृत्ताः, अनिवृत्ताश्च सूक्ष्मेभ्यः यन्त्रपीडनादिभिर्निवृत्ताः भवन्तीति। साम्प्रतमक्षरार्थः प्रतन्यते—

'अहावरे' अथाऽपरः 'तच्चस्स ठाणस्स' तृतीयस्य स्थानस्य 'मिस्सगस्स' मिश्रकस्य देशविरतस्य श्रावकस्य 'विभंगे' विभङ्गो विचारः 'एवमाहिज्जइ' एवं-वक्ष्यमाणप्रकारेणाऽऽख्यायते, 'इह खलु पाईणं वा४' इह खलु प्राच्यां वा, प्रतीच्यां वा, इत्यादिक्रमेण ज्ञातव्यम्, 'संतेगइया मणुस्सा भवंति' सन्त्येकतये–

लता होने से यह अधर्म पक्ष नहीं है, अपितु धर्मपक्ष ही गिना जाता है। प्रधानता को लेकर ही शब्द का प्रयोग किया जाता है, ऐसा न्याय है। जैसे चन्द्रमा का कथन किरणों से ही होता है, कलंक से नहीं, क्योंकि उसका कलंक किरणों के द्वारा ढक जाता है। इसी प्रकार इस पक्ष में अधर्म धर्म से अभिभूत हो जाता है, अतएव इसका धर्मपक्ष में ही अन्तर्भाव होता है। इस पक्ष में उनका समावेश होता है जो अल्प इच्छा और अल्प परिग्रह वाले, धार्मिक, धर्मानुगामी और उत्तम व्रतों के धारक होते हैं, वे पुरुष स्थूल प्राणातिपात आदि पापो से निवृत्त होते हैं, परन्तु सूक्ष्म पापों से निवृत्त नहीं होते। यन्त्र पीडन आदि पाप बहुल कृत्यों से भी निवृत्त होते हैं। अब शब्दार्थ लिखा जाता है–

तीसरे स्थान मिश्रपक्ष–देशविरत श्रावक का विचार आगे कहे अनुसार है–इस लोक में पूर्व, पश्चिम, दक्षिण और उत्तर दिशा में

છે. તેથી આ પક્ષનો ધર્મ પક્ષમાંજ અંતર્ભાવ થાય છે. જે અલ્પ ઇચ્છા, અને અલ્પ પરિગ્રહવાળા, ધાર્મિક, ધર્માનુગામી અને ઉત્તમ વ્રતોને ધારણ કરવાવાળા હોય છે, તે પક્ષમાં આનો સમાવેશ થાય છે. તે પુરૂષો સ્થૂળ પ્રાણાતિપાત વિગેરે પાપોથી નિવૃત્ત હોય છે, પરંતુ સૂક્ષ્મ પાપોથી નિવૃત્ત નથી હોતા યન્ત્ર (ઘાણીથી પીલવુ. દળવું વિગેરે) પીડન વિગેરે અધિક પાપવાળા કૃત્યોથી પણ નિવૃત્ત થતા નથી

હવે શબ્દાર્થ બતાવવામાં આવે છે.–ત્રીજા સ્થાન મિશ્ર પક્ષ–દેશવિરત શ્રાવકનો વિચાર આગળ કહ્યા પ્રમાણે છે. આ લોકમાં પૂર્વ, પશ્ચિમ દક્ષિણ

गतौ—यथावस्थितस्वरूपेण ज्ञातौ जीवाऽजीवौ यैस्ते तथाविधा भवन्ति, एवम् 'उव-लद्धपुण्णपावा' उपलब्धपुण्यपापा', उपलब्धे परमार्थतो ज्ञाते पुण्यपापे यैस्ते तथा-विधाः, तथा 'आसव-संवरवेयणाणिज्जराकिरियाहिगरणबंधमोक्खकुसला' आस्रव-संवरवेदनानिर्जराक्रियाऽधिकरणबन्धमोक्षकुशलाः, तत्र आस्रवः—आस्रवति—प्रविशति अष्टविधं कर्मसलिलं येन आत्मसरसि स आस्रवः—मिथ्यात्वाऽविरतिप्रमादकषाय-योगरूपः, संवरः—संव्रियते—निरुद्धयते आस्रवकर्म येन परिणामेन स तथा समिति गुप्तिभिरात्मसरसि आस्रवत्कर्मसलिलानां स्थगनमित्यर्थः' वेदना—प्रसिद्धैव, निर्जरा—निर्जरणम्—कर्मणां जीवप्रदेशेभ्यः परिशटनम्, क्रियाः—कायिक्यादिकाः, अधिकरणम्, अधिक्रियते नरकगतियोग्यतापन्नः प्राप्यते आत्मा येन तत् आत्मा-धिकरणं द्रव्यतः खड्गयन्त्रादि, भावतः क्रोधादि। बन्धः—जीवस्य कर्मपुद्गल-

---

रूप से ज्ञाता होते हैं। पुण्य-पाप के स्वरूप के जानकार होते हैं, आस्रव, संवर, निर्जरा, क्रिया, अधिकरण, बंध और मोक्ष के ज्ञान में कुशल होते हैं। जिसके द्वारा आत्मा रूपी सरोवर में कर्मरूपी जल आता है, उसे आस्रव कहते हैं। मिथ्यात्व, अविरति, प्रमाद, कषाय और योग आस्रव हैं। जिस परिमाण के द्वारा आस्रव का निरोध होता है, वह समिति, गुप्ति आदिरूप परिणाम संवर कहलाता है। तात्पर्य यह है कि आते हुए कर्म रूपी जल का रुक जाना संवर है। आत्म प्रदेशों से बद्ध कर्मों का देश से हटना निर्जरा है। कायिकी आदि पच्चीस प्रकार की सावद्य प्रवृत्ति को क्रिया कहते हैं। जिसके कारण आत्मा नरक या तिर्यचगति का अधिकारी बनता है, वह अधिकरण कहलाता है। अधिकरण के दो भेद हैं। द्रव्य से खड्ग या यंत्र आदि

જાણનારા હોય છે. પુણ્ય પાપના સ્વરૂપને જાણવા વાળા હોય છે આસ્રવ, સંવર, નિર્જરા, ક્રિયા, અધિકરણ, બંધ અને મોક્ષના જ્ઞાનમાં કુશળ હોય છે. જેના દ્વારા આત્મા રૂપી સરોવરમાં કર્મરૂપી જળ આવે છે, તેને આસ્રવ કહેવાય છે. જે પરિણામ દ્વારા આસ્રવનો નિરોધ થાય છે તે સમિતિ, ગુપ્તિ વિગેરે રૂપ પરિણામ સંવર કહેવાય છે તાત્પર્ય એ છે કે—આવતા એવા કર્મ રૂપી જળનું રોકાઇ જવું તે સંવર છે. આત્મ પ્રદેશોથી બદ્ધ તે કર્મોનું દેશથી હટવું તે નિર્જરા છે. કાયિકી વિગેરે પચ્ચીસ પ્રકારની સાવદ્ય પ્રવૃત્તિને ક્રિયા કહે છે જેના કારણે આત્મા નરક અથવા તિર્યંચ ગતિનો અધિકારી બને છે, તે અધિકરણ કહેવાય છે અધિકરણના બે ભેદ છે. દ્રવ્યથી ખડ્ગ અથવા યંત્ર વિગેરે અને ભાવથી ક્રોધ વિગેરે અધિકરણ

सम्बन्धः, मोक्षः-सकलकर्मक्षये सति जीवस्य कर्मसंयोगापादितरूपरहितस्य साद्य-पर्यवसानम्। 'असहेज्ज' असहायाः-बाह्यसहायरहिता अपि 'देवासुरनागसुवण्ण-जक्खरक्खसकिन्नरकिंपुरिसगरुलगंधव्वमहोरगाइएहिं देवगणेहिं' देवासुरनागसुवर्ण-यक्षराक्षसकिन्नरकिंपुरुषगरुडगन्धर्वमहोरगादिभिर्देवगणैः, तत्र-देवाः-वैमानिकाः, असुराः-असुरकुमाराः, नागाः-नागकुमाराः, सुवर्णकुमाराः-भवनपतिविशेषाः, यक्षराक्षसकिन्नरकिंपुरुषाः-व्यन्तरविशेषाः, गरुडाः-गरुडध्वजाः, गन्धर्वमहोरगाः -व्यन्तरविशेषाः तत्प्रभृतिभिर्देवगणैः 'निग्गंथाओ' निर्ग्रन्थात् 'पावयणाओ' प्रव-चनात् 'अणइक्कमणिज्जा' अनतिक्रमणीयाः भवन्ति ते श्रावकाः, साहाय्यरहिता अपि देवादिभिरपि प्रबलबलवीर्यतेजोभिरात्रिष्टैरपि प्रतिपन्थिभिः प्रचलिताः

और भाव से क्रोध आदि अधिकरण हैं। जीव और कर्मणवर्गणा के पुद्गलों का क्षीर-नीर के जैसा संबंध होना बन्ध है। समस्त कर्मों का क्षय होजाने पर आत्मा से कर्म वर्गणाओं का अन्त हो जाना और स्वाभाविक शुद्ध स्वरूप की उपलब्धि हो जाना मोक्ष आत्माकी सादि-अनन्त शुद्ध पर्याय है।

श्रावक आस्रव आदि इन सब के स्वरूप के ज्ञाता होते हैं। वे किसी की सहायता की अपेक्षा नहीं रखते अथवा यों कहना चाहिए कि असहाय होने पर भी देवता भी उन्हें निर्ग्रन्थप्रवचन से विचलित नहीं कर सकते। वैमानिक देव, असुरकुमार, नागकुमार, गरुडकुमार एवं सुपर्णकुमार नामक भवनपति देव तथा यक्ष राक्षस, किन्नर, किम्पुरुष गंधर्व एवं महोरग नामक व्यन्तर देव प्रबल शक्तिमान् होने पर भी श्रमणोपासकों को जिनशासन से चलायमान करने में समर्थ

છે. જીવ અને કાર્મણ વર્ગણાના પુદ્ગલોનું ક્ષીર અને નીરની માફક સંબંધ થવો તે બંધ છે. સમસ્ત કર્મોનો ક્ષય થવાથી આત્માથી કર્મવર્ગણાઓનો અંત થવો અને સ્વાભાવિક શુદ્ધ સ્વરૂપની ઉપલબ્ધિ થઈ જવી તે મોક્ષ છે. આ મોક્ષ આત્માના સાદી અનંત શુદ્ધ પર્યાયો છે.

શ્રાવક આસ્રવ વિગેરેના સમગ્ર સ્વરૂપને જાણવાવાળા હોય છે. તેઓ કોઈની પણ સહાયતાની અપેક્ષા રાખતા નથી, અથવા એમ કહેવું જોઈએ કે અસહાય હોવા છતાં પણ દેવો પણ તેઓને નિર્ગ્રન્થ પ્રવચનથી હટાવી શકતા નથી. વૈમાનિક દેવો, અસુરકુમારો નાગકુમાર, ગરૂડકુમાર, અને સુપર્ણકુમાર, નામના ભવનપતિ દેવો તથા યક્ષ રાક્ષસો કિન્નર, કિંપુરૂષ, ગંધર્વ અને મહોરગ નામના વ્યન્તર દેવ પ્રબળ શક્તિમાન્ હોવા છતાં પણ શ્રમણોપાસકોને જીનશાસનથી ચલાયમાન કરવામાં સમર્થ થઈ શકતાં નથી.

तीर्थंकरप्रवचनात् ते श्रावकाः न भवन्ति 'इणमेव निग्गंथे पावयणे' अस्मिन् नैर्ग्रन्थे प्रवचने 'णिस्संकिया' निश्शङ्किताः-संशयरहिताः 'णिक्कंखिया' निष्कांक्षिताः-परदर्शनीयस्पृहया वर्जिताः, 'निव्वितिगिच्छा' निर्विचिकित्साः-फलं प्रति सन्देहरहिताः 'लद्धट्ठा' लब्धार्थाः-लब्धाः परिज्ञाता अर्थाः-सूत्रार्थाः गुरूपदेशादयो यैस्ते लब्धार्थाः अर्थ श्रवणात्-'गहियट्ठा' गृहीतार्थाः-गृहीतः-सम्प्राप्तोऽर्थो यैस्ते गृहीतार्थाः-अर्थावधारणात् 'पुच्छियट्ठा' पृष्टार्थाः-गुरुभिः संदिग्धार्थस्य प्रश्नकरणात् 'विणिच्छियट्ठा' विनिश्चितार्थाः-सूत्रार्थविषयकनिश्चयवन्तः पदार्थानां विनिश्चयात् 'अभिगयट्ठा' अभिगतार्थाः-पृष्टार्थाधिगमात् 'अट्ठिमिंजा पेमाणुरागरत्ता' अस्थिमज्जाप्रेमानुरागरक्ताः, अस्थिमज्जास्वपि जैनप्रवचनानुरागेण रञ्जिता भवन्ति ते-अस्थिमज्जा-तद्गतो धातुविशेषः तासु प्रवचनानुरागेण रञ्जिताः-श्रावकाः, 'अयमाउसो' इदम्-आयुष्मन्! 'निग्गंथे पावयणे' नैर्ग्रन्थं प्रवचनम् 'अयं' अयम् 'अट्ठे' अर्थः, 'अयं परमट्ठे' अयं परमार्थः-मोक्षप्रापकः, जिनोदितसदुपदेश एव सर्वथा सत्यः, 'सेसे अणट्ठे' शेषम्-एतद्व्यतिरिक्तम् अनर्थम् 'उसियफलिहा'

नहीं हो सकते। वे निर्ग्रन्थप्रवचन में निःशंक होते हैं परकीय दर्शनों की अभिलाषा नहीं करते धर्मक्रिया के फल में संदेह नहीं करते। वे लब्धार्थ होते हैं अर्थात् गुरु के उपदेश से सूत्र एवं अर्थ को श्रवण करते हैं। श्रवण करके अर्थ को ग्रहण करते हैं। ग्रहण करने के पश्चात् यदि संदेह होता है तो गुरु से अर्थ पूछ लेते हैं। पूछ कर उसे सम्यक् प्रकार से निश्चित करलेते हैं और समग्रतया समझ लेते हैं। उनकी रग-रग में जिन प्रवचन के प्रति गहरा अनुराग होता है। उनकी श्रद्धा ऐसी होती है कि-'हे आयुष्मन्! यह निर्ग्रन्थ प्रवचन ही अर्थ है, यही परमार्थ है इसके अतिरिक्त सब अनर्थ हैं-अनर्थकारी हैं। ऐसा लोगों को उपदेश देते हैं वे स्फटिक के समान निर्मल अन्तःकरण वाले

તેઓ નિર્ગ્રન્થ પ્રવચનમાં નિશ્શંક હોય છે. પારકા દર્શનોની ઈચ્છા કરતાં નથી. ધર્મક્રિયાના ફળમાં સંદેહ કરતા નથી તેઓ લબ્ધાર્થ હોય છે. અર્થાત્ ગુરૂના ઉપદેશથી સૂત્ર અને અર્થનું શ્રવણ કરે છે. શ્રવણ કરીને અર્થને ગ્રહણ કરે છે. ગ્રહણ કર્યા પછી જો સંદેહ હોય તો ગુરૂને અર્થ પૂછી લે છે, પૂછીને તેને સારી રીતે નિશ્ચિત કરી લે છે. અને પૂરી રીતે સમજી લે છે. તેની રગે રગમાં જીન પ્રવચન પ્રત્યે ગાઢ અનુરાગ હોય છે તેઓની શ્રદ્ધા એવી હોય છે કે હે આયુષ્મન્ આ નિર્ગ્રન્થ પ્રવચન જ અર્થ છે. આજ પરમાર્થ છે. એ શિવાય બધું અનર્થ છે. અનર્થ કારક છે લોકોને એ પ્રમાણેનો આદેશ આપે છે. તેઓ સ્ફટિકની જેમ નિર્મલ અંતઃકરણવાળા હોય છે. તેઓના

उच्छ्रितस्फाटिकाः-स्फटिकवन्निर्मलान्तःकरणाः 'अवंगुयदुवारा' असंवृतद्वाराः-अप्रावृतद्वाराः दानार्थम् 'अचियत्तंतेउरपरघरपवेसा' असंमतान्तःपुरपरगृहप्रवेशाः-ते श्रावकाः राज्ञामन्तःपुरवत् परगृहप्रवेशं नेच्छन्ति, 'चाउद्दसट्ठमुद्दिट्ठपुण्णिमासिणीसु' चतुर्दश्यष्टम्युद्दिष्टपूर्णिमासु-एतासु तिथिषु 'पडिपुन्नं पोसहं सम्मं अणुपालेमाणा' प्रतिपूर्णं पौषधं-तदाख्यं क्रियाविशेषं सम्यगनुपालयन्तः 'समणे निग्गंथे' श्रमणान् निर्ग्रन्थान् 'फासुएसणिज्जेणं' प्रासुकैषणीयेन दोषविरहितेन 'असणपाणखाइमसाइमेणं' अशनपानखाद्यस्वाद्येन-चतुर्विधाहारेण 'वत्थपडिग्गह-कंबलपायपुंछणेणं' वस्त्रपरिग्रहकम्बलपादप्रोञ्छनेन-तत्र-वस्त्रं-प्रसिद्धम्, प्रतिग्रहः-पात्रादिः, कम्बलः, पादप्रोञ्छन-रजोहरणम् 'ओसहभेसज्जेणं' औषधभैषज्येन 'पीठफलगसेज्जासंथारएणं' पीठफलकशय्यासंस्थारकेण तत्र पीठम्-आसनम् फलकः-पाटविशेषः शय्या-बृहत्संस्तारकः पडिलाभेमाणा' प्रतिलाभयन्तः-एतानि वस्तूनि साधवे ददानाः 'बहूहिं' बहुभिः 'सीलव्वयगुणवेरमणपच्चक्खाणपोसहोववासेहिं' शीलव्रतगुणविरमणप्रत्याख्यानपौषधोपवासैः-तत्र-शीलानि-सामयिक

होते हैं। उनके द्वार दान के लिए सदा खुले रहते हैं वे इतने विश्वासपात्र होते हैं कि राजा के अन्तःपुर में प्रवेश करने पर भी कोई उन पर शंका नहीं करता तथापि राजा के अन्तःपुरमें तथा परगृह में वे श्रावक प्रवेश करने की इच्छा भी करते नहीं। अष्टमी, चतुर्दशी, अमावस्या और पूर्णिमा तिथियों में प्रतिपूर्ण पोषध व्रत का पालन करते हैं। वे निर्ग्रन्थ श्रमणों को प्रासुक (अचित्त) और एषणीय (निर्दोष) अशन, पान, खादिम और स्वादिम ये चार प्रकार का आहार प्रदान करते हैं, वस्त्र, पात्र कंबल, रजोहरण, औषध, भेषज पीठ-पाट, शय्या और संस्तारक दान

द्वारो दान माटे सदा खुल्ला रहे छे. तेओ एटला विश्वास पात्र होय छे के-राजाना अंतःपुरमां प्रवेश करवा छतां पण तेओना पर कोई शंका लावतुं नथी. तथापि राजाना अंतःपुरमां तथा परगृहमां ते प्रवेशवानी ईच्छा पण करता नथी. अष्टमी; चतुर्दशी, अमावस्या अने पुनम विगेरे तिथियोमां प्रतिपूर्ण पौषध व्रतनुं पालन करे छे. तेओ निर्ग्रन्थ श्रमणोने प्रासुक (अचित्त) अने एषणीय (निर्दोष) अशन, पान, खादिम अने स्वादिम रूप चार प्रकारनो आहार आपे छे. वस्त्र, पात्र, कंबळ, रजोहरण, औषध, भेषज, पीठ, पाट, शय्या-आस्तरण-पथारी. अने संस्तारकनुं दान करे छे. अर्थात् आपे छे. शीलव्रतोथी अर्थात् सामायिक देशावकाशिक, पोषध अने अतिथि संविभाग व्रतथी, पांच अणु व्रतोथी त्रण गुण व्रतोथी चार शिक्षाव्रतोथी,

देशावकाशिकपोषधातिथिसंविभागाख्यानि, व्रतानि-पञ्चाणुव्रतानि, गुणाः-त्रीणि-गुणव्रतानि-विरमणं-मिथ्यात्वान्निवर्तनम्-प्रत्याख्यान पर्वदिनेषु त्याज्यानां परित्याज्यानां परित्यागः, पोषधोपवासः-पोषं-पुष्टिं धर्मस्य वृद्धिं धत्ते इति पोषधः चतुर्दश्यष्टम्यामावास्यापूर्णिमादिपर्वदिनेषु अनुष्ठेयो धर्मविशेषः एभिः 'अहापरिग्गहिएहिं' यथापरिगृहीतैः- शास्त्रोक्तप्रकारपरिगृहीतैः यथोक्तोपवासादिभिः 'तवोकम्मेहिं' तपः कर्मभिः-अनशनादिनपः करणविशेषैः 'अप्पाणं भावेमाणा' आत्मानं भवयन्तः 'विहरंति' विहरन्ति, तथाविधाः श्रावकाः 'ते णं एयारूवेणं' ते खलु एतद्रूपेण 'विहारेणं विहरमाणा' विहारेण विहरन्तः-मोक्षमार्गे विचरन्तः 'बहूइं वासाइं' बहूनि वर्षाणि 'समणोवासगपरियागं' श्रमणोपासकपर्यायम् 'पाउणंति' पालयन्ति, 'पाउणित्ता' पालयित्वा 'आबाहंसि उप्पन्नंसि वा' आबाधायाम्-रोगातङ्के उत्पन्नायां वा 'अणुप्पन्नंसि वा' अनुत्पन्नायां वा 'बहूइं' भत्ताइं पच्चक्खायंति' बहूनि भक्तानि प्रत्याख्यान्ति प्रत्याख्याय-बहुकालपर्यन्तम् अनशनं कृत्वा 'बहूइं भत्ताइं अणसणाए छेदेंति' बहूनि भक्तानि-अनशनया छेदयन्ति 'बहूइं भत्ताइं अणसणाए छेयइत्ता' बहूनि भक्तानि अनशनया छेदयित्वा 'आलोइयपडिक्कंता समाहिपत्ता' आलोचितप्रति

करते हैं। शीलव्रतों से अर्थात् सामायिक, देशावकाशिक, पोषध और अतिथि संविभाग व्रत से पांच अणुव्रतों से, तीन गुणव्रतों से, चार शिक्षाव्रतो से तथा पोषधोपवास से और शास्त्रोक्त विधि के साथ ग्रहण किये हुए अनशन आदि तपश्चरणों से अपनी आत्मा को भावित करते हुए विचरते हैं।

वे श्रावक इसप्रकार की प्रवृत्ति करते हुए अर्थात् मोक्षमार्ग में विचरण करते हुए बहुत वर्षों तक श्रमणोपासक पर्याय में रहकर किसी प्रकार का रोग या आतंक उत्पन्न होने पर अथवा उत्पन्न न होने पर भी बहुसंख्यक भक्तों (भोजनों) का प्रत्याख्यान करते हैं अर्थात् लम्बे समयतक अनशन करते हैं और फिर आलोचना तथा प्रतिक्रमण

તથા પોષધોપવાસથી અને શાસ્ત્રોક્ત વિધિ સાથે ગ્રહણ કરવામાં આવેલ અનશન વિગેરે તપશ્ચરણોથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા વિચરે છે.

તે શ્રાવકો આવા પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરે છે. અર્થાત્ મોક્ષ માર્ગમાં વિચરણ કરતા થકા ઘણા વર્ષો સુધી શ્રમણોપાસક પર્યાયમાં રહીને કોઈ પણ પ્રકારના રોગો અથવા આતંક ઉત્પન્ન થાય ત્યારે અથવા ઉત્પન્ન ન થાય તો પણ અનેક પ્રકારના ભક્તો (આહાર-ભોજન) નું પ્રત્યાખ્યાન કરે છે. અર્થાત્ લાંબા સમય સુધી અનશન કરે છે. અને તે પછી આલોચના તથા પ્રતિક્રમણ

कृत्वाः समाधिप्राप्ताः—संस्तारकं पूरयित्वा स्वकीयं पापमालोच्य प्रतिक्रमणं च कृत्वा समाधिं प्राप्य 'कालमासे कालं किच्चा' कालमासे कालं कृत्वा—कालावसरे कालं प्राप्य 'अन्नयरेसु देवलोगेसु देवत्ताए उववत्तारो भवंति' अन्यतरेषु देवलोकेषु देवत्वाय उपपत्तारो भवन्ति—कालं कृत्वा देवलोकं गच्छन्ति, 'तं जहा' तद्यथा—'महड्ढिएसु महज्जुइएसु जाव महासोक्खेसु' महर्द्धिकेषु महाद्युतिकेषु यावद् महासौख्येषु अत्र यावत्पदेन एतेषां ग्रहणम् 'महड्ढिया' महर्द्धिकाः—विशिष्टविमानपरिवारादियुक्ताः 'महज्जुइया' महाद्युतिकाः—विशिष्टशरीराभरणादिप्रभाभास्वराः 'महाबलाः—विशिष्टबलशालिनः 'महासोक्खा' महासौख्याः—विशिष्टसुखसंपन्नाः एतादृशगुणविशिष्टेषु 'सेसं तहेव जाव' शेषं तथैव यावत्, पूर्वप्रकरणे यावन्तो गुणाः—विशेषणप्रकाराः देवलोकस्य प्रदर्शिता स्तावद्विशेषणवत्सु देवलोकेषु गच्छ

करके, समाधि को प्राप्त होकर, संथारा समाप्त करके, यथाकाल देहोत्सर्ग (शरीरत्याग) करके किसी भी देवलोक में देवरूप में उत्पन्न होते हैं।

वे देव लोक दीर्घकालीन स्थिति वाले महान् द्युति से युक्त यावत् महान् सुखप्रद होते हैं। यहाँ 'यावत्' पद से इन विशेषणों को ग्रहण करना चाहिए—महर्द्धिक अर्थात् विशिष्ट विमान परिवार आदि से युक्त, महाद्युतिक अर्थात् विशेष प्रकार की शरीर आभरण आदि की प्रभा वाले, महाबल और महासुखसाधनों से सम्पन्न होते हैं। इस से पहले वाले प्रकरण में देवलोकों के जो गुण कहे गए हैं, उन सब को यहां भी समझ लेना चाहिए। पूर्वोक्त श्रावक ऐसे देवलोकों मे उत्पन्न होते हैं।

કરીને સમાધિને પ્રાપ્ત થઈને સંથારો સમાપ્ત કરીને યથા કાળ દેહોત્સર્ગ (શરીર ત્યાગ) કરીને કોઈ પણ દેવ લોકમાં દેવ પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે.

તે દેવ લોક લાંબા કાળની સ્થિતિવાળા મહાન્ દ્યુતિથી યુક્ત યાવત્ મહાન્ સુખને આપવા વાળા હોય છે. અહિંયાં યાવત્પદથી આ નીચે આપવામાં આવેલ વિશેષણો ગ્રહણ કરવા જોઈએ મહર્દ્ધિક—અર્થાત્ વિશેષ પ્રકારના વિમાન પરિવાર વિગેરેથી યુક્ત, મહાદ્યુતિક—અર્થાત્ વિશેષ પ્રકારના શરીરના આભૂષણો વિગેરેની પ્રભાવાળા, મહા બળ અને મહા સુખ સાધનોથી યુક્ત હોય છે. આનાથી પહેલાના પ્રકરણમાં દેવ લોકોના જે ગુણો કહ્યા છે, તે બધાને અહિયાં પણ સમજી લેવા જોઈએ. પૂર્વોક્ત શ્રાવક એવા દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

न्ति, 'एस ठाणे आयरिए' इदं स्थानमार्यम्-आर्यपुरुषैः समाचरितम् 'जाव एगंत सम्मे साहू' यावद् एकान्तसम्यक् साधु, अत्र यावत्पदेन-केवलं परिपूर्णं संशुद्धं सिद्धिमार्गं मोक्षमार्गं निर्वाणमार्गं सर्वदुःखप्रहीणमार्गम्, एकान्ततः समीचीनं न तु कदाचित् साधु-कदाचिदसाधु इत्येवं रूपेण संदिग्धम् 'तच्चस्स ठाणस्स मिस्सगस्स विभंगे एवं आहिए' तृतीयस्य स्थानस्य मिश्रकस्य मिश्रकाऽपरनाम्न एवं विभङ्गः-विचार आख्यातो भवति 'अविरइं पडुच्च बाले आहिज्जइ' अविरतिं प्रतीत्य बाल आख्यायते 'विरइं पडुच्च पंडिए आहिज्जइ' विरतिं प्रतीत्य पण्डित इत्याख्यायते, अयमाशयः-मिश्रस्थानाधिकारी-अविरत्यपेक्षया बाल इति कथ्यते, विरत्यपेक्षया च पण्डित इति भण्यते, उभयाऽपेक्षया बालपण्डित इति भण्यते 'विरयाविरइं पडुच्च बालपंडिए आहिज्जइ' विरत्यविरती प्रतीत्य बालपण्डित

यह मिश्रस्थान आर्य पुरुषों द्वारा आचरित है यावत् एकान्त सम्यक् है अच्छा है। यहां 'यावत्' पद से इन विशेषणों को समझ लेना चाहिए-केवल, परिपूर्ण, संशुद्ध, सिद्धिमार्ग, मोक्षमार्ग, निर्याणमार्ग, निर्वाणमार्ग, समस्त दुःखों के विनाश का मार्ग। इनकी व्याख्या पूर्ववत् समझ लेनी चाहिए।

तृतीय स्थान मिश्र पक्ष का विचार इस प्रकार कहा गया है। इस स्थान में आंशिक (देश से) अविरति और आंशिक (देश से) विरति कही गई है। अतः इस स्थान वाले अविरति की अपेक्षा से बाल और विरति की अपेक्षा से पण्डित कहलाते हैं। दोनों की अपेक्षा से उन्हें 'बाल-पण्डित' कहते हैं।

આ મિશ્રસ્થાન આર્ય પુરૂષો દ્વારા આચરેલ હોય છે. યાવત્ એકાન્ત સમ્યક્ છે. સુંદર છે. અહિયાં યાવત્ શબ્દથી આ વિશેષણો સમજી લેવા. કેવળ, પરિપૂર્ણ, સંશુદ્ધ, સિદ્ધિ માર્ગ, મોક્ષ માર્ગ, નિર્યાણ માર્ગ, નિર્વાણ માર્ગ, સઘળા દુઃખોના વિનાશનો માર્ગ આ બધા પદોની વ્યાખ્યા પહેલાં કહેવામાં આવી ગયેલ છે, તે પ્રમાણે સમજી લેવી જોઈએ

ત્રીજા સ્થાન મિશ્ર પક્ષનો વિચાર આ પ્રમાણે કહેવામાં આવેલ છે. આ સ્થાનમાં આંશિક (દેશથી) અવિરત અને આંશિક (દેશથી) વિરત કહેલ છે. તેથી આ સ્થાનવાળા અવિરતિની અપેક્ષાથી બાળ અને વિરતિની અપેક્ષાથી પંડિત કહેવાય છે. બન્નેની અપેક્ષાથી તેઓને બાલપંડિત કહે છે.

आख्यायते, 'तत्थ णं जा सा सव्वओ अविरई एस ठाणे आरंभठाणे अणारिए' तत्र खलु या सा सर्वतोऽविरतिः इदं स्थानमारम्भस्थानमनार्यम् 'जाव असव्वदुक्ख पहीणमग्गे एगंतमिच्छे असाहू' यावदसर्वदुःखप्रहीणमार्गमेकान्तमिथ्या असाधु। 'तत्थ णं जा सा सव्वओ विरई' तत्र या सा सर्वतो विरतिः 'एस ठाणे अणारंभट्ठाणे आरिए' इदं स्थानमनारम्भस्थानमार्यम्, 'जाव सव्वदुक्खपहीणमग्गे एगंतसम्मे साहू' यावत् सर्वदुःखप्रहीणमार्गमेकान्तसम्यक् साधु 'तत्थ णं जा सा सव्वओ विरयाविरई' तत्र ये ते सर्वतो विरत्यविरती 'एस ठाणे आरंभ णो आरंभट्ठाणे' इदं स्थानमारम्भनोआरम्भस्थानम् 'एसठाणे आरिए' इदं स्थानमार्यम्, 'जाव सव्वदुक्खपहीणमग्गे एगंतसम्मे साहू' यावत्सर्वदुःखप्रहीणमार्गम्-एकान्त-सम्यक् साधु ॥सू २४=३९।

मूलम्—एवमेव समणुगम्ममाणा इमेहिं चेव दोहिं ठाणेहिं समोयरंति, तं जहा—धम्मे चेव अधम्मे चेव उवसंते चेव अणुवसंते चेव, तत्थ णं जे से पढमस्स ठाणस्स अधम्मपक्खस्स विभंगे एवमाहिए, तत्थ णं इमाइं तिन्नि तेवट्ठाइं पावादुयसयाइं

इन तीनों स्थानों में सर्वथा अविरति का स्थान आरंभ का स्थान है। यह स्थान सर्वथा अनार्य है यावत् समस्त दुःखों के विनाश का मार्ग नहीं है। एकान्तत्याज्य है, असाधु-असमीचन है। इनमें जो सर्व विरति का स्थान है, वह अनारम्भ का स्थान है आर्य है यावत् दुःखों के विनाश का मार्ग है, एकान्ततः सम्यक् एवं साधु है। तीसरा जो देशविरतिस्थान है, वह अरंभ एवं नो आरंभ का स्थान है, यह भी आर्यस्थान है यावत् समस्त दुःखों के विनाश का मार्ग है। एकान्त सम्यक् और साधु है ॥२४॥

આ ત્રણે સ્થાનેમાં સર્વથા અવિરતિનું સ્થાન આરભસ્થાન છે આ સ્થાન સર્વથા અનાર્ય છે યાવત્ સમસ્ત દુઃખોના વિનાશનો માર્ગ નથી. તે એકાન્ત ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે અસાધુ અસમીચીન છે. તેમાં જે સર્વ વિરતિનું સ્થાન છે તે અનારમ્ભનુ સ્થાન છે આર્ય છે. યાવત્ સમસ્ત દુઃખોના વિનાશનો માર્ગ છે એકાન્ત સમ્યક્ અને સાધુ છે. ત્રીજું જે દેશવિરતિ સ્થાન છે તે આરંભ અને નો આરભનું સ્થાન છે આપણ આર્યસ્થાન યાવત સમસ્ત દુઃખોના વિનાશનો માર્ગ છે એકાન્ત સમ્યક્ અને સાધુ છે. ॥સૂ. ૨૪॥

भवंतीति मक्खायाइं, तं जहा-किरियावाईणं अकिरियावाईणं अन्नाणियवाईणं वेणइयवाईणं, तेऽवि परिनिव्वाणमाहंसु, तेऽवि मोक्खमाहंसु तेऽवि लवंति सावगो। तेऽवि लवंति सावइत्तारो ॥सू० २५॥४०॥

छाया—एवमेव समनुगम्यमानाः अनयोरेव द्वयोः स्थानयोः सम्पतन्ति तद्यथा धर्मे चैव अधर्मे चैव उपशान्ते चैव अनुपशान्ते चैव, तत्र खलु योऽसौ प्रथमस्य स्थानस्य अधर्मपक्षस्य विभङ्ग एवमाख्यातः तत्र खलु अमूनि त्रीणि त्रिषष्टानि प्रावादुकशतानि भवन्ति-इत्याख्यातानि, तद्यथा-क्रियावादिनामक्रियावादिनामज्ञानवादिनां विनयवादिनाम्। तेऽपि परिनिर्वाणमाहुः, तेऽपि मोक्षमाहुः, तेऽपि लपन्ति श्रावकान्। तेऽपि लपन्ति श्रावयितारः ॥ सू०२६=४० ॥

टीका—'एवमेव समणुगम्ममाणा' एवमेव समनुगम्यमानाः-ख्याप्यमानाः-संक्षेपतो विचार्यमाणाः सर्वे पन्थानः 'इमेहिं चेव दोहिं ठाणेहिं समोयरंति' अनयोरेव धर्माधर्मयोः द्वयोः स्थानयोः संपतन्ति, 'तं जहा' तद्यथा-धम्मे चेव-अधम्मे चेव' धर्मे चैव अधर्मे चैव 'उवसंते चेव अणुवसंते चेव' उपशान्ते चैव-अनुपशान्ते चैव धर्मपक्षे अधर्मपक्षे एव सर्वमतानामन्तर्भावो भवति, इति ताभ्यां भिन्नपक्षस्य न संभवः, 'तत्थ णं जे से पढमस्स ठाणस्स अधम्मपक्खस्स विभंगे एवमाहिए' तत्र-तस्मिन् पक्षे-एतेषां' प्रावादुक-प्रवादानां समावेशस्तत्राह-'तत्थ' इत्यादि। तत्र-योऽसौ प्रथमस्य स्थानस्याऽधर्मपक्षस्य विभङ्ग एवमाख्यातः प्रथमपक्षस्य पूर्वं

'एवमेव समणुगम्ममाणा' इत्यादि।

टीकार्थ—यदी संक्षेप से कहा जाय तो सभी पक्ष इन दो स्थानों में अन्तर्गत हो जाते हैं, यथा-धर्म में और अधर्म में, उपशान्त में और अनुपशान्त में। तात्पर्य यह है कि परस्पर विरुद्ध धर्म पक्ष और अधर्म पक्ष में ही सब पक्षों क समावेश हो जाता है। इन दो से भिन्न तीसरा कोई पक्ष सम्भव नहीं है।

'एवमेव समणुगम्ममाणा' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—જો સંક્ષેપથી કહેવામાં આવે તો સઘળા પક્ષો આ બે સ્થાનોમાં અંતર્ગત થઈ જાય છે. જેમકે—ધર્મમાં અને અધર્મમાં ઉપશાન્તમા અને અને અનુપશાન્તમાં તાત્પર્ય એ છે કે-પરસ્પર વિરૂદ્ધ ધર્મ પક્ષ અને અધર્મ પક્ષમાં જ સઘળા પક્ષોનો સમાવેશ થઇ જાય છે. આ બે પક્ષથી ભિન્ન ત્રીજો કોઈ પક્ષ સમ્ભવિત નથી.

यादृशो विस्तारेण विचारः कृतः 'तत्थ णं इमाइं तिन्नि तेवट्ठाइं' तत्राऽमूनि त्रीणि त्रिषष्टानि त्रिषष्ट्यधिकानि, 'पावादुयसयाइं भवंतीति मक्खायाइं' प्रावादुकशतानि भवन्ति इत्याख्यातानि प्रथममधर्मपक्षे त्रिषष्ट्यधिकत्रीणि शतानि-तेषामन्तर्भावो भवतीति पूर्वाचार्यैः कथितम् 'तं जहा' तद्यथा-'किरियावाईणं अकिरियावाईणं अन्नाणियवाईणं 'वेणइयवाईणं' क्रियावादिनाम्-अक्रियावादिनाम् अज्ञानवादिनाम् विनयवादिनाम् एते परस्परं विवदमाना वादिनः भवन्ति 'ते वि' तेऽपि 'परिन्निव्वाणमाहंसु' परिनिर्वाणमाहुः 'ते वि मोक्खमाहंसु' तेऽपि मोक्षमाहुः ते सर्वेऽपि वादिनो मोक्षवादिनो भवन्ति, तथा-'ते लवंति सावगे' तेऽपि लपन्ति श्रावकान्-तेऽपि स्वधर्मस्योपदेशं स्व-स्वमतावलम्बिभ्यः कुर्वन्ति। 'ते वि लवंति सावइत्तारो' तेऽपि श्रावयितारो लपन्ति-स्वकीयधर्मस्योपदेष्टारो भवन्तीति सू. २५=४०

मूलम्-ते सव्वे पावाउया आदिगरा धम्माणं णाणापन्ना णाणाछंदा णाणासीला णाणादिट्ठी णाणारुई णाणारंभा णाणाज्झवसाणसंजुत्ता एगं महं मंडलिबंधं किच्चा सव्वे एगओ चिट्ठंति। पुरिसे य सागणियाणं इंगलाणं पाइं बहुपडिपुन्नं अओमएणं संडासएणं गहाय ते सव्वे पावाउए आइगरे धम्माणं णाणापन्ने जाव णाणाज्झवसाणसंजुत्ते एवं वयासी-हं भो पावाउवा! आइगरा धम्माणं णाणापन्ना जाव णाणा अज्झवसाण-

---

पहले अधर्मस्थान का जो विचार किया गया है उसमें तीन सौ त्रेसठ वादियों (पाखंडियों) का अन्तर्भाव हो जाता है, ऐसा पूर्वाचार्यों ने कहा है। वे वादी इस प्रकार हैं-क्रियावादी अक्रियावादी, अज्ञानिक-अज्ञानवादी और विनयवादी। यह सब परस्पर में विवाद करने वाले वादी हैं। वे भी मोक्ष की प्ररूपणा करते हैं तथा अपने-अपने मतावलम्बियों को धर्म का उपदेश करते हैं ॥२५॥

પહેલા અધર્મ સ્થાનનો જે વિચાર કરવામાં આવેલ છે. તેમાં ત્રણસો ત્રેસઠ વાદિયો (પાખંડિયો) નો અંતર્ભાવ થઈ જાય છે, એ પ્રમાણે પૂર્વાચાર્યોએ કહેલ છે. તે વાદીયો આ પ્રમાણે છે.-ક્રિયાવાદી, અક્રિયાવાદી, અજ્ઞાનિક,-અજ્ઞાનવાદી અને વિનયવાદી છે. તેઓ પણ મોક્ષની પ્રરૂપણા કરે છે. તથા પોત પોતાના મતને અનુસરનારાઓને ધર્મનો ઉપદેશ આપે છે. ॥૨૫॥

संजुत्ता। इमं ताव तुब्भे सागणियाणं इंगालाणं पाइं बहुपडिपुन्नं गहाय मुहुत्तगं मुहुत्तगं पाणिणा धरेह, णो बहु संडासगं संसारियं कुज्जा णो बहु अग्गिथंभणियं कुज्जा णो बहुसाहम्मियवेयावडियं कुज्जा णो बहु परधम्मियवेयावडियं कुज्जा उज्जुया णियागपडिवन्ना अमायं कुव्वमाणा पाणिं पसारेह, इति वुच्चा से पुरिसे तेसिं पावादुयाणं तं सागणियाणं इंगालाणं पाइं बहुपडिपुन्नं अओमएणं संडासएणं गहाय पाणिसु णिसिरइ, तए णं ते पावादुया आइगरा धम्माणं णाणापन्ना जाव णाणाअज्झवसाण संजुत्ता पाणिं पडिसाहरंति, तए णं से पुरिसे सव्वे पावाउए आइगरे धम्माणं जाव णाणाज्झवसाणसंजुत्ते एवं वयासी—हं भो पावादुया! आइगरा धम्माणं णाणापन्ना जाव णाणाज्झवसाणसंजुत्ता! कम्हा णं तुब्भे पाणिं पडिसाहरह?, पाणिं नो डहिज्जा, दड्ढे किं भविस्सइ?, दुक्खं दुक्खंति मन्नमाणा पाणिं पडिसाहरह, एस तुला एस पमाणे एस समोसरणे, पत्तेयं तुला पत्तेयं पमाणे पत्तेयं समोसरणे, तत्थ णं जे ते समणा माहणा एवमाइक्खंति जाव परूवेंति—सव्वे पाणा जाव सव्वे सत्ता हंतव्वा अज्जावेयव्वा परिघेतव्वा परितावेयव्वा किलामेयव्वा उद्दवेयव्वा, ते आगंतु छेयाए ते आगंतु भेयाए जाव ते आगंतुजाइजरामरणजोणिजम्मणसंसारपुव्वभवगब्भवासभवपवंचकलंकलीभागिणो भविस्संति, ते बहूणं दंडणाणं बहूणं मुंडणाणं तज्जणाणं तालणाणं अदु बंधणाणं जाव घोलणाणं

माइमरणाणं पिइमरणाणं भाइमरणाणं भगिणीमरणाणं भज्जा-पुत्तधूतसुण्हामरणाणं दारिद्दाणं दोहग्गाणं अप्पियसंवासाणं पियविप्पओगाणं बहूणं दुक्खदोम्मणस्साणं आभागिणो भविस्संति, अणादियं च णं अणवयग्गं दीहमद्धं चाउरंतसंसार-कंतारं भुज्जो भुज्जो अणुपरियट्टिस्संति, ते णो सिज्झिस्संति णो बुज्झिस्संति जाव णो सव्वदुक्खाणं अंतं करिस्संति, एस तुला एस पमाणे एस समोसरणे पत्तेयं तुला पत्तेयं पमाणे पत्तेयं समोसरणे। तत्थ णं जे ते समणा माहणा एवमाइक्खंति जाव एवं परूवेंति—सव्वे पाणा सव्वे भूया सव्वे जीवा सव्वे सत्ता ण हंतव्वा ण अज्जावेयव्वा ण परिघेत्तव्वा ण उद्दवेयव्वा ते णो आगंतु छेयाए ते णो आगंतु भेयाए जाव जाइजरामरण-जोणिजम्मणसंसारपुणब्भवगब्भवासभवपवंचकलंकली-भागिणो भविस्संति, ते णो बहूणं दंडणाणं जाव णो बहूणं मुंडणाणं जाव बहूणं दुक्खदोम्मणस्साणं णो भागिणो भविस्संति, अणादियं च णं अणवयग्गं दीहमद्धं चाउरंतसंसार-कंतारं भुज्जो भुज्जो णो अणुपरियट्टिस्संति, ते सिज्झिस्संति जाव सव्वदुक्खाणं अंतं करिस्संति ॥सू० २६॥४१॥

छाया—ते सर्वे प्रावादुकाः आदिकराः धर्माणां नानाप्रज्ञाः नानाच्छन्दसो नानाशीलाः नानादृष्टयो नानारुचयः नानारम्भाः नानाऽध्यवसानसंयुक्ताः एकं महान्तं मण्डलिबन्धं कृत्वा सर्वे एकतस्तिष्ठन्ति पुरुषश्चैकः साग्निकानाम् अङ्गाराणां पात्रीं बहुप्रतिपूर्णाम् अयोमयेन संदंशकेन गृहीत्वा तान् सर्वान् प्रावादुकान् आदिकरान् धर्माणां नानाप्रज्ञान् यावद् नानाऽध्यवसानसंयुक्तान् एवमवादीत् हंहो प्रावादुकाः! आदिकराः धर्माणां नानाप्रज्ञाः यावन्नानाऽध्यवसानसंयुक्ताः।

इमां तावद् यूयं साग्निकानामङ्गाराणां पात्रीं बहुप्रतिपूर्णां गृहीत्वा मुहूर्तकं मुहूर्तकं पाणिना धरत नो बहुसंदंशकं सांसारिकं कुरुत नो अग्निस्तम्भनं कुरुत नो बहु साधर्मिकवैयावृत्त्यं कुरुत नो बहुपरधार्मिकवैयावृत्त्यं कुरुत ऋजुकाः नियागप्रतिपन्नाः अमायां कुर्वाणाः पाणिं प्रसारयत। इत्युक्त्वा स पुरुषः स्तेषां प्रावादुकानां तां साग्निकानामङ्गाराणां पात्रीं बहुप्रतिपूर्णाम् अयोमयेन संदंशकेन गृहीत्वा पाणिषु निसृजति, ततः खलु ते प्रावादुका आदिकराः धर्माणां नानाप्रज्ञा यावन्नानाऽध्य- वसानसंयुक्ताः पाणिं प्रतिसंहरन्ति ततः खलु स पुरुषः तान् सर्वान् प्रावादुकान् आदिकरान् धर्माणां यावद् नानाऽध्यवसानसंयुक्तान् एवमवादीत्, हंहो प्रावादुकाः! आदिकराः धर्माणां नानाप्रज्ञाः यावन्नानाऽध्यवसानसंयुक्ताः! कस्मात् खलु यूयं पाणिं प्रतिसंहरथ पाणिं नो दहेत्, दग्धे किं भविष्यति? दुःखं दुःखमिति–मन्य- मानाः पाणिं प्रतिसंहरथ, एषा तुला एतत् प्रमाणम् एतत् समवसरणम् प्रत्येकं तुला प्रत्येकं प्रमाणं प्रत्येकं समवसरणम्। तत्र ये ते श्रमणाः माहनाः एवमा- ख्यान्ति यावत् प्ररूपयन्ति सर्वे प्राणाः यावत् सर्वे सत्त्वाः हन्तव्या आज्ञापयितव्याः परिग्रहीतव्याः परितापयितव्याः क्लेशयितव्याः उपद्रावयितव्याः, ते आगामिनि छेदाय ते आगामिनि भेदाय यावत् ते आगामिनि जातिजरामरणयोनिजन्मसंसार- पुनर्भवगर्भवासभवप्रपञ्चकलंकलीभागिनो भविष्यन्ति। ते बहूनां दण्डनानां बहूनां मुण्डनानां तर्जनानां ताडनाना मुदुबन्धनानां यावद् घोलनानां मातृमर- णानां पितृमरणानां भ्रातृमरणानां भगिनीमरणानां भार्यापुत्रदुहितृस्नुषामरणानां दारिद्र्याणां दौर्भाग्यानामप्रियसहवासानां प्रियविप्रयोगानां बहूनां दुःखदौर्मनस्या- नामाभागिनो भविष्यन्ति, अनादिकं च खलु अनवदग्रं दीर्घमध्वं चातुरन्तसंसार- कान्तारं भूयो भूयः अनुपर्यटिष्यन्ति, ते नो सेत्स्यन्ति नो भोत्स्यन्ति यावन्नो सर्वदुःखानामन्तं करिष्यन्ति। एषा तुला एतत् प्रमाण मेतत् समवसरणम्, प्रत्येकं तुला प्रत्येकं प्रमाणं प्रत्येकं समवसरणम्। तत्र खलु ये ते श्रमणाः माहनाः एवमा- ख्यान्ति यावदेवं प्ररूपयन्ति सर्वे प्राणाः सर्वाणि भूतानि सर्वे जीवाः सर्वे सत्त्वाः न हन्तव्याः नाज्ञापयितव्याः न परिग्रहीतव्याः नोपद्रावयितव्याः ते नो आगा- मिनि छेदाय ते नो आगामिनि भेदाय यावज्जातिजरामरणयोनिजन्मसंसारपुन- र्भवगर्भवासभवप्रपञ्चकलंकलीभागिनो भविष्यन्ति। ते नो बहूनां दण्डनानां यावन्नो बहूनां मुण्डनानां यावद् बहूनां दुःखदौर्मनस्यानां नो भागिनो भविष्यन्ति। अनादिकं च खलु अनवदग्रं च दीर्घमध्वं चातुरन्तसंसारकान्तारं भूयो भूयः नो अनुपर्यटिष्यन्ति। ते सेत्स्यन्ति ते भोत्स्यन्ति यावत् सर्वदुःखानामन्तं करिष्यन्ति ॥सू० २८॥४१॥

टीका—सर्वधर्माणां प्रधानभूतो धर्मोऽहिंसाधर्मः स च सर्वशास्त्राणां सारभूत इति द्योतयितुं युक्तिपूर्वकं षड्विंशतितमं सूत्रमाह-'ते सव्वे' इत्यादि। 'ते सव्वे' ते सर्वे 'पावाउया' प्रावादुकाः-अन्यमताऽवलम्बिनो ये सर्वज्ञप्रतिपादितमागमं न मन्यन्ते तेषां नाम प्रावादुका स्ते संख्यया त्रिषष्ट्यधिकत्रिशतसंख्यकाः, आदिकराः, एते वादिनः एवं वदन्ति वयमेव धर्मस्यादिकर्तारः, केषामिमे आदिकरास्तत्राह-'धम्माणं' धर्माणाम्, ते कथंभूतास्तत्राह-'णाणापन्ना' नानाप्रज्ञाः-अनेकप्रकारकमतिमन्तः 'णाणाछंदा' नानाछन्दसोऽनेकप्रकारकाऽभिप्रायवन्तः, 'णाणासीला' नानाशीलाः-नानाव्रतवन्तः 'णाणादिट्ठी' नानादृष्टयः-नानादृष्टिः-दर्शनं येषां ते तथा, 'णाणारुई' नानारुचयः नानाऽभिप्रायवन्तः 'णाणारंभा' नानारम्भाः-अनेकप्रकारकाऽऽरम्भसमारम्भकर्तारः 'णाणाज्झवसाणसंजुत्ता' नानाऽध्यवसानसंयुक्ताः-अनेकप्रकारकनिश्चयवन्तः 'एगं महं मंडलिबंधं किच्चा

अहिंसाधर्म सब धर्मों में प्रधान है और वही समस्त शास्त्रों का सार है। इस तथ्य को प्रकट करने के लिए युक्ति पूर्वक छब्बीसवां सूत्र कहते है 'ते सव्वे' इत्यादि।

टीकार्थ—जो अन्य मत का अवलम्बन करने वाले और सर्वज्ञ के द्वारा प्रतिपादित आगम को न मानने वाले वादी हैं, उन्हें यहां प्रावादुक कहा है। संख्या में वे तीन सौ त्रेसठ हैं। उनका यह कहना है, कि हम ही धर्मों की आदि करने वाले हैं। वे नाना प्रकार की प्रज्ञा वाले है अर्थात् उनकी समझ परस्पर विरोधी होने से अनेक प्रकार की है। उनके अभिप्राय, शील व्रत, दर्शन और रुचि भी नाना प्रकार की हैं। वे अनेक प्रकार के आरंभ समारंभ किया करते हैं। और उनके निश्चय भी अनेक प्रकार के होते हैं।

અહિંસા ધર્મ સઘળા ધર્મોમાં પ્રધાન—મુખ્ય છે. અને એજ શાસ્ત્રોનો સાર છે. આ સત્ય-તથ્યને બતાવવા માટે યુક્તિ પૂર્વક છવ્વીસમું સૂત્ર કહેવામાં આવે છે-'તે સવ્વે' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—જેઓ અન્ય મતનું અવલમ્બન કરવાવાળા અને સર્વજ્ઞ દ્વારા પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલા આગમને ન માનવાવાળા વાદી છે. તેઓને અહિયાં 'પ્રાવાદુક' કહેલ છે. તેઓ ત્રણસોને ત્રેસઠની સંખ્યામાં છે તેઓનું કહેવું એ છે કે-અમે જ ધર્મની આદી કરવા વાળા છીએ તેઓ અનેક પ્રકારની પ્રજ્ઞાવાળા છે. અર્થાત્ તેઓની સમજણ પરસ્પર વિરોધી હોવાથી અનેક પ્રકારની છે. તેઓનો અભિપ્રાય શીલ-વ્રત દર્શન અને રૂચિ પણ અનેક પ્રકારની છે. તેઓ અનેક પ્રકારનો આરમ્ભ સમારંભ કર્યા કરે છે. અને તેઓનો નિશ્ચય અનેક પ્રકારનો હોય છે.

सव्वे एगओ चिट्ठंति' एकं महान्तं मण्डलिबन्धं कृत्वा सर्वे एकत स्तिष्ठन्ति-स्वमतप्रचारार्थं समुदिता एकत्र तिष्ठन्तीत्यर्थः, यद्येकत्र कस्मिंश्चित्स्थाने सर्वे इमे उपविष्टारो भवेयुः तदा इमान् कोऽपि पुरुषः पृच्छेत्-भो भोः! एकं वह्निपूर्णपात्रं हस्ते कुरुत, तदा ते तथा कुर्युः तत एतेषां हस्तौ प्रधक्ष्यतः-ततः केचन वदन्ति अहो, अत्याहितम्, मदनो हस्तो मज्वलितौ। स वदति तावता का हानिः, ते वदन्ति तत्र पीडा जायते। ततस्तान् संबोध्य प्रबोधयन् स आह-यथा वह्निसंपर्काद्भवतामङ्गपीडा तथैव सर्वेषां प्राणिनामपि असुमतां पीडा जायते। तस्मान्न केऽपि जीवाः पीडनीयाः, संभवाः-अमुमेव दृष्टान्तमुपादाय सर्वे जीवा रक्षणीयाः-अहिंसेव पालनीया, दया च भूतेषु विधेया। कश्चिदेक आस्तिकस्तान् प्रतिबोधयितुमाह-'पुरिसे य' इत्यादि। 'पुरिसे य' पुरुषश्चैकः 'सागणियाणं इंगालाणं' साग्निकानामङ्गाराणाम् 'पाइं' पात्रीम् 'बहुपडिपुन्नं अओमएणं' वह्निप्रतिपूर्णाम् अयोमयेन 'संडासएणं' संदंशकेन-लोहदण्डेन 'गहाय' गृहीत्वा 'ते सव्वे' तान् प्रावादुकान्-अनेकप्रकारक-मतवादिनः 'आइगरे धम्माणं' धर्माणामादिकरान् 'णाणापन्ने' नानाप्रज्ञान् 'जाव णाणाज्झव-साणसंजुत्ते' यावत्-नानाध्यवसानसंयुक्तान् 'एवं वयासी' एवमवादीत्-तान् प्रावादुकान्-एवं कथितवान्-पुरुषोऽग्निपात्रं गृहीत्वा 'हं भो पावाउया' हं भोः प्रावादुकाः- भो भोः नानामतावलम्बिनः! 'आइगरा धम्माणं' धर्माणामादिकराः, 'णाणापन्ना' नानाप्रज्ञाः 'जाव णाणाअज्झवसाणसंजुत्ता' यावन्नानाऽध्यवसान-संयुक्ताः, 'इमं ताव तुब्भे सागणियाणं इंगालाणं पाइं' इमां तावद् यूयं साग्नि कानामङ्गाराणां पात्रीम्, 'बहुपडिपुन्नं' बहुप्रतिपूर्णाम् 'गहाय' गृहीत्वा 'मुहुत्तयं मुहुत्तयं' मुहूर्तकं मुहूर्त्तकम् 'पाणिणा धरेह' पाणिना धरत-हस्तेन ग्रहणं कुरुत 'भो

ये सब प्रावादुक गोल चक्कर बना कर एक स्थान पर बैठे हों ऐसे समय में कोई पुरुष अग्नि के अंगारों से परिपूर्ण भाजन को लोहे की संडासी से पकड़ कर उन धर्मों की आदि करने वाले, नाना प्रकार की प्रज्ञा वाले यावत् नाना प्रकार के निश्चय वाले प्रावादुकों से कहे-हे परवादियों! अग्नि के अंगारों से भरे हुए इस भाजन को लेकर

આ સઘળા 'પ્રાવાદુક' વાદીઓ ગોળ ચક્ર બનાવીને એક સાથે બેઠા હોય તેવા સમયે કોઈ પુરૂષ અગ્નિના અંગારાથી ભરેલા પાત્રને લોખંડની સાંડસીથી પકડીને તે ધર્મોના આદિ કરવાવાળા, અનેક પ્રકારની પ્રજ્ઞા બુદ્ધિ-વાળા, યાવત્ અનેક પ્રકારના નિશ્ચયવાળા 'પ્રાવાદુકો' વાદીયોને કહેવામાં આવે કે-હે પરવાદિયો! અગ્નિના અંગારાથી ભરેલા આ પાત્રને લઈને તમો

संडासगं संसरियं कुज्जा' नो संदंशकं सांसारिकं कुरुत–संदंशकसाहाय्येन–संदंशकस्य बलेन मा गृह्णत। 'णो बहुअग्गिथंभणियं कुज्जा' नो अग्निस्तम्भनं कुरुत 'णो बहुसाहम्मियवेयावडियं कुज्जा' नो साधर्मिकवैयावृत्यं कुरुत, स्वधार्मिकान् अनेनाग्निना उपकारं मा कुरुत, 'णो बहुपरधम्मियवेयावडियं कुज्जा' परधार्मिकाणां वैयावृत्यमपि नो कुरुत, किन्तु–'उज्जुयाणियागपडिवन्ना अमायं कुव्वमाणा पाणिं पसारेह' ऋजुकाः नियागप्रतिपन्नाः अमायां कुर्वाणाः पाणिं प्रसारयत, 'इइ वुच्चा' इत्युक्त्वा 'से पुरिसे' स पुरुषः 'तेसिं पावादुयाणं' तेषां प्रावादुकानाम् 'तं' ताम् 'सागणियाणं इंगालाणं पाइं' साग्निकानामङ्गाराणां पात्रीम् 'बहुपडिपुन्नं अयोमएणं' परिपूर्णमयोमयेन लोहनिर्मितेन 'संडासएणं' संदंशकेन 'गहाय' गृहीत्वा 'पाणिसु निसिरइ' पाणिषु निसृजति–हस्ते प्रक्षिपति, तएणं तं पावादुया आइगरा धम्माणं णाणापन्ना' ततः खलु ते प्रावादुकाः धर्माणामादिकराः नानाप्रज्ञाः 'जाव णाणा अज्झवसाणसंयुत्ता' यावन्नानाऽध्यवसानसंयुक्ताः 'पाणिं पडिसाहरंति' पाणिं–हस्तं प्रतिसंहरन्ति–हस्तौ संकोचयन्ति–वह्नितः पृथक्कुर्वन्ति 'तए णं से पुरिसे' तदनु स पुरुषः 'ते सव्वे पावाउए' तान् सर्वान् प्रावादुकान् 'आइगरे धम्माणं'

आप लोग थोड़े समय तक अपने–अपने हाथ से पकड़िए। संडासी की सहायता मत लीजिए। अग्नि का स्तंभन भी मत कीजिए। साधर्मिकों का वैयावृत्य मत कीजिए अर्थात् इस अग्नि से अपने साधर्मिकों का उपकार न कीजिए। और न पर धार्मिकों का वैयावृत्य कीजिए। किन्तु सरल एवं मोक्षाराधक बन कर कपट न करते हुए हाथ फैलाइए।

इस प्रकार कह कर वह पुरुष उन धर्म की आदि करने वाले परवादियों के हाथों में उस अग्नि के अंगारों से परिपूर्ण भाजनों को संडासी से पकड़ कर रखने लगे, तब वे धर्म की आदि करने वाले, नाना प्रकार की प्रज्ञा वाले यावत् नाना प्रकार के निश्चयों वाले पर-

---

થોડા થોડા સમય સુધી પોત પોતાના હાથથી પકડો, સાંડસીનું સહાયપણું લેવું નહીં અગ્નિનું સ્તંભન પણ ન કરવું. અર્થાત્ તે અગ્નિથી પોતાના સાધર્મિકોનુ વૈયાવૃત્ય કરો પરતુ સરળ અને મોક્ષારાધક બનીને કપટ ન કરતાં હાથો ફેલાવો અર્થાત્ હાથ ધરો.

આ પ્રમાણે કહીને તે પુરૂષ તે ધર્મના આદિ કરવાવાળા પરવાદિયોના હાથોમાં તે અગ્નિના અંગારાથી પરિપૂર્ણ-ભરેલા પાત્રોને સાંડસીથી પકડીને રાખવા લગ્યા. ત્યારે તે ધર્મના આદિ કરવાવાળા અનેક પ્રકારની પ્રજ્ઞાવાળા, યાવત્ અનેક પ્રકારના નિશ્ચયોવાળા પરવાદિયો પોતાના હાથોને સંકોચીને

जाव णाणाज्झवसाणसंजुत्ते' धर्माणामादिकरान् यावन्नानाऽध्यवसानसंयुक्तान् 'एवं वयासी' एवमवादीत् 'हं भो पावाउया!' हं हो प्रावादुका! 'आइगरा धर्माणामादिकराः 'णाणापन्ना' नानाप्रज्ञाः 'जाव णाणाअज्झवसाणसंजुत्ता' यावन्नानाऽध्यवसानसंयुक्ताः 'कम्हाणं तुब्भे पाणिं पडिसाहरह' कस्मात् कारणात् खलु यूयं पाणिं प्रतिसंहरथ-कथं वह्नितः हस्तं पृथक् कुरुथ 'पाणिं नो डहिज्जा' पाणिं नो दहेदिति प्रतिवचनम्-ते मतवादिन एवं कथयन्ति-पाणिः अस्माकं न अग्नौ धृतो भवेद्दतः संहरामः। परान् पुनः पृच्छति-'दड्ढे किं भविस्सइ' दग्धे किं भविष्यति-यदि हस्तौ दहेत् तदा किं युष्माकम् 'दुक्खं दुक्खंति मन्नमाणा पाणिं पडिसाहरह' दुःखं दुःखमिति मन्यमानाः पाणिं प्रतिसंहरथ, यदि वह्निप्रज्वालनेन ते दुःखं भवतीति मत्वा पाणिं प्रतिसंहरथ, तदा-एषैव नीति र्जीव मात्रे ज्ञेया। एतदेव सर्वतः प्रबलं प्रमाणमिति। तदुक्तम्-

---

वादिक अपने हाथों को सिकोड़-संकोचित कर लेते हैं अर्थात् उस भाजन को हाथों में लेने को तैयार नहीं होंगे। तब वह पुरुष उन धर्म की आदि करने वाले यावत् नाना प्रकार के निश्चय वाले वादियों से इस प्रकार कहे-हे धर्म की आदि करने वाले, यावत् नाना प्रकार का निश्चय करने वाले परवादियों? आप अपने हाथ क्यों सिकोडते हैं? इस अग्नि को हाथ में लेते क्यों नहीं हैं! तब वे प्रावादुक उत्तर देंगे कि-हमारा हाथ जल जाएगा! अर्थात् हाथ जल जाने के भय से हम हाथ सिकोड़ रहे हैं। तब वह पुरुष कहता है-हाथ जल जाने से क्या हानि है! तब वे कहेंगे-दुःख होगा। तब वह पुरुष कहता है-यदि अग्नि से जलने के कारण तुम्हें दुःख का अनुभव होता है तो

લઈ લે છે. અર્થાત્ તે પાત્રને હાથોમાં લેવા માટે તૈયાર થતા નથી, ત્યારે તે પુરૂષ તે ધર્મોની આદિ કરવાવાળા, યાવત્ અનેક પ્રકારના નિશ્ચયવાળા વાદિયોને આ પ્રમાણે કહ્યું-હે ધર્મના આદિ કરવાવાળા, અનેક પ્રકારની પ્રજ્ઞાવાળા, યાવત્ અનેક પ્રકારનો નિશ્ચય કરવાવાળા પરવાદિયો તમો તમારા હાથો કેમ સંકોચી લો છો? આ અગ્નિને હાથોમાં કેમ લેતા નથી? ત્યારે તે 'પ્રાવાદુકો' ઉત્તર આપશે કે-અમારા હાથો બળી જશે. અર્થાત્ હાથ બળવાના ભયથી અમો હાથ સંકોચી રહ્યા છીએ, ત્યારે તે પુરૂષ કહે છે કે, -હાથ બળી જવાથી શું નુકશાન છે? ત્યારે તેઓ કહેશે કે-દુઃખ થશે. ત્યારે તે પુરૂષ કહે છે કે-જો અગ્નિથી બળવાને કારણે તમોને દુઃખનો

'प्रत्याख्याने च दाने च सुखदुःखे प्रियाऽप्रिये ।
आत्मौपम्येन पुरुषः प्रमाणमधिगच्छति' ॥इति॥

'एस तुला एस पमाणे एस समोसरणे पत्तेयं तुला पत्तेयं पमाणे पत्तेयं समोसरणे' एषा तुला तुलानाम–सादृश्यम्–अन्यजीवेन सह, एतत्प्रमाणम्, एतत्समवसरणम्, समवसरणं धर्माणामभिप्रायः यथा अस्माकं दुःखं न संमतं तथा प्रत्येकजीवानाम्। प्रत्येकं तुला, प्रत्येकं प्रमाणम्, प्रत्येकं समवसरणम् स्वानुभूत-दुःखप्रमाणं–यथा–यया कयाऽपि पीडया भवतां मनो दुःख्यति तथैव–सर्वेषां भवतीति स्वाऽनुभूताऽनुभवप्रमाणेन सम्यग् ज्ञात्वा हिंसया प्रतिनिवर्त्तयथ। सर्वे धर्माऽपेक्षया वस्तुतोऽहिंसैव सर्वतः प्रधाना। तामेवाऽहिंसां शास्त्रकारो दृष्टान्त-द्वारा प्रदर्शयति। 'तत्थ णं जे ते समणा माहणा एवमाइक्खंति जाव परूवेंति'

प्रत्येक प्राणी के लिए भी यही नीति समझनी चाहिए। यही सबसे बड़ा प्रमाण है। कहा भी है–'प्रत्याख्याने च दाने च' इत्यादि।

टीकार्थ—'प्रत्याख्यान, दान, सुख, दुःख, प्रिय और अप्रिय के विषय में मनुष्य अपनी ही उपमा से सही निर्णय पर पहुँचता है।

वह पुरुष कहता है–यही यथार्थ निर्णय करने की तुला (तराजु) है, यही प्रमाण है, यही समवसरण है। जैसे व्यथा से आपके मन को दुःख होता है, उसी प्रकार सब प्राणियों को दुःख होता है, स्वानुभव प्रमाण से इस तथ्य को जानकर हिंसा से निवृत्त होना चाहिए। अहिंसा ही सब धर्मों में प्रधान धर्म है। उसी को शास्त्रकर दृष्टान्त द्वारा दिखलाते हैं–

અનુભવ થાય છે, તો દરેક પ્રાણીને પણ એજ હકીકત સમજવી જોઈએ. એજ સૌથી મોટું પ્રમાણ છે. કહ્યું પણ છે કે—

'प्रत्याख्याने च दानेच' ઈત્યાદિ

પ્રત્યાખ્યાન, દાન, સુખ, દુઃખ, પ્રિય, અને અપ્રિયના સંબંધમાં મનુષ્ય પોતાની જ ઉપમાથી દાખલા યોગ્ય નિર્ણય કરી શકે છે.

તે પુરૂષ ફરીથી કહે છે કે—આજ યોગ્ય નિર્ણય નિશ્ચય કરવાની તુલા (ત્રાજવા) છે, આજ પ્રમાણ છે આજ સમવસરણ છે, જેમ વ્યથા–પીડાથી પોતાના મનમાં દુઃખ થાય છે, એજ પ્રમાણે સઘળા પ્રાણિયોને દુઃખ થશે. પોતાના અનુભવના પ્રમાણથી ધર્મ આ તથ્ય–સત્યને જાણીને હિંસાથી નિવૃત્ત થવું જોઈએ. અહિંસા જ સઘળા ધર્મોમાં મુખ્ય ધર્મ છે. તેને જ શાસ્ત્રકાર દૃષ્ટાન્તથી હવે બતાવે છે.

सू० ४३

तत्र खलु ये ते श्रमणा माहना एवमाख्यान्ति-कथयन्ति=यावत् प्ररूपयन्ति लोकेभ्यः, किन्ते प्रतिपादयन्ति तत्राह-'सव्वे पाणा जाव सव्वे सत्ता हंतव्वा' सर्वे प्राणाः यावत् सर्वे जीवाः सर्वे भूता सर्वे सत्त्वाः हन्तव्याः-दण्डादिभि-स्ताडयितव्याः 'अज्जावेयव्वा' आज्ञापयितव्याः-अनभिमतकार्येषु प्रवर्त्तयितव्याः 'परिघेयव्वा परितावेयव्वा किलामेयव्वा उद्दवेयव्वा' परिग्रहीतव्याः-दासदासीरू-पेण परिग्रहेण स्वाधीने नेतव्याः, परितापयितव्याः-अन्नपानाद्यवरोधेन ग्रीष्मात-पादौ स्थापनेन पीडनीयाः, क्लेशयितव्याः-तत्र क्लेशो बन्धनादिना खेदोत्पा-दनम्, उपद्रावयितव्याः-विषशस्त्रादिना मारयितव्याः एवमुपदिशन्ति, ते श्रमणाः परतीर्थिकाः एवमुपदिशन्तः एवं क्रोशन्तश्च, हिंसाजन्यपापफलमाह-'ते आगंतु-छेयाए' ते आगामिनि छेदाय, यथेदानीं तान् छिन्दन्ति-तथा भविष्यत्काले इहैव-जन्मनि भवान्तरे वा स्वयमपि उच्छिन्ना भविष्यन्तीति-स्वोच्छेदाय 'ते आगंतुभे-याए' ते अगामिनि भेदाय-भविष्यत्काले भेदनादि प्राप्त्यर्थम् 'जाव ते आगंतु जाइजरामरणजोणिजम्मणसंसारपुणब्भवगब्भवासभवपवंचकलंकलीभागिणो भविस्संति' यावत्ते आगामिनिजातिजरामरणयोनिजन्मसंसारपुनर्भवगर्भवासभवप

जो श्रमण और ब्राह्मण ऐसा कहते हैं यावत् लोगों के सामने प्ररू-पण करते हैं कि-सभी प्राणियों, भूतों, जीवों और सत्त्वों का हनन करना चाहिए, दास-दासी रूप में ग्रहण करना चाहिए, उनको भोजन -पानी रोक कर अथवा धूप आदि में खडा करके संताप पहुंचाना चाहिए, बन्धन आदि में डालकर खेद उत्पन्न करना चाहिए, विष या शस्त्र आदि से मार डालना चाहिए, ऐसा कहने वाले, बकवाद करने वाले वे श्रमण और ब्राह्मण भविष्यत् काल में, इसी जन्म में अथवा आगामी जन्म में अपना ही छेदन-भेदन आदि करने वाले हैं, उन्हें आगे चलकर छिन्न-भिन्न होना पडेगा। उन्हें जाति नरक एवं निगोद

જે શ્રમણુ અને બ્રાહ્મણુ એવું કહે છે કે--યાવત્ લોકોની સામે પ્રરૂ-પણા કરે છે કે સઘળા પ્રાણિયો, ભૂતો, જીવો અને સત્વોનુ હનન કરવું જોઈએ. તેઓના આહાર-પાણી રોકીને અથવા તડકા વિગેરેમાં ઉભા રાખીને સંતાપ પહોચાડવો જોઈએ. બંધન વિગેરેમાં નાખીને તેઓને ખેદ કરાવવો જોઈએ. વિષ-અથવા શસ્ત્ર વિગેરેથી મારી નાખવા જોઈએ. એવું કહેવાવા-ળાઓ બકવાદ કરવાવાઓ, શ્રમણુ અને બ્રહ્મણુ ભવિષ્ય કાળમાં આજ જન્મમાં અથવા આવનારા જન્મમાં પોતાનું જ છેદન, ભેદન વિગેરે કરે છે, તેઓને પોતાને જ આગળ પર છિન્ન, ભિન્ન થવું પડશે. તેઓને નરક અને નિગોદ વિગેરેમાં ઉત્પત્તિ, જરા, મરણુ, જન્મ પુનર્ભવ, વારંવાર ભવ

पञ्चकलंकलीभागिनो भविष्यन्ति, तत्र-नरकनिगोदादौ जाति रुत्पत्तिः जरा-वार्धक्यम्, मरणं-मृत्युः, जन्म-नरकनिगोदादि योनिषु जननं जन्म, संसारपुनर्भवः-संसारे पुनः पुनर्जन्मग्रहणम्, गर्भवासः-पुनपुनर्गर्भप्राप्तिः, भवप्रपञ्चः-सांसारिक प्रपञ्चः, कलं कलीभावो नाम संसारगर्भादिपर्यटनम् एतेनागन्तुकजातिजरामरणादीन् भजन्ते ये ते तथा भूता भविष्यन्तीति। ये इत्थमुपदिशन्ति जीवहिंसाम्, तथा ये कुर्वन्ति च प्राणातिपातम्, नैतावदेव, किन्तु-इहैव भवे-'ते बहूणं दंडणाणं' ते बहूनां दण्डनानाम् 'बहूणं मुंडणाणं' बहूनां मुण्डनानाम्, 'तज्जणाणं' तर्जनानाम् अङ्गुल्यादिना 'तालणाणं' ताडनानाम् दण्डादिना 'जाव घोलणाणं' यावद् घोलनानाम्-दधिभाण्डवन्मथनानाम्, यावत्पदेन-उद्बन्धनानाम्, 'कमा' इति प्रसिद्धानाम्, तथा-'माइमरणाणं पिइमरणाणं भाइमरणाणं भगिणीमरणाणं' मातृमरणानां पितृमरणानां भगिनीमरणानाम् 'भज्जापुत्तधूतसुण्हामरणाणं' भार्या-पुत्र-दुहितृ-स्नुषा मरणानाम्, 'दारिद्दाणं' दारिद्र्याणाम् 'दोहग्गाणं' दौर्भाग्यानाम्, अप्रियसंवासाणं' अप्रियसहवासानाम् 'पियविप्पओगाणं' प्रियविप्रयोगानाम् 'बहूणं' दुक्खदोम्मणस्साण' दुःखदौर्मनस्यानाम् 'आभागिणो भविस्संति' आभागिनो भविष्यन्ति-उपरोक्तानां वियोगजनितदुःखानां भागिनो भविष्यन्ति-हिंसाकर्त्तारोऽनुमोदयितारो वा परतीर्थिकाः, तथा-'अणाइयं च णं' अनादिकं च खलु; नास्ति-आदिर्यस्य सोऽनादिः अनादिरेव अनादिकस्तम् 'अणवयग्गं' अनवदग्रम्-न विद्यते

आदि में उत्पत्ति, जरा, मरण, जन्म, पुनर्भव-पुनः-पुन भवधारण गर्भवास एवं भव भ्रमण का भागी होना पडेगा। जीवहिंसा का उपदेश देने वाले और जीवघात करने वाले इसी भव में बहुत-से दण्ड, मुण्डन, तर्जना, ताड़ना और घोलना (मथन) एवं उद्बंधन आदि के पात्र होते हैं। वे पितृमरण, मातृमरण, भ्रातृमरण, भागिनीमरण, पत्नी मरण, पुत्र मरण, दुहिता मरण, पुत्रवधूमरण, दरिद्रता, दुर्भाग्य, अनिष्ट संयोग, इष्टवियोग इत्यादि दुःखों और दौर्मनस्यों के भागी होंगे वे अनादि अनन्त, दीर्घ कालीन चारगति वाले संसार रूपी वन

ધારણ, ગર્ભવાસ અને ભવભ્રમણના ભાગી થવું પડશે જીવ હિંસાનો ઉપદેશ આપવાવાળા અને જીવોની હિંસા કરવાવાળા આજ ભવમાં ઘણા એવા દંડ, મુંડન, તર્જના તાડના અને ઘોળવું (મંથન) તથા ઉદ્બંધન વિગેરેના પાત્ર બનવું પડે છે. તેઓ પિતૃ મરણ-પિતાના મરણ-માતાના મરણ, ભાઈના મરણ, બ્હેનનાં મરણ સ્ત્રીના મરણ, પુત્ર મરણ, પુત્રી મરણ, પુત્રવધૂનું મરણ, દરિદ્રપણા, દુર્ભાગ્ય અનિષ્ટ સંયોગ ઇષ્ટ વિયોગ વિગેરે દુઃખો અને દૌર્મસ્યોના ભાગી બનશે. તેઓ અનાદી, અનંત, દીર્ઘ કાળ સંબંધી

अवदग्रं-पर्यन्तो यस्य तथाभूतम्-अन्तरहितम् 'दीहमद्धं' दीर्घमध्वम्, 'चाउरंतससारकंतारं' चातुरन्तसंसारकान्तारम्, चतुरन्तं चतुर्विभागं नरकत्वादिभेदेन, तदेव चातुरन्तं तच्च तत् संसारकान्तारं च चातुर्गतिकसंसारारण्यम् 'भुज्जो भुज्जो' भूयो भूयो भूयोऽनन्तवारमिति यावत् 'अणुपरियट्टिस्संति' अनुपर्यटिष्यन्ति-परिभ्रमणं करिष्यन्ति 'ते णो सिज्झिस्संति' ते नो सेत्स्यन्ति-सिद्धिगतिं कदापि न प्राप्स्यन्ति। 'णो बुज्झिस्संति' नो भोत्स्यन्ति-बोधभागिनः केवलिनो न भविष्यन्ति 'जाव णो सव्वदुक्खाणं अंतं करिस्संति' यावन्नो सर्वदुःखानामन्तं करिष्यन्ति-सर्वाणि-शारीरिकमानसादीनि तेषामन्तं-नाशं न करिष्यन्ति, 'एस तुला' एषा तुला-स्वयूथिकानामपि 'एस पमाणे' एतत्प्रमाणम्-परपीडा न कर्त्तव्या एतदेव प्रमाणमन्यदप्रमाणम् 'एस समोसरणे' एतत्समवसरणम्-आगमसारः-परपीडा न कर्त्तव्या इत्येवं प्रत्येकं जीवं प्रति सादृश्यम्, 'पत्तेयं तुला' प्रत्येकं तुला 'पत्तेयं पमाणे' प्रत्येकं प्रमाणम्-परपीडा न कर्त्तव्या इत्येवं प्रत्येकं जीवं प्रतिप्रमाणम् 'पत्तेयं समोसरणे' प्रत्येकं समवसरणम्-परपीडा न कर्तव्या इत्येवं प्रत्येकं जीवं प्रति शास्त्रसारः, हिंसकानां मार्गं प्रदर्श्याऽहिंसकानां मार्गमाह-'तत्थ णं जे ते समणा माहणा एव माइक्खंति जाव परूवेंति' तत्र खलु ये ते श्रमणा माहना एवमाख्यान्ति यावदेवं

में वार-वार अर्थात् अनन्त वार परिभ्रमण करेंगे। वे सिद्धि नहीं प्राप्त कर सकेंगे, बोध के भागी नहीं होंगे, यावत् सर्व शारीरिक-मानसिक दुःखों का अन्त नहीं कर सकेंगे। यही सब के लिए तुला है और यही प्रमाण है कि दूसरों को पीड़ा नहीं पहुंचाना चाहिए। इसके अतिरिक्त अन्य अप्रमाण है। परपीडा न उत्पन्न करना ही समवसरण अर्थात् आगम का सार है। यह सभी प्राणियों के लिए समान है। प्रत्येक के लिए प्रमाण है। प्रत्येक के लिए यही आगम का सार है।

ચાર ગતિવાળા સંસાર રૂપી વનમાં વારંવાર અર્થાત્ અનંતવાર પરિભ્રમણ કરશે. તેઓ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત નહીં કરી શકે, બોધના ભાગી થશે નહીં. યાવત્ તેઓ શારીરિક અને માનસિક દુઃખોનો અંત કરી શકશે નહીં આજ બધાને માટે તુલા સમજવી. અને એજ પ્રમાણ છે કે-બીજાઓને પીડા કરવી ન જોઈએ. આ શિવાય બીજું અપ્રમાણ છે. આ પીડા ન ઉપજાવવી એજ સમવસરણ અર્થાત્ આગમનો સાર છે. આ પણ પ્રાણિયો માટે સમાન છે. દરેકને માટે પ્રમાણ છે. દરેકને માટે આજ આગમનો સાર છે તેમ સમજવું.

प्ररूपयन्ति, किं तत्त्राह–'सव्वे पाणा सव्वे भूया सव्वे जीवा सव्वे सत्ता ण हंत-व्वा ण अज्जावेयव्वा ण परिघेतव्वा' सर्वे प्राणाः सर्वे भूताः सर्वे जीवाः सर्वे सत्त्वाः न हन्तव्याः, नाऽऽज्ञापयितव्याः, न परिग्रहीतव्याः 'ण उद्दवेयव्वा' नो पद्रावयितव्याः, ये महानुभावा एवमुपदिशन्ति पालयन्ति चाऽहिंसोपदेशं तेषामेते दण्डा न भवन्ति इति दर्शयन्ति। 'ते णो आगंतु छेयाए' ते नो आगामिनि छेदाय भवन्तीतिशेषः, 'ते णो आगंतु भेयाए' ते नो–आगन्तुकभेदाय 'जाव जाइ जरामरणजोणि जम्मणसंसारपुणब्भवगब्भवासभवपवंचकलंकलीभागिणो भविस्संति' यावज्जातिजरामरणयोनिजन्मसंसारपुनर्भवगर्भवासभवप्रपञ्च कलंकलीभागिनो भविष्यन्तीति शेषः। व्याख्यात-पूर्वोऽयं ग्रन्थः। 'ते णो बहूणं दंडणाणं' ते नो बहूनां दण्डानाम् 'जाव णो बहूणं मुंडणाणं' यावन्नो बहूनां मुण्डनानाम्–बहूनां तर्जनानां बहूनां ताडनानां बहूनामुद्बन्धनानां यावत् निगडबन्धनानां हाडिबन्धनानां चारकबन्धनानां निगडयुगलसंकुचितमोटितानां हस्तछिन्नकानां कर्णछिन्नकानां

हिंसकों का मार्ग बतलाकर अहिंसकों का मार्ग कहते हैं–जो श्रमण और ब्राह्मण ऐसा कहते एवं प्ररूपणकरते हैं कि–सब प्राणियों भूतों जीवों और सत्त्वों का हनन नहीं करनाचाहिए, उन्हे उनके अनिष्ट कर्म में नहीं लगाना चाहिए, अपना गुलाम नहीं बनना चाहिए, उनको पूर्वोक्त दंड कुफल नहीं भुगतने पड़ते। आगामी काल में उनको छेदन और भेदन का पात्र नहीं होना पडता, यावत् उत्पत्ति, जरा, मरण, जन्म, संसार, पुनर्भव, गर्भवास एवं भवप्रपंच का पात्र नहीं बनना पड़ता। उन्हे बहुत से दंड, मुंडन, तर्जना, ताडना, उद्बन्धन, निगडबन्धन, हडिबन्धन, चारकबन्धन, दोनों हाथ मरोड कर हथकड़ियों के बन्धन, हस्तछेदन, पदछेदन, कर्ण छेदन, नासिका–छेदन,

---

હિંસકોનો માર્ગ બતાવીને હવે અહિંસકોનો માર્ગ બતાવવામાં આવે છે. જે શ્રમણ અને બ્રાહ્મણ એવું કહે છે એવી પ્રરૂપણા કરે છે. કે–સઘળા પ્રાણિયો, ભૂતો, જીવો અને સત્વોનું હનન કરવું ન જોઈએ. તેને તેઓના અયોગ્ય કર્મમાં લગાવવા ન જોઈએ. તેઓને પૂર્વોક્ત દંડ–કુફળ ભોગવવું પડતું નથી. આગામી કાળમાં તેઓને છેદન અને ભેદનના પાત્ર થવું પડતું નથી. યાવત્ ઉત્પત્તિ, જરા, મરણ જન્મ સંસાર, પુનર્ભવ, ગર્ભવાસ અને ભવ પ્રપંચના પાત્ર બનવું પડતું નથી. તેઓને ઘણા દંડો, મુંડન, તર્જના, તાડન, ઉદ્બંધન, નિગડ બંધન, હડિબંધન ચારક બંધન, બન્ને હાથ મરડીને હાથકડીયોનું બંધન, હસ્ત છેદન, પદ છેદન, કર્ણ છેદન, નાસિકા–નાક

नासिकाछिन्नकानाम् ओष्ठछिन्नकानां शीर्षकछिन्नकानां मुखछिन्नकानां वेद-छिन्नकानां हृदयोत्पाटितानां नयनवृषणदशनवदनजिह्वोत्पाटितानां घर्षितानाम् एतेषामर्थाः दशाश्रुतस्कन्धे षष्ठेऽध्ययने दशमसूत्रे २३५ पृष्ठे द्रष्टव्याः । 'जाव बहूणं दुक्खदोम्मणस्साणं' यावद् दुःख दौर्मनस्यानाम् 'णो भागिणो भविस्संति' नो भागिनो भविष्यन्ति—अहिंसाव्रतपालनात् कथमपि दण्डभागिनो न भविष्यन्ति, कारणाऽभावात् 'अणाइयं च णं' अनादिकं च खलु 'अणवयग्गं' अनवदग्रम् 'दीह मद्धं' दीर्घमध्वम् 'चाउरंतसंसारकंतारं' चातुरन्तसंसारकान्तारम् 'भुज्जो भुज्जो' भूयो भूयः 'णो अणुपरियट्टिस्संति' नो अनुपर्यटिष्यन्ति । 'ते सिज्झिस्संति' ते सेत्स्यन्ति सिद्धिं गमिष्यन्तीत्यर्थः । 'ते बुज्झिस्संति' ते भोत्स्यन्ति 'जाव सव्वदुक्खाणं अंतं करिस्संति' यावत्सर्वदुःखानामन्तं करिष्यन्ति, सेत्स्यन्ति —सिद्धिं प्राप्स्यन्ति, भोत्स्यन्ति—केवलिनो भविष्यन्ति, मोक्ष्यन्ति कर्मबन्धनात्, परिनिर्वास्यन्ति सर्वथा सुखिनो भविष्यन्ति, सर्वाणि च तानि दुःखानि—शारीर मानसादीनि तेषां मन्तं—विनाशं करिष्यन्तीति ॥ सू० २६=३१ ॥

ओष्ठ छेदन, शिर छेदन, मुख छेदन, लिंगछेदन, हृदयोत्पाटन (हृदय-को उखाडना) नयन, अण्डकोष, दन्त वदन एवं जिह्वा के उत्पाटन आदि व्यथाओं का भागी नहीं होना पडता (दशाश्रुत स्कंध के छठे अध्ययन के दशम सूत्र पृ० २३५ में इन यातनाओं के विषय में विशेष देखना चाहिए।) यावत् उन अहिंसकों को न अनेक प्रकार के दुःखों का सामना करना पडता है और न दौर्मनस्यों का ही। वे अनादि अनन्त दीर्घकालीन—दीर्घ मार्ग वाले चातुर्गतिक संसार अरण्य में पुनः—पुनः भ्रमण नहीं करेंगे। वे सिद्ध होंगे, बुद्ध होंगे यावत् समस्त

છેદન ઓઠ—હોઠનું છેદન, શિર છેદન, મુખ છેદન, લિંગ છેદન હૃદયોત્પાટન, (હૃદયને ઉખેડવુ) નયન, આંખ અન્ડકોષ, દાંત, મુખ, અને જીભને ઉખેડવા વિગેરે વ્યથા—પીડાઓને ભોગવવી પડતી નથી. (દશાશ્રુતસ્કંધના છઠ્ઠા અધ્ય યનના દસમા સૂત્ર પૃ. ૨૩૫ માં આ યાતનાઓના સંબંધમાં વિશેષ પ્રકારથી વર્ણન કરવામાં આવેલ છે તે જીજ્ઞાસુઓએ ત્યાંથી જોઈ લેવુ" યાવત્ તે અહિંસકોને અનેક પ્રકારના દુઃખોનો સામનો કરવો પડતો નથી. તથા દૌર્મનસ્યનો પણ સામનો કરવો પડતો નથી. તેઓ અનાદિ અનંત દીર્ઘ કાલીન—દીર્ઘ માર્ગવાળા, ચાતુર્ગતિક—ચાર ગતિવાળા સંસાર રૂપી અરણ્ય—જંગલમાં વારંવાર ભ્રમણ કરતા નથી, તેઓ સિદ્ધ થશે બુદ્ધ થશે યાવત

मूलम्—इच्चेतेहिं बारसहिं किरियाठाणेहिं वट्टमाणा जीवा णो सिज्झिसु णो बुज्झिसु णो परिणिव्वाइंसु जाव नो सव्वदुक्खाणं अंतं करेंसु वा णो करेंति वा णो करिस्संति वा। एयंसि चेव तेरसमे किरियाठाणे वट्टमाणा जीवा सिज्झिसु बुज्झिसु मुच्चिसु परिणिव्वाइंसु जाव सव्वदुक्खाणं अंतं करेंसु वा करंति वा करिस्संति वा। एवं से भिक्खू आयट्ठी आयहिए आयगुत्ते आयजोगे आयपरक्कमे आयरक्खिए आयाणुकंपए आयनिप्फेडए आयाणमेव पडिसाहरेज्जासि त्तिबेमि ॥सू० २७॥४२॥

'इति बीयसुयक्खंधस्स किरियाठाणे नामं बीईयमज्झयणं समत्तं'

छाया—इत्येतेषु द्वादशसु क्रियास्थानेषु वर्त्तमाना जीवा नो असिध्यन् नो अबुध्यन् नो अमुञ्चन् नो परिनिवृत्ताः यावन्नो सर्वदुःखानामन्तमकार्षुर्वा नो कुर्वन्ति वा नो करिष्यन्ति वा। एतस्मिन्नेव त्रयोदशे क्रियास्थाने वर्त्तमाना जीवाः असिध्यन् अबुध्यन् अमुञ्चन् परिनिवृत्ताः यावत्सर्वदुक्खानामन्तमकार्षु र्वा कुर्वन्ति वा करिष्यन्ति वा। एवं स भिक्षुः आत्मार्थी आत्महितः आत्मगुप्तः आत्मयोगः आत्मपराक्रमः आत्मरक्षितः आत्मानुकम्पकः आत्मनिस्सारकः आत्मानमेव प्रतिसंहरेदिति ब्रवीमि ॥ सू०२७=४२ ॥

॥ इति द्वितीयश्रुतस्कन्धीय द्वितीयाऽध्ययनम् ॥

टीका—अस्मिन् द्वितीयाऽध्ययने त्रयोदशक्रियास्थानानां विस्तरेण निरूपणं कृतम्। तत्र च आद्वादशक्रियास्थानं संसारकारणम्, त्रयोदशे तु-तद्विपरीत

शारीरिक-मानस दुःखों का अन्त करेंगे। कर्म बन्धन से छुटकारा प्राप्त करेगे और सर्वथा सुखी होंगे ॥२६॥

'इच्चेएहिं बारसहिं' इत्यादि।

टीकार्थ—प्रकृत दूसरे अध्ययन में तेरह क्रियास्थानों का विस्तार पूर्वक निरूपण किया गया है। उनमें प्रथम के बारह क्रिया स्थान संसार

સઘળા શારીરિક-શરીર સંબંધી અને માનસિક-મન સંબંધી દુઃખોના અંત કરશે. કર્મ બંધથી છુટકારો પ્રાપ્ત કરશે, અને સર્વથા સુખી થશે. ॥સૂ૨૬॥

'इच्चेएहिं बारसहिं' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—આ ચાલુ બીજા અધ્યયનમાં તેર ક્રિયાસ્થાનોનું વિસ્તાર પૂર્વક નિરૂપણ કરવામાં આવી ગયું છે, તેમાં પહેલાના ૧૨ બાર ક્રિયાસ્થાનો

नित्याऽपरिमेयाऽऽनन्दात्मकमोक्षकारणमित्यपि व्यवस्थापितम्। अतो द्वादश-क्रियास्थानसेवकाः संसारगतिम् आत्रयोदशोपसेवकास्तु मोक्षमित्येतमर्थं प्रदर्शयन् -अध्ययनोपसंहारव्याजेन सूत्रमानमयति-'इच्चेतेहिं' इत्येतेषु 'बारसहिं' द्वादशसु 'किरियाठाणेहिं' क्रियास्थानेषु-पूर्वोपदर्शितद्वादशक्रियास्थानेषु 'वट्टमाणा' वर्त्तमानाः 'जीवा' जीवाः-प्राणिनः मोहनीयकर्मवशात् 'णो सिज्झिसु' नो असिध्यन् -सिद्धिं-मोक्षं न प्राप्तवन्तः 'णो बुज्झिंसु' नो अबुध्यन्-बोधं-केवलज्ञानं कथमपि न प्राप्तवन्तः, 'णो मुच्चिंसु' नो अमुञ्चन्-न कर्मभ्यो मुक्तवन्तः 'णो परिणिव्वाइंसु' नो परिनिर्वृत्ताः-मोक्षं न प्राप्ता, इत्यर्थः। 'जाव णो सव्वदुक्खाणं अंतं करेंसु वा' यावत् नो सर्वदुःखाना मन्तमकार्षु र्वा-सर्वदुःखानामन्तं न कृतवन्तः, एतेन

के कारण हैं। तेरहवां क्रियास्थान उनसे विपरीत है। यह नित्य अपरिमित सुख रूप मोक्ष का कारण है, यह भी कहा जा चुका है। अतएव बारह क्रियास्थानों का सेवन करने वाले संसार को प्राप्त करते हैं और तेरहवें क्रिया स्थान का सेवन करने वाले मोक्ष को प्राप्त करते हैं। इस अर्थ को प्रकाशित करते हुए अध्ययन के उपसंहार के रूप में सूत्रकार कहते हैं-

इन पूर्वोक्त बारह क्रियास्थानों में वर्त्तमान जीवों ने भूतकाल में मोहनीय कर्म के उदय होने के कारण सिद्धि प्राप्त नहीं की है केवल ज्ञान प्राप्त नहीं किया है, कर्मों से मुक्ति प्राप्त नहीं की है परिनिर्वाण को प्राप्त नहीं किया है, यावत् समस्त दुःखों का अन्त नहीं किया है। बारह क्रिया स्थानों में रहे हुए जीव वर्त्तमान में भी दुःखों का अन्त नहीं करते हैं और न भविष्य में अन्त करेंगे।

સંસારના કારણ રૂપ છે. તેરમું ક્રિયાસ્થાન તેનાથી ઉલ્ટું છે. અર્થાત્ તે નિત્ય અપરિચિત સુખ રૂપ, મોક્ષનું કારણ છે. તે પણ કહેવામાં આવી ગયુ છે તેથી જ બાર ક્રિયાસ્થાનોનું સેવન કરવાવાળાઓ સંસારને પ્રાપ્ત કરે છે અને તેરમા ક્રિયાસ્થાનનું સેવન કરવાવાળા મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે. આ અર્થને સ્પષ્ટ કરતા થકા અધ્યયનના ઉપસંહાર રૂપથી સૂત્રકાર કહે છે,—

આ પૂર્વોક્ત બાર ક્રિયાસ્થાનોમાં રહેનારા જીવોએ ભૂતકાળમાં મોહનીય કર્મના ઉદય થવાને કારણે સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી નથી. કેવળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું નથી કર્મોથી મુક્તિ પ્રાપ્ત કરી નથી. પરિનિર્વાણ પ્રાપ્ત કરેલ નથી. બાર ક્રિયા સ્થાનોમાં રહેલા જીવો વર્તમાનમાં પણ દુખોનો અંત કરતા નથી. અને ભવિષ્યમાં પણ અન્ત કરશે નહીં.

द्वादशक्रियास्थानेषु विद्यमानाः जीवाः कथमपि सर्वदुःखनामन्तम् 'णो करेंति वा' नो कुर्वन्ति, वर्त्तमानकालेऽपि द्वादशक्रियास्थानेषु विद्यमानाः 'णो करिस्संति वा' नो करिष्यन्ति वा—सर्वदुःखानामित्यनुषञ्जनीयम्। द्वादशक्रियास्थानेषु विद्यमानस्य मोक्षाद्यसंभवं दर्शयित्वा, त्रयोदशक्रियास्थाने विद्यमानस्य मोक्षादिसंभावनां दर्शयति—'एयंसि चेव तेरसमे किरियाठाणे' एतस्मिन्नेव त्रयोदशे क्रियास्थाने 'वट्टमाणा' वर्त्तमानाः 'जीवा' जीवाः 'सिज्झिसु' असिध्यन्-सिद्धिं गताः 'बुज्झिंसु' अबुद्धयन्-बोधं प्राप्तवन्तः 'मुच्चिंसु' अमुञ्चन् संसारकान्तारम् 'परिणिव्वाइंसु' परिनिर्वृत्ताः—मोक्षमधिगतवन्तः 'जाव सव्व दुक्खाणं अंतं करेंसुवा' यावत्सर्वदुःखानामन्तमकार्षुर्वा। अतीतकाले ये—एतस्य त्रयोदशस्थानस्य—आसेवनाद्बहवोऽभवन् दुःखान्तकराः 'करति वा' कुर्वन्ति वा, वर्त्तमानेऽपि बहवो दुःखान्तकरा भवन्ति, भविष्यन्ति च—भविष्यतिकाले सर्वदुःखान्तकाराः बहवः, 'एवं से भिक्खू' एवं स भिक्षुः एवम्—अनेन प्रकारेण द्वादशक्रियास्थानस्य वर्जयिता—भिक्षुः 'आयट्ठी' आत्मार्थी—आत्मनोऽर्थः आत्मार्थः—मोक्षप्राप्तिलक्षणः स विद्यते यस्य स तथा, 'आयहिए' आत्महितः आत्मनः हितं कल्याणं यस्य स तथा, 'आयगुत्ते' आत्मगुप्तः—आत्मा गुप्तो यस्य स तथा, 'आयजोगे' आत्मयोगः—कुशलमनः प्रवृत्तिरूपः स यस्यास्ति स तथा, 'आयपरक्कमे' आत्मपराक्रम —आत्मनि

इस प्रकार बाहर क्रिया स्थानों में विद्यमान जीवों के लिए सिद्धि आदि की प्राप्ति असंभव है, यह दिखलाकर अब तेरहवें गुण स्थान में विद्यमान जीवों को मोक्ष प्राप्ति आदि संभव दिखलाते हैं-तेरहवें क्रिया स्थान में वर्त्तमान जीवों ने सिद्धि प्राप्ति की है, केवल ज्ञान प्राप्त किया है संसार कान्तार से मुक्ति प्राप्त की है, परिनिर्वाण प्राप्त किया है यावत् समस्त दुःखों का अन्त किया है। वर्त्तमान काल में जो इस क्रिया स्थान में वर्त्तमान हैं और भविष्यत् में वर्त्तेंगे, उन्हें सिद्धि-मुक्ति प्राप्त होगी। उनके समस्त दुखो का अन्त होगा।

આ રીતે બાર ક્રિયા સ્થાનોમા રહેવાવાળા જીવોને માટે સિદ્ધિ વગેરેની પ્રાપ્તિ અસભવ છે. એ બતાવીને હવે ૧૩ તેરમાં ગુણસ્થાનમાં રહેલા જીવોને મોક્ષની પ્રાપ્તિનો સંભવ વિગેરે બતાવે છે. ૧૩ તેરમા ક્રિયા સ્થાનમાં રહેવાવાળા જીવો સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે, કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે. સંસાર રૂપી કાન્તાર—જંગલમાંથી મુક્તિ પ્રાપ્ત કરી છે. પરિનિર્વાણ પ્રાપ્ત કરે છે. યાવત્ સઘળા દુઃખોનો અંત કરેલ છે વર્તમાન કાળમાં જેઓ આ ક્રિયાસ્થાનમાં રહેલા છે, અને ભવિષ્યમાં આ ક્રિયાસ્થાનમાં રહેશે તેઓને સિદ્ધિ અને મુક્તિ પ્રાપ્ત થશે. અને તેઓના સઘળા દુઃખોનો અંત થશે.

संयमे पराक्रमो यस्य स संयमपराक्रमकारकः 'आयरक्खिए' आत्मरक्षितः-आत्मा रक्षितो दुर्गतिपातेन संसाराग्निनिवारणेन स आत्मरक्षितः 'आयाणुकंपए' आत्मानुकम्पकः-आत्मानमास्रवपरिहारेण अनुकम्पते इत्यात्मानुकम्पकः 'आयनिप्फेडए' आत्मनिस्सारकः-आत्मानं संसारान्निस्सारयतीति आत्मनिःसारकः स साधुः। 'आयाणमेव पडिसाहरेज्जासि' आत्मानमेव प्रतिसंहरेत्, आत्मानं सर्वपापेभ्यो द्वादशक्रियास्थानेभ्यो निवर्त्तयेत्, 'त्ति बेमि' इति ब्रवीमि-अहं सुधर्मस्वामी कथयामि श्री तीर्थंकरमुखाच्छ्रुत्वा ॥२७=४२॥

इति श्री-विश्वविख्यातजगद्वल्लभादिपदभूषितबालब्रह्मचारि - 'जैनाचार्य' पूज्यश्री-घासीलालव्रतिविरचितायां श्री सूत्रकृताङ्गसूत्रस्य "समयार्थबोधिन्या ख्यया" व्याख्यया समलङ्कृतम् द्वितीयश्रुतस्कन्धस्य क्रियास्थाननामकं द्वितीयाऽध्ययनं समाप्तम् ॥

बारह क्रिया स्थानों का त्यागी आत्मार्थी-आत्मकल्याण में उद्यत, आत्महितैषी, आत्म गुप्त, आत्मा को विषयादि से गोपन करने वाला, आत्मयोगी-आत्मस्वरूप में रमण करने वाला आत्म पराक्रम करने वाला, आत्मानुकम्पी आश्रव का त्याग करके आत्मा पर अनुकम्पा करने वाला और आत्मनिस्सारिक-आत्मा को संसार से तारने वाला भिक्षु अपने आपको समस्त पापों से दूर रक्खे। 'त्ति बेमि'

सुधर्मास्वामी जम्बू स्वामी से कहते हैं-हे जम्बू! जैसा तीर्थंकर भगवान् के मुख से मैंने सुना है वैसा ही तुम्हें कहता हूं ॥२७॥

द्वितीय श्रुत स्कन्ध का द्वितीय अध्ययन समाप्त।

બાર ક્રિયાસ્થાનોના ત્યાગ કરવાવાળા એવા આત્મ કલ્યાણમાં ઉદ્યમવાળા, આત્મ હિતૈષી, આત્મ ગુપ્ત, આત્માને વિષય વિગેરેથી ગોપન કરવાવાળા, આત્મયોગી-આત્મ-સ્વરૂપમાં રમણ કરવાવાળા, આત્મ પરાક્રમી-સંયમમાં પરાક્રમ કરવાવાળા, દુર્ગતિથી આત્માનું રક્ષણ કરવાવાળા, આત્માનુકંપી-આસ્રવનો ત્યાગ કરીને આત્મા પર અનુકમ્પા-દયા કરવાવાળા, અને આત્મ નિસ્સારક-આત્માને સંસારથી તારવાવાળા ભિક્ષુ-મુનિ પોતાને સઘળા પાપોથી દૂર રાખે.

સુધર્મા સ્વામી જમ્બૂ સ્વામીને કહે છે કે—હે જંબૂ તીર્થંકર ભગવાનની પાસેથી જે પ્રમાણે મેં સાંભળેલ છે, એજ પ્રમાણે હું તમોને કહું છું. ાસૂ૦ ૨૭ા

બીજા શ્રુતસ્કંધનું બીજું અધ્યયન સમાપ્ત ।।૨-૨।।

॥ अथ द्वितीयश्रुतस्कन्धे तृतीयमध्ययनम् ॥

द्वितीयं क्रियास्थाननामकमध्ययनं निरूप्य तृतीयमध्ययनं निरूप्यते । अतीताऽनन्तराऽध्ययने प्रतिपादितं यत्-यः साधुर्द्वादशक्रियास्थानं परित्यज्य त्रयोदशं क्रियास्थानमाराधयति, आराधयन् सावद्यसर्वकर्मभ्यो निवृत्तः स्वकीयं कर्म व्यतिगणय्य मोक्षगतिमासादयति । परन्तु-आहारशुद्धिमन्तरेण सावद्याऽनुष्ठानान्निवृत्ति नैं सम्भवतीत्यत आहारपरिज्ञार्थं तृतीयमध्ययनमारभ्यते । प्रक्रान्ताऽध्ययने प्रतिपादयिष्यति-जीवः प्रायशः प्रतिदिनमाहारमाहरति, तदभावे शरीरनिर्वाहाऽसंभवात् । सम्प्रति सूत्राऽनुगमेऽस्खलितादिगुणोपेतं सूत्रमाह-

---

तृतीय अध्ययन का प्रारंभ-

क्रियास्थान नामक द्वितीय अध्ययन का निरूपण करके अब क्रम प्राप्त तृतीय अध्ययन का निरूपण करते हैं। पिछले अध्ययन में कहा गया है कि जो साधु बारह क्रियास्थानों को त्याग कर तेरहवें क्रियास्थान की आराधना करता है, वह समस्त सावद्य कार्यों से निवृत्त होकर और समस्त कर्मों का क्षय करके मोक्षगति प्राप्त करता है। किन्तु आहार शुद्धि के विना सावद्य अनुष्ठान से निवृत्त होना संभव नहीं है। अत एव आहारपरिज्ञा के लिए तीसरे अध्ययन का आरंभ किया जाता है। प्रकृत अध्ययन में यह कहा जायगा कि जीव प्रायः प्रतिदिन आहार करता है, क्योंकि आहार के अभाव में शरीर का निर्वाह संभव नहीं है। अतः अब सूत्रानुगम में अस्खलित गुणों से युक्त सूत्र का उच्चारण किया जाता है—'सुयं मे आउसं तेणं' इत्यादि।

ત્રીજા અધ્યયનનો પ્રારંભ-

ક્રિયાસ્થાન નામના બીજા અધ્યયનનું નિરૂપણ કરીને હવે ક્રમપ્રાપ્ત આ ત્રીજા અધ્યયનનુ નિરૂપણ કરવામાં આવે છે-પાછલા અધ્યયનોમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે જે સાધુ ૧૨ બાર ક્રિયાસ્થાનોનો ત્યાગ કરીને તેરમા ક્રિયાસ્થાનની આરાધના કરે છે. તે સઘળા સાવદ્ય કાર્યોથી નિવૃત્ત થઈને અને સઘળા કર્મોનો ક્ષય કરીને મોક્ષગતિને પ્રાપ્ત કરે છે. પરંતુ આહારશુદ્ધિ વિના સાવદ્ય અનુષ્ઠાનથી નિવૃત્ત થવુ સંભવતું નથી. તેથી જ આહાર પરિજ્ઞા માટે આ ત્રીજા અધ્યયનનો આરંભ કરવામાં આવે છે. આ અધ્યયનમાં એ કહેવામાં આવશે કે જીવ પ્રાય. દરરોજ આહાર કરે છે. કેમકે-આહાર વિના શરીરનો નિર્વાહ સભવતો નથી હવે સૂત્રાનુગમમાં અસ્ખલિત ગુણોવાળા સૂત્રનું ઉચ્ચારણ કરવામાં આવે છે. તેનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.—

'सुयं मे आउसं तेणं' ઇત્યાદિ

मूलम्—सुयं मे आउसं तेण भगवया एवमक्खायं इह खलु आहारपरिण्णाणामज्झयणे, तस्स णं अयमट्ठे—इह खलु पाईणं वा४ सव्वओ सव्वावंति च णं लोगंसि चत्तारि वीयकाया एवमाहिज्जंति, तं जहा—अग्गबीया मूलबीया पोरबीया खंधबीया, तेसिं च णं अहाबीए णं अहावगासेणं इहेगइया सत्ता पुढवीजोणिया पुढवीसंभवा पुढवीवुक्कमा तज्जोणिया तस्संभवा तदुवक्कमा कम्मोवगा कम्मणियाणेणं तत्थ वुक्कमा णाणाविहजोणियासु पुढवीसु रुक्खत्ताए विउट्टंति। ते जीवा तेसिं णाणाविहजोणियाणं पुढवीणं सिणेहमाहारेंति, ते जीवा आहारेंति पुढवीसरीरं आउसरीरं तेउसरीरं वाउसरीरं वणस्सइसरीरं। णाणाविहाणं तसथावराणं पाणाणं सरीरं अचित्तं कुव्वंति परिविद्धत्थं तं सरीरं पुव्वाहारियं तयाहारियं विपरिणयं सारूविकडं संतं। अवरेऽवि य णं तेसिं पुढविजोणियाणं रुक्खाणं सरीरा णाणावण्णा णाणागंधा णाणारसा णाणाफासा णाणासंठाणसंठिया णाणाविहसरीरपोग्गलविउव्विया ते जीवा कम्मोववन्नगा भवंती त्ति मक्खायं ।सू. १।४३।

छाया—श्रुतं मया आयुष्मता तेन भगवता—एवमाख्यातम् इह खलु आहारपरिज्ञानामाध्ययनम्, तस्य खलु अयमर्थः, इह खलु प्राच्यां वा ४ सर्वतः सर्वस्मिंश्च खलु लोके चत्वारो बीजकाया एवमाख्यायन्ते, तद्यथा अग्रबीजाः मूलबीजाः पर्वबीजाः स्कन्धबीजाः। तेषाञ्च खलु यथाबीजेन यथाऽवकाशेन इहैकतये सत्त्वाः पृथिवीयोनिकाः पृथिवीसम्भवाः पृथिवीव्युत्क्रमाः तद्योनिकाः तत्सम्भवास्तद्व्युत्क्रमाः कर्मोपगाः कर्मनिदानेन तत्र व्युत्क्रमाः, नानाविधयोनिकासु पृथिवीषु वृक्षतया विवर्त्तन्ते। ते जीवाः नानाविधयोनिकानां तासां पृथिवीनां स्नेहमाहारयन्ति। ते जीवा आहारयन्ति पृथिवीशरीरमप्शरीरं तेजः शरीरं वायुशरीर वनस्पतिशरीरम्। नानाविधानां त्रसस्थावराणां प्राणानां शरीरमचित्तं कुर्वन्ति परिविध्वस्तं तच्छरीरं

पूर्वाहारितं त्वचाहारितं विपरिणतं सारूपीकृतं स्यात्। अपराण्यपि च खलु तेषां पृथिवीयोनिकानां वृक्षाणां शरीराणि नानावर्णानि नानागन्धानि नानारसानि नानास्पर्शानि नानासंस्थानसंस्थितानि नानाविधशरीरपुद्गलविकारितानि। ते जीवाः कर्मोपपन्नाः भवन्तीत्याख्यातम् ॥सू० १-४३॥

टीका—सुधर्मस्वामी जम्बूस्वामिनं कथयति-भगवान् श्रीमहावीरः-आहार-परिज्ञानामकाऽध्ययनस्य वर्णनं कृतवान्। इहलोके बीजकायनामको जीवो भवति, तस्य शरीरं बीजमेव अतः स बीजकाय इति कथ्यते। स च चतुर्विधः-अग्रबीजो मूलबीजः पर्वबीजः स्कन्धबीजश्च, इत्यमुमेवाऽभिप्रायं दर्शयति-'सुयं मे' इत्यादि 'आउसंतेणं भगवया' आयुष्मता भगवता महावीरस्वामिना तीर्थकरेण, 'एवमक्खायं' एवं वक्ष्यमाणप्रकारेणाख्यातं सदसि कथितम्, 'सुयं मे' तन्मया सुधर्मस्वामिना श्रुतम्, 'इह खलु आहारपरिण्णाणामज्झयणे' इह खलु आहार-परिज्ञानामकाऽध्ययनम्। आहारस्य स्वीयकर्त्तव्यत्वाऽकर्त्तव्यत्वस्य प्रतिपादनात्-एतस्याऽध्ययनस्य 'आहारपरिज्ञा' इति नाम भवति। 'तस्स णं अयमट्ठे' तस्याः

टीकार्थ—सुधर्मा स्वामी जम्बू स्वामी से कहते हैं—भगवान् श्री महावीर ने आहार परिज्ञा नामक अध्ययन का वर्णन किया है। इस लोक में बीजकाय नामक जीव होता है। उसका शरीर बीज ही होता है, अतएव वह बीजकाय कहलाता है। वह चार प्रकार का है—अग्रबीज, मूलबीज, पर्वबीज और स्कंधबीज। इसी अर्थ को सूत्रकार दिखलाते हैं—आयुष्मान् भगवान् महावीर स्वामीने इस प्रकार समवसरण में कहा है। मैंने (सुधर्मा स्वामी) ने भगवन्मुखसे हे जम्बू! सुना है। यहां आहार परिज्ञा नामक अध्ययन है। इस अध्ययन में आहार के संबंध में कर्त्तव्य अकर्त्तव्य का प्रतिपादन करने के कारण इस अध्ययन का नाम 'आहारपरिज्ञा' है। इस अध्ययन का यह अर्थ है—

ટીકાર્થ—સુધર્માસ્વામી જમ્બુસ્વામીને કહે છે કે-ભગવાન્ શ્રી મહાવીર સ્વામીએ આહાર પરિજ્ઞા નામના અધ્યયનનુ વર્ણન કરેલ છે. આ લોકમાં બીજકાય નામના જીવો હોય છે. તેનું શરીર બીજ રૂપ જ હોય છે. તેથી જ તે બીજકાય કહેવાય છે. તે ચાર પ્રકારના છે—અગ્રબીજ, મૂલબીજ, પર્વબીજ, અને સ્કંધબીજ, આ જ વિષય હવે સૂત્રકાર બતાવે છે.-આયુષ્માન્ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ આ પ્રમાણે સમવસરણમા કહેલ છે. મેં (સુધર્મા સ્વામી)એ હે જમ્બૂ ભગવાન્ પાસેથી સાંભળ્યું છે.

ऽन्वयार्थः 'इहखलु पाईणं वा ४' इह खलु प्राच्यां वा प्रतीच्यां वा उदीच्यां वा अवाच्यां वा ४, 'सव्वओ सव्वावंति' सर्वतः सर्वस्मिन्नपि 'लोगंसि चत्तारि बीय काया एव माहिज्जंति' लोके चत्वारो बीजकाया एवमाख्यायन्ते। 'तं जहा' तद्यथा-'अग्गबीया' अग्रबीजाः-अग्रे-उपरितनभागे बीजं येषां तेऽग्रबीजाः यथा तिलतालाम्रादयः 'मूलबीया' मूलबीजाः-मूलमेव बीजमुत्पत्तिकारणं येषां ते मूलबीजाः-कमलकन्दप्रभृतयः, 'पोरबीया' पर्वबीजाः-पर्वाणि ग्रन्थौ पर्वैव वा बीजं येषां ते पर्वबीजाः इक्षुप्रमुखाः 'खंधबीया' स्कन्धः 'स्कन्ध एव बीजं' येषां ते स्कन्धबीजाः-शल्लकी प्रभृतयः 'तेसिं च णं अहाबीएणं अहावगासेणं' तेषाञ्च खलु यथा बीजेन यथाऽवकाशेन, तत्र तेषां चतुर्विधानां वनस्पतिकायिकानां यथाबीजेन यद् यस्य बीजमुत्पत्तिकारणं तद् यथाबीजं तेन यथाबीजेन, यथा शाल्यङ्कुरस्य शालिबीजम्-उत्पत्तिकारणम्, यथाऽवकाशेन

इस लोक में पूर्व आदि चारों दिशाओं में चार प्रकार के बीजकाय कहे गए हैं। वे इस प्रकार हैं-अग्रबीज जिन वनस्पतियों के अग्र भाग (ऊपरी भाग) में बीज हो। जैसे तिलनाल आम आदि के वृक्ष। मूलबीज-मूल ही जिनका बीज अर्थात् उत्पत्ति स्थान हो, वह मूलबीज है जैसे कमलकन्द आदि। पर्वबीज-पर्व ही जिनका उत्पत्तिस्थान हो जैसे इक्षु आदि। स्कंधबीज-स्कंध ही जिनका बीज हो, जैसे शल्लकी आदि। इन बीजकाय जीवों में जो जीव बीज से और जिस अवकाश (प्रदेश) में उत्पन्न होने की योग्यता वाले होते हैं, वे जीव उसी बीज और उसी प्रदेशमें

અહિયા આહારપરિજ્ઞા નામનું અધ્યયન છે. આ અધ્યયનમાં આહારના સંબંધમાં કર્તવ્ય, અકર્તવ્યનુ પ્રતિપાદન કરવાના કારણે આ અધ્યયનનું નામ 'આહાર પરિજ્ઞા' એ પ્રમાણે છે. આ અધ્યયનનો આ નીચે બતાવ્યા પ્રમાણેનો ભાવ છે.-

આ લોકમાં પૂર્વ વિગેરે ચાર દિશાઓમાં ચાર પ્રકારના બીજકાય કહેવામાં આવ્યા છે. તે આ પ્રમાણે છે. ૧ અગ્રબીજ જે વનસ્પતિયેના અગ્રભાગમાં (ઉપરના ભાગમાં) બીજ હોય જેમકે તલ તાડ અને આંબાના વૃક્ષ વિગેરેમાં હોય છે, તે અગ્રબીજ કહેવાય છે.

(૨) મૂલબીજ-મૂળ જ જેનું બી હોય અર્થાત્ ઉત્પત્તિ સ્થાન હોય, કમળકંદ મૂળા વિગેર. તે મૂળબીજ કહેવાય છે

(૩) પર્વબીજ-પર્વ જેના બીજ રૂપ હોય જેમકે શેલડી વિગેરે.

(૪) સ્કંધ બીજ-સ્કંધ જેનું બી હોય જેમકે શલ્લકી વિગેરે

આ બીજકાય જીવોમા જે જીવ બીથી અને જે અવકાશ (પ્રદેશ)માં ઉત્પન્ન થવાની યોગ્યતાવાળા હોય છે. તે બીજો એજ બીજ અને એજ પ્રદે-

-मो यस्याऽवकाशः-यद् यस्योत्पत्तिस्थानम्-तेन यथाऽवकाशेन, तदेवम्-'इहेगइया सत्ता पुढवीजोणिया' इहैकतये सत्त्वाः पृथिवीयोनिकाः तदेवं यथा बीजेन यथावकाशेन, इह जगति केचन सत्त्वाः प्राणिनः तथाविधकर्मोदयात् वनस्पतिषूत्पद्यन्ते वनस्पतिषु उत्पद्यमाना अपि पृथिवीयोनिका भवन्ति। 'तहा-पुढवीसंभवा' पृथिवीसम्भवाः पृथिव्यां सम्भवः-सदा भवनमुत्पत्तिर्येषां ते तथा। 'पुढवीवुक्कमा'' पृथिवीव्युत्क्रमाः पृथिव्यामेव वि=विविधम् उत्पादस्येन क्रमः-क्रमणं ते तथा, पृथिव्यामेव क्रमणलक्षणवृद्धिं प्राप्ता भवन्ति। 'तज्जोणिया' तद्योनिकाः पृथिवीकारणका अपि 'तस्संभवाः-तत्संभवाः पृथिवीतः समुत्पन्नाः 'तदुवक्कमा' तद्व्युत्क्रमाः-पृथिव्यां वर्द्धिताः, 'कम्मोवगा' कर्मोपगाः- कर्मबलात् वनस्पतिकायादागत्य तेष्वेव वनस्पतिकायेषु पुनः समुत्पद्यन्ते 'कम्मणियाणेणं' कर्मनिदानेन, तथा ते जीवाः कर्मनिदानेन=कर्मकारणेन समाकृष्यमाणाः 'तत्थ वुक्कमा' तत्र व्युत्क्रमाः-तत्र-वनस्पतिकाये व्युत्क्रमाः-समागताः 'णाणाविहजोणियासु पुढवीसु' नानाविधयोनिकासु पृथिवीषु 'रुक्खत्ताए विउट्टंति' वृक्षतया विवर्तन्ते-उत्पद्यन्ते। 'ते जीवा तेसिं णाणाविहजोणियाणं पुढवीणं सिणेहमाहारेंति' ते-वनस्पतिजीवाः नानाविधयोनिकानां तासां पृथिवीनां स्नेहं-स्निग्धभावं

पृथ्वी पर उत्पन्न होते हैं। इस प्रकार कोई जीव कर्मोदय से वनस्पति में उत्पन्न होकर भी पृथ्वीयोनिक होते हैं। वे पृथ्वी पर स्थित रहते हैं और पृथ्वी पर ही अनुक्रम से वृद्धि को प्राप्त होते हैं। वे पृथ्वी पर उत्पन्न होने वाले, पृथ्वी पर रहने वाले और पृथ्वी पर ही वृद्धि को प्राप्त होने वाले जीव कर्म के बल से और कर्म के निदान से वनस्पति काय से आकर नाना प्रकार की योनि वाली पृथ्वी में वृक्ष रूप में पुनः उत्पन्न होते हैं। वे वनस्पति जीव नाना प्रकार की योनिवाली उस पृथ्वी के स्नेह का आहार करते हैं। वे जीव पृथिवी शरीर अप्-

---

શમાં પૃથ્વી પર ઉત્પન્ન થાય છે આ રીતે કોઇ જીવ કર્મના ઉદયથી વનસ્પતિમાં ઉત્પન્ન થઈને પણ પૃથ્વીયોનિક હોય છે તે બધા પૃથ્વી પર જ સ્થિત રહે છે. અને પૃથ્વીપર જ અનુક્રમથી ઉત્પન્ન થવાવાળા, પૃથ્વી પર સ્થિર રહેવાવાળા, અને પૃથ્વી પરજ વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત થવાવાળા જીવો કર્મના બળથી અને કર્મના નિદાનથી, વનસ્પતિકાયથી આવીને અનેક પ્રકારની યોનીવાળી પૃથ્વીમાં વૃક્ષ-ઝાડપણાથી ફરીથી ઉત્પન્ન થાય છે

તે વનસ્પતિકાય જીવો અનેક પ્રકારની યોનીવાળી તે પૃથ્વીના સ્નેહનો, આહાર કરે છે. તે બીજા પૃથ્વી શરીર, અપ્ શરીર, વાયુ શરીર, અગ્નિ

चिक्कणतारूपमाहारयन्ति-पिबन्ति वृक्षरूपेण परिणता स्ते जीवाः पृथिवीस्नेहं पिबन्ति । 'ते जीवा आहारेंति' ते जीवा-आहारयन्ति-आहारं कुर्वन्ति पुढवी-सरीरं' पृथिवी शरीरम् । 'आउसरीरं' अप्शरीरम् । 'तेउसरीर' तेजः शरीरम्-उष्णतारूपम् । 'वाउसरीरं' वायुशरीरम् । 'वणस्सइ सरीरं' वनस्पतिशरीरम्, आहरयन्तीति पूर्वेण सम्बन्धः । वृक्षादिरूपेण समुत्पन्ना स्ते जीवाः 'णाणाविहाणं तसथावराणं पाणाणं' नानाविधानां त्रसस्थावराणां प्राणानां जीवानाम्, 'सरीरं अचित्तं कुव्वंति' शरीरं देहं स्वकायेनाश्रित्याऽचित्तं कुर्वन्ति, पुनस्तदेव 'परिविद्धत्थं' परिविध्वस्तं-नष्टप्रायं त्रसस्थावराणाम् 'तं सरीरं' तच्छरीरम् 'पुव्वाहारियं' पूर्वाहारितम्-पूर्वस्मिन् काले उपभुक्तम्, 'तया हारियं' त्वचाहारितम्-उत्पत्त्यनन्तरं त्वग्द्वारा-आहारितं पृथिव्यादीनां शरीरम् आहार्यं च, 'विपरिणयं' विपरिणतम् 'सारूविकडं संतं' सारूपी कृतं स्यात् ते वृक्षादि जीवाः पृथिवीकायशरीरमाहारितं तच्छरीरं स्वस्वरूपेण विपरिणमयन्ति-स्व स्व रूप कुर्वन्तीति यावत्, 'अवरेऽवि य णं तेसिं पुढवीजोणियाणं रुक्खाणं' अपरेऽपि च खलु पृथिवीयोनिकानां वृक्षाणामपराण्यपि यानि शरीराणि पृथिवीशरीराज्जातानि, 'सरीरा' शरीराणि 'नाना वण्णा' नानावर्णानि विलक्षणरूपेणेति पृथिव्यादिरूपाऽपेक्षया भवन्ति । तथा 'णाणागंधा' नानागन्धानि-पृथिव्यां यावत् गन्धस्तदपेक्षया विभिन्नगन्धसम्पन्नानि

शरीर अग्निशरीर, वायुशरीर और वनस्पति शरीर का भी आहार करते हैं । नाना प्रकार के त्रस एवं स्थावर जीवों के शरीर को अचित्त कर देते हैं । पृथ्वी के शरीर को अचित्त करते हैं और पहले आहार किये हुए तथा उत्पत्ति के पश्चात् त्वचा आहार किये हुए पृथ्वीकाय आदि के शरीर को अपने शरीर के रूप में परिणत कर लेते है । उन पृथिवीयोनिक वृक्षों के अन्य शरीर भी होते हैं जो अनेक प्रकार के वर्ण, गंध, रस, स्पर्श एवं नाना प्रकार की अवयव रचनाओं से युक्त तथा अनेक प्रकार के पुद्गलों से बने हुए होते हैं।

શરીર, અને વનસ્પતિ શરીરને પણ આહાર કરે છે, તેઓ અનેક પ્રકારના ત્રસ અને સ્થાવર જીવોના શરીરને અચિત્ત કરી દે છે. પૃથ્વીના શરીરને અચિત્ત કરે છે. અને પહેલાં આહાર કરેલ તથા ઉત્પત્તિની પછી ત્વચા-ચામડીના-છાલ દ્વારા આહાર કરેલા પૃથ્વીકાય વિગેરેના શરીરને પોતાના શરીર રૂપથી પરિણમાવી લે છે. તે પૃથ્વી યોનિવાળા વૃક્ષોના બીજાશરીરો પણ હોય છે. જે અનેક પ્રકારના વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અને અનેક પ્રકારના અવયવોની રચનાએ થી યુક્ત તથા અનેક પ્રકારના પુદ્ગલોથી બનેલા હોય છે,

भवन्ति। 'णाणारसा' नानारसानि-पृथिव्यपेक्षया विभिन्नरसयुक्तानि, 'णाणाफासा' नानास्पर्शानि-तदपेक्षया विभिन्नस्पर्शवन्ति, 'णाणासंठाणसंठिया' नानासंस्थानसंस्थितानि, अनेकप्रकारकसंस्थानयुक्तानि। 'णाणाविहसरीरपुग्गलविउव्विता' नानाविधशरीरपुद्गलविकारितानि-नानारसवीर्यविपाका नानापुद्गलोपचयात् सुरूपसंस्थाना दृढाल्पसंहननाश्च स्युरिति भावः।

ननु जीवा वृक्षरूपेण पृथिव्यादिभ्यो जायन्ते, तत्र परमेश्वरः कारणम्, कालादि वा कारणं स्यात् इत्याशङ्कां परिहरति-'ते जीवा कम्मोववन्ना भवंतित्ति मक्खायं' ते जीवाः कर्मोपपन्ना भवन्ति, न तु तत्रेश्वरः कालो वा कारणम्। वृक्षशरीरधारणे स्वकृतं कर्मैव हेतुर्भवति, न कालादिरिति तीर्थकरैराख्यातम्-कथितमिति ॥सू० १-४२॥

मूलम्-अहावरं पुरक्खायं इहेगइया सत्ता रुक्खजोणिया रुक्खसंभवा रुक्खवुक्कमा, तज्जोणिया तस्संभवा तदुवक्कमा कम्मोवगा कम्मणियाणेणं तत्थ वुक्कमा पुढवीजोणिएहिं रुक्खेहिं रुक्खत्ताए विउट्टंति, ते जीवा तेसिं पुढवी जोणियाणं रुक्खाणं सिणेमाहारेंति, ते जीवा आहारेंति पुढवीसरीरं आउतेउवाउवणस्सइसरीरं, णाणाविहाणं तसथावराणं पाणाणं सरीरं अचित्तं कुव्वंति, परिविद्धत्थं तं सरीरं पुव्वाहारियं तया-

वे जीव वृक्ष के रूप में पृथ्वी आदि से उत्पन्न होते हैं तो उनकी उत्पत्ति में परमेश्वर अथवा काल आदि कोई कारण होगा? इस शंका का निवारणार्थ सूत्रकार कहते हैं-वे जीव अपने कर्मों के वशीभूत होते हैं। ईश्वर या काल कारण नहीं है परन्तु वृक्ष का शरीर धारण करने में उनके द्वारा कृत कर्म ही कारण होता है। ऐसा तीर्थंकर भगवन्तों ने कहा है ॥१॥

તે જીવો વૃક્ષ-ઝાડના રૂપથી પૃથ્વી વિગેરેમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. તો તેઓની ઉત્પત્તિમાં પરમેશ્વર અથવા કાળ વિગેરે કોઇ કારણ હશે? આ શંકાનું નિવારણ કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે-તે જીવો પોતાના કર્મોને વશ હોય છે ઈશ્વર અથવા કાળ તેમાં કારણ નથી પરંતુ વૃક્ષનું શરીર ધારણ કરવામાં તેઓ દ્વારા કરેલા કર્મો જ કારણ હોય છે. એ પ્રમાણે તીર્થંકર ભગવાનોએ કહેલ છે. ॥સૂ. ૧॥

हारियं विपरिणामियं सारूविकडं संतं, अवरेऽवि य णं तेसिं रुक्खजोणियाणं रुक्खाणं सरीरा णाणावन्ना णाणागंधा णाणारसा णाणाफासा णाणासंठाणसंठिया णाणाविहसरीरपुग्गलविउव्विया ते जीवा कम्मोववन्नगा भवंतीति मक्खायं ॥सू० २।४४॥

छाया—अथाऽपरं पुराऽऽख्यातम् इहैकतये सत्त्वा वृक्षयोनिकाः वृक्षसम्भवा वृक्षव्युत्क्रमाः। तद्योनिकास्तत्सम्भवास्तदुपक्रमाः कर्मोपगाः कर्मनिदानेन तत्र व्युत्क्रमाः पृथिवीयोनिकेषु वृक्षेषु वृक्षतया विवर्त्तन्ते। ते जीवाः तेषां पृथिवीयोनिकानां वृक्षाणां स्नेहमाहारयन्ति, ते जीवा आहारयन्ति पृथिवीशरीरमप्तेजोवायुवनस्पतिशरीरम्। नानाविधानां त्रसस्थावराणां प्राणानां शरीरमचित्तं कुर्वन्ति। परिविध्वस्तं तच्छरीरं पूर्वाहारितं त्वचाहारितं विपरिणामितं सारूपीकृतं स्यात्। अपराण्यपि तेषां वृक्षयोनिकानां वृक्षाणां शरीराणि नानावर्णानि नानागन्धानि नानारसानि नानास्पर्शानि नानासंस्थानसंस्थितानि नानाविधशरीरपुद्गलविकारितानि। ते जीवाः कर्मोपपन्नका भवन्तीत्याख्यातम् सू० २-४४।

टीका—पृथिवीयोनिकान् वनस्पतीन् वृक्षान् निरूप्य वृक्षयोनिकवृक्षस्वरूपमाह-'अहावरं पुरक्खायं' अथाऽपरं पुराख्यातम्, अनन्तरं तीर्थंकरदेवेनाऽपरो वनस्पतिभेदः प्रदर्शितः, 'इहेगइया सत्ता रुक्खजोणिया' इहैकतये सत्त्वा जीवा वृक्षयोनिकाः, वृक्षा एव योनिः-उत्पत्तौ कारणं येषां ते, वृक्षोपरि समुत्पन्ना इत्यर्थः, 'रुक्खसंभवा' वृक्षसम्भवाः-वृक्षे एव वर्त्तमानाः 'रुक्खवुक्कमा' वृक्षव्यु-

---

'अहावरं पुरक्खायं' इत्यादि।

टीकार्थ—पृथ्वीयोनिक वृक्षों का निरूपण करके अब वृक्ष योनिक वृक्षों का स्वरूप कहते हैं-तीर्थंकर भगवान् ने वनस्पति का दूसरा भेद कहा है। वह भेद है वृक्षयोनिक वृक्ष जो वृक्ष वृक्ष के ऊपर उत्पन्न होता है, वह वृक्षयोनिक वृक्ष कहलाता है। वृक्ष से उनकी उत्पत्ति होती है। वृक्ष में ही वे वर्त्तमान रहते हैं और वृक्ष में ही वृद्धि को प्राप्त

'અહાવરં પુરક્ખાયં' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—પૃથ્વી યોનિવાળા વૃક્ષોનું નિરૂપણ કરીને હવે વૃક્ષયોનિવાળા વૃક્ષોનું નિરૂપણ કરે છે-તીર્થંકર ભગવાને વનસ્પતિનો બીજો ભેદ કહેલ છે. તે ભેદ વૃક્ષયોનિક વૃક્ષ એ પ્રમાણેનો છે. જે વૃક્ષ, વૃક્ષ ઉપર ઉત્પન્ન થાય છે, તે વૃક્ષયોનિવાળા વૃક્ષો કહેવાય છે. વૃક્ષથી તેઓની ઉત્પત્તિ થાય છે. વૃક્ષમાં જ તેઓ સ્થિત રહે છે, અને વૃક્ષમાં વધે છે, વૃક્ષયોનિવાળા, વૃક્ષમાં ઉત્પન્ન

त्क्रमाः-वृक्षे एव वर्द्धनशीलाः। 'तज्जोणिया' तद्योनिकाः-वृक्षयोनिकाः। 'तस्संभवा' तत्संभवाः 'तदुक्कमा' तद्व्युत्क्रमाः-वृक्षे एव वर्द्धमानाः, न केवलं वृक्षा एव कारणं वृक्षयोनिकवृक्षाणाम्, किन्तु-'कम्मोवगा' कर्मोपगाः-कर्मवशवर्त्तिनः, 'कम्मनियाणेणं' कर्मनिदानेन-कर्मनिमित्तेन 'तत्थ वुक्कमा' तत्र वृक्षे वर्द्धमानाः 'पुढवीजोणियाणं रुक्खेहिं' पृथिवीयोनिकेषु वृक्षेषु 'रुक्खत्ताए विउट्टंति' वृक्षतया-वृक्षरूपेण विवर्तन्ते। तादृशजीवा वृक्षरूपेण वृक्षोपरि जायन्ते। 'ते जीवा तेसिं पुढवीजोणियाणं रुक्खाणं' वृक्षोपरिविद्यमानास्ते वृक्षयोनिक वृक्ष जीवाः पृथिवीयोनिकानां वृक्षाणाम् 'सिणेहमाहारेंति' स्नेहम्-स्निग्धमात्रमाहारयन्ति, वृक्षरसस्यैवाऽऽहारं कुर्वन्ति, 'ते जीवा' ते-वृक्षयोनिकवृक्षजीवाः 'आहारेंति' आहारयन्ति 'पुढवीसरीरं आउतेउवाउवणस्सइसरीरं' पृथिवीशरीरम् अप्तेजोवायुवनस्पतिशरीरम्, आहारयन्तीतिशेषः। तथा ते वृक्षयोनिकवृक्षजीवाः 'णाणाविहाणं तसथावराणं पाणाणं सरीरं अचित्तं कुव्वंति' नानाविधानाम्-अनेकप्रकाराणां त्रसस्थावराणां प्राणानां-जीवानां यच्छरीरं स्वकायेनाश्रित्य अचित्तं कुर्वन्ति। सचित्तस्यापि तच्छरीरस्याऽचित्ततां नयन्ति, 'परिविद्धत्थं' परि

होते हैं। वृक्ष योनि वाले, वृक्ष में उत्पन्न होने वाले और वृक्ष में ही वृद्धि प्राप्त करने वाले वे जीव भी अपने कर्मों के अधीन होते हैं। कर्म के निमित्त से वृक्ष में बढते हुए वे जीव पृथ्वीयोनिक वृक्षों में वृक्ष रूप से उत्पन्न होते हैं। वृक्ष के ऊपर पैदा होते हैं। वृक्ष के ऊपर उत्पन्न होने वाले वे वृक्षयोनिक वृक्षों के स्नेह का आहार करते हैं। वे पृथ्वी, जल, तेज, वायु और वनस्पति के शरीर का भी आहार करते हैं। वे अनेक प्रकार के त्रस और स्थावर जीवों के शरीर को अपने शरीर से आश्रित करके अचित्त कर देते हैं। अर्थात् उनके सचित्त शरीर का रस खींच कर उन्हें अचित्त कर देते हैं। अचित्त

થવાવાળા, અને વૃક્ષમાંજ વધવાવાળા તે જીવો પણ પોતપોતાના કર્મોને આધીન હોય છે કર્મના નિમિત્તે વૃક્ષમાં વધતા એવા તે જીવો પૃથ્વીયોનિક વૃક્ષોમાં વૃક્ષપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. વૃક્ષના ઉપર ઉત્પન્ન થાય છે, વૃક્ષોના ઉપર ઉત્પન્ન થવાવાળા તે વૃક્ષયોનિક વૃક્ષ, પૃથ્વીયોનિક વૃક્ષોના સ્નેહનો આહાર કરે છે તેઓ પૃથ્વી, જલ, તેજ, વાયુ અને વનસ્પતિના શરીરનો પણ આહાર કરે છે તેઓ અનેક પ્રકારના ત્રસ અને સ્થાવર જીવોના શરીરને પોતાના શરીરથી આશ્રિત કરીને અચિત્ત કરી દે છે અર્થાત્ તેઓના સચિત્ત શરીરનો રસ ખેંચીને તેઓને અચિત્ત કરી દે છે. અચિત્ત કરેલા તથા

विध्वस्तम्-नष्टप्रायम् 'त सरीरं' तच्छरीरम् 'पुव्वाहारियं' पूर्वाहारितम्-पूर्वकाले आत्मसात्कृतम्, 'तयाहारियं' त्वचाऽऽहारितम्, विपरिणामियं सारूविकडं 'संतं' विपरिणामितं सत् सारूपीकृतं स्यात्-तानि शरीराणि स्व स्वरूपाणि कुर्वन्ति, 'अवरे वि य णं तेसिं' अपराण्यपि च खलु तेषाम् 'रुक्खजोणियाणं रुक्खाणं' वृक्षयोनिकानां वृक्षाणाम् 'सरीरा' शरीराणि भवन्तीति शेषः। कथंभूतानि तानि शरीराणि-इति जिज्ञासायां तद्विशेषणानि आह 'णाणावण्णा' नानावर्णानि, 'णाणागंधा' नानागन्धानि 'णाणारसा' नानारसानि 'णाणाफासा' नानास्पर्शानि 'णाणासंठाणसंठिया' नानासंस्थानसंस्थितानि 'णाणाविहसरीरपोग्गलविउव्विया' नानाविधशरीरपुद्गलविकारितानि, एतेषां व्याख्यानं पूर्वसूत्रे कृतमेव नाऽतः पुनरत्र क्रियते, तत्तु तत एव द्रष्टव्यम्। 'ते' ते-वृक्षा जीवाः 'कम्मोववन्नगा' कर्मोपपन्नकाः-कर्मपराधीना अस्वतन्त्राः सन्तः तादृशशरीरं प्राप्ता भवन्ति, इति तीर्थकरेणाऽऽख्यातम्-कथितमिति ।सू०२-४४।

किए हुए तथा पहले आहार किए हुए एवं त्वचा के द्वारा आहार किए हुए पृथ्वी आदि के शरीरों को पचा कर वे अपने रूप में परिणत कर लेते हैं। उन वृक्षयोनिक वृक्षजीवों के अन्य शरीर भी होते हैं। वे अनेक प्रकार के वर्ण वाले, अनेक प्रकार के गंध वाले, अनेक प्रकार के रस वाले और अनेक प्रकार के स्पर्श वाले, अनेक प्रकार के आकार वाले तथा अनेक प्रकार के शरीरपुद्गलों से उत्पन्न होते हैं। इनका व्याख्यान पूर्वसूत्र में किया जा चुका है, अतएव यहां नहीं करते। वे वृक्षजीव कर्मों के अधीन होकर उस शरीर को प्राप्त हुए हैं, ऐसा तीर्थंकर भगवान् ने कहा है ॥२॥

પહેલાં આહાર કરેલ અને છલદ્વારા અહાર કરેલા પૃથ્વી વિગેરેના શરીરોને પચાવીને તેઓ પોતાના રૂપથી પરિણમાવી દે છે. તે વૃક્ષયોનિવાળા વૃક્ષકાય જીવોના અન્ય શરીરો પણ હોય છે. તે અનેક પ્રકારના વર્ણવાળા, અને અનેક પ્રકારના ગંધવાળા, અનેક પ્રકારના રસોવાળા, અને અનેક પ્રકારના સ્પર્શવાળા, અનેક પ્રકારના આકારવાળ', તથા અનેક પ્રકારના શરીર પુદ્ગલોથી ઉત્પન્ન થાય છે. તેનું વ્યાખ્યાન પૂર્વ સૂત્રમાં કરવામાં આવી ગયું છે. તેથી જ અહિયાં કરવામાં આવતું નથી તે વૃક્ષજીવો કર્મોને આધીન થઈને તે શરીરોને પ્રાપ્ત થયા છે, એ પ્રમાણે તીર્થંકર ભગવાનોએ કહ્યું છે. ॥સૂ૦ ૨॥

मूलम्—अहावरे पुरक्खायं इहेगइया सत्ता रुक्खजोणिया रुक्खसंभवा रुक्खवुक्कमा तज्जोणिया तस्संभवा तदुवक्कमा कम्मोवगा कम्मणियाणेणं तत्थ वुक्कमा रुक्खजोणिसु रुक्खेसु रुक्खत्ताए विउट्टंति, ते जीवा तेसिं पुढवीजोणियाणं रुक्खाणं सिणेहमाहारेंति, ते जीवा आहारेंति पुढवीसरीरं आउतेउवाउ-वणस्सइसरीरं, तसथावराणं पाणाणं सरीरं अचित्तं कुव्वंति, परिविद्धत्थं तं सरीरं पुव्वाहारियं तयाहारियं विपरिणामियं सारूविकडं संतं अवरेऽवि य णं तेसिं रुक्खजोणियाणं रुक्खाणं सरीरा णाणावन्ना जाव ते जीवा कम्मोववन्ना भवंतीति-मक्खायं ॥सू० ३॥४५॥

छाया—अथाऽपरं पुराऽऽख्यातम् इहैकतये सत्त्वाः वृक्षयोनिकाः वृक्षसम्भवाः वृक्षव्युत्क्रमाः। तद्योनिकास्तत्संभवास्तदुपक्रमाः कर्मोपगाः कर्मनिदानेन तत्र व्युत्क्रमाः वृक्षयोनिकेषु वृक्षेषु वृक्षतया विवर्त्तन्ते। ते जीवा स्तेषां पृथिवीयोनिकानां वृक्षाणां स्नेहमाहारयन्ति, ते जीवा आहारयन्ति पृथिवीशरीर-मप्तेजोवायुवनस्पतिशरीरम्। त्रसस्थावराणां प्राणानां शरीरमचित्तं कुर्वन्ति। परिविध्वस्तं तच्छरीरं पूर्वाहारितं त्वचाहारितं विपरिणामितं स्वरूपीकृतं स्यात्। अपराण्यपि च खलु तेषां वृक्षयोनिकानां वृक्षाणां शरीराणि नानावर्णानि यावत्ते जीवाः कर्मोपपन्नका भवन्तीत्याख्यातम् ॥सू० ३-४५॥

टीका—सर्वमप्यत्र पूर्वसूत्र समानमेव। अतः पूर्वसूत्रव्याख्यानेन व्याख्यात-मेव भवतीति ॥सू०३-४५॥

मूलम्—अहावरं पुरक्खायं इहेगइया सत्ता रुक्खजोणिया रुक्खसंभवा रुक्खवुक्कमा तज्जोणिया तस्संभवा तदुवक्कमा कम्मोवगा कम्मनियाणेणं तत्थ वुक्कमा रुक्खजोणिएसु रुक्खेसु मूलत्ताए कंदत्ताए खंधत्ताए तयत्ताए सालत्ताए पवालत्ताए

सरीरा णाणावण्णा णाणागंधा जाव णाणाविहसरीरपोग्गल विउ-
व्विया। ते जीवा कम्मोववन्नगा भवंतीतिमक्खायं॥सू० ४।४६॥

छाया—अथाऽपरं पुराख्यातम् इहैकतये सत्त्वा वृक्षयोनिका वृक्षसंभवा वृक्ष-व्युत्क्रमाः, तद्योनिकाः तत्संभवाः तदुपक्रमाः कर्मोपगाः कर्मनिदानेन तत्र व्युत्क्रमाः, वृक्षयोनिकेषु वृक्षेषु मूलतया कन्दतया स्कन्धतया त्वक्तया सालतया प्रवालतया पत्रतया पुष्पतया फलतया बीजतया विवर्त्तन्ते। ते जीवा एतेषां वृक्षयोनिकानां वृक्षाणां स्नेहमाहारयन्ति, ते जीवा आहारयन्ति पृथिवीशरीर मप्तेजोवायुवनस्पतिशरीरं नानाविधानां त्रसस्थावराणां प्राणानां शरीरमचित्तं कुर्वन्ति। परिविध्वस्तं तच्छरीरं यावत् सारूपीकृतं स्यात्। अपराण्यपि च खलु तेषां वृक्षयोनिकानां मूलानां कन्दानां स्कन्धानां त्वचां शालानां प्रवालानां यावद् बीजानां शरीराणि नानावर्णानि नानागन्धानि यावन्नानाविधशरीरपुद्गलविकारितानि भवन्ति। ते जीवाः कर्मोपपन्नका भवन्तीत्याख्यातम् ॥सू०४-४६॥

टीका—'अहावरं' अथाऽपरम् 'पुरक्खायं' पुराख्यातम्-पुरा-पूर्वस्मिन् काले देवाऽसुरपरिषदि आख्यातम्, तीर्थकरेण वनस्पतिजीवानाम् अन्येऽपि भेद प्रभेदाः कथिताः उपलक्षणाद् वर्त्तमानेऽपि भविष्यत्कालेऽपि वनस्पतिनिरूपणं ज्ञेयम् ते इमे सन्ति। तथाहि 'इहेगइया' इहैकतये 'सत्ता' सत्त्वाः-जीवाः, 'रुक्ख-जोणिया' वृक्षयोनिकाः, वृक्षाः योनिः-उत्पत्तिस्थानं येषां ते तथा 'रुक्खसंभवा' वृक्षसम्भवाः-वृक्षात् समुत्पद्य वृक्षे एव स्थितिमन्तो विद्यमाना इत्यर्थः। तथा-

---

'अहावरं पुरक्खायं' इत्यादि।

टीकार्थ—पूर्वकाल में तीर्थंकर भगवान् ने समवसरण में विराज-मान होकर वनस्पतिकाय के अन्य भेद प्रभेद भी कहे हैं। उपलक्षण से यह भी समझ लेना चाहिए कि वर्त्तमान कालीन तीर्थंकर कहते हैं और भविष्यत्कालीन तीर्थंकर कहेंगे। वे भेद प्रभेद इस प्रकार हैं-

कोई कोई जीव वृक्षयोनिक वृक्ष से उत्पन्न होने वाले वृक्ष में स्थित रहने वाले और वृक्ष में वृद्धि पाने वाले होते हैं। ये जीव कर्म के

'अहावरं' पुरक्खायं' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—પૂર્વકાળમાં તીર્થંકર ભગવાને સમવસરણમાં બિરાજમાન થઈને વનસ્પતિકાયના બીજા પણ ભેદો અને પ્રભેદો કહ્યા છે ઉપલક્ષણથી એ પણ સમજી લેવું જોઈએ કે-વર્તમાન કાળના તીર્થંકરો કહે છે, અને ભવિષ્ય-કાળના તીર્થંકરો કહેશે. તે ભેદ પ્રભેદો આ પ્રમાણે છે.—

કોઈ કોઈ જીવો વૃક્ષયોનિક વૃક્ષોમાંથી ઉત્પન્ન થવાવાળા, વૃક્ષમાં સ્થિત રહેવાવાળા, અને વૃક્ષમાં વધનારાવાળા હોય છે. આ જીવો કર્મને વશ થઈને-

'रुक्खवुक्कमा' वृक्षव्युत्क्रमाः-वृक्षे एव विवर्द्धमानाः 'तज्जोणिया' तद्योनिकाः, 'तं संभवा' तत्सम्भवाः 'तदुवक्कमा' तदुपक्रमाः वृक्षादेवोत्पद्यन्ते वृक्षे एव तिष्ठन्ति वृक्षे एव विवर्द्धन्ते। 'कम्मोवगा' कर्मोपगाः-कर्मवशाः 'कम्मनियाणेणं' कर्मनिदानेन-कर्मप्रेरणया 'तत्थ वुक्कमा' तत्र व्युत्क्रमाः-तत्रैव गमनाः। 'रुक्खजोणिएसु' वृक्षयोनिकेषु 'रुक्खेसु' वृक्षेषु 'मूलत्ताए' मूलतया, तत्र मूलम्-भूमिस्थित-भागविशेषस्तेन रूपेण, 'कंदत्ताए' कन्दतया-मूलानामुपरि वृक्षावयवविशेषः कन्दस्तेन रूपेण 'खंधत्ताए' स्कन्धतया-कन्दस्योपरिभागस्तेन रूपेण 'तयत्ताए' त्वक्तया 'सालत्ताए' सालतया-वृहच्छाखारूपेण 'पवालत्ताए' प्रवालतया-किसलयरूपेण 'पत्तत्ताए' पत्रतया 'पुप्फत्ताए' पुष्पतया 'फलत्ताए' फलतया 'बीयत्ताए' 'बीजतया 'विउट्टंति' विवर्तन्ते कर्माधीनास्ते जीवाः मूलादारभ्य बीजपर्यन्तं तेन तत्तद्रूपेण समुत्पद्यन्ते। मूलादारभ्य बीजपर्यन्ता ये जीवाः सन्ति तेषु प्रत्येक-जीवो भिन्न भिन्न एव तत्तद्रूपेण तत्र तत्रोत्पद्यते, वृक्षस्य सर्वाङ्गव्यापको जीवस्तु एभ्यो दशजीवेभ्यो भिन्नः सन् वृक्षे उत्पद्यते इति भावः। वृक्षावयवतया समुत्पन्ना स्ते जीवाः 'तेसिं रुक्खजोणियाणं रुक्खाणं सिणेहमाहारेंति' तेषां वृक्षयोनि-

वशीभूत और कर्म के निमित्त से वृक्ष में उत्पन्न होते, स्थित रहते और बढते हैं। ये वृक्षयोनिक वृक्षों में मूल रूप से, कंद रूप से, स्कंध रूप से, छाल रूप से, शाखा रूप से, कोंपल रूप से, पत्र रूप से, पुष्प रूप से, फल रूप से और बीज रूप से उत्पन्न होते हैं। इस प्रकार वृक्ष के अवयवों के रूप में उत्पन्न हुए वे जीव उन वृक्षयोनिक वृक्षों के स्नेह का आहार करते हैं मूलसे लेकर बीजपर्यन्त के जो जीव होते हैं वे प्रत्येक जीव भिन्न होते हुए उसीरूप से वहां यहां उत्पन्न होते हैं वृक्षका सर्वाङ्ग व्यापकजीव इस दस प्रकार के जीवों से भिन्न है और वृक्ष में उत्पन्न होते हैं। अर्थात् वृक्ष के द्वारा ग्रहण किये हुए स्नेह से

તથા કર્મના નિમિત્તે વૃક્ષોમા ઉત્પન્ન થાય છે સ્થિત રહે છે અને વધે છે. આ વૃક્ષયોનિવાળા જીવો વૃક્ષોમાં મૂળ રૂપે, કંદરૂપે, સ્કંધરૂપે, છાલરૂપે, ડાળરૂપે, કુંપળરૂપે, પત્રરૂપે પુષ્પરૂપે, ફળરૂપે અને બીજરૂપથી ઉત્પન્ન થાય છે. આ રીતે વૃક્ષના અવયવોના રૂપથી ઉત્પન્ન થયેલા તે જીવો તે વૃક્ષ યોનિવાળા વૃક્ષોના સ્નેહનો આહાર કરે છે. મૂળથી આરંભીને બીજ સુધી જે જીવો હોય છે, તે પ્રત્યેક જીવો જુદા જુદા હોવા છતાં એજ રૂપે ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે વૃક્ષનું સર્વાંગ વ્યાપક જીવ આ દસ પ્રકારના જીવોથી જુદા અને વૃક્ષમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અર્થાત્ વૃક્ષદ્વારા ગ્રહણ કરવામાં આવેલ

कानां वृक्षाणां स्नेहमाहारयन्ति-भोज्यतया आददते, वृक्षोपात्तमेव स्नेहं समश्नन्तः स्वस्थितिं कुर्वन्ति, 'ते जीवा आहारेंति' ते जीवा आहारयन्ति, 'पुढवीसरीरं आउतेउवाउवणस्सइसरीरं' पृथिवीशरीरम्-अप्तेजोवायुवनस्पतिशरीरम् आहारयन्ति इति पूर्वेण सम्बन्धः। 'णाणाविहाणं' नानाविधानाम्, 'तसथावराणं पाणाणं सरीरं अचित्तं कुव्वति' त्रसस्थावराणां प्राणानां शरीरमचित्तं कुर्वन्ति। अचित्तीकृत्य 'परिविद्धत्थं' परिविध्वस्तं-नष्टप्रायम्, 'तं सरीरं' तच्छरीरम् 'जाव' यावत् 'सारूविकडं संतं' सारूपीकृतं स्यात्। तच्छरीरं विपरिणमय्य स्वस्वरूपेण विपरिणमयंति 'अवरेऽवि य णं' अपराण्यपि च खलु 'तेसिं' तेषाम् 'रुक्खजोणियाणं' वृक्षयोनिकानाम् 'मूलाणं' मूलानाम् 'कंदाणं' कन्दानाम् 'खंधाणं' स्कन्धानाम्, 'तयाणं' त्वचाम् 'सालाणं' शालानाम् 'पवालाणं' प्रवालानाम् 'जाव' यावत् 'बीयाणं' बीजानाम् 'सरीरा' शरीराणि 'णाणावण्णा' नानावर्णानि विभिन्नवर्णानि 'णाणागंधा' नाना गन्धानि 'जाव' यावत् 'णाणाविहसरीरपोग्गलविउव्विया' नानाविधशरीरपुद्गलविकारितानि-विविधप्रकारकशरीरपुद्गलनिष्पादितानि वृक्षाऽपेक्षयाऽपराणि शरीराणि भवन्ति, ते जीवाः 'कम्मोववन्नगा' कर्मोपपन्नकाः कर्मवशीभूतास्तत्रोत्पन्नाः-कर्मणा हृतशरीरा इति यावत् भवन्ति, न तु-ईश्वराद्यपेक्षतत्तच्छरीरका भवन्ति। 'त्ति मक्खायं' इत्याख्यातं तीर्थकरादिभिरिति ॥सू०४-४६॥

पोषण प्राप्त करते है। वे पृथ्वी अप्, तेज वायु और वनस्पति का भी आहार करते हैं और नाना प्रकार के त्रस तथा स्थावर जीवों के शरीर को अचित्त करते हैं। अचित्त कियेहुए उस शरीर को यावत् अपने शरीर के रूप में परिणत कर लेते हैं। उन वृक्षों से उत्पन्न मूल, कन्द, स्कंध, छाल, शाखा, कौंपल यावत् बीज रूप जीवों के शरीर नाना प्रकार के वर्ण तथा नाना प्रकार के गंध से युक्त होते हैं तथा नाना प्रकार के पुद्‌गलों से बने होते हैं वे जीव भी कर्मके वशीभूत होकर

સ્નેહથી પોષણ મેળવે છે તેઓ પૃથ્વી, અપ્ તેજ વાયુ અને વનસ્પતિના શરીરનો પણ આહાર કરે છે, અને અનેક પ્રકારના ત્રસ સ્થાવર જીવોના શરીરોને અચિત્ત બનાવે છે. અચિત્ત કરવામાં આવેલા તે શરીરને યાવત્ પોતાના શરીરના રૂપે પરિણમાવી લે છે. તે વૃક્ષોમાં ઉત્પન્ન થયેલા મૂળ, કંદ, સ્કંધ, છાલ, શાખા-ડાળ કુંપળ યાવત્ બીજ રૂપ જીવોના શરીર અનેક પ્રકારના ગંધથી યુક્ત હોય છે. તે જીવો પણ કર્મને વશ થઈને ત્યાં ઉત્પન્ન

मूलम्-अहावरे पुरक्खायं इहेगइया सत्ता रुक्खजोणिया रुक्खसंभवा रुक्खवुक्कमा तज्जोणिया तस्संभवा तदुवक्कमा कम्मोववन्नगा कम्मनियाणेणं तत्थ वुक्कमा रुक्खजोणिएहिं रुक्खेहिं अज्झारोहत्ताए विउट्टंति, ते जीवा तेसिं रुक्खजोणियाणं रुक्खाणं सिणेहमाहारेंति, ते जीवा आहारेंति पुढवीसरीरं जाव सारूविकडं संतं, अवरे वि य णं तेसिं रुक्खजोणियाणं अज्झारुहाणं सरीरा णाणावण्णा जाव भवंतीति मक्खायं ।५।४७।

छाया—अथाऽपरं पुराख्यातम् इहैकतये सत्त्वाः-वृक्षयोनिकाः-वृक्ष सम्भवाः-वृक्षव्युत्क्रमाः, तद्योनिकास्तत्सम्भवा स्तदुपक्रमाः कर्मोपपन्नकाः कर्म निदानेन तत्र व्युत्क्रमाः वृक्षयोनिकेषु वृक्षेषु अध्यारुहतया विवर्त्तन्ते। ते जीवास्तेषां वृक्षयोनिकानां वृक्षाणां स्नेहमाहारयन्ति। ते जीवा आहारयन्ति पृथिवीशरीरं यावत् सारूपीकृतं स्यात्। अपराण्यपि च खलु तेषां वृक्षयोनिकानामध्यारुहाणां शरीराणि नानावर्णानि यावद् भवन्तीत्याख्यातम् ॥सू०५-४७॥

टीका—वृक्षादेव समुत्पन्ना स्तत्रैव स्थितिमन्तस्तदंशेन वर्द्धमानाः पूर्वसूत्रे कथिताः। इह च वृक्षयोनिकवृक्षेषु ऊर्ध्वभागे एव अध्यारूहनामकवनस्पतिविशेषा स्तेभ्य एव, वृक्षेभ्यः समुत्पन्ना भवन्तीति कथ्यते। 'अहावरं पुरक्खायं' अथाऽपरं पुराऽऽख्यातम् 'इहेगइया सत्ता' इहैकतये सत्त्वाः-वनस्पतिविशेषा

वहां उत्पन्न होते हैं। ईश्वर आदि कोई उन्हें वहां उत्पन्न नहीं करता है। ऐसा तीर्थंकर भगवन्तों ने कहा है ॥४॥

'अहावरं पुरक्खायं' इत्यादि।

टीकार्थ—पूर्व सूत्र में कहा जा चुका है कि जीव वृक्ष से उत्पन्न, वृक्ष में स्थित और वृक्ष में से ही वृद्धि प्राप्त करने वाले, वृक्ष के मूल

થાય છે. ઇશ્વર વિગેરે કોઈ તેઓને ત્યાં ઉત્પન્ન કરતા નથી. એ પ્રમાણે તીર્થંકર ભગવાનોએ કહેલ છે. ાસૂ૦ ૪ા

'अहावरं पुरक्खायं' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—પૂર્વસૂત્રમાં કહેવામાં આવેલ છે કે-કોઈ જીવો વૃક્ષથી ઉત્પન્ન, વૃક્ષમાં સ્થિત અને વૃક્ષથી જ વધવાવાળા વૃક્ષના મૂળ, કંદ, વિગેરે રૂપથી

स्तीर्थकरैः प्रतिपादिताः, 'रुक्खजोणिया रुक्खसंभवा' वृक्षयोनिकाः-वृक्षयोनि समुत्पन्नाः क्षसम्भवा., 'रुक्खवुक्कमा' वृक्षादेव जाताः वृक्षे वर्त्तमानाः वृक्षादेव वर्द्धमानाः, 'तज्जोणिया' तद्योनिकाः-वृक्षयोनिसमुत्पन्नाः 'तस्सभवा' तत्सम्भवाः 'तदुवक्कमा' तदुपक्रमाः-तत्र वर्द्धमानाः 'कम्मोववन्नगा' कर्मोपपन्नकाः-कर्मपरवशा वृक्षोत्पन्ना वृक्षे स्थिताः वृक्षादेव वर्द्धमानाः कर्मतन्त्राः, 'कम्मनियाणेणं' कर्मनिदानेन कर्मनिमित्तेन, 'तत्थ वुक्कमा' तत्र-वृक्षे व्युत्क्रमाः-वर्द्धमानाः 'रुक्खजोणिएहिं' वृक्षयोनिकेषु 'रुक्खेहिं' वृक्षेषु-वृक्षोर्ध्वभागेषु 'अज्झारोहत्ताए' अध्यारुहतया 'विउट्टंति' विवर्त्तन्ते-समुत्पद्यन्ते अध्यारुहनामकवनस्पतिविशिष्टस्वरूपेण 'ते जीवा' ते जीवाः- वृक्षयोनिकवृक्षे समुत्पन्नाः अध्यरुहनामतया प्रसिद्धाः वनस्पतिविशेषजीवाः, 'तेसिं' तेषाम् 'रुक्खजोणियाणं' वृक्षयोनिकानाम् 'रुक्खाणं' वृक्षाणाम् 'सिणेहमाहारेंति' स्नेहमाहारयन्ति -तदुपभुक्तस्नेहमात्रसम्पत्त्या जीवन्ति 'ते जीवा आहारेंति' ते जीवा आहारयन्ति 'पुढवीसरीर जाव' पृथिवीशरीर यावत्-अप्तेजोवायुवनस्पतिशरीरमाहारयन्ति। नानाविधानां त्रसस्थावराणां प्राणिनां शरीरमचित्तं कुर्वन्ति, तद-

---

कंद आदि रूप से उत्पन्न होते हैं। यहां वृक्ष के आश्रित रहे हुए वृक्ष में उत्पन्न होने वाले जीवों का कथन करते हैं।

तीर्थंकर भगवान् ने कहा है कि कोई कोई वनस्पतिजीव वृक्ष में उत्पन्न, वृक्ष में स्थित और वृक्ष में बढने वाले होते हैं। कर्म के अधीन होकर ही वृक्ष में उत्पन्न होते हैं, वृक्ष में स्थित रहते हैं और वृक्ष में वृद्धि प्राप्त करते हैं। वे वनस्पतिकाय में आकर वृक्ष से उत्पन्न वृक्ष में अध्यारुह वनस्पति के रूप में उत्पन्न होते हैं। वे जीव वृक्षयोनिक वृक्षों के रस का आहार करते हैं और पृथ्वी आदि पूर्वोक्त सभी शरीरों का भी आहार करते हैं तथा उनको अपने शरीर के रूप में परिणत कर

ઉત્પન્ન થાય છે. અહિયાં વૃક્ષના આશ્રયથી રહેલા અને વૃક્ષમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા જીવોનું કથન કરે છે.

તીર્થંકર ભગવાને કહ્યું છે કે-કોઈ કોઇ વનસ્પતિ જીવો વૃક્ષમાં ઉત્પન્ન, વૃક્ષમાં સ્થિત અને વૃક્ષમાં વધવાવાળા હોય છે. તેઓ કર્મને અધીન થઇને જ વૃક્ષમાં ઉત્પન્ન થાય છે. વૃક્ષમાં સ્થિત રહે છે. અને વૃક્ષમાં વધે છે. તેઓ વનસ્પતિકાયમાં આવીને વૃક્ષમાં ઉત્પન્ન થઇ વૃક્ષમાં રહેલા વનસ્પતિરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે. તે જીવો વૃક્ષયોનિક, વૃક્ષોના રસનો આહાર કરે છે. અને પૃથ્વી વિગેરે પૂર્વોક્ત સઘળા શરીરોનો પણ આહાર કરે છે, તથા તેઓને પોતાના શરીરના રૂપથી પરિણમાવી લે છે. તે વૃક્ષયોનિવાળા

चित्तीकृत्य-विध्वस्तं तच्छरीरं विपरिणमय्य 'सारूविकडं संतं' सारूपीकृतं स्यात्, तेषां शरीराणि स्वात्मसात्कुर्वन्तः स्वरूपरूपमेव कुर्वन्ति। 'अवरे वि य' अपराण्यपि च, 'णं' इति वाक्यालङ्कारे 'तेसिं' तेषाम् 'रुक्ख जोणियाणं' वृक्षयोनिकानाम् 'अज्झारुहाणं' अध्यारुहाणाम्-वनस्पतिविशेषाणाम् 'सरीरा' शरीराणि-भोगायतनानि 'णाणावण्णा' नानावर्णानि 'जाव' यावत्-नानारसगन्धस्पर्शसम्पन्नानि 'भवंति' भवन्ति। तानि च शरीराणि स्वकृतकर्मवशाद् भवन्ति, न तु कालेश्वरकृतकृपयेति तीर्थकरैः प्रतिपादितम्। इममेवार्थम् 'जाव मक्खायं' यावदाख्यातमिति-अयमागमः प्रतिपादयतीति ॥सू० ५-४७॥

मूलम्—अहावरं पुरक्खायं इहेगइया सत्ता अज्झारोहजोणिया अज्झारोहसंभवा जाव कम्मनियाणेणं तत्थ वुक्कमा रुक्खजोणिएसु अज्झारोहेसु अज्झारोहत्ताए विउट्टंति, ते जीवा तेसिं रुक्खजोणियाणं अज्झारोहाणं सिणेहमाहारेंति, ते जीवा आहारेंति पुढवीसरीरं जाव सारूविकडं संतं, अवरे वि य णं तेसिं अज्झारोहजोणियाणं अज्झारोहाणं सरीरा णाणावन्ना जाव मक्खायं ॥सू० ६।४८॥

छाया—अथाऽपरं पुराऽऽख्यातम् इहैकतये सत्त्वा अध्यारूहयोनिका अध्यारुहसंभवाः, यावत् कर्मनिदानेन तत्रोपक्रमाः वृक्षयोनिकेषु-अध्यारुहेषु-अध्यारुहतया विवर्त्तन्ते। ते जीवा स्तेषां वृक्षयोनिकानामध्यारुहाणां स्नेहमाहारयन्ति। ते जीवा आहारयन्ति पृथिवीशरीरं यावत् सारूपीकृतं स्यात्, अपराण्यपि च खलु तेषामध्यारुहयोनिकानामध्यारूहाणां शरीराणि नानावर्णानि यावदाख्यातानि ॥सू०६-४८॥

लेते हैं। उन वृक्षयोनिक अध्यारुह नामक वृक्षों के शरीर नाना वर्ण गंध रस और स्पर्श वाले होते हैं। वे शरीर अपने अपने उपार्जित कर्मों के अनुसार होते हैं, काल अथवा ईश्वर के करने से नहीं होते, ऐसा तीर्थंकरों ने कहा है। 'जाव मक्खायं' यह शब्द इसी अर्थ को सूचित करते हैं ॥५॥

અધ્યારૂહ (ઉપર ચડવાવાળા) નામના વૃક્ષોના શરીર અનેક વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શવાળા હોય છે. તે શરીરો પોત પોતાના ઉપાર્જન કરેલા કર્મો અનુસાર હોય છે, કાળ અથવા ઈશ્વરના કરવાથી થતા નથી, એ પ્રમાણે તીર્થંકરોએ કહેલ છે. 'जाव मक्खायं' આ વાકય એજ અર્થને બતાવે છે. સૂ. ૫॥

टीका-गतमत्र-धेनाऽध्यारुहवनस्पतिकायावच्छिन्नजीवस्वरूपं प्रदर्श्य सम्प्रति -अध्यारुहयोनिकाऽध्यारुहवनस्पतिशरीरावच्छिन्नेऽपि भवतीति तीर्थकरनिर्देश इति दर्शयितुं परो ग्रन्थोऽवतार्यते। 'अहावर' इत्यादि। 'अहावर' अथाऽपरम् 'पुरक्खायं' पुराऽऽख्यातम्, तीर्थकरेणाऽन्योऽपि प्रकारो दर्शितः, 'इहेगइया' इहैकतये 'सत्ता' सत्त्वाः-जीवाः 'अज्झारोहजोणिया' अध्यारुहयोनिकाः-वृक्षयोनिकाऽध्यारुहवनस्पतिविशेषा एव योनिः-उत्पत्तिस्थानं येषां तेऽध्यारुहयोनिका वनस्पतिविशेषावच्छिन्नजीवाः अध्यारुहवनस्पतिजाता इत्यर्थः, 'अज्झारोहसंभवा' अध्यारुहसंभवाः-तत्स्थितिका इत्यर्थः अध्यारुहाणां वृद्ध्या वर्द्धमानाः, 'जाव कम्मनियाणेणं' यावत्कर्मनिदानेन-कर्मनिमित्तमासाद्य 'तत्थ वुक्कमा' तत्रोपक्रमाः तत्र-अध्या-

'अहावरं पुरक्खायं' इत्यादि।

टीकार्थ—पिछले सूत्र में अध्यारुह (वृक्षों के ऊपर बढने वाली) वल्ली लता वनस्पतिकाय के जीवों का स्वरूप कहा गया। अब अध्यारुह योनिक अध्यारुह वनस्पतिकाय भी होते हैं, ऐसे तीर्थकर के कथन को दिखलाने के लिए सूत्र कहा जाता है।

तीर्थंकर भगवान् ने वनस्पतिजीवों का अन्य प्रकार भी कहा है। वह इस प्रकार है-अध्यारुह योनिक अर्थात् वृक्षयोनिक अध्यारुह नामक वनस्पति ही जिनकी योनि है, ऐसे जीव, अर्थात् वे जीव जो अध्यारुह वनस्पति से उत्पन्न होते हैं और अध्यारुह वनस्पति की वृद्धि होने पर बढते हैं। वे कर्म के निमित्त से अध्यारुह वनस्पति में

'अहावरं पुरक्खायं' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—પાછલા સૂત્રમાં અધ્યારૂહ (વૃક્ષોના ઉપર વધાવાવાળી વેલ) વનસ્પતિકાયના જીવોનું સ્વરૂપ પ્રગટ કરવામાં આવેલ છે. હવે અધ્યારૂહ યોનિવાળા, અધ્યારૂહ વનસ્પતિકાય પણુ હોય છે, એ પ્રમાણેના તીર્થંકર ભગવાનના કથનને બતાવવા માટે આ સૂત્ર કહેવામાં આવે છે.

તીર્થંકર ભગવાને વનસ્પતિ જીવોનો અન્ય પ્રકાર પણુ બતાવેલ છે. તે પ્રકાર આ પ્રમાણે છે—અધ્યારૂહ યોનિવાળા અર્થાત્ વૃક્ષયોનિક અધ્યારૂહ નામની વનસ્પતિ જ જેમની યોનિ અર્થાત્ ઉત્પત્તિ સ્થાન હોય છે, એવા જીવો અર્થાત્ તે જીવો કે જેઓ અધ્યારૂહ વનસ્પતિમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. અને અધ્યારૂહ વનસ્પતિ વધવાથી વધે છે તેઓ કર્મના નિમિત્તે અધ્યારૂહ

रुह एव वर्द्धनशीलाः, 'रुक्खजोणिएसु' वृक्षयोनिकेषु 'अज्झारोहेसु' अध्यारुहेषु-अध्यारुहनामकवनस्पतिविशेषेषु 'अज्झारोहत्ताए' अध्यारुहतया-अध्यारुहस्वरूपेण 'विउट्टंति' विवर्तन्ते-स्वरूपविस्तारं संपादयन्ति, 'ते जीवा तेसिं रुक्खजोणियाणं सिणेहमाहारेंति' ते जीवाः-अध्यारुहसमाऽपि अध्यारुहावच्छिन्नाः तेषां वृक्षयोनिकानामध्यारुहाणां स्नेहं-स्नेहमात्रमाहारयन्ति-तदीयरसमुपजीव्य जीवन्ति वर्द्धन्ते च, 'ते जीवा आहारेंति पुढवीसरीरं जाव सारूविकडं संतं' ते जीवा आहारयन्ति पृथिवीशरीरं यावद्-अप्तेजोवायुवनस्पतिशरीरमाहारयन्ति। आहारं कृत्वा नानाविधानां त्रसस्थावराणां शरीरमचित्तं कुर्वन्ति, अचित्तीकृत्य विध्वस्तं विपरिणमितं तच्छरीरं सारूपीकृतं स्यात्, तच्छरीरं स्वात्मसात्कृत्वा स्वस्वरूपतां नयन्ति, 'तेसिं अज्झारोहजोणियाणं अज्झारोहाणं' तेषामध्यारुहयोनिकानाम् अध्यारुहजीवानाम्, 'अवरे वि सरीरा' अपराण्यपि शरीराणि 'णाणावण्णा' नानावर्णानि-नानारसगन्धस्पर्शयुक्तानि भवन्तीति, 'जाव मक्खायं' यावदाख्यातानि तानि शरीराणि तीर्थकरैरिति' ॥सू०६-४८॥

मूलम्-अहावरं पुरक्खायं इहेगइया सत्ता अज्झारोहजोणिया अज्झारोहसंभवा जाव कम्मनियाणेणं तत्थ वुक्कमा अज्झारोहजोणिएसु अज्झारोहत्ताए विउट्टंति, ते जीवा तेसिं अज्झारोहजोणियाणं अज्झारोहाणं सिणेहमाहारेंति, ते जीवा आहारेंति

ही अध्यारुह रूप से वृद्धि को प्राप्त होते हैं। वे वृक्षयोनिक अध्यारुहों के स्नेह का आहार करते हैं एवं पृथ्वी, अप्, तेज, वायु तथा वनस्पति के शरीरों का आहार करते हैं और उस आहार को अपने शरीर के रूप में परिणत कर लेते हैं। उन अध्यारुह योनिक अध्यारुह जीवों के नाना वर्ण, नाना गंध, नानारस और नाना स्पर्श वाले अनेक शरीर होते हैं। ऐसा तीर्थंकर भगवंतों ने कहा है ॥६॥

વનસ્પતિમાં જ અધ્યારૂહપણાથી વધે છે. તે વૃક્ષયોનિવાળા અધ્યારૂહોના સ્નેહનો આહાર કરે છે. પૃથ્વી, અપ્, તેજ, વાયુ, તથા વનસ્પતિના શરીરોનો પણ આહાર કરે છે. અને તે આહારને પોતાના શરીર રૂપે પરિણમાવી લે છે, તે અધ્યારૂહ યોનિવાળા અધ્યારૂહ જીવોના અનેક વર્ણ, અનેક ગંધ, અનેક રસ, અને અનેક સ્પર્શવાળા અનેક શરીરો હોય છે. એ પ્રમાણે તીર્થંકર ભગવાને કહેલ છે. ॥સૂ ૬-૪૮॥

पुढवीसरीरं आउसरीरं जाव सारूविकडं संतं, अवरे वि य णं तेसिं अज्झारोहजोणियाणं अज्झारोहाणं सरीरा णाणावन्ना जाव मक्खायं ।।सू० ७।४९।।

छाया—आथाऽपरं पुराख्यातम् इहैकतये सत्त्वाः अध्यारुहयोनिकाः अध्यारुहसम्भवाः यावत् कर्मनिदानेन तत्र व्युत्क्रमाः अध्यारुहयोनिकेषु अध्यारुहतया विवर्तन्ते। ते जीवा स्तेषामध्यारुहयोनिकानामध्यारुहाणां स्नेहमाहारयन्ति, ते जीवा आहारयन्ति पृथिवीशरीरमप्शरीरं यावत् सारूपीकृतं स्यात्। अपराण्यपि च खलु तेषामध्यारुहयोनिकानामध्यारुहाणां शरीराणि नानावर्णानि यावदाख्यातानि। सू०७-४९।।

टीका--'अहावर' अथाऽपरम् 'पुरक्खायं' पुराख्यातम्, तीर्थकरेण वृक्षयोनिकाऽध्यारुहयोनिकाऽध्यारुहादुपरिअपि वनस्पतिविशेषो जीवो भवतीति प्रतिपादितः, 'इहेगइया' इहैकतये 'सत्ता' सत्त्वाः-जीवाः 'अज्झारोहजोणिया' अध्यारुहयोनिकाः, अध्यारुहो योनिः- उत्पत्तिकारणं येषां ते तथाभूता भवन्तीति, 'अज्झारोहसंभवा' अध्यारुहसंभवाः-तत्रैव विद्यमानाः 'जाव' यावत् 'कम्मनियाणेणं' कर्मनिदानेन-कर्मणाऽऽकृष्टाः, 'तत्थ वुक्कमा'-तत्र व्युत्क्रमाः-तत्रैव वर्द्धमानाः, 'अज्झारोहजोणिएसु' अध्यारुहयोनिकेषु अज्झारोहत्ताए' अध्यारुहतया-अध्यारुहस्वरूपेण 'विउट्टंति' विवर्त्तन्ते उत्पद्यन्ते जायन्ते इति यावत्. 'ते जीवा तेसिं अज्झारोहजोणियाणं अज्झारोहाणं सिणेहमाहारेति' ते-उपरि कथिता

'अहावरं पुरक्खायं' इत्यादि।

टीकार्थ—तीर्थकरों ने वृक्षयोनिक अध्यारुहयोनिक अध्यारुह जीवों के ऊपर भी वनस्पतिकाय के जीवों का अस्तित्व कहा है। वह इस प्रकार है-

कोई कोई जीव अध्यारुहयोनिक अर्थात् अध्यारुह से उत्पन्न होने वाले, अध्यारुह के आश्रित रहने वाले और अध्यारुह में ही बढने वाले होते हैं। वे कर्म के वशीभूत होकर अध्यारुह योनिक जीवों में अध्यारुह रूप से उत्पन्न होते हैं। वे जीव उन अध्यारुहयोनिक अध्या-

'અહાવર' પુરક્ખાય' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—તીર્થંકરોએ વૃક્ષયોનિવાળા અધ્યારૂહ યોનિક અધ્યારૂહ જીવોની ઉપર પણ વનસ્પતિકાયના જીવોનું અસ્તિત્વ કહેલ છે તે આ પ્રમાણે છે.-

કોઇ કોઈ જીવ અધ્યારૂહ યોનિવાળા અર્થાત્ અધ્યારૂહથી ઉત્પન્ન થવાવાળા, અધ્યારૂહના આશ્રયથી રહેવાવાળા, અને અધ્યારૂહમાં જ વધવાવાળા હોય છે. તેઓ કર્મને વશ થઈને અધ્યારૂહયોનિવાળા જીવોમાં અધ્યારૂહ

जीवा वनस्पतिविशेषशरीराऽवच्छिन्नाः तेषामध्यारुहयोनिकानामध्यारुहाणां स्नेहं-रसनिष्पत्तिम् आहारयन्ति तदीयभुज्यमानरसं भोज्यमानाः-जीवन्ति वर्द्धन्ते च। 'ते जीवा आहारेंति' ते जीवा आहारयन्ति 'पुढवीसरीरं आउ सरीरं जाव सारूविकडं संतं' ते-उपरितना जीवाः आहारयन्ति पृथिवीशरीरम् अप् यावत् तेजोवायुवनस्पतिशरीरम्। सारूपीकृतं स्यात् तमात्मसात्कृत्वा स्वस्वरूपमेव कुर्वन्ति। 'तेसिं अज्झारोहजोणियाणं अज्झारोहाणं' तेषामध्यारुहयोनिकानामध्यारुहाणाम् 'अवरे वि' अपराण्यपि 'सरीरा' शरीराणि 'णाणावण्णा जाव मक्खायं' नानावर्णानि यावदाख्यातानि,नानावर्णरसगन्धस्पर्शवन्ति, अन्यानि शरीराणि तीर्थंकरेण प्रतिपादितानि, इतोऽधिकः पूर्वसूत्राज्ज्ञेयः ॥सू०७-४९॥

मूलम्—अहावरं पुरक्खायं इहेगइया सत्ता अज्झारोहजोणिया अज्झारोहसंभवा जाव कम्मनियाणेणं तत्थ वुक्कमा अज्झारोहजोणिएसु अज्झारोहेसु मूलत्ताए जाव बीयत्ताए विउट्टंति, ते जीवा तेसिं अज्झारोहजोणियाणं अज्झारोहाणं सिणेहमाहारेंति, जाव अवरेऽवि य णं तेसिं अज्झारोहजोणियाणं मूलाणं जाव बीयाणं सरीरा णाणावन्ना जाव मक्खायं ॥सू० ८।५०॥

छाया—अथाऽपरं पुराख्यातमिहैकतये सत्त्वा अध्यारुहयोनिकाः अध्यारुहसम्भवाः यावत् कर्मनिदानेन तत्र व्युत्क्रमाः अध्यारुहयोनिकेषु आध्यारुहेषु मूल-

---

रुह के स्नेह का आहार करते हैं। वे पृथिवीकाय, अप्काय, तेजस्काय, वायुकाय एवं वनस्पतिकाय के शरीरों का भी आहार करते हैं और उन्हें अपने रूप में परिणत करते हैं। उनके अध्यारुह योनिक अध्यारुह वनस्पतिजीवों का अन्य शरीर भी नाना वर्ण, गंध, रस और स्पर्श वाले होते हैं, ऐसा तीर्थंकर भगवान् ने कहा है ॥७-४९॥

પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. તે જીવો તે અધ્યારૂહ યોનિવાળા અધ્યારૂહના સ્નેહનો આહાર કરે છે. તે પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેજસ્કાય, વાયુકાય અને વનસ્પતિકાયના શરીરોનો પણ આહાર કરે છે. અને તેઓને પોતાના રૂપથી પરિણમાવે છે તેઓના-અધ્યારૂહ યોનિવાળા, અધ્યારૂહ વનસ્પતિ જીવોના અન્ય શરીરો પણ અનેક વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શવાળા હોય છે એ પ્રમાણે તીર્થંકર ભગવાનોએ કહેલ છે. ॥સૂ. ૭-૪૯॥

तया यावद् बीजतया विवर्त्तन्ते, ते जीवास्तेषामध्यारुहयोनिकानामध्यारुहाणां स्नेहमाहारयन्ति, यावदपराण्यपि च खलु तेषामध्यारुहयोनिकानां मूलानां यावद् बीजानां शरीराणि नानावर्णानि यावदाख्यातानि ॥सू०८-५०॥

टीका--'अहावरं पुरक्खायं' अथाऽपरं पुराख्यातम्, श्रीतीर्थकरेण अध्यारुह-वृक्षाणामपरोऽपि प्रकारः कथितः, स च तमेव विशदयन्नाह-तथाहि-'इहेगइया' इहैकतये सत्त्वाः जीवा भवन्तीति शेषः, 'अज्झारोहजोणिया अज्झारोहसंभवा' अध्यारुहयोनिका अध्यारुहसम्भवाः 'जाव कम्मनियाणेणं' यावत्कर्मनिदानेन-कर्मकारणेन 'तत्थ वुक्कमा' तत्र व्युत्क्रमाः 'अज्झारोहजोणिएसु' अध्यारुह-योनिकेषु 'अज्झारोहेसु' आध्यारुहेषु 'मूलत्ताए' मूलतया 'जाव वीयत्ताए विउ-ट्टंति' यावद् बीजतया विवर्त्तन्ते,-मूलकन्दस्कन्धशाखाप्रवालपत्रपुष्पफलबीजान्त-स्वरूपेण जायन्ते, 'ते जीवा तेसिं' ते जीवा मूलादारभ्य बीजान्ताकारेण जाय-मानाः, तेषाम्-'अज्झारोहजोणियाणं' अध्यारुहयोनिकानाम् 'अज्झारोहाणं' अध्यारुहाणाम् 'सिणेहमाहारेंति' स्नेहम्-स्नेहभावमाहारयन्ति-उपभुञ्जते, 'जाव' यावत् 'अवरे वि य णं' अपराण्यपि च खलु 'तेसिं' तेषाम् 'अज्झारोह-जोणियाणं' अध्यारुहयोनिकानाम्, 'मूलाणं' मूलानाम् 'जाव' यावत् 'बीयाणं'

'अहावरं पुरक्खायं' इत्यादि ।

टीकार्थ--तीर्थंकर भगवान् ने अध्यारूह वृक्षों का एक अन्य प्रकार भी कहा है । उसी को स्पष्ट करते हैं कोई कोई जीव अध्यारूहयोनिक होते हैं, अध्यारूह वृक्षों में ही स्थित रहते हैं और वहीं बढते हैं । वे अपने पूर्व कृत कर्म के अधीन होकर वहां आकृष्ट होते हैं और अध्यारुहयोनिक अध्यारूह वृक्षों के मूल कन्द, स्कन्ध, शाखा, कोंपल, पत्र, पुष्प, फल, बीज आदि रूप से उत्पन्न होते हैं । ये मूल कंद आदि के जीव उन अध्यारुहयोनिक अध्यारुह वनस्पति जीवों के

'अहावरं पुरक्खायं' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—તીર્થંકર ભગવાનોએ અધ્યારૂહ વૃક્ષોનો એક બીજા પ્રકાર પણ કહેલ છે. હવે તેને સ્પષ્ટ કરીને બતાવે છે—કોઇ કોઈ જીવો અધ્યારૂહ-યોનિવાળા હોય છે. અધ્યારૂહ વૃક્ષોમાં જ સ્થિત રહે છે. અને અધ્યારૂહ-વૃક્ષોમાં જ વધે છે તેઓ પોતાના પૂર્વકૃત કર્મને અધીન થઈને ત્યાં આકૃષ્ટ થાય છે. અને અધ્યારૂહયોનિક અધ્યારૂહ વૃક્ષોના મૂળ, કંદ, સ્કંધ, શાખા-ડાળ, કુંપળ પત્ર-પાન, પુષ્પ, ફળ બી વિગેરે રૂપથી ઉત્પન્ન થાય છે. આ મૂળ, કંદ, વિગેરેના જીવો તે અધ્યારૂહ યોનિવાળા અધ્યારૂહ વનસ્પતિ જીવોના

बीजानाम् 'सरीरा' शरीराणि 'णाणावण्णा' नानावर्णानि 'जाव मक्खायं' याव-दाख्यातानि, मूलादिबीजान्तानाम्-जीवानाम् शरीराण्यपि नानावर्णानि भवन्तीति तीर्थंकरैः प्रतिपादितानि, इहलोके केचन जीवा अध्यारुहवृक्षादुत्पन्ना स्तत्रैवाऽव स्थितास्तेनैव वर्द्धमाना भवन्ति, ते पूर्वभवसञ्चितकर्मप्रेरितास्तत्रतत्र भवान्तरे समागच्छन्ति, तथाऽध्यारुहवृक्षयोनिकाऽध्यारुहवृक्षाणां मूलकन्दादेरारभ्य फल-बीजान्तस्वरूपेण समुत्पद्यन्ते, ते जीवा मूलाद्याकारेण समायाताः अध्यारुह-योनिकाऽध्यारुहवृक्षाणां स्नेहमास्वादयन्ति तेषाम्-अध्यारुहयोनिकाऽध्यारुह वृक्षीयमूलादेरारभ्य बीजान्तानां नानावर्णस्पर्शरसगन्धविशिष्टानि विभिन्नानि नानाशरीराणि-अपि भवन्तीति तीर्थंकरैरुपदिष्टानि, इति ॥सू० ८-५०॥

स्नेह का आहार करते हैं, यावत् उनके नाना वर्ण गंध रस स्पर्श वाले अन्य शरीर होते हैं। ऐसा तीर्थंकरों ने कहा है।

तात्पर्य यह है कि इस लोक में कोई कोई जीव अध्यारुह वृक्ष से उत्पन्न होते हैं, उसी में स्थित रहते और उसी में बढते हैं पूर्व भव में संचित कर्म से प्रेरित होकर वे वहां आते हैं और अध्यारुहयोनिक अध्यारुह वृक्षों के मूल कन्द से लेकर फल एवं बीज आदि के रूप में उत्पन्न होते हैं। मूल आदि के रूप में आये हुए ये जीव अध्या-रुहयोनिक अध्यारुह वृक्षों के स्नेह का आहार करते हैं। उन अध्या रुहयोनिक अध्यारुह वृक्षों के मूल कन्द आदि रूप में उत्पन्न जीवों के नाना प्रकार के वर्ण, गन्ध, रस और स्पर्श से युक्त अनेक प्रकार के शरीर भी होते हैं। ऐसा तीर्थंकरों ने देखा है और वैसा ही उपदेश दिया है ॥८॥

સ્નેહનો આહાર કરે છે. યાવત્ તેઓના અનેક વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શવાળા અન્ય શરીરો હોય છે. એ પ્રમાણે તીર્થંકરોએ કહેલ છે.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—આ લોકમાં કોઇ કોઈ જીવો અધ્યારૂહ વૃક્ષથી ઉત્પન્ન થાય છે. તેમાંજ સ્થિત રહે છે, તેમાં વધે છે. પૂર્વ ભવમાં સંચિત કરેલા કર્મોથી પ્રેરિત થઇને તેઓ ત્યાં આવે છે. અને અધ્યારૂહ યોનિવાળા અધ્યારૂહ વૃક્ષોના મૂળ, કન્દથી લઇને ફળ અને બી વિગેરેના રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે. મૂળ વિગેરે રૂપમાં આવેલા આ જીવો અધ્યારૂહ યોનિ-વાળા, અધ્યારૂહ વૃક્ષોના સ્નેહનો આહાર કરે છે. તે અધ્યારૂહ યોનિક અધ્યારૂહ વૃક્ષોના મૂળ, કંદ, વિગેરે રૂપે ઉત્પન્ન થયેલા જીવોના અનેક પ્રકા-રના વર્ણ, ગંધ, રસ, અને સ્પર્શથી યુક્ત અનેક પ્રકારના શરીરો પણ હોય છે. એ પ્રમાણે તીર્થંકર ભગવાનોએ જોયેલ છે. અને ઉપદેશ કરેલ છે ાસૂ. ૮ા

मूलम्—अहावरं पुरक्खायं इहेगइया सत्ता पुढविजोणिया पुढविसंभवा जाव णाणाविहजोणियासु पुढवीसु तणत्ताए विउट्टंति, ते जीवा तेसिं णाणाविहजोणियाणं पुढवीणं सिणेहमाहारेंति जाव ते जीवा कम्मोववन्ना भवंतीति मक्खायं ।सू. ९।५१।

छाया—अथाऽपरं पुराख्यातमिहैकतये सत्त्वाः पृथिवीयोनिकाः पृथिवीसंभवाः यावन्नानाविधयोनिकासु पृथिवीषु तृणतया विवर्तन्ते । ते जीवा स्तासां नानाविधयोनिकानां पृथिवीनां स्नेहमाहारयन्ति यावत्ते जीवाः कर्मोपपन्नका भवन्तीत्याख्यातम् ॥९-५१॥

टीका—'अहावरं पुरक्खायं' अथाऽपरं पुराख्यातम् 'इहे गइया' इहैकतये 'सत्ता' सत्त्वास्तृणादिवनस्पतिरूपेण सञ्जायन्ते, 'पुढवीजोणिया' पृथिवीयोनिकाः, पृथिवीयोनिरुत्पत्तिकारणं येषां तथाभूताः-भवन्ति, तथा 'पुढवीसंभवा' पृथिवीसम्भवाः-पृथिवीतो जाताः पृथिव्यामेव वर्त्तमानाः पृथिव्याः रसमास्वादयन्तो वर्द्धन्तेऽपि तत्रैव । इत्थंभूतास्तृणलतावनस्पतिविशेषा जीवाः 'जाव' यावत् 'णाणाविहजोणियासु पुढवीसु' नानाविधयोनिकासु-अनेकप्रकारकजातीयकासु पृथिवीषु 'तणत्ताए' तृणतया-तृणाकारेण 'विउट्टंति' विवर्तन्ते समुत्पद्यन्ते, 'ते जीवाः-ते तृणादिलघुस्थूलशरीरावच्छिन्नाः प्राणिविशेषाः 'तेसिं' तासाम् 'णाणाविहजोणियाणं' नानाविधयोनिकानाम्, अनेकाऽनेकविजातीयजातीयकानाम्, 'पुढवीणं'

'अहावरं पुरक्खायं' इत्यादि ।

टीकार्थ--तीर्थङ्कर भगवान् ने 'वनस्पतिकायिक जीवों' का अन्य प्रकार भी कहा है । कोई कोई जीव पृथ्वी से उत्पन्न होते हैं । पृथ्वी पर ही स्थित होते हैं और पृथ्वी पर ही वृद्धि को प्राप्त होते हैं । वे अनेक प्रकारकी पृथ्वी के ऊपर तृण के रूप में उत्पन्न होते हैं । छोटे या बडे शरीर से युक्त वे प्राणी उस नाना प्रकार की जाति वाली पृथ्वी के स्नेह

'अहावरं पुरक्खायं' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—તીર્થંકર ભગવાને વનસ્પતિ કાયવાળા જીવોના બીજો પ્રકાર પણ કહેલ છે કોઇ કોઈ જીવો પૃથ્વીકાયથી ઉત્પન્ન થાય છે. પૃથ્વીકાય પર જ સ્થિત રહે છે. અને પૃથ્વીકાય પર જ વધે છે. તેઓ અનેક પ્રકારના પૃથ્વીકાય ઉપર તૃણ રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે નાના કે મોટા શરીરથી યુક્ત તે પ્રાણીયો તે અનેક પ્રકારની જાતવાળી પૃથ્વીના સ્નેહનો આહાર કરે છે.

पृथिवीनां 'सिणेहमाहारेंति' स्नेहमाहारयन्ति, ते तृणजीवाः पृथिव्या रसमेवोप-भुञ्जते 'जाव ते जीवा कम्मोववन्नगा' यावत्ते जीवा स्तृणाग्रच्छिन्नाः स्वकृत कर्मानुबन्धेनैव तृणतयोत्पन्नाः 'भवंतीति मक्खायं' भवन्तीत्याख्यातम् । देवाधि देवस्तीर्थंकरोऽपरमपि जीवभेदमब्रवीत् केचन जीवाः पृथिवीतो जाताः पृथिव्यामेव स्थिताः पृथिव्या वर्द्धनेन वर्द्धमाना भवन्तोऽन्ये सजातीयकपृथिव्युपरि तृणादिरूपेण जायन्ते, ते नानाप्रकारकपृथिव्याःस्नेहमयं रसमाददाना भवन्ति न भवन्ति पुनः भवान्तरवदुद्भवमानमात्रं स्वकृतकर्मप्रकारा इति–तीर्थंकरैरुपदिष्टम् ॥सू० ९–५१॥

मूलम्–एवं पुढविजोणिएसु तणेसु तणत्ताए विउट्टंति जाव मक्खायं ॥सू० १०५२॥

छाया–एवं पृथिवीयोनिकेषु तृणेषु तृणतया विवर्तन्ते यावदा-ख्यातम् ।सू० १०–५२।

टीका--'एवं' एवं यथा पृथिव्यां तृणजातीयका जीवाः समभवन्ति, तथा-
पृथिवीयोनिकतृणेष्वपि जीवा भवन्ति, 'पुढवीजोणिएसु' पृथिवीयोनिकेषु-पृथि-
व्यां जायमानेषु 'तणेसु' तृणेषु-तृणजातीयकेषु 'तणताए' तृणतया-तृणरूपेण
'विउट्टंति' विवर्त्तन्ते-समुत्पद्यन्ते तृणजातीयका जीवाः। 'जाव मक्खायं' याव-
दाख्यातम् तृणरूपेण जायन्ते-वर्द्धन्ते तेनैव तद्रसमेवाऽऽस्वादयन्ति-इत्यादि सर्वं
पूर्वसूत्रव्याख्यानस्पृक् तत एव अनुसन्धेयम् ॥सू०१०-५२॥

मूलम्—एवं तणजोणिएसु तणेसु तणत्ताए विउट्टंति, तण-
जोणियं तणसरीरं च आहारेंति जाव मक्खायं। एवं तणजोणि-
एसु तणेसु मूलत्ताए जाव बीयत्ताए विउट्टति ते जीवा जाव
एवमक्खायं। एवं ओसहीण वि चत्तारि आलावगा। एवं हरि-
याण वि चत्तारि आलावगा ॥सू० ११।५३॥

छाया--एवं तृणयोनिकेषु तृणेषु तृणतया विवर्तन्ते, तृणयोनिकं तृणशरीर
आऽऽहारयन्ति यावदाख्यातम्, एवं तृणयोनिकेषु तृणेषु मूलतया यावद्
बीजतया विवर्त्तन्ते ते जीवाः यावदेवमाख्यातम्, एवमौषधीष्वपि चत्वार
आलापकाः एवं हरितेऽष्वपि चत्वार आलापकाः ॥सू० ११-५३॥

टीका-'एवं तणजोणिएसु' पूर्वप्रदर्शितरूपेण-तृणयोनिकेषु-तृणोद्भवेषु 'तणेसु'
तृणेषु केचन जीवाः 'तणत्ताए' तृणतया-तृणस्वरूपेण 'विउट्टंति' विवर्त्तन्ते-समु-

---

'एवं पुढविजोणिएसु' इत्यादि।

टीका—जिस प्रकार पृथिवीयोनिक तृणजीव कहे गए हैं, उसी
प्रकार पृथ्वीयोनिक तृणों में तृण रूप से उत्पन्न होने वाले जीव भी होते
हैं। वे जीव पृथ्वीयोनिक तृणों में उत्पन्न होते हैं। उन्हीं में स्थित रहते
हैं और उन्हीं में बढते हैं। उन्हीं के रस का आस्वादन करते हैं।
इत्यादि समस्त कथन पूर्वसूत्र के अनुसार ही समझ लेना चाहिए ॥१०॥

'एवं पुढवी जोणिएसु' इत्यादि

टीकार्थ—જે રીતે પૃથ્વી યોનિવાળા તૃણ-ઘાસના જીવો બતાવ્યા છે.
એજ પ્રમાણે પૃથ્વી યોનિવાળા તૃણોમાં તૃણ રૂપે ઉત્પન્ન થવાવાળા જીવ પણ
હોય છે. તે જીવો પૃથ્વી યોનિવાળા તૃણો-ઘાસોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેમાંજ
સ્થિત રહે છે. અને તેમાંજ વધે છે. તેનાજ રસનો આસ્વાદ ગ્રહણ કરે છે.
વિગેરે સઘળું કથન પૂર્વ સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે જ સમજી લેવુ જોઈએ ॥સૂ. ૧૦॥

त्पद्यन्ते तृणयोनिकतृणेषु तृणरूपेण जायमाना जीवाः 'तणजोणियं' तृणयोनिकम् 'तणसरीरं च' तृणं शरीरञ्च 'आहारेंति' आहारयन्ति-अहारं कुर्वन्ति, 'जाव मक्खायं' यावदाख्यातम्। उत्पत्तिस्थितिवृद्धिमाहारादिकं सर्वं पूर्ववदेव बोध्यम्। 'एवं तणजोणिएसु, एवं तृणयोनिकेषु 'तणेसु' तृणेषु 'मूलत्ताए' मूलतया-मूल स्वरूपेण 'जाव बीयत्ताए' यावद् बीजतया-बीजस्वरूपेण 'विउट्टंति' विवर्त्तन्ते मूलादारभ्य बीजपर्यन्तस्वरूपेण जीवाः समुत्पद्यन्ते, ते इमे च जीवाः मूलफलाद्यवच्छिन्नाः वृक्षाद्यवच्छिन्नजीवाऽपेक्षया विलक्षणाः भिन्नाश्च भवन्ति, ते जीवा जाव मक्खायं' ते जीवाः यावदाख्यातम्। ते मूलाद्यवच्छिन्ना जीवाः वृक्षादिकानां रसमाहारयन्तीत्यादिसर्वं पूर्ववदेव योजनीयम्। 'एवं ओसहीण वि चत्तारि आला

'एवं तणजोणिएसु' इत्यादि।

टीकार्थ—पिछले सूत्र में जैसे पृथ्वीयोनिक तृणों में तृण रूप से उत्पन्न जीवों का अस्तित्व कहा है। उसी प्रकार कोई कोई जीव तृण-योनिक तृणों में तृण रूप से भी उत्पन्न होते हैं। ये जीव तृणयोनिक तृण जीवों के शरीर का आहार करते हैं। इत्यादि सब कथन पूर्ववत् ही समझ लेना चाहिए। इसी प्रकार तृणयोनिक तृणों में मूल कन्द आदि यावत् बीज रूप से उत्पन्न होते हैं। मूल फल आदि के जीव वृक्ष आदि के जीवों से विलक्षण एवं पृथक् होते हैं। मूल आदि के जीव वृक्ष आदि के रस का आहार करते हैं, इत्यादि सब पूर्ववत् समझना चाहिए।

इसी प्रकार औषधि वनस्पति के भी चार आलापक होते हैं। यथा

'एवं तणजोणिएसु' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—આના પહેલા સૂત્રમાં પૃથ્વિયોનિક તૃણોમાં તૃણપણાથી ઉત્પન્ન થયેલા જીવોના આસ્તિત્વના સંબંધમાં જે પ્રમાણે કથન કરવામાં આવ્યું છે એજ પ્રમાણે કોઇ કોઈ તૃણયોનિક જીવ તૃણ જીવોના શરીરનો અહાર કરે છે. વિગેરે પ્રકારનું સઘળું કથન પહેલાં કહ્યા પ્રમાણે જ સમજી લેવું જોઈએ. એજ પ્રમાણે તૃણ યોનિકો તૃણોમાં મૂળ, કંદ, વિગેરે યાવત્ બીજ રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે. ફળ વિગેરેના જીવો વૃક્ષ વિગેરેના જીવોથી વિલક્ષણ અર્થાત્ જૂદા પ્રકારના અને ભિન્ન હોય છે મૂળ વિગેરેના જીવો વૃક્ષ વિગેરેના રસનો આહાર કરે છે. વિગેરે સઘળું કથન પહેલાની જેમ સમજી લેવું જોઈએ.

એજ પ્રમાણે ઔષધિ-વનસ્પતિમાં પણ ચાર પ્રકારના આલાપકો થાય

वगा' एवमौपाधिष्वपि चत्वार आलापकाः, यथा-पृथिवीयोनिका वृक्षाः१, वृक्षयोनिका वृक्षाः२, वृक्षयोनिका अध्यारुहाः३, अध्यारुहयोनिका अध्यारुहाः ४।

एवं पृथिवीयोनिकाः तृणाः१, तृणयोनिकास्तृणाः२, तृणयोनिका अध्यारुहाः३, अध्यारुहयोनिका अध्यारुहाः ४,।

एवं पृथिवीयोनिका औषधयः१, औषधियोनिका औषधयः२, औषधियोनिका अध्यारुहा३, अध्यारुहयोनिका अध्यारुहाः४,। एवं रूपेण हरितादिष्वपि आलापकाश्चत्वारो ज्ञातव्यास्तथाहि पृथिवीयोनिका हरिताः१, हरितयोनिका हरिताः२, हरितयोनिका अध्यारुहाः३, अध्यारुहयोनिका अध्यारुहाः४, 'एवं हरियाण वि चत्तारि आलावगा' एवं हरितेष्वपि चत्वार आलापकाः पूर्वप्रदर्शितरूपेण योजनीयाः ॥सू०११-५३॥

मूलम्-अहावरं पुरक्खायं इहेगइया सत्ता पुढविजोणिया पुढविसंभवा जाव कम्मनियाणेणं तत्थ वुक्कमा णाणाविहजोणियासु पुढवीसु आयत्ताए वायत्ताए कायत्ताए कूहणत्ताए कंदुगत्ताए उव्वेहनियत्ताए निव्वेहणियत्ताए सच्छत्ताए छत्तगत्ताए वासाणियत्ताए कूरत्ताए विउट्टंति, ते जीवा तेसिं णाणाविहजोणियाणं पुढवीणं सिणेहमाहारेंति, ते वि जीवा आहारेंति पुढविसरीरं जाव संतं,

---

(१) पृथ्वीयोनिक वृक्ष (२) वृक्षयोनिक वृक्ष (३) वृक्षयोनिक अध्यारुह और (४) अध्यारुहयोनिक अध्यारुह।

इसी प्रकार (१) पृथ्वीयोनिक ओषधि (२) ओषधियोनिक ओषधि (३) ओषधियोनिक अध्यारुह और (४) अध्यारुहयोनिक अध्यारुह।

इसी प्रकार हरित आदि में भी चार चार आलापक जानना चाहिए। जैसे-(१) पृथिवीयोनिक हरित (२) हरितयोनिक हरित (३) हरितयोनिक अध्यारुह और (४) अध्यारुहयोनिक अध्यारुह ॥११॥

છે તે આ પ્રમાણે સમજવા (૧) પૃથ્વીયોનિક ઔષધિ (૨) ઔષધિયોનિક ઔષધિ (૩) ઔષધિયોનિક અધ્યારૂહ (૪) અધ્યારૂહ યોનિક અધ્યારૂહ!

આજ પ્રમાણે હરિત-લીલા વિગેરેમાં પણ ચાર ચાર આલાપકો સમજવા જેમકે—પૃથિવયોનિક હરિત (૨) હરિત યોનિક હરિત (૩) હરિતયોનિક અધ્યારૂહ (૪) અધ્યારૂહ યોનિક અધ્યારૂહ ॥સૂ. ૧૧॥

अवरेऽवि य णं तेसिं पुढविजोणियाणं आयत्ताणं जाव कूराणं सरीरा णाणावण्णा जाव मक्खायं एगोचेव आलावगो सेसा तिण्णि णत्थि। अहावरं पुरक्खायं इहेगइया सत्ता उदगजोणिया उदगसंभवा जाव कम्मनियाणेणं तत्थ वुक्कमा णाणाविह-जोणिएसु उदएसु रुक्खत्ताए विउट्टंति, ते जीवा तेसिं णाणा-विहजोणियाणं उदगाणं सिणेहमाहारेंति, ते जीवा आहारेंति पुढविसरीरं जाव संतं। अवरेऽवि य णं तेसिं उदगजोणियाणं रुक्खाणं सरीरा णाणावण्णा जाव मक्खायं। जहा पुढविजोणि-याणं रुक्खाणं चत्तारि गमा अज्झारुहाण वि तहेव, तणाणं ओसहीणं हरियाणं चत्तारि आलावगा भाणियव्वा एक्केक्के। अहावरं पुरक्खायं इहेगइया सत्ता उदगजोणिया उदगसंभवा जाव कम्मणियाणेणं तत्थ वुक्कमा, णाणाविहजोणिएसु उदएसु उदगत्ताए अवगत्ताए पणगत्ताए सेवालत्ताए कलंबुगत्ताए हड-त्ताए कसेरूगत्ताए कच्छभाणियत्ताए उप्पलत्ताए पउमत्ताए कुमुयत्ताए नलिणत्ताए सुभगत्ताए सोगंधियत्ताए पोंडरिय महा-पोंडरियत्ताए सयपत्तत्ताए सहस्सपत्तत्ताए एवं कल्हारकोकण-यत्ताए अरविंदत्ताए तामरसत्ताए भिसभिसमुणालपुक्खलत्ताए पुक्खलच्छिभगत्ताए विउट्टंति ते जीवा तेसिं णाणाविहजोणि-याणं उदगाणं सिणेहमाहारेंति, ते जीवा आहारेंति पुढवीसरीरं जाव संतं, अवरेऽवि य णं तेसिं उदगजोणियाणं उदगाणं जाव

पुक्खलच्छिभगाणं सरीरा णाणावण्णा जाव मक्खायं एगो चेव आलावगो ॥सू० १२।५४॥

छाया--अथाऽपरं पुराऽऽख्यातम् इहैकतये सत्त्वाः पृथिवीयोनिकाः पृथिवीसम्भवाः यावत् कर्मनिदानेन तत्र व्युत्क्रान्ता-नानाविधयोनिकासु पृथिवीषु आर्यतया वायतया कायतया कूहणतया कन्दुकतया उपनिहिकतया निर्वेहणिकतया सच्छत्रतया छत्रकतया वासानिकतया क्रूरतया विवर्त्तन्ते। ते जीवा स्तासां नानाविधयोनिकानां पृथिवीनां स्नेहमाहारयन्ति, तेऽपि जीवा आहारयन्ति पृथिवीशरीरं यावत् स्यात्। अपराण्यपि च खलु तेषां पृथिवीयोनिकानामार्याणां यावत् क्रूराणां शरीराणि नानावर्णानि यावदाख्यातानि एकश्चैवाऽऽलापकः शेषास्त्रयो न सन्ति। यथाऽपरं पुराख्यातम् इहैकतये सत्त्वा उदकयोनिका उदकसम्भवाः यावत् कर्मनिदानेन तत्र व्युत्क्रान्ताः नानाविधयोनिकेषु उदकेषु वृक्षतया विवर्तन्ते। ते जीवा स्तेषां नानाविधयोनिकानामुदकानां स्नेहमाहारयन्ति, ते जीवा आहारयन्ति पृथिवीशरीरं यावत् स्यात्। अपराण्यपि च खलु तेषामुदकयोनिकानां वृक्षाणां शरीराणि नानावर्णानि यावदाख्यातानि। यथा पृथिवीयोनिकानां वृक्षाणां चत्वारो गमाः, अध्यारुहाणामपि तथैव तृणानामोषधीनां हरितानां चत्वार आलापका भणितव्या एकैकम्। अथाऽपरं पुराख्यातमिहैकतये सत्त्वाः उदकयोनिका उदकसंभवा यावत् कर्मनिदानेन तत्र व्युत्क्रान्ताः, नानाविधयोनिकेषु उदकेषु उदकतया अवकतया पनकतया शैवालतया कलम्बुकतया हडतया कसेरुकतया कच्छभाणियतया उत्पलतया पद्मतया कुमुदतया नलिनतया सुभगतया सुगन्धिकतया पुण्डरीकमहापुण्डरीकतया शतपत्रतया सहस्रपत्रतया एवं कल्हारकोकनदतया अरविन्दतया तामरसतया बिसबिसमृणालपुष्करतया पुष्कराक्षकतया विवर्त्तन्ते, ते जीवा स्तेषां नानाविधयोनिकानामुदकानां स्नेहमाहारयन्ति। ते जीवा आहारयन्ति पृथिवीशरीरं यावत् स्यात्, अपराण्यपि च खलु तेषामुदकयोनिकानामुदकानां यावत् पुष्कराक्षकाणां शरीराणि नानावर्णानि यावदाख्यातानि। एकश्चैव आलापकः ॥सू०१२-५४॥

टीका--पुनरप्याह-'अहावर' अथाऽपरम् 'पुरक्खायं' पुराख्यातम् 'इहेगइया सत्ता' इहैकतये सत्त्वाः-वनस्पतिप्राणिनः 'पुढवीजोणिया' पृथिवीयोनिकाः

'अहावरं पुरक्खायं' इत्यादि।

टीकार्थ—तीर्थंकर भगवान् ने वनस्पति का अन्य भेद भी कहा

'અહાવરં પુરક્ખાયં' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—તીર્થંકર ભગવાને વનસ્પતિના અન્ય-બીજા ભેદો પણ કહ્યા

पृथिव्येव योनिरुत्पत्तिस्थानं येषां ते तथाभूता भवन्ति 'पुढवीसंभवा' पृथिवीसम्भवाः पृथिवीतो जाताः, 'तत्थ वुक्कमा' तत्र व्युत्क्रमा'–पृथिव्यामेव वर्द्धनशीलाः 'जाव कम्मनियाणेणं' यावत्कर्मनिदानेन–कर्मणाऽऽकृष्यमाणाः सन्त एव तत्र समुत्पद्यन्ते। 'णाणाविहजोणियासु पुढवीसु' नानाविधयोनिकासु पृथिवीषु 'आयत्ताए' आर्यतया–आर्याख्यवनस्पतिविशेषरूपेण 'वायत्ताए' वायतया–तदाख्यवनस्पतिविशेषरूपेण 'कायत्ताए' कायतया 'कुहणत्ताए' कूहणतया 'कंदुगत्ताए' कन्दुकतया 'उव्वेहणियत्ताए' उपनिहिकतया 'निव्वेहणियत्ताए' निर्वेहणिकतया 'सच्छत्ताए' सच्छत्रतया 'छत्तगत्ताए' छत्रकतया, 'वासाणियत्ताए' वासानिकतया 'कूरत्ताए' कूरतया–तत्तन्नामकवनस्पतिविशेषरूपेण 'विउट्टंति' विवर्त्तन्ते–तत्तद्रूपेण समुत्पद्यन्ते, 'ते जीवा तेसिं णाणाविहजोणियाणं' ते जीवा स्तासां नानाविधयोनिकानाम् 'पुढवीणं' पृथिवीनाम् 'सिणेहमाहारेंति' स्नेहं तद्गतस्नेहभावम् आहारयन्ति–आस्वादयन्तीत्यर्थः, 'ते वि जीवा' तेऽपि जीवाः 'आहारेंति' आहारयन्ति–आहारं कुर्वन्तीत्यर्थः, किमाहारयन्ति–तत्राऽऽह 'पुढवीसरीरं जाव संतं पृथिवीशरीरं यावत् स्यात्, अर्थात्ते जीवाः

है, वह इस प्रकार है–कोई कोई वनस्पतिजीव पृथिवीयोनिक पृथ्वी से उत्पन्न होने वाले, पृथ्वीसंभव पृथ्वी में स्थित और पृथ्वीव्युत्क्रान्त अर्थात् पृथ्वी में ही बढने वाले होते हैं। यावत् वे अपने कर्म के निमित्त से कर्म से आकृष्ट होकर ही वहां उत्पन्न होते हैं। नाना प्रकार की योनि वाली पृथ्वी में 'आर्य' नामक वनस्पति के रूप में तथा वायु, काय, कुहण, कंदुक, उपनिहिका, निर्वेहणिका, सच्छत्र, छत्रक, वासनिका, कूर इत्यादि वनस्पतियों के रूप में उत्पन्न होते हैं। ये वनस्पतिकाय के जीव उन नाना प्रकार की योनियों वाली पृथ्वी के स्नेह को आहार करते हैं। वे पृथ्वी आदि छहों कायों के शरीरों

છે. તે આ પ્રમાણે સમજવા કોઇ કોઇ વનસ્પતિ જીવો પૃથિવ્યોનિકથી ઉત્પન્ન થવાવાળા પૃથ્વીસંભવ, પૃથ્વીમાં સ્થિત અને પૃથ્વીમાં વ્યુત્ક્રાંત અર્થાત્ પૃથ્વીમાં જ વધનારા હોય છે. યાવત્ તેઓ પોતાના કર્મના નિમિત્તથી કર્મથી ખેંચાઇને જ ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે. અનેક પ્રકારની યોનીવાળી પૃથ્વીમાં 'આર્ય' નામની વનસ્પતિ રૂપે તથા વાયુ, કાય, કુહણુ કંદુક અપનિહિકા, નિર્વેહણિકા, સચ્છત્ર, છત્રક વાસનિકા, કૂર વિગેરે વનસ્પતિયોના રૂપથી ઉત્પન્ન થાય છે. આ વનસ્પતિ કાયના જીવો તે અનેક પ્રકારની યોનિવાળી પૃથ્વીના સ્નેહનો આહાર કરે છે, તેઓ પૃથ્વી વિગેરે છએ કાયના શરીરોનો

पृथिव्यादीनां षण्णामपि जीवनिकायानां भक्षणं कृत्वा तेषां शरीरं स्वात्मसात्कुर्वन्ति, 'अवरे वि य णं तेसिं पुढवीजोणियाणं आयत्ताणं जाव कूराणं' अपराण्यपि च खलु तेषां स्वकर्मभोगाय समुत्पन्नानां पृथिवीयोनिकानाम्-आर्यादारभ्य क्रूरान्तानां जीवानाम् 'सरीरा' शरीराणि, 'णाणावण्णा जाव मक्खायं' नानावर्णरसगन्धस्पर्शविशिष्टानि भवन्तीति, आख्यातानि तीर्थकरैरिति, 'एगो चेव आलावगो सेसा तिण्णि णत्थि' एतन्नेक एवाऽऽलापको भवति, शेषास्त्रय आलापका न सन्ति न भवन्तीत्यर्थः, 'अहावरं' अथाऽपरम् 'पुरक्खायं' पुराऽऽख्यातम् 'इहेगइया सत्ता' इहैकतये सत्त्वाः-प्राणिनः 'उदगजोणिया' उदकयोनिका-उदकेषु जायमानाः 'उदगसंभवा' उदकसम्भवाः-उदकस्थितिकाः 'जाव कम्मनियाणेणं' यावत्कर्मनिदानेन-कर्मप्रेरिताः सन्तः 'तत्थ वुक्कमा' तत्र-जले एव व्युत्क्रमाः-जले परिवर्द्धमानाः 'णाणाविहजोणिएसु उदएसु' नानाविधयोनिकेषु अनेकजातीयकेषु उदकेषु 'रुक्खत्ताए विउट्टंति' वृक्षतया विवर्त्तन्ते समुत्पद्यन्ते, इह जगति अनेके जीवाः जले उत्पद्यन्ते जले तिष्ठन्ति

का आहार करते हैं और उन्हें अपने शरीर के रूप में परिणत करते हैं। उन आर्य से लेकर क्रूर पर्यन्त के पूर्वोक्त वनस्पति जीवों के अन्य शरीर भी होते हैं जो नाना वर्ण, गंध, रस और स्पर्श से युक्त होते हैं। ऐसा तीर्थंकरों ने कहा है।

इसमें एक ही आलापक है, शेष तीन आलापक नहीं होते हैं।

तीर्थंकर भगवान् ने कहा है कि कोई-कोई जीव जलयोनिक, जल में स्थित और जल में ही वृद्धि प्राप्त करने वाले होते हैं। यावत् वे अपने कर्म से प्रेरित होकर नाना प्रकार की योनि वाले जल में वृक्ष रूप से उत्पन्न होते हैं। तात्पर्य यह है कि इस लोक में अनेक जीव ऐसे

આહાર કરે છે. અને તેને પોતાના શરીરપણાથી પરિણમાવે છે. તે અનાર્યથી-લઇને ક્રૂર પર્યન્તના પૂર્વોક્ત વનસ્પતિ જીવોના બીજા શરીરો પણ હોય છે, કે જે અનેક વર્ણ, ગંધ, રસ, અને સ્પર્શથી યુક્ત હોય છે. એ પ્રમાણે તીર્થંકરોએ કહેલ છે.

આમાં એક જ આલાપક હોય છે. બાકીના ત્રણ આલાપકો હોતા નથી.

તીર્થંકર ભગવાને કહ્યું છે કે—કોઇ કોઇ જીવો જલયોનિક, જલમાં સ્થિત, અને જલમાં જ વૃદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવાવાળા હોય છે. યાવત્ તેઓ પોતાના કર્મથી પ્રેરિત થઇને અનેક પ્રકારની યોનિવાળા, પાણીમાં વૃક્ષપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે.

કહેવાનું 'તાત્પર્ય' એ છે કે—આ જગતમાં અનેક જીવો એવા હોય

जले वर्द्धन्ते च-ते स्वसम्पादितपूर्वकर्मप्रेरिताः जले जायन्ते तेऽनेकप्रकारक-जले वृक्षरूपेण समुत्पद्यन्ते। 'ते जीवा' ते जीवाः जले वृक्षरूपेण समुत्पन्ना जलजा ज्ञेयाः। 'तेसिं नानाविहजोणियाणं उदगाणं सिणेहमाहारेंति' तेषां नानाविधयोनिकानामुदकानां स्नेहं स्नेहभागविशेषमेवाऽऽहारयन्ति-आस्वादयन्तीत्यर्थः, 'ते जीवा' ते जीवाः जले जायमाना जलजाः-जलस्नेहाऽऽहारकाः 'आहारे ति' आहारयन्ति, किमाहारयन्ति तत्राह-'पुढवीसरीरं जाव संतं' पृथिवीशरीरं यावत् स्यात्, पृथिव्यादि षड्जीवनिकायानां शरीराणि भुक्त्वा स्वरूपेण परिणामयन्ति, 'अवरे वि य णं' अपराण्यपि च खलु 'तेसिं उदगजोणियाणं रुक्खाण सरीरा णाणा-वण्णा जाव मक्खायं' तेषामुदकयोनिकानां वृक्षाणां नानावर्णानि यावदाख्यातानि, उदकयोनिकानामपराण्यपि नानावर्णस्पर्शादियुक्तानि शरीराणि भवन्तीत्याख्या-तानि। 'जहा' यथा 'पुढवीजोणियाणं' पृथिवीयोनिकानाम् 'रुक्खाणं' वृक्षाणाम् 'चत्तारि गमा' चत्वारो गमाः-भेदाः अज्झारुहाण वि तहेव तणाणं ओसहीणं हरि-याणं चत्तारि आलावगा भाणियव्वा एक्केक्के' तथैव अध्यारुहाणामपि तथैव तृणा-नामोषधीनां हरितानां च चत्वार आलापका भणितव्याः-यथा पृथिवीयोनिकेषु वृक्षेषु

हैं जो जल में उत्पन्न होते हैं, जल में स्थित रहते हैं और जल में बढते हैं। वे अपने किये पूर्व कर्मों से प्रेरित होकर जल में उत्पन्न होते हैं और अनेक प्रकार के जल में वृक्ष रूप से जन्म लेते है। वे जीव नाना प्रकार की योनि वाले जल के स्नेह का आहार करते हैं, पृथ्वीकाय आदि के शरीरों का भी आहार करते हैं और उन्हें अपने शरीर के रूप में परिणत करते हैं। उन जलयोनिक वृक्षों को अन्य शरीर भी नाना वर्ण गंध रस एवं स्पर्शवाले होते हैं।

जैसे पृथिवीयोनिकों में वृक्ष, तृण, ओषधि और हरित के भेद से चार आलापक कहे हैं, वैसे जल के विषय में नहीं कहना चाहिए।

છે કે જેઓ પાણીમાં ઉત્પન્ન થાય છે. પાણીમાં સ્થિત રહે છે. અને પાણીમાં જ વધે છે, તેઓ પોતે કરેલા પૂર્વ કર્મોથી પ્રેરિત થઈને પાણીમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને અનેક પ્રકારના વૃક્ષરૂપે પાણીમાં જન્મ લે છે. તે અનેક પ્રકારની યોનિવાળા જીવો પાણીના સ્નેહનો આહાર કરે છે. પૃથ્વીકાય વિગેરેના શરીરોનો પણ આહાર કરે છે અને તેને પોતાના શરીર રૂપે પરિણમાવે છે. તે જલયોનિવાળા વૃક્ષોને અનેક પ્રકારના વર્ણ, ગંધ રસ અને સ્પર્શવાળા બીજા શરીરો પણ હોય છે.

જેમ પૃથ્વી યોનિકોમાં વૃક્ષ, તૃણ, ઔષધિ અને હરિત લીલોતરીના

चत्वार आलापकाः-वृक्षतृणौषधिहरितादिभेदाः कथिताः तथा उदकप्रकरणे उदकयोनिकवृक्षेष्वपि चत्वारो वक्तव्याः किन्तु उदकयोनिकवृक्षोत्पन्नेषु वृक्षेषु एक एव भेदो ज्ञातव्यः, अध्यारुहाणां तृणानामोषधीनां हरितानामपि चत्वार आलापका भणितव्याः-प्रोक्तव्याः एकैकस्य-प्रत्येकश इति । अन्येऽपि भेदा वनस्पतिविशेषाणां तीर्थकरैरुपदिष्टाः तथाहि-'अहावरे' अथाऽपरम् 'पुरक्खायं' पुराख्यातम्-पूर्वस्मिन्काले प्रतिपादितम्, 'इहेगइया' इहैकतये 'सत्ता' सत्त्वाः-वनस्पतिविशेषाः उदकीयाः, 'उदगजोणिया' उदकयोनिकाः उदकमेव योनि रुत्पत्तिस्थानं येषां ते तथा-उदकोत्पत्तिकाः 'उदगसंभवा' उदके संभवन्ति ये ते तथा-उदकस्थितिकाः 'जाव कम्मनियाणेणं' यावत्कर्मनिदानेन-स्वकर्मप्रेरिताः सन्तः 'तत्थ वुक्कमा' तत्र व्युत्क्रमाः-जले वर्द्धमानाः, 'णाणाविहजोणिएसु उदएसु' नानाविधयोनिकेषूदकेषु 'उदगत्ताए' उदकतया-अनेकप्रकारकाः जलादेवोत्पद्यमानास्तत्र स्थितिकास्तत्रैव विद्यमानाः परिवर्द्धमानाः स्वकर्मप्रेरिताः विविधजातीयकजलेषु उदक-कवक-पनक-शैवाल-पद्मादिस्वरूपेण समुत्पद्यन्ते जीवा वनस्पतिविशेषाः, 'उदगत्ताए' इत्यारभ्य 'पुक्खलच्छिभगत्ताए' इत्यन्तः पाठो यथा व्याख्यात एव द्रष्टव्यः, एतेषां वनस्पतिविशेषाणां लौकिकं नाम लोकादेव 'यदि संभवेत्' अवगन्तव्यम् । इह तु छायामात्रमेव पर्याप्तम् । 'ते जीवा तेसिं णाणाविह-

---

यहां एक ही भेद जानना चाहिए । अध्यारुह, तृण, ओषधि और हरित के भी चार आलापक कहना चाहिए ।

तीर्थकरों ने वनस्पति के अन्य भेद भी कहे हैं । वे इस प्रकार हैं कोई कोई जीव जलयोनिक, जलसंभव एवं जल में बढने वाले होते है । वे अपने कर्म के वशीभूत होकर वहां उत्पन्न होते हैं और उदक, कवक, पनक, शैवाल, पद्म आदि वनस्पति रूप से जन्म लेते हैं । इन वनस्पतियों के लोक में प्रसिद्ध नाम यथासंभव लोक से ही समझना

ભેદથી ચાર આલાપકો કહ્યા છે, એજ પ્રમાણે પાણીના વિષયમાં કહેવાના નથી. અહિયાં એક જ ભેદ સમજવાનો છે. અધ્યારૂહ, તૃણ ઔષધિ અને હરિત-લીલોતરીના પણ ચાર આલાપકો સમજવા.

તીર્થંકરોએ વનસ્પતિના બીજા ભેદો પણ કહ્યા છે. તે આ પ્રમાણે છે-કોઈ કોઈ જીવો જલયોનિક, જલ સંભવ, અને જલમાં વધાવાવાળા હોય છે. તેઓ પોતાના કર્મને વશ થઈને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉદક, કવક પનક, શેવાળ પદ્મ વિગેરે વનસ્પતિ પણાથી જન્મ લે છે. આ વનસ્પતિયોના લોકમાં પ્રસિદ્ધ નામો યથાસંભવ લોકોથી જ સમજી લેવાં જોઈએ. અહિંતો

जोणियाणं उदगाणं सिणेहमाहारेंति' ते उदकाश्रयच्छिन्नाः वनस्पतिजीवा अनेकविधाः अप्योनिकानामुदकानां स्नेहमाहारयन्ति, तमेवोपजीव्य जीवन्ति, 'ते जीवा आहारेंति पुढवीसरीरं जाव संत' ते जीवा आहारयन्ति पृथिवीशरीरं यावत् स्यात्-पृथिव्यादीनां शरीरमुपभुज्य स्वरूपेण परिणमयन्ति, 'अवरेवि य णं तेसिं उदगजोणियाणं उदगाणं जाव पुक्खलच्छिभगाणं सरीरा णाणावण्णा जाव मक्खायं' अपराण्यपि च खलु तेषामुदकादारभ्य पुष्कराक्षपर्यन्तानां ततोऽन्यान्यपि शरीराणि नानावर्णस्पर्शादिमन्ति भवन्ति, इति तीर्थकरादिभिराख्यातानि, किन्तु 'एगो चेव आलावगो' आलापकश्चैक एव, न तु पूर्ववच्चत्वार इहाऽऽलापकाः ॥सू० १२-५४॥

मूलम्-अहावरं पुरक्खायं इहेगइया सत्ता तेसिं चेव पुढवी-जोणिएहिं रुक्खेहिं रुक्खजोणिएहिं रुक्खेहिं रुक्खजोणिएहिं मूलेहिं जाव बीएहिं रुक्खजोणिएहिं अज्झारोहेहिं अज्झारोह-जोणिएहिं अज्झारोहेहिं अज्झारोहजोणिएहिं मूलेहिं जाव बीएहिं पुढविजोणिएहिं तणेहिं तणजोणिएहिं तणेहिं तणजोणिएहिं मूलेहिं जाव बीएहिं एवं ओसहीहि वि तिन्नि आलावगा, एवं

चाहिए। यहां तो उनका उल्लेख मात्र ही पर्याप्त है। वे जीव अनेक प्रकार के अप्योनिक अप् के स्नेह का आहार करते हैं और उसी के सहारे जीवित रहते हैं। वे पृथ्वी आदि के शरीर का भी आहार करते हैं और उन उदक आदि जीवों के नाना वर्ण गंध रस और स्पर्श वाले अन्य शरीर भी होते हैं। ऐसा तीर्थंकरों ने कहा है। यहां एक ही आलापक होता है, पहले के समान चार आलापक नहीं होते ॥१२॥

તેનો ઉલ્લેખ માત્ર જ બસ છે. તે જીવો અનેક પ્રકારના અપ્કાય યોનિક, અપ્-જલનાસ્નેહનો આહાર કરવાવાળા, હોય છે. અને તેનાજ આશ્રયથી જીવતા રહે છે. તેઓ પૃથ્વી વિગેરેના શરીરનો પણ આહાર કરે છે. અને તેને પોતાના શરીરના રૂપથી પરિણમાવી લે છે. તે ઉદક વિગેરે જીવોના અનેક વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શવાળા બીજા શરીરો પણ હોય છે. એ પ્રમાણે તીર્થંકરોએ કહેલ છે. અહિયાં એક જ આલાપક હોય છે, પહેલાંની જેમ ચાર આલાપકો અહિયાં હોતા નથી. ॥સૂ૦ ૧૨॥

हरिएहिं वि तिन्नि आलावगा, पुढविजोणिएहि वि आएहिं काएहिं जाव कूरेहिं उदकजोणिएहिं रुक्खेहिं रुक्खजोणिएहिं रुक्खेहिं रुक्खजोणिएहिं मूलेहिं जाव बीएहिं, एवं अज्झारोहेहि वि तिन्नि तणेहिं पि तिण्णि आलावगा, ओसहीहिं पि तिण्णि हरिएहिं पि तिण्णि उदगजोणिएहिं उदएहिं अवएहिं जाव पुक्खलच्छिभएहिं तसपाणत्ताए विउट्टंति। ते जीवा तेसिं पुढविजोणियाणं उदगजोणियाणं रुक्खजोणियाणं अज्झारोहजोणियाणं तणजोणियाणं ओसहीजोणियाणं हरियजोणियाणं रुक्खाणं अज्झारोहाणं तणाणं ओसहीणं हरियाणं मूलाणं जाव बीयाणं आयाणं कायाणं जाव कूराणं उदगाणं अवगाणं जाव पुक्खलच्छिभगाणं सिणेहमाहारेंति, ते जीवा आहारेंति पुढविसरीरं जाव संतं, अवरेऽवि य णं तेसिं रुक्खजोणियाणं अज्झारोहजोणियाणं तणजोणियाणं ओसहिजोणियाणं हरियजोणियाणं मूलजोणियाणं कंदजोणियाणं जाव बीयजोणियाणं आयजोणियाणं कायजोणियाणं जाव कूरजोणियाणं उदगजोणियाणं अवगजोणियाणं जाव पुक्खलच्छिभगजोणियाणं तसपाणाणं सरीरा णाणावण्णा जाव मक्खायं॥सू. १३।५५॥

छाया—अथाऽपरं पुराख्यातम्—इहैकतये सत्त्वाः तेष्वेव पृथिवीयोनिकेषु वृक्षेषु, वृक्षयोनिकेषु वृक्षेषु, वृक्षयोनिकेषु मूलेषु, यावद्बीजेषु, वृक्षयोनिकेष्वध्यारुहेषु, अध्यारुहयोनिकेषु अध्यारुहेषु, अध्यारुहयोनिकेषु मूलेषु, यावद्बीजेषु, पृथिवीयोनिकेषु तृणेषु, तृणयोनिकेषु तृणेषु, तृणयोनिकेषु मूलेषु, यावद्बीजेषु, एवमोषधीष्वपि त्रय आलापकाः, एवं हरितेष्वपि त्रय आलापकाः। पृथिवीयोनिकेष्वपि आर्येषु कायेषु यावत्कूरेषु, उदकयोनिकेषु वृक्षेषु, वृक्षयोनिकेषु वृक्षेषु, वृक्षयोनिकेषु मूलेषु, यावद्बीजेषु। एवमध्यारुहेष्वपि त्रयः तृणेष्वपि त्रय आलापकाः,

ओषधिष्वपि त्रयः, हरितेष्वपि त्रयः, उदकयोनिकेषु उदकेषु अवकेषु यावत्पुष्कराक्षभगेषु त्रसप्राणतया विवर्त्तन्ते। ते जीवास्तेषां पृथिवीयोनिकानाम् उदकयोनिकानां वृक्षयोनिकानामध्यारुहयोनिकानां तृणयोनिकानामोषधियोनिकानां हरितयोनिकानां वृक्षाणामध्यारुहाणां तृणानामोषधीनां हरितानां मूलानां यावद्बीजानामायाणां कायानां यावत्कूराणामुदकानामवकानां यावत् पुष्कराक्षभगानां स्नेहमाहारयन्ति। ते जीवा आहारयन्ति पृथिवीशरीरं यावत् स्यात्, अपराण्यपि च खलु तेषां वृक्षयोनिकानामध्यारुहयोनिकानां तृणयोनिकानामोषधियोनिकानां हरितयोनिकानां मूलयोनिकानां कन्दयोनिकानां यावद्बीजयोनिकानामायोनिकानां काययोनिकानां यावत् कूरयोनिकानामुदकयोनिकानामवकयोनिकानां यावत् पुष्कराक्षभगयोनिकानां त्रसप्राणानां शरीराणि नानावर्णानि यावदाख्यातानि॥सू. १३-५५॥

टीका--अपरोऽपि वनस्पतिजीवभेदस्तीर्थकरेण कथितस्तमाह-'अहावरं' अथाऽपरम् 'पुरक्खायं' पुराख्यातम् 'इहेगइया' इहैकतये 'सत्ता' सत्त्वाः-वनस्पतिविशेषजीवाः 'तेसिं चेव पुढवीजोणिएहिं रुक्खेहिं' तेष्वेव पृथिवीयोनिकेषु वृक्षेषु-पृथिव्युत्पन्नवृक्षजीवेषु त्रसप्राणतया विवर्त्तन्ते-इति अग्रेण सह सम्बन्धः। 'रुक्खजोणिएहिं रुक्खेहिं' वृक्षयोनिकेषु-वृक्षोत्पन्नेषु वृक्षेषु 'रुक्खजोणिएहिं मूलेहिं' वृक्षयोनिकेषु-वृक्षोत्पन्नेषु मूलेषु 'जाव बीयेहिं' यावद्बीजेषु 'रुक्खजोणिएहिं अज्झारोहेहिं' वृक्षयोनिकेषु-वृक्षोत्पन्नेषु अध्यारुहेषु 'अज्झारोहजोणिएहिं अज्झारोहेहिं' अध्यारुहयोनिकेषु-अध्यारुहोत्पन्नेषु अध्यारुहेषु 'अज्झारोह-

---

'अहावरं पुरक्खायं' इत्यादि।

टीकार्थ—तीर्थंकर भगवान् ने वनस्पतिकाय के अन्य भेद भी कहे हैं इस लोक में कोई-कोई जीव उन पृथ्वीयोनिक वृक्षों में, वृक्षयोनिक वृक्षो में मूल कन्द यावत् बीज पर्यन्त अवयवों में, वृक्षयोनिक अध्यारुह वृक्षों में, अध्यारुहयोनिक अध्यारुहों में अध्यारुहयोनिक मूल से लेकर

'अहावरं पुरक्खायं' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—તીર્થંકર ભગવાને વનસ્પતિકાયના અન્ય બીજા ભેદો પણ કહ્યા છે, તે આ પ્રમાણે છે.—

આ લોકમાં કોઈ કોઈ જીવો તે પૃથ્વીયોનિક વૃક્ષો-ઝાડોમાં, વૃક્ષયોનિકવૃક્ષો-ઝાડોમાં મૂળ, કન્દ, યાવત્ બીજ સુધીના અવયવોમાં વૃક્ષયોનિક, અધ્યારૂહયોનિકવૃક્ષોમાં, મૂળથી લઈને બીજ સુધીના અવયવોમાં વૃક્ષયોનિક અધ્યારૂહવૃક્ષોમાં, અધ્યારૂહયોનિક અધ્યારૂહોમાં અધ્યારૂહયોનિક મૂળથી લઈને બી સુધીના અવયવોમાં પૃથ્વીયોનિક તૃણ-ઘાસોમાં, તૃણયોનિક તૃણોમાં,

जोणिएहिं मूलेहिं' अध्यारुहयोनिकेषु-अध्यारुहोत्पन्नेषु मूलेषु 'जाव बीएसु' यावद्बीजेषु, 'पुढवीजोणिएहिं तणेहिं' पृथिवीयोनिकेषु तृणेषु-पृथिव्युत्पन्नतृणेषु 'तणजोणिएहिं तणेहिं' तृणयोनिकेषु तृणेषु-तृणोत्पन्नतृणजीवेषु 'तणजोणिएहिं मूलेहिं जाव बीएहिं' तृणयोनिकेषु-तृणोत्पनेषु मूलेषु यावद्बीजेषु यावत्पदेन कन्दरकन्धत्वक्शालप्रवालशाखापत्रपुष्पफलानां संग्रह । 'एवं ओसहीहि वि तिन्नि आलावगा' एवमोषधीष्वपि त्रय आलापकाः- त्रय एव भेदाः, पृथिवीयोनिका ओषधयः१, ओषधियोनिका ओषधयः२, ओषधियोनिका मूलकन्दरत्वक् शाखाप्रवालपत्रपुष्पफलबीजजीवाः३, एते त्रय आलापका ज्ञातव्या', 'एवं हरिएहिं वि तिन्नि आलावगा' एवं हरितेष्वपि ओषधिवत् त्रयआलपकाः 'पुढवीजोणिहि वि' पृथिवीयोनिकेष्वपि 'आएहिं काएहिं जाव कूरेहिं' आर्येषु कायेषु यावत्कूरेषु-यावत्पदेन कूहणकण्डूयकाः-उव्वेहणिकनिव्वेहणिकसवंतकत्रतकवासणिकानां ग्रहणम् भवतीति। 'उदगजोणिएहिं रुक्खेहिं' उदकयोनिकेषु वृक्षेषु 'रुक्खजोणिएहिं रुक्खेहिं' वृक्षयोनिकेषु वृक्षेषु 'रुक्खजोणिएहिं मूलेहिं' जाव बीएहिं' वृक्षयोनिकेषु मूलेषु यावद्बीजेषु 'एवं अज्झारुहेहि वि तिन्नि' एवम् अध्यारुहेष्वपि ओषधिवत् त्रय आलापका ज्ञातव्या इति शेषः, 'तणेहि वि तिण्णि आलावगा' तृणेष्वपि ओषधिवत् त्रय आलापका। 'ओसहीहि वि तिण्णि आलावगा' ओषधिष्वपि पृथिवीयोनिकवदोषधिवत् त्रय आलापकाः, 'हरिएहि वि तिण्णि' हरितेष्वपि त्रयः, 'उदगजोणिएहिं उदएहिं अवएहि जाव' उदकयोनिकेषु-तत्कारणकेषु उदकेषु अवकेषु यावत 'पुक्खलच्छिभएहिं' पुष्कराक्षभगेषु, अत्र यावत्पदेन-पनकशैवालकंक-

---

बीज तक के अवयवों में पृथ्वीयोनिक तृणों में, तृणयोनिक तृणों में, तृणयोनिक मूल, कंद आदि बीज तक के अवयवों में, इसी प्रकार ओषधि तथा हरितके तीन आलापकों में, पृथ्वीयोनिक आय, काय तथा कूर नामक वृक्षों में, जलयोनिक वृक्षों में, वृक्षयोनिक वृक्षों में, वृक्षयोनिक मूल यावत् बीजों में, इसी प्रकार अध्यारुहों, तृणों,

---

તૃણયોનિવાળા મૂળ, કંદ, વિગેરે બીજ સુધીના અવયયવોમાં ઔષધિ તથા હરિત-લીલોતરીના ત્રણ આલાપકોમા પૃથ્વીયોનિક આય કાય, તથા કૂર નામના વૃક્ષોમાં, જલયોનિક વૃક્ષોમાં, વૃક્ષયોનિક વૃક્ષોમાં વૃક્ષયોનિક મૂળ, યાવત્ બીજોમાં અને એજ પ્રમાણે અધ્યારૂહો, તૃણો ઔષધિયો તથા

कंबु ·हढ कसेरुककच्छभाणितकोत्पलपद्म कुमुदनलिनसुभगसुगन्धिकपुण्डरीकमहापुण्डरीकशतपत्रसहस्रपत्रकल्हारककोकनदाऽरविन्दतामरसबिसबिसमृणालपुष्कराणां वनस्पतिजीवानां संग्रहः। 'तसपाणत्ताए' त्रसप्राणतया-त्रसजीवस्वरूपेण, 'विउट्टंति' विवर्त्तन्ते समुत्पद्यन्ते इत्यर्थः। 'ते जीवा' ते उदकयोनिकवृक्षादौ त्रसरूपेण सञ्जाता जीवाः 'तेसिं' तेषाम् 'पुढवीजोणियाणं' पृथिवीयोनिकानां-पृथिवीकारणकानां वृक्षाणाम्, 'उदगजोणियाणं' उदकयोनिकानां वृक्षाणाम्, 'रुक्खजोणियाणं' वृक्षयोनिकानां 'वृक्षाणाम् इति अग्रेण सम्बन्धः 'अज्झारोहजोणियाणं' अध्यारुहयोनिकानाम् 'तणजोणियाणं' तृणयोनिकानाम्, 'ओसहीजोणियाणं' ओषधियोनिकानाम् 'हरियजोणियाणं 'हरितयोनिकानाम् 'रुक्खाणं' वृक्षाणाम् 'अज्झारुहाणं' अध्यारुहाणाम्, 'तणाणं' तृणानाम् 'ओसहीणं' ओषधीनाम् 'हरियाण' हरितानां जीवानाम् 'मूलाणं' मूलानाम् 'जाव बीयाणं' यावद्बीजानाम्-यावत्पदेन कन्दस्कन्धशाखाप्रशाखाप्रवालपत्रपुष्पाणां संग्रहः, 'आयाणं कायाणं जाव कूराणं' आयानां कायानां यावत्कूराणाम् 'उदगाणं अवगाणं जाव पुक्खलच्छिभगाणं' उदकानामवकानां यावत्पुष्कराक्षभगानाम्, अत्रयावत्पदेन-पनकशैवालकेत्याद्यारभ्य पुष्करान्तानां वनस्पतिजीवानां ग्रहणं पूर्ववद् बोध्यम्, एतेषाम् 'सिणेहमाहारेंति' स्नेहम्-स्निग्धमात्रमाहारयन्ति 'ते जीवा आहारेंति पुढवीसरीरं जाव संतं' ते जीवा आहारयन्ति पृथिवीशरीरं यावदप्तेजो

ओषधियों तथा हरितो के तीन तीन आलापकों में, उदकयोनिक अवक और पुष्कराक्षों में त्रस प्राणी के रूप में उत्पन्न होते हैं।

वे जीव पृथिवीयोनिक वृक्षों के, उदकयोनिक वृक्षों के, वृक्षयोनिक वृक्षों के, अध्यारुहयोनिक वृक्षों के तृणयोनिक वृक्षों के ओषधियोनिक वृक्षो के हरितयोनिक वृक्षो के तथा वृक्ष, अध्यारुह, तृण, ओषधि, हरित, मूल, बीज, आयवृक्ष, कायवृक्ष, कूरवृक्ष, एवं उदक, अवक तथा पुष्कराक्ष वृक्षों के स्नेह का आहार करते हैं। वे पृथ्वीकाय

હરિતો-લીલોતરીના ત્રણ ત્રણ આલાપકોમાં ઉદક યોનિવાળા, અવક, અને પુષ્કરાક્ષોમાં ત્રસ પ્રાણી પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે.

તે જીવો પૃથ્વીયોનિક વૃક્ષોના, ઉદક યોનિવાળા વૃક્ષોના વૃક્ષયોનિવાળા વૃક્ષોના, અધ્યારૂહ યોનિવાળા વૃક્ષોના, તૃણયોનિવાળા વૃક્ષોના ઔષધિયોનિક વૃક્ષોના, હરિતયોનિક વૃક્ષોના તથા વૃક્ષ, અધ્યારૂહ, તૃણ, ઔષધિ, હરિત, મૂલ, બીજ, આયવૃક્ષ, કાયવૃક્ષ, કૂરવૃક્ષ, અને ઉદક, તથા પુષ્કરાક્ષ, વૃક્ષોના સ્નેહનો આહાર કરે છે. તે પૃથ્વીકાય વિગેરેના શરીરોનો પણ આહાર કરે

वायुवनस्पतिशरीरम् विपरिणमय्य स्वस्वरूपं कुर्वन्ति 'अवरेवि य णं तेसिं रुक्ख-जोणियाणं' अपराण्यपि च खलु तेषां वृक्षयोनिकानाम् 'मूलजोणियाणं कंद जोणियाणं जाव बीयजोणियाणं' मूलकन्दस्कन्धत्वक्शाखप्रवालपत्रपुष्पफलबीज-योनिकानाम् 'आयजोणियाणं कायजोणियाणं जाव कूरजोणियाणं' आययोनिकानां काययोनिकानां यावत् कूरयोनिकानाम् 'उदगजोणियाणं अवगजोणियाणं जाव पुक्खलच्छिभगजोणियाणं' उदगयोनिकानाम् अवकयोनिकानां यावत् पुष्कराक्षभगयोनिकानाम् 'तसपाणाणं सरीरा णाणावण्णा जाव मक्खायं' त्रसप्राणानां शरीराणि नानावर्णानि यावत्-नानारसानि नानागन्धानि नानास्पर्शयुक्तानि भवन्तीति तीर्थकृद्भिराख्यातम्-कथितमिति ॥सू० १३-५५॥

मूलम्-अहावरं पुरक्खायं णाणाविहाणं मणुस्साणं तं जहा-कम्मभूमगाणं अकम्मभूमगाणं अंतरदीवगाणं आरियाणं मिलक्खुयाणं, तेसिं च णं अहाबीएणं अहावगासेणं इत्थीए पुरिसस्स य कम्मकडाए जोणिए एत्थ णं मेहुणवत्तियाए णामं संजोगे समुप्पज्जइ, ते दुहओ वि सिणेहं संचिणंति, तत्थ णं जीवा इत्थित्ताए पुरिसत्ताए णपुंसगत्ताए विउट्टंति, ते जीवा माओउयं पिउसुक्कं तं तदुभयं संसट्ठं कलुसं किव्विसं तं पढमत्ताए आहारमाहारेंति, तओ पच्छा जं से माया णाणाविहाओ रस-

---

आदि के शरीरों का भी आहार करते हैं। उन वृक्षयोनिक, अध्यारूह-योनिक, तृणयोनिक, ओषधियोनिक, हरितयोनिक, मूलयोनिक, कंद-योनिक, यावत् बीजयोनिक, आययोनिक काययोनिक यावत् कूरयो-निक, उदकयोनिक, अवकयोनिक यावत् पुष्कराक्षभगयोनिक प्राणियों के नाना वर्ण, गंध, रस, स्पर्श वाले अन्यान्य शरीर भी होते हैं। ऐसा तीर्थंकर भगवान् ने कहा है ॥१३॥

છે. એ વૃક્ષ યોનિવાળા, અધ્યારૂહ યોનિવાળા, તૃણ યોનિવાળા, ઔષધિયો-નિવાળા, હરિતયોનિવાળા, (લીલોતરીની યોનિવાળા) મૂળ યોનિવાળા, કંદયો-નિવાળા, યાવત્ બીજ યોનિવાળા, આયયોનિવાળા, કાયયોનિવાળા, યાવત્ કૂરયોનિવાળા, ઉદકયોનિવાળા, અવકયોનિવાળા, યાવત્ પુષ્કરાક્ષભગયોનિવાળા ત્રસ પ્રાણિયોના અનેક વર્ણ ગંધ, રસ, સ્પર્શવાળા બીજા શરીરો પણ હોય છે. એ પ્રમાણે તીર્થંકર ભગવાને કહેલ છે. ॥સૂ૦ ૧૩॥

विहीओ आहारमाहारेइ, तओ एकदेसेणं ओयमाहारेंति, आणुपुव्वेण वुड्ढा पलिपागमणुपवन्ना तओ कायाओ अभिनिवट्टमाणा इत्थिं वेगया जणयंति पुरिसं वेगया जणयंति णपुंसगं वेगया जणयंति, ते जीवा डहरा समाणा माउक्खीरं सप्पिं आहारेंति आणुपुव्वेणं वुड्ढा ओयणं कुम्मासं तसथावरे य पाणे ते जीवा आहारेंति, पुढविसरीरं जाव सारूवि कडं संतं, अवरेऽवि य णं तेसिं णाणाविहाणं मणुस्सगाणं कम्मभूमगाणं अकम्मभूमगाणं अंतरद्दीवगाणं आरियाणं मिलक्खूणं सरीरा णाणावण्णा भवंतीति मक्खायं ॥सू० १४।५६॥

छाया—अथाऽपरं पुराख्यातं नानाविधानां मनुष्याणां तद्यथा-कर्मभूमिगानामकर्मभूमिगानामन्तर्द्वीपगानाम् आर्याणां म्लेच्छानां तेषां च खलु यथाबीजेन यथाऽवकाशेन स्त्रियः पुरुषस्य च कर्मकृतयोनौ अत्र खलु मैथुनप्रत्ययिको नाम संयोगः समुत्पद्यते। ते द्वयोरपि स्नेहं संचिन्वन्ति, तत्र खलु जीवाः स्त्रीतया पुंस्तया नपुंसकतया विवर्तन्ते ते जीवाः मातुरार्तवं पितुः शुक्रं तत् तदुभयं संसृष्टं कलुषं किल्बिषं तत् प्रथमतया आहारमाहारयन्ति। तत्पश्चात् या सा माता नानाविधान् रसविधीन् आहारान् आहारयन्ति तत एकदेशेन ओज आहारयन्ति। आनुपूर्व्येण वृद्धाः परिपाकमनुपाप्ताः ततः कायतोऽभिनिवर्तमानाः स्त्रीभावमेके जनयन्ति, पुरुषभावमेके जनयन्ति, नपुंसकभावमेके जनयन्ति, ते जीवाः बालाः सन्तः मातुः क्षीरं सर्पिराहारयन्ति आनुपूर्व्येण वृद्धा ओदनं कुल्माषं त्रसस्थावरांश्च प्राणान् ते जीवा आहारयन्ति। पृथिवीशरीरं यावत् सारूपी कृतं कुर्वन्ति। अपराण्यपि च खलु तेषां नानाविधानां मनुष्याणां कर्मभूमिगानामकर्मभूमिगानामन्तर्द्वीपगानामार्याणां म्लेच्छानां शरीराणि नानावर्णानि भवन्तीत्याख्यातम् ॥-१४-५६॥

टीका--सम्प्रति मनुष्यस्वरूपमाह-'अहावरं' अथाऽपरम् 'पुरक्खायं' पुराख्यातम्-कथितम् 'णाणाविहाणं मणुस्साणं' नानाविधानाम्-अनेकप्रकाराणां मनु-

---

'अहावरं' पुरक्खायं' इत्यादि।

टीकार्थ--अब मनुष्य का स्वरूप कहते हैं-तीर्थंकर भगवान् ने

'अहावरं पुरक्खायं' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—હવે માણસનું સ્વરૂપ કહેવામાં આવે છે. તીર્થંકર ભગવાને

ष्याणां स्वरूपं कथितमिति पूर्वेणान्वयः, 'तं जहा' तद्यथा 'कम्मभूमगाणं' कर्मभूमिगानाम्, केचन कर्मभूमिगाः कर्मभूमौ क्वचन समुत्पद्यन्ते तेषाम्, 'अकम्मभूमगाणं' अकर्मभूमिगानाम् केचन अकर्मभूमिगाः अकर्मभूमौ जायन्ते तेषाम्, 'अंतरदीवगाणं अन्तर्द्वीपकानाम् अन्तर्द्वीपकेषु केचन जायन्ते तेषाम्, 'आरियाणं' आर्याणाम् केचनाऽऽर्या भवन्ति तेषाम् 'मिलक्खुयाणं' म्लेच्छाः केचन जायन्ते तेषाम् 'तेसिं च णं' तेषां च खलु अनेकरूपप्रकाराणां मनुष्याणाम् 'अहाबीएणं' यथा बीजेन-बीजमनतिक्रम्य यथाबीजं तेन-स्वबीजाऽनुसारेण 'अहावगासेणं' यथावकाशेन-स्वावकाशाऽनुसारेण उत्पत्तिर्भवति, तदुत्पत्तौ को हेतु स्तत्राह-'इत्थीए' इत्यादि। 'इत्थीए' स्त्रियाः 'पुरिसस्स य' पुरुषस्य च 'कम्मकडाए जोणिए' कर्मकृतयोनौ-कर्मकृतयोनिरेव तेषामुत्पत्तौ हेतुस्तत्र ते मनुष्याः समुत्पद्यन्ते इति भावः। 'एत्थ णं मेहुणवत्तियाए' अत्र-कर्मकृतयोनौ खलु मैथुन प्रत्ययिकः 'णाम संजोगे समुप्पज्जइ' नामसंयोगः समुत्पद्यते-उत्पत्तिकारणभूतयोनौ स्त्रियाः पुरुषस्य वा कर्महेतुको मैथुनसंयोगो जायते, तादृशसंयोगाऽनन्तरम् उत्पद्यमानाः 'ते दुहओ वि' ते-जीवाः द्वयोरपि स्त्रीपुंसोः 'सिणेहं संचिणंति' स्नेहं सचिन्वन्ति, द्वयोरपि स्नेहस्य-स्निग्धभावस्याऽऽहारं कुर्वन्तीत्यर्थः। 'तत्थ णं जीवा इत्थित्ताए पुरिसत्ताए णपुंसगत्ताए विउट्टंति' तत्र खलु जीवाः

अनेक प्रकार के मनुष्यों का स्वरूप कहा है। वह इस प्रकार है-कोई मनुष्य कर्मभूमिज होते हैं, कोई अकर्मभूमिज होते हैं और कोई अन्तर्द्वीपज होते हैं। कोई आर्य होते हैं, कोई अनार्य-म्लेच्छ होते हैं। इन जीवों की उत्पत्ति अपने अपने बीज और अवकाश के अनुसार होती है। स्त्री और पुरुष का पूर्वकर्म के अनुसार निर्मित योनि में मैथुन प्रत्ययिक संयोग उत्पन्न होता है। उस संयोग के अनन्तर उत्पन्न होने वाले दोनों के स्नेह का आहार करते हैं। वे जीव वहां स्त्री रूप से,

---

અનેક પ્રકારના મનુષ્યોનું સ્વરૂપ કહ્યું છે. તે આ પ્રમાણે છે-કોઈ માણુસ કર્મભૂમિ જ હોય છે. કોઇ અકર્મ ભૂમિ જ હોય છે. અને કોઈ અન્તર દ્વીપ જ હોય છે કોઈ આર્ય હોય છે કોઇ અનાર્ય હોય છે. એટલે-કે મ્લેચ્છ હોય છે. આ જીવોની ઉત્પત્તિ પોત પોતાના બીજ અને અવકાશ પ્રમાણે થાય છે સ્ત્રી અને પુરૂષનો પૂર્વ કર્મ પ્રમાણે નિર્મિત યોનિમાં મૈથુન વિષયક સયોગ ઉત્પન્ન થાય છે તે સંયોગ પછી ઉત્પન્ન થવાવાળા જીવ બન્નેના સ્નેહનો આહાર કરે છે

स्त्रीतया पुरुषतया नपुंसकतया विवर्त्तन्ते, तादृशयोनौ जीवाः स्त्रीपुंनपुंसकभावेन समुत्पद्यन्ते 'ते जीवा माओ उयं पिउसुक्कं तं तदुभयं संसट्ठं कलुसं किब्बिसं तं पढमत्ताए आहारमाहारेंति' ते समुत्पद्यमाना जीवाः प्रथमतया-सर्वतः प्रथमं मातुरार्त्तवं पितुः शुक्रं तदुभयं संसृष्टं-परस्परमिलितं कलुषम्-मलिनं किल्बिषम्-अपवित्र माहारमाहारयन्ति, ते जीवाः प्रथमतः पित्रोः शुक्रशोणिते स्वशरीर निर्माणार्थं गृह्णन्ति 'तओ पच्छा' ततः पश्चात् 'जं से माया णाणाविहाओ' या सा माता नानाविधान् 'रसविहीओ' रसविधीन्-रसान्वितान्-रससंयुक्तान् 'आहारं' आहारान्-भक्षणीयद्रव्यविशेषान् 'आहारेइ' आहारयति-तदीयमाता भक्षयति, 'तओ एकदेसेणं' ततः-तदनन्तरम् एकदेशेन-मातृभुक्ताहारस्यैकदेशेन न तु सम्पूर्ण तया ते समुत्पत्स्यमानजीवाः 'ओयमाहारेंति' ओजः-उत्पत्तिस्थाने आहार पुद्गलसमूहम् आहारयन्ति 'आणुपुव्वेण वुड्ढा' आनुपूर्व्येण-क्रमशः वृद्धाः-आहारपाकपरम्परयाऽभिवृद्धाः सन्तः गर्भावस्थां पूर्णीकृत्य 'पलिपागमणुपन्ना' परिपाकं पुष्टिभावमनुप्राप्ताः-आपन्नाः 'तओ कायाओ' ततः कायात्-मातुः शरीरात् 'अभिनिवट्टमाणा' अभिनिवर्त्तमानाः-निस्सरन्तो बहिरागच्छन्तः 'इत्थि वेगया·

पुरुष रूप से और नपुंसक रूप से उत्पन्न होते हैं। वे जीव वहाँ सर्वप्रथम माता के आर्त्तव और पिता के शुक्र के सम्मिश्रण को, जो मलिन और अपवित्र होता है, उसका आहार करते हैं अर्थात् अपने शरीर आदि का निर्माण करने के लिए माता पिता के रजवीर्य को ग्रहण करते हैं। तत्पश्चात् वे जीव माता जो नाना प्रकार के रसयुक्त पदार्थों का आहार करते हैं। उसके एकदेश (भाग) का, सम्पूर्ण का नहीं, ओज आहार करते हैं। वे धीरे धीरे वृद्धि को प्राप्त होते हुए, गर्भावस्था पूर्ण होने पर, पुष्टि को प्राप्त करके माता के शरीर में से

તે જીવો ત્યાં સ્ત્રીપણાથી, પુરૂષ પણાથી અને નપુંસક પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. તે જીવો ત્યાં સૌથી પહેલાં માતાના આર્તવ અને પિતાના શુક્રના સંમિશ્રણનો કે જે મલિન અને અપવિત્ર હોય છે, તેનો આહાર કરે છે. અર્થાત્ પોતાના શરીર વિગેરેનું નિર્માણ કરવા માટે માતા પિતાના રજ, વીર્યને ગ્રહણ કરે છે. તે પછી એ જીવો માતા જે અનેક પ્રકારના રસયુક્ત પદાર્થોનો આહાર કરે છે, તેના એક દેશનો (ભાગ) સંપૂર્ણનો નહીં ઓજ આહાર કરે છે. તેઓ ધીરે ધીરે વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત થતા થકા ગર્ભાવસ્થા પૂરી થયા પછી પુષ્ટિ મેળવીને માતાના શરીરમાંથી બહાર આવે છે તેમાં કોઈ

जणयंति' स्त्री भावमेके जनयन्ति-स्त्री स्वरूपेण समुत्पद्यन्ते-जन्म गृह्णन्ति 'पुरिसं वेगया जणयंति' पुरुषभावमेके जनयन्ति-पुरुषरूपेणाऽपरे समुत्पद्यन्ते, 'णपुंसगं वेगया जणयंति' नपुंसकभावमेके जनयन्ति-नपुंसकरूपेण समुत्पद्यन्ते, 'ते जीवा डहरा समाणा' ते जीवाः गर्भनिर्गता बालाः सन्तः 'माउक्खीरं सप्पिं आहारेंति' मातुः क्षीरं-दुग्धं सर्पिश्चाऽऽहारयन्ति-मातुरुदरान्निःसृताः मातुः स्तनाभ्यां निरसृतं दुग्धं बालरूपेण वृद्धाः सन्तः सर्पि घृतमाहारयन्ति, 'आणुपुव्वेणं वुड्ढा ओयणं कुम्मासं तसथावरे य पाणे ते जीवा आहारेंति' गर्भान्निर्गच्छन्तः पूर्वजन्माभ्याससंस्कारवशात् स्तन्यं पिबन्तो विकशन्तः, आनुपूर्व्येण क्रमशः प्रवृद्धाः ओदनकुल्मापादिकं त्रसस्थावरांश्च प्राणान् अन्नादौ पतितान् त्रसस्थावरान् जीवानां शरीराणि ते जीवा आहारयन्ति, 'ते जीवा आहारेंति पुढवीसरीरं जाव सारूविकडं संतं' ते जीवा आहारयन्ति पृथिवीशरीरं यावत् सारूपीकृतं स्यात्, पृथिव्यादिकायान् भुक्त्वा तान् स्वस्वरूपेण परिणमयन्ति-इति। 'अवरे वि य णं तेसिं णाणाविहाणं मणुस्सगाणं' अपराण्यपि च खलु तेषां नानाविधानां मनुष्याणाम् 'कम्मभूमगाणं' कर्मभूमिकानाम् 'अकम्मभूमगाणं' अकर्मभूमिकानाम् 'अंतर-

---

बाहर आते हैं और कोई स्त्री रूप में, कोई पुरुष रूप में और कोई नपुंसकरूप में जन्म ग्रहण करते हैं। तत्पश्चात् वे माता के स्तनों से निकलने वाले दूध का आहार करते हैं और जब कुछ बडे हो जाते हैं तो घृत का आहार करते हैं। तात्पर्य यह है कि गर्भ से निकलते ही पूर्व जन्म के अभ्यास के संस्कार के वश से माता का दूध पीते हैं। फिर अनुक्रम से वृद्धि को प्राप्त होते हुए ओदन (भात) कुल्माष तथा त्रस और स्थावर जीवों का आहार करते हैं। वे जीव पृथ्वीकाय आदि के शरीरों का भक्षण करते हैं और उसे अपने शरीर के रूप में परिणत करते हैं। उन कर्मभूमिज, अकर्मभूमिज, और अन्तर्द्वीपज मनुष्यों के

સ્રીપણાથી, કોઈ પુરૂષ પણાથી, અને કોઈ નપુંસક પણાથી જન્મ ગ્રહણ કરે છે. તે પછી તેઓ માતાના સ્તનોમાથી નીકળનારા દૂધનો આહાર કરે છે. અને જ્યારે કંઈક મોટા થાય છે, ત્યારે ઘીનો આહાર કરે છે તાત્પર્ય એ છે કે-ગર્ભથી નીકળતાં જ પૂર્વજન્મના અભ્યાસના સંસ્કાર વશાત્ માતાનું દૂધ પીવે છે, તે પછી અનુક્રમથી વધતા ઓદન (ભાત) કુલ્માશ તથા ત્રસ અને સ્થાવર જીવોનો આહાર કરે છે. તે જીવો પૃથ્વીકાય વિગેરેના શરીરોનું ભક્ષણ કરે છે. અને તેને પોતાના શરીરપણાથી પરિણમાવે છે. તે

द्वीपगाणं' अन्तर्द्वीपकानाम् 'आरियाणं' आर्याणाम् 'मिलक्खूणं' म्लेच्छानाम् 'सरीरा' शरीराणि 'णाणावण्णा' नानावर्णानि 'भवंतीति मक्खायं' भवन्तीत्याख्यातानि। समुत्पद्यमाना जीवाः कर्मवशान्मातापित्रो विलक्षणसंयोगवशाद्गर्भभावं भजमानाः पश्चात्स्वकर्मवशाः स्त्रीपुन्नपुंसकाऽन्यतमतया जायमानाः-उदरे मातृकवलिताम्न-रसभोक्तारः प्राप्य जन्माऽन्नादिविविधभोज्यं भुञ्जानाः अदन्ति वर्द्धन्ते इति सङ्कलितोऽर्थः ॥सू० १४-१६॥

पञ्चेन्द्रियेषु मोक्षाधिकारित्वान्मनुजजन्मवतां निरूपणमभिनीय पञ्चेन्द्रिय जलचरजीवान्निर्णेतुं सूत्रमारभते-'अहावरं' इत्यादि ।

मूलम्-अहावरं पुरक्खायं णाणाविहाणं जलचराणं पंचिं-दियतिरिक्खजोणियाणं, तं जहा-मच्छाणं जाव सुंसुमाराणं, तेसिं च णं अहाबीएणं अहावगासेणं इत्थीए पुरिसस्स य

जो नाना प्रकार के होते हैं और कोई आर्य तथा कोई अनार्य होते हैं उनके अनेक प्रकार के वर्णादि वाले शरीर होते हैं।

अभिप्राय यह है कि उत्पन्न होने वाला जीव माता और पिता के विलक्षण संयोग से गर्भ अवस्था में आता है। तत्पश्चात् अपने कर्म के अनुसार स्त्री, पुरुष या नपुंसक में से किसी एक रूप में उत्पन्न होता है। वह जब माता के उदर में होता है तो माता के द्वारा किए हुए आहार के रस को ग्रहण करता है। जब उसका जन्म हो जाता है तो विविध प्रकार के भोज्य पदार्थों का उपभोग करता हुआ अनुक्रम से बढता है ॥१४॥

કર્મભૂમિમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા, અકર્મ ભૂમિમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા, અંતરદ્વીપમાં ઉત્પન્ન થનારા મનુષ્યો જેઓ અનેક પ્રકારના હોય છે. અને કોઇ કોઈ આર્ય તથા કોઈ અનાર્ય હોય છે. અનેક પ્રકારના વર્ણાદિવાળા શરીર હોય છે.

કહેવાનો અભિપ્રાય એ છે કે—ઉત્પન્ન થવાવાળા જીવો માતા અને પિતાના વિલક્ષણ સંયોગથી ગર્ભ અવસ્થામાં આવે છે. તે પછી પોતાના કર્મ પ્રમાણે સ્ત્રી પુરૂષ અથવા નપુંસકમાંથી કોઇ એક રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે. તે જ્યારે માતાના ઉદરમાં હોય છે. તો માતા દ્વારા કરવામાં આવેલ આહારના રસને ગ્રહણ કરે છે. જ્યારે તેનો જન્મ થઈ જાય છે, તે પછી અનેક પ્રકારના ભોજ્ય પદાર્થોનો ઉપભોગ કરતા થકા અનુક્રમથી વધે છે. ॥સૂ૦૧૪॥

कम्मकडा तहेव जाव तओ एगदेसेणं ओयमाहारेंति आणुपुव्वेणं वुड्ढा पलिपागमणुपवन्ना तओ कायाओ अभिनिवट्टमाणा अंडं वेगया जणयंति पोयं वेगया जणयंति, से अंडे उब्भिज्जमाणे इत्थि वेयगा जणयंति पुरिसं वेयगा जणयंति णपुंसगं वेगया जणयंति ते जीवा डहरा समाणा आउसिणेहमाहारेंति आणुपुव्वेणं वुड्ढा वणस्सइकायं तसथावरे य पाणे, ते जीवा आहारेंति पुढविसरीरं जाव संतं, अवरेऽवि य णं तेसिं णाणा विहाणं जलचरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं मच्छाणं सुंसुमाराणं सरीरा णाणावण्णा जाव मक्खायं।

अहावरं पुरक्खायं णाणाविहाणं चउप्पयथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं, तं जहा–एगखुराणं दुखुराणं गंडीपयाणं सणप्फयाणं, तेसिं च णं अहाबीएणं अहावगासेणं इत्थीए पुरिसस्स य कम्मकडा जाव मेहुणवत्तिए णामं संजोगे समुप्पज्जइ, ते दुहओ सिणेहं संचिणंति, तत्थ णं जीवा इत्थित्ताए पुरिसत्ताए जाव विउट्टंति, ते जीवा माओउयं पिउसुक्कं एवं जहा मणुस्साणं इत्थिं पि वेगया जणयंति पुरिसंपि णपुंसगं पि, ते जीवा डहरा समाणा माउक्खीरं सप्पिं आहारेंति आणुपुव्वेणं वुड्ढा वणस्सइकायं तसथावरे य पाणे, ते जीवा आहारेंति पुढविसरीरं जाव संतं, अवरेऽवि य णं तेसिं णाणाविहाणं चउप्पयथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं एगखुराणं जाव सणप्फयाणं सरीरा णाणावण्णा जाव मक्खायं।

अहावरं पुरक्खायं णाणाविहाणं उरपरिसप्पथलयर-पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं, तं जहा-अहीणं अयगराणं आसालियाणं महोरगाणं, तेसिं च णं अहा बीएणं अहा-वगासेणं इत्थीए पुरिसस्स जाव एत्थ णं मेहुणे एवं तं चेव, णाणत्तं अंडं वेगया जणयंति पोयं वेगया जणयंति, से अंडे उब्भिज्जमाणे इत्थिं वेगया जणयंति पुरिसं पि णपुंसगं पि। ते जीवा डहरा समाणा वाउकायमाहारेंति आणुपुव्वेणं वुड्ढा वणस्सइकायतसथावरे य पाणे, ते जीवा आहारेंति पुढवि-सरीरं जाव संतं, अवरेऽवि य णं तेसिं णाणाविहाणं उरपरि-सप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं अहीणं जाव महोरगाणं सरीरा णाणावण्णा णाणागंधा जाव मक्खायं।

अहावरं पुरक्खायं णाणाविहाणं भुयपरिसप्पथलयरपंचिं-दियतिरिक्खजोणियाणं, तं जहा-गोहाणं नउलाणं सीहाणं सरडाणं सल्लाणं सरवाणं खराणं घरकोइलियाणं विस्संभराणं मुसगाणं मंगुसाणं पइलाइयाणं बिरालियाणं जोहियाणं चउ-प्पाइयाणं, तेसिं च णं अहाबीएणं अहावगासेणं इत्थीए पुरि-सस्स य जहा उरपरिसप्पाणं तहा भाणियव्वं जाव सारूवि कडं संतं, अवरेऽवि य णं तेसिं णाणाविहाणं भुयपरिसप्पपंचिंदिय-थलयरतिरिक्खजोणियाणं तं जहा-गोहाणं जाव मक्खायं।

अहावरं पुरक्खायं णाणाविहाणं खचरपंचिंदियतिरिक्ख-जोणियाणं, तं जहा-चम्मपक्खीणं लोमपक्खीणं समुग्गपक्खीणं विततपक्खीणं तेसिं च णं अहाबीएणं अहावगासेणं इत्थीए

जहा उरपरिसप्पाणं नाणत्तं, ते जीवा डहरा समाणा माउगात्त सिणेहमाहारेंति आणुपुव्वेणं वुड्ढा वणस्सइकायं तसथावरे य पाणे, ते जीवा आहारेंति पुढविसरीरं जाव संतं, अवरेऽवि य णं तेसिं णाणाविहाणं खचरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं चम्मपक्खीणं जाव मक्खायं ॥सू० १५॥५७॥

छाया—अथाऽपरं पुराख्यातं नानाविधानां जलचराणां पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानाम्, तद्यथा मत्स्यानां यावत् शिशुमाराणाम्, तेषां च खलु यथाबीजेन यथाऽवकाशेन स्त्रियाः पुरुषस्य च कर्मकृतस्तथैव यावत् तत एकदेशेन ओजमाहारयन्ति। आनुपूर्व्या वृद्धाः परिपाकमनुप्राप्ताः ततः कायादभिनिवर्त्तमानाः अण्डमेके जनयन्ति पोतमेके जनयन्ति, तस्मिन् अण्डे उद्भिद्यमाने स्त्रियमेके जनयन्ति पुरुषमेके जनयन्ति, नपुंसकमेके जनयन्ति। ते जीवा दहराः सन्तः अपां स्नेहमाहारयन्ति आनुपूर्व्या वृद्धाः वनस्पतिकायं त्रसस्थावरांश्च प्राणान् ते जीवा आहारयन्ति पृथिवीशरीरं यावत् स्यात्। अपराण्यपि च खलु तेषां नानाविधानां जलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां मत्स्यानां शिशुमाराणां शरीराणि नानावर्णानि यावदाख्यातानि।

अथाऽपरं पुराख्यातं नानाविधानां चतुष्पदस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां, तद्यथा—एकखुराणां द्विखुराणां गण्डीपदानां सनखपदानां, तेषां च खलु यथा बीजेन यथावकाशेन स्त्रियाः पुरुषस्य च कर्मकृतो यावन्मैथुनप्रत्ययिको नाम संयोगः समुत्पद्यते, ते द्वयोरपि स्नेहं संचिन्वन्ति, तत्र खलु जीवाः स्त्रीतया पुरुषतया यावद् विवर्त्तन्ते, ते जीवाः मातुरार्त्तवं पितुः शुक्रमेवं यथा मनुष्याणां स्त्रियमप्येके जनयन्ति पुरुषमपि नपुंसकमपि। ते जीवा दहराः सन्तः मातुः क्षीरं सर्पिराहारयन्ति। आनुपूर्व्या वृद्धाः वनस्पतिकायं त्रसस्थावरांश्च प्राणान् ते जीवा आहारयन्ति पृथिवीशरीरं यावत् स्यात्। अपराण्यपि च खलु तेषां नानाविधानां चतुष्पदस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानाम् एकखुराणां यावत् सनखपदानां शरीराणि नानावर्णानि यावदाख्यातानि।

अथाऽपरं पुराख्यातं नानाविधानामुरःपरिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानाम्, तद्यथा—अहीनामजगराणामाशालिकानां महोरगाणाम्। तेषां च खलु यथा बीजेन यथाऽवकाशेन स्त्रियाः पुरुषस्य यावद् अत्र खलु मैथुनमेवं तच्चैवाज्ञसम्।

अण्डमेके जनयन्ति पोतमेके जनयन्ति, तस्मिन्नण्डे उद्भिद्यमाने स्त्रियमेके जनयन्ति पुरुषमपि नपुंसकमपि। ते जीवा दहरा सन्तः वायुकायमाहारयन्ति, आनुपूर्व्या वृद्धाः वनस्पतिकायान् त्रसस्थावरांश्च प्राणान्। ते जीवा आहारयन्ति पृथिवीशरीरं यावत् स्यात्। अपराण्यपि च खलु तेषां नानाविधानामुरःपरिसर्प-स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानामहीनां यावन्महोरगाणां शरीराणि नानावर्णानि नानागन्धानि यावदाख्यातानि।

अथाऽपरं पुराख्यातं नानाविधानां भुजपरिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानाम्, तद्यथा—गोधानां नकुलानां सिहानां सरटानां सल्लकाना सरघाणां खराणां गृहकोकिलानां विश्वम्भराणां मूषकाणां मङ्गुषाणां पदलालितानां बिडालानां योधानां चतुष्पदाम्, तेषां च खलु यथाबीजेन यथावकाशेन स्त्रियाः पुरुषस्य च यथा उरःपरिसर्पाणां तथा भणितव्यं यावत् सारूपीकृतं स्यात्। अपराण्यपि च खलु तेषां नानाविधानां भुजपरिसर्पपञ्चेन्द्रियस्थलचरतिर्यग्योनिकानां तद्यथा गोधानां यावदाख्यातानि।

अथाऽपरं पुराख्यातं नानाविधानां खचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानाम्, तद्यथा—चर्मपक्षिणां रोमपक्षिणां समुद्गपक्षिणां विततपक्षिणाम्, तेषां च खलु यथा बीजेन यथाऽवकाशेन स्त्रियाः यथा—उरः—परिसर्पाणामाज्ञप्तम्। ते जीवाः दहराः सन्तो मातृगात्रस्नेहमाहारयन्ति, आनुपूर्व्या वृद्धाः वनस्पतिकायं त्रसस्थावरांश्च प्राणान्। ते जीवा आहारयन्ति पृथिवीशरीरं यावत् स्यात्। अपराण्यपि च खलु तेषां नानाविधानां खचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां चर्मपक्षिणां यावदाख्यातानि ॥सू. १९ ५७॥

पञ्चेन्द्रिय प्राणियों में मनुष्य ही मोक्ष का अधिकारी होता है, अतएव सर्वप्रथम उनका निरूपण किया गया है। अथवा यों कहना चाहिए कि पंचेन्द्रिय जीव मनुष्य, तिर्यंच, देव और नरक, चारों गतियों में होते हैं। किन्तु सर्वविरति के अधिकारी मनुष्य पंचेन्द्रिय ही होते हैं। उनके बाद तिर्यंचपंचेन्द्रिय ही देशविरत के अधिकारी हैं।

પંચેન્દ્રિય પ્રાણિયોમાં મનુષ્ય જ મોક્ષનો અધિકારી હોય છે, તેથી જ સર્વ પ્રથમ તેનું નિરૂપણ કરવામા આવ્યું છે, અથવા એમ કહેવું જોઈએ કે—પંચેન્દ્રિય જીવ, મનુષ્ય, તિર્યંચ, દેવ, અને નરક ચારે ગતિયોમાં હોય છે. પરંતુ સર્વ વિરતિના અધિકારી મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય જ હોય છે. તે પછી, તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય જ દેશ વિરતિના અધિકારી છે તેથી જ ચારિત્રની દૃષ્ટિથી

टीका—अतः परं तिर्यग्योनिकपञ्चेन्द्रियमत्स्यकूर्मगोधादीनां स्वरूपमुपवर्णयति सूत्रेऽस्मिन्। 'अहावरं' अथाऽपरं पुराख्यातं तीर्थकरेण 'णाणाविहाणं जलचराणं' नानाविधानां जलचराणाम्, 'पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं' पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानाम् 'तं जहा' तद्यथा 'मच्छाणं जाव सुसुमाराणं' मत्स्यानां यावत् शिशुमाराणाम्, यावत्पदेन-कच्छपगोधामकरादीनां संग्रहः तथा च मत्स्यकूर्मगोधाप्रभृतीनां शिशुमारपर्यन्तानां स्वरूपं निरूपयतीति, 'तेसिं च णं' तेषां च खलु 'अहाबीएणं अहावकासेणं' यथाबीजेन यथाऽवकाशेन 'इत्थीए पुरिसस्स य कम्मकडा तहेव जाव तओ एगदेसेणं ओयमाहारेंति' स्त्रियाः पुरुषस्य च कर्मकृतस्तथैव यावत्-तत एकदेशेन ओजमाहारयन्ति ते जीवा मातापित्रोः संयोगे जाते सति स्वकृतकर्मफलोपभोगाय अस्त्रियेषु प्रवुत्पद्यन्ते। 'आणुपुव्वेण वुड्ढा पलिपागमणुपन्ना' आनुपूर्व्येण-क्रमशः प्रवृद्धाः परिपाकमनुप्राप्ताः पुष्टिं प्राप्ताः 'तओ कायाओ अभिनिवट्टमाणा' ततः कायात्-मातृशरीरात् अभिनिवर्त्तमानाः-बहिराग-

---

अतएव चारित्र की दृष्टि से दूसरा नंबर तिर्यंचों का है। इस कारण मनुष्यों का प्रतिपादन करने के पश्चात् तिर्यंचपंचेन्द्रिय जीवों की प्ररूपणा की जाती है। वे इस प्रकार हैं-'अहावरं पुरक्खायं' इत्यादि।

टीकार्थ—तीर्थंकर भगवान् ने तिर्यंचयोनिक मत्स्य, कूर्म, गोधा आदि पंचेन्द्रिय जलचर जीवों का कथन किया है। वे इस प्रकार हैं-मत्स्य यावत् सुंसुमार। यहां 'यावत्' शब्द से कच्छप गोधा और मकर नामक जीवों का ग्रहण करना चाहिए। इन जीवों की उत्पत्ति बीज और अवकाश के अनुसार पूर्वकृत कर्म के उदय से स्त्री और पुरुष का संयोग होने पर स्त्रीकी योनि द्वारा होती है। इत्यादि सब कथन पूर्व

બીજો નંબર તિર્યંચોનો છે. તે કારણે મનુષ્યોનું પ્રતિપાદન કર્યા પછી તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય જીવોનુ નિરૂપણુ કરવામાં આવે છે, તે આ પ્રમાણે છે.—'अहावरं पुरक्खायं' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—તીર્થંકર ભગવાને તિર્યંચ યોનિવાળા મત્સ્ય, કાચબા, ઘો વિગેરે પંચેન્દ્રિય જલચર-પાણીમાં રહેવાવાળા, જીવોનું કથન કર્યું છે, તે આ પ્રમાણે છે—મત્સ્ય યાવત્ સુંસુમાર, અહિયા યાવત્ શબ્દથી કાચબા, ઘો, અને મઘર નામના જીવો ગ્રહણુ કરાયા છે. આ જીવોની ઉત્પત્તિ બીજ અને અવકાશ પ્રમાણે પૂર્વકૃત, કર્મના ઉદયથી સ્ત્રી અને પુરૂષનો સંયોગ થવાથી સ્ત્રીની યોનિથી થાય છે. વિગેરે સઘળું કથન પૂર્વ સૂત્રમાં

च्छन्तो मातुरुदरात्, 'अंड वेगया जणयंति पोयं वेगया जणयंति' अण्डमेके जन यन्ति पोतमेके जनयन्ति, अत एवाऽण्डजा मत्स्यादयः पोतजाश्चाऽन्ये व्यवह्रियन्ते, अण्डमुद्भिद्य निर्गच्छन्तः केचन स्त्रीभावमासादयन्ति-पुंस्त्वं नपुंसकत्वमन्ये, 'ते जीवा डहरा समाणा आउसिणेहमाहारेंति' ते जीवाः दहराः-बालभावमापन्नाः सन्तः अपां स्नेहमाहारयन्ति। यावद् बाल्यं माप्ताः जलस्नेहमा 'मुञ्जाना एव शरीरं पुष्णन्ति 'आणुपुव्वेणं वुड्ढा' आनुपूर्व्येण क्रमशः वृद्धाः-क्रमशो बाल्यमति क्रामन्तः, 'वणस्सइकायं तसथावरे य पाणे' वनस्पतिकायं त्रसस्थावरांश्च माणाना-हारयन्ति, ते जीवा जलचराः 'आहरेंति पुढविसरीरं जाव संतं' पृथिवीशरीरं याव-त्स्यात् पृथिव्यादीनां शरीरं भुक्त्वा स्वरूपे परिणमयन्ति 'अवरे वि य णं' अपरा-

---

सूत्र के अनुसार समझ लेना चाहिए। यावत् गर्भ में स्थित वह जीव माता के द्वारा किये हुए आहार के रस को एकदेश से ग्रहण करता है। वह अपने कर्मों का फल भोगने के लिए जलचर तिर्यंचों में जन्म लेता है। गर्भ में अनुक्रम से बढता हुआ और पुष्टि को प्राप्त होता हुआ वह माता के उदर से बाहर निकलता है। कोई अण्डज होता है, कोई पोतज होता है। अण्डे के फटने पर जो जीव उससे बाहर आते हैं, उनमें कोई स्त्री, कोई पुरुष और कोई नपुंसक होते हैं। वे जब तक बालभाव अर्थात् बाल्यावस्था में रहते हैं तब तक जल के स्नेह का आहार करते हैं और अपने शरीर को पुष्ट करते हैं। जब अनुक्रम से बडे होते हैं तो वनस्पतिकाय का तथा त्रस एवं स्थावर प्राणियों का

કહ્યા પ્રમાણે સમજી લેવું. યાવત્ ગર્ભમાં રહેલ તે જીવ માતાએ કરેલા આહારના રસનું એક દેશથી ગ્રહણ કરે છે. તે પોતાના કર્મોનું ફળ ભોગ વવા માટે જલચર તિર્યંચોમાં જન્મ લે છે ગર્ભમાં અનુક્રમથી વધતા થકા અને પુષ્ટિ મેળવતા થકા તે માતાના ઉદરમાંથી બહાર નીકળે છે. તેમાં કોઈ અંડજ-ઈંડામાંથી થવાવાળા હોય છે, તો કોઇ પોતજ હોય છે ઈંડાના ફૂટવાથી જે જીવો બહાર આવે છે, તેમાં કોઈ સ્ત્રી કોઈ પુરૂષ અને કોઇ નપુંસક હોય છે, તેઓ જ્યાં સુધી બાલભાવ અર્થાત્ બાલ્યાવસ્થામાં એટલે કે નાનપણમાં રહે છે, ત્યાં સુધી જળના સ્નેહનો આહાર કરે છે, અને પોતાના શરીરને પુષ્ટ બનાવે છે. અનુક્રમથી વધતાં વધતાં જ્યારે મોટા થાય છે, ત્યારે વનસ્પતિ કાયનો તથા ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણિયોનો આહાર કરે છે. તેઓ પૃથ્વીકાય વિગેરેનો આહાર કરીને તેને પોતાના શરીર રૂપે

ण्यपि च खलु 'तेसिं' तेषाम् 'णाणाविहाणं' नानाविधानाम्-अनेकजातीयकानाम् 'जलचरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं मच्छाणं जाव सुंसुमाराणं सरीरा णाणावण्णा जाव मक्खायं' जलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां मत्स्यानां कच्छपानां गोधानां शिशुमाराणां शरीराणि नानावर्णानि नानारसानि नानागन्धानि नानास्पर्शयुक्तानि यावदाख्यातानि, कश्चन स्वकृतकर्मफलोपभोगाय कर्मवलाज्जलचरपञ्चेन्द्रियमत्स्य-त्वादिभावमापन्नो मातुरुदरे आगच्छति। तत्र मातृभुक्ताऽन्नरसेन शरीरं वर्द्धयन् काले ततो निर्गत्य जलस्नेहेन शरीरं वर्द्धयित्वा तदनु त्रसादीन् जीवान् भक्षयन् जीवनयात्रां निर्वहति, एतेषां जीवानां नानावर्णरसगन्धवन्ति विभिन्नानि शरीराणि भवन्तीति तीर्थकृता आख्यातानि, जलचरपञ्चेन्द्रियजीवानां स्वरूपं यथोत्पत्तिकं

आहार करते हैं। वे पृथ्वीकाय आदि का आहार करके उसे अपने शरीर के रूप में परिणत करते हैं। उन नाना प्रकार के जलचर पंचेन्द्रिय तिर्यंचयोनिक मच्छों कच्छपों, गोधों, मकरों तथा सुंसुमारों के नाना वर्ण गंध रस और स्पर्श वाले अनेक शरीर कहे गए हैं।

तात्पर्य यह है कि कोई जीव अपने कर्मफल को भोगने के लिए कर्म के वशीभूत होकर जलचर पंचेन्द्रिय मत्स्य आदि पर्याय को प्राप्त होकर माता के उदर में आता है, वह वहां माता के द्वारा भोगे हुए रस से शरीर की वृद्धि करता हुआ समय आने पर बाहर निकलता है और जल के स्नेह से अपने शरीर की वृद्धि करता है। तत्पश्चात् वह त्रस आदि जीवों का भक्षण करता हुआ अपनी जीवन यात्रा का निर्वाह करता है। इन जीवों के नाना वर्ण रस गंध और स्पर्श वाले विभिन्न शरीर तीर्थंकरों ने कहे हैं।

પરિણુમાવે છે તે અનેક પ્રકારના જળચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યેનિવાળા માછલા, કાચબા ઘો, મઘરો તથા સુંસુમારોના અનેક વર્ણ, ગંધ રસ અને સ્પર્શવાળા અનેક શરીરો કહ્યા છે.

તાત્પર્ય એ છે કે—કોઈ જીવ પોતાના કર્મના ફળને ભોગવવા માટે કર્મને વશ થઈને જલચર પંચેન્દ્રિય મત્સ્ય, વિગેરેના પર્યાયને પ્રાપ્ત થઈને માતાના ઉદરમા આવે છે તે ત્યાં માતા દ્વારા ભોગવેલા રસથી શરીરની વૃદ્ધિ કરતા થકા સમય આવતાં બહાર નીકળે છે. અને જલના સ્નેહથી પોતાના શરીરને વધારે છે તે પછી તે ત્રસ વિગેરે જીવોનું ભક્ષણ કરતા થકા પોતાની જીવન યાત્રાનો નિર્વાહ કરે છે આ જીવોના અનેક વર્ણ, રસ, ગંધ, અને સ્પર્શવાળા જૂદા જૂદા શરીરો તીર્થંકર ભગવાને કહ્યા છે.

व्याख्याय स्थलचरचतुष्पदादिजीवानां स्वरूपं दर्शयितुमाह-'अहावरं पुरक्खायं' अथाऽपरं पुराख्यातम्-अनेकजातीयकस्थलचरचतुष्पदजीवविषये तीर्थंकरादिभिराख्यातम्। तदहं सुधर्मस्वामी जम्बूस्वामिने तुभ्यं कथयामि 'णाणाविहाणं' नाना विधानाम् 'चउप्पयथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं' चतुष्पदस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानाम् स्वरूपं तीर्थंकृताऽऽख्यातमिति पूर्वेणाऽन्वयः, 'तं जहा' तद्यथा 'एग खुराणं' एकखुराणाम् अश्वादीनाम् 'दुखुराणं' द्विखुराणाम्, गोमहिषादीनाम् 'गंडीपयाणं' गण्डीपदानाम्-फलकमध्यगोलाकारपदानाम्-हस्तिगण्डकादीनाम्, 'सणप्फयाणं' सनखपदानाम्-व्याघ्रसिंहवृकादीनाम् 'तेसिं च णं अहा

यहां तक जलचर पंचेन्द्रिय जीवों के स्वरूप का उत्पत्ति से लेकर व्याख्यान करके अब स्थलचर चतुष्पद आदि जीवों का स्वरूप दिखलाने के लिए कहते हैं—

अनेक जातियों वाले स्थलचर चतुष्पद जीवों के विषय में तीर्थंकरों ने कहा है। हे जम्बू! वही कथन मैं तुम्हें कहता हूं। ऐसा सुधर्मा स्वामी जम्बू स्वामी से कहते हैं। नाना प्रकार के चतुष्पद स्थलचर पञ्चेन्द्रिय तिर्यंचों का स्वरूप जो तीर्थंकर भगवान् ने कहा है। वह इस प्रकार है-स्थलचर चतुष्पद (भूमि पर चलने वाले चौपाये) कोई एक खुर वाले होते हैं, जैसे घोड़ा आदि, कोई दो खुरों वाले होते हैं, जैसे-गाय, भैंस आदि, कोई गंडीपद होते हैं, जैसे-हाथी गैंडा आदि, कोई नाखूनों से युक्त पैरों वाले होते हैं। जैसे-व्याघ्र, सिंह भेड़िया

આટલા સુધી જલચર પચેન્દ્રિય જીવોના સ્વરૂપને ઉત્પત્તિથી લઈને કથન કર્યું છે. હવે સ્થલચર-જમીન પર રહેવાવાળા ચતુષ્પદ-ચાર પગેવાળા વિગેરે જીવોના સ્વરૂપ દેખાડવા માટે કહેવામાં આવે છે—

અનેક જાતવાળા સ્થળચર, ચોપગા જીવોના સંબંધમાં તીર્થંકરોએ કહેલ છે હે જમ્બૂ એજ કથન હવે હૂં તમોને કહું છું-આ પ્રમાણે સુધર્માસ્વામી જંબૂ સ્વામીને કહે છે. અનેક પ્રકારના ચોપગા સ્થલચર પચેન્દ્રિય તિર્યંચોનું સ્વરૂપ જે તીર્થંકર ભગવાને કહેલ છે. તે આ પ્રમાણે છે-સ્થલચર ચોપગા (જમીન પર ચાલવાવાળા) કોઈ એક ખરીવાળા હોય છે, જેમ કે ઘોડા વિગેરે કોઈ બે ખરીવાળા હોય છે, જેમ કે-ગાય, ભેંસ વિગેરે. કોઈ ગંડીપદ હોય છે, જેમકે-હાથી, ગેંડા વિગેરે. કોઈ નખવાળા પગોવાળા હોય છે. જેમ કે-વાઘ-સિંહ, વરૂ વિગેરે. આ જીવોની ઉત્પત્તિ પોતાનો બીજ

बीएणं अहावकासेणं' तेषां च खलु यथाबीजेन यथावकाशेन स्वकीयबीजेन स्वकीयावकाशेन च 'इत्थीए पुरिसस्स य' स्त्रियाः पुरुषस्य च 'कम्म जाव मेहुणवत्तिए णामं संजोगे समुप्पज्जइ' कर्मकृतः कर्मवशेन कर्मकृतयोन्यां मैथुनप्रत्ययिको नाम मैथुनकारणभूतः संयोगः समुत्पद्यते। समुत्पत्स्यमानजीवानां कर्मप्रेरितो मैथुनयः स्त्रीपुरुषयो र्विलक्षणः संयोगो गर्भधारणप्रयोजको भवति. 'ते दुहओ सिणेहं संचिणंति' ते-जीवाःप्रथमतो गर्भे द्वयोरपि स्नेहं-मातापित्रोः स्नेहभावं सचिन्वन्ति-प्राप्नुवन्ति। 'तत्थ णं जीवा इत्थिताए पुरिसत्ताए जाव विउट्टंति' तत्र खलु जीवः स्त्रीतया पुरुषतया नपुंसकतया यावद्विवर्त्तन्ते। स्त्रीपुंसो र्विलक्षणसंजोगानन्तरं चतुष्पद जीवा गर्भे आगच्छन्ति, ते प्रथमतो मातापित्रोः स्नेहमेवोपभुञ्जते। तस्मिन् गर्भे ते-एकखुरादयः जीवाः स्त्रीभावेन पुरुषभावेन नपुंसकभावेन च यथा कर्म समुत्पद्यन्ते 'ते जीवा माओ उयं पिउसुक्कं एव जहा मणुस्साणं' ते जीवा मातुरार्त्तवं पितुः शुक्रमाहारयन्ति, एवं यथा मनुष्याणाम्। इतः पर मपि मनुष्यवज्ज्ञेयम्। 'इत्थि पि वेगया जणयंति पुरिसं पि णपुंसगं वि' स्त्रियमेके जनयन्ति, पुरुषमपि नपुंसकमपि-एके पुरुषमपि जनयन्ति, एके नपुंसकमपि जनयन्ति-ते जीवाः स्त्रीतया पुरुषतया नपुंसकतया च तत्तद्रूपेण समुत्पद्यन्ते, 'ते जीवा डहरा समाणा

आदि। इन जीवों की अपने बीज और अवकाश (स्थान) के अनुसार स्त्री पुरुष का कर्मकृत योनि में मैथुन प्रत्ययिक संयोग होने पर उत्पत्ति होती है, अर्थात् जब कोई जीव उत्पन्न होने वाला होता है तो स्त्री और पुरुष का कर्म के उदय से प्रेरित मैथुन नामक विलक्षण संयोग होता है, उस संयोग के कारण गर्भधारण होता है। जीव उस गर्भ में उत्पन्न होता है। सर्व प्रथम वह माता पिता के स्नेह (रज वीर्य) का उपभोग करता है। उस गर्भ में वह जीव स्त्री, पुरुष या नपुंसक के रूप में कर्म के अनुसार उत्पन्न होता है। इत्यादि सब कथन मनुष्य के समान समझना चाहिए। स्पष्ट होने से तथा विस्तार से बचने के लिए

અને અવકાશ (સ્થાન) પ્રમાણે સ્ત્રી અને પુરૂષના કર્મકૃત યોનિથી મૈથુન સંબંધી સંયોગ થવાથી થાય છે અર્થાત્ જ્યારે કોઈ જીવ ઉત્પન્ન થવાના હોય તો સ્ત્રી અને પુરૂષના કર્મના ઉદયથી પ્રેરિત મૈથુન નામનો વિલક્ષણ સંયોગ થાય છે. તે સંયોગના કારણે ગર્ભ ધારણ થાય છે જીવ તે ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થાય છે. સૌથી પહેલાં તે માતા પિતાના સ્નેહ (રજવીર્ય) નો ઉપભોગ કરે છે તે ગર્ભમાં તે જીવ સ્ત્રી, પુરૂષ, અથવા નપુંસકના રૂપથી કર્મ પ્રમાણે ઉત્પન્ન થાય છે. વિગેરે સઘળું કથન મનુષ્ય પ્રમાણે સમજવું. સ્પષ્ટ

'आउक्खीरं सर्पि आहारेंति' ते जीवाः दहराः-बालाः सन्तः मातुः क्षीरं सर्पिः आहारयन्ति, बालकाले मातृस्तन्यमिव दुग्धादिकं भुञ्जते इत्यर्थः, 'आणुपुव्वेणं वुड्ढा वणस्सइकायं तसथावरे य पाणे' आनुपूर्व्येण-क्रमशः प्रवृद्धास्ते जीवाः-वनस्पतिकायं त्रसस्थावरांश्च प्राणानाहारयन्ति, 'ते जीवा आहारेंति पुढवीसरीरं जाव संतं' ते जीवा आहारयन्ति पृथिवीशरीरं यावत्स्यात्, ते जीवाः पृथिव्यादीनां शरीरं भक्षयन्ति-भक्षयित्वा च तान्यात्मसात्कृत्वा स्वस्वरूपेण परिपाकमन्तः प्रवेश्य परिणमयन्तीत्यर्थः। 'अवरे वि य णं' अपराण्यपि च खलु 'तेसिं' तेषाम् 'णाणाविहाणं चउप्पयथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं' नानाविधानां चतुष्पदस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानाम्, 'एगखुराणं' एकखुराणाम् 'जाव' यावत्-द्विखुराणां गण्डीपदानाम् 'सणहप्फयाणं' सनखपदानाम् 'सरीरा' शरीराणि 'णाणावण्णा' नानावर्णानि 'जाव मक्खायं' यावदाख्यातानि, अनेकजातीयस्थलचरचतुष्पदानामपराण्यपि शरीराणि नानावर्णरसगन्धस्पर्शवन्ति भवन्तीति,

---

एक ही विषय को बार-बार प्रत्येक पाठ में विस्तार से कहने की आवश्यकता नहीं है।

इन जीवों में से कोई स्त्री रूप में, कोई पुरुषरूप में और कोई नपुंसकरूप में उत्पन्न होते हैं। वे जब छोटे होते हैं तो माता का दूध आदि पीते हैं। अनुक्रम से जब बडे होते हैं तो वनस्पतिकाय तथा त्रस और स्थावर जीवों का आहार करते हैं। वे पृथ्वी आदि के शरीर का भक्षण करके उसे अपने शरीर के रूप में परिणत कर लेते हैं। इन नाना प्रकार के चतुष्पद स्थलचर पंचेन्द्रिय तिर्यंचों के, जो कि एक खुर वाले दो खुरों वाले, गंडीपद या नख सहित पैर वाले होते हैं, उनके शरीर नाना वर्ण आदि वाले कहे गए हैं।

હોવાથી તથા વિસ્તાર ભયથી એક જ વિષયને વારંવાર દરેક પાઠમાં વિસ્તાર પૂર્વક કહેવાની જરૂર રહેતી નથી

આ જીવોમાંથી કોઈ સ્રી પણાથી કોઇ પુરૂષ પણાથી તો કોઈ નપુંસક પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. તેઓ જ્યારે નાના હોય છે, ત્યારે માતાનું દૂધ વિગેરે પીવે છે અનુક્રમથી જ્યારે મોટા થાય છે, તો વનસ્પતિકાય તથા ત્રસ અને સ્થાવર જીવોનો આહાર કરે છે. તેઓ પૃથ્વી વિગેરેના શરીરનો આહાર કરીને તેને પોતાના શરીરપણાથી પરિણમાવે છે આ અનેક પ્રકારના ચોપગા સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના કે જેઓ એક ખરીવાળા, બે ખરીવાળા, ગંડીપદ, અથવા નખવાળા પગોવાળા હોય છે. તેઓના શરીરો અનેક વર્ણ વિગેરેથી યુક્ત હોય છે.

चतुष्पदपञ्चेन्द्रियाणां स्वरूपमुपवर्ण्य सर्पादीनामुरःपरिसर्पाणां स्वरूपोपवर्णनमाह–'अह' अथानन्तरम् 'णाणाविहाणं' नानाविधानामनेकजातीयानाम् 'उरपरिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं' उरःपरिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानाम् 'अवरं' अपरं स्वरूपभेदादिकञ्च 'पुरक्खाय' पुराख्यातम्, तीर्थकरपादैः 'तं जहा' तद्यथा 'अहीणं' अहीनां–सर्पाणाम् 'अयगराणं' अजगराणाम् 'आसालियाणं' आशालिकानाम् 'महोरगाणं' महोरगाणाम्–महासर्पाणाम् 'तेसिं च णं' तेषां च खलु 'अहाबीएणं' यथाबीजेन 'अहावकासेणं' यथावकाशेन 'इत्थीए' स्त्रियाः 'पुरिसस्स य' पुरुषस्य च 'जाव एत्थ णं मेहुणे' यावदत्र खलु मैथुनम्, 'एवं तं चेव णाणत्तं' एवं तच्चैवाज्ञप्तम्। इमे सर्पाः उत्पत्तियोग्यबीजावकाशाभ्यां समुत्पद्यन्ते तथा–एष्वपि स्त्रीपुंसोः पारस्परिको मैथुननामा विलक्षणः संयोगो जायते, तादृशे जायमाने संयोगे कर्मप्रेरिता जीवा एतेषां योनिषु समुत्पद्यन्ते, शेषं पूर्ववदवगन्तव्यम्। एषु उरःपरिसर्पेषु 'अंडं वेगया जणयंति' अण्ड मेके

चतुष्पद पंचेन्द्रियों के स्वरूप का वर्णन करके सर्प आदि उरःपरिसर्प जीवों का स्वरूप कहते हैं।

इसके अनन्तर नाना प्रकार के उरःपरिसर्प स्थलचर तिर्यंच पंचेन्द्रियों के स्वरूप एवं भेद आदि का कथन तीर्थंकरों ने किया है। वह इस प्रकार है–सर्प अजगर, आशालिक और महोरग (महासर्प) आदि की अपने बीज और अवकाश के अनुसार उत्पत्ति होती है। इनमें भी स्त्री पुरुष का परस्पर में मैथुन नामक संयोग होता है, इस संयोगके होने पर कर्म के द्वारा प्रेरित जीव योनि में उत्पन्न होते हैं। शेष–सब कथन पहले के समान ही समझ लेना चाहिए। इनमें कोई अण्डे को

ચોપગા પચેન્દ્રિય જીવોના સ્વરૂપનું વર્ણન કરીને સર્પ વિગેરે ઉરઃપરિસર્પ વિગેરેનું સ્વરૂપ બતાવે છે.–આ પછી તીર્થંકરો દ્વારા અનેક પ્રકારના ઉરઃ પરિસર્પ, સ્થલચર તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયોનું સ્વરૂપ અને ભેદ વિગેરેનું કથન કરવામાં આવેલ છે. તે આ પ્રમાણે છે–સર્પ, અજગર, આશાલિક અને મહોરગ (મહાસર્પ) વિગેરેની ઉત્પત્તિ પોતાના બીજ અને અવકાશ અનુસાર થાય છે. તેમાં પણ સ્ત્રી, પુરૂષનો પરસ્પરમાં મૈથુન નામનો સંયોગ થાય છે. આ પ્રકારનો સંયોગ થવાથી, કર્મદ્વારા પ્રેરિત જીવ યોનિથી ઉત્પન્ન થાય બાકીનું સઘળું કથન પહેલાં કહ્યા પ્રમાણે જ સમજી લેવું જોઈએ. તેમાં કોઈ ઈંડાને ઉત્પન્ન કરે છે. કોઈ પોત–બચ્ચું–ઉત્પન્ન કરે છે. ઈંડુ ફૂટવાથી

जनयन्ति, 'पोयं वेगया जणयंति' पोतमेके जनयन्ति, 'से अंडे उब्भिज्जमाणे इत्थिं वेगया जणयंति' तस्मिन्नण्डे-उद्भिद्यमाने-स्फुटिते सति एके स्त्रियम्-स्त्रीजातीयक जनयन्ति, 'एगे पुरिसं वि णपुंसगं पि' पुरुषमपि नपुंसकमपि जनयन्तीति, समुत्पद्यन्ते, शुक्राधिक्ये पुरुषो भवति शोणिताऽधिक्ये स्त्री भवति, शुक्रशोणितयोः समत्वे नपुंसको जायते, कर्मप्रभावादेव यथायथं जननं जीवानाम् तत्र तु बाह्यकारणानां गौणत्वमेवेति सारः । 'ते जीवा डहरा समाणा वाउकायमाहारेंति' समुत्पन्नाः अण्डान्निर्भिद्य बहिरागता स्ते जीवाः सर्पदहराः-बालाः सन्तो वायुकायमाहारयन्ति, 'आणुपुव्वेणं वुड्ढा' आनुपूर्व्येण-क्रमशो वर्द्धमाना वृद्धाः, 'वणस्सइकायं तसथावरपाणे' वनस्पतिकायं त्रसस्थावरप्राणान् क्रमशः प्रवर्द्धमानाः सर्पादिजीवाः वनस्पतित्रसस्थावरकायान् यथारुचि यथालाभमाहारयन्तो जीवनयात्रां निर्वहन्ति । 'ते जीवा आहारेंति पुढवीसरीरं जाव संतं' ते जीवाः पृथिव्यादिशरीराण्यपि भुञ्जानाः तानि स्वात्मसात् स्वशरीररूपेण परिणम

उत्पन्न करते हैं। कोई पोत को उत्पन्न करते हैं। अण्डे के फटने पर कोई स्त्री, कोई पुरुष और कोई नपुंसक के रूप में उत्पन्न होते हैं। शुक्र की अधिकता हो तो पुरुष होता है, शोणित की अधिकता होने पर स्त्री और शुक्र शोणितकी समानता होतो नपुंसक होता है। इनके पुरुष आदि होने में प्रधान एवं अंतरंग कारण तो कर्म ही है। शुक्र शोणित आदि बाह्य कारण गौण हैं।

जब ये सर्प आदि जीव अण्डे से बाहर आते हैं और बालक होते हैं वायुकाय का आहार करते हैं। क्रम से बडे होने पर वनस्पतिकाय तथा त्रस और स्थावरकाय का अपनी रुचि एवं प्राप्ति के अनुसार आहार करते हुए जीवनयात्रा का निर्वाह करते हैं। पृथ्वी आदि का उप

કોઈ સ્ત્રી, કોઈ પુરૂષ, અને કોઇ નપુંસક પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. શુક્રનું અધિકપણું હોય તો પુરૂષ અને શોણિતનું અધિક પણું હોય તો સ્રી ઉત્પન્ન થાય છે તથા શુક્ર અને શોણિતનું સરખા પણું હોય તો નપુંસક થાય છે. તેઓના પુરૂષ વિગેરે હોવામા મુખ્ય અને ખાસ કારણ તો કર્મ જ છે. શુક્ર, શોણિત વિગેરે તો ગૌણ કારણ છે.

જ્યારે આ સર્પ વિગેરે જીવો ઇંડામાંથી બહાર આવે છે, અને બાળક હોય છે, ત્યારે વાયુકાયનો આહાર કરે છે, અને ક્રમથી મોટા થાય ત્યારે વનસ્પતિકાય તથા ત્રસ અને સ્થાવર કાયનો પોતાની રૂચી અને પ્રાપ્તિ પ્રમાણે આહાર કરતા થકા જીવન યાત્રાનો નિર્વાહ કરે છે. પૃથ્વી વિગેરેનો

यन्ति, अन्य सर्वं मनुष्यप्रकरणवज्ज्ञातव्यम् 'अवरेऽवि य णं' अपराण्यपि च खलु 'तेसिं' तेषां सर्पजीवानाम् 'उरपरिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं' उरःपरिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानाम् 'अहीणं' अहीनाम् 'जाव महोरगाणं' यावत्-अजगराशालिकमहोरगाणाम्, 'सरीरा' शरीराणि 'णाणावण्णा' नानावर्णानि 'णाणागंधा' नानागन्धानि 'जाव मक्खायं' यावदाख्यातानि। अयमाशयः-उरःपरिसर्पादारभ्य महोरगपर्यन्तानां स्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकजीवानां विभिन्न नानावर्णरसगन्धस्पर्शवन्ति अपराण्यपि च खलु शरीराणि भवन्तीति।

उरःपरिसर्पादीन्निरूप्य भुजपरिसर्पाणां स्वरूपाणि दर्शयितुमाह-'अहावरं पुरक्खायं' अथाऽपरं पुराख्यातम्, इतः परं पृथिव्यां सञ्चरणशीलानां पञ्चेन्द्रियजीवानां स्वरूपमाख्यातं तीर्थकरेण 'णाणाविहाणं' नानाविधानाम् 'भुयपरिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं' भुजपरिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानाम् 'तं जहा' तद्यथा-'गोहाण' गोधानाम् 'नउलाणं' नकुलानाम् 'सीहाणं' सिंहानाम् 'सर-

---

भोग करके ये जीव उसे अपने शरीर के रूप में परिणत करते हैं इत्यादि सब वक्तव्यता मनुष्य के प्रकरण के अनुसार समझ लेना चाहिए। सर्प यावत् महोरग आदि उरपरिसर्प स्थलचर पंचेन्द्रिय तिर्यंचों के नाना वर्ण, गंध, रस और स्पर्श वाले शरीर होते हैं।

इस प्रकार उरपरिसर्प, सर्प आदि का निरूपण करके भुजपरिसर्पों का स्वरूप दिखलाते हैं-'अहावरं पुरक्खायं णाणाविहाणं भुयपरिसप्प०' इत्यादि।

तीर्थंकर भगवान् ने नाना प्रकार के स्थलचर भुजपरिसर्प पंचेन्द्रिय तिर्यंचों का स्वरूप कहा है। वे इस प्रकार है—गोह, नकुल,

---

-ઉપભોગ કરીને આ જીવો તેને પોતાના શરીર રૂપે પરિણમાવે છે વિગેરે સઘળું કથન મનુષ્યના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે સમજી લેવું સર્પ યાવત્ મહોરગ વિગેરે ઉરઃ પરિસર્પ, સ્થલચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના અનેક પ્રકારના વર્ણ, ગંધ, રસ, અને સ્પર્શવાળા શરીરો હોય છે.

આ રીતે ઉરઃ પરિસર્પ, સર્પ વિગેરેનું નિરૂપણ કરીને ભુજ પરિસર્પોનું સ્વરૂપ હવે સૂત્રકાર બતાવે છે—

અહાવરં પુરક્ખાય ણાણાવિહાણં ભુયપરિસપ્પ૦' ઇત્યાદિ

તીર્થંકર ભગવાને અનેક પ્રકારના સ્થળચર ભુજ પરિસર્પ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોનું સ્વરૂપ કહેલ છે. તે આ પ્રમાણે સમજવું, ઘો, નોળીયા, સિંહ,

डाणं' सरटानाम् 'सल्लाणं' शल्लकानाम् 'सरघाणं' सरघाणाम् 'खराणं' खराणाम्, नकुलवच्चलनशीलानाम् 'घरकोइलियाणं' गृहकोकिलानाम् 'विस्संभराणं' विश्वम्भराणाम्–जन्तु विशेषाणाम् 'मुसगाणं' मुषकाणाम् 'मंगुसाणं' मङ्गुषाणाम्–नकुलजातिविशेषाणाम् 'पइलाइयाणं' पदलालितानाम्–हस्तवलचलनशीलसर्पजातीनाम् 'विरालियाणं' विडालानाम् 'जोहीयाणं' योधिकानाम्–जन्तुविशेषाणाम् 'चउप्पाइयाणं' चतुष्पदाम्, 'तेसिं च णं' तेषां च खलु 'अहाबीएणं' यथाबीजेन 'अहावकासेणं' यथाऽवकाशेन 'इत्थीए पुरिसस्स य' स्त्रियाः पुरुषस्य च 'जहा–उरपरिसप्पाणं तहा भाणियव्वं' यथोरःपरिसर्पाणां भणितं तथा भुजपरिसर्पाणामपि भणितव्यम् 'जाव सारूविकडं संतं' यावत्सारूपी कृतं स्यात्, मनुष्यप्रकरणवज्ज्ञातव्यम्, तथाहि–कर्मकृतयोनौ अत्र मैथुनप्रत्ययिको नाम संयोगः समुत्पद्यते ते जीवा द्वयोरपि मातापित्रोः स्नेहं संचिन्वन्ति तत्र जीवाः स्त्रीतया पुरुषतया नपुंसकतया विवर्तन्ते, ते जीवाः मातुरार्तवं पितुः शुक्रं तदुभयं संसृष्टम्–ऋतुवीर्यमिश्रितं, कलुषम्, किल्बिषम्–घृणायुक्तं प्रथमतया आहारयन्ति, ततः पश्चात् सा माता नानाविधान् रसान्वितान् आहारानाहारयति, ततस्ते जीवा एकदेशेन

सिंह, सरट, शल्लक, सरघ, खर (जो नकुल के समान चलते हैं), गृहकोकिला (छिपकली), विश्वंभर (विसभरा), मूषक, मंगुस (एक जाति का नकुल) पदलालित (पदल), बिडाल, योधिक और चतुष्पद आदि। इन जीवों की बीज और अवकाश के अनुसार उत्पत्ति होती है इत्यादि कथन पूर्ववत् जान लेना चाहिए।

तात्पर्य यह है कि कर्मकृत योनि में मैथुन प्रत्ययिक नामक संयोग उत्पन्न होता है। तदनन्तर वहां जीव स्त्री, पुरुष और नपुंसक के रूप में उत्पन्न होते हैं। सर्व प्रथम वे माता पिता के रजवीर्य का आहार करते हैं। पश्चात् माता जो नाना प्रकार के रस वाला आहार करती है, उसमें

સરટ, શલ્લક સરઘ, ખર, (જે નોળિયાની જેમ ચાલે છે.) ગૃહગોધિકા (છિપકલી–ગરોલી) વિશ્વંભર (વિસભરા) મૂષક (ઉંદર) મંગુસ (એક પ્રકારનો નોળિયો) પદલલિત (પદલ) બિલાડી યોધિક અને ચોપગા વિગેરે. આ જીવોની ઉત્પત્તિ બી અને અવકાશ પ્રમાણે થાય છે. વિગેરે કથન પૂર્વવત્–પહેલાં કહ્યા પ્રમાણે સમજી લેવું.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—કર્મકૃત યોનિમાં મૈથુન, પ્રત્યયિક નામનો યોગ ઉત્પન્ન થાય છે. તે પછી ત્યાં જીવ સ્ત્રી, પુરૂષ અને નપુંસક પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. સૌથી પહેલાં તેઓ માતા પિતાના રજ અને વીર્યનો આહાર કરે છે. તે પછી માતા જે અનેક પ્રકારના રસોવાળો આહાર કરે છે.

ओज आहारयन्ति, आनुपूर्व्येण वृद्धाः परिपाकमनुप्राप्ताः ततः कायान्निस्सरन्तः स्त्रीभावमेके जनयन्ति पुरुषभावमेके जनयन्ति नपुंसकभावमेके जनयन्ति, ते जीवा बालाः मातुः क्षीरं सर्पिराहारयन्ति, क्रमशो वृद्धा ओदनं कुल्माषं त्रसस्थावरांश्च प्राणानाहारयन्ति पृथिवीशरीरं यावत् सारूपीकृतं स्यादिति। 'अवरेऽवि य णं' अपराण्यपि च खलु 'तेसिं णाणाविहाणं' तेषां नानाविधानाम् 'भूयपरिसप्पथलयरपंचिंदियतिरिक्खाणं' भुजपरिसर्पस्थलचरपञ्चेन्द्रियतिरश्चाम्, 'गोहाणं' जाव मक्खायं' गोधानां यावदाख्यातानि, सर्वमत्रत्यवर्णनं पूर्वोक्तवद् विज्ञेयम्।

अस्मिन् प्रकरणे खेचरपक्षिणां स्वरूपं भेदादिकं च निरूपयितुमाह—'अहावरं' अथाऽपरम् 'पुरक्खायं' पुराख्यातम् 'णाणाविहाणं' नानाविधानाम्, 'खचरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं' खचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानाम् 'तं जहा' तद्यथा—

से एक देश से ओज आहार करते हैं। फिर क्रम से बढते हुए जब परिपक्वता को प्राप्त होते हैं तो माता के उदर से बाहर निकलते हैं, एवं कोई पुरुष के, कोई स्त्री के और कोई नपुंसक के रूप में जन्म लेते हैं। वे जीव जब बाल्यावस्था में रहते हैं तो माता के दूध का आहार करते हैं। अनुक्रम से जब बडे होते हैं तो ओदन, कुल्माष तथा त्रस एवं स्थावर प्राणियों का आहार करते हैं और उसे अपने शरीर के रूप में परिणत करते हैं। उन गोह आदि भुजपरिसर्प स्थलचर तिर्यच पंचेन्द्रिय जीवों के नाना वर्ण रस गंध स्पर्श वाले अनेक शरीर होते हैं, ऐसा कहा गया है।

अब खेचर पक्षियों के स्वरूप एवं भेद आदि का प्ररूपण करते हैं —'अहावरं पुरक्खायं णाणाविहाणं खचरपंचिंदिय०' इत्यादि।

તેમાંથી એકદેશથી ઓજ આહાર કરે છે. તે પછી ક્રમથી વધતાં જ્યારે પરિપકવ થાય છે, ત્યારે માતાના ઉદરમાંથી બહાર નીકળે છે. કોઈ પુરૂષપણાથી, કોઈ સ્ત્રી પણાથી, અને કોઈ નપુંસક પણાથી જન્મ લે છે. તે જીવો. જ્યારે બાલ્ય અવસ્થામાં રહે છે, ત્યારે માતાના દૂધનો આહાર કરે છે અને અનુક્રમથી મોટા થાય છે ત્યારે ભાત, કુલ્માષ, તથા ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણિયોનો આહાર કરે છે અને તેને પોતાના શરીરપણાથી પરિણમાવે છે. તે ઘો વિગેરે ભુજ પરિસર્પ સ્થલચર તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય જીવોના અનેક વર્ણ, રસ, ગંધ સ્પર્શવાળા અનેક શરીરો હોય છે એ પ્રમાણે કહેલ છે.

હવે ખેચર—આકાશમાં ફરનારા પક્ષિયોના સ્વરૂપ અને ભેદ વિગેરેનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે.—'अहावरं पुरक्खायं णाणाविहाणं खचरपंचिंदिय०'

'चम्मपक्खीणं' चर्मपक्षिणाम् 'चमगादर' इति लोके प्रसिद्धानाम् 'लोमपक्खीणं' लोमपक्षिणाम्, लोमैव प्रधानं येषां तादृशानां गगनचरकाकगृद्धादीनाम्, 'समुग्गपक्खीणं' समुद्गपक्षिणाम् 'विततपक्खीणं' विततपक्षिणाम्, एतेषां विभिन्न पक्षिणामुत्पत्तिविषये तीर्थकृता एवं कथितम्। तथाहि-'तेसिं च णं अहाबीएणं अहावगासेणं' तेषां च खलु चर्मपक्षिप्रभृतिकानां यथाबीजेन यथावकाशेन इत्थीए' स्त्रियाः पुरुषस्य वा समुत्पत्ति र्भवतीति। 'जहा उरपरिसप्पाणं' यथोरः परिसर्पाणां तथैवेहाऽपि सर्वं बोध्यम्। 'णाणत्तं' आज्ञप्तम्-कथितमिति यावत् 'ते जीवा डहरा समाणा माउगात्त सिणेहमाहारेंति' ते जीवा दहराः बालाः सन्तः गर्भा द्विनिःसृता यावद्बाल्यं मातुःशरीर स्नेहमेवाऽऽहारयन्ति, 'अणुपुव्वेणं वुड्ढा वण स्सइकायं तसथावरे य पाणे' आनुपूर्व्या-क्रमशो वृद्धाः-प्रवर्द्धमानाः वनस्पतिकाय मपरान् त्रसस्थावरांश्च प्राणान् आहारयन्ति। 'ते जीवा आहारेंति पुढवीसरीरं जाव संतं' ते जीवा आहारयन्ति पृथिवीशरीरं यावत् स्यात्, एतेषां भक्षणं कृत्वा तानि

तीर्थंकर भगवान् ने चर्मपक्षी (चमगादड़), लोमपक्षी (रोमों की प्रधानता वाले काक गीध आदि पक्षी), समुद्गपक्षी, विततपक्षी आदि खेचर पचेन्द्रिय तिर्यंचों का कथन किया है। इन पक्षियों की बीज के अनुसार और अवकाश के अनुसार ही उत्पत्ति होती है। उरपरिसर्प जीवों के विषय में जो कथन किया गया है, वही सब यहां भी समझ लेना चाहिए। ये जीव जब गर्भ से बाहर आते हैं और छोटे होते हैं, तब माता के शरीर के स्नेह का आहार करते हैं। अनुक्रम से बडे होने पर वनस्पतिकाय तथा त्रस स्थावर प्राणियों का आहार करते हैं। इस प्रकार वे पृथ्वी शरीर आदि का आहार करके उसे अपने शरीर आदि

ઈત્યાદિ તીર્થંકર ભગવાને ચર્મપક્ષી (ચમગાદડ) રોમપક્ષી (રોમ-રૂંવાડા-વાળા) એટલે કે કાગડા ગીધ વિગેરે) પક્ષી સમુદ્ર પક્ષી વિતત પક્ષી વિગેરે ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોનું કથન કરેલ છે. આ પક્ષિઓની ઉત્પત્તિ બીજ પ્રમાણે અને અવકાશ પ્રમાણે જ થાય છે. ઉરઃ પરિસર્પ જીવોના સંબંધમાં જે કથન કરવામાં આવેલ છે, તેજ સઘળું કથન અહિયાં પણ સમજી લેવું. આ જીવો જ્યારે ગર્ભમાંથી બહાર આવે છે, અને નાના હોય છે, ત્યારે માતાના શરીરના સ્નેહનો આહાર કરે છે. અનુક્રમથી મોટા થયા પછી વનસ્પતિકાય તથા ત્રસ સ્થાવર વિગેરે પ્રાણિયોનો આહાર કરે છે આ રીતે તે જીવો પૃથ્વી શરીર વિગેરેનો આહાર કરીને તેને પોતાના શરીર વિગેરે

शरीराणि स्व स्वरूपेण परिणमयन्ति, अत्रापि उरःपरिसर्पप्रकरणं द्रष्टव्यम्, 'अवरेऽवि य णं' अपराण्यपि च खलु 'तेसिं' तेषाम् 'णाणाविहाणं' नानाविधानाम् 'खचरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं' खचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानाम्, 'चम्मपक्खीणं' चर्मपक्षिणाम् 'जाव मक्खायं' यावल्लोमपक्षिसमुद्गवितताना माख्यातानि, तेषां पक्षिणामपराण्यपि नानावर्णरसगन्धस्पर्शयुक्तानि शरीराणि भवन्तीति तीर्थकृता प्रतिपादितानि, अन्यत्सर्वं पूर्ववदेवाऽवसेयम् इति ॥सू० १५॥५७॥

मूलम्—अहावरं पुरक्खायं इहेगइया सत्ता णाणाविहजोणिया णाणाविहसंभवा णाणाविहवुक्कमा तज्जोणिया तस्संभवा तदुवक्कमा कम्मोवगा कम्मणियाणेणं तत्थ वुक्कमा णाणाविहाणं तसथावराणं पोग्गलाणं सरीरेसु वा सचित्तेसु वा अचित्तेसु वा अणुसूयत्ताए विउट्टंति, ते जीवा तेसिं णाणाविहाणं तसथावराणं पाणाणं सिणेहमाहारेंति, ते जीवा आहारेंति पुढवीसरीरं जाव संतं, अवरेऽवि य णं तेसिं तसथावरजोणियाणं अणुसूयगाणं सरीरा णाणावण्णा जाव मक्खायं। एवं दुरूवसंभवत्ताए, एवं खुरदुगत्ताए ॥सू० १६॥५८॥

छाया—अथाऽपरं पुराख्यातमिहैके सत्त्वाः नानाविधयोनिकाः नानाविधसम्भवाः नानाविधव्युत्क्रमाः, तद्योनिका स्तत्सम्भवा स्तदुपक्रमाः कर्मोपगाः कर्मनिदानेन तत्र व्युत्क्रमाः, नानाविधानां त्रसस्थावराणां पुद्गलानां शरीरेषु वा सचित्तेषु वा अचित्तेषु वा अनुस्यूततया विवर्तन्ते, ते जीवा एतेषां नानाविधानां त्रसस्थावराणां

के रूप में परिणत करते हैं। यह सब कथन भी उरःपरिसर्प के कथन के अनुसार ही समझना चाहिए। इन चर्मपक्षियों, लोमपक्षियों, समुद्गपक्षियों के अर्थात् खेचर पंचेन्द्रिय तिर्यंचों के नाना वर्ण, रस, गंध और स्पर्श वाले अनेक शरीर तीर्थंकर भगवान् ने कहे हैं ॥१५॥

રૂપે પરિણમાવે છે આ સઘળું કથન પણ ઉરઃપરિસર્પના કથન પ્રમાણે જ સમજી લેવું જોઈએ. આ ચર્મ પક્ષિયો, લોમ પક્ષિયો, સમુદ્ગ પક્ષિયો તથા વિતત પક્ષિયોના અર્થાત્ ખેચર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના અનેક વર્ણ; રસ ગંધ અને સ્પર્શવાળા અનેક શરીરો તીર્થંકર ભગવાને કહ્યા છે. ॥સૂ૦ ૧૫॥

प्राणानां स्नेहमाहारयन्ति । ते जीवा आहारयन्ति पृथिवीशरीरं यावत् स्यात् । अपराण्यपि च खलु तेषां त्रसस्थावरयोनिकानामनुस्यूतकानां शरीराणि नानावर्णानि यावदाख्यातानि । एवं दूरूपसम्भवतया एवं चर्मकीटतया सू० १६-५८॥

टीका--पञ्चेन्द्रियप्राणिनां स्वरूपं दर्शयित्वा-विकलेन्द्रियस्वरूपमाह-'अहावरं' इत्यादि । ये जीवास्त्रसस्थावराणां सचित्ताऽचित्तदेहेषु समुत्पद्य तान्याश्रित्य स्थितिमन्तो भवन्ति-वर्द्धन्ते च, तेषां जीवानां विकलेन्द्रियाणामिह प्रकरणे निरूपणं भवति । 'अहावरं' अथाऽपरम् 'पुरक्खायं' पुराख्यातं तीर्थंकरेण, पूर्वस्मिन् काले तीर्थकरा अन्यविधजीववर्णनं कृतवन्तः, 'इहेगइया सत्ता णाणाविह जोणिया' इहैकतये सत्वा यूकालिक्षादयो जीवाः नानाविधयोनिकाः-अनेकप्रकारकयोनिषु समुत्पद्यमाना भवन्ति 'णाणाविहसंभवा' नानाविधसम्भवाः, तथाऽनेकप्रकारकयोनिषु स्थिता भवन्ति । 'णाणाविहवुक्कमा' नानाविधव्युत्क्रमाः अनेकप्रकारकयोनिष्वेव विवर्द्धन्ते । 'तज्जोणिया तस्संभवा तदुवक्कमा' तद्योनिकास्त-

---

'अहावरं पुरक्खायं' इत्यादि ।

टीकार्थ—पंचेन्द्रिय जीवों का स्वरूप दिखला कर अब विकलेन्द्रिय जीवों का स्वरूप कहते हैं । जो जीव त्रस और स्थावर प्राणियों के सचित्त और अचित्त शरीरों में उत्पन्न होकर उन्हीं के आश्रय में रहते हैं और बढते हैं, उन्हीं विकलेन्द्रिय जीवों का यहां निरूपण किया गया है ।

पूर्वकाल में तीर्थंकरों ने अन्य प्रकार के प्राणियों का भी कथन किया है । कोई कोई जीव, जैसे जूं, लीख आदि अनेक प्रकार की योनियों वाले होते हैं । वे अनेक प्रकार की योनियों में उत्पन्न होते हैं,

---

'अहावरं पुरक्खायं' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—પંચેન્દ્રિય જીવોનું સ્વરૂપ બતાવ્યાને હવે વિકલેન્દ્રિય જીવોનું સ્વરૂપ બતાવવામાં આવે છે.-જે જીવ ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણિયોના સચિત્ત અને અચિત્ત શરીરોમાં ઉત્પન્ન થઈને તેઓના જ આશ્રયથી રહે છે. અને વધે છે. તે વિકલેન્દ્રિય જીવોનું અહિયાં નિરૂપણ કરવામાં આવે છે.

પૂર્વકાળમાં તીર્થંકરોએ અન્ય પ્રકારના પ્રાણિયોનું પણ કથન કરેલ છે. કોઈ કોઈ જીવ જેમકે જૂ લીખ, વિગેરે અનેક પ્રકારની યોનિયોવાળા હોય છે તેઓ અનેક પ્રકારની યોનિયોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અનેક પ્રકારની યોનિયોમાં સ્થિત રહે છે, અને અનેક પ્રકારની યોનિયોમાં વધે છે. અને પોત-

त्संभवास्तदुपक्रमाः यूकादि जीवाः 'कम्मोवगा' कर्मोपगाः-पूर्वकृतकर्मानुगामिनः सन्तः 'कम्मनियाणेणं' कर्मनिदानेन-कर्मनिमित्तेन 'तत्थ वुक्कमा' तत्र व्युत्क्रमाः-अनेकप्रकारकयोनिषु समुत्पन्नास्तत्रैव स्थिताः तत्रैव वृद्धिं प्राप्नुवन्तः स्वकृतकर्मानुगामिनः कर्मबलादेव अनेकविधयोनिषु जायन्ते। 'णाणाविहाणं तसथावराणं पोग्गलाणं' नानाविधानां त्रसस्थावराणां पुद्गलानाम् 'सरीरेसु वा सचित्तेसु वा अचित्तेसु वा' शरीरेषु वा-सचित्तेषु वा अचित्तेषु वा 'अणुसूयत्ताए विउट्टंति' अनुस्यूततया विवर्त्तन्ते-ते जीवा अनेकप्रकारकत्रसस्थावराणां सचित्ताऽचित्तदेहेषु आश्रिताः समुत्पद्यन्ते। 'ते जीवा तेसिं णाणाविहाणं तसथावराणं पाणाणं सिणेहमाहारेंति' ते यूकादयो जीवाः तेषां नानाविधानां त्रसस्थावराणां प्राणिनां स्नेहमाहारयन्ति, 'ते जीवा आहारेंति पुढवीसरीरं जाव संत' ते यूकादयो जीवा आहारयन्ति पृथिवीशरीरं यावत् स्यात्, ते पृथिव्यादि जीवानामपि शरीराणि भक्षयन्ति भक्षयित्वा च कालेन स्वस्वरूपे परिणमयन्ति, 'अवरेऽवि य णं' अपराण्यपि च खलु 'तेसिं' तेषाम् 'तसथावरजोणियाणं' त्रसस्थावरयोनिकानाम्-यूकादिविकलेन्द्रियजीवानाम् 'अणुसूयगाणं' अनुस्यूतकानाम्-तदाश्रिततया स्थितिकानाम् 'सरीरा' शरीराणि 'णाणावण्णा' नानावर्णानि 'जाव मक्खायं' यावदाख्यतानि 'एवं दुरूवसंभवत्ताए' एवं दूरूपसम्भवतया-अनेनैव प्रकारेण मूत्रपुरीषेभ्योऽपि विकलेन्द्रिय

अनेक प्रकार की योनियों में स्थित होते हैं और अनेक प्रकार की योनियों में बढते हैं। अपने अपने पूर्वकृत कर्मानुगामी होकर कर्म के अनुसार ही वहां उनकी उत्पत्ति, स्थिति और वृद्धि होती है। वे नाना प्रकार के त्रस और स्थावर जीवों के सचित्त और अचित्त कलेवरों में उत्पन्न होते हैं और अनेक विध त्रस स्थावर प्राणियों के स्नेह का आहार करते हैं। वे जू आदि विकलेन्द्रिय जीव उनके शरीरों का भी आहार करते हैं और उन्हें अपने शरीर के रूप में परिणत कर लेते है। उनके नाना वर्ण आदि से युक्त अनेक प्रकार के शरीर होते हैं। इसी

પોતાના પૂર્વોક્ત કર્માનુગામી થઈને કર્મ પ્રમાણે જ ત્યાં તેઓની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને વૃદ્ધિ થાય છે. તેઓ અનેક પ્રકારના ત્રસ અને સ્થાવર જીવોના સચિત્ત અને અચિત્ત કલેવરો (શરીરો) માં ઉત્પન્ન થાય છે. અને અનેક પ્રકારના ત્રસ અને સ્થાવર .પ્રાણિયોના સ્નેહનો આહાર કરે છે તે જૂં વિગેરે વિકલેન્દ્રિય જીવો તેઓના શરીરોનો પણ આહાર કરે છે. અને તેને પોતાના શરીરના રૂપમાં પરિણમાવે છે. તેમના અનેક વર્ણ વિગેરેથી યુક્ત અનેક પ્રકારના

जीवा जायन्ते 'एवं खुरदुगत्ताए' एवं चर्मकीटतया—अनेनैव प्रकारेण गोमहिषादिशरीरेष्वपि चर्मकीटतया बहवो जीवाः समुत्पद्यन्ते विकलेन्द्रियाः स्वकर्मकृतपापफलभोगायेति ॥सू० १६-५८॥

मूलम्—अहावरं पुरक्खायं इहेगइया सत्ता णाणाविहजोणिया जाव कम्मणियाणेणं तत्थ वुक्कमा णाणाविहाणं तसथावराणं पाणाणं सरीरेसु सचित्तेसु वा अचित्तेसु वा तं सरीरगं वायसंसिद्धं वा वायसंगहियं वा वायपरिग्गहियं वा उड्ढवाएसु उड्ढभागी भवइ अहे वाएसु अहेभागी भवइ तिरियवाएसु तिरियभागी भवइ, तं जहा—ओसा हिमए महिया करए हरतणुए सुद्धोदए, ते जीवा तेसिं णाणाविहाणं तसथावराणं पाणाणं सिणेहमाहारेंति, ते जीवा आहारेंति पुढविसरीरं जाव संतं, अवरेऽवि य णं तेसिं तसथावरजोणियाणं ओसाणं जाव सुद्धोदगाणं सरीरा णाणावण्णा जाव मक्खायं।

अहावरं पुरक्खायं इहेगइया सत्ता उदगजोणिया उदगसंभवा जाव कम्मणियाणेणं तत्थ वुक्कमा तसथावरजोणिएसु उदएसु उदगत्ताए विउट्टंति, ते जीवा तेसिं तसथावरजोणियाणं उदगाणं सिणेहमाहारेंति, ते जीवा आहारेंति पुढविसरीरं जाव संतं, अवरेऽवि य णं तेसिं तसथावरजोणियाणं उदगाणं सरीरा णाणावण्णा जाव मक्खायं।

प्रकार मल मूत्र से भी विकलेन्द्रिय जीवों की उत्पत्ति होती है। गाय भैंस आदि के शरीर में भी चर्मकीट रूप में बहुत से विकलेन्द्रिय जीव उत्पन्न होते हैं और अपने कर्मों का फल भोगते हैं ॥१६॥

શરીરો હોય છે. એજ પ્રમાણે મલ, મૂત્રથી પણ વિકલેન્દ્રિય જીવોની ઉત્પત્તિ થાય છે. ગાય, ભેંસ વિગેરેના શરીરમાં પણ ચર્મકીટ પણાથી ઘણા એવા વિકલેન્દ્રિય જીવો ઉત્પન્ન થાય છે. અને પોતાના કર્મોનું ફળ ભોગવે છે. ॥સૂ૦૧૬॥

अहावरं पुरक्खायं इहेगइया सत्ता उदगजोणियाणं जाव कम्मनियाणेणं तत्थ वुक्कमा उदगजोणिएसु उदएसु उदगत्ताए विउट्टंति, ते जीवा तेसिं उदगजोणियाणं उदगाणं सिणेहमाहारेंति, ते जीवा आहारेंति पुढवीसरीरं जाव संतं, अवरेऽवि य णं तेसिं उदगजोणियाणं उदगाणं सरीरा णाणावण्णा जाव मक्खायं। अहावरं पुरक्खायं इहेगइया सत्ता उदगजोणियाणं जाव कम्मनियाणेणं तत्थ वुक्कमा उदगजोणिएसु उदएसु तसपाणत्ताए विउट्टंति, ते जीवा तेसिं उदगजोणियाणं उदगाणं सिणेहमाहारेंति, ते जीवा आहारेंति पुढवीसरीरं जाव संतं, अवरेऽवि य णं तेसिं उदगजोणियाणं तसपाणाणं सरीरा णाणावण्णा जाव मक्खायं ॥सू० १७।५७॥

छाया—अथाऽपरं पुराख्यातम् इहैकतये सत्त्वाः नानाविधयोनिका यावत् कर्मनिदानेन तत्र व्युत्क्रमाः नानाविधानां त्रसस्थावराणां प्राणानां शरीरेषु सचित्तेषु वा अचित्तेषु वा तच्छरीरं वातसंसिद्धं वा वातसंगृहीतं वा वातपरिगृहीतं वा ऊर्ध्ववातेषु ऊर्ध्वभागी भवति, अधोवातेषु अधोभागी भवति, तिर्यग्वातेषु तिर्यग्भागी भवति तद्यथा—अवश्यायः हिमकः महिका करकः हरतनुकः शुद्धोदकम्, ते जीवा स्तेषां नानाविधानां त्रसस्थावराणां प्राणानां स्नेहमाहारयन्ति, ते जीवा आहारयन्ति पृथिवीशरीरं यावत् स्यात्। अपराण्यपि च खलु तेषां त्रसस्थावरयोनिकानाम् अवश्यायानां यावच्छुद्धोदकानां शरीराणि नानावर्णानि यावदाख्यातानि।

अथाऽपरं पुराख्यातम् इहैकतये सत्त्वाः उदकयोनिकाः उदकसम्भवा यावत् कर्मनिदानेन तत्र व्युत्क्रमाः त्रसस्थावरयोनिकेषु उदकेषु उदकतया विवर्तन्ते। ते जीवा स्तेषां त्रसस्थावरयोनिकानामुदकानां स्नेहमाहारयन्ति, ते जीवा आहारयन्ति पृथिवीशरीरं यावत् स्यात्, अपराण्यपि च खलु तेषां त्रसस्थावरयोनिकानामुदकानां शरीराणि नानावर्णानि यावदाख्यातानि।

अथाऽपरं पुराख्यातम् इहैकतये सत्त्वाः उदकयोनिकानां यावत्कर्मनिदानेन तत्र व्युत्क्रमाः उदकयोनिकेषूदकेषु उदकतया विवर्तन्ते। ते जीवा स्तेषामुदक-

योनिकानामुदकानां स्नेहमाहारयन्ति । ते जीवा आहारयन्ति पृथिवीशरीरं यावत् स्यात् । अपराण्यपि च खलु तेषाम् उदकयोनिकानामुदकानां शरीराणि नानावर्णानि यावदाख्यातानि । अथाऽपरं पुराख्यातम् इहैकतये सत्त्वाः उदकयोनिकानां यावत् कर्मनिदानेन तत्र व्युत्क्रमाः उदकयोनिकेषूदकेषु त्रसप्राणतया विवर्त्तन्ते । ते जीवा एतेषामुदकयोनिकानामुदकानां स्नेहमाहारयन्ति, ते जीवाः आहारयन्ति पृथिवीशरीरं यावत् स्यात् अपराण्यपि च खलु तेषामुदकयोनिकानां त्रसप्राणानां शरीराणि नानावर्णानि यावदाख्यातानि ॥सू० १७-५७॥

टीका—'इह खलु संसारे-अनेके जीवाः पूर्वकृतकर्मवशगा, वायुयोनिका अप्काये समुत्पद्यन्ते, यथा-अवश्याय हिमक महिकादयः, तेषामेव जीवानामिह प्रकरणे स्वरूपं निरूप्यते । 'अहावरं पुरक्खायं' अथाऽपरं पुराख्यातम्, तीर्थकरेणेति शेषः, 'इहे गइया' इहैकतये 'सत्ता' सत्त्वाः-प्राणिनः 'णाणाविहजोणिया' नानाविधयोनिकाः-अनेकप्रकारकयोनिषु समुत्पन्नाः सन्तः 'जाव' यावत् 'कम्मणियाणेण तत्थ वुक्कमा' कर्मनिदानेन तत्र व्युत्क्रमाः-स्वकृतकर्मनिमित्तेन तत्र-वायुयोनिकाऽप्काये समुत्पन्ना एतत्रैव स्थिता एतत्रैव वर्द्धनशीलाः, वायुयोनिकाऽप्काये समुत्पद्यन्ते जीवाः 'णाणाविहाणं तसथावराणं पाणाणं' नानाविधानां त्रसस्थावराणां प्राणानाम्, तत्र मण्डूकादयस्त्रसाः, लवणहरितादयः स्थावरास्तेषां प्राणिनाम्

'अहावरं पुरक्खायं' इत्यादि ।

टीकार्थ—इस संसार में अनेक जीव पूर्वकृत कर्मके अधीन होकर वायुयोनिक अप्काय में उत्पन्न होते हैं, जैसे अवश्याय महिका आदि इस प्रकरण में उन्हीं का स्वरूप कहा जाएगा ।

तीर्थंकर भगवान् ने कहा है कि इस लोक में कोई कोई जीव विविध प्रकार की योनियों में उत्पन्न होते हुए कर्म के उदय से वायुयोनिक अप्काय में आते हैं । वे वहीं स्थित होते और वृद्धि को प्राप्त

'अहावरं पुरक्खायं' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—આ સંસારમાં અનેક જીવો પહેલાં કરેલા કર્મને આધીન થઈને વાયુયોનિક અપ્કાયમાં ઉત્પન્ન થાય છે, જેમકે—અવશ્યાય મહિકા ઝાકળ આદિ આ પ્રકરણમાં તેઓના વિશેષ કથન કરવામાં આવશે

તીર્થંકર ભગવાને કહ્યું કે—આ લોકમાં કોઈ કોઈ જીવો અનેક પ્રકારની યોનિયોમાં ઉત્પન્ન થતા થકા કર્મના ઉદયથી વાયુયોનિક અપ્કાયમાં આવે છે. તેઓ ત્યાંજ સ્થિત હોય છે. અને વૃદ્ધિ પામે છે. તેઓ ત્રસ અને

'सरीरेसु सचित्तेसु वा अचित्तेसु वा' शरीरेषु सचित्तेषु वा अचित्तेषु वा वायुयोनिकाप्कायरूपेण समुत्पद्यन्ते। 'तं सरीरगं वायसंसिद्धं वा वायसंगहियं वा, वायपरिग्गहियं वा' तच्छरीरं वातसंसिद्धं वा वातेन निष्पन्नं वा, वातसंगृहीतं वा वातपरिगृहीतं वा, तदप्कायशरीरं वायुना उत्पादितं सोऽप्कायो वातजनित इत्यर्थः अतोऽप्कायस्योपादानकारणं वायुरेव, वायुना तद्द्वारेण संगृहीतं वायुद्वारेणैव धारितमपि भवति। अत एव-'उड्ढवाएसु उड्ढभागी भवइ, अहेवाएसु अहेभागी भवइ, तिरियवाएसु तिरियभागी भवइ' तदप्कायशरीरम् ऊर्ध्ववातेषु ऊर्ध्वभागि भवति, अधोवातेषु अधोभागि भवति, तिर्यग्वातेषु तिर्यग्भागि भवति, इत्यादि, एवमग्रेऽपि-वायुकारणकं तच्छरीरमिति निर्णीयते। 'तं जहा' तद्यथा-'ओसा' अवश्यायः-'ओस' इति लोके प्रसिद्धम् 'हिमए' हिमकः 'हिमम्' इति लोकप्रसिद्धम्, 'महिया' महिका-अल्पजलवृष्टिर्जलतुषारश्च 'करए' 'करकः-कठिनमेघोदकम् 'ओला' इति प्रसिद्धम् 'हरतणुए' हरतनुकः-दूर्वा-यवादि

होते हैं। वे त्रस और स्थावर प्राणियों के सचित्त और अचित्त शरीरों में अप्काय रूप से उत्पन्न होते हैं। उनका शरीर वायुकाय से बना हुआ और वायुकाय के द्वारा संगृहीत होता है। वायुकाय ही उनके शरीर को धारण करता है। इसी कारण अप्काय का वह शरीर वायु के ऊपर जाने पर ऊंचा जाता है, वायु के नीचे जाने पर नीचे जाता है और वायु के तिर्छे जाने पर तिर्छा जाता है। इससे यह निर्णय होता है कि अप्काय का वह शरीर वायुकारणक होता है। वायुयोनिक अप्काय के जीव ये हैं। ओस, हिम, महिका अर्थात् पांच रंग की धूमिका (धूंवर), ओला, हरतनुक (धान्य के पौधों पर विद्यमान जलबिन्दु) शुद्धोदक

સ્થાવર પ્રાણિયોના સચિત્ત અને અચિત્ત શરીરોમાં અપ્કાય પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે તેઓના શરીરો વાયુકાયથી બનેલા અને વાયુકાય દ્વારા ગ્રહણ કરાયેલા હોય છે. વાયુકાય જ તેઓના શરીરોને ધારણ કરે છે એજ કારણે અપ્કાયનાં તે શરીરો વાયુ ઉપર જતાં ઉંચે જાય છે. અને વાયુ નીચે જાય ત્યારે નીચે જાય છે. અને વાયુ તિર્છા જાય ત્યારે તિર્છા-(વાંકા ચુંકા) જાય છે. આનાથી એ નિર્ણય થાય છે કે-અપ્કાયનુ તે શરીર વાયુ કારણક વાળું હોય છે. વાયુયોનિક અપ્કાયના જીવો આ છે-ઓસ, હીમ, મહિકા (ધુમ્મસ) અર્થાત્ પાંચ રંગની ધૂમિકા ઓલા હરતનુક (અનાજના ફૂલો પર રહેનારા જલબિંદુ)

धान्योपरि विद्यमानं जलादिबिन्दु', 'सुद्धोदए' शुद्धोदकम्-सामान्यजलम्, 'ते जीवा तेसिं णाणाविहाणं तसथावराणं पाणाणं सिणेहमाहारेंति' ते-वायुयोनिका अप्कायिका स्तेषां नानाविधानां त्रसस्थावराणां प्राणानां स्निग्धभावमाहारयन्ति। 'ते जीवा आहारेंति पुढवीसरीरं जाव संतं' ते जीवा आहारयन्ति पृथिवीशरीरं यावत्-स्यात्, तेषां शरीरमचित्तं कुर्वन्ति विनष्टं तच्छरीरं पूर्वाद्याहारितं विपरिणामितम् आत्मस्वरूपं कृतं भवति, 'अवरे वि य णं' अपराण्यपि च खलु 'तेसिं तसथावरजोणियाणं ओसाणं जाव सुद्धोदगाणं सरीरा णाणावण्णा जाव मक्खायं' तेषां त्रसस्थावरयोनिकानामवश्यायानां हिममहिकाकरकहरतनुकानां शुद्धोदकानां शरीराणि नानावर्ण-रसगन्धस्पर्शयुक्तानि भवन्तीति आख्यातानि भगवता तीर्थकृतेति।

वायुयोनिकाऽप्कायान्-जीवानुपदर्श्य अप्योनिकान् अप्कायदेहोत्पन्नान्-अप्कायान् जीवान् दर्शयितुमाह-'अहावरं' इत्यादि। 'अहावरं पुरक्खायं' अथाऽपरं पुराख्यातम् 'इहेगइया सत्ता' इहैकतये सत्त्वाः-इह-अस्मिन् लोके सत्त्वाः -जीवाः 'उदगजोणिया' उदकयोनिकाः-उदकं-जलमेव विद्यते योनिः-उत्पत्ति-

---

(सामान्य जल) ये वायुयोनिक अप्काय के जीव नाना प्रकार के त्रस और स्थावर प्राणियों के स्नेह (रस) का आहार करते हैं। पृथ्वीकाय आदि के शरीरों का भी आहार करते हैं। उनके शरीर को अचित्त बना देते हैं और वह उनके शरीर के रूप में परिणत हो जाता है। उन ओस यावत् शुद्धोदक जीवोंके शरीर नाना वर्ण, रस, गंध और स्पर्श से युक्त होते हैं, ऐसा तीर्थंकर भगवान् ने कहा है। 'अहावरं पुरक्खायं' इत्यादि।

वायुयोनिक अप्काय जीवों का स्वरूप दिखला कर अप्काययोनिक अप्काय के जीवों का निरूपण करते हैं। इस संसार में कोई कोई अप्काय के जीव अप्काययोनिक होते हैं। उनकी अप्काय से

શુદ્ધોદક (સામાન્ય જલ) આ બધા વાયુયોનિક અપ્કાયના જીવો અનેક પ્રકારના ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણિયોના સ્નેહ-(રસ) નો આહાર કરે છે પૃથ્વીકાય વિગેરેના શરીરોનો પણ આહાર કરે છે. તેમના શરીરોને અચિત્ત બનાવી દે છે. અને તે તેના શરીર રૂપે પરિણત થઈ જાય છે. તે ઓસ યાવત્ શુદ્ધોદક સુધીના જીવોના શરીરો અનેક વર્ણ, રસ, ગંધ, અને સ્પર્શથી યુક્ત હોય છે એ પ્રમાણે તીર્થંકર ભગવાને કહ્યું છે.

'અહાવરં પુરક્ખાયં' ઇત્યાદિ

વાયુયોનિક અપ્કાયનું સ્વરૂપ બતાવીને હવે અપ્કાય યોનિવાળા અપ્કાયના જીવોનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે. આ સંસારમાં કોઈ કોઈ અપ્કાયના જીવો અપ્કાય યોનિવાળા હોય છે. તેઓની ઉત્પત્તિ અપ્

कारणं येषां ते तादृशजीवाः 'उदगसंभवा' उदकसम्भवाः-उदके स्थितिमन्तः 'जाव' यावत् 'कम्मनियाणेणं तत्थ वुक्कमा' कर्मनिदानेन-स्वकृतकर्मनिमित्तेन-स्वकर्मवशगाः सन्तः तत्र-उदके व्युत्क्रमाः-प्रवर्द्धमानास्ते जीवाः 'तसथावर-जोणिएसु उदगत्ताए विउट्टंति' त्रसस्थावरयोनिकेषु उदकेषूदकतया-उदकस्वरूपेण विवर्त्तन्ते-समुत्पद्यन्ते। 'ते जीवा तेसिं तसथावरजोणियाणं उदगाणं सिणेह-माहारेंति' ते-उदयोनिका जीवा त्रसस्थावरयोनिकानाम् उदकानां स्नेहमाहार-यन्ति-स्नेहभावमाहारयन्ति, 'ते जीवा आहारेंति पुढवीसरीरं जाव संतं' ते जीवाः पृथिवीकायादीनां शरीरमपि आहारयन्ति, आहार्य च स्वरूपे परिणम-यन्ति। 'अवरे वि य णं तेसिं तसथावरजोणियाणं उदगाणं सरीरा णाणावण्णा जाव मक्खायं' तेषां त्रसस्थावरयोनिकानामुदकानामपराण्यपि च खलु शरीराणि नाना-वर्णरसगन्धस्पर्शवन्ति भवन्तीति तीर्थकृताऽऽख्यातानि-प्रतिपादितानि।

'अहावरं पुरक्खायं' अथाऽपरं पुराख्यातम्, पुनराह-उदकसम्भवा उदकयोनिका उदकव्युत्क्रमाः, तत्सम्भवा स्तद्योनिका स्तदुपक्रमाः कर्मवशगाः 'इहेगइया सत्ता'

उत्पत्ति होती है, अप्काय में स्थिति होती है और अप्काय में ही वृद्धि होती है। अपने कर्म के वशीभूत होकर वे जीव त्रस और स्थावर योनिक, जल में जल रूप से उत्पन्न होते हैं। वे अप्योनिक अप्काय जीव त्रस स्थावर योनिक उदक के स्नेह का आहार करते हैं। तथा पृथ्वी आदि के शरीर का भी आहार करते हैं और उसे अपने शरीर के रूप में परिणत करते हैं। इन जीवों के नाना वर्ण, रस, गंध और स्पर्श वाले अनेक प्रकार के शरीर होते हैं, ऐसा तीर्थंकर भगवान् ने कहा है।

तीर्थंकर भगवान् ने अन्य प्रकार के जीव भी कहे हैं। वे जीव उदकयोनिक उदक में उदक रूप से अपने कर्मों के वशीभूत होकर

કાયથી થાય છે. અપ્કાયમાં સ્થિત થાય છે. અને અપ્કાયમાં જ વૃદ્ધિ થાય છે. પોતાના કર્મને વશ થઈને તે જીવો ત્રસ અને સ્થાવર યોનિવાળા જળમાં જળ રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે. તેઓ અપ્ યોનિક અપ્કાયના જીવો ત્રસ અને સ્થાવર યોનિવાળા પાણીના સ્નેહનો આહાર કરે છે. તથા પૃથ્વી વિગેરેના શરીરોનો પણ આહાર કરે છે. અને તેને પોતાના શરીરના રૂપથી પરિણ-માવે છે. આ જીવોના અનેક વર્ણ, રસ, ગંધ, અને સ્પર્શવાળા અનેક પ્રકારના શરીરો હોય છે. આ પ્રમાણે તીર્થંકર ભગવાને કહેલ છે.

તીર્થંકર ભગવાને બીજા પ્રકારના જીવો પણ કહ્યા છે. તે જીવો ઉદક યોનિવાળા, પાણીમાં પાણીના રૂપથી પોતાના કર્મોને વશ થઈને ઉત્પન્ન

उदकयोनिकेषूदकेषु त्रसप्राणतया विवर्त्तन्ते। तिष्ठन्त्यस्मिल्लोकेऽनेके जीवाः स्वकृतपुराकृतकर्मवशगाः सन्तो वसन्त उदकयोनिकेषूदकेषु समागतवन्तस्तत्र-उदकयोनिकेषु उदकेषु त्रसजीवरूपेण समुत्पन्नाः। 'ते जीवा तेसिं उदगजोणि-याणं उदगाणं सिणेहमाहारेंति' ते-उदकयोनिका जीवा एतेषामेव उदकयोनिकानामुदकानां स्नेहमाहारयन्ति-स्नेहं-स्निग्धभावमाहारयन्ति। 'ते जीवा आहा-रयन्ति पुढवीसरीरं जाव संतं' ते जीवा आहारयन्ति पृथिवीशरीरं यावत्स्यात्। 'ते-उदकयोनिका उदके स्थिताः त्रसजीवाः पृथिव्यादीनामपि शरीर भक्षयन्ति, 'अवरे वि य णं तेसिं उदगजोणियाणं तसपाणाणं सरीरा णाणावण्णा जाव मक्खायं' अपराण्यपि च खलु तेषामुदकयोनिकानां त्रसप्राणानां शरीराणि नानावर्णानि यावदाख्यातानि, नानावर्णगन्धरसस्पर्शयुक्तानि भवन्तीति तीर्थकृता आख्यातानि प्रतिपादितानि॥ सू० १७-१९॥

मूलम्—अहावरं पुरक्खायं इहेगइया सत्ता णाणाविहजो-णिया जाव कम्मणियाणेणं तत्थ वुक्कमा णाणाविहाणं तस-थावराणं पाणाणं सरीरेसु सचित्तेसु वा अचित्तेसु वा अगणि-कायत्ताए विउट्टंति ते जीवा तेसिं णाणाविहाणं तसथावराणं पाणाणं सिणेहमाहारेंति, ते जीवा आहारेंति पुढविसरीरं जाव संतं, अवरेऽवि य णं तेसिं तसथावरजोणियाणं अगणीणं सरीरा णाणावण्णा जाव मक्खायं, सेसा तिन्नि आलावगा जहा उद-गाणं। अहावरं पुरक्खायं इहेगइया सत्ता णाणाविहजोणियाणं जाव कम्मणियाणेणं तत्थ वुक्कमा, णाणाविहाणं तसथावराणं

होते हैं। वे जीव उदकयोनिक उदक के स्नेह का आहार करते हैं। वे पृथ्वी आदि के शरीर का भी आहार करते हैं। उन उदकयोनिक त्रस प्राणियों के नाना वर्ण रस गंध स्पर्श वाले नाना शरीर होते हैं। ऐसा तीर्थंकर भगवान् ने कहा है ॥१७॥

ઉદકના સ્નેહનો આહાર કરે છે. તેઓ પૃથ્વી વિગેરેના શરીરનો પણ આહાર કરે છે. તે ઉદકયોનિક ત્રસ પ્રાણિયોના અનેક વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ-વાળા અનેક શરીરો હોય છે. એ પ્રમાણે તીર્થંકર ભગવાને કહ્યું છે. ॥સૂ૦ ૧૭॥

युध्यमानानां पञ्चेन्द्रियहस्तिमहिषादीनां दन्तशृङ्गादिषु, अचित्तेषु वा घर्षितास्थिप्रस्त-
रादौ अग्निकायतया विवर्त्तन्ते-अग्निकायरूपेण समुत्पद्यन्ते, इति प्रत्यक्षप्रमाणम्।
इह लोके कियन्तो जीवाः पूर्वभवे नानाविधयोनिषु समुत्पद्य, तत्र स्वप्रा-
दिवकर्मबलेनाऽनेकप्रकारकत्रसस्थावराणां सचित्ताऽचित्तदेहेषु-अग्निकायस्वरूपेण
समुत्पद्यन्ते इत्यर्थः। 'ते जीवा तेसिं णाणाविहाणं तसथावराणं पाणाणं सिणेह-
'माहारेंति' ते जीवास्तेषां नानाविधानां त्रसस्थावराणां प्राणानां स्नेहमाहारयन्ति।
अनेकप्रकारकत्रसादिजीवानां स्नेहभावमाहारयन्ति, 'ते जीवा आहारेंति पुढवी-
सरीरं जाव संतं' ते जीवा आहारयन्ति पृथिवीशरीरं यावत्स्यात्-पृथिव्यादीनां
शरीरमपि आहारयन्ति आहार्य च तानि शरीराणि स्वस्वरूपे परिणमयन्ति।
'अवरेऽवि य णं तेसिं तसथावरजोणियाणं अगणीणं सरीरा णाणावण्णा जाव
मक्खायं' तेषां त्रसस्थावरयोनिकानामग्निकायानां जीवानाम् अपराण्यपि च
खलु शरीराणि नानावर्णादियुक्तानि भवन्तीति तीर्थकृताऽऽख्यातानि। 'सेसा
तिन्नि आलावगा जहा उदगाणं' शेषास्त्रय आलापका यथा उदकानाम्। तथाहि-
यथा वायुयोनिका अप्कायाः १, उदकयोनिका उदकजीवाः २, उदकयोनिकाः

सचित्त शरीरों में तथा घिसे हुए पाषाण आदि अचित्त शरीरों में
अग्निकाय के रूप में उत्पन्न होते हैं। वे जीव अनेक प्रकार के त्रस
और स्थावर प्राणियों के स्नेह रस का आहार करते हैं और पृथ्वी आदि
के शरीरों का भी आहार करते हैं और उस आहार को अपने शरीर
के रूप में परिणत करते हैं। उन अनेक त्रस स्थावरयोनिक अग्निकाय
के जीवों के और भी नाना वर्ण, रस, गंध और स्पर्श वाले शरीर
होते हैं, ऐसा तीर्थंकर भगवान् ने कहा है।

शेष तीन आलापक उदक जीवों के समान समझना चाहिए। अर्थात्
जैसे वायुयोनिक अप्काय, उदकयोनिक उदकजीव, उदकयोनिक त्रस

રોમાં તથા ઘસવામાં આવેલા પત્થર વિગેરે અચિત્ત પદાર્થોમાં અગ્નિકાય
પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે તે જીવો અનેક પ્રકારના ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણી-
ઓના સ્નેહ રસનો આહાર કરે છે. અને પૃથ્વી વિગેરેના શરીરોનો પણ આહાર
કરે છે. અને તે આહારને પોતાના શરીર રૂપે પરિણમાવી દે છે તે અનેક ત્રસ
અને સ્થાવર યોનિવાળા અગ્નિકાયના જીવોના બીજા પણ અનેક વર્ણ ગંધ
રસ અને સ્પર્શ વાળા શરીરો હોય છે. એ પ્રમાણે તીર્થંકર ભગવાને કહ્યું છે.

બાકીના ત્રણ આલાપકો ઉદક-પાણીના જીવો પ્રમાણે સમજી લેવા. અર્થાત્
જેમ વાયુયોનિવાળા, અપ્કાય ઉદકયોનિક ઉદકજીવો, ઉદકયોનિક ત્રસ જીવો

त्रसजीवाः३, तथा वायुयोनिका अग्निकायाः१, अग्नियोनिका अग्निकायाः२, अग्नियोनिकास्त्रसजीवाः३, एवं क्रमेण शेषास्त्रय आलापका ज्ञातव्या इति। सम्प्रति वायुकायमाह-'अहावरं पुरक्खायं' अथाऽपरं पुराख्यातम् 'इहेगइया सत्ता णाणाविहजोणियाणं जाव' इहैकतये सत्त्वाः-जीवाः नानाविधयोनिकानां यावत् 'कम्मणियाणेणं' कर्मनिदानेन 'तत्थ वुक्कमा' तत्र व्युत्क्रमाः- तत्रैव प्रवर्धमानाः, 'णाणाविहाणं तसथावराणं पाणाणं' नानाविधानां त्रसस्थावराणां प्राणानाम्, सरीरेसु सचित्तेसु वा अचित्तेसु वा वाउकायत्ताए' शरीरेषु सचित्तेषु वा अचित्तेषु वा वायुकायतया 'विउट्टंति' विवर्त्तन्ते, इहलोके कियन्तो जीवाः पूर्वभवेऽनेकप्रकारकयोनिषु समुत्पद्य तत्र स्वकृतकर्मबलेन त्रसस्थावरजीवानां सचित्ताऽचित्तशरीरेषु वायुकायतया समुत्पद्यन्ते, 'जहा अगणीणं तहा भाणियव्वा चत्तारि गमा' यथाऽग्नीनां तथाऽत्रापि चत्वार आलापका भणितव्याः-प्रकाशनीयाः। वायुकायाः१, वायुयोनिकाऽप्कायाः२, वायुयोनिकाग्निकायाः३, वायुयोनिका त्रसाः४, एवं क्रमेण चत्वारः आलापका ज्ञातव्याः ॥सू०१८-६०॥

जीव कहे हैं। उसी प्रकार वायुयोनिक अग्निकाय, अग्नियोनिक अग्निकाय और अग्नियोनिक त्रसकाय इस क्रम से तीन आलापक जानना चाहिए।

अब वायुकाय के विषय में कहते हैं-इस लोक में कितनेक जीव ऐसे हैं जो पूर्वभवों में अनेक प्रकार की योनि में उत्पन्न होकर अपने किये कर्म के बल से त्रस और स्थावर जीवों के सचित्त तथा अचित्त शरीरों में वायुकाय के रूप में उत्पन्न होते हैं। अग्नि जीवों के जैसे चार आलापक कहे गए हैं, उसी प्रकार यहां भी चार आलापक कहना चाहिए। वे यों हैं-(१) वायुकाय (२) वायुयोनिक अप्काय (३) वायुयोनिक अग्निकाय और (४) वायुयोनिक त्रस ।।सू० १८।।

કહેલા છે. એજ પ્રમાણે વાયુયોનિવાળા અગ્નિકાય, અગ્નિયોનિક અગ્નિકાય, અને અગ્નિયોનિક ત્રસકાય આ ક્રમથી ત્રણ આલાપકો સમજી લેવા જોઈએ

વાયુકાયના સંબંધમાં હવે કથન કરે છે.—આ લોકમાં કેટલાક જીવો એવા હોય છે જેઓ પૂર્વભવોમાં અનેક પ્રકારની યોનિયોમાં ઉત્પન્ન થઈને પોતે કરેલા કર્મના બળથી ત્રસ અને સ્થાવર જીવોના સચિત્ત તથા અચિત્ત શરીરોમાં વાયુકાય પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. અગ્નિ જીવો પ્રમાણે આના પણ ચાર આલાપકો કહ્યા છે. તો તે પ્રમાણે ચાર આલાપકો સમજી લેવા. તે આ પ્રમાણે છે.-(૧) વાયુકાય (૨) વાયુ યોનિક (૩) વાયુ યોનિક અગ્નિકાય અને (૪) વાયુયોનિવાળા ત્રસ ।।સૂ૦ ૧૮।।

मूलम्—अहावरं पुरक्खायं इहेगइया सत्ता णाणाविहजोणिया जाव कम्मणियाणेणं तत्थ वुक्कमा णाणाविहाणं तसथावराणं पाणाणं सरीरेसु सचित्तेसु वा अचित्तेसु वा पुढवित्ताए सक्करत्ताए वालुयत्ताए इमाओ गाहाओ अणुगंतव्वाओ—

'पुढवी य सक्करा वालुया य, उवले सिला य लोणू से।
अयतउयतंबसीसग, रुप्पसुवण्णे य वइरे य ॥१॥
हरियाले हिंगुलए मणोसिला सासगंजणपवाले।
अब्भपडलब्भवालुय बायरकाए मणिविहाणा ॥२॥
गोमेज्जए य रयए अंके फलिहे य लोहियक्खे य।
मरगयमसारगल्ले, भुयमोयगइंदणीले य ॥३॥
चंदणगेरुय हंसगब्भपुलए सोगंधिए य बोद्धव्वे।
चंदप्पभवेरुलिए जलकंते सूरकंते य' ॥४॥

एयाओ एएसु भणियव्वाओ गाहाओ जाव सूरकंतत्ताए विउट्टंति, ते जीवा तेसिं णाणाविहाणं तसथावराणं पाणाणं सिणेहमाहारेंति, ते जीवा आहारेंति पुढविसरीरं जाव संतं, अवरेऽवि य णं तेसिं तसथावरजोणियाणं पुढवीणं जाव सूरकंताणं सरीरा णाणावण्णा जाव मक्खायं, सेसा तिण्णि आलावगा जहा उदगाणं ॥सू० १९।६१॥

छाया—आथाऽपरं पुराख्यातम् इहैकतये सत्त्वाः नानाविधयोनिकाः यावत् कर्मनिदानेन तत्र व्युत्क्रमाः नानाविधानां त्रसस्थावराणां प्राणानां शरीरेषु सचित्तेषु वा अचित्तेषु वा पृथिवीतया शर्करतया वालुकतया इमा गाथा अनुगन्तव्याः—

'पृथवी च शर्करा वलुका च, उपलः शिला च लवणम्।
अयस्त्रपुताम्रशीशक, रूप्यसुवर्णानि च वज्राणि च ॥१॥

हरितालं हिङ्गुलकं मनःशिला शशकाञ्जनप्रवालाः ।
अभ्रपटलाभ्रवालुका बादरकायो मणिविधानाः ॥२॥
गोमेधकं च रुचकमङ्कं स्फटिकं च लोहिताख्यश्च ।
मरकतमसारगल्लं, भुजमोचकमिन्द्रनीलश्च ॥३॥
चन्दनगेरुकहंसगर्भपुलाकं सौगन्धिकश्च बोद्धव्यम् ।
चन्द्रप्रभवैडूर्यं जलकान्तः सूर्यकान्तश्च ।४॥

एता एतेषु भणितव्याः गाथा यावत् सूर्यकान्ततया विवर्तन्ते । ते जीवा स्तेषां नानाविधानां त्रसस्थावराणां प्राणानां स्नेहमाहारयन्ति, ते जीवा आहारयन्ति पृथिवीशरीरं यावत् स्यात् । अपराण्यपि च खलु तासां त्रसस्थावरयोनिकानां पृथिवीनां यावत् सूर्यकान्तानां शरीराणि नानावर्णानि यावदाख्यातानि शेषास्त्रयः आलापका यथोदकानाम् ।सू०१९-६१॥

टीका—अनन्तरं तीर्थकृताऽपि जीवप्रकारा दर्शिताः, तथाहि-'अहावरं पुरक्खायं' अथाऽपरं पुराख्यातम् 'इहेगइया सत्ता' इहैकतये सत्त्वाः इह लोकेऽनेकप्रकारका जीवाः 'णाणाविहजोणिया' नानाविधयोनिकाः-विविधप्रकारकयोनिसमुत्पन्नाः सन्तः 'जाव कम्मणियाणेणं' यावत्कर्मनिदानेन-तत्र तत्र सम्पादित स्वकर्मप्रभावेण 'तत्थ वुक्कमा' तत्र व्युत्क्रमाः कर्मनिमित्तेन तत्रैव पृथिवीकाये समुत्पद्य स्थितिमवाप्य वर्धमानाः 'णाणाविहाणं' नानाविधानाम् 'तसथावराणं पाणाणं' त्रसस्थावराणां प्राणानाम्, 'सरीरेसु सचित्तेसु अचित्तेसु वा' सचित्तेषु अचित्तेषु वा शरीरेषु 'पुढवित्ताए सक्करत्ताए वालुयत्ताए' पृथिवीतया शर्करतया वालुकतया विवर्तन्ते उत्पद्यन्ते, तत्र शर्करा लघुप्रस्तरखण्डः, वालुका-'रेती' तिप्रसिद्धा-अयं भावः-कति जीवाः

'अहावरं पुरक्खायं' इत्यादि ।

टीकार्थ—तीर्थंकर भगवान् ने जीवों के अन्य प्रकार भी कहे हैं। इस लोक में नाना प्रकार की योनिवाले नाना प्रकार के जीव हैं। वे अपने कर्मों के कारण उन योनियों में आते हैं, वहां रहते हैं और वहां ही बढते हैं। विविध प्रकार के त्रस और स्थावर प्राणियों के सचित्त और अचित्त शरीरों में पृथ्वी रूप में शर्करा (पाषाण के छोटे खण्डों)

'અહાવરં પુરક્ખાયં' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—તીર્થંકર ભગવાને જીવોના બીજા પ્રકારો પણ કહ્યા છે. આ લોકમાં અનેક પ્રકારની યોનીવાળા અનેક જાતના જીવો છે, તેઓ પોતે કરેલા કર્મોને કારણે તે યોનિયોમાં આવે છે ત્યાં રહે છે અને વધે છે. અનેક પ્રકારના ત્રસ તથા સ્થાવર પ્રાણિયોના સચિત્ત અને અચિત્ત શરીરોમાં પૃથ્વીપણાથી શર્કરા-પત્થરના કકડા નાના નાના કકડાના રૂપથી તથા વાલુકા (રેત)ના

पूर्वकृतस्वकर्मोदयात् त्रसस्थावरप्राणिनां सचित्तेषु-अचित्तेषु वा शरीरेषु, तत्र-सचित्तेषु पृथिवीरूपेण तथा-दन्तिमस्तकेषु मुक्तारूपेण स्थावरवंशप्रभृतिषु मुक्ताफलरूपेण, एवमचित्तप्रस्तरादौ लवणरूपेण, तथा-नानाप्रकारकपृथिवीषु शर्करा वालुकासितालवणादिरूपेण उत्पद्यन्ते इति। 'इमाओ गाहाओ अणुगंतव्वाओ' प्रकृतविषये इमाः-वक्ष्यमाणा गाथा अनुगन्तव्याः। शास्त्रवर्णिता गाथा अनुगमनीयाः 'पुढवी य सक्करा' पृथिवी[1] च शर्करा[2] 'वालुया य उवले' वालुका[3] च उपलः[4]-पाषाणः 'सिलाय लोणूसे' शिला[5] च लवणः[6], तत्र लवणो लोकप्रसिद्धः, 'अयतउयतंबसीस रूप्पसुवण्णे य वइरे य' अयस्त्रपुताम्रशीशकरूप्यसुवर्णानि[7 8 9 10 11 12] च वज्राणि[13] च, तत्र अयः-लोहः, त्रपुः-रांगा। 'हरियाले हिंगुलए मणोसिला सासगंजणपवाले' हरितालं[14]

के रूप में तथा वालुका (रेत) के रूप में प्रसिद्ध है। कहने का भाव यह है कि कितनेक जीव पहले किये अपने कर्म के उदय से त्रस एवं स्थावर प्राणियों के सचित्त अथवा अचित्त शरीरों में अर्थात् सचित्त में पृथ्वी के रूप में तथा हाथी के मस्तक में मुक्ता के रूप से तथा स्थावर में वांस आदि में मोती के रूप में एवं अचित्त में-पत्थर में लवण रूप से (सेंधव) नाना प्रकार की पृथ्वीयों में शर्करा, वालुका लवण आदि रूप से उत्पन्न होते हैं। तथा इसी प्रकार के अन्य रूपों में उत्पन्न होते हैं। उन रूपों को जानने के लिए इन गाथाओं का अनुसरण करना चाहिए। शास्त्र में वर्णित वह गाथाएँ इस प्रकार हैं-

(१) पृथ्वी (२) शर्करा (३) वालुका (४) उपल (पाषाण) (५) शिला (६) लवण-ऊष (खारी) (७) लोहा (८) रांगा (९) तांबा (१०) शीशा

રૂપે પ્રસિદ્ધ છે કહેવાનો આશય એ છે કે—કેટલાક જીવો પહેલાં કરેલા પોતાના કર્મના ઉદયથી ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણિયોના સચિત્ત અથવા અચિત્ત શરીરોમા અર્થાત્ સચિત્તમાં પૃથ્વીના રૂપે તથા હાથીના માથામાં મોતીના રૂપે તથા સ્થાવરમાં વાંસ વિગેરેમાં મોતી રૂપે એવં અચિત્તમાં પત્થરમાં લવણ રૂપે (સીંધાલુણ) અનેક પ્રકારેની પૃથ્વીયોમાં શર્કરા, વાલુકા, લવણ વિગેરે રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે તથા આવા પ્રકારના બીજા રૂપોમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે રૂપોને જાણવા માટે આ ગાથાઓનું અનુસરણ કરવું જોઈએ

શાસ્ત્રમા વર્ણવેલ તે ગાથાઓ આ પ્રમાણે છે—(૧) પૃથ્વી (૨) શર્કરા (૩) વાલુકા (૪) ઉપલ-પાષાણ (૫) શિલા (૬) લવણ-ઉષ (ખાર)

हिङ्गुलकं मनःशिला, शशकाञ्जने इमौ रत्नविशेषौ, प्रवालो विद्रुमः, 'अब्भपडलब्भवालुयबायरकाए, अभ्रपटलाभ्रवालुकाबादरकायः, तत्र-अभ्रपटलं गगनस्य जलावसायः अभ्रवालुका तु जलावसाययुक्ता धूलि', बादरकायः पृथिवीभेदः, 'मणिविहाणा' मणिविधानाः 'गोमेज्जए य रयए अंके फलिहे य लोहियक्खेय' गोमेदकं च रजतमङ्कं स्फटिकश्च लोहिताख्यश्च, 'मरगयमसारगल्ले भुयमोयगइंदणीले य' मरकतो मसारगल्लो भुजमोचकमिन्द्रनीलश्च। 'चंदणगेरुयहंसगब्भपुलए सोगंधिए य बोद्धव्वे' चन्दनगेरुकहंसगर्भपुलाकं सौगन्धिकं च बोद्धव्यम्। 'चंदप्पभ-वेरुलिए-जलकंते-सूरकंते य' चन्द्रप्रभं-वैडूर्य-जलकान्तः-सूर्यकान्तश्च। उपर्युक्तगाथासु ये ये-उक्तास्तेभ्य आरभ्य सूर्यकान्तपर्यन्तयोनिषु समुत्पन्नाः समुत्पत्स्यमानाश्च ते ते पृथिवीजीवाः। 'एयाओ एएसु

(११) चांदी (१२) स्वर्ण (१३) वज्र (१४) हरताल (१५) हिंगुलक (१६) मैनसिल (१७) शासक (१८) अंजन (१९) प्रवाल (२०) अभ्रपटल (आकाश का जलावसाय) (२१) अभ्रवालुका जलावसाय से युक्त धूल (ये बादर पृथ्वीकाय के भेद हैं) अब मणियों के भेद कहते हैं (२२) गोमेद (२३) रजत (२४) अंक (२५) स्फटिक (२६) लोहिताक्ष (२७) मरकत (२८) मसारगल्ल (२९) भुजपरिमोचक (३०) इन्द्रनील (३१) चन्दन (३२) गेरुक (३३) हंसगर्भ (३४) पुलाक (३५) सौगंधिक (३६) चन्द्रप्रभ (३७) वैडूर्य (३८) जलकान्त और (३९) सूर्यकान्त, ये सब मणियों के प्रकार हैं।

(૭) લોઢું (૮) રાંગુ (૯) તાંબુ (૧૦) શીસુ (૧૧) ચાંદી (૧૨) સ્વર્ણ (૧૩) વજ્ર (૧૪) હરતાળ (૧૫) હિંગળોક (૧૬) મૈનસિલ (૧૭) શાસક (૧૮) અંજન (૧૯) પ્રવાલ (૨૦) અભ્રપટલ (આકાશના જલાવસાય) (૨૧) અભ્રવાલુકા જલાવસાયથી યુક્ત ધૂળ (આ બાદર પૃથ્વીકાયના ભેદો છે. હવે મણિયોના ભેદો કહેવામાં આવે છે. (૨૨)ગોમેદ (૨૩) રજત (૨૪) અંક (૨૫) સ્ફટિક (૨૬) લોહિતાક્ષ (૨૭) મરકત (૨૮) મસાર ગલ્લ (૨૯) ભુજ પરિમોચક (૩૦) ઇન્દ્ર નીલ (૩૧) ચંદન (૩૨) ગેરૂક (૩૩) હંસગર્ભ (૩૪) પુલાક (૩૫) સૌગંધિક (૩૬) ચન્દ્રપ્રભ (૩૭) વૈડૂર્ય (૩૮) જલકાંત અને (૩૯) સૂર્યકાંત આ બધા મણિયોના પ્રકારો છે.

भणियव्वाओ गाहाओ जाव सूरकंतत्ताए विउट्टंति' एतेषु भणितव्या एता गाथाः यावत्सूर्यकान्ततया विवर्त्तन्ते, तत्र गोमेद्यकं-रत्नविशेषः, रजतम्-'चान्दीति' लोकप्रसिद्धम्, अङ्को रत्नविशेषः, एवं सूर्यकान्ताः सर्वेऽपि रत्नविशेषा ज्ञातव्याः। ते जीवा स्तत्तद्योनिषु समुत्पद्यन्ते 'ते जीवा तेसिं णाणाविहाणं तसथावराणं पाणाणं सिणेहमाहारेति' ते जीवा स्तेषां नानाविधानां त्रसस्थावराणां जीवानां स्नेहमाहारयन्ति। 'ते जीवा आहारेंति पुढवीसरीरं जाव संतं' ते जीवा आहारयन्ति पृथिवीशरीरं यावत् स्यात्। 'अवरे वि य णं तेसिं तसथावरजोणियाणं पुढवीणं जाव सूरकंताणं' अपराण्यपि खलु तेषां त्रसस्थावरयोनिकानां पृथिवीनाम् यावत्सूर्यकान्तानाम्। 'सरीरा' शरीराणि 'णाणावण्णा जाव मक्खायं' नानावर्णानि यावदाख्यातानि सेसा तिण्णि आलावगा जहा उदगाणं' शेषास्त्रय आलापकाः, यथोदकानाम्-पृथिवीकायाः१, पृथिवीयोनिकपृथिवीकायाः२, पृथिवीयोनिकत्रसकायाः३, उदकवत् त्रय आलापकाः वेदितव्याः ॥१९-६१॥

मूलम्-अहावरं पुरक्खायं सव्वे पाणा सव्वे भूया सव्वे जीवा सव्वे सत्ता णाणाविहजोणिया णाणाविहसंभवा णाणाविह वुक्कमा सरीरजोणिया सरीरसंभवा सरीरवुक्कमा सरीराहारा कम्मोवगा कम्मनियाणा कम्मगइया कम्मठिइया कम्मणा चेव विप्परियासमुवेंति। से एवमायाणाहि से एवमायाणित्ता आहारगुत्ते सहिए समिए सया जए त्ति बेमि ॥सू० २०॥

॥ बियसुयक्खंधस्स आहारपरिण्णा णाम तईयमज्झयणं समत्तं॥

इन गाथाओं में जिनका उल्लेख किया गया है, इन सब सूर्यकान्त पर्यन्त योनियों में उत्पन्न होनेवाले जीव पृथ्वीकाय हैं। वे जीव नाना प्रकार के त्रस और स्थावर जीवों के स्नेह का आहार करते हैं। वे पृथ्वीकाय आदि का भी आहार करते हैं। उन त्रस स्थावरयोनिक पृथ्वी जीवों के अन्य भी नाना वर्ण रस गंध स्पर्श वाले शरीर कहे गए हैं, उन्हीं के अनुसार जानना चाहिए ॥१९॥

આ ગાથાઓમાં જેઓનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવેલ છે. તે બધા સૂર્યકાન્ત સુધીની યોનિયોમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા જીવો પૃથ્વીકાય છે. તે જીવો અનેક પ્રકારના ત્રસ અને સ્થાવર જીવોના સ્નેહનો આહાર કરે છે તેઓ પૃથ્વીકાય વિગેરેનો પણ આહાર કરે છે. તે ત્રસ સ્થાવર યોનિવાળા પૃથ્વીકાય જીવોના બીજા પણ અનેક વર્ણ, ગંધ, રસ, અને સ્પર્શવાળા શરીરો કહ્યા છે. તે પ્રમાણે સમજવા. ॥સૂ૦ ૧૯॥

छाया—अथाऽपरं पुराख्यातम्, सर्वे प्राणाः सर्वाणि भूतानि सर्वे जीवाः सर्वे सत्त्वाः, नानाविधयोनिकाः नानाविधसम्भवाः नानाविधव्युत्क्रमाः, शरीरयोनिकाः शरीरसम्भवाः शरीरव्युत्क्रमाः शरीराहाराः कर्मोपगाः कर्मनिदानाः कर्मगतिकाः कर्मस्थितिकाः कर्मणा चैव विपर्यासमुपयन्ति । तदेवं जानीहि, तदेवं ज्ञात्वा आहारगुप्तः सहितः समितः सदा यतः इतिब्रवीमि ॥सू०२०॥

॥ द्वितीयश्रुतस्कन्धस्य आहारपरिज्ञानाम तृतीयमध्ययनं समाप्तम् ॥

टीका-अतः परं शास्त्रकारोऽध्ययनार्थमुपसंहरन् सामान्यरूपेण सर्वप्राणिनामवस्थां दर्शयित्वा साधुभिः संयमपरिपालने मनोविधेयमिति दर्शयति-'अहावरं' पुरक्खायं' अथाऽपरं पुराख्यातम्-तीर्थकरेणापरमपि वस्तु पुरा प्रतिपादितम् । 'सव्वे पाणा' सर्वे प्राणाः-प्राणिनः, 'सव्वे भूया' सर्वाणि भूतानि 'सव्वे जीवा' सर्वे जीवाः 'सव्वे सत्ता' सर्वे सत्त्वाः 'णाणाविहजोणिया' नानाविधयोनिकाः-अनेकप्रकारकयोनिसमुद्भवाः, 'णाणाविहसंभवा' नानाविधसम्भवाः अनेकप्रकारकयोनिषु स्थिताः, वर्तमानाः 'णाणाविहवुक्कमा' नानाविधव्युत्क्रमाः, इहलोके ये केचन जीवाः, अनेकप्रकारकयोनिषु समुपद्यन्ते-तिष्ठन्ति-वर्द्धन्ते च । 'सरीरजोणिया' शरीरयोनिकाः-शरीरमेव योनिः-उत्पत्तिस्थानं येषां ते तथा-शरीरोत्पन्नाः-लिक्षायूकादयः । तथा-'सरीरसंभवा' शरीरसम्भवाः-शरीर एव स्थिताः

'अहावरं पुरक्खायं' इत्यादि ।

टीकार्थ—शास्त्रकार अब अध्ययन के अर्थ का उपसंहार करते हुए सामान्य रूप से सभी प्राणियों की दशा का वर्णन करवाकर यह कहते हैं कि साधुओं को संयम का पालन करने में मन लगाना चाहिए।

तीर्थंकर भगवान् ने पूर्वकाल में अन्य वस्तु भी कही है। संसार के सभी प्राणी, सर्व भूत, सर्व जीव और सर्व सत्त्व अनेक प्रकार की योनियों में उत्पन्न होते हैं, अनेक प्रकार की योनियों में स्थित हैं और अनेक प्रकार की योनियों में वृद्धि को प्राप्त होते हैं। इन में लीख जूं

'અહાવરં પુરક્ખાયં' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—શાસ્ત્રકાર હવે અધ્યયનના અર્થનો ઉપસંહાર કરતાં સામાન્ય પણાથી પણ પ્રાણિયોની દશાનું વર્ણન કરાવીને એ કહે છે કે—સાધુઓએ સંયમનું પાલન કરવામાં મન લગાવવું જોઈએ.

તીર્થંકર ભગવાને પૂર્વકાળમાં અન્ય વિષય સંબંધી પણ કથન કરેલ છે. સંસારના સઘળા પ્રાણિયો, સઘળા ભૂતો સઘળા જીવો અને સઘળા સત્વો અનેક પ્રકારની યોનિયોમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને પ્રકારની યોનિયોમાં સ્થિત રહે છે. અને અનેક પ્રકારની યોનિયોમાં વધે છે તેમાં લીખ,

शरीरादेव जायमानाः, 'सरीरवुक्कमा' शरीरव्युत्क्रमाः-शरीरे एव परिवर्धमाना भवन्तो दृश्यन्ते। 'सरीराहारा' शरीराहाराः-मनुष्यादिशरीरस्यैवाऽऽहारं कुर्वन्ति। 'कम्मोवगा' कर्मोपगाः- स्वस्वकर्मवशगाः 'कम्मणियाणा' कर्मनिदानाः-कर्मैव निदानमादिकारणं येषां ते तथा-कर्माऽऽत्महेतुमासाद्य तत्र तत्र जायन्ते, 'कम्मगइया' कर्मगतिकाः-कर्माऽनुसारगतियुक्ताः, 'कम्मट्ठिइया' कर्मस्थितिकाः-कर्माऽनुसारस्थितिमन्तः 'कम्मणा चेव विप्परियासमुवेंति' कर्मणा चैव विपर्यासम्-अनेकविधगतिमुपयन्ति। 'से एवमायाणाहि' तदेवं जानीहि जीवाः कर्मपराधीनाः कालाऽधीना भवन्ति। 'से एवमायाणित्ता' तदेवं ज्ञात्वा 'आहारगुत्ते' आहारगुप्तः-सदोषाहारान्निवृत्तो भव, 'सहिए' सहितः-निरवद्याहारयुक्तो भव 'समिए' समितः-पञ्च समितिसमितो भव 'सया जए' सदा यतः-संयमे यतनावान् भव. 'त्ति बेमि' इति ब्रवीमि, सुधर्मस्वामी जम्बूस्वामिनं कथयति-हे शिष्य! एवमेव यथोक्तं मया जीवविषये आहारादिकं कर्मस्वरूप त्वं जानीहि, ज्ञात्वा च

आदि शरीरयोनिक हैं अर्थात् शरीर में उत्पन्न होते हैं, शरीर में स्थित होते हैं और शरीर में ही बढते देखे जाते हैं। वे मनुष्य आदि के शरीर का ही आहार करते हैं। अपने अपने कर्म के वशीभूत हैं। कर्म ही उनका आदि कारण है। कर्म के अनुसार उनकी गति होती है, कर्म के अनुसार स्थिति होती है और कर्म से ही उनमें उलटफेर होता है। अतएव यह समझो कि संसार के समस्त प्राणी कर्म के अधीन हैं। ऐसा जानकर सदोष आहार से निवृत्त होओ, निर्दोष आहार से युक्त होओ, समितियों से समित तथा सदैव संयम में यातनावान् बनो।

'त्ति बेमि' सुधर्मा स्वामी जम्बू स्वामी से कहते हैं-हे शिष्य! जीव के आहार आदि के विषय में तथा कर्म स्वरूप के विषय में मैंने जो कहा

જૂ વિગેરે શરીર સંબંધી યોનિવાળા છે, અર્થાત્ શરીરમાં ઉત્પન્ન થાય છે શરીરમાં સ્થિત હોય છે, અને શરીરમાં જ વધતા દેખાય છે તે મનુષ્ય વિગેરેના શરીરોનો જ આહાર કરે છે. પોત પોતાના કર્મને વશ થયેલા છે કર્મજ તેઓનું આદિકારણ છે કર્મ પ્રમાણે તેઓની ગતિ થાય છે. કર્મ પ્રમાણે જ સ્થિતિ હોય છે અને કર્મથી તેઓમાં ઉલટ પાલટ થાય છે. તેથી જ એમ સમજવું કે-જગતના સઘળા પ્રાણિયો કર્મને જ આધીન છે, આ પ્રમાણે સમજીને સદોષ-દોષવાળા આહારથી નિવૃત્ત થવું નિર્દોષ આહારથી યુક્ત થવું. સમિતિયોથી સમિત તથા હમેશાં સંયમમાં યતનાવાન્ બનો.

'ત્તિ બેમિ' સુધર્મસ્વામી જમ્બૂસ્વામીને કહે છે કે-હે શિષ્ય! જીવના આહાર વિગેરેના સંબંધમાં તથા કર્મના સ્વરૂપના સંબંધમાં મેં જે કથન કર્યું

आहारसमितिगुप्त्यादिभिर्युक्तः सदा संयमपरिपालने प्रयत्नवान् भवेति कथयामि। सर्वेऽमी प्राणिनो बद्धैः कर्मभिरायत्ताः आसाद्याऽऽसाद्य तत्तच्छरीरं तस्मिन् शरीरे भवन्ति तिष्ठन्ति वर्द्धन्ते च पौनःपुन्येन शरीरमाहरन्तः सावद्यकर्मणा पापं सञ्चित्य भ्रमन्ति संसारचक्रमितस्ततः। अतः सावद्यं कर्माऽनुष्ठानं जहीहि, संयमं पालय। एष उपदेशः शास्त्राज्ञानुशासन च तीर्थकृताम्। 'वियसुयक्खंधस्स' द्वितीयश्रुतस्कन्धस्य 'आहारपरिण्णाणामं' आहारपरिज्ञानाम 'तईयमज्झयणं समत्तं' तृतीयमध्ययनं समाप्तम् ॥सू०२०॥

इति श्री-विश्वविख्यातजगद्वल्लभादिपदभूषितबालब्रह्मचारि - 'जैनाचार्य' पूज्यश्री-घासीलालव्रतिविरचितायां श्री सूत्रकृताङ्गसूत्रस्य "समयार्थबोधिन्याख्यया" व्याख्यया समलङ्कृतम् द्वितीयश्रुतस्कन्धीयाऽऽहारपरिज्ञानाम तृतीयाऽध्ययनं समाप्तम् ॥

है, उसे जानो और जान कर आहार संबंधी समिति से युक्त तथा गुप्ति आदि से सम्पन्न होकर सदा संयम पालन में प्रयत्नवान् बनो। यही मैं कहता हूं। सभी प्राणी कर्मों के अधीन हैं और विभिन्न शरीरों को प्राप्त करके उनमें उत्पन्न होते, स्थित रहते और बढते हैं। वे वारवार शरीर धारण करके पापमय कृत्य करते हैं, पापों का संचय करते हैं और संसार अटवी में परिभ्रमण करते हैं। अतएव सावद्य कर्मों को तज दो और साधु दीक्षा को धारण करके, आहार शुद्धि से युक्त तथा शुद्ध और बुद्ध बनकर संयमपालन संबंधी अन्तराय को दूर करो। यही तीर्थंकरो का उपदेश है, यही शास्त्राज्ञा हैं और यही अनुशासन हैं ॥२०॥

॥ दूसरा श्रुतस्कन्ध का तीसरा अध्ययन समाप्त ॥

છે. તેને સમજો અને સમજીને આહાર સમિતિથી યુક્ત તથા ગુપ્તિ વિગેરેથી યુક્ત થઈને સદા સંયમ પાલન કરવામાં પ્રયત્નવાન્ બનો, એજ હું કહું છું.

સઘળા પ્રાણિયો કર્મને જ અધીન છે અને જૂદા જૂદા શરીરોને પ્રાપ્ત કરીને તેમાં ઉત્પન્ન થાય છે. સ્થિત રહે છે. અને વધે છે. તેઓ વારંવાર શરીરને ધારણ કરીને પાપ મય કૃત્યો કરે છે. પાપોનો સંગ્રહ કરે છે અને સંસાર રૂપી જંગલમાં ભટકતા રહે છે તેથી જ સાવદ્ય કર્મોનો ત્યાગ કરવો. અને સાધુ દીક્ષાને ધારણ કરીને આહાર શુદ્ધિથી યુક્ત તથા શુદ્ધ અને બુદ્ધ બનીને સંયમ પાલન સંબંધી અંતરાયને દૂર કરો. એજ તીર્થંકરોનો ઉપદેશ છે. એજ પ્રમાણે શાસ્ત્રની આજ્ઞા છે અને એજ અનુશાસન છે. ॥સૂ૦૨૦॥

॥ બીજા શ્રુતસ્કંધનું ત્રીજું અધ્યયન સમાપ્ત ॥૨-૩॥

अथ चतुर्थमध्ययनं प्रारभ्यते-

तृतीयाऽध्ययनाऽन्ते-'आहारविशुद्धिः कर्त्तव्या' इत्युपदिष्टम्। आहारविशुद्धया श्रेयःप्राप्तिः तदभावे चाऽनर्थप्राप्तिः, इति-अन्वयव्यतिरेकाभ्यां साधनभूताया आहारविशुद्धेः श्रेयः प्राप्तिकारणतां ज्ञात्वा श्रेयसोऽर्थिभिराहारगुप्तिः कर्त्तव्या। परन्तु-आहारविशुद्धिर्न प्रत्याख्यानमन्तरेण सम्भवति, अत आहारविशुद्धेः कारणभूतप्रत्याख्यानोपदेशाय चतुर्थाऽध्ययनस्य प्रारम्भो भवति।

मूलम्-सुयं मे आउसं तेणं भगवया एवमक्खायं। इह खलु पच्चक्खाणकिरिया णामज्झयणे तस्स णं अयमट्ठे पण्णत्ते। आया अपच्चक्खाणी यावि भवइ। आया अकिरिया कुसले यावि भवइ। आया मिच्छा संठिए यावि भवइ, आया एगंतदंडे यावि भवइ, आया एगंतबाले यावि भवइ, आया एगंत-

---

चतुर्थ अध्ययन का प्रारंभ

तीसरे अध्ययन के अन्त में आहार शुद्धि का उपदेश दिया गया है। आहार शुद्धि से कल्याण की प्राप्ति होती है और उसके अभाव में अनर्थ की प्राप्ति होती है। इस प्रकार अन्वय और व्यतिरेक के द्वारा आहार विशुद्धि श्रेयस् का कारण है। ऐसा जानकर श्रेयस् (कल्याण) के अभिलाषी पुरुषों को आहार गुप्ति का सेवन करना चाहिए। परन्तु आहार की विशुद्धि प्रत्याख्यान के बिना संभवित नहीं है, अतएव आहारशुद्धि के कारणभूत प्रत्याख्यान क्रिया का उपदेश देने के लिए चौथे अध्ययन का आरंभ किया जाता है-'सुयं मे आउसं तेणं' इत्यादि।

ચોથા અધ્યયનનો પ્રારંભ—

ત્રીજા અધ્યયનના અંતમાં આહાર શુદ્ધિનો ઉપદેશ આપેલ છે. આહાર શુદ્ધિથી કલ્યાણની પ્રાપ્તિ થાય છે અને તેના અભાવમાં અનર્થ થાય છે. આ રીતે અન્વય અને વ્યતિરેક દ્વારા આહાર વિશુદ્ધિ કલ્યાણનું કારણ છે. એ પ્રમાણે જાણીને કલ્યાણની ઇચ્છા રાખવા વાળા પુરૂષોએ આહાર ગુપ્તિનું સેવન કરવું જોઇએ પરંતુ આહારની વિશુદ્ધિ પ્રત્યાખ્યાન વિના સંભવતી નથી. તેથી જ આહારશુદ્ધિના કારણ ભૂત પ્રત્યાખ્યાન ક્રિયાનો ઉપદેશ આપવા માટે આ ચોથા અધ્યયનનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે.—આ અધ્યયનનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણ છે. 'सुयं मे आउसं तेणं' ઇત્યાદિ.

सुत्ते यावि भवइ, आया अवियारमणवयणकायवक्के यावि भवइ, आया अप्पाडिहयअपच्चक्खायपावकम्मे यावि भवइ, एस खलु भगवया अक्खाए असंजए अविरए अप्पाडिहयअपच्चक्खायपावकम्मे सकिरिए असंवुडे एगंतदंडे एगंतबाले एगंतसुत्ते से बाले अवियारमणवयणकायवक्के सुविणमवि ण पस्सइ पावे य से कम्मे कज्जइ ॥सू० १-६३॥

छाया--श्रुतं मया-आयुष्मन् तेन भगवता एवमाख्यातम्। इह खलु प्रत्याख्यानक्रियानामाऽध्ययनं तस्य च अयमर्थः प्रज्ञप्तः। आत्मा अप्रत्याख्यानी अपि भवति, आत्माऽक्रियाकुशलश्चापि भवति, आत्मा मिथ्यासंस्थितश्चाऽपि भवति, आत्मा एकान्तदण्डश्चापि भवति, आत्मा-एकान्तबालश्चाऽपि भवति, आत्मा-एकान्त सुप्तश्चाऽपि भवति, आत्माऽ-विचारमनोवचनकायवाक्यश्चाऽपि भवति, आत्माऽप्रतिहताऽप्रत्याख्यातपापकर्मा चाऽपि भवति। एष खलु भगवता आख्यातोऽसंयतोऽविरतोऽप्रतिहताऽप्रत्याख्यातपापकर्मा सक्रियोऽसंवृत एकान्तदण्ड एकान्तबाल एकान्तसुप्तः। स बालोऽविचारमनोवचनकायवाक्यः स्वप्नमपि न पश्यति, पापं च स कर्म करोति ॥सू०१-६३॥

टीका--'मे' मया 'आउसं' हे आयुष्मन् जम्बू! 'तेणं भगवया' तेन भगवता तीर्थंकरेण श्रीमहावीरस्वामिना 'एवमक्खायं' एवम् वक्ष्यमाणं वचः आख्यातम्-प्रतिपादितमिति 'सुयं' श्रुतम्-श्रवणविषयीकृतम् तदेवाहं भवते कथयामि। तथाहि-'इह खलु पच्चक्खाणकिरियाणामज्झयणं' इह खलु-जिनशासने प्रत्याख्यानक्रियानामाऽध्ययनम् 'तस्स णं अयमट्ठे पण्णत्ते' तस्य-क्रियानामाऽध्य-

---

टीकार्थ--सुधर्मा स्वामी जम्बू स्वामी से कहते हैं, हे आयुष्मन् जम्बू! तीर्थंकर भगवान् श्रीमहावीरस्वामी ने ऐसा प्रतिपादन किया है, मैंने सुना है। वही मैं तुम से कहता हूं। जिनशासन में प्रत्याख्यान क्रिया नामक अध्ययन कहा गया है। उस अध्ययन में यह अर्थ प्रति-

---

ટીકાર્થ—સુધર્મા સ્વામી જંબૂ સ્વામીને કહે છે—હે જમ્બૂ તીર્થંકર ભગવાન્ શ્રી મહાવીર સ્વામીએ આ પ્રમાણેનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. તે મે સાંભળ્યું છે, એજ હું તમોને કહું છું. આ જીનશાસનમાં પ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા નામનું અધ્યયન કહેલ છે તે અધ્યયનમાં આ પ્રમાણેનો અર્થ પ્રતિપાદન કરેલ છે. -આત્મા પ્રત્યાખ્યાની પણ હોય છે, અર્થાત્ આત્મા પોતાના અનાદિ વિકૃત

पनस्य 'णमिति वाक्यालङ्कारे' अयमर्थः कथितः 'आया अपच्चक्खाणी यावि भवइ' आत्माऽप्रत्याख्यानी चापि भवति-आत्मा स्वभावत एवाऽप्रत्याख्यानी भवति अनादिस्वभाववत्त्वाद् अपि शब्दात् प्रत्याख्यान्यपि भवति उक्तहेतौ मूले जीव-बोधनाय जीव इति पदमप्रयुज्य-आत्मेति कथनं साभिप्रायम्। सोऽयमभिप्रायः प्राणधारणात् जीव इति कथ्यते, अतति-सततं भवाद्भवान्तरं गच्छतीत्यात्मा, तथा चाऽऽत्मेति पदं प्रयुज्य अयमर्थो दर्शितः। यस्सावद्यकर्माण्यपरित्यजन् कर्म-बलात् सर्वदैव गमनशीलो न तु कथमपि महता कालेनाऽपि शान्ति प्राप्नोति। किन्तु-सर्वदैवेतस्ततः परिभ्रमति, 'आया अकिरिया कुसले यावि भवइ' आत्मा-

---

पादित किया गया है-आत्मा अप्रत्याख्यानी भी होता है। अर्थात् आत्मा अपने अनादि विकृत स्वभाव से ही अप्रत्याख्यानी है। यहां मूल में 'भी' शब्द का प्रयोग यह सूचित करता है कि कोई कोई आत्मा प्रत्याख्यानी भी होता है।

मूलपाठ में 'जीव' का बोध कराने के लिए 'जीव' शब्द का प्रयोग न करके 'आत्मा' शब्द का जो प्रयोग किया गया है। उसका विशेष अभिप्राय इस प्रकार है-प्राणों को धारण करने के कारण जीव कहा जाता है और जो एक भव से दूसरे भव में गमन करता रहता है, वह आत्मा कहलाता है यहां 'आत्मा' शब्द का प्रयोग करके यह अर्थ प्रकट किया गया है कि सावद्य कृत्यों को न त्याग करके कर्म के वह वशवर्त्ती होकर जो सर्वदा गमनशील है, दीर्घकाल व्यतीत हो जाने पर भी जिसे शान्ति नहीं मिली है, जो सदा इधर उधर भटकता फिरता है, वह आत्मा अप्रत्याख्यानी होता है।

સ્વભાવથી જ અપ્રત્યાખ્યાની છે અહિયા મૂળમાં 'भी' શબ્દનો પ્રયોગ એ સૂચવે છે કે-કોઇ કોઇ આત્મા પ્રત્યાખ્યાની પણ હોય છે તેમ સમજવું

મૂલ પાઠમાં 'जीव' નો બોધ કરાવવા માટે 'જીવ' શબ્દનો પ્રયોગ ન કરતાં 'આત્મા' શબ્દનો જે પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે, તેનો વિશેષ અભિપ્રાય આ પ્રમાણે છે—પ્રાણોને ધારણ કરવાના કારણે જીવ કહેવાય છે. અને જે એક ભવથી બીજા ભવમાં ગમન કરતા રહે છે, તે આત્મા કહેવાય છે. અહિયાં 'આત્મા' શબ્દનો પ્રયોગ કરીને એ અર્થ પ્રગટ કરેલ છે કે-સાવદ્ય કૃત્યોનો ત્યાગ ન કરતાં કર્મને વશવર્તી થઇને જે હંમેશા ગમન શીલ છે, દીર્ઘકાળ વીતી જાય તો પણ જેને શાંતિ મળતી નથી જે હમ્મેશાં આમ તેમ ભટકતા ફરે છે, તે આત્મા અપ્રત્યાખ્યાની હોય છે.

ऽक्रियाकुशलश्चाऽपि, शुभक्रियां न करोति-तादृशोऽपि भवति। कश्चन-अपि शब्दाच्छुभक्रियाकारी अपि भवति। 'आया मिच्छासंठिए यावि भवइ' आत्मा मिथ्यासंस्थितश्चापि भवति मिथ्यादृष्टिरपि भवति जीव इत्यर्थः, अपि शब्दात् सम्यग्दृष्टिरपि, 'आया एगंतदंडे यावि भवइ' आत्मा एकान्तदण्डश्चाऽपि भवति, एकान्तदण्डको हिंसकः अपि शब्दादहिंसकः, 'आया एगंतवाले यावि भवइ' आत्मा एकान्तबालश्चाऽपि, भवति, एकान्ततोऽज्ञानी अपि शब्दात् ज्ञानी अपि भवति- 'आया एगंतसुत्ते यावि भवइ' आत्मा-एकान्तसुप्तश्च, अपि शब्दात् प्रतिबुद्धोऽपि, सुप्तवत् सुप्तः यथा द्रव्यसुप्तः पुरुषः शब्दादिविषयान् न जानाति तथैव भावसुप्त आत्मा हिताहितप्राप्तिपरिहारविकलश्च। 'आया अवियारमण-

आत्मा अक्रियाकुशल भी होता है अर्थात् कोई आत्मा ऐसा भी होता है जो शुभ क्रिया नहीं करता है। यहां पर भी 'भी' शब्द से यह सूचित किया है कि कोई आत्मा शुभ क्रियाकारी भी होता है।

आत्मा मिथ्यादृष्टि भी होता है और 'भी' शब्द से सम्यग्दृष्टि भी होता है। इसी प्रकार आत्मा एकान्तदण्डहिंसक भी होता है और 'भी' शब्द से कोई कोई अहिंसक भी होता है। आत्मा एकान्त बाल (अज्ञानी) भी होता है और 'भी' शब्द से ज्ञानी भी होता है। आत्मा एकान्ततः सुप्त भी होता है और कोई कोई प्रतिबुद्ध भी होता है। यहां सुप्त के समान जो हो वह सुप्त कहा गया है। जैसे द्रव्यनिद्रा से सुप्त पुरुष शब्दादि विषयों को नहीं जानता है, उसी प्रकार भाव से सुप्त पुरुष को हित की प्राप्ति और अहित के

આત્મા અક્રિયા કુશળ પણ હોય છે અર્થાત્ કોઈ આત્મા એવા પણ હોય છે. કે જે શુભક્રિયા કરતા નથી અહિયાં પણ 'ભી' શબ્દથી એ બતાવ્યું છે કે-કોઈ આત્મા ક્રિયાકારી પણ હોય છે.

આત્મા મિથ્યા દૃષ્ટિ પણ હોય છે. અને 'ભી' શબ્દથી સમ્યગ્દૃષ્ટિ પણ હોય છે. એજ પ્રમાણે આત્મા એકાન્ત દંડ હિંસક પણ હોય છે. અને 'ભી' શબ્દથી કોઇ કોઈ અહિંસક પણ હોય છે. આત્મા એકાન્ત બાલ (અજ્ઞાની) પણ હોય છે. અને 'ભી' શબ્દથી જ્ઞાની પણ હોય છે આત્મા એકાન્તતઃ સુપ્ત પણ હોય છે. અને કોઇ કોઇ પ્રતિબુદ્ધ પણ હોય છે. અહિયાં સુપ્ત સરખા જે હોય તેને સુપ્ત કહેલ છે. જેમ દ્રવ્ય નિદ્રાથી સુતેલા પુરૂષને શબ્દ વિગેરે વિષયોનું જ્ઞાન હોતું નથી. એજ પ્રમાણે ભાવથી સૂતેલા પુરૂષને હિતની પ્રાપ્તિ અને અહિતના પરિહાર-ત્યાગનું જ્ઞાન હોતું નથી. આત્મા

वयणकायवक्के यावि भवइ' आत्माऽविचारमनोवचनकायवाक्यश्चाऽपि भवति, तत्र मनोऽन्तःकरणम्, वाग्वाणी, कायो देहः, अर्थप्रतिपादकं पदसमूहात्मकं वाक्यमेकं सुबन्तं तिङन्तं वा तत्र विचाररहितः सन् आत्मा अविचारितमनोवाक् कायवाक्यो भवति-सावद्यनिरवद्यविचाररहितो भवति, अपि शब्दाद् विचारित मनोवाक्कायवाक्यश्चेति। 'आया अप्पडिहयअपच्चक्खायपावकम्मे यावि भवइ' आत्मा-अप्रतिहताऽप्रत्याख्यातपापकर्माऽपि भवति, प्रतिहतं-वर्तमानकाले स्थित्यनुभागह्रासेन नाशितं-प्रत्याख्यातं-पूर्वकृतातिचारनिन्दया भविष्यत्यकरणेन निराकृतं पापं कर्म येन स प्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा तद्भिन्नोऽप्रतिहताऽप्रत्याख्यातपापकर्मा, अपि शब्दात् प्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्माऽपि भवतीति।

परिहार का ज्ञान नहीं होता है। आत्मा अपने मन, वचन, काय और वाक्य का विना विचारे उपयोग करने वाला भी होता है। मन अर्थात् अन्तःकरण, वचन अर्थात् वाणी, काय अर्थात् देह। किसी अर्थ का प्रतिपादन करने वाला पदों का समूह वाक्य कहलाता है, कोई पद सुबन्त होता है, कोई तिङन्त होता है। तात्पर्य यह है कि प्रत्याख्यान से रहित आत्मा विचार हीन होता है। वह सावद्य एवं निरवद्य का विचार न करके मन, वचन, काय और वाक्य का प्रयोग करता है। आत्मा अपने पापकर्मों को प्रतिहत और प्रत्याख्यात नहीं भी करता है। वर्त्तमान काल में कर्म की स्थिति और अनुभाग को कम करके नष्ट करना प्रतिहत करना कहलाता है। पूर्वकृत अतिचार की निन्दा करना और भविष्य में उस पापकर्म को न करने का संकल्प करना प्रत्याख्यात

પોતાના મન. વચન, કાય, અને વાકયનો વગર વિચાર્યે ઉપયોગ કરવાવાળા પણ હોય છે. મન અર્થાત્ અંતઃકરણ, વચન અર્થાત્ વાણી કાય, અર્થાત્ દેહ કોઈ પણ અર્થનું પ્રતિપાદન કરવાવાળા પદોનો સમૂહ વાકય કહેવાય છે. કોઈ સુબન્ત પદ હોય છે. કોઈ તિઙન્ત પદ હોય છે.

તાત્પર્ય એ છે કે—પ્રત્યાખ્યાન વિનાનો આત્મા વિચાર વગરનો હોય છે. તે સાવદ્ય અને નિરવદ્યનો વિચાર ન કરતાં મન, વચન, કાય અને વાકયનો પ્રયોગ કરે છે. આત્મા પોતાના પાપકર્મોને પ્રતિહત અને પ્રત્યાખ્યાનથી પણ કરતા વર્તમાન કાળમાં કર્મની સ્થિતિ અને અનુભાગને કમ કરીને નાશ કરવું તે પ્રતિહત કરવું કહેવાય છે. પહેલાં કરેલા અતિચારની નિંદા કરવી અને ભવિષ્યમાં તે પાપકર્મને ન કરવાનો સંકલ્પ કરવો તે

'एम खलु भगवया अक्खाए असंजए अविरए अप्पडिहयअपच्चक्खायपावकम्मे सकिरिए असंवुडे एगंतदंडे एगंतबाले एगंतसुत्ते' एष खलु भगवता-आख्यातः असंयतोऽविरतो प्रतिहताऽप्रत्याख्यातपापकर्मा सक्रियोऽसंवृतः एकान्तदण्डः एकान्तबालः एकान्तसुप्तः, तत्र असंयतः-वर्त्तमानकालीनसावद्यानुष्ठानप्रवृत्तः-अविरतः-अतीतानागतपापात् अनिवृत्तः, अप्रतिहताऽप्रत्याख्यातपापकर्मा पापकर्मनिरतः सक्रियः सावद्यक्रियावान् असंवृतः-आस्रवत्कर्मनिरोधकव्यापाररहितः। एकान्तदण्डकः-हिंसकः एकान्तबालः-एकान्तऽज्ञानी एकान्तसुप्तः-सुप्तवत् सुप्तः, एतादृशो जीवो यथोक्तविशेषणविशिष्टः-एकान्तदण्ड इत्यादि

करना कहलाता है। 'भी' शब्द से यह सूचित किया गया है कि कोई कोई आत्मा पापकर्म को प्रतिहत और प्रत्याख्यान करने वाला भी होता है।

इस प्रकार जो आत्मा प्रत्याख्यानी नहीं है, उसे भगवान् ने असंयत, अविरत अप्रतिहत अप्रत्याख्यातपापकर्मा, सक्रिय, असंवृत, एकान्तदण्ड, एकान्तबाल तथा एकान्त सुप्त कहा है। वर्त्तमानकाल में सावद्य कृत्यों में जो प्रवृत्ति कर रहा हो वह असंयत कहलाता है। अतीत और अनागत कालीन पाप से जो निवृत्त न हो वह अविरत कहा जाता है जो पापकर्म में रत है वह अप्रतिहत अप्रत्याख्यातपापकर्मा कहलाता है। जो सावद्य क्रिया से युक्त हो, वह सक्रिय है। जो आते हुए कर्मों को रोकने वाले व्यापार से रहित हो वह असंवृत कहलाता है। एकान्तदण्ड का अर्थ है हिंसक। एकान्तबाल अर्थात् अज्ञानी। एकान्त सुप्त की व्याख्या पहले की जा चुकी है।

પ્રત્યાખ્યાન કરવું કહેવાય છે. 'ભી' શબ્દથી એ સૂચિત કરેલ છે કે-કોઈ કોઇ આત્મા પાપકર્મને પ્રતિહત અને પ્રત્યાખ્યાત કરવવાળા પણ હોય છે

આ રીતે જે આત્મા પ્રત્યાખ્યાની નથી હોતા તેને ભગવાને અસંયત, અવિરત, અપ્રતિહત, અપ્રત્યાખ્યાત પાપકર્મા, સક્રિય, અસંવૃત, એકાન્ત દંડ, એકાન્ત બાલ તથા એકાન્ત સુપ્ત કહેલ છે વર્તમાન કાળમાં સાવદ્ય કૃત્યોમાં જે પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યા હોય તે અસંયત કહેવાય છે અતીત અને અનાગત કાળના પાપથી જે નિવૃત્ત ન હોય તે અવિરત કહેવાય છે જે પાપકર્મમાં રત છે, તે અપ્રતિહત અપ્રત્યાખ્યાત પાપકર્મા કહેવાય છે, જે સાવદ્ય ક્રિયાઓથી યુક્ત હોય તે સક્રિય છે. જે આવતા કર્મોને રોકવાવાળી પ્રવૃત્તિથી રહિત હોય તે અસંવૃત્ત કહેવાય છે. એકાન્તદંડનો અર્થ હિંસક એ પ્રમાણે છે એકાન્તબાળનો અર્થ અજ્ઞાની એ પ્રમાણે સમજવો. અને એકાંતસુપ્તની વ્યાખ્યા પહેલાં કરવામાં આવી ગઇ છે.

शब्दैराख्यातस्तीर्थकृता। 'से बाले अवियारमणवयणकायवक्के' स बालः अविचारमनोवचनकायवाक्यः-सोऽज्ञानी मनोवचनकायविचाररहितः-हिताऽहितप्राप्तिपरिहारविचाररहितः 'सुविणमवि ण पस्सइ' स्वप्नमपि न पश्यति, सद्ज्ञानरहितः श्रुतचारित्रलक्षणं धर्मं स्वप्नेऽपि न पश्यति, 'पावे य से कम्मे कज्जइ' पापं च कर्म तेन क्रियते-तत्र तेन बालेन पापं कर्म-प्राणातिपातादि क्रियते ॥सू०१।६२॥

मूलम्-तत्थ चोयए पन्नवगं एवं वयासी-असंतएणं मणेणं पावएणं असंतियाए वईए पावियाए असंतएणं काएणं पावएणं अहणंतस्स अमणक्खस्स अवियारमणवयणकायवक्कस्स सुविणमवि अपस्सओ पावकम्मे णो कज्जइ, कस्स णं तं हेउं? चोयए एवं बवीई-अन्नयरेणं मणेणं पावएणं मणवत्तिए पावे कम्मे कज्जइ, अन्नयरीए वईए पावियाए वतिवत्तिए पावे कम्मे कज्जइ, अन्नयरेणं काएणं पावएणं कायवत्तिए पावे कम्मे कज्जइ, हणंतस्स समणक्खस्स सवियारमणवयणकायवक्कस्स सुविणमवि पासओ एवं गुणजातीयस्स पावे कम्मे कज्जइ। पुणरवि चोयए एवं बवीइ तत्थ णं जे ते एवमाहंसु-असंतएणं मणेणं पावएणं असंतीयाए वईए पावियाए असं-

---

ऐसा अज्ञानी जीव मन वचन काय और वाक्य का विना विचारे प्रयोग करता है, हित की प्राप्ति और अहित के परिहार के विचार से रहित होता है। वह यथार्थ ज्ञान से रहित पुरुष स्वप्न में भी श्रुत-चारित्र धर्म को नहीं देखता। वह अज्ञानी पापकर्मों का संचय करता है और प्राणातिपात हिंसा आदि कृत्य करता है ॥१॥

એવા અજ્ઞાની જીવો મન, વચન, કાય અને વાકયનો પ્રયોગ વગર વિચાર્યે કરે છે. હિતની પ્રાપ્તિ અને અહિતના પરિહારના વિચારથી રહિત હોય છે. તે યથાર્થ જ્ઞાન વિનાનો પુરૂષ સ્વપ્નમાં પણ શ્રુત ચારિત્ર ધર્મને જોતા નથી તે અજ્ઞાની પાપ કર્મોનો સંચય કરે છે. અને પ્રાણાતિપાત-હિંસા વિગેરે કૃત્યો કરે છે. ॥સૂ૦ ૧॥

तएणं काएणं पावएणं अहणंतस्स अमणक्खस्स अवियारमण-वयणकायवक्कस्स सुविणमवि अपस्सओ पावे कम्मे कज्जइ, तत्थ णं जे ते एवमाहंसु मिच्छा ते एवमाहंसु।

तत्थ पन्नवए चोयगं एवं वयासी–तं सम्मं जं मए पुव्वं वुत्तं, असंतएणं मणेणं पावएणं असंतियाए वईए पावियाए असंतएणं काएणं पावएणं अहणंतस्स अमणक्खस्स अवियार-मणवयणकायवक्कस्स सुविणमवि अपस्सओ पावे कम्मे कज्जइ, तं सम्मं, कस्स णं हेउं?। आयरिए आह–तत्थ खलु भगवया छज्जीवणिकायहेऊ पण्णत्ता, तं जहा–पुढवीकाइया जाव तस-काइया, इच्चेएहिं छहिं जीवणिकाएहिं आया अप्पडिहयपच्च-क्खायपावकम्मे निच्चं पसढविउवायचित्तदंडे, तं जहा–पाणा-इवाए जाव परिग्गहे कोहे जाव मिच्छादंसणसल्ले।

आयरिए आह–तत्थ खलु भगवया वहए दिट्ठंते पण्णत्ते, से जहा णामए वहए सिया गाहावइस्स वा गाहा-वइपुत्तस्स वा रण्णो वा रायपुरिसस्स वा खणं लद्धूणं पविसि-स्सामि खणं लद्धूणं वहिस्सामि संपहारेमाणे से किं नुहु नाम से वहए तस्स गाहावइस्स वा गाहावइपुत्तस्स वा रण्णो वा रायपुरिस-स्स वा खणं लद्धूणं पविस्सामि खणं लद्धूणं वहिस्सामि पहारेमाणे दिया वा राओ वा सुत्ते वा जागरमाणे वा अमित्तभूए मिच्छा-संठिए निच्चं पसढविउवायचित्तदंडे भवइ?, एवं वियागरेमाणे समियाए वियागरे चोयए हंता भवइ। आयरिए आह–जहा से

वहए तस्स गाहावइस्स वा तस्स गाहावइपुत्तस्स वा रण्णो वा रायपुरिसस्स वा खणं लद्धूणं पविसिस्सामि खणं लद्धूणं वहिस्सामि त्ति पहारेमाणे दिया वा राओ वा सुत्ते वा जागरमाणे वा अमित्तभूए मिच्छासंठिए निच्चं पसढविउवायचित्तदंडे, एवमेव बाले वि सव्वेसिं पाणाणं जाव सव्वेसिं सत्ताणं दिया वा राओ वा सुत्ते वा जागरमाणे वा अमित्तभूए मिच्छासंठिए णिच्चं पसढविउवायवित्तदंडे, तं जहा—पाणाइवाए जाव मिच्छादंसणसल्ले, एवं खलु भगवया अक्खाए असंजए अविरए अप्पडिहयअपच्चक्खायपावकम्मे सकिरिए असंवुडे एगंतदंडे एगंतबाले एगंतसुत्ते यावि भवइ, से बाले अवियार-मणवयणकायवक्के सुविणमवि ण पस्सइ पावे य से कम्मे कज्जइ। जहा से वहए तस्स वा गाहावइस्स जाव तस्स वा रायपुरिसस्स पत्तेयं पत्तेयं चित्तसमादाए दिया वा राओ वा सुत्ते वा जागरमाणे वा अमित्तभूए मिच्छासंठिए निच्चं पसढविउ-वायचित्तदंडे भवइ, एवमेव बाले सव्वेसिं पाणाणं जाव सव्वेसिं सत्ताणं पत्तेयं पत्तेयं चित्तसमादाए दिया वा राओ वा सुत्ते वा जागरमाणे वा अमित्तभूए मिच्छासंठिए निच्चं पसढविउ-वायचित्तदंडे भवइ॥सू० २—६४॥

छाया—तत्र नोदकः प्रज्ञापकमेवमवादीत् असता मनसा पापकेन असत्या वाचा पापिकया असता कायेन पापकेन अघ्नतोऽमनस्कस्य अविचारमनोवचन-कायवाक्यस्य स्वप्नमप्यपश्यतः पापं कर्म न क्रियते। कस्य खलु हेतोः, नोदक एवं ब्रवीति–अन्यतरेण मनसा पापकेन मनःप्रत्ययिकं पापं कर्म क्रियते, अन्य-तरया वाचा पापिकया वाक्प्रत्ययिकं पापं कर्म क्रियते, अन्यतरेण कायेन पापकेन

कायप्रत्ययिकं पापं कर्म क्रियते, इतः समनस्कस्य सविचारमनोवचनकायवाक्यस्य स्वप्नमपि पश्यतः एवंगुणजातीयस्य पापं कर्म क्रियते। पुनरपि नोदकः एवं ब्रवीति तत्र खलु ये ते एवमाहुः असता मनसा पापकेन असत्या वाचा पापिकया असता कायेन पापकेन अहनतोऽमनस्कस्य अविचारमनोवचनकायवाक्यस्य स्वप्नमप्यपश्यतः पापं कर्म क्रियते। तत्र खलु ये ते एवमाहु र्मिथ्या ते एवमाहुः। तत्र प्रज्ञापको नोदकमेवमवादीत् तत्सम्यग् यन्मया पूर्वमुक्तम्–असता मनसा पापकेन असत्या वाचा पापिकया असता कायेन पापकेन अहनतोऽमनस्कस्य अविचारमनोवचनकायवाक्यस्य स्वप्नमप्यपश्यतः पापं कर्म क्रियते तत् सम्यक्, कस्य खलु हेतोः? –आचार्य आह तत्र खलु भगवता षड्जीवनिकायहेतवः प्रज्ञप्ताः तद्यथा–पृथिवीकायिका यावत् त्रसकायिकाः, इत्येतैः षड्भिर्जीवनिकायैरात्मा अप्रतिहताऽप्रत्याख्यातपापकर्मा नित्यं प्रशठव्यतिपातचित्तदण्डः तद्यथा–प्राणातिपाते यावत् परिग्रहे क्रोधे यावन्मिथ्यादर्शनशल्ये। आचार्य आह-तत्र भगवता वधकदृष्टान्तः प्रज्ञप्तः, तद्यथा नाम वधकः स्याद् गाथापतेर्वा गाथापतिपुत्रस्य वा राज्ञो वा राजपुरुषस्य वा, क्षणं लब्ध्वा प्रवेक्ष्यामि क्षणं लब्ध्वा हनिष्यामि इति सम्प्रधारयन् स किं नु नाम वधकः तस्य गाथापतेर्वा गाथापतिपुत्रस्य वा राज्ञो वा राजपुरुषस्य वा क्षणं लब्ध्वा प्रवेक्ष्यामि क्षणं लब्ध्वा हनिष्यामीति सम्प्रधारयन् दिवा वा रात्रौ वा सुप्तो वा जाग्रद्वा अमित्रभूतः मिथ्यासंस्थितः नित्यं प्रशठव्यतिपातचित्तदण्डो भवति? एवं व्यागीर्यमाणः समेत्य व्याग्रृणन्नोदकः हन्त,? भवति। आचार्य आह यथा स वधकः तस्य गाथापते र्वा गाथापतिपुत्रस्य वा राज्ञो वा राजपुरुषस्य वा क्षणं लब्ध्वा प्रवेक्ष्यामि क्षणं लब्ध्वा हनिष्यामीति सम्प्रधारयन् दिवा वा रात्रौ वा सुप्तो वा जाग्रत् वा अमित्रभूतः मिथ्यासंस्थितः नित्यं प्रशठव्यतिपातचित्तदण्डः, एवमेव बालोऽपि सर्वेषां प्राणानां यावत् सर्वेषां सत्त्वानां दिवा वा रात्रौ वा सुप्तो वा जाग्रद्वा अमित्रभूतः मिथ्यासंस्थितः नित्यं प्रशठव्यतिपातचित्तदण्डः। तद्यथा प्राणातिपाते यावन्मिथ्यादर्शनशल्ये, एवं खलु भगवता आख्यातः असंयतः अविरतः अप्रतिहताप्रत्याख्यातपापकर्मा सक्रियः असंवृतः एकान्तदण्डः एकान्तबालः एकान्तसुप्तश्चापि भवति, स बालः अविचारमनोवचनकायवाक्यः स्वप्नमपि न पश्यति पापञ्च कर्म क्रियते यथा स वधकस्तस्य वा गाथापतेर्यावत् तस्य वा राजपुरुषस्य प्रत्येकं प्रत्येकं चित्तं समादाय दिवा वा रात्रौ वा सुप्तो वा जाग्रद्वा अमित्रभूतो मिथ्यासंस्थितः नित्यं प्रशठव्यतिपातचित्तदण्डो भवति, एवमेव बालः सर्वेषां प्राणानां यावत् सर्वेषां सत्त्वानां प्रत्येकं प्रत्येकं चित्तं समादाय दिवा वा रात्रौ वा सुप्तो वा जाग्रद् वा अमित्रभूतः मिथ्यासंस्थितः नित्यं प्रशठव्यतिपातचित्तदण्डो भवति ॥सू० २–६४॥

टीका—'तत्थ' तत्र 'चोयए' नोदकः-प्रश्नकर्त्ता 'पन्नवगं' प्रज्ञापकमाचार्यम् 'एवं वयासी' एवमवादीत्-प्रश्नकर्त्ता आचार्यं पृच्छति-किं तद्ब्रवीति-तदेव-दर्शयति शास्त्रकारः-हे पूज्याचार्य ! 'असंतएणं' असता-अविद्यमानेनाऽप्रवृत्तेन अनेन 'मणेणं पावएणं' पापकेन मनसा 'असंतियाए वईए पावियाए' असत्या -अविद्यमानया पापिकया वाचा 'असंतएणं काएणं पावएणं' असता-अविद्यमानेन पापकेन कायेन 'अहणंतस्स अमणक्खस्स अवियारमणवयणकायवक्कस्स सुविणमवि अपस्सओ पावकम्मे णो कज्जइ' अघ्नतोऽमनस्कस्य-हिंसामकुर्वतो हिंसाविषयक-मनोव्यापाररहितस्य, अविचारमनोवचनकायवाक्यस्य-हिंसाविषयकमनोवचन-कायविचाररहितस्य स्वप्नमपि अपश्यतः स्वप्नावस्थायां कृतं कर्म नोपचयं याति तथैव स्पष्टविज्ञानवतः पापं कर्म न क्रियते पापं कर्म न बध्यते, पापसहितमनो-वचनकायरहितेन जीवादिहिंसामकुर्वता पुरुषेण पापं कर्म न बध्यते, पापसहित मनोवचनकायरहितेन जीवादिहिंसामकुर्वता पुरुषेण पापं कर्म कथमपि न सम्भवति,

---

'तत्थ चोयए' इत्यादि ।

टीकार्थ—प्रश्नकर्त्ता प्रज्ञापक आचार्य से कहता है, हे पूज्य आचार्य, जिसका मन पाप से युक्त नहीं है, जिसकी वाणी पापमय नहीं है और जिसकी काया पापयुक्त नहीं है, जो प्राणी का घात नहीं करता, जिस का मन वचन काय और वाक्य हिंसा के विचार से रहित है जो पापकरने का स्वप्न भी नहीं देखता अर्थात् जिसमें ज्ञान की थोड़ी-सी ही अव्यक्त मात्रा है, ऐसा प्राणी पापकर्म का बंध नहीं करता है। अर्थात् जिसका मन, वचन और काय पाप से रहित है और जो जीवहिंसा नहीं करता है, ऐसे पुरुष को किसी भी प्रकार पापकर्म का बन्ध नहीं होता है।

'તત્થ ચોયએ' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—પ્રશ્ન કર્તા પ્રજ્ઞાપક આચાર્યને કહે છે કે—હે પૂજ્ય આચાર્ય ! જેઓનુ મન પાપયુક્ત હોતું નથી. જેમની વાણી પાપમય નથી અને જેમની કાયા પાપયુક્ત નથી, જે પ્રાણીનો ઘાત કરતા નથી. જેનું મન, વચન, અને કાય હિંસાના વિચાર વિનાનું છે, જે પાપ કરવાનુ સ્વપ્ન પણ દેખતા નથી અર્થાત્ જેમાં જ્ઞાનની થોડી અવ્યક્ત માત્રા છે. એવા પ્રાણી પાપકર્મથી બંધાતા નથી. અર્થાત્ જેનું મન, વચન, અને કાયા પાપ વિનાના છે, અને જે જીવ-હિંસા કરતા નથી. એવો પુરૂષ કોઇ પણ પ્રકારના પાપકર્મનો બંધક થતો નથી.

सू० ५६

कस्मादेतादृशः पुरुषः पापं कर्म न करोति, तत्राह–'कस्स णं तं हेऊ' कस्य खलु हेतोः पापं न भवति, 'चोयए एवं बवीइ' नोदकः–प्रश्नकर्त्ता एवं ब्रवीति–तस्य कथं न पापं कर्म भवति तत्प्रति दर्शयति। 'अन्नयरेणं' अन्यतरेण 'मणेणं' मनसा 'पावएणं' पापकेन–पापयुक्तेन 'मणवत्तिए' मनःप्रत्ययिकं–मनःकारणकम् 'पावे कम्मे कज्जइ' पापं कर्म क्रियते–कर्माश्रवद्वारभूतेन मनसा तत्प्रत्ययिकं पापं कर्म सम्पादितं भवतीति भावः, तथा–'अन्नयरीए' अन्यतरया 'वईए' वाचा 'पावियाए' पापिकया 'वइवत्तिए' वाक्प्रत्ययिकम्–वचनकारणकम् 'पावे कम्मे कज्जइ' पापं कर्म क्रियते–कर्माश्रवद्वारभूतया वाचा–वचनेन वाक्कारणकं पापं भवति 'अन्नयरेण काएणं पावएणं कायवत्तिए पावे कम्मे कज्जइ' अन्यतरेण कायेन पापकेन–पापविशिष्टेन शरीरेण कायप्रत्ययिकम्–कायः प्रत्ययः –कारणं यस्य पापस्य तादृशं पापं कर्म क्रियते, कर्माश्रवद्वारभूतपापयुक्तैरेव मनोवचनकायैः तत्तत्प्रत्ययिकं पापं कर्म सम्भवति। तदेव दर्शयति–'हणंतस्स' घ्नतो हिंसां सम्पादयतः 'समणक्खस्स' समनस्कस्य–मनोव्यापारयुक्तस्य 'सवियार मणवयणकायवक्कस्स' सविचारमनोवचन–कायवाक्यस्य–मनोवचनकायवाक्यस्य विचारयुक्तस्य 'सुविणमवि' स्वप्नमपि 'पासओ' पश्यतः–स्पष्टविज्ञानयुक्तस्य

किस हेतु से उसे पाप नहीं होता ? इस विषय में प्रश्नकर्त्ता ऐसा कहता है–जब मन पापमय होता है तभी उसके द्वारा पापकर्म सम्पादित किया जाता है। जब वचन पापयुक्त होता है, तभी उसके द्वारा पाप का बन्ध होता है। जब पाप का कारणभूत काय हो तभी कायजनित पापकर्म का बन्धन हो सकता है। तात्पर्य यह है कि पापयुक्त मन वचन काय के द्वारा पापकर्म होना संभव है। इसी बात को स्पष्ट करके वह कहता है–जो प्राणी हिंसा करता है, हिंसायुक्त मनोव्यापार से युक्त है, जो समझ बूझ करके मन वचन और काय की प्रवृत्ति करता है

કયા કારણથી તેને પાપ થતું નથી? આ વિષયમાં પ્રશ્ન કરનાર એવું કહે છે કે—જ્યારે મન પાપમય થાય છે, ત્યારે જ તેના દ્વારા પાપકર્મ સંપાદન કરાય છે. જ્યારે વચન પાપ યુક્ત હોય છે, ત્યારે તેના દ્વારા પાપનો બંધ થાય છે. જ્યારે પાપના કારણ રૂપ કાર્ય–શરીર હોય ત્યારે જ કાયાથી થનારા પાપકર્મનો બંધ થાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-પાપયુક્ત મન, વચન, અને કાય દ્વારા પાપકર્મ થવાનો સંભવ છે. એજ વાત સ્પષ્ટ રીતે હવે કહે છે.–જે પ્રાણિ હિંસા કરે છે, હિંસાવાળા મનના વ્યાપાર–પ્રવૃત્તિથી યુક્ત હોય છે, જે જાણી બૂઝીને મન, વચન, અને કાયાની પ્રવૃત્તિ કરે છે,

'एवं गुणजातीयस्स' एवं यथोक्तगुणजातीयस्य–समनस्कत्वादिविशिष्टस्य 'पावे कम्मे कज्जइ' पाप कर्म क्रियते–पापकर्मबन्धो भवति, नान्यस्य। हिंसापापयुत मनोवचनकायवत एव पापकर्मसम्भवः, न तु तद्भिन्नकायवतः पापकर्मसम्भवः कारणाभावे कार्याऽभावस्याऽन्यत्र निर्णीतत्वात्। 'पुणरवि चोयए एवं बवीइ' पुनरपि नोदकः–प्रश्नकर्त्ता एवं ब्रवीते। 'तत्थ णं जे ते एवमाहंसु' तत्र ये ते एवमाहुः 'असंतएणं मणेणं पावएणं' असता पापकेन मनसा, पापरहितेन मनसेत्यर्थ.। 'असंतीयाए वईए पावियाए' असत्या पापिकया वाचा–पापरहितवचनेनेति यावत्। 'असंतएणं काएणं पावएणं' असता पापकेन कायेन, पापरहितशरीरेणेत्यर्थ, 'अहणंतस्स' अघ्नतः–हिंसामकुर्वतः 'अमणक्खस्स' अमनस्कस्य पापरहितमनोवतः 'अवियारमणवयणकायवक्कस्स' अविचारमनोवचनकायवाक्यस्य–मनोवचनकाये- विचाररहितस्य 'सुविणमवि अपस्सओ' स्वप्नमपि अपश्यतः–अव्यक्तविज्ञानवतः,

---

और जो स्पष्ट ज्ञान से सम्पन्न है, वह ऐसी विशेषताओं वाला जीव ही पापकर्म करता है, जिसमें पाप के पूर्वोक्त कारण नहीं हैं, उसे पापकर्म का बंध नहीं हो सकता, क्योंकि यह पहले ही निर्णय किया जा चुका है, कि कारण के अभाव में कार्य नहीं होता है।

प्रश्नकर्त्ता पुनः कहता है–जो ऐसा कहते हैं कि पापरहित मन से, पापरहित वचन से, पापरहित काय से, हिंसा न करते हुए को, पापरहित मन वाले को विचार हीन मन वचन काय और वाक्य वाले को तथा अस्पष्ट ज्ञान वाले को भी पापकर्म होता है, वह ठीक नहीं हैं। प्रश्नकर्त्ता का आशय यह है कि जो समनस्क है, सोच समझ कर मनवचन काय की प्रवृत्ति करता है हिंसा करता है, उसी को पापकर्म

અને જે સ્પષ્ટ જ્ઞાનથી યુક્ત છે, એવા વિશેષપણાવાળો જીવ જ પાપ કર્મ કરે છે. જેઓમા પાપના ઉપર કહેલા કારણો નથી. તેને પાપકર્મનો બંધ થઇ શકતો નથી. કેમકે એ પહેલાં જ નિર્ણય કરવામાં આવેલ છે. કે–કારણના અભાવમાં કાર્ય થતું નથી.

પ્રશ્ન કરનાર ફરીથી કહે છે કે—જેઓ એવું કહે છે કે–પાપ વિનાના મનથી પાપ વિનાના વચનથી પાપ વિનાના શરીરથી હિંસા ન કરનારાઓને પાપ રહિત મનવાળાને, વિચાર વિનાના મન વચન કાય અને વાકયવાળાને તથા અસ્પષ્ટ જ્ઞાનવાળાને પણ પાપકર્મ થાય છે. એ બરોબર નથી. પ્રશ્ન કરનારાનો ભાવ એ છે કે–જે સમનસ્ક છે, એટલે કે સમજી વિચારીને મન, વચન અને કાયની પ્રવૃત્તિ કરે છે, હિંસા કરે છે, તેને જ પાપકર્મનો બંધ

'पावे कम्मे कज्जइ' पाप कर्म क्रियते, 'तत्थ णं जे ते एवमाहंसु मिच्छा ते एवमाहंसु' तत्र ये ते एवमाहु मिथ्या ते एवमाहुः, यथोक्ताऽमनस्कत्वादिगुणविशिष्टोऽपि शिष्टः पापं कर्म करोतीति तन्मिथ्यैव। अयं भावः-समनस्कत्वादिगुणविशिष्टमनो-वाक्कायवाक्यवत एव एवं पापकर्मबन्धो भवति न तु अमनस्कत्वादिगुणविशिष्ट-मनोवाक्कायवत इति अभिप्रायः प्रश्नकर्त्तुरिति।

शास्त्रकारः समाधत्ते-'तत्थ पन्नवए चोयगं एवं वयासी' तत्र-समुपस्थितवादे प्रज्ञापकः तीर्थकृतामभिप्रायवेत्ता नोदकं-प्रश्नकर्त्तारं लक्षीकृत्यैवं वक्ष्यमाणं वचोऽवादीत। अवादीदित्यत्र भूतकालप्रयोगेण प्रज्ञापयति उत्तरवाक्यप्रतिपाद्यस्याऽनादित्वम्। पूर्वकाले हि एवं निर्णयोऽकारि तीर्थकृतेति, 'तं सम्मं जे मए पुव्वं वुत्तं' तत् सम्यग् यन्मया पूर्वमुक्तम्। किमुक्तं पूर्वं तदेव दर्शयति-'असंतएणं मणेणं

का बन्ध होता है। जो इससे विपरीत है अर्थात् अमनस्क है तथा समझ बूझ कर पाप में मन वचन काय की प्रवृत्ति नहीं करता, वह पापकर्म का बन्ध नहीं करता है।

अब शास्त्रकार उसका समाधान करते हैं। इस प्रकार विवाद उपस्थित होने पर तीर्थंकर के अभिप्राय के ज्ञाता आचार्य ने प्रश्नकर्त्ता को लक्ष्य करके निम्नोक्त प्रकार से उत्तर दिया। यहां 'अवादीत्' अर्थात् उत्तर दिया, इस भूतकालीन क्रिया के प्रयोग से यह सूचित किया गया है कि उत्तर रूप वाक्य के द्वारा प्रतिपाद्य अर्थ अनादि है। तीर्थंकर ने पूर्वकाल में ऐसा ही निर्णय किया था।

आचार्य कहते हैं-मैंने पहले जो कहा है वह सम्यक् है। पहले क्या कहा है, वह दिखलाते हैं-पापयुक्त मन न होने पर पापयुक्त

થાય છે. આનાથી જેઓ ઉલ્ટા છે. અર્થાત્ અમનસ્ક છે, તથા સમજી વિચારીને પાપમાં મન, વચન અને કાયની પ્રવૃત્તિ કરતા નથી. તે પાપકર્મનો બંધ કરતા નથી.

હવે શાસ્ત્રકાર તેનું સમાધાન કરે છે—આવી રીતે વિવાદ ઉપસ્થિત થાય ત્યારે તીર્થંકરના અભિપ્રાયને જાણવાવાળા આચાર્યે પ્રશ્ન કરવાવાળાને ઉદ્દેશીને હવે પછી કહેવામાં આવનારો ઉત્તર આપ્યો અહિયાં 'अवादीत्' અર્થાત્ ઉત્તર આપ્યો. આ ભૂતકાળ સંબંધી ક્રિયાના પ્રયોગથી એ સૂચવેલ છે કે-ઉત્તર રૂપ વાક્ય દ્વારા પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલ અર્થ અનાદિ છે. તીર્થંકર ભગવાને પૂર્વકાળમાં એજ પ્રમાણેનો નિર્ણય કરેલ છે.

આચાર્ય કહે છે—મેં પહેલાં જે કહેલ છે તે બરાબર છે. પહેલાં શું કહેલ છે? તે હવે બતાવે છે.—પાપયુક્ત મન ન હોવાથી તથા પાપ યુક્ત

पावएणं' असता मनसा पापकेन-पापरहितेनाऽपि मनसा पापं भवतीति, 'असंतियाए वईए पावियाए' असत्या वाचा पापिकया 'असंतएणं काएणं पावएणं' असता कायेन पापकेन 'अहणंतस्स' अघ्नतो हिंसामकुर्वतः 'अमणक्खस्स' अमनस्कस्य 'अवियारमणवयणकायवक्कस्स' अविचारमनोवचनकायवाक्यस्य 'सुविणमवि अपस्सओ' स्वप्नमपि अपश्यतः-अव्यक्तविज्ञानवतः 'पावे कम्मे कज्जइ' पापं कर्म क्रियते-हे नोदक विचाररहित! यन्मया प्रतिज्ञातं यत्-यथोक्तगुणविशिष्टानां पापं कर्म भवतीति-तत्सर्वमपि सत्यमेव नाऽसत्यम्-असता मनसा असता वचनेन असता कायेनाऽपि अविचारमनोवाक्कायव्यापारेणापि पापं भवत्येवेत्यभिप्रायः, । पुनः नोदकः पृच्छति-'तं सम्म कस्स णं तं हेऊ' तत्समीचीनं पापं भवत्येवेति कस्य हेतोः । भवदुक्तं सम्यगेव तत्र को हेतुरित्यर्थः, आचार्यः सुधर्मस्वामी आह-'तत्थ खलु भगवया छज्जीवणिकायहेऊ पण्णत्ता' तत्र खलु भगवता षड्जीवनिकायहेतवः प्रज्ञप्ताः-कथिताः षट्प्रकारा जीवाः कर्मबन्धनहेतवो भव-

---

वचन और काय न होनेपर प्राणी का घात न करने वाले, अमनस्क (मन से रहित) मन वचन और काय संबंधी विचार से रहित, और अस्पष्ट ज्ञान वाले जीव को भी पापकर्म होता है। आशय यह है कि-हे प्रश्नकर्त्ता! मैंने पहले जो कहा है कि पूर्वोक्त प्रकार के जीवों को भी कर्मबन्ध होता है सो सत्य ही है, असत्य नहीं अर्थात् पापमय मन वचन और काय न होने पर भी एवं मनवचन काय संबंधी विचार न होने पर भी पाप होता है।

प्रश्नकर्त्ता पुनः प्रश्न करता है-आपने जो कहा है, उसमें हेतु क्या है?

आचार्य कहते हैं-भगवान् ने छह जीवनिकायों को कर्मबन्धका कारण कहा है। वे जीवनिकाय इसप्रकार हैं-पृथ्वीकाय से लेकर त्रसकाय

વચન અને કાય ન હોવાથી પ્રાણીનો ઘાત ન કરવાવાળા, અમનસ્ક, (મન વિનાના) મન, વચન, અને કાય સંબંધી વિચાર વિનાના અને અસ્પષ્ટ જ્ઞાનવાળા, જીવને પણ પાપકર્મ હોય છે કહેવાનો આશય એ છે કે-હે પ્રશ્ન કરવાવાળા! મેં પહેલાં જે કહેલ છે, કે-પૂર્વોક્ત પ્રકારના જીવોને પણ કર્મબંધ થાય છે, તે સત્ય જ છે. અસત્ય નથી અર્થાત્ પાપમય મન, વચન અને કાય ન હોવા છતાં પણ અને મન, વચન તથા કાય સંબંધી વિચાર ન હોવા છતાં પણ પાપ થાય છે. પ્રશ્ન કરનાર ફરીથી પ્રશ્ન કરે છે કે-આપે જે કહ્યું છે, તેમા હેતું શું છે?

આચાર્ય કહે છે કે—ભગવાને છ જીવનિકાયોને કર્મબંધનું કારણ કહેલ છે તે જીવનિકાયો-પૃથ્વીકાયથી લઈને ત્રસકાય સુધીની છે. આ છ

न्तीति तीर्थकृद्भिरादिष्टम्। तत्र के जीवा कर्मबन्धनहेतवस्तत्राह-'तं जहा' तद्यथा -'पुढवीकाइया जाव तसकाइया' पृथिवीकायादारभ्य त्रसकायपर्यन्ताः। 'इच्चे· एहिं छहिं जीवणिकाएहिं' इत्येतैः षड्भिर्जीवनिकायैः 'आया' आत्मा 'अप्पडि· हयअपच्चक्खायपावकम्मा' अप्रतिहताऽप्रत्याख्यातपापकर्मा-न प्रतिहतं-वर्त्तमान काले स्थित्यनुभागह्रासेन न नाशितं तथा न प्रत्याख्यातं पूर्वकृतातिचारनिन्दया भविष्यत्यकरणेन न निराकृतं पापकर्म-पापाऽनुष्ठानं येन सोऽप्रतिहताऽप्रत्या- ख्यातपापकर्मा, यः पुरुष एषां जीवानां हिंसया समुत्पन्नपापस्य तपःप्रभृतिभिः सत्कर्मभिर्विनाशं न करोति तथा-अनागतपापानां प्रत्याख्यानं वा न करोति, किन्तु-'णिच्चं' नित्यम् 'पसढविउवायचित्तदंडे' प्रशठव्यतिपातचित्तदण्डः-सर्वदैव प्राणिनां निष्ठुरदण्डदाने संलग्नचित्तः, सदा दण्डं प्रयच्छति 'तं जहा' तद्यथा- 'पाणाइवाए जाव परिग्गहे कोहे जाव मिच्छादंसणसल्ले' प्राणातिपाते यावत् परिग्रहे क्रोधे यावद् मिथ्यादर्शनशल्ये-प्राणातिपातादारभ्य परिग्रहान्ते पाप कर्मणि, एवं क्रोधादारभ्य मिथ्यादर्शनान्ते शल्यकर्मणि अनिवृत्तो भवतीति प्रत्यक्ष·

पर्यन्त। इन छह जीवनिकाय के जीवों की हिंसा से उत्पन्न होने वाले पाप को जिस प्राणी ने प्रतिहत नहीं किया है अर्थात् वर्त्तमानकाल में स्थिति एवं अनुभाग का ह्रास करके नष्ट नहीं किया है और प्रत्याख्यात नहीं किया है अर्थात् पूर्वकृत पाप की निन्दा करके एवं भविष्य में पुनः न करने का संकल्प न करके हटाया नहीं है-इन जीवों की हिंसा से उत्पन्न होने वाले पाप को तपस्या आदि के द्वारा नष्ट नहीं किया है और आगामी काल संबंधी पापों का प्रत्याख्यान नहीं किया है, किन्तु जो सदैव निष्ठुर चित्त होकर प्राणियों को दंडदेने में लगा रहता है, जो प्राणातिपात से लेकर परिग्रह तक के और क्रोध से लेकर मिथ्यादर्शन शल्य तक के

જીવનિકાયના જીવોની હિંસાથી ઉત્પન્ન થવાવાળા પાપને જે પ્રાણિયે રોકયા નથી, અર્થાત્ વર્તમાનકાળમાં સ્થિતિ અને અનુભાગનો હ્રાસ કરીને નાશ કરેલ નથી, તથા પ્રત્યાખ્યાન કરેલ નથી. અર્થાત્ પહેલાં કરેલા પાપની નિંદા કરીને તથા ભવિષ્યમાં ફરીથી તેવા પાપ ન કરવાનો સંકલ્પ ન કરીને પાપને તપસ્યા વિગેરે દ્વારા હટાવ્યા નથી, તથા ભવિષ્યકાળ સંબંધી પાપોનું પ્રત્યા ખ્યાન કર્યું નથી, પરંતુ જે હંમેશાં કઠોર ચિત્તવાળા થઈને પ્રાણિયોને મારવામાં લાગ્યા રહે છે. જે પ્રાણાતિપાતથી લઈને પરિગ્રહ સુધીના ક્રોધથી લઇને મિથ્યા દર્શન શલ્ય સુધીના પાપોથી નિવૃત્ત થતા નથી. તેને જરૂર

सिद्धमेवेदं सत्यं नाऽस्माभिरसत्यभाषणं क्रियते-इति सिद्धान्तिनां सिद्धान्तः। ततः परमाचार्यों वक्ति-भो भोः-अत्र विषये भगवता तीर्थंकरेण वधकदृष्टान्तोऽपि दर्शितः, इत्येतदर्थं प्रतिपादयति, सुधर्मस्वामी माह-'तत्थ खलु भगवया' तत्र खलु-इति वाक्यालङ्कारे भगवता 'वहए दिट्ठंते पण्णत्ते' वधकदृष्टान्तः प्रज्ञप्तः-कथितः 'से जहाणामए वहए सिया' तद्यथानाम वधकः स्यात् 'गाहावइस्स वा' गाथापतेर्वा 'गाहावइपुत्तस्स वा' गाथापतिपुत्रस्य वा 'रण्णो वा' राज्ञो वा 'रायपुरिसस्स वा' राजपुरुषस्य वा 'खणं' क्षणम्-समयमवसरं वा 'लद्धूणं' लब्ध्वा-प्राप्य 'पविस्सामि' प्रवेक्ष्यामि-प्रवेशं करिष्यामि 'खणं लद्धूणं वहिस्सामि' क्षणं लब्ध्वा वधिष्यामि, 'संपहारेमाणे' सम्प्रधारयन्-तद्विषयकंविचारं मनसि कुर्वन् 'से किं नुहुनाम से वहए' स किं नु नाम वधकः, 'से' तस्य चिन्ताविषयस्य 'गाहावइस्स' गाथापतेः 'गाहावइपुत्तस्स वा' गाथापतिपुत्रस्य वा 'रण्णो वा' राज्ञो वा 'रायपुरिसस्स वा' राजपुरुषस्य वा 'खणं लद्धूणं' क्षणं लब्ध्वा 'पविस्सामि' प्रवेक्ष्यामि 'खणं लद्धूणं वहिस्सामि' क्षणं लब्ध्वा वधिष्यामि। 'संपहारेमाणे' संप्रधारयन्-विनिश्चिन्वन् 'दिया वा रायो वा सुत्ते वा

पापों से निवृत्त नहीं होता है, उसे अवश्य ही पापकर्म का बन्ध होता है। यह सत्य प्रत्यक्षसिद्ध है। अतएव हमारा कथन असत्य नहीं है। यही सिद्धान्तवेत्ताओं का सिद्धान्त है।

आचार्य श्री पुनः कहते हैं-इस विषय में तीर्थंकर भगवान् ने वधक का दृष्टान्त कहा है, वह इस प्रकार है-कोई वधक किसी गाथापति का, गाथापति के पुत्र का, राजा का अथवा राजपुरुष का वध करना चाहता है और विचार करता है कि मौका पाकर मैं इसके घर में प्रवेश करूंगा, मौका पाकर इसका वध करूंगा, इस प्रकार मन में विचार करता हुआ वह पुरुष गाथापति, गाथापति पुत्र, राजा अथवा राज-

---

પાપકર્મનો બંધ થાય છે. આ સત્ય પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ છે. તેથી જ અમારૂં કથન અસત્ય નથી. આજ સિદ્ધાન્તને જાણનારાઓનો સિદ્ધાંત છે.

આચાર્ય શ્રી ફરીથી કહે છે—આ વિષયમાં તીર્થંકર ભગવાને વધકનું દૃષ્ટાન્ત કહેલ છે. તે આ પ્રમાણે છે-કોઈ હિંસક પુરૂષ કોઇ ગાથાપતિનો કે ગાથાપતિના પુત્રનો, રાજાનો અથવા રાજપુરૂષનો વધ કરવાની ઇચ્છા કરે છે, અને તે વિચાર કરે છે કે-લાગ જોઇને હું આના ઘરમાં પ્રવેશ કરીશ અને લાગ જોઈને આનો વધ કરીશ. આ પ્રમાણે મનમાં વિચાર કરતો થકો તે પુરૂષ ગાથાપતિ, ગાથાપતિ પુત્ર, રાજા અથવા રાજપુરૂષના ઘરમાં અવસર

सुधर्मस्वामी प्राह-'जहा से वहए तस्स गाहावइस्स वा तस्स गाहावइपुत्तस्स वा' यथा स वधक स्तस्य, गाथापते र्वा तस्य गाथापतिपुत्रस्य वा 'रण्णो वा' राज्ञो वा 'रायपुरिसस्स वा' राजपुरुषस्य वा 'खणं लद्धूणं' क्षणं लब्ध्वा 'पविसिस्सामि' प्रवेक्ष्यामि 'खणं लद्धूणं वहिस्सामि त्ति संपहारेमाणे' क्षणं लब्ध्वा वधिष्यामीति संप्रधारयन्-इत्येवं हृदि निर्णयन् 'दिया वा राओ वा' दिवा वा रात्रौ वा 'सुत्तो वा जागरमाणे वा' सुप्तो वा जाग्रद्वा 'अमित्तभूए वा' अमित्रभूतः-शत्रुभावमुपगतो वा 'मिच्छासंठिए' मिथ्यासंस्थितः 'णिच्चं पसढविउवायचित्तदंडे' नित्यं प्रशठव्यतिपातचित्तदण्डः-प्रकर्षेण शठः प्रशठः व्यतिपाते चित्तं-मनो यस्य स व्यतिपातचित्तः स्वपरदण्डहेतुत्वाद्दण्डः प्रशठश्चासौ व्यतिपातचित्तदण्डश्चेति प्रशठव्यतिपातचित्तदण्डः। 'एवमेव वाले वि सव्वेसिं पाणाणं जाव सव्वेसिं सत्ताणं' एवमेव बालोऽज्ञानी प्राणी अपि सर्वेषां प्राणिनां यावत् सर्वेषां सत्त्वानाम् 'दिया वा राओ वा' दिवा वा रात्रौ वा 'सुत्ते वा जागरमाणे वा' सुप्तो वा जाग्रद्वा 'अमित्तभूए वि' अमित्रभूतोऽपि 'मिच्छासंठिए' मिथ्यासंस्थितः-असत्यबुद्धियुक्तः 'णिच्चं पसढविउवायचित्तदंडे' नित्यं प्रशठव्यतिपातचित्तदण्डः 'तं जहा' तद्यथा 'पाणाइवाए जाव मिच्छादंसणसल्ले' प्राणातिपाते यावन्मिथ्यादर्शनशल्ये, व्यव-

---

प्रश्नकर्त्ता द्वारा यह स्वीकार करलेने पर आचार्य कहते हैं जैसे वधक सोचता है कि मैं गाथापति, गाथापति पुत्र, राजा या राजपुरुष के घर में अवसर पाकर प्रवेश करूंगा और अवसर पाकर उनका घात करूंगा, ऐसा मन में निश्चय करता हुआ वह दिन, रात, सोते और जागते उनका शत्रु बना रहता है, उनकी हिंसा में संलग्न चित्त रहता है, अतएव वधक ही है, इसी प्रकार अज्ञानी प्राणी भी सभी प्राणियों, भूतों, जीवों और सत्वों का दिनरात सोते और जागते अमित्र-शत्रु ही बना रहता है, वह असत्य बुद्धि से युक्त है, उनके प्रति शठतापूर्ण हिंसा का भाव रखता है। वह प्राणातिपात यावत् मिथ्यादर्शनशल्य में स्थित है, इसी

પ્રશ્ન કરનાર દ્વારા આ પ્રમાણે સ્વીકાર કરી લેવાથી આચાર્ય કહે છે કે—જેમ હિંસક વિચાર કરે છે કે-હું ગાથાપતિ, ગાથાપતિનો પુત્ર, રાજા અથવા રાજપુરૂષના ઘરમાં અવસર મળતાં પ્રવેશ કરીશ અને લાગ જોઇને તેનો વધ કરીશ. આ પ્રમાણે મનમાં નિશ્ચય કરતો થકો તે રાત દિવસ સૂતાં અને જાગતાં તેનો શત્રુ બની રહે છે. અને તેની હિંસા માટે સંલગ્નચિત્ત રહે છે. તેથી તે તેનો વધક જ છે એજ પ્રમાણે અજ્ઞાની પ્રાણી પણ સઘળા પ્રાણીયો, ભૂતો જીવો સત્વોના રાતદિવસ અમિત્ર શત્રુ જ બન્યા રહે છે તે અસત્ય બુદ્ધિથી

स्थित इति शेषः। 'एवं खलु भगवया अक्खाए' एवम्-अतएव कारणात् भगवता तीर्थंकरेण एतादृशो बालः पुरुष आख्यातः-कथितः, असंयतादिवैगुण्यविशिष्टः। तथा-'असंजए' असंयतः-वर्त्तमानकालिकसावद्याऽनुष्ठानसहितः आख्यातः इति क्रिया सर्वत्र प्रथमान्तेन योजनीया। 'अविरए' अविरतः-विरतिभाववर्जितः 'अप्पडिहयअपच्चक्खायपावकम्मे' अप्रतिहताऽप्रत्याख्यातपापकर्मा न प्रतिहतं वर्त्तमानकाले स्थित्यनुभागह्रासेन न नाशितं तथा न प्रत्याख्यातं पूर्वकृताऽतिचारनिन्दया भविष्यत्पुकरणेन न निराकृतं पापं कर्म-पापाऽनुष्ठानं येन स तथा। प्रायश्चित्तादिना पापविशोधनम् अनागतपापस्य प्रत्याख्यानेन संवरणं न कृतं येन स तथा इति भावः। 'सकिरिए' सक्रियः-सावद्यक्रियायुक्तः 'असंवुडे' असंवृतः-संवरभावरहितः 'एगंतदंडे' एकान्तदण्डः-जीवेषु सर्वदैव प्राणातिपातादिक्रियायुक्तः 'एगंतबाले' एकान्तबालः-अत्यन्ताऽज्ञानी 'एगंतसुत्ते' एकान्तसुप्तः-मिथ्याभावमुपगतः 'यावि भवइ' चापि भवति। यथा सुप्तो न कमपि शुभं व्यापारयति, तथाऽयमपि बालः शुभक्रियासु सुप्त इव सुप्त इति कथ्यते, 'अवियारमणवयणकायवक्के' अवि-

---

कारण भगवान् तीर्थंकर ने कहा है कि ऐसा बाल अर्थात् अज्ञानी पुरुष असंयत है अर्थात् वर्त्तमानकालीन पाप के अनुष्ठान से युक्त है, अविरत है अर्थात् विरति के भाव से रहित है, उसने अपने पापों को प्रतिहत और प्रत्याख्यात नहीं किया है, अर्थात् भूतकालीन पापों को प्रायश्चित्त के द्वारा नष्ट नहीं किया है और भविष्यकालीन पापों का प्रत्याख्यान नहीं किया है वह सावद्य क्रिया से युक्त है, संवरभाव से रहित है, और एकान्तदंड है अर्थात् निरन्तर हिंसादि कृत्यों से युक्त है। वह एकान्त अज्ञानी, एकान्तसुप्त अर्थात् मिथ्याभाव को प्राप्त होता है। जैसे सोया पुरुष कोई शुभव्यापार नहीं करता, उसी प्रकार यह

યુક્ત છે. તેના પ્રત્યે શઠતાથી યુક્ત હિંસાનો ભાવ રાખે છે, તે પ્રાણાતિપાત યાવત્ મિથ્યાદર્શન શલ્યમાં સ્થિત રહે છે. એજ કારણે ભગવાન્ તીર્થંકરે કહ્યું છે કે- એવા બાલ- અર્થાત્ અજ્ઞાની પુરૂષ અસંયત છે- અર્થાત્ વર્તમાનકાળ સંબંધી પાપના અનુષ્ઠાનથી યુક્ત છે, અવિરત છે. અર્થાત્ વિરતિ ભાવથી રહિત છે. તેણે પોતાના પાપોને પ્રતિહત અને પ્રત્યાખ્યાત કર્યા નથી. અર્થાત્ ભૂતકાળના પાપોનો પ્રાયશ્ચિત્ત દ્વારા નાશ કરેલ નથી અને ભવિષ્યકાળ સંબંધી પાપોનું પ્રત્યાખ્યાન કરેલ નથી તે સાવદ્ય ક્રિયાથી યુક્ત છે, સંવર ભાવ વિનાના છે. અને એકાન્ત દંડ છે, અર્થાત્ હંમેશાં હિંસા વિગેરે કૃત્યોથી યુક્ત રહે છે. તે એકાન્ત અજ્ઞાની એકાન્ત સુપ્ત અર્થાત્ મિથ્યાભાવને પ્રાપ્ત કરે છે. જેમ સૂતેલો પુરૂષ કોઈ શુભ વ્યાપાર કરતો નથી, એજ પ્રમાણે

चारमनोवचनकायवाक्यः-स बालः विचाररहितमनोवचनादियुक्तः 'सुविणमवि ण पस्सइ पावे य से कम्मे कज्जइ' स्वप्नमपि न पश्यति-स्वप्नेऽपि धर्मं न जानाति, अथ तस्य पापं कर्म क्रियते-पापकर्मबन्धो भवति, 'जहा से वहए' यथा स वधकः 'तस्स वा गाहावइस्स जाव तस्स वा रायपुरिसस्स पत्तेयं पत्तेयं' तस्य वा गाथापते यावत्तस्य राजपुरुषस्य वा प्रत्येकं प्रत्येकम्-एकैकम्, अत्र यावत्पदेन गाथापतिपुत्रस्य राज्ञश्च ग्रहणं भवति, 'चित्तसमादाय दिया वा राओ वा सुत्ते वा जागरमाणे वा' चित्तसमादाय-वधेषु स्वकीयां घातमनोवृत्तिमादाय दिवा वा रात्रौ वा सुप्तो वा जाग्रद्वा, 'अमित्तभूए' अमित्रभूतः-शत्रुभावमुपपन्नः, 'मिच्छासंठिए' मिथ्यासंस्थितः-असत्यबुद्धियुक्तः, 'णिच्चं' नित्यम् 'पसढविउवायचित्तदंडे भवइ' प्रशठव्यतिपातचित्तदण्डो भवति-प्रकर्षेण शठः प्रशठः व्यतिपाते-प्राणातिपाते चित्तं-मनो यस्य स तथाभूत-धूर्ततायुक्तमनोवृत्तिमान 'एवमेव बाले' एवमेव बालो यथा वधको न निवृत्त पापकर्मा-तथा बालोऽपि न निवृत्तपापकर्मा 'सव्वेसिं पाणाणं' सर्वेषां प्राणिनाम् 'जाव सव्वेसिं सत्ताणं' यावत् सर्वेषां सत्त्वानाम् अत्र यावत्पदेन सर्वेषां भूतानां सर्वेषां जीवानां सर्वेषां सत्त्वानाम् इत्येषां पदानां ग्रहणं भवति 'पंचेयं

अज्ञानी जीव भी शुभ क्रियाओं में प्रवृत्ति नहीं करता, अत एव सुप्त के समान है। वह विचार रहित मन वचन काय एवं वाक्य वाला है। धर्म करने का स्वप्न भी नहीं देखता है। उसे पापकर्म का बन्ध होता है।

जैसे वह घातक गाथापति, गाथापतिपुत्र, राजा या राजपुरुष के घात में चित्त लगाये रहता है और दिन, रात, सोते जागते उनके प्रति शत्रुता रखता है, उनको धोखा देता है और अत्यन्त धूर्त्तता के साथ उनके घात का विचार करता रहता है, उसी प्रकार पापकर्म से विरत न होने वाला बाल जीव भी पापों से निवृत्त नहीं होता। वह

આ અજ્ઞાની જીવ પણ શુભ ક્રિયાઓમાં પ્રવૃત્તિ કરતા નથી. એથી જ સુતેલાની જેમ જ છે. તે વિચાર વિનાના મન વચન, અને કાયવાળા છે. તેઓ ધર્મ કરવાનું સ્વપ્ન પણ દેખતા નથી. તેને પાપકર્મનો બંધ થાય છે.

જેમ તે ઘાતક ગાથાપતિ, ગાથાપતિ પુત્ર, રાજા અથવા રાજપુરૂષનો ઘાત કરવામાં ચિત્ત પરોવી રાખે છે, અને રાત દિવસ સૂતાં કે જાગતાં તેની પ્રત્યે શત્રુપણું રાખે છે, તેને દગો દે છે, અને અત્યંત ધૂર્તપણાની સાથે તેના ઘાતનો વિચાર કરે છે, એજ પ્રમાણે પાપકર્મથી નિવૃત્ત ન થનાર બાલ-અજ્ઞાની જીવ પણ પાપોથી નિવૃત્ત થતા નથી, તે દરેક પ્રાણી, ભૂત જીવ

पत्तेयं' प्रत्येकं प्रत्येकम्—एकैकम् 'चित्तसमादाय' चित्तं समादाय—वध्येषु घातकमनोवृत्तिमादाय 'दिवा वा राओ वा' दिवा वा रात्रौ वा 'सुत्ते वा जागरमाणे वा' सुप्तो वा जाग्रद्वा 'अमित्तभूए' अमित्रभूतः 'मिच्छासंठिए' मिथ्यासंस्थितः 'णिच्चं' नित्यम् 'पसढविउवायचित्तदंडे' प्रशठव्यतिपातचित्तदण्डः 'भवइ' भवति, यथा—वधकस्य समयाद्यभावेन वध्यस्य मारणाऽसम्भवेऽपि तद्विषयकाऽनिष्टचिन्तनरूपाऽप्रशस्तध्यानाद् हिंसकत्वं नातिवर्तते। तथा—संयमविरत्याद्यभाववतोऽज्ञानिनो-जीवसङ्घातस्य साक्षात्प्राणातिपाताऽभावेऽपि चित्तवाद्वारा हिंसकत्वं नाऽपैति। अतो यदुक्तम्—अज्ञानिनां हिंसकत्वं भवत्येव तत्सम्यगेव व्यवस्थितमिति ।सू० २।६४।

प्रत्येक प्राणी, भूत, जीव और सत्व के प्रति घातक मनोवृत्ति धारण करके दिन और रात, सोता हुआ और जागता हुआ उनका शत्रु बना रहता है, प्रतिकूल व्यवहार करता है और अत्यन्त शठतापूर्वक उनकी हिंसा की बात ही सोचता रहता है।

तात्पर्य यह है कि जैसे उक्त घातक पुरुष को घात करने का अवसर नहीं मिलता और इस कारण वह घात नहीं कर पाता, फिर भी घात की बात ही सोचते रहने से अपने अप्रशस्त चिन्तन के कारण-वह हिंसक ही कहलाता है, उसी प्रकार संयम एवं विरति आदि से रहित अज्ञानी जीव जीवनिकायों की साक्षात् हिंसा नहीं करता, फिर भी हिंसा का चिन्तन करते रहने के कारण हिंसक ही है। अतएव अज्ञानी जीव हिंसक होते ही हैं, यह कथन समीचीन ही हैं ॥२॥

અને સત્વપ્રત્યે ઘાતકમનોવૃત્તિ ધારણ કરીને રાત દિવસ સૂતો થકો અથવા જાગતો થકો તેનો શત્રુ બને છે. અને પ્રતિકૂળ—ઉલ્ટો વ્યવહાર કરે છે. અને અત્યંત શઠ પણાથી તેની હિંસાની વાતનો જ વિચાર કરે છે.

તાત્પર્ય એ છે કે—જેમ તે ઘાતક પુરૂષને ઘાત કરવાને મોકો મળતો નથી, અને તે કારણથી તે ઘાત કરી શકતો નથી, તો પણ ઘાત કરવાનો જ વિચાર કરતા રહેવાથી પોતાના અપ્રશસ્ત ચિંતનના કારણે તે હિંસક જ કહેવાય છે. એજ પ્રમાણે સંયમ અને વિરતિ વિગેરે વિનાનો અજ્ઞાની જીવ જીવનિકાયોની સાક્ષાત્ હિંસા કરતા નથી. તો પણ હિંસાનું ચિંતન કરતા રહેવાથી હિંસક જ ગણાય છે. તેથી જ અજ્ઞાની જીવ હિંસક જ હોય છે. એજ કથન યોગ્ય છે. ॥સૂ૦-૨॥

मूलम्—णो इणट्ठे समट्ठे इह खलु बहवे पाणा भूया जीवा सत्ता संति जे इमेणं सरीरसमुस्सएण णो दिट्ठा वा णो सुया वा नाभिमया वा नो विन्नाया वा जेसिं णो पत्तेयं पत्तेयं चित्तसमायाए दिया वा राओ वा सुत्ते वा जागरमाणे वा अमित्तभूए मिच्छासंठिए णिच्चं पसढविउवायचित्तदंडे तं जहा पाणाइवाए जाव मिच्छादंसणसल्ले ॥सू० ३॥६५॥

छाया—नायमर्थः समर्थः इह खलु बहवः प्राणाः भूताः जीवाः सत्वाः सन्ति, ये अनेन शरीरसमुच्छ्रयेण न दृष्टा वा न श्रुता वा नाभिमता वा न विज्ञाता वा येषां नो प्रत्येकं चित्तं समादाय दिवा वा रात्रौ वा सुप्तो वा जाग्रद्वा अमित्रभूतः मिथ्यासंस्थितः नित्यं प्रशठव्यतिपातचित्तदण्डः तद्यथा, प्राणातिपाते, यावद् मिथ्यादर्शनशल्ये ॥सू. ३॥६५॥

टीका—पुनरप्याह नोदकः 'णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः—यदुक्तं भगवता सर्वे जीवाः सर्वेषां हिंसकाः स्तन्न युक्तं तत्राह—कथन्नायमर्थो युक्तस्तत्राह—'इह खलु बहवे पाणा भूया जीवा सत्ता संति' इह संसारे खलु—निश्चयेन बहवः प्राणाः भूताः जीवाः सर्वे सत्त्वाः त्रसाः स्थावरसूक्ष्मबादरभेदभिन्नाः सन्ति । 'जे इमेणं सरीरसमुस्सएणं' येऽनेन शरीरसमुच्छ्रयेण—शरीरपरिचयेन 'णो दिट्ठा वा नो सुया वा नाभिमया वा नो विन्नाया वा' अस्माभिः न दृष्टा वा' न श्रुता वा श्रवणेन्द्रियेण,

---

'णो इणट्ठे समट्ठे' इत्यादि ।

टीकार्थ—प्रश्न कर्त्ता पुनः कहता है—यह अर्थ समर्थ नहीं है, अर्थात् आपने जो कहा है कि अज्ञान और अविरत जीव सब प्राणियों के हिंसक हैं, यह कथन ठीक नहीं हैं। इस संसार में बहुत से ऐसे त्रस और स्थावर तथा सूक्ष्म और बादर प्राणी हैं जिनके शरीर का परिमाण इतना छोटा होना है कि वह न कभी देखा जाता है और न

'णो इणट्ठे समट्ठे' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—પ્રશ્ન કરનાર ફરીથી કહે છે. આ કથન બરોબર નથી. અર્થાત્ આપે જે કહ્યું છે, કે—અજ્ઞાની અને અવિરત જીવ સઘળા પ્રાણિયોના હિંસક છે. આ કથન બરોબર નથી આ સંસારમાં ઘણા એવા ત્રસ અને સ્થાવર તથા સૂક્ષ્મ અને બાદર પ્રાણી છે, કે જેના શરીરનુ પ્રમાણ એટલું નાનું હોય છે કે—તે કયારેય જોઈ શકાતું નથી, તેમ સાંભળી પણ શકાતું નથી.

नाभिमता वा-विशेषतः इष्टरूपेण न स्वीकृताः, न विज्ञाता वा-इमे शत्रवो मित्राणि वा इत्येव रूपेण न विज्ञाताः 'जेसिं णो पत्तेयं पत्तेयं चित्तसमायाए' येषां नो प्रत्येकं प्रत्येकं चित्तं समादाय-न वध्येषु घातकमनोवृत्तिमादाय दिया वा राओ वा' दिवा वा रात्रौ वा 'सुत्ते वा जागरमाणे वा' सुप्तो वा जाग्रद्वा 'अमित्त-भूए' अमित्रभूतः 'मिच्छासंठिए' मिथ्यासंस्थितः-असत्यबुद्धियुक्त. 'निच्चं पसढ-विउवायचित्तदंडे' नित्यं प्रशठव्यतिपातचित्तदण्डः प्रकर्षेण शठः प्रशठः व्यतिपाते-प्राणातिपाते चित्तं-मनोवृत्तिर्यस्य स प्रशठव्यतिपातचित्तः स्वपरदण्डहेतुत्वाद् दण्डः -स चासौ दण्डश्चेति प्रशठव्यतिपातचित्तदण्डः, 'तं जहा पाणाइवाए जाव मिच्छा-दंसणसल्ले' तद्यथा प्राणातिपाते यावद् मिथ्यादर्शनशल्ये ॥सू० ३-६७॥

सुना जाता है। हम यह भी नहीं जानते कि वे हमारे शत्रु हैं या मित्र हैं। अर्थात् हम उन्हें देखते भी नहीं हैं, सुनते भी नहीं हैं। ऐसे जीवों के विषय में, एक एक प्राणी को लेकर घातक मनोवृत्ति धारण की जाए, दिन रात सोते और जागते उनके प्रति शत्रुता धारण की जाए, असत्य बुद्धि रक्खी जाए, अत्यन्त शठतापूर्वक उनके प्राणातिपात में मन लगाया जाए और प्राणातिपात से लेकर मिथ्यादर्शन शल्य तकके पापों में प्रवृत्ति की जाए यह कैसे संभव हो सकता है? तात्पर्य यह है कि इस जगत् में बहुत से ऐसे सूक्ष्म जीव हैं जो हमारे देखने सुनने में भी नहीं आते। उनके प्रति हिंसा की भावना उत्पन्न नहीं होती। ऐसी स्थिति में उनकी हिंसा का पाप कैसे लग सकता है? ॥३॥

અમે એ પણ જાણતા નથી, કે-તેઓ અમારા શત્રુ છે, કે મિત્ર છે? અર્થાત્ અમે જ્યારે તેને દેખતા પણ નથી, એવા જીવોના સંબધમાં એક એક પ્રાણીને લઈને ઘતક મનોવૃત્તિ ધારણ કરવામાં આવે રાત દિવસ સૂતાં કે જાગતાં તેમના પ્રત્યે શત્રુ પણું ધારણ કરવામાં આવે. અસત્ય બુદ્ધિ રાખવામાં આવે. અત્યંત શઠપણા પૂર્વક તેઓના પ્રાણાતિપાતમાં મન લગાડી શકાય, અને પ્રાણાતિપાતથી લઈને મિથ્યાદર્શન 'શલ્ય' સુધીના પાપોમાં પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે. આ કેવી રીતે સંભવી શકે?

તાત્પર્ય એ છે કે—આ જગતમાં ઘણા એવા સૂક્ષ્મ જીવો છે કે જેઓ અમારા દેખવામાં કે સાંભળવામાં પણ આવતા નથી. તેઓના પ્રત્યે હિંસાની ભાવના ઉત્પન્ન થતી નથી. એવી સ્થિતિમાં તેઓની હિંસાનું પાપ કેવી રીતે લાગી શકે? ॥સૂ૦ ૩॥

मूलम्—आयरिए आह—तत्थ खलु भगवया दुवे दिट्ठंता पण्णत्ता, तं जहा—संनि दिट्ठंते य असंनि दिट्ठंते य, से किं तं संनि दिट्ठंते। जे इमे संनिपंचिंदिया पज्जत्तगा एएसि णं छ जीवनिकाए पडुच्च तं जहा—पुढवीकाय जाव तसकायं, से एगइओ पुढवीकाएणं किच्चं करेइ वि कारवेइ वि, तस्स णं एवं भवइ—एवं खलु अहं पुढवीकाएणं किच्चं करेमि वि कारवेमि वि, णो चेव णं से एवं भवइ इमेण वा इमेण वा, से एएणं पुढवीकाएणं किच्चं करेइ वि कारवेइ वि से णं तओ पुढवीकायाओ असंजय अविरयअप्पडिहयअपच्चक्खायपावकम्मे यावि भवइ, एवं जाव तसकाए त्ति भाणियव्वं से एगइओ छ जीवनिकाएहिं किच्चं करेइ वि कारवेइ वि, तस्स णं एवं भवइ—एवं खलु छ जीवनिकाएहिं किच्चं करेमि वि कारवेमि वि, णो चेव णं से भवइ—इमेहिं वा इमेहिं वा, से य तेहिं छहिं जीवनिकाएहिं जाव कारवेइ वि से य तेहिं छहिं जीवनिकाएहिं असंजय अविरय अप्पडिहय अपच्चक्खायपावकम्मे, तं जहा—पाणाइवाए जाव मिच्छादंसणसल्ले, एस खलु भगवया अक्खाए असंजए अविरए अप्पडिहयअपच्चक्खायपावकम्मे सुविणमवि अपस्सओ पावे य से कम्मे कज्जइ से तं संनिदिट्ठंते। से किं तं असंनिदिट्ठंते? जे इमे असन्निणो पाणा, तं जहा—पुढवीकाइया जाव वणस्सइकाइया छट्ठा वेगइया तसा पाणा, जेसिं णो तक्काइ वा सन्नाइ वा पन्नाइ वा मणाइ वा वई वा सयं वा करणाए अन्नेहिं वा

कारावेत्तए करेंतं वा समणुजाणित्तए, तेऽवि णं बाला सव्वेसिं पाणाणं जाव सव्वेसिं सत्ताणं दिया वा राओ वा सुत्ता वा जागरमाणा वा अमित्तभूया मिच्छासंठिया निच्चं पसढविउवायचित्तदंडा तं जहा—पाणाइवाए जाव मिच्छादंसणसल्ले इच्चेव जाव णो चेव मणो णो चेव वई पाणाणं जाव सत्ताणं दुक्खणयाए सोयणयाए जूरणयाए तिप्पणयाए पिट्टणयाए परितप्पणयाए ते दुक्खणसोयण जाव परितप्पणवहबंधण-परिकिलेसाओ अप्पडिविरया भवंति। इइ खलु से असन्नि णोऽवि सत्ता अहोनिसिं पाणाइवाए उवक्खाइज्जंति जाव अहो-निसिं परिग्गहे उवक्खाइज्जंति जाव मिच्छादंसणसल्ले उव-क्खाइज्जंति 'एवं भूयवाई' सव्वजोणिया वि खलु सत्ता सन्निणो हुच्चा असन्निणो होंति असन्निणो हुच्चा सन्निणो होंति, होच्चा सन्नी अदुवा असन्नी, तत्थ से अविविचित्ता अविधूणित्ता असंमूच्छित्ता अणणुतावित्ता असन्नि कायाओ वा सन्निकाए संकमंति सन्निकायाओ वा असन्निकायं संकमंति सन्निकायाओ वा सन्निकायं संकमंति, असन्निकायाओ वा असन्निकायं संकमंति, जे एए सन्नी वा असन्नी वा सव्वे ते मिच्छायारा निच्चं पसढविउवायचित्तदंडा, तं जहा—पाणा-इवाए जाव मिच्छादंसणसल्ले, एवं खलु भगवया अक्खाए असंजए अविरए अप्पडिहयअपच्चक्खायपावकम्मे सकिरिए असंवुडे एगंतदंडे एगंतबाले एगंतसुत्ते से बाले अवियारमणवयण कायवक्के सुविणमवि ण पासइ पावे य से कम्मे कज्जइ ।सू० ४।६६।

छाया—आचार्य आह-तत्र खलु भगवता द्वौ दृष्टान्तौ प्रज्ञप्तौ तद्यथा-संज्ञिदृष्टान्तश्चाऽसज्ञिदृष्टान्तश्च, स कः संज्ञिदृष्टान्तः। ये इमे संज्ञिपञ्चेन्द्रियाः पर्याप्तकाः, एतेषां खलु षड्जीवनिकायान् प्रतीत्य, तद्यथा-पृथिवीकायं यावत् त्रसकायम्। स एकतयः पृथिवीकायेन कृत्यं करोति अपि कारयत्यपि, तस्य खल्वेवं भवति। एवं खल्वहं पृथिवीकायेन कृत्यं करोम्यपि कारयाम्यपि नो चैव खलु तस्यैवं भवति, अनेन वाऽनेन वा, स एतेन पृथिवीकायेन कृत्यं करोत्यपि-कारयत्यपि-स खलु ततः पृथिवीकायादसंयताऽविरताऽप्रतिहताऽप्रत्याख्यातपापकर्मा चापि भवति। एवं यावत् त्रसकायेष्वपि भणितव्यम्। स एकतयः षड्जीवनिकायैः कृत्यं करोत्यपि कारयत्यपि तस्य खल्वेवं भवति। एवं खलु षड्जीवनिकायैः कृत्यं करोम्यपि कारयाम्यपि नो चैव खलु तस्यैवं भवति, एभिर्वा-एभिर्वा, स च तैः षड्भिर्जीवनिकायैः कृत्यं करोत्यपि कारयत्यपि। स च तेभ्यः षड् जीवनिकायेभ्योऽसंयताऽविरताऽप्रतिहताऽप्रत्याख्यातपापकर्मा। तद्यथा प्राणातिपाते यावद् मिथ्यादर्शनशल्ये। एष खलु भगवता आख्यातोऽसंयतोऽविरतोऽप्रत्याख्यातपापकर्मा स्वप्नमप्यपश्यन् पापं च कर्म स करोति तदेतत् संज्ञिदृष्टान्तः। स कोऽसंज्ञिदृष्टान्तः? ये इमे असंज्ञिनः प्राणाः तद्यथा-पृथिवीकायिका यावद्वनस्पतिकायिकाः षष्ठा एकतये त्रसाः प्राणाः। येषां नो तर्क इति वा, संज्ञा इति वा, प्रज्ञा इति वा, मन इति वा, वाग्वा, स्वयं वा कर्तुमन्यैर्वा कारयितुं कुर्वन्तं वा समनुज्ञातुम्, तेऽपि खलु बालाः। सर्वेषां प्राणानां यावत्सर्वेषां सत्त्वानां दिवा वा, रात्रौ वा, सुप्ता वा, जाग्रतो वा, अमित्रभूता मिथ्यासंस्थिताः, नित्यंप्रशठव्यतिपातचित्तदण्डाः। तद्यथा-प्राणातिपाते यावद् मिथ्यादर्शनशल्ये। इत्येवं यावत्-नो चैव मनो नो चैव वाक् प्राणानां यावत् सत्त्वानां दुःखनतया-शोचनतया-जूरणतया-तेपनतया-पिट्टनतया-परितापनतया ते दुःखनशोचन यावत्परितापनवधबन्धनपरिक्लेशेभ्योऽप्रतिविरता भवन्ति। इति खलु तेऽसंज्ञिनोऽपि सत्त्वाः अहर्निशं प्राणातिपाते उपाख्यायन्ते यावदहर्निशं परिग्रहे-उपाख्यायन्ते यावद् मिथ्यादर्शनशल्ये-उपाख्यायन्ते (एवंभूतो वादी) सर्वयोनिकाः अपि खलु सत्त्वाः संज्ञिनो भूत्वाऽसंज्ञिनो भवन्ति। असंज्ञिनो भूत्वा संज्ञिनो भवन्ति। भूत्वा संज्ञिनोऽथवाऽसंज्ञिनस्तत्र तेऽविविच्याऽविधूयाऽसमुच्छिद्याऽननुतापयाऽसंज्ञिकायाद् वा संज्ञिकायं संक्रामन्ति। संज्ञिकायाद्वाऽसज्ञिकायं संक्रामन्ति। संज्ञिकायाद्वा संज्ञिकायं संक्रामन्ति। असंज्ञिकायाद्वाऽसंज्ञिकाय संक्रामन्ति। ये एते संज्ञिनो वाऽसंज्ञिनो वा, सर्वे ते मिथ्याचाराः नित्यं प्रशठव्यतिपातचित्त

दण्डाः। तद्यथा-प्राणातिपाते यावद् मिथ्यादर्शनशल्ये। एवं खलु भगवता-ख्यातोऽसंयतोऽविरतोऽप्रतिहताऽप्रत्याख्यातपापकर्मा-सक्रियोऽसंवृत एकान्तदण्ड एकान्तबाल एकान्तसुप्तः। स बालोऽविचारमनोवचनकायवाक्यः स्वप्नमपि न पश्यति-पापं च कर्म क्रियते ॥सू०४-६६॥

टीका—अतएव न सर्वे हिंसका स्तत्र आचार्यः प्राह-'तत्थ' तत्र-हिंसकाऽहिंसकविषये खलु-इति वा वाक्यालङ्कारे पूर्ववृत्तस्य प्रज्ञापको वा। 'भगवया' भगवता-अशेषगुणशालिना तीर्थकरेण 'दुवे दिट्ठंता पण्णत्ता' द्वौ-द्विप्रकारकौ दृष्टान्तौ प्रज्ञप्तौ-प्रदर्शितौ, 'तं जहा'-तद्यथा 'संनिदिट्ठंते य असंनिदिट्ठंते य' संज्ञिदृष्टान्तश्चाऽसंज्ञिदृष्टान्तः। संज्ञा-कायिकवाचिकमानसिकचेष्टा सा विद्यते यस्य स संज्ञी, तस्य दृष्टान्तः संज्ञिदृष्टान्तः। तद्भिन्नोऽसंज्ञिदृष्टान्तः, 'से किं तं संनिदिट्ठंते' स कः संज्ञिदृष्टान्तः 'जे इमे संनिपंचिंदिया पज्जत्तगा एएसि णं छजीवनिकाए पडुच्च' ये इमे संज्ञिपञ्चेन्द्रियाः पर्याप्तका जीवाः सन्ति एतेषां मध्ये पृथिवीकायादारभ्य त्रसकायपर्यन्तान् षड्जीवनिकायान् प्रतीत्य-आश्रित्य षड्जीव-

---

'तत्थ खलु भगवया' इत्यादि।

टीकार्थ-आचार्य श्री उत्तर देते हुए कहते हैं-इस विषय में सर्वगुणसम्पन्न भगवान् श्री तीर्थंकर देव ने दो दृष्टान्त कहे हैं। वे इस प्रकार हैं-संज्ञिदृष्टान्त और असंज्ञि दृष्टान्त। जिन जीवों में संज्ञा अर्थात् कायिक, वाचिक और मानसिक चेष्टा पाई जाती हैं, वे संज्ञी कहलाते हैं। उसका दृष्टान्त संज्ञि दृष्टान्त कहलाता है। इससे विपरीत असंज्ञि दृष्टान्त समझना चाहिए।

इनमें से संज्ञि दृष्टान्त क्या है? यह जो संज्ञी पंचेन्द्रिय पर्याप्त जीव हैं, इनमें पृथ्वीकाय से लगा कर त्रसकाय पर्यन्त षट् जीवनिकायों

'तत्थ खलु भगवया' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ-આચાર્યશ્રી ઉત્તર આપતાં કહે છે કે-આ વિષયમાં સર્વગુણ સમ્પન્ન ભગવાન્ શ્રી તીર્થંકર દેવે બે દૃષ્ટાન્તો કહ્યા છે તે આ પ્રમાણે છે.-સંજ્ઞિદૃષ્ટાન્ત અને અસંજ્ઞિ દૃષ્ટાન્ત જે જીવોમાં સંજ્ઞા અર્થાત્ કાયિક, વાચિક, અને માનસિક ચેષ્ટા મેળવવામાં આવે છે. તેઓ સંજ્ઞી કહેવાય છે. તેનું દૃષ્ટાન્ત સંજ્ઞિ દૃષ્ટાન્ત કહેવાય છે. તેનાથી વિપરીત અર્થાત્ ઉલ્ટુ અસંજ્ઞિ દૃષ્ટાન્ત સમજવું.

આ પૈકી સંજ્ઞિ દૃષ્ટાન્ત શું છે? જે આ સંજ્ઞી પચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત જીવો છે, તેઓમાં પૃથ્વીકાયથી લઈને ત્રસકાય પર્યન્તના ષટ્કાયોમાંથી કોઈ કોઈ

निकायविषये इत्यर्थः 'तं जहा' तद्यथा 'पुढवीकायं जाव तसकायं' पृथिवीकायं यावत् त्रसकायम्, यावत्पदेन-अप्तेजोवायुवनस्पतीनां संग्रहः। 'से एगइओ पुढवी-काएणं किच्चं करेइ वि कारवेइ वि' स एकतयः पृथिवीकायेन जीवेन कृत्यं-स्वीयं कार्यजातम्-आहारादिकं करोति कारयति च। 'तस्स णं एवं भवइ' तस्य खलु कार्यकर्त्तुः पुरुषस्य एवं भवति-स एवमेव वक्तुं शक्नोति 'एवं खलु अहं पुढवीकाएणं किच्चं करेमि वि कारवेमि वि' एवं खलु अहं पृथिवीकायेन कृत्यं कार्यं करोम्यपि कारयाम्यपि अनुमोदयाम्यपि 'णो चेव णं से एवं भवइ इमेण वा इमेण वा' नो चेव खलु तस्य-कार्यकर्त्तुः पुरुषस्यैवं भवति-तस्य विषये नैवं कथयितुमन्यैः शक्यते यद् अनेनाऽनेन वा-अमुकाऽमुकपृथिवीकायेन स्वकृत्यं करोति कारयति वा, इति। 'से एएणं पुढवीकाएणं किच्चं करेइ वि कारवेइ वि' स एतेन-अमुकेन पृथिवीकायेन कृत्यं-कार्यं करोत्यपि, कारयत्यपि यदा स पृथिवी-कायेन कार्यं करोति कारयति तदा नैवं कथयितुं शक्यते यदयममुकेनैव पृथिवी-कायेन कार्यं करोति कारयति अमुकेन व्यक्तिविशेष कार्यं न करोति न वा कारयति

में से कोई-कोई मनुष्य पृथ्वीकाय से अपना आहार आदि कृत्य करता है और करवाता है। उसके मन में ऐसा विचार होता है कि मैं पृथ्वी-काय से अपना काम करता हूं या कराता हूं (या अनुमोदन करता हूं)। उसके सम्बन्ध में ऐसा नहीं कहा जा सकता कि वह अमुक पृथ्वी से ही कार्य करता या कराता है, सम्पूर्ण पृथ्वी से नहीं करता या नहीं कराता है। उसके संबंध में तो यही कहा जाता है कि वह पृथ्वीकाय से कार्य करता है और कराता है। अतएव वह सामान्य रूप से ही पृथ्वीकाय का विराधक कहलाता है। सामान्य में सभी विशेषों का समावेश हो जाता है, अतएव यह नहीं कहा जा सकता कि वह अमुक पृथ्वीकाय का विराधक है, अमुक का नहीं। इस कारण वह

મનુષ્ય પૃથ્વીકાયથી પોતાનો આહાર વિગેરે કાર્યો કરે છે, અને કરાવે છે. તેમના મનમાં એવો વિચાર હોય છે કે-હું પૃથ્વીકાયથી પોતાનું કામ કરૂં છું. અથવા કરાવુ છું (અથવા અનુમોદન કરૂં છું) તેઓના સંબંધમાં એવું કહી શકાતું નથી કે તે અમુક પૃથ્વીકાયથી જ કાર્ય કરે છે. અથવા કરાવે છે, સંપૂર્ણ પૃથ્વીથી કરતા નથી કે કરાવતા નથી. તેના સંબંધમાં તો એજ કહી શકાય કે-તે પૃથ્વીકાયથી કાર્ય કરે છે અને કરાવે છે તેથી જ તે સામાન્ય પણાથી જ પૃથિવિકાયના વિરાધક કહેવાય છે. સામાન્યમાં સઘળા વિશેષોનો સમાવેશ થઇ જાય છે. તેથી જ એ કહી શકાતું નથી કે તે

अपि, किन्तु-सामान्यत एव पृथिवीकायान् विराधयतीत्युच्यते। अतः स सामान्यतः सर्वविच्छिन्नं पृथिवीकायानां विराधक एवेति। 'से णं तओ पुढवीकायाओ असंजय-अविरय-अप्पडिहयअपच्चक्खायपावकम्मे यावि भवइ' स खलु एतादृशः पुरुषस्ततः पृथिवीकायजीवात्-असंयताऽविरताऽप्रतिहताऽप्रत्याख्यातपापकर्मा चापि भवति तत्राऽसंयतः-वर्त्तमानकालिकसावद्याऽनुष्ठानप्रवृत्तः, अविरतः-अतीताऽनागतपापादनिवृत्तः, अप्रतिहताऽप्रत्याख्यातपापकर्मा-न प्रत्याख्यातं पूर्वकृतातिचारनिन्दया भविष्यदकरणेन तथा-न प्रतिहतं-न निराकृतं-न नाशितं पापं कर्म येन स तथा, ततः पदत्रयस्य कर्मधारयः। 'एवं जाव तसकायेति भाणियव्वं' एवं यावत् त्रसकायेऽपि भणितव्यम्। त्रसकायेन कार्यं कुर्वन्-तत्रापि सामान्यतो विराधकत्वं नातिवर्तते। 'से एगइओ छजीवनिकाएहिं किच्चं करेइ वि कारवेइ वि'

सामान्यतः पृथ्वीकाय के जीवों का विराधक है। ऐसा जीव पृथ्वीकाय के विषय में संयत नहीं होता अर्थात् वर्त्तमान काल में सावद्य अनुष्ठान में प्रवृत्त होता है, विरत नहीं होता अर्थात् अतीत और अनागत संबंधी पापों से निवृत्त नहीं होता, पाप को प्रतिहत और प्रत्याख्यात नहीं करता, अर्थात् पूर्वकृत पाप की निन्दा नहीं करता और भविष्य में न करने का संकल्प नहीं करता।

जो पृथ्वीकाय के विषय में कहा गया है, वही त्रसकाय तक सभी कायों के विषय में कहना चाहिए। त्रसकाय के द्वारा जो कार्य करता या कराता है, वह सामान्य रूप से त्रसकाय का विराधक कहलाता है। कोई छहों कायों से कार्य करता और करवाता है। उस पुरुष को ऐसा

અમુક પૃથ્વીકાયના વિરાધક છે. અને અમુકના નથી આ કારણે તે સામાન્યતઃ પૃથ્વીકાયના જીવોના વિરાધક છે. એવા જીવો પૃથ્વીકાયના સંબંધમાં સંયત થતા નથી. અર્થાત્ વર્તમાનકાળમાં સાવદ્ય અનુષ્ઠાનમાં પ્રવૃત્ત થાય છે. વિરત થતા નથી. અર્થાત્ ભૂતકાળમાં કરેલા અને ભવિષ્યકાળમાં થનારા પાપોથી નિવૃત્ત થતા નથી. પાપને પ્રતિહત અને પ્રત્યાખ્યાત કરતા નથી, અર્થાત્ પહેલાં કરેલા પાપની નિંદા કરતા નથી. અને ભવિષ્યમાં ન કરવાનો સંકલ્પ કરતા નથી.

જે પૃથ્વીકાયના સંબંધનાં કહેવામાં આવેલ છે, એજ ત્રસકાય સુધી સઘળા કાયોના સંબંધમાં કહેવું જોઈએ. ત્રસકાય દ્વારા જે કાર્ય કરે છે કરાવે છે, તે સામાન્ય પણાથી ત્રસકાયના વિરાધક કહેવાય છે. કોઇ છએ

स एकतयः षड्जीवनिकायैः कृत्यं करोत्यपि कारयत्यपि 'तस्स णं एवं भवइ' तस्य पुरुषस्य खल्वेवं भवति, 'एव खलु छजीवनिकाएहिं किच्च करेमि वि कारवेमि वि' एवं खलु षड्जीवनिकायैः कृत्यं-कार्यं करोम्यपि कारयाम्यपि 'णो चेव णं से एव भवइ' नो चैव खलु तस्य-पुरुषस्यैवं भवति तस्य विषये एवं वक्तुं न शक्यते केरपि यत् 'इमेहिं वा इमेहिं वा' एभिर्वा एभिर्वा-स एभिरेभिरेव स्वीयं कार्यं करोति कारयति वेति वक्तुं न शक्यते, किन्तु सामान्यतः 'से य तेहिं छहिं जीवनिकाएहिं जाव कारवेइ वि' स च तैः षड्भिर्जीवनिकायैः यावत्करोति कारयत्यपि यावत्पदेन करोतीत्यस्य ग्रहणम्, 'से य तेहिं छहिं जीवनिकाएहिं' स च सामान्यतः कार्यकारी तेभ्यः षड्जीवनिकायेभ्यः 'असंजय अविरय-अप्पडिहय-अपच्चक्खाय पावकम्मे' तं जहा-पाणाइवाए जाव मिच्छ दंसणसल्ले' असंयताऽविरताऽप्रतिहताऽप्रत्याख्यातपापकर्मा तद्यथा-प्राणातिपाते यावन्मिथ्यादर्शनशल्ये, स पुरुषः पूर्वोदीरित षड्जीवनिकायेभ्यो विरतिसंयमादिभ्यो रहितः, अकृतप्रायश्चित्त-प्रत्याख्यानः प्राणातिपातादारभ्य मिथ्यादर्शनशल्यान्तः पापकर्मैव भवति। 'एस खलु भगवया अक्खाए असंजए अविरए अप्पडिहयअपच्चक्खायपावकम्मे' एष खलु-एतादृशः पुरुषोहि भगवता-तीर्थकरेण आख्यातः-कथितः असंयतः असंयतस्वरूपेण, तथा अविरतः तथा-अप्रतिहताऽप्रत्याख्यातपापकर्मा 'सुविणमवि अपस्सओ' स्वप्नमपि अपश्यन्-संयमविरत्यादिरहितः 'पावे य से कम्मे कज्जइ' स

विचार नहीं होता कि मैं अमुक अमुक काय से कार्य करूं और अमुक अमुक से न करूं। वह तो सामान्य रूप से छहों जीवनिकायों से कार्य करता और करवाता है। अतएव वह छहों जीवनिकायों की हिंसा से असंयत है, अविरत है। अप्रतिहत और अप्रत्याख्यात पापकर्म वाला है। वह प्राणातिपात से लेकर मिथ्यादर्शन शल्य तक अठारहों पापस्थानों का सेवन करने वाला है। तीर्थंकर भगवान् ने ऐसे पुरुषको असंयत, अविरत, अप्रतिहत एवं अप्रत्याख्यात पापकर्म वाला और

કાયોથી કાર્ય કરે છે, અને કરાવે છે તે પુરૂષને એવો વિચાર થતો નથી કે હું અમુક અમુક કાય-શરીરથી કાર્ય કરૂં અને અને અમુક અમુકથી ન કરૂં એ તો સામાન્ય પણાથી છએ જીવનિકાયોથી કાર્ય કરે અને કરાવે છે તેથી જ એ છ એ જીવનિકાયોની હિંસાથી અસયત છે, અવિરત છે. અપ્રતિહત અને અપ્રત્યાખ્યાત પાપકર્મ વાળા છે: તે પ્રાણાતિપાતથી લઇને મિથ્યાદર્શન શલ્ય સુધી અઢારે પાપસ્થાનોનું સેવન કરવાવાળા છે. તીર્થંકર ભગવાને એવા પુરૂષને અસંયત, અવિરત, અપ્રતિહત અને અપ્રત્યાખ્યાત પાપકર્મવાળો

पापं कर्म करोत्येव, 'से तं संनिदिट्ठंते' स संज्ञिदृष्टान्तः प्रदर्शितो भगवतेति शेषः, यथा कश्चिद्ग्रामघातादौ प्रवृत्तो यद्यपि न तेन विवक्षितकाले केचन पुरुषा दृष्टा स्तथाप्यसौ तत्प्रवृत्तिनिवृत्तेरभावात् तद्योग्यतया तद्घातक एव, प्रकृतेऽपीति- 'से किं तं असन्निदिट्ठंते' स कोऽसंज्ञिदृष्टान्तः ? 'जे इमे असन्निणो पाणा तं जहा' ये इमेऽसंज्ञिनः प्राणा स्तद्यथा-'पुढवीकाइया जाव वणस्सइकाइया छट्ठा वेगइया तसा पाणा' पृथिवीकायिका यावद्वनस्पतिकायिकाः-पृथिवीकायादारभ्य वनस्पतिकायपर्यन्ता जीवाः षष्ठा एकतये त्रसाः प्राणाः-षष्ठा स्त्रसनामका असंज्ञिनो ये जीवाः सन्ति 'जेसिं णो तक्काइ वा संनाइ वा पन्नाइ वा मणाइ वा वई वा सयं वा करणाए अन्नेहिं वा कारावेत्तए या करंतं वा समणुजाणित्तए' येषां

स्वप्न भी न देखने वाला अर्थात् संयम और विरति से सर्वथा रहित कहा है। वह पापकर्म करता ही है। यह संज्ञि दृष्टान्त कहा गया है।

आशय यह है कि जैसे कोई कोई पुरुष समग्र ग्राम के घात में प्रवृत्त हो और उस समय वह किसी विशिष्ट मनुष्य को न देखता हो, तो भी ग्रामघातक होने से उस ग्राम के अन्तर्गत उस मनुष्य का भी घातक कहलाता है, इसी प्रकार जो षट्काय के जीवों का घातक है वह चाहे किसी जीव को देखे या न देखे, उसका घातक ही कहलाएगा।

अब असंज्ञि दृष्टान्त क्या है? ये जो असंज्ञी प्राणी हैं, जैसे पृथ्वीकायिक यावत् वनस्पतिकायिक और कोई कोई त्रसकायिक, जिनको यह बोध नहीं होता कि कर्त्तव्य क्या है और अकर्त्तव्य क्या है, जो संज्ञा से हीन हैं अर्थात् पूर्व प्राप्त पदार्थ की उत्तरकाल में पर्यालोचना

અને સ્વપ્ન પણ ન દેખવાવાળો અર્થાત્ સંયમ અને વિરતિ વિગેરેથી સર્વથા રહિત કહ્યો છે. તે પાપકર્મ કરેજ છે. આ સંજ્ઞિ દૃષ્ટાન્ત કહેલ છે.

કહેવાનો ભાવ એ છે કે—જેમ કોઇ પુરૂષ સંપૂર્ણ ગામનો ઘાત કરવામાં પ્રવૃત્તિવાળો હોય, અને તે વખતે કોઇ વિશેષ માણસને ન દેખે, તો પણ ગ્રામઘાતક હોવાથી તે ગામના અંતર્ગત એ મનુષ્યનો પણ ઘાતક કહેવાય છે. એજ પ્રમાણે જે ષટ્કાયના જીવોનો ઘાત કરનારો છે, તે ચાહે કોઈ જીવને દેખે અથવા ન દેખે પણ તેનો ઘાતક જ કહેવાય છે

હવે અસંજ્ઞિનું દૃષ્ટાન્ત બતાવવામાં આવે છે. જે આ અસંજ્ઞિ પ્રાણી છે, જેમકે-પૃથ્વિકાયિક યાવત્ વનસ્પતિકાયિક અને કોઈ કોઈ ત્રસકાયિક, જેમને એવો બોધ હોતો નથી કે કર્તવ્ય શું છે? અને અકર્તવ્ય શું છે? જે સંજ્ઞા વિનાના છે, અર્થાત્ પહેલા પ્રાપ્ત કરેલા પદાર્થની ઉત્તર કાળમા

नो तर्क इति वा संज्ञेति वा-प्रज्ञेति वा-मन इति वा-वाग्वा-स्वयं वा कर्तुम् अन्यै र्वा कारयितुं कुर्वन्तं वा समनुज्ञातुम्, तत्र-तर्कः-ऊहः-किमिदं कर्तव्यम कर्त्तव्यं वेत्येवमात्मकः, संज्ञानं संज्ञा-पूर्वोपलब्धार्थे उत्तरकाले पर्यालोचना, प्रज्ञानं प्रज्ञा-स्वबुद्ध्योत्पेक्षणम्, मननं मनो मतिः-सा चावग्रहादिरूपा मनः-अन्तःकरणम्, प्रशस्यवर्णा वाक्, एतानि न विद्यन्ते येषाम्, येषां जीवानां तर्कादयो न सन्ति 'ते वि णं बाला सव्वेसिं पाणाणं जाव सव्वेसिं सत्ताणं' तेऽपि बालाः-अज्ञानिनो जीवाः येषां तर्कादयो न भवन्ति, सर्वेषां प्राणवतां भूतानां जीवानां सत्त्वानाम् 'दिया वा राओ वा सुत्ता वा जागरमाणा वा' दिवा वा रात्रौ वा सुप्ता वा जाग्रतो वा, 'अमित्तभूया मिच्छासंठिया' अमित्रभूता मिथ्यासंस्थिताः-असत्प्रबुद्धियुक्ताः 'निच्चं पसढविउवायचित्तदंडा' नित्यं प्रशठव्यतिपातचित्तदण्डाः-धूर्ततापूर्वकवधवृत्तिमन्तः। 'तं जहा' तद्यथा-'पाणाइवाए जाव मिच्छादंसणसल्ले' प्राणातिपाते-प्राणिनां हिंसाकर्मणि यावद् मिथ्यादर्शनशल्ये, 'इच्चेवं जाव णो चेव मणो णो चेव वई पाणाणं जाव सत्ताणं दुक्खणयाए' इत्येवं यावत् नो चैव मनो नो चैव वाक् प्राणानां यावत्सत्त्वानां दुःखनतया 'सोयणयाए' शोचनतया

नहीं कर सकते, जिनमें प्रज्ञा नहीं है अर्थात् अपनी बुद्धि से सोचने की शक्ति नहीं है, जिनमें मनन करने का सामर्थ्य नहीं है, वाणी नहीं है, जो न स्वयं कुछ कर सकते हैं और न दूसरों से करवा सकते हैं और न करने वाले का अनुमोदन कर सकते हैं, ऐसे तर्क एवं संज्ञा आदि से रहित प्राणी भी समस्त प्राणियों, भूतों, जीवों और सत्वों के दिन रात, सोते जागते सदैव शत्रु बने रहते हैं, उन्हें धोखा देते हैं और अत्यन्त शठता पूर्वक घात करने में संलग्न रहते हैं। वे प्राणातिपात से लेकर मिथ्यादर्शन शल्य पर्यन्त अठारहों पापों का सेवन करते रहते हैं। यद्यपि उनको मन तथा वाणी होते नहीं हैं,

---

પર્યાલોચના કરી શકતા નથી. જેમનામાં પ્રજ્ઞા નથી અર્થાત્ પોતાની બુદ્ધિથી વિચારવાની શક્તિ નથી, જેમનામાં મનન કરવાનું સામર્થ્ય નથી, વાણી નથી. જે સ્વયં કંઇ કરી શકતા નથી તથા બીજાઓ પાસે કોઈ કરાવી શકતા નથી. એવા તર્ક અને સંજ્ઞા વિગેરેથી રહિત પ્રાણી પણ સઘળા પ્રાણિયો, ભૂતો, જીવો અને સત્વોના રાતદિવસ સૂતાં કે જાગતાં હંમેશાં શત્રુ બન્યા રહે છે. તેને દગો દે છે. અને અત્યંત શઠતા પૂર્વક ઘાત કરવામાં લાગ્યા રહે છે તેઓ પ્રાણાતિપાતથી લઇને મિથ્યાદર્શન શલ્ય સુધી અઢારે પાપોનું સેવન કરતા રહે છે. જો કે તેમને મન તથા વાણી હોતા નથી,

'जूरणयाए तिप्पणयाए पिट्टणयाए परितप्पणयाए' जूरणतया तेपनतया पिट्टनतया परितापनतया 'ते दुक्खणसोयण जाव परितप्पण वहबंधणपरिकिलेसाओ' ते दुःखन-शोचन यावत्परितापनवधबन्धनपरिक्लेशेभ्यः तत्र-वधो मरणम्, बन्धनं रज्ज्वादिना 'अप्पडिविरया भवंति' अप्रतिविरता भवन्ति, दुःखतया मरणदुःखरूपेण शोचनं-दैन्यप्रापणम्, जूरणं-शोकातिरेकाच्छरीरजीर्णताप्रापणम्, तेपनं-शोकातिरेकादश्रुलालादि क्षरणप्रापणम्. परितेपनं शरीरसन्तापः, यद्यपि असंज्ञिजीवेषु मनो न भवति तथापि-ते सर्वानेव जीवान् शोचयन्ति-परितापयन्ति। यद्वा-सहैव शोक परितापपीडनवधबन्धनादिकं कुर्वन्तः पापकर्मभ्यो न निवृत्ताः, अपि-तु-पाप कर्मणि निरता एव भवन्तीति। 'इइ खलु से असन्निणो वि सत्ता अहो निसिं पाणाइवाए उवक्खाइज्जंति' इति-पूर्वोक्तप्रकारेण खलु तेऽसंज्ञिनोऽपि-संज्ञाप्रज्ञा-दिरहिता अपि सत्त्वाः-प्राणिनः पृथिवीकायिकादयः, अहर्निशम्-रात्रिंदिवम्, प्राणातिपाते-जीवहिंसाकर्मणि विद्यमानाः प्राणातिपाते कर्तव्ये तद्योग्यतया तद्संप्राप्तावपि ग्रामघातकवदुपाख्यायन्ते। 'जाव अहोनिसिं परिग्गहे उवक्खाइज्जंति' यावदहर्निशं परिग्रहे विद्यमानाः उपाख्यायन्ते यावद् मिथ्यादर्शनशल्ये उपाख्यायन्ते-कथ्यन्ते। संज्ञारहिता अपि दूरवर्त्तिनोऽपि सूक्ष्मतरा अपि प्राणा-

---

फिर भी वे प्राणियों, भूतों, जीवों और सत्त्वों को दुःख पहुंचाने, शोक उत्पन्न करने, झुराने, रुलाने, वधकरने, परिताप देने, या उन्हें एक ही साथ दुःख, शोक संताप पीड़न वध, बंधन आदि करने के पापकर्म से विरत नहीं होते हैं, परन्तु पापकर्म में निरत (तत्पर) ही रहते हैं।

इस प्रकार वे असंज्ञी एवं संज्ञी प्रज्ञा आदि से रहित भी पृथ्वी-कायिक आदि प्राणी रातदिन प्राणातिपात में वर्तते हैं। वे चाहे दूसरे प्राणियों को न जानते हों तो भी ग्रामघातक के समान हिंसक कहलाते हैं। वे परिग्रह में यावत् मिथ्यादर्शनशल्य में अर्थात् सभी पापों में वर्त्तमान होते हैं।

તો પણ તેઓ પ્રાણિયો, ભૂતો, જીવો અને સત્વોને દુઃખ પહોંચાડવા માટે શોક ઉત્પન્ન કરવા, ઝુરાવવા, રડાવવા, વધ કરવા, પરિતાપ પહોંચાડવા અથવા તેમને એકી સાથે જ દુઃખ શોક, સંતાપ, પીડન, બંધન વિગેરે કરવાના પાપકર્મથી વિરત થતા નથી પરંતુ પાપકર્મમાં નિરત-તત્પર જ રહે છે.

આ રીતે તે અસંજ્ઞી અને સંજ્ઞા પ્રજ્ઞા વિગેરેથી રહિત પણ પૃથ્વીકાયિક વિગેરે પ્રાણી દિવસરાત પ્રાણાતિપાતમાં વર્તતા રહે છે તેઓ ચાહે બીજા પ્રાણિયોને ન જાણતા હોય, તો પણ ગામઘાતક પ્રમાણે જ હિંસક કહેવાય છે. તેઓ પરિગ્રહમાં યાવત્ મિથ્યાદર્શનશલ્યમાં અર્થાત્ સઘળા પાપોમાં વર્તમાન હોય છે.

तिपातादि परिग्रहमिथ्यादर्शनशल्यान्ते पापकर्मणि ओतप्रोता इत्येव कथ्यन्ते। (एवं भूतवादी) 'सव्वजोणिया वि' सर्वयोनिका अपि 'खलु सत्ता संनिणो हुच्चा असंनिणो हुंति असंनिणो हुच्चा संनिणो होंति' खलु-इति निश्चयार्थकः सत्त्वाः-प्राणिनः संज्ञिनो भूत्वाऽसंज्ञिनो भवन्ति। असंज्ञिनो भूत्वा संज्ञिनो भवन्ति, कर्मपराधीना हि जीवाः। ते च जीवा यथाकर्म संज्ञिनोऽपि संज्ञामनुभवन्तोऽपि कर्मबलाद् असंज्ञिनो भवन्ति। असंज्ञिनो जीवाः कर्मबलात् कालान्तरे संज्ञिनो भवन्ति। 'होच्चा संनी अदुवा असन्नी' भूत्वा संज्ञिनः अथवाऽसंज्ञिनः 'तत्थ से अविविचित्ता अवि धुणित्ता असंमुच्छित्ता अणणुतावित्ता असंनिकायाओ वा संकमंति संनिकायाओ वा असंनिकायं संकमंति' तत्र-तत्तद्योनौ अविविच्य-स्वस्मात् पापं कर्म अपृथक्कृत्य, अविधूय पापम्-पापमप्रक्षाल्य, असमुच्छिद्य-पापमच्छित्वा, अननुताप्य-पश्चात्तापमकृत्वा, तदा-तादृशकर्मबलात् असंज्ञिकायात् संज्ञिकायं संक्रामन्ति। गच्छन्ति तादृशस्य कर्मणः फलोपभोगाय। यद्वा-संज्ञिकायाद् असंज्ञिकायं संक्रामन्ति-संज्ञिशरीराद संज्ञिशरीरे आगच्छन्ति। असंज्ञिशरीरात् संज्ञिशरीरे समागच्छन्तीति। 'संनिकायाओ वा संनिकायं संकमंति असंनिकायाओ वा असंनिकायं संकमंति' अथवा-संज्ञिकायात संज्ञिकायमेव संक्रामन्ति। असंज्ञिकायात्-असंज्ञि-

सभी योनियों के प्राणी निश्चय से संज्ञी होकर (भवान्तर में) असंज्ञी हो जाते हैं और असंज्ञी होकर संज्ञी हो जाते हैं, क्योंकि संसारी जीव कर्म के अधीन हैं, अतएव कर्म के उदय के अनुसार विभिन्न पर्यायों को धारण करते रहते हैं। जो जीव विभिन्न (अनेक) योनियों में रहकर पापकर्म को दूर नहीं करते, पाप का प्रक्षालन नहीं करते, वे कर्मोदय के वशीभूत होकर असंज्ञी पर्याय से संज्ञी पर्याय में उत्पन्न हो जाते हैं, संज्ञीपर्याय से असंज्ञीपर्याय में जन्म लेते हैं। अथवा संज्ञी पर्याय से संज्ञीपर्याय में और असंज्ञीपर्याय से असंज्ञीपर्याय

સઘળી યોનિયોના પ્રાણી નિશ્ચયથી સંજ્ઞી થઈને (ભવાન્તરમાં) અસંજ્ઞી થઈ જાય છે અને અસંજ્ઞી થઈને સંજ્ઞી થઈ જાય છે. કેમકે-સંસારી જીવ કર્મને આધીન છે, તેથી જ કર્મના ઉદય પ્રમાણે જૂદા જૂદા પર્યાયોને ધારણ કરે છે. જે જીવ જૂદી જૂદી અનેક યોનિયોમાં રહીને પાપકર્મને દૂર કરતા નથી પાપને ધોઈ નાખતા નથી, તેઓ કર્મના ઉદયને વશ થઈને અસંજ્ઞી પર્યાયથી સંજ્ઞી પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. સંજ્ઞી પર્યાયથી અસંજ્ઞી પર્યાયમાં જન્મ લે છે અથવા સંજ્ઞી પર્યાયથી સંજ્ઞી પર્યાયમાં અને અસંજ્ઞી પર્યાયથી અસંજ્ઞી પર્યાયમાં પણ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. એવો કોઈ નિયમ

कायमेव संक्रामन्ति। यथाक्रमं यथाश्रुतम्। नायमस्ति नियमो यत् संज्ञी संज्ञी एव भवेत्। असंज्ञी च असंज्ञी एव भवेत्, कर्माऽधीनस्य हि वैचित्र्यम्, कर्मचाऽऽकेवलज्ञानं स्वाधिकारं न त्यजति, अत्यजन् जीवान् उच्चावचान् सदृशतया विसदृशतया उत योभयतया परिभ्रामयति। 'जे एए संनी वा असंनी वा सव्वे ते मिच्छायारा निच्चं पसढविउवायचित्तदंडा, तं जहा पाणाइवाए जाव मिच्छादंसणसल्ले' ये एते संज्ञिनो वाऽसंज्ञिनो वा जीवा इति शेषः, ते सर्वे मिथ्याचाराः-अविशुद्धाचाराः, अप्रत्याख्यानित्वात्, नित्यं प्रशठव्यतिपातचित्तदण्डाः। इमे सर्वे जीवाः मिथ्याचारा स्तथैव सर्वदा शठतायुक्तधूर्ततायुक्तहिंसात्मकचित्तवृत्तेर्धारणकर्त्तारः सन्ति। तथा-प्राणातिपाते यावद् मिथ्यादर्शनशल्ये, प्राणातिपातादारभ्य मिथ्यादर्शनशल्यान्तपापकर्मणि निरताः सन्तीति। 'एवं खलु भगवया अक्खाए असंजए अविरए अप्पडिहयअपच्चक्खायपावकम्मे सकिरिए' एवं खलु-अस्मात् कारणादेव भगवता तीर्थंकरेण अख्यातः, असंयतः-

---

में भी उत्पन्न हो जाते हैं। ऐसा कोई नियम नहीं है कि संज्ञी जीव भवान्तर में संज्ञी के पर्याय में ही उत्पन्न हो और असंज्ञी जीव मरकर असंज्ञी ही हो। संज्ञी असंज्ञी आदि की विचित्रता कर्म के अधीन ही है, और जब तक मुक्ति प्राप्त न हो जाय तब तक उसका प्रभाव नष्ट नहीं हो सकता और जबतक कर्म का प्रभाव नष्ट न हो जाय तब तक उन जीवों को उच्च, नीच सदृश और विसदृश योनियों में घुमाता ही रहता है।

ये संज्ञी और असंज्ञी जीव, सभी अशुद्ध आचार वाले हैं, सदा शठता से युक्त हैं और हिंसात्मक चित्तवृत्ति को धारण करने वाले हैं। वे प्राणातिपात से लगाकर मिथ्यादर्शनशल्य तक के भी पापों में निरत होते हैं, इस कारण श्री तीर्थंकर भगवान् ने इन पाप में तत्पर

નથી કે સંજ્ઞી જીવ ભવાન્તરમાં સંજ્ઞી પર્યાયમાં જ હોય. સંજ્ઞી, અસંજ્ઞી વિગેરેનું વિચિત્ર પણુ કર્મને આધીન છે અને જ્યાં સુધી મુક્તિ પ્રાપ્ત ન થઈ જાય, ત્યાં સુધી તેનો પ્રભાવ નશ પામતો નથી. અને જ્યાં સુધી કર્મનો સદ્ પ્રભાવ નાશ ન પામે ત્યા સુધી તે જીવોને ઉંચ નીચ, કે સરખા અને વિસદૃશ યોનિયોમાં ફેરવતા જ રહે છે.

આ સંજ્ઞી અને અસંજ્ઞી જીવ, સઘળા અશુદ્ધ આચારવાળા છે. હમેશાં ધૂર્તપણુાથી યુક્ત છે, અને હિંસાત્મક ચિત્તવૃત્તિને ધારણુ કરવાવાળા છે. તેઓ પ્રાણુાતિપાતથી લઈને મિથ્યાદર્શન શલ્ય સુધીના સઘળા પાપોમાં તત્પર રહે છે. તે કારણે તીર્થંકર ભગવાને આ પાપોમાં તત્પર રહેલા

संयमरहितः, अविरतः-वैराग्यरहितः, अप्रतिहताऽप्रत्याख्यातपापकर्मा-पापकर्म-हननप्रत्याख्यानाकारको भवति, तथा-'सकिरिए' सक्रियः-सावद्यकर्मयुक्तः 'असंवुडे' असंवृतः-संवररहितः 'एगंतदंडे' एकान्तदण्डः-प्राणिनां सदा दण्डकारकः 'एगंतबाले' एकान्तबालोऽज्ञानी 'एगंतसुत्ते' एकान्तसुप्तः-नियमतोऽज्ञाननिद्रयाऽभिभूतः। 'स बालः-एतादृशोऽज्ञानी भवति, तथा-'अवियारमण वयणकायवक्के' अविचारमनोवचनकायवाक्यः-मानसिकवाचनिककायिक विचार-रहितः-कर्त्तव्याकर्तव्यविचाररहितमनोवचनकायवाक्यवानित्यर्थः, 'सुविणमवि ण पासइ' स्वप्नमपि न पश्यति, यत्पापं स्वप्नेऽपि न ज्ञायते तस्याऽपि कर्त्ता भवत्येवाऽविरतिमत्त्वात्। किन्तु-'पावे य से कम्मे कज्जइ' पापश्च कर्म स करोत्येव, अतो यदुक्तम्-असंयतोऽविरतः पुरुषः संज्ञी वा-असंज्ञी वा पापं कर्म करोत्येवेति सत्यमेव प्रतिपादितमिति भावः ॥सू० ४॥६६॥

मूलम्-नोदए आह-से किं कुव्वं किं कारवं संजयविरय-पडिहयपच्चक्खायपावकम्मे भवइ? आयरिए आह-तत्थ खलु

जीवों को असंयत, अविरत, क्रियायुक्त और असंवृत कहा है। पापकर्मों को प्रतिहत और प्रत्याख्यात न करने वाला भी कहा है। ऐसा जीव एकान्तदंड-हिंसक, एकान्तबाल अज्ञानी, एकान्तसुप्त-अज्ञाननिद्रा से अभिभूत होता है। वह विचाररहित मन वचन कायवाला है। उसको कर्त्तव्य और अकर्त्तव्य का विवेक नहीं होता। अविरतिमान् होने के कारण वह स्वप्न में भी जिस पाप को नहीं जानता, उसका भी कर्त्ता होता है। वह पापकर्म करता है। तात्पर्य यह है कि असंयत एवं अविरत जीव, चाहे संज्ञी हो या असंज्ञी, अवश्य ही पापाकर्म करता है, यह जो कहा गया है सो समीचीन ही कहा गया है ॥४॥

જીવોને અસંયત, અવિરત, ક્રિયાયુક્ત અને અસવૃત કહ્યા છે પાપકર્મોને પ્રતિહત અને પ્રત્યાખ્યાત ન કરવાવાળા પણ કહ્યા છે. એવા જીવો એકાન્ત દંડ-હિંસક એકાન્ત બાલ-અજ્ઞાની એકાન્તસુપ્ત-અજ્ઞાન નિદ્રાથી પરાજીત થાય છે. તે વિચાર વિનાના મન, વચન અને કાયવાળા છે. તેને કર્તવ્ય અને અકર્તવ્યનો વિવેક હોતો નથી. અવિરતિમાન્ હોવાના કારણે તે સ્વપ્નમાં પણ જે પાપને જાણતા નથી, તેને પણ કરવાવાળા હોય છે. તેઓ પાપકર્મજ કરે છે.

તાત્પર્ય એ છે કે—ચાહે સંજ્ઞી હોય કે-અસંજ્ઞી હોય તેઓ પાપકર્મ આવશ્યજ કરે છે. જે આ કહ્યું તે બરોબર જ કહ્યું છે. ॥સૂ૦૪॥

भगवया छज्जीवणिकायहेऊ पण्णत्ता, तं जहा-पुढवीकाइया जाव तसकाइया, से जहाणामए मम असायं डंडेण वा अट्ठीण वा मुट्ठीण वा लेलूण वा कवालेण वा आतोडिज्जमाणस्स वा जाव उवद्दविज्जमाणस्स वा जाव लोमुक्खणणमायमवि हिंसाकरं दुक्खं भयं पडिसंवेदेमि, इच्चेवं जाण सव्वे पाणा जाव सव्वे सत्ता दंडेण वा जाव कवालेण वा आतोडिज्जमाणा वा हम्म-माणा वा तज्जिज्जमाणा वा तालिज्जमाणा वा जाव उवद्द-विज्जमाणा वा जाव लोमुक्खणणमायमवि हिंसाकारं दुक्खं भयं पडिसंवेदेंति, एवं णच्चा सव्वे पाणा जाव सव्वे सत्ता न हंतव्वा जाव ण उद्दवेयव्वा, एस धम्मे धुवे णिइए सासए समिच्च लोगं खेयन्नेहिं पवेदिए, एवं से भिक्खू विरए पाणाइवायाओ जाव मिच्छादंसणसल्लाओ, से भिक्खू णो दंतपक्खालणेणं दंते पक्खालेज्जा, णो अंजणं णो वमणं णो धूवणित्ते पि आइत्ते, से भिक्खू अकिरिए अलूसए अकोहे जाव अलोभे उवसंते परिनिव्वुडे, एस खलु भगवया अक्खाए संजयविरयपडिहय-पच्चक्खायपावकम्मे अकिरिए संवुडे, एगंतपंडिए भवइ त्ति बेमि ॥सू० ५॥६७॥

इइ बीयसुयक्खंधस्स पच्चक्खाणकिरियाणाम चउत्थ-मज्झयणं समत्तम् ॥२-४॥

छाया—नोदकः-स किं कुर्वन् किं कारयन् कथं संयतविरतप्रत्याख्यातपाप-कर्मा भवति? आचार्य आह-तत्र खलु भगवता षड्जीवनिकायहेतवः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-पृथिवीकायिका यावत् त्रसकायिकाः। तद् यथानाम मम असातं दण्डेन वा, अस्थ्ना वा, मुष्टिना वा लेष्टुना वा कपालेन वा आतोद्यमानस्य वा यावद्

उपद्राव्यमाणस्य वा यावद् रोमोत्खननमात्रमपि हिंसाकृतं दुःखं भयं प्रतिसंवेदयामि, इत्येवं जानीहि सर्वे प्राणा यावत् सर्वे सत्त्वाः दण्डेन वा यावत् कपालेन वा आतोद्यमाना वा हन्यमाना वा तर्ज्यमाना वा ताडयमाना वा यावद् उपद्राव्यमाणा वा यावद् रोमोत्खननमात्रमपि हिंसाकरं दुःखं भयं प्रतिसंवेदयन्ति। एवं ज्ञात्वा सर्वे प्राणा यावत् सर्वे सत्त्वाः न हन्तव्याः यावन्नोपद्रावयितव्याः, एष धर्मः ध्रुवो नित्यः शाश्वतः समित्य लोकं खेदज्ञैः प्रवेदितः। एवं स भिक्षुविरतः प्राणातिपाततो यावन्मिथ्यादर्शनशल्यतः। स भिक्षु र्नो दन्तप्रक्षालनेन दन्तान् प्रक्षालयेत् नो अञ्जनं नो वमनं नो धूपनमपि आददीत स भिक्षुरक्रियः अलूषकः अक्रोधो यावद् अलोभः उपशान्तः परिनिर्वृत्तः। एष खलु भगवता आख्यातः संयतविरतप्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा अक्रियः संवृतः एकान्तपण्डितो भवतीति ब्रवीमि ॥सू० ५।६७॥

टीका—पुनरपि नोदकः प्रश्नकर्त्ता प्रश्नं करोति-'से किं कुव्वं किं कारवं कहं संजयविरयपडिहयपच्चक्खायपावकम्मे भवइ' सः-मनुष्यादि जीवः किम्-कीदृशं कर्म कुर्वन् किं वा कारयन् कथं-केन प्रकारेण संयतविरतप्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा भवति, कथं संयतो भवति-कथं विरतो भवति-सर्वेभ्यः पापकर्मभ्यः कथं वा प्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा भवतीति, तत्र-संयतत्वं वर्तमानकालिकसावद्यानुष्ठानरहितत्वम्, विरतत्वम्-अतीताऽनागतपापान्निवृत्तिमत्त्वम्। प्रतिहतं-वर्तमानकाले स्थित्यनुभागह्रासेन नाशितं तथा प्रत्याख्यातं-पूर्वकृतातिचारनिन्दया भविष्यदकरणेन निराकृतं पापं कर्म येन स प्रतिहतप्रत्याख्यातं-

---

'से किं कुव्वं' इत्यादि।

टीकार्थ-प्रश्नकर्त्ता पुनः प्रश्न करता है-मनुष्य आदि प्राणी कौन सा कर्म करता हुआ और कौन सा कर्म कराता हुआ, किस प्रकार से संयत, विरत तथा पापकर्म का घात और प्रत्याख्यात करने वाला होता है?

वर्त्तमानकालिक पापमय कृत्य से रहित होना संयत होना कहलाता है। भूत और भविष्यत् काल संबंधी पाप से निवृत्त होना विरत होना कहलाता है। कर्म के प्रतिहत होने का अभिप्राय है वर्त्तमान

'से किं कुव्वं' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—પ્રશ્ન કર્તા ફરીથી પ્રશ્ન પૂછે છે કે-હે ભગવન્ મનુષ્ય વિગેરે પ્રાણી કયું કર્મ કરતા થકા કેવા પ્રકારથી સંયત વિરત તથા પાપકર્મનો ઘાત અને પ્રત્યાખ્યાત કરવાવાળા હોય છે?

વર્તમાનકાળ સંબંધી પાપમય કૃત્યથી રહિત થવું તે સંયત થવું કહેવાય છે ભૂત અને ભવિષ્યકાળ સંબંધી પાપથી નિવૃત્ત થવું તે વિરત થવું

पापकर्म, इति नोदकस्याशयः। आचार्य आह-'तत्थ खलु भगवया छजीवनि-काय हेऊ पण्णत्ता' तत्र खलु भगवता षड्जीवनिकायाः कर्मबन्धहेतवः प्रज्ञप्ताः कथिताः, 'तं जहा' तद्यथा-'पुढवीकाइया जाव तसकाइया' पृथिवीकायिका यावत् त्रसकायिकाः, 'से जहा णामए मम असायं दंडेण वा अट्ठीण वा मुट्ठीण वा लेलुण वा कवालेण वा आतोडिज्जमाणस्स वा जाव उवद्दविज्जमाणस्स वा' तद्यथा नाम मम असातम्-दुःखं भवति, दण्डेन वा ताडनादिना, अस्थ्ना वा, मुष्टिना वा लेष्टुना वा=लोष्टेन वा, कपालेन वा-घटावयवेन आतोद्यमानस्य वा-ताड्यमानस्य यावदुपद्राव्यमाणस्य वा 'जाव लोमुक्खणणमायमवि हिंसाकडं दुखं भयं पडिसंवेदेमि' यावद् रोमोत्खननमात्रमपि हिंसाकृतं दुःखं भयं प्रतिसंवेदयामि,

काल में स्थिति और अनुभाग का ह्रास करके उसे नष्ट करना और प्रत्याख्यान का अर्थ है पूर्वकृत अतिचारों की निन्दा करके तथा भविष्य में न करने का संकल्प करके उसे दूर करना।

भगवान् ने षट् जीवनिकायों को कर्मबन्ध का कारण कहा है। वे षट् जीवनिकाय ये हैं-पृथ्वीकाय यावत् त्रसकाय। जैसे डंडे से, हड्डी से, मुट्ठी से, ढेले से अथवा ठीकरे से ताड़न करने पर या उपद्रव करने पर यहां तक कि एक रोम उखाड़ने से भी मुझे हिंसाजनित दुःख एवं भय का अनुभव होता है, इसी प्रकार समस्त प्राणी यावत् सत्त्व भी डंडा मुष्टि आदि से आघात करने पर, तर्जन, ताडन करने पर उपद्रव करने पर यावत् रोम उखाड़ने पर भी हिंसाजन्य दुःख और भय का अनुभव करते हैं।

કહેવાય છે કર્મથી પ્રતિહત થવાનો અભિપ્રાય એવો છે કે-વર્તમાનકાળમાં સ્થિતિ અને અનુભાગનો હ્રાસ કરીને તેનો નશ કરવો. અને પ્રત્યાખ્યાનનો અર્થ એ છે કે-પહેલાં કરેલા અતિચારોની નિંદા કરીને તથા ભવિષ્યમાં ન કરવાનો સંકલ્પ કરીને તેને દૂર કરવા.

ભગવાને ષટ્જીવનિકાયોને કર્મબંધનું કારણ કહેલ છે. તે ષટ્જીવનિ-કાય આ પ્રમાણે છે-પૃથ્વીકાય યાવત્ ત્રસકાય જેમ ડંડાથી, હાડકાથી, મૂઠ્ઠીથી ઢેખલાથી અથવા ઠીંકરાથી તાડન કરવામાં આવે તો અથવા ઉપદ્રવ કરવામાં આવે તો એટલા સુધી કે-એક રોમ-રૂંવાડું ઉખાડવાથી પણ મને હિંસાથી થવાવાળું દુઃખ અને ભયનો અનુભવ થાય છે. એજ પ્રમાણે સઘળા પ્રાણિયો યાવત્સત્વો પણ ડંડા, મુઠિ વિગેરેથી આઘાત કરવાથી તર્જન, તાડન, કર-વાથી, ઉપદ્રવ કરવાથી યાવત્ રોમ ઉખાડવાથી પણ હિંસાથી થવાવાળા દુ:ખ અને ભયનો અનુભવ કરે છે.

आचार्यः कथयति-भो यथा मां कश्चिद्दण्डादिना ताडयति-उपद्रावयति किं बहुना रोममात्रस्यापि उत्पाटनेन दुःखं भयं च जायते। 'इच्चेवं जाव सव्वे पाणा जाव सव्वे सत्ता' इत्येव जानीहि सर्वे प्राणाः सर्वे भूताः सर्वे जीवा यावत्सर्वे सत्त्वाः, 'दंडेण वा जाव कपालेण आतोडिज्जमाणा वा हम्ममाणा वा तज्जिज्जमाणा वा तालिज्जमाणा वा' दण्डेन वा यावत्कपालेन वा आतोद्यमाना वा हन्यमाना वा तर्ज्यमाना वा ताड्यमाना वा यावत्पदेन-अस्थ्ना वा मुष्टिना वा लेष्टुना वेति पदानां संग्रहः 'जाव उवद्दविज्जमाणा वा जाव लोमुक्खणणमायमवि हिंसाकडं दुक्खं भयं संवेदेंति' यावद् उपद्राव्यमाणा वा यावल्लोमोत्खननमात्रमपि हिंसाकृतं दुःखं भयं संवेदयन्ति। अयमाशय -यथा मां कश्चिद् दण्डादिना ताडयति, किं बहुना रोमोत्पाटनमपि करोति, तदाऽतीव मनसि दुःखं जायते, अहमनुभवामि दुःखं भयञ्च, तथैव सर्वे जीवा दण्डादिभिस्ताड्यमानाः दुःखं भयञ्चाऽनुभवन्ति। 'एवं णच्चा सव्वे पाणा जाव सव्वे सत्ता न हंतव्वा जाव ण उवद्दवेयव्वा' एवं ज्ञात्वा, यथा दण्डादि प्रहारो मां दुःखा करोति, तथाऽन्यानपि दुःखायते इति ज्ञात्वा सर्वे प्राणाः-प्राणिनो यावत्सर्वे सत्त्वा न हन्तव्या यावन्नोपद्रावयितव्याः, न आज्ञापयितव्याः न परिग्रहीतव्याः न परितापयितव्याः, यावत्पदेनैतेषां ग्रहणम्, तत्र न हन्तव्याः-दण्डादिभिर्न ताडयितव्याः, नाऽऽज्ञापयितव्याः-अनभि-

---

आशय यह है-जैसे डंडा आदि से मुझे कोई ताड़न करता है व्यथा पहुँचाता है, यहां तक कि कोई एक रोम उखाड़ता है, उस समय मन में दुःख उत्पन्न होता है। उस समय मैं दुःख और भय का अनुभव करता हूं, उसी प्रकार अन्य सब प्राणी भी दण्डा आदि से ताड़न करने पर दुःख और भय का अनुभव करते हैं।

तो जैसे दण्डप्रहार आदि मेरे लिए दुःखप्रद है, उसी प्रकार अन्य प्राणियों को भी दुःखदायी होता है। ऐसा जान कर किसी भी प्राणी यावत् किसी भी सत्त्व का न हनन करना चाहिए और न उपद्रव

કહેવાનો આશય એ છે કે--જેમ ડંડા વિગેરેથી મને કોઇ તાડન કરે છે, વ્યથા દુઃખ પહોચાડે છે. એટલે સુધી કે કોઇ એક રૂંવાડું પણ ઉખાડે તે વખતે મનમા દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે. તે વખતે હું દુઃખ અને ભયનો અનુભવ કરૂ છું. એજ પ્રમાણે બીજા બધા પ્રાણિયો પણ દંડા વિગેરેથી મારવામાં આવ્યેથી દુઃખ અને ભયનો અનુભવ કરે છે.

જેમ દંડપ્રહાર વિગેરે મારા માટે દુઃખ દેનાર છે, એજ પ્રમાણે બીજા પ્રાણિયોને પણ તે દુઃખકારક જ હોય છે. આ પ્રમાણે સમજીને કોઈ પણ પ્રાણીનું યાવત્ કોઇ પણ સત્વનું હનન કરવું ન જોઈએ તેમજ ઉપદ્રવ

सत्कार्येषु न प्रवर्तयितव्याः, न परिग्रहीतव्याः-इमे भृत्यादयो ममेति कृत्वा परिग्रहरूपेण स्वाधीनतया न स्वीकर्त्तव्याः, न परितापयितव्याः- अन्नपानाद्यवरोधेन ग्रीष्मातपादौ स्थापनेन च न पीडनीयाः, नोपद्रावयितव्याः -न विषशस्त्रादिना मारयितव्याः। 'एए धम्मे धुवे' एषः-अहिंसारूपो धर्मो निश्चितः णिइए' नित्यः-आद्यन्तरहितः 'सासए' शाश्वतः-सनातन इत्यर्थः। 'समिच्चलोगं' समित्य लोकम्-लोकस्वरूपं ज्ञात्वा 'खेयन्नेहिं' खेदज्ञैः- खेदं-परकीयदुःखं जानन्तीति खेदज्ञाः-तीर्थंकरास्तैः। 'पवेइए' प्रवेदितः-केवलज्ञानेन दृष्ट्वा कथितः अहिंसा धर्मः। 'एवं से भिक्खू विरए पाणाइवायाओ मिच्छादंसणसल्लाओ' एवं स भिक्षुः विरतः प्राणातिपाततो यावद् मिथ्यादर्शनशल्यात्। अहिंसैव परमो धर्म इति ज्ञात्वा प्राणातिपातादारभ्य मिथ्यादर्शनशल्यान्तपापकर्मभि विरतो भवति। 'से भिक्खू' स भिक्षुः-अहिंसाधर्मतत्त्वज्ञः 'णो दंतपक्खालणेणं दंते पक्खालेज्जा' नो दन्तप्रक्षालनेन दन्तान् प्रक्षालयेत्। 'णो अंजणं' नो अञ्जनम्-

---

करना चाहिए न उन पर हुक्म चलाना चाहिए, न दास आदि बनाकर अपने अधीन बनाना चाहिये और न अन्न पानी आदि में रुकावट डालकर परिताप देना चाहिए और न विष शस्त्र आदि के द्वारा मारना चाहिए। यह अहिंसा धर्म ध्रुव-निश्चित है, नित्य आदि और अन्त से रहित है, शाश्वत सनातन है। लोक के स्वरूप को जानकर पर-पीड़ा को पहचानने वालों ने अर्थात् तीर्थंकरों ने यह धर्म कहा है। इस प्रकार भिक्षु अहिंसा को परमधर्म जानकर प्राणातिपात से लेकर मिथ्यादर्शनशल्य पर्यन्त सभी पापों से विरत होता है। अहिंसा धर्म तत्त्व का वेत्ता मुनि दन्तधावन (दातौन) से दांतों का प्रक्षालन न करे। आंखों में अजन न आंजे। औषध का प्रयोग करके अथवा

પણ કરવો ન જોઈએ. તેના પર હુકમ ચલાવવો ન જોઈએ. દાસ વિગેરે બનાવીને તેઓને પોતાને આધીન બનાવવા ન જોઈએ. તથા આહાર પાણીમાં રોકાણ કરીને પરિતાપ પહોંચાડવો ન જોઈએ તથા વિષ શસ્ત્ર વિગેરે દ્વારા મારવા ન જોઈએ આ અહિંસા ધર્મ ધ્રુવ,-નિશ્ચિત છે નિત્ય આદિ અને અન્ત રહિત-વિનાનો છે. શાશ્વત સનાતન છે. લોકના સ્વરૂપને જાણીને પરપીડાને ઓળખવાવાળાઓએ અર્થાત્ તીર્થંકરોએ આ ધર્મ કહ્યો છે.

આ પ્રમાણે ભિક્ષુ અહિંસાને પરમ ધર્મ સમજીને પ્રાણાતિપાતથી લઈને મિથ્યાદર્શન શલ્ય સુધીના સઘળા પાપોથી વિરત થાય છે. અહિંસા ધર્મને જાણનારા મુનિ દન્તધાવન (દાતણ) થી દાંતોને ન ધોવે આખોમાં અંજન-કાજળ ન આંજે. ઔષધનો પ્રયોગ કરીને અથવા યૌગિક ક્રિયાદ્વારા

अञ्जनेन नेत्रे नाञ्जयेत्। 'नो वमणं' औषधिप्रयोगेण यौगिकप्रक्रियया वा वमनं न कुर्यात्, 'णो धूवणित्तं आइत्ते' नो धूपनमपि आददीत-धूपादिसुगन्धितद्रव्येण शरीरं वस्त्रं वा नो वासयेत्। 'से भिक्खू' स भिक्षुः-पूर्वोदीरितगुणविशिष्टः 'अकिरिए' अक्रियः-सावद्यव्यापारविवर्जितः, 'अलूसए' अलूषकः-हिंसादिकुत्सितव्यापाररहितः। 'अकोहे' अक्रोधः 'जाव' यावत् 'अलोभे' अलोभो-लोभरहितः 'उवसंते' उपशान्तः 'परिनिव्वुडे' परिनिर्वृत्तः-सर्वपापरहितो भवेत्। 'एस खलु भगवया अक्खाए' एष खलु भगवता आख्यातः 'संजयविरयपडिहयपच्चक्खायपावकम्मे' संयतविरतप्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा, तत्र वर्तमानकालिकपापरहितः संयतः भूतकालिकपापरहितो विरतः, प्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा प्रतिहत-स्थित्यनुभागह्रासेन नाशितं तथा प्रत्याख्यातं पूर्वातिचारनिन्दया भविष्यदकरणेन निराकृत पापं कर्म येन स तथा, 'अकिरिए' अक्रियः-सावद्यकर्मरहितः 'संवुडे' संवृतः-आस्रवपरित्यागेन 'एगंतपंडिए' एकान्तपण्डितः-सर्वथा पण्डितः, 'भवइ' भवति इति भगवता कथितः, 'त्तिबेमि' इत्यहं ब्रवीमि ॥सू० ५॥६७॥

इति श्री-विश्वविख्यातजगद्वल्लभादिपदभूषितबालब्रह्मचारि - 'जैनाचार्य' पूज्यश्री-घासीलालव्रतिविरचितायां श्री सूत्रकृताङ्गसूत्रस्य "समयार्थबोधिन्याख्यया" व्याख्यया समलङ्कृतम् द्वितीयश्रुतस्कन्धीयाऽऽहारपरिज्ञानाम चतुर्थाऽध्ययनं समाप्तम् ॥

यौगिक क्रिया के द्वारा वमन न करे। धूप आदि सुगंधित द्रव्यों से शरीर या वस्त्र को वासित न करे।

उल्लिखित गुणों से सम्पन्न भिक्षु सावद्य क्रियाओं से रहित, हिंसा असत्य आदि कुत्सित व्यापारों से रहित, क्रोधमान माया और लोभ से रहित, उपशान्त तथा परिनिर्वृत्त अर्थात् समस्त पापों से रहित होता है। ऐसे भिक्षु को भगवान् ने संयत, विरत, प्रतिहत प्रत्याख्यातपापकर्मा, अक्रिय, संवृत और एकान्तपण्डित कहा है ॥५॥

द्वितीयश्रुतस्कन्ध का चतुर्थ अध्ययन समाप्त ॥२-४॥

વમન (ઉલટી) ન કરે. ધૂપ વિગેરે સુગંધિત દ્રવ્યોથી શરીર અથવા વસ્ત્રને સુગંધવાળા ન કરે.

ઉપર બતાવવામાં આવેલા ગુણોથી યુક્ત ભિક્ષુ સાવદ્ય ક્રિયાઓથી રહિત હિંસા અસત્ય વિગેરે કુત્સિત વ્યાપારોથી રહિત ક્રોધ, માન, માયા. અને લોભથી રહિત ઉપશાન્ત તથા પરિનિર્વૃત્ત અર્થાત્ સઘળા પાપોથી રહિત હોય છે એવા ભિક્ષુને ભગવાને સંયત, વિરત, પ્રતિહત પ્રત્યાખ્યાત પાપકર્મા, અક્રિય, સંવૃત અને એકાન્ત પંડિત કહેલ છે. ॥સૂ૦ ૫॥

॥ બીજા શ્રુતસ્કંધનું ચોથું અધ્યયન સમાપ્ત ॥૨-૪॥

॥ अथ द्वितीयश्रुतस्कन्धस्य-पञ्चममध्ययनं प्रारभ्यते ॥

साम्प्रतं पञ्चममध्ययनं प्रारभ्यते, अस्य चायमभिसम्बन्धः, चतुर्थाध्ययने प्रत्याख्यानक्रियोक्ता, सा चाचारव्यवस्थितस्य सतो भवतीति अतस्तदनन्तरमाचारश्रुताऽध्ययनमभिधीयते। अथवाऽनाचारपरिवर्जनेन सम्यक्प्रत्याख्यानमस्खलितं भवत्यतोऽनाचारश्रुताऽध्ययनं भवति, अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य प्रथमां गाथामाह—

मूलम्—आदाय बंभचेरं च आसुपन्ने इमं वइं।
अस्सिं धम्मे अणायारं नायरेज्ज कयाइ वि ॥१॥

छाया—आदाय ब्रह्मचर्यं च-आशुप्रज्ञ इदं वचः।
अस्मिन् धर्मे अनाचारं नाचरेच्च कदापि हि ॥१॥

पांचवे अध्ययन का प्रारंभ

अब पांचवां अध्ययन प्रारंभ किया जाता है। इसका संबंध इस प्रकार है—चौथे अध्ययन में प्रत्याख्यान क्रिया का कथन किया गया है। प्रत्याख्यान क्रिया आचार में स्थित साधु में ही हो सकती है, अत एव प्रत्याख्यान क्रियाका कथन करके आचारश्रुत नामके अध्ययन कहा जा रहा है। अथवा अनाचार का त्याग करने से निर्दोष सम्यक् प्रत्याख्यान हो सकता है, अतएव यह अनाचार श्रुताध्ययन भी है। इस संबंध से प्राप्त इस अध्ययन का प्रथम सूत्र कहते हैं—'आदाय बंभचेरं च' इत्यादि।

शब्दार्थ—'आसुपन्ने-आशुप्रज्ञः' कुशल प्रज्ञावान् पुरुष 'इमं वइं-इदं वचः' इस अध्ययन में कहे जाने वाले वचनों को 'बंभचेरं-ब्रह्मचर्यं'

પાંચમા અધ્યયનનો પ્રારંભ—

હવે આ પાંચમું અધ્યયન પ્રારંભ કરવામાં આવે છે આનો સંબંધ આ પ્રમાણે છે.—ચોથા અધ્યયનમાં પ્રત્યાખ્યાન ક્રિયાનું કથન કરવામાં આવેલ છે. પ્રત્યાખ્યાનક્રિયા આચારમાં સ્થિત સાધુમાં જ થઇ શકે છે. તેથી જ પ્રત્યાખ્યાન ક્રિયાનું કથન કરીને આચારશ્રુત નામનું આ પાંચમું અધ્યયન કહેવામાં આવી રહ્યું છે. અથવા અનાચારનો ત્યાગ કરવાથી નિર્દોષ સમ્યક્ પ્રત્યાખ્યાન થઇ શકે છે તેથી જ આ અનાચાર શ્રુત અધ્યયન પણ કહેલ છે. આ સંબંધથી પ્રાપ્ત થયેલ આ અધ્યયનનું પહેલુ સૂત્ર આ પ્રમાણે કહ્યું છે.—

'आदाय बंभचेरं च' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'आसुपन्ने-आशुप्रज्ञ.' કુશલ પ્રજ્ઞાવાન્ પુરૂષે તથા 'इमं-वइं-इदं वचः' આ અધ્યયનમાં કહેવામાં આવનારા વચનોને તથા 'बंभचेरं'-ब्रह्मचर्यं'

अन्वयार्थः—(आसुपन्ने) आशुप्रज्ञः- पटुप्रज्ञः (इमं वइं) इदं वचः-इमां वाचम् (बंभचेरं) ब्रह्मचर्यम्-सत्यतपो भूतदयेन्द्रियनिरोधलक्षणं चादाय-परिगृह्य (अस्सिं) अस्मिन् जैनेन्द्रे (धम्मे) धर्मे-सर्वज्ञप्रणीतधर्मे व्यवस्थितः (कयाइवि) कदापि हि (अणायारं) अनाचारम्-सावद्याऽनुष्ठानरूपम् (नायरेज्ज) नाचरेत्-न कुर्यात् इति ॥१॥

टीका—'आसुपन्ने' आशुप्रज्ञः पटुप्रज्ञः-शीघ्रबुद्धिः-संसारमार्गः असत्यः, मोक्षमार्गः सत्यः एवं रूपेण सदसद्वस्तुनोर्ज्ञाता पुरुषः 'इमं वइं' इदं समस्ता ध्ययनेनापि अधीयानं वचः-वाक्यम् तथा-'बंभचेरं च आदाय' ब्रह्मचर्यञ्च -सत्यतपोजीवदयेन्द्रियनिरोधलक्षणम् आदाय परिगृह्य 'अस्सिं धम्मे' अस्मिन्- जिनेन्द्रप्रतिपादितब्रह्मचर्यात्मकधर्मे व्यवस्थितः । 'कयाइवि' कदापि हि-कथमपि

तथा ब्रह्मचर्य को ग्रहण करके 'अस्सिं-अस्मिन्' जिनेन्द्र प्रतिपादित इस 'धम्मे-धर्मे' धर्म में स्थित होकर 'कयाइवि-कदापि हि' 'अणायारं-अनाचारम्' सावद्य अनुष्ठान रूप अनाचार 'नायरेज्ज-नाचरेत्' न करे ॥१॥

अन्वयार्थ—कुशल प्रज्ञावान् पुरुष इस अध्ययन में कहे जाने वाले वचनों को तथा ब्रह्मचर्य को ग्रहण करके जिनेन्द्र प्रतिपादित धर्म में स्थित हो कदापि अनाचार का सेवन न करे ॥१॥

टीकार्थ—दुःखरूप संसार का मार्ग असत्य है और मोक्ष का मार्ग परम सत्य है, इस प्रकार सत्-असत् वस्तु को जानने वाला बुद्धिमान् पुरुष इस अध्ययन में कहे जाने वाले वचनों को तथा सत्य, तप, जीव-दया, इन्द्रियनिरोध रूप ब्रह्मचर्य को ग्रहण करके जिनेन्द्र भगवान् के

બ્રહ્મચર્યને ગ્રહણ કરીને अस्सिं-अस्मिन्' જીનેન્દ્ર દેવે પ્રતિપાદન કરેલ આ 'धम्मे-धर्मे' ધર્મમાં સ્થિત રહીને 'कयाइवि-कदापि हि' કોઈ પણ સમયે 'अणायारं-अनाचारम्' અનાચાર એટલે કે સાવદ્ય અનુષ્ઠાન રૂપ અનાચારનું 'नायरेज्ज-नाचरेत्' સેવન કરવું નહિં ॥૧॥

અન્વયાર્થ—કુશલ પ્રજ્ઞાવાન્ પુરૂષ આ અધ્યયનમાં કહેવામાં આવનાર વચનોને તથા બ્રહ્મચર્યને ગ્રહણ કરીને જીનેન્દ્ર ભગવાને પ્રતિપાદન કરેલ ધર્મમાં સ્થિત રહીને ક્યારેય અનાચારનું સેવન ન કરે. ॥૧॥

ટીકાર્થ—દુઃખરૂપ સંસારનો માર્ગ અસત્ય છે. અને મોક્ષનો માર્ગ પરમ સત્ય છે. આ રીતે સત્-અસત્ વસ્તુને જાણવાવાળા બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ, આ અધ્યયનમાં કહેવામાં આવવાવાળા વચનોને તથા સત્ય, તપ, જીવદયા, ઈન્દ્રિય નિરોધ રૂપ બ્રહ્મચર્યને ગ્રહણ કરીને જીનેન્દ્ર ભગવાન્ દ્વારા પ્રરૂપણા કરવામાં

'अणायारं' अनाचारम्—आचारप्रतिकूलमाचरणम्—सावद्यानुष्ठानलक्षणम् 'नायरेज्ज' नाचरेत् अनाचारसेवनं कथमपि न कुर्यादिति ॥गा.-१॥

मूलम्—अणाइयं परिन्नाय अणवदग्गेइ वा पुणो ।
सासयमसासए वा, इइ दिट्ठिं न धारए ॥२॥

छाया—अनादिकं परिज्ञाय अनवदग्रेति वा पुनः ।
शाश्वतमशाश्वतं वा इति दृष्टिं न धारयेत् ॥२॥

अन्वयार्थः--(अणाइयं) अनादिकम्—आदिरहितम् (वा पुणो) वा पुनः (अणवदग्गेइ) अनवदग्रम्—अपर्यवसानम्—अनन्तम् इति (परिन्नाय) परिज्ञाय—सर्वलोकं प्रमाणद्वारा ज्ञात्वा (सासए) शाश्वतम्—अविनश्वरम् (असासए) अशाश्वतम्—विनश्वरम् (इइ दिट्ठिं) इति दृष्टिम्—एतादृशीं—सर्वं एकान्तनित्यः एकान्ताऽनित्यो वा, इति बुद्धिम् (न धारए) न धारयेत्—न कुर्यादिति ॥२॥

द्वारा प्ररूपित इस धर्म में स्थित होकर कदापि अनाचार अर्थात् कुत्सित निषिद्ध या सावद्य आचार का सेवन न करे ॥१॥

'अणाइयं' इत्यादि ।

शब्दार्थ—'अणाइयं-अनादिकम्' आदि रहित 'वा पुणो—वा पुनः' अथवा 'अणवदग्गेइ—अनवदग्रम्' अनवदग्र अनन्त—अन्तरहित ऐसा 'परिन्नाय-परिज्ञाय' सर्वलोकको प्रमाण द्वारा ज्ञानकर 'सासए—शाश्वतम्' शाश्वत है अथवा 'असासए—अशाश्वतम्' अशाश्वत—विनश्वर है 'इइ दिट्ठिं—इति दृष्टिम्' ऐसी एकान्त दृष्टिको 'न धारए—न धारयेत्' धारण न करे ॥२॥

अन्वयार्थ—सम्पूर्ण लोक को प्रमाण के द्वारा अनादि और अनन्त जान कर यह शाश्वत ही है या अशाश्वत ही है, ऐसी एकान्त बुद्धि को धारण न करे ॥२॥

આવેલા આ ધર્મમાં સ્થિત થઈને કોઈ પણ વખતે અનાચાર અર્થાત્ કુત્સિત, નિષિદ્ધ અથવા સાવદ્ય આચારનું સેવન ન કરે ॥૧॥

'अणाइय' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ--'अणाइयं—अनादिकम्' આદિરહિત 'वा पुणो—वा पुनः' અથવા 'अणवदग्गेइ—अनवदग्रम्' અનવદગ્ર—અનન્ત અપર્યવસાન 'परिन्नाय—परिज्ञाय' પ્રમાણ દ્વારા જાણીને 'सासए—शाश्वतः' શાશ્વત જ છે. અથવા 'असासए—अशाश्वतः' અશાશ્વત જ છે. 'इइ दिट्ठिं—इति दृष्टिम्' એવી દૃષ્ટિ 'न धारए—न धारयेत्' ધારણ ન કરે. ॥૨॥

અન્વયાર્થ—સમ્પૂર્ણ લોકને પ્રમાણદ્વારા અનાદિ અને અનન્ત જાણીને આ શાશ્વત જ છે. અથવા અશાશ્વત જ છે. એવી એકાન્ત બુદ્ધિ ધારણ ન કરે ॥૨॥

टीका--'अणाइयं' अनादिकम्-नादिः-प्रथमोत्पत्तिर्विद्यते यस्य तदनादिकम्-आदिरहितम्। 'पुणो' पुनः, तथा-'अणवदग्गेइ' अनवदग्रम्-न विद्यते अत्र दग्रं पर्यन्तं यस्य सोऽनवदग्रं तदेवं भूतम्, 'परिन्नाय' परिज्ञाय-लोकोऽयं चतुर्दश रज्ज्वात्मको धर्माधर्मादिरूपो वा अनादिरन्तरहितश्चेति प्रमाणतः 'सासए' शाश्वतमेव-शश्वद्भवतीति शाश्वतम्-नित्यं सांख्यमताभिप्रायेणानुत्पन्नस्थिरैकस्वभावम् एकान्तनित्यमेवाकाशादिवत्तु 'असासए' अशाश्वतम्-एकान्तमनित्यम्-विनश्वरम् 'दिट्ठि' दृष्टिम्-अभिप्रायम्-इदन्तद् एकान्तनित्यम् इदन्तद् एकान्तमनित्यमिति दृष्टिमाग्रहं न धारयेत्। एतादृशं कदाग्रहं न कुर्यात्कथमपि। किन्तु सर्वमेव वस्तु-द्रव्यरूपेण नित्यं पर्यायरूपेण अनित्यमित्येव जानीयादिति भावः। २॥

टीकार्थ--जिसकी आदि प्रथम उत्पत्ति न हो, वह अनादि कहलाता है। जिसका अन्त न हो उसे अनन्त कहते हैं। यह चौदह रज्जु परिमाण वाला अथवा धर्मास्तिकाय अधर्मास्तिकाय मय लोक आदि और अन्त से रहित है, ऐसा प्रमाण से जानकर ऐसा अभिप्राय धारण न करे कि यह नित्य ही अथवा अनित्य ही है। इस प्रकार का कदाग्रह धारण करना योग्य नहीं है, क्योंकि प्रत्येक वस्तु द्रव्य रूप से नित्य और पर्यायरूप से अनित्य है। सांख्य मत के अनुसार लोक कभी उत्पन्न नहीं होता और सदैव स्थिर एक स्वभाव में रहता है। बौद्धमत में यह एकान्त विनश्वर है अर्थात् क्षण क्षण में सर्वथा नष्ट होता रहता है, यह दोनों एकान्त अभिप्राय हैं, अतएव मिथ्या हैं॥२॥

ટીકાર્થ—જેની આદિ અર્થાત ઉત્પત્તિ ન હોય, તે અનાદિ કહેવાય છે. અને જેનો અન્ત અર્થાત્ નાશ ન હોય, તેને અનંત કહે છે. આ ચૌદ રાજુના પ્રમાણવાળા, અથવા, ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય વાળો લોક-સંસાર આદિ અને અંત વિનાનો છે. એ રીતે પ્રમાણથી જાણીને એવો અભિપ્રાય ધારણ ન કરે કે-આ નિત્ય જ છે. અથવા અનિત્ય જ છે આ પ્રમાણેનો કદાગ્રહ-ખોટો આગ્રહ ધારણ કરવો યોગ્ય નથી. કેમકે-દરેક વસ્તુ દ્રવ્યપણાથી નિત્ય અને પર્યાયપણાથી અનિત્ય છે. સાંખ્ય મત પ્રમાણે, લોક કયારેય ઉત્પન્ન થતો નથી. અને હંમેશાં સ્થિર એક સ્વભાવમાં રહે છે બૌદ્ધ મત પ્રમાણે આ એકાન્ત વિનશ્વર-નાશ પામવાવાળો છે. અર્થાત્ ક્ષણે ક્ષણે સર્વથા નાશ પામતો રહે છે. આ બન્ને એકાન્ત અભિપ્રાય છે, તેથી જ તે મિથ્યા છે ॥સૂ૦૨॥

मूलम्—एएहिं दोहिं ठाणेहिं ववहारो ण विज्जई ।
एएहिं दोहिं ठाणेहिं अणायारं तु जाणए ॥३॥

छाया—एताभ्यां द्वाभ्यां स्थानाभ्यां व्यवहारो न विद्यते ।
एताभ्यां द्वाभ्यां स्थानाभ्या मनाचारन्तु जानीयात् ॥३॥

अन्वयार्थः—'एएहिं' एताभ्याम्-एकान्तनित्यमेकान्ताऽनित्यमित्यभ्युपगमाभ्याम् 'दोहिं' द्वाभ्याम् 'ठाणेहिं' स्थानाभ्याम्-पक्षाभ्याम् 'ववहारो' व्यवहारः-शास्त्रीयो लौकिको वा 'ण विज्जइ' न विद्यते-न भवति, तथा-'एएहिं' एताभ्यामेव 'दोहिं' द्वाभ्याम्-एकान्तनित्यत्वस्वीकारैकान्तानित्यत्वस्वीकाराभ्याम्

'एएहिं दोहिं ठाणेहिं' इत्यादि ।

शब्दार्थ—'एएहिं-एताभ्यां' एकान्त नित्य और एकान्त अनित्य 'दोहिं-द्वाभ्यां' इन दोनों 'ठाणेहिं' स्थानाभ्याम्' स्थानोंसे अर्थात् पक्षों से 'ववहारो-व्यवहारः' शास्त्रीय अथवा लौकिक व्यवहार 'ण विज्जइ न विद्यते' नहीं होता। तथा 'एएहिं-एताभ्याम्' इन 'दोहिं-द्वाभ्याम्' दोनों 'ठाणेहिं-स्थानाभ्याम्' स्थानों से 'अणायारं-अनाचारम्' अनाचार 'जाणए-जानीयात्' जानना चाहिए। अर्थात् एकान्त नित्य और एकान्त अनित्य पक्षमें से किसी एक पक्षका स्वीकार करना अनाचार है यह सर्वज्ञ के आगम से बाहर है ॥३॥

अन्वयार्थ—एकान्त नित्य और एकान्त अनित्य इन दोनों स्थानो अर्थात् पक्षों से शास्त्रीय अथवा लौकिक व्यवहार नहीं होता। तथा इन दोनों स्थानों से अनाचार जानना चाहिए। अर्थात् एकान्त नित्य

एएहिं दोहिं ठाणेहिं' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—એએહિં-એતાભ્યામ્' એકાન્ત નિત્ય અને એકાન્ત અનિત્ય 'દોહિં દ્વાભ્યાં' આ બન્ને 'ઠાણેહિં-સ્થાનાભ્યામ્' સ્થાનોથી અર્થાત્ પક્ષોથી 'ववहारो-व्यवहारः' શાસ્ત્રીય અથવા લૌકિક વ્યવહાર 'ण विज्जइ-न विद्यते' થતો નથી તથા 'एएहिं-एताभ्याम्' આ 'दोहिं-द्वाभ्याम्' બન્ને 'ठाणेहिं-स्थानाभ्याम्' સ્થાનોથી 'अणायारं-अनाचारम्' અનાચાર 'जाणए-जानीयात्' જાણવો જોઈએ. અર્થાત્ એકાન્ત નિત્ય અને એકાન્ત અનિત્ય પક્ષમાંથી કોઈ એક પક્ષનો સ્વીકાર કરવો તે અનાચાર છે. આ સર્વજ્ઞના આગમથી બહાર છે તેમ સમજવું ॥૩॥

અન્વયાર્થ—એકાન્ત નિત્ય અને એકાન્ત અનિત્ય આ બન્ને સ્થાનો અર્થાત્ પક્ષોથી શાસ્ત્રીય અથવા લૌકિક વ્યવહાર થતો નથી. આ બન્ને

'ठाणेहिं' स्थानाभ्याम्, 'अणायारं' अनाचारम् 'जाणए' जानीयादिति। अनयोरेकतरस्य स्वीकारे अनाचारो मौनीन्द्रागमबाह्यरूपो भवतीति ३।

टीका--एकान्तनित्याऽनित्यपक्षे व्यवहारो न भविष्यतीति सूत्रकारः स्वयमेव दर्शयति-'एएहिं' इत्यादि। 'एएहिं' एताभ्याम् 'दोहिं' द्वाभ्याम् 'ठाणेहिं' स्थानाभ्याम्-पक्षाभ्याम्-सर्वं वस्तु एकान्ततो नित्यमेकान्ततोऽनित्यमित्याकाराभ्यामितियावत्, 'ववहारो' व्यवहारः-लौकिको लोकोत्तरो वा ऐहिकामुष्मिकरूपो यः प्रवृत्तिनिवृत्तिलक्षणः 'ण विज्जइ' न विद्यते न भवति एकान्तनित्यपक्षाऽभ्युपगमे एकान्ताऽनित्यतापक्षाऽभ्युपगमे वा, व्यवहारः शास्त्रीयो वा लौकिको वा न संभवेत्, 'एएहिं' एताभ्याम् 'दोहिं' द्वाभ्याम् 'ठाणेहिं' स्थानाभ्याम्-एकान्तनित्याऽनित्याभ्याम् 'अणायारं तु जाणए' अनाचारं-मौनीन्द्रागमबाह्यरूपं जानीयात्, एकान्तनित्यपक्षाऽभ्युपगमे एकान्तानित्यपक्षाऽभ्युपगमे च अनाचारो भवति। अत एताभ्यामेवाऽनाचारं जानीयात्। किन्तु-एतद्व्यतिरिक्त उभयात्मक एव पक्षः स्वीकर्तव्य इति। सामान्यसमन्वयिनमंशं द्रव्या-

और एकान्त अनित्य पक्ष में से किसी एक पक्ष को स्वीकार करना अनाचार है। यह सर्वज्ञ के आगम से बाहर है ॥३॥

टीकार्थ—सूत्रकार स्वयं दिखलाते हैं कि एकान्त नित्य और एकान्त अनित्य पक्ष में व्यवहार नहीं बन सकता। सब वस्तुएं एकान्ततः नित्य ही हैं अथवा अनित्य ही हैं, इन दोनों पक्षों में से किसी भी एक पक्ष से लौकिक या लोकोत्तर, इहलोक संबंधी या परलोक संबंधी प्रवृत्ति निवृत्ति रूप व्यवहार नहीं होता है। अतएव इन दोनों एकान्त पक्षों के द्वारा अनाचार जानना चाहिए अर्थात् यह दोनों एकान्त पक्ष जिनागम से बाह्य हैं। इन दोनों से भिन्न कथंचित् नित्य कथंचित्

સ્થાનોથી અનાચાર સમજવો જોઇએ. અર્થાત્ એકાન્ત નિત્ય અને એકાન્ત અનિત્ય એ બે પક્ષ પૈકી કોઈ એક પક્ષનો સ્વીકાર કરવો તે અનાચાર છે. આ સર્વજ્ઞના આગમથી બહાર છે ॥૩॥

ટીકાર્થ—સૂત્રકાર પોતે બતાવે છે કે—એકાન્ત નિત્ય અને એકાન્ત અનિત્ય પક્ષમાં વ્યવહાર થઈ શકતો નથી સઘળી વસ્તુઓ એકાન્તતઃ ! નિત્ય જ છે. અથવા અનિત્ય જ છે આ બન્ને પક્ષોમાંથી કોઇ પણ પક્ષથી લૌકિક અથવા લોકોત્તર આલોક સંબંધી અથવા પરલોક સંબંધી પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ રૂપ વ્યવહાર થતો નથી તેથી જ આ બન્ને એકાન્ત પક્ષો દ્વારા અનાચાર સમજવો જોઈએ. અર્થાત્ આ બન્ને એકાન્ત પક્ષ જીનાગમથી બહાર છે.

क्रमाश्रित्य स्यान्नित्य इति भवति, तथा प्रतिक्षणं रूपपरिवर्त्तनकारिणं विशेषांशमाश्रित्य स्यादनित्य इति भवति, तदुक्तम्-

'घटमौलिसुवर्णार्थी नाशोत्पादस्थितिष्वयम्।
शोकप्रमोदमाध्यस्थ्यं जनो याति सहेतुकम् ॥

अर्थात् कस्याश्चिद्राजकन्यायाः सुवर्णकलश आसीत्, राजा च सुवर्णकारद्वारा तदीयं सुवर्णकलशं गलितं कारयित्वा स्वकीयराजकुमाराय ततः सुवर्णात् शिरोमुकुटं निर्मापितवान्, राजकन्या च तं विषयमवगत्य शोकातिशया जाता, राज-

अनित्य पक्ष ही स्वीकार करने योग्य है। प्रत्येक वस्तु सामान्य अर्थात् द्रव्य अंश से सदैव विद्यमान रहती है, अतएव नित्य है किन्तु उसका विशेष अर्थात् पर्याय अंश क्षण क्षण में बदलता रहता है, वह नई पुरानी होती रहती है, अतएव अनित्य भी है। कहा भी है—'घट मौलि सुवर्णार्थी' इत्यादि।

घट मुकुट और स्वर्ण का अभिलाषी नाश, उत्पाद और ध्रुवता पर्यायों में क्रमशः शोक, प्रमोद और मध्यस्थभाव को प्राप्त होता है, अतएव सिद्ध होता है कि प्रत्येक वस्तु उत्पाद, विनाश और ध्रौव्य से युक्त है। तात्पर्य यह है कि कल्पना कीजिए-एक राजा को एक प्रिय लड़की है और एक गुणवान् लड़का है। लड़की का स्वर्ण का बना घट है, राजाने उस स्वर्णमय घटको सुवर्णकार द्वारा गलवाकर राजकुमारके लिये मुकुट बनवाया है। ऐसी स्थिति में घटको मिटाकर मुकुट बनवाया जाने से लड़की को

આ બન્નેથી જૂદા કથંચિત્ નિત્ય કથંચિત્ અનિત્ય પક્ષ જ સ્વીકાર કરવાને યોગ્ય છે. દરેક વસ્તુ સામાન્ય અર્થાત્ દ્રવ્ય, અંશથી હંમેશાં વિદ્યમાન રહે છે તેથી જ તે નિત્ય છે. પરંતુ તેના વિશેષ અર્થાત્ પર્યાય અંશ ક્ષણ ક્ષણમાં બદલાતા રહે છે. તે નવીન અને જૂના થતા રહે છે તેથી જ અનિત્ય પણ છે કહ્યુ પણ છે.—ઘટમૌલિ સુવર્ણાર્થી' ઈત્યાદિ

ઘટ, મુગટ, અને સોનાની ઇચ્છાવાળા નાશ, ઉત્પાદ અને ધ્રુવપણું પર્યાયોમાં ક્રમથી શોક, પ્રમોદ-આનંદ અને મધ્યસ્થ ભાવને પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી જ સિદ્ધ થાય છે. કે-દરેક વસ્તુ ઉત્પાદ, વિનાશ અને ધ્રૌવ્યથી યુક્ત છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—કલ્પના કરો કે-એક રાજાને એક પ્રિય પુત્રી છે, અને એક ગુણિયલ પુત્ર છે, પુત્રીનો સોનાનો ઘડો છે, રાજાએ તે સોનાના ઘડાને સોની પાંસે ગળાવીને કુમાર માટે તેનો મુગટ બનાવ્યો. આ સ્થિતિમાં ઘડાને ભાંગીને (ઘટ રૂપથી મટાડીને) મુકુટ બનાવવાથી તે છોકરીને દુઃખ

कुमारश्च सुवर्णमुकुटलाभात् प्रमोदातिशयं प्रलेभे, राजा च न शोकवान् न वा प्रमोदवान् किन्तु शोकप्रमोदमाध्यस्थ्यं गतः घटस्य नाशेऽपि तदीयसुवर्णस्य ताद्वस्थ्यात्। तत्र यदि पदार्थ एकान्ततो नित्य स्तदा राजकन्यायाः कथं शोकः, यदि च एकान्ततोऽनित्य स्तदा राजकुमारस्य कथं हर्षातिशयः, राज्ञश्च शोकप्रमोदात्रपि न जातौ, इत्यपि कथम्, तस्मात् पदार्थः कथञ्चिन्नित्यः कथञ्चिदनित्यः, अयमेव पक्षः श्रेयान्, न तु एकान्ततो नित्यः, एकान्ततोऽनित्यश्चेति पक्षः, व्यवहारविरुद्धत्वादनाचारत्वाच्च तदेवं नित्याऽनित्यपक्षयो र्व्यवहारो न विद्यते अनयोरेव अनाचारं जानीयादिति ॥सू० ३॥

मूलम्—समुच्छिहिंति सत्थारो सव्वे पाणा अणेलिसा।
गंठिया वा भविस्संति सासयंतिव णो वए ॥४॥

छाया—समुच्छेत्स्यन्ति शास्तारः सर्वे प्राणा अनीदृशाः।
ग्रन्थिका वा भविष्यन्ति शाश्वता इति नो वदेत् ॥४॥

शोक होता है, क्योंकि उसकी अभीष्ट वस्तु नष्ट होती है, लड़के को प्रसन्नता होती है, क्योंकि उसकी इष्ट वस्तु प्राप्त होती है और स्वयं राजा मध्यस्थ रहता है, क्योंकि उसकी दृष्टि में सोना सोने के रूप में कायम ही है, न उसका विनाश हुआ है न उत्पत्ति हुई है। इस प्रकार प्रत्येक वस्तु विनाश उत्पाद और स्थितिशील ही है। यदि वस्तु त्रिरूप न होती तो इन तीनों व्यक्तियों के मन में तीन प्रकार की भावनाएं और तज्जनित शोक, प्रमोद और माध्यस्थ्य क्यों होता है? इससे स्पष्ट है कि प्रत्येक वस्तु कथंचित् नित्य और कथंचित् अनित्य है ॥३॥

થાય છે. કેમકે-તેની પ્રિય વસ્તુનો નાશ થાય છે અને છોકરો ખુશી થાય છે, કેમકે- તેને પ્રિય વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય છે તથા સ્વય રાજા મધ્યસ્થ-તટસ્થ રહે છે. કેમકે તેની દૃષ્ટિમાં સોનુ સોનારૂપેથી કાયમ જ છે તેનો નાશ થયો નથી, તથા ઉત્પત્તિ પણ થઈ નથી. આ પ્રમાણે દરેક વસ્તુ વિનાશ ઉત્પત્તિ અને સ્થિતિના સ્વભાવ વાળી જ છે. જો વસ્તુ ત્રણે રૂપવાળી ન હોત, તો આ ત્રણે વ્યક્તિયોના મનમાં ત્રણ પ્રકારની ભાવનાઓ અને તેનાથી થવાવાળા શોક, આનંદ અને માધ્યસ્થ-તટસ્થ પણું કેમ થાત? આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે-દરેક વસ્તુ કથંચિત્ નિત્ય અને કથંચિત્ અનિત્ય છે. ॥સૂ૦૩॥

अन्वयार्थः—(सत्थारो) शास्तारः-शासनस्य प्रवर्त्तयितारः-तीर्थकराः। तदनुयायिनश्च भव्यजीवाः (समुच्छिहिंति) समुच्छेत्स्यन्ति क्षयं प्राप्स्यन्ति अथवा

'समुच्छिहिंति' इत्यादि।

शब्दार्थ—'सत्थारो-शास्तारः' शास्ता अर्थात् शासनके प्रवर्तक तीर्थंकर तथा उनके अनुयायी भव्य जीव 'समुच्छिहिंति-समुच्छेत्स्यन्ति' उच्छेदको प्राप्त होंगे अर्थात् कालक्रमसे सभी मुक्ति प्राप्त कर लेंगे सबके मुक्त हो जाने पर जगत् जीवों से शून्य अर्थात् भव्यजीवों से रहित हो जायगा, क्यों कि काल की आदि और अन्त नहीं है। अथवा 'सव्वे पाणा-सर्वे प्राणाः' सभी जीव 'अणेलिसा-अनीदृशाः' परस्पर विसदृश हैं, सभी जीव 'गंठिया-ग्रन्थिकाः' कर्मों से बद्ध ही 'भविस्संति-भविष्यन्ति' रहेंगे अथवा 'सासयंति व णो वए-शाश्वता इति नो वदेत्' सर्वजीव शाश्वत ही हैं, ऐसा नहीं कहना चाहिए। यदि सब जीव मुक्त हो जाएं तो जगत् जीवशून्य होने से जगत् ही नहीं रहेगा अतएव ऐसा कहना उचित नहीं है, ऐसा भी नहीं कहना चाहिए की सभी जीव कर्मबद्ध ही रहेंगे अथवा तीर्थंकर सर्वदा स्थित रहेंगे यह सब एकान्त वचन मिथ्या है ॥४॥

अन्वयार्थ—शास्ता अर्थात् शासन के प्रवर्त्तक तीर्थंकर तथा उनके

'समुच्छिहिंति' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'सत्थारो-शास्तारः' શાસ્તા અર્થાત્ શાસનના પ્રવર્તાવવાવાળા તીર્થંકર તથા તેઓના અનુયાયી ભવ્ય જીવો 'समुच्छिहिंति-समुच्छेत्स्यन्ति' ઉચ્છેદને પ્રાપ્ત કરશે. અર્થાત્ કાલક્રમથી સઘળા મુક્તિ પ્રાપ્ત કરી લેશે. બધા મુક્ત થઈ ગયા પછી જગત્ જીવોથી શૂન્ય અર્થાત્ ભવ્ય જીવો વગરનું બની જશે કેમકે-કાળની આદિ અને અંત હોતો નથી. અથવા 'सव्वे पाणा सर्वे प्राणाः' સઘળા જીવો 'अणेलिसा-अनीदृशाः' અન્યોઅન્ય વિસદૃશ છે. બધા જીવો 'गंठिया-ग्रन्थिकाः' કર્મોથી બદ્ધ જ 'भविस्संति भविष्यन्ति' રહેશે. અથવા 'सासयंति व णो वए-शाश्वता इति नो वदेत्' સઘળા જીવો શાશ્વત જ છે. તેમ કહેવું ન જોઈએ જો બધા જ જીવો મુક્ત થઈ જાય તો જગત્ જીવ વગરનું થવાથી જગત જ રહેશે નહીં તેથી જ તેમ કહેવું બરાબર નથી. એમ પણ કહેવું ન જોઈએ કે-સઘળા જીવો કર્મબદ્ધ જ રહેશે અથવા તીર્થંકર હંમેશાં સ્થિત રહેશે. આ બધા એકાન્ત વચનો મિથ્યા છે. ॥૪॥

અન્વયાર્થ—શાસ્તા અર્થાત્ શાસન પ્રવર્તાવનાર તીર્થંકર તથા તેમના

सर्वे भव्यजीवाः सिद्धिं गमिष्यन्ति कालक्रमेण, तदा–सर्वेषु मुक्तेषु कालस्याऽनाद्यनन्तत्वात्ततो जगज्जीवविरहितं स्यात्। 'सव्वे पाणा' सर्वे प्राणाः प्राणिनः यावज्जीवाः (अणेलिसा) अनीदृशाः–विसदृशाः विभिन्ना इति यावत्। (गंठिया वा) ग्रन्थिका वा (भविस्संति) भविष्यन्ति–ग्रन्थिकर्म तद्वन्तः सर्वे जीवा भविष्यन्ति। बद्धा एव स्थास्यन्ति इत्यर्थः। (सासयंति व णो वए) शाश्वता इति नो वदेत्, सर्वे जीवा मुक्ता भविष्यन्ति तदा जगदुच्छिन्नं स्यात्, जीवरहितत्वात्। अथवा सर्वे बद्धा एव स्थास्यन्ति तीर्थकराः सर्वदा स्थास्यन्त्येव इत्येकान्तवचनं नो वक्तव्यमिति ॥४॥

टीका—'सत्थारो' शास्तारः भव्याश्च 'समुच्छिहिंति' समुच्छेत्स्यन्ति–उच्छेदं कर्मबन्धनराहित्यं प्राप्स्यन्ति सर्वभव्यानां मुक्तिगमनेन भव्यशून्यो लोकः स्यादिति, एवम् 'सासयं ति व' शाश्वताः–नित्याः सर्वदा अवस्थायिन एव भविष्यन्ति इत्यपि 'नो वए' नो वदेत् तथा–'सव्वे पाणा' सर्वे प्राणाः जीवाः 'अणे-

---

अनुयायी भव्य जीव उच्छेद को प्राप्त होंगे अर्थात् कालक्रम से सभी मुक्ति प्राप्त कर लेंगे। सब के मुक्त हो जाने पर जगत् जीवों से अर्थात् भव्य जीवों से रहित हो जायगा, क्योंकि काल की आदि और अन्त नहीं है। अथवा सभी जीव परस्पर विसदृश हैं, सभी जीव कर्मों से बद्ध ही रहेंगे, सब जीव शाश्वत ही हैं, ऐसा नहीं कहना चाहिए। यदि सब जीव मुक्त हो जाएं तो जगत् जीवशून्य होने से जगत् ही नहीं रहेगा अतएव ऐसा कहना उचित नहीं है। ऐसा भी नहीं कहना चाहिए कि सभी जीव कर्मबद्ध ही रहेंगे अथवा तीर्थंकर सदैव स्थित रहेंगे। यह सब एकान्त वचन मिथ्या हैं ॥४॥

टीकार्थ–तीर्थंकर और भव्य जीव उच्छेद को प्राप्त हो जाएंगे अर्थात् कर्मबन्धन से रहित होकर मोक्ष में चले जाएंगे, तब यह लोक भव्य-जीवों से शून्य हो जाएगा। अथवा तीर्थंकर और सब भव्य जीव सदैव

અનુયાયી ભવ્ય જીવ ઉચ્છેદને પ્રાપ્ત થશે. અર્થાત્ કાલક્રમથી બધા જ મુક્તિ પ્રાપ્ત કરી લેશે બધા જ મુક્ત થયા પછી જગત્ જીવોથી અર્થાત ભવ્ય જીવોથી રહિત બની જશે. કેમકે કાળની આદિ અને અન્ત નથી. બધા જીવો પરસ્પર વિસદેશ અથવા બધાજ જીવો કર્મોથી બદ્ધ જ રહેશે. બધા જ જીવો શાશ્વત જ છે. તેમ કહેવું ન જોઇએ. જો બધા જ જીવો મુક્ત થઇ જાય તો જગત્ જીવ શૂન્ય થવાથી જગત જ નહીં રહે તેથી જ તેમ કહેવું યોગ્ય નથી. એમ પણ કહેવું ન જોઇએ કે બધા જીવો કર્મબદ્ધ જ રહેશે. અથવા તીર્થંકર સદા કાયમ જ રહેશે. આ બધા એકાન્ત વચનો મિથ્યા છે. ॥૪॥

ટીકાર્થ—તીર્થંકર અને ભવ્ય જીવો ઉચ્છેદને પ્રાપ્ત થઇ જશે અર્થાત્ કર્મના બંધ વિનાના થઇને મોક્ષમાં જશે ત્યારે આ લોક ભવ્ય જીવો

लिता' अनीदृशाः-विसदृशाः-विलक्षणा एव न कथञ्चित् तेषां परस्परं सादृश्यमस्ति इत्यपि नो वदेत्, तथा-'गंठिया वा भविस्संति' ग्रन्थिका वा भविष्यन्ति कर्मग्रन्थयुक्ता एव सर्वे जीवा भविष्यन्ति इत्यपि नो वदेत् ॥४॥

मूलम्-एएहिं दोहिं ठाणेहिं ववहारो ण विज्जइ ।
एएहिं दोहिं ठाणेहिं अणायारं तु जाणए ॥५॥

छाया--एताभ्यां द्वाभ्यां स्थानाभ्यां व्यवहारो न विद्यते ।
एताभ्यां द्वाभ्यां स्थानाभ्याम् अनाचारन्तु जानीयात् ॥५॥

स्थित ही रहेंगे-कोई मोक्ष नहीं प्राप्त करेगा, ऐसा नहीं कहना चाहिए। सभी प्राणी परस्पर विलक्षण ही हैं, उनमें किञ्चित् भी समानता नहीं है, ऐसा भी नहीं कहना चाहिए ॥४॥

'एएहिं दोहिं ठाणेहिं' इत्यादि ।

शब्दार्थ--'एएहिं-एताभ्याम्' इन 'दोहिं-द्वाभ्याम्' दोनों एकान्त नित्य और एकान्त अनित्य 'ठाणेहिं-स्थानाभ्याम्' पक्षों से 'ववहारो-व्यवहार.' शास्त्रीय अथवा लौकिक व्यवहार 'ण विज्जइ-न विद्यते' संभवित नहीं है अतएव 'एएहिं-एताभ्याम्' इन 'दोहिं-द्वाभ्याम्' दोनों 'ठाणेहिं-स्थानाभ्याम्' पक्षों के सेवनको 'अणायारं-अनाचारं' अनाचार 'जाणए-जानीयात्' जानना चाहिए, कल्याणकी अभिलाषा रखने वाले को किसी भी एकान्त पक्षका अवलम्बन नहीं करना चाहिए ५।

विनाशे थई जशे अथवा तीर्थंकर अने सघळा भव्य जीवो हमेशा स्थित ज रहेशे. कोई मोक्षने प्राप्त करशे नहीं तेम कहेवुं न जोईए. सघळा प्राणियो परस्पर विलक्षण ज छे तेओमां किंचित् पण सरखा पणुं नथी. तेम पण कहेवुं न जोईए ॥सू०४॥

'एएहिं दोहिं ठाणेहिं' ईत्यादि

शब्दार्थ—'एएहिं-एताभ्याम्' आ 'दोहिं-द्वाभ्याम्' बन्ने એकान्त नित्य अने એकान्त अनित्य 'ठाणेहिं-स्थानाभ्याम्' पक्षोथी 'ववहारो-व्यवहारः' शास्त्रीय अथवा लौकिक व्यवहार 'ण विज्जइ-न विद्यते' संभवित नथी तेथी ज 'एएहिं-एताभ्याम्' आ 'दोहिं-द्वाभ्याम्' बन्ने "ठाणेहिं-स्थानाभ्याम्' पक्षोना सेवनने 'अणायार-'अनाचारम्' अनाचार 'जाणए-जानीयात्' जाणवो जोईए. कल्याणनी ईच्छा राखवावाळाએ कोई એकान्त पक्षनुं अवलम्बन करवुं न जोईए ॥५॥

अन्वयार्थ--आ बन्ने એकान्त नित्य अने એकान्त अनित्य पक्षोथी शास्त्रीय अथवा लौकिक व्यवहार संभवित नथी. तेथी ज बन्ने એकान्त

अन्वयार्थः--(एएहिं) एताभ्याम् (दोहिं) द्वाभ्याम्-एकान्तनित्याऽनित्याभ्याम् 'ठाणेहिं' स्थानाभ्याम्-पक्षाभ्याम् (ववहारो) व्यवहारः-शास्त्रीयो लौकिको वा (ण विज्जइ) न विद्यते-न संभवति, (एएहिं) एताभ्याम् 'दोहिं' द्वाभ्याम् (ठाणेहिं) स्थानाभ्याम् अवलम्बिताभ्याम् (अणायारं तु) अनाचारन्तु--अक्रमम् (जाणए) जानीयात्, अत एकान्तः पक्षो न सेव्यः श्रेयोऽर्थिभिः। एकान्ततया-एकतरपक्षाऽवलम्बनाभिनिवेशो न श्रेयान् ॥५॥

टीका--'एएहिं दोहिं ठाणेहिं' एताभ्यां द्वाभ्यां स्थानाभ्यां सर्वे शास्तारः क्षयं यास्यन्ति शाश्वता वा भविष्यन्ति, यद्वा-सर्वे प्राणिनोऽतीदृशाः विसदृशाः, तथा-सर्वे ग्रन्थिका एव भविष्यन्ति इत्याकाराभ्यां पक्षाभ्याम् 'ववहारो ण विज्जइ' व्यवहारो न विद्यते, अयम्भावः-यदुक्तं सर्वे शास्तारः क्षयं यास्यन्ति तदयुक्तं क्षयकारणभूतस्य कर्मणोऽभावात् न वा सर्वे शास्तारः शाश्वता एव,

---

अन्वयार्थ-इन दोनों एकान्त नित्य और एकान्त अनित्य पक्षों से शास्त्रीय अथवा लौकिक व्यवहार संभवित् नहीं है। अतएव दोनों एकान्त पक्षों के सेवन को अनाचार जानना चाहिए। कल्याण की अभिलाषा रखने वाले को किसी भी एकान्त पक्ष का अवलम्बन नहीं करना चाहिए ५।

टीकार्थ—सभी तीर्थङ्कर क्षय को प्राप्त हो जाएंगे या सिद्धि प्राप्त कर लेंगे अथवा सब शाश्वत ही हैं, सभी प्राणी सर्वथा विसदृश ही हैं, सब जीव सकर्मक ही रहेंगे, इस प्रकार के दोनों एकान्त पक्षों से व्यवहार नहीं हो सकता। भाव यह है-सभी शास्ता तीर्थकरों का क्षय हो जाएगा, यह कहना अयुक्त है, क्योंकि क्षय के कारणभूत कर्म का अभाव है। सब शास्ता शाश्वत ही हैं, यह कहना भी समीचीन नहीं है, क्योंकि भवस्थकेवली-अर्हन्त सिद्धिगमन करते हैं, अर्थात्

પક્ષોના સેવનને અનાચાર સમજવો જોઈએ કલ્યાણની અભિલાષા રાખવાવાળાએ કોઈ પણ એકાન્ત પક્ષનું અવલમ્બન કરવું ન જોઈએ. ॥૫॥

ટીકાર્થ—સઘળા તીર્થંકરો ક્ષયને પ્રાપ્ત થઈ જશે. અથવા સિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરી લેશે. અથવા બધા શાશ્વત જ છે સઘળા પ્રાણિયો સર્વથા વિસદૃશ જ છે. સઘળા જીવો સકર્મક જ રહેશે આ પ્રમાણેના બન્ને એકાન્ત પક્ષોથી વ્યવહાર થઈ શકતો નથી કહેવાનો ભાવ એ છે કે—સઘળા શાસન કરવાવાળા તીર્થંકરોનો ક્ષય થઈ જશે. તેમ કહેવું તે અયોગ્ય છે. કેમકે-ક્ષય થવાના કારણ ભૂત કર્મનો અભાવ છે સઘળા શાસન કરવાવાળા તીર્થંકરો શાશ્વત જ છે. તેમ કહેવું તે પણ યોગ્ય ગણાય નહીં કેમકે-ભવમાં

भवस्थकेवलिनां शास्तॄणां सिद्धिगमनसद्भावात् न शाश्वताः, अतः प्रवाहापेक्षया शाश्वतत्वं व्यक्त्यपेक्षया अशाश्वतत्वं न 'एएहिं दोहिं ठाणेहिं अणायारं तु जाणए' एताभ्यामेव द्वाभ्यां स्थानाभ्यामनाचारं तु जानीयात् अयं भावः-सर्वे प्राणा अनीदृशा इत्यपि न वक्तव्यम् सर्वे जीवाः कर्मपराधीनतया विलक्षणा अपि समाना अपि एतदेव वक्तव्यं न तु एकान्तपक्षः स्वीकर्तव्यः। न वा ग्रन्थिका एव भवि- ष्यन्ति इत्यपि न वक्तव्यम् उल्लसितवीर्यतया केचन ग्रन्थिरहिताः केचन तथा विधपरिणामाभावाद् ग्रन्थियुक्ता एवेति ५।

मूलम्-जे केइ खुड्डगा पाणा अदुवा संति महालया।
सरिसं तेसिं वेरंति असरिसंती य णो वए ॥६॥

मोक्ष में चले जाते हैं, अतएव वे शाश्वत नहीं हैं हां प्रवाह की अपेक्षा भले शाश्वत कहा जाय किन्तु व्यक्ति की अपेक्षा अशाश्वत हैं। अतएव दोनों एकान्त पक्षों के सेवन से अनाचार जानना चाहिए।

सब प्राणी विसदृश ही हैं, ऐसा भी नहीं कहना चाहिए। सब जीव कर्मों के अधीन होने के कारण विलक्षण होने पर भी स्वभावतः समान हैं। अतएव उनमें शुद्ध आत्मस्वरूप-चैतन्य की अपेक्षा से समानता भी है और कर्मोदय आदि की विसदृशता के कारण असमानता भी है। सब जीव सकर्मक ही रहेंगे, यह कहना भी ठीक नहीं, क्यों कि वीर्य का उल्लास होने पर कोई जीव निष्कर्मदशा को भी प्राप्त करेंगे, किन्तु जो अभव्य हैं अथवा भव्य होने पर भी समुचित सामग्री नहीं प्राप्त करेंगे, वे सकर्म रहेंगे ॥५।

રહેવા વાળા કેવલી અહંત સિદ્ધિ ગમન કરે છે. અર્થાત્ મોક્ષમાં જાય છે. તેથી જ તેઓ શાશ્વત નથી. હા, પ્રવાહની અપેક્ષાએ ભલે શાશ્વત કહેવામાં આવે. પરંતુ વ્યક્તિની અપેક્ષથી અશાશ્વત છે. તેથી જ બન્ને એકાન્ત પક્ષના સેવનથી અનાચાર સમજવો જોઇએ સઘળા પ્રાણિયો વિસદૃશ જ છે. તેમ પણ કહેવું ન જોઈએ. સઘળા જીવો કર્મને આધીન હોવાના કારણે વિલક્ષણ હોવા છતાં પણ સ્વભાવથી સરખા જ છે, તેથી જ તેઓમાં શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ ચૈતન્યની અપેક્ષાથી સમાનપણું છે. અને કર્મોદય વિગેરેના વિસદૃશ પણાથી અસમાન પણું પણ છે સઘળા જીવો સકર્મક જ રહેશે. તેમ કહેવું પણ ઠીક નથી. કેમકે-વીર્યનો ઉલ્લાસ થવાથી કોઇ જીવ નિષ્કર્મ દશાને પણ પ્રાપ્ત કરશે. પરંતુ જે અભવ્ય છે, અથવા ભવ્ય હોવા છતાં પણ યોગ્ય સામગ્રી પ્રાપ્ત નહીં કરી શકે તેઓ સકર્મ રહેશે ॥૫॥

छाया--ये केचित्क्षुद्रकाः प्राणा अथवा सन्ति महालयाः ।
सदृशं तेषां वैरमिति असदृशमिति च नो वदेत् ६ ।

अन्वयार्थः--(जे केइ) ये केचित् (खुड्डगा) क्षुद्रकाः-एकेन्द्रियाः अल्पशरीरवन्तो वा, (पाणा) प्राणाः-प्राणिनो जीवाः, (अदुवा) अथवा-ये केचित् (महालया) महालयाः-विशिष्टदेहवन्तः पञ्चेन्द्रिया अश्वगजादय. 'संति' सन्ति-विद्यन्ते (तेसिं) तेषाम्-क्षुद्राणां महालयानां वा (सरिसं) सदृशम्-समानमेकरूपकमेव

'जे केइ खुड्डगा पाणा' इत्यादि ।

शब्दार्थ-'जे केइ-ये केचित्' जो एकेन्द्रिय आदि 'खुड्डगा-क्षुद्रकाः' क्षुद्र लघुकायवाले 'पाणा-प्राणाः' प्राणी है 'अदुवा-अथवा' अथवा जो कोई 'महालया-महालयाः' घोडा हाथी आदि महाकाय 'संति-सन्ति' पञ्चेन्द्रिय प्राणी है 'तेसिं-तेषाम्' उन दोनों की हिंसा से 'सरिसं-सदृशम्' समान ही वैर होता है । अथवा 'असरिसं-असदृशम्' असमान वेरं-वैरम्' वैर होता है 'त्ति-इति' ऐसा 'णो वए-नो वदेत्' नहीं कहना चाहिए अर्थात् लघुकाय और महाकाय प्राणिका घात करनेसे समान ही हिंसा होती है, ऐसा एकान्त कथन नहीं करना चाहिए और उनका घात करने पर असमान ही हिंसा होती है, ऐसा एकान्त वचन भी नहीं बोलना चाहिए ॥गा०६॥

अन्वयार्थ--जो एकेन्द्रिय आदि क्षुद्र लघुकायवाले प्राणी हैं अथवा जो कोई अश्वहाथी आदि महाकाय पंचेन्द्रिय प्राणी हैं, उन दोनों की

'जे केइ खुड्डगा पाणा' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'जे केइ-ये केचित्' જે એકેન્દ્રિય વિગેરે 'खुड्डगा-क्षुद्रकाः' ક્ષુદ્ર લઘુકાયવાળા 'पाणा-प्राणा.' પ્રાણી છે, 'अदुवा-अथवा' અથવા જે કોઇ 'महालया-महालयाः' હાથી ઘોડા વિગેરે મહાકાય-મોટા શરીરવાળા 'संति-सन्ति' પચેન્દ્રિય પ્રાણી છે 'तेसि-तेषाम्' તે બન્નેની હિંસાથી 'सरिसं-सदृशम्' સમાન જ વેર થાય છે, અથવા 'असरिसं-असदृशम्' અસમાન 'वेरं-वेरम्' વેર થાય છે 'त्ति-इति' એ પ્રમાણે 'णो वए-नो वदेत्' કહેવું ન જોઈએ અર્થાત્ લઘુકાય અને મહાકાય (નાના મોટા) પ્રાણીનો ઘાત કરવાથી સરખી જ હિંસા થાય છે. એ પ્રમાણે એકાન્ત કથન કરવું ન જોઈએ. અને તેનો ઘાત કરવાથી અસમાન હિંસા જ થાય છે, એ પ્રમાણે એકાન્ત વચન પણ બોલવું ન જોઈએ ॥ગા૦૬॥

અન્વયાર્થ—જે એકેન્દ્રિય વિગેરે ક્ષુદ્ર લઘુકાયવાળા પ્રાણી છે. અથવા જે ઘોડા હાથી વિગેરે મહાકાય પંચેન્દ્રિય પ્રાણી છે. એ બન્નેની હિંસાથી

(असरिसं) असदृशं वा (वेरंत्ति) वैर हिंसनमिति (णो वए) इत्येवं नो वदेत् अनयो लघुदीर्घकाययनो र्जीवयोर्मारणे समाना हिंसा भवतीत्यपि एकान्तवचनं न वदेत्–न वक्तव्यं भवेत् । तथाऽनयोर्मारणे विभिन्नैव हिंसा जायते. इत्यपि एकान्तवचो न वाच्यम् किन्तु–हिंसेति मत्वा अनेकान्तवचनमेव यथोक्तव्यमिति ६।

टीका--'जे केइ' ये केचित् 'खुड्डगा' क्षुद्रकाः–लघुकायाः 'पाणा' प्राणिनः एकेन्द्रियद्वीन्द्रीयादयोऽल्पकाया वा पञ्चेन्द्रियजीवा मूषकादयः 'अदुवा' अथवा 'महालया' महालयाः–दीर्घशरीराः–हस्त्यादयः 'संति' सन्ति–विद्यन्ते 'तेसिं' तेषाम्–क्षुद्रकायानां कुन्थ्वादीनाम् महाकायानां हस्त्यादीनां च हनने 'सरिसं वेरं' सदृशम्–तुल्यं समानमेव वैरं कर्मबन्धः वैरं वज्रं कर्म विरोधलक्षणं वा तुल्यप्रदेशत्वात् सर्वजन्तूनाम् 'इति' इत्येवं रूपेण एकान्तेन 'णो वए' नो वदेत् अथवा 'असरिसंवो य' असदृशम्–असमानमेव तद् व्यापादने-मारणे 'वेर' वैरं कर्मबन्धः

हिंसा से समान ही वैर होता है, अथवा असमान ही वैर होता है, ऐसा नहीं कहना चाहिए । अर्थात् लघुकाय और महाकाय प्राणी का घात करने से समान हिंसा ही होती है, ऐसा एकान्त कथन नहीं करना चाहिए और उनका घात करने पर असमान ही हिंसा होती है, ऐसा एकान्त वचन भी नहीं बोलना चाहिए ॥६॥

टीकार्थ--जो एकेन्द्रिय द्वीन्द्रिय आदि अथवा चूहा आदि पंचेन्द्रिय लघुकाय अर्थात् छोटे शरीर वाले प्राणी हैं अथवा जो हाथी आदि महाकाय प्राणी हैं, इन दोनों प्रकार के प्राणियों का हनन करने पर समान ही वैर अर्थात् कर्मबन्धन अथवा समान ही विरोध रूप वैर होता है, क्यों कि सभी प्राणी समान प्रदेशों वाले हैं, ऐसा एकान्त कहना उचित नहीं है । अथवा इन लघुकाय और महाकाय, दोनों

સરખું જ વેર થય છે અથવા અસમાન વેર થાય છે તેમ કહેવું ન જોઈએ, અર્થાત્ લઘુકાય અને મહાકાય પ્રાણીનો ઘાત કરવ થી સરખી જ હિંસા થાય છે. એવું એકાન્ત કથન કહેવું ન જોઇએ અને તેઓનો ઘાત કરવાથી અસમાન હિંસા થાય છે તેવું એકાન્ત વચન પણ બોલવું ન જોઈએ. ॥૬॥

ટીકાર્થ—જે એકેન્દ્રિય દ્વીન્દ્રિય વિગેરે અથવા ઉંદર વિગેરે પંચેન્દ્રિય લઘુકાયવાળા અર્થાત્ નાના શરીરવાળા પ્રાણિયો છે. અથવા હાથી વિગેરે મહાકાય પ્રાણી છે. આ બન્ને પ્રકારના પ્રાણિયોની હિંસા કરવાથી સરખું જ વેર અર્થાત્ કર્મબંધ અથવા સરખોજ વિરોધ રૂપ વેર થાય છે કેમકે–સઘળા પ્રાણીયો સરખા પ્રદેશોવાળા છે. તેમ એકાન્ત રૂપે કહેવું તે યોગ્ય નથી. અથવા આ લઘુકાય અને મહાકાય બન્ને પ્રકારના જીવોનું- હનન કર-

इन्द्रियविज्ञानकायानां विसदृशत्वात् सत्यपि प्रदेशतुल्यत्वेन सदृशं वैर मित्यपि नो वदेत् यदि वध्यापेक्षः कर्मबन्धो भवेत् तदा तद्वशात् कर्मणोऽपि सादृश्यमसादृश्यं वा वक्तुं युज्यते न त्वेवं किन्तु अध्यवसायवशात् कर्मबन्धो भवति ततश्च तीव्राऽध्यवसायिनोऽल्पसत्त्वव्यापादनेऽपि महद्वैरम् अकामस्य तु महाकायसत्त्वव्यापादनेऽपि स्वल्पमेव वैरमिति ॥६॥

मूलम्—एएहिं दोहिं ठाणेहिं ववहारो ण विज्जइ ।
एएहिं दोहिं ठाणेहिं अणायारं तु जाणए ॥७॥

छाया—एताभ्यां द्वाभ्यां स्थानाभ्यां व्यवहारो न विद्यते
एताभ्यां द्वाभ्यां स्थानाभ्यामनाचारन्तु जानीयात् ॥७॥

प्रकार के जीवों का हनन करने पर एक-सा वैर नहीं होता है, क्यों कि उनकी इन्द्रियों में, ज्ञान में और काय के परिमाण में विसदृशता है। इस प्रकार जीवप्रदेशों की तुल्यता होने पर भी समान वैर नहीं होता है, ऐसा एकान्त कथन भी उचित नहीं है।

यदि हनन किये जाने वाले जीव शरीर की लघुता अथवा महत्ता के अनुसार ही कर्म का बन्ध होता तो कर्मबन्ध की समानता और असमानता कही भी जा सकती थी, किन्तु ऐसा नहीं है। कर्मबन्ध का प्रधान आधार अध्यवसाय है। अतएव तीव्र अध्यवसाय से छोटे जीव की हिंसा करने पर भी महान् वैर हो सकता है और मन्द भाव से या विना इच्छा के बडे जीव का घात करने पर भी अल्प वैर होता है। अतएव वैर के विषय में अनेकान्त पक्ष ही युक्ति संगत है। दोनों प्रकार के एकान्तवचन ठीक नहीं हैं ॥६॥

वाथी એક સરખું જ વેર થતુ નથી કેમકે-તેઓની ઇન્દ્રિયોમાં, જ્ઞાનમાં અને કાયના પરિમાણુમાં વિસદૃશ પણુ છે. આ પ્રમાણે જીવ પ્રદેશોનું સરખાપણું થવા છતા પણુ સમાન વેર થતું નથી. તેમ એકાન્ત કથન પણુ યોગ્ય નથી

જો હનન કરવામાં આવનારા જીવોના શરીરનું લઘુપણું-નાનાપણું અથવા મોટાપણું પ્રમાણે કર્મનો બધ થતો હોત તો કર્મબંધનું સરખાપણું અને અસમાનપણું કહી પણુ શકાત, પરતુ એવું નથી કર્મબધનો મુખ્ય આધાર અધ્યવસાય છે તેથી જ તીવ્ર અધ્યવસાયથી નાના જીવોની હિંસા કરવા છતાં મહાન વેર થઈ શકે છે અને મંદભાવથી અથવા ઇચ્છા વગર મોટા જીવોનો ઘાત કરવા છતાં અલ્પ વેર થાય છે તેથી જ વેરના વિષયમાં અનેકાન્ત પક્ષજ યુક્તિ સંગત છે. બન્ને પ્રકારના એકાન્ત વચનો ઠીક નથી. ॥૬॥

'एएहिं दोहिं ठाणेहिं' इत्यादि ।

शब्दार्थ—'एएहिं-एताभ्याम्' इन 'दोहिं-द्वाभ्याम्' दोनों 'ठाणेहिं-स्थानाभ्याम्' स्थानों से अर्थात् अल्पकाय और महाकाय वाले जीवों की हिंसा से सदृश ही वैर उत्पन्न होता है, अथवा विसदृश ही वैर उत्पन्न होता है, इन दोनों एकान्त वचनों से 'ववहारो-व्यवहारः' व्यवहार 'न विज्जइ-न विद्यते' नहीं होता; वध्य जीव की अल्पकायता अथवा महाकायता ही एकमात्र कर्मबन्ध की तरतमता का कारण नहीं है किन्तु वधक का तीव्र भाव, मन्द भाव, ज्ञात भाव, अज्ञात भाव, अल्पवीर्यत्व, एवं महावीर्यत्व भी कर्मबन्ध के तारतम्य का कारण है, ऐसी स्थिति में वध्यजीव की अपेक्षा से ही बन्ध की सदृशता एवं विसदृशता अथवा न्यूनाधिकता मानना संगत नहीं है। अतएव 'एएहिं-एताभ्याम्' उक्त 'दोहिं-द्वाभ्याम्' दोनों 'ठाणेहिं-स्थानाभ्याम्' एकान्त पक्षों से किसी भी एक पक्ष को स्वीकार करता है वह उसका 'अणायारं-अनाचारम्' अनाचार ही 'जाणए-जानीयात्' जानना चाहिए ॥७॥

अन्वयार्थ--इन दोनों पक्षों से अर्थात् अल्पकाय और महाकाय जीवों की हिंसा से सदृश ही वैर उत्पन्न होता है अथवा विसदृश ही

'एएहिं दोहिं ठाणेहिं' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ-'एएहिं-एताभ्याम्' આ 'दोहिं-द्वाभ्याम्' બન્ને 'ठाणेहिं-स्थानाभ्याम्' પક્ષોથી અર્થાત્ અલ્પકાય અને મહાકાય જીવોની હિંસાથી સમાન વેર ઉત્પન્ન થાય છે, અથવા વિસદૃશ વેર ઉત્પન્ન થાય છે આ બન્ને એકાન્ત વચનોથી 'ववहारो-व्यवहार.' વ્યવહાર 'न विज्जइ-न विद्यते' થતો નથી. અર્થાત્ આ બન્ને એકાન્ત પક્ષ બરોબર નથી વધ્ય-મારવાને યોગ્ય એવા જીવનું અલ્પકાય પણું અથવા મહાકય પણું જ એકમાત્ર કર્મબન્ધના તારતમ્ય તાનું કારણ નથી. પરંતુ મારનારાનો તીવ્ર ભાવ, મન્દભાવ, જ્ઞાતભાવ, અજ્ઞાતભાવ, અલ્પ વીર્ય પણું અને મહા વીર્યપણું પણ કર્મ બંધના તારતમ્યનું કારણ છે. આવી સ્થિતિમાં વધ્ય જીવની અપેક્ષાથી જ બન્ધનું સદૃશપણું અથવા વિસદૃશપણું અથવા ન્યૂનાધિકપણું માનવું સંગત નથી. તેથીજ 'एएहिं-एताभ्याम्' ઉક્ત 'दोहिं-द्वाभ्याम्' બન્ને 'ठाणेहिं-स्थानाभ्याम्' એકાન્ત પક્ષોમાથી કોઈ પણ એક પક્ષનો સ્વીકાર કરીને જે પ્રવૃત્ત થાય છે. તે 'अणायार-अनाचारम्' અનાચાર જ 'जाणए-जानीयात्' સમજવો જોઈએ. ॥૭॥

અન્વયાર્થ—આ બન્ને પક્ષોથી અર્થાત્ અલ્પકાય અને મહાકાય જીવોની હિંસાથી સરખું જ વેર પેદા થાય છે. અથવા વિસદૃશ વેર ઉત્પન્ન થાય

टीका--अन्वयार्थः टीकागम्यः। 'एएहिं' एताभ्याम्-अनन्तरोक्ताभ्याम् 'दोहिं' द्वाभ्याम् 'ठाणेहिं' स्थानाभ्याम् अनयो र्वा स्थानयोरल्पकायसत्त्वमहाकायसत्त्वव्यापादनापादितकर्मबन्धसदृशत्वविसदृशत्वयोः 'ववहारो' व्यवहारः-व्यवहरणम् 'ण विज्जइ' न विद्यते न-नैव युज्यते इत्यर्थः तथाहि-न वध्यस्यैव सदृशत्वमसदृशत्वं चैकमेव कर्मबन्धस्य कारणं किन्तु वधकस्य तीव्रभावो मन्दभावो ज्ञानभावोऽज्ञानभावोऽल्पवीर्यत्वमहावीर्यत्वादिकं तदेवं वध्यवधकयो-र्विशेषात् कर्मबन्धविशेष इत्येवं व्यवस्थिते वध्यमेवाश्रित्य सदृशत्वासदृशत्व-व्यवहारो न विद्यते तथा 'एएहिं' एताभ्याम् 'दोहिं ठाणेहिं' द्वाभ्यां स्थानाभ्यां प्रवृत्तस्य 'अणायारं' अनाचारम् 'जाणए' जानीयात् 'तथाहि-जीवसाम्यात्कर्म बन्ध सदृशत्वमुच्यते तदयुक्तं यतो न जीवव्यापादनेन हिंसा, तस्य नित्यत्वेन

वैर उत्पन्न होता है, इन दोनों एकान्तों से व्यवहार नहीं होता अर्थात् ये दोनो ही एकान्त पक्ष ठीक नहीं हैं। वध्य जीव की अल्पकायता या महाकायता ही एक मात्र कर्मबन्ध की तरतमता का कारण नहीं है, किन्तु वधक का तीव्र भाव, मन्दभाव ज्ञातभाव, अज्ञातभाव, अल्प-वीर्यत्व एवं महावीर्यत्व भी कर्मबन्ध के तारतम्य का कारण हैं। ऐसी स्थिति में वध्य जीव की अपेक्षा से ही बन्ध की सदृशता विसदृशता अथवा न्यूनाधिकता मानना संगत नहीं है। अतएव उक्त दोनों एकान्त पक्षों में से किसी भी एक पक्ष को स्वीकार करके जो प्रवृत्त होता है, वह उसका अनाचार ही समझना चाहिए ॥७॥

टीकार्थ--जीव की सदृशता के कारण कर्मबन्ध की सदृशता कही जाती है, सो उचित नहीं है। वस्तुतः जीव का मर जाना हिंसा नहीं है

છે. આ બન્ને એકાન્ત વચનોથી વ્યવહાર થતો નથી અર્થાત્ બન્ને એકાન્ત પક્ષ ઠીક નથી. વધ્ય જીવનું અલ્પકાયપણું અથવા મહાકાય પણુ જ એક માત્ર કર્મ બંધની તરતમતાનું કારણુ નથી. પરંતુ વધકનો તીવ્ર ભાવ મંદભાવ જ્ઞાતભાવ અજ્ઞાતભાવ, અલ્પવીર્ય પણું તથા મહાવીર્યપણું પણુ કર્મબંધના તારતમ્યનું કારણુ છે. આ પરિસ્થિતિમાં વધ્યજીવની અપેક્ષાથી જ બંધની સદૃશતા વિસદૃશતા અથવા ન્યૂનાધિકપણુ માનવું સંગત નથી. તેથી જ ઉક્ત-બન્ને એકાન્ત પક્ષોમાંથી કોઇ પણુ એક પક્ષનો સ્વીકાર કરીને જે પ્રવૃત્ત થાય છે, તે તેનો અનાચાર જ સમજવો જોઈએ ॥૭॥

ટીકાર્થ--જીવની સદૃશતાને કારણે કર્મબન્ધનું સદૃશપણું કહેવામાં આવે છે, તે બરોબર નથી. વસ્તુતઃ જીવનું મરી જવું તે હિંસા નથી પરંતુ

व्यापादयितुमशक्यत्वात् अपि तु इन्द्रियादि व्यापादनेन हिंसा भवति किं च भाव-युक्तस्यैव कर्मबन्धो भवति, न हि औषधं कुर्वतो वैद्यस्य आतुरविपत्तौ हिंसा भवति वैद्यस्य मारणविषयकाध्यवसायाभावात्, सर्पबुद्धया रज्जुं घ्नतोऽपि जनस्य भावदुष्टत्वद् हिंसा भवत्येवेति भावः ॥७॥

मूलम्—आहाकम्माणि भुंजंति, अण्णमण्णे सकम्मुणा ।
उवलित्ते त्ति णो जाणिज्जा, अणुवलित्ते त्ति वा पुणो ॥८॥
एएहिं दोहिं ठाणेहिं, ववहारो ण विज्जई ।
एएहिं दोहिं ठाणेहिं, अणायारं तु जाणए ॥९॥

छाया--आधाकर्माणि भुञ्जते, अन्योऽन्यं स्वकर्मणा ।
उपलिप्तानिति जानीयादनुपलिप्तानिति वा पुनः ॥८।
आभ्यां द्वाभ्यां स्थानाभ्यां, व्यवहारो न विद्यते ।
आभ्यां द्वाभ्यां स्थानाभ्यामनाचारं तु जानीयात् ॥९॥

किन्तु मारने वाले का हिंसारूप अध्यवसाय ही हिंसा का कारण है। वैद्य सद्भावनापूर्वक रोगी का उपचार कर रहा हो और रोगी की मृत्यु हो जाय तो वैद्य को उसकी हिंसा का पाप नहीं लगता, क्योंकि वैद्य का अभिप्राय उसे मारने का नहीं होता। इसके विपरीत यदि कोई सर्प समझ कर रस्सी को मारता है तो भाव से दुष्ट होने के कारण वह हिंसा का भागी होता है ॥७॥

'आहाकम्माणि भुजंत्ति' इत्यादि।

शब्दार्थ—'आहाकम्माणि भुंजंति-आधाकर्माणि भुञ्जते' साधुके लिए षट्कायका उपमर्दन करके तैयार किया गया आहार पानी आदि

મારવાવાળાનો હિંસારૂપ અધ્યવસાય-વ્યવહાર પ્રવૃત્તિ જ હિંસાનું કારણ છે. વૈદ્ય સદ્ભાવના પૂર્વક રોગીનો ઉપચાર કરી રહેલ હોય, અને રોગી મરી જાય, તો વૈદ્યને તેની હિંસાનું પાપ લાગતું નથી. કેમકે વૈદ્યનો હેતુ તેને મારવાનો હોતો નથી તેજ પ્રમાણે જો કોઈ સર્પ સમજીને દોરીને મારે છે, તો ભાવથી દુષ્ટ હોવાના કારણે તે હિંસાનો ભાગી બને છે ॥૭॥

આહાकम्माणि भुंजंति' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'आहाकम्माणि भुंजंति–आधाकर्माणि भुञ्जते' ષટ્કાયનું ઉપ-મર્દન (હિંસા) કરીને સાધુ માટે તૈયાર કરવામાં આવેલ આહાર પાણી વિગેરે

अन्वयार्थः—साध्वर्थं षट्कायोपमर्दनपूर्वकनिष्पादितमन्नादिकमाधाकर्म कथ्यते तदुपभुञ्जानानां साधूनामाधाकर्मिको दोषो भवतीति सिद्धान्तः, तथापि कथञ्चित् प्रमादतः (आहाकम्माणि भुंजंति) ये साधव आधाकर्माणि भुञ्जते, तान् (अण्णमण्णे सकम्मुणा) अन्योऽन्यं स्वकर्मणा (उवलित्ते त्ति वा) उपलिप्तानिति वा (पुणो) पुनः (अणुवलित्ते त्ति वा) अनुपलिप्तानिति वा (णो) नो (जाणिज्जा) जानीयात्—न वदेदिति। आधाकर्मिकाहारभोजने कृते सति साधवः चिक्कणकर्मणोपलिप्ता भवन्त्येवेत्यपि एकान्तं वचो न वक्तव्यम्। चिक्कणकर्मणोपलिप्ता न भवन्ति इत्यपि न वक्तव्यमिति। नवमगाथाया अर्थः स्पष्ट एवेति ॥ ८। ९॥

आधाकर्मिक कहलाता है जो साधु आधाकर्मिक आहार करता है वे 'अण्णमण्णे-अन्योऽन्यम्' अन्यो अन्य-परस्पर 'सकम्मुणा-स्वकर्मणा' अपने कर्मसे 'उवलित्तेत्ति वा-उपलिप्तानितिवा' पापकर्मसे उपलिप्त होते हैं ऐसा 'पुणो-पुनः' अथवा 'अणुवलित्तेत्ति वा-अनुपलिप्तानिति वा' अनुपलिप्त होते हैं ऐसा एकान्त वचन 'णो जाणिज्जा-न जानीयात्' नहीं कहना चाहिए। अतएव किसी भी एकान्त पक्षको स्वीकार करना अनाचार समझना चाहिए ॥गा० ८॥९॥

अन्वयार्थ--साधु के लिए षट्काय का उपमर्दन करके तैयार किया गया आहार पानी आदि आधाकर्मिक कहलाता है। जो साधु आधाकर्मिक आहार करते हैं, वे पापकर्म से लिप्त होते ही हैं अथवा लिप्त नहीं ही होते, ऐसे दोनों प्रकार के एकान्त वचन नहीं कहना चाहिए। इन दोनों एकान्त स्थानों से व्यवहार नहीं होता। अतएव किसी भी एकान्त पक्ष को स्वीकार करना अनाचार समझना चाहिए ॥८-९॥

આધાકર્મિક કહેવાય છે જે સાધુ આધાકર્મિક આહાર કરે છે, તેઓ 'अण्ण-मण्णे-अन्योऽन्यम्' પરસ્પર 'सकम्मुणा-स्वकर्मणा' પોતાના કર્મથી 'उवलित्तेत्ति वा-उपलिप्तानिति वा' પાપકર્મથી ઉપલિપ્ત (વ્યાપ્ત) થાય છે એમ 'पुणो-पुनः' અથવા 'अणुवलित्तेत्ति वा-अनुपलिप्तानिति वा' અનુપલિપ્ત હોય છે. એ પ્રમાણે ... ન 'णो जाणिज्जा-न जानीयात्' કહેવું ન જોઈએ તેથી જ કોઈ પણ ... સ્વીકાર કરવો તે અનાચાર સમજવો. ॥૮-૯॥

...—સાધુ માટે ષટ્કાયનું ઉપમર્દન કરીને તૈયાર કરવામાં આવેલ ... વિગેરે આધાકર્મિક કહેવાય છે જે સાધુ આધાકર્મિક આહાર ... પાપકર્મથી લિપ્ત થાય જ છે. અથવા લિપ્ત થતા નથી, એવા એકાન્ત વચન કહેવા ન જોઈએ આ બેઉ એકાન્ત સ્થાનોથી ...ી જ કોઈ પણ એકાન્ત પક્ષનો સ્વીકાર કરવો તે ... ॥૮-૯॥

टीका--कथञ्चित् प्रमादेन गृहीतमाधाकर्मिकमन्नादिकं सर्वथा प्रतिष्ठापनीयं नैवोपभोक्तव्यमिति सिद्धान्तः, तथापि कथञ्चित् प्रमादेन गृहीत्वा तदन्नमुपभुक्तवान् चेत् तदा एनं साधुं चिक्कणकर्म बध्नातीति एकान्तेन नो वदेत् तथा चिक्कणकर्म एनं न बध्नातीत्यपि न वदेत्। नवमगाथार्थः स्पष्ट एवेति ॥८।९॥

मूलम्--जमियं ओरालमाहारं, कम्मगं च तहेव य।
सव्वत्थ वीरियं अत्थि, णत्थि सव्वत्थ वीरियं ॥१०॥

छाया--यदिदमौदारिकमाहारकं कर्मगञ्च तथैव च।
सर्वत्र वीर्यमस्ति, नास्ति सर्वत्र वीर्यम् ॥१०॥

टीकार्थ--किसी प्रकार प्रमाद के कारण यदि आधाकर्मी आहार ग्रहण कर लिया हो तो वह सर्वथा परठ देना चाहिए, उसका उपभोग नहीं करना चाहिए। यह सिद्धान्त का आदेश हैं। तथापि प्रमाद से ग्रहण किये आधाकर्मी आहार को भोग लिया हो तो भोगने वाला चिकने कर्म बांधता ही है, ऐसा एकान्तवचन न कहे और चिकने कर्म नहीं बांधता है ऐसा एकान्तवचन भी न कहे ॥८-९॥

'जमियं ओरालमाहारं' इत्यादि।

शब्दार्थ--'जमियं-यदिदं' यह जो दिखाई देने वाला 'ओरालं-औदारिकम्' औदारिक शरीर है 'आहारं-आहाकम्' आहारक शरीर है 'च' और 'कम्मगं-कार्मणं' कार्मण शरीर है 'तहेव य-तथैव च' और 'च' शब्द से वैक्रिय एवं तैजस शरीर है ये पांचों शरीर एकान्ततः

टीकार्थ--कोई पण प्रकारथी प्रमादना कारणे जो आधाकर्मि दोषवाळो आहार ग्रहण करी लीधे होय तो ते सर्वथा परठवी देवो जोइए तेनो उपभोग करवो न जोईए. आ प्रमाणे सिद्धांतनो आदेश छे. तो पण प्रमादथी ग्रहण करवामा आवेल आधाकर्मि आहारने भोगवी लीधो होय तो भोगववावाळो चिकणा कर्म बांधे ज छे. ए प्रमाणे एकान्त वचन कहेवुं न जोईए तथा चिकणा कर्म बांधतो नथी, ए प्रमाणेना एकान्त वचन पण कहे नहीं ॥गा० ८-९।

'जमियं ओरालमाहारं' इत्यादि

शब्दार्थ--'जमियं-यदिदं' जे आ देखवामां आवतुं 'ओरालं-औदारिकम्' औदारिक शरीर छे. 'आहारं-आहरकम्' आहारक शरीर छे, "च" अने 'कम्मगं-कार्मणम्' कार्मण शरीर छे, 'तहेव य-तथैव च' तेमज 'च' शब्दथी वैक्रिय तथा तैजस शरीर छे, आ पांचे शरीरो एकान्ततः भिन्न पण नथी,

अन्वयार्थः--(जमियं) यदिदं-परिदृश्यमानम् (ओरालं) औदारिकं शरीरम् (आहारं) आहारकं शरीरम् (च कम्मगं) च-पुनः कार्मणं शरीरम् (तहेव य) तथैव च, च शब्दाद् वैक्रियतैजसशरीरयोः परिग्रहः, एतानि शरीराणि एकान्ततः नाभिन्नानि कारणभेदात् न वा एकान्ततो भिन्नानि कारणभेदात्, अत एकान्त-वचनं न वक्तव्यम्, एवम्-(सव्वत्थ वीरियं अत्थि) सर्वत्र वीर्यमस्ति इत्यपि एकान्त-वचनं न वक्तव्यम् (एवं सव्वत्थ वीरियं नत्थि) सर्वत्र वीर्यं नास्ति, इत्यपि एकान्त-वचनं न वक्तव्यम्, एकान्तवचनस्याऽनाचारत्वादिति ॥१०॥

भिन्न भी नहीं है, क्यों की एक ही देश और काल में उपलब्ध होते हैं और सभी पुद्गल परमाणुओं से निर्मित हैं। अतएव इनके भेद और अभेदके सम्बन्ध में एकान्तवचन कहना नहीं चाहिए 'सव्वत्थ वीरियं अत्थि-सर्वत्र वीर्यं अस्ति' सर्वत्र वीर्य है, अर्थात् सभी पदार्थों में प्रत्येक पदार्थ की शक्ति विद्यमान है, अथवा 'सव्वत्थ वीरियं नत्थि-सर्वत्र वीर्यं नास्ति' सर्वत्र वीर्य विद्यमान नहीं है, ऐसा एकान्त वचन भी नहीं कहना चाहिए ॥गा०१०॥

अन्वयार्थ—यह जो दिखाई देने वाला औदारिक शरीर है, आहारक शरीर है, कार्मण शरीर है और 'च' शब्द से वैक्रिय तथा तैजस शरीर हैं यह पांचो शरीर एकान्ततः भिन्न भी नहीं है, क्योंकि एक ही देश और काल में उपलब्ध होते हैं और सभी पुद्गलपरमाणुओं से निर्मित हैं। अतएव इनके भेद और अभेद के संबंध में एकान्त-वचन नहीं कहना चाहिए। सर्वत्र वीर्य हैं अर्थात् सभी पदार्थों में

કેમકે એક જ દેશ અને એક જ કાળમાં ઉપલબ્ધ-પ્રાપ્ત થાય છે. અને બધા જ પુદ્ગલ પરમાણુઓથી બનાવેલ છે. તેથી જ આના ભેદ અને અભેદના સબંધમાં એકાન્ત વચન કહેવા ન જોઈએ 'सव्वत्थ वीरियं अत्थि-सर्वत्र वीर्यमस्ति' બધે જ વીર્ય છે અર્થાત્ સઘળા પદાર્થોમાં દરેક પદાર્થની શક્તિ રહેલી છે. અથવા 'सव्वत्थ वीरियं नत्थि-सर्वत्र वीर्यं नास्ति' બધે શક્તિ વિદ્યમાન નથી. એ રીતથી એકાન્ત વચન પણ કહેવા ન જોઈએ. ॥૧૦॥

અન્વયાર્થ—જે આ દેખવામાં આવનારૂં ઔદારિક શરીર છે, આહારક શરીર છે, કાર્મણ શરીર છે, અને ચ શબ્દથી વૈક્રિય અને તૈજસ શરીર છે, આ પાંચે શરીરો એકાન્તતઃ જુદા નથી કેમકે એક જ દેશ અને કાળમાં પ્રાપ્ત થાય છે. અને બધા જ પુદ્ગલ પરમાણુઓથી નિર્મિત છે તેથી જ તેના ભેદ અને અભેદના સંબંધમાં એકાન્ત વચન કહેવા ન જોઈએ,

टीका—'जमियं' यदिदम् 'ओरालं' औदारिकं शरीरम् 'आहारं' आहारकञ्च शरीरम् 'तहेव' तथैव 'कम्मगं च' कर्मणश्च कार्मणं शरीरम्, तत्सर्वमेकमेव इत्येकान्तवचनं न वक्तव्यम्। न वा-परस्परं सर्वथा विभिन्नमेव इत्यप्येकान्तवचनं न वक्तव्यम्, अष्टमगाथायाम् आहारसम्बन्धेऽनाचारो वर्णितः अतः इह गाथायाम् आहारं गृह्णतः कर्तुः शरीरस्य सम्बन्धेऽनाचारो वर्ण्यते। शरीरं पञ्चविधम्-औदारिकम् १, वैक्रियम् २, आहारकम् ३, तैजसम् ४, कार्मणम् ५, एतानि सर्वाणि शरीराणि एकरूपाण्येवेति-'एकान्तवचनं न वक्तव्यम्, कुतः -कारणभेदात्। औदारिकशरीरस्य कारणम्-उदारपुद्गलाः। वैक्रियशरीरस्य कारणं

प्रत्येक पदार्थ की शक्ति विद्यमान है अथवा विद्यमान नहीं है, ऐसा एकान्तवचन भी नहीं कहना चाहिए ॥१०॥

टीकार्थ--यह जो औदारिक शरीर है, आहारक शरीर है, कार्मण शरीर है, यह सब एक ही हैं, ऐसा एकान्तवचन नहीं कहना चाहिए और यह परस्पर भिन्न ही हैं, ऐसा एकान्तवचन भी नहीं कहना चाहिए।

आठवीं गाथा में आहार के संबंध में अनाचार का वर्णन किया गया था। इस गाथा में आहार ग्रहण करने वाले के शरीर के संबंध में अनाचार का वर्णन किया गया है।

शरीर पांच प्रकार के हैं-औदारिक शरीर १, वैक्रियशरीर २, आहारकशरीर ३, तैजसशरीर ४, कार्मणशरीर ५ ये पांचों शरीर एक रूप ही हैं, ऐसा एकान्तवचन नहीं बोलना चाहिए क्योंकि इनके कारणों में भेद होने से भिन्नता है। औदारिक शरीर उदार या स्थूल

બધે જ વીર્ય છે અથવા બધા જ પદાર્થોમાં દરેક પદાર્થની શક્તિ વિદ્યમાન છે અથવા વિદ્યમાન નથી. એવું એકાન્ત વચન પણ કહેવું ન જોઈએ ॥૧૦॥

ટીકાર્થ—આ જે ઔદારિકશરીર છે, આહારક શરીર છે, કાર્મણશરીર છે, આ બધા એક જ છે. એ પ્રમાણે એકાન્ત વચન કહેવું ન જોઈએ અને આ પરસ્પર ભિન્ન જ છે, એ પ્રમાણેના એકાન્ત વચન પણ કહેવા ન જોઈએ.

આઠમી ગાથામાં આહારના સંબંધમાં અનાચારનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું હતું, અને આ ગાથામા આહાર ગ્રહણ કરવાવાળાના શરીરના સંબંધમા અનાચારનું વર્ણન કરવામાં આવેલ છે.

શરીર પાંચ પ્રકારના હોય છે. જેમકે—ઔદારિક શરીર (૧) વૈક્રિય શરીર (૨) આહારક શરીર (૩) તૈજસ શરીર (૪) અને કાર્મણ શરીર (૫) આ પાંચે શરીર એક રૂપ જ છે, એ પ્રમાણે એકાન્ત (નિશ્ચિત) વચન કહેવું ન જોઈએ. કેમકે તેમના કારણોમાં ભેદ હોવાથી ભિન્ન પણ છે ઔદારિક

विक्रियपुद्गलाः, आहारकशरीरस्याहारवर्गणाः पुद्गलाः, तैजसशरीरस्य तेजःपुद्गलाः, कार्मणशरीरस्य कर्मवर्गणाः कारणम्। एवं स्थिते कारणभेदान्न एतेषामेकत्वं गवाश्ववत्। नाऽपि सर्वथा भेद एव एतेषां शरीराणाम्, इत्यपि एकान्तवचनं न वक्तव्यम्। एकत्रैवोपलम्भात्, आत्यन्तिकभेदे-एतेषां स्थितौ देशकालादिभेदो भवेत्, गृहदारादिवत्। न तु भेदो दृश्यते-कारणस्य कालादेः। तस्मान्न सर्वथा भेदः किन्तु-कथञ्चिदेतेषां भेदः कथञ्चिदभेदः, इत्येव सर्वत्राऽनुभवसिद्धो निष्कलङ्को राजमार्गः अत एकान्तभिन्नमेकान्तमभिन्नमिति वचोऽनाचारसेवनमेव। 'सव्वत्थ' सर्वत्र 'वीरियं' वीर्यम्-बलम् 'अत्थि' अस्ति-विद्यते, 'सव्वत्थ' सर्वत्र 'वीरियं' वीर्यम्-बलम् 'णत्थि' नास्ति-न विद्यते, सर्वस्मिन् वस्तुनि सर्वशक्तिर्विद्यते,

पुद्गलों से बनता है, वैक्रिय शरीर वैक्रियवर्गणा के पुद्गलों से बनता है, आहारकशरीर का कारण आहारकवर्गणा के पुद्गल है, तैजस-शरीर का कारण तेज और कार्मणशरीर का कारण कर्मवर्गणा है। इस प्रकार जैसे गौ और अश्व एक नहीं है, उसी प्रकार ये शरीर भी कारणों में भिन्नता होने से एक नहीं हैं।

पांचों शरीर सर्वथा भिन्न ही हैं, ऐसा एकान्त वचन भी नहीं कहना चाहिए, क्योंकि गृह और दारा के जैसे एक ही जगह पाये जाते हैं। सर्वथा भेद होता तो इनके देश काल आदि में भेद होता। इस प्रकार इनमें सर्वथा भेद भी नही है, परन्तु कथंचित् भेद और कथंचित् अभेद है। यही अनुभव सिद्ध और निर्दोष राजमार्ग है। ऐसी स्थिति में इन्हें एकान्तभिन्न या एकान्त अभिन्न कहना अनाचार का सेवन करना है।

-શરીર ઉદાર અથવા સ્થૂલ પુદ્ગલોથી બને છે. વૈક્રિય શરીર, વૈક્રિય વર્ગણાના પુદ્ગલોથી બને છે. આહારક શરીરનું કારણ આહારક વર્ગણાના પુદ્ગલો છે. તૈજસ શરીરનું કારણ તેજ અને કાર્મણ શરીરનું કારણ કર્મવર્ગણા છે. આ પ્રમાણે જેમ ગાય અને ઘોડો એક નથી એજ પ્રમાણે આ શરીર પણ કારણોમાં જુદાપણું હોવાથી એક નથી

પાંચે શરીર સર્વથા ભિન્ન જ છે. આ પ્રમાણેનુ એકાન્ત વચન-નિશ્ચય વચન પણ કહેવું ન જોઈએ. કેમકે-આ ઘર અને સ્ત્રીની માફક એક જ સ્થળે જોવામાં આવે છે. સર્વથા ભેદ હોત તો તેઓના દેશ, કાળ વિગેરેમાં ભેદ આવત। આ રીતે તેઓમા સર્વથા ભેદ પણ નથી. પરંતુ કથંચિત્ ભેદ અને કથંચિત્ અભેદ છે. આજ અનુભવ સિદ્ધ અને નિર્દોષ રાજમાર્ગ છે. આ સ્થિતિમાં આને એકાન્ત ભિન્ન અથવા એકાન્ત અભિન્ન કહેવું તે અનાચારનું સેવન કરવા જેવું છે.

સૂ૦ ૬૨

सर्वत्र वस्तुनि सर्वशक्तिर्नास्तीत्यपि एकान्तवचनं नो वक्तव्यम्, तद्वचनमपि प्रवर्त्ततेऽनाचाराऽऽचरणे। अयमाशयः सांख्यनये-सर्वे पदार्थाः प्रकृतिस्थमूलाः प्रकृतिश्चोपादानं समानं सर्वेषामिति कारणगुणस्य सर्वत्रैव सद्भावात् सर्वे सर्वात्मकाः पदार्थाः। सर्वाऽपि शक्तिः सर्वत्र वर्त्तते। अन्ये च-देशकाल-स्वभावादि भेदात्सर्वे सर्वेभ्यो विभिन्ना इति एतेषां नये नैका शक्तिः सर्वत्र सिद्धा। तदुभयमपि-एकान्तवादवचनमेव, अयुक्तं चैतत्-अस्माकं नये नयविदाम्। तथाहि -यदि सर्वस्य सर्वात्मकत्वं सिध्येत् न सिध्येद् जन्ममरणसुखित्वदुःखित्वबन्धमोक्षादीनां लौकिकी शास्त्रीया चाऽनुपेक्षणीया व्यवस्था। अतः सर्वथाऽभेदैकान्तो न

सर्वत्र सामर्थ्य है, सर्वत्र वीर्य नहीं है, अर्थात् सब वस्तुओं में सर्व शक्तियां विद्यमान हैं अथवा सब में सब शक्तियां नहीं हैं, ऐसा कहने से भी अनाचार होता है।

तात्पर्य यह है कि सांख्यमत के अनुसार समस्त पदार्थों का कारण प्रकृति है। वह सब का उपादान कारण है। उपादान कारण के गुण सभी कार्यों में पाये जाते हैं, अतः सभी पदार्थ सर्वात्मक हैं, सब में सब शक्तियां विद्यमान हैं। दूसरों का कहना है कि देश, काल स्वभाव का भेद होने से भी पदार्थ सब से भिन्न हैं। इनके मत में एक शक्ति सर्वत्र सिद्ध नहीं है। यह दोनों एकान्त मान्यताएं समीचीन नहीं हैं। यदि सब सर्वात्मक हों तो जन्म, मरण, सुख, दुःख, बन्ध और मोक्ष आदि की लौकिक और शास्त्रीय व्यवस्थाएं, जिनकी उपेक्षा नहीं की जा सकती, सिद्ध नहीं होती। इस कारण एकान्त अभेदपक्ष

બધે જ સામર્થ્ય છે. બધે વીર્ય નથી અર્થાત્ સઘળી વસ્તુઓમાં બધી જ શક્તિયો રહેલી છે. અથવા બધામાં બધી શક્તિ નથી. એ પ્રમાણે કહેવું ન જોઈએ કેમકે એમ કહેવાથી પણ અનાચાર થાય છે.

તાત્પર્ય એ છે કે--સાંખ્યમત પ્રમાણે દરેક પદાર્થોનું કારણ પ્રકૃતિ છે. તે બધાનું ઉપાદાન કારણ છે ઉપાદાન કારણના ગુણ બધા જ કાર્યોમાં મળી આવે છે. તેથી બધા જ પદાર્થો સર્વાત્મક છે. બધામાં બધીજ શક્તિયો રહેલી છે.

બીજાઓનું કહેવું છે કે—દેશ, કાળ, અને સ્વભાવનો ભેદ હોવાથી બધા જ પદાર્થો બધાથી જૂદા છે. તેઓના મત પ્રમાણે એક શક્તિ બધેજ સિદ્ધ નથી. આ બન્ને એકાન્ત માન્યતાઓ બરોબર નથી. જો બધાજ સર્વાત્મક હોય, તો જન્મ, મરણ, સુખ, દુઃખ, બન્ધ અને મોક્ષ વિગેરેની લૌકિક અને શાસ્ત્રીય વ્યવસ્થાઓ કે જેની ઉપેક્ષા કરી શકાય તેમ નથી. તે સિદ્ધ થતી નથી. તે કારણથી એકાન્ત અભેદ પક્ષ બરોબર નથી. એકાન્ત

युक्तियुक्तः। सर्वथा-भेदपक्षेऽपि-'अयमेव दुष्टो दोष आपद्येत। तस्मात्-प्रमेयत्व-ज्ञेयत्वादिना सर्वेषां सर्वात्मकत्वं कथञ्चिदभेदः। तत्तद्रूपेण देशकालाद्यवस्थाभेदेन च कथञ्चिद्भेद इत्येव मनोरमः पन्थाः ॥१०॥

मूलम्-एएहिं दोहिं ठाणेहिं, ववहारो ण विज्जइ।
एएहिं दोहिं ठाणेहिं, अणायारं तु जाणए ॥११॥
णत्थि लोए अलोए वा, नेवं सन्नं निवेसए।
अत्थि लोए अलोए वा, एवं सन्नं निवेसए ॥१२॥

छाया—एताभ्यां द्वाभ्यां स्थानाभ्यां व्यवहारो न विद्यते।
एताभ्यां द्वाभ्यां स्थानाभ्या मनाचारन्तु जानीयात् ॥११॥
नास्ति लोकोऽलोको वा, नैवं संज्ञां निवेशयेत्।
अस्ति लोकोऽलोको वा एवं संज्ञां निवेशयेत् ॥१२।

ठीक नहीं है। एकान्त भेदपक्ष में भी यही दुष्ट दोष आता है। अतः प्रमेयत्व, ज्ञेयत्व आदि सामान्य धर्मों की अपेक्षा सब में कथंचित् अभेद भी है। अवस्था भेद से कथञ्चित् भेद भी है। इस प्रकार कथंचित् भेदाभेद पक्ष ही सत्य मार्ग है। दोनों एकान्तों का सेवन करना अनाचार है ॥१०॥

'एएहिं दोहिं ठाणेहिं' इत्यादि।

शब्दार्थ-'लोए-लोकः' लोक 'नत्थि-नास्ति' नहीं है और 'अलोए-अलोकः' अलोक नही है 'एवं-एवम्' ऐसी 'सन्नं-संज्ञां' बुद्धि 'ण णिवेसिए-न निवेशयेत्' नही रखनी चाहिए, किन्तु 'लोए अलोए वा अत्थि-लोको अलोको वा अस्ति' लोक अथवा अलोक विद्यमान है

ભેદ પક્ષમાં પણ આજ પ્રમાણે દુષ્ટ દોષ આવે છે. તેથી પ્રમેય પણું, જ્ઞેય-પણુ, વિગેરે સામાન્ય ધર્મોની અપેક્ષાએ બધામાં કથંચિત્ અભેદ પણ છે. અવસ્થા ભેદથી કથંચિત્ ભેદ પણ છે આ રીતે કથંચિત્ ભેદાભેદ પક્ષ જ સત્યમાર્ગ છે. બન્ને એકાન્ત પક્ષોનું સેવન કરવું તે અનાચાર છે. ॥૧૦॥

'एएहिं दोहिं ठाणेहिं' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'लोए-लोकः' લોક 'नत्थि-नास्ति' નથી અને 'अलोए-अलोकः' અલોક પણ 'नत्थि-नास्ति' વિદ્યમાન નથી. 'एवं-एवम्' એવી 'सन्नं-संज्ञाम्' બુદ્ધિ 'ण णिवेसए-न निवेशयेत्' રાખવી ન જોઇએ. પરંતુ 'लोए-लोकः' લોક 'अत्थि-अस्ति' વિદ્યમાન છે. 'वा' અથવા 'अलोए-अलोकः' અલોક

अन्वयार्थः-(लोए) लोकश्चतुर्दशरज्ज्वात्मकः (नत्थि) नास्ति, एवम् (अलोए) अलोको लोकभिन्नो नास्ति (एवं) एवमीदृशीम् (सन्नं) संज्ञां-बुद्धिम् (ण णिवेसए) न निवेशयेत्-न कुर्यात् किन्तु (लोए अलोए वा) लोकोऽलोको वा (अत्थि) अस्ति-विद्यते (एवं) एवमीदृशीम् (सन्नं) संज्ञां-बुद्धिम् (निवेसए) निवेशयेत्-कुर्यादिति।

टीका—भेदाऽभेदपक्षयोर्व्यवहारस्य समाधातुमशक्यत्वात् सर्वथा भेदाश्रयणमपि अनाचारसेवनम्। सर्वथाऽभेदपक्षोऽपि अनाचारसेवनमेव। शेषमतिरोहितार्थं व्याख्यातञ्च ॥११॥

'लोए' लोकश्चतुर्दशरज्ज्वात्मकः-जीवाऽजीवादीनामाधारस्थानम् 'अलोए वा' अलोको वा लोकातिरिक्तोऽलोकः, 'नत्थि' नास्ति 'एवं' एवमीदृशीम् 'सन्नं' संज्ञाम् 'ण णिवेसए' न निवेशयेत्-नास्ति लोको नास्त्यलोको वा ईदृशीं बुद्धिं न कुर्यात्। किन्तु-'लोए अलोए वा' लोकोऽलोको वा 'अत्थि' अस्ति-विद्यते 'एवं' एवम्-ईदृशीम् 'सन्नं' संज्ञां-बुद्धिम् 'निवेसए' निवेशयेत्-लोकाऽलोकाऽभावविषयकबौद्धवासनावासितां बुद्धिं परित्यज्य तयोर्भावविषयिणीं बुद्धिमेव कुर्यात्।

'एवं-एवम्' इस प्रकारकी 'सन्नं-संज्ञाम्' बुद्धि 'निवेसए-निवेशयेत्' रखनी चाहिए ।११ १२॥

अन्वयार्थ--लोक और अलोक नहीं है, ऐसी बुद्धि नहीं रखनी चाहिए, किन्तु लोक है और अलोक है इस प्रकार की बुद्धि रखनी चाहिए ॥११-१२॥

टीकार्थ-चौदह रज्जु परिमाणवाला तथा जीव अजीव आदि द्रव्यों का आधारस्थान लोक कहलाता है। लोक से अतिरिक्त जो आकाश है वह अलोक है। यह लोक और अलोक नहीं है, ऐसा नहीं समझना चाहिए, किन्तु लोक और अलोक है, ऐसी बुद्धि रखनी चाहिए। लोक एवं अलोक के अभाव के विषय में बौद्धों की जो मान्यता है, उसका

अत्थि-अस्ति' વિદ્યમાન છે. 'एवं' આ પ્રમાણેની 'सन्नं-संज्ञाम्' બુદ્ધિ 'निवेसए-निवेशयेत्' રાખવી જોઈએ. ॥૧૧-૧૨॥

અન્વયાર્થ—લોક અને અલોક નથી એવી બુદ્ધિ રાખવી ન જોઈએ પરંતુ લોક છે અને અલોક પણ છે, આ પ્રકારની બુદ્ધિ રાખવી જોઇએ. ॥૧૧-૧૨॥

ટીકાર્થ—ચૌદ રાજુ પરિમાણ-પ્રમાણવાળા તથા જીવ અજીવ વિગેરે દ્રવ્યોનું આધાર સ્થાન લોક કહેવાય છે. લોકથી અતિરિક્ત જે આકાશ છે, તે અલોક છે. આ લોક અને અલોક નથી. તેમ સમજવું ન જોઇએ. પરંતુ લોક અને અલોક છે, તેવી બુદ્ધિ ધારણ કરવી જોઇએ. લોક અને અલોકના અભાવના સંબંધમાં બૌદ્ધોની જે માન્યતાઓ છે, તેના ત્યાગ કરીને તેના

तन्मतस्वीकारे सर्वलोकप्रसिद्धसिद्धाऽबाधितव्यवस्थायाः समर्थयितुमशक्यत्वात्। अयमाशयः-'सर्व शून्यतावादिविवादिमते यथा स्वप्ने परिदृश्यमानाः पदार्थाः न सत्याः, अपि तु-मिथ्याभूताः। तथा-जाग्रदादि समयेऽपि उपलभ्यमाना मिथ्यैव। यतो हि-कारणबलेन पदार्थाः प्रतिभावन्ति, कारणं परमाणवः तस्यैव सत्ता न सिद्ध्यति। अतीन्द्रियत्वात्, विचार्यमाणे स्वरूपव्यवस्थित्यभावात्। अत एवोक्तम्-

'यथा यथा च चिन्त्यन्ते विशीर्यन्ते तथा तथा।
यदेतत्स्वयमर्थेभ्यो, रोचते तत्र केवलम् ॥१॥

त्याग करके उनके सद्भाव को स्वीकार करना चाहिए। उनके मत को स्वीकार कर लेने पर समस्त लोक में प्रसिद्ध, प्रमाण से सिद्ध और व्यवहार से अबाधित जो व्यवस्था है, उसका समर्थन नहीं किया जा सकता।

आशय यह है-जैसे स्वप्न में दिखाई देने वाले पदार्थ सत्य नहीं किन्तु मिथ्या होते हैं, उसी प्रकार जाग्रत् दशा में प्रतीत होने वाले पदार्थ भी मिथ्या ही है, ऐसा शून्यवादी का मत है। उनका कथन है कि कारण के होने पर ही पदार्थ की सत्ता हो सकती है। कारण परमाणु माने जाते हैं और उनकी सत्ता ही नहीं है, क्यों कि वे इन्द्रियों से अगोचर हैं और विचार करने पर उनका स्वरूप सिद्ध नहीं होता है। कहा भी है-'यथायथा च चिन्त्यन्ते' इत्यादि।

'संसार के पदार्थों के विषय में ज्यों ज्यों विचार किया जाता है, त्यों त्यों वह असिद्ध होते जाते हैं, उनका अभाव सिद्ध होता जाता

સદ્ભાવને સ્વીકાર કરવો જોઇએ. તેમના મતને સ્વીકાર કરવાથી સઘળા લોકમાં પ્રસિદ્ધ પ્રમાણુથી સિદ્ધ અને વ્યવહારથી અબાધિત જે વ્યવસ્થા છે, તેનું સમર્થન કરવામાં આવતું નથી.

કહેવાને આશય એ છે કે—જેમ સ્વપ્નમાં દેખવામાં આવતો પદાર્થ સાચો નથી પરંતુ મિથ્યા હોય છે. એજ પ્રમાણે જાગ્રદવસ્થામાં દેખવામાં આવનાર પદાર્થ પણ મિથ્યા જ છે. આ પ્રમાણેનો શૂન્ય વાદીયોનો મત છે. તેઓનું કહેવું છે કે-કારણુના અસ્તિત્વમાં જ પદાર્થની સત્તા હોઇ શકે છે. કારણુ પરમાણુ માનવામાં આવે છે અને તેની સત્તા જ નથી કેમકે-તેઓ ઇન્દ્રિયોથી અગોચર-ન દેખાય તેવા છે. અને વિચાર કરવાથી તેઓનું સ્વરૂપ સિદ્ધ થતું નથી. કહ્યું પણ છે કે-'યથા યથા ચ ચિન્ત્યન્તે' ઇત્યાદિ

સંસારના પદાર્થોના સંબંધમાં જેમ જેમ વિચાર કરવામાં આવે, તેમ તેમ તે અસિદ્ધ થતા જાય છે. તેનો અભાવ સિદ્ધ થતો જાય છે. જ્યારે

अपिच—'बुद्धया विविच्यमानानां स्वभावो नाऽवधार्यते ।
अतो निरभिलप्यास्ते निःस्वभावाश्च देशिताः ॥१॥

इति एवन्ते लोकात्मकाऽलोकात्मकार्थपोरमावं व्यावर्णयन्ति। तदेतन्मतं न सम्यक्। सर्वाऽनुभवसिद्धार्थक्रियासमर्थाऽबाधितार्थानां वाङ्मात्रेण निराकर्तुमशक्यत्वादिति ॥१२॥

मूलम्—णत्थि जीवा अजीवा वा णेवं सन्नं निवेसए ।
अत्थि जीवा अजीवा वा एवं सन्नं निवेसए ॥१३॥

छाया— न सन्ति जीवा अजीवा वा नैवं संज्ञां निवेशयेत् ।
सन्ति जीवा अजीवा वा एवं संज्ञां निवेशयेत् ॥१३॥

हैं। जब पदार्थों को स्वयं ही यह रुचता है तो हम क्या करें ?

और भी कहा है-'बुद्धया विविच्यमानानाम्' इत्यादि।

'जब पदार्थों का बुद्धि से विवेचन करते हैं तो उनका कोई स्वभाव निश्चित नहीं होता। इसी कारण हमने उन्हें अवक्तव्य और निस्स्वभाव कहा है।'

इस प्रकार शून्यवादी लोक और आलोकरूप पदार्थों का अभाव कहते हैं, किन्तु उनका यह मत ठीक नहीं है। पदार्थों से अर्थक्रिया होती है, यह सबके अनुभवसे सिद्ध है, अतएव अर्थक्रिया से सिद्ध अबाधित पदार्थों का वचन मात्र से निषेध नहीं किया जा सकता।११-१२।

'णत्थि जीवा' इत्यादि।

शब्दार्थ--'जीवा-जीवाः' जीव अथवा 'अजीवा-अजीवाः' अजीव 'णत्थि-न सन्ति' नहीं है 'एवं-एवम्' इस प्रकार की 'सन्नं-संज्ञाम्'

પદાર્થોને જ એ ગમે છે, તો અમે શું કરીએ ? બીજું પણ કહ્યું છે કે-'बुध्या विचिन्त्यमानानाम्' ઈત્યાદિ

જ્યારે પદાર્થોનો વિચાર બુદ્ધિથી કરવામાં આવે તો તેનો કોઈ પણ સ્વભાવ નિશ્ચિત થતો નથી. તેજ કારણથી અમે તેને અવક્તવ્ય અને નિઃસ્વભાવ-સ્વભાવ વગરનો કહેલ છે.

આ પ્રમાણે શૂન્યવાદી, લોક અને અલોક રૂપ પદાર્થોનો અભાવ કહે છે, પરંતુ તેઓનું આ કથન બરોબર નથી. પદાર્થોથી અર્થક્રિયા થાય છે, આ બધાના અનુભવથી સિદ્ધ વાત છે. તેથી જ અર્થક્રિયાથી સિદ્ધ અબાધિત પદાર્થોનો વચન માત્રથી નિષેધ કરવામાં આવી શકતો નથી. ॥૧૧-૧૨॥

अन्वयार्थः—(जीवा) जीवा उपयोगलक्षणाः तथा-(अजीवा) अजीवाः-धर्माधर्माकाशपुद्गलाः (णत्थि) न सन्ति-न विद्यते (एवं) एवम्-ईदृशीम् (सन्नं) सञ्ज्ञां-बुद्धिम् (ण निवेसए) न निवेशयेत्-न कुर्यात् किन्तु (अत्थि जीवा अजीवा वा) सन्ति जीवा अजीवा वा (एवं) एवम्-ईदृशीम् (सन्नं) संज्ञाम्-बुद्धिम् (निवेसए) निवेशयेत्-कुर्यात् ॥१३॥

टीका—'जीवा अजीवा वा णत्थि' जीवा उपयोगलक्षणाः, अजीवा स्तद्भिन्ना धर्माऽधर्माकाशपुद्गलाः 'णत्थि' न सन्ति 'एवं' एवम् ईदृशीम् 'सन्नं' संज्ञां बुद्धिम् (ण) नैव 'निवेसए' निवेशयेत्-कुर्यात्, नास्ति जीवादिपदार्थ एवं बुद्धिं नैव-कथमपि कुर्यात्। किन्तु-'जीवा अजीवा वा अत्थि' जीवा अजीवा वा सन्ति

सञ्ज्ञा-बुद्धिको 'ण णिवेसए-न निवेशयेत्' धारण नहीं करना चाहिए किन्तु 'अत्थि जीवा अजीवा वा-सन्ति जीवा अजीवा वा' जीव हैं और अजीव हैं 'एवं-एवम्' ऐसी 'सन्नं-सञ्ज्ञां' बुद्धि को 'निवेसए-निवेशयेत्' धारण करना चाहिए ॥गा०१३॥

अन्वयार्थ--जीव नहीं हैं अथवा अजीव नहीं हैं, इस प्रकार की संज्ञा धारण नहीं करना चाहिए, किन्तु जीव हैं और अजीव हैं, ऐसी संज्ञा धारण करना चाहिए ॥१३॥

टीकार्थ—उपयोग लक्षण वाले जीवों का अस्तित्व नहीं है अथवा जीव से भिन्न धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय, आकाश, पुद्गल और काल रूप अजीवों का अस्तित्व नहीं है, इस प्रकार की बुद्धि नहीं

'णत्थि जीवा' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ–'जीवा-जीवाः' જીવ અથવા 'अजीवा-अजीवाः' અજીવ 'णत्थि-न सन्ति' નથી. 'एवं-एवम्' આ પ્રમાણેની 'सन्न-संज्ञां' સંજ્ઞા બુદ્ધિને 'ण णिवेसए-न निवेशयेत्' ધારણ કરવી ન જોઈએ. પરંતુ 'अत्थि जीवा अजीवा वा -सन्ति जीवा अजीवा-वा' જીવ છે, અથવા અજીવ છે, 'एवं-एवम्' એવી सन्नं-संज्ञाम्' સંજ્ઞા બુદ્ધિને 'निवेसए-निवेशयेत्' ધારણ કરવી જોઈએ. ॥૧૩॥

અન્વયાર્થ—જીવ નથી. અથવા અજીવ નથી. આ પ્રકારની સંજ્ઞા ધારણ કરવી ન જોઈએ. પરંતુ જીવ છે, અને અજીવ છે. એવી સંજ્ઞા ધારણ કરવી જોઈએ. ॥૧૩॥

ટીકાર્થ—ઉપયોગ લક્ષણવાળા જીવોનુ અસ્તિત્વ નથી. અથવા જીવથી ભિન્ન ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય આકાશ, પુદ્ગલ, અને કાળ રૂપ અજીવોનું અસ્તિત્વ નથી. આવા પ્રકારની બુદ્ધિ રાખવી ન જોઇએ. પરંતુ જીવ છે, અને અજીવ છે. તેવું સમજવું જોઇએ. ચાર્વાક મતના અનુયાયી શરી-

'एवं सन्नं' एवम्-ईदृशीं संज्ञां बुद्धिम् 'निवेसए' निवेशयेत्-कुर्यादित्यर्थः। चार्वाकमताऽनुयायिनः अस्ति शरीरादि व्यतिरिक्तो जीव इति नानुमन्यन्ते। किन्तु-शरीराकारपरिणतभूतसंघातस्वरूप एव जीव इति। एवं ब्रह्माऽद्वैतवादी वक्ति, यदयं समस्तोऽपि प्रपञ्चः आत्मनो विवर्त्तरूपः। अतो न आत्मव्यतिरिक्तं किमपि वस्तुजातं विद्यते, आत्मैव एकः परमार्थः सन्। एतदुभयमतं न सम्यक्-इति प्रकृतगाथया सूत्रकारो वक्ति-'णत्थि' इत्यादि। अयमाशयः-चैतन्यं न भूतमात्रस्य गुणः सम्भवति तथात्वे सति भूताऽऽरब्ध घटादावपि चैतन्यमुपलभ्येत। नत्वेवं भवति तस्माच्चैतन्यं न गुणभूतः, किन्तु-यस्य स गुणः स एव स्वतन्त्रोऽनादि

रखना चाहिए, परन्तु जीव है और अजीव है, ऐसा समझना चाहिए।
चार्वाक मत के अनुयायी शरीर से भिन्न जीव का अस्तित्व नहीं मानते। उनका कथन है कि शरीर की आकृति में परिणत हुए पृथ्वी आदि भूतों के समूह से ही चैतन्य की उत्पत्ति हो जाती है-जीव की पृथक् कोई सत्ता नहीं है। इससे विपरीत ब्रह्माद्वैतवादी की मान्यता ऐसी है कि जगत् का यह सारा प्रपंच (फैलाव) आत्मा का ही स्वरूप है। आत्मा से भिन्न कोई अजीव पदार्थ नहीं है। एक मात्र आत्मा ही परमार्थ है।

सूत्रकार का कथन है कि यह दोनों मन्तव्य सत्य नहीं हैं। आशय यह है-चैतन्य भूतों का धर्म होता तो भूतों से निर्मित घट आदि में भी चैतन्य की उपलब्धि होती। मगर ऐसा होता नहीं है, अतएव चैतन्य भूतों का गुण नहीं है। किन्तु जिसका वह गुण है वही जीव कहलाता है और वह भूतों से भिन्न तथा अनादि है।

રથી ભિન્ન જીવનું અસ્તિત્વ માનતા નથી. તેઓનું કથન છે કે-શરીરની આકૃતિમાં પરિણત થયેલા પૃથ્વી વિગેરે મહાભૂતોના સમૂહથી જ ચૈતન્યની ઉત્પત્તિ થઈ જાય છે. જીવની જૂદી કોઈ પ્રકારની સત્તા નથી. તેનાથી ઉલ્ટા બ્રહ્મા-દ્વૈતવાદીની માન્યતા એવી છે કે-જગતનો આ સમગ્ર વ્યવહાર (ફેલાવ) આત્માનું જ સ્વરૂપ છે આત્માથી જૂદો કોઈ પણ અજીવ પદાર્થ નથી, કેવળ આત્મા જ પરમાર્થ છે.

સૂત્રકારનું કથન છે કે આ બન્ને પ્રકારના મન્તવ્યો સત્ય નથી. કહેવાનો આશય એ છે કે—ચૈતન્ય ભૂતોનો ધર્મ થઇ શકતો નથી! જો તે ભૂતોનો ધર્મ હોત તો ભૂતોથી બનાવવામાં આવેલ ઘટ, વિગેરેમાં પણ ચૈતન્યની પ્રાપ્તિ થાત જ પરંતુ તેવું થતું નથી, તેથી જ ચૈતન્યભૂતોનો ગુણ નથી પરંતુ જેનો તે ગુણ છે તે જીવ કહેવાય છે અને તે ભૂતોથી ભિન્ન તથા અનાદિ છે.

जीव इति। तथा-वेदान्तिमतमपि न समीचीनम्-यतः-यतः सर्वस्याऽऽत्ममभवत्वे जगतो विचित्रता न स्यात्, एवमेक एव यद्याऽऽत्मा भवेत्तदा कश्चिद्बद्धः-कश्चिन्मुक्तः-कश्चित्सुखी-कश्चिद्दुःखी-इत्यादि व्यवस्था सर्वलोके सर्वाऽनुभवसिद्धा न व्यवस्थिता स्यात्। अतो जीवा अजीवाश्च सन्तीति स्वीकर्त्तव्यमेव ॥१३॥

मूलम्-णत्थि धम्मे अधम्मे वा णेवं सन्नं णिवेसए।
अत्थि धम्मे अधम्मे वा एवं सन्नं णिवेसए ॥१४॥

छाया—नास्ति धर्मोऽधर्मो वा नैवं संज्ञां निवेशयेत्।
अस्ति धर्मोऽधर्मो वेत्येवं संज्ञां निवेशयेत् ॥१४॥

इसी प्रकार वेदान्तियों का मत भी समीचीन नहीं है। क्यों कि समस्त पदार्थ यदि एक ही आत्मा से उत्पन्न हुए होते तो उनमें परस्पर विचित्रता न होती इसके सिवाय यदि आत्मा एक ही होता तो कोई बद्ध होता है, कोई मुक्त, कोई सुखी और कोई दुःखी, इत्यादि व्यवस्था, जो सभी के अनुभव से सिद्ध है, वह न होती। अतएव जीवों और अजीवों-दोनों का ही अस्तित्व स्वीकार करना चाहिए। यही युक्तिसंगत है ॥१३॥

'णत्थि धम्मे' इत्यादि।

शब्दार्थ—'णत्थि धम्मे अधम्मे वा-नास्ति धर्मोऽधर्मो वा' धर्म नहीं है और अधर्म नहीं है 'णेवं सन्नं निवेसए-नैवं संज्ञां निवेशयेत्' इस प्रकार की संज्ञा-बुद्धि धारण न करे किन्तु 'अत्थि धम्मे अधम्मे वा-अस्ति धर्मोऽधर्मो वा' धर्म है और अधर्म भी है 'एवं सन्नं निवेसए'-एवं संज्ञां निवेशयेत्' ऐसी संज्ञा-बुद्धि धारण करे। ॥१४॥

આજ પ્રમાણે વેદાન્તિયોનો મત પણ બરોબર નથી. કેમકે-સઘળા પદાર્થો જો એક આત્માથી જ ઉત્પન્ન થયેલા હોત તો તેઓમાં પરસ્પર વિચિત્રપણું ન થાત આ શિવાય જો આત્મા એકલો જ હોત તો કોઇ બદ્ધ હોય છે, તેમ કોઈ મુક્ત હોય છે કોઈ સુખી હોય છે, તો કોઈ દુઃખી હોય છે. વિગેરે વ્યવસ્થા કે જે દરેકના અનુભવથી સિદ્ધ છે, તે હોત નહીં તેથી જ જીવો અને અજીવો-બન્નેનું અસ્તિત્વ સ્વીકારવું જોઈએ એજ યુક્તિ સંગત છે. ॥૧૩॥

'णत्थि धम्मे' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'णत्थि धम्मे अधम्मे वा-नास्ति धर्मोऽधर्मो वा' ધર્મ નથી, અને અધર્મ પણ નથી 'णेवं सन्न निवसए-नैव संज्ञां निवेशयेत्' આવા પ્રકારની સંજ્ઞા (બુદ્ધિ) ધારણ કરવી નહીં પરંતુ 'अत्थि धम्मे अधम्मे वा-अस्ति धर्मोऽधर्मो वा' ધર્મ અને અધર્મ છે. 'एवं सन्न' निवेसए-एवं संज्ञां निवेशयेत्' એ પ્રમાણેની સંજ્ઞા (બુદ્ધિ) ધારણ કરવી જોઈએ. ॥૧૪॥

अन्वयार्थः—(णत्थि धम्मे अधम्मे वा) नास्ति धर्मोऽधर्मो वा (णेवं सन्नं णिवेसए) नैवं संज्ञाम्–बुद्धि निवेशयेत्–कुर्यात् किन्तु (अत्थि धम्मे अधम्मे वा) अस्ति विद्यते धर्माऽधर्मौ वा (एवं सन्नं णिवेसए) एवमीदृशीं संज्ञां बुद्धि निवेशयेत्–कुर्यादिति ॥१४॥

टीका—'धम्मे' धर्मः 'अधम्मे वा' अधर्मो वा 'णत्थि' नास्ति 'एवं' अनेन प्रकारेण 'सन्नं' संज्ञाम्–मतिम् 'ण णिवेसए' न निवेशयेत्। अर्थात् धर्माऽधर्मौ नस्तः। किन्तु–कालस्वभावनियतीश्वरादिकारणादेव जगतः सम्भव इति मत्वा धर्माऽधर्मयोः सत्त्वं वारयन्ति केचन वादिनः। तन्न सम्यक्, यतो धर्माऽधर्मयोरकारणत्वे जगतो वैचित्र्यं न सिध्येत्। दृश्यते हि लोके एकस्मिन्नेव काले जायमानानामनेकेषां मध्ये केचन सुभगाः केचन दुर्भगा भवन्ति, केचन सुखिनः

अन्वयार्थ–धर्म नहीं है अथवा अधर्म नहीं है, इस प्रकार की संज्ञा (बुद्धि) धारण न करे किन्तु धर्म और अधर्म है, ऐसी संज्ञा (बुद्धि) धारण करे ॥१४॥

टीकार्थ––धर्म का अस्तित्व नहीं है अथवा अधर्म का अस्तित्व नहीं है, ऐसी बुद्धि न करे, परन्तु ऐसी बुद्धि धारण करे कि धर्म और अधर्म दोनों का अस्तित्व है।

कोई कोई वादी काल, स्वभाव, नियति या ईश्वर आदि कारणों से ही जगत् की उत्पत्ति मानकर वे धर्म अधर्म के अस्तित्व का निषेध करते हैं, किन्तु यह सत्य नहीं है, क्योंकि धर्म और अधर्म को यदि कारण न माना जाय तो जगत् में जो विचित्रता दिखाई देती है, वह सिद्ध नहीं हो सकती। इस लोक में एक ही काल में उत्पन्न

અન્વયાર્થ–ધર્મ નથી અથવા અધર્મ પણ નથી. આ પ્રકારની સંજ્ઞા બુદ્ધિ ધારણ ન કરવી. પરંતુ ધર્મ અને અધર્મ છે તેવી સંજ્ઞા ધારણ કરે. ॥૧૪॥

ટીકાર્થ––ધર્મનું અસ્તિત્વ નથી, અથવા અધર્મનું અસ્તિત્વ પણ નથી. આ પ્રમાણેની બુદ્ધિ રાખવી નહીં પરંતુ ધર્મ અને અધર્મ બન્ને છે, તે પ્રમાણેની બુદ્ધિ ધારણ કરવી.

કોઈ કોઈ પરમતવાદી કાલ, સ્વભાવ, નિયતિ અથવા ઇશ્વર વિગેરે કારણોથી જ જગતની તેઓ ઉત્પત્તી માનીને ધર્મ અને અધર્મના અસ્તિત્વનો નિષેધ કરે છે. પરંતુ આ સત્ય નથી કેમકે–ધર્મ અને અધર્મને જો કારણ માનવામાં ન આવે તો જગતમાં જે વિચિત્રપણુ દેખવામાં આવે છે, તે સિદ્ધ થઈ શકત નહીં. આ લોકમાં એક જ કાળમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા મનુષ્યોમાં

केचन दुःखिनो भवन्ति। एतादृशं वैचित्र्य धर्माऽधर्मयोः सत्त्वे सत्येव समर्थयितुं शक्येत, नाऽन्यथा। यद्यपि कारणं कालादिरपि भवति, तथापि-धर्माऽधर्मसहकृतानामेव कालादीनां कारणत्वस्वीकारात्। तदुक्तं शास्त्रे—

'न हि कालादिर्हितो केवलएहिंतो जायए किंचि वि।
इह मुग्गरंधणाइवित्ता सव्वे समुदिया हेऊ' ॥इति॥

अतो धर्माऽधर्मौ न स्तः, इति कथमपि विवेकिभिः स्वीकर्त्तुं न शक्यते। अत-'धम्मे' धर्मः-श्रुतचारित्राख्य आत्मपरिणामः। 'अधम्मे' अधर्मः मिथ्यात्वाऽविरतिप्रमादकषाययोगाः आत्मपरिणामाः अधर्मपदवाच्याः। 'अत्थि' सन्ति 'एवं सन्नं णिवेसए' इति संज्ञां निवेशयेत्-कुर्यात्। अर्थात्-कुशास्त्रपरिशीलनजनितमतिं परित्यज्य शास्त्रजनितमतिं धारयेत् 'धर्माऽधर्मौ स्तः' एतादृशीमिति ॥१४॥

होने वाले मनुष्यों में कोई भाग्यवान् या कोई बहुत सुन्दर होते हैं और कोई अभागे या कुरूप होते हैं, कोई सुखी और कोई दुःखी होते हैं। इस प्रकार की विसदृशता धर्म अधर्म के होने पर ही सिद्ध हो सकती है; अन्यथा नहीं यद्यपि काल आदि भी यथायोग्य कारण होते हैं, तथापि धर्म और अधर्म से सहकृत हो कर ही वे कारण हो सकते हैं। शास्त्र में कहा है-'न हि कालादिर्हितो' इत्यादि।

अकेले काल आदि से कोई भी कार्य उत्पन्न नहीं हो सकता। मूंग का पकना भी अकेले काल आदि को कारण मानने पर सिद्ध नहीं हो सकता। अतएव धर्म अधर्म काल आदि सब मिलकर ही कारण होते हैं।

इस प्रकार विवेकी जन किसी भी प्रकार स्वीकार नहीं कर सकते कि धर्म और अधर्म का अस्तित्व नहीं है अतएव धर्म अर्थात् श्रुत

કોઈ ભાગ્યવાન્ અને સુંદર હોય છે. તથા કોઈ અભાગીયા અને કદરૂપા હોય છે. કોઇ સુખી અને કોઈ દુઃખી હોય છે. આવા પ્રકારનું વિષમપણું ધર્મ અને અધર્મ હોય તોજ સિદ્ધ થાય છે. અન્યથા નહીં. જોકે-કાલ વિગેરે પણુ યથાયોગ્ય કારણુ હોય છે. તો પણુ ધર્મ અને અધર્મથી સહકૃત થઈને જ તેઓ કારણુ હોઇ શકે છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યુ છે કે--'न हि कालादिर्हितो' ઇત્યાદિ

એકલા કાલ વિગેરેથી કોઈ પણુ કાર્ય સિદ્ધ થઈ શકતું નથી. 'મગ પકવવાનું પણુ એકલા કાળ વિગેરે માનવાથી સિદ્ધ થતું નથી. તેથી જ ધર્મ અધર્મ કાલ વિગેરે બધા મળીને જ કારણુ બને છે.

આ રીતે વિવેકી મનુષ્યો કોઈ પણુ એક પ્રકારનો સ્વીકાર કરી શકતા નથી. કે-ધર્મ અને અધર્મનુ અસ્તિત્વ નથી. તેથી જ ધર્મનું અસ્તિત્વ અર્થાત્

मूलम्–णत्थि बंधे व मोक्खे वा णेवं सन्नं णिवेसए।
अत्थि बंधे व मोक्खे वा एवं सन्नं णिवेसए॥१५॥

छाया–नास्ति बन्धो वा मोक्षो वा नैवं संज्ञां निवेशयेत्।
अस्ति बंधो वा मोक्षो वेत्येवं संज्ञां निवेशयेत् ॥१५॥

अन्वयार्थः—(णत्थि बंधे व) नास्ति बन्धो वा–कर्मपुद्गलानां जीवेन सह-सम्बन्धः (ण मोक्खे वा) न मोक्षो वा–मोक्षो बन्धनविश्लेषरूपः (णेवं सन्नं निवेसए)

एवं चारित्र रूप आत्मपरिणाम अवश्य है तथा मिथ्यात्व, अविरति, प्रमाद, कषाय और योग रूप अधर्म का अस्तित्व भी अवश्य है। ऐसा समझना चाहिए। अर्थात् कुशास्त्रों के परिशीलन से उत्पन्न हुई कुमति को त्याग कर धर्म और अधर्म हैं, ऐसी शास्त्रजनित सद्बुद्धि को ही धारण करना चाहिए ॥१४॥

'णत्थि बंधे व मोक्खे वा' इत्यादि।

शब्दार्थ—'णत्थि बंधे व–नास्ति बन्धो वा' बन्ध अर्थात् कर्मपुद्गलों का जीव के साथ सम्बन्ध नहीं है 'ण मोक्खो वा–न मोक्षो वा' और मोक्ष भी नहीं है 'णेवं सन्नं निवेसए–नैवं संज्ञां निवेशयेत्' इस प्रकार की बुद्धि धारण न करे किन्तु 'अत्थि बंधे व मोक्खे वा–अस्ति बन्धो वा मोक्षो वा' बन्ध है और मोक्ष है 'एवं सन्नं निवेसए–एवं संज्ञां निवेशयेत्' ऐसी बुद्धि धारण करे ॥गा० १५॥

अन्वयार्थ—बन्ध अर्थात् कर्मपुद्गलों का जीव के साथ सम्बन्ध नहीं है और मोक्ष भी नहीं है, इस प्रकार की बुद्धि धारण न करे किन्तु बन्ध है और मोक्ष है ऐसी बुद्धि धारण करे ॥१५॥

શ્રુત અને ચારિત્ર રૂપ આત્મપરિણામ અવશ્ય છે. તથા મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય, અને યોગરૂપ અધર્મનું અસ્તિત્વ પણ અવશ્ય છે જ તેમ સમજવું જોઇએ. અર્થાત્ કુશાસ્ત્રોના પરિશિલનથી. ઉત્પન્ન થયેલી કુમતિને છોડીને ધર્મ અને અધર્મ છે, એવી શાસ્ત્રથી ઉત્પન્ન થવાવાળી સદ્બુદ્ધિને જ ધારણ કરવી જોઈએ. ॥૧૪॥

'णत्थि बंधे व मोक्खे वा' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'णत्थि बंधे व–नास्ति बंधो वा' બંધ અર્થાત્ કર્મપુદ્ગલોનો જીવ સાથેનો સંબંધ નથી. 'ण मोक्खो वा–न मोक्षो वा' અને મોક્ષ પણ નથી. 'णेवं सन्नं निवेसए–नैवं सज्ञां निवेशयेत्' આવા પ્રકારની બુદ્ધિને ધારણ ન કરે. પરંતુ 'अत्थि बंधे व मोक्खे वा–अस्ति बन्धो वा मोक्षो वा' બંધ છે, અને મોક્ષ પણ છે, 'एवं सन्नं निवेसए–एवं संज्ञां निवेशयेत्' એ પ્રમાણેની બુદ્ધિને ધારણ કરે. ॥૧૫॥

नैवम् ईदृशीं संज्ञां बुद्धिं निवेशयेत्-न कुर्यात्। किन्तु (अत्थि बंधे व मोक्खे वा) अस्ति बन्धो वा मोक्षो वा (एवं सन्नं णिवेसए) एवमीदृशीं संज्ञां-बुद्धिं निवेशयेत्-कुर्यादिति ॥१५॥

टीका—'बंधे व मोक्खे वा णत्थि' बन्धो वा मोक्षो वा नास्ति-तत्र बन्धश्चातुर्गतिकः संसारः, मोक्षश्चाशेषकर्मक्षयरूपः 'णेवं सन्नं णिवेसए' नैवं संज्ञां निवेशयेत्-ईदृशीं बुद्धिं न कुर्यात्, किन्तु-'बंधे व मोक्खे वा अत्थि' बन्धो वा मोक्षो वा अस्ति 'एवं सन्नं णिवेसए' एवम्-एतादृशीं संज्ञां-मतिं निवेशयेत्-धारयेत्। बन्धमोक्षयोरश्रद्धां परित्यज्य तयोः श्रद्धा करणीया। अश्रद्धा खलु अनाचारमध्यपातिनी, सा च श्रेयोऽर्थिभिर्दूरत स्त्याज्य इति। केचन-बन्धमोक्षयोः सद्भावं नाङ्गी कुर्वन्ति प्रतिपादयन्ति च ते इत्थम्। तथाहि-'आत्मा नाम' अमूर्त्तः तस्य मूर्त्तेन कर्मपुद्गलेन सह सम्बन्धाभावात् कथं बन्धः स्यात्, नहि हि-अमूर्त्तस्याऽऽकाशस्य मूर्त्तेन लेपो दग्धः श्रुतो वा सम्भवति।

तदुक्तम्-'वर्षातपाभ्यां किं व्योम्नः इत्यादि

टीकार्थ--बन्ध नहीं है और समस्त कर्मों का क्षय रूप मोक्ष नहीं है, इस प्रकार समझना योग्य नहीं है। किन्तु ऐसा समझना चाहिए कि बन्ध है और मोक्ष है।

बन्ध और मोक्ष के विषय में अश्रद्धा का परित्याग करके उन पर श्रद्धा धारण करना चाहिए। अश्रद्धा अनाचार में गिराने वाली है, अतएव जो अपना कल्याण चाहते हैं, उन्हें दूर से ही उसका त्याग कर देना चाहिए।

कई लोग बन्ध और मोक्ष का सद्भाव स्वीकार नहीं करते और इस प्रकार कहते हैं-आत्मा अमूर्त्त है और कर्मपुद्गल मूर्त्त हैं। ऐसी

અન્વયાર્થ--બંધ અર્થાત્ કર્મપુદ્ગલોનો જીવની સાથેનો સંબંધ નથી. અને મોક્ષ પણ નથી. આ રીતની બુદ્ધિ ધારણ ન કરે પરંતુ બંધ છે અને મોક્ષ પણ છે. એવી બુદ્ધિ ધારણ કરે. ॥૧૫॥

ટીકાર્થ—બન્ધ નથી અને સઘળા કર્મોના ક્ષય રૂપ મોક્ષ પણ નથી આ પ્રમાણે વિચારવું તે યોગ્ય નથી. પરંતુ બન્ધ છે, અને મોક્ષ પણ છે. આ પ્રમાણેનો વિચાર કરવો જોઈએ

બન્ધ અને મોક્ષના સબંધમાં અશ્રદ્ધાનો ત્યાગ કરીને તેના પર શ્રદ્ધા ધારણ કરવી જોઈએ. અશ્રદ્ધા અનાચારમાં પાડવાવાળી છે. તેથી જ જેઓ પોતાના કલ્યાણની ભાવના રાખે છે, તેઓએ દૂરથી જ તેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

કેટલાક લોકો બંધ અને મોક્ષના સદ્ભાવનો સ્વીકાર કરતા નથી, અને આ પ્રમાણે કહે છે કે--આત્મા અમૂર્ત છે, અને કર્મ પુદ્ગલ મૂર્ત છે.

नहि वर्षेणाऽऽप्लावितं भवति गगनमातपेन वा परिशुष्यति, तत्कस्य हेतोः? अमूर्त्तत्वादाकाशस्य। बन्धनाऽभावे च बन्धपरित्यागरूपो मोक्षोऽपि न सम्भावितः। मुञ्चत बन्धविश्लेषार्थत्वात्। अप्रसक्तप्रतिषेधस्य कर्तुमशक्यत्वात्, इति मतं तन्न सम्यक्। अमूर्त्तस्यापि विज्ञानस्य यथा-मूर्त्तेन मेघ-ब्राह्मी-वनस्पत्यादिना सम्बन्धे सत्येव उपकारानुपकारयोः सम्भवो दृष्टः तथा-आत्मनोऽपि कर्मपुद्गलेन सह सम्बन्धसम्भवे बाधकस्याऽसम्भवात्। अनादिकालादयमात्मा तैजसकार्मण-

स्थिति में अमूर्त्त आत्मा का मूर्त्त कर्मपुद्गलों के साथ कैसे बन्ध हो सकता है? अमूर्त्त आकाश का किसी भी मूर्त्त पदार्थ के साथ लेप नहीं हो सकता। न ऐसा होना देखा है, न सुना है। कहा भी है-'वर्षातपाभ्यां किं व्योम्नः' इत्यादि।

वर्षा होने से आकाश गीला नहीं हो जाता और न धूप पड़ने से वह तपता ही है। उस पर इनका कोई प्रभाव नहीं होता, क्यों कि वर्षा और धूप मूर्त्त है और आकाश अमूर्त्त है। हां, चमडे पर उनका प्रभाव अवश्य पड़ता है, क्यो कि चमड़ा स्वयं मूर्त्त है।

इस प्रकार जब अमूर्त्त होने के कारण आत्मा बद्ध ही नहीं होता तो मोक्ष की बात ही क्या है? बन्ध का नाश होना मोक्ष कहलाता है। बन्धन के अभाव में मोक्ष संभव नहीं है।

यह मत समीचीन नहीं है। यद्यपि ज्ञान अमूर्त्त है, फिर भी मदिरा तथा ब्राह्मी वनस्पति आदि के द्वारा उनका उपकार अनुपकार

આવી સ્થિતિમાં અમૂર્ત આત્માનો સંબંધ મૂર્ત એવા કર્મપુદ્ગલોની સાથે કેવી રીતે થઈ શકે? અમૂર્ત આકાશનો લેપ કોઈ પણ મૂર્ત પદાર્થની સાથે થઈ શકતો નથી. આ પ્રમાણે થતું જોવામાં આવ્યું નથી તેમજ સાંભળવામાં પણ આવેલ નથી. કહ્યું પણ છે કે-'वर्षातपाभ्यां किं व्योम्नः' ઈત્યાદિ

વર્સાદ થવાથી આકાશ ભીનું થતું નથી અને તડકો પડવાથી તે તપતું પણ નથી. તેના પર વર્સાદ કે તડકાનો કંઈજ પ્રભાવ હોતો નથી. કેમકે-વર્ષાદ અને તડકો મૂર્ત છે. અને આકાશ અમૂર્ત છે. હા ચામડા પર તેનો પ્રભાવ જરૂર પડે છે. કેમકે ચામડું સ્વયં મૂર્ત છે.

આ પ્રમાણે જ્યારે અમૂર્ત હોવાના કારણે આત્મા બદ્ધ જ થતો નથી, તો પછી મોક્ષની વાત જ કયાંથી થઈ શકે? બંધનો નાશ થવો તે મોક્ષ કહેવાય છે. બન્ધના અભાવમાં મોક્ષનો સંભવ જ રહેતો નથી.

આ મત બરોબર નથી. જોકે જ્ઞાન અમૂર્ત છે, તો પણ મદિરા-મધ-દારૂ તથા બ્રાહ્મી નામની વનસ્પતિ દ્વારા તેનો ઉપકાર અથવા અપકાર થાય

शरीराभ्यां सम्बद्ध एवाऽऽवर्तते। अतः कथञ्चित्स मूर्तोऽपि। स्वरूपतः स्वभावतश्च अमूर्तोऽपि, 'ज्ञान-दर्शन-चारित्रात्मकोऽपि' तैजसकार्मणशरीरसम्बन्धान्मूर्तोऽपि भवति। अतस्तस्य कर्मपुद्गलसम्बन्धात्मकबन्धनस्य अभावप्रतिपादनस्याशक्यत्वात्। बन्धसम्भवे च तदभावात्मकमोक्षोऽपि सम्भवत्येव। अतः बन्धमोक्षौ न विद्येते इति मतिं परित्यज्य बन्धमोक्षौ विद्येते इत्येतादृशीं मतिमेव धारयेत्। न तु-कुतर्केण आग्रहेण शास्त्रमतिरपनेयेति ॥१५॥

मूलम्—नत्थि पुण्णे व पावे वा णेवं सन्नं णिवेसए।
अत्थि पुण्णे व पावे वा एवं सन्नं णिवेसए ॥१६॥

छाया—नास्ति पुण्यं वा पापं वा नैवं संज्ञां निवेशयेत्।
अस्ति पुण्यं वा पापं वा एवं संज्ञां निवेशयेत् ॥१६॥

होता ही है। इसी प्रकार आत्मा का कर्मपुद्गल के साथ यदि सम्बन्ध हो तो इसमें कोई बाधक नहीं है। है। इसके अतिरिक्त संसारी आत्मा अनादि काल से तैजस और कार्मण शरीरों के साथ बद्ध होने के कारण कथंचित् मूर्त्त ही है। अर्थात् अपने मूल भूत शुद्ध स्वभाव की अपेक्षा से आत्मा अमूर्त्त है ज्ञान-दर्शन चारित्र और तपमय है, फिर भी तैजस और कार्मण शरीर के साथ सम्बन्ध होने के कारण मूर्त्त भी है, इस अपेक्षा से आत्मा का कर्मपुद्गलों के साथ बन्ध होना निर्बाध है और जब बन्ध होता है तो उसका अभाव भी संभव ही है। अतएव बन्ध और मोक्ष नहीं हैं, इस प्रकार की बुद्धि को त्याग कर यही बुद्धि धारण करना चाहिए कि बन्ध भी है और मोक्ष भी है। कुतर्क और कदाग्रह करके शास्त्र संगत समझको त्याग देना उचित नहीं है ॥१५॥

જ છે એજ પ્રમાણે કર્મપુદ્ગલોની સાથે જો આત્માનો સંબંધ હોય તો તેમાં કંઈ જ બાધ નથી આ શિવાય સંસારી આત્મા અનાદિકાળથી તૈજસ અને કાર્મણ શરીરોની સાથે બદ્ધ હોવાથી કથંચિત્ મૂર્તજ છે અર્થાત્ પોતાના મૂળભૂત શુદ્ધ સ્વભાવની અપેક્ષાથી આત્મા અમૂર્ત છે. જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર અને તપમય છે. તો પણ તૈજસ અને કાર્મણ શરીરની સાથે સંબંધ હોવાથી મૂર્ત પણ છે. આ અપેક્ષાથી કર્મ પુદ્ગલોની સાથે આત્માનો બંધ થવો નિર્બાધ-બાધ-દોષ વગરનો છે. અને જ્યારે બંધ થાય છે, તો તેનો અભાવ પણ સંભવે છે તેથી જ બંધ અને મોક્ષ નથી. આવા પ્રકારની બુદ્ધિનો ત્યાગ કરીને એવી જ બુદ્ધિ ધારણ કરવી જોઈએ કે-બન્ધ પણ છે અને મોક્ષ પણ છે. કુતર્ક અને કદાગ્રહ કરીને શાસ્ત્ર સંગત સમજણને છોડી દેવી તે યોગ્ય નથી. ॥૧૫॥

अन्वयार्थः– (णत्थि पुण्णे व पावे वा) नास्ति पुण्यम्–शुभप्रकृतिलक्षणं वा पापं–पुण्यविपर्ययलक्षणं वा 'णेव सन्नं णिवेसए' नैवम्–नेदृशीं संज्ञां–बुद्धिं निवेशयेत्–कुर्यात्, किन्तु–(अत्थि पुण्णे व पावे वा) अस्ति–विद्यते पुण्यं वा पापं वा (एवं सन्नं णिवेसए) एवम्–एतादृशीमेव संज्ञां बुद्धिं निवेशयेत्–कुर्यादिति ॥१६॥

टीका—'पुण्णे व पावे वा णत्थि' पुण्यं वा–शुभप्रकृतिलक्षणम् यमाश्रित्य पुण्यात्मा, इति व्यपदेशो भवति, पापं वा–अशुभक्रियाजनितमधोगतिकारणम्, येन नरकनिगोदादिकुगतिर्भवति, येन वा पापात्मेति व्यपदेशो जायते, इमे

'णत्थि पुण्णेव पावे वा' इत्यादि ।

शब्दार्थ–'णत्थि पुण्णे व पावे वा–नास्ति पुण्यं वा पापं वा' पुण्य नहीं है, अथवा पाप नहीं है 'णेवं सन्न निवेसए–नैवं संज्ञां निवेशयत्' ऐसी बुद्धि धारण करना उचित नहीं हैं किन्तु 'अत्थि पुण्णे व पावे वा–अस्ति पुण्यं वा पापं वा' पुण्य और पाप है 'एवं सन्नं निवेसए–एवं संज्ञां निवेशयेत्' ऐसी बुद्धि धारण करना उचित है ॥१६॥

अन्वयार्थ—पुण्य नहीं है अथवा पाप नहीं है, ऐसी बुद्धि धारण करना उचित नहीं है, किन्तु पुण्य और पाप है ऐसी बुद्धि धारण करना उचित है ॥१६॥

टीकार्थ--शुभ प्रकृतियों को कहते हैं–जिनके कारण 'यह पुण्यात्मा है, ऐसा व्यवहार होता है वह पुण्य है। जो अशुभ क्रिया से उत्पन्न हो और अधोगति का कारण हो वह पाप कहलाता है। इससे नरक

'णत्थि पुण्णेव पावे वा' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'णत्थि पुण्णे व पावे वा–नास्ति पुण्यं वा पापं वा' પુણ્ય નથી, અથવા પાપ પણ નથી 'णेवं सन्नं निवेसए–नैवं संज्ञां निवेशयेत्' આ પ્રમાણે બુદ્ધિથી વિચારવું તે બરોબર નથી પરંતુ 'अत्थि पुण्णे व पावे वा–अस्ति पुण्यं वा पापंवा' પુણ્ય અને પાપ છે एवं सन्नं निवेसए-एवं संज्ञां निवेशयेत्' એ પ્રમાણેની બુદ્ધિ ધારણ કરવી યોગ્ય છે. ॥૧૬॥

અન્વયાર્થ—પુણ્ય નથી. અને પાપ પણ નથી. એ રીતની બુદ્ધિ ધારણ કરવા યોગ્ય નથી. પરંતુ પુણ્ય છે અને પાપ પણ છે. એવી બુદ્ધિ ધારણ કરવી જોઇએ. ॥૧૬॥

ટીકાર્થ--શુભ પ્રકૃતિયો બતાવવામાં આવે છે–જેનાથી આ પુણ્યાત્મા છે. એ પ્રમાણેનો વ્યવહાર થાય છે, તે પુણ્ય છે અને જે અશુભ ક્રિયાથી ઉત્પન્ન થયેલ હોય અને અધોગતિનું કારણ હોય તે પાપ કહેવાય છે. આનાથી

पुण्यपापे न स्तः। 'णेवं सन्नं णिवेसए' नैवं संज्ञां निवेशयेत्। किन्तु–'पुण्णे व पावे वा अत्थि' पुण्यं वा पापं वाऽस्ति। 'एवं सन्नं णिवेसए' एवं संज्ञां निवेशयेत्–धारयेत् इत्येवं बुद्धिं कुर्यादित्यर्थः, केचन-पुण्यस्याऽस्तित्वं न स्वीकुर्वन्ति, किन्तु–यदा पापस्य न्यूनता तदोत्पद्यते सुखम्। यदा च पापाधिक्यन्तदा–उत्पद्यते दुःखम्। केचन पापस्यैवाऽस्तित्वं न मन्यन्ते, मन्यन्ते च पुण्योत्कर्षे सुखम्, न्यूनतायाञ्च पुण्यस्य दुःखप्रादुर्भावम्। केचनोभयोरपि अस्तित्वमनादृत्याऽऽद्रियन्ते स्वभावतो जगतो व्यवस्थाम्। परन्तु–शास्त्रकारस्तेषां मतं निराकरोति–पुण्यं पापं वा नास्तीति बुद्धिर्न विधेया, अपि तु–अस्त्येवेति व्यवस्थिता बुद्धि

निगोद आदि दुर्गति प्राप्त होती है। यह पुण्य और पाप है, ऐसी बुद्धि रखनी चाहिए।

कोई कोई पुण्य का अस्तित्व स्वीकार नहीं करते। वे कहते हैं कि जब पाप की कमी होती है, तब सुख उत्पन्न होता है और जब पाप की अधिकता होती है तो दुःख उत्पन्न होता है। इस प्रकार एक पाप को स्वीकार करने से ही सुख और दुःख की व्यवस्था घटित हो जाती है। इससे विपरीत कोई पाप का अस्तित्व नहीं मानते हैं। उनका मन्तव्य यह है कि पुण्य की प्रबलता से सुख की और न्यूनता से दुःख की उत्पत्ति होती है।

कोई ऐसे भी हैं जो पुण्य और पाप दोनों का ही अस्तित्व अंगीकार नहीं करते। वे स्वभाव से ही जगत् की सुखदुःखसंबंधी व्यवस्था मानते हैं।

परन्तु शास्त्रकार इन सब भ्रान्त मतों का निराकरण करते हुए

નરક નિગોદ વિગેરે દુર્ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે. આ પુણ્ય અને પાપ નથી, આવા પ્રકારની બુદ્ધિ રાખવી ન જોઇએ. પરંતુ પુણ્ય છે, અને પાપ પણ છે, એ પ્રમાણે બુદ્ધિ રાખવી જોઈએ

કોઇ કોઈ અન્ય મતવાળા પુણ્યનું અસ્તિત્વ સ્વીકારતા નથી, તેઓ કહે છે કે—જ્યારે પાપ ઓછું થાય છે ત્યારે સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે અને જ્યારે પાપ અધિક પ્રમાણમાં હોય ત્યારે દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે, આ રીતે એક પાપનો જ સ્વીકાર કરવાથી સુખ અને દુઃખની વ્યવસ્થા બરોબર ઘટી જાય છે

કોઇ કોઈ પુણ્ય અને પાપ બન્નેના અસ્તિત્વનો સ્વીકાર કરતા નથી તેઓ સ્વભાવથી જ જગતના સુખ દુ ખ સંબંધી વ્યવસ્થાનો સ્વીકાર કરે છે

પરંતુ શાસ્ત્રકાર આ સઘળા ભ્રાન્ત–ભમાવવાવાળા મતોનું નિરાકરણ કરતા

संवरो वाऽस्ति 'एवं' ईदृशीम् 'सन्नं' संज्ञाम् 'णिवेसए' निवेशयेत्-धारयेत्। यमाश्रित्य कर्माऽऽत्मनि आस्रवति-प्रविशति स आश्रवः-प्राणातिपातादिः। तादृशाश्रवस्य संवरणं-प्रतिबन्धनं संवरः-आस्रवनिरोधलक्षणः, इमौ-आस्रवसंवरौ अवश्यमेव मन्तव्यौ, न स्तः, इमौ इति न मन्तव्याविति सूत्रार्थः।

केचिदेवं प्रतिपादयन्ति-किमयमास्रवः आत्मनो भिन्नोऽभिन्नो वा? यदि भिन्नस्तदा स नाऽऽस्रवः। नहि आत्मनोऽत्यन्तभिन्नेन तेनाऽऽस्रवेण आत्मनि कर्म प्रवेशयितुं शक्यते यथा घटादिना। तथा च-यथा घटादिरात्मनि कर्मप्रवेशयितुं न शक्नोति तथाऽऽस्रवोऽपीति। नाप्यभिन्न इति पक्षः। तथात्वे तस्याऽऽत्मस्वरूपत्वेन मुक्तात्मन्यपि तत्सम्भवप्रसङ्गात्-उपयोगवत्। तस्मात्-आस्रव इति परिभाषा मिथ्यैव। आस्रवाऽभावे च तन्निरोधात्मकसंवरोऽपि नैव स्वीकर्त्तव्य

कोई-कोई कहते हैं-आस्रव आत्मा से भिन्न है या अभिन्न है? यदि भिन्न है तो वह आस्रव हो ही नहीं सकता क्यों कि जो आत्मा से सर्वथा भिन्न है, वह घट आदि पदार्थों के समान आत्मा में कर्म को प्रविष्ट नहीं करा सकता। अर्थात् जैसे घट आत्मा से सर्वथा भिन्न होने के कारण आत्मा में कर्म के प्रवेश का कारण नहीं हो सकता, उसी प्रकार आपका माना हुआ आस्रव भी कर्मप्रवेश का कारण नहीं हो सकेगा, क्यों कि वह आत्मा से भिन्न है। कदाचित् आत्मा से अभिन्न मानो तो उसे आत्मा का ही स्वरूप मानना पडेगा। आत्मा का स्वरूप होने से मुक्तात्मा में भी उसकी सत्ता स्वीकार करनी पडेगी। जैसे उपयोग की सत्ता मानी जाती है। अतएव आस्रव की

આસ્રવ છે, અને સંવર પણ છે, એ પ્રમાણેની બુદ્ધિ રાખવી તેજ યોગ્ય છે. કોઈ કોઈ કહે છે, આસ્રવ આત્માથી જુદો છે? કે એક જ છે? જો જુદો હોય, તો તે આસ્રવ જ થઈ શકતો નથી, કેમકે જે આત્માથી સર્વથા ભિન્ન છે, તે ઘટ વિગેરે પદાર્થોની જેમ આત્મામાં કર્મનો પ્રવેશ કરાવી ન શકત, અર્થાત્ જેમ ઘટ-ઘડો આત્માથી સર્વથા જુદો હોવાના કારણે આત્મામાં કર્મના પ્રવેશનું કારણ થઈ શકતું નથી, એજ પ્રમાણે આપે માનેલ આસ્રવ પણ પ્રવેશનું કારણ થઈ શકશે નહીં કેમકે તે આત્માથી ભિન્ન છે. કદાચ આત્માથી અભિન્ન માનો તો તેને આત્માનું જ સ્વરૂપ માનવું પડશે. આત્માનું સ્વરૂપ હોવાથી મુક્તાત્મામાં પણ તેની સત્તાનો સ્વીકાર કરવો પડશે. જેમ ઉપયોગની સત્તા માનવામાં આવે છે. તેથી જ આસ્રવની

इति तन्मतं निराकर्तुमाह -भवदुक्तं न सम्यक्, आस्रवो वा-संवरोवा नास्तीति न स्वीकर्त्तव्यम्। किन्तु-अस्त्येवेति मन्तव्यम्। योऽयमेकान्तभेदाभेदवादे दोषः प्रतिपादितः स तथैव। अत्र-एवैकान्तपक्षे दोषमालोच्य-अनेकान्तवादस्य प्ररूपणं कृतवता भगवता तीर्थकृताऽङ्गीकृतोऽयमास्रवः आत्मनः सकाशात् कथञ्चिद् भिन्नः कथञ्चिदभिन्नश्च। तथात्वे-न कोऽपि दोषः पदमादधाति अर्हद्दर्शने। इतरत्र दर्शनान्तरे तु तत्साम्राज्यमजय्यम्। अतएव आस्रवसंवरौ न स्त इति न, अपि तु-आस्रवः संवरश्चाऽस्त्येवेति सिद्धान्तसिद्धः ॥१७॥

मूलम्-णत्थि वेयणा णिज्जरा वा, णेवं सन्नं णिवेसए।
अत्थि वेयणा णिज्जरा वा, एवं सन्नं णिवेसए ॥१८॥

कल्पना मिथ्या है। इस प्रकार जब आस्रव की ही सत्ता सिद्ध नहीं होती तो उसका निरोधस्वरूप संवर भी स्वीकार नहीं किया जा सकता।

इस अभिमत का निराकरण करते हुए कहा गया है आपका कथन सम्यक् नहीं है। आस्रव अथवा संवर नहीं है, ऐसा स्वीकार नहीं करना चाहिए, बल्कि उनका अस्तित्व मानना चाहिए। एकान्त भेदपक्ष और अभेदपक्ष में आपने जो दोष प्रदर्शित किए हैं, वे ठीक ही हैं, परन्तु हमारे मत में उनके लिए कोई अवकाश नहीं है, क्योंकि सर्वज्ञ तीर्थंकर भगवान् ने एकान्तवाद को स्वीकार न करके अनेकान्तवाद की ही प्ररूपणा की है। आस्रव आत्मा से कथंचित् भिन्न और कथंचित् अभिन्न है। अतएव जैनदर्शन में कोई दोष नहीं आता। अतएव आस्रव और संवर का अस्तित्व सिद्ध है ॥१७॥

કલ્પના મિથ્યા છે. આ પ્રમાણે જ્યારે આસ્રવની સત્તા જ સિદ્ધ થતી નથી, તો તેના નિરોધ સ્વરૂપ સંવરનો પણ સ્વીકાર કરવામાં આવશે નહીં

આ મતનું નિરાકરણ કરતાં કહે છે. કે-આપનું કથન યોગ્ય નથી. આસ્રવ અથવા સંવર નથી. એ પ્રમાણેનો વિચાર કરવો ન જોઇએ બલ્કે તેનું અસ્તિત્વ સ્વીકારવું જોઇએ. એકાન્ત ભેદ પક્ષ અને અભેદ પક્ષમાં આપે જે દોષ બતાવ્યા છે, તે ઠીક જ છે. પરંતુ અમારા મત પ્રમાણે ભેદ અને અભેદ પક્ષ માટે કંઇજ અવકાશ નથી, કેમકે-સર્વજ્ઞ તીર્થંકર ભગવાને એકાન્ત વાદનો સ્વીકાર ન કરીને અનેકાન્તવાદની જ પ્રરૂપણા કરી છે આસ્રવ આત્માથી કથંચિત્ ભિન્ન અને કથંચિત્ અભિન્ન છે. તેથી જ જૈનદર્શનમાં કોઇ પણ દોષ આવતો નથી. તેથી જ આસ્રવ અને સંવરનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ થાય છે. ॥૧૭॥

छाया - नास्ति वेदना निर्जरा वा, नैवं संज्ञां निवेशयेत् ।
अस्ति वेदना निर्जरा वा, एवं संज्ञां निवेशयेत् ॥१८॥

अन्वयार्थः--(णत्थि वेयणा णिज्जरा वा) नास्ति वेदना-वा कर्मानुभवलक्षणा तथा-निर्जरा वा-कर्मपुद्गलशाटनलक्षणा न विद्यते (णेवं सन्नं णिवेसए) नैवम्-नैतादृशीं संज्ञां-बुद्धिं निवेशयेत्-कुर्यात् किन्तु-(अत्थि वेयणा निज्जरा वा) अस्ति-विद्यते एव वेदना तथा-निर्जरा (एवं सन्नं णिवेसए) एवम्-ईदृशीं संज्ञां-बुद्धिं निवेशयेत्-कुर्यादिति ॥१८॥

टीका--'वेयणा णिज्जरा वा णत्थि' वेदना निर्जरा वा नास्ति 'णेवं सन्नं णिवेसए' नैवं संज्ञां निवेशयेत्, वेदना नास्तीति वा-निर्जरा नास्तीति वा, एवं

'णत्थि वेयणा णिज्जरा वा' इत्यादि ।

शब्दार्थ-'णत्थि वेयणा निज्जरा वा-नास्ति वेदना निर्जरा वा' वेदना (कर्मों का अनुभव) और निर्जरा (भुक्तकर्मपुद्गलोंका) आत्मा से पृथक् होना) नहीं है 'णेवं सन्नं निवेसए-नैवं संज्ञां निवेशयेत्' इस प्रकार की बुद्धि धारण न करे किन्तु 'अत्थि वेयणा निज्जरा वा-अस्ति वेदना निर्जरा वा' वेदना और निर्जरा है ऐसी बुद्धि धारण करे ॥१८॥

अन्वयार्थ--वेदना(कर्मों का अनुभव) और निर्जरा (भुक्त कर्म पुद्गलों का आत्मा से पृथक् होना) नहीं है, इस प्रकार की बुद्धि धारण न करे किन्तु वेदना और निर्जरा है, ऐसी बुद्धि धारण करे ॥१८॥

टीकार्थ --न तो कर्मपुद्गलों का वेदन करना पडता है और न वेदन किए पुद्गल आत्मा से पृथक् ही होते हैं, ऐसी धारणा रखनी

'णत्थि वेयणा णिज्जरा वा' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ--'णत्थि वेयणा णिज्जरा वा-नास्ति वेदना निर्जरा वा' વેદના (કર્મોનો અનુભવ) અને નિર્જરા (ભોગવેલા કર્મપુદ્ગલોનું આત્માથી અલગ થવું) નથી. 'णेव सन्न निवेसए-नैव संज्ञां निवेशयेत्' આવા પ્રકારની બુદ્ધિ ધારણ ન કરે પરંતુ 'अत्थि वेयणा निज्जरा वा-अस्ति वेदना निर्जरा वा' વેદના અને નિર્જરા છે, એ પ્રમાણેની બુદ્ધિ ધારણ કરે ॥૧૮॥

અન્વયાર્થ--વેદના (કર્મોનો અનુભવ) અને નિર્જરા (ભુક્ત કર્મપુદ્ગલોનું આત્માથી પૃથક્ થવું) નથી આ રીતની બુદ્ધિ ધારણ કરવી નહીં પરંતુ વેદના અને નિર્જરા છે, એવી બુદ્ધિ ધારણ કરે ॥૧૮॥

ટીકાર્થ--કર્મ પુદ્ગલોનું વેદન કરવું પડતું નથી. અને વેદન કરવામાં આવેલ પુદ્ગલો આત્માથી જુદા થતા નથી. એ પ્રમાણેની ધારણા રાખવી

प्रकारिकां मतिं नैव विध्रियात्। किन्तु-'वेयणा' वेदना 'णिज्जरा वा' निर्जरा वा 'अत्थि' अस्ति-विद्यते 'एवं' इत्येवम् 'सन्नं' संज्ञां-बुद्धिम् 'णिवेसए' निवेशयेत्-निश्चिनुयात्। वेदनानिर्जरयोः स्थितिरावश्यकी इत्थं विवृणुयात्। कर्मणां फलोपभोगो वेदना। आत्मप्रदेशेभ्यः कर्मपुद्गलानां विश्लेषो निर्जरा। इमौ द्वावपि पदार्थौ न विद्येते इति केषांश्चिन्मतं ते कथयन्ति-अनेकपल्योपम-सागरोपमसमयेनापि क्षपणयोग्यं कर्म मुहूर्त्तार्धेनापि, क्षपयन्ति, अज्ञानिनो यानि कर्माणि वर्षशतैरपि न क्षपयन्ति तान्येवाऽर्जितानि कर्माणि पंचसमितिगुप्तित्रय-युताः पुरुषधौरेयाः उच्छ्वासमात्रेणैव विनाशयन्ति, इति शास्त्रप्रदर्शितः सिद्धान्तः।

ठीक नहीं है, किन्तु उपार्जित कर्मों का वेदन करना पडता है और वेदन करने के पश्चात् वे आत्मा से पृथक् हो जाते हैं, ऐसा समझना चाहिए।

बद्ध कर्मों के रस का अनुभव करना वेदना है और आत्मप्रदेशों से कर्मपुद्गलों का संबंध छूटजाने को निर्जरा कहते हैं। किसी के मत के अनुसार इन दोनों का ही अस्तित्व नहीं है। उनका कहना है कि अनेक पल्योपम और सागरोपम जितने दीर्घकाल में क्षय होने योग्य कर्म अन्तर्मुहूर्त्त में क्षय किया जा सकता है। अज्ञानी जीव जिन कर्मों का सैकडों वर्षों में भी क्षय करने में समर्थ नहीं होते, उन्हीं कर्मों को पांच समिति और तीन गुप्तियों से युक्त उत्तम पुरुष एक उच्छ्वास जितने अल्प काल में ही क्षय कर डालते हैं, यह शास्त्रसिद्ध सिद्धान्त है। अतः बद्ध कर्मों का क्रम से अनुभव न होना वेदना का अभाव सिद्ध होता है। जब वेदना का अभाव है तो निर्जरा का अभाव तो स्वतः सिद्ध हो जाता है।

તે બરાબર નથી, પરંતુ પ્રાપ્ત કરેલા કર્મોનુ વેદન કરવું પડે છે. અને વેદન કર્યા પછી તેઓ આત્માથી અલગ થઈ જાય છે. તેમ સમજવું જોઈએ.

બદ્ધકર્મોના રસનો અનુભવ કરવો તે વેદના છે અને આત્મપ્રદેશોથી કર્મપુદ્ગલોનો સંબંધ છૂટિ જવો તેને નિર્જરા કહે છે. કોઈના મત પ્રમાણે આ બન્નેનું અસ્તિત્વ જ નથી. તેઓનું કહેવું છે કે—અનેક પલ્યોપમ અને સાગરોપમ જેટલા લાંબા કાળે નાશ થવાને યોગ્ય કર્મનો અંતર્મુહૂર્તમાં ક્ષય કરી શકાય છે. અજ્ઞાની જીવો સેંકડો વર્ષે પણ જે કર્મોનો ક્ષય કરી શકતા નથી, એજ કર્મોનો ક્ષય, પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિયોથી યુક્ત ઉત્તમ પુરૂષ એક ઉચ્છ્વાસ જેટલા ટૂંકા સમયમાં જ કરી નાખે છે. આ શાસ્ત્રસિદ્ધ સિદ્ધાંત છે. તેથી બદ્ધ કર્મોનો ક્રમથી અનુભવ ન થવો તે વેદનાનો અભાવ સિદ્ધ થાય છે. જ્યારે વેદનાનો અભાવ છે, તો નિર્જરાનો અભાવ તો સ્વતઃ સિદ્ધ થઈ જાય છે.

अतो बद्धानां कर्मणां क्रमशोऽनुभवाभावाद् वेदना नास्तीति मन्यमानानां मते वेदनाया अभावे निर्जराया अपि स्वतोऽभाव एव सिद्धः। परन्तु तन्मतं न सम्यक्, यत तपसा-प्रदेशाऽभावेन च कतिपयकर्मणामेव विनाशः सम्भवति, न तु सर्वेषाम्। ततश्च-शेषाणामुदीरणोदयाभ्यामनुभवो भवेदेव। अतो वेदनासत्ताऽवश्यमेवाङ्गीकार्या। तदुक्तमागमे—

'पुव्विं दुच्चिण्णाणं दुप्पडिक्कंताणं कम्माणं वेइत्ता मोक्खो णत्थि अवेइत्ता'

छाया—पूर्वं दुश्चीर्णानां दुष्प्रतिक्रान्तानां तेषां कर्मणां वेदयित्वा मोक्षः, नास्ति अवेदयित्वा। कर्मणां वेदनादेव मोक्षो भवति, न तु अवेदयित्वा मोक्षो भवतीति दृष्टान्तगाथाऽभिप्रायः। अनेन प्रकारेण वेदनाया यदा सिद्धिर्भवति तदा निर्जरा सिद्धिस्तु-अर्थित्वेन भवति। अतो विवेकिभिर्वेदना-निर्जरे न स्त इति न स्वीकर्त्तव्ये। अपि तु-ते स्त इत्येव स्वीकर्तुं कृतिभिर्योग्ये इति ॥१८॥

उनका यह मत समीचीन नहीं है। तपस्या के द्वारा प्रदेशाभाव होकर कुछ ही कर्मों का विनाश होता है, सब का नहीं। शेष कर्मों का विपाकोदय द्वारा नाश होता है। जिनका तपश्चर्या द्वारा विनाश होता है, उनका भी प्रदेशों से वेदन तो होता ही है। इस प्रकार चाहे प्रदेशों से वेदन हो, चाहे विपाक से, वेदन तो होता ही है,। अतएव वेदना का सद्भाव मानना आवश्यक है। आगम में कहा है-'पुव्विं दुच्चिण्णाणं' इत्यादि।

कदाचार के द्वारा उपार्जित और सम्यक् प्रतिक्रमण न किये हुए कर्मों को भोगने से ही मोक्ष प्राप्त होता है, न भोगने वाले को मोक्ष नहीं होता है। इस प्रकार से जब वेदना की सिद्धि होती है तो निर्जरा

તેઓનો આ મત યોગ્ય નથી. કારણ કે—તપસ્યા દ્વારા પ્રદેશાભાવ થઇને કંઇક જ કર્મોનો વિનાશ થાય છે. બધાનો નહીં. બાકીના કર્મોનો વિપાકોદય દ્વારા નાશ થાય છે તપશ્ચર્યા દ્વારા જેનો નાશ થાય છે, તેનું પણ પ્રદેશોથી વેદન તો થાય જ છે. આ રીતે ચાહે તો પ્રદેશોથી વેદન હોય, ચાહે વિપાકથી વેદન હોય, પણ વેદન તો થાય જ છે. તેથી જ વેદનાનો સદ્ભાવ માનવો તે જરૂરી છે. આગમમાં કહ્યું છે કે-'પુવ્વિં દુચ્ચિણ્ણાણ' ઇત્યાદિ

કદાચાર—દુરાચાર દ્વારા પ્રાપ્ત કરવામાં આવેલ અને સમ્યક્ રીતે પ્રતિક્રમણ કરવામાં ન આવેલા કર્મોને ભોગવવાથી જ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. ન ભોગવવા વાળાને મોક્ષ પ્રાપ્ત થતો નથી. આ રીતે જ્યારે વેદનાની સિદ્ધિ

मूलम्-णत्थि किरिया अकिरिया वा, णेवं सन्नं णिवेसए ।
अत्थि किरिया अकिरिया वा, एवं सन्नं णिवेसए ॥१९॥

छाया--नास्ति क्रिया अक्रिया वा, नैवं संज्ञां निवेशयेत् ।
अस्ति क्रिया अक्रिया वा, एवं संज्ञां निवेशयेत् ॥१९॥

अन्वयार्थः--(णत्थि किरिया अकिरिया वा) नास्ति क्रिया-परिस्पन्दलक्षणा, अक्रिया-तदभावरूपा वा-इमे द्वे न विद्येते (णेवं सन्नं निवेसए) नैवं एतादृशीं संज्ञां-बुद्धिं निवेशयेत्-कुर्यात् किन्तु-(अत्थि) अस्ति-विद्यते एव

की सिद्धि तो अर्थ से हो ही जाती है। अतएव विवेकी जनों को वेदना और निर्जरा का अस्तित्व स्वीकार करना चाहिए ॥१८॥

'णत्थि किरिया अकिरिया' इत्यादि ।

शब्दार्थ-'णत्थि किरिया अकिरिया वा-नास्ति क्रिया अक्रिया वा, परिस्पन्दन रूप क्रिया नहीं है और अक्रिया भी नहीं है 'णेवं सन्नं निवेसए-नैवं संज्ञां निवेशयेत्' इस प्रकार की बुद्धि धारण नहीं करनी चाहिए किन्तु 'किरिया अकिरिया वा अत्थि-क्रिया अक्रिया वा अस्ति' क्रिया है और अक्रिया भी है 'एवं सन्नं निवेसए-एवं संज्ञां निवेशयेत्' ऐसी बुद्धि धारण करनी चाहिए ॥१९॥

अन्वयार्थ—परिस्पन्दन रूप क्रिया नहीं है और क्रिया का अभाव रूप अक्रिया भी नहीं है, इस प्रकार की बुद्धि धारण नहीं करनी

થાય છે, તો નિર્જરાની સિદ્ધિતો અર્થથી જ થઇ જાય છે. તેથી જ વિવેકી પુરૂષોએ વેદના અને નિર્જરા બન્નેનાં અસ્તિત્વનો સ્વીકાર કરવો જોઇએ. ॥૧૮॥

'णत्थि किरिया अकिरिया वा' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'णत्थि किरिया अकिरिया वा-नास्ति क्रिया अक्रिया वा' પરિસ્પન્દન રૂપ ક્રિયા નથી. તેમજ અક્રિયા પણ નથી. 'णेवं सन्नं निवेसए-नैवं संज्ञां निवेशयेत' આ પ્રમાણેની બુદ્ધિ રાખવી ન જોઈએ. પરંતુ 'किरिया अकिरिया वा अत्थि-क्रिया अक्रिया वा अस्ति' ક્રિયા છે. અને અક્રિયા પણ છે, 'एवं सन्नं निवेसए-एवं संज्ञां निवेशयेत्' આ પ્રમાણેની બુદ્ધિ ધારણ કરવી જોઈએ. ॥૧૯॥

અન્વયાર્થ—પરિસ્પન્દન રૂપ ક્રિયા નથી અને ક્રિયાના અભાવ રૂપ અક્રિયા પણ નથી. આ રીતની બુદ્ધિ ધારણ કરવી ન જોઇએ. પરંતુ ક્રિયા છે, અને અક્રિયા પણ છે, એવી બુદ્ધિ ધારણ કરવી જોઇએ. ॥૧૯॥

(किरिया अकिरिया वा) क्रिया अक्रिया वा (एवं सन्नं णिवेसए) एवमीदृशीं संज्ञां-बुद्धिं निवेशयेत्-कुर्यादिति ॥१९॥

टीका—'किरिया' क्रिया 'अकिरिया वा' अक्रिया वा-गमनागमनादिरूपा क्रिया-तदभावोऽक्रिया। 'णत्थि' नास्ति-क्रिया अक्रिया वा नास्ति 'एवं सन्नं' एवं संज्ञाम्-बुद्धिवैशद्यम् 'ण' न 'णिवेसए' निवेशयेत्--निर्दिशेत्। किन्तु 'किरिया' क्रिया 'अकिरिया वा' अक्रिया वा-क्रियाया अभावः। अत्थि' अस्ति 'एवं' एवम्-इत्येवं रूपेण 'सन्नं' संज्ञाम्-बुद्धिम् 'णिवेसए' निवेशयेत्-व्यापारयेत्। सांख्यो हि गगनवत्-व्यापकत्वं स्वीकृत्य तत्राऽऽत्मनि क्रियां न मन्यते। तथा-बौद्धः सर्वेषां क्षणिकत्वमङ्गीकृत्य-उत्पत्त्यतिरिक्तक्रियाया अभावं मन्यते। तदुभयमपि न सम्यक्। यत आत्मनो व्यापकत्वे जन्मादिव्यवस्था न स्यात्, अक्रियत्वादात्मनः। तथा-बौद्धमते उत्पत्त्यतिरिक्तक्रियाया अस्वीकारे परिदृश्य-

---

चाहिए किन्तु क्रिया है और अक्रिया भी है, ऐसी बुद्धि धारण करनी चाहिए ॥१९॥

टीकार्थ—गमन आगमन आदि व्यापार को क्रिया कहते हैं और उसका अभाव अक्रिया है। इन दोनों का अस्तित्व नहीं है, ऐसा नहीं समझना चाहिए किन्तु यह समझना चाहिए कि दोनों का अस्तित्व है।

सांख्य मत वाले आत्मा को आकाश के समान व्यापक स्वीकार करके आत्मा में क्रिया का अस्तित्व नहीं मानते। बौद्ध लोग समस्त पदार्थों को क्षणिक मानकर उनमें उत्पत्ति के अतिरिक्त अन्य कोई क्रिया का स्वीकार नहीं करते। यह दोनों मत युक्तिसंगत नहीं है। आत्मा को सर्वव्यापी मान लिया जाय तो जन्म आदि की व्यवस्था नहीं बैठ सकती, क्योंकि सर्वव्यापक होने से आत्मा क्रिया नहीं कर सकेगा।

ટીકાર્થ—ગમન આગમન વિગેરે રૂપ પ્રવૃત્તિને ક્રિયા કહે છે. અને તેના અભાવને અક્રિયા કહે છે. આ બન્નેનું અસ્તિત્વ નથી. એમ સમજવું જોઈએ. પરંતુ એમ સમજવું જોઈએ. કે-બન્નેનું અસ્તિત્વ છે.

સાંખ્ય મતવાદીયો આત્માને આકાશની જેમ વ્યાપક હોવાનું સ્વીકારીને આત્મામાં ક્રિયાનું અસ્તિત્વ માનતા નથી બૌદ્ધો બધા જ પદાર્થોને ક્ષણિક માનીને તેમાં ઉત્પત્તિ શિવાય બીજી કોઈ પણ ક્રિયાનો સ્વીકાર કરતા નથી. આ બન્ને મત યુક્તિ યુક્ત નથી. આત્માને-સર્વવ્યાપી માની લેવામાં આવે, તો જન્મ વિગેરેની વ્યવસ્થા ઘટી શકતી નથી. કેમકે-તે સર્વવ્યાપક હોવાથી આત્મા ક્રિયા કરી શકશે નહીં।

मानक्रियान्तरस्य कर्त्ता कः स्यात्। तथात्मनि सर्वथा क्रियाया अभावे बन्धमोक्षादि व्यवस्थायामनवस्था स्यात्। अतो विविच्य विवेकिभिः क्रियाऽक्रिययोरुभयोरपि सत्त्वमवश्यमभ्युपगन्तव्यम् ॥१९॥

मूलम्—णत्थि कोहे व माणे वा, णेवं सन्नं णिवेसए।
अत्थि कोहे व माणे वा, एवं सन्नं णिवेसए ॥२०॥

छाया—नास्ति क्रोधो वा मानो वा, नैवं संज्ञां निवेशयेत्।
अस्ति क्रोधो वा मानो वा, एवं संज्ञां निवेशयेत् ॥२०॥

बौद्धमत के अनुसार उत्पत्ति के अतिरिक्त अन्य क्रिया स्वीकार न की जाय तो प्रत्यक्ष दिखाई देने वाली इन विभिन्न क्रियाओं का कर्त्ता कौन है? इसके अतिरिक्त आत्मा में यदि क्रिया का सर्वथा अभाव मान लिया जाय तो बन्ध और मोक्ष आदि की व्यवस्था नहीं बन सकेगी। अतएव विवेकी जनों को सम्यक् विचार करके क्रिया अक्रिया दोनों की ही सत्ता का अवश्य स्वीकार करना चाहिए ॥१९॥

'णत्थि कोहे व माणे वा' इत्यादि।

शब्दार्थ—'णत्थि कोहे व माणे वा—नास्ति क्रोधो वा मानो वा' क्रोध नहीं है अथवा मान नहीं है 'एवं सन्नं निवेसए—एवं संज्ञां निवेशयेत्' इस प्रकार की बुद्धि नहीं रखनी चाहिए, किन्तु 'अत्थि कोहे व माणे वा—अस्ति क्रोधो वा मानो वा' क्रोध और मान है 'एवं सन्नं निवेसए—एवं संज्ञां निवेशयेत्' इस प्रकार की बुद्धि धारण करनी चाहिए ॥२०॥

બૌદ્ધ મત પ્રમાણે ઉત્પત્તિ શિવાય અન્ય ક્રિયાનો સ્વીકાર કરવામાં ન આવે તો પ્રત્યક્ષ દેખવામાં આવનારી આ જૂદી જૂદી ક્રિયાઓનો કર્તા કોણ છે? આ શિવાય આત્મામાં જો ક્રિયાનો સર્વથા અભાવ માનવામાં આવે, તો બન્ધ અને મોક્ષ વિગેરેની વ્યવસ્થા બની શકશે નહીં તેથી જ વિવેકી જનોએ સમ્યક્ વિચાર કરીને ક્રિયા અને અક્રિયા બન્નેની સત્તા અવશ્ય સ્વીકારવી જ જોઈએ. ॥૧૯॥

'णत्थि कोहे व माणे वा' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'णत्थि कोहे व माणे वा—नास्ति क्रोधो वा मानो वा' ક્રોધ નથી અથવા માન નથી. 'णेवं सन्नं निवेसए—एवं संज्ञां न निवेशयेत्' આવા પ્રકારની બુદ્ધિ ધારણ કરવી ન જોઈએ. પરંતુ 'अत्थि कोहे व माणे वा—अस्ति क्रोधो वा मानो वा' ક્રોધ અને માન છે, 'एवं सन्नं निवेसए—एवं संज्ञां निवेशयेत्' આવા પ્રકારની બુદ્ધિ રાખવી જોઈએ. ॥૨૦॥

अन्वयार्थः--(णत्थि कोहे व माणे वा) नास्ति-न विद्यते क्रोधो वा-स्वपरात्मनोरप्रीतिलक्षणः, तथा-मानो गर्वो वा न विद्यते (णेवं सन्नं णिवेसए) नैवमीदृशीं संज्ञां-बुद्धिं निवेशयेत्-कुर्यात् किन्तु-(अत्थि कोहे व माणे वा) अस्ति-विद्यते एव क्रोधो वा मानो वा (एवं सन्नं णिवेसए) एवमीदृशीं संज्ञां-बुद्धिं निवेशयेत् कुर्यादिति ॥२०॥

टीका--'कोहे व' क्रोधो वा 'माणे वा' मानो वा 'णत्थि' नास्ति 'एवं सन्नं' एवं संज्ञाम् 'ण णिवेसए' न निवेशयेत्-नैवं संज्ञां विदधीत्। किन्तु-'कोहे व माणे वा अत्थि' क्रोधो वा मानो वाऽस्ति 'एवं सन्नं णिवेसए' एवमेव संज्ञां निवेशयेत्-धारयेत्। क्रोधो मानश्च न सत्पदार्थ इति कैश्चिदभिहितः तन्न सयुक्तिकः प्रत्यक्षेणाऽनुमानादिनाऽपि सिद्धयोरनयोर्निराकर्तुमशक्यत्वात्। प्रमाणसिद्धस्याऽपि

अन्वयार्थ—क्रोध नहीं है अथवा मान नहीं है, इस प्रकार की बुद्धि नहीं धारण करना चाहिए किन्तु क्रोध और मान है, इस प्रकार की बुद्धि धारण करना चाहिए ॥२०॥

टीकार्थ—स्व और पर के प्रति अप्रीति होना क्रोध का लक्षण है। मान का अर्थ गर्व या अभिमान है। यह क्रोध और मान नहीं हैं, इस प्रकार की बुद्धि रखना ठीक नहीं है, किन्तु क्रोध है और मान है, ऐसी ही बुद्धि रखना चाहिए।

किसी का कहना है कि क्रोध और मान की सत्ता नहीं है। उनका यह कथन ठीक नहीं है। क्यों कि प्रत्यक्ष से और अनुमान आदि प्रमाणों से सिद्ध क्रोध और मान का निराकरण करना संभव नहीं है। प्रमाण से सिद्ध वस्तु का भी अभाव मानने से जगत् में कोई

અન્વયાર્થ—ક્રોધ નથી, અથવા માન પણ નથી. આવા પ્રકારની બુદ્ધિ ધારણ કરવી ન જોઈએ. પરંતુ ક્રોધ અને માન છે. આવા પ્રકારની બુદ્ધિ ધારણ કરવી જોઈએ. ॥૨૦॥

ટીકાર્થ—સ્વ અને પરના પ્રત્યે અપ્રીતિવાળા થવું તે ક્રોધનું લક્ષણ છે. માનનો અર્થ ગર્વ અથવા અભિમાન છે, આ ક્રોધ અને માન નથી, આવા પ્રકારની બુદ્ધિ ધારણ કરવી યોગ્ય નથી. પરંતુ ક્રોધ છે. અને માન છે; એવી જ બુદ્ધિ રાખવી જોઈએ.

કોઈનું કહેવું છે કે--ક્રોધ અને માનની સત્તા નથી, તેઓનું આ કથન ઠીક નથી. કેમકે-પ્રત્યક્ષથી અને અનુમાન વિગેરે પ્રમાણોથી સિદ્ધ એવા ક્રોધ અને માનનું નિરાકરણ કરવું સંભવિત થતું નથી પ્રમાણથી સિદ્ધ વસ્તુનો

वस्तुनोऽभावे जगतो व्यवस्थैवाऽनवस्थिता स्यात्। अतो विद्वद्भिरतयोः क्रोधमानयोः सत्त्वं मान्यमिति संक्षेपः ॥२०॥

मूलम्—णत्थि माया व लोभे वा णेवं सन्नं णिवेसए।
अत्थि माया व लोभे वा एवं सन्नं णिवेसए ॥२१॥

छाया--नास्ति माया वा लोभो वा, नैवं संज्ञां निवेशयेत्।
अस्ति माया वा लोभो वा, एवं संज्ञां निवेशयेत् ॥२१॥

अन्वयार्थः--(णत्थि माया व लोभे वा) नास्ति-न विद्यते माया वा-परवञ्चनरूपा, लोभो वा, इमौ द्वौ न विद्येते इति (णेवं सन्नं णिवेसए) नैवम्-एतादृशीं संज्ञां-बुद्धिं निवेशयेत्-कुर्यात् किन्तु (अत्थि माया व लोभे वा) अस्ति-विद्यते एव माया वा लोभो वा (एवं सन्नं णिवेसए) एवम्-ईदृशीं संज्ञां-बुद्धिं निवेशयेत्-कुर्यात्, इति ॥२१॥

व्यवस्था ही नहीं रहेगी अतएव क्रोध और मान का अस्तित्व अवश्य मान्य करना चाहिए ॥२०॥

'णत्थि माया व लोभे वा' इत्यादि।

शब्दार्थ—'णत्थि माया व लोभे वा-नास्ति माया व लोभो वा' माया परवंचना' नहीं है, अथवा लोभ नहीं है 'णेवं सन्नं णिवेसए-नैवं संज्ञां निवेशयेत्' इस प्रकार की बुद्धि नहीं रखनी चाहिए किन्तु 'अत्थि माया वा लोभे वा-अस्ति माया वा लोभो वा' माया और लोभ है 'एवं सन्नं निवेसए-एवं संज्ञां निवेशयेत्' ऐसी बुद्धि रखनी चाहिए॥२१॥

अन्वयार्थ—माया (परवंचना) नहीं है अथवा लोभ नहीं है, इस प्रकार की बुद्धि नहीं रखनी चाहिए किन्तु माया और लोभ है ऐसी बुद्धि रखनी चाहिए ॥२१॥

અભાવ માનવાથી જગત્‌માં કોઈ પણ વ્યવસ્થા જ રહી શકશે નહીં. તેથી જ ક્રોધ અને માનનું અસ્તિત્વ અવશ્ય માનવું જોઈએ. ॥૨૦॥

'णत्थि माया व लोभे वा' ઈત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'णत्थि माया व लोभे वा-नास्ति माया वा लोभो वा' માયા (પરવંચના-બીજાને છેતરવા તે) નથી અથવા લોભ નથી. 'णेवं सन्नं निवेसए-नैवं संज्ञां निवेशयेत्' આવા પ્રકારની બુદ્ધિ રાખવી ન જોઈએ. પરંતુ 'अत्थि माया वा लोभे वा-अस्ति माया वा लोभो वा' માયા અને લોભ છે, 'एवं सन्नं निवेसए-एवं संज्ञां निवेशयेत्' એવી બુદ્ધિ ધારણ કરવી જોઈએ. ॥૨૧॥

અન્વયાર્થ—માયા (પરવંચના) નથી અથવા લોભ નથી આ (પ્રકારની બુદ્ધિ રાખવી ન જોઈએ પરંતુ માયા અને લોભ છે. એવી બુદ્ધિ રાખવી જોઈએ. ॥૨૧॥

टीका--'माया व लोभे वा णत्थि' माया वा लोभो वा नास्ति, 'एवं सन्नं' एवं संज्ञाम्-बुद्धिम् 'ण णिवेसए' न निवेशयेत्-न कुर्यात्, किन्तु-'माया व लोभे वा अत्थि एवं सन्नं णिवेसए' माया वा लोभो वाऽस्तीत्येवं संज्ञाम्-एवमेव बुद्धिं निवेशयेत्-व्यवहरेत्। केचन-मायालोभयोः सत्त्वं नाऽभ्युपगच्छन्ति, तन्न सम्यक्। सर्वैः प्राणिभिरनुभूयमानयोरनयोः प्रत्याख्यातुमशक्यत्वात्। अनुभूयमानस्याऽपि सद्वस्तुनोऽपलापविलापे घटादीनामपि सत्त्वं न सेत्स्यति। अतो मायालोभयोः सद्भावमेव मन्येत, इत्यनुमोदन्ते जैना इति ॥२१॥

मूलम्--णत्थि पेज्जेव दोसे वा, णेवं सन्नं णिवेसए।
अत्थि पेज्जे व दोसे वा, एवं सन्नं णिवेसए ॥२२॥

छाया--नास्ति प्रेम च द्वेषो वा, नैवं संज्ञां निवेशयेत्।
अस्ति प्रेम च द्वेषो वा, एवं संज्ञां निवेशयेत् ॥२२॥

टीकार्थ--माया नहीं है, लोभ नहीं है, इस प्रकार की बुद्धि धारण न करे। किन्तु माया और लोभ है, ऐसी बुद्धि धारणकरे। कोई माया और लोभ की सत्ता स्वीकार नहीं करते, परन्तु यह ठीक नहीं है। प्रत्येक प्राणी के अनुभव में आने वाले माया एवं लोभ का निषेध नहीं किया जा सकता। अनुभव में आने वाली वस्तु का भी यदि अपलाप (छिपाना) किया जाएगा तो घट आदि की सत्ता भी सिद्ध नहीं होगी। अतः माया और लोभ का अस्तित्व स्वीकार करना चाहिए।२१।

'णत्थि पेज्जे व दोसे वा' इत्यादि।

शब्दार्थ--'णत्थि पेज्जे व दोसे वा-नास्ति प्रेम च द्वेषो वा' प्रेम अर्थात् राग और द्वेष नहीं है 'णेवं सन्नं निवेसए-नैव संज्ञां निवेशयेत्'

ટીકાર્થ--માયા નથી, અને લોભ પણ નથી, આવા પ્રકારની બુદ્ધિ ધારણ ન કરે. પરંતુ માયા અને લોભ છે. એવા પ્રકારની બુદ્ધિ ધારણ કરે. કોઇ કોઈ મતવાળાઓ માયા અને લોભની સત્તાનો સ્વીકાર કરતા નથી. પરંતુ તે ખરોખર નથી. દરેક પ્રાણિના અનુભવમાં આવવાવાળા માયા અને લોભનો નિષેધ કરી શકાય તેમ નથી. અનુભવમાં આવનારી વસ્તુનો પણ જો અપલાપ (છુપાવવુ) કરવામાં આવશે તો ઘટ વિગેરેની સત્તા પણ સિદ્ધ થશે નહીં તેથી માયા અને લોભના અસ્તિત્વનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ. ॥સૂ૦૨૧॥

'णत्थि पेज्जेव दोसे वा' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ--'णत्थि पेज्जे व दोसे वा-नास्ति प्रेम च द्वेषो वा' પ્રેમ અર્થાત્ રાગ અને દ્વેષ નથી. 'णेवं सन्नं निवेसए-नैवं संज्ञां निवेशयेत्' એ પ્રમાણેની સમજણ

अन्वयार्थः--(णत्थि पेज्जे व दोसे वा) नास्ति-न विद्यते प्रेम-प्रीतिलक्षणं द्वेषो वा-प्रेमविपरीतः (णेवं सन्नं णिवेसए) नैवम्-नैवैतादृशीं संज्ञां बुद्धिं निवेशयेत्-कुर्यात् किन्तु (अत्थि पेज्जे व दोसे वा) अस्ति विद्यते एव प्रेम च द्वेषो वा 'एवं सन्नं णिवेसए' एवमीदृशीं संज्ञां बुद्धिं निवेशयेत्-कुर्यादिति ॥२२॥

टीका--'पेज्जे व' प्रेम च तत्र प्रेम-प्रीतिलक्षणं पुत्रकलत्रादि रागः, तद्विपरीतः 'दोसे वा' द्वेषो वा 'णत्थि' नास्ति-एतौ द्वावपि न विद्येते इति केषांचिन्मतम्, तथाहि-मायालोभौ एवावयवौ विद्येते न पुनस्तत्समुदायरूपोऽवयवी प्रेमरूपोऽस्ति तथा-क्रोधमानौ एव स्तः न तत्समुदायरूपोऽवयवी द्वेष इति।

ऐसी समझ रखना ठीक नहीं है किन्तु 'अत्थि पेज्जे व दोसे वा-अस्ति प्रेम च द्वेषो वा' राग और द्वेष है 'एवं सन्नं निवेसए-एवं संज्ञां निवेशयेत्' ऐसी ही बुद्धि रखनी चाहिए ॥२२॥

अन्वयार्थ--प्रेम अर्थात् राग और द्वेष नहीं हैं ऐसी समझ रखना ठीक नहीं है किन्तु राग है और द्वेष है, ऐसी बुद्धि ही रखनी चाहिए ॥२२॥

टीकार्थ--प्रीति अर्थात् पुत्र कलत्र आदि परिवार संबंधी राग प्रेम कहलाता है। द्वेष इस से विपरीत होता है। यह दोनों नहीं है, ऐसा किन्हीं २ का मत है। वे कहते हैं-माया और लोभ राग कहलाते हैं, अतएव इन दोनों अवयवों के अतिरिक्त दोनों का समूह रूप अवयवी राग, अलग नहीं है। इसी प्रकार क्रोध और मान इन दोनों अंशों से भिन्न द्वेष का कोई पृथक् अस्तित्व नहीं है। इस प्रकार का विचार करना

રાખવી તે બરોબર નથી. પરંતુ 'अत्थि पेज्जे व दोसे वा-अस्ति प्रेम च द्वेषो वा' રાગ છે, અને દ્વેષ પણ છે 'एवं सन्न निवेसए-एवं संज्ञां निवेशयेत्' એ પ્રમાણેની બુદ્ધી જ રાખવી જોઇએ. ॥૨૨॥

અન્વયાર્થ--પ્રેમ અર્થાત્ રાગ અને દ્વેષ નથી એવી સમજણ રાખવી ઠીક નથી. પરંતુ રાગ છે, દ્વેષ છે એવી બુદ્ધિ રાખવી જોઇએ. ॥૨૨॥

ટીકાર્થ--પ્રીતિ અર્થાત્ પુત્ર, કલત્ર વિગેરે પરિવાર સંબંધી રાગ, પ્રેમ કહેવાય છે. દ્વેષ તેનાથી જુદા પ્રકારનો હોય છે. આ બન્ને નથી. એ પ્રમાણે કેટલાકનો મત છે. તેઓ કહે છે કે-માયા અને લોભ રાગ કહેવાય છે. તેથી જ આ બન્ને અવયવો શિવાય બન્નેના સમૂહ રૂપ અવયવી રાગ, જુદો નથી. એજ પ્રમાણે ક્રોધ અને માન, આ બન્ને અંશોથી જુદા એવા દ્વેષનું કોઈ જુદું અસ્તિત્વ જ નથી. આવા પ્રકારનો વિચાર કરવો યોગ્ય નથી. પ્રેમ છે, અને દ્વેષ

'एव' एतादृशीम् 'सन्नं' संज्ञाम्-बुद्धिम् 'ण निवेसए' न निवेशयेत्-न कुर्यात् । किन्तु-पेज्जे व' प्रेम वा 'दोसे वा' द्वेषो वा 'अत्थि' अस्ति 'एवं सन्नं णिवेसए' एवं संज्ञां बुद्धिं निवेशयेत्-एवमेव विचारं कुर्यात् । इष्टेषु प्रेम भवति, अनिष्टेषु च द्वेषो भवति । इति सर्वेषामनुभवसिद्धः, इति अनुभूतयोरनयोः प्रेमद्वेषयोरपलापस्य कर्तुमशक्यत्वात् । अपितु-अनुमानस्य स्व स्वरूपस्य यथा न कोऽपि अपलापं करोति, अनुभूयमानत्वादेव । तथैतौ अपि नाऽपलपितुं योग्यौ, इति ॥२२॥

मूलम्—णत्थि चाउरंते संसारे, णेवं सन्नं णिवेसए ।
अत्थि चाउरंते संसारे, एवं सन्नं णिवेसए ॥२३॥

छाया—नास्ति चातुरन्तः संसारो, नैवं संज्ञां निवेशयेत् ।
अस्ति चातुरन्तः संसार, एवं संज्ञां निवेशयेत् ॥२३॥

उचित नहीं है । प्रेम है और द्वेष है, ऐसा ही विचार करना चाहिए । क्योंकि इष्ट वस्तुओं पर प्रेम और अनिष्ट वस्तुओं पर द्वेष होता है, यह तथ्य सभी के अनुभव से सिद्ध है। अतएव अनुभवसिद्ध प्रेम और द्वेष का अपलाप (छिपाना) नहीं किया जा सकता। अनुमान का और अपने स्वरूप का कोई भी अपलाप नहीं करता, क्योंकि उनका अनुभव होता है । इसी प्रकार प्रेम और द्वेष भी अपलाप करने योग्य नहीं है ॥२२॥

'णत्थि चाउरंते संसारे' इत्यादि ।

शब्दार्थ-'णत्थि चाउरंते संसारे-नास्ति चातुरन्तः संसारः' नरक, देव, मनुष्य और तिर्यंच इन चार गतियों वाला संसार नहीं है, किन्तु

પણ છે, એ પ્રમાણેનો જ વિચાર કરવો જોઈએ. કેમકે-ઈષ્ટ વસ્તુઓ પર પ્રેમ અને અનિષ્ટ વસ્તુઓ પર દ્વેષ હોય છે. આ સત્ય બધાના જ અનુભવથી સિદ્ધ એવા પ્રેમ અને દ્વેષનો અપલાપ (છૂપાવવુ) કરી શકાતો નથી. અનુમાનનો અને પોતાના સ્વરૂપનો અપલાપ કોઈ પણ કરતું નથી. કેમકે-તેઓનો અનુભવ હોય છે. એજ પ્રમાણે પ્રેમ અને દ્વેષ પણ અપલાપ કરવાને યોગ્ય નથી. ॥૨૨॥

'णत्थि चाउरंते संसारे' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ—'णत्थि चाउरंते संसारे-नास्ति चातुरन्तः संसारः' નારક, દેવ, મનુષ્ય અને તિર્યંચ આ પ્રમાણેની ચાર ગતિવાળો સંસાર નથી, 'णेवं सन्नं निवेसए-नैवं संज्ञां निवेशयेत्' આ પ્રમાણેની સમજણ રાખવી બરાબર નથી.

अन्वयार्थः-(णत्थि चाउरंते संसारे) नास्ति-न विद्यते चतुरन्तः-चातुर्गतिकः-नारकतिर्यङ्मनुष्यदेवगतिलक्षणः संसारः (णेवं सन्नं णिवेसए) एवम्-ईदृशीं संज्ञां-बुद्धिं न निवेशयेत् न कुर्यात् किन्तु-(अत्थि चाउरंते संसारे) अस्ति चातुरन्तः-चातुर्गतिकः संसारः (एवं सन्नं णिवेसए) एवम्-ईदृशीं संज्ञां-बुद्धिं निवेशत्-कुर्यादिति ॥२३॥

टीका—'चाउरंते' चातुरन्तश्चातुर्गतिकः 'संसारे णत्थि' संसारो नास्ति 'एवं' एवम् ईदृशीम् 'सन्नं' संज्ञाम्-विचारणाम् 'ण णिवेसए' न निवेशयेत्-कथमपि न कुर्यात्। अपितु-'चाउरंते' चातुरन्तश्चातुर्गतिकः 'संसारे' संसारः 'अत्थि' अस्ति 'एवं सन्नं णिवेसए' एवम्-ईदृशीं संज्ञां-बुद्धिं विचारं निर्णयं वा निवेशयेत्-कुर्यात्। अयमाशयः-परिदृश्यमानश्चातुर्गतिकः संसारः, नारकगति-तिर्यग्गति-मनुजगति-देवगतिभेदात्। यत्र दुःखस्याऽधर्मफलरूपस्याऽऽत्यन्तिकी परोत्कृष्टता सा नारकगतिः। यत्र च सुखदुःखयोर्मध्यमाऽवस्था सा मनुष्यगतिः यत्र सुखस्य परोत्कृष्टता सा देव-

---

'अत्थि चाउरंते संसारे-अस्ति चातुरन्तः संसारः' चारगतिरूप संसार है 'एवं सन्नं निवेसए-एवं संज्ञां निवेशयेत्' ऐसी बुद्धि रखनी चाहिए ॥२३॥

अन्वयार्थ--नरक, देव, मनुष्य और तिर्यंच इन चार गतियों वाला संसार नहीं है, ऐसी बुद्धि रखना योग्य नहीं है। किन्तु चार गति रूप संसार है, ऐसी बुद्धि रखनी चाहिए ॥२३॥

टीकार्थ-चातुर्गतिक संसार नहीं है, इस प्रकार विचार करना या रखना सत्य नहीं है, अपितु चातुर्गतिक संसार है, ऐसा ही विचार रखना चाहिए।

आशय यह है-यह दिखलाई देने वाला संसार चातुर्गतिक है। इसमें चार गतियां हैं-नरकगति, तिर्यंचगति, देवगति और मनुष्यगति।

પરંતુ 'अत्थि चाउरंते संसारे-अस्ति चातुरन्तः संसार.' ચાર ગતિરૂપ સંસાર છે, 'एवं संज्ञां निवेशयेत्' આ પ્રમાણેની બુદ્ધિ ધારણ કરવી જોઈએ. ॥૨૩॥

અન્વયાર્થ—નારક દેવ, મનુષ્ય અને તિર્યંચ આ ચાર ગતિયોવાળો સંસાર નથી. એવી બુદ્ધિ રાખવી યોગ્ય નથી. પરંતુ ચાર ગતિ રૂપ સંસાર છે. તે પ્રમાણેની બુદ્ધિ રાખવી જોઈએ ॥૨૩॥

ટીકાર્થ—ચાર ગતિવાળો સંસાર નથી, આ પ્રકારનો વિચાર કરવો તે યોગ્ય નથી. પરંતુ ચાર ગતિવાળો સંસાર છે, આ પ્રમાણેનો જ વિચાર ધારણ કરવો જોઈએ.

કહેવાનો આશય એ છે કે-આ દેખવામાં આવતો સંસાર-જગત્ ચાર ગતિ-વાળો છે. તે ચાર ગતિ આ પ્રમાણે સમજવી. નરકગતિ તિર્યંચગતિ દેવગતિ

होत्कृष्टफलभोक्तारो देवाः अपकृष्टफलभाजो नारकाः। सर्वज्ञाऽऽगमोऽपि एतयो स्सत्त्वं वदति, अनुभूयन्ते च प्रत्यक्षेण तारागणाः। यद्यपि-अवान्तरभेदात्-अनेकगतिकः संसार इति वक्तुं युक्तम्, तथापि-असामान्यरूपेण चातुर्गतिक एव अतश्चातुर्गतिकः संसारो नास्तीति वादो विवदतां वादिनां मोहविजृम्भित इव निस्सारः प्रतिभाति। यतो हि-अनेकपदमपि न व्याहन्यते। चातुर्गतिकः संसारो-ऽस्त्येव, इति विचारश्चतुरस्र इति। ॥२३॥

मूलम्-णत्थि देवो व देवी वा, णेवं सन्नं णिवेसए।
अत्थि देवो व देवी वा, एवं सन्नं णिवेसए ॥२४॥

छाया—नास्ति देवो वा देवी वा, नैवं संज्ञां निवेशयेत्।
अस्ति देवो वा देवी वा, एवं संज्ञां निवेशयेत् ॥२४॥

उत्कृष्ट पुण्य फल के भोक्ता देव और निकृष्ट पाप फल के भोक्ता नारक होते हैं। सर्वज्ञ प्रतिपादित आगम भी देवों और नारकों के अस्तित्व का विधान करता है। तारागण प्रत्यक्ष दिखाई देते हैं। यदि अवान्तर भेदों की गणना की जाय तो संसार में अनेक गतियां हैं, फिर भी सामान्य रूप से चार ही गतियां होती हैं। अतएव संसार चातुर्गतिक नहीं है, ऐसा कहना मूढतापूर्ण एवं निस्सार है। संसार चातुर्गतिक है, यही कथन समीचीन है ॥२३॥

'णत्थि देवो व देवी वा' इत्यादि।

शब्दार्थ—'देवो व देवी वा णत्थि-देवो वा देवी वा नास्ति' देव नहीं है, देवी नहीं है, 'णेवं सन्नं निवेसए-नैवं संज्ञां निवेशयेत्' ऐसी बुद्धि रखना ठीक नहीं है किन्तु 'देवो व देवी वा अत्थि-देवो वा देवी वा

ફળને ભોગવનાર દેવ, અને અધમ પાપના ફળને ભોગવનાર નારક હોય છે. સર્વજ્ઞ દ્વારા પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલ આગમ પણ દેવો અને નારકોના અસ્તિત્વનું વિધાન કરે છે. તારાગણ પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે. જો અવાન્તર ભેદોની ગણના કરવામાં આવે તો સંસારમાં અનેક ગતિયો છે. તો પણ સામાન્ય પણાથી ચાર જ ગતિયો કહેલ છે. તેથી જ સંસાર ચાર ગતિવાળો નથી, તેમ કહેવું મૂર્ખતાથી પૂર્ણ અને નિસ્સાર છે. સંસાર ચાર ગતિવાળો છે. આ પ્રમાણેનું કથન જ યોગ્ય છે ॥૨૩॥

'णत्थि देवो व देवी वा' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ--'देवो व देवी वा णत्थि-देवो वा देवी वा नास्ति' દેવ નથી, અને દેવી પણ નથી, 'णेवं सन्नं निवेसए-नैवं संज्ञां निवेशयेत्' આ પ્રમા

वा देव्यो वा सन्त्येवाऽयमेव श्रेयान् विचारः सर्वदा करणीयः। अनुमानाऽऽगमाभ्यां प्रमाणभूताभ्यामेतेषामस्तित्वसद्भावात् । २४॥

मूलम्-णत्थि सिद्धी असिद्धी वा, णेवं सन्नं णिवेसए ।
अत्थि सिद्धी असिद्धी वा, एवं सन्नं णिवेसए ॥२५॥

छाया—नास्ति सिद्धिरसिद्धिर्वा, नैवं संज्ञां निवेशयेत् ।
अस्ति सिद्धिरसिद्धिर्वा, एवं संज्ञां निवेशयेत् ॥२५॥

विचार करना चाहिए। प्रमाणभूत अनुमान और आगम से उन का अस्तित्व सिद्ध है। कोई कोई पुण्यशाली जीव उन्हें स्वप्न में देखते भी हैं॥२४॥

'णत्थि सिद्धी असिद्धी वा' इत्यादि।

शब्दार्थ—'सिद्धी णत्थि-नास्ति सिद्धिः' सिद्धि-(समस्त कर्मों का क्षयरूप) नहीं है और 'असिद्धी वा-असिद्धी वा' असिद्धि भी नहीं है 'णेवं सन्नं निवेसए-नैवं संज्ञां निवेशयेत्' ऐसा विचार करना योग्य नहीं है, किन्तु 'अत्थि सिद्धी असिद्धी वा-अस्ति सिद्धिरसिद्धि र्वा' सिद्धि है, और असिद्धि भी है 'एवं सन्नं निवेसए-एवं संज्ञां निवेशयेत' ऐसा विचार करना चाहिए ॥२५॥

अन्वयार्थ—सिद्धि (समस्त कर्मों का क्षयस्वरूप) नहीं है और असिद्धि भी नहीं है, ऐसा विचार करना योग्य नहीं है, किन्तु सिद्धि है और असिद्धि भी है, ऐसा विचार करना चाहिए ॥२५॥

છે, પ્રમાણભૂત અનુમાન અને આગમથી તેઓનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ થાય છે. કોઈ કોઇ પુણ્યશાળી જીવ તેને સ્વપ્નમાં પણ દેખે છે. ॥૨૪॥

'णत्थि सिद्धी असिद्धी वा' ઇત્યાદિ

શબ્દાર્થ--सिद्धी णत्थि-नास्ति सिद्धिः' સિદ્ધી (સઘળા કર્મોના ક્ષય-નાશ રૂપ) નથી. અને 'असिद्धी वा-असिद्धि वा' અસિદ્ધિ પણ નથી. 'णेव सन्नं निवेसए-नैवं संज्ञां निवेशयेत' આ પ્રમાણેનો વિચાર કરવો યોગ્ય નથી. પરંતુ 'अत्थि सिद्धी असिद्धी वा-अस्ति सिद्धिरसिद्धि र्वा' સિદ્ધિ છે અને અસિદ્ધિ પણ છે, 'एवं सन्न निवेसए-एवं संज्ञां निवेशयेत्' આ પ્રમાણેનો વિચાર કરવો જોઇએ. ॥૨૫॥

અન્વયાર્થ--સિદ્ધિ (સમસ્ત કર્મોના ક્ષય રૂપ) નથી અને અસિદ્ધિ પણ નથી, એવો વિચાર કરવો યોગ્ય નથી. પરંતુ સિદ્ધિ છે. અને અસિદ્ધિ પણ છે એવો વિચાર કરવો જોઈએ. ॥૨૫॥

कस्यचित्कदाचित् क्षीयते । समुदायत्वात्, परिदृश्यमानघटादिसमुदायवत् । इत्याद्यनुमानेनाऽऽगमेनानेन-बृहत्या प्रवृत्त्या च महापुरुषाणां सिद्धिः सिद्ध्यति। अयं भावः-सम्यग्ज्ञानदर्शनचारित्रलक्षणस्य मोक्षमार्गस्य सर्वथा कर्मक्षयस्य पीडोपशमादिनाऽध्यक्षेण दर्शनादतः-कस्यचिदात्यन्तिककर्महानिसिद्धेरस्ति सिद्धिरिति, ।

तथोक्तम्—'दोषावरणयोर्हानि निःशेषाऽस्त्यतिशायिनी ।
क्वचिद् यथा स्वहेतुभ्यो बहिरन्तर्मलक्षयः ॥इत्यादि ।

असिद्धेः स्वरूपं तु सुनिरूपितमेवाऽस्माभिः सर्वैरनुभूतमनुभूयमानश्च । अत इमे न इति विचारणा सर्वथाऽरक्षणीया । इमे विद्येते इति ज्ञानं ज्ञानमतोऽन्यथाऽज्ञानम् ।२५।

अवश्य होता है, जैसे घट समुदाय का । इत्यादि अनुमानों से आगम प्रमाण से और महापुरुषों द्वारा सिद्धि के लिए प्रवृत्ति करने से सिद्धि की सिद्धि होती है । भाव यह है कि सम्यग्दर्शन, ज्ञान एवं चारित्र रूप मोक्ष मार्ग की, सर्वथा कर्मक्षय की पीड़ा के उपशम से कर्म का क्षय प्रत्यक्ष देखा जाता है, अतः यह भी समझा जा सकता है कि किसी आत्मा के कर्मों का सर्वथा क्षय भी होता है । कहा भी है—'दोषावरणयोर्हानि' इत्यादि ।

जैसे मल को नष्ट करने के कारण मिलने पर बाह्य और आभ्यन्तर मल का नाश हो जाता है, इसी प्रकार रागादि दोषों का भी किसी आत्मा से सर्वथा क्षय हो जाता है ।'

असिद्धि का स्वरूप तो स्पष्ट से सिद्ध ही है । उसका हम सब ने

છે જે જે સમુદાય હોય છે. તેનો ક્ષય ક્યારેને ક્યારે પણ થાય છે જ જેમ ઘટ સમુદાયનો ક્ષય, આ વિગેરે અનુમાનોથી અને આગમના પ્રમાણોથી અને પુરૂષો દ્વારા સિદ્ધિને માટે પ્રવૃત્તિ કરવાથી સિદ્ધિની સિદ્ધિ થાય છે.

કહેવાનો ભાવ એ છે કે—સમ્યક્ દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર રૂપ સમ્યક્ તપ મોક્ષ માર્ગની સર્વથા કર્મક્ષયની પીડાના ઉપશમથી કર્મનો ક્ષય પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે તેથી એ પણ સમજી શકાય તેમ છે કે-કોઈ આત્માના કર્મોનો સર્વથા ક્ષય પણ છે. 'दोषावरणयोर्हानि' ઇત્યાદિ.

જેમ મળ-મેલને નાશ કરવાનું કારણ મળવાથી બાહ્ય—બહારનો અને આભ્યન્તર-અંદરનો મેલ નાશ પામે છે, એજ પ્રમાણે રાગ વિગેરે દોષોનો તથા આવરણોનો પણ કોઈ આત્મામાં સર્વથા ક્ષય થઈ જાય છે

અસિદ્ધિનું સ્વરૂપતો સ્પષ્ટ રીતે સિદ્ધ જ છે. અમે બધાએ તેનો